

**4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi
(14 – 17 şubat 2019 / Yalova)
(UBAK)**

4th International Scientific Research Congress
(14 – 17 February 2019 / Yalova)
(UBAK)

Bildiri Tam Metin Kitabı
Proceeding Book

5

Sosyal Bilimler

Editör / Editor
Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP

Ankara 2019

Yayın Koordinatörü/ Broadcaste Coordinator•

Doç. Dr. Sinem DEMİRALP

Yayın Yönetmeni / General Publishing Director •

Doç. Dr. Sinem DEMİRALP

Editör / Edited by •

Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP

Kapak Tasarım / Cover Design

Dr. Esra KİRİK

İç Tasarım / Interior

Dr. Yasemin ULUTÜRK

Birinci Basım / First Edition• ©

2019 / 2019-Yalova

ISBN: 978-605-80780-3-1

© copyright

Telif ve hukuki hakları UBAK'a aittir

Doğuhan

Tanıtım – Matbaa – Yayıncılık

Büyük San. 1. Cad. 103/6-7

İskitler / Ankara

Tel. 03123846334

Web: www.ubakSYMPOSIUM.org

E-mail: ubakkongresi@gmail.com

Yalova – 2019

KURULLAR

Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY, Yalova Üniversitesi, Türkiye

DÜZENLEME KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Sibel AKOVA, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AKYOL, İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Dimitar ATANNASOV, Sofya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Füsün Çoban DÖŞKAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem ES, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Amira Turbic HADZAGIĆ, Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ersan KAVİ, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK, Yalova Üniversitesi
Arş. Görv. Dr. Esra KİRİK, Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU, Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Redzep SKRİJEL, Novi Pazar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali UĞUR, Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ULUTÜRK, Sağlık Bilimleri Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ali Rıza ABAY, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali AĞAÇFİDAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihangir AKIN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Türkan Bayer ALTIN, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zuhra ALTYMYSHOVA, Kırgız. – Türk. Manas Üniversitesi, Bışkek
Prof. Dr. Dilek Sema ARICI, Bezmialem Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Numan ARUÇ, Makedonya Bilim ve Sanatlar Akademisi
Prof. Dr. Lütviyye ASGERZADE, Milli Bilimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Yasemin AVCI, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sabina Bakšić, Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
Prof. Dr. Ebru BALLI, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Handan Asude BAŞAL, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bahri BAYRAM, Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Süleyman BERK, Yalova Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Leyla BİTİŞ, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Leyla BLİLİ, Manuba Üniversitesi-Tunus
Prof. Dr. Rafet BOZDOĞAN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ebru BOZPOLAT, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet CANBULAT, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ebru CEYLAN, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tansel ÇETİN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurten ÇETİN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nihada DELİBEGOVIĆ DŽANIĆ, Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek
Prof. Dr. Mustafa DENKTAŞ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Igor DESPOT, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Mesut DOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Füsün Ç. DÖŞKAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep Hayri EREN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ, Ordu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan GENÇ, Yüzüncüyıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Gökhan GENEL, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Feyzan Vural GÖKHAN, Niğde Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Emete GÖZÜGÜZELLİ, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, KKTC
Prof. Dr. Metin IŞIK, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜRBÜZ, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Esmâ İĞÜS, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Aleksandr KADIJEVIĆ, University of Belgrade, Serbia
Doç. Dr. Beyhan KANTER, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Behset KARACA, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ersin KAVİ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fethi KAYALAR, Erzincan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Ayfer KAYNER, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şengül KOCAMAN, Dicle Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Emina BERBIĆ KOLAR, Osijek Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Nimet Haşıl KORKMAZ, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Telli KORKMAZ, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ahmet KÖÇ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Osman KÖSE, Polis Akademisi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KÜÇÜKALKAN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sevinç Sakarya MADEN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Recep MAKAS, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Duken MASİMKHANOLİ, Eurasian National University, Kazakistan
Prof. Dr. Gülçin METE, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Leyla MURATHAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kujtim NURO, Toronto/Kanada
Prof. Dr. Ahmet ÖGKE, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖKSÜZ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selami ÖZCAN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZTÜRK, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sacide PEHLİVAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim SADAVİ, Tunus Üniversitesi-Tunus
Doç. Dr. Ferhat SAYIM, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Bekir SELÇUK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Redžep ŠKRİJELJ, Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
Prof. Dr. Pınar SOMAKÇI, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Musa ŞAHİN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hacı Yunus TAŞ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Pınar ÜLGİN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viladan VİRİYEVIĆ, Kosovska Mitrovića University, Serbia
Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nadia YASEEN, Bagdad University, Irak
Prof. Dr. Şenay YÜRÜR, Yalova Üniversitesi, Türkiye

SEKRETERYA

Arş. Görv. Dr. Esra KİRİK, Sakarya Üniversitesi
Arş. Gör. Esranur KAZAR, Yalova Üniversitesi
Esra TÜRE, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Arş. Görv. Kutluğ Kağan KARAHAN, Yalova Üniversitesi

Yabancı Ülkeden Katılımcılar

Riad MERİEM - Centre Universitaire Morsli Abdellah / Algeria
Akhenak ATMANE - Centre Universitaire Ahmed Zabana / Algeria
Prof. Dr. B. Ben-NİSSAN - University of Technology, Sydney / Australia
Dr. Pınar AKARÇAY - Uppsala University / Sweden
Dr. Mehmet Akif DUMAN - Turkic and Circum-Baltic Studies of Johannes Gutenberg University Mainz- Germany
Işıl Akalan GÜNDÜZ - Leicester University / England
Aynura MUSTAFAYEVA - Azerbaijan Milli Bilimler Akademisi
Selime MEMMEDOVA - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Zemfira ABBASOVA - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof. dr. Gilara BALAYEVA - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Arş. Gör. Elvam-n CAFEROV - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Öğr. Görv. Aynure ALİYEVA - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi,
Dr. Ahmet KILINÇ - PH Schwäbisch Gmünd Deutschland / Germany
Prof. Dr. Amira Turbić-Hadžagić – Tuzla University / Bosnia and Herzegovina
Prof. Dr. Hugo VANKELECOM - KU Leuven Belgium
Dr. Zeynep Esra Abay ÇELİK – University of Vienna / Austrian
Farhad Mikayilov - Azerbaijan State University of Economics

İçindekiler

A – Tarih ve Sosyal Hayat 13

Zeynep İSKEFİYELİ - Amerika’da “Büyük Uyanış” ve Amerikan Board (abcfm) Misyoner Teşkilatı'nın Kuruluşu.....	15
Fikrettin YAVUZ - Düvel-i Muazzama'nın Baskı Unsuru Olarak Gambot Diplomasisi ve Osmanlı Devleti.....	31
Seval SİNCER / Songül Keçeci KURT - Eyalet-i Mümtaze'nin Reformist Voyvodası Konstantin Mavrokordato	45
Mustafa SARI - Batum İngiliz Harp Divanı	61
Songül Keçeci KURT - Osmanlı Döneminde Gümüşhacıköy’de Madencilik.....	79
Nihat DURAK - Makedon Ortodoks Kilisesi’nin Dünü ve Bugünü	93
Ali Sertan BEŞER - Gazali’nin Şüpheciliğinin Anlamı Nedir?	105
Özlem İLBAN - Ege’de Bir Askeri Üs: İzmir Kışlası	125
Alparslan ÖZTÜRKÇİ - Türkiye’de Çoğulcu Demokratik Sistemin Kurulmasında 12 Temmuz Beyannamesi’nin Rolü	135
Gülnur GÜNDOĞAN / Mustafa ÖZSARI - Mükerrerem Kâmil Su’nun Eserlerinde Başlıca Eğitim Değerlerine Genel Bir Bakış	145
Mehmet Gökhan GENEL - Demokrasi’nin Sonu Mu?: ABD’nin Egemen Devletleri Sindirme Politikası “Venezuela Örneği”	155
Mehmet KAPLAN - Jandarma Genel Komutanlığındaki Üniforma Değişiminin Kurumsal İmaj Açısından Değerlendirilmesi	173
Mehmet Zahir SARIKAYA - Bir Oryantalist Olarak W. Montgomery Watt’ın İslam Tasavvuru	187
Mustafa KAYA - J. Bentham’ın Toplum Sözleşmesi ve Doğal Haklar Eleştirisi	197
Neşet TOKU - Metafizik ve Teoloji Üzerine	211
Ömer KESİCİ - İstanbul Boğazı Varken Neden Kanal İstanbul?	227

Selim ÇÖREKÇİ / Erhan PULAT - Heidegger'in Kırkbeş Yıllık Mantık Çalışmalarının-(1912-1957) Analizi veya Matematik ve Bilim Felsefesini Yeniden Düşünmek: Husserl ve Frege'den Sonra Pozitivizm, Pragmatizm ve Hermeneutik'te "Platonik Realizm", "Şeyin Kendisi" ve "Hakikatin Özü"	253
Sinem YILDIRIMALP / Emel İSLAMOĞLU - Yeni Toplumsal Hareketler ve Sosyal Medya	273

B – İş Dünyası ve Ekonomi 283

Banu Özbucak ALBAR - Tarihsel Süreçte Çalışma Hayatı	285
Abdülkadir SAĞLAM / Nurettin ELİALTIOĞLU / Asuman Erben YAVUZ - İş Güvencesizliği Algısı, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama	295
Ali İmran BOSTANVIOĞLI / Ersan KAVİ - İşyeri Maneviyatının İş Tatminine Etkisi	329
Asuman Erben YAVUZ - Petrol Fiyatlarının Sürü Psikolojisine Etkisi.....	355
Elif SÜMER / Seval GÜVEN - Kadın Girişimcilerin Yaşam Doyumlarının İncelenmesi: Yalova Örneği	365
Ercan YAVUZ / Yaşar GÜLTEKİN - Örgütlerde Liderlik Tipinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi Konusunda Yapılmış Çalışmaların Meta-Analizi.....	381
Ferhat KOÇOĞLU - Çin Halk Cumhuriyeti'nin Yeniden Yapılanma Sürecinde Kamu Yönetimi Reformları.....	395
Gözde YANGINLAR - Lojistik Üs Olma Yolunda İlerleyen Türkiye'nin Taşımacılık Altyapı Yatırım Oranlarının Değerlendirilmesi	407
Gülsüm Vezir OĞUZ - Dijital Pazarlama Stratejilerinin Marka Değerine Etkisi	419
Kemal YILDIZ - İşyeri Büyüklüğü ve Sektörlere Göre Kadın İstihdamı: İstanbul Örneği.....	433
Mustafa BİÇER - 2008 Küresel Finansal Krizi Sonrasında Kuralla Bağlı Maliye Politikası Tasarımı ve Öne Çıkan Temel Unsurları.....	441

Nurgül BAL - İşletmelerin Büyüklük Ölçeklerine Göre Değerlendirilmesi ve Karşılaştırılması : Türkiye, İspanya, Fransa Örneği	457
Sinem Somunoğlu İKİNCİ / Özhan BİLGUBEY - Sağlık Hizmetlerinde İşbirliği Kavramı: Hasta ve Hekim İlişkisi	467
Sinem Somunoğlu İKİNCİ - Sağlık Sektöründe Örgütsel Güven ve Olası Etkileri.....	475
Yüksel BAYRAKTAR / Ayfer ÖZYILMAZ - İstihdamda Cinsiyet Ayrımı ve Gelir Eşitsizliği: Türkiye’de Düzey 1 Bölgelerine İlişkin Ampirik Bir Analiz	483
C – Eğitim ve Kültür Hayatı	499
Funda ERZURUM - Kadın ve Erkek İlişkileri Üzerine: Yasak Elma Dizisi Örneği.....	501
Mehmet Gökhan GENEL - Medyanın “Kültür” İnşa Etme Yetisi.....	517
Banu SAYAR - Gözetimin Dönüşen Boyutları Paralelinde Nesnelerin İnterneti	531
Burcu DİRİ / Uğur KUTAY - Pseudo Kimliklere Dönüşerek Anlamı Değişen Selfie.....	543
Cristiano BEDİN - Italo Calvino as Rewriter of the Orlando Furioso By Ludovico Ariosto	557
Derya ÖLÇENER - Bir Eğitim Sistemi Olarak Logos ve Aesthetic	571
Elif Gizem UĞURLU - Türk Sinemasının Festival Filmlerinde Çocuk Yoksulluğunun Temsili.....	581
Fatma Nur ÖZÜPAK / Arzu ÇAHANTİMUR - Kültürel Miras Koruma Çalışmalarında Katılımcı Yaklaşımların Önemi	599
Ercan YAVUZ / Yaşar GÜLTEKİN - Bilimsel Yayınların Açık Erişime Sahip Olması Bağlamında İşletme Alanındaki Dergilerin İncelenmesi: Scopus Endeksi Örneği	615
İrfan MISIRLI - Türkiye’de Örgün Olmayan Turizm Eğitiminin Önemi	629
Sema TOMRUKCU - Belediyelerde Çocuklara Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği.....	641
Şerif ESENDEMİR - Yaşlı-Dostu Kent Kriterleri: İstanbul Örneği	657

Tahsin Eren SAYAR - Geleneksel Aileden “Dijitalleşen” Aileye Doğru: Yeni Medya Teknolojileriyle Değişen Aile Yapısı.....	669
Yavuz KÜÇÜKALKAN - Kök’lerin Bilgisi	679
Elif GÜRSOY - 21. Yüzyıl Cami Mimarisi Örneklerinden Uşak Hacı Muammer Tozlu Camisi	693
Şerefnur ATİK - Bezmiâlem Vakıf Gureba Hastanesi Çeşmesi- nin Kitabesi.....	703
Güçlü ÖZEN - Rekreatyoneel Amaçlı Spor Kompleksi Kullanı- mını Güdüleyen Faktörlerin Farklı Değişkenler Açısından İnce- lenmesi.....	709

ÖNSÖZ

Akademik araştırmaların bilimsel bir ortamda tartışılması, müzakere edilmesi ve bunun sonucunda konulara göre bilimsel yayınların ortaya çıkarılması bilim dünyasının temel amaçları arasında yer almaktadır. Hızlı bir dönüşüm süreci geçiren dünyada yaşanan her yeni gelişme, bireyi ve toplumu yakından etkilemekte ve toplumsal yaşamda önemli değişikliklere sebep olmaktadır. Bu değişimi yakından takip etmek, anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için bilimsel araştırmaların ve tartışmaların önemi yadsınamaz.

4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi değişen dünya koşullarına farklı bakış açıları ile yeni araştırmalar ve yeni tartışmalar yapma imkanı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, kongremizde farklı dallarda ve çeşitli konularda çalışmalar yapan araştırmacı bilim insanlarını ve çalışmalarını bir araya getirmek hedeflenmiştir. Bilim dünyası için bir etkileşim, iletişim ortamı sağlaması arzu edilen Kongremizin, yeni araştırmaları ve yeni bakış açılarını ortaya koymanın yanı sıra, gelecekteki disiplinler arası çalışmalara zemin oluşturması da umut edilmektedir.

4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi bildiri tam metin kitabı, tüm bu düşüncelerle hazırlanmış ve bilim insanlarının hizmetine sunulmuştur. Sosyal Bilimler bildiri kitabında, Tarih ve Sosyal Hayat, İş Dünyası ve Ekonomi, Eğitim ve Kültür Hayatı olmak üzere üç ana bölüm yer almaktadır. Tarih ve Sosyal Hayat başlığı altında 20; İş Dünyası ve Ekonomi başlığı altında 15; Eğitim ve Kültür Hayatı başlığı altında ise 19 çalışma bulunmaktadır. Kongremize katılan bilim insanlarının, emek ve özveriyle hazırladıkları çalışmalarının takdim edildiği bu bildiri kitabının bilim dünyasına kaynak ve katkı sağlamasını diler, Kongremize katılımları ile katkı sağlayan tüm bildiri sahiplerine teşekkür ederiz.

Selam ve saygılarımızla,

Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP

A- TARİH VE SOSYAL HAYAT

AMERİKA’DA “BÜYÜK UYANIŞ” VE AMERİKAN BOARD (ABCFM) MİSYONER TEŞKİLATI’NIN KURULUŞU

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep İSKEFİYELİ
Sakarya Üniversitesi

Özet: Pek çok tarihçi ve araştırmacı tarafından çeşitli ve birbirinden farklı tarih aralıklarıyla sınırlandırılmış olmakla birlikte “uzun on dokuzuncu yüzyıl” tüm dünya tarihi için olduğu kadar Osmanlı tarihi için de son derece hareketli bir yüzyıl olmuştur. Bu hareketliliğin en önemli müsebbiplerinden biri hiç kuşkusuz İngiliz ve Amerikalı misyonerlerdir. Özellikle Amerikalı misyonerler Osmanlı coğrafyasında sadece Protestan bir cemaat oluşturmayı başarmakla kalmamışlar, Osmanlı bünyesindeki çeşitli milletlere yönelik yürüttükleri faaliyetler ile görünürdeki bu dini etkinin yanı sıra Amerika’nın Osmanlı topraklarındaki ekonomik, siyasi ve kültürel çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Osmanlı mülküne ayak basan misyoner teşkilatlarının en kıdemlisi ve de en büyüklerinden birisi, kısaca ABCFM ya da BOARD diye anılan “American Board of Commissioners for Foreign Missions” adlı misyoner örgütü idi. Bu misyoner teşkilatı, İngiltere ve Amerika’nın kuzeydoğusunda oluşan Püriten akımının üç temsilcilerinden biri olan Congregationalistler tarafından “İkinci Büyük Uyanış”ın bir sonucu olarak 1810 yılında Boston’da kurulmuştu. ABCFM’yi ve onun öncü misyonerlerini daha iyi tanıyabilmek öncelikle bu teşkilatın ve misyonerlerin doğup yetiştiği tarihi atmosferi yakından bilmekten geçmektedir. Bu sebeple biz bu çalışmada İngiliz koloniciliği ile misyonerliğin Amerika kıtasına nakli, Kızılderililere yönelik ilk misyonerlik faaliyetleri, “Great Awakening” yani “Büyük Uyanış”ın etkileri ile ABCFM’nin kuruluşu, ilk teşkilatlanma sürecini izah etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Amerika, misyonerlik, ABCFM

“The Great Awakening” and the Establishment of American Board (ABCFM) in America

Abstract: “The long nineteenth century”, though limited by some historians and researchers in a variety of different historical intervals, had been a

highly dynamic century for the World and for the Ottoman Empire as well. One of the most important authors of this dynamism was undoubtedly British and American missionaries. Especially American missionaries not only managed to establish a Protestant community in the Ottoman geography, but also served the economic, political and cultural interests of America in the Ottoman lands right along with this apparent religious influence by their activities on various nations of the Ottomans. The most veteran of the missionary organizations that set foot on the Ottoman geography, and one of the biggest, was the missionary organization called American Board of Commissioners for Foreign Missions shortly as ABCFM. This missionary organization was set up in Boston in 1810 as a result of “the Second Great Awakening” by Congregationalists, who were one of the three representatives of the Puritan movement in the United Kingdom and North America. In order to know well the ABCFM and its pioneering missionaries, it is necessary to understand the historical atmosphere of this organization and its missionaries in which they emerged. In this study, we try to explain the transition of the British colonialism with the missionary work to the American continent, the first missionary activities for the Indians, the effects of the Great Awakening and the establishment of the ABCFM, the first organization process.

Key Words: Britain, the USA, missionary, ABCFM

Giriş

Misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı olarak İsa’nın; “*Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un adıyla vaftiz edin.*” (Matta 28:19) sözleri kabul edilmiştir. İsa’nın müritlerine öğretilerini dünyanın tüm uluslarına yaymalarını öğütlemesi ile kendisinden sonra gelen milyonlarca Hristiyan’a da aynı şekilde “Büyük Vazife” bıraktığına inanmışlardı. Bu çağrı İncil’i tüm dünyaya duyurmayı, putperest ve kâfir memleketler diye tarif edilen bölgelere İsa’nın mesajını götürmeyi hedefleyen çok sayıda misyoner teşkilatının kurulmasına yol açtı. Bu misyoner teşkilatları içerisinde Osmanlı Devleti coğrafyasında klasik misyonerlikten farklı yaklaşımları ile dikkat çeken ve devletin yaklaşık son 100 yılına adeta damgasını vuran, *Amerikan Board* veya kısaca ABCFM olarak bilinen misyoner örgütü; *American Board of Commissioners for Foreign Missions* idi.

1810 yılında Amerika’daki İkinci Büyük Uyanış’ın başında kurulan ABCFM, deniz aşırı Hristiyan misyonlarının da ilkiydi. İlk misyonerlerini 1812’de Hindistan’a gönderen bu teşkilat 1961’lere gelindiğinde dünya çapında 34 farklı bölgeye yaklaşık 5,000 misyoner göndermişti. ABCFM kuruluşundan çok kısa bir süre sonra Sri Lanka (1816), Ortadoğu (1820), Çin (1830), Singapur, Endonezya, Tayland (1831), Afrika (1833) ve Hawaii ile diğer Pasifik adalarında ilk Amerikan misyonlarını

kurmayı başardı. Board misyonerleri esasen dini değişim ve dönüşümler için gittikleri bölgelerde ayrıca okullar ve hastaneler işleterek, Batı fikirlerini ve teknolojilerini yayarak ve İncil okuryazarlığını artırmak için çığır açan dil çalışmaları yapmak suretiyle muazzam bir etki oluşturdular (Putney ve Burlin, 2012: xv). Özellikle dünya hakkında bilinmeyenlerin çok olduğu, Amerikan vatandaşlığının yabancı liderler arasında henüz itibar görmediği, hatta tanınmadığı, tıbbi imkânların kısıtlı olduğu, uzak mesafelerin kolaylıkla geçilemediği XIX. yüzyıl başlarında ABCFM, kurulduğu tarihten çok kısa bir süre sonra nasıl dünya çapında bir misyoner teşkilatı olmayı başarmıştı? Hedef, strateji ve taktikler yapılan yıllık toplantılarda her misyon için ayrı ayrı yeniden tespit edilirken, misyoner teşkilatının esasını teşkil eden örgütsel yapı ve işleyişte ilk toplantılardan itibaren tespit edilen esasların geçerli olduğu ve hiçbir tereddüt yaşanmadığı, tüzük, içtüzük ve yönetmelikleriyle gelişmiş bir modele sahip olduğu, belirlenen komite ve alt birimlerin nasıl başladıysa aynı şekilde uzun yıllar devam ettiği görülmektedir. Amerikan Board’ın tek başına ve rehbersiz yola çıkarak böylesine uzun soluklu bir başarı yakalaması elbette düşünülemez. Bu yüzden ABCFM’yi ve onun öncü misyonerlerini daha iyi tanıyabilmek için öncelikle bu teşkilatın ve misyonerlerin doğup yetiştiği tarihi atmosferi yakından bilmek gerekir.

Misyonerliğin Amerika’ya Nakli ve Kızılderililere Yönelik Misyonerlik Çalışmaları

Avrupa’dan Kuzey Amerika’ya 1600’lerin ilk yıllarında büyük bir göç dalgası gerçekleşti. Üç yüzyıldan fazla süren bu akım, birkaç yüz dolayında İngiliz kolonici ile başladı ve yeni katılımlar sonucu milyonları aşan bir sele dönüştü. Çeşitli zorunlu nedenlerle göç eden bu insanlar, kıtanın kuzey kesiminde yeni bir uygarlık kurdular. Meksika, Batı Hint Adaları ve Güney Amerika’da zengin İspanyol kolonileri kurulduktan çok sonra, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri olan bu topraklara, ilk İngiliz göçmenleri Atlantik’i aşarak ayak bastılar. Onlar da, “*Yeni Dünya*”ya ulaşan tüm ilk göçmenler gibi, küçük ve hıncahınç dolu gemilerle gelmişlerdi (*Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, Bölüm 1). Amerika kıtasına İngilizlerin ayak basmaları, aynı zamanda misyonerlik ruhunun da oraya göç etmesi anlamına gelmekteydi. Dalga dalga göç ederek yeni kıtaya yerleşen Protestanlar farklı mezheplerden oluşuyordu. İngilizler ise bu “*Yeni Dünya*”ya Püritenliği, Presbiteryenliği ve Cemaatçiliği (Kongregasyonalizm) getirmişlerdi (Aksu, 2008: 297). Cemaatçi kiliseler, Presbiteryenlerle birlikte İngiliz kolonilerindeki en geniş grubu oluşturuyorlardı.

Amerika’ya biçim veren en önemli olaylardan biri 11 Aralık 1620’de gerçekleşti. Mayflower adlı gemi New Plymouth’da demir attı (Johnson, 1997: 29). Mayflower’la gelenlerin önemli bir bölümü aynı dini görüşü paylaşan, dini özgürlük

arayışıyla Yeni Dünya'ya gelmiş olan Püritenlerdi. Virginia'dakilerden farklı olarak bu göçmenler Amerika'ya karışık bireyler olarak gelmediler. Beraberlerinde ailelerini de getirdiler. Kendilerini Mısır köleliğinden kaçan Yahudiler olarak kabul ediyorlar, yeni ve Tanrısal bir düzen kurmayı amaçlıyorlardı (Pikkert, 2011: 203). İngiltere Krallığı'ndan gelen bu yeni halklar, yerleştikleri yerlerde evler, bahçeler ve tarlalar kurmak için eski İngiliz hukuki geleneklerine göre Amerikan toprakları üzerinde hak iddia ediyorlardı. Bu iddialarını ise İncil'in Yaratılış ayetlerine dayandırıyorlardı: “(Tanrı) Onları kutsadı ve **‘Verimli olun, çoğalın’** dedi, **‘Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun’.**” (Yaratılış 1:28).

Amerikan tarihi açısından bir başka önemli tarih 4 Mart 1629 idi. Bu tarihte kraliyet sözleşmesi altında Massachusetts Körfez Şirketi'nin kuruluşu gerçekleştirildi. Böylece Kral I. Charles'tan koloni kurma imtiyazı almış bulunan yeni bir göçmen dalgası Massachusetts Körfezi'ne geldi. Bunların pek çoğu, İngiltere'de dini inançlarının gereğini yapmaları giderek daha çok engellenen Püritenlerdi. Yoğun yerleşimler daha ziyade kuzeyde olmuş, buraları “Yeni İngiltere” yani “New England” adını almıştı. Massachusetts Körfezi Kolonisi tüm New England bölgesinin kalkınmasında önemli bir rol oynadı. 1640'a gelindiğinde İngilizler New England kıyısında güçlü koloniler kurmuş bulunuyorlardı (Armaoğlu, 1999: 24). İki bölge arasında Hollandalılar ve küçük bir İsveç toplumu vardı. Batıda ise yerli Amerikalılar yani Kızılderililer yaşıyorlardı. XVII. yüzyılın başlarında Amerika'nın ormanlarının 822 milyon akre olduğu tahmin edilmekteydi. Bu, yaklaşık 5.200 milyar feet kare pazarlanabilir bir kereste tezgâhı oluşturuyordu. Amerika, Anglo-Sakson İngiltere'nin ilkel ormanlardan büyüdüğü gibi ormandan büyüyen bir ahşap medeniyetiydi. New Englandlılar bu şaşırtıcı doğal mirası büyük bir sevinçle karşıladılar. Ancak Kızılderililer, bu mirasın bir parçası mı yoksa rakipleri mi olduğuna karar veremediler (Johnson, 1997: 34). Bununla beraber Kızılderililer, Amerika'daki ilk misyonerlik faaliyetlerinin muhatabı oldular.

Robert Cushman'ın 1621 tarihindeki Amerika seyahatinden sonra özellikle genç Kızılderililerin hem dinî, hem de insani açıdan kolay işlenebilir bir yaradılıştaki olduklarını, İngiliz gençlerinin buraya göçmen olarak gelerek mallarını, mülklerini, vakitlerini ve alın terlerini bu uğurda harcamaları gerektiğini tavsiye etmesi üzerine zihinlerde bu ırkın Hristiyanlaştırılabileceği fikri ilk defa ortaya çıktı (Aksu, 2017: 25). Püriten Massachusetts'te John Eliot, 1646'da yerlilere vaaz vermeye başladı ve on beş yıl sonra ünlü Mohikan İncili'nin ilk bölümünü yayınladı. Kızılderililer arasında faaliyet gösteren diğer öncü misyonerler gibi Eliot da onların İsrail'in kayıp on kabilesinden olabileceklerinden şüpheleniyordu. Eğer öyleyseler, Hristiyanlığı

kabul etmeleri halinde Tanrı’nın Krallığı’na dair kehanetin gerçekleşeceğini en mühim ispatı olacaklardı. Eliot’un Amerikan yerlilerini Hristiyanlaştırma gayretleri İngiltere’nin dikkati çekti ve İngiliz Adalarındaki ilk Protestan misyoner cemiyetinin örgütlenmesine yol açtı (Elsbree, 2013; 10). 1649’da Uzun Parlamento (Long Parliament) tarafından kabul edilen bir karar ile *Society for the Propagation of the Gospel in New England* (New England’da İncil’i Yayma Cemiyeti) kuruldu. 1649 yılında kurulan bu cemiyet İngiltere’de misyonerlik amaçlı kurulan ilk topluluk oldu. Böylece İngiliz kolonileri vasıtasıyla Amerika’ya taşınan misyonerlik fikri, ilk uygulama ve tecrübelerini Kızılderililer üzerinde test etme imkânını elde etmiş oluyordu.

“Great Awakening” yani “Büyük Uyanış”

Ancak bu hızlı dini hareketlilik bir sonraki nesilde etkisini kaybetmeye ve giderek zayıflamaya başladı. Özellikle Amerika’da Püriten heyecan giderek kaybolmaya başlıyor ve yerini manevi durgunluğa bırakıyordu. Anglikan baskılarıyla mücadele etmek zorunda kalan ve bu yüzden ülkelerini terk edip türlü zorluklara katlanarak Amerika’ya göç eden Püritanizmin kurucuları inançlarında sağlam ve kararlıydı. Kongregasyonalist kiliselerin tek dini güç olduğu New England’da büyüyen çocukları ve torunlarının ise dini inançlarına olan bağlılıkları azalmıştı. Ticaretin giderek artan önemi ve kârlılığı insanları cezbetmişti. Wood’un deyişiyle; **“Babaların ateşli ruhu çocuklarına geçmedi”** (Wood, 2004: 440).

New England’da 1700’lerin başından itibaren Eliphalet Adams, Timothy Edwards, Benjamin Lord, Samuel Whiting ve Jonathan Marsh gibi pek çok din adamı vaazlar vererek insanların dini duyguları yeniden canlandırmaya çalıştılar. Bunlar arasından Samuel Whiting, Windham Kilisesi’nde altı ay içinde 80 kişiyi kilise üyesi haline getirerek bu dönem için büyük bir başarı elde etmişti (Kidd, 2007: 9-10). Bu atalete bir çözüm bulma yolunda Alman asıllı Theodore Jacobus Frelinghuysen’in Amerika’da gerçekleştirdiği 1720 yılındaki vaaz turu, 1726’da Gilbert Tennent’in başlattığı dini hareketler Büyük Uyanış’ın ayak sesleriydi (Aksu, 2008: 298). Ne var ki bu ve buna benzer seyrek olaylar, giderek artan dinsel kayıtsızlık çölünde yalnızca küçük birer ruhsal vahaydı. Ancak bütün bu din adamlarının vaazlarından ve telkinlerinden ziyade 29 Ekim 1727’de New England’da meydana gelen büyük deprem daha tesirli oldu. Maine’den Delaware’e kadar bütün doğu kıyıları boyunca hissedilen deprem ve artçı şoklar, New Hampshire, Massachusetts ve Boston’a büyük zarar verdi. 1727’deki bu güçlü deprem insanların koşarak kiliselere toplanmasına yol açtı. Din adamları bu kez kiliselere koşan halkı “Tanrı’nın gazabı” karşısında tövbe etmeye çağırıyordu (Lamber, 2001: 64). Sonuç olarak 1727 ve 1728 yıllarında New England din adamları depremin yol açtığı huzursuzluk ve panikten büyük ölçüde

istifade ettiler ve sadece depremin değil aynı zamanda şiddetli fırtına ve yangınların da Tanrı'nın "mennuniyetsizliğinin işaretçileri" olduğunu ve Tanrı'nın "yüksek ve korkunç bir sesle reform" çağrısında bulunduğunu söylediler. Böylece vaizler New England kasaba ve köylerinde insanların kaygılarından yararlanarak dindarlığı biraz da olsa canlandırmayı başardılar.

İngiltere'de "Müjdecî" ya da "Metodist Canlanma" olarak bilinmekle birlikte, Kuzey Amerika kolonilerinde "Büyük Uyanış" adıyla anılıyordu. "Great Awakening" yani "Büyük Uyanış" sadece Amerika'nın Hristiyanlık tarihindeki bir dizi dini canlanışı ve bilinçlenmeyi ifade etmekten ziyade kuruluşundan itibaren Amerikan ruhunu ve kültürünü şekillendiren en önemli güç olarak kabul edilmektedir. *İlk Büyük Uyanış*'ın iki önemli ismi Jonathan Edwards ile George Whitefield idi. New England bölgesindeki Büyük Uyanış'ın mimarı ise kendinden önceki din adamlarından etkilenen Jonathan Edwards olacaktı. 1741 yılında Connecticut'taki Enfield'de bir kilisede meşhur *Sinners in the Hands of an Angry God* (Kızgın Tanrının Elindeki Günahkârlar) adlı vaazını verdi (Allen, 2007: 127). Günahkârları bekleyen cehennem azabını anlattığı sırada dinleyicilerden bazıları feryatlar içerisinde kaldı ve bazıları ise bayıldı. Cehennemin korkunçluğu hakkında herkes kadar etkili vaazlar verebilmesine rağmen Edward'ı cazip kılan, sevgiyi, sert ve öfkeli Tanrı'nın herkese barış ve umut veren merhametini vurgulamasıydı (McLoughlin 2013: 45-46). Onun öğretisi, kısa sürece içinde toplumun her seviyesine nüfuz ederek büyük kitleleri etkilemeye başladı. İnsanlar kalabalıklar halinde onun ateşli vaazlarını dinlemeye geliyorlardı öyle ki kilise binalarına sığmayacak seviyeye ulaştılar. Uyanış, 1740 yılında doruğa çıktığı zaman Northampton bir kez daha hareketin merkezi, Edwards da kilit adamı durumuna geldi. Ancak asıl etkiyi yaratan George Whitefield oldu (Ahlstrom, 1972: 283; Wood, 2004: 443).

George Whitefield, Uyanış döneminin önde gelen vaizlerinden biriydi. 1714'te Gloucester'de doğan Whitefield, Oxford'daki Pembroke Enstitüsü'nde eğitim gördü (Sellers, 2004: 444). Eğitiminin ardından gezici bir vaiz olarak vaazlar vermeye başlamıştı. 1739 ile 1770'teki ölümü arasında İngiltere ve Galler'deki kapsamlı vaaz turlarına ek olarak, Amerika'ya yedi yolculuk ve İskoçya'ya on dört yolculuk gerçekleştirdi (O'Brien, 1986: 816). Whitefield 1738 yılında Kuzey Amerika'ya ilk ziyaretini yaptı ve yeni kurulan Georgia kolonisine gitti. Orada Bethesda adında bir yetimhanenin kurulması için çalışmalar başlattı ve hayatının geri kalanında yetimhane için para topladı. Bethesda yetimhanesi için para toplamak için kısa süreliğine İngiltere'ye geri döndü. Ancak 1739 yılı başında İngiltere'ye geldiğinde kendisini İngiltere Kilisesi tarafından dışlanmış buldu ve vaaz vermek için kiliselere girmesine izin verilmedi. O da Bristol şehrinin hemen dışında Kingswood Hill olarak

bilinen bir kömür madeni bölgesinde 17 Şubat 1739’da ilk defa açık havada vaaz verdi. Bu ilk açık hava vaazında yaklaşık 200 kişi onu dinledi, ancak çok kısa bir süre içinde bu sayı katlanarak çoğaldı ve 10.000’lere ulaştı. Whitefield açık hava vaazları ile Pazar ibadetlerine normalde katılmayan özellikle işçi sınıfından insanları cezbetmeyi başarmış oldu (Hammond, 2016: 106). Kendi döneminde Whitefield’ın Amerika’daki en ünlü kişilerden biri olmasının nedeni de buydu. Farklı sınıflardan farklı insanlara nasıl hitap edeceğini çok iyi biliyordu.

Büyük Uyanış başladığında 1739’da tekrar kolonilere geri döndü. New England’dan Georgia’ya kadar bir yıldan uzun bir süre vaazlar vererek seyahat etti. Hem açık havada, hem de kendisini davet eden kiliselerde toplantılar düzenledi. Boston’daki kalabalıklar kilise binalarına sığmayacak hale geldi. Whitefield önceden İngiltere’de yaptığı gibi açık havaya çıktı. Veda vaazını 20.000 kişilik bir topluluğa verdi. Whitefield, basından da büyük oranda istifade etti ve gezileri hakkında birçok broşür, vaaz ve mektup yayınladı. Bu sayede Büyük Uyanış hareketi içinde basının gücünden de ilk istifade eden o oldu. Sonuç olarak Whitefield, hayatı boyunca yaklaşık 18.000 vaaz vererek muazzam kalabalıklara hitap etmeyi başarmıştı (Miller, 2001: 61). Sonraki üç yıl boyunca yalnız New England’da değil, New York, Pennsylvania, Maryland ve Virginia’da yaklaşık yüz elli kilise Uyanış’tan etkilendi. Peki, on sekizinci yüzyılda gerçekleşen Uyanış’ın kapsamlı sonuçları ne oldu? Whitefield’in şikâyet ettiği kilise önderleri yenilendi. Yeni ve daha yüksek bir standarda göre hizmet etmeye başladılar. Uyanış Anglikan kilisesiyle sınırlı kalmadı, İngiliz kilisesinden ayrılan topluluklar da yenilenmeye ortak oldular. Canlanma, Hristiyanlığın yayılmasını ve hizmet etmesini hedefleyen kuruluşların ortaya çıkmasına da yol açtı. Bunların önde gelenleri yüzyılın sonunda yabancı ülkelere gitmek amacıyla çoğalan müjdeci cemiyetlerdi.

İkinci Büyük Uyanış (1800-1830)

Amerika’daki “İkinci Büyük Uyanış” on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında dinsel söylemlerden yola çıkarak New York ve New England’da özellikle sosyal faaliyetlerle ön plana çıkan bir hareket oldu. Dinsel uyanışlar, dönemin din karşıtı ortamına ve sekülerizmine tepkiler yüzünden bu bölgelerde yoğunlaştı. New England’daki canlanma hareketi ilk olarak, Kongregasyonalist Kiliseler’de başladı ve daha sonra Presbiteryen, Metodist ve Vaftizci kiliseleri de içine alarak tüm Amerika geneline yayıldı. Hareket, 1780’de başlamış, 1800’de ivme kazanarak ve 1820’den sonra harekete öncülük eden Metodist ve Vaftizci cemaatler arasında hızla yükselmişti.

İkinci Büyük Uyanış'taki canlanma birinciden farklı olarak gelişti. Birincisi, kiliselerin daha sonraki genel yayılımını göz önünde bulundurmadan sadece kilise otoritesinin yeniden düşünülmesini talep ederken, İkinci Büyük Uyanış, Metodist ve Vaftizci mezheplerin kilise hayatını genişletmek kadar yeniden yapılandırmadığı gerçeğinin farkına vardı. Bu yüzden de İkinci Büyük Uyanış'ın hareket noktası teolojik meselelerden ziyade sosyal eşitlikti. Toplumun farklı sosyal sınıflarında acı çeken insanlara anlam ve yön vermeye yardımcı olan bir organizasyon süreciydi. Bu sürecin “kahramanları” Yale’i imansızlıktan kurtaran Timothy Dwight (1752-1817), fikri değişimi yetersizlikten kararlılığa mümkün kılan Nathaniel William Taylor (1786-1858) ve yeni Amerikan kilisesinin politik peygamberi Lyman Beecher (1775-1863) idi (Mathews, 1969: 24-27). New England’da, daha sofistike ve daha az duygusal bir canlanma tarzı sunan anahtar figürler ise Lyman Beecher, Nathaniel Taylor ve Asahel Nettleton’dur.

Yeniden canlanmayı teşvik etmenin kilit yöntemlerinden biri, “*minber değişimi*”, yani bir cemaatin eğitilmiş ve deneyimli papazının bir süreliğine başka bir cemaate gitmesi idi. At ile seyahat eden bu gezgin vaizler yerleşim yerlerine ve köylere muntazaman gidiyor ve “dünyanın günahını kaldıran Tanrı Kuzusu” (yani, İsa Mesih; bkz. Yuhanna 1:30¹) ile ilgili bildiriye duyuruyorlardı. Bu yöntemin olumlu etkisi, insanların taze seslerden yeni fikirler duymasıydı. Aynı zamanda yetenekli vaizler için bu daha geniş halk kitlelerine ulaşma anlamına geliyordu, zira onlar minber değişimlerinin en çok talep edilenleriydi. Başka bir deyişle yetersiz vaize sahip bir cemaat, olağanüstü vaazlar için ziyaretçi vaizleri bir süreliğine misafir ediyordu. Bu sistem hem yeni üyelerin kiliselere katılmasını hem de eski üyeliklerin yeniden canlanmasını sağladı (Hankins, 2004: 15).

Bu arada, Presbiteryen vaizler, müjdecilik seferberliğini sınırlara doğru taşıdılar. Onları Metodistler ve Vaftizciler izledi. Bu üç mezhep de çok başarılıydı, Indiana, Ohio, Kentucky ve Tennessee’de uyanışlar oldu. İkinci Büyük Uyanış'ın simgesi “kamp toplantıları”ydı. Yüzlerce belki binlerce kişinin katıldığı bu kamp toplantılarında insanlar çadırlarını kurarlar, bir ya da iki hafta zaman geçirirler, vaizleri ve uyanışçıları dinlerler, içlerini döker ve ruhsal olarak yenilenirlerdi. Zamanla kamp

¹ **Tanrı Kuzusu:** ²⁹Yahya ertesi gün İsa’nın kendisine doğru geldiğini görünce şöyle dedi: “İşte, dünyanın günahını ortadan kaldıran Tanrı Kuzusu! ³⁰Kendisi için, ‘Benden sonra biri geliyor, O benden üstündür. Çünkü O benden önce vardı’ dediğim kişi işte budur. ³¹Ben O’nu tanıımıyordum, ama İsrail’in O’nu tanıması için ben suyla vaftiz ederek geldim.” ³²Yahya tanıklığını şöyle sürdürdü: “Ruh’un güvercin gibi gökten indiğini, O’nun üzerinde durduğunu gördüm. ³³Ben O’nu tanıımıyordum. Ama suyla vaftiz etmek için beni gönderen, ‘Ruh’un kimin üzerine inip durduğunu görürsen, Kutsal Ruh’la vaftiz eden O’dur’ dedi. ³⁴Ben de gördüm ve ‘Tanrı’nın Oğlu budur’ diye tanıklık ettim.”

alanlarında büyük ahşap “buluşma çadırları” kurulmaya başlandı (Pikkert, 2011: 214). Bu açık hava dini toplantıları, saha toplantılarından ve on sekizinci yüzyılın ortalarında İrlanda, İskoçya ve İngiltere’nin sınır bölgelerinden Amerika’ya getirilen İskoç Presbiteryenlerin “Kutsal Fuarları”ndan kaynaklanıyordu (Fischer, 1991: 705). “*Evlerinden uzakta oldukları için bulundukları yerde konaklamak zorunda kalan kimselerin birkaç gün süreyle yaptıkları dinsel ibadet*” diye tanımlanan kamp toplantısı, yeniden canlanış hareketinin merkezini oluşturuyordu. Nüfusu seyrek yörelerde yaşayan öncüler, kamp toplantılarına, sınır bölgesindeki yalnız yaşamdan bir kaçış yolu olarak bakıyorlardı. Yüzlerce ve hatta binlerce kişiyle birlikte bir dinsel yeniden canlanış toplantısına katılmanın yarattığı coşkuyla, bu etkinlikler sırasında dans ediliyor, bağırılıp çağırılıyor ve şarkılar söyleniyordu (*Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, Bölüm IV).

1800’deki Uyanış, Kentucky, Logan County’de geleneksel bir Presbiteryen dini bayramı vesilesiyle başladı. İlk gayri resmi kamp toplantısı, Haziran ayında, insanların Red River Meeting House bölgesinde kamp yapmaya başladıkları sırada oldu. Yakındaki Gasper Nehri ve Muddy Nehri cemaatlerinde sonraki toplantılar yapıldı. Bu cemaatlerin üçü de James McGready (1763-1817) başkanlığındaydı. Bir yıl sonra, Ağustos 1801’de, Amerika’nın ilk kamp toplantısı olarak kabul edilen daha büyük bir toplantı gerçekleşti. Çok sayıda Presbiteryen, Baptist ve Metodist Barton W. Stone’un (1772-1844) başkanlığında Kentucky, Bourbon İlçesi’nde, Cane Ridge’de toplandı. Bu açık hava toplantısı daha sonra düzenlenecek pek çoğu için ilk örnek model oldu. Sınır bölgelerindeki erkek ve kadınların Cane Ridge ve diğer kamp toplantıları gibi kendilerini kaybettikleri dini toplantılara düşkünlükleri için bir bahaneleri vardı, zira başka hiçbir eğlence biçimleri yoktu. Din sadece hayatlarına anlam vermek veya sıkıntılarına teselli olmakla kalmadı, onların günlük iş sıkıntılarından kurtularak rahatlamalarının tek yolu oldu (Johnson, 1997: 200). Kesin katılımcı sayısı resmi olarak kaydedilmemiş olsa da, altı günlük bu toplantıya 20.000 kadar insanın katıldığı düşünülmektedir. Presbiteryen James McGready ve Metodist gezgin vaiz Peter Cartwright binlerce kişinin bir araya geldiği “kamp toplantıları” kavramını yaygınlaştırdılar (Bohi, 2004: 546).

Büyük yeniden canlanış kısa sürede Kentucky, Tennessee ve Güney Ohio’da yayıldı ve bundan en çok Metodistler ve Baptistler yararlandılar. Her mezhebin, sınır bölgesinde gelişmesini sağlayan nitelikleri bulunuyordu. Metodistlerin, uzak sınır bölgelerindeki yerleşimcileri ziyaret eden ve gezici süvariler diye bilinen din adamlarına dayalı etkin bir örgütleri vardı. Gezici süvariler sıradan insanlar oldukları için, sınır bölgesi halkıyla kolayca iletişim kurabiliyorlardı (*Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, Bölüm IV). Gezici vaizlerin faaliyetlerinden bütün kiliseler yararlandı. Özellikle

Metodistler ve Baptistler için bu metot özel bir kilise genişletme şekli haline geldi. Kilise üyelikleri giderek arttı; gezici Metodist ve yerel Baptist vaizleri kilise üyeliğini arttırmada büyük kazanımlar elde etti. Bir dereceye kadar Presbiteryenler de üyeler kazandılar. Eski kiliselerden bazıları, özellikle Episkopaller kamp toplantılarını, “*kurtardıklarından daha fazla ruh peydahladılar*” diyerek küçümserlerken, kendi evangelizmlerini yeni trendlere uyarlama konusunda başarısız oldular (Johnson, 1997: 201). İkinci Büyük Uyanış’tan en fazla kazanç sağlayan hiç şüphesiz Metodistlerdi. 1844 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri’nin en büyük kilisesiydiler. Daha sonra Baptistler geliyordu. Vaftizciler, özellikle orta sınıfın alt kesimine yönelmişti. Eğitimsiz ve ücret almadan çalışan çiftçi-kilise önderleri çevrelerine birkaç aile toplayıp bir kilise oluşturuyor, sonra da uyanış ateşini tutuşturmak için batıya ilerliyorlardı. Metodistlerden sonra ikinci sıradaki Vaftizciler 1855’te bir milyonun üzerindeydi (Bohi, 2004: 546-548). Vaftizciler, Rhode Island ve daha sonra Brown Üniversitesi olan büyük ilahiyat fakültesi sayesinde genişlemeye devam ettiler. Sonuç olarak, Baptistlerin ve Metodistlerin sayısal gücü, sömürge döneminde baskın olan mezheplerinkilere - Anglikanlar, Presbiteryenler, Kongregasyonalistlere göre oldukça yükseldi.

İkinci Büyük Uyanış, sadece mevcut kiliselerin cemaat sayılarını genişletmekle kalmadı, yeni kiliselerin de ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlardan Baptist William Miller (1782-1849) İkinci Büyük Uyanış’tan ilham alarak, 1818’den itibaren kutsal metinler üzerinden yaptığı özel araştırmaları sonucunda “*İsa Mesih’in ikinci gelişinin yakın, hatta kapıda olduğunu, yirmi bir yıl içinde, yani 1843 yılında gerçekleşeceğini*” iddia ederek binlerce takipçi topladı. Miller’in 22 Ekim 1844 için beklentilerinin boşa çıkmasının ardından, bu tarih Millercilerin “Büyük Hayal Kırıklığı” olarak adlandırıldı (Bliss, 1853: 79). Büyük Hayal Kırıklığı’nın ardından Millercilerin çoğu inançlarını bıraktı. Bazıları bunu yapmadı, aksine inananları hızla çoğaldı. Miller’in düşüncesi yani Mesih’in ikinci gelişinin yine de gerçekleşeceğine olan inanç giderek arttı. Günümüzde Adventizm adıyla bilinen dinî hareketin doğrudan mirasçıları arasında, Yedinci Gün Adventistlerini ve Advent Hristiyanlarını da içeren birkaç büyük mezhep bulunmaktadır. İkinci Büyük Uyanış’ın dini fermentinden doğan yeni mezhepler arasında ise Mesih Kiliseleri, Hristiyan Kilisesi (Mesih’in Müritleri) ve Kanada’daki Evanjelik Hristiyan Kilisesi yer almaktadır.

İkinci Büyük Uyanış yirmi beş yıl boyunca sosyal hareketler için de önemli oldu. Kurtuluşa ulaşmak için, yalnızca kişisel günahattan tövbe etmenin yeterli olmadığı, aynı zamanda toplumun ahlaki mükemmelliği için çalışıp, günahı tüm biçimleriyle yok etmek zorunluluğu üzerinde durdular. Kadın hakları, içkiden kaçınma, tutukevi reformu, kamu eğitimi, dünya barışı ve köleliğin yasaklanması gibi konular,

Amerikalı Hristiyanlarının gündemindeydi. Charles Finney’in müjdeci kampanyaları ve kilise bağlantılı yüzlerce okul ve enstitünün kurulması, Protestanların sosyal endişelerinin neticeleriydi. Mason karşıtlığı, binyılcılık (İsa Mesih’in tekrar gelip yeryüzünde bir yıl süreyle hükmedeceği inancı), ruhsallık, Mormonluk ve eyalet sistemi etkinliğini sürdürürken kiliseler Sept gününün uygulanmamasına, tiyatrolara, düello yapılmasına, fahişeliğe, alkole, göçe ve en önemlisi Roma Katolikliğine ve köleliğe karşı eylemler düzenlemişlerdi (Bohi, 2004: 548). Güneydeki Baptistler ve Metodistler, hem köle sahiplerine hem de kölelere vaaz verdiler. Böylece 1816 yılında Pennsylvania’da, Afrika Metodist Piskoposluk Kilisesi (AME) Afrika kökenli insanlar tarafından kurulan ilk bağımsız Protestan kilisesi oldu.

Müjdeci Cemiyetlerin Kuruluşu ve ABCFM

Büyük Uyanışlar yalnızca, yüzlerce Amerikalının “yeniden doğmasını”, yani günahlardan dönüp İsa Mesih’i Rab ve Kurtarıcı olarak benimsemesini ve bu nedenle pek çok yerel kilisenin güçlenmesini ve ülkenin “Hristiyanlaşmasını” sağlamakta kalmadı, aynı zamanda deniz aşırı müjdeciliğe ilgi uyandırdı. 1790’dan itibaren kiliseler deniz aşırı yerlerde müjdeleme cemiyetleri kurmaya başladı. İngiltere’de de çok sayıda yurt içinde çalışan müjdeleme cemiyeti kuruldu. Gezgin cemiyetler, şehirlerde büyük Pazar okulları, herhangi bir Protestan kiliseye ait olmayan Hristiyan basın, Kutsal Kitap’ı ve broşürlerini yayınlayan yayınevleri ve yabancı ülkelerde faaliyet gösteren misyoner teşkilatlar oluşturuldu. Hemen hepsi toplumdaki karışıklıktan kaynaklanan fırsatlardan Hristiyanlık adına yararlanmaya çalıştı (Briggs, 2004: 531).

İngiltere’de 1792 yılında *Vaftizci Misyoner Cemiyeti* (Baptist Missionary Society), 1795’te *Londra Misyoner Cemiyeti* (London Missionary Society), 1799’da *Kilise Misyoner Cemiyeti* (Church Missionary Society) aynı yıl *Dinî Yayınlar Cemiyeti* (Religious Tract Society) ve 1804’te *İngiltere ve Yabancılar için İncil Cemiyeti* (British and Foreign Bible Society) kuruldu. Bu gelişmelerin aynısı Amerika’da takip edilerek 1796’da *New York Misyoner Cemiyeti*, 1800’de *Connecticut Misyoner Cemiyeti* ve 1803’te Boston’da *Massachusetts Misyoner Cemiyeti* kurulmuştur (Aksu, 2008: 299).

“Ancak, gerçekte American Board 1810 yılındaki kuruluşundan çok daha önce başladı. Cemiyetin kökenini bulmak için Bradford ve Andover’a, Williamstown ile buradaki samanlık ve koruluklara geri dönmelidir” diyen William E. Strong gibi pek çoğu ABCFM’nin kuruluşunu 1806 yılında Samuel J. Mills’in önderlik ettiği bir grup genç üniversite öğrencisinin, şiddetli bir yağmurda sığındıkları saman yığınları

altında ettikleri yemine bağlar. Çokça zikredilen bu samanlık hikâyesi şu şekilde idi; “1806 Ağustos ayında bir cumartesi öğleden sonra Williamstown’daki Williams Koleji’nden Samuel J. Mills’in önderliğinde beş genç James Richards, Francis L. Robbins, Harvey Loomis ve Byram Green kampüsün kuzeyindeki akçaağaç korusu yakınında dua etmek için bir araya geldi. Gök gürültülü bir fırtına başlayınca, şimşek ve yağmur öğrencileri koşmaya ve bir saman yığının altına sığınmaya zorladı. Fırtına hızla yükselirken öğrenciler Tanrı’nın onları denizlerin ötesine göndermesi ve dünyanın geri kalanına da İsa Mesih’in müjdesini ulaştırmaları için dua ettiler”. Sonraki günlerde ana gayesi “kâfir topraklara gidecek misyonerler” yetiştirmek olan Kardeşler Cemiyeti’ni teşkil ettiler. Cizvitler gibi onların organizasyonu da gizliydi ve önce Williams Kolej ve daha sonra Andover İlahiyat Fakültesi’nde oldukça etkili bir güç haline geldiler (Strong, 1910: 7). Hareket kısa süre içinde Williams’tan diğer kolejlere yayıldı. Mezun olduktan sonra Eylül 1809’da Mills bir süre Yale Koleji’nde çalıştı. Burası misyonerlik faaliyetleri için gerekli kaynakları bulabilmek umuduyla seçilmişti. Mills, 1810 baharında Andover’daki Divinity Kolej’inde göreve başladı. Eski arkadaşlarından bazıları zaten oradaydı, öğrencilere misyonerlikle ilgili görüşleri aşılayabilecekleri son derece uygun bir fırsat elde etmiş oldular. Bradford’da toplanacak olan Genel Kurul öncesinde *American Board of Commissioners for Foreign Missions* ismiyle teşkilatın yapısı ve üyeleri belirlendi. 28 Haziran Perşembe günü Dr. Spring, Adoniram Judson, Samuel Nott, Samuel J. Mills ve Samuel Newell imzasıyla Bradford’daki Genel Kurul’a başvuruda bulundular (Tracy, 1842: 24-26.) imzası bulunanlar gençliklerini ve tecrübesizliklerini hissederek kilise büyüklerinden saygılı bir biçimde kendilerine rehberlik etmelerini isterken, onları desteklemeye hevesli olmazlarsa Avrupa’daki misyoner teşkilatlarına başvuracaklarını da ima etmekten çekinmemişlerdi (Doğan, 2011: 7). Böylece yabancı misyonlar için faaliyet gösterecek bir misyoner cemiyeti kurulmuş oldu.

ABCFM ilk toplantısını 5 Eylül 1810’da gerçekleştirdi ve Samuel Worcester sekreterliğe seçildi. *Massachusetts Misyoner Cemiyeti*’nde aktif olarak çalışan Worcester, *The Massachusetts Missionary Magazine*’nin 1803’teki başlangıcından 1808’de *The Panoplist* ile birleşmesine kadar öncülüğünü yaptı. Dini aylık bir dergi olan *The Panoplist*’in daha sonra ABCFM teşkilatının resmi yayın organı olan *The Missionary Herald* dergisi olacaktı. Temelde *American Board of Commissioners for Foreign Missions*’ın misyonerlik raporlarını yayımlayan *The Missionary Herald* dergisi Amerika’daki birçok Hristiyan için dünyaya açılan bir pencere gibiydi. Yabancı kültürlerin, tarihin, ekonomik faaliyetlerin ve coğrafi özelliklerin tasvirleri İncil’in bu uzak araziler üzerindeki etkileri uzun uzadıya makalelerde, misyoner rapor ve günlüklerinde, gezi ve seyahat notlarında ele alındı. Radyo, televizyon ve hızlı

iletişim imkânlarının henüz olmadığı günlerde bu tür misyonerlik raporları birçok Amerikalı için dünyanın geri kalanı tanıma fırsatı idi. Yayınlanan haber ve raporların içeriği ilk yıllardan itibaren biçimini muhafaza ederken, sadece zaman içinde önce gravürler daha sonra da fotoğraflar dergiye dâhil oldu.

Amerikan Board dünyanın geriye kalan topluluklarını Hristiyanlaştırmak üzere kurulmuştu. Esas olarak Amerika Birleşik Devletleri’ndeki beş bini aşan kiliseye üye olup devam eden milyonlarca dindar Protestan’ın üç cent ile binlerce dolar arasında değişen bağışlarından beslenen *Amerikan Board*’un tüzüğüne göre amacı “dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymak”tı. Ancak amaç hiçbir zaman bu denli sınırlı tutulmadı (Kocabaşoğlu, 2000: 16). 20 Haziran 1812’de uluslararası bağımsız bir kuruluş oldu. *Amerikan Board*, Massachusetts ve Connecticut Genel Kurulları tarafından değil, üyelerini kendi belirleyen, kendi kendini yöneten bir organ haline geldi. 1819 yılında *Amerikan Board*, Hawaii ve Filistin’de yeni misyonlar başlatarak gücünü yaklaşık iki katına çıkardı. Bu son derece popüler misyonlar cemiyete büyük bir finansal destek de temin etti. Böylece 1910’da yüzüncü yılına geldiğinde *Amerikan Board*, Hindistan, Seylan, Orta ve Güney Afrika, Rodos, Türkiye, Çin, Japonya, Hawaii, Filipinler, Kuzey Amerika’nın yerli kabileleri ve Meksika, İspanya ve Avusturya’nın Papalık topraklarında 102 misyon istasyonu ve 600 misyonerden sorumluydu.

Sonuç

American Board of Commissioners for Foreign Missions dünya çapında misyonerlik faaliyetleri yürüten bir örgüttü. Yapısı ve işleyişi son derece iyi belirlenmiş, katı bir örgütsel sisteme sahipti. Cemiyetin kuruluşu ve ilk ortaya çıkışı ile ilgili olarak samanlık hikâyesi hiç unutulmadı, sürekli tekrarlandı, hatta gerçekleştiği yere bir anıt dikildi. 1906 yılında, *Amerikan Board*’un kuruluşu için bir asırlık anma törenleri düzenlendi. 2006 yılında ise iki yüzyıllık etkinliklerde daha fazla kutlama yapıldı. Bununla beraber *Amerikan Board*’un 1810 yılında birkaç genç öğrenci tarafından temelleri atılmış olan bir misyoner örgütünden ziyade İngiltere’de başlayan ve yeni kıta Amerika’da devam eden köklü bir alt yapıya sahip bir misyoner teşkilatı olduğu açıktı. Amerika’ya ilk yerleşimlerle beraber öncelikle yerli Amerikalılara yani Kızılderililere yönelik olarak tecrübe edilen misyonerlik faaliyetleri, peşi sıra gerçekleşen dini uyanışlarla Amerika sınırları dışına da taşınmış olacaktı. Dini uyanışlar sırasında din adamları hem açık havada hem de kiliselerde, farklı sınıflardan farklı insanlara nasıl hitap edeceklerini deneyerek tüm ülkeyi dolaştıklarında Amerika’da kendilerini her yönden destekleyecek dindar bir Hristiyan topluluk oluşturmayı başardılar. Böylece kıtanın dışında okyanuslar ötesindeki ülkelerde yıllar boyu misyonlara hizmet

edecek misyonerler bulmakta ve bu misyonları besleyip genişletecek bağışları toplamakta zorlanmadılar.

Bu sayede *Amerikan Board*, kısa zamanda birçok kıtada ve onlarca ülkede misyonerlik faaliyetlerinde bulundu. Teşkilat misyonerleri, gitmiş oldukları ülkeleri misyonlara, istasyonlara ve dış istasyonlara bölerek kendi yönetimini kurdu. Protestan Misyoner Teşkilatı, misyon ve istasyonlarda görevlendirdiği kadın ve erkek misyonerler vasıtasıyla yerel dillere hakim oldu. Misyonerler görevlendirildikleri misyonlardaki insanların sadece dini hayatlarını etkilemekle kalmadı. Zira gittikleri yerlerin nüfusunu, etnik çeşitliğini, bölgenin sosyolojik ve toplumsal yapısını, kültürünü, dini yapısını, inançlarını, iklimini, coğrafi özelliklerini hatta yeraltı ve yerüstü kaynaklarını ayrıntılı olarak analiz etmişlerdi. Üstelik merkeze gönderdikleri günlük rapor ve mektuplar, düzenledikleri aylık ve yıllık toplantı ve tutanaklar sayesinde tüm faaliyetlerini, yaşadıkları sıkıntı ve zorlukları, kaydettikleri başarıları, gözlemlerini, iç ve dış politika ile ilgili tüm gelişmeleri tek tek kaydetmişlerdi. *Amerikan Board* misyonerleri gitmiş oldukları her ülkede politikalar üreterek amaçlarına ulaşmak için eğitim, sağlık ve dinî alanlarda yeni kurumlar inşa etmeyi başardılar. Kurdukları okullar ve kolejler vasıtasıyla misyoner teşkilatı giderek gittikleri bölgelerin yerli liderlerini ve entelektüellerini eğittir, dolayısıyla ülkelerin yönetim ve siyasetlerine tesir eder hale geldi. Dünya çapında böylesi güçlü bir etki oluşturan *Amerikan Board*'un kuruluş ve teşkilat yapısının kökeninde Avrupa'da başlayıp Amerika'ya nakledilen ve Hristiyanlık tarihinin en mühim evrelerinden birini teşkil eden köklü bir misyonerlik geleneği yatmaktadır.

Kaynaklar

- AHLSTROM, S. E. (1972), *A Religious History of the American People*, Yale University Press, New Haven.
- AKSU, A. (2008), “Buzdağının Ötesi: Amerikan Board’un Kuruluşu’nda (1810-1825) ve İlk Faaliyetlerinde İngiliz Misyonerlerinin Katkıları”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı: 13, Mart 2008, s. 293-316.
- AKSU, A. (2017), *Robert Kolej’in İzinde Türkiye’de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ALLEN, A. V. G. (2007), *Jonathan Edwards: The First Critical Biography 1889*, Wipf & Stock, Eugene/Oregon.
- Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, Bölüm I, Amerika’nın İlk Yılları-İlk Yerleşimler, (<http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm> Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019).
- Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, Bölüm IV, Ulusal Bir Hükümetin Kuruluşu: İkinci Büyük Uyanış, (<http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm> Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019).
- ARMAOĞLU, F. (1999), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara.
- BLISS, S. (1853), *Memoirs of William Miller: Generally Known As A Lecturer on the Prophecies and the Second Coming of Christ*, Joshua V. Himes, Boston.
- BOHI, J. (2004), “Eşitler Arasındaki Atılım”, *Hristiyanlık Tarihi*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- BRIGGS, J. (2004), “İlk Sanayi Toplumu”, *Hristiyanlık Tarihi*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, M. A. (2011), “From New England into New Lands: The Beginning of a Long Story”, *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*, (Ed.) DOĞAN, M. A, SHARKEY, H. J., University of Utah Press, Salt Lake City.
- ELSBREE, O. W. (2013), *The Rise of the Missionary Spirit in America (1790-1815)*, Wipf&Stock: Eugene/Oregon.
- FISCHER, D. H. (1991), *Albion’s Seed: Four British Folkways in America*, Oxford University Press, Oxford/New York.
- HAMMOND, G. (2016), “Whitefield, John Wesley and Revival Leadership”, *George Whitefield: Life, Context and Legacy*, (Ed.) HAMMOND, G., JONES, D., Oxford University Press, Oxford.
- HANKINS, B. (2004), *The Second Great Awakening and the Transcendentalists*, Greenwood Press, Westport-Connecticut.

- JOHNSON, P. (1997), *A History of the American People*, HarperCollins Publishers, New York.
- KIDD, T. S. (2007), *The Great Awakening: The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America*, Yale University Press, New Haven&London.
- KOCABAŞOĞLU, U. (2000), *Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları: Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitabevi, Ankara.
- LAMBER, F. (2001), *Inventing the Great Awakening*, Princeton University Press, Princeton/Oxford.
- MATHEWS, D. G. (1969), "The Second Great Awakening as an Organizing Process, 1780-1830: An Hypothesis", *American Quarterly*, Vol. 21, No. 1 (Spring, 1969), s. 24-27.
- McLOUGHLIN, W. G. (2013), *Revivals, Awakenings and Reform: An Essay on Religion and Social Change in America (1607-1977)*, The University of Chicago Press: Chicago.
- MILLER, S. M., ve SCHLESINGER, A. M. (2001), *George Whitefield: Clergyman and Scholar*, Chelsea House Publisher, Philadelphia.
- O'BRIEN, S. (1986), "A Transatlantic Community of Saints: The Great Awakening and the First Evangelical Network 1735-1755", *The American Historical Review*, Vol. 91, No: 4 (Oct., 1986), s. 811-832.
- PIKKERT, P. (2011), *Hristiyan Batı Efsanesi: Batı'da Din, Bilim ve Felsefe Tartışmaları*, (Çev.) OVALIOĞLU, Z., Gerçeğe Doğru Kitapları, İstanbul.
- PUTNEY C. and BURLIN P. (Ed.) (2012), *The Role of the American Board in the World: Bicentennial Reflections on the Organization's Missionary Work*, Wipf & Stock, Eugene/Oregon.
- SELLERS, I. (2004), "George Whitefield", *Hristiyanlık Tarihi*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- STRONG, W. E. (1910), *The Story of the American Board*, The Pilgrim Press, Boston.
- TRACY, J. (1842), *History of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, M. W. Dodd, New York.
- WOOD, A. S. (2004), "Uyanış", *Hristiyanlık Tarihi*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

DÜVEL-İ MUAZZAMA'NIN BASKI UNSURU OLARAK GAMBOT DİPLOMASİSİ VE OSMANLI DEVLETİ

Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ
Sakarya Üniversitesi

Özet: Tarih bir ülkenin donanma gücünün o ülkenin dünya üzerindeki politik güç ve etkisiyle paralellik arz ettiğini gösteren onlarca örneğe şahitlik etmiştir. Bu noktada donanmanın küçük bir parçası olan gambot, devletlerin donanmalarıyla uyguladıkları bir cebri diplomasi enstrümanının ismi olmuştur. Donanma gücünün doğrudan veya dolaylı olarak saldırgan bir diplomatik baskı unsuru olarak kullanılması demek olan Gambot Diplomasisi (Gunboat Diplomacy) 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında daha ziyade büyük devletlerin faaliyetleriyle ilişkilendirilen bir tabir haline gelmiştir.

Tarih boyunca emperyal devletler korkutma politikası güderek, büyük ve güçlü donanmaları ile hedeflerindeki ülkelerin karasularına giderek o ülkelere istediklerini yaptırmayı veya o ülkelerdeki nüfuzlarını arttırmayı amaçlamışlardır. Daha açık bir ifadeyle dünya politikasını belirleyen devletler, etkilemek istedikleri ülkelerin karasularına savaş gemilerini gönderiyor, giden bu gemiler topraklarını kralların saraylarına doğru yönlendiriyor ve eğer talepleri kabul edilmezse muhataplarını, saraylarını veya başka hedeflerini tahrip etmekle tehdit ediyorlardı. Dünya tarihinde özellikle Fransız İhtilali sonrasında yoğunlaşan bu cebri diplomasiinin birçok örneğini görmek mümkündür. Bu çerçevede 19. yüzyıl boyunca her daim büyük devletlerin dikkatlerini yoğunlaştırdığı Osmanlı Devleti de onların bu politikasına muhatap oldu. Bu bildiride Düvel-i Muazzama'nın 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne yönelik gambot diplomasisi örnekleri ve Osmanlı Devleti'nin bu cebri diplomasiye karşı takip ettiği politikaları yerli ve yabancı literatür üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Düvel-i Muazzama, Osmanlı Devleti, Donanma, Gambot, Diplomasisi.

Gunboat Diplomacy as A Coercive Element of the Great Powers and the Ottoman Empire

Abstract

History witnessed dozens of examples showing a country's naval force is parallel to her political power and influence in the World. At this juncture gunboat, a small vessel of a naval force, turned into a term of coercive

diplomacy employed by the Great Powers with their navies. Gunboat Diplomacy, which means the use of naval power directly or indirectly as an aggressive diplomatic instrument, became a term associated with the activities of the Great Powers in the late 19th and early 20th centuries.

Throughout history, imperial powers, pursuing a policy of intimidation, aimed to control or increase their control on the targeted countries by sending their powerful navies to their territorial waters. In other words, great powers that determine the world policy have sent warships to the territorial waters of the countries they want to influence, the outgoing ships are guiding their cannon towards the palaces of kings and threatening to destroy their interlocutors, palaces or other targets if their demands are not accepted. It is possible to see many examples of this coercive diplomacy that was concentrated in world history especially after the French Revolution. In this context, the Ottoman Empire, always attracted attention of the Great Powers, was exposed to this policy of the powers. In this paper, the examples of gunboat diplomacy of the Great Powers on the Ottoman Empire during the 19th century and the Ottoman policies against this coercive diplomacy will be evaluated in native and foreign sources.

Keywords: Great Powers, Ottoman Empire, Navy, Gunboat, Diplomacy.

Giriş

Tarih bir ülkenin donanma gücünün o ülkenin dünya üzerindeki politik güç ve etkisiyle paralellik arz ettiğini gösteren onlarca örneğe şahitlik etmiştir. Bu noktada donanmanın küçük bir parçası olan gambot², devletlerin donanmalarıyla uyguladıkları bir cebri diplomasi enstrümanının ismi olmuştur. Donanma gücünün doğrudan veya dolaylı olarak saldırgan bir diplomatik baskı unsuru olarak kullanılması demek olan Gambot Diplomasisi (Gunboat Diplomacy)³ 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın

² İngilizcedeki "gunboat" Türkçeye "gambot" şeklinde geçmiş olup birkaç topu olan bir çeşit küçük ve hafif savaş gemisi anlamına gelmektedir. Gambotların yelken döneminde ilk kez 18 yüzyılda inşa edildikleri, Amerikan Bağımsızlık Savaşı esnasında New York ve Valcor Adası arasındaki savaşta yerinde inşa edilerek kullanıldıkları, daha sonra buharlı döneme geçildiğinde ve bilhassa 19. yüzyılın ortalarında ise İngiliz ve Amerikalıların daha gelişmişlerini ürettikleri kaydedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jan Glete, *Navies and Nations: Warships, Navies and State Building in Europe and America 1500–1860*, vol. 2, Almqvist and Wiksell International, Stockholm, 1993, s. 710-711, John Antony Preston, *Send a Gunboat! The Victorian Navy and Supremacy at Sea, 1854-1904*, Conway Maritime, London, 2007, s. 19-21.

³ Bu konu hakkında literatürde hayli çalışma yapılmıştır. James Cable, *Gunboat Diplomacy 1919–1991: Political Applications of Limited Naval Force*, Palgrave Macmillan, London 1981. Kenneth J. Hagan, *American Gunboat Diplomacy and the old Navy, 1877-1889*, Greenwood Press, 1973. David Healy, *Gunboat Diplomacy in the Wilson Era: The U. S. Navy in Haiti, 1915-1916*, University of Wisconsin

başlarında daha ziyade büyük devletlerin faaliyetleriyle ilişkilendirilen bir tabir haline gelmiştir.

Tarih boyunca emperyal devletler korkutma politikası güderek, büyük ve güçlü donanmaları ile hedeflerindeki ülkelerin karasularına giderek o ülkelere istediklerini yaptırmayı veya o ülkelerdeki nüfuzlarını arttırmayı amaçlamışlardır. Daha açık bir ifadeyle dünya politikasını belirleyen devletler, etkilemek istedikleri ülkelerin karasularına savaş gemilerini gönderirler, giden bu gemiler toplarını kralların veya ilgili ülkenin yöneticilerinin saraylarına çevirir ve talepleri kabul edilmezse muhataplarını, saraylarını veya başka hedeflerini tahrip etmekle tehdit ederlerdi (Alan, 2015:92-93; Öymen, 2014:15). Dünya tarihinde özellikle Fransız İhtilali sonrasında yoğunlaşan bu cebri diplomasinin birçok örneğini görmek mümkündür. Bu çerçevede 19. yüzyıl boyunca her daim büyük devletlerin dikkatlerini yoğunlaştırdığı Osmanlı Devleti de büyük devletlerin bu politikasına muhatap oldu. Bu bildiride Düvel-i Muazzama'nın 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne yönelik gambot diplomasi örnekleri ve Osmanlı Devleti'nin bu cebri diplomasiye karşı takip ettiği politikaların yerli ve yabancı literatür üzerinden değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

1. Gambot Diplomasinin İlk Örnekleri

Gambot diplomasisi konusunda bilinen ilk örnek İngiltere ile İspanya arasındaki savaş esnasında İngiliz Donanması'ndan George Anson'un 1740 yılında İspanya'nın Pasifik'teki adalarını ele geçirmek için çıktığı dünya turunda meydana geldi. Çin'de Avrupalı tüccarların da olduğu Canton bölgesine gitmek için beklerken, donanmasındaki gemilerden birindeki ağır topun günde iki kez patlatılması emrini veren Anson'un bundan muradı, herkese gözdağı vererek Canton'dan istediklerini almaktı. Nitekim baskıları sonucunda şehre girmesi yasak olsa da Canton Genel Valisi ile görüşüp istediklerini elde etmişti⁴. 1764'te İngiliz çıkarlarını korumak için Honduras, Türk Adaları ve Gambiya'yı donanma ile sürekli olarak tehdit ederek bu cebri diplomasi yöntemine başvuran İngiliz başbakanı George Grenville'den başkası değildi⁵. Bu anlatılardan da görüldüğü üzere gambot diplomasinin ilk örneklerini İngilizler göstermiştir. Dolayısıyla sonraki yüzyılda bu tarz diplomatik faaliyetlere en fazla İngilizlerin başvurması da şaşırtıcı değildir.

Press, 1976. Andrew M. Dorman, Thomas G. Otte, *Military Intervention: From Gunboat Diplomacy to Humanitarian Intervention*, Dartmouth, 1995.

⁴ Konunun ayrıntıları için bkz. Glyn Williams, *The Prize of All the Oceans*, New York: Viking, 1999, s. 180-195.

⁵ Detaylar için bkz. Nicholas Tracy, "The Gunboat Diplomacy of the Government of George Grenville, 1764-1765: The Honduras, Turks Island and Gambian Incidents", *The Historical Journal*, Vol. 17, Issue:4, December 1974, s. 711-771.

Literatüre bakıldığında 19. yüzyılda dünya genelinde gambot diplomasisi çerçevesinde ele alınacak birçok hadisenin meydana geldiği söylenebilir. Yine İngilizlerin İkinci Berberi Savaşı (1815-1816) diye bilinen ve Cezayir'in bombardıman edilmesiyle sonuçlanan savaştaki tutumu bu çerçevede değerlendirilebilir⁶. Malum İngiltere bir ada devleti olduğu için kara ordusu diğer büyük devletlere oranla küçüktür. Ancak Birleşik Krallık güçlü donanması ile müsaade etmediği takdirde diğer devletlerin rahat bir şekilde herhangi bir bölgeye çıkarma yapması da mümkün değildir. İngiltere'nin 19. yüzyıldaki etkili devlet adamlarından biri olan Lord Palmerston (1830-1865 arasında dışişleri, içişleri bakanı ve başbakan) bu konuyu en ciddi şekilde ele alan devlet adamı olmuştur (Soy, 2007:145). Gambot diplomasisi kendi adıyla anılan Palmerston 1846'da "*nerede bir İngiliz vatandaşı tehlikeye düşse, oraya bir savaş gemisi gönderilmeli ve İngiliz çıkarları korunana değin orada beklemelidir*" (Lowe, 1998:49) diyerek bu tarihten sonra adeta olacakları haber vermektedir.

Bu konuda en bilinen örnekler İngilizlerin Çin İmparatorluğu'nu dize getirmek için donanma gönderdikleri Afyon Savaşları'nda gerçekleşmiştir⁷. Bu konudaki bariz örneklerden biri de Don Pasifico Olayı diye tarihe geçen, İngiltere ve Yunanistan arasında meydana gelen ve gambot diplomasisinin en iyi örneklerinden biri olarak görülen hadisedir. Yahudi kökenli Don Pacifico adlı, Cebelitarık doğumlu bir İngiliz vatandaşının Atina'daki evine saldırılması bu olayı tetikledi. Saldırı haberinin alınması üzerine dönemin İngiliz Başbakanı Lord Palmerston savaş gemilerini Pire'ye gönderip limanı abluka altına aldı ve böylece Pacifico'nun zararı tazmin edilmez ise sonuçlarının Yunanistan açısından menfi olacağı mesajını vermiş oldu. Olay bir kurşun dahi atmadan İngilizlerin istediği şekilde çözülmüş ve Pacifico yüklü bir tazminat almıştı (Öymen, 2014:15; Whitten, 1986:262)⁸. Gambot diplomasisinin en iyi örneği olarak kabul edilen bu hadiseyi müteakip yüzyılın ikinci yarısında da yine özellikle İngiltere ve ABD'nin bu siyaseti uyguladıkları birçok örnek söz konusudur. 1853-1854 yıllarında Amerika, Matthew Perry komutasında gönderdiği savaş gemilerinin tesiriyle Japonya'yı bazı limanlarını Amerikalılara açma konusunda bir ticaret antlaşması imzalamaya zorladı ve bunda başarılı oldu (Öymen, 2014:16; Beasley,

⁶ Bu bombardımanı gerçekleştiren filonun başındaki Edwar Pellew'in biyografisinde özellikle 3. bölümün son kısmında gelişmeler detayları ile aktarılmaktadır. Bkz. Stephen Taylor, *Commander: The Life and Exploits of Britain's Greatest Frigate Captain*, W.W. Norton and Company, New York London, 2012. s. 253-301.

⁷ Ayrıntılar ve Afyon Savaşları'nın anlatıldığı eserin içerisindeki Gambot Diplomasisi kısmı için bkz. William Travis Hanes, *Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another*, Sourcebooks, Inc. Illinois 2002, s. 97-103.

⁸ Ayrıca bkz. Geoffrey Hicks, "Don Pacifico, Democracy, and Danger: The Protectionist Party Critique of British Foreign Policy, 1850-1852", *The International History Review*, Vol. 26, No. 3 (Sep., 2004), s. 515-540.

1972:87-97). Yaklaşık on yıl sonra İngiltere, Fransa, Hollanda ve ABD deniz kuvvetlerinden oluşan müşterek bir filonun Japonya ile Shimonoseki Boğazları'nın kontrolü için verdiği bir dizi savaş esnasında da gambot diplomasisi uygulamaya koyulmuştu (Cullen, 2003:189).

19. yüzyılın ikinci yarısında ABD'nin bu konuda bir miktar öne çıktığını söyleyebiliriz. 1871'de Kore'deki birkaç Amerikan gemisine saldırı olduğu için savaş gemileri Kore'deki beş kaleye saldırdı. Daha sonra Amerikan deniz kuvvetleri 1882'de Kore'yi Amerikan gemileriyle ticaret yapması konusunda zorlayarak onların teklifi kabul etmelerini kolaylaştırdı. ABD'nin gambot diplomasisi Latin Amerika'da da kendini gösterdi. 1850 ile 1890 arasında Amerikan vatandaşlarını ve çıkarlarını korumak adına ABD'nin savaş gemilerini Nikaragua, Panama ve Buenos Aires gibi yerlere gönderdiği ve gerektiğinde bu şehirleri bombalattığı bilinmektedir (Magoc vd., 2016:266-267). Daha sonraki süreçte de büyük devletler bu yöntemle sık sık başvururdular. Bu örnekler bakıldığında 19. yüzyıl boyunca her daim büyük devletlerin dikkatlerini yoğunlaştırdığı Osmanlı Devleti'nin bu yöntemden uzak tutulduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Nitekim Fransız İhtilali sonrasında emperyal devletlerin Osmanlı coğrafyası üzerindeki planları ve çıkar çatışmaları yüzyılın karakteristiği olmuştur. Bu noktadan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin gambot diplomasisine oldukça erken bir tarihte maruz kaldığını söyleyebiliriz. Pek tabii dünyada olduğu gibi Osmanlı örneğinde de gambot stratejisini uygulayan İngiltere idi.

2. Gambot Diplomasisi ve Osmanlı Devleti

Malum olduğu üzere Fransız İhtilali sonrası Avrupa Koalisyon Savaşları ile çalkalanıyordu. Bu süreçte Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi, Osmanlı yönetimini denge siyaseti gütmeye yoluna sevk etti. Bundan ötürü Babıali, İngiliz ve Ruslarla ittifak yaptı. Ancak işgal sonrasında durum değişti Rus ve İngiliz siyasi ihtiraslarının tehlikeli bir hal aldığını fark eden Osmanlılar, Fransızlarla ilişkilerini tekrar düzeltme kararı aldı. Fransızlar da Rusya'ya karşı verilen mücadelede Osmanlı Devleti'ni yanlarında görmek niyetindeydiler. Bu amaçla Napolyon İstanbul'a ittifak yapmak amacıyla Sebastiani adlı bir elçi gönderdi. Fransız elçisinin İstanbul'a gelmesi üzerine Ruslar Savaş ilan etmeksizin Ekim 1806'da Eflak ve Boğdan'ı işgal etti. İngiliz elçisi Arbuthnot ise bu sırada Babıali'ye bir nota vererek Fransız elçi Sebastiani'nin İstanbul'dan çıkarılması ile birlikte bazı isteklerde bulundu ve talepler kabul edilmediği takdirde İstanbul'un İngiliz donanması tarafından bombalanacağı tehdidini savurdu. Böylece aslında İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki ilk gambot diplomasi örneği de hayata geçirilmiş oldu. Ancak İngiliz elçisinin talebinin reddedilmesinden sonra elçinin İstanbul'u terk etmesini müteakip Akdeniz'deki İngiliz Amirali Duckworth'un

komutasında harekete geçen bir İngiliz donanması, 21 Şubat 1807'de Çanakkale boğazını geçerek İstanbul yönüne ilerleyip Büyüka ile Heybeliada arasında demirledi. Bu olayda gambot diplomasisinin ne kadar etkili olduğunu gösteren şey, İngiliz donanmasının İstanbul önlerine kadar gelişinin saray ve halk çevrelerinde büyük paniğe sebep olmasıdır. Böyle olmakla birlikte İngiliz donanmasının kara desteği olmadan İstanbul'da bir şey yapamayacağı fikrinin payitahtta güç kazanması, İstanbul halkının ve devlet erkanının İngilizlere karşı bilenmelerine sebep oldu. Nitekim İstanbul ve Çanakkale'de ciddi tahkimatlar yapıldı. İngilizlerin isteklerini yinelemeleri de bir netice vermedi. Nihayet, yaklaşık on gün kaldıkları İstanbul'un kendileri için tehlikeli hale geldiğini anlayan İngiliz donanması İstanbul'dan kaçarcasına ayrılıp Çanakkale boğazından kayıplar vererek çıktı (Sertoğlu, 2011:2806-2809). Böylece İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik uyguladıkları ilk gambot diplomasisi de sonuçsuz kaldı. Ancak büyük devletler bundan asla vazgeçemediler ve donanmaları 19. yüzyıl boyunca Osmanlı karasularında boy gösterdi.

Büyük devletlerin müşterek hareket ederek Osmanlı donanmasını yaktıkları 1826'daki Navarin Olayı, gambot diplomasisinin önemli örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Malum Yunan İsyanı esnasında İngiltere, Rusya ve Fransa Londra'da imzalanan bir protokol ile özerk değil, tam bağımsız bir Yunanistan kurulması konusunda ortak hareket etme kararı aldılar. Babıali'ye tebliğ edilen uluslararası hukuka aykırı bu karar reddedilince, Navarin açıklarındaki müttefik donanması, gayelerinin savaş olmadığını ileri sürerek, limana girdiler ve demirli Osmanlı ve Mısır gemilerinden oluşan müşterek donanmanın neredeyse tamamını yaktılar (Karal, 1983:117-118)⁹. Bu hadise elbette Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermekten öte bir fiildi. Olayın ne derece gambot diplomasisi çerçevesinde ele alınabileceği de tartışılabilir. Ancak Osmanlı donanmasını yakan üç devletin fiili olarak Osmanlı Devleti ile savaşta olmaması ve söz konusu devletlerin Yunanistan'ın bağımsızlığını Babıali'ye kabul ettirmek istemeleri, Navarin Olayı'nın gambot diplomasisi tanımına uyduğunu göstermektedir.

Tanzimat sürecinde özellikle gayrimüslimler üzerinden Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale çabaları çerçevesinde zaman zaman gambot diplomasisinin uygulamaya koyulduğunu görüyoruz. Bu çerçevede Cidde (1858), Suriye ve Lübnan Olayları'nda (1860-1861) büyük devletler savaş gemilerini devreye sokarak gambot diplomasisini gerçekleştirdiler. Cidde'deki hadise Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın Hristiyan tebaaya yeni haklar verilmesinden Müslümanların hoşnutsuzluk duymasının bir yansımasıydı. Tahriklere kapılan Müslümanların Hristiyanlara saldırması,

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fuat Öreñ, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *Tarih Dergisi*, Sayı 46, (2007), İstanbul 2009, s. 37-84.

kendi vatandaşlarını korumak için harekete geçen Fransız konsolosu ile İngiliz konsolos vekilinin olaylar esnasında öldürülmeleri meseleyi uluslararası boyuta taşıdı. Böylece gambot diplomasisini hayata geçiren İngiltere ve Fransa savaş gemilerini göndererek Cidde'yi topa tuttu ve ardından konsolosların öldürülmelerinden sorumlu tuttukları on kişiyi de idam ettirdiler (Karal, 2007:32-33). Osmanlı Devleti'nin hükümlerine haklarına ve işlerine doğrudan müdahale olan bu hareket, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki kırılmayı arttırdığı gibi, bir süre sonra diğer bölgelerdeki çatışmalara da örnek teşkil etti. Çok geçmeden meydana gelen Süreyi ve Lübnan'daki hadiseler bu çıkarımda haklılık payı olduğunu göstermektedir. Burada olaylar, İngilizlerin desteklediği Dürziler ile Fransızların himaye ettiği Maruniler arasındaki çekişmelerden kaynaklandı. Hadise bir süre sonra genişledi ve Şam'daki Müslüman Araplar, Hristiyanlara saldırmaya başladı. Çatışmalar endişe verici hal aldığı için geniş yetkilerle harekete geçen Hariciye Nazırı Fuad Paşa ayaklanmayı bastırdı. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya, Islahat Fermanı'nın da verdiği yetkilerle olaylara müdahale etmek için hazırlanmışlardı. Zira Avrupa kamuoyunda Hristiyanlar katlediliyor teması işlenmekteydi. Önce Fransızlar Beyrut'a asker gönderdiler. Bundan esinlenen diğer devletler de savaş gemilerini Beyrut Limanı'na göndermek suretiyle gambot diplomasisini uygulamaya koydular. Ve neticede Osmanlı hükümeti Lübnan Hadisesi'ni ele alacak bir Avrupa komisyonu oluşturmaya mecbur edildi. Yapılan anlaşma gereği düzeni sağlamak adına 12 bin kişilik müttefik bir kuvvet oluşturulacak, Beyrut açıklarına da bir donanma gönderilecekti (Karal, 2007:33-39). Tüm bu hadiselerle bakıldığında büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni istedikleri şekilde yönlendirmek adına savaş gemilerini bir tehdit unsuru olarak göndermek için gayrimüslim tebaa menşeli olayları fırsat olarak gördükleri söylenebilir. Bu doğrultuda 1870'lerin başından itibaren kaynamaya başlayan Balkanlar, büyük devletler için müdahale bahanesi olacak hadiselerin zeminini teşkil edecekti. Nitekim bunun en güzel örneklerinden biri 1876'da Selanik'te sahnelendi. Burada meydana gelen olay ayrı bir muamma iken, büyük devletlerin gambot diplomasisi uygulamaları ise olayın farklı bir boyutunu teşkil eder.

Bosna-Hersek ve Bulgaristan Olayları'nın yayılarak devam ettiği sırada Selanik'te meydana gelen dramatik bir olay neticesinde Fransız konsolos Moulin ve Alman konsolos Abbott öldürüldü. Bunun üzerine Fransa ve Almanya ve onlara dahil olan Rusya, Avusturya ve İtalya, Selanik Limanı'na gönderdikleri savaş gemileriyle, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini askıya alabileceklerini gösterip (Aydın, 2005:39-40) gambot diplomasisinin en bariz örneklerinden birini ortaya koydular. Selanik Vakası

veya Kız Olayı¹⁰ diye adlandırılan bu hadisenin fitilini ateşleyen bir Müslüman ile evlenip ihtida eden Bulgar kızının gerekli işlemleri yaptırmak için Selanik'e geldiğinde etrafına toplanan Hristiyanlarca yaşmak ve feracesinin yırtılmasıydı. İşin içerisinde Bulgar kökenli olan ABD konsolosunun parmağı da vardı. Söz konusu kızın ABD konsolosluluğuna götürülmesine tepki gösteren bir grup Müslüman sokaklara çıkınca, olaylar büyüdü ve bir anda iş Hristiyan Müslüman çatışmasına dönüştü. Müslümanlar, halk arasında Saatli Cami denen Selimpaşa Camisi'nde toplanarak kızın kurtarılması için karar aldıkları sırada Fransız ve Alman konsoloslarının camiye gelmesi, kızgınlığı had safhaya çıkardı ve kargaşa esnasında bu iki konsolos öldürüldü. Bu hadise üzerine büyük devletler yukarıda da ifade edildiği üzere savaş gemilerini Selanik Limanı'na gönderdiler. Babıali'den hadiseye sebep olanların şiddetle cezalandırılmasını isteyen devletler, böylece gambot diplomasisinin en açık örneklerinden birini daha uygulamaya koymuş oldular. Devletlerin baskıları doğal olarak hemen netice verdi. Babıali Selanik'e savaş gemilerini gönderdiği gibi valiyi de değiştirdi. Ardından konsolosların öldürülmesinden sorumlu tutulanlar idam edildiler (Karal, 2007:98-99). Selanik Olayı büyük devletlerin güç gösterilerinin Osmanlı yöneticilerinin ne kadar zor durumda kaldıklarının ve devletlerin sert tutumlarını bertaraf etmek için tavizden başka yol kalmadığının net örneklerinden biridir.

Benzer bir durum bu hadiseden birkaç yıl sonra Mısır'ın İngilizler tarafından işgali sürecinde gerçekleşti. Mısır'da İsmail Paşa'dan sonra Tevfik Paşa'nın hidivliği esnasında idareden memnun olmayanlar henüz siyasi bir parti veya teşkilat etrafında birleşmemişlerdi. Bu nedenle İngiliz ve Fransızların Mısır'a daha fazla müdahale etmeleri yabancı düşmanlığını körükledi. "Mısır Mısırlılarındır" fikrinde birleşen ve kendilerine Vatani denen bu kişiler Mısır milliyetçiliğini Urabi Paşa liderliğinde öne çıkardılar (Karal, 2007:91)¹¹. Mısır'daki iktidar mücadelesi İngiliz ve Fransızların müdahaleleri tarihi Maltız Olayı şeklinde geçen hadisenin gerçekleşmesine neden oldu. 11 Haziran 1882'de Maltalı bir tüccar ile yerli halktan bir hamal arasındaki kavga arbedeyi tetiklemiş, yerli halk galeyana gelerek yabancılara saldırmaya başlamıştı. Yaklaşık 50 yabancı ve 150 yerlinin hayatlarını kaybettiği olayları (Karaca, 2011:445-446; Kızıltoprak, 2002:60) kıskırtan önemli hususlardan biri de aslında gambot diplomasisidir. 1882 baharı boyunca İngiliz hükümeti Arap milliyetçilerini

¹⁰ Hadisenin ayrıntıları için bkz. Ahmet Oğuz, *1876 Selanik Vakası Osmanlı'nın Balkan Siyaseti*, Grafik Yayınları, Ankara 2013. Ayrıca bkz. Berke Torunoğlu, "Murder in Salonika, 1876: A Tale of Apostasy Turned into An International Crisis", *Bilkent Üniversitesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

¹¹ "Mısır Mısırlılarındır" ifadesi ve Mısır milliyetçiliği hakkında bkz. Alexander Schölch, *Egypt for The Egyptians The Socio-Political Crisis in Egypt 1878-1882*, Published for The Middle East Centre St. Antony's College, Oxford, Ithaca Press, London 1981, s. 244-258.

tehlikeli bir noktaya doğru yönlendirmektedir. Bunun sebebi Babıali'ye yakın olan Hidiv Tefvîk yönetimine karşı farkında olmadan destek olunmasıydı ki bu da Arap milliyetçilerini rahatsız ediyordu (Harrison, 1995:90,92). Bu gergin ortam neticesinde Maltız Olayı gerçekleşmişti. Bu hadiseden yaklaşık bir ay önce Mısır'daki bu yüksek tansiyon nedeniyle İngiliz ve Fransızlar, savaş gemilerini İskenderiye açıklarına demirlemişlerdi. Aslında olaylar çok kısa bir sürede yatıştırılmıştı. Üstelik Mısırlı Arap milliyetçileri ile Hidiv arasında da bir anlaşmaya varılmıştı. Ancak İngiltere İskenderiye açıklarında donanmasını bir tehdit unsuru olarak tutmaya devam etti (Özer, 2007:228-229). Aslında İngilizlerle birlikte Fransız savaş gemileri de İskenderiye açıklarındaydı ve adeta Mısır tabyalarını bombardıman etmek için hazır bekletiliyorlardı. Nitekim Maltız Olayı'ndan bir ay sonra 11 Temmuz'da İskenderiye bombalandı. Ağustos ayında işgale başlayan İngilizler Eylül ayında Kahire'ye girerek Mısır'ı fiilen işgal ettiler¹². Mısır'daki bu örneğe bakıldığında hadisenin gambot diplomasisinin tanımında belirtilen hususlara birebir uyduğu görülebilir. Mısır'da kargaşanın çıkışı bir anlamda Mısır'ın İngilizler tarafından işgalini kolaylaştırmış, işgali haklı göstermiştir. Dolayısıyla savaş gemilerinin İskenderiye açıklarında bulunmasının, yerli halkın harekete geçmesini tetiklediğini ve bunun da işgali kolaylaştırmış olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası Mısır'ın işgali sürecindeki gelişmelerden biri olan bu hadise, İngiliz gambot diplomasisinin önemli örneklerinden biri olmuştur.

19. yüzyılın sonu itibarıyla büyük devletlerin Osmanlı yönetimi üzerinde baskı kurma argümanlarından biri de Ermeni Sorunu idi. Berlin Antlaşması'ndan sonra alınan Islahat kararının takipçisi olan büyük devletlerin bu çerçevede bilhassa 1890'larda Ermeni komitelerinin sebep olduğu isyan hadiseleri esnasında gambot diplomasisinin örneklerini sergilediklerini görüyoruz. Osmanlı resmi yazışmalarına "nümayiş-i bahrî" şeklinde geçen gambot diplomasisi özellikle 1895 ve 1896'da İstanbul'da meydana gelen Ermeni olayları esnasında gündeme geldi. Temel gayesi batılı devletlerin dikkatlerini Ermeni Sorunu'na çekmek olan bu hadiseler öncesinde özellikle Ermeni ıslahatı talepleri esnasında bu cebri diplomasiye öne çıkarıldığını görüyoruz.

Ermeni ıslahatı meselesinde Berlin Antlaşması sonrasında bilhassa İngiltere'nin öne çıktığını ve bu çerçevede ıslahatın uygulamaya konulması için İstanbul'daki büyükelçileri ile yapılan görüşmelerde İngiliz donanmasının Çanakkale açıklarına gönderilmesinin aralıklarla gündeme getirildiğini görüyoruz. Islahat meselesinin ilk aşamasında İngiliz büyükelçisi Layard bu teklifte bulunmuştu (Kurat,

¹² Ayrıntılar için bkz. Süleyman Kızıltoprak, "Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diplomasî Mücadelesi: 1882-1887", *Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 69-71.

1968:190). 1879 ve 1880 yıllarında bu mesele sürekli gündemde tutulmuş başta İngiltere olmak üzere Düvel-i Muazzama gambot diplomasisine başvurmadan geri durmamıştı. Gladstone'un İngiltere'de iktidara gelmesinden sonra bu konunun daha yoğun bir şekilde işlendiğini söylememiz gerekir. 1880 Haziran'ında verilen Düvel-i Muazzama ortak notasında Babıali'nin taahhüt edilen ıslahatları yerine getirmediğini, ıslahatların ancak kendileri tarafından yapılacak müdahalelerle yapılabileceğine inandıklarını ve her türlü gecikmeden Osmanlı hükümetini sorumlu tuttuklarını belirttiler (Şaşmaz, 2000:84). Bir süre sonraki cevabi notada taahhüt edilenlerin kısa sürede yerine getirileceğinin belirtilmesine rağmen, Eylül ayında Babıali'ye diplomatik açıdan daha sert bir nota verdiler (Küçük, 1984:83). Ardından toplu bir şekilde gambot diplomasisini tatbik başladılar. Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermek için donanmalarını Karadağ'ın Adriyatik kıyısındaki Ülgün limanı açıklarına gönderip, taleplerini kabul ettirmek için yaptırım uygulamaktan geri durmadılar (Şaşmaz, 2000:95).

Osmanlı yöneticileri gambot diplomasisini en fazla Ermeni Meselesi ile ilgili gelişmeler neticesinde ortaya çıkan durumlar esnasında tecrübe ettiler. 1890'lı yıllarda meydana gelen Ermeni isyanları ve olayları esnasında büyük devletlerin donanmalarına Osmanlı karasularına gitme emri verdiği birçok olaydan söz edilebilir¹³. Ermeni olayları esnasında kendi vatandaşlarını koruma argümanını öne süren devletler, Osmanlı karasularına hatta İstanbul'a savaş gemisi göndermekten çekinmemişlerdi. Mesela 1895 yılında İstanbul'da meydana gelen Babıali Nümayişi ve sonrasında meydana gelen olaylar sırasında Düvel-i Muazzam'a, İstanbul'daki sefaretlerine fazladan istasyonier göndermek istemişti (Kirakossian, 2003:243; Sonyel, 1987:191-194). Devletlerin buradaki amacının politik anlamda baskı kurmak ve Ermeni ıslahatı için gambot diplomasisini bir tehdit unsuru olarak gündemde tutmak olduğu söylenebilir.

Aynı durum 1890'lardaki Ermeni hadiselerinin en zirvesi olarak kabul edilen Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olaylar esnasında da meydana gelmiştir. Olayların baş göstermesi üzerine İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika, elçiliklerinin emrine verilmek üzere ikinci bir istasyonier gönderilmesi hususunu gündemlerine almışlardı. Daha sonra ise Osmanlı Hükümeti'ni daha da sıkıntıya sokacak bir "nümayiş-i bahri" yani donanmalarını Osmanlı karasularına gönderip tatbikat yaptıracakları rivayetleri diplomatik çevrelerde dolaşmaya başlamıştı. Nihayet İstanbul'un topa

¹³ Örneğin 1893'te Merzifon'da meydana gelen olayların baş sorumlusu olan iki öğretmenin mahkeme ve affedilmeleri sürecinde İngilizlerin bu politikayı takip ettiklerini görüyoruz. Bkz. Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2008, s. 229-235.

tutulmasının dahi gündeme geldiği ve bu konuyla ilgili büyük devletlerin arasında bir ittifak olduğu şeklindeki şayialar Osmanlı hükümetine yönelik baskıların hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından dikkate şayandır. Osmanlı yetkilileri ise bu konuda Avrupa'daki sefaretlerinden bilgi toplamaktan başka herhangi bir tedbire başvurmamışlardır¹⁴.

Sonuç

Donanmanın küçük bir parçası olan gambot büyük devletlerin uyguladıkları cebri diplomasiye ismini vermiştir. Gambot diplomasi diye anılan bu dış politika argümanı 19. yüzyılda büyük devletlerce hayli uygulamaya koyulmuştur. Aynı yüzyılın başında İngiltere'nin donanmasını Osmanlı karasularına göndermesiyle bu cebri diplomasiye muhatap olan Osmanlılar, yıllar içerisinde Düvel-i Muazzama'nın aynı yönteme başvurarak baskı kurmasına maruz kalmıştır. 19. yüzyılda bu konuda birçok örnek hadise dikkati çekmektedir.

Tüm bu hadiselerle bakıldığında Düvel-i Muazzama'nın Osmanlı Devleti'ni istedikleri şekilde yönlendirmek adına savaş gemilerini bir tehdit unsuru olarak göndermek için Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan hadiseleri özellikle gayrimüslim tebaa menşeli olayları fırsat olarak gördüklerini söyleyebiliriz.

Osmanlı coğrafyasında meydana gelen ve müdahaleye bahane edilen her türlü olay, Osmanlı yetkililerini zor durumda bırakmıştır. Bahsedilen olayların tamamında kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden Düvel-i Muazzama'nın güç gösterileri ve sert tutumları Osmanlı yetkililerini mutedil davranmaya bazı hadiselerde zaman zaman tavizler vermeye mecbur bırakmıştır.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikrettin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 308-315.

Kaynakça

- ALAN, A. E. (2015), "Propaganda Aracı Olarak Ganbot Diplomasi", *Propaganda, Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler*, ed. Gürdal Ülger, Beta Yay., İstanbul, s. 83-100.
- AYDIN, M. (2005). "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı:18, s. 39-40.
- BEASLEY, W.G. (1972). *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, California.
- CABLE, J. (1981). *Gunboat Diplomacy 1919–1991: Political Applications of Limited Naval Force*, Palgrave Macmillan, London.
- CULLEN, L. M. (2003). *A History of Japan, 1582-1941*, Cambridge University Press.
- DORMAN, A. M., OTTE, T. G. (1995) *Military Intervention: From Gunboat Diplomacy to Humanitarian Intervention*, Dartmouth.
- GLETE, J. (1993). *Navies and Nations: Warships, Navies and State Building in Europe and America 1500–1860*, vol. 2, Almqvist and Wiksell International, Stockholm.
- HAGAN, K. J. (1973). *American Gunboat Diplomacy and the old Navy, 1877-1889*, Greenwood Press.
- HANES, W. T. (2002) *Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another*, Sourcebooks, Inc. Illinois.
- HARRISON, R.T. (1995). *Gladstone's Imperialism in Egypt: Techniques of Domination*, Wesport.
- HEALY, D. (1976) *Gunboat Diplomacy in the Wilson Era: The U. S. Navy in Haiti, 1915-1916*, University of Wisconsin Press.
- HICKS, G., (2004). "Don Pacifico, Democracy, and Danger: The Protectionist Party Critique of British Foreign Policy, 1850-1852", *The International History Review*, Vol. 26, No. 3 (Sep.), s. 515-540.
- İSKEFİYELİ, Z. (2008). "Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelelerinin Yeri ve Önemi", *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya.
- KARACA, T. N. (2011). *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KARAL, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V-VI-VII, TTK, Ankara.

- KIRAKOSSIAN, A. J. (2003). *British Diplomacy and Armenian Question from 1830's to 1914*, Gomitas Institute, Princeton, 2003.
- KIZILTOPRAK, S. (2001). "Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diploması Mücadelesi: 1882-1887", *Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul.
- KIZILTOPRAK, S. (2002). "II. Abdülhamid'in Mısır Sorununa Yaklaşımı ve İstanbul Konferansı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Ankara, s. 57-69.
- KURAT, Y. T. (1968). *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- KÜÇÜK, C. (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- LOWE, J. (1998). *Britain and Foreign Affairs, 1815-1885 Europe and Overseas*, Routledge London and Newyork.
- MAGOC, C. J. vd. (2016). *Imperialism and Expansionism in American History*, vol.1, California.
- OĞUZ, A. (2013), *1876 Selanik Vakası Osmanlı'nın Balkan Siyaseti*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ÖRENÇ, A. F. (2009). "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *Tarih Dergisi*, Sayı 46, (2007), İstanbul, s. 37-84.
- ÖYMEN, O. (2014). *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÖZER, S. Ö. (2007). "Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- PRESTON, J. A. (2007). *Send a Gunboat! The Victorian Navy and Supremacy at Sea, 1854-1904*, Conway Maritime, London.
- SCHÖLH A. (1981). *Egypt for The Egiptians The Socio-Political Crisis in Egypt 1878-1882*, Published for The Middle East Centre St. Antony's College, Oxford, Ithaca Press, London.
- SERTOĞLU, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, TTK, Ankara.
- SONYEL, S. R. (1987). *The Ottoman Armenians Victims of Great Power Diplomacy*, K. Rustem & Brother, London.
- SOY, B. (2007). "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 7, Güz, s.141-167.
- ŞAŞMAZ, M. (2000) *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- TAYLOR, S. (2012). *Commander: The Life and Exploits of Britain's Greatest Frigate Captain*, W.W. Norton and Company, New York London.
- TORUNOĞLU, B. (2009). "Murder in Salonika, 1876: A Tale of Apostasy Turned into An International Crisis", *Bilkent Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.
- TRACY N. (1974). "The Gunboat Diplomacy of the Government of George Grenville, 1764–1765: The Honduras, Turks Island and Gambian Incidents", *The Historical Journal*, Vol. 17, Issue:4, s. 711-771.
- WHITTEN, D. (1986). "The Don Pacifico Affair", *The Historian*, Vol. 48, No. 2 (February), s. 255-267.
- WILLIAMS, G. (1999). *The Prize of All the Oceans*, New York: Viking.

EYALET-İ MÜMTAZE’NİN REFORMİST VOYVODASI KONSTANTİN MAVROKORDATO

Seval SİNCER

Amasya Üniversitesi

Doç Dr. Songül KEÇECİ KURT

Amasya Üniversitesi

Özet: Boğdan Voyvodası olan Dimitri Kantemir’in 1710-1711 Prut Savaşı esnasında Rusya tarafına geçerek Osmanlı Devleti’ne ihaneti üzerine Bâb-ı âli, artık sadakatinden şüphe duymadıkları Divân-ı Hümâyûn baş tercümanlarını Eflak ve Boğdan’a voyvoda olarak atamaya başladı. Bu yolla ilk atanan Nikola Mavrokordato sayesinde yaklaşık yüz on yıl memleketeyni idare edecek Feneriot Dönemi de başlamış oldu.

Araştırmaya konu edinilen Konstantin Mavrokordato da Feneriot Dönemi içerisinde, altı defa Eflak, dört defa da Boğdan voyvodalığı yaparak bugünkü Romanya topraklarında Osmanlı hâkimiyetini devam ettiren bir yönetici olmuştu. Konstantin, sadece vergileri toplayıp, Bâb-ı âli’ye gönderen bir nevi vergi tahsildarı gibi davranmamış, bu iki eyaletin ıslahı için uğraşan, reformist bir voyvoda olmuştu. Kendisi Rum olmasına rağmen, fanatikliğe kapılmayıp Romanya’nın ulusal kimliğine saygı göstererek okullarda ve kilise ayinlerinde Rumence kullanımını yasallaştırmıştı. Islahatları sayesinde XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bütün şehirlerde Rum okullarının yanında bir de Rumen okulu bulunuyordu. Avrupa’da köleliği ilk kaldıran 1781-1785 yılları arasında Avusturya Despotu II. Joseph olarak bilinse de, Konstantin Mavrokordato, ondan yaklaşık 40 yıl önce gerekli düzenlemeleri yaparak 1746’da Eflak’ta, 1749’da da Boğdan’da köleliği kaldırmayı başardı. Köylülerin üzerine yüklenen angarya süresini azaltıp onların toprağa olan bağlılığını artırarak topraklarını terk etmelerini önledi. Soyluların topraklarındaki köleler, Prens’in himayesine girip özgür köylüler olabilmek için onların topraklarından kaçır hale gelmişlerdi. Ancak reformları sadece voyvodalığı süresince uygulanabildi. Konstantin’in voyvodalıktan azledilmesiyle boyarlar eski düzenlerine geri dönmekte gecikmediler. Romen tarihinde Fenerliler dönemi kötü olarak anılsa da Konstantin’in Romanya için yapmış olduğu düzenlemeler, onu bu olumsuz yorumların dışında bırakıp yenilikçi bir voyvoda olarak anılmasına neden oldu.

Anahtar Kelimeler: Eflak, Boğdan, Romanya, Voyvoda, Mavrokordato

**The Reformist Voyvoda of Eyalet-i Mümtaze
Constantine Mavrokordato**

Abstract: After Dimitri Kantemir , the voyvoda of Moldovia , had betrayed Ottoman Empire by siding with Russia during the Battle of Pruth , the Sublime Porte started to appoint chief interpreters of the Imperial Council , whom the Sublime Porte no longer suspected their loyalty , to Wallachia and Moldovia as the voyvodas. The Phanariot Era that would manage memleketeyn throughout approximately a hundred ten years started due to Nikola Mavrokordato who was the first appointed in this way.

Constantine Mavrokordato , the subject of the research ,was also a director that sustained the domination of Ottoman Empire in today's Romanian territories in the Phanariotes Era as a voyvoda six times in Wallachia and four times in Moldovia. Not only did Constantine collect duties , and behave like tax collectors sending them to the Sublime Porte , but he also was a reformist voyvoda trying to improve both of these states. Although he was a Greek , he wasn't possessed with fanaticism and he legalised the use of Romanian language in schools and church ceremonies by respecting national identity of Romania. By the end of 18th century , there was a Romanian school near the Greek schools in all cities due to his reforms. However enlightened despot Joseph II of Austria was known as the first person abolishing slavery in Europe between 1781-1785 ,Constantine Mavrokordato achieved the abolishing slavery in Wallachia in 1746 and in Moldovia in 1749 by making the necessary regulations before him about 40 years ago. He reduced the time of drudgery on the villagers and stopped them from abandoning their land by increasing their loyalty to the land. Slaves in the land of the nobles had almost escaped from their land to be under cover of the Prince and to become free villagers. But his reforms were able to be applied during his voivodeship. The Boyars weren't late to return their old orders after Constantine had been dismissed from the voivodeship. However the Phanariotes Era had a notoriety in Romanian history , Constantine's regulations for Romania left him out of these negative comments and provided to be called as an innovative voyvoda.

Key Words: Wallachia , Moldova, Romania , Hospodar, Mavrokordato

GİRİŞ

Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir, 1710-1711 Prut Savaşı'nda Büyük Petro'nun tarafında yer aldı. Petro'nun kendisine bağımsız bir devlet kurabileceğini zannederek savaşta Osmanlıya ihanet etti. Ancak işler istediği gibi gitmedi ve Rusya bu savaşta yenildi. Ardından da barış görüşmeleri yapıldı ve Çar'ın emriyle çarlığın ikinci kançıları Baron Petro Sfirof ve muhafız alayı komutanı Mihail Borisoviç

Semeretev imzalar için İstanbul'a gitti. Böylece Prut Antlaşması imzalanmış oldu (Kantemir, 1998:865-67).

Kantemir'in Rusya tarafına geçmesi ve 1714'te de Boğdan Voyvodası Konstantin Brincoveanu'nun Viyana ile olan gizli yazışmaları açığa çıkınca Bâb-ı ali de daha güvenilir bulunduğu Fenerli Rum asilzadelerini Eflak ve Boğdan'a voyvoda olarak atamaya başladı böylece yaklaşık 110 yıl sürecek olan Fenerliler dönemi başlamış oldu.

Rumcadan gelen Fener, İstanbul'da Haliç boyunca devam eden mahalleye verilen isimdir. Burası Rumların ya da Rumlaşmış ailelerin ikamet ettiği bir semtti. Fenerli Rumlar, kendilerinin Bizans soylularından olduğunu ileri sürerek soyluluk iddiasında bulunuyorlardı (Mantran, 2016:382). Elbetteki Fenerli soyluların hepsi Bizans'tan gelmiyordu. Kimileri, Haçlıların İstanbul'u istilasından sonra kalan İtalyan ve Germen kökenliler, kimileri adalı, kimileri ise Romen soyluları ile evlenerek soyluluk kazanan Romen kökenliler idi. Son devir Bizans tarihçisi Pachymeres'in verdiği bilgilere göre İstanbul'da, Lascaris, Paleologos, Angelos, Vatatzes, Stratigopulo, Livadanios, Cantakuzenos, Kamateros, Philes gibi soylu aileler vardı. Ayrıca 1204 Latin istilasının ardından tamamen Bizanslılaşan Normandiyalı Radul ve Petraliphas aileleri vardı (Ortaylı, 2017:141).

Eflak ve Boğdan'ı yönetecek Fenerli ailelerden ilki Dimitri Kantemir'in dost çevresinden olan Mavrokordatolardı. Mavrokordatolar da tıpkı ilk Divân-ı Hümâyun Baş Tercümanı Panayoti Nikosios gibi (Sözen, 2000:45) Sakız'dan gelme idiler. Panayotis'in tercümanlığı döneminde, hiçbir Rum adasına tanınmayan ayrıcalıklar sadece Sakız Adası'na tanınmış (Randolph, 1998:45-46) Mavrokordatolar döneminde de bu ayrıcalıklar devam etmişti. Aileden ön plana çıkan ilk kişi Aleksandr Mavrokordato'ydu. Aleksandr, Padova'da eğitim görmüş, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın ve Fransa büyükelçisi Nointel Markisi'nin doktorluğunu yapmış (Mantran, 2016:287), Panayoti Efendi'nin ölümüyle de Divân-ı Hümâyun Baş Tercümanı olmuştu (Kreutel, 2005:67). Aleksandr aynı zamanda Patrikhanede büyük logofetlik görevini de üstlendi (Galland, 1998:62). Bütün bunlarla birlikte para da işlettiğine şahit olan Galland anılarında bundan da bahsetmektedir (Galland, 1998:152-53). Aleksandr'ın belki de en önemli görevi, Reis-ül kütta Rami Efendi ile birlikte gittiği Karlofça görüşmelerinde (Ahmet Refik, 1997:169) kıvrak zekası sayesinde antlaşmanın imzalanmasını hızlandırması oldu. Aileden ilk olarak atanan, Divân-ı Hümâyun Baş Tercümanı Aleksandr Mavrokordato'nun oğlu Nikola Mavrokordato oldu (Sincer ve Keçeci Kurt, 2018:195). Mansel, Mavrokordatoların armasının küllerinden doğan zümrüd-ü anka kuşu olduğunu belirtir ve “ Belki Bizans İmparatorluğu'nun değil ama Yunan bilimin yeniden doğuşunu simgeliyor gibiydi.” diye ekler

(Mansel, 2008:199). Nikola'nın ilk voyvodalık görevi Eflak'aydı. Nikola'nın ardından gelen halefi ve oğlu Konstantin, reformları ile sadece kültürel değil dini ve ekonomik anlamda da Eflak ve Boğdan'ın ıslahı için uğraştı. Ancak her gelen Voyvoda, Konstantin kadar halkı düşünerek hareket etmedi. Bu dönem, memleketeyn tarihinde dramatik ve karışıklıklarla dolu bir dönem olarak anılmaktadır. Voyvodaların baskıcı yönetimleri, kendi ceplerini doldurmak için yaptıkları usulsüzlükleri, kiliselerdeki Rum otoritesi, halkın Rumlara olan düşmanlığını artırmış, zamanla da bu düşmanlık yön değiştirerek devlete karşı isyanlara ve ayaklanmalara dönüşmüş ve sonunda da bağımsızlığa kadar götürmüştür (Ortaylı, 2017:140).

VOYVODALIK DÖNEMLERİ

Osmanlı Devleti'nde Eflak ve Boğdan'a atanan voyvodalar üçer yıllık görevlerinden sonra karşılıklı olarak yer değiştirirlerdi. Ancak Eflak Voyvodalığı'nın gelirleri Boğdan'ın gelirlerinden daha fazla olduğu için Boğdan voyvodalarının gözü sürekli Eflak Voyvodalığı'ndaydı. Bunun için de hem İstanbul'daki yakınları sayesinde entrikalar çevirir hem de bolca rüşvetler verip kendilerini Eflak'a voyvoda olarak atamak için uğraşırlardı. Bu iki eyalet arasındaki gelir farkını Macar Beyzadesi Kelemen Mikes'in anılarını anlattığı mektuplarında da görmek mümkündür. Padişah tarafından Eflak ve Boğdan'a ziyaret için görevlendirilen Mikes, Tekirdağ, 21 Haziran 1749 tarihli mektubunda bu farkı açıkça belirtmişti (Mikes, 2014:232):

“Boğdan Voyvodası daha eski ve daha fakir olanıdır, yılda Padişah'a altmış bin kuruş verir. Bundan başka da şu ve bu nam altındaki hediyeler de bir o kadar tutar. Eflak Voyvodası yüz otuz bin kuruş öder.”

1.Eflak Voyvodahlıkları Dönemi

1.1.1730-1730 Voyvodahlık Dönemi

Konstantin'in ilk voyvodalığı dönemi Bâb-ı âli'nin karışık olduğu bir döneme denk geldi. Patrona Halil isyanı ile zorbaların yönetimde söz sahibi olması sonucu Konstantin, Eflak'a atandıktan bir buçuk ay sonra (Legrand, 1900:16)¹⁵, Boğdan Voyvodası Mihail Rakovitsa'nın Patrona Halil'e verdiği rüşvetle görevinden azledildi ve yerine Rakovitsa voyvoda oldu (Emiroğlu, 1996:303). Hammer, Mavrokoratoların düşmanı olan Rakovitsa'nın Patrona'ya yüz elli bin kuruş rüşvet verdiğini belirtir (Hammer, 1992:382).

1.2. 1731- 1733 Voyvodahlık Dönemi

¹⁵ Legrand, 3 Eylül 1730'da babası Nikola'nın ölümüyle voyvodalığa atandığını ancak 5 günlük bir saltanat süresinden sonra Michel Racovitz tarafından 6 Ekimde görevden aldırıldığı bilgisini vermiştir.

I. Mahmut'un Patrona Halil ve destekçilerinden kurtulduktan sonra, vezir-i âzamılığa atadığı Kabakulak İbrahim Paşa, kontrolü ele geçirerek Patrona sayesinde atananları görevden alıp yerine Bâb-ı âli'ye sadık olan eski voyvodaları atadı. Böylece Boğdan'a Grigorie Gika, Eflak'a da Konstantin Mavrokordato tekrar tevcih edildi (Hammer, 1992:386). 24 Ekim 1731- 26 Ekim 1733 tarihleri arasında iki yıl voyvodalık yaptıktan sonra, Boğdan Voyvodası Gika ile yeri değiştirilerek Eflak'tan Boğdan'a tayin edildi.

1.3.1735-1741 Voyvodalık Dönemi

Bu defa da voyvodalığı 1736-1739 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşlarına denk gelmişti. General Wallis'in komutasındaki Avusturya birliği 12 Temmuz 1737'de Eflak'a girdi. Konstantin Mavrokordato Avusturya ordusuyla baş edemeyince kaçtı. Ancak Mavrokordato, İbrahim Paşa ve Boşnakları da yanına alarak geri döndü ve Avusturya ordusunu Bükreş'ten çıkartmayı başardı. Daha sonra da Olt bölgesini Avusturya işgalinden kurtararak, Olt Nehri'nin ötesini de kurtarmaya geldiklerini ilan etti. Belgrad'ın da düşmesi üzerine Avusturya'nın talebiyle 1 Eylül'de barış görüşmeleri başladı (Jorga, 2017:394-504). 1718 Pasarofça Antlaşması ile kaybedilen Küçük Eflak tekrar Osmanlı Devleti'ne bırakılınca burası da Eflak Voyvodalığı'na bağlandı. Buna karşılık voyvodalığın kurban bayramı vergisine yüz bin kuruş zam yapıldı (Uzunçarşılı, 1983:52).

Yine Konstantin'in voyvodalığı esnasında, Tekirdağ'a yerleşmiş olan Macar Beyzadesi Mikes, Padişahın emriyle Haziran 1739- Mayıs 1740 tarihleri arası Eflak ve Boğdan voyvodalarını ziyaret etti. Mikes, 11 Haziran tarihli mektubunda, Konstantin'in gözün şaşı fakat aklının öyle olmadığını, Rum olsa da onlardan daha fazlasının olduğunu, zira Rumların sürekli başkalarını aldatmayı düşündüğünü bu yüzden de akıllarının karanlık olduğunu söyler. Mikes, 22 Mayıs 1740 tarihli mektubunda, Konstantin Voyvoda'nın yaklaşık bir aydır Eflak'ta olmadığını, çünkü Avusturya'nın daha önce aldığı Eflak'ın bir kısmını tekrar Osmanlı'ya iade edince, oraları geri almak ve kendisini orada da voyvoda olarak tanıtmak üzere Krayova'ya gittiğini söylüyor. Mikes ayrıca bu antlaşmayla ilgili, Avusturya'nın daha önceki barış antlaşmasını bozmasından faydası bu oldu, çünkü Tanrı, Macar topraklarının başkaları yüzünden zarar görmesine razı olmadı ve Türkler özellikle Erdel başta olmak üzere buralara hiçbir zaman zarar vermedi diye de not düşüyordu (Mikes, 2014:207-215). Bâb-ı âli'den gelen hükümdede reyaya iyi davranılması ve onların güvenliğinin sağlanması emrini bizzat İstanbul vermişti¹⁶ (AE/SMHD.I, 1151:77/5119).

¹⁶ "Memleket-i Eflak reayası ve boyarları öteden beru saltanat-ı seniyyeme kulluk edub... Ma'lum-ı hümâyunum olub nizam hallerine ihtimam lazım ve her halde himayet ve sıyanetleri mütehâmi olmağla ferağ-ı bâllerine dair umur-ı hususilerine sa'y ve dikkat ve bi-l-ittifak istimalet ve istirahatlerine bizâ mukadderat eylemeyesiniz"

Konstantin'in voyvodalığa yeni atandığı esnada Boğdan Voyvodası olan Grigorie Gika, Sadr-ı âzamla Kartal'a tanışmaya gittiğinde, kendisini tekrar Eflak'a voyvoda olarak tayin ettirmeyi hesaplamaktaydı. Ancak Konstantin bunu sezmiş ve akrabası Mihalake'yi hemen İstanbul'a göndererek Gika hakkında kötü şeyler söyletmişti. Böylece Gika daha Sadr-ı âzaman yanına varmadan Konstantin her şeyi halletmişti. Gika, Sadr-ı âzamla Kırım Hanının yanına gittiğinde kendisine tavırlı olduklarını fark edince, onlara bolca para ve hediyeler vererek ancak yumuşatabilmişti. Sadr-ı âzam, Gika'ya ülkesini iyi idare edip halkı fakirleştirmemesini ve israftan kaçınmasını ayrıca Eflak Voyvodası ile de iyi geçinerek entrikalardan uzak durmasını aksi takdirde voyvodalığını kaybedeceğini nasihat etti. Böylece Grigorie Gika amacına ulaşmadan tekrar Yaş kentine geri döndü (Kronikler, 1993:121). Aynı mevzu arşiv belgelerinde de geçmiş Bâb-ı âli bu durumun çözülmesini istemişti¹⁷ (İE/HR,1148:16/1518).

13 Eylül 1741'e kadar Eflak'ta kaldıktan sonra yerine eski hasmı Mihail Rakovitsa'nın getirilmesiyle Konstantin de Boğdan'a nakil olundu.

1.4.1744-1748 Voyvodalık Dönemi

Eflak'a atanan Rakovitsa'nın vergide usulsüzlük yaptığı, kaldırılan büyük baş hayvan vergisini tekrar getirdiği, bununla da yetinmeyerek daha önceden sahip oldukları her dört hayvan için de ek olarak çeyrek vergi koyduğu, Bâb-ı âli'ye bildirilerek şikâyet edilince Rakovitsa Sakız'a sürüldü yerine de tekrar 13 Ağustos 1744'te Konstantin Mavrokordato atandı (Legrand, 1900:17). Rakovitsa'nın koyduğu ağır vergiler yüzünden köylüler kitleler halinde topraklarını terk edip göçe başlayınca Konstantin ilk iş olarak toprak reformu yapıp boyarlar ile köylüler arasındaki ilişkilere müdahale etti (Jelavich, 2018:119). Hammer, bu atanmanın Konstantin'e on iki bin akçeye mal olduğunu belirtmektedir (Hammer, 1992:53).

Voyvodalığı döneminde Kırım'daki gelişmelere de müdahil olmak zorunda kalmış 1159 tarihli bir belgeden elde edilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Kırım

¹⁷ “Divân-ı Hümâyün Tercümanı kulları yediyle Eflak Voyvodası Konstantin Voyvoda Topal Osman Paşa merhumun vüzeratlarından müncaı Voyvoda kullarının üzerinden Eflak Voyvodalığı'na alub Ali Paşa hazretlerinin kendinden Divân Tercümanı kulları karındaşı Ligor Voyvoda'yı Eflak Voyvodası idub ve Konstantin Voyvodayı Boğdan'a göndermekle banilerinden azim-i husumetle bais olmuştur ve Ligor Voyvoda'ya kal-ül evvel Boğdan'a nakil etmeleriyle ol vakitten beru yedi ay evveline değin husumet üzere geçinmişlerdir... Beyanlarında vakı' olan hususatdan tarafına azim görür olduğundan ma-ada nafi masraf olmağla beyanları ıslah olmasına Divân Tercümanı kulları azim sa'y eylemiştir ve Devlet-i aliyye-yi asitane-i saadete teşrif buyurdıklarından sonra kendü karındaşının vekili olub Konstantin Voyvoda tarafından İspatar(?) Mihal nam baş kapı kethüdası olan kulları mükâleme idub beylerin umur-ı birlik olub birbirinin takviyyetine ianet ideler Eflak memleketi hallice olmağla Boğdan Voyvodası'na ve Divân Tercümanına şu mikdar şey'i senevî vereler...”

Hanı'nın kardeşi Fetih Giray'ın yakalanması emri Konstantin'e verilmiştir¹⁸ (C/MTZ, 1159:6/276).

Konstantin, Eflak'ta pek çok ıslahat yaparak selefinden doğan şikâyetleri ortadan kaldırmaya çalıştı. İyi idaresinden dolayı voyvodalığı uzatılsa da hasımları boş durmamış binbir türlü entrika çevirerek Konstantin'i Eflak'taki görevinden azlettirip Boğdan'a naklettirmeyi başarmıştı. Yerine de Boğdan voyvodası İskerletzade Ligor Gika tayin edildi (Uzunçarşılı, 1983:53).

1.5.1756-1758 Voyvodalık Dönemi

Kasım 1755 tarihli arzdan da anlaşıldığı üzere Eflak ahalisi Mihalzade'yi istememiş yerine Konstantin Mavrokordato'yu talep etmişlerdi¹⁹ (AE/SOSM.III,1169:96/7362). Bu talep üzerine Mihalzade Konstantin Rakovitsa'nın yerine 10 Şubat 1756'da (Legrand, 1900:17) Konstantin tayin edildi. Konstantin, beşinci voyvodalığı döneminde eski ıslahatlarından vazgeçerek Bükreş nüfusunu artırmak için çalıştı. Ancak yaptığı düzenlemelerin daha sonucunu göremeden azledilerek yerine yine İskerletzade Gika getirildi (Emiroğlu, 1996:307). Aslında görev süresi dolduğunda tekrar aynı göreve getirildiği, Bâb-ı âli'den gelen emirden anlaşılsa da şikâyetler neticesinde görevinden alınmış olması ihtimali vardır²⁰ (AE/SMST.III, 1171:368/29239). Eflak halkına zulüm ettiği, usulsüz para topladığı ve hazineye çok fazla borcu olduğu gerekçesiyle Yedikule'ye hapsedildi. Borcunu ödeyerek hapisten çıksa da Fransa elçisi Desalleurs'ün ve boyarların entrikaları sayesinde Limni adasına sürüldü (Uzunçarşılı, 1983:55).

¹⁸ “selatin-i cengiziyeden olub bila-sebeb Leh memleketine firar ve gaybubet iden Fetih Giray Sultan bu esnada memleket-i merkumeden gelub Boğdan memleketinden Yaş'a yirmi sekiz adet mesafe Fokşan nam mahale azimet ve Rumili tarafından olan biraderlerini götürdüğü haber gelinceye dek on beş yirmi gün ikamet edeceğini kendisi eğer ki tasrif ve işaret idüb velakin merkumun tekrar Leh veyahut Macar taraflarına gitmesi cihetten merkumun adamları ahz ve der-zencir kendisi bir hanede bir nefer adamıyla muhafaza ve takrir olunub ba'de-i keyfiyeti der-saadete ve Kırım Hanı canibine i'lam olunmak bâbında...”

¹⁹ “Eflak memleketinin hala voyvodası olan Mihalzade Konstantin Voyvodadan Eflak memleketi zabıtan ve ahalisi dil-gîr ve mütekeddir ve fi-maba'd te'lif ve istimalet ve celb-i kulûblarına muvaffak olmayacağı zahir olub ve bundan akdem bid-defeat Eflak Voyvodası olan İskerletzade Konstantin Voyvoda kullarının sefer-i huzurda taraf-ı devlet-i aliyyelerine sadakat ve istikamet üzere hıdmeti ve memleket-i merkume zabıtan ve ahali ve reayasıyla hüsn-i sülûk-i hareket ve kai'den i'tidalde riayeti ma'lum ve meşhud olmağla avatıf-ı aliyye-yi mülükanelerinden memleket-i Eflak hıdematı sabıkası mukabil ber-vech muharrer İskerletzade Voyvoda kullarına...”

²⁰ “Memâlik-i mahrûsetü'l mesâlik-i padişahanelerinden olub asayış-i memleket ve sıyanet-i ra'iiyet için üç sene bir tahvil ile zabt oluna gelen Boğdan ve Eflak voyvodalıklarının re's seneleri tekarrüb eylemekden naşı sabıkları üzere ibkaları lazım gelmekle Boğdan Voyvodalığı hala mutasarrıfı olan İskerlet kullarına keزالik Eflak Voyvodalığı dahi hala mutasarrıfı Konstantin bendelerine avatıf-ı aliyye-yi cihandâriden kemâ-kân ibka ve takrir ve şurutuyla iktiza eden ahkamı takrir olunmasına...”

1.6.1761-1763 Voyvodalık Dönemi

Konstantin altıncı defa Eflak'a voyvoda olarak atansa da Fenerli ailelerin bitmek bilmeyen entrikalarından dolayı bir buçuk yıl sonra yine görevden alındı. Yerine Konstantin Rakovitsa getirildi. Konstantin bu defa da Midilli'ye sürüldü (Uzunçarşılı, 1983:55-56).

2.Boğdan Voyvodalıkları

2.1.1733-1735 Voyvodalık Dönemi

Eflak Voyvodasıyken 16 Nisan 1733'te (Legrand, 1900:17) Boğdan Voyvodası Ligor Gika ile karşılıklı yerleri değiştirildi. Ancak iki yıl geçmeden tekrar yerleri değiştirilerek Ligor Boğdan'a, Konstantin de Eflak'a tayin edildi. Aslında Ligor, Ruslarla savaş ihtimalinden dolayı Boğdan'a geri dönmek istemiyordu. Devlet ricaine aracılar koyarak rüşvet verip gitmemeye çalıştı ise de Sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa Efendi'yi ikna edemediği için gitmeye mecbur kaldı (Uzunçarşılı, 1983:66).

2.2.1741-1743 Voyvodalık Dönemi

Bâb-ı âli her ne kadar Konstantin'den memnun olsa da voyvodalık yaptığı süre içerisinde Rumlara gösterdiği ayrıcalıklardan dolayı şikâyet edilmiş, geri İstanbul'a çağırılarak yerine kardeşi Yanaki gönderilmişti (Emiroğlu, 1996:339).

2.3.1748-1749 Voyvodalık Dönemi

Yanaki'nin halka eziyet etmesi üzerine, reaya toprağını terk etmeye başlayınca tekrar reayayı yerlerine getirebilmek için Ligor Gika voyvoda tayin edildiyse de Ligor burada on ay kadar voyvodalık yaptı. Ardından Eflak Voyvodası Konstantin Mavrokordato 1748'de Boğdan'a tayin edildi. 1161 tarihli belgede de Konstantin'in Boğdan'a atandığı²¹ (C/MTZ, 1161:20/957) görülse de Konstantin de burada Ligor kadar görev yapabildi. Rakibi Konstantin Rakovitsa'nın İstanbul'da verdiği rüşvetler sayesinde Konstantin'i azlettirerek yerine kendisi voyvoda olmayı başardı. Dergah-ı âli kapucubaşlarından İskemleci Mustafa Ağa'nın Konstantin'i Boğdan'dan alıp Bozcaada'ya nakil için memur edilmesi de Konstantin'in Boğdan'dan Bozcaada'ya sürgün edildiğini göstermektedir (A/DVN.MHM.d, 1162:57/505).

²¹ “İbka Eflak Voyvodası olub hala Boğdan Voyvodalığı kendüye tevcih ve ihsan olunan İskerletzade Konstantin Voyvoda'ya vech-i meşrû' ...”

2.4.1769-1769 Voyvodalık Dönemi

Konstantin'in Haziran 1769'ta görevlendirildiği son voyvodalığı, 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus harbine denk gelmişti. Boğdan'ı koruma görevi Abaza Mehmet Paşa'ya verilmişti. Kıtık ve soğuk hava şartlarının da etkisiyle Boğdan ordusu dağılmaya başlamıştı. Bu esnada Ruslar da Yaş'a girmişti. Konstantin Kalas kasabasında General Stoffeln'in görevlendirdiği Albay Fabris'in kuvvetleriyle girdiği çatışmada ağır yaralı bir şekilde esir düştü. Aldığı yaralardan dolayı da bir süre sonra Yaş kentinde öldü (Hammer, 1992:436-37). Esareti esnasında Ruslara: “Türkler yarın geri dönüp sizi buradan köpek gibi kovacaklar.” demişti (Mansel, 2008:215). Tarihçi Nicolae Jorga Konstantin'in çok yaşlı ve kör olduğunu, kendisini korumaya gelen üç paşa ile birlikte Reni'ye kaçtığını ve İbrail yakınlarında Ruslara yenilerek yaralanıp Yaş'ta (Jorga, 2017:445) öldüğünü bildirir (Legrand, 1900:16).²²

XVIII. YÜZYILDA EFLAK VE BOĞDAN'IN GENEL DURUMU

Eflak'ta Matei Basarab'ın (1632-1658) ve Boğdan'da Vasile Lupu'nun (1634-1653) dönemleri dışarıda bırakılacak olursa iki ülkenin siyasi hayatında boyarlar söz sahibiydi. Boyarlar zenginliklerini, voyvodaların kendilerine verdikleri uçsuz bucaksız topraklara ve muafiyetlere borçluydular. Önce kentlere ait topraklar verilirken zamanla kentlerin tamamını voyvodalar boyarlara vermeye kalktılar. Nedeni boyarların desteğini sağlayabilmektir. Topraklardaki çalışanlar: hür köylüler (razeşi, moşneni), boyarlar sayesinde bir çeşit serf (vecini, rumani) durumuna gelmişlerdi. Bu durum halk üzerindeki baskıyı artırarak daha kazançlı satışlar yapmalarını sağlıyordu. Boyarlar içinde en seçkinleri: Stroiçiler, Ureşeler, Mavilalar, Baleniler, Buzeştiler, Rusetler, Kostinlerdi. Elbette ki voyvodalardan toprak bağışı alanlar sadece boyarlar değildi. Athos Dağı'ndakiler de dahil olmak üzere kiliseler ve manastırlar da çok fazla toprak bağışı almışlardı.

Diğer Avrupalı ülkelerle kurulan münasebetler sayesinde kültürel gelişmeler de Balkanlar'ı etkiledi. 1634'te, Matei Basarab, Eflak'ta ilk matbaayı kurdu. Slovenceden çevrilen Gavora Yasası'nın derlemesi 1640'ta yayımlandı. Bu eser Romence basılan ilk eserdir. Şerban Kantakuzenus Biblia lui Şerban diye bilinen ilk Romence kutsal kitap 1688'de basıldı. Boğdan'da da ilk matbaa 1642 yılında kuruldu ve Romence pek çok din, hukuk, edebiyat ve felsefe alanındaki eser XVII. yüzyılda

²² Legrand, Prens Konstantin'in Jassi'de savaşın ilk yılında öldüğünü ve bu tarihlerde Moskovalıların şehre hakim olduğunu belirtiyor. Öldükten sonra da, büyük bir onurla Ruslar tarafından katedrale gömüldüğünü eserinde belirtmektedir.

basılmış oldu. Grigorie Ureche'ye ait olan Letopisetul Tarii Moldavii (Boğdan Tarihleri) de basılan eserler arasında yerini aldı. Basarab ve Lupu'nun girişimleriyle Tirgovişte ve Yaş'ta, Üç-Hierarkhes Manastırı'nda, yüksekokullar açıldı. Ayrıca Grekçe ve Latince eğitim veren bir de Hümanist Kolej açıldı. Constantin Brincoveanu tarafından Bükreş'te Saint-Sava Manastırı'nda Prenslik Akademisi'ni kurdu. Keza 1710-1711 yılları arasında Boğdan'da voyvodalık yapan Dimitri Kantemir de Rusya'daki sürgün yıllarında tamamladığı müzik ve tarihle ilgili çalışmalar yaparak eserler vermişti. Kendisi St. Petersburg Akademisi'nin de kurucularından birisi oldu.

Tarihçi Mantran'a göre; Romen ülkeleri üzerindeki Rum etkisi, XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren başladı ve XVII. yüzyıl boyunca da artarak devam etti. Örneğin Eflak Voyvodası Leon Tomşa'nın çevresindeki Rum sayısının giderek artması boyarların tepkisine neden olmuş ve 1631'de boyarların baskısıyla tüm Rum tüccarlar ve yüksek görevliler ülkeden kovulmuştu. Ancak Kantakuzenler gibi bazı Rum aileler de Romen aileleriyle akrabalık kurarak buraya yerleşmiş ve Romenleşmişlerdi. Athos Dağı'nın (Aynaroz) Romen manastırlarına da hakim olması sonucu, Sloven dili yerine Rumca kilisenin dili olmuştu (Mantran, 2016:379-86).

Fenerliler döneminde askeri görevleri azalmış, sadece sınırların güvenliği ve içeride de asayişin sağlanmasından sorumlu hale gelmişlerdi. Böylece voyvodaların diğer ülkelerle olan iletişimi kesilmiş sadece sarayın çıkarlarını kollayan bir yönetici konumuna dönmüşlerdi (Castellan, 1993:220).

Eflak ve Boğdan çok kez Avusturya ve Rusya savaşlarında işgal altında kalmıştı. Mesela 1718- 1739 yılları arasında Oltenya yani Küçük Eflak, Habsburgların idaresi altında kalmış, Habsburglar buraları ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıp halka zulmetmişti. Bu da yenilikçi voyvodaların reformlarının uygulanabilirliğine sekte vuruyordu. II. Katerina ile yapılan savaşta Rus ordusunun Bükreş'e kadar gelmesi buradaki soyluları cesaretlendirmiş, eski bağımsızlıklarını yeniden kazanabilme ümidi vermişti. Nitekim 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Eflak ve Boğdan soyluları, İstanbul'da uluslararası haklardan yararlanabilecekleri elçilik açabilme hakkı elde etmişlerdi. Ayrıca bu antlaşma ile Kırım bağımsız olmuş ve bu sayede Boğdan da Kırım'a verdiği vergilerden kurtulmuştu. Elbette antlaşmanın pek çok önemli sonucu oldu. Rusların Karadeniz'de etkin olması, Rus konsolosluklarının ardından Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere'nin de Bükreş ve Yaş'ta elçilik açması bölgedeki Osmanlı hakimiyetini sarsan unsurlar oldu. Özellikle Ruslar da artık Bâb-ı âli kadar Eflak ve Boğdan'da söz sahibiydi (Castellan, 1993:221-24).

KONSTANTİN MAVROKORDATO'NUN REFORMLARI

XVIII. yüzyılın başlarında Eflak ve Boğdan'da başkentler haricinde şehirler gelişmemiş, gösterişsiz ve sade kalmıştı. Bu dönemde Eflak'ın otuz-kırk bin kişi, Boğdan'ın ise yirmi bin kişi kadar sakini vardı. Bu kişilerin çoğunluğunu Romenlerin oluşturmasına rağmen, ticareti Ermeni, Yahudi, Raguza ve Rumlar kontrol ediyorlardı. Romen tarihinde Fenerliler kötü olarak anılsalar da bu olumsuz düşünceler hepsi için geçerli değildi. Pek çoğu gelirlerini artırabilmek adına yeni vergi kanunları çıkarmaya çalıştı. Eflak'ta ilk resmi kölelik dönemi Fenerliler öncesi Cesur Mihai döneminde başlamıştı. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren boyarlar rahatlıkla köle alıp topraklarında çalıştırabiliyorlardı (Jelavich, 2018:119-20). Habsburg Kralı II. Joseph'ten çok daha önce Voyvoda Konstantin Mavrokordato, 1746'da Eflak'ta, 1749'da da Boğdan'da köleliği kaldırdı. Önce toprağına geri dönen köylüler özgürleştirildi, bu daha çok firara teşvik edince doğrudan köleliğin kaldırılmasına karar verildi. Eğer toprak sahibi köylünün hürriyetine rıza göstermezse 10 thaler²³ karşılığında özgür olabilme hakkı verildi. Böylece toprağı ekip biçebilen özgür köylüler ile serflerin durumunu eşitlemiş oldu. Artık her iki grup da clacaşi yani toprağı ekip biçebilen vergi mükellefi konumunda oldu (Jelavich, 2018:120). "Mercure de France" (Fransız Civası) adlı derginin Temmuz 1742 sayısında Anayasası yayınlanınca (Cavelier, 1742:1506-1525), Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Ancak bu reformlar toprak sahipleri tarafından pek de memnun edici durum değildi çünkü özgür hale gelen köleler Prens'in emrine girmek için boyarların topraklarından kaçmaya başlamışlardı. Konstantin'in yaptığı yenilikler, köylülerin topraklarını terk etmelerini önleyip üretimi artırmak içindi. Reformların etkilerini anlamak için yüzyılın sonlarına doğru şehirlerde yaşayan nüfusa bakmak yerinde olacaktır. 1791'de Eflak nüfusu yaklaşık bir milyon beş yüz yirmi bin kişiyi bulurken Boğdan'da da 1774'te dokuz yüz seksen bin civarı olmuştu. Bunlardan üçte biri özgür köylülerden oluşuyordu. Köle köylüler de voyvodalara, boyarlara ve manastırlara ait topraklarda çalışıyordu. Kölelerin bağımlılıkları babadan oğula geçiyordu ve bunu da değiştiremiyorlardı. Reformlar her ne kadar köylünün toprağını terk etmesini önlemeye çalışsa da büyük toprak sahibi olmak önemli olduğu için soylular da haklarından vazgeçmek istemiyordu. Mesela 1780'de Konstantin Brincoveanu'nun seksen iki köyü, beş otlaklı dağı ve otuz iki boğası vardı. Ancak bu kadar çok toprağına sahip olmalarına rağmen bunlardan çok da fazla yararlanamıyorlardı. Çünkü toprakların çoğu köylülere dağıtılmış ellerinde işleyebilecekleri çok az toprağı kalmıştı. Bu yüzden de angarya on günü aşmıyordu ve karşılığında da parası ödeniyordu. Özgürleşen köylüler, daha fazla kazanabilmek için angaryanın iki üç misli artırılmasını istiyordu (Castellan, 1993:220-21).

²³ Thaler: Venedik dükasından biraz daha az değerli Avusturya parasıdır.

İlk toprak reformunu Konstantin, 1740'ta yaptı. Nikola Mavrokordato voyvodalığı döneminde rastgele alınan vergileri kaldırıp düzenli alınan sabit vergiler getirmişti ama zamanla her şey eski halini almıştı bu da köylülerin tekrar ezilmelerine neden oluyordu. Bazı köyler soyluluğu olmadığı halde vergi ödemiyordu. Bu dönemde yeniden nüfus sayımı yaptırdı. Böylece eyaletteki soyluları tespit edip soylu olmayan herkesin vergi ödeyeceğini de ilan etmiş oldu. Nüfus sayımına boyarlar çok tepki gösterdi. Çünkü köylüler vergi mükellefi olmadıkları için sadece efendilerine kazanç sağlıyorlardı. Nüfus sayımı ile köylüler de vergi mükellefi sayılınca bu boyarların gelirlerini azaltacaktı. Bu uygulama sayesinde soylu olmayan kesim de tamamen mükellef haline getirildi (Jelavich, 2018:118). Ayrıca bir diğer amacı da boyarların sayısını azaltmaktı. Boyarlığa yeni statüler getirdi. Böylece soylu olmak için mavi kan yeterli görülmemiş, soyluluk görevlere bağlanmıştı. Bu sayede vergiden muaf boyarların sayısını azaltarak geriye kalan kısmını mazili statüsünde vergilerden kısmi olarak muaf olan küçük boyarlıklar haline getirdi. Yani artık soylu olabilmek için kamuya da hizmet ediyor olması gerekiyordu. Bu esnada Rumlara da kamu hizmeti görevleri vererek boyarlardan daha üstün bir konuma getirdi (Sözen, 2000:82).

Konstantin Mavrokordato'nun çağdaşlarından daha radikal reformlar yapması, onu devrinin en ünlü reformisti haline getirdi. Kanunların uygulanmasını ve denetimini sağlamak için "ispravnik" adlı maaşlı memurluklar oluşturdu. Yeniden nüfus sayımı yaptırdığında vergi mükelleflerini ve ellerindeki sığırları saydırarak ne kadar vergi vereceklerini yeniden belirledi. Köylülerin ve soyluların ellerindeki sığırları gruplandırarak vergileri de buna göre belirledi. Soyluların köylülerden aldığı bazı hakları geri verdi. Harcı kaldırdı. Angaryayı (claca) 8 ile 10 gün arası olarak sınırlandırdı. Bu haklardan faydalanabilmelerini de toprağını terk etmeme şartına bağladı (Mantran, 2016:385). Sığır, şarap presi ve bağ vergilerini kaldırdı. Bağ ve bahçeleri vergi kapsamına almadı. Daha öncesinde ellerinden alınan otlak hakkı, toprağı işleme ve odun toplama hakları köylülere geri verildi. İspravniklerin görevi sadece denetim değil, köylülerin topraklarını terk etmesini de önlemektir (Sözen, 2000:83).

Köylülerin bazıları yerdeki oyuklarda yaşıyorlardı ve toprak sahipleri tarafından köleler gibi alınıp satılıyorlardı. Konstantin, reformlarıyla bu köylüleri hürleştirdi. Rum olmasına rağmen bulunduğu görevin ehemmiyetini daha iyi kavrayıp kalıcı olabilmek ve tepkilerle karşılaşmamak adına Romen kültürüne daha yakın davrandı. Kendisi de bölge halkı gibi Romence konuşup ilk Romence gramer kitabının yazılmasını istemişti. Kiliseleri Rumların etkisinden uzaklaştırıp dilini de Romence yaptı. Romen okulları açtırttı. Hatta öyle ki yüzyılın sonuna gelindiğinde, eyaletteki her Rum okulunun yanında bir de Romen okulu bulunur olmuştı. Galata'da içinde büyük bir kütüphanesinin de bulunduğu evi vardı. 1757'de sarayın kendisinden 300 kese

altın istemesi üzerine Rumların gurur kaynağı olan kütüphanesinin bir kısmını ve evini satmak zorunda kaldı (Mansel, 2008:214).

Konstantin'den sonra 1766'da Grigori Gika'nın Boğdan Voyvodalığı döneminde, köylülerin iş yükümlükleri yeniden belirlendi ve bir köylünün bir günde yapması gereken "nart" adı verilen bir yükümlülük kotası getirildi ancak bu köylünün bir günde yapması mümkün olmayacak yükümlülükleri içeriyordu. Eflak'ta, baş vergisi (yılda 4 defadan 12 defaya çıkarılabiliyordu), yılda iki kez alınan ocak, hayvan, bağ, duman, sabun, köprü geçişi, tuz, han, otlak ve pazarda satılan her şey için vergi, voyvodanın göreve başladığında aldığı bayrak vergisi de alınan diğer vergilerdi. Konstantin'in voyvodalıktan alınması üstüne bir de Osmanlı- Rus harbinin masraflarından dolayı Bâb-ı âli'nin eski vergileri tekrar yürürlüğe koyması, ardı ardına vergiler toplamaya çalışması yine köylülerin topraklarını terk edip kaçmalarına sebep oldu. Bâb-ı âli Boğdan'ı toparlayabilmesi için Konstantin'i yeniden voyvoda olarak atasa da Konstantin'in ölümüyle birlikte yerine gelenler eski düzene devam etti. Bir daha da bu iki eyalete onun çapında bir voyvoda gelmedi (Jelavich, 2018:121).

SONUÇ

Konstantin'in hayatı da tıpkı babası ve büyük babası gibi hapis cezaları ile memuriyet arasında gidip gelmekle geçti. 1749'da vatan hainliği ile suçlanarak Limni adasına, 1758 ve 1763 yıllarında ise Yedikule'ye hapse gönderildi. Voyvodalıkları süresince Bâb-ı âli'ye sadık kalıp Osmanlı egemenliğini Eflak ve Boğdan'da hissettirmeyi başardı. Yapmış olduğu reformlar ile bu iki eyaletin refah seviyesini yükselterek Romanya tarihinde ayrı ve iyi anılacak bir şekilde yer almayı başardı. Reformları boyarların çıkarlarına ters düştüğü için sürekli İstanbul'a şikâyet edilmesi ve diğer Fenerlilerin de voyvodalık için Bâb-ı âli'ye rüşvetler dağıtması, Konstantin'in sık sık yer değiştirmesine ya da azl edilmesine sebep oldu. Bu da yaptığı köklü reformların kalıcı olmasını önledi. Zaten Konstantin Mavrokordato'nun ölümünden sonra imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile de Rusya ve Avusturya memleketeynin voyvodalık seçimlerine sürekli müdahil olmaya başladılar. Bölgedeki Roman halkının haklarını koruma bahanesiyle kendi çıkarlarına hizmet edecek kişilerin voyvoda olarak atanmasını sağladılar. Nitekim Konstantin'in oğlu Aleksandr da tıpkı babası gibi Osmanlı'ya sadık bir voyvoda olduğu için uzun süre voyvodalıkta kalamadı ve görevine son verildi. Gelen voyvodalar da Avusturya, Rusya, Osmanlı üçgeninde, bölge halkının sorunlarını çözmekten ziyade bu ülkeler ile ilişkilerini düzeltip makamlarında kalmak için uğraştılar. XIX. yüzyıla gelindiğinde milliyetçilik fikrinin de etkisiyle 1878 Berlin Antlaşmasıyla bu iki eyalet Romanya olarak Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrıldı.

BİBLİYOGRAFYA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri

Bab-ı Asaî Tasnifi

Mühimme Kalemî (A./DVN.MHM.d.)

Ali Emiri Tasnifi

Sultan Mahmud I (AE/SMHD.I)

Sultan Mustafa III (AE/SMST.III)

Sultan Osman III (AE/SOSM.III)

Cevdet Tasnifi

Eyalet-i Mümtaze (C/MTZ)

İbnülemin Tasnifi

Hariciye (İE/HR)

Kitap ve Makaleler

- Ahmet Refik, (1997). *Osmanlı Alimleri ve Sanatkarları*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Castellan, G. (1993). *Balkanların Tarihi 14-20. Yüzyıl*, (Çev.) Başbuğu, A. Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Cavelier, G. (1742) “Constitutuions du Prince Constantin Maurocordato” , *Mercure de France Dédié Au Roy*, (Çev.) Tezcan, E. Paris, s.1506-1525. Gallica, Bibliothèque Nationale de France, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6368589j/f28.image>. 03.01.2019.
- Emiroğlu, İ. (1996) *Hizmet ve İhanetleriyle Tercümanlar, Voyvodalar ve Azınlıklar*, Tibyan Yayıncılık, İzmir.
- Galland, A. (1998), *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-73)*, (Çev.) Örik, N.S. Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara.
- Hammer, B. J. (1992), *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Çev.) Bürün, V. C.7, Üçdal Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- Jelavich, B. (2018), *Balkan Tarihi I 18. ve 19. Yüzyıllar*, (Çev.) Durdu İ. Küre Yayınları, İstanbul.
- Jorga, N. (2017), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1640-1774*, (Çev.) Epçeli, N. Yedi Tepe Yayınları, C.4, İstanbul.
- Kantemir, D. (1998), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, (Çev.) Çobanoğlu, Ö. Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

- Kreutel, R. F. (2005), *Ahmet Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü*, (Çev.) Erendor, E.M. Epsilon Yayınları, İstanbul.
- Legrand, É. (1900) *Genealogie des Maurocordato de Constantinople*, (Çev.) Sarı Aytaç, Ö. <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/d/5/b/metadata-217-0000004.tkl>. 08.10.2018.
- Mansel, P. (2008), *Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, (Çev.) Erol, Ş. Everest Yayınları, İstanbul.
- Mantran, R. (2016), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.) Tanilli, S. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mikes, K. (2014), *Türkiye Mektupları*, (Çev.) Karatay, S. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2017), *İstanbul'dan Sayfalar*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Randolph, B. (1998). *Ege Takım Adaları Arşipelago*, (Çev.) Koçer, Ü. Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul.
- Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I Kronikler*, (1993) (Haz.) Ekrem, M.A. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sincer, S. ve Keçeci Kurt, S. (2018) "Osmanlı Devleti'nde Bir Rum Ailesi: Sadakatten İhanete Mavrokordatolar", s. 189-218, (Ed.) Çetin, B. ve Temizer, A. *Balkanlar'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Sözen, Z. (2000), *Fenerli Beyler 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, Aybay Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983), *Osmanlı Tarihi*, C.IV, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

BATUM İNGİLİZ HARP DİVANI

Doç. Dr. Mustafa SARI
Sakarya Üniversitesi

Özet: Osmanlı orduları diğer cephelerin aksine Kafkas Cephesi'nde 1918 yılı başlarından itibaren başarıdan başarıya koşmuş, kısa sürede Rusların işgal ettiği bütün toprakları geri aldığı gibi Elviye-i Selâse, Azerbaycan, Kuzey İran ve Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmişti. Ancak Mondros Mütarekesi, Osmanlı birliklerinin Kafkasya'yı tahliyesini ve bölgenin İngilizler tarafından işgalini öngörmekteydi.

Mütareke gereğince Osmanlı hükümeti birliklerini Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Kuzey İran ve hatta Elviye-i Selâse'den tahliye ederken, İngilizler de Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki stratejik noktaları işgale başladılar. Fakat başta IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa olmak üzere Türk kumandanları, tahliyei devamlı ve sistemli bir şekilde geciktirerek Türk millî teşkilatlanması için zaman kazanmaktaydılar.

İngilizler mütareke hükümlerine uymayan, mütarekenin uygulanmasına engel olan ve bölgede İngilizler aleyhine teşkilatlanmaları destekleyen IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, eski İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa, 5. Kafkas Fırkası Kumandanı Mürsel Bey, 12. Fırka Kumandanı Miralay Ali Rıfat Bey gibi bazı Türk kumandanların tutuklanmaları emrini verdi. Bu kumandanların yargılanmaları için de Batum İngiliz Harp Divanı kuruldu.

Bu bildiride Batum İngiliz Harp Divanı'nın kuruluş serüveni ve faaliyetleri İngiliz Arşivleri, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Genelkurmay ATASE Arşivi, dönemin yerli ve yabancı gazeteleri ile ikinci el kaynaklar kullanılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Batum İngiliz Harp Divanı, Kafkasya, Yakup Şevki Paşa, Nuri Paşa.

The British Military Court of Batum

Abstract: The Ottoman armies, unlike other fronts, ran from success to success in the Caucasian Front since the beginning of 1918, they took back all the territories which Russian occupied, and then captured Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan and Batum), Azerbaijan, Northern Iran and the North Caucasus in short time. However, the Armistice of Mudros forced the Ottoman troops to the evacuate the Caucasus and envisioned the British occupation of the region.

In accordance with the armistice, the Ottoman government evacuated its troops from the North Caucasus, Azerbaijan, North Iran and even Elviye-i Selâse and the British began to occupy strategic points in the Caucasus and Eastern Anatolia. But the Turkish commanders, especially the 9th Army Commander, Yakup Shevki Pasha, gained time for the Turkish national organization by delaying evacuation in a continuous and systematic way.

The British ordered the arrest of some Turkish commanders who didn't comply with the provisions of the armistice, to prevent the implementation of the armistice and support the organizations against the British in the region like Yakup Shevki Pasha, the 9th Army Commander, Nuri Pasha, the commander of the former Islam Army, Mürsel Beg, the Commander of the 5th Caucasian Army and Miralay Ali Rifat Beg 12th Commander of the Commander. The British Military Court of Batum was established for the prosecution of these Turkish commanders.

In this paper, the process of establishment and activities of the British Military Court of Batum will be examined using the Archives of United Kingdom, the Turkish State Archives, the Turkish General Staff Archive, domestic and foreign newspapers of the period and secondary sources.

Keywords: The Armistice of Mudros, the British Military Court of Batum, Yakub Shevki Pasha, Nuri Pasha.

Giriş

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Elviye-i Selâse, Azerbaycan, Kuzey İran ve hatta Kuzey Kafkasya Türk ordularının işgali altındaydı. Ancak daha mütareke imzalanmadan önce Kuzey Kafkasya, Azerbaycan ve Kuzey İran'daki birliklerin tahliyesi emredilmişti. Mütarekeden sonra ise İngilizler, Türklerden bu tahliyeyi hızlandırmalarını ve bunun dışında mütarekeye aykırı olarak Elviye-i Selâse'nin de boşaltılmasını istediler. İngilizler için özellikle Batum-Bakû petrol boru ve demiryolu hattı önemliydi. Bu nedenle bu iki şehir öncelikli olarak İngilizler tarafından işgal edildi. Ayrıca İngilizler, politikaları gereği Ermeniler ve Gürcüleri korumaya başladılar. Bunun dışında Ruslar Kafkasya'dan geri çekilirlerken silah ve cephanelerini Ermeni ve Gürcülere bırakmışlardı. Bu suretle millî ordularını kuran bu iki millet, bölgede teşkilatlanmalarını tamamlayamamış olan Türk-Müslüman ahali için birer tehdit unsuruydular.

Türk ordusunun Kafkasya'daki tahliyesi IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın sorumluluğu altındaydı. Yakup Şevki Paşa ve emrindeki Türk kumandanları bir taraftan tahliyeyi geciktirirken, diğer taraftan da bölgedeki Müslüman ahaliye silah, mühimmat ve malzeme yardımı yaparak onların millî teşkilatlarını kurmalarını

temin etmekteydiler. Türk kumandanlarının bu faaliyetleri neticesinde Osmanlı devletinin tahliye ettiği Batum, Ahıska, Oltu, Kars, Aras, vb. yerlerde Millî Şura hükümetleri kurulmaya başlandı²⁴. Bu durum ise İngilizlerin Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki politikalarının tam olarak gerçekleşmemesine neden olmaktaydı. İngilizler çareyi bu kumandanları tutuklamakta buldu.

Batum İngiliz Harp Divanı Kuruluyor

İngiliz Yüksek Komiserliği, 23 Aralık 1918 tarihinde harekete geçerek Osmanlı Hariciye Nezareti'ne IX. Ordu birliklerinin Elviye-i Selâse'yi tahliye ederken mütarekeye aykırı hareket ettikleri yolunda bir yazı göndermişti. Yazıda ayrıca IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, 12. Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey ve 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Bey, Batum ve Kars'ta hükümet kurmak ve propaganda yapmakla suçlanmaktaydılar²⁵. İngilizlerin bu yazıyı Hariciye Nezareti'ne göndermekteki amacı, bu kumandanların tutuklanmaları için zemin oluşturmaktı.

İngilizlerin Kafkasya'daki Türk kumandanlarına yönelttikleri suçlamalar bütünün sadece küçük bir parçasıydı. Çünkü İngilizler Osmanlı devletinin diğer cephe-lerindeki Türk kumandanları için de benzer suçlamalarda bulunmaktaydılar. İngilizler, bu suçlamalar nedeniyle tutuklanacak Türk subaylarını yargılamak için de çeşitli yerlerde harp divanları (sıkıyönetim mahkemeleri) açmayı planladılar. Bu harp divanlarından birinin de Batum'da teşekkül edilmesini, İngiliz Askerî İstihbarat Dairesi Başkanı Tümgeneral General William Thwaites, 28 Aralık'ta Dışişleri Müsteşarı Lord Harding'den talep etmişti²⁶. Böylece Kafkasya'da İngilizler tarafından tutuklanacak Türk subaylarının yargılanmaları için Batum'da bir harp divanı kurulması yolunda ilk adım atılmış oldu.

Batum İngiliz Harp Divanı'nın teşekkülü için ikinci adım ise 3 Ocak 1919 tarihinde atıldı. İngiltere Savaş Bakanlığı, İngiltere'nin İstanbul, Kahire ve Bağdat'taki başkomutanlıklarına, “*suçlu Türkleri*” yargılamak üzere Batum ve ülkenin başka

²⁴ 1917 Rus ihtilallerinden sonra Kafkasya'da gelişen olayların ayrıntıları için bkz. Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002; Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000; Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014; Enis Şahin, *Diplomasi ve Sınır Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri 1918*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005. Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008; Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

²⁵ Mehmet Okur, “Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 61, c. XXI, Ankara, 2005, s. 188.

²⁶ NA, FO, 371/3667, 1919, (1 Ocak 1919).

yerlerinde birer harp divanının kurulması için emir vermişti. Bu emirden on gün sonra General Thwaites yeni bir genelge yayınlayarak kurulacak olan harp divanlarının sorumluluk alanlarını açıklamıştı. Buna göre Mısır'da Mareşal Allenby, Irak'ta General Marshall, Kafkasya'da da General Milne Harp Divanlarından sorumlu olacaklardı. Bu üç bölge dışındaki “suçlu Türkler” ise Malta'ya gönderileceklerdi.

15 Ocak 1919'da ise Amiral Calthorpe'un teklifi üzerine İngiliz Yüksek Komiseri, dokuz Türk kumandanının tutuklanmasını talep etti. Bu dokuz kumandanın üçü Kafkasya'da bulunmaktaydı. Bunlar; IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, eski İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa ve 5. Kafkas Fırkası Kumandanı Mürsel Bey idi. Yakup Şevki Paşa tahliyeyi geciktirmek, Ermenilere ve Ukraynalılara zorbalık etmek; Nuri Paşa, Azerbaycan'a asker sokmak, Ermenilere zorbalık etmek; Mürsel Bey ise Nuri Paşa'yı desteklemek ve Türk ordusunun geri çekilmesini geciktirmekle suçlanmaktaydılar. 25 Ocak günü ise İngiltere Savaş Bakanlığı, Başkomutanlıklara “*askerî mahkemelerin hemen işe koyulması ve suçlu Türklerin yargılanması*” konusunda kesin bir emir vermişti²⁷. Aslında Türk kumandanlarına yöneltilen suçlamalar onların tutuklanmaları için birer bahane unsuru niteliğindedir.

İngilizler ilki 23 Aralık 1918, ikincisi ise 15 Ocak 1919 tarihli olmak üzere tutuklanacak Türk kumandanları hakkında iki liste yapmıştı. İlk listede, Yakup Şevki Paşa, Ali Rıfat Bey ve Halit Bey yer alırken ikinci listede ise Yakup Şevki Paşa, Nuri Paşa ve Mürsel Bey bulunmaktaydı. Yani Yakup Şevki Paşa “*önemine binaen*” her iki listede de yer almaktaydı.

Ali Rıfat Bey Tutuklanıyor

Kafkasya'da İngilizler tarafından tutuklanan ilk Türk kumandanı 12. Fırka Kumandanı Miralay Ali Rıfat Bey olmuştu. İngilizler, Kars Telsiz-Telgraf İstasyonu'nun tahrip edilmesinden mesul tuttuğu Ali Rıfat Bey'i ifade vermesi için 25 Ocak tarihinde Tiflis'e çağırmışlardı²⁸. Onun Tiflis'e çağırılışı aslında kendisinin tutuklanması için İngilizler tarafından atılan ilk adımdı. Ali Rıfat Bey'in İngilizler tarafından tutuklanmasına neden olan ve Osmanlı Devleti'nin başını epey ağrıttak Kars Telsiz-Telgraf İstasyonu'nun tahrip edilmesi olayı şu şekilde gerçekleşmişti:

Kars, 25 Nisan 1918 tarihinde Türk ordusu tarafından Ermenilerden alınmıştı. Ermeniler çekilirken Kars Telsiz-Telgraf İstasyonu'nun bazı parçalarını söküp

²⁷ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976, s. 31-32, 233.

²⁸ ATASE, İSH, K: 9, G: 71, B: 71-1 (11 Şubat 1919); Okur, Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları, s. 190.

götürdükleri için istasyon kullanılamaz hale geldiğinden Türkler, kendileri için çok elzem olan istasyonu tamir ederek çalışır hale getirmişlerdi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Kafkasya'da İngiliz işgalleri başladıktan sonra, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Forestier-Walker ile IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa arasında Kars'ta gerçekleştirilen görüşmede Walker, Kars Telsiz-Telgraf İstasyonu'nun sağlam bir şekilde teslim edilmesini istemişti. Bu görüşmeden sonra istasyonun motoru arızalandı. Ancak Türk yetkilileri uzun uğraşılardan sonra istasyonu yeniden çalışır hale getirdiler ve teslim için İngiliz Komutanlığı'na başvurdular. Yakup Şevki Paşa da karargâhı ile Erzurum'a hareket etmeden önce istasyonun İngilizlere sağlam bir şekilde teslim edilmesi için gereken tedbirleri aldı ve bir mülazım kumandasında bir miktar askeri istasyonu korumakla vazifelendirdi.

Yakup Şevki Paşa ve IX. Ordu Karargâhı Erzurum'a gitmek için Kars'tan ayrıldıktan iki gün sonra istasyonda yangın çıktı ve büyük hasar oluştu. Yakup Şevki Paşa, 12. Fırka Kumandanlığı'na olayı araştırması için emir verdi. Yapılan inceleme sonucunda istasyonu korumakla görevlendirilen Mülazım Zekai Efendi'nin görevini ihmal ettiği ve istasyonda yalnızca iki nöbetçi bıraktığı ortaya çıktı. Ayrıca araştırma neticesinde nöbetçilerin Ordu Otomobil Parkı Ustabaşısı Rus tebaasından Romanyalı elektrik mühendisi Joan'ın yardımıyla istasyonun bir dinamosunu, pek çok eşyasını ve mazotunu sattıkları ve daha sonra firar ettikleri anlaşılmıştı. Yangın ise bu hırsızlığı gizlemek için çıkarılmıştı. Yangını Fatsalı Ömer ve Rum Teofil adındaki kişiler gerçekleştirmişti. Şehirde benzin satarken yakalanan Teofil sorgulanmasında, istasyonu Ömer ve Joan'ın kasten yaktığını itiraf etmişti.

İstasyonun güvenliğinden sorumlu olan Zekai Efendi ile 12. Fırka Telgraf Takım Kumandanı Mülazım Faik Efendi de olaydan birkaç gün sonra firar etmişlerdi. Olayın en can alıcı noktası ise Fırka Kumandanlığı'nca yakalanan ve eldeki tek tutuklu olan Teofil'in Kars İngiliz Askerî Valisi Albay Clive Errington Temperley tarafından koruma altına alınmasıydı. Üstelik bir süre sonra Ustabaşı Joan da İngiliz Askerî Valiliği'nin hizmetine girmiştir. Türk yetkilileri bu kişilerin teslim edilmesi için İngiliz Valiliği'ne müracaat etmişlerse de İngiliz Valiliği çeşitli bahaneler ileri sürerek bu kişileri teslim etmekten imtina etmişti²⁹. Görüldüğü üzere bu olayda Türk kumandanlarının, özellikle de Ali Rıfat Bey'in bir dahli bulunmamaktadır.

Kars İngiliz Askerî Valisi Temperley, Tiflis'e gönderilmeden önce Ali Rıfat Bey ile bir görüşme yapmıştı. Vali, Kafkas ahalisine ordunun ne zaman ve ne kadar

²⁹ Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum*, s. 331-332; Okur, Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları, s. 188-190; ATASE, İSH, K: 10, G: 58, B: 58-3; ATASE, İSH, K: 122, G: 29, B: 29-21.

silah verdiği ve Kafkas Millî Şurası'nı kimlerin tertip ve teşkil ettiği şeklinde sorular yönelmiştir. Bunun dışında Millî Şura ile beraber çalışan ve ordudan terhis edilmiş 13 subayın işe karışmamaları için kendilerine ihtarda bulunulması da İngiliz Vali tarafından Ali Rıfat Bey'den talep edilmişti. Temperley ayrıca Ali Rıfat Bey'e Tiflis'te iki hafta kaldıktan sonra İstanbul'a gönderileceğini, Kars'a geri dönemeyeceğini, bu sebeple bütün eşyalarını yanına almasını, refakatine bir İngiliz subayı verileceğini ve yolculuk sırasında bu subayın sözlerini kabul ve icra etmesini beyan ve talep eylemiştir³⁰. Gerçekte Temperley'in Ali Rıfat Bey'e yönelttiği soruların telsiz-telgraf istasyonu ile alakası yoktu. Ayrıca Ali Rıfat Bey'in Kars'a geri dönmeyecek olması da onun tutuklanacağı anlamına gelmekteydi.

İngilizler, Ali Rıfat Bey'i, 1 Şubat 1919'da Tiflis'e gönderdiler³¹. Tiflis'e gelen Ali Rıfat Bey burada İngiliz Generali Forestier-Walker ile de bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Walker Ali Rıfat Bey'e mütareke hükümlerine aykırı olarak Kars'tan sınır gerisine erzak sevk edilmesi, ahalinin silahlandırılması, telsiz-telgraf dairesinin yakılarak tahrip edilmesi suçlamalarında bulunmuştu³². Ali Rıfat Bey daha sonra İngiliz yetkilileri tarafından Batum'a gönderilmiş ve tutuklandığı haberini 10 Şubat'ta tutulduğu yere gelen Batum İngiliz Askerî Valisi General Cooke-Collis'ten öğrenmişti³³.

Osmanlı Harbiye Nezareti ise bir taraftan Ali Rıfat Bey'in serbest bırakılması için İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı nezdinde teşebbüslerde bulunurken, diğer taraftan IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya 9 Şubat 1919 tarihinde bir telgraf göndererek telsiz-telgraf istasyonunun nasıl tahrip edildiğinin araştırılarak bildirilmesini istemişti³⁴. Yakup Şevki Paşa da bu sırada İngiliz Vali Cooke-Collis'ten izin alarak Ali Rıfat Bey ile görüşen Mürsel Bey'den Ali Rıfat Bey'in durumu hakkında bazı bilgiler almıştı. Yakup Şevki Paşa bu bilgiler ışığında 12 Şubat 1919'da Nezaret'e bir telgraf göndererek Ali Rıfat Bey'e General Walker'ın yönelttiği suçlamaları şu sözlerle kesin bir dille reddetmişti:

“Ordunun kendi parasıyla satın aldığı ve kendi hayatına lazım olan erzakın ordu ile nakli mütareke hükümlerine aykırı olmadığı gibi, bizim elimizde olan Mondros Mütarekesi'nin maddelerinin hiçbirinde yer almamaktadır. Bizzat benim Kars'ta General Walker ile yapılan görüşmede 400.000 kilo erzak alınması gerekir denilmesinden sonra nakliyat zaten tatil edilmişti. Ahalinin silahlandırılması meselesi de

³⁰ BOA, BEO, 4601/ 345073, lef: 3-1, (31 Ocak 1919).

³¹ ATASE, İSH, K: 46, G: 41, B: 41-1, (21 Temmuz 1919).

³² ATASE, İSH, K: 46, G: 7, B: 7-1; ATASE, İSH, K: 7, G: 76, B: 76-1, (12 Şubat 1919); ATASE, İSH, K: 46, G: 41, B: 41-1, (21 Temmuz 1919).

³³ ATASE, İSH, K: 110, G: 58, B: 58-3, (18 Şubat 1919).

³⁴ Okur, Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları, s. 192-193.

mütareke maddelerinde yer almadığı gibi bu, İngilizlere de cevaben arz olunduğu üzere meydanda bir iştir”.

Bu sözlerden sonra Yakup Şevki Paşa, telgrafının devamında telsiz-telgraf istasyonunu tahrip edenlerin belli olduklarını ve İngilizler tarafından himaye edildiklerini belirterek Ali Rıfat Bey’in derhal serbest bırakılması gerektiğini belirtmişti³⁵.

Mürsel Bey Tutuklanıyor

İngilizlerin Ali Rıfat Bey dışında Kafkasya’da bulunan diğer Türk Kumandanlarını tutuklamaya devam edecekleri 1 Şubat’ta Batum İngiliz Askerî Valisi Cooke-Collis tarafından 5. Fırka Kumandanı Mürsel Bey’e gönderilen yazı ile ortaya çıkmıştı. Cooke-Collis, adı geçen bu yazıda 5. Kafkas Fırkası Kumandanı Mürsel Bey ve 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Bey’i Batum ve Kars livalarında hükümet teşkilatı yapmak üzere propagandacı subaylar göndermekle suçlamaktaydı. İngiliz Valisi, yazısının devamında bu hususta ellerinde resmî belgelerinin olduğunu belirterek, bu suçlamalar karşısında tatmin edici bir cevap verilmedikçe 5. Fırka Karargâhı’nın Batum’dan hareketine izin verilmeyeceğini de ifade etmişti³⁶. İngiliz Askerî Valisi’nin bu yazısı ile zaten tutuklanacaklar listelerinde bulunan Mürsel ve Halit Beylerin de Ali Rıfat Bey ile aynı kaderi paylaşacakları ortaya çıkmaktaydı.

5. Fırka Kumandanı Mürsel Bey, Şevki Paşa’ya 12 Şubat tarihinde bir telgraf göndererek Cooke-Collis’in bu talebini bildirmiş, Şevki Paşa da durumu bir gün sonra Harbiye Nezareti’ne iletmişti. Şevki Paşa telgrafının devamında Mürsel Bey’in bir rehine gibi alıkonulmasını bir türlü anlayamadığını ifade etmiş ve Harbiye Nezareti’nden Mürsel Bey’in süratle geri iadesi için teşebbüste bulunmasını istemiştir³⁷. Bunun üzerine harekete geçen Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, Mürsel ve Halit Beylerin tutuklamamaları için İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkomutanı General Milne’ye bir yazı göndererek özetle şu hususlar üzerinde durmuştu: Osmanlı ordusu Kafkasya’ya girdiği zaman karşılaştığı Cenûb-i Kafkasya’da kurulan yerel hükümetler, Osmanlı ordusu Kafkasya’dan çekildikten sonra tekrar kurulmuşlardır. Kafkasya’da kalmak isteyen subayların ordu yolu ile haklarında kanuni takibat yapılacağı daha önceden ilan edilmişti. Bu nedenle Kafkasya’da bulunan Türk kumandanlarının bilgisi dâhilinde bölgede Türk subay kesinlikle bulunmamaktadır. Ordunun

³⁵ ATASE, İSH, K: 46, G: 7, B: 7-1; ATASE, İSH, K: 7, G: 76, B: 76-1, (12 Şubat 1919).

³⁶ ATASE, İSH, K:46, G:4, B:4-1.

³⁷ ATASE, İSH, K: 7, G: 77, B: 77-2; ATASE, İSH, K: 46, G: 8, B: 8-6; ATASE, İSH, K: 110, G: 60, B: 60-1; ATASE, İSH, K: 77, G: 64, B: 64-1, (13 Şubat 1919).

terhis edilmiş olan ihtiyat subaylarından Kafkasya’da kalmış kişiler var ise bundan da kesinlikle ordunun malumatı bulunmamaktadır³⁸.

Osmanlı hükümetinin bu çabaları sonuç vermemiştir. İngilizler, 23 Şubat 1919 tarihinde o sıralarda Batum’da bulunan Mürsel Bey’i, Bakû’de Ermenilere yapılan sözde katliama göz yummak, Nuri Paşa’yı desteklemek ve tahliye geciktirmek suçlarından tutuklanmışlardı³⁹. Böylece Ali Rıfat Bey’den sonra Mürsel Bey de İngilizler tarafından tutuklanmış oldu.

Nuri Paşa Tutuklanıyor

İngilizlerin 15 Ocak 1919 tarihinde ilan ettikleri Kafkasya’da tutuklanacak Türk subayları listesinde eski İslam Ordusu Kumandanı ve Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa da yer almaktaydı. Nuri Paşa Azerbaycan’dan tahliye edilen Osmanlı ordularıyla birlikte 14 Aralık 1918’de Batum’a gelmişti⁴⁰. Burada iken İngilizler tarafından tutuklanacağını anlayan Nuri Paşa firar ederek gizlenmeye başlamıştı⁴¹. İngilizler de Osmanlı hükümetine müracaat etmiş olmalı ki, Dâhiliye Nezareti 20 Ocak 1919’da Trabzon Vilayeti’ne gönderdiği bir telgrafta Nuri Paşa’nın gözüaltına alınmasını istemiştir. Bu telgrafta ayrıca, Nuri Paşa’nın Trabzon’da birkaç günden beri bir evde saklandığı istihbaratı da Trabzon Valisi’ne bildirilmişti⁴². Nuri Paşa’nın burada biraz daha kaldıktan sonra Yenidünya vapuruna binerek Zonguldak’a kadar geldiği ve burada karaya çıkarak saklanmaya çalıştığı⁴³, daha sonra da Zonguldak’tan hareket eden Ümit vapuruna bindiği ve bu vapurun hava muhalefetinden dolayı 12 Şubat tarihinde Ereğli’de durduğu ve burada bir otelde konakladığı Osmanlı Arşivi belgelerine yansımıştır⁴⁴.

Nuri Paşa buradan 14 Şubat 1919 tarihinde Ümit vapuru ile İstanbul’a gelmiş, burada İngilizler tarafından takibe alınmıştır. 1924 tarihinde *Vatan* gazetesine verdiği mülakatta Nuri Paşa, İngilizler tarafından yakalanışını “*Bir gün, o zaman iktidar mevkiinde bulunan hükümet tarafından Harbiye Nezareti’ne davet edildim, orada İngilizler beni yakaladılar*” sözleriyle ifade etmişti⁴⁵. Böylece Nuri Paşa’nın

³⁸ ATASE, İSH, K:46, G:4, B:4-1/2.

³⁹ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 152; Okur, Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları, s. 195.

⁴⁰ ATASE, İSH, K: 130, G: 57, B: 57-10.

⁴¹ *Vakit*, 16 Ocak 1919, n. 443, s. 1.

⁴² BOA, DH.ŞFR, 95/ 184, (20 Ocak 1919).

⁴³ BOA, DH.ŞFR, 96/ 81, (6 Şubat 1919).

⁴⁴ BOA, DH.ŞFR, 615/ 37.

⁴⁵ Atilla Oral, *Nuri Killigil*, Demkar Yayınevi, İstanbul 2016, s. 197.

İngilizlerden kaçıışı noktalandı. Aslında Nuri Paşa'yı Osmanlı hükümeti elleriyle İngilizlere teslim etmişti.

Nuri Paşa İngilizler tarafından 27 Şubat 1919 tarihinde⁴⁶, tahliyeyi geciktirmek ve Ermenilere mezalim yapmak suçlarından⁴⁷ tutuklanarak Batum'a getirildi ve buradaki Ardahan Kışlası'na konuldu⁴⁸. Böylece Batum'daki tutuklu Türk subaylarının sayısı üçe yükseldi.

Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Serbest Bırakılmaları İçin Teşebbüsler

İstanbul'daki Türk yetkilileri ise Ali Rıfat Bey'in durumu için İngilizler nezdindeki teşebbüslerine devam etmekteydi. 25 Şubat'ta Hariciye Nezareti tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderilen notada, bir Osmanlı subayının yabancı bir harp divanında yargılanmasının yerleşmiş hukuk kurallarına aykırı olduğu belirtilerek Ali Rıfat Bey'in Batum İngiliz Harp Divanı'nda yargılanmasına itiraz edilmişti. Ancak İngilizler bu notaya cevap bile vermemişlerdi⁴⁹.

Yakup Şevki Paşa da 27 Şubat tarihinde Harbiye Nezareti'ne Ali Rıfat Bey ve Mürsel Bey'in İngilizler tarafından bir an önce salıverilmelerine oldukça uzun ve hisli bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Yakup Şevki Paşa, Nezaret'e “*Eğer yabancı hükümet tümen kumandanlarımızı daha büyük ve küçüklerini rasgele tevkif edecek ise ve bunlara karşı devlet hiçbir hak ve savunma imkânına sahip değilse o halde halimiz neye varacaktır*” diye sorduktan sonra “*Bir Osmanlı tümen kumandanı hangi kanun ve mantıkla bir İngiliz harp divanında muhakeme edilebilir*” diyerek “*Günahsız ve yalnız aldıkları emir ve vazifeleri yapan kumandanlara karşı reva görülmekte olan muamelelere artık son verilmesi için ciddi teşebbüslerde bulunulması*” gerektiğini istirham etmekteydi⁵⁰. Harbiye Nezareti ise bu telgrafa cevabında, Hariciye Nezareti nezdinde lazım gelen teşebbüsleri de bulunduğuna itimat buyrulmasını beklediğini ifade etmiştir⁵¹.

Sıra Yakup Şevki Paşa'da

İngilizler, Ali Rıfat Bey, Mürsel Bey ve Nuri Paşa'dan sonra IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın tutuklanması için harekete geçtiler ve onun telsiz-

⁴⁶ *The Times*, 7 Mayıs 1919, n. 42042, s. 9.

⁴⁷ *The Transcaucasian Post*, 4 Mart 1919, n. 4, s. 1; *The Times*, 7 Mayıs 1919, n. 42042, s. 9.

⁴⁸ ATASE, İSH, K: 45, G: 36, B: 36-1; ATASE, İSH, K: 98, G: 43, B: 43-1; ATASE, İSH, K: 194, G: 244, B: 244-1 (12 Ağustos 1919); BOA, DH.KMS, 55-3/ 13, lef: 2 (22 Ağustos 1919).

⁴⁹ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 234.

⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962, 168-169.

⁵¹ ATASE, İSH, K: 46, G: 10, B: 10-1 (1 Mart 1919).

telgraf tahribi meselesinden dolayı bizzat açıklama yapmak üzere İstanbul'a gelmesini Türk yetkililerinden talep ettiler⁵². Yakup Şevki Paşa'nın telsiz-telgraf meselesi nedeniyle İstanbul'a çağırılması zahirî bir sebepti. Gerçekte ise "*Kars'tan bazı yiyecek maddesinin geriye gönderilmesi, ahalinin silahlandırılması ve Kars'ta hükümet ve milis teşkilatının kendisi tarafından yapılması*" gibi nedenler bulunmaktaydı⁵³. Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağırılması, aslında kendisinin tutuklanması için İngilizler tarafından atılan ilk adımdı. Zira Yakup Şevki Paşa, daha önce İngilizler tarafından tutuklanacak Türk subayları için hazırlanan her iki listede de adı geçen tek isimdi.

İngilizlerin talebi üzerine Harbiye Nezareti Yakup Şevki Paşa'yı İstanbul'a çağırırdı. Ancak Yakup Şevki Paşa, 6 Mart'ta Harbiye Nezareti'ne telgraf göndermiş, telgrafta gözlerinin rahatsızlığını öne sürmüş ve İstanbul'a gidişini ertelemeye çalışmıştı⁵⁴. Ancak İngilizler Şevki Paşa'nın İstanbul'a dönmesinde ısrar etmekteydiler. General Milne 23 Mart 1919'da Harbiye Nezareti'ne bir yazı daha göndererek Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a ne zaman geleceğini tekrar sormuştu⁵⁵. Harbiye Nezareti de Milne'ye verdiği cevapta Yakup Şevki Paşa'nın gözlerinden rahatsız olduğu için tedavi olması gerektiğini belirtmişti⁵⁶. Görüldüğü üzere Yakup Şevki Paşa ve Harbiye Nezareti İngilizleri ellerinden geldiği kadar oyalamaya çalışmaktaydı.

Bu arada Harbiye Nezareti Mondros Mütarekesi hükümleri gereği, 2 Nisan 1919 tarihinde IX. Ordu'yu lağvetmiş ve yerine XV. Kolordu'yu tesis etmişti⁵⁷. Yani Yakup Şevki Paşa artık XV. Kolordu Kumandanı olmuştu. İngilizler ise Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için Osmanlı hükümetine yönelik baskıyı arttırmış, hatta İstanbul'u işgal tehdidinde bile bulunmuşlardı. Harbiye Nezareti de 3 Nisan'da Yakup Şevki Paşa'ya "*.. Şayet İstanbul'a gelmezseniz, İngilizler İstanbul'u işgal edeceklerini bildirmişlerdir. Millet ve memleketin selameti için İstanbul'a gelmenizi rica ediyoruz..*" ifadelerini içeren bir telgraf göndermişti. Harbiye Nezareti'nin bu telgrafına Yakup Şevki Paşa, "*...mademki benim İstanbul'a gelmekliğim millet ve memleket selameti için önemli, o halde gidiyoruz...*" şeklinde cevap vererek hastalığına

⁵² ATASE, İSH, K: 122, G: 29, B: 29-19, (3 Mart 1919); ATASE, İSH, K: 9, G: 73, B: 73-1, (4 Mart 1919).

⁵³ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 170.

⁵⁴ Yel, *Yakup Şevki Paşa*, s. 153-154.

⁵⁵ ATASE, İSH, K: 46, G: 14, B: 14-3, (23 Mart 1919).

⁵⁶ ATASE, İSH, K: 46, G: 14, B: 14-1, (31 Mart 1919).

⁵⁷ *Mondros Mütarekesi Tatbikatı*, s. 170; İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 217-218.

rağmen İstanbul'a dönme kararı almıştı⁵⁸. Sonunda Yakup Şevki Paşa, 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Miralay Rüştü Bey'i XV. Kolordu'ya vekil olarak bırakarak⁵⁹, 14 Nisan'da Erzurum'dan ayrılmıştı⁶⁰. Yakup Şevki Paşa, 26 Nisan 1919'da İstanbul'a gelmiş ve gözlerinin tedavisi için Haydar Paşa Hastanesi'ne yatmıştı⁶¹. İngilizler hastanede olsa bile Yakup Şevki Paşa'yı rahat bırakmamışlar ve onu sıkı bir sorguya almışlardı. Daha sonraki süreçte de hastaneden ayrıldıktan sonra İngilizleri göz hapsi ve takibinden kurtulamamıştı⁶².

Ali Rıfat Bey İçin Teşebbüsler Devam Ediyor

İngilizler Yakup Şevki Paşa'yı İstanbul'a çağırdıkları sırada, Batum'da tutuklu bulunan 12. Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey'in 21 Nisan günü Batum İngiliz Harp Divanı'nda mahkeme edilmesine karar vermişlerdi. Ali Rıfat Bey'in mahkemede suçsuzluğunu ispat etmek için delillere ihtiyacı vardı. Kars Telsiz-Telgraf İstasyonu'nu İngilizler adına teslim alan Ermeni subayı İngilizlere sunduğu raporda istasyonu Osmanlı ordusunun tahrip ettiğini ifade etmiş ve İngilizler de bu rapora ehemmiyet vermişlerdi. Bu nedenle Zekai ve Faik Efendilerin mahkemede şahitlik etmeleri için Batum'a gönderilmelerini talep etmişti. Ancak bu şahıslar firardaydılar ve zaten Türk yetkilileri de onları aramaktaydı. Rüştü Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 19 Nisan tarihli telgrafta Ali Rıfat Bey'in hukukî işlerini takip etmesi için Batum'a adli müşavirin gönderilmesi ve Zekai ve Faik Efendilerin de bulunarak mahkemeye çıkarılmasını istemişti⁶³. Ancak bütün aramalara rağmen firari Zekai ve Faik Beyler bulunamamıştı⁶⁴. Bunun üzerine XV. Kolordu Kumandanı Kazım

⁵⁸ Yel, *Yakup Şevki Paşa*, s. 156; Selma Yel, "Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etmeye Çalışması", *OTAM*, Sayı: 3, Ankara Üniversitesi, Ankara, Ocak 1992, s. 380.

⁵⁹ *Mondros Mütarekesi Tatbikatı*, s. 171.

⁶⁰ Şevki Paşa, 26 Nisan 1919'da İstanbul'a gelerek gözlerinin tedavisi için Haydar Paşa Hastanesi'ne yatmış (ATASE, İSH, K: 46, G: 14, B: 14-13 - 28 Nisan 1919), burada bulunduğu sırada İngilizler tarafından sorgulanmış ve 29 Mayıs 1919 tarihinde tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmişti (Yel, *Yakup Şevki Paşa*, s. 212-214).

⁶¹ ATASE, İSH, K: 46, G: 14, B: 14-13, (28 Nisan 1919).

⁶² Yel, *Yakup Şevki Paşa*, s. 206.

⁶³ ATASE, İSH, K: 46, G: 24, B: 24-1; ATASE, İSH, K: 46, G: 28, B: 28-1, (19 Nisan 1919).

⁶⁴ Zekai Efendi, Mart 1920'lere gelindiği halde hala firardaydı. Bunun üzerine 27 Mart 1920 tarihli bir İrade-i Seniyye ile ordudan atılmış ve gıyabında 6 ay hapis cezası verilmiştir (BOA, BEO, 4624/346772, 29 Mart 1920).

Karabekir Paşa⁶⁵, Batum İngiliz Harp Divanı'nda Telsiz-Telgraf Müdürü Hilmi ve Telsiz-Telgraf Bölüğü Kumandanı Kemal Efendilerin şahitlik etmesini teklif etmiştir⁶⁶.

Türk yetkilileri Ali Rıfat Bey'in salıverilmesi için teşebbüslerine devam etmekteydiler. Osmanlı Hariciye Nezareti, 18 Mayıs'ta İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir nota daha göndererek Ali Rıfat Bey'in Türk makamlarına teslim edilmesini talep etmişti. Bu teşebbüsten bir sonuç çıkmaması üzerine Hariciye Nezareti 12 Haziran'da İngiliz Komiserliği'ne tekrar başvurmuştu. Bu kez Nezaret, Türk subaylarının Türk-İngiliz Karma Mahkemesi'nde yargılanmasını teklif etmişlerdi. Ancak İngilizler bu teklifi dahi kabul etmemişlerdi⁶⁷. İngilizlerin bu son teklifi kabul etmemelerinin nedeni adil bir yargılama istemediklerini açıkça ortaya koymaktaydı.

Halit Bey Meselesi

Türk yetkililerinin teşebbüslerine olumsuz cevap veren İngilizler, Ali Rıfat Bey, Mürsel Bey, Yakup Şevki Paşa ve Nuri Paşa'dan sonra 3 Aralık 1918 tarihli tutuklama listesinde adı geçen Halit Bey için harekete geçtiler.

General Milne, Mayıs 1919'da Erzurum'da bulunan İngiliz Mümessili Yarbey Rawlinson'a emir vererek XV. Kolordu'dan Halit Bey'in Kafkasya'da yaptığı işler hakkında izahat vermek üzere İstanbul'a gönderilmesini istemişti. Ancak daha sonra General Milne, Halit'in tutuklanarak Batum'a gönderilmesi gerektiğini belirtmişti⁶⁸. Fakat Halit Bey daha önceden Harbiye Nezareti'nden izinli olarak İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmıştı. İngilizler Halit Bey'i Kars Millî Şurası Harbiye Dairesi'yle münasebette olmakla suçlamaktaydılar. Rawlinson bu kez, Kazım Karabekir Paşa-General Beach görüşmesinde Paşa'ya Halit Bey'in tutuklanması için emir alıp almadığını ve şu anda nerede olduğunu sormuştu. Kazım Karabekir Paşa da Rawlinson'a Halit Bey'in İstanbul'a gitmek üzere Erzurum-Trabzon arasında bir yerde olduğunu ve böyle bir emir almadığını söylemişti⁶⁹. Kazım Karabekir Paşa'nın durumu geçiştirmeye çalıştığı görülmektedir.

⁶⁵ Bu sırada XV. Kolordu Kumandanlığı'na Kazım Karabekir Paşa tayin edilmişti. Paşa, 3 Mayıs 1919 tarihinde Erzurum'a gelerek vazifeye başlamıştır (Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 19).

⁶⁶ ATASE, İSH, K: 77, G: 67, B: 67-1, (6 Mayıs 1919).

⁶⁷ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 235.

⁶⁸ ATASE, İSH, K: 46, G: 35, B: 35-1, (11 Mayıs 1919). Rawlinson bu emri önce XV. Kolordu Vekili Rüştü Bey'e iletcektir. Ancak XV. Kolordu Kumandanı olarak Erzurum'a geldikten sonra mesuliyeti Kazım Karabekir Paşa üstlenecektir. Ayrıntılar için bkz: Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 19.

⁶⁹ ATASE, İSH, K: 35, G: 39, B: 39-1, (2 Haziran 1919).

İngilizlerin tutuklanarak Batum'a gönderilmesini istediği Halit Bey ise Bayburt'a kadar gelmişti. XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Halit Bey'in Bayburt'ta bir müddet beklemesini istemişti. Bu arada Kazım Karabekir Paşa 14 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne bir telgraf göndererek, Halit Bey hakkındaki tutuklama kararının kaldırılmasını istemişti. Halit Bey, Ermeni ve Gürcülere karşı çok başarılı savaşlar yapmıştı. Paşa'ya göre Halit Bey'in İngilizler tarafından tutuklanmak istenmesinin nedeni belki de buydu⁷⁰. İngilizler 3. Kafkas Kumandanı Halit Bey'in de tutuklanması için gerek İstanbul'daki Harbiye Nezareti, gerekse Erzurum'da XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir nezdinde hummalı bir faaliyete girişmişti.

Ve Batum İngiliz Harp Divanındaki İlk Ceza Geliyor

Batum İngiliz Harp Divanı'nda ilk ceza Temmuz 1919'da Miralay Ali Rıfat Bey'e verilmişti. Ali Rıfat Bey, mahkeme sonucunda yedi sene hapis ve 2.000 İngiliz lirası cezaya çarptırılmıştı⁷¹. Daha sonra İngilizler tarafından İstanbul'a gönderilen Ali Rıfat Bey⁷², Galata'da Arabyan Hanı'na konulmuş ve tutukluluk halinin devamına karar verilmişti⁷³. İngilizler ayrıca Osmanlı hükümetinden Ali Rıfat Bey'e verilen cezanın ödenmesini istemişti.

Harbiye Nezareti, Sadaret'ten bu paranın ödenmesini talep etmişti⁷⁴. Sadaret de bu olayın ne zaman ve nasıl gerçekleştirildiğinin araştırıldıktan sonra, meselinin Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesini uygun görmüştü⁷⁵. Tahkikat yapıldıktan sonra⁷⁶ 23 Ekim 1918'de Meclis-i Vükelâ'da alınan karar sonucunda, Ali Rıfat Bey'e verilen cezanın hükümet tarafından ödenmesine karar verilmiştir⁷⁷. Osmanlı devlet erkânı bu miktarın İngilizlere verilmesini adaletli bir karar olarak görmediklerini belirtmekle birlikte, ücretin yalnızca Ali Rıfat Bey'in mağduriyetini gidermek için verildiği görüşündeydiler⁷⁸. Ali Rıfat, bu cezanın ödenmesinden sonra serbest kalacaktır⁷⁹.

Ali Rıfat Bey, tutuklu olarak İstanbul'a gönderilirken Osmanlı Harbiye Nezareti, 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Halit Bey'in tutuklu olarak Batum'a gönderilmemesi için teşebbüslerine devam etmekteydi. Türk yetkilileri sonunda bu

⁷⁰ ATASE, İSH, K: 91, G: 39, B: 39-1; ATASE, İSH, K: 46, G: 32, B: 32-1, (14 Haziran 1919).

⁷¹ ATASE, İSH, K: 94, G: 25, B: 25-1, (21 Temmuz 1919).

⁷² ATASE, İSH, K: 46, G: 42, B: 42-1, (12 Ağustos 1919). 2.000 İngiliz lirası 7.500 Osmanlı lirasına denk gelmektedir (Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 99).

⁷³ BOA, BEO.NGG, 1008/ 4374 (özet), (11 Ağustos 1919).

⁷⁴ BOA, BEO.NGG, 344443, (13 Eylül 1919).

⁷⁵ ATASE, İSH, K: 46, G: 44, B: 44-3, (1 Ekim 1919).

⁷⁶ ATASE, İSH, K: 46, G: 44, B: 44-4, (8 Ekim 1919).

⁷⁷ BOA, MV, 217/ 117, (23 Ekim 1919).

⁷⁸ BOA, BEO, 4601/ 345073, 1. f, (20 Kasım 1919).

⁷⁹ Selma Yel, "Mondros Mütarekesi ve İngiliz Politikası", s. 731.

konuda İngilizleri ikna edebildiler. Ancak İngilizler Halit Bey'in en kısa zamanda Osmanlı askerlerinin nezaretinde İstanbul'a gönderilmesi konusunda ısrarcıydılar⁸⁰.

Nuri Paşa'nın Batum'dan Firarı

Bu arada Batum'da İngilizlerin bölgedeki otoritesini sarsacak bir olay meydana gelmişti. İngilizler tarafından tutuklanarak Ardahan kışlasına konulan Nuri Paşa, 8/9 Ağustos 1919 gecesi bazı şahıslar tarafından kaçırılmıştı. İngilizler ise denizden ve havadan bütün çabalarına rağmen Nuri Paşa'yı yakalayamamışlardı⁸¹. Nuri Paşa'nın hazırladığı rapora göre kendisi İvanovka tabyasından kaçırılmıştır⁸². Nuri Paşa'nın kaçırılma hadisesini 27. Tümen Komutanı, General Milne'ye şu telgraf ile bildirmişti: *"Yaklaşık olarak 20 kişilik silahlı bir çete, Nuri Paşa'yı dün talim yaparken kaçırdı. Bir subay ve iki erden oluşan muhafızlar pusuya düşürüldüler. Subay kaçtı ama erlerin her ikisi de öldürüldü. Karada ve denizde yapılan aramalardan henüz sonuç alınmadı"*⁸³. Ancak bu hadiseyi Nuri Paşa'nın kendisi şu şekilde anlatmaktadır:

"Altı ay Batum'da esir kaldım. Fakat bir gün Kafkasyalıların yardımıyla kaçmayı başardım. Tarihini hatırlayamadığım o gün bir zabıt ve beş İngiliz neferinin tarassudu altında yargılanmak üzere divan-ı harbe sevk edilirken birkaç Kafkasyalı, muhafızların üzerine hücum etti. Sokak ortasında ufak bir çarpışma oldu. İngilizlerden iki neferin telef olması üzerine diğerleri kaçtı. İşte bu suretle tekrar serbest kaldım bu olay esnasında yalnız bir Kafkasyalı şehit oldu"⁸⁴.

⁸⁰ ATASE, İSH, K: 195, G: 238, B: 238-1, (20 Ağustos 1919).

⁸¹ ATASE, İSH, K: 45, G: 36, B: 36-1; ATASE, İSH, K: 98, G: 43, B: 43-1; ATASE, ATA.ZB, K: 5, G: 49, B: 49-1, (12 Ağustos 1919); BOA, DH.KMS, 55-3/ 13, lef: 2, (22 Ağustos 1919). Nuri ve Enver Paşaların amcası Halil Paşa da, aynı gün İstanbul'da İngilizler tarafından tutsak edildiği yerden kaçırılmıştı. Bu kaçırma olayları Stefanos Yerasimos'a göre Teşkilat-ı Mahsusa ile bağlantılı olan Karakol Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmişti (Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 107).

⁸² Mustafa Budak, "Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu", *Kafkas Araştırmaları*, c. IV, İstanbul, 1998, s. 104.

⁸³ NA, FO, 371/ 3671, 115966 (12 Ağustos 1919).

⁸⁴ Oral, *Nuri Killigil*, s. 198. Nuri Paşa'nın kaçırılışına Azerbaycan da destek vermişti. Bu kaçırılışa yardım etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Emniyet Müdürü Naki Keykurun Azerbaycan'dan Batum'a bir miktar para göndermişti (Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinin Hatıraları*, İstanbul 1964, s. 84-85). Nitekim bu kaçırılış olayına Bakû'lü Temel adında birisi yardım etmiştir. Temel, 27 Eylül 1919'da Kazım Karabekir ile görüşmeye İttihad Fırkası'ndan Ahmed Ağazade Sadık ile birlikte gelmişti. Kazım Karabekir ona Nuri Paşa'nın nasıl kaçırıldığını sormuş o da *"Nuri Paşa Kafkas Kumandanı olarak memleketi kurtardı. Batum'da mahpus yatmasına biz razı olamadık. Birkaç arkadaş karar verdik, ben de cesaretle yaptım diyecektir"* (Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 298, 300).

Görüldüğü üzere İngilizlerin anlatımı ile Nuri Paşa'nın anlatımı arasında farklılıklar bulunmaktadır⁸⁵. Ancak şu gerçektir ki Nuri Paşa'nın kaçırılışı İngilizleri oldukça sarsmıştı.

İngilizler Nuri Paşa'yı 20 günlük aramadan sonra da bulamayınca, başı için 1 milyon ruble ödül koydular⁸⁶. Ancak Nuri Paşa'yı bulmak mümkün olmayacaktır. Nuri Paşa, kaçtıktan sonra bir hafta kadar Batum'da gizlenmiş, daha sonra Artvin, Ardaneç, Oltu yoluyla Erzurum'a gelmiştir. Burada Kazım Karabekir Paşa ile görüştüktan sonra Nahçıvan ve Karabağ yoluyla Bakû'ye gitmiştir⁸⁷. Nuri Paşa'nın kaçırılması İngilizleri çok zor durumda bırakmış ve Batum İngiliz Harp Divanı'nın işlevselliğini tartışmaya açmıştı.

Batum Harp Divanı'nın Lağvedilmesi

Nuri Paşa'nın kaçması ve bir türlü yakalanamaması İngilizlerin bölgedeki otoritesini sarsmış, aynı zamanda Batum Harp Divanı'nı tartışmaya açmıştı. Böyle bir ortamda İngiltere Savaş Bakanlığı, 1919 Aralık ayı içerisinde Batum Harp Divanı'nda yargılanacak Türklerin sayısını azaltmak için suçlu saydıkları Türk subaylarının çoğunu Malta'ya sürgüne gönderme kararı almıştı. Batum'da ise mütareke hükümlerine uymakta kusur edenler; mütarekenin uygulanmasına engel olanlar ve İngiliz komutanlarına veya subaylarına hakaret edenler yargılanacaktı. Ayrıca bu suçların işlenme yeri de işgal edilmiş Kafkasya toprakları olarak sınırlandırılmıştı.

İngilizler, Batum Harp Divanı'nın işlevini azalttıktan sonra Batum'da yargılamayı düşündükleri Yakup Şevki Paşa'nın Malta'ya gönderilmesine karar vermişlerdi. Bu arada Aralık 1919'da İngiltere Savaş Bakanlığı Batum İngiliz Harp Divanı'nın ölüm cezası vermeye de yetkili olduğunu bildirse de bu hiçbir zaman uygulanamamıştır. Çünkü 1919 yılı sonlarında artık Türkiye'deki koşullar değişmiştir. Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri neticesinde Damat Ferit Paşa hükümeti düşmüştü. İngilizler artık “*bekle ve gör*” taktiğini izlemeye başlamışlardı. Bu şartlar altında Yakup Şevki Paşa'dan sonra Mürsel Bey de bir yıl tutuklu bulunduğu Batum'dan 2 Mart 1920 tarihinde Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Batum İngiliz Harp Divanı hiçbir Türk subayına ölüm cezası vermeden kapatılacaktır. Bu durum aslında İngilizlerin politikalarının iflası anlamına gelmektedir⁸⁸.

⁸⁵ Nuri Paşa'nın kaçırılışındaki diğer bazı anlatımlar için bkz. Nejdett Karaköse, *Nuri Paşa (Killigil)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 299-301; Oral, *Nuri Killigil*, s. 198-201.

⁸⁶ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 141.

⁸⁷ Budak, “Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu”, s. 104.

⁸⁸ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 194, 236-238.

Sonuç

İngilizlerin Batum’da bir Harp Divanı kurmalarının nedeni, Kafkasya Türk millî teşkilatının kurulmasına yardım eden Türk subaylarının cezalandırılması ve böylece diğer subayların ve halkın sindirilmesi idi. İngilizler bu suretle politikalarını bölgede rahatlıkla uygulama alanı bulabileceklerdi. Ancak İngilizlerin bu politikalarında başarısız oldukları görülmektedir. Çünkü Türk subayları tutuklanmadan önce, bölgedeki teşkilatlanma büyük ölçüde tamamlanmıştı. Bu teşkilatların varlığı ile arkalarında Türkiye’yi hisseden bölge halkı, son Osmanlı Mebusan ve İstanbul’un işgalinden sonrada Ankara’da açılan Büyük Millet Meclisi’ne temsilcilerini gönderek Türkiye’ye katılmanın yollarını aramıştı.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İSH: İstiklal Harbi

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO: Babıâli Evrak Odası

BEO.NGG: Babıâli Evrak Odası Nezaret Gelen Giden

DH.KMS: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

DH.ŞFR: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

MV: Meclis-i Vükelâ Mazbataları

The National Archives of United Kingdom (İngiliz Millî Arşivleri) (NA)

FO: Foreign Office

2. Gazeteler

The Times

The Transcaucasian Post

Vakit

3. Kitap ve Makaleler

BUDAK, Mustafa, “Nuri Paşa’nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu”, *Kafkas Araştırmaları*, c. IV, İstanbul, 1998, ss. 61-105.

- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.
- KARAKÖSE, Nejdett, *Nuri Paşa (Killigil)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.
- KEUKURUN, Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinin Hatıraları*, İstanbul 1964.
- OKUR, Mehmet, “Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 61, c. XXI, Ankara, 2005, ss. 183-201.
- ORAL, Atilla, *Nuri Killigil*, Demkar Yayınevi, İstanbul 2016.
- SARI, Mustafa, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- SELVİ, Haluk, *Millî Mücadele 'de Erzurum (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000
- Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı 'nda Türk-Sovyet İlişkileri*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000
- SÜRMELİ, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- ŞAHİN, Enis, *Diplomasi ve Sınır Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri 1918*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- ŞAHİN, Enis, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.
- Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962.
- URAL, Selçuk, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008
- YEL, Selma, “Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etmeye Çalışması”, *OTAM*, Sayı: 3, Ankara Üniversitesi, Ankara, Ocak 1992, ss. 379-387.
- YEL, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

OSMANLI DÖNEMİNDE GÜMÜŞHACIKÖY'DE MADENCİLİK*

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Amasya Üniversitesi

Özet: Tarih öncesi dönemlerde Anadolu'da faaliyet gösteren maden yataklarından biri de Gümüşhacıköy madenleridir. Amasya'da bulunan altın, gümüş, bakır, kurşun, kömür, tuz gibi maden sahalarının en önemli ağırlık noktası olan belde, Osmanlı topraklarında gümüş üretimi yapılan yerlerden biridir. Kurşun, Osmanlı madenciliğinde genellikle gümüş üretimi yapılan maden ocaklarında ikinci ürün olarak elde edilen bir maden olarak bilinmektedir. Özellikle gümüş ve kurşun üretiminde ön plana çıkan Gümüşhacıköy madenleri Osmanlı idaresinde ilk yıllardan itibaren emanet usulüne göre işletilmiştir. Osmanlı Devleti'nde para ihtiyacının karşılanması açısından önem arz eden madenler devletin güçlü olduğu dönemlerde daha verimli bir biçimde işletilmiştir. Fakat XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan gelen madenlerin Osmanlı piyasasını ele geçirmesi Osmanlı madenciliğine sekte vurmuş ve Gümüşhacıköy madenleri de bu durumdan etkilenmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren madencilik alanında yeni düzenlemeler yapılmış ve Gümüşhacıköy madenleri de daha etkili şekilde işletilmeye çalışılmış burada çıkarılan madenlerin bir bölümü Samsun iskelesi vasıtasıyla İstanbul'a taşınmıştır. Fakat bu durum uzun sürmemiş Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Gümüşhacıköy'deki madencilik faaliyetlerine son verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Gümüşhacıköy, maden, Osmanlı, gümüş

Mining in Gumüşhacıköy in the Ottoman Period

Abstract: One of the mineral deposits operating in Anatolia in prehistoric times is Gumüşhacıkoy mines. Gumüşhacıkoy is the most important point of the land of the mine such as gold, silver, copper, lead, coal, salt and it is one of the silver prudiction in the Ottoman Empire. Lead is known as a secondary product central places of the silver production in the Ottoman mining. Gumüşhacıkoy mines, which stand out especially in the production of silver and lead, have been operated in the Ottoman administration from the earliest years. The mines, which are important in terms of meeting the need for money

* Bu çalışma, SEB-BAP 18-0184 nolu proje kapsamında Amasya Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

production in the Ottoman Empire, were operated more efficiently in periods when the state was strong. But the seizure of the Ottoman market from the European mines hit the Ottoman mining sector and the Gümüşhacıköy mines were affected by this situation from the 18th century onwards. The new regulations were made in the mining area from the turn of the 19th century and the Gümüşhacıköy mines were tried to be operated more effectively. However, these operation were not sustainable in the long term. In the last years of the Ottoman Empire mining activities in Gumushacikoy ended.

Key words: Gumushacikoy, mining, Ottoman, silver

Giriş

Gümüşhacıköy’de madencilik faaliyetlerin yapıldığının gözle görülür en önemli kanıtı bu bölgede bulunan cüruf yığınlarıdır. Ayrıca bölgeden çıkarılmış ve günümüzde çeşitli müzelerde bulunan materyaller de kanıt olarak sayılabilir. Madencilik beşiği olarak nitelendirilen Anadolu’ya yerleşen toplumlar bu maden yataklarına kolayca ulaşabilmiştir ve bölge metal süsleme sanatının en eski örneklerine ev sahipliği yapmıştır.

İnsanların madenleri tanımadan önce parlak renkli mineral ve cevherleri toplayıp boya olarak kullandıkları ilk evreden itibaren Anadolu’da madencilik geliştiğine dair çok sayıda kanıt bulunmuştur. Ardından bakırla MÖ 9. binlerin sonlarında tanınmış ve döverek bu madene şekil vermeyi öğrenmişlerdir (Yalçın, 2016). MÖ 7. binlerde Çayönü, Hallan Çemi ve Aşıklı Höyük gibi merkezlerde bulunan çeşitli eserler dünya üzerinde gerçek anlamda ilk metal eser üretiminin Anadolu’da yapıldığını göstermektedir (Fidan, 2016:50).

Birçok deneyimin ardından MÖ 4. binlerin ikinci yarısında insanoğlu başka madenlerle de karşılaşmış, önce gümüş ve kurşun daha sonra altın kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu’da ilk gümüş madenine ait buluntular Elazığ Korucutepe’de ortaya çıkmıştır ve özellikle silah yapımında kullanılmaktadır. MÖ 3. binyılın başlarından itibaren, İlk Tunç Çağı II döneminde, madencilik alanında önemli gelişmeler meydana gelmiş ve maden ocakları artık endüstriyel olarak işletilmeye başlanmıştır (Yalçın, 2016).

MTA tarafından yapılan araştırmalar sonrasında Kuzey Anadolu’da eski dönemlere ait olabilecek binden fazla yer altı maden ocağı tespit edilmiştir ve Derekutuğun, Murgul, Bakırçay, Gümüşhacıköy, Küre, Gümüşköy Aktepe, Hisarcık ve Kestel gibi birkaç tanesi kesin olarak tarih öncesi dönemlere tarihlendirilebilmiştir (Fidan, 2016:50). Buradan da anlaşılacağı üzere Gümüşhacıköy, tarih öncesi dönemlerden itibaren uzun yıllar işletilmiş bir maden sahasıdır. Ayrıca Boğaziçi

Üniversitesi’nce yapılan araştırmalara göre Orta Karadeniz Bölgesi’nde, Amasya ilinin Merzifon ilçesinde, MÖ 2. binyıla tarihlenen Bakırçay’daki bakır madeni ile batısındaki Gümüşhacıköy olasılıkla İkiztepe halkının maden gereksinimleri için kullanılmıştır (Fidan, 2016:52-53). Yine kurşun madenciliği de Anadolu’da çok eski çağlarda bilindiği ve dünyada ilk defa verilen maden ruhsatnamesinin MÖ. 3000 yılında bir Eti Kralı tarafından kitabe halinde Gümüşhacıköy (Ulukışla) güney batısındaki bir kayaya oyulduğu, ayrıca Gümüşhacıköy’de (Çorum) Etiler’den kalan kurşun cürufu yığınlarının bulunduğu ortaya çıkarılmıştır (Topkaya-Bircan :171).

Maden yatakları bakımından zengin olan Amasya şehri ve çevresi M.Ö 2. bin yıllarında kurulmuş olan Hitit, Frig, Pers ve Makedonya Krallıkları, Pontus ve Roma’nın ardından Bizans İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altında kalmış, Evliya Çelebi’ye göre 1071 Malazgirt zaferinden sonra Selçuklu Sultanı Alparslan’ın komutanlarından Melik Danişmend Ahmed Gazi tarafından fethedilmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi,2013). Danişmendname’de de Melik Danişmend’in bu bölgelerdeki faaliyetleri sırasında Melik Danişmend’in bölgede etkili olduğunu gören halkın önceleri üzerini örttükleri gümüş madenlerini daha sonra gösterdikleri ve buraya Gümüş şehri denildiği yazılmaktadır (Akkaya:142). Büyük Selçuklu hakimiyeti altında Danişmendlilerin idaresi altında bulunan ve ardından Anadolu Selçukluların eline geçen şehir bir müddet Moğol hâkimiyetinde kaldıktan sonra nihayet Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır (Şahin- Emecen,1991:1).

Osmanlı merkez hazinesinin temeli sayılan altın ve gümüş gibi madenler devlet için önemli bir finans kaynağıdır. Devletler büyük orduların oluşturulması ve bu orduların uzak savaş meydanlarına nakledilmesi ayrıca askeri garnizonların ayakta tutulması için önemli miktarda nakit paraya ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla I. Murat’tan itibaren ısrarla zengin altın ve gümüş madenlerine sahip Sırbistan ve Bosna kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (İnalçık, 2000: 96-97). Osmanlı madenlerinin büyük bir kısmını Avrupa vilayetlerindedir. Bu madenler, yüzyıllar boyunca hemen hiç değişmeyen idari kurallar ve işletme yöntemleriyle yönetilmiştir. Osmanlı ülkesi içerisinde işletilen başlıca madenler gümüş, altın, bakır, demir, şap ve lüle taşıdır (Quataert, 1985:914). Gümüş madeni; para basımı, kuyumculuk, dokumacılık ve simkeşlik gibi alanlarda kullanılan önemli bir madendir. İlk Osmanlı sikkesi ve Osmanlı para birimi olan akçenin de gümüşten kesilmesi bu madeni daha önemli hale getirmiştir (DİA, 1996:270-271).

XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede madenler şer’i hükümlerle yönetilmiştir. Buna göre hangi arazide olursa olsun (arazi-i memlûke, arazi-i mîriyye, arazi-i mevkufe, arazi-i metruke, arazi-i mevat), maden işletmeleri buradaki madenlerin hâsılâtının beşte birini hazineye vermekle mükelleftirler. Hâsılâtın geri kalan

kısımında devlet, madenin işletilmesi için gerekli tedbirleri almaktadır. Devlete ait madenler, maâdin nazırları vasıtasıyla emaneten işletilir veya mukataa usulü ile mültezimlere ihale olunurdu (Çağatay, 1943:117-126). Dolayısıyla maden bölgelerinin genel olarak devletin kontrolü altında bulunması, konu ile ilgili çeşitli kanunnamelelerin hazırlanmasını zorunlu hale getirmişti. Bu kanunnamelerde, maden ocaklarında çalışanların yükümlülükleri, devletle ilişkileri, sosyal yaşantıları, maden cevherinin çıkarılma, ayrıştırılma, tartılıp çeşitli kurumlara gönderilmesi gibi ayrıntılı hükümler bulunmaktadır (Altunbay, 2002:793).

Osmanlı madenleri; emanet, iltizam ve ihale usulleri ile işletilmiştir. Devlet arazilerinin maden aranması ve çıkarılması için uzun süreliğine şahıslara veya şirketlere kiraya verilmesine ihale yöntemi denmektedir (Keskin,2011). İltizam usulü ise maden ocağı gelirlerinin peşin ücret karşılığında ve belli bir süre mültezimlere verilmesidir. Emanet usulü; maden emini sıfatıyla devletin tayin ettiği bir görevlinin belli bir ücret karşılığında madeni yönetmesine izin verilirdi. Gümüşhacıköy gibi büyük madenlerin işletilmesinde tercih edilen bu yöntemde, maden eminine sermaye akçesi olarak teslim edilen paradan madenin tüm harcamaları karşılanırdı (Çağatay, 1943:125).

1. XIX. Yüzyıla Kadar Gümüşhacıköy’de Madencilik

Gümüşhacıköy, Osmanlı topraklarında gümüş üretimi yapan yerlerden biridir ve bu bölgede gümüşle beraber kurşun da çıkarılmaktadır. Kurşun genellikle gümüş üretim yapılan ocaklarda ikinci ürün olarak elde edilen bir maden olarak bilinmektedir. Anadolu coğrafyasında Gümüşhacıköy ve buna bağlı Bakırçayı önemli gümüş ve kurşun madenlerinin bulunduğu bir bölgedir (Tızlak,1999:318-3199). Amasya tarihini ayrıntılı bir biçimde yazan Abdizade Hüseyin Hüsametdin Osmanlılar döneminde Amasya’da altın, gümüş, bakır, gaz, kömür, tuz gibi madenlerin mevcut olduğunu ancak çok iyi faydalanılamadığını belirtmiştir (Abdizade Hüseyin Hüsametdin, 1329-1330: 99). Gümüş kasabasının İnegöl Dağı’nın doğu eteklerinde bulunduğu ve bu dağın etrafında ve tepelerinde gümüş madeni bulunduğunu belirtmiştir ve adının buradan geldiği düşünülmektedir. Hüseyin Hüsameddin bu kasabaya H. 375 (M.985-986) yılından itibaren Gümüş denilmeye başlandığını ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinden itibaren gümüş üretiminin yapıldığı bir yer olan bölgeye, H.806 (M.1403-1404) yılında Çelebi Sultan Mehmet, Amasyalı Kutlu Beyzade Halil Bey’i Gümüş Madeni emniğine getirmiş, (Abdizade Hüseyin Hüsametdin, 1329-1330: 359), Selçuklu Devleti zamanında ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde kasabada darphane açılarak sikke darp edilmiştir. Bu yüzden

buradaki mahalleye Darphane mahallesi adı verilmiştir (Abdizade Hüseyin Hüsamet-tin, 1329-1330: 357-360).

H.896 (M.1490-1491) yılından itibaren Hâcî Ahmed Çelebi bin Mehmed Çelebi Gümüş Maden Nazırı olarak eskiden Kimari (Hacıköy) denen yerde ikamet etmeye başladığı ve nazırın, burada madeni geliştirerek, yerleşik halka iyi muamele göstermesinden sonra Hacı Nazır köyünün geliştiği anlaşılmaktadır. Daha sonra Gümüş Madeni has arpalık olarak Köprülü Mehmet Paşa’ya verilmiş, H.1170 (M. 1756-1757) yılında Köprülüzâde Abdülbaki Bey bin Hafız Ahmet Paşa Gümüş Maden emini ve kefilî olarak buraya tayin edilmiştir (Abdizade Hüseyin Hüsamet-tin, 1329-1330: 352-353).

XVII. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Gümüş şehrini övülmesi gereken yer olarak tarif etmiştir Bu yerle ilgili olarak Kayser binası olduğu, El danişmendiden Melik Gazi tarafından fethedildiği, daha sonra Yıldırım Han’ın Amasya fethine giderken bu şehir ahalisinin ileri gelenlerinin Yıldırım Han’a hediyeler takdim ettiklerini belirtmiştir. Bunun için hala Gümüş şehri ahalisinin tekalif-i örfiyeden muaf olup Gümüşhane hizmetine memur olduklarını yazmıştır. Amasya sancağı topraklarında iltizam ve emanet usulünün yaygın olduğu, her sene iltizam için Mısra yetmiş kantar saf gümüş (sim-i halis) gönderildiğini ifade etmiştir. Buradaki gümüş madeninin ehemmiyeti ile ilgili olarak *“Mülk-i Osmanide yetmiş yerde Gümüş madeni vardır. Fakat bunun gibi gümüş-i halis cevher bir diyarda yoktur. İnsan eline alsa hamur gibi ezilir. Gümüş ateşten beyaz süt gibi çıkıp tamğa-yı sultaniye gelir..... Şehrin toprağı maden aramak için peşte peşte yığılmıştır”* ifadelerini kullanmıştır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1314:405-406).

Sonraki dönemlerde merkezi otoritenin bozulması ve maden ihtiyaçlarının tam olarak karşılanamaması gibi birçok nedenden dolayı uzun yıllar Gümüşhacıköy madenlerinin verimli bir biçimde işletildiğini göremiyoruz. 1797 yılında Merzifon kazasında iki maden ustası tarafından yapılan araştırma sonucunda burasının maden cevheri bakımından zengin olup, işletmesinin de oldukça az masraf gerektirdiği ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla madene de Çaparzade Süleyman Bey talip olmuş ve Gümüşhacıköy madenlerini işletme hakkını 1797 tarihinden itibaren elde etmiştir (Öcal, 2016).

2.XIX. ve XX. Yüzyıllarda Gümüşhacıköy’de Madencilik

XIX. yüzyıl boyunca madencilik sektörde önemli değişiklikler olmuştur. Yeryüzü kaynakları artan enerji ihtiyacının karşılanması açısından daha da önemli hale gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti Balkanlar’daki topraklarını kaybetmesiyle

buradaki maden gelirlerini de kaybetmiştir. Böylece Anadolu'daki madenler devletin ekonomik hayatında gittikçe daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu yüzyılın sonraki yıllarında bu bölge petrol dışındaki toplam maden üretiminin %80'inini sağlar hale gelmiştir. Aynı zamanda Osmanlı madenlerine yönelik Avrupa talebi artmış, böylece batının yatırımları maden üretimi ile ilgili yasal düzenlemeleri ve üretim yöntemlerini değiştirmiş ve üretimde artış sağlanmıştır. XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde maden işletmeciliği ya devlet eliyle ya da özel girişimciler vasıtasıyla yapılmıştır. Özel işletmeciler devlet ile yaptıkları anlaşma koşullarına bağlı kalmak zorundaydı. Osmanlı yönetimi ise genellikle yakın çevredeki köylülerin madenlerde çalışması için düzenlemeler yapmaktaydı. Eğer bu sağlanamazsa devlet maden işçilerine oda ile yemek vermekteydi. Ayrıca madenin sürekli işletilebilmesini temin etmek için devlet çıkarılacak madenin belirli bir miktarını veya tümünü anlaşılacak bir fiyattan almayı taahhüt ediyordu (Quataert,1995:914-915). Anadolu'daki maden sahalarından biri olan Gümüşhacıköy madenleri de bu çerçevede bu yüzyılda daha önemli hale gelmeye başladı.

Yukarıda da belirtildiği üzere Gümüşhacıköy madenlerinin XIX. yüzyıl başlarında yeniden “feth ve güşad” olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bu dönemde madenden numuneler İstanbul'a gönderilmiş, yeni fırınlar açılmış, Gümüşhane'den madenciler getirtilerek, madenin gelir kaynakları düzenlenmeye çalışılmıştır. 1800 yılında Amasya sancağında bulunan Gümüş kazasında yeniden ortaya çıkan bu “ma'âdîn-i cedid-i hümayûn” dan bahsedilmesi yeni rezervlerin keşfedilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu madenin imal ve idaresinin madene bağlı Gümüş ile Hacıköy ve Kabakoz nahiyesi ahalilerinin ianesiyle mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle madenin işletilmesi için Trabzon'daki Hatuniye vakfına bağlı olup Merzifon kazasında bulunan Korköy köyü ve Hacıköy kazası dahilinde olan ve Döğüncü? ve Arabacı köyleriyle Zeytun kazasının bütün köylerinin serbestiyet üzere bu madene bağlanmasına karar verilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı [CDAB], Cevdet Darphâne [C..DRB.], H.18 S 1215 (M.11 Temmuz 1800): 18/865). Ertesi yıla ait bir belgede Gümüşhacıköy madenlerinin yeniden açıldığı, mağaralar cevherinin bolluk ve bereketi, kıymeti belirtilmiş ve bir taraftan dahi yeniden mağaralar açılmasına binaen ve bir seneden beri madene gösterilen itina dolayısıyla mevcut olan fırınlara dikkat edilerek kiremit imaline başlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu fırınlara ek olarak üç yeni fırın inşasına başlanmış ve padişah fermanı ile Gümüşhane'den amele ve madenciler getirtilerek bu madenden daha fazla istifade edilmeye çalışılmıştır (C..DRB., H. 20 Ş 1215 (M. 6 Ocak 1801): 17/818).

Madendeki çalışmalar yüzyılın ilk çeyreğinde devam etmiş Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra da bölgede madencilik faaliyetleri benzer usullerle devam

etmiştir. Madenlerin yeniden verimli bir şekilde işletilmesi için öncelikle madencilik alanında bilgi sahibi ve yeni teknikleri madenlerde uygulayabilecek nitelikli elemanların istihdamı gereklidir. Gümüşhane'den getirilen ustaların yanında bir de 1842 yılında; 1830'da Paris'e gönderilen, 1835'te Barbet Enstitüsü'nü, 1839'da da Yüksek Maden Mektebi'ni bitiren (Aydın,1994:418-420) ve maden fenni hakkında malumatı olan Miralay Mühendis Edhem Bey'in, Gümüşhacıköy Maden-i Hümayûnu'na müdür olarak tayin edilmesi önemlidir (İ..MVL, 1258 C 12/21 Temmuz 1842: 41/777). Sonraki yıllarda maden idare sahası genişletilerek Amasya'nın Merzifon kazasındaki Bakırçay gümüş madeninin Mustafa Ağa'dan alınıp Gümüşhacıköy Madeni'ne ilhak edildiği görülmektedir (A.}AMD. 23 M 1266 /M. 9 Aralık 1849:16/ 6). 1853 yılında Gümüş kaza müdürlüğünün maden müdürlüğü ile birleştirilerek Gümüşhacıköy maden müdürü Tahir Ağa'ya ihale edilmiştir (İ..MVL. 1270 R 24 /M 25 Aralık 1853:295 /11921).

Burada çıkarılan maden miktarı ile ilgili olarak; 1853 yılında Gümüş Maden-i Hümayûn Müdürü Mehmet Tahir döneminde 37.500 ve bu kadar kıyye (400 dirhem = 1282,945 gr -1280 gr) kurşunun çıkarıldığı bunların Canik sancağında bulunan Kavak sancağına ve oradan Samsun iskelesine nakledildiği bilinmektedir (MVL, 19 RA 1270/20 Aralık 1853:265/58). 1862 yılında bu madenden çıkarılan kurşunun miktarı altmış bin kıyye olarak görülmekte ve bunun harp malzemesi olarak kullanıldığı belirtilmektedir ve yine Samsun iskelesi üzerinden İstanbul'a taşınmaktadır (TS.MA.e, 1279 M 23/ 21 Temmuz 1862:1094/8). Sonraki yıllarda da aynı yolun takip edildiğini görüyoruz. 1866 yılında Gümüşhacıköy, Bereketli ve Bulgardağı Madenleri'nden elde edilecek mürdeseng yani kurşun oksitten hasıl olan kurşunun Samsun ile Mersin İskeleleri'ne nakli ve oradan da Dersaadet'e getirilmesi ve Tophane-i Amire'ye verilmesi için gerekli deve ve arabaların bir an evvel temin edilmesi gerektiği Amasya mutasarrıflığına bildirilmiştir. Bulgardağı'nda 300.000 kıyyeden fazla kurşun mevcut olduğu ve bunun bir an evvel Dersaadet'e taşınması gerektiği de eklenmiştir (A.}MKT.MHM. 29 Ekim 1866/1283 C 19:366/13).

1861 yılında üretimin devam ettiği Gümüşhacıköy Maden-i Hümayûnu'nun kalhane ve müdür konağının tamir edilmesi ve kalhanenin faydalanması amacıyla Akpınar adlı ırmağın mecrasının değiştirilmesi sayesinde anlaşılmaktadır (A.}AMD., 1288 M 11/M.2 Nisan 1871:94 /69)⁸⁹.

Gümüşhacıköy madenleri ve idaresi ile ilgili bu dönemde bilgi veren kaynaklardan biri de vilayet sâlnâmeleridir. 1870 yılı Sivas Vilayet Sâlnâmesi'ne göre vilayette bulunan Maâdin-i Hümayûn ve memurları arasında Gümüşhacıköy maden

⁸⁹ Kalhâne, altın, gümüş ve diğer madenleri ve sırmaları eritip külçe haline getiren ocaklı yerlerdir (Pakalın, 1993:151).

müdürü olarak Ali Bey mütemayiz makamında bulunmaktadır. Bakırçay Maden müdürü olarak da yine Ali Efendi'nin ismi görülmektedir. 1871 yılında yine aynı ismi müdür olarak görmekteyiz. Aynı yıl Merzifon'dan ayrı olarak Maden-i Sim kazası ismini görüyoruz. Kazada maden meclisinde aza olarak; Konstantin Ağa, Kara Kadir usta, Dimitri Ağa, Avid Ağa, Durdu Ağa, Nikola Ağa, Dimitri Ağa isimleri okunmakta maden-i hümayûn kâtibi olarak İsmail Efendi bulunmaktadır. Bakırçay maden müdürü yine Ali Efendi'dir. 1872 yılı vilayet sâlnâmesine göre Maden-i Sim kazası maden-i hümayûn meclisi ve memurları şu şekildedir; müdürü kaymakamlığa mülhak, kâtibi Hasan Tahsin Bey, sandık emini İsmet Bey, kal ağası Hasan Ağa, kal katibi Ahmet Efendi, kal bekçisi İsmail Ağa, azalar Konstantin, Karakaş, Dimitri, Nikola, Aved, Durdu Ağalardır. Hacıköy bu yıl kazaya bağlı bir nahiye olarak yazılmıştır. 1875 vilayet sâlnâmesinde madenler ile ilgili bilgiler sancak genel bilgileri içinde verilmiştir. "Amasya sancağında kâin Sim Maden-i hümayûn memurları" başlığı altında şu isimler yer almaktadır: Müdür Hacı Raşid Efendi, kâtip Asım Bey, Sandık emini Hacı Osman Efendi, Kal Ağası İbrahim Ağa, Bakırçay kal memuru Abdullah Efendi, Maden meclis azaları; usta başı Konstantin, Aved, Nikola, Dimitri, Todor, Yandili ustalar, mağara nazırı Usta Nikola. Ertesi yıl müdür Halil Efendi, kâtip Asım Bey, sandık emini Kontantin, kal ağası Hayrullah Ağa, kal katibi Ahmet Efendi, Bakırçay kal memuru İbrahim Efendi, kal bekçisi, Ferhad Ağa, maden meclis azaları; usta başı Konstantin, Aved, Nikola, Dimitri, Todor, Yandili ustalar, mağara nazırı Usta Nikola. Bu yıl Gümüş kazasında 36 mağarada 280 kadar nefer amele çalışmakta ve dört adet izabe(eritme) fırınıyla bir adet kal fırını işlemektedir. 1881 yılında maden müdürü Ahmed Hüsameddin Efendi, mühendis Raşid Efendi, başkatip Konstantin, ikinci kâtip Cemal Bey, sandık emini Hacı Halil, kal ağası İbrahim Ağa, kal memuru Ahmed efendi, kal katibi Astori Efendi isimleri kaza ile ilgili bölümde yer almaktadır (Tuzcu-Tuzcu, 2015).

1883 yılında maden müdürü Refik Bey, mühendis Raşid Efendi, başkatip Rifat Efendi, ikinci kâtip Cemal Bey, Sandık emini Hurşit, Kal kâtibi Ahmet Efendi, kal bekçisi Osman, kal ağası İbrahim Ağa, Kal Katibi Astori Efendi, kal kolcusu Ali Çavuş, diğeri Ahmet Ağa, mağara kolcusu Anastas Ağa isimleri kaza ile ilgili bölümde yer almaktadır. 1884 yılında maden müdürü Refik Bey, mühendis Mihran Efendi, başkâtip Cemal Efendi, ikinci kâtip Şakir Efendi, Sandık emini Hurşit, kal kâtibi Ahmet Efendi, kal bekçisi Osman, kal ağası Hacı Emrullah Ağa, kal Kâtibi Ahmed Efendi, kal kolcusu Ali Çavuş, diğeri Eşref, mağara kolcusu Todor Ağa isimleri kaza ile ilgili bölümde yer almaktadır. İlk defa bu yıl maden idaresinde bir müfettiş ismi görülmektedir. Maden müfettişi Hasan Efendi'dir. Ayrıca sancak ve kazalarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmeye başlanmıştır. Gümüşhacıköy ile ilgili olarak;

burasının H.1100 yılında Köprülü Mehmet Paşa tarafından kasaba haline getirildiği iki cami ve altı çeşme yaptırdığını, kazanın beş nahiye ve kırk bir köyünün bulunduğu ve kasabaya bir saat mesafede simli kurşun madeni ve kalhânesinin bulunduğu ve canib-i miriden idare olduğu yazılıdır. 1885 yılında maden idaresinde aşağı yukarı aynı isimler yer almaktadır (Tuzcu, 2013:587-588).

İçerisinde gayrimüslimlerin de bulunduğu zamanla mühendis ve müfettişlerin de görev yaptığı Gümüşhacıköy madeni idaresinin sonraki dönemde işletme imtiyazının verilmesi amacıyla ihale edilmesi düşünülmüştür. Bulgardağı, Gümüşhacıköy, Bereketli ve Ergani madenlerinin işletme imtiyazının Mosyo Aleksandır Levvandas tarafından istenmesi üzerine Umûr-ı Nafia komisyonu bu madenlerden Bulgardağı ve Ergani'nin ihalesinin uygun olmadığı ayrıca madenlerin toptan ihalesi isteğinin uygun bir maslahat olmadığına ve parça parça ihale olunmak üzere Ticaret Nezaretî'ne havale edilmesine karar vermiştir (A.}MKT.MHM. :1303 ZA 18/18 Ağustos 1886:491 /33). Ancak bu madenle ilgili ihale bu dönemde gerçekleşmemiştir.

Gümüşhacıköy madeni içinde bu dönemde çeşitli sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır. Abdizade Hüseyin Hüsameddin de madenin mülki idaresinin daha önce has ağaları, maden eminlerinde iken H.1299 (1881-1882) yılından itibaren yeni idari makamlara bırakıldığını, maden eminlerinin sadece maden ile ilgili konularla ilgilendiğini belirtmiştir. Ayrıca madende H.1294 (M.1877-1878) yılına kadar gerekli olan malzemelerin temin edilmesine rağmen sonradan maden müdürleri ve işçilerinin tatil edildiğini eklemiştir (Abdizade Hüseyin Hüsametdin, 1329-1330: 357-360). Devlet yönetimi tarafından madenin verimli bir şekilde işletilememesi dolayısıyla zaman zaman madenin kapatılmasının düşünüldüğü devlet arşivlerine de yansımıştır. Bu durum Abdizade Hüseyin Hüsametdin'i doğrular niteliktedir. 1897 yılında bu durum yönetim tarafından uygun görülmeyerek ileride münasip bir şirkete ihale olununcaya kadar işletilmesi yönünde karar verilmiştir (BEO,4 ZA 1314/6 Nisan 1897: 930 69728).

Bununla beraber 1887 yılında maden idaresinde ek olarak dört piyade neferinin bulunduğu ve vilayet içerisinde çıkarılan en önemli madenlerden birinin Gümüşhacıköy'deki simli kurşun madeni olduğu sâlnâmelerde belirtilmiştir. 1888'de müdür olarak Kadri Bey, mühendis olarak Bekir Efendi'nin, Baş kâtip Cemal Efendi, katibi sani Hafız Mehmet, kalhâne kâtibi Ahmet Efendi, sandık emini Numan, kal memuru Ahmet, kal ağası vekili Mehmet ve 4 nefer kolcusunun bulunduğu belirtilmiştir. 1888 yılı masrafları arasında madenlere yapılan herhangi bir harcama bulunmamaktadır (Tuzcu, 2013:587-588).

Burada çıkarılan madenler bölgenin ihtiyaçları amacıyla da kullanılmıştır. Örneğin 1897 yılında Köprülü Mehmet Paşa Vakfı hayratından Hacıköy kasabasında

tamir olunacak cami-i şerif için gerekli kurşunun, Gümüşhacıköy madeninden istenmesine karar verilmiştir (BEO, 25 L 1314/29 Mart 1897: 927/69453).

1903 yılında maden müdürü Ahmet Bey, baş kâtip Mehmet Şükrü, ambar memuru Ahmet, kalhane kâtibi Abdullah, kal ağası boş, kalhane kolcusu nefer üç kişi çalışmaktadır. 1907 yılında Gümüşhacıköy maden idaresinde müdürü Ahmet Bey, başkâtip Süleyman Şükrü, kalhâne kâtibi, Abdullah Efendi kalhane kolcusu olarak iki kişi çalışmaktadır (Tuzcu-Tuzcu, 2015). Bu bilgilerden yola çıkarak XX. yüzyılın başlarında Gümüş madeni çalışanlarının sayısının azaldığı görülmektedir bu durum madenin eskisi kadar üretim yapamadığının en önemli göstergesi olarak görülebilir.

Seyyahlar da Gümüşhacıköy'e geldiklerinde buradaki madencilik faaliyetleri ile ilgili bilgiler vermişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz bölgesi şehirlerinin ekonomik yapılarıyla ilgili malumat veren Rottiers, bu dönemde Hacıköy'ün 400 hanelik bir yer olduğu bizzat padişah tarafından tayin edilen bir yönetici tarafından yönetildiği ve burada gümüş ve kurşun maden ocakları bulunduğunu yazmıştır. Bu madende yıllık 500 okka gümüş 1000 batman da diğer madenlerin üretildiği ve 1 okka gümüşün değerinin 3 Fransız lirasına(livre) denk geldiğinde toplam 1500 livrelik gümüş elde edildiği yazılmıştır (Tuzcu, 2013:163). 1856 yılında Amasya'ya gelen James Henry Ross ise simli kurşun madeni yataklarının Hacıköy'de bulunduğu Tavşandağı'nda bir tane ve biraz daha ileride eskiden kullanılmış maden ekipmanlarının ve tesislerinin de bulunduğu bakır madeni ocaklarının bulunduğu ve buradaki nehre de Bakırsu dendiğini yazmıştır (Tuzcu, 2013:425). 1880-1892 yıllarında Anadolu'yu dolaşan ve bu bölge ile ayrıntılı bilgiler veren Vitale Cuinet Amasya sancağı ilerisinde Gümüşhacıköy ve Merzifon'da gümüş ve gümüşlü kurşun madeninin bulunduğu fakat henüz yeterli rezerv çalışmasının yapılmadığı ve maden ocaklarının düzenli ve verimli çalıştırılmadığından bahsetmiştir. Sadece Tavşandağı'ndaki iki gümüşlü kurşun yatağı devlet tarafından sadece yazları çalıştırılmış Hacıköy'ün Gümüş beldesindeki maden ocaklarında gümüşlü kurşun çıkarıldığı ve bu ocağın da düzensiz çalıştığı ifade edilmiştir (Tuzcu, 2013:574). Ayrıca daha önceki dönemlerde Gümüş'te on iki tane gümüş arıtan yüksek fırın olduğu ancak bu dönemde bir tane kaldığı ve burada çalışan işçilere de arıttıkları bir gram gümüş başına iki para verildiği eklenmiştir (Tuzcu, 2013:587-588). Dolayısıyla yüzyılın ilk yarısında belli ölçüde maden üretimi yapıldığı fakat ikinci yarısından itibaren üretimin oldukça azaldığı ve kapanma durumuna geldiği anlaşılmaktadır.

1909 yılında bu madenin işletilmesinin bir anonim şirkete ihale edilmesi düşünülmüş (BEO, 1327 M 21/12 şubat 1909: 3490/ 261736), yapılan tetkikat sonucunda ihale ilanının içeriğinin uygun olduğu nezaret tarafından tespit edilmiş ve padişaha bildirilmiştir. İhale içinde Gümüşhacıköy'deki simli kurşun madenin

işletilmesine karar verilmiş ve ancak sermaye nedeniyle beş altı yıldır işletilemediği, yapılan tetkikat sonucunda bazı galerilerin açılması ve madenin imali ıslahı sayesinde bir derece imarının ardından yeniden imalata başlanmış olduğu bildirilmiştir. Maden imalatı için küçük bir destgahın inşası ve bu tesisin ıslahı için sarf olunmak üzere tahminen kırk bin lira kadar bir sermaye gerektiği, bu müzayedeye iştirak etmek isteyenlerin mali güçlerini ispat etmeleri ve buradaki tamirlerini ödeyeceklerine dair bir lira-i Osmani’den ibaret bir teminat akçe vermeleri icab etmektedir. İhale ile ilgili diğer şartlar da ayrıca belirtilmiştir (BEO 1327 C 23/12 Temmuz 1909: 3595 /269618). Ancak muhtemelen bu şartlar şirketler için uygun olmadığından ihale gerçekleşmemiş ve madenin sonraki yıllarda kapatıldığı görülmektedir. 1908-1911 yılları arasında çıkarılan Orman ve Maâdin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası’nda ruhsatname ve işletme imtiyazları verilen madenler içerisinde Gümüşhacıköy madenlerine rastlanmamıştır (Orman ve Maâdin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası, 1324- 1327).

Aynı yıl Gümüşhacıköy kazasına bir buçuk saat mesafede bulunan Gümüş maden kasabasının bir nahiye teşkiliyle Gümüşhacıköy kazasına dâhili hususunda Dahiliye Nezareti işarı ve Şura-yı Devlet kararıyla padişahın iradesi ile gerçekleşmiştir (BEO, 10 L 1327/25 Ekim 1909:3653 /273929).

Bütün bu çabalara rağmen kısa bir süre sonra 1914 yılında Gümüşhacıköy madeninin kapatılmış olduğu ve bu maden ait kalhane, mağaza, ahır, oda ve bahçe gibi yerlerin durumlarının tespit edilmeye çalışıldığı görülmektedir (ML.EEM. 1330 Ts 13/26 Kasım 1914:1118/31).

Sonuç

Madenler stratejik öneme sahip en önemli kaynaklardan biridir. Özellikle para tedavül ihtiyacının karşılanması, ordu için gerekli olan teçhizatın hammaddesi olması ve aynı zamanda son yüzyılda enerji ihtiyacının giderilmesi bakımından büyük ehemmiyet arz etmektedir. Tarih öncesi dönemlerden itibaren önemli bir maden havzası olan Gümüşhacıköy, Osmanlı Devleti döneminde uzun yıllar işletilen madenlerden biridir. Bu bölgeden çıkarılan bilhassa gümüş ve kurşun madenleri ülkenin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması bakımından kullanılmıştır. Maden-i Hümayûn idaresi altında bulunan bölge emanet usulüne göre uzun yıllar eminler aracılığı ile işletilmiştir. Bölge halkı madenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi bakımından sorumlu tutulmuş bu hizmetleri karşılığında çeşitli örfi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak Avrupa madenlerinin Osmanlı ülkesini istila etmesi üzerine uzun yıllar verimli bir biçimde işletilemeyen Gümüşhacıköy madenleri XIX. yüzyıldan itibaren daha verimli bir biçimde işletilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde çıkarılan yeni kanunlar ile halkın da

maden işletmesine olanak tanınmış fakat Gümüşhacıköy madenlerinin verimli bir biçimde işletilmesi mümkün olmamıştır. Çıkarılabilen madenlerin İstanbul'a Samsun iskelesi üzerinden taşındığı Tophane ve Darphane'nin ihtiyaçları amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Devletin son yıllarında ise Gümüşhacıköy madenlerin kapatılması kararı alınmıştır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri(CDAB)

Bâb-ı Âli Evrak Odası(BEO)

Bâb-ı Âsafî, Âmedî Kalemi (A.}AMD.)

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Defterleri (D..BŞM.d..)

Cevdet Dahiliye (C..DH..)

Cevdet, Darphâne(C..DRB.)

İrade, Meclis-i Vâlâ (İ..MVL)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Milli Emlak (ML.EEM)

Sadâret , Mektubî Mühimme Kalemi(A.}MKT.MHM.)

Topkapı Sarayı Arşivi, Topkapı Sarayı Müze Arşivi (TS.MA.e)

2.Diğer Kaynaklar

ABDİZADE HÜSEYİN HÜSAMETTİN, (1329-1330). *Amasya Tarihi*, C.1., Hikmet matbaası.

AKKAYA, Ş. (1950). “Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(1.2), 131-144.

ALTUNBAY, M. “Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik”, *Türkler*, Cilt 10, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

AYDIN, M.(1994) “İbrahim Ethem Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, 418-420.

ÇAĞATAY, N. (1943). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Ankara, S.: 1, s. 117-126.

- DİA,(1996). “Gümüş” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, İstanbul, s.270-271.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1314, Cilt 2.
- EVLİYA ÇELEBİ, (2013). *Seyahatname*, C. 1-2, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- FİDAN, E.(2016). “Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu’da Kullanılmış Olan Maden Yatakları”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 5(9):49-59.
- İNALCIK, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1, İstanbul Eren Yayıncılık.
- KESKİN, Ö. (2011). Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906), *OTAM*, , 29(2), 125-148.
- Orman ve Maâdin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası*, (1324- 1327) Sayı:1-10.
- ÖCAL, Y. “Çaparzade (Çapanoğlu) Süleyman Bey’in İdaresindeki Maden İşletmeleri” I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı I. Cilt <https://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt1/374-391.pdf>
- PAKALIN.M.Z.(1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* II, İstanbul Milli Eğitim Basımevi.
- QUATAERT, D. “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1985, s.914.
- ŞAHİN İ. – EMECEN, F. (1991). “Amasya”, TDİA, C.3, İstanbul
- TIZLAK, F. (1995).Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 98(1),75-91.
- TIZLAK, F.(1999). Osmanlı Devleti’nde Madencilik, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 3, 318-319.
- TOPKAYA,M.-AYDIN,B. “Türkiye Madencilığının Tarihçesi”, *Madencilik*, 7(3):170-174.
- TUZCU, A. (2013). *Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür yayınları,
- TUZCU, A., TUZCU, K. (2015). *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Salnamelerinde Amasya*, Amasya Belediyesi Yayınları.
- YALÇIN Ü. (2016). “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 5(9):3-13.

MAKEDON ORTODOKS KİLİSESİ'NİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DURAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Özet: Hristiyanlık Makedonya'da Pavlus (5-64/67)'un I. yy.'daki seyahatleri vesilesiyle yayılma imkânı bulur. Bugünkü anlamda mezhepsel olarak Ortodokslaşması ise Doğu Roma İmparatoru I. Justinianus (527-565) tarafından kurulan Ohri Başpiskoposluğu vasıtasıyla gerçekleşir. Makedon Ortodoks Kilisesi, menşeyini IX. yy.'da, Slav alfabesini icad eden kardeşler Aziz Cyril (827-869) ve Aziz Methodius (815-884)'un öğrencilerinden Ohri'li Aziz Clement (83?-916) ve Preslavlı Aziz Naum (830-910)'a dayandırır. Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) İstanbul'u fethi sonrası, İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği'nin yetki alanını Balkanlar'ın tamamına teşmil etmesiyle, tüm etnik Balkan patriklikleri gibi Ohri Başpiskoposluğu da lağv edilir. Bu durum Sokollu Mehmet Paşa (1506-1579)'nın Rumeli Beylerbeyi iken 1557'de tekrar Ohri Başpiskoposluğu'nun açılışına müsaade edişine kadar sürer. XIX. yy.'da yaygınlaşan milliyetçilik akımları neticesinde bir kısmı otonom bir kısmı otosefal milli kiliselere sahip olmayı başaran Balkan milletleri üzerinde İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi nüfuzunun bir kısmını kaybeder. Bu yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlar'da bir millet meşruluğunu ispat için kendisine ait milli bir kilisenin varlığını elzem görmeye başlar. Bu o denli yaygın bir eğilim haline gelir ki, sosyalist bir yönetim anlayışına sahip Yugoslavya bile bir Makedon milli kimliği oluşturabilmek için benzer bir yönteme başvurarak Soğuk Savaş döneminde Makedonya Milli Ortodoks Kilisesi'ni kurar. Ekim 1958'de Ohri'de düzenlenen Ruhbanlar-Laikler Asamblesi'nde, Ohri Başpiskoposluğu tekrar ihdas edilir. Sonrasında diğer Ortodoks kiliselerin yolunu takiben "Makedon Ortodoks Kilisesi" adıyla otonom bir kilise haline gelir. 1963'te düzenlenen bir başka asamblede alınan kararla otosefalliğini ilan eder. Ancak bu kararı tanımayan Sırp Ortodoks Kilisesi, Makedon Ortodoks Kilisesi'nin özerk (otonom) statüsünde ısrar ederken, Makedon Ortodoks Kilisesi tam bağımsızlık, yani otosefali talep eder. Nihayet 1967'de Ohri'deki Ruhbanlar-Laikler Asamblesi'nde katılımcılar, Ohri Başpiskoposluğu'nu Otosefal Makedon Ortodoks Kilisesi olarak ihya ve ihdas etmeye karar verir. Makedon Ortodoks Kilisesi'nin otonomisi ve otosefalliği başta İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi olmak üzere hemen hemen tüm Balkan milli kiliseleri nazarında tartışmalı bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Ortodoksluk, Makedon Ortodoks Kilisesi, Otonomi, Otosefali.

Today and Yesterday of Macedonian Orthodox Church

Abstract: Christianity find the facility of propagation in Macedonia on the occasion of travels by Paulus (5-64/67) in Ist century. Institutionalization of Orthodoxy in today's context was realized by means of Ohrid Archiepiscopric which was founded by East Roman Emperor Justinianus I (527-565). Macedonian Orthodox Church attributes its provenance to St. Naum (830-910) and St. Clement of Ohrid (83?-916) who were the students of brothers St. Cyril (827-869) and St. Methodius (815-884) who are the devisers of Cyrillic alphabet in IX. century. Following the conquest of Istanbul by Mehmet II (1451-1481), with the extension of jurisdiction of Greek Orthodox Patriarchate in Istanbul in Balkans, the Archiepiscopric of Ohrid had been abolished like all ethnic patriarchates in Balkans. This situation ends with the allowance to the re-institution of an archiepiscopric in Ohrid by Sokollu Mehmed Paşa (1506-1579) during his post as Beylerbeyi of Rumeli in 1557. Greek Orthodox Patriarchate in Istanbul loses most of its authority on Balkan nationalities who accomplishes to have national churches which were autonomous or autocephalus following nationalist movements that became popular in XIX. century. In this century, a nationality considers the existence of a national church as indispensable, in Balkans under Ottoman dominance. This tendency becomes so extensive that even Socialist Yugoslavia constitutes Macedonian National Orthodox Church in Cold War period in order to effectuate a Macedonian national identity. During the Assembly of Clergy-Laity organized in Ohrid in October 1958, Archiepiscopric of Ohrid had been reestablished. Thereafter, becomes an autonomous church with the title of Macedonian Orthodox Church in pursuit of other orthodox churches and declares autocephaly with an ordinance by another Assembly in 1963. Serbian Orthodox Church who repudiates this ordinance, insists on the autonomous status for Macedonian Orthodox Church against the demand for autonomy. Finally, the participants of an Assembly of Clergy-Laity in Ohrid in 1967, had taken a decision to reclaim and create the Archiepiscopric of Ohrid as Macedonian Orthodox Church with the status of autocephaly. Autocephaly and autonomy of Macedonian Orthodox Church is a contradictory case in the sight of most national churches of Balkans especially for the Greek Orthodox Patriarchate in Istanbul.

Key Words: Orthodoxy, Macedonian Orthodox Church, Autonomy, Autosephaly.

GİRİŞ

Bu çalışmada genel olarak Makedonya Ortodoks Kilisesi'nin kısa bir tarihçesiyle beraber, günümüzde hem Makedonya da hem de Avrupa ve deniz aşırı ülkelerde müntesiplerine dini hizmeti götürmek amacıyla meydana getirdiği teşkilat yapısının anlatılması hedeflendi.

Makedonya Ortodoks Kilisesi de Balkanlar'daki tüm Ortodoks kiliseler gibi, varlığını milli bilincin teşekkülü ve ulus devletin inşasından ayrı görmemektedir. Bu uğurda önce kendisini uygun bulduğu isimle kabul görmek, sonrasında otonomi ve otosefali amaçlarına erişmek istemektedir.

Yine bu gayeyle Sırbistan Ortodoks Kilisesi'nin baskısını Bulgaristan Ortodoks Kilisesi'ne yakın durarak göğüslemek istemektedir.

MAKEDONYA ORTODOKS KİLİSESİ'NİN KISA TARİHÇESİ

Makedonya topraklarındaki Hristiyan hayatı, Hristiyanlığın ilk dönemlerinden beri sürekli olarak mevcuttu. İlk yüzyıllardan itibaren Stobi, Heraclea, Bargala, Üsküp ve diğer yerlerdeki piskoposluk makamları Hristiyanlık merkezleri olmuştur. IX. yy.'da, Slav alfabesini icad eden St. Cyril ve St. Methodius kardeşlerin öğrencileri arasında en göze çarpanlar, Ohri'de misyonerlik faaliyetlerine devam eden Ohri St. Clement ve St. Naum'du.⁹⁰ Bir keşiş olan Naum, bir manastır inşa ettiği Ohri Gölü'nün güney kıyısına çekildi. Kendisi Makedonya'daki manastır sisteminin kurucusu olarak kabul edilir. Buna karşılık St. Clement, Ohri'de yedi yılda üç bin beş yüz öğrencinin eğitildiği iyi organize edilmiş bir okul kurdu. Daha sonra, Ohri Gölü kıyısındaki Dremvica ve Velika Piskoposluğu'nun piskoposluğuna atandı. Bu piskoposluk çok geçmeden Ohri Başpiskoposluğu'na dönüştü. Ohri Kilisesi, otosefal olarak farklı dönemlerde, bazen Tuna ve Dalmaçya'dan Karadeniz ve Sicilya'ya kadar çeşitli bölgelerde yargı yetkisine sahipti, makam da her zaman Makedonya topraklarında Ohri'de idi. Tam iki yüz elli yıl önce, 1767'de Osmanlı yönetimi, Ohri Başpiskoposluğu'nu feshetmiş ve onun piskoposluk bölgelerini İstanbul Patrikhanesi'ne vermişti.⁹¹ Ohri Başpiskoposluğu'nun feshi sadece dini değil, aynı zamanda bu bölgenin sivil tarihinde de büyük bir etki meydana getirdi; çünkü o yüzyıllar boyunca

⁹⁰ Gjoko Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 37/4, (Temmuz 2017): 2; Nedim Emin, *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 1. Baskı (İstanbul: Seta Yayınları, 2014), 87.

⁹¹ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 2; Hüseyin Sadoğlu, "Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2/1, (2016), 1.

Balkanlar'da nüfusun tarihi ve kaderi üzerinde güçlü bir iz bırakan en önemli kurumlar arasında yer almıştı.⁹²

XIX. yy.'da, Osmanlı İmparatorluğu milletlerarası baskı sonucu, komşu Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın milli Ortodoks kiliselerinin Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde faaliyetine izin verdi. 1912-1913 Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında Makedonya toprakları, Bulgar egemenliğine girdi; savaştan sonra, 1920'de Yugoslavya Krallığı'nın bir parçası haline geldi ve yenilenmiş Sırp Ortodoks Kilisesi, Makedonya'nın kendisine komşu bölgelerindeki piskoposluklara el koydu. Bu durum, 1941'e kadar sürdü, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, Sırp hiyerarşisi, Makedonya'yı terk ederken halk ve Bulgaristan, Makedonya'nın doğu kesiminde Bulgar Kilisesi'nin yargı yetkisini tesis etti ve Batı Makedonya'nın küçük bir kısmı ise, Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin yargı yetkisi altına girdi. Yabancı kiliselerin yargı yetkisi lehine yapılan bu zorunlu değişiklikler, Makedon olmayan bir kilise idaresine karşı olan halk ve mahalli din adamları arasında bir isyan başlattı. 1943'te, Ohri yakınlarındaki Debarca'da, bölgenin rahipleri tarafından düzenlenen toplantıda ve 1945'te Üsküp'te gerçekleştirilen Ruhbanlar-Laikler Konsili'nde, Ohri Başpiskoposluğu'nun ve bağımsız kilisenin ihdası talep edildi.⁹³

Ekim 1958'de Ohri'de düzenlenen Ruhbanlar-Laikler Asamblesi'nde (rahipler, papazlar ve imanlı insanlardan oluşan), Makedon Ortodoks Kilisesi yapısında Ohri Başpiskoposluğu tekrar ihdas edilmiş ve Sırp Patrikliği'nin Makedonya vekili olan Piskopos Dositej, Kilise'nin ilk başkanı seçilmiştir. Diğer Ortodoks kiliselerinin örneğini takiben "Makedon Ortodoks Kilisesi" adı alınmıştır.⁹⁴ Ohri Başpiskoposluğu'nun ihdasına ilişkin bu karardan hemen sonra, Temmuz 1959'da düzenlenen Sırp Ortodoks Kilisesi Konsili, Makedonya Halk Cumhuriyeti'ndeki piskoposların bağımsız bir kilise kurdukları ve Sırp Ortodoks Kilisesi Anayasası'nın artık bu piskoposluklar ve piskoposlar için geçerli olmadığına karar verdi. Temmuz 1959'da, Sırp Patriği German (1958-1991) Üsküp'ü ziyaret etti ve Makedonya'da Başpiskopos Dositej ile birlikte, Makedonya'da ikinci piskopos olarak Clement'i, Prespa ve Bitola (Manastır) Piskoposluğu'na takdis etti. Mayıs 1962'de Patrik German ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin diğer temsilcilerinin eşliğinde Moskova Patriği Alexis (1945-1970), Makedonya'yı ziyaret etti.⁹⁵

⁹² Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 3.

⁹³ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 3.

⁹⁴ Slave Nikolovski-Katin, "The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church", *The Scientific Journal Facta Universitatis*, Series: Philosophy and Sociology, 2/6-2, (1999): 272; Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 4; Sadoğlu, "Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din", 8.

⁹⁵ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 4.

Bunu takip eden dönemde Sırp Ortodoks Kilisesi, Makedon Ortodoks Kilisesi'nin özerk (otonom) statüsünde ısrar ederken, Makedon Ortodoks Kilisesi tam bağımsızlık, yani otosefali talep etti. Böylece, 1967'de Ohri'deki Ruhbanlar-Laikler Asamblesi'nde katılımcılar, Ohri Başpiskoposluğu'nu Otosefal Makedon Ortodoks Kilisesi olarak ihya ve ihdas etmeye karar verdi.⁹⁶

Ohri Başpiskoposluğu, ülkedeki ve yurtdışındaki Makedon halkın kilisesi olarak ihdas edilmesiyle, kilise hayatını örgütlemeye, kendi eğitim kurumlarını (bir seminer ve fakülte) kurmağa ve manastır hayatını ihya etmeye başladı. Ancak Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bu yeni duruma muhalefeti, diğer Ortodoks kiliselerinden Makedon Ortodoks Kilisesi'ni resmen izolesine yol açtı. Tanınmaya dönük tüm müteakip çabalara rağmen, Sırp muhalefetinin etkinliği sebebiyle, Makedon Kilisesi'nin otosefaliği diğer Ortodoks kiliselerce henüz tanınmadı. Makedon Ortodoks Kilisesi sürekli bu durumun üstesinden gelmeye çalıştı. Son kırk beş yılda, her iki kiliseden komisyonlar birçok kez bir araya geldi, ancak tüm toplantılar ve tartışmalardan sonra, ne statüsü ne de adıyla ilgili, Grek Ortodoks Kiliseleri'nin büyük engellemeleriyle herhangi bir çözüme ulaşılamadı.⁹⁷

XX. yy.'ın sonlarında ve XXI. Yy.'ın başlarında yapılan birkaç toplantıdan sonra, 2002'de Sırp Niş şehrinde, Makedon ve Sırp Ortodoks Kilisesi yetkilileri, Makedon Kilisesi'nin statüsünü tartışmak üzere bir araya geldi. Makedon tarafının Makedon Kilisesi'ni Sırp Ortodoks Kilisesi bünyesinde özerk (otonom) bir organa indirecek bir anlaşma imzalaması istendi; buna mukabil Makedon Kilisesi Ohri Başpiskoposluğu olarak yeniden adlandırılacaktı. Bu öneri, Makedon Sinodu ve Makedon halkı tarafından oy birliğiyle reddedildi. Fakat Makedon Ortodoks Kilisesi'nin piskoposlarından biri olan Povardarieli Jovan (Vranishkovski) Sırp Ortodoks Kilisesi'ne iltihak etti. (24 Haziran 1998'de, Makedon Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Piskoposlar Sinodu'nun kararıyla Jovan (Vranishkovski), Dremvica Piskopos Vekili unvanıyla Prespa ve Pelagonija Piskoposluğu'na seçildi. 8 Mart 2000'da Bregalnica Piskoposluğu Yöneticisi oldu. Birkaç ay sonra 15 Kasım 2000'de Bregalnica Yöneticiliği'nden alındı ve Povardarie Piskoposluğu'na atandı. Haziran 2002'de Makedon Ortodoks Kilisesi'nden ayrıldı.) Bu ayrılışıyla "Makedonya'daki Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Eksarkı" olarak atanarak taltif edildi. (Zaten bu olayların cereyan ettiği zamanda Jovan, Makedonya'da kilise kanunlarına aykırı hareketleri ve kriminal faaliyetleri nedeniyle sanık konumdaydı). 24 Mayıs 2003'te, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin

⁹⁶ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 4; Nikolovski-Katin, "The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church", 272; Emin, *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 88.

⁹⁷ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 4-5.

Başpiskoposlar-Piskoposlar Konsili'nin hükmüne paralel bir şekilde, Jovan liderliğinde düzenlenen Makedonya'daki Sırp Kilisesi Sinodu, biri henüz yirmi beş yaşında olan iki yeni piskopos seçme gibi skandal bir karar aldı. Makedonya ("Ohri Ortodoks Başpiskoposluğu" - OAO) hala bir dini topluluk olarak Makedonya'da tescilli değildir ve yasal statüsü yoktur.⁹⁸

2004'te Makedon Parlamentosu, Makedon Ortodoks Kilisesi ve Makedon Sinodu'nun bütün gayret ve kararlarına müzaheret ettiği gibi bütünlüğünü koruma konusundaki kararlılığını, statüsünü ve ülkenin sosyal yaşamındaki rolünü destekleyen bir bildirgeyi kabul etti.⁹⁹

Kasım 2009'da Makedon Ortodoks Kilisesi, olağan Ruhbanlar-Laikler Asamblesi'nde tüzüğünü değiştirdi ve "Ohri Başpiskoposluğu" ismini taşıyan kiliseye resmen "Makedon Ortodoks Kilisesi - Ohri Başpiskoposluğu" adını verdi.¹⁰⁰ Buna olumsuz tepki gösteren Sırp Ortodoks Kilisesi ise Makedon Başpiskopos Gospodin Jovan'ı bu karar yüzünden yargılayacağını duyurmuştur. Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bu tavırları Makedon Kilisesi tarafından Sırbistan devletinin bir politikası olarak telakki edilmektedir.¹⁰¹

MAKEDONYA ORTODOKS KİLİSESİ'NİN GÜNÜMÜZDE YAPILANMASI

Makedon Ortodoks Kilisesi'nin tarihi, Makedon halkının tarihi ile yakından bağlantılıdır. Yüzyıllar boyunca birlikte var olmuşlar ve aynı anda hem Balkanlarda, hem de tüm dünyadaki Makedon halkına yönelik adaletsizliğe karşı mücadele etmişlerdir. Kilise, Makedon halkı için zor dönemlerinde birinci sınıf bir rol oynamıştır, bu nedenle Kilise'nin, uzun bir süre, milli tanınırlığının ve Makedonyalıların Rönesansı'nın temeli olduğu ifade edilir.¹⁰²

Makedon Ortodoks Kilisesi, Kutsal Ekümenik Apostolik Kilise'nin bir parçasıdır. Doğu Ortodoks Kilisesi ile dogma, kilise kanunu ve ayin gibi konularda beraberliğini korur ve kilise faaliyetlerinin bağımsız yönetiminde bir organizasyonuna sahiptir.

Aynı zamanda Kutsal Kitap'ı, tüm ekümenik ve mahalli konsillerin kararlarını, diğer otosefal ortodoks kiliseleri gibi kabul eder ve diğer tüm ayrılıkçı öğretileri

⁹⁸ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 5-6.

⁹⁹ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 7.

¹⁰⁰ Gjorgjevski, "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", 7.

¹⁰¹ Emin, *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, 88.

¹⁰² Nikolovski-Katin, "The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church", 271.

reddeder. İncil, Kutsal Gelenekler, Apostolik Kurallar ve Makedon Ortodoks Kilisesi'nin Tüzüğü uyarınca faaliyette bulunur.

Makedon Ortodoks Kilisesi bir başpiskoposluk olarak düzenlenmiştir. Kanonik ve idari organizasyon olarak aşağıdaki on piskoposluk bölgesini kapsar:

1. Makedon Ortodoks Üsküp Piskoposluğu, Üsküp'teki merkeze bağlı.
2. Makedon Ortodoks Prespa ve Pelagonia Piskoposluğu, Manastır (Bitola)'daki merkeze bağlı.
3. Makedon Ortodoks Bregalnica Piskoposluğu, İştip'teki merkeze bağlı.
4. Makedon Ortodoks Debar ve Kitchevo Piskoposluğu, Ohri'deki merkeze bağlı.
5. Makedon Ortodoks Polog ve Kumanovo Piskoposluğu, Üsküp'teki merkeze bağlı.
6. Makedon Ortodoks Povardarie Piskoposluğu, Köprülü (Veles)'deki merkeze bağlı.
7. Makedon Ortodoks Ustorumca (Strumica) Piskoposluğu, Ustorumca'daki merkeze bağlı.
8. Amerikan-Kanada Makedon Ortodoks Piskoposluğu, Toronto'daki merkeze bağlı.
9. Avustralya ve Yeni Zelanda Makedon Ortodoks Piskoposluğu, Melbourne'daki merkeze bağlı.
10. Avrupa Makedon Ortodoks Piskoposluğu, Üsküp'teki merkeze bağlı.

Makedon Ortodoks Kilisesi'nin başında Ohri ve Makedonya Başpiskoposu, piskoposluk bölgelerinin başında piskoposlar vardır. Piskoposluklar belirli sayıda kiliseden oluşan bölgesel birimleri temsil eder, piskopos naipliklerini ve bölgede bulunan manastırları organize eder.

Makedon Ortodoks Kilisesi'nin örgütlenmesi merkezde başpiskoposluk, taşrada piskoposluk şeklindedir. Merkezi yönetim, Kutsal Sinod ve Başpiskoposluk Kilisesi Halk Meclisi adlı yasama organlarının bileşkesidir. Taşra idaresi, piskoposlar, piskoposluk idari komiteleri, piskoposluk kurulu, kilise yargıç ve müddeileri, piskopos naiplikleri, mahalli papaz ve cemaatler ile manastırların bileşiminden oluşur.¹⁰³

Ohri ve Makedonya Başpiskoposluğu, Makedon Ortodoks Kilisesi'nin başıdır ve Kutsal Sinod, Kilise'nin tüm kiliseye dair, dini ve kilise kurallarına ilişkin en üst otoritesidir.

¹⁰³ Nikolovski-Katin, "The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church", 272.

Kutsal Sinod, diğerlerinin yanı sıra, aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirir:

Makedonya Cumhuriyeti ile Makedon Ortodoks Kilisesi'nin hem Kilise hem de halk için ortak ve özel ilgi alanları ile ilgili iyi ve yapıcı ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesine özen gösterir; Makedonya Cumhuriyeti dışında bulunan Makedon Ortodoks Kilisesi'nin piskoposluk ve kilise cemaatlerine özel itina gösterir; ülkedeki kilise, kültürel ve tarihi binalarının himaye ve korunmasına özel ihtimam gösterir. Hâlihazırda sakral ve kültürel-tarihsel bir değer ifade eden ikon ve kiliseye ait eski eserlerin himaye ve korunmasına özel bir önem vermektedir. Aynı zamanda, Makedon Ortodoks Kilisesi'nin kilise galerileri, eğitim ve kültür kurumlarının organizasyonu ve çalışmaları ile ilgilenir.

Kutsal Sinod, tüm kiliseye dair, ruhani ve kanonik konuları ele alır; Ortodoks kilise öğretisini yorumlar, Kutsal Ortodoks Kilisesi'nin düzenlemelerini gözlemler; Kutsal Metinler ve Kutsal Gelenek temelinde Kutsal Ortodoks Kilisesi'ni tanımlar; tüm mahalli Ortodoks kiliseleri ile dogmatik ve kanonik birliği temin eder; Hristiyan Ortodoks Kilisesi'nin, dininin ve ahlakının temizliğine özen gösterir ve her yanlış öğretiyi yok etmeye çalışır.

Kutsal Sinod, Ortodoks dininin yayılmasına da gayret eder ve Kilise'nin iç ve dış misyon faaliyetlerini yönetir; özellikle Ortodoks kiliselerin birliğinin güçlenmesi için gerekenleri hazırlar. Sonra, Kutsal Sırlar'ın, dini hizmetlerin ve duaların icrasında düzenli olmaya ve benzerliğe özel bir önem verir; dini öğretim için bir program ortaya koyar ve inananların dini ve ahlaki eğitimine itina gösterir. Yüksek, ileri ve orta seviyede teolojik ve manastır enstitü ve okullarının kurulmasına özel bir önem verir. Aynı zamanda Makedon Ortodoks Kilisesi Tüzüğü'ne göre diğer faaliyetleri de yürütür ve diğer kilise düzenlemeleri de, Sinod'un yetkisi dâhilindedir.

Başpiskoposluk kilisesi ve halk konseyi, tüm mali, idari ve yasama alanlarında ve Kutsal Sinod'un yetki alanında olmayan konu ve meselelerde Makedon Ortodoks Kilisesi'nin en yüksek idari ve yasama kurumudur.

Güncel bilgilere göre, Makedon Ortodoks Kilisesi, Makedonya Cumhuriyeti'nde kiliseler, manastırlar, küçük kiliseler, şapeller, ilahiyat eğitim kurumları, kütüphaneler ve diğer idari binalar başta olmak üzere yaklaşık bin yedi yüz dini varlığa sahiptir. Yetmişden fazla dini obje, kilise ve manastır ABD, Kanada, Avustralya ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bulunmaktadır. Kilise ve manastırların büyük bir kısmı hem on asırdan daha uzun bir zamandır hem de günümüzde, Makedon halkının ve Makedonya'nın önemli tarihi ve kültürel eğitim abideleridir.

Makedon Ortodoks Kilisesi, kilise ve devlet arasında iyi ve doğru münasebetlere imkân veren Anayasa ve kanunlar çerçevesinde Makedonya Cumhuriyeti'ndeki

dini cemaat ve gruplar için teşkilatlanma ve faaliyetlerini yerine getirir. Kilise, özellikle büyük şehirlerde inananlarının ve kilise ziyaretçilerinin sayısının artmasından duyduğu büyük memnuniyetle, çoğunlukla bir dini-manevi plana mutabık olarak faaliyetlerini geliştirmektedir.¹⁰⁴ Kilise icraatını sadece dinin çerçeveleri içinde gerçekleştirir, bu yüzden birkaç istisna dışında, dinin kötüye kullanılması anlamına gelen önemli bir tezahür yoktur.

Makedon Ortodoks Kilisesi'nin teşkilatlanması ve faaliyetlerine ilişkin olarak, iki çok önemli soru ve sorun, sürekli olarak devlet yapılarına ifade edilir; geçmişte devlet tarafından el konulmuş mülklerin iadesi meselesi ve tam zamanlı eğitim mi yoksa mevcut eğitim sisteminde din eğitime yönelik alternatif sınıflar mı olmalı?

Makedon Ortodoks Kilisesi bu iki soruyu, Kilise'nin ruhi gönenci ve varoluşu açısından açıkça çok ciddi ve çok önemli olarak değerlendiriyor. Her şeye rağmen 1991'de, Makedonya Cumhuriyeti Hükümeti'nin bir kararıyla, yasal veya yasadışı olarak kamulaştırılmış, kilisenin sahip olduğu ve yönettiği tüm kilise ve manastırların iade edildiği vurgulanmalıdır.

Makedonya Cumhuriyeti'ndeki örgütlenme ve icraatlarının yanı sıra, Makedon Ortodoks Kilisesi'nin önemli düzenlemelerinden biri de, özellikle ABD, Kanada, Avustralya ve bazı Avrupa ülkelerindeki Makedon Ortodoks Kiliseleri ve kilise cemaatlerine yönelik çalışma ve faaliyetlerinin tescilidir. Bu durum yasal bir temelde gerçekleştirilir; çünkü bu spiritual merkezler ayrıca dini, milli, sosyal, insani, kültürel, eğitim ve spor kurumlarıdır.

Faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için, her şeyden önce bu cemaatlerin, mezkûr ülkelerin hükümetleri ve Ana St. Clement Kilisesi'nde geniş bir desteğe sahip olmaları gereklidir. Bu Makedon kilise cemaatlerinin yurtdışında tesisi, menşei Makedonya'nın hangi kesiminden olursa olsun fark etmeksizin, Makedon göçmenlerin yeni çevrelerindeki milli kimliğinin saptanmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu büyük manevi, kültürel ve eğitim merkezleri sayesinde, kilise bölgelerindeki papazlar aracılığıyla, Makedon göçmenler, resmi ve yasal olarak ilgili hükümetler tarafından tanınan doğum, evlilik ve ölüm belgeleri ve diğer gerekli hususlar gibi Makedon olduklarını doğrulayan evrakları da alırlar.

Kilise cemaatlerinin çoğunda, ana dil Makedonca, milli tarih, coğrafya ve dini bilgilerin öğretildiği dâhili pazar okulları düzenlenir. Ayrıca kilise topluluklarında edebiyat, folklor, spor, yemek pişirme ve benzeri gibi bölüm uygulamaları geliştirilir. Çok sayıda gazete, dergi, bülten ve benzeri materyal yayımlanır; Makedon

¹⁰⁴ Nikolovski-Katin, "The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church", 273.

göçmenlerin tüm faaliyetlerinin zenginleştirilmesinde rol oynayan televizyon ve radyo kanalları saatlerce yayın yapar.

Makedon Ortodoks Kilisesi Üsküp'te bir teoloji ortaokuluna sahiptir. Okuldaki eğitim beş okul yılı sürer. Makedon Ortodoks Kilisesi bünyesinde yirmi yıldan fazla süredir başarılı bir şekilde işleyen “Ohrili St. Clement Teoloji Fakültesi” vardır. Makedon Ortodoks Kilisesi'nin sürekli ısrarına rağmen, Teoloji Fakültesi Üsküp'teki “St. Cyril ve Methodius Üniversitesi”nin bir bölümü olamamıştır. Her yıl yaklaşık elli tam zamanlı ve yarı zamanlı öğrenci bu eğitim kurumuna kayıt olur.

Makedon Ortodoks Kilisesi'nin teşkilatlanması ve faaliyetleri, Makedonya Cumhuriyeti'ndeki ve yurtdışındaki Ortodoks inananlara hizmet amacıyla Anayasa ve resmi düzenlemeler çerçevesinde sürmektedir.¹⁰⁵ Makedon Ortodoks Kilisesi, pek çok kilise ile iyi ilişkiler içerisindedir; Sırp Ortodoks Kilisesi, Bulgar Ortodoks Kilisesi ve Yunan Ortodoks Kilisesi ile eşit bir Hristiyan Ortodoks temelde temas ve iletişim kurmaya çalışır.

Makedon Ortodoks Kilisesi, Sırp Ortodoks Kilisesi'yle müzakere etme arzusunda. Bunun hem Sırbistan hem de Makedonya'da Ortodoksluğun yararına olduğu gibi, hem iki kilise hem de bu kiliselerin inananlarıyla Eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Makedonya Cumhuriyeti halklarının çıkarına olduğunu düşünür.¹⁰⁶

SONUÇ

Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras ile Makedonya Başbakanı Zoran Zaev, 12 Haziran 2018'de ülkelerinde düzenledikleri basın toplantılarında görüşmeler neticesinde “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” adı üzerinde anlaştıklarını açıklamış, iki ülke hükümet temsilcilerin katılımıyla 17 Haziran 2018'de imzalar atılmıştı. Makedonya parlamentosu 11 Ocak 2019'da anayasa değişikliğini oylayarak ülkenin isminin değişmesini kabul etmiş, iki hafta sonra da Yunanistan parlamentosu varılan anlaşmayı onaylamıştı. Makedonya hükümeti, ülkenin isminin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmesini öngören anayasa değişikliğinin 13 Şubat 2019'da resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdiğini açıkladı.

Makedonlar Yunanistan ile yapılan bu anlaşma vesilesiyle devletlerinin ismini, herkes tarafından tanınmak amacıyla değiştirdi. Bu karar belki de Makedonya'nın Nato ve AB üyesi olma hülyasını gerçekleştirmesine yol açacak.

¹⁰⁵ Nikolovski-Katin, “The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church”, 274.

¹⁰⁶ Nikolovski-Katin, “The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church”, 275.

Böylelikle Makedonya Ortodoks Kilisesi de, yetkin Ortodoks mercilerce otosefal bir kilise olarak tanınma yolunda yeni bir yol ayrımına girmiş gibi gözüküyor.

KAYNAKÇA

Emin, Nedim. *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: Seta Yayınları, 2014.

Gjorgjevski, Gjoko. "Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 37/4, (Temmuz 2017): 1-16.

Nikolovski-Katin, Slave. "The Organization and Activities of The Macedonian Orthodox Church", *The Scientific Journal Facta Universitatis*, Series: Philosophy and Sociology, 2/6-2, (1999): 271-275.

Sadoğlu, Hüseyin. "Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2/1, (2016): 1-10.

Gazali'nin Şüphecililiğinin Anlamı Nedir?

Dr. Öğr. Üyesi Ali Sertan BEŞER
Trakya Üniversitesi

Özet: Klasik İslam dünyasının en önde gelen isimlerinden Abû Hâmid Muhammed el-Gazalî'nin (1058-1111) tartışmacı ve eleştirel üslubu yalnızca din bilimlerinde değil, felsefede de hem Batılı hem de Doğulu araştırmacıların dikkatini hâlâ yoğun bir şekilde çekmektedir. Özellikle *Delaletten Kurtuluş* (el-Munkız mine'd-Dalâl) adlı eserinde Gazalî'nin şüphecililiği kendisini hakikati arayan ve okuyucularına epistemik anlamda bilgide kesinlik problemi olduğunu hatırlatarak sunmaktadır. Gazalî'nin düşüncesine göre akıl ve duyulardan gelen bilginiz gerçekten şüpheli olup bilgide kesinlik sağlayacak başka bir kaynak olmalıdır. Gazalî, şüphecililiği bilgi edinmede bir metot olarak kullanmaktadır. Gazalî'nin şüpheli olup olmadığı bazı insanlar tarafından tartışılabilir da kendisi şüphecililiğin hakikate ulaşmada gerekli olduğunu açıklamaktadır. O halde Gazalî ne tür bir şüphelidir? O, şüphecililiği dini mi yoksa epistemolojik anlamda mı kullanmaktadır? Yaşadığı şüphe krizlerinin anlamı nedir? Yaşadığı ilk şüphe krizi ile ikincisi arasında ne fark vardır? Bu çalışmada, Gazalî'nin şüphecililiğini anlamak için onun düşünce yapısına kaynaklık teşkil edebilecek arka plan kısaca göz önüne alındıktan sonra sorduğumuz sorular dikkate alınacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak, Gazalî'nin Antik Yunan şüphecililiğiyle benzerliği olup olmadığı araştırılacaktır. Çalışmamız, Gazalî'nin şüphecililiği kapsamında onun farklı eserlerine zaman zaman işaret edebilecekken, esas eğildiği eser *Dalaletten Kurtuluş* olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazalî, Şüphencilik, Felsefe, İslam Felsefesi, Bilgi, Hakikat, Kesinlik.

What Does Ghazali's Scepticism Mean?

Abstract: One of the most prominent figures of classical Islamic world, Abû Hâmid Muhammad al-Ghazalî (1058-1111) still attracts great attention from both western and eastern scholars due to his argumentative and critical approach not just for Islamic religious sciences but also for philosophy as well. Ghazalî's scepticism, especially in *Deliverance from Error*, presents itself as searching truth and reminds his readers that there is a problem about certainty in epistemological dimension. Ghazalî thinks our knowledge which come from sensation and mind are truly dubitable and there should be another source which grants certainty in getting knowledge. Ghazalî uses scepticism as a kind

of method for searching truth in knowledge. Although some people debate that whether Ghazali is sceptical or not, Ghazali himself announces scepticism is necessary for attaining truth. So what kind of sceptic Ghazali is? Does he use scepticism for epistemological or religious meaning? What does his sceptical crises mean actually? What kind of difference between his first and second sceptical crisis? In this article, these questions will be considered after a brief presentation for background of Ghazali's scepticism for clarifying the meaning of his sceptical experience. For this purpose, it will be also taking into consideration that whether is there any similarity between Ghazali's scepticism and some forms of Ancient Greek scepticism too. Although our analysis focus on Ghazali's famous work *Deliverance from Error*, sometimes we will also consider his other works as well in terms of scepticism.

Keywords: Ghazali, Scepticism, Philosophy, Islamic Philosophy, Knowledge, Truth, Certainty.

1. Introduction: Some Comparison of Ancient Sceptical Approaches with Ghazali

In order to understand what does Ghazali's scepticism actually mean, we should consider some important sceptical approaches from both Ancient Greek and Medieval Islamic era. From Ancient times, one of the most prominent figures of scepticism is Pyrrhon (365-275 BC). Unfortunately, we do not have a direct source from Pyrrhon but Sextus Empiricus is the main source for Pyrrhonian scepticism. In his famous work, *Outlines of Scepticism*, Sextus Empiricus defines scepticism as follows: "Scepticism is an ability to set out oppositions among things which appear and are thought of in any way at all, an ability by which, because of the equipollence in the opposed objects and accounts, we come first to suspension of judgement and afterwards to tranquility" (Empiricus, 2007:4). Moreover, Sextus underlines important elements of Pyrrhonian scepticism which based on ten basic modes or arguments (Empiricus, 2007:12-13). Through these modes, sceptic approach concludes every time that we cannot know exactly truth of our judgements and requires the suspension of our judgements. When we look at Ghazali's *Deliverance from Error* (el-munkiz min ed-dalal), Ghazali already considers some of these modes especially differences among humans, different constitutions of sense organs, the case of relativity in terms of different methods, different beliefs from different scholars whom, according to Ghazali, claim their way as superior to others. So, the tenth mode is already considered by Ghazali for emphasizing different approaches to knowledge and this situation reminds the reader the important epistemological question that which is the best way or the way that lead to indubitable knowledge (ilm el-yakîn)? Although Ghazali's

sceptical approach resembles Pyrrhonian scepticism in some way, we should say that it is a different kind of scepticism.¹ We should underline that Pyrrhonians do not have the concept of truth, but rather they prefer to say judgements like “this looks to be true” not “this is true” because general view of them is that we cannot know the truth. On the other hand, Ghazali searches for truth and indeed thinks there are truths. So, just based on that only, we can say that Ghazali is not Pyrrhonian. His scepticism is different from Pyrrhonian because his scepticism does not suspend every judgement but rather it is a tool for justified judgements which can be founded by logic.

Academics Scepticism is another style that maybe influential on Ghazali's scepticism although we have no direct information about it. On the other hand, some academic sceptics like Arcesilaus, Carneades, have similar approaches on epistemic discussions. Cicero points out that Arcesilaus understands Plato based on sceptical view. According to Arcesilaus, Plato thinks neither senses nor reason enable to true knowledge and sciences. They do not have enough power to do so. Arcesilaus's comment of Plato has its problems and our primary issue is not discussing his claims here. But, his view about the inability of senses and reason on reaching true knowledge reminds us Ghazali's comment on senses and reason which is very similar especially in *Deliverance from Error*. Moreover, according Cicero, Arcesilaus thinks that we should not approve any judgement and suspend of all judgements are necessary in order to avoid error. Cicero says Arcesilaus's scepticism is far beyond even Socrates's scepticism. So, Socratic saying “all I know I do not know anything” is criticized by Arcesilaus and he says “we do not know even all I know I do not know anything” (Cicero, 2006:106). This is where Arcesilaus's scepticism is apart from Ghazali's scepticism. If we put aside Ghazali's first crisis, he thinks we can reach the truth and search the way for it. However, avoiding from error exists in both Arcesilaus and Ghazali. Arcesilaus even thinks it is not having knowledge but avoiding from error is wisdom (Cicero, 2006: 38-40). And we know how much importance has avoiding from error for Ghazali and this can be easily seen through his famous work *Deliverance from Error* which already shows it by its name. We will clarify the importance of avoiding from error in Ghazali's thought later.

In academic scepticism, there is another important name that we should mention for some similarities with Ghazali's scepticism is Carneades. Carneades, like Arcesilaus, criticizes Stoics' theory of perception. Carneades asserts that sense

¹ Beside some resemblances about the issue of sceptic approach, there is also similarity between Timon and Ghazali on the subject of causality through giving an example of fire. For that compare Diogenes Laertius, IX, 104-105 and Ghazali, *The Incoherence of Philosophers*, Seventeenth Discussion: On Causality and Miracles, trans. Michael E. Marmura, Brigham Young University Press, Provo, Utah, 2000, pp. 166-177.

perceptions can be both true and false due to that they cannot give true knowledge. They deceive us only. So, according to Carneades neither sense perceptions which come from sense organs nor mind which based on sense perceptions can be source of knowledge. They are powerless to do so. Moreover, Carneades thinks the effects of sense of perceptions on the soul are more important things to consider. Without considering their effects on us, they are meaningless (Empiricus, 2005:34-35). However, later on, we see that Carneades accepts a criterion for sense perceptions. He searches “persuasive appearance” for validity of sense perception. According to him, if a sense perception persuasively seems to be true, then it can be accepted as valid (Empiricus, 2005:36-39). But, as it is expected, being persuasive is very difficult for a sceptical philosopher. We can say that the acceptance of judgements based on at least one criterion which is missing among Pyrrhonians. Carneades’s declaration of sense perceptions and mind as powerless for gaining true knowledge due to their deceptive characters on us reminds us Ghazali’s sceptical view about sense perceptions and mind in *Deliverance from Error*. In *Deliverance from Error*, Ghazali talks about the insufficiency of sense organs and mind for providing true knowledge and in his first crisis he is sceptical about these ways for attaining knowledge. More importantly, Ghazali seeks a criterion for certainty of knowledge (yakin). One of the academic sceptics, Carneades tries to establish a criterion for truth of appearances, sense perceptions and judgements. So, both Carneades and Ghazali accept the insufficiency of sense perceptions and mind, and both try to find a criterion for true knowledge in order to avoid error. We should underline that Ghazali seeks truth in different source beyond sense experience and mind. We will explain what kind of source Ghazali is talking about later.

1.1. Islamic Background of Al-Ghazali

After some of the Ancient Greek sceptics’ approaches, we should consider Ghazali’s development and possible effects from different sources in his environment. As it is known, Ghazali addressed himself to the study of jurisprudence (fiqh) in Tus (Khurasan) at an early age and then moved to Jurjan and continued his studies with Abu’l-Qasim al-İsma’ili. But, Ghazali is a pupil of Al-Juwaynî who taught him kalam, philosophy, and logic (Fakhry, 2004:223). So, it seems Al-Juwayni is very influential on his education if we remember Ghazali’s works on kalam, philosophy and logic. Al-Juwayni’s theoretical discussions had great contribution to Islamic philosophy but also to Ash’arite thought. So, Al-Juwayni’s influence on Ghazali can be seen through resemblances between two. If we look at Al-Juwayni’s books, such as *Irshad*, *Burhan*, we can see his discussion on reason which, according to him, is

unable to explain some form of knowledge. This form of knowledge is of course a mystical one which can be achieved by Sufi ways and Al-Juwayni is a devout Sufi. Al-Juwayni's discussion on the insufficiency of reason on some matters resembles Ghazali's discussion especially in *Deliverance from Error* (Shortly Deliverance). Another similarity can be given on the issue of a proof which based on reason or Sharia or both. Both Al-Juwayni and Ghazali thinks shari'ah cannot be contrary to reason (Cuveynî, 2016:291-292, Ghazali, 1971:64-65). Further resemblances can be shown in order to clarify how much Al-Juwayni has influence on Ghazali. But this is not our aim here. Briefly we all say that Al-Juwayni as a teacher of Ghazali had a great impact on his student's thought. What distinguishes Ghazali from his teacher seems his use of doubt in order to reveal truth in his intellectual and spiritual crisis. Ghazali begins his search through dissatisfaction of current approaches in epistemological sense. Later on, we can say he applies Sufi way in his epistemology.

Apart from his teacher Al-Juwayni's influence, Ghazali studies some other authorities which were known in his time. One of these was Abu Hayyan al-Tauhidi (d. ca. 1023) who had important contribution to philosophical literature in the latter part of the tenth century in Islamic world. He was also student of Abū Sulaymān al-Sijistāni (d.1000), known as logician, who had vast knowledge of Greek-Islamic philosophy (Fakhry, 2004:181). It is improbable that Ghazali ignores al-Sijistāni's and Tauhidi's books. For example, Tauhidi thinks although reason is not opposed to religion and it is capable of moral knowledge concerning human actions, it has its limits due to its bodily capacities. For logic, the similarity of approaches between Tauhidi and Ghazali is also deliberate. Tauhidi claims that there is no heresy or ignorance in logic, nor religion, doctrine, creed or sayings. And through logic sophists' tricks are known (Alshaar, 2015:78-80). As we have noticed in Al-Juwayni, reason is not sufficient in Tauhidi's thought either. As Taneli Kukkonen points out in his study, among Ash'ari theologians, it was a custom to begin with epistemological section in which extolling the value of knowledge and purporting to disclose the methods through which truth is sought and attained. Kukkonen says that trend was inspired from Al-Māturidi's (d.944) *Book on the Unity of God* in which Māturidi talks about "sophistry" and Kukkonen thinks he means by sophistry as scepticism in connection with relativism especially Protagoras's scepticism. More importantly, Kukkonen says Ibn al-Tayyib al-Bāqillani (d. 1013), 'Abd al-Qāhir al-Baghdadi (d. 1037), and Abū al-Ma'ālī al-Juwayni who was Ghazali's teacher, all follow that trend in their theological works. This style, as Kukkonen reminds, is already in Ghazali's work, *The Revivification of the Religious Sciences*, especially in the "Book of Knowledge" part, and of course in the style of *Deliverance from Error* (Kukkonen, 2009:31-32).

Kukkonen is right that Māturidi does not use the term “sceptics” but rather “sophists” in the *Book on the Unity of God* (Māturidi, 2018:307-313) Although “being sophist” is different from “being sceptic”, we know that sophists use sceptical arguments which some of them are mentioned and discussed by Māturidi as sophistic. Māturidi’s usage may be due to his knowledge about sceptical arguments solely based on sophistic sources or the sources known as sophists. In short, it seems to us Ghazali already educated in an intellectual environment in which there are discussions about whether reason and also senses are sufficient conditions for truth or not. Moreover, for some, they were not expected to provide certainty for knowledge.

2. The importance of *Deliverance from Error* and the meaning of Ghazali’s Scepticism

After consideration of Ghazali’s thought and scepticism with some similar approach, now we should consider what does Ghazali see as problematic in *Deliverance*. Ghazali begins *Deliverance* by declaring how it is difficult to attain truth while there are different and indeed opposite views and methods, and to avoid their dangers and so to be freed from second hand belief (taqlid²) and to question everything in order to understand the sources of knowledge through research. He mentions four area which provide second hand belief: the science of theology (kalam) which Ghazali utilizes in an important respect; secondly, he criticizes the methods of the Instructionists (Ta’limiyyūn) who hold truth can only be attained through conforming to the teachings of the divinely chosen imam; thirdly, the methods of philosophers which are rejected by Ghazali and lastly, the methods of Sufi way which is applied by Ghazali in his epistemology as we mentioned before. As it is stated, Ghazali already mentions his questioning of everything and being sceptical about second hand knowledge. This shows that Ghazali is not ready to accepted generally accepted beliefs without questioning them. In order to get truth, it seems to us, Ghazali seeks for certainty and certain knowledge (ilm el-yakin). So, from the beginning, Ghazali starts his research by scepticism as a method. Moreover, after his teaching in Baghdad, he falls in his first sceptical crisis as he mentions in *Deliverance* (Ghazali, 1953:19). We should notice that Ghazali names his scepticism as a kind of “illness” because in that period, Ghazali questions the validity of everything. Therefore, in this period, we

² As Richard Frank points out that the term “taqlid” is not considered by many authors in detail. He defines “taqlid” as follows: “Most basically “taqlid” means the unquestioning acceptance of the guidance of others or the uncritical acquiescence to the opinions and teaching of people whom one holds in esteem.” See Richard M. Frank, “Knowledge and Taqlid: The Foundations of Religious Belief in Classical Ash‘arism”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol.109, No.1, 1989, p. 37.

think, Ghazali seems like an extreme sceptic. But this period does not long last as he told. At this point it is appropriate to ask some questions: what kind of scepticism is in Ghazali's crisis? Is it some kind of illness or really intellectual crisis? Does Ghazali, as some asserts, consciously know what is doing? In order to answer these questions, we should follow the explanations of Ghazali in *Deliverance*.

Ghazali explains that people are in different religious sects and scholars from these different sects have different methods in order to attain truth. Ghazali points out each separate group thinks that they are saved and praised their methods as true. He describes variety of these different views as "ocean" and he says he copes with that ocean from his youth, and scrutinized the creed of every sect. He says he tries to distinguish what is true and what is false, what is sound tradition and what is merely heretical (Ghazali, 1953, p.20). Moreover, he says it is his God-given character and habit to search truth. Through that way, he says, he freed himself from second hand beliefs and observed that everyone who is born with a sound nature (fitra) it is his parents who make him a Jew, a Christian or a Muslim (Ghazali, 1953:21). So, for Ghazali, it is important to distinguish authority-based opinions from the original nature of mind. Based on this thought, we see that Ghazali tries to study and learn sciences himself and one of them is philosophy which is studied by him about two years. To distinguish what is sound or true and what is heretical or false is an important consideration for Ghazali. Due to that he says "I therefore said within myself: "To begin with, what I am looking for is knowledge of what things really are, so I must undoubtedly try to find what knowledge really is" (Ghazali, 1953:21). As we see Ghazali's concern is important here to consider his real aim. His concern is not solely accepting a religious doctrine and rejects others. He points out there are different opinions and each of them has the claim of superiority over others. Ghazali would prefer to choose his own belief and method as true one like many other scholars. But he preferred to question the situation of variety of opinions and methods to attain truth and asked the question: "what is knowledge?". From the beginning, it seems to us, his concern is not just religious but truly epistemological.

Later on, Ghazali begins to seek, like Descartes, indubitable, certain knowledge which is called "yakîn" by him. Ghazali thinks that knowledge is free from any error and there is no such situation which can brought such knowledge into doubt or denial. Ghazali gave an example to support his view of indubitable knowledge. He says "I know that ten is more than three. Let us suppose, someone comes and claims that 'no, three is more than ten, and to prove this I changed that rod into a serpent". Ghazali says this situation would not change the certainty about his indubitable knowledge, he would only consider that how the rod changed into a

serpent (Ghazali, 1953:21-22). This example already shows that Ghazali seeks indubitable knowledge, and defines it. Moreover, he would accept it is not an easy issue to attain such knowledge. But once it is attained, there is no need to doubt its certainty. What is important to stress that at the end of the first section, Ghazali, like Descartes in his *Meditations*, does not accept or trust anything which is not certain. This is a method Ghazali applies in his search and surely it is scepticism.

3. Scepticism and Denial of All Knowledge in *Deliverance from Error*

After the questioning of reliability and truthfulness of knowledge, Ghazali started to explain which sources he has for certain knowledge. He proclaimed in destitute that sense perceptions and necessary truths of reason are the only sources readily available for search of certain knowledge. Then, he begins to judge these sources in order to be sure their reliance and he asks: “Is my reliance on sense-perception and my trust in necessary truths of the same kind as my previous trust in the beliefs I had merely taken over from others and as the trust most men have in the results of thinking? (Ghazali, 1953:22-23)” Ghazali says he is thinking whether these sources are trustworthy or not, so whether there is any reason to doubt about them is his primary task. Firstly, Ghazali says he questions sense perceptions and concludes that they do not give reliable and certain knowledge. He gave an example about sight which is the most powerful sense perception. As he points out sight deludes us many times. For example, he says, when we look at a shadow, we think that it does not move but indeed it moves. When we look at the sun, we see its size like a coin (dinar) but indeed it is much bigger than a coin. So, Ghazali successfully underlines the fallibility of sense perceptions and their delusion on us. It is the reason, Ghazali thinks, which corrects the falsity of judgements given by sense perceptions (Ghazali, 1953:23). How about the reason? Does it provide infallible knowledge to man? Ghazali, as many previous sceptics, considers necessary truths of reason next.

Due to he lost his trust to sense perception, Ghazali thinks intellectual truths which are derived from first principles remains the only option to be reliable for certain knowledge. These intellectual truths, he says, like that ten are more than three, that the same thing cannot be both affirmed and denied at one time, that one thing is not both generated in time and eternal, nor both existent and non-existent, nor both necessary and impossible (Ghazali, 1953:23). Then he voices sense perception and asks that “do you not expect that your reliance on intellectual truths will fare like your reliance on sense-perception? (Ghazali, 1953:23)” This is a critical question that is asked by Ghazali. Because, as many previous sceptics before him, he already begins to question the reliability of reason and he tries to show its potential to fall in

error. Indeed, in later statements, Ghazali voices sense-perception that the reason fails to apprehend truth based on sense-perceptions so that it is fallible either. Being a judge, reason is not infallible; maybe, the voice continues, there is another judge behind reason that can judge the falsity of reason. Missing manifestation of such supra-intellectual judge does not mean that such kind of apprehension is impossible (Ghazali, 1953:24). To support his thought, Ghazali, like Descartes, gave an example of 'dream situation'. In *Deliverance*, Ghazali proceeds an important questioning about the reliability of reason or intellect based on dream argument:

“Do you not see, it said, how when you are in asleep, you believe things and imagine circumstances, holding them to be stable and enduring, and, so long as you are in that dream condition, have no doubts about them? And is it not the case that when you awake you know that all you have imagined and believed is unfounded and ineffectual? Why then are you confident that all your waking beliefs, whether from sense or intellect, are genuine? They are true in respect of your present state; but it is possible that a state will come upon you whose relation to your waking consciousness is analogous to the relation of the latter to dreaming. In comparison with this state your waking consciousness would be like dreaming! When you have entered into this state, you will be certain that all the suppositions of your intellect are empty imaginings. It may be that that state is what the Sufis claim as their special 'state' (sc. Mystic union or ecstasy), for they consider that in their 'states' (or ecstasies), which occur when they have withdrawn into themselves and are absent from their senses, they witness states (or circumstances) which do not tally with these principles of the intellect. Perhaps that 'state' is death; for the Messenger of God (God bless and preserve him) says: The people are dreaming; when they die, they become awake'. So perhaps life in this world is a dream by comparison with the world to come; and when a man dies, things come to appear differently to him from what he now beholds, and at the same time the words addressed to him: 'We have taken off thee thy covering, and thy sight today is sharp' (Q.50,21)". (Ghazali, 1953:24-25)

We think this part of *Deliverance* is striking indeed. Because, firstly, Ghazali tries to show the insufficiency of reason or intellect and reliability of its outcome which can be dubitable based on dream experience. Dream experience is such an experience that almost all people can find in such a situation that they think they experience real things and do not question them. So, in order to show fallibility of reason, dream condition is strong and good example for a sceptic. Secondly, the argument did not stop at the issue of the difference between dream and reality. What very important here is that beyond sense perception and reason or intellect, there may be another state which provides knowledge as Sufis' experiences in their special

states. Thirdly, Ghazali questions the validity of what we call “real life” and tries to show the possibility that it may not be real indeed. He argues we may still experience a dream, and we will wake up by death through references to the prophet and Quran. If Ghazali ceases to argue beyond the unreliability of sense perceptions and reason, he would be a classic Pyrrhonian sceptic. However, Ghazali did not choose to suspend judgements like Pyrrhonians although he falls into extreme scepticism for about two months. The state which provides knowledge beyond sense perception and reason seems not to be supported immediately and remains unknown at the first mentioned by Ghazali. Later on, Ghazali proclaims, as we mentioned before, he stuck on the extreme scepticism and questioned the validity of everything. He says that his sceptical views can only be refuted by demonstration. What is required for demonstration, Ghazali thinks, a knowledge of first principles, since this is not admitted, it is not possible to make demonstration. As we mentioned before, Ghazali calls his every sceptical situation as “illness” or “malady” and it was cured by God through casting ‘a light’ (nur) to his breast. So, we see that Ghazali uses the concept of Sufi epistemology in his search for knowledge and being freed from his extreme scepticism. The concept of ‘light’ in his epistemological system is not clear. It is experienced in a personal state. But, Ghazali says this ‘light’ is the key to greater part of knowledge. Moreover, he says, whoever thinks that the understanding of the things Divine rests upon strict proofs has in his thought narrowed down the wideness of God’s mercy (Ghazali, 1953:25). In the proceeding lines of *Deliverance*, Ghazali depicts the function of light as divine which through all existences become by the creation of God. It is the light which enlarges breasts and enables to attain greater part of knowledge. It is the sign of providence. Ghazali says the reason of these explanations due to showing what is searched and what is not. First principles, according to him, need not to be searched. If they are searched, they will be hidden and lost (Ghazali, 1953:26).

Later on, in *Deliverance*, Ghazali makes the categorization of philosophical ideas. Based on Fârâbî and Ibn Sîna, Ghazali identifies three heads which we should categorized in the philosophical ideas: (1) what must be counted as unbelief; (2) what must be considered as heresy and (3) what is not to be denied at all (Ghazali, 1953:32). Starting with concern of seeking the truth, and considering everything with sceptical outlook, at this point of *Deliverance*, we see that Ghazali takes the issue in terms of religious standpoint. Because he underlines the importance of compatibility of views with the core of Islamic faith. As we stated before, Ghazali’s extreme scepticism continues about two months based on his report in *Deliverance*. After the light was casted on his breast, he abandoned his extreme scepticism and considers

religious views which he accepts them as indubitable. Therefore, we can not say that Ghazali is a Pyrrhonian sceptic because he believes a dogma, something to be true, and do not suspend his judgements. But we can not say either that he is not a sceptic at all. He prefers to refute some ideas not blindly but based on arguments and do not accept general views as true without studying them. So, we should ask that what kind of sceptic Ghazali is if he is not a Pyrrhonian kind? Obviously, he considers scepticism as necessary way or tool, or more properly a method in order to reach the truth about knowledge as he stated in the last page of *Criterion of Action* (Mizān al- 'amal). Maybe we can say that Ghazali is a kind of Academic sceptic which accepts something as true based on demonstration and proof or some criteria.

Ghazali explains that the science of mathematics consists of arithmetic, plane geometry and solid geometry, and none of them are related to religious matters. He says they are matters of demonstration which it is impossible to deny once they have been understood and apprehended (Ghazali, 1953:33). Until this point, Ghazali clearly points out the independence of mathematics from religious matters. But after that Ghazali warns the reader about two dangers which may come from mathematics. The first danger is about the possible admiration of mathematics' certainty about its conclusions. Ghazali says those admire philosophers' science of mathematics would think the other sciences of them are also certain and true. So, this would lead them to unbelief. Ghazali says philosophers' findings are true in mathematics but they are not true in theology. He thinks if a person accepts them as authority and follows their teachings, then the person would accept all of their sciences as true. The second danger, Ghazali talks about, comes from those loyal to Islam but ignorant people who refute all sciences of philosophers including mathematics. Ghazali thinks it would be great mistake and crime against the religion by denying mathematical sciences which based on proofs and demonstrations. Ghazali explains that there is no need such denial of the sciences of mathematics because there is nothing in revealed truth opposed to them by way of either negation or affirmation (Ghazali, 1953:34-35). It seems to us Ghazali accepts mathematics that can give certain knowledge and he does not seem to be sceptical about its proofs and demonstrations. All of his concern about mathematics due to its precise proofs and demonstration would cause some to think other philosophical sciences have same degree level of certainty. Because he thinks philosophers' thoughts about theology are not based on proofs and demonstrations, they are debatable and not certain. We think that in this discussion, Ghazali differentiates the sphere of mathematics and metaphysics long before enlightenment period. The problem is that Ghazali's supposition about admiration of mathematics' leading to admitting all of others sciences of philosophers. Why we should accept that a

person, who studies mathematical sciences and sees the method of proofs and demonstration, does not seek the same methods in other sciences as well? Will he or she not be sceptical about their conclusions when there is not any sound proof or demonstration? Can we say that following their conclusions is unavoidable for a person who understands the method of proof and demonstration? We think Ghazali makes some speculation here because there is no need to assume someone who accepts mathematics as true and certain would also accept other sciences' findings at the same degree. Ghazali concerns religious matters here rather than seeking the solid base for knowledge. His scepticism about the foundations of knowledge turns to his "cautiousness" about faith. The second danger, he discusses, is also very crucial because Ghazali does not see any necessity to refute all sciences of philosophers and indeed does not approve those who refute them.

For logic, Ghazali says there is no need to deny logical arguments and their technical issues because they are not related to religious matters. If it is denied, Ghazali points out that logicians would think the weakness of minds those deny these issues and would doubt their faith as it rests upon such denials. Ghazali also says that logicians follow the conditions of demonstration and those give certainty without doubt. However, he asserts, when they come to cope with religious issues, they do not satisfy these conditions merely but also, they accept extreme degree of relaxation about their standards of proofs. Again, he warns about the certainty that logic gives does not mean the other sciences of philosophers have the same degree of certainty and truth (Ghazali, 1953:35-36). Ghazali is right here by saying that denying logical issues would only cause the weakness and doubt for faith. But he is not precise and explanatory about how logicians lose their standards when they consider religious subjects in *Deliverance*. In case of political sciences, Ghazali claims that those are about the virtues of the practical issues of everyday life and philosophers took them from the holy books from God and the prophets. So, Ghazali thinks philosophers follow (taqlid) the religious doctrines in the political sciences. However, Ghazali's claim does not have strong justification or demonstration here. How can it be claimed that philosophers took all of the virtues of political sciences from the religious sources? It is a surprising point that Ghazali accepts this without any questioning and has any doubt about it.

The last point that Ghazali talks in the *Deliverance* is about ethics. In this part, Ghazali stresses once again philosophers' false ideas and warns against them for public. Although he considers different sources beyond Islam as dubitable, they may contain both true and false ideas in the same source. Ghazali thinks it is the proficient person who can differentiate true from false, others who do not have enough

knowledge should avoid reading those books which contain both true and false ideas. What is crucial here also Ghazali warns us that we should not evaluate people but we should consider only whether a person is saying true or not. So that his emphasis is about truth not prejudgements. We should remember that Ghazali evaluates the validity of an idea based on whether it is compatible with Islamic faith or not in this part too. At this point, it seems to us Ghazali already knows what he is doing that means his evaluation based on religious faith. In the part called “The Danger of Authoritative Instruction”, Ghazali says that he learned about the doctrines of Ta’limiyah and put their doubts firstly. He adds that although putting their doubts clearly served in their purpose in some extent, he is sensitive to understand and put a subject before he criticizes it. It is not necessary to explain every detail of this part. But we should note that Ghazali is opposed Ta’limiyah’s scepticism which can be categorized as “sophistic”. In a relation with our concern here, we can clearly notify again that Ghazali’s scepticism is not sophistic one, and Ghazali himself opposed it severely. Ghazali fell into second crisis in which Ghazali questioned his sincerity about his faith, and began to change his life to more appropriate one with religion. Whereas his first crisis was about epistemic concerns, his second crisis about concerning the true meaning of his life and ethical concerns. Though his second crisis still has questioning.

4. Evaluation of Ghazali’s Scepticism

We tried to analyze Ghazali’s scepticism in the context of *Deliverance* and it seems to us the striking issue is that Ghazali begins his search for truth by some kind of destructive scepticism like Descartes, and fell into sceptical crisis. We think that Ghazali experienced extreme scepticism in this period and questioned every knowledge which based on senses and reason. To get rid of this extreme scepticism, Ghazali offers third faculty which is beyond reason and it can provide truth without question. Because, as we see, Ghazali tries to show the reason has its own limits and it can not provide the true and indubitable knowledge. The third faculty, according to Ghazali, is needed in order to provide certainty in knowledge. This knowledge is gained by Sufi experience and so it needs practice. But its very nature remains mystery because only a Sufi can attain such knowledge and Ghazali is not so clear about it. So how can we sure about that it can provide certain knowledge? Ghazali would say by experience Sufi will know that. However, that would not provide satisfactory explanation because it does not rely on demonstrative arguments. But we know that in a state of Sufi experience, Ghazali urges the person to return rational state again at some point. Based on that rational faculty is not out of the game. If that so, can we say that rational faculty is the center or fundamental one? Or the rational faculty and

the third faculty is functioning and checking each other in reciprocal way? For that sure, Ghazali gives great importance for the faculty of reason but he thinks reason has its limits for knowledge. It seems to us even if reason has its own limits, Ghazali did not ignore it completely. So, his third faculty or mystical experience is not independent from reason completely.

We think that the nature of Ghazali's scepticism requires great attention in order to understand him truly, and his work *Deliverance* is important in this respect. For us, it is not philosophically meaningful to argue whether Ghazali experienced his sceptical crisis in his teaching years, before or after leaving Baghdad etc... Ghazali experienced the deep scepticism and questioned both senses and reason in the epistemological sense. W. Montgomery Watt thinks that *Deliverance* is not an autobiography actually because, he thinks, it is not chronological but it is schematic. According to Watt, Ghazali's analysis of four truth seekers actually show *Deliverance*'s schematic character and Ghazali's scepticism started in his early stage of theological studies even before his study of philosophy. Moreover, he thinks that Ghazali's contact with mysticism also starts in his early period (Watt, 1963:50-51). Watt's comment about Ghazali's scepticism is important because he claims that his scepticism beginning in an early period even before his studying philosophy means that Ghazali has already sceptical perspective at least in a methodic way. His search for truth actually should mean for that and throughout *Deliverance*, his great attention towards "general opinions" and unjustified thoughts and the problem of copying them (taqlid) without studying can be seen clearly. We think that Ghazali has scepticism towards all humanly acquired knowledge and questions them with great attention before reaching any rapid conclusion. Ghazali, we think, has "cautiousness" toward judgements in his study. This aspect of him, namely his cautiousness, are usually ignored by many people. In contrast, Ghazali's aspect of criticism has usually great attention. In *Deliverance*, we think that the aspect of his cautiousness actually shows Ghazali's sceptical dimension in his approach. Because of his avoiding making mistakes in any respect, Ghazali did not restrict himself only in the area of philosophy or other sciences but he also considers the possibility of failure in the theology too. Because Ghazali awares the judgements which do not rest on demonstration or justification and gained by copying common views can cause falsity and this can be harmful for religion too.

At this point, the crucial question is that whether in theology do all arguments can be explained through rational way? Watt thinks that the reason of Ghazali's scepticism is his awareness that the rational arguments at the foundation of theology are not fully rational but before his scepticism, Watt thinks, Ghazali should have thought

that reason exemplified above all in theology but not in philosophy. Watt says that Ghazali's discussion about mathematics and solid geometry concluded that there is nothing to be refuted because they are not contrary to "rational theology" (Watt, 1963:52). Watt questions whether Ghazali extends his scepticism in his theological use to philosophical one although he did not have definite answer for it. But what Watt thinks that Ghazali's doubts were about reason in all its uses. Moreover, Watt reminds us that Ghazali's discussion in *Deliverance* already states logicians do not give satisfactory justification for metaphysical and theological subjects. So, Watt thinks that Ghazali's scepticism was turned against not just philosophy but also theology too. Then Watt asks an important question: was there any time when Ghazali was tempted to abandon theology for philosophy (Watt, 1963:53)? That question, according to Watt, is important for the meaning of scepticism in Ghazali thought. Through considering Ghazali's great importance about reason, we agree with Watt that Ghazali's care about different uses of reason. His criticism of theologians' methods, for example copying what others say (taqlid) already shows Ghazali's problem about them. Ghazali's emphasis on the limits of reason is the cause for his third faculty. On the other hand, we are a bit sceptical about whether Ghazali abandon theology for philosophy. Studying philosophy does not mean abandonment of theology if we consider Ghazali's type. But in his sceptical crisis, Ghazali experienced some kind of extreme scepticism. But can we say that in this stage Ghazali abandon theology for philosophy? If he approaches everything sceptically, what philosophy means for him in that stage? Can we say Ghazali accepts any philosophical doctrine, thought or belief? As we know, Ghazali himself says in his *Deliverance* that he was not sure anything in that stage.

Watt continues the discussion about the reason of philosophy for Ghazali and he emphasizes that in Ghazali's time the interest of philosophy due to interest of other sciences together because sciences at that time in Islamic world were considered with philosophy. On the other hand, Watt thinks philosophers' influence on Ghazali should not be so high because they are small groups which are divided even in themselves. By considering Greek-Arabic influence in education, Watt underlines that Islamic ideas predominantly influential and Ghazali educated under Islamic ideas. From all that Watt concludes that it is unlikely that Ghazali leaves theology for philosophy (Watt, 1963:53-55). Watt thinks there was an unconscious disquiet in Ghazali about the situation of his contemporary rational theology and philosophy increased that disquiet so it enables to focus it on the imperfect rationality of theology. Therefore, Watt thinks that there must something wrong in theology that caused the sceptical view for Ghazali. Besides Watt claims that the current situation of theological

approaches made Ghazali sceptic so that it is not personal (Watt, 1963:55). We agree with Watt that it is unlikely Ghazali leave theology for philosophy. But it is not due to because philosophers' little influence or power at that time. Ghazali, as an Imam and cordial Muslim, would not leave theology for philosophy. In *Deliverance*, Ghazali himself proclaims that in order to answer philosophers' claims, it should be studied philosophy and he says "I study myself philosophy for two years". On the other hand, in Ghazali's time, philosophy with others sciences was studied and it is unlikely to expect Ghazali would ignore philosophy. We think that Ghazali's interest of philosophy is not just because of his intellectual interest. In Ghazali's time, it seems different views were considered by different groups. Ghazali probably needed to answer different philosophical views through philosophical way. Although Ghazali did not leave theology for philosophy, he did not abandon philosophy completely and probably uses it in theology too. Maybe that's the reason why at the later time his books were burned due its inappropriate content for Islamic faith in Islamic world. Because Ghazali's approach already sceptic and philosophical in a methodic way without abandoning his Islamic faith.

Watt says the inability of reason to set disputes into right answers may be said and the solution by Ghazali is an illumination which is created by God through putting "light" in his heart. In short, Watt concludes that Ghazali's period scepticism is the internal aspect of the process of resolving the external tension by entering to it (Watt, 1963:57). So, Watt thinks the external tensions in the Islamic world predominantly influential in Ghazali's sceptic period. We accept that the external tensions for example between philosophical Greek tradition and Islamic faith would be influential in Ghazali's thought and scepticism. But even this influence is accepted, Ghazali's scepticism will not lose its inner importance. He questioned general tendency of people about copying some views (taqlid) and criticizes them severely. Watt is right about by saying that Ghazali should have seen some problems in theological approach. He fell into scepticism and questioning period. It should be remembered that Ghazali points out reason is not sufficient to solve every problem and explain every aspects of truth. And he discussed the weaknesses of senses and reason like in a Cartesian way. Ghazali reacted the current situation of his time by criticism, scepticism, questioning because his character is suitable for that. So, we think, his disquiet is not an unconscious one. On the contrary, he was very conscious about his own time, and his inner aspect of thinking self was not remain indifferent to current turmoil of different ideas.

Josef Van Ess claims that there is not any translation of Ancient Greek sceptics (Ess, 2005:7) and scepticism in the sense of Ancient Greek did not live in Islamic

world except in some areas (Ess, 2005:17). We have some difficulty to understand on what basis this claim had been made because we know that the movements of translation had transferred many Pyrrhonic arguments to Islamic world. Especially if we consider the Batiniyya's invitation methods for uneducated people to create doubts in religious matters, there are many similarities between their methods and Ainesidemos's "tropes" (Çubukçu, 1964:10). If there were not any translations from Ancient Greek Sceptics, how can we see similarities between them? Indeed, there are Islamic Mutezile thinkers such as Cahiz through his work *Kitab-ül-hayvan* and Huzeyl Ibn Alef through his work *Kitab-ür-reyb* which are examples of Ancient Greek Scepticism influences on Islamic thinkers and works (Ülken, 2016:66). During the translation period, many works were translated from Ancient Greek to Syriac first and then Arabic. But many works have been lost in time and some important historical events would probably reason for such loss especially Mongol Invasions and the burning of Baghdad library. Therefore, we need more information in order to decide whether any work of Ancient Greek sceptics had been translated or not. If we consider the influence of Ancient Greek scepticism on the works of many Islamic thinkers, how that influence had been transferred to Islamic world? Indeed, Ghazali himself had struggle to cope with different kind of sceptics in his time, and many of them had already Ancient Greek scepticism style.

Conclusion

We should ask that was Ghazali's scepticism new one and what does it mean actually? For the first question, Ghazali's scepticism is not new one. Many theologians, like his teacher Tauhidi, follows the same path like Ghazali in their investigations of truth. For example, if we look at his teacher Tauhidi, he firstly questions senses and then reason, and talks about wherever a person born, he or she gets their faith (Ess, 2005:8-9). This is just like what Ghazali is doing in the *Deliverance*. So, Ghazali's method is not new. For the second question, Ghazali's scepticism, as we said before, is not like Pyrrhonic one because Ghazali does not aim to show inaccessibility of man to truth or knowledge. We see Ghazali is seeking to truth or knowledge through discussing its methods namely senses and reason. But we do not see that Ghazali concludes every time with "suspension of judgments". He seeks for a justification to reach knowledge. In that sense, Ghazali's method resembles with Academic sceptics. But what we call his approach as "precautionary scepticism" in which Ghazali does not suspend every judgement but he does not accept every judgement without questioning either. We see that Ghazali engages a subject with studying first and then criticizes it and he avoids to accept generally accepted opinions without questioning.

His key term what he called “light” (nur) enables him to get out his sceptical crisis or what we call as “extreme scepticism period”. Whether this “light” is rational or completely divine gift is not our primary concern here. After the light has enable him to get rid of his extreme scepticism, he says he accepts some primary truths and need not to doubt about them through based on God. After the crisis, he copes with Ta‘limiyah or Batiniyya, and then he talks about the way of mystics or Sufi path. We should note that when Ghazali is going to Sufi path, he questions his own cordiality about faith, and began to change his life according to his questioning. At the beginning of *Deliverance*, Ghazali starts his search as epistemic and at some point, especially his way out from extreme scepticism, he turns to religious point of view. We should underline that for Ghazali, the validity of an argument is determined by whether that argument is compatible with faith or not. We can expect that though he is an imam but not an ordinary one. He gives an importance to questioning. We think that even after crisis where he talks about Ta‘limiyah and then after second crisis, on the way of mysticism, he still keeps his precaution, and maintains his questioning. We think this is due to “hesitation” (tereddüt), as his teacher al-Juwayni points out, about choosing a judgement over another as true in the sceptical approach (El-Cuveyni, 2016:34). That’s why we think after his extreme sceptical crisis, and then second crisis, he maintains “precautionary scepticism” as a method in order to avoid error in the *Deliverance from Error*. And one of his last works after *Deliverance*, at the last page of *Criterion of Action* (Mizān al- ‘amal) where Ghazali emphasizes how much importance scepticism has in order to reach truth. This shows exactly, we think, Ghazali did not abandon his precautionary scepticism as a method until his last days. This is what we understand from the meaning Ghazali’s scepticism.

Sources

- Al-Ghazali (1953), "Deliverance from Error", The Faith and Practice of Al-Ghazali, Translated by W. Montgomery Watt, Allen & Unwin, London.
- Alshaar, Nuha A. (2015), Ethics in Islam: Friendship in the Political Thought of al-Tawhidi and His Contemporaries, Routledge, New York.
- Cicero (2006), On Academic Scepticism, Trans. By Charles Brittain, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis.
- Çubukçu, İbrahim Agah (1964), Gazali ve Şüphecilik, Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- El-Cuveyni, İmamü'l-Hameyn (2016), Kitâbü'l-irşâd, Trans. Adnan Bülent Baloğlu & Sabri Yılmaz & El-Mâturidî, Ebû Mansûr (2018), Kitâbü't-Tevhîd, Trans. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, İstanbul.
- Mehmet İlhan & Faruk Sancar, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- Empiricus, Sextus (2007), Outlines of Scepticism, Edited by Julia Annas & Jonathan Barnes, Cambridge University Press, Cambridge.
- Empiricus, Sextus (2005), Against the Logicians, Translated and Edit. By Richard Bett, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ess, Josef Van (2005), İslam Dini Düşüncesinde Septisizm, trans. Murat Memiş, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XXII, İzmir.
- Fakhry, Majid (2004), A History of Islamic Philosophy, Columbia University Press, New York.
- Frank, Richard M. (1989), "Knowledge and Taqlid: The Foundations of Religious Belief in Classical Ash'arism", Journal of the American Oriental Society, Vol.109, No.1.
- Gazâlî (2012), İlâhi Saadet (Mizânü'l Amel), Hisar Yayınevi, İstanbul.
- Ghazali (2000), *The Incoherence of Philosophers*, Seventeenth Discussion: On Causality and Miracles, trans. Michael E. Marmura, Brigham Young University Press, Provo, Utah.
- Gazâlî (1971), Mukaddes Merdivenler (Meâricü'l Kuds), Trans. Yaman Arıkan, Eskin Matbaası, İstanbul.
- Laertius, Diogenes, IX, 104-105.
- Kukkonen, Taneli (2009), "Al-Ghazali's Scepticism Revisited", Rethinking the History of Scepticism, Ed. Henrik Lagerlund, Brill, Leiden.
- Ülken, Hilmi Ziya (2016), Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, ed. Rûken Kızıler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Watt, Montgomery W. (1963), Muslim Intellectual, Edinburgh University Press, Edinburgh

EGE'DE BİR ASKERİ ÜS: İZMİR KİŞLASI

Dr. Özlem İLBAN
Galatasaray Üniversitesi

Özet: Sultan II. Mahmud (1808–1839), 15 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla yeni bir ordu kurar ve yeni ordusu için Osmanlı coğrafyasının stratejik açıdan önemli bölgelerine askeri kışlalar inşa ettirir. Bu kışlalardan bir tanesi de, artık var olamayan ve varlığı unutulmuş olan İzmir Kışlası'dır. Günümüz Konak Meydanı'nın bulunduğu alana 1826–1829 yılları arasında inşa edilen kışla, inşası hususunda emir buyurulan ilk Asâkir-i Mansûre kışlalarından biridir. Bu askeri üs, konumu itibarıyla tüm körfezi görecektek şekilde planlanmış ve şehrin silüetine âdetâ bir güvenlik duvarı oluştururcasına damgasını vurmuştur. Bu araştırma İzmir Kışlası'nın kent içindeki konumunu, inşa sürecini ve mimari özelliklerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ve görsel materyallere dayanarak açıklamaya çalışmaktadır. Yapılacak değerlendirmenin Sultan II. Mahmud'un kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'nun kışla mimarisini anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İzmir Kışlası, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye, Kışla, Sultan II. Mahmud

A Military Base on the Aegean Coast: the İzmir Barrack

Abstract: Immediately after the abolition of the Janissary Corps, Sultan Mahmud II (1808–1839) established a new army named as Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye. For the newly established army, he ordered the construction of military barracks at strategically important cities throughout the Ottoman Empire. One of these barracks which does not exist today is the İzmir Barrack. The military base in İzmir was constructed between 1826-1829 at today's Konak Square. It was built on the shore overlooking the entire bay area and appeared as a defensive wall on the city's silhouette. This research intends to explain the location of the barrack in the city, the construction process and architectural features of the building. The research is based on the visual material and documents from the Ottoman Archives and tries to understand the particular architectural structure of the Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Army's barracks.

Key Words: The İzmir Barrack, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye, Barrack, Sultan Mahmud II.

Osmanlı İmparatorluğu bir ordu-devlet olarak kurulmuş, kurulduğu andan itibaren fetihler yoluyla sınırlarını genişleterek bir imparatorluk halini almıştır. Bu nedenle imparatorluk yöneticileri düzenli bir ordu kurmayı, bu orduyu barındırıp, geliştirmeyi devlet politikası haline getirmiştir. 1826 yılına kadar Osmanlı kara ordusunun belkemiğini Yeniçeri Ocağı oluşturur. Sultan II. Mahmud, 17 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağını kaldırarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla yeni bir ordu kurar ve yeni ordusu için İstanbul'da Davudpaşa, Rami, Kuleli ve Selimiye kışlalarını inşa ettirirken Anadolu ve Balkanlara da pek çok kışla yaptırır. Bu çalışmanın konusu olan İzmir Kışlası diğer adıyla Sarı Kışla Sultan II. Mahmud'un yeni kurduğu ordusu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için İzmir'de yaptırdığı kışladır.

Günümüz Konak Meydanı'nın bulunduğu alana 1826–1829 yılları arasında inşa edilen kışlanın; yapım süreciyle ilgili en erken tarihli belge 30 Eylül 1826'ya, yani Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından üç ay sonrasına denk gelmektedir ve inşası hususunda emir buyurulan ilk Asâkir-i Mansûre kışlalarından biridir (BOA. HAT. 596/29225). Bu askerî üs, İzmir Körfezi'ne en hâkim noktalardan birine kentin güney tarafına ve deniz kenarına inşa edilmiş; konumu itibarıyla tüm körfezi görececek şekilde planlanmış ve şehrin silüetine âdetâ bir güvenlik duvarı oluştururcasına damgasını vurmuştur.

Resim 1: İzmir Kışlası (Yıldız Albümleri Koleksiyonu, No:90417)

İzmir Kışlasıyla ilgili belgeler incelendiğinde Bâbîâli'nin bu askeri yapının inşasına bir an evvel başlanması konusunda ısrarcı olduğu anlaşılır. Bu durum İzmir'in coğrafi konumundan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasî ve askerî mücadele ortamından kaynaklanır

. İzmir, pek çok Avrupalı gezgin, asker ve bürokratin seyahatnameleri ve raporlarına konu olur. Doğa bilimci Tournefort gibi bazı seyyahlar kentin görüntüsü ve fiziksel özelliklerini naif bir biçimde anlatsalar da raporlar ve seyahatnamelerin çoğu kentin stratejik konumuna vurgu yapar (Goffman, 1995:124-130). Örneğin Fransa büyükelçisi Choiseul-Gouffier, İzmir'in Levant'ın en çok uğranan pazarı ve Küçük Asya'nın antrepoşu olduğunu dile getirir (Moureau, 2002: 64-65). İzmir 18. ve 19. yüzyıllar dünyasının kozmopolit kültür merkezi haline dönüşmüş, hatta artan ticaret hacmi neticesinde İstanbul'a rakip hale gelmiştir (Goffman, 1995:124-130). Fransız askeri mühendis Plantier ise kent limanının detaylı plan ve ölçümlerini yaparak muhtemel bir çıkarma hareketi için adeta yol haritası hazırlar (Moureau, 2002: 66-66).

İzmir Asâkir-i Mansûre Kışlası'nın yapımı sürecinde ve inşasından sonra dönemin İngiliz büyükelçisi Canning'in İngiltere'nin İzmir Konsolosuna dayanarak ülkesine ilettiği raporlar, İzmir'de konuşlanmış olan Asâkir-i Mansûre askerlerinin sayısı, yaşı, fiziksel özellikleri, kıyafetleri ve kışla yapısı ile ilgili detaylarla doludur (Yıldız, 2009:187-193).

İngiliz ve Fransızların "gizlice" gönderdikleri bilgilendirme raporlarına Ege ve Akdeniz sularında "açıkça" yaptıkları eylemleri de eşlik eder. Osmanlı sularında dolaşan kalyonları, fırsat buldukça yaptıkları taciz saldırıları ve yürüttükleri işgal siyaseti Osmanlı başkenti tarafından dikkatle takip edilir. Ancak donanmasını Osmanlı İmparatorluğu üzerine salan sadece İngiltere ve Fransa değildir; Rusya da bu ikilinin yanındadır. Dış politikalarında yürüttükleri stratejiye göre, bazen ittifak bazen de itilâf halinde olan bu devletler Akdeniz'de cirit atmaktadır. 1770'de İngiliz-Rus ittifakı ile Çeşme, 1827'de İngiliz-Fransız ve Rus işbirliği Navarin'de donanması yakılan Osmanlı Akdeniz sahillerine yapılması muhtemel bir saldırıya karşı sürekli diken üstündedir (BOA. HAT. 1163/46033, BOA. HAT. 882/39003-A, BOA. HAT. 1065/43681, BOA. HAT. 921/40070).¹ Öte yandan Bâbîâli İzmir'in ne kadar savunmasız olduğunu da farkındadır.

¹ BOA. HAT. 1163/46033, Rus elçisinin yalısı önündeki harp gemilerinden ikisinin içinde elçi de bulunduğu halde Akdeniz'e gitmek üzere hareket ettiği ve diğer gemilerin yalı önünde kaldığı hakkında Karadeniz Boğazı Muhafızı ve Hüdavendigar ve Kocaali Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın gönderdiği tezkere.

BOA. HAT. 882/39003_A, İzmir gazetesinde çıkan havadis tercümesi olup Rus donanmasının Akdeniz ve Karadeniz'deki harekâtı ve düvel-i müttefikinin mukarreratı.

BOA. HAT. 1065/43681 Bir kaç tane Rus gemisinin Bozcaada civarında dolaşmakta oldukları.

İzmir dedikleri bir şehir-i azim ise de kalesi ve şarampolu ve hiçbir siperi olmayıp yarım saat mesafede kale-i cedit namıyla leb-i deryada çürük bir palangası olup (...) küffarın cenk tekneleri 15-20 seneden beri palangayı mezkûrdan içeri girip İzmir Limanı'nda ikamet ede gelerek el-yevm İngiliz ve Fransızlının 5-10 cenk tekneleri liman-ı mezkûrda mevcut (...) ahali-i memleket mütehayyir ve medhûş (...) Moskoflunun zamirinde fesat derkâr ise de (...)”(BOA. HAT. 921/40070).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumları arasında yapılan bu yazışma, İzmir'in nasıl bir savunma zafiyeti içinde bulunduğunu ve Bâbıâli'nin askerî kışla inşasına derhal başlanması konusundaki aceleci tavrının sebebini ortaya koyar.

Asâkir-i Mansûre yerleşkesinin İzmir'e yapılmasının başat etkenlerin biri de Rum isyanının bölge de yarattığı karışıklık ve tehdittir. Böyle bir durumda İzmir, Ege adalarına asker, silah ve yiyecek ikmali yapmak için merkez üssü görevini üstlenir (Yıldız, 2009:189). Belgelerden Rodos, Sakız, Sisam, Girit gibi adalara sürekli olarak asker, cephane ve iâşe gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA. HAT. 1086/44223, BOA. HAT. 855/38224, BOA. HAT. 879/38929-A, BOA. HAT. 866/38577, BOA. C. AS. 195/8389, BOA. A. AMD. 33/46, BOA. HAT. 946/40716).²

BOA. HAT. 1057/43496 Elçileri İstanbul'dan giden İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Akdeniz sahillerine tecavüzleri ihtimaline karşı alınacak tertibata dair Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'dan Sadaret'e.

² BOA. HAT. 1086/44223, Sakız Ceziresi'ne iki defada 450 asker gönderdiğine ve saireye dair İzmir Muhafızı Hasan Paşa'dan Sadaret'e gönderilen kaime.

BOA. HAT. 855/38224, Sakız kalesinin muhasaradan kurtarıldığı ve mezkûr ada ile Çeşme arasındaki İngiliz ve Fransız gemilerinin gittikleri cihetle Sakız'a zahire irsaline başlandığı ve bu babda İzmir Muhafızı Hasan Paşa'ya işaratta bulunulması.

BOA. HAT. 879/38929-A, İzmir Muhafızı Hasan Paşa'nın Sakız'a gönderdiği ve tekrar göndereceği asker, zahire ve mühimmatı.

BOA. HAT. 866/38577, Sisam'a geçmek üzere Sağacak altında cem olunan askerin bir kısmının memleketlerine avdetini kaptan paşa emretmiş ise de esasen asker kalmayıp İzmir askerinden maadası dağıldığı ve İzmir askerinin de yirmi dört saatte Sağacak altına izamı kabil olduğundan onların da İzmir'e avdetlerine müsaade olunması.

BOA. C. AS. 195-8389, Rodos'a on sekizinci alaydan gönderilecek taburun kumanya ve erzakı

BOA. A. AMD. 33/46, Sisam'da bulunan Asâkir-i Nizamiye'nin iki bölüğünün ibkasıyla geri kalanının İzmir'e nakli.

BOA. HAT. 946/40716, Rumlar tarafından muhasara ve tazyik edilmekte bulunan Sakız Kalesi'nde dört aylık zahire ve bir aylık cephane kaldığı ve adanın her tarafı düşman elinde olduğundan İzmir ve Çeşme'den ancak donanma himayesinde nakliyat yapılabileceği cihetle donanmanın ve Asâkir-i Mansure'den iki taburun gönderilmesi.

Resim 2 İzmir Kışlası (Yıldız Albümleri Koleksiyonu, No:90417-1).

Kışlanın konumunun belirlenmesi konusunda son derece titiz bir inceleme gerçekleştirilmiş olduğu belgelerde açıkça ifade edilir. Yapının yerinin seçilmesi konusunda dönemin İzmir Muhafızı Es-Seyyid Hasan Paşa görevlendirilir. Hasan Paşa, İzmir'in dâhilinde ve haricinde kışla yapımına elverişli gibi görünen bütün arsaların tek tek araştırıldığını belirtir. Bu araştırmanın sonucunda bazı arsaların etraflarının binalar ile çevrili olduğu için havasının basık olduğunu, bazılarının ise susuzluk probleminden dolayı tercih edilmediği açıklanır. Yapılan incelemeler sonucunda deniz kıyısında hem havadar hem de etrafı açıklık bir arsanın kışla yapımı için uygun olduğu belirlenir ve Bâbîâlî'ye bildirilir (BOA. HAT. 596/29225). Kışla inşası için seçilen alan Sultan II. Mahmud tarafından da beğenilip, onaylanır (BOA. HAT. 336/19271).

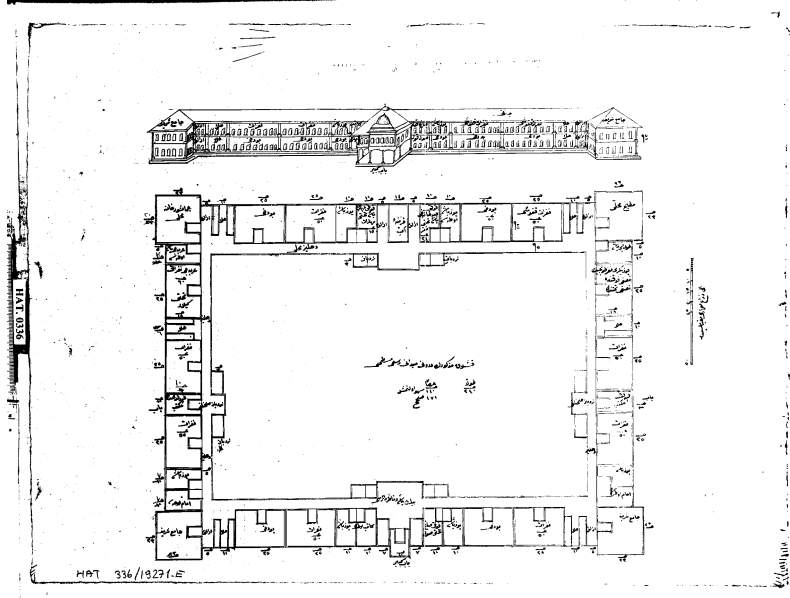
Hasan Paşa İstanbul'a yazdığı kaimede İzmir'in dâhilinde ve haricinde kışla yapımına elverişli gibi görünen bütün arsaların tek tek araştırıldığını belirtmektedir. Mimarlık konusunda ehil bir ekiple yapılan bu araştırmanın sonucunda bazı arsaların etraflarının binalar ile çevrili olduğu için havasının basık olduğunu, bazılarının ise susuzluk probleminden dolayı tercih edilmediği açıklanmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda deniz kıyısında hem havadar hem de etrafı açıklık bir arsanın kışla yapımı için uygun olduğu belirlenmiş ve Bâbîâlî'ye bildirilmiştir (BOA. HAT. 596/29225). Kışla inşası için seçilen alan Sultan II. Mahmud tarafından da beğenilip, onaylanmıştır.

İzmir Kışlasının yerine karar verildikten sonra baş mimar tarafından keşfi yapılır; binanın ölçüleri, planı ve inşaatın masraf bedeli Bâbîâli'ye bildirilir. Yapılan bu ilk incelemeye göre yapı, 12.100 zirâ' (9.075 metrekare) alan üzerine kurulacak 7.140 zirâ' (5.355 metrekare) büyüklüğünde bir bina olarak tasarlanır ve inşa bedeli de 4 yük 50.440 kuruş³ olarak hesaplanır (BOA. HAT. 336/19271)⁴ Resim 3'teki plan İzmir'deki yerel heyet tarafından çizilip, İstanbul'a yollanır. Ancak Bâbîâli'den farklı bir plan gönderildiği için, kışla yukarıdaki plana göre inşa edilmez. Yeni plana göre yapının konumu aynı kalmakla birlikte boyutlarında gözle görülür bir fark ortaya çıkar. Gönderilen plana göre yapılan hesaplamalarda kışla yapılacak arsanın alanının 41.040 zirâ'ya (30.780 metrekare) yani ilk hesabın neredeyse dört katına, binanın büyüklüğünün ise 17.574 zirâ'ya (13.180 metrekare) ilk hesabın iki katından fazlasına ulaşacağı anlaşılır (BOA. HAT. 336/19271-A). Kışlanın inşaat bedeli toplam 11 yük 66.000 kuruş olarak hesaplanır (BOA. HAT. 336/19271-A).

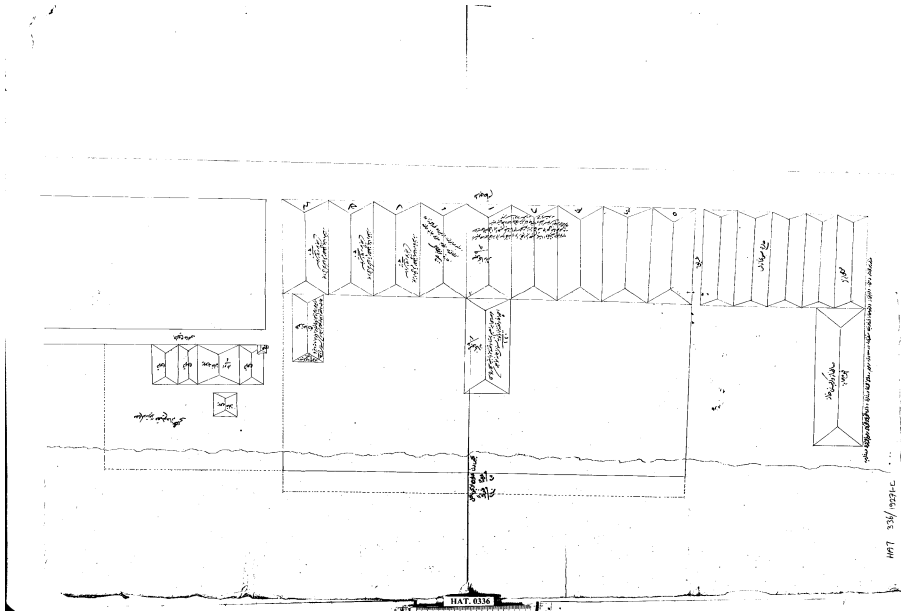
Kışla için seçilen arsanın büyüklüğü Bâbîâli'den gönderilen ikinci plana cevap vermekten uzak olduğu için, civarda başka mahaller araştırılır fakat “kışlak inşasına sezâ bir mahal” bulunamaz(BOA. HAT. 336/19271). Kışlanın “hey'et ve keyfiyeti Dersââdet'te tanzim ve tersim”(BOA. HAT. 336/19271-B.) olunduğundan, heyet başka bir çözüm üretmek zorunda kalır. Kışla arsasının istenilen genişliğe ulaşması için, arsanın ortasındaki bir, güneyindeki dokuz toplam on adet sabunhanenin, doğusunda olan bir adet tuzhanenin (BOA. HAT. 336/19271) dört adet kahvehane, bir adet Yahudhane, üç adet manav dükkânının ve satın alınması (BOA. C. AS. 747/31434) ve deniz tarafından da bir miktar alanın doldurulması gerektiği belirtilir. Denizin doldurulmasından elde edilecek 25 zirâ' alanın 10 zirâ'ının üzerine bina yapılacağı, kalan kısmına ise iskele inşa edileceği beyan edilir (BOA. HAT. 336/19271).

³ 1 yük: 100.000 akçedir.

⁴ BOA. HAT. 336/19271, Bu bedelin kışlanın önüne yapılacak tabyadan vazgeçilmesiyle 20.000 kuruş ve inşaat malzemelerinin hemen alınmasıyla bir 15.000-20.000 kuruş daha tasarruf edilerek 50.400 kuruşa ineceği belirtilmektedir.

Resim 3 İzmir Kışlası'nın Uygulanmayan Planı, (BOA. C. AS, 747/31434).

Resim 4 İzmir Kışlası'nın Yapımı İçin Devlet Tarafından Satın Alınan Arazilerin Planı, (BOA. HAT. 336/19271-C).

1826 yılı sonlarına doğru Bâbıâli'den İzmir Kışlası'nın yapım emri gelmesine rağmen kış geldiğinden inşaat bahara ertelenir ama malzeme alımına başlanır (BOA. HAT. 596/29225). 23 Mart 1828'de yazılan keşif defterine göre, kışlanın temelleri kazılmış, denizin bir kısmı doldurulmuş, arazinin düzeltilmesi için gereken çalışmalar yapılmış, temel kazılırken su çıktığı için inşaat temeline kazıklar çakılmıştır. Kışlanın kabasının ve suyuollarının da tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır (BOA. D. BŞM. BNE, d. 16344). İzmir Kışlası 1829'da bitirilir ama o tarihten sonra da bir takım genişletme ve tamir çalışmaları devam eder (Yıldız, 2009:190).

Resim 5 İzmir Kışlası, (Yıldız Albümleri Koleksiyonu, No:779–84–8).

İzmir Kışlası ile ilgili yazışmalar, tamir kararları ve yapılan eklemeler 1900'lerin başına kadar devam etmiştir. Kışla daha sonra etrafına yapılan kamu binalarıyla kendi çevresinde bir şehir merkezi de oluşturmaya başlar; camisi, hastahanesi, karakolu, hapishanesi ve karşına yapılan hükümet binası ile kentsel bir alan yaratır. İzmir Kışlası 1955'de İzmir Belediyesi tarafından yıkılana dek deniz kenarındaki konumunu korur.

KAYNAKÇA

Hatt-ı Hümayûn: HAT.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Bina Emîni: D. BŞM. BNE. d.

Bab-ı Asafî Defterleri: A. AMD.

Cevdet Askeri: C.AS.

BOA. A. AMD. 33/46.

BOA. C. AS. 195–8389.

BOA. C. AS. 747/31434.

BOA. D. BŞM. BNE. d. 16344.

BOA. HAT. 336/19271.

BOA. HAT, 336/19271-A.

BOA. HAT, 336/19271-B.

BOA. HAT. 1086/44223

BOA. HAT. 1065/43681.

BOA. HAT. 1163/46033.

BOA. HAT. 596/29225.

BOA. HAT. 855/38224.

BOA. HAT. 866/38577.

BOA. HAT. 879/38929-A.

BOA. HAT. 882/39003-A.

BOA. HAT. 921/40070.

BOA. HAT. 946/40716.

GOFFMAN, D. (1995). İzmir ve Levanten Dünya 1550–1650, (ÇEV.) ANADOL, A., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

MOUREAU, F. (2002). Fransız Seyahatnameleri ve Tarihin Aynasında İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.

YILDIZ, G. (2009). Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devletinde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839), Kitabevi Yayınları, İstanbul.

TÜRKİYE’DE ÇOĞULCU DEMOKRATİK SİSTEMİN KURULMASINDA 12 TEMMUZ BEYANNAMESİ’NİN ROLÜ

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ
Akdeniz Üniversitesi

Özet: Türkiye’yi yıllarca tek parti iktidarıyla yönetmiş Cumhuriyet Halk Partisi karşısında geniş halk kitlelerinin, eşrafın, ticaret burjuvazisinin ve tek parti iktidarında istediği yerlere gelemeyen bir grup bürokratin 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti şemsiyesi altında bir araya gelerek muhalefet cephesini oluşturması, Türkiye’de çoğulcu demokratik sistemin kurulmaya başlandığı anlamına geliyordu. İktidar kuruluşunun ilk yıllarında yeni partinin iktidarı hedeflemeyeceği düşüncesiyle muhalefete karşı oldukça müsamahalı davrandı. Ancak Mayıs 1946’da yapılan belediye seçimlerine, iktidarın bütün ısrarlarına rağmen Demokrat Parti’nin girmemesi iktidarın muhalefete karşı sert politikalara yönelmesine yol açtı. 21 Temmuz 1946 Seçimlerinde uygulanan anti-demokratik yöntemler ise meclisin meşruiyetini tartışmaya açarak iktidar-muhalefet gerilimini rejim krizine dönüştürdü. Söz konusu bunalımın aşılmasında ve komaya giren çok partili sistemin devamında en önemli parametreyi Cumhurbaşkanı İnönü’nün, Başbakan Recep Peker ve muhalefet lideri Celal Bayar’la yaptığı bir dizi görüşme sonunda 12 Temmuz 1947 tarihinde yayınladığı beyanname oluşturur.

Anahtar Kelimeler: 12 Temmuz Beyannamesi, Çoğulcu-demokratik Sistem, Rejim Krizi, İsmet İnönü, Celal Bayar

The Role of 12 July Declaration in Terms of Establishing Pluralist Democracy

Abstract: Formation of the opposition front in 7 January 1946 against Republican People’s Party, which ruled Turkey with single party regime , by gathering under the umbrella of Democratic Party with the participation of mass of people , notables ,commerce bourgeoisies and a group of bureaucrats who were not satisfied by their positions in single party regime , indicated that pluralistic democratic system had already started to be established. In the first years of its establishment , the ruling party was considerably tolerant towards the opposition party with the thought that the new party would not aim the power . However ; in municipal elections in the year of 1946 , despite all the

insistence of the ruling party, democratic party's non-participation in the elections caused ruling party to take rigid policy actions against the opposing party . Anti democratic methods conducted in July 21 elections, which opened the legitimacy of parliament up for discussion , turned ruling party-opposing party tension into a regime crisis.The most significant milestone in overcoming this crisis and in the continuation of multiple party system , which was in a come , was the declaration published by president İnönü in 12 July 1947 as a result of series of meetings with prime minister Recep Peker and opposition leader Celal Bayar.

Keywords: 12 July Declaration, Pluralist-democratic System, Regime Crisis, İsmet İnönü, Celal Bayar

Giriş

II. Dünya Savaşı sonunda ABD ve SSCB'nin başat güçler olarak ön plana çıkması İngiltere'nin temel aktör olduğu Pax Britanica (İngiliz Barışı) statükosunu alt üst etti. Bu konjonktürde Stalin liderliğindeki SSCB'nin, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına yönelik düşmanca politikalara yönelmesi Türkiye'ye batıyla bütünüyle eklemlenme dışında bir seçenek bırakmamıştır. Bunun içinde Türkiye'nin iç politik sisteminin tek partiden çok partiye yönelmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Böyle bir tarihsel kesit Türkiye'de iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) karşısında bir muhalefet partisinin varlığını zorunlu kılmaktaydı.

Yukarda özetlenen dış dinamiğin yanında Türkiye'nin iç politik parametreleri de çoğulcu demokratik sisteme geçişi icbar etmekteydi. II. Dünya Savaşı'nın zorlayıcı koşulları orta-üst sınıfların güç dengesinde dramatik değişikliklere yol açarak Türkiye'nin toplumsal strüktürünü ciddi şekilde dönüştürdü. Zira ticaret burjuvazisi savaş yıllarında istif ve karaborsacılıkla büyük vurgunlar yapmış ve ekonomik gücünü ciddi şekilde artırmıştı. Eşrafın en güçlü kesimini oluşturan büyük toprak sahipleriye savaş yıllarında tarım ürünlerinin fiyatının sabit tutulmasıyla büyük kayıplar yaşamış, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun gündeme gelmesiyle tek parti sistemine muhalif hale gelmişti. Artık her iki sınıfta bürokrasiye meydan okumak için hazırdı. Bu sınıfsal tabloya birde geniş halk kitlelerinin tek partinin otoriter yönetiminden rahatsızlıkları eklenince bütün muhalif kesimler CHP karşıtlığı temelinde kolaylıkla bir araya geldi.

İç ve dış dinamiklerin eşgüdüm halinde yarattığı yeni konjonktürde, Milli Şef İnönü kontrollü muhalefet stratejisiyle sorunu iktidarını koruyarak rejim içinde çözebilmek amacıyla çok partili hayata geçişi kendi istediği kadrolarla gerçekleştirmeyi düşünmekteydi. Bu bağlamda CHP içindeki Bayar'ın başını çektiği muhalifleri

dışarda bir parti kurmaları konusunda sürekli teşvik etti. İnönü’nün 19 Mayıs 1945 tarihindeki nutkunda yer alan;

*“Harp zamanlarının zorlukları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş yer bulacaktır”*¹ ve 1 Kasım 1945 Meclisi açış konuşmasında *“Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında muvaffak olması bir talihsizliktir.”*² sözleri bu konuda kritik noktaları işaret etmektedir. Nitekim Meclisteki 14 Mayıs Çiftçiye Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde aynı zamanda bir eşraf partisi olan CHP içinden bu kanuna sert eleştiriler gelmeye başladı. Ekonomi temelli bu eleştiriler, daha sonra anti-demokratik kanunların ve meclisin denetim görevini yapmasının önündeki engellerin kaldırılmasını³ öngören Dörtlülük Takrirle siyasi bir hüviyet kazandı. Bu gelişmeler üzerine Dörtlülük Takrir sahiplerinden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazetesinde bu fikirlerini savunan yayınlar yapınca 22 Eylül 1945 yılında partiden ihraç edildiler. Refik Koraltan bu ihraçlara itiraz edince oda partiden çıkarıldı. 1945 Aralık ayının başında Bayar’da CHP üyeliğinden istifa etti. CHP’den ayrılan parti içi muhalefet 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti’yi kurdu.⁴ Böylece Türkiye’de çoğulcu-demokratik sistem için ilk adım atılmış oldu.

12 Temmuz Beyannamesinin Türkiye’de Çoğulcu Demokratik Sistemin Kurulmasındaki Rolü

Demokrat Parti, kuruluşunun ilk aylarında iktidar partisinin büyük toleransıya karşılaştı. Mayıs 1946’da yapılan belediye seçimlerine Demokrat Parti’nin girmemesiyle siyasal iklimdeki bu olumlu hava değişmeye başladı. İktidar muhalefet partisinin seçimlere girmeyerek çoğulcu sistemi tartışmaya açtığını düşünüyordu. Bu sebeple Demokrat Parti üzerinde idare cihazını da kullanarak yoğun bir baskı kurdu. Bu koşullarda yapılan açık oy gizli sayım, yargı denetimi olmadan anti-demokratik

¹ “Cumhurbaşkanının Güzel Nutku”, *Akşam*, 20.05.1945.

² TBMMTD, D.7, B.3, C.20, s.7-9, 01.11. 1945.

³ BCA, 30.01/53.315.4, 07.06.1945; BCA, 030.01/40.241.16, 4-5, 29.05.1949; “Parti Grubunda Mühim Bir Toplantı”, *Cumhuriyet*, 12.06.1947; Refik Koraltan, *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar DP’nin Kurucusu Anlatıyor*, (Yay. Haz. K. Maman), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.87-89.

⁴ BCA,490.01.5.27.17.22.09.1945; “Adnan Menderes ve Fuad Köprülü Halk Partisi’nden Çıkarıldılar”, *Vatan*, 22.09.1945; TBMMTD, B:2, O:1, 5.11.1945, s.14; Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yayınları, 2011, 114; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, 243.

atmosferde yapılan 21 Temmuz 1946 seçimleri⁵ çoğulcu-demokratik sistem için yeni bir bunalım demektir. Çünkü bu seçimler sonunda oluşan TBMM bütün kamuoyunda olduğu gibi muhalefet partisi tarafından tartışılmakta bu da Meclis'in meşruiyetine gölge düşürmekteydi. İsmet İnönü bu tartışmaların önüne geçmek amacıyla yeni hükümeti kurmakla muhalefete tahammülsüzlüğüyle tanınan totaliter eğilimli Recep Peker'i görevlendirdi. Peker hükümeti döneminde; Demokrat Parti I. Kongresi'nce kabul edilen Hürriyet Misakı, İstanbul ve çevresinde devam eden sıkıyönetim uygulaması, iktidar partisi yöneticileri tarafından sık sık İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun yürürlükte olduğunun hatırlatılması ve Peker'in Meclis'te hükümet bütçesini eleştiren Adnan Menderes'in düşüncelerini "psikopat bir ruhun ifadeleri⁶ şeklinde tanımlaması iktidar-muhalefet ilişkilerinde tansiyonu yükselten önemli gelişmelerdir.

Yukarda sözü edilen gelişmelerin oluşturduğu zeminde 1947 Haziranına gelindiğinde Türkiye'de çoğulcu-demokratik sistem büyük bir kriz yaşamaktaydı. Muhalefetin siyasal manevra alanı oldukça dardı ve tek parti döneminde belli oranda iç içe geçmiş CHP teşkilatları ve devlet organları muhalefete aynı anda baskı yapmaktaydı. Rejim krizinin içinden çıkılmaz bir hal aldığını gören Cumhurbaşkanı İnönü harekete geçerek 7 Haziran-12 Temmuz 1947 tarihleri arasında hükümet kanadının üst düzey isimleri Recep Peker, Hilmi Uran, Nihat Erim ve muhalefet lideri Celal Bayar'la gerçekleştirdiği bir dizi görüşmeden sonra 12 Temmuz Beyannamesini yayımlayacaktır.

12 Temmuz Beyannamesini yayınlamadan İnönü, 7 Haziran'da Bayar'la görüşmüş ve onun muhalefet partisinin hükümet ve idare mekanizmasının yoğun baskısı altında olduğu şeklindeki eleştirilerini dinlemiştir. Daha sonra Başbakan Peker muhalefetin hukuk dışına çıktığını ifade ederek bu suçlamaları reddetmiştir.⁷ İnönü bu sefer 14 Haziran'da iki tarafı bir araya getirerek bir çözüm yolu aramıştır. Fakat iki buçuk saat süren toplantı da taraflar aynı iddiaları tekrarlamışlardır. 14 Haziran'da tekrar Cumhurbaşkanıyla görüşen Bayar, iktidarın baskıları konusundaki kanaatlerinin partisinin ortak görüşü olduğunu ancak İnönü'nün çabalarının partisi tarafında taktir edildiğini belirtmiştir. Tekrar Başbakan ile görüşen İnönü, Başbakan'dan 1-2 ay içinde muhalefet partisiyle ilişkilerin düzeleceği mesajını alır. Bayar'ın Sivas konuşması ve Başbakan'ın çeşitli demeçleriyle politik iklim yumuşar. İnönü'nün görüşme trafiğinde Başbakan'ın hükümetin baskı yaptığı iddialarını kabul

⁵ "Demokrat Parti ve Seçimler", *Yeni Gazete*, 20.07.1948; Cihad Baban, *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, 305.

⁶ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.172.

⁷ "Hükümetle demokrat parti arasındaki ihtilaf", *Cumhuriyet*, 01.07.1947; "Başbakanımız Dedi ki", *Ulus*, 11.07.1947.

etmeyeceğini, bu suçlamaları tetkik ettirmeye hazır olduğunu ve ileri demokrasinin kendilerinin de amaçları arasında olduğunu belirtmesi,⁸ 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasında önemli psikolojik eşiği oluşturur. Zira bu sözler CHP radikal kanadının da en azından biçimsel açıdan oyunu gönülsüzde olsa çoğulcu-demokratik sistemin kuralları içinde oynamaya hazırlandığını gösterir.

İnönü daha sonra 11 Temmuz gecesi radyodan okunan ve 12 Temmuz günü basın-yayın kanalıyla kamuoyuyla paylaşıldığı için 12 Temmuz Beyannamesi olarak adlandırılan metni yayınlamıştır. Beynamede yukarıda aktarılan İnönü’nün iktidar ve muhalefet kanadıyla yaptığı görüşme trafiği ve muhalefetin hukuk içinde kalması şartıyla iktidarla eşit olanaklardan yararlanması vaat edilmekteydi. Beynamede önemli bir noktada cumhurbaşkanının partiler üstü kalacağı sözüydü.⁹

12 Temmuz Beyannamesi ve Türkiye’de çoğulcu-demokratik sistem arasında iki yönlü bir pozitif korelasyondan söz edilebilir. Birincisi sistemin varlığını sürdürmesi yönündeki etkisidir. Beyanname öncelikle iktidar ve muhalefet partisi içindeki radikal unsurların tasfiye edilmesinde en önemli araç olmuştur. Böylece çoğulcu-demokratik sistemin var olmasında vazgeçilmez unsur olan iktidar-muhalefet arasındaki kompromiyi (uzlaşma)¹⁰ sağlayarak sistemin varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Beyannameyle CHP içinde çatışma başladı. Peker’in demokrasinin geliştirmek için her türlü zorluğa göğüs gereceklerini¹¹ ifade eden kimi açıklamalarına rağmen kendisinin siyaset anlayışı çoğulcu-demokratik sisteme hiç uygun değildi. Bu zorlama yaklaşımları çok geçmeden patlak verecek ve Peker cumhurbaşkanının hukuki yetkisi olmadığı halde iktidar-muhalefet ilişkilerine müdahale ettiğini iddia etmeye başlayacaktır.¹² Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki çatışma, İnönü’nün Peker’e karşı 35 ler olarak bilinen Nihat Erim liderliğinde ki gençlerden oluşan bir hizbi harekete geçirmesiyle kamuoyu önünde açıktan yapılmaya başlandı. Ağustos ayında CHP Meclis Grubunda yapılan oylamada bu grup hükümete 35 güvensizlik oyu vererek harekete geçti. Eylül ayında ise Recep Peker hükümetine 47 güvensizlik oyu verildi. Peker iki oylamada da ezici çoğunlukla (1. Oylamada 303, 2.oylamada 194) oy almasına¹³ rağmen o dönem CHP’inde güvensizlik oyu alınmadık bir

⁸ “Peker Kabinesinin İleri Demokrasisi”, *Demokrat İzmir*, 16.06.1947; ;“Başbakan C. Bayar’ın nutkuna cevap veriyor”, *Cumhuriyet*, 02.07.1947.

⁹ “İnönü beyannamesi”, *Cumhuriyet*, 12.07.1947; ”İnönü’nün Demeci”, *Cumhuriyet*, 12.07.1947; Cumhurbaşkanı Millete Teminat Veriyor”, *Demokrat İzmir*, 12.07.1947).

¹⁰ Bu kavram Raymond Aron’a aittir.

¹¹ “Recep Peker’in Demeci”, *Ulus*, 29.08.1947.

¹² Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.194.

¹³ Emrullah Nutku, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika’da Yitirdiğim Yıllar 1946-1948*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s.51; Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu*, (yay.haz. C. Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.85.

durumdu. Bir kabine için çanların çalmaya başladığı anlamı taşırdı. Nitekim Meclis Grubundaki güven oylamasından sonra partide Genel Başkan Vekilliğine talip olan Peker'in bu isteği de CHP Parti Divanı tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. Peker İnönü'ye karşı kesin meydan okumasını 1947 CHP kurultayında Genel Başkanlığa aday olarak yapacak İnönü'nün aldığı 595 oya karşı sadece 25 oy alarak yenilecek ve siyaset sahnesinden çekilecektir.¹⁴ Peker'in tasfiyesi CHP içinde tek parti usulleriyle devam etmek isteyen radikal kanada verilmiş sert bir mesajdır. İnönü 1946 kurultayında yapılan değişikliklerle değişmez genel başkanlık statüsü kaldırılrsa da halen bir Milli Şef partisi görüntüsünde olan CHP'de radikal kanadın en etkili ismini etkisizleştirmekte ve siyaset sahnesinin dışına atmakta zorlanmamıştır. Böylece çoğulcu-demokratik sistemin devamı açısından vazgeçilmez olan kompromi için iktidar partisi uygun zemine gelmiş oldu.

12 Temmuz beyannamesinin CHP taşra teşkilatlarında yarattığı duygusal atmosfer oldukça ilginçti. Beyanname sonrası söz konusu duygusal havayı yansıtmaları bakımından İzmir milletvekili ve İzmir bölge müfettişi Kamuran Örs tarafından parti genel sekreterliğine gönderilen 143 sayılı raporda *"İnönü gerçekten bizi bırakıyor mu?" "Başımıza kim geçecek", "Demokratlar İnönü postu kurtarmak için sizi yarı yolda bırakıyor diyorlar doğru mu?"* gibi birçok soruyla karşılaştığını haber vermektedir.¹⁵ Bunun üzerine partilileri teskin etmek amacıyla aşağıdaki açıklamayı yaptığını bildirmektedir.

"Öksüz çocuklar gibi üzülmeye, kötümserliğe kapılmanıza lüzum yoktur, çünkü şahıslar fanlıdır hepimiz göçüp gideceğiz Atatürk ün ölümüne şahit olan bizlerden bir kısmı da İnönü yü kaybetmek talihsizliğine uğrayacaktır. O zaman ne yapacaksınız, ne yapacağız?. C.H.P yok mu olacak? Hayır, içimizde sağ kalanlar, partimizin in önünden mahrum olarak sevk ve idare etmek zorunda kalacaklardır. O zaman, Partimiz hakikaten şiddetli bir buhran ve sarsıntı geçirecektir. O halde günün birinde onsuz olarak partimizin geçireceği buhranı, onun hayatında ve gözleri önünde geçirmesi ve bu sarsıntı devresini atlatması daha iyi olmaz mı?"

*Şuna inancımız olmalıdır ki, İnönü Cumhurbaşkanı kaldığı müddetçe parti başkanlığından ayrılması hatıra gelebilir. Yoksa kendileri Büyük Millet Meclisindeki nutuklarına sadık kalarak partinin biz neferi gibi daima aramızda ve yanınızda kalacaktır.*¹⁶

¹⁴ Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.119.

¹⁵BCA, 490.100/165.658.1, 6. 16.07.1947.

¹⁶BCA, 490.10/165.658.1, 7. 16.07.1947.

Demokrat Parti içinde de başlangıçta olumlu karşılanmasına rağmen beyanname büyük bir ayrışmaya yol açmıştır. Bunu öngören Bayar beyannameyi imzalamadan partisinden, Genel İdare Kurulu üyeleri, milletvekilleri ve yerel teşkilatlardan gelen kimselerden oluşan 150 kişinin katılımıyla küçük istişari kongreyi topladı ve beyanname bu kongre tarafından onaylandı. Böylece Bayar rasyonel bir stratejiyle beyannameyi bütün Demokrat Parti’ye mal etmeyi düşünmekteydi. Ancak parti içindeki siyasal gerçeklik bundan oldukça farklıydı. Çünkü parti içinde 12 Temmuz Beyannamesiyle ilgili iki farklı görüş söz konusuydu. Radikal kanadın liderliğini yapan Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner, Sadık Aldoğan ve Osman Bölükbaşı’na göre beyanname İnönü’nün yeni oyunuydu ve eski CHP’li Demokrat Parti kurucuları İnönü’yle muvazaa yaparak Demokrat Parti’nin iktidara gelmesini engellemeye çalışıyorlardı.¹⁷ Kurucular Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koralta’nın beyannameye bakışları bunun tamamen aksi istikametindeydi ve beyannameyi iktidar partisiyle girdikleri yarışta eşitlik vesikası olarak görüyorlardı. Kurucular beyannameyi reddetmekle hiçbir şey elde edemeyeceklerine üstelik CHP’ye Demokrat Parti’nin eşit şartları reddettiğine dair propaganda malzemesi verileceğine inanmaktaydı.¹⁸ Bu bağlamda Köprülü’nün şu sözleri dikkat çekicidir;

*“Demokrat Partinin umumi seçimlerden sonra, Peker kabinesini baskı ve yıldırma siyasetine karşı ne büyük bir şiddetle mukabele ettiği malumdur. Hak ve hürriyetlerine kavuşmaya azmetmiş olan Türk milletinin iradesine dayanılarak yapılan bu çok çetin mücadelenin ilk muvaffakiyeti 12 Temmuz beyannamesinin neşridir.”*¹⁹

Demokrat Parti’de 12 Temmuz Beyannamesi gerekçesiyle ilk ayrılan isim Osman Bölükbaşdır. Demokrat Parti’nin Orta Anadolu ve Karadeniz örgütlenmelerinde en etkili isim olan Bölükbaşı taşra teşkilatları tarafından çok sevilen bir figürdür. Beyannameyle *“parti içindeki muhaliflerin başlarının Bayar tarafından İnönü’ye sunulduğu”* gerekçesiyle istifa etmiştir.²⁰ Bundan sonra partiden ayrılan ya da ihraç edilen herkes 12 Temmuz gerekçesine bir şekilde atıf yapacaktır. Ocak 1948’de partiden İstanbul İl Başkanı Kenan Öner’in istifasıyla iyice gerginleşen siyasal atmosferde Mart 1948’e gelindiğinde partiden toplu kopmalar başlayacaktır. Böylece 12 Temmuz beyannamesi iktidar partisinden sonra muhalefette de parti içi iktidar savaşlarının önemli argümanlarından biri haline gelmiş oluyordu. Bu mücadeleyi Demokrat Parti kurucularının kazanmasıyla radikallerin tasfiye edilmesi kolaylaşmış oluyordu.

¹⁷ “İnönü Beyannamesi ve Demokratlar”, *Yeni Sabah*, 19.02.1948.

¹⁸ BCA, 490.100/204.808.2, “Celal Bayar’ın Mühim Nutku”, *Tasvir*, 21.06.1949.

¹⁹ “Demokrat Partiyi Yıkmaya İmkân Yoktur”, *Kudret*, 09.02.1948.

²⁰ BCA, 030/01.66.409.2, 1. 19.04.1947.

12 Temmuz Beyannamesi'nin Türkiye'de çoğulcu-demokratik sistemle pozitif korelasyon oluşturan ikinci yönünü ise sistemin kurumsallaşmasına yaptığı katkıdır. Beyannameyle kendisini hukuki açıdan olmasa da (İnönü halen yasal olarak CHP Genel Başkanıdır) en azından de facto partiler üstü bir konuma oturtan Cumhurbaşkanı parlamenter sistemin kurumsallaşmasına önemli bir katkı yapmış oluyordu. Bu konudaki samimiyetini partisinin 1947 kurultayında yapılan “*Kurultayca seçilen Genel Başkan Cumhurbaşkanı seçildiği taktir de partinin fiili idaresi tamamıyla parti genel başkanı vekiline geçer... İdare mekanizmasının muhtelif partilere karşı tarafsızlığı esastır bu keyfiyet münakaşa bile edilemez.*”²¹ şeklindeki değişiklikle göstermiştir. İnönü bu vesileyle çoğulcu-demokratik sistemin kurumsallaşması yolunda büyük bir adım atarken bunu partisine de kabul ettirmiş oluyordu.

Sonuç

Türkiye'de başarısız Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimlerinden sonra Demokrat Parti'nin siyasal hayata başlamasıyla yeniden kurulmaya başlanan çoğulcu demokratik sistem, özellikle 21 Temmuz 1946 Genel Seçimlerinde uygulanan anti-demokratik usuller neticesinde TBMM'nin tartışmaya açılmasıyla meşruiyet krizi yaşamaya başlamıştır. 12 Temmuz beyannamesi Türkiye'de 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kurulmasıyla en azından biçimsel olarak var olmaya başlayan çoğulcu-demokratik sistemin yaşadığı derin krizi çözdüğü gibi hukuki çerçevede kalmak koşuluyla muhalefetin devletten eşit muamele görmeye başlamasını başlangıcı olarak Türkiye'de demokrasinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Bir başka deyişle 12 Temmuz tarihine kadar komada yaşam mücadelesi veren demokratik sistem beyannameyle yaşam mücadelesini kazanmış ve kurumsallaşmaya başlamıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv Belgeleri

BCA, 30.01/53.315.4. 07.06.1945.

BCA, 030.01/40.241.16, 4-5. 29.05.1949.

BCA,490.01.5.27.17. 22.09.1945.

BCA, 030/01.66.409.2,1. 19.04.1947.

²¹ BCA, 490.10/443.1832.1. 11.8.1947.

BCA, 490.10/443.1832.1. 11.8.1947.

BCA, 490.10/165.658.1, 7. 16.07.1947.

Gazete Haberleri

“Adnan Menderes ve Fuad Köprülü Halk Partisi’nden Çıkarıldılar”, *Vatan*, 22.09.1945.

“Parti Grubunda Mühim Bir Toplantı”, *Cumhuriyet*, 12.06.1947.

“Peker Kabinesinin İleri Demokrasisi”, *Demokrat İzmir*, 16.06.1947.

“Başbakanımız Dedi ki”, *Ulus*, 11.07.1947.

“İnönü Beyannamesi”, *Cumhuriyet*, 12.07.1947.

”İnönü’nün Demeci”, *Cumhuriyet*, 12.07.1947.

“Recep Peker’in Demeci”, *Ulus*, 29.08.1947.

“Demokrat Partiyi Yıkmaya İmkân Yoktur”, *Kudret*, 09.02.1948.

“İnönü Beyannamesi ve Demokratlar”, *Yeni Sabah*, 19.02.1948.

“Demokrat Parti Ve Seçimler”, *Yeni Gazete*, 20.07.1948.

“Celal Bayar’ın Mühim Nutku”, *Tasvir*, 21.06.1949.

“Başbakan C. Bayar’ın nutkuna cevap veriyor”, *Cumhuriyet*, 02.07.1947.

“Hükümetle demokrat parti arasındaki ihtilaf”, *Cumhuriyet*, 01.07.1947.

“Cumhurbaşkanı Millete Teminat Veriyor”, *Demokrat İzmir*, 12.07.1947.

Araştırma Eserleri

AĞAOĞLU, Samet, *Siyasi Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu*. (yay. haz. C. Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

BABAN, Cihad, *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

KORALTAN, Refik *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar DP’nin Kurucusu Anlatıyor*, (Yay. Haz. K. Maman). Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

NUTKU, Emrullah, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika’da Yitirdiğim Yıllar 1946-1948*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.

ÖZBUDUN, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, *Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yayınları, 2011.

TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

MÜKERREM KÂMİL SU'NUN ESERLERİNDE BAŞLICA EĞİTİM DEĞERLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Gölnur GÜNDOĞAN

Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI
Balıkesir Üniversitesi

Özet: Mükerrerrem Kâmil Su, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında adından sıklıkla söz edilen kadın yazarlardan birisidir. Yazarın hayatı büyük ölçüde İstanbul, Balıkesir ve Ankara'da geçmiştir. Mükerrerrem Kâmil, eğitimi İstanbul'da tamamlamış, Balıkesir'de uzun yıllar Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği görevinde bulunmuş, Ankara'da ise daha çok Ankara Radyosu'ndaki eğitim ve kültür ile ilgili çalışmalarıyla dikkati çekmiştir. Daha çok roman, hikâye, deneme türlerinde yazılar yayımlayan Mükerrerrem Kâmil, bilhassa Atatürk ve İnönü dönemlerinde Türk edebiyat çevrelerinde epeyce tanınmıştır. Eserlerinde Türk İstiklâl Harbi, vatan ve millet sevgisi, tarih, din gibi değerleri yeni nesillere telkin etme amacı güden yazar, aynı zamanda yaşadığı dönemde Türkiye'deki tarihsel ve toplumsal gelişme süreçlerine de kayıtsız kalmamıştır. Bütün bunlar, Mükerrerrem Kâmil'in Türk milletinin milli kültürüne ait unsurları bir eğitim değeri olarak eserlerinde ele aldığını göstermektedir. Bu bildiride Türk toplumunun tarihi, coğrafyası, gelenek ve görenekleri, dili, sanatı vb. unsurları, Mükerrerrem Kâmil'in edebî metinlerde nasıl ele aldığı ve işlediği ele alınacak, böylece Cumhuriyet döneminin bir kadın yazarının bakış açısından hareketle, söz konusu dönemde bazı eğitim değerlerinin edebiyat yoluyla nasıl nakledildiği analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Mükerrerrem Kâmil, eğitim değerleri, Atatürk dönemi, Balıkesir

An Overview of Major Education Values in the Works of the Mükerrerrem Kamil Su

Abstract: Mükerrerrem Kâmil Su is one of the most frequently mentioned women writers in Turkish literature in the Republican period. Her life has been spent in İstanbul, Balıkesir and Ankara. Mükerrerrem Kâmil completed her education in İstanbul, worked as a teacher of Turkish and Literature in Balıkesir for many years, and drew attention with her studies on education and culture in Ankara radio. Mükerrerrem Kâmil, who has published mostly novels, stories and

essays, is well known in Turkish literary community especially during Atatürk and İnn periods. In her works she not only aims to inspire new generations about the values such as religion The Turkish War of Independence, patriotism, history, writes but also is not indifferent to the historical and social development process in Turkey. All this shows that Mükerrem Kmil handles the elements of the national culture of the Turkish nation as an educational value. In this statement, how the history, geography, customs and traditions of Turkish society, language, art, etc. in Mükerrem Kmil literary texts will be dealt with, and thus, from the point of view of a female writer of the Republican period, how the educational values of the educational period were collected through literature will be analyzed.

Keywords: Mükerrem Kamil, educational values, Atatürk period, Balıkesir

Giriş

Mükerrem Kmil Su, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında adından sıklıkla söz edilen kadın yazarlardan birisidir. Yazarın hayatı büyük lde İstanbül, Balıkesir ve Ankara’da geçmiştir. Mükerrem Kmil, eğitiminin İstanbül’da tamamlamış, Balıkesir’de uzun yıllar Türkçe ve Edebiyat ğretmenliği görevlerinde bulmuş, Ankara’da ise daha çok Ankara Radyosu’ndaki eğitim ve kültür ile ilgili çalışmalarıyla dikkati çekmiştir. Genellikle, hikye, roman ve deneme türlerinde yazılar yayımlayan Mükerrem Kmil, bilhassa Atatürk ve İnn dönemlerinde Türk edebiyat çevrelerinde epeyce tanınmıştır.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim esansında danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI ile birlikte, Balıkesir kültür tarihi üzerine araştırmalarımızı yaparken, Balıkesir’de yaşamış ve eserlerini Balıkesir’de vermiş yazar ve şairlere ilgi duymaya başladım. Bu çalışmalarımız esnasında, bundan birkaç yıl evvel Mükerrem Kmil Hanım’ın Balıkesir’de yaşadığını, bir süre Burhaniye, Edremit gibi Balıkesir’in körfez kazalarında öğretmenlik yaptığını daha sonra Balıkesir merkeze geldiğini ve Balıkesir’de eşi Kmil Su ile birlikte Balıkesir Halkevi’nde özellikle Atatürk döneminde önemli çalışmalar yaptığını tespit ettik. Araştırmalarımızın biraz daha ilerleyen süreçlerinde Mükerrem Kmil’in eserlerinde Türk İstikll Harbi, vatan ve millet sevgisi, tarih, din gibi değerleri yeni nesillere telkin etme amacı güden bir yazar olduğu kanaatine vardık. Aynı zamanda Mükerrem Kmil, yaşadığı dönemde Türkiye’deki tarihsel ve toplumsal gelişme süreçlerine de kayıtsız kalmamıştı. Bütün bunlar, Mükerrem Kmil’in Türk milletin millî kültürüne ait unsurları bir eğitim değer olarak eserlerinde ele aldığını göstermektedir.

Bu araştırmamızda önce Mükerrem Kâmil'in biyografik hayatı hakkında kısa bilgi verilecek, ardından onun eserlerinde yer alan belli başlı eğitim değerleri descriptif bir metotla ele alınacaktır. İncelediğimiz malzemenin tanımı ve tasnifi aşamalarında Prof. Cahit KAVCAR'ın 1974'te yayımlanan II. Meşrutiyet Döneminde Edebiyat ve Eğitim başlıklı incelemesinde yaptığı tasnif ile Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI'nın 1996 yılında hazırlamış olduğu Mehmet Emin Yurdakul'un Şiirlerinde Milli Değerler ve 2002'de tamamladığı Ege Bölgesi Halkevi Dergilerindeki Edebi ve Kültürel Muhteva Üzerinde Bir İnceleme başlıklı çalışmalarında başvurduğu tanım ve tasnifi esas alınmıştır. Böylece Cumhuriyet döneminin bir kadın yazarının bakış açısından hareketle, özellikle Atatürk döneminde bazı eğitim değerlerinin edebiyat yoluyla nasıl telkin ve nakledildiği sistematik bir şekilde ortaya konulmuştur.

1. Mükerrem Kamil Su'nun Hayatı¹

Mükerrem Kamil Su'nun hayatı hakkında kısaca bilgi vermemiz gerekirse, şunları söyleyebiliriz: Yazar 1 Temmuz 1904, Bursa doğumludur. Eğitim hayatı İstanbul'da geçmiştir. İlk okula Taşmektep'te gider, orta ve lise öğrenimini Çapa Kız Muallim Mektebi'nde tamamlayarak 1922 yılında mezun olmuştur.

Mükerrem Kamil Su, ilk olarak 1925'te Süleyman Saadettin Tanaydı ile evlenmiştir. Bu evliliğinden Sedat ve Selma Serap isiminde iki çocuğu dünyaya gelmiştir. İkinci olarak da 1933'te tarih araştırmacısı Kamil Su ile evlenmiştir.

Mükerrem Kamil Su, idealist bir Cumhuriyet dönemi öğretmenidir. Burhaniye ve Edremit kazalarından sonra, Balıkesir merkez ilçedeki Gazi, Kayabey ve Altieylül ilk okullarından sonra Balıkesir Lisesi'nde çalışmıştır.

Mükerrem-Kamil çifti 1939 yılında Ankara'ya yerleşmiştir. Kısa bir Almanya macerasından sonra Ankara'ya dönmüşlerdir. Mükerrem Kamil Su, Cebeci Ortaokulu ve Ankara Lisesi'nde çalıştıktan sonra 1956 yılında emekli olmuştur. Kamil Su ise bürokrat olarak görev yapmıştır. Mükerrem Hanım, emekli olduktan sonra Ankara Radyosu'nda program yapmıştır. 1997 yılında ise vefat etmiştir.

21 roman, 19 çocuk kitabı, 8 ders kitabı ve 2 hikaye kitabı yayımlayan yazar; Gençler Yolu, Kaynak, Türk Dili, Yarım Ay, Okul ve Öğretmen, Resimli Ay, Cumhuriyet, Son Posta, Ulus, Hürriyet, Tasvir ve Zafer süreli yayınlarında yazıları neşredilmiştir.

¹ Bkz. Gülnur Gündoğan, Mükerrem Kamil Su'nun Hayatı ve Edebi Kişiliği Üzerinde Bir Araştırma (Yüksek lisans tezi)

2. Mükerrem Kamil Su’nun Eserlerinde Belli Başlı Eğitim Değerleri

2.1. Kahramanlık

Kahraman kelimesi sözlükte “yiğitlik gösteren cesur kimse, yiğit, er, alp, batır, bir olayın yapıcısı” gibi anlamlara gelmektedir. Kahramanlık da “yiğitlik, erlik, kahraman olma hali, kahramana yakışır durum” anlamındadır. Türk milletinin önemli bir özelliği de kahraman olmasıdır. Türk milleti tarih boyunca birçok efsanevi kahramanlar yetiştirmiştir. Bu kahramanlar, savaş zamanı sınır boylarında harp ederken, barış zamanında halkın içinde yaşayan birer alperendirler.²

Mükerrem Kamil Su, kahramanlık temini daha çok pedagojik nitelikli eserlerinde milli tarih bilincini oluşturmak ve çocuklara cesaret aşılamak için kullanmıştır. Malazgirt Zaferi³ ile Türklerin Anadolu’ya nasıl geldiğini öğreterek; Milli Destanlarımızda Oğuz ve Ergenekon Destanı⁴ ile bir doğuş anlatılmıştır.

2.2. Çalışkanlık

Türk kültürünün en önemli değer hükümlerinden biri de kuşkusuz alışkanlıktır. İşlamlaşmadan önce de Türkler çalışmayı kendilerine bir temel prensip olarak kabul etmişler ve bu sayede birçok devlet kurmuşlar, geniş bir alana yayılarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. İşlam’ın çalışmayı bir ibadet olarak kabul etmesi ve teşvik etmesi de Türklerin bu özelliğine eklenince Türkler kısa sürede bilimde, sanatta, teknikte ve askeriyede dünyanın en büyük gücü olmuşlardır.⁵

şüphesiz ki insanları ve milletleri geri bırakan ve geri kalmış bir milletin ilerlemesine engel olan şeylerden biri ve başlıcası tembelliktir, çalışma hakkındaki yanlış inanıştır. Çalışmayı ve çalışanı küçümseyen bir anlayış, bir toplum için en büyük felakettir ve o toplumun bünyesine sürekli olarak kemirir. Oysa alışma ve gayret olmadan hiçbir yerde hiçbir işi başarmak mümkün değildir. İşte bu durumu çok iyi bilen bazı II.Meşrutiyet devri edebiyatçıları çalışma konusu üstünde ısrarla durur, bizi milletçe çalışmaya teşvik ederler.⁶

Mükerrem Kamil Su, gerek ğretmenliğiyle, gerek halkevindeki çalışmalarıyla alışkan bir kimlik ortaya koymuş ve bunu eserlerine de yansıtılmıştır. Kültür

² Prof.Dr.Mustafa zsarı, Mehmet Emin Yurdakul’un şiir Anlayışı ve şiirlerinde Milli Değerler, Balıkesir 1996, s.72

³ Mükerrem Kamil Su, Malazgirt Zaferi, MEB Halk Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara 1971

⁴ Mükerrem Kamil Su, Milli Destanlarımızdan Oğuz ve Ergenekon Destanı, Yatılı Bölge Okulu Basımevi, Seferihisar1973

⁵ zsarı, agt, s.79

⁶ Prof. Dr. Cahit Kavcı, II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s.99

Kaynağı⁷ yazısıyla halkevi ve kültür konusunda faaliyet ve çalışkanlığın üzerinde dururken Büyük Bir İş⁸ hikayesinde ev hanımının çalışkanlığıyla yazar olmasını işler.

2.3. Doğruluk ve Dürüstlük

Daha çocukluktan yürümeye ve yarım yamalak konuşmaya, sözleri anlamaya başladıktan itibaren insanlara çevresi, yakınları ve eğitim kurumları tarafından en çok verilen öğütlerin yapılan telkinlerin başında doğruluk ve dürüstlük gelir. Gerçekten bir insanda her zaman için ve her yerde aranan psikolojik niteliklerden biri “doğruluk ve dürüstlük”tür.⁹

Gerek ailede ve gerekse çevrede büyüklerin yeni yetişen nesle aktarmayı amaçladığı en önemli değer hükümlerinden biri de doğruluk ve dürüstlüktür. Doğruluk ve dürüstlük ilkelerine uymayan birtakım davranışlar için toplumlar bazı yasaklar da getirmiştir.¹⁰

Mükerrem Kamil Su, eserlerinde hangi konuyu işlerse işlesin mutlaka doğruluk ve dürüstlük mesajları verir, buna uygun birkaç karakter oluşturur. Sendeleme¹¹ hikayesinde hatalı olan kadının kocasına karşı dürüstlüğünü ortaya koyarken, Apartman Katları¹² hikayesinde dürüst tiplerle birlikte, düzenbaz kimliklere de yer verir.

2.4. Milliyetçilik

Milletinin dünya görüşüyle yoğrulmuş, milletini seven, milleti için seven, milleti için çalışan kişi milliyetçidir. “Bir milletten olmak başka, milliyetçi olmak başka bir şeydir. Bir milletten olmak tabii bir hadise, milliyetçi olmak ise kültür, şuur ve irade meselesidir.” Bu irade kişinin kendi milletini sevmesi, tanıması, yüceltmesi ve daima milleti için çalışmasıyla ortaya çıkarır.¹³

Mükerrem Kamil Su, eserlerinde milliyetçilik duygusunu yansıtmıştır. Onun için milliyetçilik, ülküsü doğrultusunda yaşamaktır. Bayrağıma¹⁴ mensur şiirinde

⁷ Mükerrem Kamil Su, "Kültür Kaynağı", Kaynak, nr.61, 19 Şubat 1938, s.329

⁸ Mükerrem Kamil Su, "Büyük Bir İş", Ulus, nr.9669, 13 Haziran 1948, s.5

⁹ Kavcı, age, s.98

¹⁰ Özsarı, agt, s.88

¹¹ Mükerrem Kamil Su, "Sendeleme", Yarım Ay, sayı 96, 15 Şubat 1939, s. 4-5

¹² Mükerrem Kamil Su, "Apartman Katları", Ulus, nr.958, 14 Mart 1948, s.9

¹³ Özsarı, agt, s.91

¹⁴ Mükerrem Kamil Su, "Bayrağıma", Gençler Yolu, sayı 71, yıl 4, cilt 4, 30 Nisan 1932, Balıkesir, s.8

bayrak sevgisini; İzmir'i Alınca¹⁵ hikayesinde İzmir'in kurtuluşunu; Ülküsünün Kızı¹⁶ hikayesiyle ülküsüne bağlılığı işler.

2.5. Aile Sevgisi

Sosyolojik anlamda aile, en küçük sosyal birimdir ve toplumun çekirdeğini teşkil eden şüphesiz ki sağlam ailelerden meydana gelen bir toplum da sağlam ve sağlıklı olur. O halde önce aile sevgisini, ailenin kutsallığı fikrini zihinlerde yerleştirmek gerekir ve edebi eserlerde de bunu görüyoruz.¹⁷

Türk milleti aile kurumuna büyük değer vermiş, olumsuz dış etkilere karşı korumuş ve günümüze kadar getirmiştir. Kişi, huzuru ve mutluluğu güçlü ve sağlıklı bir ailede bulur. Bu yüzden toplumun birliğini ve huzurunu korumak için her şeyden önce aile birliğini korumak ve geliştirmek gerekmektedir. Toplumda en küçük birim olan aile, aynı zamanda milli kültürünü aktarmasında önemli rol oynar.¹⁸

Mükerrem Kamil Su, aile hayatını kutsal görür ve bunu sadık bir eş ve sahip-lenilmiş çocukla yansıtır. Aldatma, yalan vb temleri kullansa da bunlar gibi aile bağ-larını koparan durumların nelere yol açacağını gösterir. Bunlara; Bir Çocuğum Ol-saydı¹⁹, Kadınlık Silahımı Bıraktım²⁰ hikayeleri örnek verilebilir.

2.6. İnsan Sevgisi

Dünya üzerindeki insanların kardeşçe ve bir arada birbirilerini ezmeden yaşa-maları, şüphesiz en çok istenen ve en ideal bir fikirdir. Bunun gerçekleşmesi için ise, insanca duyguların, acımanın ve insanlarda büyük bir iyi niyetin bulunması gereklidir.²¹

Mükerrem Kamil Su, insan sevgisini kadın ve çocuk üzerinden ele alır. Kendi cinslerinin sıkıntılarından öğretmenliğin verdiği sevgiye kadar her şeyde insana ver-diği değeri gösterir. Kadın²² adlı denemesi, Ülküme Bağlı Kalacağım²³ hikayesi buna örnek olabilir.

¹⁵ Mükerrem Kamil Su, "İzmir'i Alınca", Kaynak, nr.40, 19 Mayıs 1936, s.131-134

¹⁶ Mükerrem Kamil Su, "Ülküsünün Kızı",Okul ve Öğretmen, sayı 6-7, Haziran-Temmuz 1936, s.103-107

¹⁷ Kavcı, age, s.129

¹⁸ Özsarı, agt, s.106

¹⁹ Mükerrem Kamil Su, "Bir Çocuğum Olsaydı", Kaynak, nr.33, 29 Ekim 1935, s 777-778

²⁰ Mükerrem Kamil Su, "Kadınlık Silahımı Bıraktım", Resimli Ay, nr.10, İlk kanun 1936, s 26-30

²¹ Kavcı, age s.123,

²²Mükerrem Kamil Su,"Kadın", Kaynak, nr.37, 19 Şubat 1936, s27

²³ Mükerrem Kamil Su, "Ülküme Bağlı Kalacağım", Okul ve Öğretmen, sayı 16, İkinci teşrin 1937, s615-619

2.7. Vatan Sevgisi

Türklerde vatan, coğrafi anlamda bir toprak parçasından ibaret değildir. Vatanın manevi bir değeri vardır. Vatan, Türklerde kişinin doğduğu, büyüdüğü, suyunu içip havasını soluduğu, atalarının mezarının olduğu ve uğruna can da dahil her şeyin feda edildiği güzel bir yerdir. Vatan kanla alınmıştır, ancak kanla verilebilir.²⁴

II. Meşrutiyet'in kaos ortamında bazı edebiyatçılarımızın her türlü ferdî duygulanmaları bir yana bırakarak, milli ve sosyal konuları esas aldıklarını, çok kritik günler geçirmekte olan millete bir yaşama ve direnme gücü, moral gücü vermeye, sürekli olarak yurt ve millet sevgisini yaymaya çalıştıklarını görüyoruz.²⁵

Mükerrem Kamil Su, vatan sevgisini ülkücülük ve milliyetçilikle harmanlar. Onun için vatan, bayrağın dalgalandığı her yerdir. Köye Doğru²⁶ ve Sevdiğim Kız Vatanıydı²⁷ hikâyeleri örnek olarak verilebilir.

2.8. Din Sevgisi

Normal olarak her insan bir şeye inanmak, bir üstün kuvvete bağlanmak eğilimindedir. Bu bağlanmanın en çok görülen şekli ise, dinler yoluyla Tanrı'ya iman etmektir. Toplum hayatında önemli bir yer tutan ve sosyal bir kurum olan din de bu dönem edebiyatçılarından üstünde durulan konulardan biridir.²⁸

Din, insanların günlük hayatlarını şekillendirip bir düzene koyduğundan, toplumların kültüründe de önemli bir faktördür.²⁹

Mükerrem Kamil Su, eserlerinde realist bir din anlayışı sergilemektedir.

2.9. Tarih Sevgisi

Bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden oluşan bir bütün olan kültür ile tarihin yakından ilgisi vardır. Tarih teriminin birinci anlamı: "bir milletin veya topluluğun zaman içinde yaşadığı gerçeklik", kültürün tanımıyla birleşmektedir. Milletin veya toplumun oluşturduğu maddi ve manevi kıymet hükümleri zaman içinde oluşmaktadır. Bu kıymet hükümlerinin birer tarihi gelişimi vardır. Bu yönüyle bir milletin tarihi, o milletin kültürünü de kapsamaktadır.³⁰

²⁴ Özşarı, agt, s.137

²⁵ Kavcı, age, s.208

²⁶ Mükerrem Kamil Su, "Köye Doğru", Gençler Yolu, Mayıs-Haziran 1932, Balıkesir, sayı 72-74, cilt 4, yıl 4, s.10-13

²⁷ Mükerrem Kamil Su, "Sevdiğim Kız Vatanıydı", Yarım Ay, sayı 21, Balıkesir, 1936 s.16-17

²⁸ Kavcı, age, s.242

²⁹ Özşarı, agt, s.145

³⁰ Özşarı, agt, s.149

Mükerrem Kamil Su, tarih sevgisini tarihin içinden aldığı tarihi şahsiyetlerin hikayeleriyle, halkevindeki sylevleriyle ve ocuk kitaplarında işlediğı tarihi olaylarla ortaya koyar. Gülfem Hatun³¹ ve Sakarya Yollarında³² eserlerini örnek verebiliriz.

2.10. Türk İnkılâbı ve Atatürk Sevgisi

Mükerrem Kamil Su, Türk inkılâplarının önemini ve Atatürk sevgisini aktarmak için birçok türde yer vermiştir. ocuk kitapları, hikayeleri ve köşe yazılarında ele almıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti³³ ve Ata'nın Romanı³⁴ eserlerini bu konuda ele alabiliriz.

Sonuç

Cumhuriyet dönemi yazarlarından olan Mükerrem Kâmil Su, hayatını İstanbul, Balıkesir ve Ankara'da geçirmiştir. İstanbul ,eğitim değerleri açısından kendi ğretim sistematığını oluşturmuş; Balıkesir döneminde millilik bilincini ve evlilik hayatını şekillendirmiş; Ankara dönemindeyse olgunluk çağında çocukları ve öğrencileri başta olmak üzere, edebiyat gönüllülerine değer katmak amacıyla sanatsal faaliyetlerde bulunmuştur.

Yazar, eserlerinde milliliği ön plana çıkartarak; kahramanlık, alışkanlık, doğruluk ve dürüstlük, milliyetçilik, aile sevgisi, insan sevgisi, vatan sevgisi, din sevgisi, tarih sevgisi, Türk inkılâbı ve Atatürk sevgisi gibi eğitim değerlerini eserlerinde işlemiştir. Bu değerleri işlerken roman, hikâye, köşe yazısı, ocuk hikâyeleri ve deneme türlerinden yararlanmıştır.

Biz de bu bildirimizde Cumhuriyet döneminde yaşamış olan hem ğretmen hem de yazar Mükerrem Kâmil Su'nun gözünden eğitim değerlerini eğitim, tarih ve millilik açısından değerlendirmeye çalıştık.

³¹ Mükerrem Kamil Su, "Gülfem Hatun", Türk Dili, nr.9902, 27 Mart 1936,10.yıl, s.3

³² Mükerrem Kamil Su, Sakarya Yollarında, Yeni Mecmua ocuk Neşriyatı, İstanbul 1940

³³Mkerrem Kamil Su, "Genç Türkiye Cumhuriyeti", Kaynak, nr.57, 29 Ekim 1937, s.233

³⁴ Mükerrem Kamil Su, Ata'nın Romanı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977

Kaynakça

- GÜNDOĞAN, Gülnur, Mükerrem Kamil Su'nun Hayatı ve Edebi Kişiliği Üzerinde Bir Araştırma (Yüksek lisans tezi)
- KAVCI, Cahit, II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s.99
- ÖZSARI, Mustafa, Mehmet Emin Yurdakul'un Şiir Anlayışı ve Şiirlerinde Milli Değerler, Balıkesir 1996, s.72
- SU, Mükerrem Kamil, Malazgirt Zaferi, MEB Halk Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara 1971
- SU, Mükerrem Kamil, Milli Destanlarımızdan Oğuz ve Ergenekon Destanı, Yatılı Bölge Okulu Basımevi, Seferihisar 1973
- SU, Mükerrem Kamil, "Kültür Kaynağı", Kaynak, nr.61, 19 Şubat 1938, s.329
- SU, Mükerrem Kamil, "Büyük Bir İş", Ulus, nr.9669, 13 Haziran 1948, s.5
- SU, Mükerrem Kamil, "Sendeleme", Yarım Ay, sayı 96, 15 Şubat 1939, s. 4-5
- SU, Mükerrem Kamil, "Apartman Katları", Ulus, nr.958, 14 Mart 1948, s.9
- SU, Mükerrem Kamil, "Bayrağıma", Gençler Yolu, sayı 71, yıl 4, cilt 4, 30 Nisan 1932, Balıkesir, s.8
- SU, Mükerrem Kamil, "İzmir'i Alınca", Kaynak, nr.40, 19 Mayıs 1936, s.131-134
- SU, Mükerrem Kamil, "Ülküsünün Kızı", Okul ve Öğretmen, sayı 6-7, Haziran-Temmuz 1936, s.103-107
- SU, Mükerrem Kamil, "Bir Çocuğum Olsaydı", Kaynak, nr.33, 29 Ekim 1935, s. 777-778
- SU, Mükerrem Kamil, "Kadınlık Silahımı Bıraktım", Resimli Ay, nr.10, İlk kanun 1936, s. 26-30
- SU, Mükerrem Kamil, "Kadın", Kaynak, nr.37, 19 Şubat 1936, s.27
- SU, Mükerrem Kamil, "Ülküme Bağlı Kalacağım", Okul ve Öğretmen, sayı 16, İkinci teşrin 1937, s.615-619
- SU, Mükerrem Kamil, "Köye Doğru", Gençler Yolu, Mayıs-Haziran 1932, Balıkesir, sayı 72-74, cilt 4, yıl 4, s.10-13
- SU, Mükerrem Kamil, "Sevdiğim Kız Vatansızdı", Yarım Ay, sayı 21, Balıkesir, 1936 s.16-17
- SU, Mükerrem Kamil, "Gülfem Hatun", Türk Dili, nr.9902, 27 Mart 1936, 10.yıl, s.3
- SU, Mükerrem Kamil, Sakarya Yollarında, Yeni Mecmua Çocuk Neşriyatı, İstanbul 1940
- SU, Mükerrem Kamil, "Genç Türkiye Cumhuriyeti", Kaynak, nr.57, 29 Ekim 1937, s.233
- SU, Mükerrem Kamil, Ata'nın Romanı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977

DEMOKRASİ’NİN SONU MU?: ABD’NİN EGEMEN DEVLETLERİ SİNDİRME POLİTİKASI “VENEZUELA ÖRNEĞİ”

Doç. Dr. Mehmet Gökhan GENEL

Yalova Üniversitesi

Özet: İnsan aklının bir ürünü olan ve adına ideoloji denen yönetim sistemleri arasında dünyada en çok uygulanan idare biçimi demokrasidir. Öyle ki, demokrasi hem ulusal hem de uluslararası planda “özgürlükler” çerçevesinde meşruiyetlerin temel dayanağı olarak görülmekle birlikte bu konseptte uymayan yönetim sistemleri bir yandan demokrasinin düşmanı olarak telakki edilirken, diğer yandan ise savaşılmış ve yok edilmesi gereken yapılar olarak görülmüştür. Demokrasi nosyonu genel anlamıyla “Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi” olarak tamamlanırken, evrensel ve siyasal bağlamda ise “seçim, özgürlük ve bağımsız yargı” üçlemesi üzerinden hayat bulur. Uluslararası sistemde en az demokrasi kadar önemli olan bir diğer husus ise devletlerin egemenliği meselesidir ki, bu durum self determinasyon yani ulusların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi ilkesine dayanır. Günümüzde bu iki evrensel kavram, Batı özellikle de kendini dünyanın jandarması olarak gören ABD tarafından iğdiş edilmekte ve netice itibari ile sözde demokrat olan zinde güçler tarafından demokrasiyi çiğnedikleri gerekçesiyle bazı devletler sindirilmek suretiyle egemenlik haklarına saldırılar vuku bulmaktadır. Bu durum akıllara acaba demokrasi denen bu sistemin bir aldatmacadan ibaret olduğu veya sahibinin sesine göre şekillenen bukalemun bir yönetim biçimi olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Demokrasinin krizi veya demokrasinin sonu bağlamında ele alınacak bu makalenin ana teması egemen bir devlet olan Venezuela ve onun seçimle iş başına gelmiş Devlet Başkanı Nicolás Maduro’nun ABD tarafından meşru bir başkan olarak tanınmayıp onun yerine muhalif lider Juan Guaidó’u devlet başkanı olarak tanıması ve neticesinden yaşanan demokrasi krizi tartışılacaktır. Çalışma nitel araştırma yöntemi ve literatür tarama modeli çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar kavramlar: Demokrasi, Egemenlik, Uluslararası ilişkiler, ABD, Venezuela, Darbe, Özgürlükler

The End of Democracy? Us Suppression Policy Through Sovereign States: The Case of Venezuela

Abstract: Among the management systems which are a product of human mind and which is called ideology in its name, the most applied form of administration in the world is democracy. In fact, democracy is seen as the main basis of legitimacy within the framework of freedoms in both national and international plan. The management systems that do not comply with this concept have been called as the enemy of democracy, on the other hand they are seen as structures that must be fought and destroyed. In general, democracy is completed as a “form of government based on people's sovereignty, and in the universal and political context it comes to life through the election, freedom and independent judiciary in trilogy. Another issue that is as important as democracy in the international system is the question of the sovereignty of states, which is based on the principle that nations determine their own destiny. Today, these two universal concepts are being castrated by the US, especially in the West, which sees itself as the guardian of the world, and some states are attacked by intimidation and sovereignty rights on the grounds that they have violated democracy by the so-called democratic forces. This raises the question of whether this system called democracy is a deception, or that the chameleon is shaped according to the voice of the owner. The main theme of this article, which will be dealt with in the context of the crisis of democracy or the end of democracy, is that the ruling state, Venezuela and its elected President, Nicolás Maduro, are not recognized by the US as a legitimate president, but instead recognize him as President of the opposition, Juan Guaido. The crisis of democracy will be discussed. The study will be discussed within the framework of qualitative research methodology and literature review model.

Keywords: Democracy, Sovereignty, International Relations, USA, Venezuela, Coup, Freedoms,

Giriş

İnsanlığın beşeri yönetsel form olan demokrasi ile idare edilmesi eski Yunan tecrübesi de dahil edildiğinde yaklaşık 2500 yıllık bir deneyime sahiptir. Bugün için dünya geneline bakıldığında demokrasinin değişik versiyonları ile yönetilen ülkelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bir örnek dahilinde zikredilecek olunursa demokrasinin asgari şartlarından biri olan “seçimli demokrasi” yi uygulayan ülkelerin sayısı 2018 itibari ile 132 ülkeye yükseldiği görülmektedir (Ayata, T24.com.tr, E.T: 10/03/2019). Bu da demokrasinin ülkeler nezdinde taban bulduğunun ve insanlık için en uygun! beşeri yönetim sistemi olduğunun zorunlu çıktısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, günümüzde yapılan her eylem, her her

söz veya her uygulama yer yüzünün “mutlaklaştırılan dini” olan demokrasi cetveline veya ölçüsüne vurulmak suretiyle doğrulanmakta veya yanlışlanmaktadır. Bir başka ifade ile demokrasi, kendisini halkın oyuna yaslayan! ve ondan güç alan kuvvetli bir meşruiyet kaynağı! olarak günümüz yönetim sistemlerinin en başat aktörü olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Diğer yandan kuvvetli bir yerleşmişlik kazanan ve kabul gören demokrasiye karşı itirazlar ve alternatif arayışları da hız kazanmıştır. Demokrasi eleştirisi çerçevesinde okunabilecek bu durumun önemli nedenlerinden biri demokrasinin kendisinden yani paradokslarından oluşurken, belki de en önemi sebep bu sistemin uygulayıcı ana akım devletlerinin dünya genelindeki olumsuz pratiklerinden veya çifte standartlarından ileri gelmektedir. Daha açık bir izahla ifade edilecek olursak, demokrasinin günümüzdeki en kuvvetli temsilcilerinin başında yer alan başta ABD ve Avrupa devletlerinin (bunlar dünyanın ekonomik ve sosyal refah anlamında da en ileri ülkeleridirler) özellikle yeni gelişmekte olan diğer dünya devletlerine karşı takındıkları ikircikli tavırdan beslenen demokrasi karşıtlığı veya düşmanlığı son yıllarda önemli derecede artış göstermiştir. Demokrasiden geri dönüş, demokraidan kaçış veya demokrasiye düşmanlık şeklinde tezahür eden bu durum ve buna verilen cevaplar ve savunmalar da doğal olarak farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde demokratik kazanımların zaafa uğradığı ve otoriterleşmeye gidildiği tezini dillendiren ABD ve Batılı ülkeler, bu durumu insan haklarından uzaklaşma, özgürlüklerden ödün verme, özgür seçim haklarındaki iktidar yönlendirmesi ve baskısı olarak ele alıp müdahale/mücadele edilmesi gereken şeytani güçler olarak telakki ederken, bu suçlama ile muhatap olan ülkeler ise meselenin özgürlükçülük, insan hakları gibi umdelerle ilintili olmayıp, baskı uygulayan ülkelerin emperyalist düşüncelerle hareket edip, ülkeleri/hakları ekonomik ve kültürel anlamda sömürme hedefleri olduğunu ve bahsi geçen kavramları bahane veya paravan olarak kullandıklarını ileri sürmektedirler. Diğer bir ifade ile ABD ve Batılı ülkeler, demokrasiden uzaklaşan veya uzaklaşma eğilimi gösteren ülkelerin halklarını esirgeyen, koruyan ve kollayan devlet marifeti ve kendinden menkul görev bilinciyle sigaya çekip müdahale etmeyi kendilerine ait bir görev olarak görmüşlerdir. Buna karşın hedefteki ülkeler ise bu durumu milli birliklerine, geleceklerine, ekonomilerine, coğrafyalarına ve kültürlerine karşı girişilmiş planlı bir saldırı, emperyalist bir baş kaldırı olarak görüp başta ABD ve Avrupa ülkeleri ile mücadele edilmesi gereken vatanperver bir savunma mücadelesi olarak telakki etmişlerdir.

Bu makalede kapsamı gereği derin bir demokrasi eleştirisi veya tahlilinden ziyade son bir yıldır demokratik değerler ve Venezüela örneği üzerinden dünya kamuoyu tarafından tartışılan ve egemen bir ülkeye yönelik müdahale ile somutlaşan olaylar zinciri ele alınacaktır. İki ana başlık halinde ele alınan çalışma dahilinde

birinci bölümde demokrasinin ne olup olmadığı ve buna karşı yöneltilen temel eleştirilere yer verilirken ikinci bölümde ise patlak veren Venezüela sorununun tarihsel gelişimine değinilecektir. Çalışma güncel bir tartışma olduğu için daha çok medya çıktıları ve literatür tarama yöntemi ile elde edilen bulgular çerçevesinde ele alınacaktır.

Demokrasiye Dair Eleştirel Düşünceler

Demokrasiye dair bugüne kadar sayısız fikirler ileri sürülmüş ve analizler yapılmıştır. Kimileri bu kavramı yere göğe sığdıramayarak alabildiğince kutsallaştırma yolunu seçerken, kimileri de ‘vurun abalıya misali’ kıyasıya eleştirerek adeta var olan kötülüklerin kaynağı ve düzensizliğin bizatihi kendisi olarak suçlamıştır. Peki bu demokrasi denen mefhum nedir, kaynağını nereden alır, gerçekten de bazılarının dediği gibi en iyi yönetim sistemi midir veya yine bazılarının ileri sürdüğü şekliyle insan doğasına uymayan lanet bir ideoloji midir? Her şeyden önce kavram olarak demokrasinin ne olduğuna bakılması önem arz etmektedir. Etimolojik yani köken bilim olarak demokrasi Antik Yunan’a dayanır. Bakıldığında “bu kelime, ‘demos’-Yunanca’da halk, halk kitlesi veya yurttaşlık anlamında bir kelime ile-‘egemen olmak’ veya ‘iktidarı kullanmak’ gibi anlamlara gelen ‘kratein’ kelimelerinden oluşmaktadır. Bu bakımdan demokrasi, kısa ve özlü olarak halkın (demos)-doğrudan veya dolaylı-egemenliği veya iktidar kullanımı anlamına gelmektedir” (Schmidt, 2002: Giriş). Genel ve yaygın kullanım bakımında ise halk yönetimi anlamına gelen demokrasi “Toplumsal bağlayıcılığı olan kararların, o kararlara uyması beklenen ya da zorlanan kişilerin iradesini yansıtacak biçimde oluşturulduğu yönetim tarzı. Halkın yönetsel kararları, halk oylaması yoluyla bizzat belirlemesine doğrudan demokrasi, seçtiği temsilciler yoluyla belirlemesine de temsili demokrasi denir” (Demir, A&Acar, M, 2002: 96). Bir kelimenin değişik şekillerde kullanılması veya anlam bulması meselesi demokrasi kelimesi için de geçerlidir. Zira kelime çok geniş yelpazede kendine yer bulan anlam kodlarına sahiptir. Bunlardan bazıları, yoksulların ve yığınların yönetimi; bireylerin kendi kendine yeterli olup uzman siyasetçilere ve kamu görevlilerine gereksinim duymadan doğrudan ve sürekli olarak yönettikleri sistem; hiyerarşi ve ayrıcalıklar yerine liyakat ve fırsat eşitliğine dayanan toplum modeli; sosyal eşitsizliklerin üstesinden gelmeyi amaçlayan refah ve yeniden dağıtım sistemi; çoğunluğun yönetim ilkesine dayanan bir karar alma mekanizması; çoğunluğun iktidarına sınırlamalar getirerek azınlıkların hak ve çıkarlarını teminat altına alan sistem; Kamuda görev alabilmek için kamuoyunun görüşüne başvuran rekabetçi sistem ve insanların siyasal hayata

katılıp katılmamasına bakılmaksızın çıkarlarına hizmet eden hükümet sistemi şeklinde tarif edilmiştir (Türköne, 2005: 188).

Tanımlardan da anlaşılabilceği gibi demokrasi kelimesinin bir birinden farklı çok anlamları olduğu gibi kendi içerisinde çelişen ve birbirini nesheden anlamları da bulunmaktadır. Örneğin demokrasi bir yandan çoğunluğun yönetim ilkesine dayandırılırken diğer yandan azınlıkların haklarını teminat altına almak adına çoğunluk iktidarının sınırlandırılmasından bahsedilmektedir. Bahsedilen bu çoğunluk paradoksuna dönük olarak 19. Yüzyılın önemli liberal demokrasi kuramcılarında biri olan John Stuart Mill, bir demokraside çoğunluğun iradesinin, geri kalanlar üzerinde baskı yapabileceğini ve bu nedenle gücün çoğunluk tarafından kötüye kullanılmasının önlenmesi gerektiğini söylemektedir. Mill, 'Çoğunluğun tiranlığı'nın topluma karşı bir kötülük olduğunu ve bu nedenle toplumun bu tehlikeye karşı korunmasının altını çizmektedir (Aktaran, Schimidt, 2002:93-94). Dolayısı ile demokrasi için net ve tek bir tanımlamadan bahsetmek olanaksızdır. Bu bağlamda Alexis de Tocqueville'nin tarihe geçen şu sözü oldukça manidardır "... 'Demokrasi' ve 'demokratik devlet' kavramlarının kullanımı konusunda büyük bir eksiklik vardır. Bu kelimeler açıkça tanımlanmadıkça ve anlamları üzerinde uzlaşmadıkça insanlar bu anlam karmaşası üzerinde yaşamaya devam edeceklerdir ve bu tartışmalar demogoji yapanların ve despotların işine yarayacaktır" (Aktaran, Aktan, 2019:4). Diğer yandan demokrasinin bir yönetim biçimi ve ideoloji olarak yine Antik Yunan'a dayandığı görülmektedir. Zira İspir'e göre demokrasi düşüncesi M.Ö. beşinci yüzyılda ilk olarak Antik Yunan'da ortaya çıkmış olmasına rağmen, kitleler veya devletler tarafından iyi bir yönetim biçimi olarak evrensel kabul görmesi ise yirminci yüzyılın ilk çeyreğine denk düşmektedir (İspir, 2008: Giriş). Demokrasinin ilk nüvelerinin ve uygulama alanının görüldüğü Antik Yunan, aynı zamanda ilk eleştirilerin vazedildiği, yani demokrasinin gerçekten ideal bir yönetim biçimi olup olmadığının da sorgulandığı coğrafyadır. Yönetim sistemlerine dair siyaset felsefesi ekseninde düşüncelerin neşet bulduğu ve yoğun tartışmaların yaşandığı Yunan Site devletlerinde demokrasiye dair birbirinden farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu isimlerin başında siyaset felsefesinin muhteşem üçlüsü olarak bilinen Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi filozoflardır. Sokrat'ın demokrasiye yönelik fikirleri ancak Eflatun'nun diyaloglarından anlaşılabilir, zira Sokrat'ın kendisinin kaleme aldığı bir eser bulunmamaktadır. Sokrat'ın bu diyaloglara yansıyan ve demokrasinin olmazsa olmazlarından biri olan "her bireyin kendi geleceği için eşit şekilde ve özgürce oy kullanımı" ilkesine karşı rezerv koyduğu görülmektedir. Zira Sokrat, oy kullanacakların bilgili, zihin beraklığına, rasyonel düşünceye ve mümeyyiz sıfatlara sahip kişilerden oluşması gerektiğini ve önüne gelenin veya yaşı tutan herkesin oy kullanmaması gerektiğini

savunmuştur. Çünkü O'na göre devlet yönetimi önemlidir ve dolayısı ile yönetimle ilgili kararların da ancak bilenleri ve uzmanları tarafından belirlenmesi gerekir. Demokrasiye dair eleştiri getiren diğer önemli isim ise Eflatun'dur. Eflatun'un demokrasi eleştirisi günümüz demokrasisinin ana umdelerini teşkil eden "eşitlik, özgürlük ve yöneticilerin belirlenmesi" üçlmesinde kendini gösterir. Demokrasinin en sakıncalı yönlerinden birinin "herkese eşitlik" ilkesi olduğunu ifade eden Eflatun, eşitliğin ancak herkesin kendi sınıfsal konumu dahilinde geçerli olabileceğini dolayısı ile sınıflar arası bir eşitlikten bahsedilemeyeceğini savunmuştur. (Arnhart, 2004: 50-51:)

Diğer bir karşı çıkışı ise "özgürlüklerle" ilgili olanıdır. Eflatun bu eleştirisini "Özgürlük düzeninin en aşırı gittiği taraf, satın alınmış kadın erkek kölelerin, kendilerini satın alanlar kadar hür olmasıdır" (Platon, 1980: 248) sözleriyle yermiştir. Eflatun, yöneticilerin seçilmesi hususunda ise Sokrat'la aynı düşüncededir. Eflatun'a göre devlet yönetiminin diğer meslekler gibi uzmanlık gerektiren bir alan olmasından ötürü devleti yöneteceklerin erdemli ve bilge kişilerden seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. O'na göre demokrasinin herkese eşitlik adına sunduğu fırsatlardan dolayı devleti yönetmeye liyakatlı kişilerin bu sistemde işbaşına gelmesinin zor olduğu görüşündedir (Platon, 2011: 93-95). Eflatun'un özetlenen üç maddede eleştirdiği husuları elbetteki kendi dönemsel şartları içerisinde değerlendirmek hakkaniyetli bir yaklaşım olacaktır. Eğer bugünkü demokrasi ve anlayış çerçevesinde yorumlanmaya kalkılırsa- ki bu doğru bir yöntem olmaz- Eflatun günümüzdeki hangi devletde yaşamış olursa olsun, başta nefret söylemi (köleleri eşit kabul etmemesinden ötürü) olmak üzere eşitlik ve özgürlük karşıtlığı nedeniyle yargılanıp hüküm giymesi bir kehanet olmasa gerekir. Fakat Eflatun'u haklı çıkaracak günümüzde yönetici bağlamında o kadar çok örnek var ki, sadece son seçimde ABD başkanı seçilen Donald Trump bile bu durumu açıklamak için yeterli olabilir. Zira herkesin hem fikir olduğu üzere, ekonomik gücüyle sıvrılan bir patronun ABD gibi bir devletin başına gelmesi onun yüksek hakikateli bilgeliğinden veya devlet yönetme tecrübesinden ileri gelmediği aşıkardır. Yine aynı şekilde Eflatun'un sınırsız özgürlükler bağlamında geliştirdiği eleştirel bakış kapitalizmin dolayısı ile birey özgürlüğünün adeta bir mottosu halini alan ve Adam Smith'in, 1776'da "Toplumların Zenginliği"nde "Laissez faire, laissez passer!" (Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler) şeklinde anlam bulan bu yaklaşımı günümüzün çıkmazları arasında yer almıştır. Bununla birlikte aynı şekilde dile pelesenk olan "Bir kişinin özgürlüğü başka bir kişinin özgürlüğünün başladığı yerde biter" sözü, demokrasinin sıkça kullandığı bir yargı olup bu yargı da aslında Eflatun'un eleştirdiği bir noktaya varmıştır. Eğer demokrasilerde özgürlükler sonsuz ise -kısmi sınırlamalar söz konusu olabilir- bir kişinin özgürlüğünün sınırlarını belirleyen mekanizma ve çerçeve nedir? Kim, nereye kadar

özgür veya değildir? Özgürlükler arasında asimetrik bir durum söz konusu olduğunda bunu dengeleyecek ölçüt ne olacaktır? Bu soruların cevabı henüz tam olarak verilememiş ve dolayısı ile demokrasinin vazettiği bu ve benzer düşünceler bir kaos ve çelişkiler yumağı olarak post modern dünyanın önünde birer sorun olarak çözülmeyi beklemektedir. Diğer bir antik düşünür olan Aristo, eşitlik ve özgürlükler konusunda Eflatun'la benzer görüşleri ileri sürse de, Eflatun'un ikonlaştırdığı "ideal devlet" fikrine itiraz etmiştir. Aristo'ya göre her toplum için tek bir devlet fikri geçerli değildir. O'na göre farklı şartlar altında farklı yönetim biçimleri olabilir (Zeller, 2001: 236). Aristo, hocası Eflatun'un bu görüşüne karşı çıkarken ileri sürdüğü gerekçe ise, toplumları veya devletleri oluşturan insanların farklılığından dolayı Eflatun'un idealize ettiği erdemler silsilesine her toplumun sahip olamayacağı düşüncesidir. Bunun yanı sıra yine Aristo'ya göre bir devlet sistemini veya yasal çerçevesini oluşturan ve buna etki eden aralarında ekonomik, psikolojik, dini, kültürel çevresel v.b. faktörlerin toplumdan topluma değişkenlik göstereceğinden hareketle tek tip bir ideal devlet anlayışının imkansızlığına vurgu yapmış ve farklı devlet yapılarının olabileceğini belirtmiştir.

Demokrasi için en önemli eleştirilerden biri de Jean Jacques Rousseau'a aittir. Siyaset ve ahlak felsefi alanındaki düşünceleri ile tanınan İsviçre asıllı Fransız filozof Rousseau, "Kelimenin tam anlamıyla gerçek bir demokrasi hiçbir zaman var olmadı ve var olmayacaktır", derken, daha sonra bir aşama daha ileriye giderek demokrasinin en işler coğrafyası olan İngiltere üzerinden demokrasiye salvalarda bulunmuştur. Rousseau, İngiliz parlamentarizmine yönelik eleştirisini şu sözlerle dile getirmiştir "Halkın bizzat karar vermediği her yasa hükümsüzdür. O gerçekte yasa da değildir. İngilizler özgür olduklarına inanıyorlar ama çok aldanıyorlar: Zira onlar sadece parlamento üyelerini seçerken özgürdürler. Onları seçtikten sonra köledirler ve artık yokturlar" (serenti.org, E.T: 13/03/2019). Gerek Aristo'nun gerekse de Rousseau'nun görüşlerinde makes bulan düşünceye göre tek bir ideal devletin olmayacağı gibi, demokrasinin de her millet veya ülke için geçerli olamayacağıdır. Zira her milletin kendine ait tarihi, dini, kültürel, coğrafi ve siyasi müktesebatları farklı olduğu için; bu değerler üzerinden inşa edilmesi pek tabii olan görelî siyasal sistemlerin de farklı olmasından daha doğal bir durum olmasa gerekir. Bundan dolayıdır ki, belki de günümüzdeki devlet krizlerinin altında yatan temel dinamik bu gerçekliktir. Toplumların tarihi dokusuyla bağdaşmayan ve bedenine uymayan siyasal libasların, zorlama yöntemlerle bir süre dikiş tuttuktan sonra patlayabileceği ihtimali kehanetten azade tarihi tecrübelerle sabit bir durumdur. Demokrasinin kendi içindeki çelişkilerin yanı sıra belki ondan daha vahim olan ve inandırıcılığını kaybeden durum ise bu doktrinin bayraktarlığını yapan ve bu güçle dünyaya nizam vermeye çalışan güçlü

devletlerin uygulamadaki çifte standartıdır. Bir başka ifade ile özellikle ABD ve Avrupa'nın güçlü devletleri, demokrasiye ve insan haklarına aykırı diyerek şeytanlaştırdıkları ve dünyadan izole etmeye çalıştıkları bazı devletlere karşı olan hasmane tutumu bir yana; demokrasiyle yakından uzaktan hiç bir şekilde bağlantısı olmayan ve aile boyu krallıklarla yönetilen ve dahi ekonomik olarak sömürme potansiyeline sahip oldukları ülkeler için bu demokrasi kıstaslarının geçerli olmaması kelimenin tam anlamıyla ikiyüzlülüktür. Bu son cümleden hareketle bugün Venzeula üzerinden sahlenen oyun tam da bu minvalde yani ekonomik çıkarların demokrasi maskesi altında sahnelendiği, yönetmeni açısından bir komedi, muhatapları açısından ise bir trajediden ibarettir.

Sömürülmeye Karşı Direnen Bir Ülke: Venezuela

Venezuela, bir Güney Amerika ülkesi olup resmi adı Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti'dir. İsmi devrimci Simon Bolivar'dan almıştır. Bolivar Güney Amerika hakları ve dolaysı ile Venezuela için çok önemli bir isimdir. Simon Bolivar, ABD'yi model alan birleşik bir Güney Amerika Cumhuriyeti kurmayı hedef edinmiş ve 1821'de bir konfederasyon modeli olarak Kolombiya, Venezuela, Ekvador, Panama, Kuzey Peru, Batı Guyana ve Kuzeybatı Brezilya'yı da kapsayan Büyük Kolombiya'yı (Gran Colombiya) kurmuştur. Fakat idealize ettiği sistem istediği şekilde gitmemiş ve derin görüş ayrılıkları nedeniyle konfederasyon akamete uğramış ve kendisinin de halk nezdindeki itibarı zedelenmiştir. 1830'a kadar Büyük Kolombiya'nın bir parçası olan Venezuela, 1830'da Jose Antonio Paez liderliğinde bağımsızlığını ilan etmiş ve Paez ülkenin ilk devlet başkanı olmuştur. (haberturk.com, E.T: 13/03/2019). Bağımsızlığını 1830'da elde eden Venezuela, o tarihten beri sürekli siyasi krizler içinde çalkalanmıştır. Üçüncü dünya devletlerinin makus talihi gibi Venezuela da dünya kamuoyuna askeri darbeler, ekonomik krizler, otokrasiler ve isyanlar ile yansımış ve bu durum ülkenin kaderi haline gelmiştir (gezimanya.com, E.T:13/03/2019). Bunun yanında ülkenin dünyanın en büyük petrol, doğalgaz altın ve gümüş rezervlerine sahip olması başta ABD ve batılı büyük emperyalist güçlerin Venezuela'ya müdahale etmesine ve istikrarsızlaştırılmasına sebep olmuştur.

Dünya kamuoyunda "Venezuela krizi" olarak giren hadise ise 2019 yılının ilk aylarında vuku bulmuştur. Hugo Chavez'in onsekiz yıllık iktidarından sonra 2013'te ölmüyle iş başına Maduro göreve gelmiştir. İlk seçimleri küçük farkla kazanan Nicolas Maduro liderliğindeki Venezuela, 21 Mayıs 2018 tarihinde seçime gitmiş ve % 68 oy alan Maduro iknci kez devlet başkanı seçilmiştir. Seçime katılım oranının yüzde 46 civarında olması, muhalefetin büyük kesiminin seçimleri boykot kararı

almasından ileri gelmiştir. Venezuela'nın en büyük muhalifler ittifakı olan MUD ise seçimlerde usulsüzlük yapılacağı gerekçesi ile seçimleri boykot etmiş ve bunun yanı sıra birçok Latin Amerika ülkesi, ABD ve AB de daha öncesinde seçimleri tanımayacaklarını açıklamışlardır (dw.com, E.T: 13/03/2019). Fakat Boykotu kıran ve aday olan muhalif liderlerden Henri Falcón seçimde yüzde 21,2 oy almıştır. Falcón'un sandıkların kapanmasından sonra seçimlere hile karıştırıldığını söyleyip sonucu kabul etmemesi ve yapılan seçimi "yok hükmünde" değerlendirmesi ülkede etkisi günümüze kadar sürecek bi dizi tartışmanın ve siyasi krizin de ateşleyici demeci olmuştur. Bu suçlamalar karşısında hükümet yetkilileri ise seçimlerin "adil ve özgür" yapıldığını ileri sürmüştür. Ülke içinde bu kargaşa yaşanırken krizin yönlendiricisi ve planlayıcısı olan ABD'den seçim önesinde benzer şekilde ilk açıklama gelmiş ve Başkan Donald Trump, seçim sonuçlarını hiçbir şekilde tanımayacağını açıklamıştır (bbc.com, E.T: 13/03/2019). Ocak 2019'de Maduro'nun yemin ederek göreve başlayacağı sırada Venezuela'da Maduro yönetimindeki Kurucu Meclis'in yasadışı olduğunu savunan Ulusal Meclis lideri Juan Guadio, kendisini fiilen 'geçici devlet başkanı' ilan etmiştir (bianet.org, E.T:13/03/2019). Guadio'nun bu atraksiyonundan sonra başta ABD'deki Trump yönetimi, ardından Brezilya, Arjantin olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesi Guaido'nun devlet başkanlığını tanımış ve bu ülkelere göre Maduro yönetimi meşruiyetini kaybetmiştir (haber-turk.com, E.T:13/03/2019). ABD'nin yönlendirmesi sonrasında Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya, Avusturya, Hollanda, İsveç, Letonya, Danimarka, Çekya ve Portekiz'den sonra, Avrupa Parlamentosu (AP) da aynı yönde adım atmış ve Guadio'yu geçici devlet başkanı olarak tanıdıklarını açıklamışlardır. Buna karşılık Meksika, Türkiye, Rusya, İran, Küba, Çin ve Bolivya ise Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro hükümetine desteklerini deklare etmişlerdir (haber7.com, 12/03/2019). ABD Başkanı Donald Trump gelişmeler üzerine Venezuela'ya ekonomik, siyasi her türlü baskıyı gündeme getirerek ülkeyi adeta dünyadan izole etmeye çalışmış ve hatta asker göndermeyi seçeneklerden biri olarak göstermiştir. Trump bununla birlikte Maduro'ya destek veren ülkeleri üstü kapalı tehdit etmekten de geri durmamıştır.

Yine aynı şekilde Maduro'nun arkasında duran Venezuela ordusunu da tehdit eden Trump'ın "Kendi geleceklerini, hayatlarını ve Venezuela'nın geleceğini, Küba ordusu tarafından kontrol edilen ve korunan bir adam için riske atıyorlar. Eğer Maduro'yu desteklemeyi seçerseniz artık güvenli bir sığınak veya kolay bir çıkış bulamayacaksınız. Her şeyi kaybedeceksiniz" şeklindeki demeci, Trump'ın Venezuela ordusunun Maduro'ya olan desteğinden rahatsızlık duyduğunun işareti olarak yorumlanmıştır (trthaber.com.tr, E.T: 12/03/2019). Benzer bir şekilde Amerika

Birleşik Devletleri (ABD) Başkan Yardımcısı Mike Pence de, Lima Grubu toplantısında yaptığı konuşmada Venezuela Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro'yu destekleyen ülkeleri dünyadan izole etmekle tehdit etmiştir (euronews.com, E.T: 12/03/2019). Bütün bunlar yaşanırken Venezuela, diyalog kartını devreye sokarak Maduro ile Trump'ın görüşmesini teklif etmiştir. Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza, İsviçre'nin Cenevre kentinde yapılan İnsan Hakları Konseyinin 40. Oturumunda yaptığı açıklamada ABD'ye zeytin dalı uzatmış ve "ABD ile diyalog neden olmasın. Devlet Başkanı Maduro ile Trump neden buluşmasınlar? Dolayısıyla ortak bir zeminde buluşup aralarındaki görüş ayrılıklarını izah edebilirler" demiştir. Fakat Arreaza'nın bu teklifi ABD'nin Silahsızlanma Konferansı Daimi Temsilcisi Büyükelçi Robert Wood'un düzenlediği basın toplantısında, Venezuela'nın ABD Başkanı Trump'a yaptığı görüşme çağrısına olumsuz yanıt vererek, "Başkan Trump Venezuela'nın meşru devlet başkanı ile görüşmek için hazırlıklar yapıyor. O da Juan Guaido" ifadesini kullanmıştır (haber7.com, E.T: 12/03/2019). Bütün bunlar yaşanırken diğer yandan ABD, ekonomik olarak kısıp almanın yanı sıra medya üzerinden bir denetime işlerlik kazandırarak Venezuela'nın güvensiz ve demokrasiden uzak bir iklime sahip olduğu algısı oluşturmak için yoğun bir gayretin içine girmiştir. Bununla yetinmeyen ABD insani yardım adı altında Venezuela'ya yardım göndermeye çalışmış fakat bu yardımlar Maduro yönetimi tarafından şaibeli olarak görüldüğü için ülke içine sokulmamıştır. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton, yaptığı açıklamada, 25 ülkenin Venezuela'ya insani yardım göndermek amacıyla 100 milyon dolar topladığını açıklamışsa da Maduro, ülkesine insani yardım gönderilmesine izin vermemiş ve buna gerekçe olarak da insani yardımların, ABD'nin "savaş çıkırtkanlığı"nın bir aracı ve "ABD'nin işgalini meşru gösterme yolu" olduğunu ifade etmiştir (haber7.com. 12/03/2019). Diğer yandan ABD ve Batılı ülkeler tarafından Venezuela'da sosyal dokuyu bozup, sokak hareketlerinin yaygınlaşmasına vesile olabilecek bir dizi ekonomik yaptırımlar hayata geçirmiştir. Bunlar arasında İngiltere Merkez Bankası'nın Venezuela Merkez Bankası'na ait 8 milyar dolarlık altın rezervine bloke koyması; ABD'nin dünya ülkelerine Venezuela ile petrol ticaretinin yasaklanması direktifi ve ambargo uyarısı; ABD Hazine Bakanlığı'nın Venezuela ulusal petrol şirketi PDVSA'nın iştiraki olan, Luisiana-Texas-İllinois'te toplam 8 milyar dolarlık varlığı bulunan, üç rafineri ile rafineri-dağıtım alanında faaliyet gösteren ABD merkezli Citgo'nun yönetim ve varlığına el koymas ve PDVSA'nın hesabını dondurması sayılabilir. ABD, Citgo'nun faaliyetinin devamı halinde, ödemelerin meşru lider olarak gördükleri Guaido'ya yapılacağını açıklamıştır (haberiniz.com.tr, E.T: 12/03/2019).

Halkı yıldınlığa düşürmek ve yönetime karşı isyana teşvik amacıyla enerji şebeklerine yapılan sabotajlar neticesinde Venezuela halkı uzun zaman boyunca elektrik kullanamamış ve bu olay akabinde hastanelerin enerjisiz kalmasından dolayı çok sayıda hasta hayatını kaybetmiştir. Maduro, 10 Mart 2019'da yaptığı açıklamada Venezuela'nın bir "yıpratma savaşıyla" karşı karşıya kaldığını belirterek, "Bugün ülkedeki elektrik kesintisinin neredeyse yüzde 70'ini gidermiştik ancak elektrik hatlarına, yalnızca ABD hükümetinin sahip olduğu yüksek teknoloji kullanılarak yapılmış bir saldırı düzenlendi." Diyerek sabotajın arkaasındaki gücün ABD olduğuna işaret emiştir (timeturk.com, E.T: 12/03/2019). ABD'nin Maduro'dan kurtulma seçeneklerinden biri olarak da suikastlerin devreye sokulduğu iddialar arasındaki yerini almıştır. Daha önce 5 Ağustos 2018'de resmi bir tören sırasında bombayüklü dronla düzenlenen suikast girişiminde başarılı olunamamasından sonra, tekrar bir suikast bilgisi üzerine Rusya tarafından Venezuela'ya yüz askerle birlikte tıbbi yardım malzemesi götüren bir askeri uçağın ülkeye ulaşması ABD ile Rusya arasında gerileme neden olmuştur. ABD Başkanı Trump, Venezuela'da kendini devlet başkanı ilan eden Juan Guaido'nun eşi Fabiana Rosales de Guaido'yu Beyaz Saray'da kabul ettiği görüşmede basın mensuplarına Rusya'nın son hamlesi ile ilgili sorular sorulması üzerine, Rusya'nın Venezuela'dan çıkması gerektiğine işaret ederek, Maduro yönetiminin elinde güçlü unsurlar olmadığını dile getiren Trump, "Ordu dışında onların sahip olduğu daha büyük bir baskı unsuru yok. İnsanlar açlıktan ölüyor ve (Maduro yönetimi) yardımları da kabul etmiyor. Venezuela konusunda tüm seçenekler masada." değerlendirmesinde bulunmuştur (hurriyet.com.tr. E.T: 28/03/2019). Trump'un bu restine karşılık Rusya'nın cevabı gecikmemiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova, ABD Başkanı Donald Trump'ın Moskova'yı hedef alan "Rusya'nın Venezuela'dan çıkması gerek" sözlerini eleştirerek, öncelikle ABD'nin Suriye'den çıkması gerektiğini söylemiştir. Zaharova, yaptığı açıklamada "Birisine bir yerden çıkmasıyla ilgili tavsiyelerde bulunmadan önce ABD'nin kendisinin Suriye'den çıkması gerekiyor" ifadelerini kullanmıştır (yenia- kit.com.tr, E.T: 30/03/2019). ABD'nin Venezuela üzerinden dünya devletlerini tehdit ederek siyasi ayar vermesinden Türkiye'de nasibini almıştır. Türkiye'nin Venezuela'ya desteğinden rahatsız olan ABD yönetimi değişik ekonomik yaptırım tehditlerinin yanı sıra Türkiye'ye verilmesi gereken F35 savaş uçaklarını teslim etememe gibi siyasi nezaketten yoksun şantajları açıkça dillendirmekten kaçınmamıştır. Türkiye ise başından beri halkı tarafından seçilmiş ve meşru lider olarak gördüğü Maduro'nun yanında yer almayı sürdürmüştür. Türkiye birinci ağızdan yani Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Maduro'ya desteğini 21 Ocak 2019'da Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın vasıta ile şu şekilde

açıklamıştır “Cumhurbaşkanımız, Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro’yu arayarak Türkiye’nin desteğini ifade etti ve 'Maduro kardeşim! Dik dur, yanındayız' dedi. Türkiye, Cumhurbaşkanımız Erdoğan’ın liderliğinde bütün darbe girişimlerine karşı ilkeli duruşunu koruyacaktır” (ntv.com.tr, E.T: 13/03/2019). Diğer yandan ABD Dışışleri Bakanlığı’nın Venezuela özel temsilcisi Ellio Abrams’ın Türkiye’nin Venezuela’ya olan kararlı desteği nedeniyle, "Türkiye bu şekilde sadece Venezuela’da değil bütün Latin Amerika’da kendi duruşuna zarar veriyor. Çünkü Latinler bu durumu gözetiyorlar. Bunun Türkiye için bir bedel olduğunu düşünüyorum" ifadelerini kullanmıştır. Türkiye’nin tepkisi ise Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy tarafından “Türkiye, birçok ülke gibi, Venezuela’da seçimle işbaşına gelmiş olan Maduro Hükümetini, uluslararası hukuka uygun ve BM’de temsil edildiği şekilde ülkenin meşru yönetimi olarak tanımaktadır” sözleriyle ifade edilmiştir (hurriyet.com.tr, E.T: 30/03/2019).

Yukarıdaki satırlarda Venezuela’ya dönük uluslararası ekonomik ve siyasi bir kumpasın, dünyadan tecritin, egemenlik haklarına saldırının, meşru yönetimin bir oldu bittiyle gasp edilmeye çalışıldığının özet bilgileri verilmeye çalışılmıştır. ABD’nin bitmez tükenmez emperyalist iştahı yüzünden bir egemen ülke daha “demokrasi” bahanesi ve kılıfı altında tüketilmeye ve sömürülmeye çalışılmaktadır. Venezuela trajedisi, ABD’nin ve partneri olan sözde demokrat batılı dostlarının sahneye koyduğu ilk ilkesiz ve değerlerden yoksun politika değildir, zira çok yakın tarihlerde bunun gibi sayısız örnekler mevcuttur. Bu durum ABD’nin Güney Amerika ülkelerinde geçmişten bugüne gerçekleşen darbelere ve darbe girişimlerine verdiği desteği akıllara getirmiştir. 1954’de gerçekleştirilen ABD destekli darbe ile Guatemala’nın solcu Devlet Başkanı JacoboÁrbenz’in devrilmesi sonrası Guatemala, ABD destekli sağcı otoriter hükümetlerin kontrolü altına girmiştir. Benzer şekilde Brezilya Devlet Başkanı Joao Goulart, 31 Mart 1964 tarihinde ABD destekli General Olimpia Mourao tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Yine Şili’de Salvador Allende’nin 1970’de demokratik seçimlerle başa gelmesinin ardından, aynen Venezuela örneğinde olduğu gibi dönemin ABD Başkanı Richard Nixon tarafından ekonomik savaş ilan edilen ülkede, 1973 yılında General Augusto Pinochet önderliğinde ABD’nin Merkezi İstihbarat Teşkilatı’nın (CIA) dâhil olduğu bir darbe ile Allende görevden uzaklaştırılmıştır. Yine aynı yıl 150 yıllık sağcı hükümetler döneminin ardından 1973’de gerçekleştirilen ABD destekli darbe ile beraber Uruguay’da 1973-1985 yılları arasında hüküm sürecektir sivil-askeri diktatörlük dönemi başlamıştır. Arjantin’de ise meşru yollarla işbaşına gelen Isabel Peron, ABD tarafından 1976’da organize edilen ve desteklenen General Jorge Rafael Videla’nın önderliğinde gerçekleşen darbe ile iktidardan indirilmiştir. Bununla birlikte Amerikan yanlısı

otoriter lider Anastasio Somoza Debayle'nin devrilmesiyle sonuçlanan Sandinista Devrimi'nden sonra Nikaragua, ABD destekli aşırı sağcı kontra gerilla saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Yine Güney Amerika ülkelerinden Panama'nın fiili lideri olan Omar Torrijos'un 1981 yılında meydana gelen bir uçak kazası sırasında ani ölümü, Panamalı istihbarat şefi Manuel Noriega ile iş birliği içinde olan ABD'li ajanlara bağlanmış zira, kuvvetli bir iddiaya göre Torrijo'nun Japon iş adamları ile Panama Kanalı'nı genişletme konusunda ABD'li şirketleri dışladığı öne sürülmüştür. ABD'nin anti demokratik yollarla iş başından ettiği ülkeler sadece Güney Amerika devletleri ile sınırlı kalmamıştır. ABD, 1947 ve 1989 arasında diğer farklı ülkelerde 72 kez darbe veya darbe girişiminde bulunmuştur. Bunlardan bazıları şu devletlerde olmuştur: Suriye (1949-1956-1957), Mısır (1952), İran (1953), Endonezya (1957–1959-1965-1967), Kongo (1960), Laos (1960), Türkiye (1960-1971-1980-1997-2016), Dominik Cumhuriyeti (1961), Güney Vietnam (1963), Irak (1963-1994-2000), Yunanistan (1967), Bolivya (1971) Haiti (1991), Mısır (2013), Ukrayna 2014 (star.com.tr, E.T: 13/03/2019). ABD emperyalizminin sözde demokrasi götürmek amacıyla dünya halklarını sömürmesi ve yoksullaştırması bugün hem ABD karşıtlığının yükselmesine hem de demokrasiye olan inancın dünya genelinde günden günde zayıflamasına neden olmuştur. ABD'nin demokrasi kılıfı altında dünyayı nasıl esir aldığının anlaşılması için kendisine de ABD tarafından darbe girişimi yapılan Maduro öncesi Venezuela Başkanı olan Hugo Chavez, 2006'da BM Genel Kurulu'nda tarihe geçecek şu sözleriyle açıklamıştır "... Biz onun dünya diktatörlüğünü pekiştirmesine izin veremeyiz. Dünyanın hamisinin konuşması (ABD Başkanı kastediliyor), bu her şeyi kontrol etme ihtiyacından kaynaklı bir biçimde silik, emperyalist ve ikiyüzlülükle doluydu. Onlar demokratik bir model yaymak istediklerini söylüyor. Ancak bu onların demokratik modeli. Bu seçkinlerin sahte demokrasisi ve şunu söylemeliyim ki, silahlar, bombalar ve ateşli silahlarla kabul ettirilmeye çalışılan oldukça ilkel bir demokrasi... ABD yönetimi barış istemiyor. Sömürü, yağma, hegemonya sistemini savaşa sürdürmek istiyor. Barış istiyor. Fakat Irak'ta neler oluyor? Lübnan'da neler oldu? Ya Filistin'de? Ne oluyor? Son 100 yıl boyunca Latin Amerika'da ve dünyada neler oldu? Ve şimdi Venezüela 'yı tehdit ediyor. Venezüela'ya ve İran'a yeni tehditler..."(sinbat.nu, E.T: 13/03/2019).

Sonuç ve Değerlendirme

ABD ve Batılı ülkeler tarafından Venezuela kuşatması ne yazık ki demokrasi kılıfı altında yer altı ve yer üstü kaynaklarının sömürülme gayreti olarak tarihe geçecektir. Konavsiyonel Batı emperyalizminin postmodern veya çağdaş kolonyalizm şeklinde vuku bulan Venezuela trajedisi, dünyanın gözü önünde ve

pespaye yalanlarla icra edilmektedir. Dikdatörlük, insan hakları ihlalleri, özgürlüklerin kısıtlanması, basın özgürlüğü v.b. klişe sloganlar, emperyalistlerin bir ülkeyi esir alabilmek adına tedavüle soktukları yalanların başında yer almıştır. Çağdaş sömürü düzenin nasıl işlediğini anlayabilmek için sanırım Noam Chomsky'e kulak vermek gerekiyor. Chomsky, "İnsanlığın Efendileri", dediği çağdaş sömürücü erbabın "kendini yönetmekten aciz, cahil ve tehlikeli bir sürü" olarak gördükleri halkı yönetebilmek için çeşitli mekanizmalar geliştirdiklerini ileri sürmüştür. Küresel şirketlerin güçlenmesiyle halkın yönetim süreçlerinden dışlandığını ve demokrasinin içinin boşaltıldığını belirten Chomsky, medyanın sakıncalı gerçekleri örtbas eden bir propaganda aygıtına dönüştürülmesinin yanı sıra, entelektüellerin ve akademisyenlerin büyük bölümünün de egemenlerin çıkarlarını bütün toplumun çıkarlarıymış gibi göstermek için kullanışlı söylemler ürettiklerini vurgulamıştır. Chomsky, bütün bunların, "cahil ve tehlikeli sürü" nün yani halkın kendine dayatılan sisteme "rıza göstermeden razı olması" için yapıldığını iddia etmiştir (Chomsky, 2016, Arka kapak). Chomsky'nin de ifade ettiği gibi küresel sömürü düzeni başta küresel şirketler, medya ve entelektüller tarafından icra edilen üçlü sacayağı şeklinde işlerlik kazanmıştır. Buna siyasetin de eklenmesi ile ki siyaset çoğu zaman gücün yanında yer almıştır- çağdaş kolonyalist sistem, kendi çıkarlarına ayak bağı olan ülke ve halkları demokrasiyi fesata uğrattıkları gerekçesiyle adeta şeytanlaştırmak suretiyle sigaya çekmiş ve dünyadan izole etmiştir. Bununla birlikte, Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen işgaller düşünüldüğünde ise, bahsi geçen izolasyon daha iyi anlaşılmaktadır. Dünya ulaşım ve ticaret hattının önemli merkezleri ve zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip ülkeler, çağdaş kolonyal sisteme göre kuvvetli şekilde tahakküm altında olmalıdırlar (Öztürk, 2016: s. 338). Bütün bunlar yapılırken temel argüman yukarıda da bahsedildiği gibi hep demokrasi olmuştur. Oysa demokrasi denilince ne ABD'nin ne de Batılı devletlerin sicil karnesinin parlak olduğunu söyleyebilmek olanaksızdır. Sadece iki örnek bile Batı'nın bu konuda ne derece çifte standart sergilediğinin anlaşılması bakımından yeterli olacaktır. Kaşıkçı cinayetinde tüm delillerin Suudi hükümetinin suçlu olduğunu göstermesine rağmen ABD ve Batılı devletlerin Suudi Arabistan'a herhangi bir yaptırım uygulaması bir yana o ülkeyi stratejik ortak olarak görmeleri ve silah satışına devam etmeleri "demokratik batının" demokratik tavrı! adına ibret verici bir durumdur. Diğer yandan, her ağzını açtuklarında insan haklarından dem vuran AB ülkeleri ve ABD, Mısır'da Sisi'nin hergün idam sehpalarna gönderdikleri gençler için bir kınama şöyle dursun, dikdatör olduğu bütün dünyaca kabul edilen Sisi'nin dizinin dibinde el pençe divan poz vermeleri diğer ibretlik bir vesika olarak tarihe not düşülmüştür. Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere ABD ve Batı için demokrasi kavramı, zaman ve zemine göre

sadece kendi çıkarları için elverişli bir enstrümandan başka bir ifade taşımadığıdır. Bu riyakar duruşu açıklayabilmek için kültürümüzde yerini almış iki deyim referans vermek hasıl olmuştur. Batı'nın bu ikicikli tavrını açıklayan ilk deyim, " Ele verir talkını kendi yutar salkını", diğeri ise " kendi gözündeki merteği görmez, elin gözündeki çöpü görür". Her iki özlü söz de kendi hatalarını görmeyip, pir-ü pak zanneden zihniyetin, muhatabını sürekli suçlaması ve onu aynı konularda itham etmesi ve yargılması anlamlarına gelir. Sonuç olarak Francis Fukuyama'nın bir iddia olarak attığı şekliyle yaşadığımız zaman dilimi "tarihin sonu" olmayabilir ama "demokrasinin intiharı ve sonu" sayılabilecek emareler taşıdığı muhakkaktır. Zira, demokrasi havarisi Batı tarafından kendi menfaatlerine göre şekillendiği demokrasi nosyonu yukarıda bahsedilen örnekler dolayımında dünya milletleri tarafından sürekli sorgulanmakta ve yeni yönetim arayışları hız kazanmaktadır. Öyle anlaşıyor ki, demokrasi ideali temsilcileri tarafından iyi bir sınav verememiş ve mazlum milletleri sürekli döven ve terbiye eden bir sopadan ileri gidememiştir. Bundan sonrasında ise her bir milletin kendi dinamikleri, tarihi, kültürü, dini, coğrafi ve ekonomik koşulları ve dahi medeniyet perspektifi ekseninde kendi bünyesine uygun yönetim şeklini ihdas edebileceği ve bunların içinde elbette uygun demokratik değerlerin de olabileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKTAN, C.C. (2019), Demokrasinin Yeniden İnşası, Sobiad.
- ARNHART, L. (2004), Siyasi Düşünce Tarihi, Adres Yayınları, Ankara.
- AYATA, S. (2018), "Demokrasinin durumu: Dünyada ilerleme, Türkiye'de gerileme!", <https://t24.com.tr/yazarlar/sencer-ayata/demokrasinin-durumu-dunyada-ilerleme-turkiyede-gerileme>, 20392, E.T: 10/03/2019.
- CHOMSKY, N. (2016), İnsanlığın Efendileri Makaleler ve Konferanslar (1996-2013), BGST Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, A., ACAR, M. (2002), Sosyal Bilimler Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara.
- İSPIR, N. (2008), Liberal Demokrasi Eleştirisi, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, S. (2016), "Sinema Bağlamında Sanat ve Oksidentalizm İlişkisi: Cennet Batıda Filminin İçerik Analizi, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt 6, Özel Sayı, 336-349

- PLATON. (1980), Devlet, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- PLATON.(2011), Devlet Adamı, Say Yayınları, İstanbul.
- TÜRKÖNE, M. (2005), Siyaset, Lotus Yayınları, Ankara.
- SCHIMIDT, M.G. (2002), Demokrasi Kuramına Giriş, Vadi Yayınları, Ankara.
- ZELLER, E. (2001), Grek Felsefe Tarihi, İz yayıncılık, İstanbul.
- <http://www.serenti.org/jean-jacques-rousseauda-demokrasi-ve-devlet-anlayisi/> E.T: 13/03/2019.
- <https://www.haberturk.com/simon-bolivar-kimdir-iste-cumhurbaskani-erdogan-in-anit-mezarini-ziyaret-ettigi-simon-bolivar-in-hayatindan-detaylar-2247397#>, E.T: 13/03/2019.
- <https://gezimanya.com/venezuela>, E.T: 13/03/2019.
- <https://www.dw.com/tr/venezuelada-maduro-zaferini-ilan-etti/a-43864896>, E.T: 13/03/2019.
- <https://m.bianet.org/bianet/dunya/204782-guaido-kendini-venezuela-baskani-ilan-etti-abd-tanidi>, E.T: 13/03/2019.
- <https://www.haberturk.com/venezuela-krizi-ulke-nasil-bu-duruma-geldi-2303638>, E.T: 13/03/2019.
- <http://www.haber7.com/dunya/haber/2828306-kubadan-soke-eden-venezuela-aciklamasi-ve-abd-harekete-gecti/?detay=2>, 12/03/2019.
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/trump-venezuela-ordusunu-tehdit-etti-405534.html>, E.T: 12/03/2019.
- <https://tr.euronews.com/2019/02/26/pence-ten-maduro-yu-destekleyen-ulkelere-tehdit-dunyadan-izole-ederiz>, E.T: 12/03/2019.
- <http://www.haber7.com/dunya/haber/2828306-kubadan-soke-eden-venezuela-aciklamasi-ve-abd-harekete-gecti/?detay=2>, E.T: 12/03/2019.
- <http://www.haberiniz.com.tr/yazarlar/safter-tanik/venezuela-dosyasi-1-441451m.html>, E.T: 12/03/2019.
- <https://www.timeturk.com/maduro-dan-elektrik-kesintisi-aciklamasi/haber-1053702>, 12/03/2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumpan-flas-sozler-rusyanin-venezueladan-cikmasi-gerek-41164029>, E.T: 28/03/2019.
- <https://www.yeniakit.com.tr/haber/rusyadan-trumpa-cevap-once-abdnin-suriyeden-cikmasi-gerekliyor-679854.html>, E.T: 30/03/2019.
- https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakikacumhurbaskani-erdogandan-maduroya-destek,6fGY_pbhlEeS9Qg5xnZulA, E.T: 13/03/2019.

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyeden-abdye-venezuela-tepkisi-41166536>,
E.T: 30/03/2019.

<https://www.star.com.tr/guncel/venezuelada-guaidonun-firsatciligini-destekleyen-abdnin-bircok-darbede-parmagi-var-haber-1428723/>, E.T: 13/03/2019.

<http://www.sinbad.nu/chavezbush.htm>, E.T: 13/03/2019.

JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞINDAKİ ÜNİFORMA DEĞİŞİMİNİN KURUMSAL İMAJ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. J. Albay. Mehmet KAPLAN

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

Özet: Jandarma Genel Komutanlığında kurumsal kimliğin en önde gelen unsurlarından biri ve kurumsal imajının somut hali üniformadır. Jandarma Genel Komutanlığı üniformasında yapılan değişiklikler aynı zamanda kurumsal imaj değişimlerini de ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar çıkarılan 1933, 1935, 1937, 1947, 1956, 1963, 1971, 1976 tarihli TSK Kıyafet Kararnameleri ele alınmıştır. Söz konusu kararnameler kapsamında Jandarma üniformasının değişimine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. 27 Temmuz 2016 tarihinde çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile Jandarma Genel Komutanlığı Türk Silahlı Kuvvetlerinden ayrılarak İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Bu bağlilik değişikliği ile birlikte Jandarma üniformasının değişimi de gündeme gelmiştir. Bu süreçte seçilen üniformanın aslında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından daha önce 1956 yılında kullanılan siyah renkli merasim üniforması ile aynı olduğu anlaşılmıştır. Jandarma üniformasının bu değişimi öncesi medyada çıkan üniforma değişimine yönelik haberler nicel ve nitel olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde, üniforma değişimi ile ilgili haberlerle Jandarmanın kurumsal değişimine yönelik kamuoyunun hazırlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca yeni üniformanın renk yönünden anlamsal değerlendirmesi yapılarak üniformada kullanılan siyah rengin Türk kültürü açısından anlamı ve önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Jandarma, kurumsal imaj, üniforma, kıyafet kararnamesi

Evaluation of Uniform Change in the General Command of Gendarmerie in Terms of Corporate Image

Abstract: Uniform is one of the leading factor of corporate identity in General Command of Gendarmerie and embodiment of corporate image. The changes which is made at the uniforms of General Command of Gendarmerie reveal at the same time the changes of corporate image. At this study, since the establishment of Turkish Republic, Turkish Military Forces's uniform regulations effectuated in 1933, 1935, 1937, 1947, 1956, 1963, 1971 and 1976 are

examined . Within the scope of these uniform regulations, change at the uniform of General Command of Gendarmerie are evaluated. General Command of Gendarmerie connection of Turkish Military Forces is finished and connected to Interior Ministry by the Delegated Legislation gone in effect in July 27, 2016. Change at the uniform of Gendarmerie came to the agenda with this connectio change. It is appeared that In this process, the selected uniform is the same with the black ceremony uniform which is used by Turkish Military Forces in 1956. The news releases about the change at the uniform of General Command of Gendarmerie were evaluated quantitative and qualitatively. As a result of this evaluation, molding public opinion about the corporate change of the Gendarmerie was detected by the news releases about the change at the uniform. Also the color of new uniform was evaluated semantically and the meaning and importance black color of the uniform was revealed in term of Turkish Culture.

Abstracat: Gendarmerie, corporate image, uniform, uniform regulations

1. Giriş

Üniforma, sosyolojik olarak hiyerarşiyi görünür kılarak özgürlükleri sınırlandıran; disiplin ve aidiyet duygusu ile kurallara uyma alışkanlığını körükleyen; fonksiyonel olarak iletişim sağlayan; psikolojik olarak personelin moralini ve tatmin düzeyini etkileyen temel bir unsurdur. Bir birey kendisi gibi aynı üniformayı giyen kişileri diğer insanlardan ayrı bir zümre olarak görmeye meyillidir. İnsanlar karşılardakileri giydikleri üniformaya göre gruplandırmaktadırlar. Kurumsal kimliğin algılanmasında ağırlıklı payı üniforma gibi görsel unsurlar kapsar ve bu da paydaşların akıllarında kurumla ilgili bir imajın oluşmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile “kurumun renklerinden, logolarından, çalışanların davranış ve görünümünden, kurumun iletişim biçimlerine kadar kurum kimliğini oluşturan her şey paydaşların zihinlerinde bir imaj oluşmasına neden olur” (Küçük, 2003). Ayrıca üniformanın sembolik anlamı aslında bireyin grup üyesi olarak belirli normlara uyduğunu ve o grubun temel değerlerine hâkim olan standart rolleri sergileyeceğini vurgular.

Jandarma Genel Komutanlığında kurumsal kimliğin en önde gelen unsurlarından biri ve kurumsal imajının somut hali üniformadır ve bir sembol olması dolayısıyla Jandarmanın sahip olduğu şeref ve itibar üniformaya da yüklenmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı üniformasında yapılan değişiklikler aynı zamanda kurumsal imaj değişimlerini de ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle; Jandarma Genel Komutanlığında yapılan üniforma değişikliğinin biçimsel olarak görüntüsünden ziyade

kurumsal bir imaj olarak ona yüklenen anlamların geçirdiği farklılaşma açısından irdeleme gereği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kıyafet düzenlemelerinin Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile yapılması konuya verilen önemi göstermektedir. Ancak, üniformanın şeklini belirleme yetkisinin "Millî Savunma Bakanlığına 1990 tarih ve 3612 sayılı Kanunun çıkarılmasından sonra açık şekilde verilmesiyle" (Gemalmaz, 2005: 891) bir nebze azalmakla birlikte halen önemini korumaktadır.

TSK personeli ve sivillerin çoğu, geçmişte Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığının 1 numaralı üniforması ve tören kıyafetinin aynı olması nedeniyle, kara ve jandarma ayrımının farkına varılmasında güçlük çekmişlerdir. Bu ayrımın farkına varılmasını sağlayan asıl unsurları ise jandarma taşıtlarının rengi, jandarma yazısı ve amblemi oluşturmuştur.

10 Haziran 1930 tarihinde çıkarılan 1706 Sayılı Kanuna göre Jandarma: Hizmet ve vazife itibarıyla İçişleri Bakanlığına, askeri eğitim ve öğretim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, silah ve mühimmat ile seferberlik ve seferde ordu emrine geçeceklerin maaş, iâşe ve elbise ile teçhizatı ve bütün masrafları hususlarında Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Ayrıca Subaylarının Kara Harp Okulu'nda yetiştirilmesi esası kabul edilmiştir. (Res. Gzt. 1930: Sayı 1526). 1983 yılında 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Jandarma Teşkilatı 1983 yılında kabul edilen 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanununun 4'ncü maddesine göre TSK'nın bir parçası olarak görev yapmış; eğitim ve öğretim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, emniyet ve asayiş hizmeti ile görevlerinin yapılması yönünden İçişleri Bakanlığına bağlı olmuştur. 27 Temmuz 2016 tarihinde çıkarılan 668 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 6'ncı maddesi ile Jandarma Genel Komutanlığı Türk Silahlı Kuvvetlerinden ayrılarak İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Bu bağlılık değişikliği ile birlikte Jandarma üniformasının değişimi de gündeme gelmiştir. Bu kapsamda jandarmanın kurumsal imajının değişiminin göstergesi olacak üniforma değişikliğine gidilmesi sonucunda şu an kullanılan siyah renkli Harici/Tören kıyafeti kabul edilerek kullanılmaya başlanmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Uygulanan Metot

Bu çalışmada, geçmişte yaşanan üniforma değişimlerinin dönemsel durumları göz önünde bulundurularak, dönemsel durum kapsamında son üniforma değişimi ile oluşturulmak istenen kurumsal imaj yapılandırma sürecinin değerlendirilmesi

amaçlanmıştır. Böylelikle, buradan elde edilecek veriler ileride yeni üniformaya yönelik algının tespiti için yapılacak çalışmalara ışık tutulacaktır.

Bu amacı gerçekleştirmek için şu sorulara yanıt aranmıştır.

a. Geçmişte yapılan üniforma değişimleri ile son üniforma değişiminin dönemsel benzerlikler ve farkları nelerdir?

b. Son üniforma değişim sürecinde medyanın rolü nasıl gerçekleşmiştir.

Bu amaca ulaşabilmek amacıyla Türkiye Cumhuriyeti döneminde yayınlanmış olan kıyafet kararnameleleri ve bu kararnamelerin çıkarıldıkları dönemler ile son yapılan değişiklik ve dönemi Tarihsel Karşılaştırma metodu ile ele alınmıştır. Ayrıca 2009-2016 yıllarında çıkan internet haberleri tepkisiz ölçüm metodu ve tarama metodu ile incelenmiştir.

3. Geçmişteki Üniforma Değişimleri ve Değişime Etki Eden Unsurlar

Türk tarihi boyunca varlık göstermiş Türk devletleri içerisinde değişik isimler almakla birlikte jandarma, devamlı olarak askeri teşkilat içerisinde yer edinmiş; savaş zamanlarında ordu içerisinde, barış zamanlarında ise askeri kolluk olarak görev yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de 27 Temmuz 2016 tarihinde yapılan değişikliğe kadar bu şekilde uygulama devam etmiştir. Bu tarihsel bakış açısı içerisinde Jandarma, Kara Kuvvetleri ile aynı eksende bulunduğu ve aynı üniformayı kullandığı için sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek gayesiyle Kara Kuvvetlerinin üniforması ele alınmıştır. Üniformaya yönelik olarak 1933, 1937, 1947, 1956, 1963, 1971 ve 1976 tarihli olmak üzere yedi kez kapsamlı Türk Silahlı Kuvvetleri Kıyafet Kararnamesi yayınlanmıştır. Buna ilave olarak 1935 ve 1948 yıllarında ise Jandarma Kıyafet Kararı yayınlanmıştır.

1909 Elbise-i Askeriye Nizamnamesinde tören kıyafeti olarak Asakiri Mansure-i Muhammediye ordusunda kullanılmış lacivert renkli elbise kabul edilmiştir. 23 Şubat 1913'te çıkartılan değişiklik Ek'i ile bu üniformadan hâkî üniformaya geçilmiştir. "Osmanlı sonrası Türkiye'deki halkın, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile karşılaştıkları ilk ve en önemli sorun, yeni kurulacak olan Türkiye devletinin uluslararası alanda bir aktör olarak tanınmasını ve böylece uluslararası arenada hareket edebilme yeteneğinin ve haklılığının tekrar ortaya çıkmasını sağlamaktır" (Gözen, 2009: 59-60). Bunu sağlayacak unsurların en önemlisi güçlü ve milli bir orduya sahip olunmasıdır. Oluşturulan yeni ordunun kurumsal imajının yenilenebilmesi için ordunun üniforması ile ilgili 1933 yılında kıyafet kararnamesi çıkarılmıştır. 1933 tarihli bu kararname Cumhuriyetin tarihinin ilk kapsamlı düzenlemesi olmakla birlikte 1913 yılında değişmiş olan üniformanın şeklinde ve renginde bir değişiklik yapılmayarak kullanımına devam

edilmiştir. Hatta aynı üniforma 1937 tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesiyle de değişmeden muhafaza edilmiştir.

1935 tarihli Jandarma Kıyafet Kararnamesiyle 1933 tarihli Kara Ordusu için geçerli olan üniformanın; 1948 tarihli Jandarma Kıyafet Kararnamesiyle de 1947 tarihli Kara Ordusu için geçerli olan üniformanın Jandarma için de geçerli olduğu ifade edilmiştir.

Üniformadaki en büyük değişim 1947 tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesi ile yaşanmıştır. 2. Dünya Savaşından kazanan ülke olarak çıkan ve süper güç olarak kabul edilmeye başlanan Amerika Birleşik Devletleri'nin ordusu tüm batı dünyasında olduğu gibi ülkemizde de model olarak alınmaya başlanmıştır. Türkiye savaş sonrası yaşadığı ekonomik kriz ve Sovyetlerin saldırgan politikaları nedeniyle ABD ile ortak olma yoluna gitmiştir. Bu etkileşimle ABD ordusunda giyilen üniforma 1947 Kıyafet Kararnamesi ile renk ve şekil tamamen aynı olacak şekilde Türk ordusuna ithal edilmiştir. Cumhuriyet dönemi Türk Ordusunda ilk defa gömlek ve kravat (bej renkte) kullanılmaya başlanmıştır. Bu üniformalar ile eskisi arasında hiçbir benzerlik ve bağ kalmamıştır. Sadece elbiselerin şekli ve rengi değil aksesuarları da büyük değişime uğramıştır.

Sovyetler Birliğinin yayılcı politikaları ve artan baskıları sonucu, Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması metnini kabul ederek NATO'ya dahil olmuştur. Hem devlet olarak hem de ordu yapısı, teçhizatı, eğitim anlayışı ve kültürü tamamen NATO kapsamında Amerika Birleşik Devletleri'nin etki alanına girmiştir. 1956 tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesiyle siyah ceket ve pantolon ile siyah şapka, beyaz gömlek, siyah kravattan oluşan Büyük Üniforma veya Merasim Elbisesi (Resim 1) kullanıma dahil olmuştur. Bu döneme kadar harici kıyafetler törenlerde de giyilirken ilk kez bu kararname ile törenlerde giymek üzere ayrı bir merasim elbisesi belirlenmiştir.

“Dünyadaki ekonomik daralma, 1950'lerin başında hızla gelişen ve yılda yüzde 10 civarına varan ekonomik büyümenin duraksaması ve 1957'de bütün kaynakların tükenmesi üzerine mal kıtlığı boy göstermiş ve Türk Lirasının yüzde 330 oranında devalüe edilmesi sonucunda, sabit gelirlielerin satın alma gücünde büyük bir düşüş yaşanmıştır”(Kalaycıoğlu, 1998: 41). 1950'lerin sonundaki olumsuz ekonomik gelişmeler özellikle alt rütbelerdeki subayları çok etkilemiştir. Özdemir (1994) ekonomik nedenlerle oluşan maddi yoksunluğun askerlerin toplumsal statülerini yitirmelerine neden olduğunu, toplumsal statülerinin azaldığını ve otonomilerinin yok olduğunu, bununla birlikte DP iktidarının ordunun otonomisini parçalayarak kontrol altına almaya çalışmasının büyük gerilimlere yol açtığını ve tüm bu nedenlerle darbe sürecinin gerçekleştiğini ifade etmiştir. 1960 darbesi, ordunun "emir ve komuta" zinciri dışında, alt

seviyedeki subaylar tarafından yapılmıştır. Ordunun en üst komuta kademesi darbe faaliyetinin dışında kalmıştır. Darbe sonrası "Pek çok subay gönüllü olarak emekliliğini istemiştir. Bir kısmı da resen emekli edilmiştir. Genelkurmay'ın direktifine göre 4700 kadar albay ile 335 general emekli edilmiştir. Mevcut albayların % 80'i, yarbayların % 50'si, binbaşılardan % 10'u emekli olmuştur" (Karavelioğlu, 2007: 24). Askeri Darbe sonrası ve yeni anayasanın kabulünden sonra hazırlanan 1963 tarihli TSK Kıyafet Kararı ile Türk ordusunun geçmişinde ilk kez 1956 yılında kullanılmaya başlanan siyah üniforma yürürlükten kaldırılmış, bunun yerine kışın hâkî, yazın bej harici/merasim kıyafeti kullanılmaya başlanmıştır.

Kıbrıs konusunda 1960'lı yıllarda yaşanan krizler ve bunun Türkiye-ABD ilişkilerine olumsuz etki yapması ve 12 Mart 1971'de Milli Güvenlik Kurulu üyesi olan generallerin gerçekleştirdikleri askeri darbe sonrası 1971 tarihli TSK Kıyafet Kararı yürürlüğe girmiş olup buna göre kışın kullanılan hâkî renkli harici/merasim kıyafet yaz ve kış kullanılmaya başlanmış; yazın kullanılan bej kıyafet ise yürürlükten kalkmıştır.

Kıbrıs Barış Harekatinin yapılması ve bunun etkileri sonucu ABD ile ilişkilerin gerilmesi sonrasında çıkarılan 1976 Kıyafet Kararnamesinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. 1971 yılındaki kıyafet kararı ile yüzde doksan oranında aynıdır. Buna göre harici/merasim kıyafeti olduğu gibi kullanıma devam edilmiştir.

4. Üniformadaki Renk Değişimleri ve Değerlendirilmesi

Renkler insanların kültürlerini ve algılarını etkilediği için elbiselerinde sembolik olarak kullandıkları bir unsur olmuştur. Kanışkan'a (2012: 86) göre kıyafetlerde kullanılan renk doğal olarak yoğun bir dildir ve bildirişim işlevi görür; ayrıca rengin ortam yaratma görevi nedeniyle insanlar onunla belli bir çevre yaratmaktadır.

"Osmanlı'da üniforma Yeniçeri ordusuyla başlamış ve memuriyetler renklerle tefrik edilmiştir" (Sevin, 1990: 54). Sertoğlu'da (1956: 193-199) Osmanlılarda sınıf ve makamların serpuş (başlık), sarık, çizme ve ayakkabıların rengi ile belli olduğunu bildirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde (Tablo1.)'de gösterildiği gibi Fransa'nın etkisi ile genel itibarıyla mavi ve tonları kullanılmış ve sonrasında Alman etkisi baş göstererek yeşil tonlu renkler ağırlık kazanmıştır.

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönem Üniforma Renkleri

DÖNEMİ	ORDU	RENGİ
III.SELİM	NİZAMİ CEDİD 1. ORTA	MAVİ
	NİZAMİ CEDİD 2. ORTA	KIRMIZI
II.MAHMUT (1827'DEN SONRASI)	ASAKİRİ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE	LACİVERT
1909 ELBİSE-İ ASKERİYE NİZAMNAMESİ	ASAKİRİ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE	LACİVERT(TÖREN) HAKİ(GÜNLÜK)
23 ŞUBAT 1913 TARİHLİ DEĞİŞİKLİK	ASAKİRİ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE	HAKİ

"I. Dünya Savaşı öncesinde Jandarmanın ıslahatlarıyla ilgili misyon şefliğinde Fransız General Bauman'ın bulunması (Barellies, 2003: 294) nedeniyle Türk Jandarma Teşkilatının üniformaları Fransız üniformalarına benzetilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2. Kıyafet Kararnamelerindeki Jandarma Harici/Tören Kıyafetlerinin Renklerinin Karşılaştırılması

Yıl Teferruatı	1933/ 1937	1947	1956	1963 Kış	1963 Yaz	1971/ 1976	2018
Ceket	Haki	Haki	Siyah	Haki	Bej	Haki	Siyah
Pantolon	Haki	Haki	Siyah	Haki	Bej	Haki	Siyah
Gömlek	-	Beyaz	Beyaz	Beyaz	Beyaz	Beyaz	Beyaz
Kravat	-	Siyah	Siyah	Siyah	Siyah	Siyah	Siyah
Ayakkabı	Siyah	Siyah	Siyah	Siyah	Siyah	Siyah	Siyah
Şapka	Haki	Haki	Siyah	Haki	Bej	Haki	Siyah

Tablo 2. de görüldüğü gibi hâkî renk Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde olduğu gibi Cumhuriyet tarihinin büyük bölümünde de tören kıyafetlerinde

kullanılmıştır. 1956-1963 yılları arasında siyah renk kullanılmıştır. Bu siyah üniformanın kullanılması Türk ordusunun geçmişinde bir ilk sayılır. Çünkü Türkler tarihlerinde siyah üniformayı ya da kıyafetleri pek kullanmamıştır. “19. asrın ilk yarısında Avrupa kıyafetlerinin kabulüne kadar Osmanlı Türkleri siyah ayakkabı giymezi” (Sevin, 1990: 121). "Osmanlı Döneminde 1554'den 1562'ye kadar Avusturya elçisi olarak görev yapan Ogier Ghiselin de Busbecq Türklerin felaketi hatırlattığı için siyahı sevmediklerini ve bu renk kumaş kullanmadıklarını daha çok yeşili tercih ettiklerini anlatmıştır"(Arığ, 2007: 11). “Kara renk Osmanlı sultanlarının ölümünde yas rengi olarak kullanılmış” (Uzunçarşılı, 1945: 55) olup günümüzde de batıda ölümü çağrıştıran matemin rengi olarak bilinir. “Dede Korkut'ta yeterli örnek olmamakla birlikte karanın kötü haber, kötülük ya da yıkım demek olduğu” (Karabaş, 1996: 28) ileri sürülebileceği gibi “erkeklerin adlarına eklenen bir sıfat olarak, erkeklerde gerekli olduğu düşünülen savaşçılık yeteneğinin bir belirtisi anlamında kimi zaman olumlu olarak” (Karabaş, 1996: 66) da kullanılmıştır. Kutadgu Bilig'de geçen "Ey ak-pâk insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et beyaza siyah çabuk bulaşır" (Arat, 1959: Dize 306) ifadesinden de anlaşılacağı üzere siyah kötü bir imaja sahiptir.

Her ne kadar Türk tarihinde siyah olumsuz algı oluşturduğu için kıyafetlerde pek kullanılmamış olsa da son yüzyılda bu değişmeye başlamıştır. Siyah renk aynı zamanda, gücü, soyluluğu, ağırbaşlılığı, hırsı ve tutkuyu ifade etmektedir. Koca ve Koç'un (2008) yapmış olduğu araştırmada katılımcılar siyah rengin çoğunlukla ciddiyet ve otorite duygusu ifade ettiğini söylemiştir. Kılıçarslan ve Fidan'ın (2012) çalışmasında siyah rengin ifade ettiği anlamlar için saygın, resmi, asilik, uyum ve zarafet, içine kapalı, rahatlık, sakin, güç, tarz, matem, öfke, sıkıntı, kendine güven, olgunluk, ölüm, güven, otorite, huzur terimleri kullanılmıştır. Siyah aynı zamanda "saygınlık, seçkinlik, yapısal kuvvet, sonsuzluk gibi duygular uyandırır" (Kanışkan, 2012: 82).

1963 Kıyafet Kararnamesi ile kullanılmaya başlanan yazlık kıyafetin bej rengi geçmişte çok fazla tercih edilmemiştir. Bej renk 1947 Kıyafet Kararnamesi ile ABD ordusundan Türk Ordusuna ithal edilen gömlek renginin yansımasıdır.

5. Üniforma Değişimine Yönelik İnternet Haberlerinin Değerlendirilmesi

6. 01 Ocak 2009 tarihinden itibaren 31 Aralık 2016 tarihine kadar internet üzerinden yayınlanmış ve içeriğinde "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Üniforma" geçen haberler ele alınmıştır. "Google Chrome" internet arama motoru kullanılarak yapılan ve sadece "Haberler" kriteri ile süzdürülen yıllara göre internette yer alan "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Üniforma" içerikli haber sayısı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. 2001 - 2015 Yılları Arasında İçerisinde "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Üniforma" Geçen Haberler

2009 - 2016 Yılları Arasında İçerisinde "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Üniforma" Geçen Haber Sayıları								
YILLAR	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
HABER SAYISI	19	47	84	153	221	325	786	266
ARTIŞ ORANI (%)	-	147	79	82	44	47	142	-66

2009 yılından itibaren haber miktarındaki artış her yıl yüzde elliden fazla artarak devam etmiştir. 2010 ve 2015 yıllarında artış iki katına yaklaşmıştır. 2012 yılına gelindiğinde 153 haberden 41'i, 2013 yılında 221 haberden 57'si, 2014 yılında 325 haberden 86'sı ve 2015 yılında yayınlanmış 786 haberin 110'u konumuzla birebir örtüşen haberlerdir. 2016 yılına gelindiğinde ise haber sayısında %66 gibi önemli oranda azalma görülmektedir.

2013, 2014, 2015 yıllarında haberlerin içerikleri incelendiğinde konu ile ilgili haberlerin çoğunluğunu Jandarma ve üniformasının değişimi ile ilgili haberlerin oluşturduğunu ve bunun artarak devam ettiğini görmekteyiz. 2016 yılında ise süreç tersine dönmüş ve haber niceliğinde ve niteliğinde büyük değişim olmuştur. Haber sayısı iyice azalırken nitelik olarak da kurumsal değişimden fazla bahsedilmemiştir. Özellikle 15 Temmuz 2016 tarihine kadar yayınlanmış 80 haberden 4 tanesi kamufraj kıyafeti değişimi, 10 tanesi ise üniformanın giyilmesi ile şeref ve onur timsali

olduğuna yönelik atıfları içeren beyanları kapsayan haberlerdir. Darbe teŗebbs sonrasında ise 186 haber yayınlanmıŗ olmakla birlikte; 2 tanesi baŗrts serbestliğini içeren yönetmelik ile ilgili, 1 tanesi üniforma rengi ile ilgili ve 15 tanesi darbecilerin üniforma giymesi ile ilgili haberlerdir. Bu haberler içinde ne bir üniforma deđiŗikliđi ne de kurumsal deđiŗiklik içeren haber mevcut değildir.

Medya baŗta jandarma ve niformasın deđiŗimi merkezli olmak üzere bu konuya ağırlıklı olarak yer vererek toplumun gündemini belirlemiŗtir. 2015 yılının sonlarından itibaren algı ve gündem oluŗturma yönündeki eğilim ortadan kalkmıŗtır.

7. Sonuç

İmaj algıya dayanmaktadır ve imajın inŗası için bir dizi bilgilenme sürecinin varlığı gereklidir. Algıyı deđiŗtirerek imajı deđiŗtirmek kolay olmakla birlikte doğrudan imajın deđiŗtirilerek algıyı deđiŗtirmek çok keskin ve sert bir etki yaratır. Yani orduda üniforma bir sembol olması nedeniyle deđiŗimleri hep sancılı olmuŗtur.

Tarihsel inceleme neticesinde üniformanın 1971 Kıyafet Kararnamesinde kısmen; 1947, 1956 ve 1963 Kıyafet Kararnamelerinde çok büyük deđiŗimlere uğradığı görülmektedir. Dönemsel etkilerin incelenmesi ise Üniformadaki büyük deđiŗimlerin önemli tarihsel kırılma noktaları sonucu oluŗtuđunu ortaya koymaktadır.

1947 yılında Üniformadaki büyük çaplı deđiŗimin nedeni 2. Dünya Savaŗı ve sonucunda oluŗan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin yer alma çabası ve buna bağlı olarak ABD'nin tamamen etkisine girmesidir. 2. Dünya Savaŗı sonrası dünyanın iki kutuplu hale gelmesi ve artan Sovyet tehlikesi nedeniyle Türkiye'nin NATO'ya dahil olması ve tamamen NATO ve ABD etkisine girmesi sonucu 1956 yılında niformalarda da deđiŗim yaŗanmıŗtır. 1963 tarihindeki deđiŗim 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası ve yeni bir anayasanın kabulünden sonra tamamen ülke içinde yaŗanan olaylar nedeniyle oluŗmuŗtur; bu deđiŗimde ülke dıŗı etkiler söz konusu olmamıŗtır. 1971 tarihli deđiŗim 12 Mart 1971'de darbe sonrası kısmi olarak yapılmıŗtır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinde kıyafet deđiŗimlerinin yaŗandıđı kırılma dönemlerinden bir tanesinin de darbe dönemleri olduğu ortaya çıkmaktadır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında TSK'nın imajında ve kılık ve kıyafetinde büyük bir deđiŗim yaŗanırken, 12 Mart 1970 Muhtırası sonrası kısmen deđiŗim yaŗanmıŗtır. Dikkat çeken husus ise 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında böyle bir deđiŗim olmamıŗtır.

Her ne kadar Jandarma Genel Komutanlığı üniformasının deđiŗimi 27 Temmuz 2016 tarihinde ıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameyle Türk Silahlı Kuvvetlerinden ayrılarak İiŗleri bakanlığına bağlanması sonucu yapılmıŗ gibi gözükse de aslında yayınlanmıŗ haberlerin nicelik ve niteliklerinin değerlendirmesi sonucu bu deđiŗime

yönelik algı yönetimi yapıldığı ve kamuoyunun hazırlandığı ortaya çıkmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bu üniforma değişimi de “15 Temmuz Darbe Teşebbüsü” gibi bir kırılma noktası sonucunda gerçekleşmiştir. Geçmişte yapılmış üniforma değişimlerinin darbelerin başarılması sonucu yapıldığı göz önünde bulundurulursa son değişikliğin tam tersi olarak başarısız bir darbe girişi sonrasında yapılması imaj oluşturma kapsamında farklı bir boyutta değerlendirilebilir.

Kullanıma başlanan Üniformanın, Jandarmanın TSK’dan ayrılması ve İçişleri Bakanlığına bağlanması nedeniyle, yeni bir kurumsal imaj oluşturma gayesi mevcuttur. Bununla birlikte seçilen üniformanın 1956-1963 yıllarında kullanılmış siyah renkli TSK tören üniforması ile birebir aynı olması; mevcut TSK üniformasından sadece renk olarak farklı olması; şekil ve aksesuar yönünden hiçbir değişikliğin olmaması dikkat çeken bir husustur (Resim 1.).

Resim 1. Solda 1956-1963 Yıllarında Kullanılan; Sağda En Son Kabul Edilen Tören Kıyafeti

Kaynakça

- Arıg, A.S. (2007). Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma, Siyasal Kitabevi. Ankara.
- Barellies, R. (2003). Osmanlı'nın Alacakaranlığı, (Çev.: Yeşim Türkmenoğlu), Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- Gemalmaz, M.S. (2005) Türk Kıyafet Hukuku ve Türban, Legal Yayınevi, İstanbul.
- Gözen, R. (2009). İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Hacıb, Y. H. Kutadgu Bilig, cilt 2 (Çev. R.R. ARAT. (1959), Dize 4632, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara).
- Kalaycıoğlu, E. (1998), "27 Mayıs 1960 İhtilalına Giden Yol: Nedenler ve Açıklamalar", 27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası, ed. Suna Kili, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Kanışkan, E. (2012). Giysi Seçiminde Renk. Curaoğlu, F. (Editör). Giysi Seçimi, Eskişehir. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2689, 74-97.
- Karabaş, S. (1996). Dede Korkut'ta Renkler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karavelioğlu, K. (2007). Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Gürer Yayınları, İstanbul.
- Kılınçarslan, S., Fidan, M. (2012). Giresun Üniversitesindeki Çalışan Kadın Personelin Renklere Bakışı. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt:1, Sayı:4, Eylül, 38-54.
- Koca, E., Koç, F. (2008). Çalışan Kadınların Giysi Seçimleri ve Renk Tercihleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar.
- Özdemir, Ş. (1994). Askeri Darbeler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği Yüksek Lisans Tezi, İzmir,
- Resmi Gazete, (1930). 1706 Sayılı Jandarma Kanunu, Sayı: 1526.
- Sertoğlu, M. (1956). Osmanlı İmparatorluğu Ordu Teşkilatı ve Kıyafetleri-3, Resimli Tarih Mecmuası, Yeni Seri Sayı 3-75, 193-199
- Sevin, N. (1990). Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Kültür Bakanlığı Yayınları 1195, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1945). Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- 1933 Tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesi. 23 Mayıs 1933 Tarihli ve 14455 Sayılı.
- 1933 Tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesi Değişiklik Eki. 16 Ağustos 1934 tarihli ve 2/1372 Kararname Numaralı.

- 1935 Tarihli Jandarma Kıyafet Kararnamesi 07 Nisan 1935 Tarihli ve 2/2295 Sayılı.
1937 Tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesi. 01 Haziran 1937 Tarihli ve 1110/1904 Sayılı.
1947 Tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesi. 17 Mayıs 1947 Tarihli ve 3/5815 Sayılı.
1956 Tarihli Ordu Kıyafet Kararnamesi. 23 Aralık 1956 Tarihli ve 4/8196 Sayılı.
1963 Tarihli TSK Kıyafet Kararı. 15 Temmuz 1963 Tarihli ve PER: 4908.1.63 DİSİPMOR 1.Ks. (622) Sayılı.
1971 Tarihli TSK Kıyafet Kararı. 01 Nisan 1972 Tarihli ve PER: 4090-5-71 DİSİPMOR 1.Ks. (196) Sayılı.
1976 tarihli TSK Kıyafet Kararı 30 Eylül 1976 Tarihli ve PER: 4090-1-76 DİSİPMOR 2.Ks. (2757) Sayılı.

BİR ORYANTALİST OLARAK W. MONTGOMERY WATT'IN İSLAM TASAVVURU

Mehmet Zakir SARIKAYA

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Özet: Bu çalışmada genel olarak oryantalistlerin İslam'a ve Hz. Muhammed'e bakışı ele alınarak bunlardan farklı bir görüş ortaya koyan ünlü şarkiyatçı ve İngiliz araştırmacı Profesör W. Montgomery Watt'ın Hz. Muhammed ve İslam tasavvuru ele alınmıştır. Zira Profesör Watt, Oryantalistlerin İslam'a yönelik tahkir, reddetme ve yalanlama söylemlerine mukabil; nazik bir üslup ile zaman zaman empati de kurarak İslam dinini ve Hz. Muhammed'i araştırma konusu yapmıştır. İslam ve Hristiyanlık arasındabir diyalog ve köprü kurma gayretinde olan Watt, Ortaçağdan itibaren batıda gelişen ve İslamiyeti ötekileştiren algının yanlışlığına vurgu yaparak bu algının değişmesine de katkıda bulunmuştur. Bütün bu pozitif değerlendirmelere rağmen Watt'ın İslamiyeti bir hak din ve Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak kabul ettiğini söylemek de mümkün değildir. Watt'ın eserlerini yüzeysel bir şekilde okumak onu tam anlamıyla anlamaya yetmeyecektir. Zira satır aralarındaki mesajları ile Watt, kendisini gerçek bir Hristiyan olarak hissettirmektedir. Ancak genel olarak bir değerlendirme yapıldığında Watt'ın söylediklerinin yapıcı ve İslamın saygı duyulması gereken bir din olarak algılanması yönündeki katkısı inkar edilemez bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, İslam, Hz. Muhammed, Watt, Batı Düşüncesi.

W. Montgomery Watt's Islamic Conception As An Orientalist

Abstract: In this study, in general, Orientalists' view of Islam and Hz. Muhammed and Professor W. Montgomery Watt's conceptions of Hz. Muhammed and Islam, famous orientalist and British researcher who gave a different view on the subject, were taken into consideration. That is because Professor Watt, in response to the Orientalists' rhetoric, rejection and refutation of Islam with a gentle style by establishing empathy from time to time, made Hz. Muhammad a research topic. In an effort to establish a dialogue and a bridge between Islam and Christianity, Watt contributed to a great extent to the change of the perception that developed in the West from the Middle Ages onwards and alienated Islam by emphasizing that such a perception is wrong. However,

in spite of all these positive evaluations, it is not possible to say that he accepted Hz. Muhammad as a prophet and that Islam is a religion of truth. It will not be enough to read Watt's works superficially to fully understand him since through his messages between the lines Watt makes himself feel like a true Christian. Yet, when an assessment is made in general, it comes out as an undeniable fact that Watt's sayings contributed a great deal to the Islam's having been perceived as a true, sincere, respected and constructive religion.

Keywords: Orientalism, Islam, Hz. Muhammed, Watt, Western Thought

1. GİRİŞ

İslam dünyasında şarkiyatçılara ve onların ortaya koyduğu çalışmalarına karşı genel olarak olumsuz bir tavır takınılmasına mukabil, meselelere derinlemesine nüfuz edebilen ve İslam ve Hz. Muhammed'e karşı saygı sınırlarını koruyan Profesör Watt ve onun yumuşak üslubu, İslam dünyasındaki ilgili alim ve araştırmacılardan yankı bulmuştur. Nitekim Ahmed Zeki Yemânî, W. Montgomery Watt'ın *Islam and Christianity Today* (Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık) adlı eserinin takdiminde Watt'ı İngiliz ve genel olarak İslam hakkında İngilizce eser kaleme alan batılı oryantalistler içinde farklı bir yere koyarak şöyle demektedir: "Profesör Watt, Batı mantalitesini, uzun süre Batı dünyasını etkisi altına alan Orta Çağ yazarlarının İslam düşmanlığı ve ön yargılarından kurtarmak için çok şey yapmıştır. Uzlaşmanın zor olduğu bazı meselelerde uzlaşmacı bir tavır takınmanın verdiği fenomenolojik zorluklara rağmen o, İslam karşısında dar kafalılıktan kurtulmuş ve açık görüşlülüğün zirvesine ulaşmayı başarmıştır."

Gerçekten de Watt, *Muhammad at Mecca* (Hz. Muhammed Mekke'de) adlı eserinin giriş kısmında Müslüman okuyuculara hitaben, onların inançlarının reddini gerektirecek bir şey söylemediğini ve Müslümanlar ve İslam inanç esasları ile Batı'daki araştırmalar arasında uçurumun bulunmasına gerek olmadığını belirterek bazı Batılı araştırmacıların görüşlerinin İslam adına kabul edilemez olduğunu ifade eder. Bu araştırmacıların böyle yapmakla aslında, kendi koydukları araştırma prensiplerine inanmadıklarını ve onların vardıkları neticelerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini söyler. Ne var ki Watt, bu sözlerinin hemen devamında, İslamî inanç esaslarının da yeni bir şekillendirmeye tabi tutulması gereğine işaret etmek suretiyle, İslam ve Müslümanlar hakkındaki objektif sayılabilecek tutumunun, belki de biraz politik mülahazalardan kaynaklandığının ipuçlarını verir.

Kur'ân-ı Kerimde, Kitab-ı Mukaddes peygamberlerinin zikredildiğini ancak buradan hareketle Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Yahudi-Hıristiyan etkisinde

kaldığının söylenemeyeceğini belirten Watt, bu peygamberlerin Kur'an'da sunuluşunun tamamen farklı olduğunu ifade eder. Aynı şekilde o, Kur'an'da Kitab-ı Mukaddes ve Yahudi-Hristiyan kültürüyle ilgili diğer meselelere ait pek çok atıfta bulunulduğunu, ancak bunlardan hareketle Kur'an'da aslında Yahudiliğin takdim edildiğini söylemenin oldukça yanlış sonuçlara götüreceğini söyler. Ne var ki Watt, Kur'an'da bulunan Yahudi-Hristiyan kültürüne ait unsurların, daha ziyade kanonik/muteber olmayan veya apokrif kitaplarda bulunan bilgilerle örtüştüğünü söyler. Zira ona göre Hz. Peygamber, bu heretik bilgi ve kıssaları içerisinde bulunduğu toplumdan öğrenmiş ve herhangi bir kritiğe tabi tutmaksızın onları Kur'an'a adapte etmiştir.

2. ORYANTALİZM

Bir oryantalist olan Watt'ın islam'a bakışını doğru tespit edebilmek, oryantalizm kavramının içerdiği anlamları ortaya koymakla mümkündür. Bu nedenle çalışmamız, öncelikle oryantalizmin anlamsal çerçevesi ve tarihî seyri içerisindeki hedef ve yöntemleri ve bu bağlamda İslam'a ilişkin çalışmalarının da arka planının ele alınması ve böyle bir zeminin üzerine Watt'ın İslam algısının ortaya konması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirdiğimiz takdirde genel olarak Oryantalistlerin, özel de de Watt'ın islama bakışını ve batıdaki İslam algısına etkisini anlayabiliriz.

Oryantalizm, en genel anlamıyla “din, dil, bilim, düşünce, sanat, tarih gibi alanlarda Doğu dünyasını inceleyen ve Doğu hakkında değer yargıları üreten Batı kaynaklı kurumsal faaliyet” olarak tanımlanmaktadır. (Bulut, 2007:428)

Günümüzde birçok farklı tanımıyla karşılaşabileceğimiz oryantalizm terimi, genel olarak kendisine yüklenen olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı bakışla ele alınmaktadır.

Oryantalizm kavramının pozitif/yapıcı bir kavram alanına sahip olduğunu düşünenler, onun akademik bir araştırmayı ve “Doğu” ile “Batı” arasındaki her türlü benzerlik ve farklılıkların incelenip karşılaştırılması suretiyle kültürel bir zenginliği amaçladığını iddia etmektedirler. (Yaran, 2003:236)

Bu kavramı negatif/yıkıcı olarak ele alanlara göre ise oryantalizmin, kimi zaman dinî kimi zaman da emperyalist amaçlara hizmet ettiği düşünülmektedir. Bu anlamda “Batı-Doğu” ilişkisi bir egemenlik ilişkisidir (Said, 2010:15). ve Batı, görece üstünlüğünü hiç yitirmeksizin “Doğu” ile kurabileceği bir ilişkiler dizisini oryantalist faaliyetler eliyle gerçekleştirmeyi hedefler (Said, 2010:15). Öyle ki, bu negatif algıdan dolayı Batılılar tarafından kendilerini vasıflandırmak için tercih edilmekten kaçınılan bir kavram haline gelmiştir.

3. GENEL OLARAK ORYANTALİSTLERİN İSLAM'A BAKIŞI

Tarihçi ve İlahiyatçı araştırmacıların da bildiği üzere, İslâm dininin gelişine kadar, dünyada Hristiyanlık dininingerçek manada bir rakibi yoktu. İslamiyetin inkişafına kadar Hristiyanlık hem doğuda hem de batıda nüfuz alanı oldukça geniş bir dindi. İslâmiyet Ortadoğu sahnesine çıktığında hem Hristiyanlık hem de Yahudilik, tehdit edildiklerini hissettiler. Hem Hristiyanlar hem de Yahudiler kendilerinin sahip oldukları statüye bu yeni dinin de sahip olmasını istemiyorlardı. Fakat yeni dinin etkin daveti çok geçmeden Ortadoğu'dan Çin'e kadar tüm Asya'ya yayıldı. İslâm dininin Doğu'da ve Batı'da hızlı bir şekilde yayılması, Hristiyan din adamlarının dikkatlerini bu dine yönelterek onları birtakım araştırmalara sevk etti. Ancak din adamlarının İslâm'a ve İslâm araştırmalarına olan bu ilgileri, İslâmiyet'i benimsemek veya bir ilahi din olarak İslamiyeti anlamaya çalışmak için değil, bilakis Hristiyan din kardeşlerini islamiyetten korumak içindi.

Oryantalizmin kökleri yaklaşık geçen bin yılın derinliklerine kadar uzanmasına rağmen, bu kavram Avrupa'da ancak Onsekizinci Yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. İlk defa 1779'da İngiltere'de, 1799'da da Fransa'da kullanılmaya başlandı. Orientalism kelimesi Fransız Dil Akademisi'nin sözlüğüne 1838'de girdi (Zakzûk, 1993:10). Oryantalizmin bu denli erken başlamasında rol oynayan faktör, Endülüs ve Sicilya'da bulunan Müslüman ve Hristiyanlar arasında meydana gelen tartışmalardı. Öte yandan özellikle Haçlı Savaşları da Avrupalıları, İslâm'ın kural ve gelenekleriyle ilgilenmeye sevk etti. Bu nedenle oryantalizm tarihinin ilk adımı, Orta Çağ Hristiyan Batı dünyasıyla, Müslüman Doğu arasındaki dinî ve ideolojik çarpışmanın tarihi olarak kabul edilebilir.

Sömürgecilik, kendi maksatlarına hizmet ettirmek ve hedeflerini gerçekleştirip Müslüman ülkelerde hakimiyetini sağlamlaştırmak için bir grup oryantalisti kullanmayı başardı. Böylece müsteşriklikle sömürgecilik arasında resmi ve sağlam bir bağ oluştu (Zakzûk, 1993:34). Sömürgecilik; görünüşte dinî, fakat gerçekte ise emperyalist amaçlı savaşlar olan Haçlı Seferlerinin bir uzantısıdır. Arap ve İslâm memleketlerini yeniden istila etmek, Haçlı Seferlerinin mağlubiyetinden beri Avrupalılarda bir emel, bir ideal oldu. Bu amaçla söz konusu ülkeleri inanç, adet, ahlâk ve zenginlikler gibi bütün yönleri ile incelemeye koyuldular. Bununla da onlardaki kuvvet noktalarını tanıyıp zayıflatmayı, zayıf yönlerini tesbit edip istifade etmeyi amaçladılar (Zakzûk, 1993:37). Haliyle dinî sebepler, Yahudî ve Hristiyanlığın güya İslâm'ın ilk kaynağı olduğunu iddia etmekle üstünlüğünü ispata çalışmak, böylece İslâm'ın değeri hakkında şüphe uyandırmak şeklinde yansımıştır (Zakzûk, 1993:39). Örneğin ilk dönemlerde harekete geçen Hristiyan ilâhiyatçıları, İslâmiyet ve onun Peygamberi (s.a.v.) aleyhinde iftira ve uydurma sözler yaymaya başladılar. İslâmiyetin kötü

ve şer saçan bir güç; Hz. Muhammed'in ise -haşa- bir put, bir kabile ilâhı veya şeytan olduğunu ileri sürüyorlardı. O çağda, sözde İslâmiyet'i tanıtmak için yazılmış, bütünüyle o günün yazarlarının hayal ürünü olan bir takım uydurma hikayeler dolaşıyordu. Müslümanları putperest olarak niteleyen, Tervagan, Muhammed ve Apollo diye üç ilâha taptıklarını ileri süren Roland Destanları (The Song of Roland) ve benzeri eserler, bunlara örnek verilebilir (Zakzûk, 1993:12).

Bütün bunların elbette nesnel gerçeklik ile hiçbir ilgisi yoktu. Nitekim bu edebiyatın önde gelenlerinden biri olarak tanınan Guibert de Nogent, İslâmiyet hakkındaki fikirlerini kaleme alırken, hiçbir yazılı kaynağa dayanmadığını, sadece halk yığınlarının bu konudaki düşüncelerine yer verdiğini, bunların doğrusuyla yanlışını ayırabilecek hiç bir ölçüye sahip olmadığını itiraf etmiş; buna rağmen, İslâm Peygamberi (s.a.v.) hakkında yazdıklarını haklı çıkarmak için Kötülüğü, düşünülebilecek en üst düzeyi aşmış bir kişiyi kötülükle anmanın hiçbir sorumluluğu yoktur (Zakzûk, 1993:12). demeyi ihmal etmemiştir.

Oryantalizmin doğuşunda dinî faktör ilk sırayı almakla beraber elbette başka faktörler de vardı. Bu amaçlar doğrultusunda değişik yerlerde Arap dili kürsüleri kuruldu. Cambridge Üniversitesi'nde bir Arap kürsüsünün kurulmasını öngören 1636 tarihli kararda biri "ticarî" diğeri "Hristiyanlaştırma" olmak üzere iki amaca hizmet edileceği konusu; "...Asıl amacımız Doğu ülkeleriyle olan ticaretimiz aracılığıyla krala ve devlete yararlı bir hizmet sunmak, kilisenin sınırlarını genişletmek ve şu anda karanlıklar içinde yaşayan insanları Hristiyanlığa davet etmek suretiyle Allah'ın şanını yüceltmektir (Zakzûk, 1993:20) şeklinde alenen ifade ediliyordu. Fakat burada sözü edilen dinî amaçlara hizmet etmek, İslâmî ilimlerin her alanında araştırma yapmayı da zorunlu kılıyordu. Bu işe ilk önce Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesi ile başlandı.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk tercümesi 12. Yüzyılda yapıldı. Oryantalistler o zamandan beri hatta bugün bile bütün Avrupa dillerinde çok sayıda Kur'ân-ı Kerîm tercümesi hazırlamaktadırlar. Bu tercümelerin baş taraflarına İslâm hakkındaki düşüncelerini ihtiva eden mukaddimeler koymuş, daha işin başında okuyucuya çoğu zaman İslâm'ın gerçekleriyle bağdaşmayan düşüncelerini sunmuşlardır.

Bunun yanısıra Avrupalılar İslâm Tarihi, Kelam, Fıkıh, İslâm Felsefesi, İslâm Tasavvufu, Kur'an ve Hadis ile ilgili araştırmalar yaptıkları gibi; sahabe, tabiûn, müctehid imamlar, fâkihler, hadisçiler, hadis ravileri, cerh ve ta'dîl ilmi, rivayet sahipleri hakkında çalışmalar yapmış; sünnetin delil olup olamayacağı, tedvîn şekli ve İslâm Hukukunun kaynağı konularını da araştırmışlardır. Ancak bütün bu araştırmalarını daha çok şüphe uyandıran bir üslûpla yaptılar.

Örneğin, Thomas Erpenius (1584-1624) her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'in dil açısından bir doruk sayılması gerektiğine inanıyorsa da anlam ve muhteva açısından, Kitab-ı Mukades'in gülünç bir taklidinden başka bir şey olmadığını kabul ediyordu. Hz. Peygamber ve onun öğretileri hakkındaki görüşü ise, o zamanlar bu konuda Batı'da yaygın olan nefret ve düşmanlıktan ibaretti (Zakzûk, 1993:21).

Ignaz Goldziher (1850-1921), sünnet kelimesinin kavramlaşma sürecinden bahsederken, Müslümanların sünnet kavramının hem mefhumunu ve hem de amelî değerini yeniden icad etmediklerini; zira bu kavramın aynı anlamda eski müşriklerde de kullanılmakta olduğunu; onların kullanımında "Arap dünyasının geleneklerine, ataların ahlâk ve adetlerine tekabül eden şeyler"ın sünnet olarak kabul edildiğini; İslâm'da değişikliğe uğrayanın sadece bu mefhumun muhtevası ile ona tekabül eden kelimenin mânâsı olduğunu; selevin nazarında Hz. Peygamber ve onun ilk tâbîleri tarafından yapılan her şeyin sünnet olarak kabul edildiğini; İslâmî sünnet anlayışının, eski bir Arap telakkisinin yeniden gözden geçirilmiş şekli olduğunu söylemektedir (Erul, 1999:40).

4. WATT'A GÖRE ORYANTALİSTLER VE WATT'IN İSLAM'A BAKIŞI

Watt'a göre oryantalist çalışmalar "entelektüel meraktan" kaynaklanmıştır. Zamanla Avrupalı yöneticiler de yönettikleri halkların sosyo-politik ve kültürel arka planlarına ışık tutan bu çalışmalara imkân ve destek sağlama yoluna gitmişlerdir. Watt, oryantalistlerin amacının İslâm'a saldırmak değil, onu tarihsel bağlamda ve eleştirel yöntemlerle ele alarak akademik çalışmalara konu yapmak olduğunu iddia etmektedir (Yaran, 2003:236-237).

Watt'a göre İslâm'ın şiddet dini olduğu yönünde oluşturulan bu imaj, Hıristiyanlığın ikna yolu ile yayılmış bir sulh dini olduğu hakkındaki imajla çelişki halindedir. Haçlı seferlerine katılanların, kendi dinlerinin bir sulh dini, muhaliflerinininki-nin ise bir şiddet dini olduğuna inanmaları ilginç bir tezattır (Watt, 2000:147). Watt, bu tezadın özellikle Haçlı Seferleri'nin yoğunlaştığı dönemlerde, Kur'an tercümelerinde hiç kimsenin aklına gelmeyecek yanlışlarla dolu çevirilerin temel sebebini teşkil ettiğini belirtmektedir (Watt, 2000:147).

Watt'ın vahiy algısını, vahyi doğrudan reddeden bir anlayış yerine Carl Gustav Jung'un "bilinçaltı" konusunda ortaya attığı tez şekillendirmektedir. Bu nedenle Watt'ın vahyi hiçbir zaman reddetmeyen bir söylem geliştirmesi, kimileri tarafından onun vahyi kabul ettiği algısına yol açmakta, ancak bunun "nasıl bir vahiy algısı" olduğu üzerinde fazla düşünülmemektedir.

Batı oryantalizminde XX. yüzyılla birlikte, Kur'an araştırmaları açısından vurgulanması gereken bir nokta, Kur'an'ın kaynaklarını keşfetme çabasında haddinden fazla bir artışın olmasıdır. Bu artışa yön veren 3 önemli nedeni Montgomery Watt şöyle sıralar:

Birincisi; Darwinci evrim teorisinin etkileri, ikincisi; ilk dönemde İslam'ın Yahudi-Hristiyan kültürel coğrafyasında doğmuş olması, üçüncüsü ise İslam'ın Yahudi ve Hristiyanlıkla, Kur'an'ın da aynı şekilde bu dinlerin kutsal metni Kitab-ı Mukaddes ile dinî ve entelektüel bağlarıdır (Gökkır, 2004:64). Son olarak ise Watt'ın da dâhil olduğu “dindar hristiyan oryantalistler”in oluşturdukları gruptan söz edilebilir ki, bunlar Kur'an'a yaklaşımlarında daha ihtiyatlı ve sempatik görünmektedirler. Bu gruptaki oryantalistler, -en azından söylem olarak- müslümanlara ve Kur'an'a haksızlık edilmesinden duydukları rahatsızlıkları eserlerinde yer yer dile getirmekten kaçınmamaktadırlar (Albayrak, 2003:184).

Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, böyle bir söylem tarzı, bu grupta yer alan oryantalistlerin “diyalog” çabalarının vazgeçilmez bir parçasını teşkil etmektedir.

Watt, İslam hakkındaki çalışmalarında “neredeyse diğerinin görüşünü kabul edecek kadar empatik” olmayı bir düstur edindiğini ifade etmektedir. O, İslâmî hakikati olumlu bir takdirle karşılama sınırına ulaştığını ve onunla ilgili Batıda yaygın olan yanlış ve olumsuz imajları düzeltmek için uğraştığını; fakat hiçbir zaman bir müslüman olabileceğini aklından geçirmedikçe de açıklıkla beyan eder (Yaran, 2003:256).

Bilimle din, Hristiyanlık ile İslam arasında çatışma değil, diyalogun olması gerektiğini (Çalışkan, 2007:220) vurgulayan, bunu her fırsatta dile getiren ve bunun modern dünyada bir gereklilik olduğunu ifade eden (Watt, 1982:10) Montgomery Watt'ın, Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık (Islam and Christianity Today) adlı kitabında kullandığı şu ifadeleri bu anlamda oldukça dikkat çekicidir:

“Dinlerin gelecekte herhangi bir karışıma gireceğini ön görmekte herhangi bir problem yoktur; yeter ki çeşitli dünya dinleri, birbirini, doruğunda sisler içinde görünmez Tanrı'nın oturduğu, bulutlarla kaplı dağın aynı tırmanıcıları olarak kabul ederken, ilk adımları karşılıklı birbirini tanımak olsun.” (Watt, 2002:228).

Hem Batı'da hem de İslâm dünyasında, yaptığı çalışmalarla haklı bir ün elde etmiş ve başta Tefsir olmak üzere Tasavvuf, İslam Hukuku, İslam ve Ortaçağ Felsefesi, İslam- Hristiyanlık arasında diyalog, Arap Tarihi ve Edebiyatı gibi oldukça geniş bir yelpazede üretken bir akademik hayat geçiren Watt, İslam ve Hristiyanlık arasında köprüler kurmaya çalıştı. Ne var ki, Watt'ın diğerlerine nazaran benimsediği

bu ılımlı söylemin Kur'an'ı müslüman kültüründeki gibi Allah'tan gönderilmiş olan ve en başından beri Allah tarafından koruma altına alınmış ilahi bir kitap olarak kabulüne bağlanması mümkün görünmemektedir. Çünkü o, böylesi ılımlı bir söylem tarzını, dinlerin birbirine yaklaştığı bir yüzyılda, bu yakınlaşmanın ve dinler arası diyalogun devamı ve belli bir düzeye ulaşabilmesi için zorunlu bir söylem olarak görmektedir. Bu bağlamda genel bir tespit yapmak gerekirse, XX. yüzyıl oryantalistlerinden bazılarının Kur'an vahyini izah etmek için başvurdukları Jung'un bilinçaltı teorisi, Watt'a göre de makul bir izah tarzı olarak görülmektedir. Watt, açık bir şekilde Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in bilincinin bir ürünü olduğunu reddetmektedir. Ona göre Hz. Muhammed'in samimiyeti konusunda herhangi bir sorun yoktur (Watt, 2006:38).

Ne var ki Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in bilinçaltının bir ürünü olduğu tezini de sıklıkla dile getirmektedir. Üstelik o, bu kabulünün Kur'an'ın ilâhî kaynaklı bir kitap olduğunu inkâr etme anlamına gelmediğini de şu şekilde ifade etmektedir: "Ben Kur'an'ın Hz. Muhammed'e kendi bilinçaltından geldiğini ileri sürerken, onun ilahî kaynaklı olduğunu inkâr etmiyorum." (Watt, 1997:128). Aslında onun bu yolla, oryantalistlerce genel kabul gören Kur'an'ın Hz. Muhammed'in bilincinin ürünü olduğu tezini, toplumun alt şuuruna atfetmek şeklinde değiştirmek istediği anlaşılmaktadır (Gökkır, 2003:97).

Watt'ın, Kur'an'ın ilâhî kaynaklı olduğunu kabul ettiğini iddia etmesine rağmen, Kur'an vahyinin muhatabı olan ve onu insanlığa ulaştırmış olan Hz. Muhammed'e dair şu sözleri, onun vahiy algısını nasıl bir peygamber tasavvuru üzerine bina ettiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir: "Muhammed'in samimi olduğunu söylemek, inançlarının doğru olduğunu kabul etmek anlamına gelmez. Bir insan samimi olabilir; fakat aynı zamanda yanıltıcı olabilir..." (Watt, 2001:26-27).

Watt'ın İslâm ve Kur'an üzerine yaptığı değerlendirmelerde benimsediği üslûp, büyük ölçüde takdir toplamıştır. Onun bir hristiyan olarak, İslâmî araştırmalarda müslümanları incitmemeye gayret göstermesi, Kur'an ve Hz. Muhammed'e yönelik saygılı bir dil geliştirilmesi gerektiğini de her fırsatta dile getirmesi müslüman bazı araştırmacılar tarafından olumlu karşılanmaktadır (Hakyemez, 1995:81).

5. SONUÇ

Netice itibarıyla, oryantalist geleneğin İslam, vahiy ve nübüvvet algısı nazar-ı dikkate alındığında, Watt'ın önemli bir evreyi işgal ettiği görülmüştür. Zira Watt'ın eserleri ve söylemleri ele alındığında, tarih boyunca İslam ve Kur'an'a yönelik tamamen ötekileştirici ve ret üzerine kurulu bir batılı söylemin yerini, birleştirmeye ve

diyaloga çağırın, oldukça pozitif bir dilin aldığı gözlenmiştir. Bununla birlikte Watt'ın Kur'an, vahiy, nübüvvet gibi kavramlara dair kabullerini hep dolaylı ve belirsiz bir söylemle temellendirdiği açık ifadeleriyle tespit edilmiştir. Kur'an'ın "bir bakıma" vahiy ürünü olduğu; sahilik noktasında "hemen hemen şüphelerden uzak" ancak "bazı hatalar içerdiği"; Hz. Muhammed'in ise "peygamber olduğu iddiasında samimi fakat samimiyetinin hatalardan uzak olduğu anlamına gelmeyeceği" gibi bu türden vurgularından hareketle, aslında Watt'ın Kur'an'a ve Hz Muhammed'e yönelik söylemlerinde ılımlı ve pozitif bir dili tercih etmekle birlikte, algı biçiminde geleneksel Batılı anlayışın sınırlarını muhafaza etme gayretinde olduğu net bir sonuç olarak ortaya konmuştur. Ayrıca benimsediği ılımlı söylemin arka planı yeterince analiz edilmeksizin Watt'ın eserlerine yönelik yüzeysel bir okumanın oldukça yanıltıcı sonuçları olabileceği, birtakım müslüman ilim adamlarının bu konudaki olumlu değerlendirmelerinden de hareketle ortaya konulmuştur. Nitekim Kur'an'a ve Hz. Muhammed'e yönelik geliştirilen bu pozitif dilin arka planında, müslümanlar ile hristiyanlar arasında oluşturulması arzu edilen diyalog sürecinin en temel etken olduğu tezinin, bizzat Watt'ın ifadelerinden de hareketle temellendirilebilecek bir tez olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma neticesinde, XX. yüzyıl oryantalistlerinden Montgomery Watt'ın Kur'an algı ve söylemlerinin Batı ilim dünyasında nasıl yankılandığının da bilinmesinin önem arz eden bir konu olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Watt'ın Kur'an'a yönelik çalışmalarına dair Batı kaynaklı akademik çalışmaların da süzgeçten geçirilmesinin, oryantalist faaliyetlerin geldiği son noktaya dair daha geniş bir perspektif sunması açısından oldukça faydalı olacağı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK İ. (2003), “Batı’da Son Dönem Kur’an Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, s. 169- 190.
- ALICI M. (1995), Montgomery Watt’da Vahiy ve Nübüvvet Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BULUT Y. (2007), “Oryantalizm”, DİA, İstanbul, c.33, s. 428-436.
- ÇALIŞKAN D. (2007), “W. Montgomery Watt”, Hadis Tetkikleri Dergisi, S.2 s. 217-222.
- ERUL B. (1999), Sahabenin Sünnet Anlayışı, Ankara.
- GÖKKIR B. (2004/2) “Oryantalist Literatürde Kur’an’ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı Disiplinler arası Bir Yaklaşım”, Bilimname, S.5, s. 61-74
- (2003), “Batı İslam Araştırmalarına Göre Kur’an’ın Oluşumunda Hz. Peygamber’in Rolü Meselesi”, SDÜİF VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta.
- HAKYEMEZ C. (1995), “Oryantalistlere Göre Hz. Muhammed”, İslami İlimler Dergisi, S.1, s. 161-176.
- SAİD E. W. (2010), Şarkiyatçılık,(Çev.), Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul.
- WATT M. (2006), Kur’an’a Giriş, (Çev.), Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- (2002), Günümüzde İslam ve Hristiyanlık, (Çev.), Turan Koç, İz Yayınları, İstanbul
- (2001), Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed, (Çev.), Ünal Çağlar, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- (2000), İslâm Avrupa’da, Çev., Hulusi Yavuz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,İstanbul.
- (1982), Modern Dünyada İslam Vahyi, Çev., Mehmet S. Aydın, Hülbe Yayınları, Ankara.
- (1997), İslâmî Hareketler ve Modernlik, Çev., Turan Koç, İz. Yay., İstanbul.
- YARAN C. S. (2003), “Watt’a Göre Oryantalist Bakışın Felsefi, Pluralist ve Liberal Versiyonu”, Oryantalistlerin Gözüyle İslam, Ed. Ahmet Yücel, Rağbet Yay., İstanbul.
- ZAKZÛK M. H. (1993), Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı, (Çev.), Abdulaziz Hatip, İzmir.

J. BENTHAM'IN TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE DOĞAL HAKLAR ELEŞTİRİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAYA
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Özet: Jeremy Bentham (1748-1832), Antik Yunan felsefesinde Aristippos ve Epikuros gibi filozoflar tarafından öne sürülen hazcı etiği, fayda ilkesi bağlamında yeniden yorumlayıp çağdaş bir etik ve hukuk teorisi geliştirmeyi başarmış bir 19. yüzyıl filozofudur. Fayda ilkesi, ahlak alanında bireyler arası ilişkileri düzenleyen, hukuk alanında ise yasa koyucunun eylemlerinin ve yasaların düzenlenmesinde kullanılacak nihai ilkedir. Bentham'ın ahlak felsefesinde, fayda ilkesi haz peşinde koşan insanlar arasında çıkacak çatışmayı sonlandıran, birey ile toplum arasında köprü kuracak bir ilke olarak görülür. Fayda ilkesiyle bireyin faydası ve iyiliğinden toplumun faydası ve iyiliğine geçilir. Ahlakta olduğu gibi hukukta da fayda ilkesinden hareket eden Bentham'a göre, egemenin iradesi olan hukuk, toplumun mutluluğunu artıracak faydalı yasalar yapmakla yükümlüdür. Çünkü insanların devlete itaati, sağladığı faydadan gelir. Bentham, toplum sözleşmesi geleneğinde yer alan Hobbes ve Locke gibi düşünürlerin ifade ettiği şekilde, varsayımsal bir toplum sözleşmesiyle sivil toplumun ve devletin ortaya çıkışının açıklanamayacağını ifade eder. Bu bağlamda Bentham hukuk teorisinde, hem toplumsal sözleşme teorilerine hem de doğal hukuk anlayışına karşı eleştiriler getirmiştir.

Anahtar kelimeler: Haz, Fayda ilkesi, Toplum sözleşmesi, Doğal hak/hukuk

J. Bentham's Social Contract and Criticism of Natural Rights

Abstract: Jeremy Bentham (1748-1832) was a 19th-century philosopher who, in Ancient Greek philosophy, succeeded in re-interpreting the hedonist ethics put forward by philosophers such as Aristippos and Epicurus in the context of the principle of benefit and developing a contemporary theory of ethics and law. The principle of utility is the ultimate principle that regulates inter-individual relations in the field of morality, and in the field of law will be used to regulate the acts and laws of the legislator. In Bentham's moral philosophy, the principle of utility is seen as a principle that ends a conflict between the people who seek pleasure, and to bridge the gap between the individual and society. With the principle of utility, the benefits and benefits of the individual

are passed to the benefit and good of the society. According to Bentham, who acts on the principle of utility in law as well as in morality, the sovereign law, which is the will of the sovereign, is obliged to put in place useful laws to increase the happiness of the society. Because people's obedience to the state comes from the benefits it provides. The emergence of civil society and the state cannot be explained by a hypothetical society convention as it is in the tradition of society contracted by thinkers such as Hobbes and Locke. In this context, Bentham has criticized the theory of law and the theory of natural law.

Key words: Pleasure, Principle of utility, Social contract, Natural right/law

GİRİŞ

Hukukçulardan oluşan bir aileden gelen ve kendisi de hukuk okumuş olan, faydacılığın (*utilitarianism*) önde gelen temsilcilerinden Jeremy Bentham (1748-1932), etik alanındaki görüşleri kadar, hukuk ve siyaset alanındaki teorik çalışmaları ve reform teşebbüsleriyle de ün kazanmış bir düşünürdür. Ayrıca Bentham, etik ve politikayı niceliksel ölçüm ve değerlendirme standartları oluşturmak suretiyle bilim veya bilimsel olarak doğrulanabilir disiplinler haline getirmek için çok çalışmıştır.

Bentham'ın ahlak ve hukuk öğretisi insan psikolojisi üzerine kuruludur. Ona göre insan doğası, kendi çıkarına uygun olarak hazzın peşinden koşup acıdan kaçınacak şekilde oluşturulmuştur. *Ahlak ve Yasama İlkeleri* adlı eserinin hemen başında faydacılığına temel yapacağı insan doğasıyla ilgili hakikati, insanın psikolojik yapısına dair gerçeği şöyle ortaya koyar:

Doğa insanoğlunu, iki muktedir hükümdarın yönetimine vermiştir: *Istırap ve haz*. Ne yapmamız gerektiğini de ne yapacağımızı da belirleyen bunlardır. ...Yapacağımız her işi, ağzımızdan çıkan her sözü, aklımızdan geçen her şeyi bu ikisi belirler: Bu bağımlılıktan kurtulmak için sarf ettiğimiz bütün gayretler bunu kanıtlayıp doğrulamaktadır (Bentham, 2017:17).

Bentham'a göre insanın birtakım arzulara sahip olduğu ve bu arzularını tatmin etmek için çaba harcadığı psikolojik bir hakikattir. O, tıpkı Epiküros gibi insan doğasının hazzı yönelip acıdan kaçacak şekilde kurulmuş olduğunu, bunun psikolojik bir zorunluluk olduğunu belirtir. Bu tespitlerini ise gözlem yoluyla elde ettiğini söylemiştir (Cevizci, 2002:196). Ona göre "fizik için deney ne ise etik için de gözlem odur" (akt., Sena, 1974:205). Ancak Bentham'ın kaygısı, yalnızca psikolojik bir gerçeklik olarak gördüğünü, yani tüm insanların hazzın çekimi ve acının itmesiyle eyleme geçirildiklerini bildirmek değildir. O, ahlakın ve insan eylemlerinin karakterinin nesnel bir ölçütünü saptama kaygısını taşır (Copleston, 2000:14). Bunun

gerçekleştirilmesiyle hem ahlakı, bilimsel bir şekilde ele alabilme imkânı doğmuş hem de hukuk ve siyaset alanlarında da yapmayı düşündüğü reformlar için teorik bir zemin hazırlamış olur.

Faydacı ahlak öğretisini temel alan Bentham, hazzın niteliklerine göre ağırlıklı sınıflandırmasını yapmış ve bir haz kalkülü oluşturmuştur. Buna göre kendi başına ele alındığında bir haz ya da acının değeri, şu dört koşulu göre değişir: Yoğunluğu, süresi, kesinliği veya kesin olmayışı ve yakınlığı veya uzaklığı (Bentham, 2017:37). Bunlar kendi başına ele alınan bir haz veya acının değerlendirilmesine hesaba katılan özelliklerdir. Bununla birlikte Bentham'a göre, bir haz ya da acının değeri, kendisini ortaya çıkaran eylemin değerlendirilmesi için dikkate alınması gereken iki koşul daha vardır: Çoğalma kabiliyeti ve saflığı (Bentham, 2017:38). Son olarak Bentham'a göre fayda ilkesi gereği bireyi olduğu kadar diğer insanları da hesaba katma zorunluluğu vardır. Yani haz ve eylemlere değer biçmede hesaba katılacak son özellik, doğrudan doğruya hazzın kendisiyle değil, eylemden etkilenen insanların sayısı ile ilgilenen bir özelliktir. Bentham buna, "haz veya acının kapsamı" (Bentham, 2017:38) der. Yani eylemden etkilenen kişi sayısıdır. Böylece eylemlerin yarattığı haz ve acıyı değerlendirirken, ahlaki eylemlere değer biçerken, yedi ayrı özelliği hesaba katmamız gerekmektedir.

Bentham bu ölçütlere göre bir eylemin bir toplumdaki bireyler üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak yol açtığı haz ve acı duygularının değerlerinin ayrı ayrı belirlenip haz değerleri bir tarafta acı değerleri ayrı bir tarafta toplandıktan sonra bu toplamın birbirinden çıkarılarak ağırlığın hangi tarafta olduğunun belirlendiği, gerçekleştirilmesi bir hayli güç görünen bir hesap önermektedir (Doğan, 2014: 355). Bentham'ın bu şekilde bir hesap yöntemini ortaya koyması ahlakın niceliksel terimlerle ölçülen bir bilim olarak ele alınması çabasını göstermektedir. Ayrıca Bentham, bir eylemin ahlaki olarak doğruluğunun tespiti için bizlere fayda ilkesini önerir. Bu ilkeye göre, bir eylem, o eylemden etkilenenlerin toplam iyiliğini artırdığı ölçüde ahlaken doğru eylemdir. İki seçenek arasında en yüksek iyiyi sağlayacak ya da en az kötülüğe yol açacak eylem tercih edilmelidir (Doğan, 2014:353). Ayrıca Bentham, "iyi"den hazzı, "kötü"den ise acıyı kastettiğini ifade eder ve fayda ilkesini şu şekilde tanımlar: "Fayda ilkesi, kişinin mutluluğunu arttırma ya da azaltma eğilimi gösteren her türlü eylem ve davranışı onaylayan ya da reddeden ilkedir" (Bentham, 2017:17)

Kısacası Bentham'ın temel problemi, "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğunun"¹ gerçekleştirilmesidir. Bu, fayda ilkesinin ta kendisidir. (Copleston,

¹ Cemil Sena, Bentham'ın bütün ahlak ve hukuk sistemini üstüne kurduğu bu ilkeyi, bu maximi Priestley'in bir kitabından aldığını belirtir. Bentham, Priestley'in kitabında bu maximi okuyunca, Archimed'in

2000: 15). Bentham'ın fayda ilkesini temel ölçüt görmesi, ahlak ve hukuku bir bilim olarak ortaya koyma amacının göstergesidir. Bu çalışmada ahlak ve hukuku bir bilim olarak ortaya koymaya çalışan Bentham'ın doğal hak ve toplum sözleşmelerine yaptığı eleştiriler analiz edilecektir.

1. Doğal Hak Kuramı

Bentham'ın hukuk teorisi onun hukuk tanımı ile ilişkilidir. Ona göre hukuk iktidarda olan gücün koyduğu kanunlar vasıtasıyla insan davranışlarını düzenleyen bir kurallar sistemidir. Onun bu tanımı tam olarak pozitif hukuk tanımına karşılık gelir, çünkü pozitif hukuk savunucularına göre, doğal hukukçuların savunduğu türden devlet öncesi bir hukuk ve haktan bahsetmek imkânsızdır. Hiçbir hukuk kuralı tabiattan gelmez, çünkü gücün olmadığı bir yerde hukuk kurumundan bahsedilemez (Önal, 2015:82). Bu nedenle Bentham pozitif yasaların temelini doğal hakların bulunduğunu savunan doğal hukuk teorisyenlerini eleştirir. Ortaya koyduğu hukuk teorisinde doğal hukuk/hak ve toplumsal sözleşme anlayışıyla hesaplaşmaya çalışır.

Bentham'ın doğal haklara dair eleştirisine geçmeden önce doğal hak kavramından kısaca bahsetmek, Bentham'ın doğal haklar eleştirisini ifade etmek bakımından önem arz etmektedir. Doğal hak kavramının kelime kökü *ius naturale*'dir. *Ius naturale* hem doğal hukuk hem de doğal hakları ifade eder. Ortaya çıkışı Antik Yunan'a kadar uzanan doğal hukuk, evrende ya da doğada ve insan doğasında rasyonel bir düzenin var olduğu kabulüne dayanır. Epistemolojik olarak rasyonalist olan doğal hukuk yaklaşımına göre evrendeki her varlık gerek birey olarak gerekse topluluk olarak doğalarında varolan içsel bir amaca göre eylemde bulunurlar. İnsanlar amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli olan davranış kurallarını keşfetme ve bunlara uygun davranabilme kabiliyetini sahiptir. Doğal haklar, insanın hayatına anlam ve değer kazandıran, varlığı *a priori* olarak kabul edilip akla dayanan ve pozitif hukukun üstünde yer alan evrensel ilkelerdir. Bu ilkeler herkes için her yerde ve her zaman geçerli olmaları bakımından evrensel, rasyonel ve mutlak olarak düşünüldüğünden "doğal" sıfatıyla nitelendirilirler (Uslu, 2011:27).

Doğal hak kuramı, klasik doğal hak ve modern doğal hak olmak üzere birbirinden farklı iki ana ekole bağlı olarak ele alınan bir kuramdır. İki kuram birbirinden doğal hak kavramına yükledikleri anlam itibarıyla farklılaşırlar. Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin savunduğu klasik doğal hak kuramında, doğal hak, bireyin kişisel

sınırlardaki dengeye dair ilkeyi bulduğundaki gibi "Buldum, Buldum? diye sevinçle haykırmıştır (Bkz. Sena, 1974:205).

tercihlerinin üstünde ve ötesinde Tanrı, doğa veya yasa gibi mutlak bir kaynağın evrensel adalet ve gerçeklik iddialarıdır.

Modern doğal hak kuramı ise, Rönesans ve Reform sonrası Avrupa'da Grotius, Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürler tarafından laik bir temelde ele alınmıştır. Modern doğal kuramında doğal hak, eylemde bulunmak için bir yeti, bir kabiliyet ve bir özgürlüktür. Bireyin sahip olduğu güç olarak doğal hak, bireyin tercih özgürlüğüne ve çıkarlarının önceliğine işaret etmektedir (Herbert, 2009:49). Ayrıca doğal haklar, temel ölçüt olarak eşitliğin, adaletin, yükümlülüklerin değerlendirilmesinde insanların toplum hayatı içinde barış ve düzeni sağlaması yönündeki hareketlerinin düzenlenmesinde kullanılır.

Doğal hak teorisyenlerine göre doğal hukuk-pozitif hukuk ayrımı hukukun kaynağının ne olduğu tartışmasından doğar. Pozitif hukuk, belli bir toplumda belli bir zaman içinde yasa koyucular tarafından toplumdaki düzeni sağlamak için konulmuş olan ve örgütlü bir şekilde uygulanan hukuktur. Doğal hukukçular için pozitif hukuk objektif olma özelliğine sahip değildir. Çünkü pozitif hukukun içerdiği ilkelerin değeri egemen güce bağlıdır. Doğal hukuk ise insanın doğasında bulunduğu ve insanın aklı ile keşfedebileceği ilkeler olarak, herhangi bir egemenin iradesinin ifadesi değildir.

Öte yandan bazı doğal hukukçular bazı pozitif hakların meşruiyetini adalet, eşitlik, özgürlük vb gibi doğal hukuk ilkelerinden aldığını belirtirler. Onlara göre eğer pozitif hukuk içinde doğal hukuk ilkelerine aykırı olanlar varsa bunlar, doğal hukuk ilkelerine uygun hale getirilmelidir. Bu nedenle onlara göre pozitif hukuk olsa olsa doğal hukukun tamamlayıcısıdır. Pozitif hukuk için doğal hukuk, hem kaynak, hem ideal hem de kontrol mekanizması görevindedir.

2. Bentham'ın Doğal Haklar Eleştirisi

İnsanların birtakım doğal haklara sahip olduğu düşüncesi düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olmasına ve pek çok düşünür tarafından savunulmasına rağmen ciddi bir şekilde de eleştirilmiştir.

Doğal hukuk teorisine yapılan eleştiriler, doğal hukukun bilimsellikten uzak olduğu, doğal hukuk tarafından doğa yasası olarak adlandırılan ilkelerin ise "metafizik, teolojik, dogmatik ve empirik" olarak kanıtlanamaz argümanlar olduğu ve olan-olması gereken arasındaki bir ayrıma dayanmadığı şeklindedir (Uslu, 2011:19). Özellikle insan aklına olan güvenin öne çıktığı ve her türlü dini ve metafiziksel kurular sert bir şekilde eleştirildiği Aydınlanma çağı olarak adlandırılan 18. yüzyılda yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Doğal haklara dayanan pozitif hukuk anlayışı düşünürümüz Bentham'ı da tatmin etmez. Çünkü Bentham, yaşadığı dönemdeki doğal haklara dayanan pozitif hukuk yasalarının ne kadar işlevsiz olduğunu fark eder. Bu işlevsizlik, toplumsal sorun olan güvenliğin sağlanamamasında kendisini göstermektedir. Bu nedenle hukuk için başka dayanakların araştırılması ve doğal hakların neden hukuka dayanak olamayacağına belirlenmesi gerekmektedir. İşte bu noktada Bentham doğal haklar kuramına çeşitli eleştiriler yöneltir.

Bentham'ın doğal haklara dair ilk eleştirisi onların doğuştan getirilen haklar olduğu düşüncesidir. Çünkü o, bu tarz hakların, epistemolojisinde yer alan gerçek-hayali varlıklar ayrımında, hayali varlıklar sınıfına dâhil olduğunu düşünmektedir.² Hayali olan bir varlık olan doğal haklardan hareketle bir pozitif hukuk oluşturmak ise mümkün değildir. Bu itiraz aslında çift yönlüdür. Bir taraftan hakların hayali olması dolayısıyla reddedilmesi gerektiği, diğer taraftan gerçek olmayan bir zemin üzerine gerçek bir durum olan pozitif hukukun inşasıdır (Aksoy, 2011:35). Bentham'a göre hak kelimesi özgül ve metaforik olmak üzere iki anlama sahiptir. Gerçek haklar gerçek yasaların ürünü iken metaforik haklar, doğal haklar bir başka metafor olan doğal yasaların ürünüdür. Bu durumda pozitif hukuk, gerçek olabilmek için gerçek haklara ve gerçek yasalara dayanmalıdır (Bentham, 2011:107).

Bentham'a göre haklar, hukukun ürünleridir, gerçek hukuk gerçek hakları doğurur. Kurgusal yasalardan ve doğal hukuktan ancak kurgusal haklar türetilir. Bu nedenle doğal haklar anlamsızdır; doğal ve ihlal edilemez haklardan bahsetmek bir dil oyunudur (Özkurt, 2013:108).

Bentham'ın doğal haklar kuramını ikinci eleştirisi öne sürülen doğal hukuk teorilerinin her birinin birbirine zıt düşünceler içeriyor olmasıdır. Doğal hak teorisyenleri tarafından ortaya atılan teoriler, birbirinden farklı doğa durumu tasviri yapmaktadırlar. Yine insanların doğa durumunda sahip oldukları haklar ve bu haklara dayanılarak oluşturulan yasaları tanıma ve tanımlamada da farklılıklar söz konusudur. Bentham'ın doğal hak teori ve teorisyenlerine yönelttiği bu eleştiriye gayet hoş bir şekilde MacIntyre şöyle ifade eder:

Diyelim ki herhangi bir kimse insanların doğal haklara sahip olduklarını veya doğal yasalarca bağlandıklarını öne sürsün. Sonra, onu bu tür hakların ya da yasaların bir listesini çıkarmaya davet edin. Bu tür teorilerin savuncularının içerik bakımından birbirinden farklı olan listeler sunmaları dillere destandır (MacIntyre, 2001:264).

² Bentham'a göre duyuyla algılanabilen ve bir şekle sahip olan maddi varlıklar, gerçek varlıklar iken, Tanrı, ruh ve doğal haklar gibi şeyler tamamen kurgusal ve metafiziksel varlıklardır.

Kısacası Bentham, doğal hukuk ilkelerini belirsiz olduğu ve her bir doğal hukukçunun bu ilkelerden farklı şeyler anladıkları ve bu ilkeleri doğal hak, insan hakları veya doğal eşitlik gibi teorilerle açıklamaya çalıştıkları için eleştirir. Doğa yasası demek aslında metafizik bir kavramdır ki hukuk açısından bu tür kavramlara başvurmak zararlıdır. Dolayısıyla Bentham için doğal hakkın tam anlamıyla ne olduğu bilinmediği için bu haklar pozitif hukukun ölçüsü olamaz. Değerlendirme için bir ölçüt olacaksa o da Bentham için fayda ilkesidir.

Bentham'ın doğal haklara üçüncü eleştirisi, doğal hakların keyfi bir şekilde genişleme ve sınırlandırılmama özelliklerine dayanır. Her şeyden önce doğal haklar üzerinde bir ölçme, belirleme, sınırlama yapılamaz. Sınırlamanın yapılamayacağı bir hak öğretisinin güven ortamını oluşturacak hukuku tesis edebilmesi şüphelidir.

Kesinlikten yoksun ve dogmatik bir yönü olan doğal hakların genişletilmesi, hesabı verilemez bir tarzda özgürlüğün sürekli olarak genişletilmesi anlamına gelmekte ve bu sınırlandırılmaz özgürlük anlayışı, kaçınılmaz olarak anarşiyle son bulmaktadır. Çünkü insanlar, doğal haklarla sınırsız olarak donatıldıklarını düşünerek her türlü sınırlandırılmaya karşı direnç gösterebilirler. Başka bir ifadeyle toplumdan önce sahip olunan haklar, bireylerin onları siyasal yönetim altında yaşarlarken de istedikleri gibi kullanma isteği doğurur.

Doğal hakların tüm ilkelerin önünde tanımlanması doğa durumundan çıkışı mümkün kılmayacaktır. Nitekim Bentham, bunun fiilen görüldüğünü de söylemektedir. Endüstri devrimiyle İngiltere nüfusunun 60 yılda iki katına çıkması, beraberinde pek çok sorun getirmiştir. Böyle bir durumda halen hakların önceliğini savunmak, ivedilikle çözüm gerektiren sorunlarla ilgili nafîle olacaktır. Zira doğal hakları gereği bir grup insan sınırsız özgürlük ve yaşam hakkına sahip olurken, diğer bir grup insan aynı doğal haklara sahip olduğu halde, bir yatakta 8 kişi yatıp, havalandırması olmayan evlerde salgın hastalıklardan ölmektedir. İngiltere örneğinde doğal haklar bir takım zengin kişiler lehine sınırsızca genişlerken fakirler lehine daralmıştır. Buradan çıkacak olan sonuç şudur: Modern doğal hukuk, bu haliyle, özgürlüklerin sınırsız olduğu ve aynı zamanda güvence altında olmadığı bir politik düzeni tesis etmektedir (Aksoy, 2011:36).

O halde Bentham'a göre pozitif hukuktan önce gelen, kendisi üzerine pozitif hukukun inşa edildiği bir doğal haklar dizisi yoktur (Bentham, 1988:42). Çünkü onlar, belirsiz, duygusal ve hatta anarşik sonuçları olan ilkelerdir. Hak denilen şey sadece, kesinliği ölçülüp biçilmiş yasalarla, yani pozitif hukukun yasalarıyla belirlenmelidir. Oysa doğal hakların ön planda olması, doğal hukukun, yapay olan pozitif hukukun önüne geçerek, onu aşan dogmatik karakterde bir tümel karakter kazanması ile sonuçlanacaktır.

Doğal haklar, pozitif hukukun yasalarını belirleyecek ve ona bir yaptırım gücü verecek bir önceliğe sahip değildir; haklar ancak pozitif yasaların çocuğu olabilirler. Bu demektir ki, insanlara haklarını yasalar verirler (Bentham, 1988:66). İşte bu bakış açısı, Bentham'ın yurttaşlık kavrayışının da özünü yansıtmaktadır. Yurttaşlar, kendilerine verili haklara sahip bireyler olarak hukukun sınırları içerisinde eylemde bulunabilen ve kendi bireysel taleplerini bu sınırlarda yaşama geçirebilen varlıklardır. Haklar, bireylerin doğuştan getirdikleri soyut kavramlar değil, yaşamsal gereksinimler sonucunda toplumlar tarafından belirlenen ve deneyimden gelen şeylerdir.

Bentham'ın modern doğal hukuk kavrayışını ve doğal haklara itiraz etmesinin dördüncü nedeni ise şudur: Bir eylem, herhangi bir doğal hukuk kuralı ile uyumlu olduğu için değil, sadece mutluluk ürettiği ve haz verici olduğu için haklıdır ya da değerlidir. O halde eylemler ve politikalar, mutluluk ürettikleri oranda, yani sonuçlarının haz verici olup olmaması bakımından değerlendirilirler. Bir davranışın meşruluğunu sağlayan şey, onun bir hak olması değil, hazla sonuçlanmasıdır. Bentham'a göre insanlar, hakları olduğu için değil, hazla sonuçlandığı için belli davranışlara yönelirler.

Bir şeyin hak olarak tanımlanabilmesinde tek ölçüt o şeyin bize haz verip vermemesi durumudur. Bu demektir ki varsayımlara dayanan bir şekilde insanın yaratılışıyla beraber hakla donanmış olması mümkün değildir. Bentham'a göre gerçek haklar, ancak haz verme sınavını geçerek “hak” adını alabilirler. Sadece zihinsel üretimlerin “hakları” tayin etmesi, onların gerçek varlık olma özelliği taşımasını sağlamamaktadır. Sonuç olarak Bentham'a göre doğal haklar sadece hayali varlıklarken, hazzla dayalı haklar gerçek varlıklardır.

Bentham'ın doğal hak teorisyenlerine bir başka itirazı, insanların birtakım devredilemez ve ellerinden alınamaz haklar olduğunu söyleyerek olan ile olması gereken ayrımını gözden kaçırmalarıdır (Gülbüz, 1996:87). Bu bağlamda birtakım hakların devredilemez veya ihlal edilemez olduğunu söylemek bu hakları ihlal etmiş bir yönetime karşı mücadele unsuru olarak kullanmaktır ki Bentham bunun yanlış bir tavır olduğunu savunur. Çünkü gerçekten insanlar eşit olsalardı ihtilaller olmazdı. Öyleyse burada anlatılmak istenen şey, insanların eşit oldukları değil, eşit muameleye tabi tutulmaları gerektiği hususu olmalıdır.

Bentham'a göre doğal haklar öğretisini hükümetlerin yapmaları gereken şeylerin bir ifadesi olarak görmeye çalıştığımız zaman da onun bir kez daha savunulamaz bir öğreti olduğu ortaya çıkar. Yurttaşların hayatlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini korumaktan sakınan veya vazgeçen hiçbir hükümet, böylesi bir durumda vergi ve ceza imkânsız hale geleceği için, insanları yönetmeye devam edemez. Bu sadece hükümet için değil yasa için de geçerlidir. Yasa, bireyler için, daha büyük

kötülükleri, verilecek zararları engellemek için sınırlama getirir. Burada da temelde fayda ilkesi gözetilmektedir (Cevizci, 2004:294).

3. Toplum Sözleşmesi Eleştirisi

Kökeni Antik Yunan'a kadar uzanan sözleşme anlayışı modern zamanlarda popülerlik kazanmış ve siyaset felsefesinde etkin bir konuma sahip olmuştur. Özellikle modern doğal hak kuramcıları toplum düzeninin kurulmasını toplum sözleşmesi kavramıyla açıklamaktadırlar. Onlara göre, henüz toplumun olmadığı bir durum olan doğa durumunda insanlar, kendi istek ve arzularının peşinden koşmakta, birbirleriyle savaş halinde ve tek başlarına can ve mal güvenliğinden uzak bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu kargaşa durumundan kurtulmak ve güvenliği sağlamak için kendi arzularıyla sınırsız özgürlüklerinden feragat edip birbirleriyle uzlaşarak özgürlüklerini sivil devlete bir toplum sözleşmesiyle devretmişlerdir. Başka bir ifadeyle insanlar kendi rızalarıyla doğa durumunda sahip oldukları doğal hakları yapılan sözleşme ile topluma devretmişlerdir. Bu anlayışla devlet, kendisinin yaratmadığı, kendi varlığından önce var olan bazı doğal hakları ortadan kaldırmayacak aksine bu hak ve özgürlükleri tanıyacaktır. Böyle bir sözleşme varsayımı fikrine Hobbes, Locke, Spinoza ve Rousseau gibi düşünürlerde rastlamak mümkündür. İşte Bentham bu sözleşme fikrine bazı eleştiriler yöneltir.

Bentham'ın toplum sözleşmesine ilk eleştirisi tıpkı doğal haklar da olduğu gibi sözleşme kavramının hayali, kurgusal olmasıdır. Bentham, siyasette büyük roller oynayan ve ünlü eserler meydana getiren Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin siyaset teorilerine bir kurmaca olan toplum sözleşmesiyle başladıklarını belirtir. Bu üç düşünürün sözleşme anlayışı kurgusaldır. Çünkü sözleşme bu yazarların sadece hayal güçlerinde vardır. Bu sözleşmelerin kurgusal olmaları sadece tarihte onlardan hiçbir iz bulunmamaları değil, aynı zamanda her yerde karşının delilini sağladıkları için kurgusaldır (Bentham, 2011:92).

Bentham'a göre toplumun oluşturulması için temel kabul edilen doğal hukuk teorilerinde toplum sözleşmesi, apriori bir ön kabul olarak toplumdaki ahlaki ve hukuki ilişkilerin anlaşılması için kullanılan, fiziksel ve tarihsel bir gerçekliği olmayan bir sözleşmedir. Bentham toplumsal sözleşme teorisini eleştirirken görüşlerini hedef aldığı Blackstone'un sözleşme anlayışını da bu husustan hareketle eleştirir. Ona göre hayaller döneminin, kurgular döneminin sonladığı bir çağda Blackstone, toplum sözleşmesi ile boyun eğme görevi ve direnme hakkı arasında bir uzlaşma kurmak için sözleşme kurgusuna başvurmaktadır (Bentham, 2011:90-91). Blackstone, doğru olmayan bir şeyi kabul etme hakkına sahip olduğunu varsayarak kanıtlamak istediği

önermenin kendisinin de doğru olduğunu kabul etmektedir. Bentham, erdem için ölçütler bulmak ya da iyi ve kötünün ne olduğuna dair bir değerlendirme yapabilmek için toplum sözleşmesine başvurmanın zararlı olduğunu, çünkü insanların sahip oldukları ayrıcalıklarının böyle kaygan bir formülasyonla desteklenmeye ihtiyacı olmadığını belirtir (Özkurt, 2013:101).

Bentham'a göre toplum sözleşmesi fikri tarihin bir anında kullanılmış ve hatta yararlı da olmuş olabilir, ama hukuk ve toplumun oluşumu açıklanırken böylesi soyut kavramların kullanılması ve bunların övülmesi gereksiz ve de tehlikelidir.

Ona göre insanların mutluluğu için neyin iyi neyin kötü olduğunu tespit edecek ölçüt toplum sözleşmesi değil, fayda ilkesidir. Ahlak ve hukukta bize daha yüksek bir nedene dayanmayan ve fakat her çeşit eylem için tek ve yeterli neden olan düpedüz fayda ilkesinin kendisidir (Bentham, 1988:51).

Bentham'ın toplum sözleşmesine ikinci eleştirisi verilen sözlere bağlılık ilkesidir (*pacta sunt servanda*) (Özkurt, 2013:102). Bentham'a göre bu ilke aslında sözleşmeye bağlılığı tesis etmek için, verilen sözlerin yerine getirilmesi gerektiğini ifade eden ahlaki bir yargıdır (Bentham, 2011:104). Verilen sözlere bağlılık ilkesi bağlamında şu iki sorunun cevaplanması gerekmektedir: İnsanların verdikleri sözleri tutmalarının nedeni nedir? Verilen sözün geçerliliği neye dayanmaktadır?

Bentham'a göre bu soruların cevaplanmasında toplum sözleşmesi kavramına başvurmak anlamsız, hatta zararlı bir düşüncedir. Çünkü toplum sözleşmesini savunanlar sözleşmeye neden bağlı olduklarını düşünmeden, sorgulamadan kabul etmişlerdir. Ancak insanların sözleşmeye uymasının bir nedeni vardır. Bu neden de insanların sözleşmeye uymalarından kaynaklanan faydadır. Siyasal bir toplumda yöneten ve yönetilenlerin sözleşmeye bağlılıklarını karşılıklı çıkarlar tesis eder. Dolayısıyla yöneticilerin yasalar çerçevesinde hareket etmesini, yönetilenlerin mutluluğunun sağlanmasını tesis eden sebep hep aynıdır: fayda. Yasaya itaat genele ve kişiye yarar sağlamıyorsa o yasaya itaat etmek anlamsızdır.

İnsanlar neden verdikleri sözleri tutmak zorunda olsunlar? Buna gösterilebilecek tek neden şudur: Sözlerini tutmaları toplumun faydasıdır: Sözlerini tutmaları toplumun yararına; eğer tutmazlarsa, cezanın genişliği ölçüsünde tutmaya zorlanmalıdırlar. Her bireyin sözünü tutması, bütünün yararına; sözlerin tutulmamasından, tutmakta kusur eden bireylerin cezalandırılması daha iyidir. Bunun nasıl olduğu sorulursa cevabı şudur: Sözlerin tutulması ile elde edilecek kazanç ve önlenecek zarar, insanların buna zorlamak için gerekli bunca cezanın doğuracağı zararı fazlasıyla karşılayacaktır (Bentham, 1988:159-160).

Bentham'ın toplum sözleşmesini eleştirirken kullandığı üçüncü argüman ise sözleşmenin taraflarına ilişkindir. Bentham, sözleşmenin bağlayıcı olduğu kabul edilmesi durumunda sözleşmenin kimler için bağlayıcı olacağı probleminin gündeme geleceğini belirtir. Eğer bir sözleşme iki kişinin karşılıklı olarak verdiği bir çift söz olarak tanımlanırsa ve bir söz ötekinin karşısında veriliyorsa bu durumda verilen söz kimin için bağlayıcıdır:

Elli yıl önce Kral, Büyük Dedeme, onu yasaya uygun şekilde yöneteceğine dair söz vermişti: Büyük Dedem de elli yıl önce Kral'a yasaya uygun şekilde itaat edeceğine dair söz vermişti. Kral, hemen şimdi, yasaya uygun şekilde yönetmek için komşuma söz verdi: Komşum da hemen şimdi yasaya itaat etmek için Kral'a söz verdi. Böyle olsa bile verilen bu sözlerin tümü veya herhangi biri beni neden ilgilendirsin (Bentham, 1988:163).

Anlaşıldığı üzere Bentham için sözleşmeye bağlılık sözleşmeyi yapan iki kişi arasında verilmiş bir sözü ifade eder. Yani sözleşmenin konusunu oluşturanları değil. Toplum sözleşmesi fikri ile aslında vermemiş olduğumuz bir söz verilmiş sayılarak sözleşmenin bizim için de bağlayıcı olduğu savunulmaktadır. Bentham için sözleri veren kişilerin siyasi yükümlülükleri olması sözün bağlayıcı kanıtı olamaz. Sözün bağlayıcılığının sebebi her zaman karşımıza çıkan fayda ilkesidir. Verilen bir sözün zarar doğurması o sözün tutulmasını ortadan kaldırır, bağlayıcılığı kalmaz. Bentham'a göre

İnsan türünün saadetini bir kurmacaya bağımlı kılmak gerekmez. Olduğu yere yığılacak bir kum temeli veya kilin üzerinde sosyal piramidi yükseltmek gerekmez. Oyuncakların çocuklara bırakıldığı gibi, insanların gerçeğin ve aklın dilinden konuşmaları zorunludur (Bentham, 2011:94).

Kısacası Bentham pozitif hukukun temelinde insanların a priori olarak sahip oldukları doğal haklar bulunduğu geleneksel anlayıştan ayrılarak, hukukun temel unsurları olan temel hak ve yasaların tanımını haz ve faydayla ilişkilendirerek yapmaya çalışır. O pozitif hukukun belli bir zamanda belli bir toplumda uygulanan kurallar bütünü olduğunu düşünür. Bentham'a göre bir eylem, herhangi bir doğal hukuk kuramı ile uyumlu olduğu için değil sadece haz ve mutluluk verici olduğu için haklıdır ve değerlidir.

SONUÇ

Bentham fayda ilkesi temelinde bilimsel bir ahlak ve hukuk teorisi geliştirmeye çalışmıştır. Ancak kendi teorisini ortaya koymadan önce gerek toplum sözleşmesi ve doğal haklar benzeri anlayışlara başvuran bireyci devlet teorilerini gerekse organik devlet teorilerine eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre bu teoriler ya kendi içinde

tutarsız teorilerdir ya da hiçbir şekilde gerçekçi değildirler veya bunların ard alanında fayda ilkesinden farklı başka bir ilke yer almaktadır.

Bentham'ın eleştirdiği hukuk teorilerinden sözleşme teorisinin temelinde, birçok kötülüğün doğuşuna yol açan doğa durumu ve toplum sözleşmesi gibi kurgular vardır. Sözleşme teorisinde her yurttaş yasaya gerçekten itaat etme sözü vermemekte sadece vermiş olduğu varsayılmaktadır. Ancak bu yasaya itaat etmek, genelin ve böylece de yurttaşın mutluluğuna gerçekten katkı yapmadığı için hiçbir şey ifade etmez. Dolayısıyla devletin ve hukukun temelinde esas olarak fayda ilkesi bulunmalıdır. Benzer durum doğal haklar teorisi için de geçerlidir. Bireyin elinden alınamaz, başkasına devredilemez haklar olduğu bildiren doğal haklar teorisinin en büyük hatası, olan ile olması gereken arasındaki ayrımı kaçırmasıdır. Bu bağlamda Bentham'a göre birtakım devredilemez veya ihlal edilemez haklar olduğunu söylemek bu hakları ihlal etmiş bir yönetime karşı mücadele unsuru kullanmak anlamına gelir ki bu yanlış bir tavidir. Çünkü gerçekten insanlar eşit olsalardı ihtilaller olmazdı. Asıl nokta burada eşit olmak değil eşit muamele görmektir (Cevizci, 2004:294).

Bentham'a göre haklar, hukukun ürünleridir, gerçek hukuk gerçek hakları doğurur. Kurgusal yasalardan ve doğal hukuktan ancak kurgusal haklar türetilir. Bu nedenle doğal haklar anlamsızdır. Ayrıca doğal haklar üzerinde bir ölçme, belirleme, sınırlama yapılamaz. Sınırlamanın yapılamayacağı bir hak öğretisinin güven ortamını oluşturacak hukuku tesis edebilmesi şüphelidir.

Sonuç olarak Bentham gerek doğal haklar gerekse toplum sözleşmesi teorilerini eleştirirken büyük oranda faydacı ve pozitivist argümanlarla hareket eder. Ona göre doğal hak ve toplum sözleşmesi fikri ne olduğu tam bilinmeyen, kesinlikten yoksun ve dogmatik bir yönü olan, doğal hukukçuların kurguladıkları, hayali şeylerdir. Bunlara dayanarak bir hukuk tesis edilemez. Ona göre hukuk iktidarda olan gücün koyduğu kanunlar vasıtasıyla insan davranışlarını düzenleyen bir kurallar sistemidir. Yani gerçek hukuk, pozitif hukuktur ve pozitif hukuk savunucularına göre, doğal hukukçuların savunduğu türden devlet öncesi bir hukuk ve haktan bahsetmek imkânsızdır. Hiçbir hukuk kuralı doğadan gelmez. Bu nedenle Bentham pozitif yasaların temelinin doğal hakların bulunduğu savunun doğal hukuk teorisyenlerini eleştirir. Ortaya koyduğu hukuk teorisinde doğal hukuk/hak ve toplumsal sözleşme anlayışıyla hesaplaşmaya çalışır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, H. A. (2011). Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- BENTHAM, J. (1988), A Fragment on Government, Cambridge University Press, New York
- BENTHAM, J. (2011). Yasamanın İlkeleri. (Çev.) ASAL, B., On iki Levha Yayınları, İstanbul
- BENTHAM, J. (2017). Ahlak ve Yasama İlkeleri, (Çev.) SARUHANLIOĞLU, Ö., ve BOYACI, U. K., İstanbul, Litera Yayıncılık,
- CEVİZCİ, A. (2002). Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul
- CEVİZCİ, A. (2004). "Jeremy Bentham", Felsefe Ansiklopedisi, cilt 2, Etik Yayınları, İstanbul, s. 288-294
- COPLESTON, F., (2000). Felsefe Tarihi, Yararcılık ve Pragmatizm. (Çev.) CANEFİ, D., İdea Yayınevi, İstanbul
- DOĞAN, A. (2013). "Jeremy Bentham". (Ed.) TUNÇEL, A., ve GÜLENÇ, K., SiyasetFelsefesi Tarihi, Platon'dan Zizek'e. s. 343-356, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- GÜRBÜZ, A. (1999). Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisi, Beta Yayınları, İstanbul
- HERBERT, H. G. (2009). A Philosophical History of Rights. Transaction Publishers, New Brunswick
- MACINTYRE, A (2001), Etik'in Kısa Tarihi, (Çev.) HÜNLER, H., ve HÜNLER, S. Z., Paradigma Yayınları, İstanbul
- ÖNAL, M (2015). "Çağdaş Pragmatist ve Realist Hukuk Felsefelerinin Ontolojik ve Epistemolojik Kökleri", Beytulhikme Dergisi, Cilt 5, Sayı: 2: 67-104.
- ÖZKURT H. (2013). Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlak ve Hukuk Teorisi, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul
- ÖZLEM, D. (2010). Etik-Ahlak Felsefesi. Say Yayınları, İstanbul
- SENA, C (1974). "Bentham", Filozoflar Ansiklopedisi, cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- USLU, C (2011). Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Liberte Yayınları, Ankara

METAFİZİK VE TEOLOJİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Neşet TOKU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Hayatın ve varlığın nasıl açıklanacağı ve nasıl anlamlandırılacağına dair, tarih boyunca esasta iki büyük cereyanın, iki büyük akımın rekabet ettiğini söylemek herhalde yanlış olmayacaktır: Farklı formlarda görünmekle birlikte, bir tarafta akla uygun ya da değil inancı ölçü olarak benimseyen “**din**”, diğer tarafta ise yegâne ölçü olarak rasyonaliteyi benimseyen “**felsefe**” yer almaktadır. Felsefenin **Antik Yunan** dünyasındaki doğuşunu mitolojik, mistik ve politeist inançların yerini rasyonel ve doğal nedenlerle yapılan izahların alması şeklinde temellendiren klasik düşünce tarihçileri tam da bu rekabete işaret etmektedir.¹ **Metafizik**; felsefenin, varlığı ve oluşu izaha çalışan kısmıdır. Filozofların varlık derken kastettikleri şey; genellikle Tanrı, ruh ve evrenin mevcudiyetidir. Metafizikğin görevi; Tanrı, ruh ve evrenin varoluş biçimini açıklamaktır. Filozofların aralarındaki ihtilaflar çoğunlukla metafizikle ilgilidir. Metafizik (**meta ta physika**) teriminin ilk kez, **Aristoteles**’in eserlerinin yayıncısı **Rodoslu Andronikos** (M.Ö. I. Yüzyıl) tarafından kullanıldığı rivayet edilmektedir. Güya; **Aristoteles**’in metafizik konularını içeren eseri, **Andronikos**’un neşrinde fizik konularını içeren eserinden sonra geldiği için ona bu ad verilmiştir. Ummiyetle bu görüş kabul edilmekte ise de adlandırmanın eserin konusunun mahiyetinden kaynaklandığı rivayetleri de yok değildir. Terimin tek kelime halinde (**Metafizik**) kullanımına ilk kez altıncı yüzyılda rastlanmakta, yaygın olarak kullanımı ise ancak on ikinci yüzyıldan sonrasına, özellikle **İbni Rüşd**’ün eserlerine denk düşmektedir. Bu dönemden itibaren **metafizik**, **vahyin verilerinin aksine**, **konunun akla dayanan bilgisi anlamını taşımaktadır**.² Ortaçağ geleneğinde, birkaç istisna dışında, metafizik terimi çok olumlu bir anlamda kullanılmış; öyle ki metafizik, öteki felsefe disiplinlerine nispetle en önemli mevki işgal etmiştir. Haliyle üniversite öğretiminde de ilk sırada yer almıştır. Bu dönemde varlık denilince de üç kategori anlaşılmaktadır: Varlığın asli kaynağı olarak Tanrı; ölümsüzlüğün dayanağı ve ilahi nefha olarak ruh ve insanlığın imtihanı için yaratılmış dünyevi hayat alanı olarak evren. Bu açıdan

¹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev., H. V. Eralp, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

² Aristoteles, *Metafizik*, Çev., A. Arslan, Ege Üniversitesi E. F. Yay., İzmir, 1985.

bakıldığında metafiziğin görevi de mantık temelinde Tanrı'nın varlığını, ruhun ölümsüzlüğünü ve evrenin yaratılmışlığını kanıtlamaktan ibarettir. Ne duyuların ne de deneyin herhangi bir rolünün bulunmadığı metafiziki alan yalnızca akıl yoluyla kavranılabilen bir varlık alanıdır.

Antikçağda bu anlamdaki ilk kapsamlı çalışma, **Platon**'a aittir. **Platon** varlık görüşünü iki farklı âlem tasavvuruyla izah etmektedir. Buna göre, **idealar** ve **duyular** âlemi olmak üzere iki farklı âlem vardır. Duyular âlemi; oluş ve yok oluş halindeki nesnelerin alanı, beş duyu ile algılanan bu dünya olup, sonlu ve ölümlüdür. İdealar âlemi ise ebedi ve ezeli olan, duyusal dünyanın ötesindeki hakikatler âlemidir. Duyusal şeylerin asıllarını teşkil eden idealar, yalnızca akılla kavranılabilir. İdealar yaratılmadıkları gibi, yok da olmazlar. Onlar, zaman ve mekân ötesidirler. Nesnelerin cins ismine karşılık gelen ideler, duyusal dünyanın ötesindeki en yüksek ideden, bölünmez türlere kadar inen bir hiyerarşi oluştururlar. Bu hiyerarşik idealar âleminin en üstünde “**iyi idesi**” vardır. İdeler ve nesneler arasındaki en önemli fark; idelerin zaman ve mekân dışında, nesnelerinse zaman ve mekân içinde bulunmalarıdır. Zihinde, doğuştan mevcut olan ideler, zihnin kurgusu ya da icadı değil, hakikatler âleminin zihindeki sabit yansımalarıdır. **Platon**'un “Varlık nedir?” sorusuna verdiği bu cevap, onu varlığı suya, havaya, toprağa, ateşe ya da apeirona indirgeyen diğer İlkçağ filozoflarından ayırdığı gibi; varlıkta hareketi reddeden **Parmenides**'ten ve varlığı harekete indirgeyen **Heraklitos**'tan da ayırır. Hakiki varlığı **idea** olarak niteleyen **Platon**; varlık hususunda değişim ve dönüşümü reddeden **Parmenides** gibi düşünmeyi de **Heraklitos** gibi varlığı değişim ve dönüşüme indirgemeyi de doğru bulmaz. **Platon**; değişen-dönüşen, zamansal ve mekânsal nesnelerin birer fenomen olarak, ideaların birer yansıması şeklinde var olduğunu ancak onların mutlak bir hakikate sahip olmadıklarını ve fenomenlerden yola çıkılarak hakiki varlığın mahiyetine ilişkin sorulara cevap verilemeyeceğini söylemektedir.

Platon; ideaların varlığını temellendirmek için matematikle işe başlamaktadır. Ona göre; mesela, $2+2=4$ denildiğinde muayyen varlıklar kastedilmez. Ancak, şayet sayıların belirli bir reel içeriğe karşılık geldikleri kabul edilmezse doğruluğundan herkesin emin olduğu matematiksel bilgi anlamını kaybeder. Bu açmaza düşülmesi, maddenin mahiyetiyle sayıların mahiyetinin farklılığının bilinmesiyle mümkün olmaktadır. Açıktır ki maddenin varlık yapısıyla sayıların varlık yapısı arasında prensip açısından fark vardır. Madde; değişip, dönüşüp yok olurken; sayılar, değişmez, dönüşmez, elle tutulmaz ama daima var olan zihinsel teşekküllerdir. Yine mesela; eşyayla ilgili olarak, **3** adet elmadan, **3** adet armuttan, **3** adet kaleminden veya **5** adet elmadan, **5** adet armuttan, **5** adet kaleminden yahut da **10** adet elmadan, **10** adet armuttan, **10** adet kaleminden, vs., söz edildiğinde, sayıların daima aynı kalan bir varlık

alanına aidiyeti, onlarla nitelenen eşyanın ise değişebildiği ve çeşitlenebildiği kastedilmektedir. Bu da gösteriyor ki matematiksel âlem, maddi âlemden farklı bir varlık âlemine, kendine mahsus kanunların hükmettiği müstakil bir varlık âlemine tekabül etmekte ve bunların herkes tarafından aynı şekilde doğru kabulü de bir zorunluluğu ifade etmektedir. Matematiksel âlemde geçerli olan kanunlar, orada formunu değiştirmedeği taktirde duyular âleminde de geçerlidir. Ebedi ve değişmeyen ideler, yalnızca sayılarla sınırlı değildir. Duyusal dünyada mevcut olan eşya ve hayatla ilgili tüm kavramsal nitelemeler, idelerin varlığını gösterirler. Mesela; duyusal dünyada, nesneler üzerinde çizilen bir şekil, bir kare, bir daire, vs. de yansıttığı soyut geometrik şeklin, idealar âleminin varlığına delalet eder. Soyut alana ait tüm kurallar, onlardan pay alan duyusal her alan için de geçerlidir. Aynı karşılıklılığı, bitkiler ve hayvanlar âlemindeki cinslerde de görmek mümkündür. Mesela; somut bir çınar ağacı ya da lale çiçeği, soyut ve kalıcı bir çınar ağacına delalet ettiği gibi, somut bir aslan ya da insan teki de soyut ve kalıcı bir aslan ya da insan idesine delalet etmektedir. Yine mesela; etikte cesareten, cömertlikten, erdemden söz edildiğinde bütün bu ifadelerdeki ideal durumlar muayyen, somut, tekil hallere izafe edilmiş olmaktadır. Bütün bunlar da göstermektedir ki kendisini duyulara ve algıya sunan varlık, idelerin mükemmel olmayan bir haline karşılık gelmektedir. Bu anlamda onlar arasında bir mertebeler sıralanması mevcuttur. Mesela çam ağacı, çam kavramının, çam kavramı, ağaç kavramının, ağaç kavramı da bitki kavramının özel bir halidir. Kavramların teşkil ettiği piramitin en tepesinde de “iyi” idesi de olan “Tanrı” kavramı bulunmaktadır. Bu ilkeye dayanarak Platon, idealar âleminin, duyularla algılanan nesneler âleminin çok daha mükemmel bir formunu karşıladığını, bunun için de varlık kavramının aynı zamanda en mükemmel ve en iyi anlamına geldiğini belirtmektedir. Yani ebedilik, mükemmellik, iyilik, güzellik varlık kavramının birer sıfatıdır.

Platon, ikili âlem tasavvurunu, mağara istiaresiyle de şu şekilde anlatmaktadır: İnsan, bir mağarada, sırtını mağara kapısının dışındaki gerçek âleme çevirmiş bir vaziyette, sanki zincire vurulmuş bir tarzda bulunmaktadır. Güneş, dışarda eşya üzerinde aksettiğinde onların gölgeleri mağaranın duvarlarında görünmekte ve gölgelerin asıllarından haberdar olmayan insan da gördüğü o gölgeleri gerçek zannetmektedir. Oysaki duvarda yansıyan şekiller, gerçek eşyanın yalnızca gölgelerinden ibarettir. Şayet insan, varlığın, mağaranın duvarlarında yansıyan gölgelerden ibaret olamayacağını kavrayabilirse işte o zaman gerçekliğin mağaranın dışında olduğunu anlayacaktır. Yani insan, duyuların ve algının zincirinden aklını kurtarabildiği takdirde, eşyanın hakikatini ve asıllarını hatırlayacaktır. Çünkü insanın ruhu, duyularla algılanan duyusal dünyadaki nesnelerin asıllarının bulunduğu, fizik ötesi, aşkın idealar âleminin yeryüzüne düştüğü için, daha önce orada gördüğü eşyanın asıllarını

hatırlayacaktır. **Eğer hatırlama olmasaydı, insanda akıl yürütme, muhakeme, mukayese, teemmül, gibi melekelerin bulunmaması gerekirdi.** İnsan sayılarının mevcudiyetini, geometrik şekilleri, iyilik, kötülük, güzellik, çirkinlik, erdem, adalet, gibi kavramları nasıl bilmektedir? Bütün bunların duysal algılarla elde edilmesi imkânsızdır. Açıktır ki sayılar duyu verilerine irca edilemezler. İnsan; adet kavramına, sayılara tecrübe öncesi, apriori olarak sahiptir. İki şeyin benzerliğini insan, mukayese ederek bilmektedir. Ancak, mukayese için insanda ayniyet, fark, çelişki kavramlarının tecrübe öncesi, apriori olarak bulunması zorunludur. Bu da demektir ki duysal dünya karşısında, idealar hakkındaki bilgi hatırlanmakta ve idealar eşyaya tatbik edilmektedir. Bunun da anlamı, idealar âleminin, duysal âleminden önce var olduğu ve duysal eşyanın asıllarını ideaların teşkil ettiği³ Sonuç itibarıyla **Platon** için asıl varlık, ideal varlık olup, duysal eşya, ideaların birer yansımasıdır. Duysal eşya, idealar var olduğu için vardır. Duysal eşyanın meydana gelebilmesi için mutlak boşluğa (madde-heyula) ihtiyaç vardır. Nesnel dünya, idelerle bu boş mekânın (madde-heyula) imtizacından doğmaktadır. İdelerin boş mekâna nüfuz etmeleriyle duysal dünyada idelerin resimleri, görünüşleri, kalıpları ortaya çıkmaktadır. İdea; değişmeyip daima aynı kalan asıl varlık, eşya ise değişip yok olan çokluktur. Duysal şeyler, ideaların kopyalarıdır. **İdeler; eşyanın asılları ve değişmez modelleri olarak hem dünyaya ait eşyayı meydana getiren dinamik sebepleri, realizasyonu hem de her yeni oluştaki maksadı, teleolojiyi teşkil eder. Platon'un bu varlık nazariyesi, idealist doktrinin ilk örneğidir.**⁴

Aristoteles; Platon'un öğrencisi olmasına rağmen ondan çok farklı bir varlık felsefesi inşa etmiştir. Aristoteles'e göre; Platon'un iddia ettiği gibi varlık; bir tarafta zaman ve mekân ötesi idealar âlemi, diğer tarafta da zaman ve mekânla kayıtlı fiziki âlem şeklinde iki farklı âlemden ibaret değildir. Varlık; Ay üstü ve Ay altı olmak üzere beş duyu ile algılanan tek âlemdir. Ancak, beş duyuyla algılanan âlemde her şeyin bir mahiyeti ve bir de varoluşu (cevher ve arazlar) söz konusu olup, ayırt edilmesi gereken varlığın bu iki yönüdür. Platon'un idea dediği şey aslında duysal eşyada gerçekleşen eşyanın mahiyetinden başkası değildir. Bir başka ifadeyle âlem; belirli bir cevher etrafında biçimlenen muhtelif arazlardan müteşekkil eşyanın toplamıdır. Eşyaya izafe edilen vasıfların bazıları mahiyete (cevher) bazıları da arazlara aittir. Âlemde geçerli olan zorunluluklar, eşyanın mahiyetinden; tesadüfîlikler ise eşyanın arazlarından kaynaklanırlar. Eşyadaki çeşitlilik, mahiyetlerin ve arazların niteliksel doğasıyla alakalıdır. Bu çerçevede Aristoteles; toprak, su, hava, ateş şeklindeki dört unsur

³ Platon, Diyaloglar Cilt 1, Cilt 2, Çeviri Ed., M. Bayka, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

⁴ Cavit Sunar, Varlık Hakkında Ana Düşünceler, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1977.

faraziyesini kabul etmekte fakat bu unsurları muhtelif tezat niteliklere indirgemektedir. Mesela; toprak ağır olup aşağıya doğru hareket ederken; ateş hafif olup yukarıya doğru hareket eder. Bu unsurlar birbirleriyle karışmasalar da birinin diğerine dominant olması durumunda ortadan kalkabilirler. Mesela; su, ateşi söndürdüğünde ateş suya dönüşür. Ateş, ağacı yaktığındaysa ağaç ateşe dönüşür. Bu dönüşümü; madenlerde de bitkilerde de hayvanlarda da görmek kabildir, ancak bu dönüşümü sağlayacak bir güce mutlaka ihtiyaç vardır. Bu güç, varlıkta cari olan **teleolojî**dir. Mesela; taşın yere düşmesi, taşın gayesi; çiçek tohumundaki potansiyelin çiçeğe dönüşmesi de o tohumun gayesidir. Denilebilir ki bir bütün olarak âlem, muayyen bir gayeye doğru evrilen bir organizma gibidir. Bu çıkarımla **Aristoteles; âlemin “fail neden”inin Tanrı olduğunu ve bunu da âlemdeki ahengin kanıtladığını ileri sürmektedir. Aristoteles’in Tanrısı, âlemin fail nedeni ise de o âlemi yoktan var etmiş de değildir. Tanrı; âlemin şekil vericisi, mimarı, musavviri, muharrikidir. Dolayısıyla bu da demektir ki şekil verilecek, imar edilecek, tasvir edilecek, tahrik edilecek bir “maddi neden” daha vardır. Maddesi bulunan her varlık, bu şekilsiz ilk maddeden var edilmektedir. Şekilsiz ilk madde mahiyeti gereği pasifken; onu şekillendiren Tanrı aktiftir. Eşyanın ilk ortaya çıkışını sağlayan “fail” ve “maddi” nedenler “nihai nedenler” ise de onlara “formel neden” ve “gaye neden”i de eklemek mümkündür. Her şey varlık kazanmak, var olmak için bu dört nedene dayanmak zorundadır. Aristoteles; ilk iki nedeni metafizikî varlık alanına; diğerlerini de fizikî varlık alanına dahil etmektedir. Metafizikî ve fizikî âlem ayrımı; fail neden (Tanrı) ile maddi neden (Madde) arasındaki hiyerarşiyi ifade eder. Hiyerarşinin en altında dört unsur (toprak, su, hava, ateş), sonra nebati varlık, sonra hayvani varlık, sonra insani varlık, sonra ebedi hareketin cereyan ettiği Ay üstü varlıklar ve en üstte de bütün bu varlık alanlarına şekil veren ilk muharrik, Tanrı bulunmaktadır. Dolayısıyla Tanrı; varlıkların hem evvelini hem ahirini hem nedenini hem de gayesini oluşturmaktadır.**

Aristoteles’in, hocası Platon’un varlık anlayışını reddetmesinin asıl sebebi, cevher (mahiyet) kavramına yüklemiş olduğu farklı anlamdır. Aristoteles için felsefenin en önemli sualı, cevherin ne olduğuna yönelik sualdir. Ona göre; “Varlık nedir?” sualı “Cevher nedir?” sualıyla aynıdır. Aristoteles; Platon’un varlığı **idea olarak kavrayışını **kategorilerden hareketle sorgulamaya tabi tutmakta ve sonuç itibarıyla da asıl varlığın somut, tekil varlık olduğuna hükmetmektedir. Cevher ya da mahiyet, “bir şeyi o şey yapan şey”dir, Aristoteles için. Yani hem tekil olan hem de özü belirleyen şey. Bir şeyi her ne ise o yapan, ona kimliğini verendir. Bir şeyin cevheri, onun kendi mahiyetini gerçekleştirme yönünden o şeyin gayesini oluşturur. Bu açıdan cevherin form olduğu da söylenebilir. Ancak burada belirtilmesi gereken husus,****

özü teşkil eden formun, potansiyel anlamında değil, mevcut tekil bir varlığın mahiyetinin tezahürü olmasıdır. Form olarak öz, tekil ve müşahhas varlığın kendisine aşkın değil, ona mündemiçtir, onunla birlikte mevcuttur. Aristoteles'in varlığa ilişkin görüşlerinin anlaşılması için, varlığı izah sadedinde kullandığı iki kavramın; **dunamis/kinesis** ve **energeia/entelecheia** kavramlarının açıklanması çok önemlidir. **Dunamis/kinesis**, bir varlığın mahiyeti gereği haiz olduğu yeteneği, imkânı, kapasiteyi ifade ederken; **energeia/entelecheia** genellikle tekil varlığın mahiyetinden bağımsız olarak mevcut olmayan ve onun kendi yetkinliğini tarif eden içkin aktiviteyi ifade eder. Varlık hakkındaki **dunamis/kinesis** ve **energeia/entelecheia** ayrımı, Aristoteles'in hiyerarşik âlem telakkisinin de bir karşılığıdır. **Dunamis/kinesis**, daha çok değişen, dönüşen ama nihai anlamda yok olmayan fizikî, duyusal varlıklar için geçerliken; **energeia/entelecheia** değişen ve dönüşen varlık alanının dışında olan varlık, yalnızca Tanrı için söz konusudur. Tanrı hiçbir maddî nitelik içermeyen mutlak manada **energeia/entelecheia**dır. Bu anlamda asıl cevher birdir ve onun herhangi bir benzeri de bulunmamaktadır. Tekil nesnelerden; bitkilerden, hayvanlardan, insanlardan, bahsedilmesine karşılık; mutlak teklik, salt **energeia/entelecheia** olan Tanrı'dır. Tanrısal cevher; yegâne yetkin, yegâne mutlak, yegâne bölünemez, yegâne tam olanıdır. Tanrı için hiçbir surette olumsuzluktan, duyusallıktan, **dunamis/kinesis**'ten söz edilemez. Varlığı ve özü bir ve aynı olan Tanrı, mutlak akıldır (**Nous**). Varlık ve öz ayrımının yokluğu, mutlak mükemmelliğin karşılığıdır. **Dunamis/kinesis** manasında cevhere ait nitelikler, madde ve formdan müteşekkil varlıklarda bulunur. Örneğin; bir insan, bir hayvan ya da bir bitkiye ait cevherde hem **dunamis/kinesis** hem de **energeia/entelecheia** bulunur. Çünkü onlar maddî niteliklere de sahip olmaları bakımından zorunlu olarak **dunamis/kinesis**e sahiptirler ve varlık ve öz ayrımı bu tür varlıklar için geçerlidir. Tanrı ise yetkinliğinden ötürü **dunamis/kinesis**e ait niteliklere sahip değildir. Tanrı; bütün cevherlerin var oluşunun ön şartıdır. Yani potansiyel olarak var olan varlığın gerçekleşmesi, kendisinde asla potansiyellik bulunmayan mutlak anlamda **energeia/entelecheia** olan Tanrı'nın varlığını gerektirir. Potansiyel varlığı, maddeyi harekete geçiren varlık olarak Tanrı, bir sevgi objesi anlamında ilk muharriktir. İlk hareket ettirici, aynı şekilde zamanın var oluşunun da sebebidir. Çünkü hareket olmadan potansiyelin tezahürü olamayacağı gibi zaman da mümkün olamaz. Zaman; hareketin sayısı olup, hareket olmadan ne geçmiş ne de gelecek mümkündür. Eğer hareket ebedi ve ezeli ise ona sebep olan şey de ebedi ve ezelidir. Dolayısıyla bu sonsuzca değişip dönüşen âlem telakkisinin arka planında yatan temel neden de yine onun varlık sebebi olan Tanrı'nın sonsuzluğudur. Netice olarak; **Platon'da hakikat ya da gerçeklik değişmezlikte görülürken; Aristoteles'te yokluk hareketsizlik, gerçek anlamda var olmaksızın harekete sahip olmaktır.**

Aristoteles'in hareketin farklı bir biçimi olarak Tanrı'ya mutlak aktivite, *energeia/entelecheia* demesi de işte bu yüzdendir. Değişimin sürekliliği de zaten, daimi bir potansiyel olan maddenin, dunamisin mutlak aktivite *energeia/entelecheia*'ya yönelik daimi hareketliliğinden başka bir şey değildir. **Aristoteles'in varlık anlayışı, Platon'un yaklaşımını tersine çevirmektir. Platon, idealara dayanarak varlık ve oluşu izah etmekte ve idealizmi savunmaktayken; Aristoteles, bunu maddeden hareketle yapmakta ve realizmi savunmaktadır.**⁵

Hayatın ve varlığın hakikatinin din mi yoksa felsefe tarafından mı temsil edileceği tartışması Hristiyan kaynaklarındaki anlatımıyla şöyle başlamıştır: Pagan Roma'nın dünyaya egemen olduğu dönemde, "hakikate tanıklık etmek" maksadıyla dünyaya geldiğini söyleyen **İsa'nın, Mesih** olduğunu reddeden **Yahudiler**, onun krallık iddiasında bulunduğunu ihbar ederek, **Yahuda Bölgesi'nin Romalı valisi Pontius Pilatus'un** askerlerince tutuklanmasını sağlamış ve cezalandırılmasını istemişlerdi. Din dışılığı, paganlığı ve dolayısıyla seküler aklı temsil eden **Roma Devleti'nin** valisinin, **"Onu niçin kendi dinî yasalarınıza göre cezalandırmıyorsunuz?"** sualini, Yahudiler, **"Bizim kimseyi öldürmeye yetkimiz yok."** şeklinde cevaplandırıncı, **Pilatus**, İsa'ya **"Sen Yahudilerin kralı mısın?"** diye sorar. İsa da **"Bunu sen mi soruyorsun yoksa başkaları mı (Yahudiler mi) sana benden öyle söz etti?"** der. **Pilatus** ona, **"Ben Yahudi miyim? Kendi milletin seni tutuklayıp bana teslim etti, ne yaptıysan onu söyle."** karşılığını verir. Bunun üzerine **İsa**, **"Benim krallığım bu dünyada değildir. Benim krallığımın bu dünyayla ilgisi yoktur. Ben, hakikate tanıklık edeyim diye dünyaya geldim, hakikatten yana olan herkes beni dinlemelidir."** der. İsa'nın bu cevabına karşılık **Pilatus**, **"Hakikat nedir?" ("What is truth?")** sualini yöneltir. Bu şekilde devam eden sorgulama neticesinde **Pilatus**, her ne kadar **İsa'nın** suçsuzluğuna karar vermiş ise de **Yahudiler**, **"Bizim, Kayser'den başka (Roma İmparatoru) kralımız yoktur. Onu çarmıha germelisin!"** diye, ısrar edince, **İsa'yı** onlara teslim etmiş ve onun Yahudiler tarafından çarmıha gerilmesine göz yummuştur.⁶ İşte; nakledilen bu tarihî rivayetteki **Pilatus'a** ait **"Hakikat nedir?" ("What is truth?")** suali, o günden itibaren felsefe ile din arasındaki rekabetin bir nevi sembolik anlatımı olarak algılanagelmıştır.

Tezahürüyle birlikte Hristiyanlık; hayatın ve varlığın hakikatine dair yeni bir anlayışı ortaya koymuş, Yunan filozoflarının rasyonel hikmetini (felsefe, hikmet sevgisidir) reddederken onun karşısına başka bir hikmeti, Hristiyan hikmetini yani teolojii çıkarmıştır. Bu yeni hikmetin temel parametresi, İsa-Mesih'e iman etmektir. Hristiyanlık bir dindir ancak kutsal metin yazılırken

⁵ Hatice Nur Beyaz Erkızan, *Aristoteles Yazıları*, Sentez Yay., Bursa, 2012.

⁶ İncil, Yuhanna 18-19., Çağdaş Türkçe Çeviri, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1990.

imani ifade edebilmek adına bazen felsefi terimler kullanılarak insani bir ihtiyaç giderilebilir. Hristiyan öğretisi de bir kozmogoniye içerir. Hiyerarşinin tepesinde Tanrı yer alır. Yeri, göğü ve insanı yaratan Bir olan Tanrı'dır. Eseri olan evren onun mülküdür ve dilediğinde ona müdahale eder ve inayetiyle onu yönetir. Onun gücü Hikmettir. Her yerde hazır ve nazır olan hikmeti, dünyadaki her şeyi doğal düzenine göre hareket ettirir. Hikmet, Tanrı'nın eseri ve mükâfatıdır. İlk Hristiyanlara göre, Yunan hikmetinin doğru olmadığını ilan etmek, aklın reddedilmesi anlamına gelmez çünkü Hristiyanlıkta, imana bağlı kılınan rasyonel-doğal bilgi, kesinlikle dışlanmamaktadır. Allah'ın öfkesi, küfre ve adaletsizliklerinden ötürü hakikati tutsak eden insanlar arasındaki adaletsizliğe karşı, göğün üstünde patlar ise de bilgisi yine eşyada ve insanlar arasında zuhur eder. Allah'ın görünmez yetkinlikleri, ebedi gücü ve ilahî sıfatları, dünyanın yaratılışından beri, onun eserleri aracılığıyla daima akla görünür kılınmıştır. Akıl; Allah'ın eserlerini temaşa ederek, Allah'a yükselebilir. Dolayısıyla **hikmet yani teoloji imanın telkin ettiği makul doğrulardan ibarettir.**⁷

Yunan hikmetine karşılık Hristiyan hikmetini yani teolojiyi savunan ilk büyük düşünür; **Skolastik** felsefenin en tipik temsilcisi **Saint Anselmus**'tur (1033-1109). **Anselmus; Kilisenin öğretisini akla uygun bir içimde izah etmeye çalışan koyu bir Katolik'tir. Ona göre felsefe, teorik bir ilahiyattır ve görevi de dinî hakikati akılla temellendirmeye çalışmaktır. Öncelikle “Bilmek nedir?” diye soran Anselmus, “Bilmek, düşüncenin realiteye uygunluğunu kanıtlamaktır.”, der. Zira her düşünce bir var olana delalet eder ve her var olan da bir “Mutlak Varlık”ı şart koşar. Mutlak Varlık, Tanrı'dır ve Tanrı olmaksızın hiçbir şeyin varlığı düşünülemez. Anselmus'un bu düşüncesinin Platon ve Yeni Platonculuk'tan mülhem olduğu açıktır. Nitekim Skolastiğin bu ilk dönemi Yeni Platonculuk'un tesiri altındadır.**⁸ **Anselmus için “iman”** bilgiden önce gelir fakat akılla temellendirilebilir. **“Anlamak için iman ediyorum.”** cümlesinin anlamı budur. Bundan kasıt; dinin öncelikle bir inanç meselesi olduğu, ancak inandıktan sonra akla uygunluğunun da fark edileceğidir.⁹ İnanmayanlar, diyor **Anselmus**, inanmadıkları için anlamaya çalışırlar; biz ise inandığımız için anlamaya çalışırız. Aslında onlar da biz de aynı şeyi arıyoruz zira **iman ile akıl arasında tam bir uygunluk vardır. Anselmus, bu uygunluğu Tanrı'nın varlığını ispatlayarak göstermeye çalışır. Anselmus'un ispatı şu şekildedir: Var olan her şeyin sebebi vardır. Bu sebep ya tektir ya da birçok. Eğer nihai sebep tekse o her şeyin sebebi “Mutlak Varlık” olan Tanrı'dır. Eğer sebep birçok**

⁷ Etienne Gilson, Ortaçağda Felsefe, Çev., A. Meral, Kabalcı Yay., İstanbul, 2003.

⁸ Ernst von Aster, İlk ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, Çev., V. Okur, İm Yay., İstanbul, 1999.

⁹ Karl Vorlander, Felsefe Tarihi, Çev., M. İzzet, O. Saadettin, İz Yay., İstanbul, 2004.

ise onun hakkında üç ihtimal söz konusu edilebilir: Birincisi, bir çoğun sebebi birdir ve ona bağlıdır. İkincisi, birçoğu teşkil eden her sebep, kendi kendinin sebebidir. Üçüncüsü, sebeplerin her biri diğeri sayesinde mevcuttur. Birinci ihtimal doğrusu bu her şeyin tek sebepten kaynaklandığı var sayımının aynısıdır. İkinci ihtimal doğrusu kendi kendinin sebebi olan her bir sebep ya aynı niteliklere sahiptir ki bu yine tek bir sebebin varlığı anlamına gelir ya da farklı niteliklere sahip münferit sebepler demek olur ki bu da ferdi sebeplerin hiçbirisinin tam olmadığı dolayısıyla da tam olan bir sebebe muhtaç oldukları anlamına gelir ki bu da onların nihai sebep olmadıklarını gösterir. Üçüncü ihtimal saçmadır çünkü bir şeyin varlığının sebep ve şartının, kendisinin sebep ve şartı olduğu şey olacağı kabul edilemez bir çelişkidir. Bu taktirde kendisi hiçbir şey vasıtasıyla meydana getirilmeyen ancak kendisi her şeyin sebebi olan bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf tek bir varlığa, Mutlak Varlığa inanma mecburiyeti vardır. **Mutlak Varlık, kendiliğinden (Bizatihi) ve kendisiyle (Lizatihi) var olan zorunlu varlıktır. Böylelikle varlığı; zorunlu varlık ve mümkün varlık olarak ikiye ayıran Anselmus, mümkün varlığı aynı zamanda yoktan (ex nihilo) yaratılan varlık olarak adlandırır.** Yoktan var edilme, eşyanın yaratılmadan önce Tanrı'dan ayrı olarak kendileri için var olan varlıklar olmamalarıdır. İçinden çıkarıldıkları yokluk budur. Bir başka ifadeyle eşya, mahiyetleri ve sıfatları ayrı olan varlıklar olup; mahiyetleri Tanrı ile birlikte yani **ilm-i ilahide** mevcut iken, bilahare sıfatları Tanrı tarafından var edilen varlıklar haline getirilmişlerdir. Mahiyeti ve sıfatları aynı olan yegâne varlık Tanrı'dır. **Anselmus; mahiyeti ve sıfatları aynı olan Tanrı kabulünü, teslis inancı ile telif edebilmek için de şunları söyler: Kelam (İsa, Tanrı'nın kelimesidir.), ezeli ve ebedi düşüncenin mevzuudur. Kutsal Ruh; Tanrı'nın Kelam'a ve Kelam'ın Tanrı'ya ve Tanrı'nın kendi kendisine olan sevgisidir. Şüphe yok ki bütün bu izahlar ilahiyat lisanının sembolik anlatımlarının birer rasyonalizasyonudur. Eşyanın yaratılışına yönelik rasyonalizasyon denemesi Anselmus'ta Katolik akidesinin diğer temel unsurları için de söz konusudur. "Acaba Tanrı niçin insan olmuştur?" Burada rasyonalize edilmek istenen husus da tecessüm (l'incarnation) öğretisidir. Anselmus'a göre; tecessümün zorunluluğu, kurtuluşun (la redemption) zorunluluğundan kaynaklanır. İnsanlığın atası Âdem tarafından cennette işlenen **İlk Günah (originale peccatum)**; azamet-i ilahiye'ye karşı bir tahkirdir. Tanrı; mutlak rahmetine rağmen, adaletinden fedakârlık etmeden bunu bağışlayamaz. Öte yandan, tahkir edilen azametinin kefareti de ölümlü insandan alamaz. Zira **İlk Günah** namütenahi bir kefareti gerektirirken, mütenahi insan o kefareti karşılayamaz. Namütenahi tahkir, namütenahi kefareti istilzam eder. Tanrı; **İlk Günah**'a karşılık insanı ebedi cehenneme mahkûm edebilirdiyse de mutlak rahmetiyle insana merhamet edip, namütenahi kefareti**

üzerine alarak İsa'da tecessüm etmiş (**l'incarnation**) ve insanlığın kurtuluşunun (**la redemption**) yolunu açmıştır. **Saint Anselmus'un inanca yönelik bu rasyonalizasyon çabaları Skolastiğin nominalist teologları tarafından bilahare tenkide tabi tutulmuş ise de Aristokratik dönemlerde misyonerlik faaliyetlerine hayli katkı sağladığı da bir vakıdır.**¹⁰

Hakikatin ne olduğuna ve hangi tür düşünceler tarafından temsil edileceğine dair bu tartışmalar, felsefenin sekizinci yüzyılda İslam dünyasına intikaliyle birlikte Müslümanların da gündemini teşkil etmiştir. Tartışmaların ilk nedeni; Emevî Saltanatı (661-750) ile İslam toplumunda başlayan siyasal kurumsallaşma, devletleşme sürecidir. Bir kamu hukukunun veya medeni hukukun ya da özel hukukun ihdası demek, elbette toplumsal yahut da siyasal iyyinin ne olduğunun tespit ve tayini demektir. Hukukî bir problem olan **“Toplumsal ya da siyasal iyi ve kötü nedir?”** meselesi (**hüsün ve kubuh**), şüphesiz dinin egemen olduğu bir hayat tarzında aynı zamanda **teolojik (kelamî)** bir meseledir. İşte bu çerçevede, **Abbassiler (750-1258)** dönemi itibarıyla bir taraftan hukuk ekolleri oluşmaya başlarken bir taraftan da **İslam teolojisi** oluşmaya başlamıştır. İlk hukuk ekolü; **Hanefî** hukuk anlayışıyla İslam dünyasında temsil edilen şey, **“iyi ve kötü” (hüsün ve kubuh)** meselesinde ölçünün, akla uygunluk olduğu görüşüdür. Bu yaklaşımın şöyle ya da böyle dinden bağımsız; felsefi-rasyonel bir kanaati temsil ettiği şüphesizdir. Tahmin edilebileceği üzere sonraki dönemlerde; söz konusu rasyonelleşme hukukla sınırlı kalmayacak ve İslam düşüncesinin tamamını kapsayacaktır. Dinin temel belirleyici unsur olduğu bir toplumsal-siyasal yapıda rasyonalizasyon faaliyetlerinin öncelikle kendini **teolojik-kelamî** sahada göstermesi ise elbette kaçınılmazdır. Hukukî çerçevede tartışılmaya başlanan toplumsal ya da siyasal **“iyi ve kötü” (hüsün ve kubuh)** meselesi, şüphe yok ki bir yönüyle de doğrudan doğruya Müslümanların inanç esaslarından **“kader”** mevzuusuyla ilgilidir. Şayet **“iyi ve kötü”** nitelemesi **Hanefî** hukukçularının söyledikleri üzere, aklın belirleyebileceği bir şeyse **“Hayır ve şer (iyi ve kötü) Allah tarafındandır.”** şeklindeki inanç ilkesi, nasıl anlaşılacaktır? **Hazreti Muhammed'in** hayatta olduğu dönemde Müslümanlar, Kur'an'ın ve Peygamberin inanca (akaide) taalluk eden bu hususlarda, onları tartışmaktan menetmeleri sebebiyle mümkün olduğunca münakaşadan uzak durmuşlardır. Ne var ki Peygamber'in ölümünden sonra ortaya çıkan ihtilaflar, siyasî ayrışmalar, iç savaşlar, dinî farklılaşmalar, saltanat tesisleri ve fetihler neticesinde İran, Mısır, Bizans, Helen ve Roma kültürleriyle gerçekleşen etkileşimler ve nihayet sorguya muhatap durumunda kalmalar, tartışılması menedilen konuları tartışılması ve rasyonalize edilmesi gereken öncelikli konular haline getirmiştir. **Kelamî** ekollerin teşekkülüne neden olan bir diğer sebep de yine aynı

¹⁰ Alfred Weber, Felsefe Tarihi, Çev., H. V. Eralp, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

dönemde tartışılmaya başlanan “*mürtekibu’l-kebire*” (büyük günah işleme ya da büyük günah sahibi olma) meselesidir. Büyük günah işleyen bir Müslüman, bu fiiline rağmen Müslüman kalabilir mi? Yoksa o İslam dairesinin dışına çıkmış, küfre girmiş mi olur? İşte, “*kader*” ve “*büyük günah işleme*” meseleleri üzerine yapılan oldukça yoğun tartışmalar, Müslümanlar arasında büyük ihtilaflara vesile olmuş ve farklı fikirler etrafında gruplaşmalar da farklı **teoloji-kelam** ekollerinin tezahürüne yol açmıştır. Teşekkül eden ekollerin en önemlileriye “*irade hürriyeti*” hususunda karşıt görüşleri savunan **Mutezile** ve **Cebriye** ekolleri ile bunların uzlaşımını hedefleyen **Eş’ariye** ve **Maturidiye** ekolleridir.

İslam dünyasındaki bu tartışmaların bilançosunu çıkaran en önemli düşünür de **Ebu Hamid El-Gazzalî**’dir. **El-Munkızu Mine’d-Dalal** adlı eserinde, İslam düşünürleriyle ilgili hakikati arama serüveninin ve hakikate ulaşmanın nasıl bir yöntemle mümkün olacağının tespitine dair iddiaları dört grupta ele alan **Gazzalî** onları; **Kelamcılar**, **Feylesoflar**, **Bâtıniler** ve **Mutasavvıflar** olarak belirtir.¹¹ **Gazzalî**’nin **teoloji** ve **metafizik** ile ilgili görüşleri şöyledir: **Teoloji-kelam**; Allah’ın varlığını, birliğini, sıfatlarını, fiillerini ve peygamberleri vasıtasıyla gönderilen dinin gerekliliğini aklî temellendirmelerle izaha çalışan ve de dinin hükümlerinin doğruluğunun rasyonel-makul delillerle ispatlanmasını konu edinen ilimdir. Kelam disiplini önemli kılan husus şudur: Peygamber olduğunu söyleyen şahıslar tarafından tebliğ edilen dinler; Allah’ın insanlara birtakım vazifeler yüklediğini, yerine getirildiği takdirde ödüllendirileceklerini yerine getirilmediği takdirde ise cezalandırılacaklarını beyan ettiklerine göre, insanların öncelikle yapmaları gereken şey, Allah’ın var olup olmadığını bilmektir. Eğer varsa onun peygamberler gönderecek, emirler ve yasaklar koyacak şekilde konuşması mümkün müdür? Konuşması mümkünse, itaat edilmediği takdirde cezalandırmaya veya itaat edildiği takdirde ödüllendirmeye muktedir midir? Öte yandan, elçi olarak gönderildiğini söyleyen şahsın sözleri doğru mudur? Bu gibi sorular düşünen ve akleden herkes için cevap bulunması zorunlu olan suallerdir. Bu merak sabit olunca, çaresini aramak insanlar için kaçınılmazdır. İşte, **ilm-i kelam**’ın yaptığı şey de bundan başkası değildir. İlm-i kelam önemliyse de herkesin onunla meşgul olması da gerekmez. Sadece imanına şüphe arız olanların şüphelerini gidermek şartıyla kelamla uğraşılmalıdır. Yanlışta ısrar eden ve aklî delilleri anlamaya zekâsı müsait olan kimseyi aklî delillerle doğruya davet etmek, dinen önemlidir. Bir sapığın türemesi ve şüpheler ortaya atarak doğru yolda olanları saptırmaya yeltenmesi mümkündür. Böylelerinin şüphelerine karşı koymak isteyen bu şüpheyi açıklaması ve onun sapkınlığa teşvikine muhalefet etmesi elbette gereklidir. Bu da kelam ilmi olmadan mümkün değildir. Bunun gibi hadiselerin olduğu yerlerde

¹¹ Gazzalî, *El-Munkızu Min-Ad-Dalal*, Çev., H. Güngör, Maarif Basımevi, Ankara, 1960.

sapıklık propagandası yapanlara karşı koyacak, haktan, hakikatten ve doğruluktan ayrılanları geri çevirecek, şüphe tesirlerinden **Ehli Sünnet**in kalplerini temizleyecek ve **ilm-i kelam**la meşgul olarak hakkı koruyacak birilerinin bulunması zaruridir. Fakih-siz ve doktorsuz kalan bir memlekette bu mahrumiyetten bütün ahali nasıl sorumlu tutulacaksa; akidevî sapkınlıkların yaşandığı bir memlekette de akidevî sorunları giderecek kelimcilerden mahrum olunması halinde o memleketin bütün ahalisi sorumlu tutulacaktır. Gazzalî'ye göre; **Ehli Sünnet** kelimcileri, **Eş'ariler**, dinin icaplarını aklın gerekçeleriyle uzlaştırmayı başaran kelimcilerdir. Menkul dinle, makul gerçek arasında çelişki olmadığını gösterenler onlardır. Kötü niyetleri sebebiyle **Felasife** ve **Mutezile**'nin müfritleri dinin keskin delillerini reddedecek kadar akla dayanmakta ileri giderlerken, **Ehli Sünnet** kelimcileri **Eş'ariler**, itikat kaidelerinde zaruri ve gerekli olan mutavassıt ölçüyü benimsemiş ve doğru yola yönelmişlerdir. Dinin haber verdiği şeylerde onu tasdik eden şey elbette akıldır, ama sırf akla uyup, onunla yetinen, dinin nuruyla görmeğe çalışmayan ve aydınlanmayan nasıl doğru yolu bulabilir? Aklın adımlarının kısa, sahasının ise dar ve sınırlı olduğu **Felasife** ve **Mutezile** tarafından bilinmiyor mu? Akıl ve vahyi birleştirerek dağınıklığı yok edemeyen kimse ne yazık ki kesin surette başarıya ulaşamaz ve sapkınlığa düşer. Aklın benzeri, ilaç ve hastalıklardan uzak sağlam gözdür. Kur'an'ın benzeri ise ışıkları yayılan güneştir. Akıl ve vahyin birinden uzak olanlar, ahmaklar arasına katılmış sayılır. Kur'an'ın nuruyla yetinerek akıldan yüz çeviren kimse, gözlerini yumarak güneş ışığına yönelen kimse gibidir. Böyle bir kimseyle körler arasında hiçbir fark yoktur. Din ile bir arada bulunan akıl, ışık üzerine ışıktır. Akıl ve vahiyden herhangi birine yan gözle bakan kimse benlik ipine bağlanmış ve hüsrandır. **Ehli Sünnet** kelimcilerinin dışındakilerin durumu bundan başkası değildir.¹² **Gazzalî**, "**El-İktisad fî'l-İtikad**" adlı eserinde kelama ve kelimcılara karşı bu tarz bir sempatiyi ifade ediyor ise de aynı sempatiyi tasavvufa meylettiği dönemde yazmış olduğu "**El-Munkızu Min-ed-Dalal**" adlı esrinde göstermez. Buradaki ifadelere bakılırsa; kelam disiplini teşekkül edip, kelamî tartışmalar yaygınlaşınca kelimciler dini müdafaanın ötesine geçerek eşyanın hakikatini anlatmaya özendiler. Cevherden, arazdan ve bunların hallerinden bahsetmeğe başladılar. Oysa ki ilm-i kelamdan maksat bu değildi. Bu yaklaşımları halkın akide ihtilaflarını gideremedi. Gidermesi de mümkün değildir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi; ilm-i kelamın yöntemi cedeldir. Cedel ise ıslah etmekten çok ifsad eder. **Bir inancı "cedel" ya da "mantık" aracılığıyla savunmaya çalışmak, ağacı kuvvetlendirmek için demir topuzlarla dövmeye benzer.**

Metafizîge-felsefeye gelince; **Gazzalî**'nin ifadeleriyle felsefe; eşyanın ve hayatın hakikatinin, dinden bağımsız olarak, akıl ve tecrübe yoluyla bilinmeğe

¹² Gazzalî, *El-İktisad fî'l-İtikad*, Çev., K. Işık, Ankara Üni. İ.F. Yay., Ankara, 1980.

çalışılmasıdır. Pratik ve teorik olmak üzere iki kısma ayrılır. Pratik felsefe ahlak, siyaset ve ekonomiden oluşurken; teorik felsefe metafizik, riyaziye ve tabiiyeden oluşur. Felsefenin yöntemini teşkil eden mantığı da teorik felsefeye ilave etmek mümkündür.¹³ Feylesoflar birbirinden çok farklı görüşler ileri sürmüş iseler de esasta üç gruba ayrılabilirler. Birinci grubu **Dehriler**, (materyalistler); ikinci grubu **Tabiiler** (naturalistler); üçüncü grubu da **Meşşailer** (Aristocular) teşkil ederler. **Dehriler**; evrenin müdebbir, alim ve kadir bir yaratıcısını inkâr eden ve evrenin bizatihi mevcut olduğunu ileri süren gruptur. **Tabiiler**; müdebbir, alim ve kadir bir saninin varlığını kabul etmekle birlikte, onun yoktan var eden bir yaratıcı olmadığını, onunla birlikte ebedi ve ezeli olan başka varlıkların da bulunduğunu iddia eden gruptur. **Meşşailer** ise **Dehriler** ve **Tabiiler**'i reddetmekle beraber birçok hususta bidat ve küfrü gerektiren düşünceleri benimseyen gruptur. **Gazzalî**, ekolleri bu şekilde belirledikten sonra, feylesofları redde yönelik olmak üzere, felsefenin temel meselelerini teker teker ele almakta ve şu şekilde değerlendirmektedir: **Pratik felsefe** konularından **ahlak felsefesi**; “iyi eylemin ne olduğu” ve “nasıl yaşanması lazım geldiği” şeklindeki sorulara cevap arayan ve olması gerekene yönelik rasyonel zeminde birtakım temellendirmelerde de bulunan disiplindir. Filozofların bu husustaki bütün sözleri aslında her devirde mevcut olan ilahî hikmetten alınmıştır. Şayet bu sözler makul ve **Kur'an** ve **Sünnete** muhalif değilse filozoflara ait diye inkâr edilmesi icap etmez. Ahlak konusundaki ölçü, sözü kimin söylediğinden çok doğruyu, hakkı tavsiye edip etmemesi olmalıdır. Ancak şurası da bilinmelidir ki filozofların bazı konularda zaman zaman doğruyu ve hakkı söylemeleri, onların diğer konulardaki yanlışlarını ve hatalarını ortadan kaldırmaz. Makul olan, doğruyu ve yanlışı, hak ve batılı karıştırmamaktır. **Siyaset** ve **ekonomi** ile ilgili konularda da yine filozofların sözleri, ahlak gibi, dünya işlerine ait, devlet tarafından maslahata binaen kabul edilen tedbirler olarak özetlenebilir. Bu bahislerdeki bilgileri, Allah tarafından peygamberleri vasıtasıyla bildirilen mesajlarda ve geçmişte yaşamış olan hikmet sahibi bilgelere nakledilen hikmetlerden alınmıştır. **Teorik felsefe** konularından **metafizik**; felsefenin varlığı ve varoluşu izaha çalışan kısmıdır. Filozofların varlık derken kastettikleri şey; genellikle Allah, ruh ve evrendir. Metafiziğin görevi; her şeyin yaratıcısı olan Allah'ı, ruhun ölümsüzlüğünü ve evrenin varoluşunu açıklamaktır. Filozofların hataya düştükleri meseleler daha çok metafizikî meselelerdir. Aralarındaki ihtilaflar da çoğunlukla metafizikle ilgilidir. Filozoflar, metafizik bahsinde yirmi meselede hataya düşmüşlerdir. Bu meselelerden üçü, İslamî açıdan küfrü gerektirirken, on yedisi bidat sayılır.¹⁴ Küfre varan birinci mesele cismanî haşrın inkârıdır. Filozoflara göre, insanlar

¹³ Gazzalî, Makasidu'l-Felasife, Çev., C. Erdemci, Vadi Yay., Ankara, 2001.

¹⁴ Gazzalî, Tehafüt el-Felasife, Çev., B. Karlığa, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

öldükten sonra tekrar dirilmeyeceklerdir. Ruh zaten bakî olduğundan cezayı da mükâfatı da görecek olan odur. Haşrolmak, cismanî değil, bir anlamda ruhanidir. Filozofların bu iddiaları onların küfrünün birinci delilidir. Küfre varan ikinci mesele de Allah'ın her şeyi bileceğinin inkârıdır. Onlara göre, Allah, salt akıl, mutlak akıl olduğundan yalnızca makulâtı, kavramsal olan şeyleri bilir. Cismanî herhangi bir nitelik, sıfat taşımadığından, cismanî olan tekil, cüzî şeyleri bilmez. Filozofların bu iddiaları da onların küfrünün ikinci delilidir. Kuran'da şöyle denilmiştir: “Yerde ve gökte, bir zerre miktarı dahi Allah'ın ilminden hariç kalmaz.” Hakikat filozofların dediği gibi değil, Kuran'ın dediği gibidir. Küfre varan üçüncü mesele ise filozofların, âlemin ezeli ve ebedi olduğunu ileri sürmeleridir. Kuran ve Peygamber, âlemin yoktan var edildiğini ve belki bir süre sonunda yine yok edileceğini söylerken, filozoflar aksini iddia etmektedirler ki bu iddiaları da onların küfrünün üçüncü delilidir. Filozofların bu görüşleri, gerçekte akıllıların güleceği, zekilerin nazarında ibret alınacak şeylerdir. Oysaki avamdan budalalar bile filozofların bu düşüklüğünün rezaletinden uzaktırlar. Çünkü budalalık, sapkın bir anlayıştan kurtuluşa daha yakındır. **Riyaziye**; hesap, hendese ve heyet bilgilerinden ibarettir. Bunların hiçbirinde müspet ya da menfi cihetten dine taalluk eden bir taraf bulunmamaktadır. Özünde hiçbir fenalık bulunmamakla birlikte riyaiziyeden kaynaklanan iki tür yanlışlık söz konusudur. Birincisi; riyaiziyeye ile uğraşan kimseler bu bilgilerdeki incelikler ve temellendirmeler karşısında hayranlıklarını gizleyemez duruma gelince, zannederler ki bu bilgileri keşfeden feylesofların ileri sürdükleri her iddia riyaiziyede olduğu gibi kesin doğru hükümdedir. Mesela, filozofların din karşısındaki menfi tutumlarının isabetli olduğunu düşünerek, **“din, doğru ve gerekli bir şey olsaydı riyaiziyede bu kadar yetkin olan bu büyük insanlar öyle olduğunu söylerlerdi”** diyerek filozofların sapkınlıklarına iştirak ederler. Böyle düşünen tiplere; *“Bir bilgide mahareti olan kimsenin her alanda mahir olması gerekmez. Tabibin aynı zamanda ekonomi, hukukçunun tıp, fen bilimcilerin felsefe uzmanı olması icap etmez. Her bilginin erbabı olabilir ama bazen bunlar başka alanlarda cahil ve ahmak mevkiine düşerler. Bunu ancak tecrübe eden, onunla meşgul olan anlar”* denilse, maalesef onlar bu hakikati kolaylıkla kavrayamaz. Bu gibi neticeler, büyük bir fenalıktır. Bu fenalık riyaiziyeden kaynaklanmasa bile felsefî bilginin başlangıcını teşkil ettiğinden onun vesilesiyle filozofların fenalığı ve uğursuzluğu okuyana, öğrenene sirayet eder. İkinci fenalık; feylesoflara ait bütün bilgileri reddetmeği dine hizmet zanneden cahil dindarlardan kaynaklanır. Öyle ki filozoflar akla ve tecrübeye dayanarak *“güneş dönüyor, dünya yuvarlaktır”* demişlerse, cahil dindarlar sırf onlara muhalefet ederek bu doğruları reddetmiş ve bu sözlerin dine aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. Cahil dindarlara ait bu iddialar, doğruyu bilen kimseleri bilgilerinde elbette şüpheye düşürmez. Aksine, dinin cehalet üzerine

kurulduğuna, kesin delilleri tanımadığına hükmeder. Felsefeye karşı sevgisi artar. Dinden iyice yüz çevirir. Aklî ve tecrübî bilgileri inkâr ederek dine hizmet ettiklerini zannedenlerin din aleyhinde işledikleri cinayet, çok büyüktür. Halbuki din, yani İslam, riyazî bilgiler hakkında müspet ya da menfi herhangi bir şey söylemiş değildir. Bu bilgilerde de dine, yani İslam’a aykırı düşecek herhangi bir şey yoktur. Riyaziyenin hikmeti ve afeti bundan ibarettir. **Tabii İlimler**; alemdeki cisimlerden, göksel cisimlerden veya yerdeki toprak, su, hava, ateş gibi basit cisimlerden ya da madenler, bitkiler, hayvanlar gibi mürekkep cisimlerden, bunların değişmesinden, dönüşmesinden ve nasıl meydana geldiklerinden bahseder. Din, tıbbî reddetmediği gibi tabii ilimleri de reddetmez. Hepsinde esas olan nokta şudur ki; tabiat, Allah’ın emri altındadır ve hiçbir şey kendiliğinden meydana gelmez. Tabiat, cesed-i hilkatin anasır ve azasını zapturapt altına alan bir kanun-i ilahidir. **Mantık**; kavramsal bilgiyi ve akıl yürütmeye dair bilgiyi içerir. Mantıkî bilgi ve din münasebeti de riyaziye ile din münasebeti gibidir. Mantıkta da dinî açıdan reddedilmeği gerektirecek herhangi bir yön mevcut değildir. Filozofların, “*doğru bilginin temeli mantıktır*” sözleri elbette doğrudur, ancak mantık sadece onlara mahsus bir bilgi olarak nitelendirilemez. Aslına bakılırsa filozofların “**mantık**” dedikleri şey; kelamcıların “kitbu’n-nazar”, “kitabu’l-cedel” yahut da “medariku’l-ukul” adını verdikleri kaidelerden başka bir şey değildir. Ne var ki güçsüz oldukları halde akıllı görünmek isteyen kimseler, mantık adını duyunca bunun, kelamcılarının bilmedikleri yabancı bir sanat olduğunu ve filozoflardan başkalarının da bundan haberdar olmadığını zannederler. Oysa ki aralarındaki fark, sadece ifade şekillerinden kaynaklanır. Mantığın da özünden kaynaklanan bir kötülük yoktur, fakat riyaziyede görülen sakıncalar burada da görülür. Mantıkla uğraşan kimseler çoğunlukla sanırlar ki filozoflardan rivayet edilen naturalizm, materyalizm şeklindeki düşünceler de mantıkî delillerle ispat edilmiştir. Netice itibarıyla akli ölçü alan felsefe hakkında bilinmesi gereken temel nokta şudur: Dinden bağımsız olarak akıl; eşyayla ve hayatla ilgili bütün meseleleri kavramakta ve izah etmekte tek başına yeterli değildir. Yalnızca akla uyup, onunla yetinen, vahyin ışıyla görmeğe çalışmayan doğru yolu bulamaz. Aklın adımları kısa, sahası ise dar ve sınırlıdır. Akli vahiyle birleştirerek dağınıklığı yok edemeyen kimse başarıya ulaşamayacağı gibi, kaçınılmaz bir biçimde sapkınlığa da düşecektir. Filozofların durumu da işte budur.

Açıkçası hayatın ve varlığın izahına dair tarih boyunca yaşanan söz konusu rekabet bugün de devam etmektedir. Gerek Hristiyan teolojisinde gerekse İslam teolojisinde görülen **eklektik doktrinler** teoloji ve metafiziğin bir ve aynı şey olduklarını ima etmiş iseler de on dokuzuncu yüzyılda pozitivizmin tezahürüyle birlikte onların bir ve aynı şey olmadıkları iyice netleşmiştir. Pozitivizmin gösterdiği

üzere; **teoloji** hayata ve varlığa dair her türlü fenomeni, tanrısal güçle, dinle; **metafizik** soyut, spekülatif rasyonel düşünceyle; **pozitif bilgi** ise doğa-bilimsel disiplinlerin nesnel tanımlarıyla açıklamaktadır. Anlaşılan o ki teoloji, metafizik ve pozitif bilgi sıralaması fenomenlerin doğru izahında tarihi bir gelişme ve bir ilerleme olmaktan ziyade her dönem birbirleriyle rekabet eden farklı açıklamaları temsil etmektedirler. **Hayatı ve varlığı anlamlandırma hususunda dinin mi rasyonalitenin mi realitenin mi baz alınacağı hususu belki de insan doğası için çözülmesi mümkün olmayan bir paradokstur...**

KAYNAKLAR

- Alfred Weber**, Felsefe Tarihi, Çev., H. V. Eralp, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- Aristoteles**, Metafizik, Çev., A. Arslan, Ege Üniversitesi E. F. Yay., İzmir, 1985.
- Cavit Sunar**, Varlık Hakkında Ana Düşünceler, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1977.
- Ernst von Aster**, İlk ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, Çev., V. Okur, İm Yay., İstanbul, 1999.
- Etienne Gilson**, Ortaçağda Felsefe, Çev., A. Meral, Kabalcı Yay., İstanbul, 2003.
- Gazzalî**, El-Munkızu Min-Ad-Dalal, Çev., H. Güngör, Maarif Basımevi, Ankara, 1960.
- Gazzalî**, Tehafüt el-Felasife, Çev., B. Karlığa, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Gazzalî**, El-İktisad fi'l-İtikad, Çev., K. Işık, Ankara Üni. İ.F. Yay., Ankara, 1980.
- Gazzalî**, Makasıdu'l-Felasife, Çev., C. Erdemci, Vadi Yay., Ankara, 2001.
- Hatice Nur Erkızan**, Aristoteles Yazıları, Sentez Yay., Bursa, 2012.
- İncil**, Yuhanna 18-19., Çağdaş Türkçe Çeviri, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1990.
- Karl Vorlander**, Felsefe Tarihi, Çev., M. İzzet, O. Saadettin, İz Yay., İstanbul, 2004.
- Platon**, Diyaloglar Cilt 1, Cilt 2, Çeviri Ed., M. Bayka, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

İSTANBUL BOĞAZI VARKEN NEDEN KANAL İSTANBUL?¹

Ömer KESİCİ
Yalova Üniversitesi

Özet: İstanbul Boğazı Karadeniz’i Marmara Denizine bağlayan tek su yolu olması sebebiyle stratejik önemi yüksek, tarih ve kültürel değerlere sahip, biyolojik koridor olma niteliğinde meteorolojik, hidrografik, oşinografi özellikleri ve Karadeniz ülkelerini dünya piyasalarına bağlayan ana ticaret güzergahı olması sebebiyle dünyanın en işlek ve tehlikeli su yollarından biridir. Montrö Sözleşmesinden bu yana her geçen yıl boğazdan geçen gemi sayısı artış göstermiş ve milyonlarca insanın can ve mal güvenliğini ve boğaz ekolojisini tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Ortadoğu Hazar havzası petrol ve doğalgaz rezervlerinin; Tuna-Ren, Tuna-Main gibi iç suları ile Main-Volga-Baltık, Don-Volga iç su yolu ve kanalların açılması ile Karadeniz ülkeleri için tek çıkış yolu olan boğaz üzerinden taşınması, boğazdaki tanker trafiğini daha da arttırmaktadır. Bu da gemi tanker kaza risklerini beraberinde getirmektedir. Geçmişte İstanbul Boğazında birçok gemi tanker kazaları meydana gelmiş, bu da can, mal, çevre açısından ciddi sorunlar doğurmuş ve boğazın biyolojik koridor olma özelliğini yitirme noktasına getirmiştir. Ayrıca İstanbul Boğazında 90 bin dwt ve üzeri geçişlerde ek önemler alınması, hava koşulları ve tehlikeli durumlarda boğazın gemi trafiğine kapatılması boğaz girişinde gemilerin yığılmasına neden olmakla birlikte gemiler için ek maliyet getirmektedir.

Kanal İstanbul Projesi; İstanbul Boğazı’ndaki bu yoğun gemi trafiğinin azaltılması ve olası gemi kaza riskine karşı İstanbul ve çevresinin korunması adına boğaza paralel bir su yolu projesi olarak gündeme gelmiştir. Kanal İstanbul Projesi 21.yüzyıl projesi olarak bin yıllık tarihi ile Karadeniz bölge ülkeleri ve Türkiye’nin ihracat ve ithalatında sürdürülebilir güvenli ulaşım güzergahı olarak İstanbul Boğazı ile aynı düzeyde stratejik öneme sahip olacaktır. Kanal İstanbul Projesi’nin inşası ile İstanbul Boğazı’nın fiziki şartlarına göre daha güvenli olması, 90 bin groston ve üzeri gemi geçişlerinde deniz kazası ve/veya olumsuz hava koşullarında boğazın tek taraflı ya da tamamen deniz trafiğine kapatılması ile boğaz girişinde gemilerin beklemek zorunda kalması gibi deniz ulaşımını aksatan hususların ortadan kalkmış olacağı gibi, boğazın yoğun gemi trafiği arasındaki diğer deniz taşıtlarının seyri ve boğazda düzenlenen deniz sporları etkinlikleri de bu proje ile rahatlamış olacaktır.

¹Bu bildiri, Ömer Kesici’nin 2015 yılındaki, “İstanbul Boğazı’na Alternatif Bir Su Yolu Olarak Kanal İstanbul’un Montreux Sözleşmesi Bağlamında Değerlendirmesi” konulu Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Why the Canal Istanbul While We Have the Bosphorus?

Abstract: The Bosphorus is one of the busiest and most dangerous waterways in the world due to its meteorological, hydrographic, oceanographic characteristics and its being the main trade route connecting the Black Sea countries to the world markets, as it is the only waterway connecting the Black Sea to Marmara Sea, with high strategic importance, having historical and cultural values in addition to its being a biologic corridor. The number of ships passing through the Bosphorus has increased every year since the Montreux Convention, and it has reached the dimensions that threaten the life and property of millions of people and the ecology of the strait. The transportation of the Caspian basin oil and natural gas reserves through the strait, which is the only way for the Black Sea countries, further increases the tanker traffic in the Bosphorus with the opening of the Main-Volga-Baltic, Don-Volga inland waterways and canals with inland waters such as the Danube-Rhine, Danube-Main. This brings about the risk of ship tanker accidents. Many ship tanker accidents occurred in the Bosphorus in the past, causing serious problems to life, property, environment and bringing the strait to the point of losing its biological corridor property. In addition, taking additional measures for passing of 90 thousand dwt and over in the Bosphorus, closing of it to the traffic due to adverse weather conditions and dangerous situations cause the accumulation of ships in the entrance of the strait and bring additional cost for the ships.

The Canal Istanbul Project has come to the agenda as a waterway project parallel to the Bosphorus in order to protect this heavy ship traffic in the Bosphorus and to protect the environment in Istanbul and its surroundings. Canal Istanbul Project as a 21st century project, rooted from 1000 thousand years ago will have the same level of strategic importance with the Bosphorus as a sustainable safe transportation route for the Black Sea region countries and Turkey's exports and imports. With the construction of the Canal Istanbul project having safer physical conditions than the Bosphorus, the problems such as one way or complete closing of the Bosphorus to traffic for the passing 90 thousand dwt and over or due to adverse weather conditions and dangerous situations, causing interruption in sea transportation including holding the ships waiting, and the journeys of other sea vehicles and sport activities organized in the Bosphorus amid intensive ship traffic shall also be relieved with this project. In this study, it is aimed to expose the necessity of a second waterway to function in parallel to the Bosphorus, based on the physical conditions affecting the ship navigation safety and the sea traffic intensity of the Bosphorus along with the risks causing to accidents, within the context of the political and commercial developments in Turkey and the countries in the region.

GİRİŞ

" ... Doğudan batıya hiç bir şehir eski adı Bizans olan İstanbul kadar elverişli bir konuma sahip değildir,..." (Önalp, 2019 s. 317), ünlü İspanyol gezgin Pedro'nun İstanbul için 16. Yüzyılda yaptığı bu tespit, günümüz 21.yüzyıl için de geçerliliğini korumaktadır. İstanbul, tarih boyu üç büyük medeniyetin kök saldıgı zengin tarihi yapısı, iki kıta olarak Avrupa ve Asya 'yı üzerinde taşıyan özelliğinin yanı sıra, hem Avrupa ve Asya ülkelerinin Karadeniz'den Akdeniz'e ulaşımındaki tek çıkış kapısı olan boğazı ile hem bölge coğrafyasında yer alan Afrika, Ortadoğu, Asya Pasifik ülkelerine yakınlığı ile ekonomik ve siyasi açıdan stratejik önem taşıyan konumu, hem de İstanbul Boğazı'nın muhteşem görüntüsü ile dünyanın gözünün üzerinde olduğu etkileyicibir şehirdir. Dolayısıyla İstanbul şehrinin konumu, İstanbul Boğazı'nı da deniz taşımacılığı açısından önemli bir ulaşım güzergâhı haline getirmektedir.

Dünyada ticari sistemin işleyişinde belirleyici faktörlerden biri, ulaşım güzergâhlarıdır. Bu açıdan denizcilik sektöründe boğazlar ve kanallar taşınan ürünün en kısa sürede istenilen yere ulaştırılmasında büyük önem taşımaktadır. Tarihte ülkeler arasında, ekonomik kalkınmalarında hayati rol oynayan ulaşım güzergâhları üzerine kimi zaman savaşılmış, kimi zamanda yeni yol arayışlarına girilmiştir. Deniz yolu mesafesini kısaltmak amacıyla 20.yüzyıl öncesi ve başlarında açılan Süveyş Kanalı, Don Volga Kanalı, Panama Kanalı bu girişimlerden bazılarıdır ve bu kanallar bugün deniz taşımacılığında hala önemini korumaktadır. 21.yüzyıl ekonomi sisteminde maliyet ve hız faktörü, bir adım önde baz alınmaktadır. Dünyada küreselleşmenin yanı sıra gelişen bölgeselleşme, ikili-çoklu antlaşmalar beraberinde ülkeler arası ticari, siyasi, askeri ilişkilerin artmasını, küresel bazda mal dolaşımının çoğalmasını ve rekabeti getirmiştir. Bu durum mali açıdan ucuz olan deniz taşımacılığının artmasına, bir seferde fazla yükün taşınması sağlanarak maliyetin düşürülmesi amacıyla gemi tonajlarının büyümesine yol açmıştır. Bugün 2017 yılı verilerine göre dünyada ticaretin %84'ü deniz yolu ile gerçekleşmektedir (T.C.Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2018, s 9). Artan deniz ticaret hacmi ve gemi tonajları nedeniyle bugün jeostratejik öneme sahip İstanbul Boğazı'nda deniz trafiği tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Geçmişte İstanbul Boğazı'nda yaşanan gemi kazalarına istinaden alınan önlemler neticesinde kazalar büyük oranda azalmış olsa da, alınan önlemler de boğaz girişlerinde gemilerin yığılmalarına sebebiyet vermekte ve bu durum denizcilik firmaları açısından nakit ve zaman kaybına neden olmaktadır. Aynı zamanda ucuz atlatılan deniz kazaları, yüzlerce ton gemi yakıtının denize döküldüğü deniz kazalarının hala devam etmesi ve 2018 yılında boğazda yaşanan yalı kazası kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Mevcut şartlar, deniz taşımacılığında boğaza alternatif ikinci bir yol arayışını gündeme getirmekte ve İstanbul Boğazı'nın gemi trafiğini rahatlatacak ikinci bir su yolunun açılmasını elzem kılmaktadır.

1.BÖLÜM İSTANBUL BOĞAZI

1.1 İstanbul Boğazı'nın Fiziksel Özellikleri

İstanbul Boğazı; Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan Marmara Bölgesi'nin kuzeyinde bulunan, İstanbul şehrini orta kısımdan kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölerek Karadeniz'in Marmara Denizi'ne çıkışını sağlayan tek su yoludur.

İstanbul Boğazı'nın ortalama uzunluğu 29,9 km, ortalama su derinliği 30-60 metre arasındadır. Bebek ve Kandilli semtleri arası boğazın en derin yeri olup, su derinliği yaklaşık 110 metredir. Boğazın iki yakasının birbirine en yakın yeri Anadolu Hisarı ile Rumeli Hisarı arası olup genişlik 697 metre, en geniş yerleri ise kuzeyde Anadolu Feneri ile Türkeli Feneri arasında 3 bin 600 metre, güneyde Ahırkapı Feneri ile İnci Burnu Feneri arasında 3 bin 220 metredir (Kesici, 2015 s.30). Boğazın kıyı uzunlukları; Asya yakasında 35 kilometre, daha kıvrımlı yapıya sahip olan Avrupa yakasında ise 55 kilometredir (İstanbul.com,2017).

İstanbul Boğazı'nda; Karadeniz'in su seviyesinin Marmara Denizi'nden kırk santim yüksek olması ve Karadeniz'in tuzluluk oranının Marmara Denizi'nden az olması nedeni ile Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru üst yüzey akıntısı meydana gelirken, Marmara Denizi'nin tuzluluk oranının Karadeniz'den yaklaşık iki katı fazla olması nedeni ile oluşan yoğunluk farkından dolayı Marmara Denizi'nden Karadeniz'e doğru alt akıntı oluşmaktadır. Aynı zamanda Boğazda; boğazın kıvrımlı yapısından dolayı kıyılardaki koylardakuzeye doğru akan anaförler (ters akıntı), güney rüzgarlarının devamlı esmesi sonucu üst akıntının kuzeye dönmesi ile de orkoz denilen ters akıntılar meydana gelmektedir (denizcigunlugu.com, 2016).

İstanbul Boğazı'na sahip İstanbul şehri; 16 asır boyunca başkent olarak Doğu Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere (istanbul.net.tr, 2019) üç büyük medeniyetin kök saldıği bir şehir olarak muhteşem ve zengin tarihi mirasıyla UNESCO tarafından 1974 tarihli “*Dünya Kültürel ve Doğa Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme*” kapsamında “*üç bin yıllık insanlığın ortak mirası*” olarak açıklanmıştır. Avrupa Kültür Bakanları Konseyi'nin onayı ile 2006 yılında da “*2010 Avrupa Kültür Başkenti*” ilan edilmiştir (Ece, 2016 s.19). Yaklaşık 7 bin yıl öncesine dayandığı keşfedilen oluşumu ile İstanbul Boğazı (İstanbul.com, 2017), Asya kıtası ile Avrupa kıtasını birbirinden ayırmakla birlikte, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin deniz yolu ile Akdeniz'e ve okyanuslara ulaşmasında alternatifi olmayan tek çıkış kapısı olarak jeostratejik önemini geçmişten günümüze korumaya devam etmektedir.

1.2 İstanbul Boğazı'nın Stratejik Önemi

İstanbul Boğazı jeostratejik ve jeopolitik önemi ile günümüz de uluslararası ticari-siyasi-askeri rekabet ortamında değerini kaybetmeyen bir konuma sahiptir.

“Deniz jeopolitiği” kavramını ilk geliştiren Alfred Thayer Mahan (1840-1914) “*tarihin deniz destanından ibaret olduğunu*” savunmaktadır (Beşer, Güner, 2011). Ayrıca İngiliz coğrafyacı Halford John Mackinder (1861-1947) ise “*kara hakimiyet kuramı*” ile ortaya koyduğu “*Heartland (Kalpgah/Merkez Bölgesi) Bölgesi*” olarak belirttiği, Avrasya’nın iç bölgesi ve Karadeniz’in etrafındaki sahalara ve boğazlara kadar yayılan bu bölgenin kontrolü için “*Doğu Avrupa’ya hükmeden Kalpgah’ı [Merkez Bölgesi] kontrol eder; Kalpgah’a hükmeden Dünya Adası’nı [Avrasya ve Afrika] yönetir; Dünya Adası’na hükmeden dünyayı yönetir.*” şeklindeki ifadesi ile dünya hâkimiyeti açısından bu coğrafyanın oldukça büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Şener, 2015 s.335,338).

İstanbul Boğazı’nın stratejik önemi Karadeniz’i Marmara Denizi’ne bağlayan bir su yolu olarak, iki konsept üzerinden açılımlar yapılarak incelenebilir. Birincisi; bölge coğrafyasındaki ülkeler açısından önemi, ikincisi; hidrokarbon kaynaklarına yakınlığından dolayı hidrokarbon kaynaklarının deniz yolu ile taşınması açısından önemidir.

1.2.1 İstanbul Boğazı’nın Bölge Coğrafyasındaki Ülkeler Açısından Önemi

İstanbul Boğazı, Karadeniz’i Marmara Denizi’ne bağlayan konumu bağlamında Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler; Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna’dır. Bu ülkeler için kendi bölgelerindeki liman, kanal ve nehirler üzerinden Karadeniz’e açılarak, ticari ürünlerinin ve hidrokarbon kaynaklarının deniz yolu ile Akdeniz’e, Kuzey Afrika ülkelerine, Hint Okyanusu’na ve Asya Pasifik Ülkeleri’ne ulaştırılmasında İstanbul Boğazı ilk kapı konumundadır. Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin limanlarının yanı sıra, İstanbul Boğazı’nın öneminin ve deniz trafik yoğunluğunun artmasında, geçtiği güzergahlar üzerindeki bölgelerin su yolu taşımacılığı ile ekonomik kalkınmalarında rol oynayan iki su yolu güzergahı da büyük önem taşımaktadır.

Bu su yolu güzergahlarından birincisi; Karadeniz’in batı ve kuzeybatısında yer alan bölge ülkelerini, Baltık Denizi’nden Karadeniz’e ulaştıran Tuna-Ren-Main Kanalı’dır (1992). Bu kanalı oluşturan nehirlerin en önemlisi; Almanya’dan başlayarak kolları ile birlikte Avrupa’nın on ülkesi (**Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Sırbistan, Hırvatistan, Macaristan, Moldova ve Ukrayna**) üzerinden ilerleyerek Karadeniz’e ulaşan Tuna Nehri’dir (Okyar, 2014). Ren Nehri ise, iki kol olarak İsviçre Alpleri’nden doğarak Almanya içlerinde Main Nehri ile birleşmektedir. Ren Nehri’nin üç kolu Avrupa’nın önemli limanı olan Hollanda’nın

Rotterdam Limanı yakınlarında Kuzey Denizi'ne dökülmektedir. Main Nehri ile Tuna Nehri arasına kanal açılması ile bu üç nehrin birleşmesi sağlanmıştır. Böylece Tuna-Ren-Main Kanalı üzerinden Kuzey Denizi'nden Karadeniz'e deniz ulaşımının sağlanması,bölge ülkelerinin ekonomik kalkınması açısından bu su yolu güzergahının önemini arttırmıştır (Kesici, 2015 s.68).

İkinci önemli su yolu güzergahı; Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Azak Deniz'ine akan Don Nehri, Hazar Denizi'ne dökülen Volga Nehri arasına yapılan kanal ile birleştirilerek (Don-Volga Kanalı 1952) oluşan su yoludur. Bölgede Hazar Denizi'ne kıyıdaş Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran'ın Karadeniz'e açılımı sağlaması bakımından bu su yolu güzergahı önem kazanmaktadır (Yıldız, 2018 s.3). Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'de, kullanıma elverişli sadece iki limanının(Sochi ve Novorossyik) olması, Karadeniz'e açılımda deniz ticareti alanında Don-Volga Kanalı'nı Rusya'nın ekonomisi açısından oldukça önemli hale getirmektedir. Aynı zamanda Rusya, açtığı kanallar ile başkenti Moskova'nın da Volga nehri üzerinden Baltık Denizi'ne, Don-Volga Kanalı üzerinden de Hazar Denizi ve Karadeniz'e ulaşımını sağlamıştır (Aktaş, 2019).

Dolayısıyla dar bir su yolu olarak nitelendirilen İstanbul Boğazı; Orta ve Doğu Avrupa ile Orta Asya ülkelerinin Karadeniz'den Akdeniz'e ve okyanuslara açılmalarında ilk kapı olması nedeniyle stratejik bir konumda yer almaktadır. Aynı zamanda,özellikle sanayi devriminin akabinde artan ekonomik kalkınma ile birlikte bölgede yer alan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Rusya ve Orta Asya ülkelerinin Afrika, Ortadoğu, Asya Pasifik ülkeleri arasında gerçekleşen deniz ticareti açısından İstanbul Boğazı merkezi bir noktada yoğun bir deniz trafiğine sahne olmaktadır.

1.2.2İstanbul Boğazı'nın Hidrokarbon Kaynaklarına Sahip Ülkelere Yakınlığı Açısından Önemi

Dünyanın nüfusu, 18.yüzyılda buharlı makinelerin keşfi ile başlayan sanayi devriminin olduğu yıllarda yaklaşık 700 milyon iken dünyada petrolün enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlandığı 20.yüzyılın başında 1 milyon 600 binden, 21.yüzyılın başında 6 milyar 895 milyona, 2018 yılı itibarıyla da yaklaşık 7 milyar 630 milyona ulaşmıştır. Dünya nüfusunda görülen bu büyük artış, enerji ve ham madde kaynaklarına olan ihtiyacın da büyük oranda artmasına neden olmuştur (Uluğbay, 2015).2017 Yılı BP (British Petroleum) verilerine göre, Küresel Birincil Enerji Tüketim Oranları verileri; Petrol %33,3, Doğal Gaz %24, Kömür %28,1,Hidro %6,9, Nükleer %4,5,Yenilenebilir kaynaklar %3, dür. Bu veriler doğrultusunda günümüzde dünyada tüketilen enerjinin %86'sını fosil kaynakları oluşturmaktadır (Türkiye

Petrolleri, 2018 s.4). Enerji tüketiminde öne çıkan petrol ve doğalgaz rezervlerinin 2017 yılı itibari ile BP verilerine göre;dünyadaki toplam petrol rezervleri 1,7 trilyon varil, doğalgaz rezervleri ise193,5 trilyon m3 olarak açıklanmıştır. Bu hidrokarbon kaynaklarının bölgesel dağılımı;petrol rezervlerinde Orta Doğu %47,6,Orta ve Güney Amerika %19,5, Kuzey Amerika %13,3, Avrasya %8,5, Afrika %7,5, Asya Pasifik %2,8 ve Avrupa %0,8 oranında olup (Türkiye Petrolleri, 2018 s.6); doğalgaz rezervlerinde ise Orta Doğu %40,9, Avrasya %30,6 Asya Pasifik %10, Afrika %7,1, Kuzey Amerika %5,6, Orta ve Güney Amerika %4,2 ve Avrupa%1,5 oranında paya sahiptir (Türkiye Petrolleri, 2018 s.20).

Bu veriler doğrultusunda Orta Doğu dünyadaki en büyük hidrokarbon rezervlerine sahip bölge konumundadır. Akabinde Avrasya özellikle Orta Asya doğalgaz kaynakları gelmektedir. Avrupa'nın rezerv düşüklüğü nedeniyle enerji tedarikinde çeşitliliğe giderek bu iki coğrafyadan da büyük oranda petrol ve doğalgaz tedarik etmektedir. Hidrokarbon kaynaklarının ihtiyacı olan ülkelere ulaşımı EIA (U.S. Energy Information Administration (Enerji Bilgi Kurumu)'nın 2017'de yayınladığı rapora göre 2015 yılında %61'i denizyolu ile gerçekleşmiştir. Aynı rapora göre; Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Süveyş Kanalı ile Sumed Petrol boru hattı, Bab'ül Mendeb Boğazı, Danimarka Boğazları, Türk Boğazları, Panama Kanalı ve Ümit Burnu petrol transit trafiğinin en yoğun olduğu geçiş noktaları olarak gösterilmektedir (Okumuş, 2017).

Enerji tedarikinin büyük ihtiyaç gösterdiği ve devlet politikalarının bile buna göre belirlendiği 21.yüzyılda İstanbul Boğazı; sürdürülebilir enerji seviyatının tedarikçi konumundaki ülkelere ulaştırılmasında, hidrokarbon kaynaklarına sahip ülkelere yakın bir coğrafyada olması nedeniyle jeostratejik bir merkezde yer almaktadır. Mevcut bu konjonktür, gerek enerji seviyatında, gerekse ticari malların deniz yolu ile taşınmasında sürdürülebilirlik ve güvenliğin korunması konusunu önemli kılmaktadır.

1.3.3 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü (KEİÖ)

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, ticari, siyasi değişen ve gelişen küresel koşullarda geçmişten bugüne Türkiye ve Karadeniz bölge ülkelerinin güvenliğinin teminatı olarak, Türk Boğazları ve Karadeniz'de barışın korunması amacını taşıyan ve Boğazlar Bölgesi olarak nitelendirilen İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nın yalnızca geçiş rejimini düzenleyen çok taraflı uluslararası antlaşmadır (Uğur, 2016 s.42).İsviçre'nin Montreux kentinde 20 Temmuz 1936 yılında Türkiye, İngiltere,

Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, Romanya, Yugoslavya, Japonya, SSCB ve Avusturya tarafından imzalanmıştır (Ece, 2013 s.12). Bu sözleşme 29 madde, 4 ek ve 1 protokolden oluşmaktadır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde özetle; gemilerin "geçiş serbestisi" ilkesi, ticari gemilerden fener, tahlisiye ve patente ücreti dışında ücret alınamayacağı, kılavuz kaptan alımının ve römorkör işlemlerinin isteğe bağlı kalacağı yer almakla birlikte, savaş gemilerinin tonaj ve Karadeniz de kalma sürelerinde sınırlamalar getirilmiştir. Türkiye savaş zamanı ve savaş tehlikesi tehdidi durumlarında savaş gemilerinin geçişi konusunda istediği şekilde davranabilecektir (Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 1936). Bu antlaşmanın özellikle savaş gemilerinin Karadeniz'de bulunma sürelerine getirdiği sınırlamalar;İngiliz coğrafyacı Mackinder'in 'kara hakimiyet kuramı'nda belirttiği gibi Avrasya'nın iç bölgelerinden Karadeniz'in çevresindeki alanlara kadar yayılan bölgenin dünya hakimiyeti açısından belirleyici bir role sahip olması (Şener, 2015 s.336,337),Kafkaslar ve Hazar Bölgesi'nin zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olması ve aynı zamanda Orta Doğu'ya olan yakınlığı hidrokarbon kaynakları bakımından zengin bu coğrafya için küresel güçler arasında güç mücadelesine sahne olabilecek bu ortamda,bölgede barış ve güvenliğin sağlanması bakımından büyük önem kazanmaktadır.Nitekim, ABD'nin Karadeniz'de askeri varlığını arttırmak amacıyla üs arayışı ve Romanya ve Bulgaristan'ında ABD'yi Rusya'ya karşı "güvenlik garantisi" olarak görmesi nedeniyle askeri üs açmasına izin vermesi(Kasım, 2009 s.205), Gürcistan ve Ukrayna krizi, NATO ve AB 'nin Karadeniz'e kadar genişleyerek Güney Kafkasya'yı da içine alarak büyümesi küresel güçlerin bölgedeki çıkar mücadeleleri bağlamında görünen somut adımlardır (Koçer, 2007 s.199). Dolayısıyla Montreux Boğazlar Sözleşmesi bölgede barış ve güvenliği koruyarak denge oluşturan, önemli bir mihenk taşı olarak günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir (Tosun, 1994 s.112).

Güvenliğin tesisinde, istikrar ve barışın korunmasında etkili olan unsurlardan biri de karşılıklı işbirliğine dayalı ekonomik, askeri antlaşmalardır. Türkiye bölgede, denge ve istikrarın korunması, ekonomik kalkınmanın büyümesi, bölge ülkeleri arasındaki iyi ilişkilerin geliştirilmesi ve korunması kapsamında ekonomik ve askeri adımlar atmaktadır. Bu amaçla; Türkiye öncülüğünde Kafkaslar ve Balkanlar öncelikli olmak üzere, Karadeniz ülkeleri arasında bölgesel ekonomik işbirliği oluşturulması temeline dayalı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ), kurucu 11 üyenin imzası ile 25 Haziran 1992 tarihinde kurulmuştur. Bu ülkeler Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Rusya Federasyonu, Ermenistan,Moldova,Ukrayna, Romanya, Bulgaristan,Yunanistan ve Arnavutluk'tur. 2004 yılında Sırbistan'ın katılımıyla üye sayısı 12 olmuştur. Böylelikle, bölgede üye ülkelerin birbirlerini tamamlayıcı niteliklerini coğrafik yakınlıktan faydalanarak, taraflar arası teknolojik, ekonomik ve sosyal

ilişkileri çoğaltma ve geliştirme faaliyetlerini Karadeniz ve bölge coğrafyasında barış, refah ve istikrarın ekonomik işbirliği üzerinden tesis edilmesi hedeflenmiştir. KEİÖ bünyesinde, ticaret, enerji, ulaştırma, bilim ve teknoloji, haberleşme gibi çeşitli alanlarla ilgili 18 tane çalışma grubu yardımcı organlar olarak faaliyet göstermektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012). Ayrıca Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasında Türkiye’nin öncülüğünde barış ve istikrarın devamlılığı, karşılıklı dayanışmanın ve bölgesel işbirliği faaliyetlerinin arttırılmasının yanı sıra, iyi komşuluk ilişkilerinin de geliştirilmesi amacıyla bölge ülkelerinin deniz kuvvetlerinin katılımı ile 02 Nisan 2001 tarihinde İstanbul’da BLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu) Kuruluş Anlaşması imzalanmıştır (Türk Deniz Kuvvetleri, 2016 s.2). Bu anlaşmaya taraf ülkeler; Türkiye, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan’dır. BLACKSEAFOR’un faaliyetlerinin devamlılığı; Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasındaki askeri iş birliği ile bölgenin, dış tehditlere karşı korunması açısından büyük bir öneme sahiptir (Türk Deniz Kuvvetleri, 2016 s.12).

1.3 İstanbul Boğazı Deniz Trafik

İstanbul Boğazı, Asya ve Avrupa yakası olarak ayırdığı ve 15 milyonu aşkın insanın yaşadığı İstanbul şehrinde, bu iki yaka arasında deniz ulaşımı ile taşınan her gün yüz binlerce insanla birlikte, aynı zamanda Karadeniz ile Marmara Denizi arasında ticari ve tanker gemilerinin geçişine sahne olmaktadır. Dolayısıyla İstanbul Boğazı’nda trafik; İstanbul’un Asya yakası ile Avrupa yakası arasında yerel trafik ve Karadeniz ile Marmara Denizi arasında uluslararası trafik olarak işlemektedir. Yerel trafik, İstanbul Boğazı’nda “Yerel Trafik Rehberi”nde belirtilen alan içerisinde çok yoğun olarak gerçekleşmektedir. Şehir hatları vapurları, deniz otobüsleri, yolcu motorları gibi tarifeli seferler, günde yaklaşık 2025 sefer; balıkçı tekneleri, gezi tekneleri, sivil toplum örgütlerine ait tekneler, römorkörler, kamuya ait botlar, su altı sömürme çalışması yapan tekneler gibi tarifesiz sefer yapan tekneler de, günde yaklaşık 500’den fazla sefer yapmaktadır. Böylelikle İstanbul Boğazı’nda sadece yerel trafik olarak toplamda, günde yaklaşık 2500’den fazla sefer hareketi gerçekleşmektedir (İstanbul Liman Başkanlığı, 2019).

Uluslararası Trafik; İstanbul Boğazı’nda Karadeniz ve Marmara Denizi arasında tek su yolu olarak, deniz ticaret gemileri (kuru yük, ro-ro, kargo gemileri gibi), tehlikeli yük taşıyan tankerler (sıvılaştırılmış gaz, amonyak, ham petrol, radyoaktif madde ve tehlikeli atıklar gibi), enerji platformları, turizm amaçlı büyük yolcu gemileri (kravaziyer) gibi gemilerin üzerinden gerçekleşmektedir (T.C.Dışişleri Bakanlığı, 2019). Montreux Boğazlar Sözleşmesinin imzalandığı 1936 yılında İstanbul Boğazı’ndan 4700 gemi geçerken, sanayi devrimi, İkinci Dünya Savaşı, 1990’lı yıllarda

Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi siyasi, ekonomik, teknolojik değişim ve gelişmeler neticesinde boğazın gemi trafiğinde büyük değişimler yaşanmıştır. Günümüzde İstanbul Boğazı Gemi İstatistik 2017 yılı verilerine göre, boğazdan geçen 42978 adet geminin 8832 adedi tehlikeli yük taşıyan tanker olup (Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, 2019 Yılı İstanbul Boğazı Gemi Geçiş İstatistik Özeti) , 146.943.000 milyon ton tehlikeli madde taşınmıştır (T.C.Dışişleri Bakanlığı). Bu veriler doğrultusunda, İstanbul Boğazı'ndan günde uluslar arası trafik akışında yaklaşık 117-118 gemi geçmekte ve bunun 24 adedi tehlikeli madde taşımaktadır.

Tablo 1: Gemi Uzunlukları Olarak Yıllara Göre Karşılaştırılması

Yıllar	100m Altı	100-150m Arası	150-200m Arası	200-250m Arası	250-300m Arası	300m Üzeri	Toplam Gemi	Toplam Gross (x1000)
2006	21584	22427	7216	2696	957	0	54880	475 797
2007	22224	23889	6840	2514	1114	25	56606	484 868
2008	20504	22050	7931	2630	1256	25	54396	513 636
2009	18612	20683	8256	2812	1051	8	51422	514 656
2010	18377	20990	7881	2401	1216	6	50871	505 615
2011	17403	20176	8419	2511	1283	6	49798	523 544
2012	16209	18976	9278	2567	1285	14	48329	550 527
2013	15083	18341	9307	2519	1268	14	46532	551 775
2014	14346	16734	10154	2929	1364	2	45529	582 468
2015	13201	16178	10235	2647	1283	0	43544	565 216
2016	12240	16077	10363	2730	1143	0	42553	565 282
2017	11907	16101	10965	2682	1318	5	42978	599 325

Tablo 2: İstanbul Boğazından Kılavuzlu, Uğraksız, Römorkor Refakatli Olarak Yıllara Göre Karşılaştırılması

Yıllar	Kılavuz Kaptan Alan	Kılavuzlu Geçiş Oranı	Uğraksız ve Kılavuz Kaptan Alan	Römorkor Refakat Alan	SP1 Veren	Uğraksız Geçiş	Toplam Gemi Sayısı	Toplam Gross(x1000)
2006	26589	% 48.45	12149	834	53324	31880	54880	475 797
2007	26685	% 47.14	11113	795	55132	31826	56606	484 868
2008	27001	% 49.64	12532	734	53232	31762	54396	513 636
2009	24977	% 48.57	12770	753	50712	32297	51422	514 656
2010	26035	% 51.18	11323	825	50020	28668	50871	505 615
2011	26011	% 52.23	11348	785	49179	27938	49798	523 544
2012	24812	% 51.34	11017	742	47637	27345	48329	550 527
2013	24023	% 51.63	11101	708	45616	26577	46532	551 775
2014	24508	% 53.83	11862	763	44928	26212	45529	582 468
2015	23349	% 53.62	11374	732	43039	25243	43544	565 216
2016	22356	% 52.54	11772	642	42132	26050	42553	565 282
2017	24059	% 55.98	12376	848	42700	26111	42978	599 325

Tablo 3: İstanbul Boğazı’ndan Geçen Gemi Sayısı, Toplam Grosston, Tehlikeli Gemi Sayısı ve Toplam Tehlikeli Yük Grosston Olarak Yıllara Göre Karşılaştırılması

Yıllar	Toplam Gemi Sayısı	Toplam Gross(x1000)	Tehlikeli Gemi Sayısı	Toplam Gross(x1000)	Gemi Sayısında Oran	Tehlikeli Yük Oranı
2006	54880	475 797	10153	143 452	% 18.5	% 30.1
2007	56606	484 868	10054	143 939	% 17.7	% 29.6
2008	54396	513 636	9303	140 357	% 17.1	% 27.3
2009	51422	514 656	9299	144 660	% 18.0	% 28.1
2010	50871	505 615	9274	146 750	% 18.2	% 29.0
2011	49798	523 544	9103	138 496	% 18.2	% 26.4
2012	48329	550 527	9027	131 123	% 18.6	% 23.8
2013	46532	551 775	9006	134 444	% 19.3	% 24.3
2014	45529	582 468	8745	133 961	% 19.2	% 23.0
2015	43544	565 216	8633	135 952	% 19.8	% 24.0
2016	42553	565 282	8703	136 100	% 20.4	% 24.0
2017	42978	599 325	8832	146 943	% 20.5	% 24.5

Kaynak: 2004-2017 Tarihleri Arası Deniz Ticareti İstatistikleri 2017 (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı)

Tabloda görüldüğü üzere; İstanbul Boğazı’ndan geçen gemi sayısı yıllık ortalama 49711 dir. 2004-2017 yılları arası boğazdan geçen gemi sayısında düşüş görünüyorsa da tankerler tarafından taşınan tehlikeli yük miktarında bir azalma görülmemektedir. 2004-2017 yılları arası tehlikeli yük tankerlerle en fazla 2017 yılında 146.944 milyon ton taşındığı tabloda görülmektedir. Aynı zamanda, teknolojik ilerlemeler doğrultusunda her geçen yıl gemilerin tonaj ve büyüklüklerinde meydana gelen artışla daha az sayıda gemi ile daha fazla yük taşınmaktadır. Kıyı Emniyeti ve Gemi Kurtarma İşletmeleri Genel Müdürü Salih Orakçı’nın 2006 yılında söylediği “Boğaz gemi trafiğine doydum. Alternatif yollar aramamız şart oldu...Artan gemi trafiği beraberinde riskleri arttırdı. Gemi kazalarında deniz trafiği günlerce kapalı kalabiliyor” şeklindeki uyarısı, boğazda yaşanan yerel trafiğin arasında, uluslararası trafiğin işlediği dikkate alındığında mevcut veriler doğrultusunda bugünde geçerliliğini korumaktadır (Köyük, 2006).

1.4 İstanbul Boğazı'nda Meydana Gelen Gemi Kazaları ve Alınan Önlemler (İstanbul Boğazı Seyir Düzeni)

İstanbul Boğazı, gemilerin seyir emniyeti açısından kendine özgü topoğrafik yapısı, meteorolojik etkenler, akıntı özellikleri ve yoğun gemi trafiği nedeni ile dünyanın en dar, yoğun ve tehlikeli su yollarından biri olarak belirtilmektedir. Boğazda akıntı hızının saatte 7 deniz mili hıza ulaşması ile oluşan ters akıntılar (anafor ve orkoz) nedeniyle gemilerde sürüklenme, karşı şeride geçme sebebiyle karşıdan gelen gemi ile çatışma, karaya oturma tehlikesi oluşabilmektedir (Ece, 2006). Boğazda Aşiyen-Kandilli önlerinde 45 derece, Yeniköy önlerinde 80 dereceye varan ve gemilerin 12 kez rota değişimine yol açan keskin dönemeçler bulunmaktadır. İki büyük geminin yan yana geçmesine uygun olmayacak şekilde 698 metreye kadar daralan boğazda, 19 metreye kadar düşen su derinliği ile birlikte su altı topografyası birçok çukur ve sığlıklar ile doludur. Büyük tonajlı gemilerde dip akıntısı seyir ve manevraları olumsuz etkilemektedir. İstanbul boğazında görülen sis, rüzgarlar, kar tipileri, yağışlar görüş uzaklığını yarım milin altına düşürebilmektedir (İstanbul Liman Başkanlığı, 2015 s.14,15,16). İstanbul Boğazı'nda seyir emniyetini etkileyen bu faktörlere istinaden 2004-2017 tarihleri arasında İstanbul Boğazı Kaza İstatistikleri verilerine göre 315 gemi kazası, 103 çatışma ve karaya oturma, 2.257 arıza, 1.377 makine ve dümen arızası, 1.716 tüzük ihlali meydana gelmiştir (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2018 s. 98). İstanbul Boğazı'nda meydana gelen ve unutulmayan deniz kazalarından bazıları; 1960 yılında World Harmony tanker kazası, 20 kişi hayatını kaybetmiş, 22 bin ton petrol denize dökülmüş ve yangın 58 gün sürmüştür, 1979 yılında Independenta tanker kazasında 51 kişi hayatını kaybetmiş, 96.400 ton Petrol denize dökülmüş ve yangın iki ay sürmüştür (Barış, 2011), 1988 yılında Malta bandıralı tanker ile Gaziantep tankerinin çarpışması sonucu 1000 ton amonyak denize yayılmış, rüzgarın sahile değil de denize doğru esmesi ile büyük bir faciadan dönülmüştür (Denizcigünlüğü, 2015), 1991 yılında koyun taşıyan Rabınion gemisi çarpışma neticesinde batmış ve 22 bin koyun boğazın sularında ölmüştür, 1994 yılında Nassia tankeri çarpışma sonucu batmış ve 30 kişi ölürken, 13 bin ton Petrol boğaz sularına akmış ve yangın bir hafta sürmüştür, 1999 tarihinde Volganefit 248 gemisi kırılma sonucu batmış ve 1.500 ton petrol denize dökülmüştür, 2003 yılında Svyatoy Panteleymo adlı gemi şiddetli fırtına sonucu karaya oturarak kırılmış ve 230 ton Petrol boğaz sularına akmıştır, 2010 yılında Orçun C gemisi karaya oturarak batmış ve 125 ton Petrol denize akmıştır ve 2018 yılında Vitaspirit adlı 225 metre uzunluğundaki kuru yük gemisi dümen kilitlenmesi nedeniyle sürüklenerek İstanbul Boğazı'ndaki tarihi yalıya çarpmış ve yalı kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle de boğaz çift yönlü deniz trafiğine kapatılmıştır (CnnTürk, 2018).

1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, İstanbul Boğazı'nda "geçiş serbestisi" ilkesi geçerli olmakla beraber, "zararsız geçiş" olup deniz kirliliğinin önlenmesi, yargı yetkisi, geçiş serbestisi ilkesini bozmadan, deniz trafiğinin düzenlenmesi gibi konularda Türkiye'nin yetkileri saklı olduğundan (Ece, 2016 s.6), İstanbul Boğazı 'nda yaşanan ciddi deniz kazalarının akabinde, olası gemi kazalarını önlemek veya azaltmak ve dolayısıyla can, mal, çevre güvenliğini sağlamak ve deniz ulaşımının devamlılığını korumak amacıyla boğazda gemi trafiğini düzenlemeye yönelik bir takım önlemler yürürlüğe konmuştur. Ulaştırma Bakanlığı Liman Tüzüğü'nde bu amaçla uygulamada olan "*Soldan Seyir Düzeni*" 1982 yılında "*Sağdan Seyir Düzeni*" olarak değiştirilmiştir (Ece, 2011 s.41). Akabinde meydana gelen deniz kazaları ve 1994 yılında yaşanan Nassia tanker kazası sonrası 1994 yılında "Türk Boğazlar Tüzüğü" yürürlüğe girmiş, bu tüzük geliştirilerek, 1998 yılında tüm gemilerin uyma zorunluluğunun getirildiği "*Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü*" olarak uluslar arası düzeyde kabul edilmiş ve boğazlar "*transit geçiş*" rejiminin dışında kalabilmiştir (Akten, Ece, Oral, 2011, s.11,12). Marmara Denizi, İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nı içine alan bu Tüzük kapsamında alınan önlemlerden bir diğeri, 1994 yılında "Denizde Çatışmayı Önleme Uluslararası Sözleşmesi" (COLREG) 10'uncu kuralına göre hazırlanan Trafik Ayırım Şemaları (traffic separation schemes-TSS) olup, 1995 yılında "*Trafik Ayırım Düzeni (TAD)*" ve *Rapor Sistemi* olarak, Uluslar arası Denizcilik Örgütü (IMO) tarafından onaylanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Aynı zamanda İstanbul Boğazı'nda 1999 yılında, 2003 yılında meteorolojik kaynaklı meydana gelen ciddi deniz kazaları sonrası, boğazlarda seyir emniyetini daha da arttırmak amacıyla, radar destekli, hava koşulları, akıntılar gibi seyir emniyetini etkileyebilecek verilerin, hemen gemilere aktarılması gibi bilgi hizmeti, seyir yardım hizmeti, trafik organizasyonu hizmetini sağlayacak olan *Türk Boğazları Gemi Trafik Hizmetleri Sistemi (TBGTHS-VTS)*, 30 Aralık 2003 yılında devreye girmiş, 2008 yılında tüm Marmara Denizi'ni kapsayacak şekilde genişletilerek, Türk Boğazları'nın tamamında gemi trafiğinin takibi sağlanmıştır (Kıyı Emniyet Müdürlüğü, 2018 s.24,25). Son olarak 2018 yılında meydana gelen tarihi yalı kazası sonrası, Türk Boğazları'ndan geçişlerde yaşanan gemi kazaları açısından güvenlik ve seyir emniyetinde artan riskler doğrultusunda Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı nezdinde yeni kurallar getirilmiştir. Bu kurallar; boyu 150 metrenin üzerinde olan LPG yüklü gemiler boğazlardan gündüz, kılavuz kaptan ve römorkör eşliğinde geçebilecekler, boğazdan geçişlerde ticari gemiler, yük olarak askeri gemi taşıdıkları takdirde, *askeri gemi statüsünde* geçişlerini tamamlayacaklar, Türk Boğazları'ndan geçişlerde Gemiler boğazlardaki köprü ayaklarına 100 metreden fazla yaklaşamayacak, gemilerde yer alan güvenlik ve teknik donanım listesini Kaptanlar boğaz girişine 3,2 km. lik

mesafeden Liman Başkanlıklarına bildirecek, karaya oturmuş gemilere, Kıyı Emniyet Genel Müdürlüğü'nün uzman ekiplerince inceleme raporu oluşturularak resen kurtarma hizmeti verilecek, boyları 300 metreden uzun konteynır ve yolcu gemileri Boğazlara giriş yapmadan on gün önce bildirimde bulunacaktır (Gazete Vatan, 2018).

2. BÖLÜM KANAL İSTANBUL

2.1. Dünyadaki Mevcut ve Yapılması Planlanan Su Kaynaklarına Kısa Bir Bakış

Dünyadaki mevcut su kanalları ekseriyetle 1900'lü yılların başlarında açılmış olmalarına rağmen, dünyada deniz ulaşımı ve dolayısıyla deniz ticareti açısından önemlerini korumaya devam etmektedirler. Deniz ulaşımında uzun mesafelerin kısaltılması amacıyla inşa edilen bu kanallar sayesinde daha kısa sürede daha düşük maliyetle deniz taşımacılığı yapılmış olmaktadır. 19. yüzyılın sonları, 20.yüzyıl başlarında inşa edilmiş ve güncelliğini hala koruyan bu kanallar; Süveyş Kanalı, Panama Kanalı, Kiel Kanalı ve Korient Kanalı'dır.

Süveyş Kanalı (Mısır); Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayarak, Avrupa ülkelerinin Afrika kıtasının etrafında dolaşmaya gerek bırakmadan Hint okyanusu ve Asya ülkelerine ulaşımını sağlamaktadır. 171 km. uzunluğundaki Süveyş Kanalı'ndan yılda yaklaşık 20 bin gemi geçmekte olup, geçişi ücretli olan kanal, Mısır ekonomisi'nin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Koday, Koday, Kaymaz, 2017 s. 900,901).

Panama Kanalı (Panama); Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanusu birbirine bağlayan su kanalıdır. Kanalin uzunluğu 77 km. olup, kanaldan yılda 14 bin gemi geçmektedir ve ülkenin başlıca gelir kaynağını oluşturmaktadır (Koday, Koday, Kaymaz, 2017 s. 902).

Kiel Kanalı (Almanya); Baltık Denizi'ne ulaşımı kolaylaştıran kanal 98 km. uzunluğundadır.

Korint Kanalı (Yunanistan); Ulaşımı 700 km kısaltmakta olup, günümüzde turizm amaçlı kullanılmakta ve yılda 11 bin gemi geçmektedir. (Kesici, 2015 s.13,14).

Deniz ulaşımında mesafeleri kısaltmak amacıyla 19.yüzyılın sonları ve 20 yüzyıl başlarında açılan bu kanallardan özellikle Süveyş ve Panama Kanalları günümüzde de önemini korumakla birlikte sanayi devrimi ile artan ihtiyaçlar, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve artan rekabet ortamında gemi tonajlarının artması ve deniz yolu taşımacılığının en ucuz ulaşım türü olması nedeni ile kanallarda artan deniz

trafiğini rahatlatmak amacıyla 21. yüzyılda, açılmış kanallara paralel ikinci kanalların inşası gündeme gelmiştir. 21.yüzyılda yapılması planlanan ve tamamlanarak hizmete açılmış kanallarda şu şekilde özetlenebilir.

Nikaragua Kanalı (Nikaragua); İkinci Panama Kanalı’da denilen ve Panama Kanalı’na alternatif olarak planlanan kanal’ın inşaatına 2014 yılında başlanmıştır. 278 km. uzunluğunda ve Panama Kanalı’ndan geçemeyen büyük tonajlı gemilerin geçebileceği şekilde planlanan bu kanalın inşasına, Çin Halk Cumhuriyeti büyük destek vermekle birlikte, Nikaragua Hükümeti bu projeye ülkenin kalkınması adına büyük önem vermektedir (Akçadağ, 2015).

İkinci Süveyş Kanalı (Mısır); Süveyş Kanalı’na paralel planlanan yeni Süveyş Kanalı 72 kilometre uzunluğunda olup, 35 kilometresi paralel hat olarak yeni inşa edilirken, 37 kilometresi eski kanalın genişletilip, derinleştirilerek daha büyük gemilerin geçişine uygun hale getirilmiştir. 6 Ağustos 2015 tarihinde hizmete açılan kanalın günlük 49 olan gemi geçiş sayısının 97’ye çıkarılarak, Mısır ekonomisine yapacağı katkının da 2023 yılına kadar yıllık 5 milyar dolardan 13.2 milyar dolara çıkacağı öngörülmektedir (Erdil, 2015).

İkinci Don-Volga Kanalı (Rusya); Don-Volga Kanalı’nın artan gemi trafiği neticesinde yetersiz kalması üzerine, İkinci Don-Volga Kanal Projesi’ne 1980 yılında başlanmış, ancak SSCB’nin 1990 yılında dağılması sonucu parasal nedenlerden dolayı kanal tamamlanamamıştır. Tekrar 2007 yılında gündeme gelen proje için alternatif iki güzergah hazırlanmıştır. Biri yarım kalan kanalın tamamlanması, diğeri ise mevcut kanalın güneyinden Hazar Denizi ve Karadeniz’i birbirine bağlayan Avrasya Kanal Projesidir (Topraksuenerji,2011).

Kanal Avrupa; Kanal İstanbul Projesi’nin açıklanmasının sonrasında 2011 yılında açıklanan bir proje olarak basında yer almıştır. 135 Avrupa şehrinin ekonomisini canlandırması hedeflenirken, Kuzey Denizi ile Karadeniz arasında 4 bin kilometre uzunluğunda olması planlanan proje ile ilgili şu an itibari ile yeni veri mevcut değildir.

2.2 Kanal İstanbul Nedir?

Tarihin çeşitli dönemlerinde gündeme gelmiş Kanal İstanbul; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından “*Çılgın Proje*” olarak, 27 Nisan 2011 tarihinde basın toplantısı ile açıklanan, İstanbul’un Avrupa yakasında Karadeniz ile Marmara Denizi arasında,deniz ulaşımını sağlayan tek su yolu olan İstanbul Boğazı’na alternatif olması planlanan ikinci bir su yolu olarak, Karadeniz’i Marmara Denizi’ne bağlayacak bir su kanalı projesidir.

Kanal İstanbul Projesi'nin güzergahı üzerine detaylı açıklamalar en son 15 Ocak 2018 tarihinde T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'na Bakan Ahmet Arslan tarafından basın toplantısı ile açıklanmıştır. Bakan Arslan; “Kanal İstanbul ile, İstanbul Boğazı'nın gemi trafiğinin azaltılması, tehlikeli yük taşıyan gemilerin oluşturduğu risklerin azaltılması ve kentsel dönüşümle kanal güzergahı üzerindeki çarpık yapılaşmanın kaldırılarak modern yaşam alanlarının sağlanması olarak üç hedefin belirlendiğini ve ülkenin su yolu taşımacılığı üzerinden konumunun cazibesini arttıracaklarını” belirtmiştir. Etüd, proje ve danışmanlık hizmet alım ihalesinin Ağustos 2017 yılında sonuçlanması ile “35 alanda ilgili kurum ve kuruluşların yapmış olduğu çalışma ve veriler ve ülkenin önde gelen üniversitelerinde görev yapmakta olan hocaların katkıları ile *çevre koşulları, fauna-flora, maden alanları, sit alanları, hassas alanlar, yer altı ve yer üstü su kaynakları, jeolojik çalışmalar, denizcilik ve ulaştırma ağlarına etkisi, kanal uzunluğu, yarma hacmi ve yerleşim alanlarına etkisi gibi etkenler üzerinde çalışılarak Kanal İstanbul Projesi'nin güzergahının tespit edildiğini*” belirten Bakan Arslan; 17 bin metre sondaj çalışmasının 2017 yıl sonu tamamlandığını ve güzergah üzerinde “*tek bir yer altı su kaynağının olmadığını*” ifade etmiştir. Kanal İstanbul Projesi'nin güzergahı; “*Küçükçekmece – Sazlıdere – Durusu koridoru*” olup, Terkos Gölü'nün 500 metre doğusundan geçen kanalın uzunluğu “*45kilo metre olarak*” Bakan Arslan tarafından açıklanmıştır. Kanal kesitinin de; “*Karadeniz'deki tüm limanların büyüme hedefleri ile Karadeniz'den Marmara ve Akdeniz'e olabilecek yük hareketi, Çin ve Hindistan'ın giderek ticaretin ağırlık merkezi durumuna gelmelerine bağlı olarak, Orta Asya ülkelerinden Karadeniz'e olabilecek yük hareketlerinin boğaz gemi trafiğine etkileri ve gemi büyüklüklerinde olası gelişmeler doğrultusunda kesinleştirileceği*” basın toplantısında belirtilmiştir. Son olarak Bakan Arslan, “*kanal inşaatından çıkacak malzeme ile Karadeniz'de dolgu yapılarak bu alana liman ve küresel bazda hizmet verebilecek lojistik merkezi gibi proje alanlarının ve Marmara Denizi'nde de dolgu yapılarak yapay adaların oluşturulacağını*” açıklamıştır (Arslan, 2018). Bakanlık görevini Arslan'dan devralan Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Cahit Turhan Kasım 2018 yılında, Kanal İstanbul Projesi'ne ait ihalelerin 2019 yılı başında başlayacağını ve inşaatının da 2019 yılında olabileceğini belirtmiştir (Deniz Haber, 2018).

2.3 Neden Kanal İstanbul?

Kanal İstanbul Projesi, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 2011 yılında ilk açıklandığında, çeşitli kesimler tarafından “bu kanal neyin kısaltması olacak?” şeklinde sığ değerlendirmeler yapılmıştı. Bu projenin gerekliliğinin ve değerinin anlaşılabilmesi için **birinci faktör** olarak öncelikle denizciliğin, deniz

ulaşımının, küresel bazda deniz ticaretinin öneminin kavranabilmesi hem Kanal İstanbul Projesi açısından, hem de üç taraftan denizlere açılma şansına sahip Türkiye'nin ekonomik kalkınması adına büyük önem arz etmektedir.

Dünya ticaretinin % 84'ü deniz yolu ile gerçekleştirilmektedir. Deniz ticaret filosu dünyada yaklaşık 1,82 milyar DWT'a ulaşmıştır (T.C.Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2018). Prof. Dr. Soner Esmer, 2017 yılında "dünyada 17 trilyon dolar mal satıldığını, bu satılan malı tartmaya kalkıldığında 14 milyar ton" olduğunu ve bunun "deniz yolu ile taşınan miktarın 11 milyar 6 ton" olduğunu belirtmiştir. Önümüzdeki 2050 yılına kadar öngörülen deniz taşımacılığındaki artışın DNV-GL tahminlerine göre; 2030 yılında %36'lık artışla 14,6 milyar ton, 2040 yılında %34'lük artışla 15,6 milyar ton, 2050 yılında da %40'lık artışla 16,3 milyar ton olması tahmin edilmektedir (Esmer, 2018). Dünya ticaretinde taşımacılıkta, dolayısıyla en çok, önümüzdeki yıllarda da artış potansiyeline sahip olan deniz yolu taşımacılığı tercih edilmektedir. Çünkü; deniz yolu taşımacılığı ile dünya da, deniz aşırı uzak yerlere kuru yük (tahıl, kömür, demir cevheri gibi), hidrokarbon kaynakları taşınabilmekte olup, maliyeti diğer taşıma yollarına göre daha düşüktür (karayolu taşımacılığından 7 kat, hava yolundan 20, demiryolundan 3,5 kat daha ucuz (Dolough, 2013), büyük miktarlardaki yük tek seferde taşınabilmektedir, denizcilik sektörü beraberinde birçok sektörü de besleyerek istihdama ve ekonomiye katkısı yüksektir, ürün zayıyatı çok düşük olmakla birlikte, diğer taşıma yolları olan kara-hava-demiryolu ile kombine taşımacılığın daha öne çıktığı günümüzde deniz yolu daha da önem kazanmaktadır. Bu nedenle tarih boyu güçlü devletler denizciliğe büyük önem vermişlerdir. İngiliz aristokrat, kaşif Sir Walter Raleigh (1552-1618) "Denize hükmeden ticarete, ticarete hükmeden de dünya servetine ve sonuçta dünyaya hükmeder" sözü ile 17.yüzyılda (Karahan, 2015), deniz ulaşımının ticarete olan katkısını vurgulayarak, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun 18.yüzyıldan 20.yüzyıl ortalarına kadar küresel güç oluşumunun bir nevi arka planını ortaya koymaktadır ki hala, denizcilikte en güçlü ülke konumundadır. Avrupa, kendi limanlarının yanı sıra, kendi iç bölgelerinden geçen nehirleri kanallar ile birleştirerek denize açılımlar sağlayarak su yolu taşımacılığını arttırmıştır. Enerji üreticisi Rusya'da, kıyı şehirlerindeki limanlarına ilaveten, başkenti Moskova'yı, açtığı kanallarla nehirleri birleştirerek Karadeniz, Hazar Denizi ve Kuzey Denizi olmak üzere üç denize bağlamıştır. Ticari ağırlığın kaydığı Pasifik ülkelerinde de, deniz yolu taşımacılığına önem vermeleri sonucu, inşa ettikleri geniş limanları Avrupa ülkelerinin limanlarını geride bırakmıştır. (Erdönmez, İncaz, 2016 s.115,116). SSCB'nin dağılması ile, bağımsızlıklarına kavuşan Azerbaycan, Türkmenistan gibi denize çıkışı olmayan ülkelerinde, enerji zengini olsalar bile bu durum kalkınmalarını olumsuz yönde etkilemiştir.

İkinci faktör; İstanbul Boğaz’ında yaşanan gemi trafik yoğunluğudur. Kanal İstanbul Projesi ile, boğazdaki bu gemi trafik yoğunluğunun azaltılması hedeflenmektedir. 2017 yılında 42978 (T.C.Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı, 2018) uluslar arası transit geminin geçtiği İstanbul Boğazı’nda, günde 2500’ün üzerinde seyreden yerel deniz trafiğinin arasında, günde 117 uluslar arası ticari gemi ve tehlikeli madde taşıyan tanker gemileri (tanker gemi sayısı 24) geçmektedir.İstanbul Boğazı’nda 2017 verileri doğrultusunda sadece ticari gemilerin günlük geçiş yoğunluğunu gösteren oran “her 12 dakikada bir gemi”dir. Uluslar arası gemi trafiği için Kanal İstanbul, özellikle tehlikeli madde taşıyan tanker gemileri ile büyük tonajlı gemilerin Karadeniz-Marmara Denizi geçişlerinde ikinci bir su yolu olarak alternatif geçiş olacağından, İstanbul Boğazı deniz trafiği, özellikle de yerel deniz trafiği açısından rahatlamış olacaktır. Günde 49 geminin geçtiği Süveyş Kanalı’nda artan deniz trafiğini karşılayabilmek için, ikinci Süveyş Kanalı açılırken, küresel bazda artan gemi trafiği ve artan gemi tonajlarına karşın yılda 14 bin geminin geçtiği Panama Kanalı’nın buna yetersiz kalması nedeni ile bu ihtiyaca cevap verebilecek genişlikte ve derinlikte aynı bölgede Nikaragua Kanal inşaatı başlamıştır. Dolayısıyla, günümüzde küresel bazda artış göstermeye devam eden deniz yolu taşımacılığı karşısında, artık yeni kanalların açılması, mevcut su yollarının yetersiz kalmaları nedeni ile gerçekleşmektedir. İstanbul Boğazı’nda, seyir emniyetini olumsuz etkileyecek düzeyde gemi trafiğinin artış göstermesine yol açan başlıca nedenlerden birincisi; ticari ulaşımda avantajlarından dolayı deniz taşımacılığının en çok tercih edilen sektör olmasıdır. İkinci neden; Asya ile Avrupa kıtasını birleştirmesi, Ortadoğu, Hazar Bölgeleri enerji kaynakları ile tedarikçi konumdaki Avrupa’nın merkezinde yer alması ve Karadeniz’den Akdeniz’e ve Süveyş Kanalı aracılığıyla Hint Okyanus’una ulaşımın tek kapısı olmasıdır. Bu nedenle Napolyon’un “*eğer dünya tek bir ülke olsaydı, başkenti İstanbul olurdu*” sözü İstanbul’un jeo stratejik önem taşıyan coğrafi konumundan dolayıdır. Üçüncü neden; bölgede yaşanan siyasi ve ticari gelişmelerdir. Karadeniz’e çıkışı sağlayan Tuna-Ren-Main Kanalı, Don-Volga Kanalı,bu coğrafya da bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin deniz ticaretine önem vermeleri, Avrupa’nın enerji politikasında kaynak ve güzergah çeşitliliğine gitmesi bu gelişmelerden bazılarıdır. İstanbul Boğazı gemi trafiğini arttıran unsurlardan olan, Enerji açığı olan Avrupa’nın enerji ihtiyacında doğalgaz talebi BP verilerine göre 2017 yılında %5,5, petrol talebi de %1,9 artış göstermiştir (Türk Petrolleri, 2018 s. 4,24). Türk Boğazları’nın petrol arzındaki önemi, ABD Enerji İdaresi tarafından yayınlanan “*Danimarka ve Türk Boğazları Avrupa’nın ham petrol ve petrol ticareti için kritik önem taşıyor*” başlıklı raporunda belirtilmiştir. Aynı raporda İstanbul Boğazı’ndan 2015 yılında petrol ve sıvı petrol ürünlerinin 2,4 milyon varil / gün miktarının geçtiği yer alırken (Yıldız, 2018 s.6),

Rusya'nın da ham petrol ihracatını Baltık Denizi'ndeki limanlarına kaydırması nedeniyle, Türk boğazlarındaki hacmin düştüğü, ancak Kazakistan ve Azerbaycan enerji ihracatındaki artışın Türk Boğazları'ndaki yük hareketini arttırdığı belirtilmiştir (Yıldız, 2018 s. 6). Yine de Rusya'nın Karadeniz'deki önemli iki limanından biri olan Novorossisk limanından ham petrol ihracatının % 60'ı, tahıl ihracatının % 24'ü ve diğer ürünler ile yılda 113 milyon ton işlem hacmine ulaşan yük hareketleri açısından İstanbul Boğazı, Akdeniz'e çıkış için Rusya açısından büyük önem taşımaktadır (Kutluk, 2018 s.294). UEA (Uluslararası Enerji Ajansı), Exxon Mobil, BP gibi çeşitli enerji kuruluşlarının yaptığı projeksiyon çalışmalarına göre, önümüzdeki dönemlerde de enerji tüketiminde petrol ve doğalgazın birinci sırada yer alacağı öngörülmektedir (Türk Petrolleri, 2018 s.4). Dolayısıyla Karadeniz'e kıyısı olan olmayan bölge coğrafyasındaki ülkeler için Kanal İstanbul Projesi bu konjonktürde, tek geçiş kapısı konumundaki İstanbul Boğazı'nın gemi trafiğini, ikinci bir geçiş kapısı olarak rahatlatacaktır.

Üçüncü faktör; İstanbul Boğazı'nın gemi trafiğini olumsuz etkileyen koşulları ve yoğun gemi trafiğinin yol açtığı kazaların deniz trafiğini ve buna bağlı deniz ticaretini olumsuz etkilemesidir. Kanal İstanbul Projesi ile, seyir emniyetini olumsuz etkileyen risklerin en aza indirilmesi ile hem can, mal kaybına ve çevre kirliliğine yol açan olası gemi kazaları önlenmiş, hem de Türkiye ve bölge ülkeleri açısından büyük öneme haiz deniz ticaretinin devamlılığı sağlanmış olacaktır. İstanbul Boğazı'nda meydana gelen kazaların başlıca nedenleri olarak, boğazdaki yoğun gemi trafiği; akabinde insan kaynaklı hatalar ve gemi kaynaklı arızalar ile İstanbul Boğazı'nın mevcut meteorolojik, hidrografik, oşinografik, topografik özellikleri gösterilmektedir. Ayrıca diğer unsurlar olarak ta gemilerin kılavuz kaptan almamaları, enerji nakil hatları gibi faktörler de yer almaktadır (Ece, 2011 s. 43). İstanbul Boğazı'nda kaza istatistik verilerine göre 2004-2007 tarihleri arasında 315 gemi kazası meydana gelmiştir (T.C.Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2018 s. 98). Bu veri bazında boğazda ortalama 15 günde bir kaza meydana gelmektedir. Tehlikeli madde taşıyan tankerlerinde geçtiği boğaz için oldukça yüksek bir kaza oranına sahip olan İstanbul Boğazı için, BP Shipping CEO'su Linda Adamany 2001 yılında *"BP'nin Hazar bölgesinden petrol ihracı için sadece Türk Boğazlarına güvenmeyeceklerini, Boğazlardaki taşımacılıkta kaza riskinin ortalamada 2 yılda bir olduğunu ve bunun kabul edilemeyecek kadar yüksek olduğunu"* belirtmiştir (Turan, 2004 s. 68). Aynı zamanda Malakka Boğazı'ndan sonra İstanbul Boğazı için en dar, işlek ve tehlikeli trafiği olan ikinci su yolu tabiri kullanılmaktadır (Ece, 2011, s.38). İstanbul Boğazı ayrıca, 90 bin gross ton ve üzeri gemi geçişlerinde, enerji platformlarının geçişlerinde, nükleer yakıt ile çalışan ve nükleer atık taşıyan gemi geçişlerinde, seyir emniyetini

olumsuz etkileyecek gemi kazaları olduğu zaman, fırtına, kuvvetli lodos, ters akıntıların oluşması, yoğun sis gibi görüş mesafesini düşüren ve gemi trafiğini tehlikeye sokan durumlarda Boğaz Liman Başkanlığınca geçişler kontrollü yapılmakta ve tek yönlü veya çift yönlü olarak trafiğe kapatılabilmektedir (İstanbul Liman Başkanlığı, 2019) ve boğaz günlerce gemi trafiğine kapalı kalabilmektedir. Bu olumsuz durum da boğaz girişlerinde gemi yığılmalarına yol açmaktadır. Ağustos 2017 yılında boğazda arama kurtarma gemisinin çalışmaları nedeniyle boğazın kapatılıp transit gemi trafiğinin kontrollü verilmesi sonucu, Marmara ve Karadeniz boğaz girişlerinde 297 gemi beklemek zorunda kalmıştır (Lojiport.com, 2017). Kanal İstanbul Projesi ile gemi trafik yoğunluğu azalacağından ve İstanbul Boğazı'na göre seyir emniyeti açısından riski daha düşük olacağından, olası gemi kazaları ve riskleri düşeceği gibi, büyük gemi geçişlerine de uygun yapıldığı takdirde, boğazın olumsuz koşullarda gemi trafiğine kapatıldığı durumlarda, Kanal İstanbul'dan geçiş sağlanacağından deniz yolu taşımacılığının kesintisiz devamı sağlanmış olacak ve gemi yığılmalarının önüne geçilmiş olunacaktır. İstanbul Boğazı'nda meydana gelen gemi kazalarını önlemek ve deniz trafiğini düzenlemek amacıyla alınan önlemler sayesinde, yaşanan kazalarda büyük oranda düşüşler yaşansa da, hala ucuz atlatılan kaza miktarları yüksektir. En son 2018 yılında kuru yük gemisinin tarihi yalıya çarparak ağır hasar vermesi büyük yankı uyandırmıştır ve bu kazanın akabinde de boğazda deniz trafiği ile ilgili yeni bir takım kurallar getirilmiştir. Dolayısıyla olası bir tanker kazası nedeniyle hem İstanbul'da yaşayan insanların güvenliği, hem İstanbul'un tarihi dokusunun korunması, hem deniz ve çevre kirliliğinin yaşanmaması, hem de gemi mürettebatlarının güvenliği açısından Kanal İstanbul'un açılması büyük ihtiyaç arz etmektedir.

Dördüncü faktör; Küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamının etkilerine karşı dünya ile daha hızlı entegrasyonun sağlanabilmesi amacıyla, tüm dünyada yaşanan gelişmeler çerçevesinde kara-deniz-hava-demiryolu kombine taşımacılığının gerekliliğidir. Dünyada, ekonomi alanında “ikili, bölgesel, bölgeler arası anlaşmalar” özellikle 1990'lı yıllardan sonra hız kazanmış ve küresel ve bölgesel entegrasyon adımları ekonomik ve siyasi ilişkilerin şekillenmesinde de önemli faktör olmuştur (Çalışkan, 2011). Bu kapsamda, Türkiye'nin de üye olduğu “21.yüzyıl İpek Yolu” olarak adlandırılan “*Traceca (Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaştırma Koridoru) uluslar arası ulaştırmayı geliştirme ve siyasi-ekonomik ilişkileri, ticareti ve ulaştırma bağlantılarını geliştirmeyi amaçlayan hükümetler arası bir program*” (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019) olarak geliştirilmiş ve çalışmaları devam etmektedir. Avrupa, Orta Asya, Afrika, Asya Pasifik ülkelerinin merkezinde yer alan Türkiye bu bağlamda, bölgeler arası ekonomi ve ulaşım entegrasyonunu sağlamak amacıyla, kara-hava-demir- demiryolu alanlarında yatırımlar yapmaktadır. Yapılan yatırımlardan kara ulaşımı

alanında, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Cahit Turhan 2018 yılında katıldığı KEİÖ toplantısında “*ticaretin bağlantısallık yolu ile geliştirilmesi*” başlıklı toplantıda Karadeniz çevre otoyolundan bahsederek “*bu koridor üzerinden Karadeniz ülkelerine, Kafkaslara ve Hazar Denizi üzerinden feribot hizmeti ile Orta Asya ve Uzak Doğu’ya bağlanması*”nı belirtmiştir (Cnntürk, 2018).Demir yolu ulaşımında Ekim 2017 yılında Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun orta koridor projesinin tamamlanarak açılması ile Londra’dan Çin’e kesintisiz demiryolu ağı kurulmuş olmaktadır. Ülke içi demir yolu bağlantılarının arttırılması ve hızlı tren seferlerinin devreye girmesi, deniz altından devreye giren Marmaray ve Avrasya Tüneli yatırımları, üçüncü köprü, yaklaşık 150 milyon kapasiteli İstanbul havalimanı, tarım ve sanayi üretim bölgelerini birbirine ve limanlara bağlayacak hatlar üzerinde kurulması planlanan 20 lojistik merkez (Star, 2015),yeni limanların inşası ve İstanbul Boğaz trafiğini rahatlatarak, sürdürülebilir gemi trafiğinin sağlanması amacıyla ikinci bir su yolu olarak planlanan Kanal İstanbul Projesi ile kara-deniz-hava-demiryolu taşımacılığı üzerinden ulaşım ağlarında sağlanan entegrasyonla Asya, Avrupa, Afrika, Balkanlar ve Ortadoğu birleştirilmekle beraber, ticari ürünler ve enerji kaynakları gibi ihraç ve ithalat ürünlerinin birbirlerine ulaşımı en kısa sürede gerçekleşecek ve kesintisiz, güvenli ticaret sağlanmış olacaktır. Böylelikle Türkiye’nin bölgedeki stratejik önemi artmakla birlikte, bölge ülkelerinin ticari kalkınmalarına da katkı sağlamış olacaktır. Dolayısıyla Kanal İstanbul Projesi,küresel ve bölgesel entegrasyon çerçevesinde kombine taşımacılığın bir parçası olarak ta yerini almaktadır.

SONUÇ

İstanbul Boğazı varken, aynı işlevi görececek ikinci bir su yolunun inşasına neden gerek duyulduğu sorusunun cevabı; uluslar arası güvenilir, emniyetli deniz ulaşım sürekliliğinin sağlanması ve İstanbul Boğazı’nın yoğun yerel deniz trafiği arasında seyreden gemi ve tanker gemilerinin sayısının çokluğu ve artma potansiyeli taşıması nedeni ile alınan önlemlere rağmen, gemi trafik yoğunluğunun, ucuz atlatılan gemi kazalarının devam etmesinden dolayı olası gemi ve tanker gemi kaza riskine karşı İstanbul ve çevresinin korunmasıdır.

Kanal İstanbul Projesi’nin inşasında dikkat edilmesi gereken husus; İstanbul Boğazı deniz trafiğini rahatlatma bağlamında, kanal derinlik ve genişliğinin dünyada artan gemi tonajları dikkate alınarak, büyük tonajlı gemilerin geçişine de imkan sağlayacak ölçülerde olmasıdır.

Kanal İstanbul Projesi’ne bakış; boğazın deniz trafiğinin yoğunluğu ile birlikte açık denizlerdeki gibi rahat seyir emniyetinin İstanbul Boğazı’nda olmadığı, boğazın

fiziki koşullarının gemi seyir emniyetini olumsuz etkilediği, Karadeniz boğaz girişinde gemilerin günlerce beklemek zorunda kalması ve bunun getirdiği ek maliyetle birlikte deniz ticaretinin aksamaması, deniz ticaretinin önemi yeterince bilinmediği gibi, bulunduğumuz coğrafyada yaşanan ekonomik, siyasi gelişmeler ile kanal ve deniz taşımacılığının geliştirilmesi adına yapılan çalışmalarında yeterince takip edilmemesinden dolayı eksik ve sığ kalabilmektedir.

“Zaferi, denizi kontrol altında tutan, ihtiyacı olan şeyi ihtiyacı olduğu zaman, istediği yere ulaştırabilen ülke kazanır.” M. Kemal Atatürk’ün bu sözü (ensözler, 2019), günümüzde de küreselleşmenin etkisi ile de hızla yayılan teknolojik gelişmeler, ekonomik, siyasi değişimler, artan ihtiyaç çeşitliliği karşısında denizcilik ve ulaşım sektörünün önemini vurgulaması bağlamında, büyük önem taşımaktadır. Ulaşım güzergahları vücut tabiri ile bir ülkenin damarlarını teşkil eder ve bir ülkenin kalkınmasında hayati önem taşır. Dolayısıyla; Kanal İstanbul Projesi, sonuçları itibarıyla hem İstanbul Boğazı ve İstanbul şehri, hem Türkiye, hem de bölge ülkeleri açısından üç perspektiften değerlendirilebilecek büyük bir projedir.

KAYNAKLAR

- Akçadağ, Emine, (2015). “ABD’nin Panama Kanalı’na Rakip: Çin’in Nikaragua Kanalı” Bilgesam Analiz / Doğu Asya ve Pasifik o: 1180 16 Ocak 2015
- Akten Necmettin, Ece Nur Jale, Oral Nilüfer (2011). “75. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi Karadeniz’in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde”, ORSAM Rapor No: 51 THE BLACK SEA INTERNATIONAL Rapor No: 8, Mayıs 2011
- Aktaş, Ünsal, (2019). “Don Volga Kanalı”, gezginuyuzlersitesi.com/gidilen/don-volga-kanali-unsal-aktas-rusya-federasyonu/ Erişim Tarihi 04.02.2019
- Arslan, Ahmet, (2018). Ahmet Arslan - Kanal İstanbul Projesinin Detaylarını Açıkladı – YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=huDvZGWKT1Y>, Erişim Tarihi 04.02.2019
- Barış, Emin, (2011). T.C.Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, “Türkiye ve Dünyadaki Önemli Deniz Kazaları”, 29.09.2011
- Beşer Fuat, Güner Gökhan (2011). Pusula Dergisi - Deniz Harp Okulu Yıl 2011, Sayı 70

- Denizcigunlugu.com, (2016). “İstanbul Boğazı Akıntıları”, www.denizcigunlugu.com/2016/07/istanbul-bogazi-akintilari.html Erişim Tarihi 04.02.2019
- Deniz Haber, (2018). “Kanal İstanbul Projesi’nin Başlayacağı Tarih Belli Oldu”, 15.11.2018, Kanal İstanbul haberleri - Deniz Haber, <https://www.denizhaber.com.tr/kanal-istanbul-haberleri.htm>, Erişim Tarihi 04.02.2019
- Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, (2019). “Yıllık İstatistikler 2018”, Yıllara Göre Karşılaştırma Tablosu, Türk Boğazları Geçiş İstatistikleri, https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/gemi_gecis.aspx Erişim Tarihi 04.02.2019
- Dologh, Geza, (2013). “Deniz Ticaretinin Ekonomideki Yeri”, 03 Temmuz 2013, www.utikad.org.tr/haberler/?id=11279, Erişim Tarihi 04.02.2019
- Ece, Nur Jale, (2006). “İstanbul Boğazı’ndaki Deniz Kazaları”, www.denizhaber.com/istanbul-bogazindaki-deniz-kazalari-makale,100095.html Erişim Tarihi 04.02.2019
- Ece, Nur Jale, (2011). “İstanbul Boğazı’nda Meyfana Gelen Deniz Kazalarının İncelenmesi ve Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi Cilt:3 Sayı:2 2011
- Ece, Nur Jale, (2013). “Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklarından Tarihe Düşen Notlar ve Kanal İstanbul”, ORSAM Rapor No:155 THE BLACK SEA INTERNATIONAL Rapor No: 32, Mayıs 2013
- Ece, Nur Jale, (2016). “Kılavuzluk Hizmetlerinin Deniz Emniyetine Katkısı: İstanbul Boğazı’nda Kazaya Karışan Gemiler İle Kılavuz Kaptan Almaları Arasındaki İlişkinin Analizi”, Journal of ETA Maritime Science, s.19
- Ensözler, (2019) ensozler.com › Mustafa Kemal Atatürk Sözleri, Erişim Tarihi 04.02.2019
- Erdönmez Emin Serkan, İncaz Doç.Dr.Serap, (2016). “2018 Yılına Kadar AB Denizyolu Taşımacılığının Stratejik Hedefleri ve Önerilerinin Türkiye’ye Yansıması”, Journal Of Emerging Economies And Policy (JOEEP) Vol.1 | December 2016
- Esmer, Soner, (2018). Prof. Dr. Soner Esmer yazdı: Deniz taşımacılığında 2050 yılı öngörüler, <https://www.7deniz.net/haber-prof-dr-soner-esmer-yazdi-deniz-tasimaciliginda-2050-...> Erişim Tarihi 04.02.2019
- Gazete Vatan, (2018). “İstanbul Boğazı’na 8 Kural”, www.hurriyet.com.tr › Gündem Haberleri, Erişim Tarihi 04.02.2019

- İstanbul.com, (2017). “İstanbul Boğazı’nın Özellikleri”, www.istanbul.com› ... ›Tadını Çıkar ›İstanbul Boğazı’Nı Ne Kadar İyi Biliyorsunuz? Erişim Tarihi 04.02.2019
- İstanbul Liman Başkanlığı, (2019). “İstanbul Liman Başkanlığı Yerel Deniz Trafiği Rehberi”, denizmevzuat.udhb.gov.tr/.../İSTANBUL%20LİMAN%20BAŞKANLIĞI%20YEREL... Erişim Tarihi 04.02.2019
- İstanbul.net.tr, (2019). “İstanbul Tarihi”, <https://www.istanbul.net.tr>› İstanbul Rehberi, Erişim Tarihi 04.02.2019
- Karahan, Hatice, (2015). “Arap Yarımadası’nın Boğaz Derdi: Yemen”, <https://www.setav.org/arap-yarimadasinin-bogaz-derdi-yemen>, Erişim Tarihi 04.02.2019
- Kasım, Doç.Dr.Kamer, (2009). “Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya”
- Kesici, Ömer, (2015). “İstanbul Boğazı’na Alternatif Bir Su Yolu Olarak Kanal İstanbul’un Montreux Sözleşmesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, T.C. Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Mayıs 2015
- Kıyı Emniyet Genel Müdürlüğü, (2018). “2017 Faaliyet Raporu”
- Koçer, Gökhan, (2007). “Karadeniz’in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye”, Akademik Bakış, Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007
- Koday Zeki, Koday Saliha, Kaymaz Çağlar Kıvanç, (2017). “Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017 21(3): 879-910
- Köyük, Cemal, (2006). “Boğazımız Gemi Trafiğine Doydu”, www.denizhaber.com/turk-bogazlari/bogazimiz-gemi-trafigine-doydu-h4172.html, Erişim Tarihi 04.02.2019
- Montrö Boğazlar Sözleşmesi, (1936). sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR.pdf Erişim Tarihi 04.02.2019
- Okumuş, Ali, (2017). “Ortadoğu’nun Petrol Transit Geçiş Noktaları” | ORDAF ordaf.org/ortadogunun-petrol-transit-gecis-noktalari/ Erişim Tarihi 04.02.2019
- Okyar, Ahsen, (2014). “Tuna Nehri Nerededir? Tuna Nehrinin Önemi Nedir?” ahsen-nokyar.com/?p=69760 Erişim Tarihi 04.02.2019
- Önalp, Ertuğrul, “Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul”
- Şener, Bülent, (2015). “Tarihsel Boğazlar’ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi”, International Journal of

- SocialScienceDoinumber:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2837> Number: 35 , p. 327-349, Summer I 2015
- T.C.Dışişleri Bakanlığı, (2012). “Karadeniz Ekonomi İşbirliği Örgütü (KEİ)”, / T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr › Dış Politika › Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, **20.Yıldönümü Zirvesi: 26 Haziran 2012, İstanbul, Erişim Tarihi 04.02.2019**
- T.C.Dışişleri Bakanlığı, (2018). “Türk Boğazları”, www.mfa.gov.tr › Dış Politika › Temel Dış Politika Konuları, Erişim Tarihi 04.02.2019**
- T.C.Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, (2018). Deniz Ticareti 2017 İstatistikleri, “Deniz Taşıtları, Deniz Yolu Taşıma ve Teşvik İstatistikleri”
- Topraksuenerji, (2011). “Orta Asya Akdeniz’e Bağlanıyor!” 1 “Toprak-Su-Enerji” topraksuenerji.org/?p=9 Erişim Tarihi 04.02.2019
- Tosun, Hüseyin, (1994). “MÖNTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (Boğazlar Sorununda Son Aşama)”, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 13, Yayın Tarihi 1994
- Türk Deniz Kuvvetleri, (2016). “Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu (BLACK-SEAFOR)”, Ağustos 2015
- Türkiye Petrolleri, (2018). “2017 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”, Mayıs 2018
- Uğur, Hacer Zorlu, (2016). “Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi”, Uluslararası AFRO-Avrasya Araştırma Dergisi 2016 / Sayı: 2
- Uluğbay Hikmet (2015). “Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları ile Enerji Ulaşım Yollarını Denetleme Savaşları”, Türkiye 20. Uluslararası Petrol ve Doğal Gaz Kongre ve Sergisi (IPETGAS 2015)
- Yıldız, Dursun, (2018). “Karadeniz Satrancında En Stratejik Hamle: “Kanal İstanbul”

HEIDEGGER'İN KIRKBEŞ YILLIK MANTIK ÇALIŞMALARININ-(1912-1957) ANALİZİ VEYA MATEMATİK VE BİLİM FELSEFESİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: HUSSERL VE FREGE'DEN SONRA POZİTİVİZM, PRAGMATİZM VE HERMENEUTİK'TE “PLATONİK REALİZM”, “ŞEYİN KENDİSİ” VE “HAKİKATİN ÖZÜ”

Selim ÇÖREKÇİ

Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Erhan PULAT

Hacettepe Üniversitesi

Özet: “Mantıkta Son Dönem Araştırmalar” (1912) isimli en erken dönem makalelerinden birinde Heidegger, hem Frege ve hem de Husserl’in mantık ve matematik çalışmalarına birlikte olan şükran borcunu açıkça ifade etmektedir. Fakat, Frege ve Husserl’in Leibnizci ve Kartezyen yönelimli epistemolojik eğilimlerine göre, Heidegger, çok daha fazla bir ontolojik veya hermeneutik perspektif izlemektedir. Örneğin, “Heidegger ve Leibniz: Akıl ve Yol” (1998) isimli kitabında Renato Kristin’e göre, en azından Leibniz’in kendisi için, bu anlamdaki bir kesin teorik veya epistemolojik dönüşüm tavrı, nihai ifadesini, logos’un iki farklı çevirisi arasındaki ilişkide bulmaktadır: “... Leibniz, “λόγος”u, *Verbum*’dan daha çok, *Ratio* olarak tercüme etmeyi” [GPh III, 162 (letter to Th. Burnett of 11th June 1695)] tasarlamaktadır. ...” (Kristin, 1998: 18) Ayrıca, eğer çok büyük bir basitleştirme değilse, açık ifade edebilme amaçlarıyla, özellikle şu noktaya bilhassa dikkat çekilebilir: “*Mathesis*” [“öğrenmenin asli özü ve en zor türü”] (Kisiel, 1973: 109) ve “*mathemata*” (“bilgi”) (Heidegger, 2000: 130) ile mantık olarak logos’un daha derin bir şekilde anlaşılması için Heidegger, pre-Sokratik *Aletheia* (*Unconcealment-Unverborgenheit*) ve *phusis* anlayışlarına dönüş yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Husserl, Frege, Matematik, Bilim Felsefesi

Analysing Heidegger’s Forty-Five Years Long Logic Studies-(1912-1957), or Rethinking Mathematics and Philosophy of Science: “Platonic Realism,” “The Thing Itself” and “The Essence of Truth” in Positivism, Pragmatism and Hermeneutics

Abstract: In one of his earlier articles, entitled “Recent Research in Logic”, we see Heidegger openly expresses his gratitude for the pioneering logical and mathematical studies of Frege and Husserl together. But Heidegger always follows a more ontological or hermeneutical perspective beyond Frege’s and Husserl’s much more Leibnizian or Cartesian epistemological inclinations. For instance, in his book entitled “Heidegger and Leibniz: Reason and the Path” Renoto Cristin contends that, at least for Leibniz himself, the decisive transformation in this kind of modern theoretical or epistemological attitude finds its final expression in the relation of the two different translations of *logos* as *verbum* and *ratio*: “... Leibniz proposes to “translate λόγος? as *Ratio* rather than as *Verbum*”... ” (Cristin, 1998: 18) [GPh III, 162 (letter to Th. Burnett of 11th June 1695)] If it is not a great oversimplification, for the aims of clarity, we think that following point is especially worth noting: For a deeper understanding of “*mathesis*” [“the genuine essence and most difficult kind of learning”- (Kisiel, 1973: 109)] and “*mathemata*,” (“knowledge”) and logic as *logos* (Heidegger, 2000: 130), Heidegger turns towards the pre-Socratic understanding of *aletheia* (*Unverborgenheit-Unconcealment*) and *phusis*.

Keywords: Heidegger, Husserl, Frege, Mathematics, Philosophy of Science

GİRİŞ

Çalışmanın Amaç, Kapsam, Yöntem ve Sınırları: Rasyonalite (*Ratio*) ve Keşfin (*Inventio*) Limitleri Arasında Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Etkileşimini Okumak

Ünlü Amerikalı felsefe Profesörü William Barrett, 20. Yüzyılda Nietzsche’den sonra “**bombalanmış bir şehirde ayakta kalan birisi**” (“a survivor out of a bombed city”) gibi olmasına rağmen, “**en bütünsel girişimi yapan**” (“The most thoroughgoing attempt”) filozofun Heidegger olduğunu söyler. (Barrett, 2003: 208) Bu makaledeki amacımız, Amerika ve Avrupa’daki birçok yorumcu tarafından hiç tartışmasız bir şekilde 20. Yüzyılın en büyük filozofu olarak kabul edilen ünlü Alman düşünür Martin Heidegger’in (1889-1976) mantık üzerine görüşlerinin bazı özelliklerini veya veçhelerini ana hatlarıyla tarihsel ve sistematik bir analize tabi tutmak olacaktır.

Heidegger’in, bazen ana dili Almanca olanlar tarafından dahi anlaşılması olanaksız, çok yeni, deyimsel nitelikte veya nev-i şahsına münhasır (idiomatik) kelime

tanımları ve yorumlar yaptığı pek meşhur olmuş bir gerçektir. Örneğin, Heidegger, **Aletheia (Wahrheit-Truth-Hakikat), Physis (Dasein-Being-Mevcudiyet) ve Logos (Unverborgenheit-Unconcealment- Revelation-Vahiy (Beyan), Das Selbe-Birlik (Tevhid)-Univocity, Worte-Word (Saying)-Söz)** gibi Grekçe "kavramların" Latince'deki karşılıklarının, nasıl özlerinden uzaklaştıklarına ve aslında Almanca'da ne anlamda anlaşılmaları gerektiğine dair, Batı'da kendisinden önce başka bir isimde neredeyse hiç görülmemiş tarzda emsalsiz bir lisan felsefesi bina eder. Greklerden bu yana felsefede yanlış anlaşılan bazı temel dilsel ve mantıksal kabullerin izini süren Heidegger'in bu etimolojik temelli yeniden yorumları, tüm dünya felsefesinde, 2500 yıldır felsefe denen şeyin aslında nasıl anlaşılması gerektiği yolunda çok farklı ve hiç şüphesiz evrensel bir çizgi oluşturmuştur.

20. Yüzyılın iki ana felsefe akımı olarak, hem hermeneutik (yorumcu) ve hem de analitik (formal) çerçeveleri temelde karakterize eden dilsel yaklaşımlar her ne kadar oldukça farklı olsalar da, her iki akım da çok derin bir Heidegger etkisi taşır. (Babich, 2003) Buna karşılık, her iki yaklaşımda da, örneğin, şöyle bir durumun yol açtığı bir belirsizliğin de olduğu asla gözden uzak tutulmamalıdır: Heidegger'in en temel kavramı olan "*Dasein*"ın dahi, İngilizce, Fransızca veya Türkçe'ye nasıl çevrilmesi gerektiği üzerine dünyada şimdiye kadar asla bir konsensus sağlanamadığı bir gerçektir ve bu sebeple tüm dünya literatüründe bu terim çevirilerde değiştirilmeden aynen bırakılmaktadır. Çünkü *Dasein* Almanca'da yerine göre, hem bir insan, hem bir varlık ve hem de tüm varlık anlamlarına gelebilen bir kelimedir.

Bu derin anlamsal ve terminolojik zorlukları aşmak, bilhassa Heidegger'in felsefesinin özü veya temel niteliği hakkında net veya tutarlı bir anlayış olmadan, üzerinde fikir yürütülmesi neredeyse imkânsız olan "mantık" gibi bir konuda bir kat daha güçleşmektedir. Bu tür aporetik kavramsal güçlüklerin, bize son derece çetin ve çok titiz bir çalışma yapılması gerektiği hissini çok yoğun bir şekilde yaşatmış olduğunu açık yüreklilikle itiraf etmek isteriz.

Ünlü çağdaş Fransız filozof Emmanuel Levinas, "Heidegger benim için yüzyılın en büyük filozofudur, belki de binyılın en büyüklerinden biridir..." der. (Levinas, 2003:47) Bu açıdan İngilizce literatürde, Heidegger genellikle yüzyılımızda dünyanın en büyük ismi olarak kabul edilmektedir. Ancak şimdiye kadar görebildiğimiz kadarıyla Türkçe felsefe literatüründe böyle bir netlik yeterince söz konusu değildir. Aynı şekilde, Heidegger perspektifinden, dünyadaki matematik-fizik-teknoloji ve bilim felsefesi yorumları ile Türkiye'deki durum da, maalesef benzer bir kısır manzara arz etmektedir. Yine de, son beş on yılda Heidegger üzerine telif ve tercüme eserler ile Türkçe literatürün giderek zenginleştiği görülmektedir. Ayrıca, YÖK Tez Merkezi verilerine de yansıdığı üzere, Türk Üniversite camiası adına şunu

söylemek mümkündür ki, bilhassa 2010’lu yıllardan itibaren, Heidegger odaklı Master ve Doktora tezlerinde de, önceki dönemlere göre birkaç kat bir artış söz konusudur. İşte bu gelişmeler ışığında biz bu çalışmada, sosyal bilimler ve doğa bilimleri etkileşimi açısından İngilizce literatürde gördüğümüz gelişmeleri bir ölçüde Türkçe’ye kazandırma amacındayız. Başka bir iddiamız yoktur. Bu temel yaklaşımın, bu çalışmanın içeriğindeki sınırlılıklarının anlaşılmasında dikkate alınmasının yerinde olacağını özellikle zikretmek isteriz.

Bu makalede, Heidegger’in 1912-1957 yılları arasında kaleme aldığı mantık odaklı başlıca onbir kitap ve makalesi etrafında yapmaya çalıştığımız analiz ve yorumlar çerçevesinde, en genel ifadesiyle veya kısaca şöyle bir sonuca ulaşmış bulunmaktayız: Heidegger, Aristoteles’in bilimler tasnifinde en üstten bir altta yer yalan matematik felsefesi ile en zirvede yer alan “ilk felsefesini”=(teoloji-ontolojisini), temelde sübjektifliği aşma yolunda yeni bir bakış sunan Kantçı felsefe açısından yeniden yorumlamakta ve tüm bunları yaparken de, bu her iki ismi aşma yolunda onlardan çok daha farklı bir lisan felsefesi ortaya koymaktadır. Bu yeni dilsel mantık anlayışı, Aristotelesçi yargısal mantık ve Kantçı aşkınsal mantığı daha önce benzerine rastlanılmayan farklı bir dil felsefesi yorumuyla hem bütünleştirmekte ve hem de aşmaktadır. Bu açıdan, ünlü İtalyan tarih felsefecisi Vico, gerçeği araştıran düşünce için, “keşif” (*inventio*) ve “rasyonal-analiz” (*ratio*) iç içe olmalıdır der, biri eksik olursa bütünsel gerçeklik yolunda ilerlenemeyecektir. (Robbins, 2000) Kendinden önceki büyük felsefecileri, hem analiz etmede ve hem de onları yeni bir ışık altında görmede Heidegger, Vico’nun işaret ettiği bu ikili temel yöntemi izleyen tarihsel düşünürlerin en önde gelen örneklerinden biridir.

2. Kısaca Heidegger’in, Hayatı, Eserleri, Temel Görüşleri ve Etkileri veya Teolojiden Bilim Felsefesi ve Matematiğe Uzanan Yol

Heideggerin çoğunlukla 1920’li ve 1930’lu yıllarda odaklandığı mantık çalışmaları için hazırladığı elyazması metinler veya ders notları, yine çoğunlukla ancak 1970’lerden sonra Almanca olarak ilk defa baskı şansı bulmuş ve Akademik dünyaya ancak otuz kırk yıl sonra ulaşabilmiştir. Bu çalışmaların İngilizceye çevrilmesi de, neredeyse 2000’li yıllar ve sonrasını bulmuştur. Bu kronolojinin daha doğru bir şekilde izlenebilmesi için, Heidegger’in 45 yıla dağılmış mantık odaklı kitaplarının bir listesini yaparken (Bakınız: 5. Bölüm), eserlerin ilk yazılış tarihleri, ilk Almanca baskı tarihleri ve ilk İngilizceye çevrilme yıllarını, bir arada vermek suretiyle araştırmacılar için, biraz daha anlaşılır bir yol haritası resmetmeye de çalıştık.

Heidegger'in 87 yıllık uzun ömrünün içinde, 1915'lerden itibaren neredeyse 60 yıl boyunca sürecek, hem çok güçlü ve orijinal ve hem de son derece verimli ve üretken bir akademik yazı hayatı olmuştur. Bizzat yazdığı veya verdiği derslerin metinlerinin yayınlanmasından oluşan tüm eserlerinin planlanan yayın sayısı 102 cildi bulunmaktadır. Hayatının son yıllarında, yani vefat ettiği 1976 yılından önceki son birkaç yıl içinde, bizzat Heidegger'in denetiminde kendi makale ve kitaplarının gelecekteki yayın planı yapılmıştır ve aradan geçen uzun süreç sonunda, nihayet, 2018-2019 yıllarında Heidegger'in tüm eserlerin Almanca'da yayınlanmasının son aşamasına varılacağı öngörülmektedir.

Bu kadar üretken ve verimli bir kalemi olan Heidegger, Greklerden Modern felsefeye gelene kadarki tüm bir Batı felsefesi geleneği içinde yer alan her mühim antik ve modern isim üzerine mutlaka bir yorumda bulunmuştur: **Pre-Sokratikler, Aristoteles, St. Augustin, Luther, Descartes, Kant, Fichte, Hegel, Schelling, Nietzsche, Dilthey**. Ve dahası tüm bu yorumlar da, 20. yüzyılda tüm bir felsefenin mahiyetini baştan başa değiştirecek ve veya dünya düşüncesine yeni bir akış yönü verecek kadar son derece köklü etkilere sahip olmuştur.¹ Ayrıca Heidegger, bilhassa **felsefe ve teoloji** perspektifinden mevcut bu olağanüstü makale ve kitapları yanında, **bilim felsefesi, matematik felsefesi, teknoloji ve bilim etkileşimi ile şiir ve sanat** üzerine de çok tarihi makale ve kitaplara imza atmıştır. (Glazebrook, 2012) Onun son asırda yetişmiş en büyük bir evrensel isim olarak kabulünde, bu kadar farklı alanlarda, bu kadar inanılmaz derinlikli şaheserler ortaya koyması hiç şüphesiz en temel belirleyici faktör olmuştur demek kesinlikle abartılı bir ifade olmaz görüşündeyiz.

Heidegger'in temel eseri **Varlık Ve Zaman**, 1927 yılında yayınlanmasından hemen sonraki bir iki yıl içinde yazarına dünya çapında ün kazandıran bir eser olmuştur. Heidegger bir anda tek kelimeyle dünya felsefesinin zirvesine yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Heidegger, Amerika'dan Japonya'ya uzanan, bilhassa Fransa ve İtalya gibi ülkelerde ise çok daha derinden belirleyici olan çok geniş bir etki alanına sahip olmuştur. (Sheehan, 2002: 10)

¹ Barrett, "modern felsefede en etkili olan üç ana akımın da kurucu babası olarak" Kant'ın görülebileceğinin son derece orijinal, kapsayıcı ve derinlikli bir yorumunu geliştirmeye çalışır. Hepsisi de bir şekilde kendisine Kant felsefesinde temel bulduğunu öne süren bu üç ana modern akım, 1) "PRAGMATİZM" (Charles Pierce), 2) "POZİTİVİZM (doğrulama prensibi, "principle of verification") ve 3. "HEIDEGGER'İN VAROLUŞÇULUĞU"dur, ("Heidegger's existentialism"). (Barrett, 1964: 172)

3. Heidegger'in Avrupa ve Amerika Merkezli Olarak Tüm Bir Dünya Felsefesini Etkilemeye Başlamasının Çerçevesi

Hiç de abartılı bir tespit olmayacak şekilde ve rahatlıkla denebilir ki, biraz da tüm yeni ve güçlü Heidegger yorumlarının yönlendirdiği Amerika ve Avrupa felsefe literatüründe, eski ve köhnemiş paradigmlar bir bir yıkılmaya başlamış ve bu süreç içinde de, örneğin, Varoluşçu felsefe, 1960'lardan itibaren tüm dünyada gücünü yitirmeye başlamıştır ve bugün de neredeyse, bir açıdan klasik anlamıyla en zayıf olduğu dönemleri yaşamaktadır. Varoluşçuluğun yerine geçen, yapısalcılık, post-yapısalcılık ve postmodernizm düşüncelerinde, özne, tarih ve anlam üzerine (Frank, 1989) yer yer hem olumlu ve hem de son derece negatif şizo-anarşist ve nihilist temalar öne çıkmakla beraber; tüm bunlara karşı neredeyse tek başına Heidegger'in felsefesi, tüm düşünce dünyasında çok farklı pozitif devrimlere yol açmaya devam etmektedir.²

Heidegger Üniversite eğitimine 1909'da Freiburg Üniversitesi Teoloji fakültesinde bir ilahiyat öğrencisi olarak başlamıştır. Fakat ikinci yıldan sonra felsefe ağırlıklı dersler almış ve Fen Fakültesine geçerek burada matematik ve doğa bilimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Heidegger'in daha sonra tüm hayatı boyunca yazacağı metinler, aslında her zaman bu çok yönlü üniversite eğitiminden bazı derin izler taşımıştır ve Heidegger'in dünyayı etkileyen olgunluk dönemi görüşleri, her zaman, teoloji-felsefe-doğa bilimleri arasında bir şekilde daima bir etkileşim veya bütünlük üzerine bir mahiyet arz etmiştir demek rahatlıkla mümkündür.

Dünya felsefesinde çok sarsıcı ufuklar açan ve çok yoğun biçimde tartışılan belli başlı Heidegger kitapları ve makalelerinin yazıldıkları yılların sırasına göre kısaca şöyle zikredilmesi yerinde olabilir:

1) 1927: *Varlık ve Zaman*; 2) 1929: *Kant ve Metafizik Problemi*; 3) 1929: *Metafizik Nedir? (Sonsöz: 1943) ve (Önsöz: 1949)*; 4) 1935: *Metafiziğe Giriş [1950 yılında yayınlanmıştır.]; 5) 1936-1938: *Felsefeye Katkılar-(Ereignis-Mukarrebîyet-Yakınlık) [Almanya'da ilk defa 1989 yılında yayınlanmıştır.]; 6) 1935-1942: *Nietzsche (2. Cilt) [1961 yılında yayınlanmıştır.]; 7) 1947: "Hümanizm" Üzerine Mektup; 8) 1951-1952: *Düşünme Denilen Nedir?; 9) 1957-1958: *Özdeşlik ve Farklılık; 10) 1959: *Lisana Varan Yol Üzerinde******

² Örneğin, bilhassa son yirmi otuz yıl içinde, dünyanın en güçlü ilk 20-25 Üniversitesinin bulunduğu Amerika'da felsefe dalında hakkında en fazla Doktora Tezi yazılan isim olarak istatistiklerde bir numaraya Heidegger yükselmiştir. Heidegger'in ardından Nietzsche ismi ikinci sırada yer almaktadır ve ancak bundan sonra, Platon, Aristoteles, Kant ve Hegel gibi felsefe tarihinin kurucu ve vazgeçilmez diğer figürleri sıralamada kendilerine yer bulabilmektedirler.

Heidegger'in bütün hayatı boyunca resmetmeye çalıştığı bütünlüklü bir bilim ve felsefe anlayışına ulaşmasındaki temel kaynaklarının asıl niteliğini daha somut olarak aydınlatabilmek için, belki de, kısaca onun üniversitedeki eğitim ve düşünce hayatının ilk fidanları olan aldığı dersleriyle, sonraki yirmi-otuz yıllık süreçte ulaştığı olgunluk dönemi tespitleri arasındaki benzerliği yansıtan şu üç örnek iktibası vermek bile son derece açıklayıcı olabilir:

A) Teoloji Fakültesinde Aldığı Derslerin İsimleri-1909-1911:

1) Din Kuramı, 2) Mantık, 3) Genel Kilise Tarihi-1(İznik Sonrası), 4) Pavlus'un Romalılarına Mektubu, 5) Eski Ahit'e Giriş, 6) Mesihçi Kehanetler, 7) Yeni Ahit'in Kutsal Kitaplarına Giriş, 8)Vahiy Kuramı ve Kilise, 9) Metafizik, 10) Ortaçağ Mistisizminin Tarihi, 11) Teolojik Kozmoloji, 12) Rönesans Çağı

B) Doğa Bilimleri Fakültesinde Aldığı Derslerin İsimleri-1911-1912:

1) Analitik Uzay Geometrisi, 2) Diferansiyel Hesabı, 3) Deneysel Fizik (Mekanik, Akustik, Termodinamik), 4) Deneysel İnorganik Kimya, 5) Mantık ve Epistemoloji, 6) Cebirsel Analiz, 7) İntegral Hesabı. (Ökten, 2006: 6-11)

C) 1929 Yılında Çağdaş Bilimsel Kavramlarda Ontolojik Temel Eksikliği Veya Bu Bağlantının Yeniden Kurulması Gerektiği Üzerine Yaptığı Bir Temel Tespit

"The fundamental concepts of contemporary science, neither contain the "proper" ontological concepts of the being of those beings concerned, nor can such concepts be attained merely through a "suitable" extention those fundemantal concepts. Rather, the originary ontological concepts must be attained a priori to any scientific definition of fundemental concepts. ..." (Heidegger, "Onthe Essence of Ground,"(Vom Wesen des Grundes"-1929= "Sebepliliğin Özüne Dair"-Ökten 2004: 254 çevirisi) (Heidegger 1998:105.)

D) 1950 Yılında "Lisan" Adlı Meşhur Makalesinde Fen Bilimleri Ve Sosyal Bilimleri Arasında Yaptığı Bütünleştirme Çağrısı:

"... Girişim, yalnızca kaynak sorununu rasyonel-mantıksal bir açıklamanın prangalarından azade kılmak için değil, fakat aynı zamanda lisanın bütünüyle mantıksal tanımının sınırlarını yıkmak için de gerçekleştirilmiştir. Kavramlar olarak kelime-anlamlarının özel nitelendiriminin aksine, lisanın mecazi ve sembolik niteliği ön plana çıkarılmaktadır. Bu durumda, biyoloji, felsefi antropoloji, sosyoloji, psikopatoloji, teoloji ve şiiriyatın hepsi, linguistik fenomenleri daha kapsamlı olarak tanımlamaya ve açıklamaya davet edilmektedirler." (Heideger, 1990: 45)

4. Heidegger'in 1930'ların Başından İtibaren Yaşadığı Felsefi Dönüşüm-den Sonra Kaleme Aldığı Eserlerinde Ortaya Çıkan Çerçevesiyle Olgun Dönem Heidegger'in Mantık Üzerine Frege ve Husserl'den Farklılaşan Yaklaşımı Nasıl Anlaşılabilir?

Heidegger, 1912'de kaleme aldığı "Mantıkta Son Dönem Gelişmeler" adlı makalesinde, hem Fregeci anlamda mantığın objektif geçerlilik değerinin ("*Geltungswert*" - "*validity-value*") ilk plana alınması ve hem de Husserlci sezgiciliğin öne çıkarıldığı bir "bilinç fenomenolojisi" (Westerlund, 2014: 20) ile psikolojizmin, bu her iki isimde de aşılmasının ilginç bir sentezini yapmaya yönelmektedir. Heidegger, mantıkta her iki ismin katkılarını buluşturmaya veya senteze yönelen bir tavır sergiler. Bu ilk önemli makalesinde Heidegger, Frege'nin, **Matematiğin Temel İlkeleri** (1893-1903) isimli kitabı ile Whitehead-Russell'in **Principia Mathematica**'sının (1910) ilk ciltlerinden özellikle söz açar. Heidegger, 26 Temmuz 1913 tarihinde kazandığı Doktora derecesi için ise, yine benzer tartışmaları odak alan şu tezi yazmıştır: "**Psikolojizmde Yargı Doktrini: Mantığa Kritiksel ve Pozitif Bir Katkı**". Bu tarihten sadece birkaç hafta sonra Heidegger'in, Doçentliğe (Privatdozent) geçiş için tezini yazma süreci başlar. Bu tez için Heidegger şu konuyu seçmiştir: "**Rakam Kavramının Mantıksal Özü**" ("**The Logical Essence of the Concept of Number**"). Ancak, Freiburg Üniversitesi Felsefe bölümünde, Katolik Felsefe Kürsüsü için bir atanma ihtimalinin belirmesi üzerine ve bu kürsünün alınabilmesi için hocalarının tavsiyesiyle, Heidegger, tezinin isminde bir değişiklik yapar ve önemli Orta Çağ – Skolastik filozoflarından biri olan Duns Scotus üzerine bir çalışmada karar kılar ve bu tezini 1915'te tamamlar: "**Duns Scotus'ta Kategoriler Teorisi ve Anlam**". Aslında Heidegger, bu farklı gibi görünen tez ismi altında, yine ilk isim ile belirlediği konuları çalışır: Aristoteles mantığının kategorilerinin ötesinde, Skolastik bir anlam teorisi içinde "Unum" ("Bir"), "Verum" ("Hakikat") ve "Bonum"a ("İyi")ye yönelimsellik sezgisi içindeki bir idrâk ile rakamların ve mantığın da "ideal" kaynağını ve çerçevesini ortaya koymaya çalışır. (Sheehan, 1993: 83)³

³ Heidegger'in akademik dünyada yer bulmasında Husserl'in oynadığı kritik rol üzerine bir not: 1916 yılında Freiburg Üniversitesi'ne gelen Husserl ile tanışan Heidegger, onun asistanı olarak dersler verir. Heidegger, Kadrolu Doçent olarak, 1923 Sonbahar-1928 Yaz akademik dönemleri arasında Marburg Üniversitesi'nde görev yapar. 1925 yılının sonbaharında, emekliye ayrılacak olan Profesör Nicolai Hartmann'ın yerine, Marburg'ta herkes Heidegger'i uygun görür. Ancak Heidegger'in 1916'dan beri, yaklaşık on yıldır, yayınlanmış bir eseri yoktur. Husserl, Heidegger'i desteklemek üzere, Marburg Felsefe Fakültesi'nden Profesör Jaensch'e bir mektup yazar. Bu mektupta Husserl Heidegger'i adeta göklere çıkarır: Verdiği etkili derslerle her ne kadar meşhur olmuşsa da, son on yılda Heidegger'in basılı bir esere imza atmamış olması, onun yazacağı zaman, en iyiyi yazmak istemesindendi. Evet, Husserl mektupta mealen kısaca böyle diyordu. Ve Husserl, şu hakikaten tarihsel tespitleriyle, daha o günden, gelecekte Heidegger'in dünyanın en büyük ve benzersiz filozoflarından biri olacağını açıkça ilan ediyordu: "Yeni nesil içinde [Heidegger], son derece inanılmaz bir kreatif özelliği olan ve derin kaynak bilgisiyle

Heidegger'in 1963 yılında 74 yaşındayken kaleme aldığı ve elli-altmış yıl öncesine giderek kendi felsefi öz yaşam öyküsünü, yıllarca **"büyülenerek"** okuduğu Husserl'in mantık çalışmalarına olan düşünsel şükran borcundan bahisle ve çok çarpıcı ifadelerle anlattığı ve yoğun otobiyografik öğeler içeren, **"Beni Fenomenolojiye Götüren Yol"** isimli bir makalesinde şu tarihi saptamalarda bulunmaktadır:

"Felsefe dergilerine birçok başvurumdan, Husserl'in düşüncesini Franz Brentano'nun belirlediğini öğrenmiştim. 1907 tarihinden beri [üniversite öğrencisiyken bir tanıdığı tarafından Heidegger'e hediye edilen bir kitap olarak Husserl'in Hocası] Brentano'nun **"Aristoteles'ten Bu Yana Varlığın Çeşitli Anlamları Üzerine"** (1862) başlıklı tezi, benim felsefeye girme konusundaki ilk acemice girişimlerimde başlıca yardımcım ve rehberim olmuştu. Tamamen belirsiz bir tarzdaki şu soru beni ilgilendirdi: Eğer varlık çeşitli anlamlarda ifade edilirse, o zaman onun ön temel anlamı nedir? Varlık ne anlama gelir?" (Heidegger, 2001: 85)

"Brentano'nun tezinin harekete geçirdiği sorular konusunda Husserl'in **Logical Investigations**'ından [**Mantıksal Araştırmalar-1900**] kesin bir yardım umdum. Ancak doğru olarak araştırmamış olduğumdan, çabalarım boşa gitmişti. Bunu çok daha sonra anladım. Buna rağmen Husserl'in yapıtına öylesine hayran kalmıştım ki beni büyüleyen şeyin ne olduğunu yeterince anlamaksızın sonraki yıllarda bu yapıtı tekrar tekrar okudum." (Heidegger, 2001: 86)

Peki, Husserl'in düşüncelerinin etkisi veya ustasının yapıtlarını "tekrar tekrar okuması"nın sonucu tam olarak ne olmuştur veya Heidegger'in bu süreçte kendi sesini bulması ne kadar zaman almıştır türü sorulara daha açık bir cevap bulmak olanaklı mıdır? **"Bunu çok daha sonra anladım"** dediği noktanın, Heidegger'in düşünce dünyasında tam olarak ne zaman gerçekleştiğini aşağı yukarı kestirmek veya tahmin etmek mümkün müdür? Evet. Bu konuda bizzat Heidegger'in 1957 yılındaki bir başka açıklaması bu duruma oldukça netlik kazandırmaktadır. Kendi açıklamasına göre Heidegger, "Varlıkta Çokluğun Anlamı Nedir?" (**"what is manifold in Being"**) sorusu üzerine birçok karmaşa, yanlış arayış ve ters yüz oluşu yirmi yıl boyunca yaşadktan sonra, tüm bu okuma ve araştırmalarının nihayetinde, 1927 yılına geldiğinde **Varlık ve Zaman**'ı yayınlaması ile beraber çok daha açık ve seçik bir ilk anlayış veya kavrayışa ulaştığını düşünmüştür. (Krell, 1986: 78-79)

orijinalliğe ulaşmış tek felsefi kişiliktir." "Benim gözümde" diyordu Husserl, "Heidegger, hiç şüphesizdir ki, kendi yolu üzerinde ilerleyişe geçmiş ve yükselişte olanlar arasındaki emsalsiz ve en kayda değer olan isimdir" ve kendisinin "kaderi, doğuştan büyük stilde bir filozof olma yönünde takdir edilmiştir." Heidegger, 1929 yılında Husserl'in Feiburg Üniversitesi'nden emekliliğinden sonra, Almanya'nın o dönemdeki en prestijli ve tanınmış bu kürsüsüne, onun yerine Profesörlük kadrosuna atar. (Sheehan, 1993: 83)

Ancak çok sonraları Heidegger, **Varlık ve Zaman**'da kendisinin izlediği yolu bir anlamda radikal bir öz-eleştirisel kritiğe tabi tuttuğu 1964 yılındaki, "**Felsefenin Sonu Ve Düşünmenin Görevi**" isimli bir başka makalesinde, felsefi dile ve mantığa sübjektif veya psikolojik unsurların karışması konusunda, son analizde, yıllarca "**bü-yülenerek**" okuduğu hem Husserl'in ve hem de Hegel'in kaçınılmaz bir "**transen-dental öznellik**" içine düştüğünü açıkça ifade ederek onları, artık veya son analizde bir kenara bırakır görünmektedir. Heidegger düşünce hayatının en zirvesinde olduğu son yıllarında, hocası Husserl'i her zaman tanımsız bir şükranla ansa da, onun, mut-lak hakikat yolunda "şeyin kendisine"⁴ mantıksal, bilimsel ve objektif olarak ulaş-mak için her türlü psikolojizm ve sübjektivizmi aşmanın temeli olarak gördüğü "ni-yetsellik" ve "yönelimsellik" anlayışlarına yönelik çok köklü bir karşı çıkışla; sanki Frege'nin radikal anti-psikolojist tavrını, "**Hakikat**"ın veya "**Bütün ilkelerin il-kesi**"nin anlaşılmasında kesinlikle daha temele aldığı ifade etmek istemektedir. Çünkü Husserl'in sübjektivite-objektivite arasında "aşamadığı" evrensel veya felse-fede her zaman "**geçerli**" olan temel çelişki şudur: "**Mutlak öznelliğe transendental indirgeme**", "**bütün objelerin objektivitesini (bu varolanların Varlığını) temel-lendirme olanağını sağlar.**" Bizce, sanki Heidegger, Frege'nin düşündüğü anlamda, psikolojizm veya sübjektivite kritiğine yeterli cevap veremeyen Husserl adına, çok yıllar sonra, yani ancak hayatının son yıllarına doğru ulaştığı düşünsel zirvedeki ko-numu itibarıyla hakikaten çok orijinal bir cevap verme girişiminde bulunmaktadır. Heidegger, bu makalesinin başlık isminden hemen sonra, hiç çekinmeden veya açıkça kendisini de eleştirecek tarzda aynen şu tarihsel çarpıcı analizleri yapar:

"FELSEFENİN SONU VE DÜŞÜNMENİN GÖREVİ

Bu başlık, soru sormada üsteleyn bir düşünme girişimini gösteriyor. Sorular bir yanıtı giden yollardır. Eğer yanıt verilebilirse, bu yanıt, tehlikeli bir soruna ilişkin önerme niteliğindeki bir ifadeden değil, düşünmenin bir dönüşümünden ibaret olacaktır.

Aşağıdaki metin daha geniş bir bağlama aittir. O, **Varlık ve Zaman** sorusunu daha esaslı bir tarzda şekillendirmek için 1930'dan bu yana tekrar tekrar ele alınan bir girişimdir. Bu şu anlama gelir: Varlık ve Zaman'daki sorunun kalkış noktasını immanent bir eleştiriye uğratmak. Böylece bu girişim, düşünmenin sorununun ne olduğu eleştirel sorusunun, ne ölçüde zorunlu ve sürekli olarak düşünmeye ait olduğu açık kılınmalıdır. Buna göre Varlık ve Zaman'ın görevinin adı değişecektir.

⁴ "... what Plato called τὸ πρᾶγμα αὐτό, that "thing itself" that Heidegger spent a lifetime pursuing.⁴⁸" [48. Plato, "Seventh Letter" (ἐπιστολή Ζ), 341c7; *Protagoras*, 330d15.] (Sheehan, 2016: 235)

Şunları soruyoruz:

1. Felsefenin şimdiki çağda son devresine girmesi ne anlama gelir?

2. Felsefenin sonunda düşünmeye verilen görev nedir?" (s. 67)

"Husserl için "bütün ilkelerin ilkesi", her şeyden önce bir içerik ilkesi değil bir yöntem ilkesidir. ...

"Bütün ilkelerin ilkesi" yöntemin önceliği tezini içerir. Bu ilke, hangi sorunun tek başına yöntem için yeterli olabileceğine karar verir. "İlkelerin ilkesi" felsefenin sorunu olarak mutlak öznelliğe indirgemeyi gerektirir. **Mutlak öznelliğe transendental indirgeme**, kendi geçerli yapı ve tutarlılığı, yani kendi kuruluşu içinde, öznellik içinde ve bu öznellik aracılığıyla **bütün objelerin objektivitesini (bu varolanların Varlığını) temellendirme olanağını sağlar** ve güvence altına alır. **Böylece transendental öznellik, "biricik mutlak varlık" olduğunu kanıtlar. (Formal and Transcendental Logic, 1929, p. 240) ... Eğer "bütün ilkelerin ilkesi"nin, sarsılmaz doğruluğunu nereden aldığı sorulacak olursa yanıt şöyle olacaktır: Zaten felsefenin sorunu olarak kabul edilen transendental öznellikten..." (s. 75)**

"... Şimdi neredeyiz? Biz, "şeyin kendisine" çağrısından dolayı, felsefeyi kendi sorunu olarak ilgilendiren şeyin baştan belirlendiği görüşüne ulaştık. Hegel ve Husserl'in bakış açısından – ve sadece onların bakış açısından da değil – felsefenin sorunu öznelliktir. ... (s. 76)

"Ancak, felsefenin yönteminde olduğu kadar sorununda da düşünülmeden kalan nedir? Spekülatif diyalektik, felsefenin sorununun kendisinin ve kendisi için başvurduğu ve böylece de mevcudiyet haline geldiği bir tarzdır."" (s. 76)

"Karşıtı olan pozitivizmi de içine alan bütün metafizik, Platon'un dilini konu-şur. Bu metafiziğin düşünmesinin, yani onun varolanların Varlığını sunuşunun **temel sözcüğü *eidōs*, *idea*'dır: Varolanların varolanlar olarak kendilerini gösterdikleri dış görünüş.**" (s.79) (Heidegger, 2001)

Husserl'in kendi çalışmalarını Frege'ye gönderdiğini ve Frege'nin de Husserl'in çalışmaları üzerine bir değerlendirme kaleme aldığını biliyoruz. (Mohanty 1982: 55) Bu yakın entelektüel alışverişten ve etkileşimden hareketle ve Heidegger'in, doğrudan ve dolaylı olarak hem dil felsefesi ve hem de mantık ve matematik felsefesi üzerine Frege'ye yaptığı referanslar, onun en az Husserl'in olduğu kadar veya ondan hiç de az olmayacak ölçüde Frege'nin düşünsel talebesi olduğunu kanıtlar niteliktedir.

5. Heidegger'in 45 Yıllık Bir Zaman Periyodunda Doğrudan Mantık İsmi Altında Yazdığı Kitaplar Ve Makaleleri İle Verdiği Derslerin Kısa Listesi-1912-1957

Heidegger'in mantık felsefesi çalışmalarını anlamak için anahtar, Heidegger'in 1912-1957 yılları arasına yayılan 45 yıllık mantık felsefesi çalışmalarıdır. 2. Kısımda belirtildiği üzere Heidegger'in bu temel mantık eserlerine, akademik dünyada bütünsel bir ulaşım, görelî olarak çok geç veya günümüzde yeni yeni yaşandığı için, bu alandaki daha bütünsel ve derinlikli yorumlar için gelecekte çok daha özgün katkıların mümkün olabileceğini söylemek pek de abartı olmasa gerektir diye düşünüyoruz. Heidegger'in eserlerinin, sadece isimleri dahi bu gelecek çalışma alanlarının ufuklarının ne kadar uzaklara ulaşabileceğine bizce çok açıkça işaret etmektedir:

1) 1912-“MANTIKTA SON DÖNEM ARAŞTIRMALAR” -HEIDEGGER, Martin. (1912), ‘Neuere Forschungen über Logik.’ *Gesamtausgabe I, Frühe Schriften*. Frankfurt: V. Klostermann, 1978. “Recent Research in Logic” (“Neuere Forschungen über Logik”)-1912-“Mantıkta Son Dönem Araştırmalar”) in **Becoming Heidegger: On the Trail of his Early Occasional Writings, 1910–1927**, edited by Theodore Kisiel and Thomas Sheehan, 2nd, revised and expanded edition, Noesis Press, Ltd., Seattle, 2010, p. 36)

2) 1913-PSİKOLOJİZMDE YARGI ÖĞRETİSİNE DAİR: MANTIĞA KRİTİK-POZİTİF BİR KATKI (1913), *Die Lehre vom Urteil im Psychologismus: ein kritisch-positiver Beitrag zur Logik*. *Gesamtausgabe I, Frühe Schriften*. Frankfurt: V. Klostermann, 1978.

3) 1915-DUNS SCOTUS'TA KATEGORİLER DOKTRİNİ VE ANLAM -HEIDEGGER, Martin. (1915) *Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus* (1915) = *The Doctrine of Categories and Meaning of Duns Scotus*. Translated by Joydeep Bagchee. Bloomington: Indiana University Press.

4) 1922- ARİSTOTELES'İN ONTOLOJİ VE MANTIK ÜZERİNE SEÇİLMİŞ BAZI ESERLERİ FENOMENOLOJİK -HEIDEGGER, Martin. (2009) 62: *Phänomenologische Interpretationen ausgewählter Abhandlungen des Aristoteles zur Ontologie und Logik*. Edited by Günther Neumann, 2005; lecture course, summer 1922. GA 62: 345–375, “Indication of the Hermeneutical Situation,” translated by Michael Baur, revised Jerome Veith. In *The Heidegger Reader*, edited by Günter Figal, 38–61. Bloomington: Indiana University Press, 2009.

5) 1925-26- MANTIK: HAKİKAT SORUNU -HEIDEGGER, Martin. (2010b) **Logic: The Question of Truth**, Translated by Thomas Sheehan, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, [Published in German as Martin

Heidegger, *Gesamtausgabe* 21: **Logik: Die Frage nach der Wahrheit** (WS 1925–26), ed. Walter Biemel, © 1976 German edition by Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main]

6) 1928-LEİBNİZ'DE BULUNDUĞU VE KENDİSİNDEN HAREKETLE GELİŞTRİLDİĞİ ÜZERE MANTIĞIN METAFİZİK TEMELLERİ -HEIDEGGER, Martin. (1984) **The Metaphysical Foundations of Logic**[as it is found and as it developed out of Leibniz], Trans. by Michael Heim, Bloomington, IN: Indiana University Press. [*Gesamtausgabe* 26, *Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz*. (summer semester, 1928) Frankfurt: V. Klostermann, 1978.]

7) NEDENSELLİĞİN (TEMELİN-MANTIĞIN-AKLIN) ÖZÜ -HEIDEGGER, Martin. (1969) **The Essence of Reasons**, [“Vom Wesen des Grundes”-1929], Trans. by Terrence Malick, Evanston, IL: Northwestern University Press, 1969.] -HEIDEGGER, Martin. (1998) “On the essence of ground,” **Pathmarks**, New York: Cambridge University Press, 1998. [“Vom Wesen des Grundes” (1929), *Wegmarken* (first edn). Frankfurt: V. Klostermann, 1967.]

8) DİLİN ÖZÜNE İLİŞKİN BİR SORUN OLARAK MANTIK -HEIDEGGER, Martin. (2009) **Logic as the Question Concerning the Essence of Language**, Translated by Wanda Torres Gregory and Yvonne Unna. Albany: State University of New York Press, 2009. [GA 38: *Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache*. Edited by Günter Seubold, 1998; lecture course summer 1934.]

9) 1937-1938- FELSEFENİN TEMEL SORUNLARI: “SEÇİLMİŞ” “MANTIK” PROBLEMLERİ -HEIDEGGER, Martin. (1994) **Basic Questions of Philosophy: Selected “Problems” of “Logic,”** Translated by Richard Rojcewicz and André Schuwer. Bloomington: Indiana University Press, 1994. [GA 45: *Grundfragen der Philosophie. Ausgewählte “Probleme” der “Logik.”* Edited by Friedrich-Wilhelm von Herrmann, 1984; lecture course, winter 1937–38]

10) 1944- MANTIK: HERAKLEITOS’UN LOGOS ÖĞRETİSİ -HEIDEGGER, Martin. (2009-2018) • GA 55: *Heraklit. 1. Der Anfang des abendländischen Denkens* (lecture course, summer 1943), 2. *Logik.Heraklits Lehre vom Logos* (lecture course, summer 1944). Edited by Manfred S. Frings, 1979. • GA 55: 252.28–270.13 = “Logos and Language” , translated by Jerome Veith. In *The HeideggerReader*, edited by Günter Figal, 239–252. Bloomington: Indiana University Press, 2009.

11) 1957-ÖZDEŞLİK VE AYIRIM—METAFİZİĞİN ONTO-TEO-LOJİK İNŞASI -HEIDEGGER, Martin. (1969) **Identity and Difference**, Translated

and with an Introduction by Joan Stambaugh, Harper & Row Publishers, New York, Evanston, and London, 1969.

Heidegger'in tüm bu mantık çalışmalarının bize gösterdiği temel gerçek şudur ki, kendisi, 2500 yıllık tüm bir Batı felsefesini yenilenme yolunda bir kritiğe tabi tutma veya bu düşüncüyü farklı mecraya yönlendirmenin devasa ve tarihsel girişiminde bulunmaktadır. Bu açıdan, öncelikle belirtmek gerekir ki, bu makalede bizi en fazla zorlayan temel teorik problem, Heidegger düşüncesinin, genel felsefe tarihi ve sistematik bir felsefi analiz açılarından nasıl bir çerçeve içine oturtularak incelenmesi gerektiği sorusuydu.

Böyle bir açıdan, örneğin, sadece mantık ve matematiğin temellerine ilişkin temel felsefi konularda, Heidegger, Husserl ve Frege etkileşimi üzerine en önemli katkılar, çok seçkin ve dünyaca tanınmış iki akademisyen tarafından yapılmıştır: Hans Sluga (2007) ve Paul Livingston (2017). Sluga'nın formüle ederek öne sürdüğü görüşe göre, Frege'nin felsefesi, her ne kadar katı bir realistik girişim intibası uyandırsa da, aslında içinde geliştiği tarihsel süreç bakımından çok güçlü Kantçı idealist kökenlere sahiptir. Bu arka plan üzerinde, Frege'nin mantıksal ve matematiksel projesi, bizzat temelleri itibarıyla, denebilir ki, ideal bir "Platonik Hakikat" ile onun mümkün korelatif kuralları veya bütünlüğü ve sonsuzluğu içinde var olan her bir şeyin kesin bir analitik veya bilimsel dille ifade bulan varlık kanunları arasında evrensel geçerli bir bağ öne sürmenin meşrulaştırılması problemini halletmeye çalışmıştır.⁵

"Mantıkta Son Dönem Araştırmalar" (1912) isimli en erken dönem makalesinde Heidegger, hem Frege ve hem de Husserl'in mantık ve matematik çalışmalarına birlikte olan şükran borcunu açıkça ifade etmektedir. Fakat, Frege ve Husserl'in Leibnizci ve Kartezyen önemli epistemolojik eğilimlerine göre, Heidegger, çok daha fazla olarak ontolojik bir perspektif izlemektedir. Örneğin, "Heidegger ve Leibniz: Akıl ve Yol" (1998) isimli kitabında Renato Kristin'e göre, en azından Leibniz'in kendisi için, bu anlamdaki bir kesin teorik veya epistemolojik dönüşüm tavrı,

⁵ "... the discovery that the modern opposition between a realist and a constructivist conception of mathematics goes back at least to the conflict between Plato and Aristotle. ... For Plato the infinite is something given, for Aristotle it is only something potential. For Plato the mathematical is above and outside time, the Aristotelian insight that mathematical thinking has to proceed by abstracting and idealizing introduces a human, subjective, and hence temporal element into mathematics. The two views characterize archetypal positions which return over and over again in the history of mathematics. In contrast to a common view... one must put Plato together with Leibniz and Aristotle with Kant as far the philosophy of mathematics is concerned. Plato and Leibniz start evidently of as mathematical mystics. They are both 'Pythagoreans'; they both end up ascribing to mathematics a decisive role in the construction of the world. They both assume it to represent the metaphysical and ontological structure of the world... Aristotle and Kant are, by contrast, critics, sober opponents of all mythical reminiscences and excesses..." (Sluga, 2018: 8)

nihai ifadesini, logos'un iki farklı çevirisi arasındaki ilişkide bulmaktadır: "... Leibniz, "λόγος'u, *Verbum*'dan daha çok, *Ratio* olarak tercüme etmeyi" [**GPh III, 162 (letter to Th. Burnett of 11th June 1695)**] tasarlamaktadır. ..." (Kristin, 1998, 18) Ayrıca, eğer çok büyük bir basitleştirme değilse, açık ifade edebilme amaçlarıyla, özellikle şu iki noktaya bilhassa dikkat çekilebilir: İlk olarak, "*mathesis*" ["öğrenmenin asli özü ve en zor türü"] (Kisiel, 1973:109) ve "*mathemata*" ("bilgi") (Heidegger, 2000: 130) ile mantık olarak logos'un daha derin bir şekilde anlaşılması için Heidegger, pre-Sokratik *Aletheia* (*Unconcealment-Unverborgenheit*) ve *phusis* anlayışlarına dönüş yapmaktadır. İkinci olarak, bu Grek kontexti içinde Heidegger, "Varlık ve düşünme arasındaki uyumsuzluğu", yenilenmiş bir Aristotelesçi-Skolastik anlamda "*Varlık ve Hakikat*" ("*Sein und Wahrheit*") (Heidegger, 2010) adına açıklamayı denemektedir. Bu açıdan, *Metafizik Nedir?*'de Heidegger şunu vurgular: "Bu, bir şeyi diğerinin yanında ele almak, yani, onların bir olarak bir araya getirilmesi demektir -kısacası, vahidiyeti demektir; fakat aynı zamanda, birinin diğerinden itibari olarak farklılaşmasıdır. Grek matematikçileri, *logos* kelimesini bu anlamda kullanmışlardır." (Heidegger, 2000: 132)

Son olarak, her zaman radikal veya aporetik bir kendi-kendini dahi anlamama ("not understanding oneself") belirsizliğinin anti-mantıkçı isimleri olarak Nietzsche ve Derrida üzerine birkaç söz. Heidegger, *Varlık ve Zaman*'a, Platon'un *Sofist* kitabından bir iktibasla başlar: "Felsefecinin metninin, sofistlik olmadığına ilişkin şimdi biz bir güven duyabilir miyiz?" Bu makalede, her ne kadar bu konuyu tema gereği tam ele alamamış olsak da, biz, deyim yerindeyse, Nietzsche ve Derrida'nın da, Frege ve Husserl'den yola çıkan Heidegger'in inşa ettiği benzer bir mantıksal sübjektivitenin aşılması kontextinde kritik edilmesi ve aşılması gerektiği görüşündeyiz. (Sluga, 2005; Livingston 2017).

SONUÇ

Heidegger'in Aristoteles ve Kant'tan Derin Bir Şekilde Etkilenmesi ve Yine de Onları Lisan Felsefesi açısından Yeni Bir Senteze Tabi Tutması: Yüklemler Olarak *Logos* ve Yargılama Mantığı Olarak *Logos* Arasındaki Farklılık/Özdeşlik

Sonuç yerine, Grek felsefesinden, Kant'a ve sonrasına ulaşan bir perspektifle, Heidegger'in Husserl veya Frege ile olan ve deyim yerindeyse hem derin yakınlıklarının ve hem de derin farklılaşmalarının en genel çerçevesine, Heidegger'in Mantık üzerine görüşlerini ilk defa sistematik olarak İngilizce literatürde ele alan bir başyapıt olarak kabul edilen "**Heidegger: Mantığın Kritiği**" isimli kitabın yazarı filozof

Thomas A. Fay’dan oldukça kapsayıcı bir değerlendirmeyi aktararak değinmek sanırız daha yerinde yerinde olabilir:

“...bütün büyüklüğüne rağmen Kant da, ἀλήθεια [Truth-Hakikat] olarak anlaşılan Varlık anlayışının unutulmasıyla oluşan gelenek içinde yer alır; bu mevzuyu aşağıda geniş bir şekilde ele alacağız. Descartes’ten sonra Batı felsefesinin gelişme sürecinde, akıl, kendi kendine delâlet eder bir tarzda, varlıktaki her bir şey hakkında verilecek bütün hükümlerin kendisine tasdik ettirilmesi gereken en üst hüküm makamı olarak otoritesini tam anlamıyla ilan etmişti. Descartes’ten önce, asıl itibarıyla Platon ve Aristoteles’e dayanan bir anlayış içinde, λόγος bir ὄργανον veya bir araç durumuna dönüştürülmüştü. Daha önce orijinal mebdei (menşesiyle) müşahade içinde idrâk edilen λόγος, sadece, akli ölçü ve oranlarla düşünmek anlamında bir *ratio* meselesine indirgenmiş ve böylece de, aynı aklın (ratio) hakimiyetini tam ilan etmesi için gerekli bütün safhalar aşılmıştı. Skolastiklerin zamanına gelindiğinde hakikat, tam anlamıyla zihni ["mind"] bir faaliyet meselesi olmuştu. Descartes’ten sonra da, insanın, bilen bir özne ve düşünce kavramının da, bu insan tarafından temsilen-düşünülen nesnelerle ilgili olarak telâkki edilmesiyle, tefekkür Varlık’tan tamamen koparılmış oldu. Kant’a gelindiğinde ise, Platon ve Aristoteles tarafından başlatılan ve Descartes tarafından çok köklü bir ivme kazandırılan bu felsefî geleneğin hareket çizgisi, tam bir yorgunluk ve yıpranmışlık içinde bir tükeniş çizgisine doğru sürüklenmişti.” (Fay, 1977: 72-73)

Mantığın Batı felsefesinde izlediği yüzlerce yıllık bu yolculuk hakkında değinilen tüm bu konularda, Heidegger, kendinden önceki Husserl ve Frege isimleri sayesinde yeni bir yola çıkmış ve ama onlara göre biraz daha ileri adımlar atabilmiştir.⁶ Kendisinden öncekilerden Heidegger’i farklı kılan en can alıcı temel nokta, modern zamanların en büyük ismi olan Kant’ın felsefesi ile antik dönemin Grek felsefesi arasında, neredeyse şimdiye kadar başka hiçbir filozofun başaramadığı ölçüde yeniden ve derinlemesine farklı bir senteze ulaşmış olmasıdır. Ancak, böyle bir yolda ilerleyebilmek ve buna nihai bir biçim verebilmek adına Heidegger’in, deyim yerindeyse, 45 yıl mantık çalışması ve en azından birkaç on yıl süren çok yoğun bir içsel arayış yaşaması gerekmiştir. Örneğin, “Hakikatin Özü Üzerine” adlı bir makalesine, Heidegger, 1930 ve 1943 arasında, tam on üç yıl boyunca tekrar ve tekrar yeniden yazmak suretiyle ancak son biçimini verebilmiştir. (Çüçen, 1994)

Franco Volpi’nin, 1990’larda yaygınlık kazanan ünlü tezine göre, Heidegger’in **Varlık ve Zaman**’ı, asrımız şartlarına uyarlanmış şekilde neredeyse

⁶ "...The great shortcoming of Husserl’s transcendental idealism was that it could never fulfill the promise of getting to “the things themselves”; his was a philosophical method that entirely missed “the experience of *Aletheia*.”” (Capobianco, 2017: 95)

Aristoteles'in **Nikomakhos'a Etik** adlı kitabının bir tercümesinden başka bir şey değildir. (Volpi, 1990) Heidegger'in kendisi de, Aristoteles'in **Fizik** adlı kitabının, 2500 yıldan beri asla hak ettiği ölçüde anlaşılamamış ve asla yeterince incelenememiş bir çalışma olarak Batı uygarlığının temelinde yer aldığını öne sürer. (Jaran, 2010: 567) Heidegger'in Aristoteles'i bu derece ön plana çıkarmasına benzer bir övgüsü Kant için de vardır, yaklaşık olarak veya mealen Heidegger şöyle der: "Yeryüzünde felsefe denen şey var oldukça, Kant'ın **Saf Aklın Kritiği**'nin nasıl büyük bir kitap olduğu, her gün yeni baştan bir daha anlaşılabacaktır." Gerçekten de, "**Hakikat, praxis, özgürlük ve aşkınlık**" kavramlarında Aristoteles ve Kant'ı buluşturan Heidegger'dir. (Hellmers, 2004: 75) Heidegger, hem Grek felsefesi ve hem de Kant ötesinde bir ufka yönelmiş farklı ve özgün bir isimdir.

İşte, biz bu çalışmada, Heidegger'in 45 yıllık mantık çalışmaları hakkında bazı ilk değerlendirme veya yorumlarda bulunmak suretiyle, Antik ve modern felsefenin karşılıklı etkileşim içinde 21. Yüzyılda nasıl bir gelecek çizgi izleyebileceğinin bazı çok minik ipuçlarına işaret edebildiysek kendimiz mutlu sayacağız.

KAYNAKÇA

- BABICH, B. (2003) "On the Analytic-Continental Divide in Philosophy: Nietzsche's Lying Truth, Heidegger's Speaking Language, and Philosophy," *Articles and Chapters in Academic Book Collections*. Paper 6., http://fordham.bepress.com/phil_babich/6, 11. 11. 2018.
- BARRETT, W. (2003) İrasyonel İnsan: Varoluşçuluk Üzerine İnceleme, (Çev.) S. Özer, Hece Yayınları, Ankara.
- BARRETT, W. (1964) What is Existentialism?, 2nd. Ed., Grove Pres Inc., New York.
- CAPOBIANCO, R. (2017) "The "Turn" Away from the Transcendental-Phenomenological Positioning of Being and Time to the Thinking of Being as *Physis* and *Aletheia*," *Heidegger-Jahrbuch* 11, pp. 88-99.
- CRISTIN, R. (1998) Heidegger and Leibniz: Reason and the Path, With a Foreword by Hans Georg Gadamer, Translated by Gerald Parks, Dordrecht / Boston / London, Kluwer: Kluwer Academic Publishers.
- ÇÜÇEN, A.K. (1994) "Heidegger Felsefesinde Hakikatin Özü Üzerine", *Felsefe Dünyası*, Sayı:13, 24-34.

- FAY, T. (1977) Heidegger: The Critique of Logic, The Hague, Martinus Nijhoff.
- FRANK, M. (1989) What Is Neostructuralism?, Translation by Sabine Wilke and Richard Gray, Foreword by Martin Schwab, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- GLAZEBROOK, T. [ed.] (2012) Heidegger on Science, State University of New York Press, Albany, NY.
- HEIDEGGER, M. (2010). Being and Truth, Translated by Gregory Fried and Richard Polt, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.
- HEIDEGGER, M. (2000). Introduction to Metaphysics, (Trans) G. Fried and R. Polt, Nota Bene, Yale University,
- HEIDEGGER, M. (1998) “On the essence of ground,” Pathmarks, New York: Cambridge University Press.
- KRELL, D. F. (1986) Intimations of Mortality: Time, Truth, and Finitude in Heidegger's Thinking of Being, The Pennsylvania State University Press, University Park and London.
- HELLMERS, R. S. (2004) Heidegger's Relationship to Kantian and Post-Kantian Thought, A Thesis, Louisiana State University, Master of Arts, May 2004. 80 pp, www.ereignis5.com, 14.07. 2018.
- JARAN, F. (2010) "Heidegger's Kantian Reading of Aristotle's *Theologike Episteme*," The Review of Metaphysics 63 (March 2010): 567-591.
- KISIEL, T. (1973). “The *Mathematical* and The *Hermeneutical*: On Heidegger's Notion Of The *Apriori*” in Martin Heidegger in Europe and America, E. G. Ballard et al. (eds.), Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands.
- LEVINAS, E. (2003) Sonsuz'a Tanıklık: Levinas'tan Seçme Yazılar, (Çev.) H. Yücefer ve diğerleri, Haz.: E. Gökyaran, Z. Direk, Metis Yayınları, İstanbul.
- LIVINGSTON, P. (2017). “The Logic of Being: Plato, Heidegger, Frege” in The Logic of Being: Heidegger, Truth, and Time, Northwestern University Press.
- MOHANTY, J. N. (1982) “Husserl and Frege: A New Look at Their Relationship”- (with response by Dagfinn Follesdal) in Husserl, Intentionality and Cognitive Science, Ed. by Hubert L. Dreyfus with Harrison Hall, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, pp. 43-58.
- ÖKTEN, K. H. (2004) Heidegger Kitabı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- ROBBINS, B. D. (2000) “On the History of Rhetoric and Psychology,” Janus Head, Special Issue: Regarding a Critical Rhetoric, Spring 2000, 3.1.

- SHEEHAN, T. (2016) "Phenomenology Rediviva," *Philosophy Today*, 60/1 (Winter 2016), 223-235.
- SHEEHAN, T. (2002) "Heidegger ve Naziler", *Heidegger ve Nazizm*, (Der.) A. Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara.
- SHEEHAN, T. (1993) "Reading a Life: Heidegger and Hard Times" in *The Cambridge Companion to Heidegger*, Ed. by Charles Guignon, Cambridge University Press, pp. 70-96.
- SLUGA, H. (2018) "Oskar Becker or the Reconciliation of Mathematics and Existential Philosophy", <http://www.truthandpower.com/oskar-becker-or-the-reconciliation-of-mathematics->, 21.03.2019.
- SLUGA, H. (2007) "Truth and the Imperfection of Language," *Grazer Philosophische Studien*, 75, 1:1-6.
- SLUGA, H. (2005) "Heidegger's Nietzsche" in *A Companion to Heidegger*, Edited by Hubert L. Dreyfus, Mark A. Wrathall, Blackwell Publishing Ltd.
- VOLPI, F. (1992) "Dasein as *praxis*: the Heideggerian assimilation and the radicalization of the Practical philosophy of Aristotle" in *Martin Heidegger: Critical Assessments*, Edited by C. Macann, Routledge.
- WESTERLUND, F. (2014) *Heidegger and The Problem of Phenomenality*, PhD Thesis, University of Helsinki.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE SOSYAL MEDYA

Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP

Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU

Sakarya Üniversitesi

Özet: Toplumsal hareketler, belirli bir grup bireyin bir araya gelerek gerçekleştirdikleri bir dizi protesto eylemi olarak tanımlanmaktadır. Önemli toplumsal değişimlere neden olan toplumsal hareketler, ekonomik, sosyal ve siyasi değişimlerden etkilenecek kendi de bir değişim yaşamaktadır. Toplumsal hareketlerin, 21. yüzyılda “yeni toplumsal hareketler” olarak anılmaya başladığı görülmektedir.

Toplumsal hareketlerin dönüşümünde önemli rol oynayan iletişim teknolojileri, toplumun farklı kesimlerinin daha hızlı ve kolay şekilde örgütlenmesi ve sorunların ifade edilmesinde yeni mecraalar sunması açısından dikkat çekicidir. Özellikle 2000li yıllardan günümüze uzanan zaman diliminde toplumsal hareketler, sosyal medya aracılığıyla etkinlik sağlamaktadır. Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal paylaşım ağları milyonlarca insanı toplayarak yeni toplumsal hareketler için yeni bir kamusal alan sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, yeni toplumsal hareketler bağlamında sosyal sorunların ifade edilişinde sosyal medyanın rolünü tartışmaktır. Bu amaç doğrultusunda Facebook gibi sosyal paylaşım ağları üzerinden gerçekleştirilen, başlıca ses getiren bir toplumsal hareket değerlendirilmiştir. Günümüz dünyasında özellikle dijital ağları yoğun kullanan yeni kuşaklar açısından sosyal medyanın, yeni iletişim teknolojilerinin sosyal sorunlara ilişkin farkındalık oluşturmada, ses getirmede, örgütlenmede ve sonuca ulaşmada aktif olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Toplumsal Hareketler, Dijital Aktivizm, Sosyal Medya, Sosyal Sorun

New Social Movements and Social Media

Abstract: Social movements are defined as a series of protest actions by a group of individuals. The social movements that cause important social changes are affected by economic, social and political changes. Thus, social

movements, which can be studied historically until ancient times, began to be called “new social movements” in the 21st century.

Communication technologies that play an important role in the transformation of social movements are noteworthy in terms of organizing different segments of society more quickly and easily and presenting new channels for expressing problems. Especially in the time period from 2000s up to the present, social movements provide activity through social media. Social networking networks such as Facebook, Twitter, Youtube provide millions of people and a new public space for new social movements.

The aim of this study is to discuss the role of social media in the solution of social problems in the context of new social movements. For this purpose, social movements which are realized through social networks such as facebook and twitter have been evaluated. In today's world, especially in terms of new generations that use digital networks intensively, it has been concluded that social media is actively used in creating awareness, sounding, organizing and reaching the results of new communication technologies.

Key Words: New Social Movements, Digital Activism, Social Media, Social Problem

1.Giriş

Toplumsal hareketler, demokratik toplumlarda, sosyal sorunları ifade etmek, talepleri belirlemek ve çözüm önerileri sunmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Toplumsal hareketler, belirli bir grup bireyin bir araya gelerek gerçekleştirdikleri bir dizi protesto eylemi olarak tanımlanmaktadır. Önemli toplumsal değişimlere neden olan toplumsal hareketler, ekonomik, sosyal ve siyasi değişimlerden etkilenerek kendi de bir değişim yaşamaktadır. Dolayısıyla tarihsel olarak eski çağlara dek incelenebilecek olan toplumsal hareketlerin, 21. yüzyılda “yeni toplumsal hareketler” olarak anılmaya başladığı görülmektedir.

Toplumsal hareketlerin dönüşümünde önemli rol oynayan iletişim teknolojileri, toplumun farklı kesimlerinin daha hızlı ve kolay şekilde örgütlenmesi ve sorunların ifade edilmesinde yeni mecraalar sunması açısından dikkat çekicidir. Kültürel alana ve yaşamsal pratiklere odaklanan, taleplerini bu çerçevede siyasallaştıran yeni toplumsal hareketler, tabandan gelen, küresel ölçekte etkinlik sağlama gücü taşıyan hareketlerdir. Yeni toplumsal hareketler, digital ağlar, sosyal medya, forumlar, platformlar gibi bağlarla birbirine bağlanan bireylerin eylemi olarak ele alınmaktadır. Özellikle 2000li yıllardan günümüze uzanan zaman diliminde toplumsal hareketler, sosyal medya aracılığıyla etkinlik sağlamaktadır. Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal paylaşım ağları milyonlarca insanı toplayarak yeni toplumsal hareketler için

yeni bir kamusal alan sağlamaktadır. Böylece yeni toplumsal hareketler açısından sosyal medya önemli bir zemin, güçlü bir iletişim alanı sunmaktadır.

Bu bağlamda son yıllarda Dünya’da ve Türkiye’de sosyal sorunların aktif bir şekilde sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla duyurulduğu, bireylerin ve örgütlerin sosyal medya üzerinden örgütlenerek, eylemler, protestolar gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu çalışmada da Türkiye’de çok ses getiren bir işçi eylemi olan Tekel eylemi ve sosyal medya etkisi değerlendirilmektedir.

2.Yeni Toplumsal Hareketler ve Sosyal Medya

Çok sayıda insanın bir araya gelerek ortak sahip oldukları bir sorunu çözme çabası (Toch, 1965:5) olarak tanımlanan toplumsal hareketler, demokratik bir toplumda toplumsal ve politik sorunlara yönelik endişelerin ifade edilmesinde kitlesel katılımı teşvik etmektedir. Toplumsal hareketler, toplumsal değişimi sağlamanın gerekli ve olumlu bir aracı olarak kabul edilmektedir (Phipps and Szagala, 2007: 39).

Tarihsel süreçte 19. yüzyılın sonlarında işçi sınıfı hareketleri ile başlayan ve eski toplumsal hareketler olarak adlandırılan (Önder, 2003:35) sınıf temelli toplumsal hareketler, günümüzde sınıf çatışmalarına dayanmayan, kimlik politikalarına odaklanan yeni toplumsal hareketler şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren dünyada yaşanan değişim süreci toplumsal hareketlerde de bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Sanayileşme, modernleşme, demokrasi tartışmaları ve küreselleşme ekseninde yaşanan değişim, yeni toplumsal hareketler kavramını da ortaya çıkarmıştır. 1970’li yıllar itibarıyla ortaya çıkan feminist hareketler, barış hareketleri, nükleer karşıtı hareketler, azınlık hareketlerini ifade etmek amacıyla kullanılan “yeni toplumsal hareketler” (Önder, 2003:35), iletişim araçlarının yaygınlaşmaya başladığı küreselleşme süreciyle birlikte dikkat çekici bir boyut kazanmıştır. Nitekim toplumsal hareketlerin, 1980’li yılların sonu itibarıyla akademik araştırmaların konusu haline geldiği görülmektedir.

Bireylerin ekolojik, sınıfsal, kimliksel ve toplumsal cinsiyet bağlamında gerçekleştirdikleri ortak eylemlilik haline vurgu yapan ve küresel adalet hareketi olarak da tanımlanan yeni toplumsal hareketler, tabandan gelen ve politik üstyapıyla ilişkilenebilen, ancak küresel ölçekte etkinlik sağlayabilen mobilizasyon eylemi olarak yaygınlık göstermektedir (Della Porta ve Diani, 2006: 2-3). Bu mobilizasyon ve yaygınlıkta önemli rol oynayan kitle iletişim araçları ile dünya toplumlarının ekonomik, politik ve kültürel düzeyde çok yönlü olarak iç içe girdiği ve dünyanın bir ucunda olan olayların, kararların ve çalışmaların sınırlar ötesinde toplumları etkilediği (Karagöz, 2013: 134) görülmektedir.

Teknolojik ilerlemeyi, toplumsal değişimin merkezine koyanlara göre, teknolojide yaşanan değişimler maddi ve kültürel unsurlar üzerinde önemli dönüşüm yaratmaktadır. Teknolojik ilerleme içerisinde başat rol oynayan bilgisayar teknolojilerinin toplumsal işleyişin temel dinamiği haline geldiği ve etkin bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Bilgisayar teknolojilerinin merkezinde yer alan internet ise çevrimiçi toplumsal yapılanmayı sağlayarak, hızlı bir yayılma ve örgütlenme olanağı sunmaktadır. Sanallığa dayalı bu toplum biçimi (ağ toplumu) içinde örgütlenme ve eylem biçiminin de değiştiği görülmektedir. İletişimde yeni bir alan açan internet, birden çok insanın bir anda bir araya gelmesini sağlayarak, interaktif bir etkileşim ortaya çıkarmaktadır. Fiziksel olarak birbiriyle hiç karşılaşmamış, birbirleriyle internet aracılığıyla iletişime geçen bireyler, iş, gönüllü aktivite gibi ortak ilgi alanları çerçevesinde sanal birliktelikler oluşturmaktadır (Göker ve Doğan, 2011: 177-179).

Günümüzde özellikle sosyal medya yoluyla, bireylerin iletişim kurarak, belli bir amaç etrafında örgütlenerek sanal ortamda eylemler gerçekleştirmeleri yaygınlaşmaktadır. Sosyal medya, bireylere özel ilgi alanlarına odaklanma ve düşüncelerini, duygularını rahatlıkla, özgürce dile getirebilme ortamı sağlarken, ortak bir platformda birbirleriyle etkileşime geçmelerine, örgütlenmelerine de imkan tanımakta böylece yeni bir kamusal alan sunmaktadır.

İletişim araçları arasında en çok kullanılan platform haline gelen sosyal medya, sosyal, politik ve kültürel gelişmelerin yönlendirilmesi ve değerlendirilmesinde önemli bir güç olarak ele alınmaktadır (Baban 2012: 73).

Özellikle son yıllarda küresel bir fenomen haline gelen sosyal ağ/paylaşım siteleri, sosyal medya türleri arasında yer almaktadır. Bu hızlı yayılım ve fenomen haline gelme yine son yıllarda literatürde sosyal ağlara ilişkin yapılan araştırmalarda da artışa neden olmaktadır. Yapılan çalışmaların büyük bir bölümünün ise en geniş sosyal ağ sitesi olarak kabul edilen Facebook'a ilişkin olduğu görülmektedir. Tüm dünyada hızla kabul gören ve kullanıcı sayısı en fazla olan Facebook, 2004 yılında Mark Zuckerberg ve arkadaşları tarafından kurulan ve başlarda sadece Harvard öğrencileri arasında kullanılırken daha sonra diğer kolej, üniversite ve liselere yayılan sonrasında ise küresel düzeyde herkese açık hale gelen (Köseoğlu 2012: 60-65) bir sosyal ağdır. Dünyada en çok tanınan ve kullanılan sosyal ağ / paylaşım sitesi olan Facebook, Türkiye'de de en çok kullanılan sosyal medya türüdür. Facebook'un kullanıcılarına birçok farklı uygulama hizmeti sunmasının, yaygın kullanımında temel nedeni oluşturduğu ifade edilmektedir (Toprak vd., 2009: 44-55). Öte yandan Facebook, çeşitli siyasi, dini ve ideolojik düşüncelerin örgütlenmesine, fikir paylaşımına olanak sağlayan gruplara, gelişen aktüel olaylar ve olgularla ilgili olarak ortak düşünce platformlarına da yer vermektedir. Bu durum herhangi bir konuda kamuoyu

oluşturulmasında sanal ortam üzerinden şekillenmeye zemin oluşturmakta ve birçok kullanım amacı olan Facebook'un örgütlenme amacıyla kullanımını yaygınlaştırmaktadır (Göker ve Doğan,2011:183-184).

Gerek çalışma hayatını gerekse toplumsal hayatı ilgilendiren bir durum söz konusu olduğunda Facebook kullanıcılarının bireysel ya da grup olarak harekete geçerek, tepkilerini ifade etme amacıyla örgütlendiği izlenmektedir. Yapılan birçok araştırma Facebook kullanıcılarının büyük bir çoğunluğunun örgütlenme türlerinin birçoğunda yer aldığını ve yürütülen bir kampanyayı veya örgütlenmeyi desteklediğini ortaya koymaktadır (Toprak vd.,2009:239).

3.Facebook ve Tekel Eylemi

Yeni teknolojik gelişmeler ile internetin sunduğu iletişim imkanları, bireyleri daha kolay ve hızlı örgütleyerek toplumsal eylem yapma süreçlerini farklılaştırmaktadır. Bu çalışmada yeni toplumsal hareketler ve sosyal medya kullanımı özelinde sosyal bir hareketlilik sunan bir eylem ele alınmıştır. Bu kapsamda 2010 yılında gerçekleşen ve çok ses getiren Tekel Eylemi, sosyal medya kullanımının etkisini ortaya koyan ve en çok bilinen toplumsal hareketlerin başında gelmektedir.

Ankara merkezli olmakla birlikte Türkiye'nin birçok ilinde gerçekleşen Tekel Kurumu işçilerinin gerçekleştirdiği protestolar, gündemi uzun süre meşgul etmiş ve kamuoyunda Tekel Eylemi olarak tanınmıştır. Özelleştirme uygulamaları sonucunda, önceleri kadrolu çalıştırılan Tekel işçilerinin, 4-C kapsamında kadrosuz ve güvencesiz çalışmaya zorlanmasına yönelik mücadele, 15 Aralık 2009'da 21 ilden otobüslerle Ankara'ya gelen Tekel işçileri ile eylemli bir yapı kazanmıştır. Siyasal, sosyal ve ekonomi taleplerinin birlikte tartışıldığı bir zemin oluşturan Tekel direnişinde farklı şehirlerde farklı seviyede yaşanan sorunlar bir araya gelirken işçiler aileleriyle birlikte bu direnişin içinde yer aldılar. Yaklaşık 3 yıla yayılan Tekel fabrika özelleştirmelerine karşı yerel düzeyde gerçekleştirilen eylemlerin yaratamadığı etkinin, Ankara'da gösterilen bu dayanışma ile ortaya çıktığı izlenmektedir (Yıldırım ve Güm-rükçü, 2017:399-400).

Ankara'da Türk İş Sendikası önünde toplanan Tekel işçilerinin 78 gün süren eylemleri, sivil toplum kuruluşları, sendika ve siyasi partilerin de desteğini alarak Türkiye'nin en çok ses getiren işçi eylemleri arasına girmiştir. Kamuoyunun da desteğiyle birlikte uzun süre eylem halini sürdüren Tekel işçilerinin mücadelesi yazılı basında haber değeri yüksek bir olay olarak gündeme alınmıştır. Ancak bu protesto eylemlerindeki örgütlenmenin dikkat çekici noktasını ise protestonun sosyal ağlar üzerinden yaygın şekilde görünür hale getirilmesi oluşturmaktadır. Zira internet ile

sosyal ağlarda birçok farklı kesimden insan bir araya gelerek dayanışma ve destek grupları açmıştır. Tekel işçileriyle yapılan söyleşiler ve çalışmalarda da işçilerin ve onların destekçilerinin farklı hayatlar ve kültürlerle temas kurarak yeni bir öğrenme ve iletişim deneyimi yaşadıkları (Yıkılmaz ve Kumlu, 2011) görülmektedir. Bu öğrenme ve iletişim deneyiminde Facebook paylaşım ağının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Facebook paylaşım ağında açılan dayanışma ve destek gruplarına çok sayıda insan üye olarak, eylemle ilgili düşüncelerini, görüşlerini ve duruşlarını ifade etme imkanı bulmuşlardır. Facebook üzerinden açılan destek grupları sayıca fazladır ve bu gruplarda eylemle ilgili hızlı bir bilgi, fotoğraf, video paylaşımı gerçekleştirilmiştir (Göker ve Doğan, 2011:186-187; Koç, 2012:190; Çoban ve Çoban, 2016: 278-279).

Özellikle grup yöneticilerinin Tekel Eylemi ile ilgili yaptığı ve yayınladığı haber videolarının ve resimlerin eylemle ilgili gelişmeleri aktarması açısından önem taşıdığı görülmüştür. Grup sayfasının yöneticilerinin gönderdiği paylaşımların, grup üyeleri tarafından oldukça yoğun bir ilgiyle takip edildiği de izlenmiştir. Grubun duvar sayfasında sayfa yöneticilerinin eylemle ilgili bilgi, fotoğraf ve video paylaşımlarına yer verilirken, grup üyelerinin de fotoğraf, video gibi bilgi paylaşımları yayınlanmaktadır. Grubun ana sayfasında, grup üyelerini arkadaşlarını davet etmeleri için bilgilendirici ve teşvik edici yazılar da yer almıştır (Göker ve Doğan, 2011:186-187).

Nitekim Göker ve Doğan (2011) tarafından Facebook'ta kurulan “Tekel İşçilerinin Bu Onurlu Mücadelesine Sen de Destek Ver” grubunun üyelerinin tamamının araştırmanın evrenini oluşturduğu bir saha çalışmasında 477 kişi ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Sosyal paylaşım sitelerinde örgütlenme imkânı bulan kullanıcıların, bu örgütlenmeye ve örgütlenme içerisinde gerçekleşen faaliyetlere bakış açısını tespit etmek ve açılan gruba ilişkin tutumların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırmada; destek grubu içerisinde her yaş aralığından kişi olduğu, örneklem grubunun büyük bir çoğunluğunun eyleme fiili olarak katılmadığı ve örneklem grubunda, eyleme destek grubuna ilişkin olumlu bir tutumun olduğu belirlenmiştir. Gerçekleştirilen bu alan araştırmasından elde edilen bulgularla, internetin zaman ve mekânı aşan özelliği ve kullanıcılarına inşa ettiği sosyal baskılardan uzak yeni kimlik olgusu, sanal ortamda bireylerin kolayca örgütlenmelerine imkan verdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Hacısalıhoğlu vd. (2010) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada da direniş esnasında Tekel işçilerinin kendi aralarında kurdukları ilişkilerin yanı sıra süreci birebir deneyimlememiş kesimlerden de uzun süreli destek gördüğü, siyasi parti ve oluşumların yanı sıra, öğrenciler, memurlar ve esnaf gibi geniş bir kitlenin dayanışma kültürü ekseninde örgütlendiği ifade edilmektedir. Birlikte hareket etmenin

önemli olduğunun kavrandığı Tekel eylemi ile sosyal medya aracılığıyla yaşamları parçalananların yazgıları üzerinden tekillikten çoğulluğa yönelen bir ortaklık kurdukları da (Özügürlü, 2010: 46) ifade edilmektedir. Eylemi gerçekleştirilen işçiler de kendilerini yardım edilen değil, birlikte hareket edilen, destek olunan olarak konumlamışlardır. Bu durum Facebook paylaşım ağında kurulan dayanışma ve destek gruplarının adlarından da gözlemlenmektedir. ‘Tekel İşçilerinin Bu Onurlu Mücadelesine Sen De Destek Ver’ isimli grup eylemle ilgili açılan en büyük topluluk olarak ön plana çıkmaktadır (Göker ve Doğan, 2011:186)

Sosyal ağlar üzerinden oluşturulan bu örgütlenme hali, yeni toplumsal hareketlerin seyri ile ilgili bilgi verirken, sadece ağlar üzerinden üyelik sağlayarak, görüş bildiriyor olmanın örgütlenmenin temel amaçlarına ulaşması noktasında yeni soru işaretlerini de akla getirmektedir. Bu noktada dönüşen dünya içerisinde örgütlenmeye yönelik tanımların da yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

19.yy’da işçi hareketleri ile başlayan toplumsal hareketler, 1970’lerden sonra çerçevesini feminizm, çevreyi koruma, barış hareketlerine doğru genişleterek yeni sosyal hareketler olarak adlandırılmaya başlamıştır. Yeni sosyal hareketlerin karakteristiği içinde iletişimde yaşanan değişimin doğrudan etkisini görmek mümkündür. Yeni bir iletişim alanı olarak ortaya çıkan internet ve sosyal medya örgütlenmeye yönelik bir araya gelmeyi, tutum ve davranışları da değiştirmektedir. Bireylerin internet üzerinden birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan ve belli bir amaç etrafında örgütlenerek fikirlerini rahat bir şekilde söylediği sosyal medya aracılığıyla eylemlerin ve örgütlenmenin de sanal ortama taşındığı görülmektedir.

Son yıllarda gerek çalışma hayatı gerekse sosyal hayatta birçok ses getiren toplumsal hareketin dikkat çekici noktalarından birini sosyal medya üzerinden hızlı bir şekilde yaygınlaşma ve örgütlenme oluşturmaktadır. Bu eylemlerden birini oluşturan ve kamuoyunda Tekel Eylemi olarak bilinen eylem, özelleştirme ve bunun sebep olduğu ekonomik sonuçlar çerçevesinde yaşanan haksızlıklara yönelik bir tepki olarak bilinmektedir. Tekel işçileri tarafından tüm Türkiye’nin gündemine oturtulan ve 78 gün süren eylemin, sosyal medya üzerinden de geniş bir yankı uyandırarak örgütlenme imkanı sunduğu görülmektedir. Facebook paylaşım sitesi üzerinden açılan farklı destek ve dayanışma grupları, eylemin içeriği ve süreçle ilgili bilgi, fotoğraf ve video paylaşımları ile bir bilgilendirme platformu oluşturarak, toplumsal eylemlerin hareket tarzında yaşanan değişimi gözler önüne sermiştir.

Kaynakça

BABAN, E. (2012). McLuhan ve Baudrillard'ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi: İfadenin Esareti, Gözetlenen Toplum Ve Kayıp Kimlik Sendromu, Tolga Kara ve Ebru Özgen (Eds), Sosyal Medya akademisi, Beta Yayınları, İstanbul, 57-79.

ÇOBAN, S. ve ÇOBAN E. T. (2016). “İşçi Hareketleri ve Sendikacılığın Medya’da Sunumu: Bir Örnek Tekel Eylemi”, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 25, ss: 271-293, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/497239>, 25.02.2019

DELLA PORTA, D. ve DIANI, M. (2006). Social Movements: An Introduction. London: Blackwell.

GÖKER, G. ve DOĞAN A. (2011). “Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebook’ta Çevrimiçi Tekel Eylemi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423872260.pdf>

HACISALİHOĞLU, E. UĞURLU, G. ve ÖZDEMİR YÜCESAN G. (2010), “21.Yüzyılda Sosyal Hak Mücadelesi: Tekel Direnişi”, II. Ulusal Sosyal Haklar Sempozyumu, Pamukkale, 4-6 Kasım, https://www.researchgate.net/profile/Elif_Hacisalihoglu/publication/327762705_21_YUZYILDA_SOSYAL_HAK_MUCADELESİ_TEKEL_DIRENİSİ/links/5ba2f31f299bf13e603e3ff5/21-YUZYILDA-SOSYAL-HAK-MUECADELESİ-TEKEL-DIRENİSİ.pdf, 26.02.2019

KARAGÖZ, K. (2013). “Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Digital Aktivizm Hareketleri”, İletişim ve Diplomasi, ss:131-157, <http://www.iletisimvediplomasi.com/wp-content/uploads/2013/10/7-Kezban-Karag%C3%B6z.pdf>, 02.02.2019

KOÇ, K. N. (2012). “Türkiye’deki Yazılı Basında Tekel İşçi Eyleminin Sunumu”, Çalışma ve Toplum, Sayı 35, 2012/4, ss:189-216, <http://calismatoplum.org/sayi35/koc.pdf>, 25.02.2019

KÖSEOĞLU Ö. (2012). Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma, Selçuk İletişim Dergisi, 7 (2), 58-81

ÖNDER, T. (2003). Ekoloji, Toplum ve Siyaset, Odak Yayınevi, Ankara

PHIPPS, K. ve SZAGALA, K. (2007). “Social Movements and the News Media”, The McMaster Journal of Communication, Volume 4, Issue 1, p.38-51.

TOCH, H. (1965). The Social Psychology of Social Movements. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill.

TOPRAK, A., BİNARK M., YILDIRIM A., AYGÜL E., BÖREKÇİ S. ve ÇOMU T. (2009). Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “Görülüyorum Öyleyse Varım”. İstanbul: Kalkedon Yayınları

YENİÇIKTI, T. N. (2014), “İletişimsel Eylem ve Facebook: Gezi Parkı Olaylarında Sosyal Medyanın Gücü”, Selçuk İletişim Dergisi, 8(2), ss:263-284

YILDIRIM, Y. ve GÜMRÜKÇÜ S. B. (2017), “Tekel-Hes ve Gezi Parkı Protestoları Ekseninde Türkiye’de Eylem Dalgalarının Sürekliliği ve Değişimi”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 26, ss: 388-405, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/411961>, 25.02.2019

B- İŞ DÜNYASI VE EKONOMİ

TARİHSEL SÜREÇTE ÇALIŞMA HAYATI

Dr. Öğr. Üyesi Banu ÖZBUCAK ALBAR
Bülent Ecevit Üniversitesi

Özet: Günümüz çalışma hayatının oluşumu, tarihin ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. İnsanların isteyerek ya da istemeyerek gerçekleştirdikleri çalışma eyleminin geçmişinde endüstri devrimi ciddi öneme sahiptir. Buhar makinesinin icadıyla sembolleşen endüstrileşme süreci çalışma hayatında bir milat olmuştur. Endüstri devrimi beraberinde getirdiği ekonomik, toplumsal ve siyasi değişimlerle çalışma hayatını pre-endüstriyel, endüstriyel ve post endüstriyel dönem olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Bu sebeple çalışma hayatının koşulları incelenirken içinde bulunulduğu döneme göre çalışma kavramı değerlendirilmelidir. Günümüze gelinceye kadar yaşanan değişimler çalışma koşullarını değiştirdiği gibi çalışanların yaşadığı sorunların değişimine de sebep olmuştur. Çalışma kavramı tarihin ilk dönemlerinde fiziksel çalışmayı anımsatırken zamanla yerini zihinsel çalışmaya ve bilgi çağına bırakmıştır. Bu çalışma ile çalışma hayatı tarihsel perspektifte dönemleri ile ele alınarak, değişen koşullar ve çalışan sorunlarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma hayatı, Çalışma Tarihi, Çalışan Sorunları

Working Life in Historical Process

Abstract: The formation of today's work life dates back to the first periods of history. In the past, the industrial revolution has a serious importance in the past of the work of people, either voluntarily or unwillingly. The process of industrialization, symbolized by the invention of the steam engine, became a milestone in working life. The industrial revolution has divided the economic, social and political changes and working life into three periods; pre-industrial, industrial and post-industrial. Therefore, when studying the conditions of working life, the concept of study should be evaluated. The changes experienced until the present day have changed the working conditions and caused changes in the problems experienced by the employees. The concept of study reminded the physical work in the early periods of history and left its place to mental work and information age. The aim of this study is to examine the changing conditions and the working problems of working life in historical perspective.

Keywords: Working Life, Labour History, Employee Problems

Giriş

Tarih boyunca çeşitli evrelerden geçmiş çalışma olgusu, pek çok farklı tanımla ifade edilmektedir. İnsanların yapması gereken ama imkân olsa yapmamayı tercih edebileceği ve karşılığında ücret beklentisi içinde olduğu eylem olarak tanımlanabilirken, bir kullanım değeri olan mal ve hizmet üretirken gösterilen eylem olarak da ifade edilebilmektedir (Özbucak Albar, 2019: 45; Keser ve Kümbül Güler, 2016: 63). Çalışma olgusunun geçirdiği evrim sürecinde Sanayi Devrimi öncesinde çalışma insanların ihtiyaçlarını karşılama amaçlı rutin eylemleri olarak ifade edilirken, Sanayi Devrimi sonrasında çalışma ise insanların bir örgüte bağlı istihdam edilmesi ve emeği karşılığında ücret almasını ifade etmektedir. Günümüz çalışma hayatının da temelini oluşturan bu süreçte elde edilen ücret çalışma eyleminin karşılığı, çalışan ise “işçi” olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak değişim yaşayan çalışma olgusu, Sanayi Devrimi sonrası çalışanın fabrika sistemi içerisinde yer almaya başlamasıyla birlikte birçok sorunun da kaynağı haline gelmiştir. Bu çalışma ile tarihsel perspektifte çalışma olgusunun değişen koşulları literatür çerçevesinde incelenerek içinde bulunulan dönemin çalışan sorunları incelenmeye çalışılacaktır.

1. Çalışma Olgusu

Çalışma olgusu tarih boyunca çok farklı anlamlara sahip olmuştur. Ancak genel olarak bakıldığında bu olgunun olumsuz yanı daha üstün gelmektedir. Örneğin batı dillerinde çalışma anlamında kullanılan “travail”, Latince “işkence aleti” anlamına gelen “tripalium” kelimesinden türetilmiştir. Romalıların kullandığı “labour” (ya da labor) kelimesi “zahmet”, “yorgunluk”, “acı” ve “ızdırap” anlamına gelmektedir (Bozkurt, 2000:15). Etimolojik açıdan kavramın kökeninde “emek” sözcüğü eski Yunan’da “lanet” anlamına gelmektedir. Modern Fransızca, İspanyolca ve Portekizce’de ise labour kelimesi “saban sürmek” anlamına gelmekte olup, yine Fransızca ‘da emek eylemi “doğumda harcanan fiziksel çaba” anlamında olduğu ifade edilmektedir (Keser ve Kümbül Güler, 2016: 61-62). Aynı zamanda İbranice karşılığı “avodah” çalışma kavramı köle anlamına gelen “eved” ile aynı kökten gelmektedir (Grint, 1998: 18).

Çalışma olgusuna ilişkin tarihsel perspektifte içinde bulunulan dönemlerin karakteristik özelliklerine göre farklı tanımlar yapılsa da, genel olarak çalışma, emek kelimesi ile insanın fiziksel olarak gerçekleştirdiği davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde ise çalışma kavramı bedenlen çalışanın yanı sıra zihinsel sarf

edilen emeği de içine alarak bir taraftan genişlerken, diğer taraftan ise ücret karşılığı bir işi yapma olarak değerlendirilmeye başlandığı için anlamı giderek daralmıştır.

Çalışma olgusuna ait yaklaşımlar çerçevesinde, insanın doğası gereği çalışmanın gerekli olduğunu vurgulayanlar ile ücret karşılığı bir başkası için çalışmayı reddeden birbirinden ayrılmış iki farklı görüş mevcuttur. Özellikle Karl Marx, Adam Smith, Hannah Arendt ve Sigmund Freud çalışmanın insan için önemli bir gereksinim olduğundan hareketle çalışmayı desteklerken; Paul Lafargue, Bertrand Russell, Erich Fromm, Andre Gorz, Friedrich Hegel ve Thorstein Veblen gibi düşünürler içinde bulundukları dönem koşullarında ücretli ve fazla çalışmayı reddetmiş ve insanın boş zaman gerekliliğine dikkat çekmişlerdir (Özbucak Albar, 2019: 45). Tarihsel süreçte insanların isteyerek ya da istemeden, ücret karşılığı ya da ücret olmaksızın gerçekleştirdikleri çalışma eylemi, çalışma hayatının sanayi devrimi öncesi, sanayi dönemi ve sanayi devrimi sonrası dönem olmak üzere üç farklı dönemde incelenmesini mümkün kılmaktadır.

2. Sanayi Devrimi Öncesinde Çalışma Hayatı

Sanayi öncesi dönem, sanayi devriminin yaşandığı 18. Yüzyılın ikinci yarısına kadar olan oldukça geniş bir dönemi kapsamaktadır. Bu sebeple kendi içerisinde ilkel, köleci ve feodal toplumlarda çalışma hayatı olmak üzere evrelere ayırmak mümkündür (Keser 2015: 10-11). Sanayi öncesi toplumlarda, günümüzdeki anlamıyla bir çalışma söz konusu değildir ve dolayısıyla çalışma olgusu mevcut halinden oldukça farklıdır (Bozkurt, 2014: 51). Bu dönemde çalışma şekilleri oldukça düzensiz ve kolektif olmaktan uzak bir görünümündedir. Doğanın döngüsel tekrarları içerisinde o dönemlerde günlük yaşam, işte geçen zaman ve iş dışı boş zaman olarak sınırlandırılmamaktadır. İçinde bulunulan dönemin koşullarına göre çalışma zamanı ve boş zaman algılamaları değişmekte ve bu algı ekme-biçme ve avlanma mevsimlerine göre şekillenmektedir (Özbucak Albar, 2019: 45; Sarıipek, 2016:116-117).

Sombart'a göre, sanayi öncesi insan doğal bir insandır. Her şeyin ölçüsü olarak kabul edilen insan, sadece doğal ihtiyaçlarını dikkate alarak ekonomik faaliyette bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetin tek amacı, insan ihtiyaçlarının teminidir. Bu dönemde ekonomik faaliyetler sadece var olma için yeterlilik ilkesine göre düzenlenmektedir. Ancak, bu yeterlilik düzeyi bireyden bireye, meslekten mesleğe değişmektedir. Örneğin işlediği arazinin sahibi olarak kendi ihtiyaçlarını karşılama hedefi güden bir çiftçinin geçim için gerek duyduğu şey geniş bir arazi iken, bir zanaatkârın gereksindiği ise yaptığı şeyin satılıp başkalarının kullanılması için geniş bir müşteri potansiyelidir (Sombart, 1993: 39).

Sanayi öncesi dönem insanların göçebelikten yerleşik hayata geçtiği tarım, hayvancılık, madencilik ve zanaatkârlıkla herkesin kendi geçimini sağlamak için çalıştığı, geniş aile yapılarının hâkim olduğu dönemi ifade etmektedir (Zencirkıran, 2017:256). Çalışma ile yaşamın içi içe geçtiği bu dönemde çalışma olgusu, insanlar ücret almadan, kendileri, aileleri ve içinde bulundukları topluluklar için yaptıkları işler olarak nitelendirilmektedir (Keser 2015: 10-11). Genel olarak sanayi öncesi toplumun temel değerleri arasında; toprağa bağlılık, otoriteye itaat (baba, devlet, öğretmen vs.), kanaatkârlık, katı din anlayışı, kadercilik, kısa vadeli geleceği düşünme, geleneksellik, her türlü yenilik ve değişimden kaçınma gibi değerler yer almaktadır (Zencirkıran, 2005:14).

3. Sanayi Devrimi ve Çalışma Hayatında Yaşanan Dönüşümler

1768 yılında James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan endüstrileşme süreci çalışma olgusuna ciddi bir değişim kazandırmıştır. Gelişen teknoloji sayesinde el emeğinin makineleşmesi, buhar ve elektrik gücünün endüstriye uygulanmasıyla yepyeni bir çağa adım atılmıştır (Keser 2015: 14). Sanayi Devrimi, tüm toplumsal kurumlarda değişim ve dönüşümlere neden olarak sanayi toplumlarının doğmasına ve toplumsal yapının da değişmesine sebep olmuştur.

Sanayi toplumu, örgütleyici bir yapı olarak toplumsal yapılar içerisinde oldukça karışık bir sistemi ve bunun ötesinde insanlık tarihindeki en karmaşık yapıyı kurmuştur (Freyer, 2014: 67). Sanayi toplumunun temel üretim birimi haline gelen fabrikalar, tarım toplumlarında üretimin gerçekleştirildiği birim olan aile yapısında köklü değişimlere sebep olmuştur. Tarım toplumundaki geniş aile modeli sanayi toplumunda yerini çekirdek aileye bırakmıştır. Erkek egemen aile yapısı, kadınların çalışma hayatında aktif yer almasıyla yerini eşitlikçi aile yapısına bırakmıştır (Zencirkıran, 2017:262-263). Çalışma hayatında sermaye sahipleri ile işçiler arasında yeni toplumsal ilişkiler oluşmuştur. Sermaye sahiplerinin şehirlere yerleşmeleri beraberinde şehirlerde sanayi üretiminin, köy ve kasabalarda ise tarımsal üretimin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durumda ise şehirler köylerin aleyhine olacak şekilde büyüme göstermiştir (Tanilli, 2006: 120). Kırsal kesimlerde yaşam şansı azalan insanlar iş bulma ümidiyle kentlere göç etmeye başlamıştır.

İnsanlık tarihinde bir devrime imza atan sanayileşme, fabrika üretimi düzenine dayanan toplumsal bir örgütlenme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2014: 5). Sanayileşme ile birlikte fabrikalarda sürekli çalışan ve emeğinin gelirinden başka hiçbir geliri olmayan yeni bir sosyal sınıf olarak, işçi sınıfı ortaya çıkmıştır (Topalhan, 2015:16). Bu devrimle birlikte sanayi devrimi öncesi çalışma şekilleri geri plana

itilmiştir. Günlük yaşamın ritmi insanların çalışma sürelerine göre belirlenerek, iş zamanı, boş zaman, tatil, hafta sonu ve vardiya çalışması endüstriyel dönemin temel unsurları haline gelmiştir (Keser 2015: 16; Erkan, 2000:135).

Sanayileşme öncesi dönemde geçimlerini sağlamak adına çalışan insanlar, sanayileşmenin doğurduğu fabrika düzeni içerisinde tam gün çalışmayı istememelerinden dolayı ilk kurulan fabrikalar devamlılığını sağlayamamış ve çökmüştür. İşveren konumundaki burjuvazi kesimi, bu isteksizliği “tembellik” ve “uyuşukluk” olarak adlandırmıştır. Bu sorundan çıkma adına işverenler işçilere düşük ücret ödeme yoluna gitmişler ve böylece işçiler, geçimlerini sağlamak için günde on iki saat ve hafta boyunca çalışmak zorunda kalmışlardır (Gorz, 2007: 37). İlk dönem girişimcileri “uyuşuk” ve “tembel” olarak nitelendirdikleri işçi sınıfını çalıştırmak adına, adeta yaşamak için zorunlu gelir düzeyinin sınırında, düşük ücretler ile işçi çalıştırma politikaları izlemişlerdir (Bozkurt, 2000: 20). Bu politikalar zamanla çalışma hayatının devamlılığı için bir zorunluluk halini almış ve işçiler uzun çalışma saatleriyle çalışmaya mahkûm kılınmıştır.

Bu dönemde çalışmanın bir yaşam biçimi haline gelmesiyle artan çalışma saatleri haftada altmış saate kadar çıkmıştır (Keser 2015: 17). Üretim araçlarına ve tüm ekonomik imkânlara sahip olan işverenin, pazarlık gücü olmayan işçi karşısında tek taraflı olarak çalışma hayatına yön verebilmesi ve çalışma kurallarını belirlemesi, o dönemki koşullarda beraberinde yoksulluk ve adaletsizliği de getirmiştir. Yaşanılan bu olumsuzluklara karşı işçiler bir süre sonra itiraz etmeye başlamış ve önce bireysel sonra işçi örgütlenmeleri şeklinde toplu olarak tepki göstermeye başlamışlardır (Tokol, 2014:4). Genel olarak sanayi toplumunun çalışma hayatına ilişkin temel değerleri arasında; rekabet, verimlilik, yasalara ve kurallara itaat, maddi değerler, otorite, maddi değerler, kazanç hırsı, zaman bilinci, disiplin, eğitim, işletmeye sadakat, değişime ayak uydurma ve sosyal yapıya uyum gibi değerler yer almaktadır (Zencirkıran, 2005:20).

4. Sanayi Devrimi Sonrası Çalışma Hayatı

Sanayi devrimi sonrası, özellikle 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizinden sonra üretim ve teknolojiye yaşanan hızlı dönüşümler yeni bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Tarım toplumlarında gücün temel belirleyicisi toprak ve fiziki güç iken, sanayi toplumunda sermaye sahipleri idi. Sanayi devrimi sonrası gelişen bilgi toplumunda ise bilgiyi üretime uygulayan kişiler gücün yeni sahipleri konumuna geçmiştir (Zencirkıran, 2017:271-272). Sanayi toplumunda fabrikalarda yapılan üretim, sanayi

sonrası toplumlarda bilişim temeline kurulmuş ve ileri teknoloji sistemleri uygulanmaya başlanılmıştır.

Sanayi sonrası toplum da denilen bir bilgi toplumunun özelliklerinin başında hizmet sektörünün sanayi ve tarıma göre ön plana çıkması, beyaz yakalıların, mavi yakalı iş gücünün yerini alması, bilginin mali sermayeden daha değerli hale gelmesi ve bu çerçevede yetişmiş insan gücünün ön plana çıkması ve teknolojiadaki gelişmeler yer almaktadır (Kızılçelik ve Ergen, 1996:74). Yeni oluşan bu toplum farklı düşünürler tarafından farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Masuda, “enformasyon toplumu”; Bell, “sanayi sonrası toplum”, Drucker “kapitalist ötesi toplum”; Dahrendorf, “hizmet sınıfı toplumu”; Etzioni, “modernlik sonrası çağ”; Brezinski, “tektokratik çağ” olarak tanımlamıştır (Zencirkıran, 2005:20-21). Ayrıca sosyo-ekonomik gelişme sürecinde tarım devrimi “birinci dalga”, sanayi devrimi “ikinci dalga”, enformasyon devrimi ve bilgi toplumundaki gelişmeler ise “üçüncü dalga” olarak nitelendirilmektedir. Toffler ise bu toplumu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda yeni bir yaşam biçimi olarak “üçüncü dalga uygarlığı” şeklinde tanımlamaktadır (Aktan ve Vural, 2016:3).

Sanayi devrimi sonrası çalışma hayatında fabrika tarzı büyük örgütlenmelerden uzaklaşılarak daha çok esnek yapının hâkim olduğu örgütlenmeler yaygınlaşmıştır. Bu örgütlenmelerde çalışma, işyerine bağımlı ve belirli saatlerde yerine getirilmesi gereken bir faaliyet olmaktan uzaklaşmıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde, çalışılan iş günü saatleri giderek kısalmıştır. Evde çalışma, tele çalışma gibi esnek yeni çalışma biçimleri geleneksel çalışma şekillerine alternatif olarak doğmuştur (Keser ve Kümbül Güler, 2016:95-97). İşgücü piyasasında bireye daha fazla esneklik tanıyan standart dışı çalışma şekillerinin kadınlar, gençler, yaşlılar, göçmenler, azınlıklar ve özürliülerin çalışma hayatına girmesine sağladığı katkı ile bu grupların istihdam içindeki payı da artmıştır (Tokol, 2014:185-186).

Sanayi devrimi sonrası teknoloji akımının hızla yayılması sanayi ve hizmet sektörlerinde önemli değişikliklere de yol açmıştır. Yeniden yapılanmak zorunda kalan çalışma hayatı teknolojinin pozitif işlevlerinden etkilenecek kaynakların verimli kullanılması, üretimde hata ve riski azaltarak üretim hızının artırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve son teknolojilerle yeni iş alanlarının oluşturulması açısından istihdam üzerinde de değişikliğe uğramıştır (Bülbül ve Gürbüz, 2007:4-5). Yeni teknolojiler ile ortaya çıkan bilgi toplumlarında özellikle hizmetin niteliği değişerek doğrudan insan merkezli, sağlık ve eğitim konuları ile ilgili hizmetler söz konusu olmaya başlamıştır (Bell, 2001: 316). Yeni teknolojiler ile önemi artan hizmet sektörü içerisinde dağıtım hizmetleri (haberleşme, ulaşım, toptan ve perakende ticaret gibi), üretici hizmetler (bankacılık, sigortacılık, hukuk işleri gibi), sosyal hizmetler (sağlık, eğitim,

merkezi yönetim hizmetleri gibi) ve kişisel hizmetler (ev, gıda, eğlence, spor hizmetleri gibi) olmak üzere alt fonksiyonlar yer almaktadır (Tokol, 2014:120-121).

Sanayi sonrası toplumda insan, en değerli sermaye olarak görülmeye ve üretim sürecinde bir kaynak ve sermaye gibi yer almaya başlamıştır. Bu sebeple insan, sanayi sonrası toplumun üretim sürecinde hem bir sermaye, hem bir mal, hem de emek olarak kullanılmaktadır (Gorz, 2014: 17). Bu çerçevede sanayi üretiminden sanayi sonrası üretime geçiş ile beraber, bir takım fiziki nesneleri işlemekten başka bir eylemi olmayan sanayi işçilerinin sayısı giderek azalmaktadır. Buna karşın, zihin işçilerine olan ihtiyaç giderek artmaktadır (Aydın, 1996: 215). Bilgiye dayalı mesleklerin oranı artarak yönetici, uzman ve teknik kadrolar bu dönemde önem kazanmaktadır (Tokol, 2014:123). Genel olarak bilgi toplumunun çalışma hayatına ilişkin değerleri arasında; yaratıcılık, yenilikçilik, rekabet, esnek çalışma, verimlilik, zamanı verimli kullanma, risk alabilme, değişime ayak uydurma, vizyon sahibi olma, hızlı hareket etme, kalite, kendini gerçekleştirme ve farklılığını ortaya koyabilme gibi değerler yer almaktadır (Zencirkıran, 2005:27-28).

5. SONUÇ

Tarihsel gelişim süreci içerisinde sanayi öncesi toplumdan sanayi toplumuna daha sonra sanayi sonrası toplumu ifade eden bilgi toplumuna geçişte, çalışma olgusu farklı işlevler kazanmıştır. Genel olarak insanın gelir elde etme, toplumsallaşma ve kendini gerçekleştirme amacıyla başvurduğu bir araç olarak kabul edilen çalışma olgusu, sanayi devrimiyle birlikte değişim yaşamıştır. Günümüzdeki anlamıyla “ücretli” çalışma olgusu, sanayileşme süreci ile ortaya çıkmış ve bu süreç ile birlikte bu kavram salt ücret kazanımı üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır. Çalışma kavramının sadece ücretli çalışma olarak değerlendirilmesi ise kapitalist sistemin sermaye birikim sürecine katkı sağlamayan, ev içi çalışma ve özerk çalışma gibi faaliyetlerin üretken olarak kabul edilmemesi sonucunda, ücretli çalışma kapsamına girmeyen faaliyetler çalışma olarak değerlendirilmemeye başlanmıştır.

Çalışmanın bugünkü anlamı ücretli çalışmadır. Ancak tarihin tüm dönemlerinde bu ayrım bu kadar net değildir. Dolayısıyla bir ücret karşılığı olmaksızın çalışma ve bir ücret karşılığı olarak çalışma şeklinde bir ayrım söz konusudur (Omay, 2009: 45-46). Ücret karşılığı çalışanlar teknolojik gelişmelerle vasıflı ve vasıfsız işgücü olarak ayrıştırılmıştır. Sanayi sonrası bilgi toplumunun yoğun rekabet koşullarında mücadele etmeye çalışan işgücü aynı zamanda standart dışı çalışma şekillerine de ayak uydurmak zorunda bırakılmıştır. Özellikle işveren tercihlerine bağlı olarak

şiddetini arttıran güvencesiz çalışma olgusu vasıflı ya da vasıfsız tüm çalışanları korumasız hale getirerek, istihdam süreçlerini istikrarsız bir yapıya taşımıştır.

Kuşkusuz ki insanların yaşam kalitelerini yükselterek ve insan onuruna yakışır bir iş çevresini mümkün kılarak gerek çalışma hayatında gerekse toplumsal hayatın içerisinde çalışma olgusunun insanlığa kattığı değer daha anlamlı hale gelecektir.

Kaynakça

- AKTAN, C.C. & VURAL, İ.Y. (2016) “Bilgi Toplumu, Yeni Temel Teknolojiler ve Yeni Ekonomi”, Yeni Türkiye, sayı 88. Cilt 1, Bilim ve Teknoloji Özel Sayısı.
- AYDIN, S. (1996) “Bilgi Çağında İnsan”, Nil Yayınları.
- BELL, D. (2001) “İletişim Teknolojisi: Gidişat Daha İyiye Mi Yoksa Daha Kötüye Mi?”, (Çev. A. Sevimli), Editör: Dolgun, U., Sosyo-Ekonomik Perspektif, Asa Kitabevi, Bursa.
- BOZKURT, V. (2000) “Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği”, Alesta Basım Yayıncılık, Bursa.
- BOZKURT, V. (2014) “Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm Bilgi, Ekonomi”, Ekin yayınevi, Bursa.
- BÜLBÜL, H. İ. & GÜRBÜZ, R. (2007) “Bürolarda Teknoloji Kullanımı”, Nobel yayın Dağıtım, Ankara.
- ERKAN, H. (2000) “Ekonomi Sosyolojisi”, Yenilenmiş 4. Baskı, İzmir.
- FREYER, H. (2014) “Sanayi Çağı” (Çev. H. Batuhan ve B. Akarsu), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- GORZ, A. (2007) “İktisadi Aklın Eleştirisi”, (Çev. I. Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GORZ, A. (2014) “Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri”, (Çev. N. Tural), Ayrıntı Yayınları İstanbul.
- GRINT, K. (1998) “Çalışma Sosyolojisi” (Çev. V. Bozkurt, B. Çekmece ve S. Gökten), Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- KESER, A. (2015) “Çalışma Psikolojisi”, Ekin Yayınevi, Bursa.
- KESER, A. & Kümbül Güler, B. (2016) “Çalışma Psikolojisi”, Umuttepe Yayınları.

- KIZILÇELİK, S.& ERGEN Y. (1996) “Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü”, Saray Kitap Evleri, İzmir.
- OMAY, U. (2009) “Emeğin Kültür Ve Manipülasyon Teorisi”, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- ÖZBUCAK ALBAR, B. (2019) “Çalışma Hayatında Algılanan Boş Zaman ve Sanal Kaytarma”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, s.44-53.
- SARIİPEK, D.B. (2016) “Zaman Baskısı Altında Çalışma ve Boş Zaman Algısı”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:14, Sayı:4, ss.112-127.
- SOMBART, W. (1993) “Kapitalizmin Öncesi İktisadî Görüş”, Editör: Özel, M., Kapitalizm ve Din, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- TANİLLİ, S. (2006) “Uygarlık Tarihi”, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- TOKOL, A. (2014) “Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler”, Dora Basım Yayın, Bursa.
- TOPALHAN, T. (2015) “Endüstri İlişkileri”, Matser Yayıncılık, Ankara.
- ZENCİRKIRAN, M. (2005) “Sanayi Toplumundan Enformasyon Toplumuna: Değişen Çalışma Hayatı ve Yeni Değerler”, Editör: Keser, A., Çalışma Hayatında Dönüşümler, Nobel yayın Dağıtım, Ankara.
- ZENCİRKIRAN, M. (2017) “Sosyoloji”, Dora Basım Dağıtım, Bursa.

İŞ GÜVENCESİZLİĞİ ALGISI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Abdülkadir SAĞLAM

Başkent Üniversitesi

Nurettin ELİALTIOĞLU

Başkent Üniversitesi

Asuman ERBEN YAVUZ

Başkent Üniversitesi

Özet: Bu çalışma, günümüz çalışma yaşamının ciddi sorunlarından biri olan iş güvencesizliği algısı, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkileri, yoğun rekabet ortamı içinde olan bankacılık sektörü özelinde değerlendirmektedir. Çalışmada, iş güvencesizliği algısı nitel ve nicel açıdan ele alınmıştır. Nitel iş güvencesizliği, daha çok işe ilişkin özelliklerde düşüş ve kariyer olanaklarının kötüleşmesi ile ilgili algılanan tehditleri içermektedir. Nicel iş güvencesizliği ise, bireyin işini kaybetme endişesi ve işinin devamlılığı ile ilgili olarak kaygı duyması olarak ele alınmaktadır. Örgütsel bağlılık, genel olarak bireyin çalıştığı örgüte olan duygularını içerir ve bireyin iş güvencesizliği hissetmesi genellikle örgüte olan bağlılığını azaltmaktadır. . Bu çalışmada, banka çalışanlarının hissettikleri hem nitel hem de nicel iş güvencesizliği algısının örgüte yönelik duygusal bağlılığın kısmi aracılık etkisiyle işten ayrılma eğilimini güçlendirdiği sonucu elde edilmiştir. Genel olarak iş güvencesizliği algısının sonuçları değerlendirildiğinde, söz konusu tehdidin bireyi işten ayrılmaya sevk edecek kadar olumsuz olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Güvencesizliği Algısı, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Eğilimi, Bankacılık Sektörü.

Abstract: In recent years, perception of job insecurity is one of the greatest problems in working life. In this article; perception of job insecurity and its relationship with organizational commitment and intention to leave is analysed in the banking sector, which is highly competitive. Perception of job insecurity is described in qualitative and quantitative terms. Qualitative job insecurity mostly includes threats about decrease in the features of the job and having less career opportunities. Quantitative job insecurity is mostly described as having fear of losing the job or continued existence of the job. Organizational

commitment, including the positive feelings of the employee toward the organization, tends to decrease when the employees perceive job insecurity. In this study it is observed that; both qualitative and quantitative job insecurity perception of the bankers tend to increase the intention to leave the organization, with the partial mediation effect of affective commitment. When the results of perception of job insecurity is evaluated generally, it can be stated that this threat is so crucial to urge an employee to leave the organization.

Key words: Perception of Job Insecurity, Organizational Commitment, Intention to Leave, Banking Sector.

1. Giriş

Günümüz çalışma yaşamı önemli bir değişimin içindedir. Çalışanların giderek daha fazla güvencesiz çalışmaya başlaması, sigortasız çalışmanın yaygınlaşması, esnek çalışma uygulamalarının devreye girmiş olması, çalışma saatlerinin uzaması gibi pek çok gelişme çalışma yaşamında bireyi psikolojik, zihinsel, ekonomik ve sosyal anlamda olumsuz etkilemeye başlamıştır. Çalışma yaşamının önemli iş alanlarından biri olan bankacılık sektörü de bu değişimde payını almıştır. Yeni bankacılık hizmetleri ve işlevleri ortaya çıkarken banka çalışanlarına özgü kimi çalışma biçimleri, kimi işlevler ortadan kalkarak bazıları da nitelik değiştirmektedir. Bilgisayarlaşma ve otomasyonun tüm bankalar tarafından hizmete sunulduğu bu dönemde, Türkiye'de bankacılık sektöründe çalışanların çalışma koşulları da önemli ölçüde değişime uğramıştır.

Söz konusu değişim dönemi gerek sistemin bütününde gerekse sistem içerisindeki aktörlerde ayrı ayrı etkiler yaratmaktadır. Bankacılık sektörü bu ortamda her zaman teknolojiyi takip eden, haberleşme teknolojileri kullanımında öncü olmak zorunda olan bir yapıdadır. Yeni teknolojilerin sisteme dahili aşamasında, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu hiç şüphesiz ki mevcut iş günün sisteme uyumu ve teknolojik ilerlemelere paralel olarak çalışanların ne gibi kaygılar hissettikleri önemli bir konu haline gelmiştir. Gelişmeler ışığında örgütlerin stratejilerini uygulaması sonucunda dünyamızda ve ülkemizde pek çok çalışanın işini kaybetmesi ya da iş güvencesizliği ile karşı karşıya kalmasını ortaya çıkarmıştır. İşsizlik, işgücü piyasasının en temel problemi olarak görülse de, iş güvencesizliği de en az işsizlik kadar çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere sahiptir.

Ülkemizde bankacılık sektörü, yakın geçmişe kadar işten çıkarmaların sık yaşandığı ve ekonomik krizlere karşı hassasiyetin yüksek olduğu bir sektördür. Dolayısıyla bu sektörde çalışanların iş güvencesizliğini yoğun hissedebilecekleri

varsayılmış ve bu çalışma ile bankacılık sektöründe çalışanların iş güvencesizliğine yönelik algılarının incelenmesi amaçlanmıştır.

1.1.İş Güvencesizliği

İstihdam ilişkisinin günümüzün rekabetçi koşullarına bağlı olarak, daha çok atipik ilişkiler bağlamında kurulması, çalışanları işgücü piyasasının belirsizliklerine karşı savunmasız hale getirmektedir. Yoğun şekilde yaşanan işten çıkarmaların, örgütsel değişim adı altında yapılan iş ve görev değişikliklerinin, statü ve ücret kayıplarının, çalışanlar için önemli stres kaynakları olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun çalışanların sağlıkları ve örgütlerine katkıları üzerindeki olası etkileri, iş güvencesizliği kavramını dikkatle incelenmesi gereken önemli bir konu haline getirmektedir (Dereli, 2012: 239).

Günümüzde iş güvencesine sahip olmak giderek zorlaşmaktadır. Rekabetçi piyasa koşullarında, örgütlerin sadece bilgi ve beceri sahibi olan çalışanlarla ekonomik başarıyı yakalaması mümkün görünmemektedir. Geçmişte ekonomik başarıyı ve uzun vadeli istihdamı önemli ölçüde garanti eden teknik becerilerin artık yeterli olmadığı görülmektedir. Teknik beceriyi yaratıcı ve yenilikçi bir şekilde uygulayabilmek daha önemli hale gelmiştir. Böylesi bir ortamda, iş özelliklerinin giderek daha fazla zorlayıcı olduğunu, bireyi sürekli gelişme göstermeye teşvik ettiğini, gelişim olmaması durumunda da güvencesizlik ile karşı karşıya kalındığını görmekteyiz. Ayrıca, belirsizlik ile tanımlanan esneklik ve değişen çalışma ortamı, çalışanların eskiden olduğu gibi, teknik becerilerini artırmak için zaman ve çaba harcamaları ile iş güvencesi elde etmelerini de garantilememektedir (Seçer, 2009: 337).

İş güvencesizliğinin ekonomik krizler ve günümüz rekabetçi koşullarına bağlı olarak gelişen değişimler sonucunda yaygınlaşması ve olumsuz sonuçlar doğurması araştırmalara konu olmasına yol açmaktadır. Teknolojik değişimin hızlanması ve buna bağlı olarak çalışma yaşamında eskiye göre daha sık ve büyük değişimlerin yaşanması, ekonomik gelişmenin kaynağının fiziki sermayeden, bilgiyi işleyen ve bilgi üretebilen iş gücüne dönüşmesi bunun sonucunda da bilim ve teknoloji giderek daha fazla önem kazanmış ve üretim sürecinde araştırma-geliştirme faaliyetleri verimliliğin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Dolayısıyla, teknolojiye ve bilgi çağına ayak uyduramayan çalışanlar işsiz kalma korkusuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu gruplara örnek olarak; manüel çalışan bankacılar ve telekomünikasyon sektöründe teknolojiye uyum sağlayamayan çalışanlar verilebilir.

İş güvencesizliği olgusu 1960'lı ve 1970'li yıllarda, iş iklimi envanterlerini kapsayan araştırmalarda kullanılmıştır. Olgunun ilk kullanım biçimi, hukuki

kullanımda olduğu gibi, iş güvencesi şeklindedir. Yazında, iş güvencesi zaman içinde güdüleyici ve stres yaratıcı olarak farklı boyutlarda kabul edilmiştir. Bu nedenle de, kavramın değişim gösterip olumsuz bir anlatımla, “iş güvencesizliği” şeklinde ele alınması söz konusu olmuştur. Nitekim, 1980’lerin ortalarından itibaren araştırmacıların “iş güvencesizliği” kavramı altında alana yoğunlaştıkları görülmektedir. Özetle, iş güvencesi olgusu önceleri güdüleyici boyutuyla tartışılırken, günümüzde “iş güvencesizliği” adı altında, güvencesizliğin çalışma yaşamındaki iyilik halini olumsuz etkilemesi bağlamında tartışılmaktadır. Bu bağlamda kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Sverke vd, 2006: 62). Bu değişimin, işgücü piyasasında güvencesizliklerin artması ile aynı zamana denk geldiği de gözden kaçmamaktadır.

1.1.1. İş Güvencesizliği Algısı

Daha çok algıya dayalı ve öznel bir değerlendirmeye sahip olan iş güvencesizliği konusu, Dünya Sağlık Örgütü’nün İş Kaynaklı Psiko-Sosyal Riskler kapsamında, çalışanların kariyer gelişimini tehdit eden bir risk olarak görülmektedir (Vatansever, 2014: 138).

Genel olarak iş güvencesizliği algısı, çalışanın mevcut istihdamına yönelik bir tehdit algılaması durumunu ifade etmektedir. Kavram, çalışma ortamında veya yapılan işte yaşanan değişikliklere karşı verilen olumsuz tepki, iş durumlarının devamlılığına ilişkin beklenti ve istihdam durumundaki gelecek kaygısına işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle, bireyin bir iş durumunun sürekliliği hakkındaki beklentileri, işin gelecekteki varlığı hakkında kaygı, var olan işin sürekliliğine yönelik olası bir tehdit algılanışı ya da tehdit altındaki bir iş durumunda istenen devamlılığı sürdürmede, bireysel kontrol eksikliğini anlatmaktadır.

Kimi yazarlara göre iş güvencesizliği bir stresördür ve çalışanın psikolojik ve fizyolojik sağlığını olumsuz yönde etkilemekle kalmayıp aynı zamanda işe yönelik olumsuz reaksiyonlar göstermesine de yol açmaktadır (Aktaran Dereli, 2012: 239).

Tüm bu yapılan tanımların ortak noktası olarak sayılabilecek bazı unsurlar bulunmaktadır. Öncelikle iş güvencesizliği, geleceğe yönelik bir endişedir. İkinci olarak, öznel ve bireye özgüdür. Üçüncü olarak, iş güvencesizliği psikolojik sıkıntı ile ilişkilidir.

1.1.2. İş Güvencesizliğinin Türleri

Farklı bakış açılarıyla değerlendirilen iş güvencesizliği konusu, bu duruma paralel şekilde farklı türlerde de ele alınmaktadır. Öznel ve nesnel, bilişsel ve duygusal,

nitel ve nicel boyutlarıyla yazında yer bulan iş güvencesizliği türleri aşağıda açıklanmaktadır.

1.1.2.1. Öznel ve Nesnel İş Güvencesizliği

İş güvencesizliği ile ilgili yapılan tanımlardan bazılarının temelinde iş güvencesizliğinin öznel bir olgu olduğu fikri yer almaktadır. Bu bakışa göre iş güvencesizliğine ilişkin algının temelini, iş ortamına ilişkin faktörlerin bireysel olarak yorumlanması oluşturmaktadır. Bireyler aynı objektif durumla karşı karşıya kalsalar da algıladıkları iş kaybı riski bakımından farklılık göstermektedirler (Sverke ve Hellgren, 2002: 26-27). Gerçeğin algılanışı, tehdide karşı duygusal tepkiler ve bilişsel yetenekler nedeniyle “objektif” gerçekten farklı olabilir. Buna bağlı olarak, bütün işlerin eşit olarak risk altında olduğu bir örgütte, çalışanların farklı düzeylerde iş güvencesizliği algısına sahip olacakları öne sürülmektedir (Çakır, 2007: 123).

Davranış bilimlerinden bazı araştırmacılar ise, iş güvencesizliğinin nesnel (objektif) bir kavram olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Bu yaklaşıma dayalı olarak yapılan tanımların temel varsayımı, iş güvencesizliğinin çalışanın içinde bulunduğu koşullar ve iş durumu hakkındaki bireysel yorumlarından bağımsız olarak gerçekleşen bağlamsal bir olgudur. Bu görüşü savunan araştırmacılardan biri olan Büssing’e göre iş güvencesizliğinin nesnel olarak kavramsallaştırılmasının temel ögesi, iş kaybı tehdidinden kaynaklanan işsizlik beklentisidir (Büssing 1999’dan aktaran Seçer, 2009: 222). Böyle bir iş kaybı tehdidi, yakın zamanda gerçekleşmesi muhtemel bir iflastan ya da işin geçici özelliğe sahip olmasından kaynaklanabilir. Öznel iş güvencesizliğinden farklı olarak, nesnel iş güvencesizliği, geçici, kayıt dışı ve kısmi süreli istihdam ilişkisi ile çalışanları güvencesizliğini yansıtmaktadır. Nesnel iş güvencesizliği tanımlarının temel varsayımı güvencesiz istihdam ile karakterize edilen bir işte ya da örgütte çalışan bireyin iş güvencesizliğinin, güvenilir istihdam sağlayan bir işte ya da örgütte çalışan bireye göre daha yüksek olacağıdır (Sverke ve Hellgren, 2002: 5).

1.1.2.2. Bilişsel ve Duygusal İş Güvencesizliği

Bu yaklaşıma göre “bilişsel iş güvencesizliği” çalışanın yakın gelecekte işini kaybetme olasılığı hakkındaki tahminini ifade ederken, “duygusal iş güvencesizliği” ise çalışanın işini kaybetme endişe ve korkusunu ifade etmektedir. Buna göre, bilişsel iş güvencesizliği, duygusal iş güvencesizliğinin belirleyicilerinden biridir ancak duygusal iş güvencesizliği hâlihazırdaki iş durumuna yönelik algılanan tehditten daha fazlasını içermektedir. Anderson ve Pontusson’a göre “duygusal iş güvencesizliğini”

belirleyen iki temel değişken bulunmaktadır. Bunlardan biri çalışanın işini kaybetme olasılığı hakkındaki tahmini diğeri ise işini kaybetmesinin sonuçlarına yönelik beklentileridir. Çalışanın işini kaybetmesinin sonuçlarına yönelik beklentilerini ise başka bir iş bulma olasılığı ve başka bir iş bulmaya bağlı olmayan diğer gelir kaynaklarına ulaşma beklentisi oluşturmaktadır (Anderson ve Pontusson, 2007: 214).

1.1.2.3. Nitel ve Nicel İş Güvencesizliği

Hellgren, Sverke ve Isaksson (1999) nitel ve nicel şeklinde iş güvencesizliğinin ayrımını yapmışlardır. Araştırmacıların bu ayrımına göre nicel iş güvencesizliği, çalışanın işin sürekliliği ya da kaybı hakkındaki kaygısını ifade etmekte, kişi hâlihazırda işini koruyabileceğinden emin olmamaktadır. Nitel iş güvencesizliği ise çalışanın, ücret, çalışma saatleri, iş arkadaşları, özerklik ve sorumluluk gibi işin değer verilen çeşitli özelliklerinin varlığına yönelik algıladığı tehditlere ilişkindir (Seçer, 2009: 313).

Nicel iş güvencesizliği işin gelecekte var olup olmayacağına dair genel bir kaygıyı ifade eden bütünsel iş güvencesizliği ile benzerlik göstermektedir. Buna göre, nicel iş güvencesizliğinin, işyerinin satılması, şirket birleşmeleri, yeniden yapılanma ve ileri teknoloji kullanımı gibi nedenlerle işin kaybedilmesine yönelik kaygıyı ifade ettiği söylenilebilir.

Nitel iş güvencesizliği ise, çalışma koşullarının kötüleşmesi, statü kaybı, kariyer fırsatlarından yoksun kalma, ücret artışının azalması, ileride gerçekleşmesi muhtemel kişi – iş arasındaki uyumsuzluk gibi istihdam ilişkisinde kalitenin azalmasına yol açan potansiyel kayıplara ilişkin algılarla ilgilidir (Sverke ve Hellgren, 2002: 8). Buna göre, nitel iş güvencesizliği işin çeşitli özelliklerine yönelik algılanan tehditleri yansıtan çok boyutlu bir kavramdır. Bu bağlamda, iş güvencesizliğinin sadece işin kaybedilmesiyle ilgili bir tehditten değil, aynı zamanda işin çeşitli boyutlarında meydana gelecek değişikliklerden de kaynaklanabileceği söylenilebilir (Çakır, 2007: 125).

1.2. Örgütsel Bağlılık

Genel olarak bağlılık, bir kişiye, bir düşünceye, bir örgüte ya da kendimizden daha büyük gördüğümüz herhangi bir olguya karşı gösterdiğimiz sadakati ve yerine getirmek zorunda olduğumuz bir yükümlülüğü anlatır (Şen, 2008: 38).

Yazına bakıldığında, örgütsel bağlılık kavramının tanımı hakkında tam bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Örgütsel bağlılık kavramı ilk olarak 1956 yılında Whyte tarafından ele alınmıştır. Örgüte aşırı bağlılığın tehlikelerini dile

getirdiği “Örgüt İnsanı” başlıklı çalışmada Whyte “örgüt insanını” örgütün çalışanı olarak değil, mavi yaka ve beyaz yaka ayrımı yapılmaksızın sadece “örgüt”ü için çalışan kişi olarak tanımlamıştır. “Örgüt insanı” aynı zamanda örgüte ait olan kişidir (Whyte, 2002: 3). Daha sonra başta Porter olmak üzere Mowday, Steers, Allen, Meyer, Becker gibi pek çok araştırmacı yaptıkları çalışmalarla konunun gelişimine katkıda bulunmuştur (Aktaran: Çetinel, 2008: 42).

Örgütsel bağlılık ile ilgili 1956 yılından beri süregelen araştırmalar, çok sayıda ve birbirinden farklı örgütsel bağlılık tanımının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Grusky (1966) örgütsel bağlılığı “bireyin örgüte olan bağının gücü” olarak açıklamıştır (Grusky, 1966: 488). Luthans’a göre örgütsel bağlılık, örgütün üyesi olarak varlığını sürdürmek için yoğun istek duyma, örgüt yararı için normalden fazla çaba gösterme, örgütün değer ve hedeflerine inanma ve kabul etmedir (Luthans, 1987: 219-220). Ayrıca, kavram çalışanların örgüte sadakatleriyle ilgili bir tutumdur. Dubin (1975) örgütün üyesi olarak kalma arzusu, örgüt için yüksek çaba harcama isteği örgütün amaç ve değerlerine inanç şeklinde üç unsurun bütünü olarak örgütsel bağlılığı açıklamaktadır (Dubin vd., 1975: 412). Rusbult ve Farrel (1983) örgütsel bağlılığa farklı bir açıdan bakmış ve şöyle tanımlamıştır: “Çalışanın tatmin edici bulmasa bile bir işe saplanıp kalması ve işine psikolojik olarak bağlanmış hissetmesi”dir (Rusbult vd., 1983: 599). Örgütsel bağlılık yazınında en hakim araştırmacılardan olan Meyer ve Allen (1997) ise, kavramı çalışanların örgütle ilişkisi ile şekillenen ve onların örgütün sürekli bir üyesi olması kararını almalarını sağlayan davranış olarak tanımlamıştır (Aktaran Yılmaz, 2011: 5-6).

Yazında en çok rastlanan Porter, Mowday ve Steers (1979) tarafından yapılan tanıma göre örgütsel bağlılık, “bireyin örgüt ve amaç ve değerlerini kabul etmesi, bu amaçlara ulaşması yönünde çaba sarf etmesi ve örgütteki üyeliğini devam ettirme isteği”dir (Porter vd., 1974: 603). Ülkemizde yapılan çalışmalarda örgütsel bağlılık tanımlarından bazıları da şu şekildedir: “çalışanın örgütü bir bütün olarak görmesi ve genel olarak buna verdiği duygusal tepki” (Gözen, 2007: 46). “Örgütün özellikleri ve yapılan iş kapsamında örgüte karşı geliştirilen tutum ve sergilenen olumlu davranışların bir göstergesi” (Balay, 2000: 47). Baysal ve Peksoy, kavramı, “bireyin örgüt çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün görmesi, örgütün amaç ve değerlerini benimseme, çalıştığı örgüt ile özdeşleşme, örgüt için ekstra çalışmaya ve çaba sarf etmeye gönüllü olmak” şeklinde tanımlamıştır (Baysal ve Peksoy, 1999: 7-15). “Örgütün iyiliği ve başarısının devam etmesi için örgütte çalışanların düşüncelerini paylaşıp başarı için çaba göstermeleri” ise bir diğer örgütsel bağlılık tanımıdır (Yüksel, 1998: 79).

1.3. İşten Ayrılma Eğilimi

İşten ayrılma eğilimi her sektör ve kurum için özellikle bazı durumlarda kontrol edilemeyen ciddi bir sorun olduğundan 20'nci yüzyılın başından itibaren yönetim ve örgütsel davranış alanlarına ilgi duyan pek çok araştırmacının çalışma konusu olmuştur (Özer ve Günlük, 2010: 459). Eğilim içinde bulunma gerçek davranışın en önemli belirleyicisi olarak bilindiğinden, işten ayrılma davranışını veya işgücü devrini ölçebilmek adına eğilimi tespit edebilmek örgütlerde davranış üzerine yoğunlaşan bilim insanları ve uygulayıcılar için oldukça değerli bir göstergedir (Van Schalkwyk vd., 2010).

İşten ayrılma eğilimi bireylerin, kendi istekleriyle, çalıştıkları örgütten ayrılmaya yönelik geliştirdikleri bilinçli tutum ve davranışlarının ifadesi olarak tanımlanmaktadır (Günlük vd., 2013: 58). Bir başka tanımda işten ayrılma eğilimi, çalışanların iş koşullarından tatminsiz olmaları halinde göstermiş oldukları yıkıcı ve aktif olan eylem olarak tanımlanabilmektedir. İşten ayrılma eğiliminin kurumsal etkinliği olumsuz yönde etkiliyor olması konuyu yöneticiler açısından oldukça önemli kılmaktadır.

İşten ayrılma eğilimi, çalışanların örgütten ayrılma konusundaki bilinçli ve temkinli bir kararı veya niyeti olarak da tanımlanmaktadır. İşletmelerde çalışanların sık sık işten ayrılmaları yani, işgücü devir oranının yüksek olması önemli sıkıntılara sebep olabilmektedir. Bu nedenle özellikle nitelikli çalışanların uzun süreli olarak çalışmaya devam etmeleri arzu edilmektedir. Nitelikli personelin örgütte tutulabilmesi, insan kaynakları yönetiminde örgütsel verimliliğin göstergelerinden birisidir. Bu noktadan bakıldığında, işe devamsızlığın ya da işten ayrılmaların bir ön belirleyicisi olan işten ayrılma eğiliminin aynı zamanda örgütlere önemli ölçüde maliyetlerde getirdiği söylenebilir. Bu anlamda, işten ayrılma eğilimi, genel bir ifadeyle bireyin herhangi bir kurumda çalışmak istememe davranışı olarak da tanımlanabilir (Özdevecioğlu, 2004: 98).

İşten ayrılma eğilimi işe alım sürecindeki olumsuzluklardan başlayıp, iş atmosferi ile devam eden bir süreç içinde yer alan birçok durum sayılabilmektedir. Çalışanın kendi isteğiyle işini bırakmasına neden olan işten ayrılma eğiliminin, yöneticiler tarafından zamanında tespit edilerek önlem alınmaması durumunda örgütlere, etkisi küçümsenmeyecek kadar önemli ve hesaplanması güç maliyetler doğurabileceği öne sürülmektedir (Özer ve Günlük, 2010: 462).

Araştırmacılara göre bir çalışanın işten ayrılmasının bir iş yeri için olumsuz etkileri ve maliyetleri; hem nitelikli bir insan gücünün kaybı hem de yerine yeni bir çalışanın istihdam edilmesiyle ilgili işe alma, eğitime ve uyum sağlama açısından

ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bir çalışanın işten ayrılması, örgütteki diğer çalışanlar arasındaki sosyal etkileşimin ve iletişimin bir anda kesintiye uğrayarak uyumun bozulmasına ve moral seviyesinin düşmesine de sebep olabilir. Hepsinden daha da önemlisi firmalar, kendilerinden ayrılan çalışanlarının sahip oldukları bilgilerini rakip firmalara taşımaları sonucunda rekabet avantajlarını yitirebileceklerinden korkmaktadır (Günlük vd., 2013: 58).

2. Literatür

Literatürde iş güvencesizliği ve örgütsel bağlılık ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmakla birlikte banka çalışanlarının iş güvencesizliğini inceleyen çalışma sayısı yok denecek kadar azdır.

Kinnunen ve diğerleri (2000) Fabrika, Banka ve belediye çalışanlarının iş güvencesizliğini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada; algılanan iş güvencesizliğinin cinsiyete ve organizasyona göre değiştiğini açıklamışlardır. Özellikle bankadaki kadın çalışanların erkeklere oranla yüksek düzeyde iş güvencesizliğine sahip olduğunu belirtmişlerdir.

De Witte ve diğ. (2010) Belçika’da 7146 banka çalışanı üzerinde, nitel ve nicel iş güvencesizliğinin çalışanlar üzerindeki davranışlarını inceledikleri çalışmada; hem nicel hem de nitel iş güvencesizliğinin çalışanlar üzerinde önemli derecede stres kaynağı oluşturduğunu tespit etmişlerdir.

Kunle ve diğ. (2013) tarafından Nijerya’da 250 banka çalışanı üzerinde yapılan iş güvencesizliği çalışmasında konuyu yaş, cinsiyet ve örgütsel görev süresini baz alarak irdelemişler ve bu kriterler açısından iş güvencesizliğinin boyutunu açıklamaya çalışmışlardır.

Chahal ve diğ. (2013) Hindistan’da Canara Bank çalışanlarının iş doyumu, çalışma saatleri, ücretler, performans değerlendirme sistemi açısından değerlendirdikleri çalışmada; söz konusu hususların örgütsel bağlılığını arttıran faktörler olduğunu açıklamışlardır.

Deddy Rusyandi (2015) tarafından Endonezya’nın Bandung ilinde 4 bankanın çalışanlarına yönelik yaptığı çalışmada çalışanlarının %41,42’sinin iş güvencesizliğinden etkilendiğini bulgulamıştır.

Türkiye’de ise akademik anlamda iş güvencesizliğinin bankacılık sektörü üzerindeki etkisine yönelik çalışmalara bakıldığında ise;

Dereli (2012) Bankacılık sektöründe çalışanların demografik özelliklerine göre iş güvencesizliğine yönelik algılarını açıklamaya çalışmıştır.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışma ile bir iş davranışı olarak işten ayrılma eğiliminde iş güvencesizliği ile örgüte bağlanmanın etkileri anlaşılmaya çalışılacaktır. Banka çalışanlarını iş güvencesizliğine iten faktörler yani, iş güvencesizliği hissetmelerinin öncülleri de araştırılacaktır. Bu bağlamda, ankette yer alan pek çok demografik faktörün iş güvencesizliği üzerindeki etkisi incelenecektir.

3.1.Yöntem

3.1.1.Örneklem

Çalışmanın örneklemini yaşları 21 ile 59 arasında değişen, % 34,4'ü kadın, % 65,6'sı erkek toplamda 363 banka çalışanı oluşturmaktadır. Çalışanların önemli bir çoğunluğu lisans ve yüksek lisans mezunu olup (% 82,7) eğitim seviyesi yüksek düzeydedir. Örneklem genel olarak demografik yapısını gösteren istatistikler "Demografik ve Tanımlayıcı İstatistikler" isimli tabloda detaylı bir şekilde özetlenmiştir.

3.1.2. İşlem

Banka çalışanları üzerinde yapılan bu uygulama için, aşağıda ölçek bilgileri verilmiş olan ölçeklerin kullanıldığı bir anket formu geliştirilmiştir. Form, www.questionpro.com anket uygulama sitesi aracılığıyla çalışanların e-posta adreslerine gönderilmiştir. Katılımcılardan elde edilen cevaplar, anket erişim sayfası aracılığıyla Excel formatında alınmış, sonrasında SPSS Version 20'ye aktarılarak analiz edilmiştir.

3.1.3. Kullanılan Ölçekler

Bu uygulamada, üç ayrı ölçeğe yer verilmiştir. Bunlardan ilki, çalışanın mevcut istihdamına yönelik bir tehdit algılaması durumu olarak belirtilebilecek iş güvencesizliğini ölçmek üzere kullanılan Nitel ve Nicel İş Güvencesizliği Algısı Ölçeği' dir. İkincisi çalışanın işyerine, kurumuna yönelik hissettiği bağ ve bu bağın gücünü değerlendirmeye çalışan Örgütsel Bağlılık Ölçeği' dir. Son olarak, bireyin işinden memnun olmaması nedeniyle işinden ayrılma isteğini ölçen İşten Ayrılma Eğilimi Ölçeği' dir. Belirtilen tüm bu ölçeklere ilişkin detaylı bilgi aşağıda verilmektedir.

3.1.3.1.İş Güvencesizliği Algısı Ölçeği

Nitel ve Nicel İş Güvencesizliği olmak üzere iki ayrı boyutta ölçülen İş Güvencesizliği Hellgren, Sverke ve Isaksson (1999) tarafından geliştirilmiş olan 7 madde ile ölçülmüştür. Çalışanın mevcut istihdamına yönelik bir tehdit algılaması

durumunu anlatan iş güvencesizliği ile bu çalışmada, işin devamlılığına ilişkin beklenti ve istihdam durumundaki bazı özelliklere özgü geleceğe ilişkin kaygıyı işaret etmektedir. Ölçekte yer alan nicel iş güvencesizliği ile, bireyin işteki durumu ve gelecekteki istihdamı ile ilgili yaşadığı belirsizlik ölçülmeye çalışılmaktadır. Örnek bir ifade şu şekildedir: "Yakın gelecekte işimi kaybetme konusunda huzursuz hissediyorum". Nitel iş güvencesizliği ile de işin bazı özelliklerinde yaşanabilecek kayıplara ilişkin belirsizlikten duyulan endişe ölçülmeye çalışılmaktadır. Nitel iş güvencesizliğinde yer alan maddelerden biri de, ters ifade şeklinde verilmiş olan şu maddedir: "Bu işletmedeki ücret artışım umut verici".

3.1.3.2. Örgütsel Bağlılık Ölçeği

Çalışanın istihdam ilişkisi içinde olduğu örgütte kalma istek ve kararını açıklayan örgütsel bağlılık, duygusal bir tutumdur. Meyer ve Allen (1991)' a göre, çalışanların örgüte olan bağlılıkları üç bileşen olarak; örgüte olan duygusal tutkuyu, mecburiyeti ve ihtiyacı içermektedir. Bu üç bileşeni içine alacak şekilde, örgütsel bağlılığı ölçmek için Meyer ve Allen (1997)'in duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık boyutları olan ölçeğinden faydalanılmıştır. Duygusal bağlılık ile örgüte duygusal olarak tutkuyla sadık olmak ve kendini örgüt ile birlikte tanımlayabilmek anlatılmaktadır. Devam bağlılığı, ihtiyaçtan kaynaklanmakta olup, örgütten ayrılmanın bir maliyeti olacağını ifade eder. Normatif bağlılıkta ise, çalışanın örgütte kalmada ahlaki açıdan bir sorumluluk hissetmesi söz konusudur. Ölçekte yer alan örnek bir duygusal bağlılık ifadesi şu şekildedir: "Bu işletmenin meselelerini gerçekten de kendi meselelerim gibi hissediyorum". Devam bağlılığına ait bir örnek ifade de şu şekilde verilebilir: "İstesem de şu anda bu işletmeden ayrılmak benim için çok zor olurdu". Son olarak, "Bu işletmeden şimdi ayrılısam kendimi suçlu hissederim" örnek ifadesi de normatif bağlılık alt boyutuna aittir.

3.1.3.3. İşten Ayrılma Eğilimi Ölçeği

Bireyin işi ile ilgili olumsuz bir tutuma sahip olması nedeniyle, işinden ayrılmak istemesine yönelik eğilimini belirleyen bu ölçekle, çalışanların kısa zaman içinde işten ayrılma niyetlerini ölçme amacı bulunmaktadır. Bu çalışmada işten ayrılma eğilimi, Cammann ve diğerlerinin (1979) geliştirmiş oldukları 3 maddeden oluşan bir ölçekle ölçülmüştür. Ölçekte yer alan bir örnek ifade şu şekildedir: "Yakın gelecekte yeni iş aramayı düşünüyorum".

Tablo 1. Ölçeklerle İlgili Özet Bilgi

Değişken adı	Ölçekteki ifade sayısı	Boyutları	Güvenilirlik düzeyi (Cronbach alpha)	Referans bilgileri
İş Güvencesizliği	7	Nicel (3 ifade) Nicel (4 ifade)	0,77 0,82	Hellgren, Sverke & Isaks-son (1999)
Örgütsel Bağlılık	18	Duygusal Bağlılık (6 ifade) Devam Bağlılığı (6 ifade) Normatif Bağlılık (6 ifade)	0,82 0,66 0,76	Meyer, Allen & Smith, (1993)
İşten Ayrılma Eğilimi	3	Tek boyut (3 ifade)	0,89	Camman vd., (1979)

4. Bulgular

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu bölümde, araştırmaya katılanlarla ilgili bazı demografik bilgilere Tablo 2’de yer verilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi araştırmaya 363 kişi katılmış olup, kadınların oranı %34,4 ve erkeklerin oranı %65,6’dır. Araştırmaya konu olan çalışanın yaş durumuna bakıldığında minimum 21, maksimum 59 olmak üzere yaş ortalaması 33,52’dir. Medeni durum açısından değerlendirildiğinde bekarların oranı %30,6, evlilerin oranı %65,6, dul ve boşanmışların oranı ise %3,9’dır. Çalışanın eğitim durumuna bakıldığında, lisans mezunları en büyük paya sahip olup oranları %67,8’dir. Lisans mezunlarını %15,3 ile yüksek lisans ve üstü, %9,1 ile ön lisans, %7,7 ile lise mezunları takip etmektedir. Çocuk sayısı demografik değişkenine deneklerin %24,7’si cevap vermemiştir. Çocuğu olmayan çalışan oranı %29,3 ve çocuğu olan çalışan oranı %46,1’dir. 1 çocuklu çalışanların oranı 24,7’dir, 2 ve daha fazla çocuklu çalışan oranı ise 21,4’tür. Çalışanın ailesinin toplam gelir durumu değerlendirildiğinde, çalışan ve diğer aile üyelerinin toplam gelir ortalaması 4.234,68 TL, çalışanın gelir ortalaması ise 2.662,84 TL’dir. Çalışanın gelirinin, kendisi ve ailesinin toplam gelirine oranı ise %62,9’dur.

Çalışanın %44,4'ü pazarlama bölümünde, %31'i operasyon bölümünde ve %24,1'i diğer bölümlerde çalışmaktadır. Servis görevlisi pozisyonunda çalışanların oranı %13,4, servis yetkilisi/uzman yardımcısı pozisyonunda çalışanların oranı %33,7, yönetmen yardımcısı/uzman pozisyonunda çalışanların oranı %21,1, yönetmen olarak çalışanların oranı %7,9 ve müdür pozisyonunda çalışanların oranı %15,1'dir. Unvanlar değerlendirildiğinde orta görev pozisyonlarında (servis yetkilisi/uzman yardımcısı, yönetmen yardımcısı/uzman) %54,8 oranında yığılma görülmüştür. Çalışanın iş hayatındaki ve bankadaki kıdem yılı karşılaştırıldığında, toplam kıdem yılı ortalamasının 9,63 yıl, bankadaki toplam ortalama kıdem yılının 8,27 yıl olduğu görülmüştür. Katılımcıların banka dışında ortalama iş tecrübesinin 1,36 yıl olduğu göz önüne alındığında bankada işe başlamaların tecrübesiz çalışan üzerinde yoğunlaştığı düşünülmektedir.

İş memnuniyetinin ölçülmesine yönelik sorulan soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde, en yüksek ağırlığa sahip "memnunum (4)" diyenlerin oranının %43,3, "ne memnunum ne değilim (3)" diyenlerin oranının %27,4, "memnun değilim (2)" diyenlerin oranının %11,8, "hiç memnun değilim" diyenlerin oranının %9,3 ve "çok memnunum (5)" diyenlerin oranının %7,9 olduğu görülmüştür. Katılımcıların %70,7 oranında "memnun" ve "ne memnun ne değil" gruplarında yığılma gösterdiği görülmektedir. Bir sendikaya üye olanların oranı %6,6 olurken, üye olmayanların oranı ise %92,6 olmuştur. Buna karşılık sendikalı olmak isteyenlerin oranı %57,8 olurken, sendikalı olmak istemeyenlerin oranı %34,5 olmuştur. Mobbing ya da psikolojik tacize maruz kaldığını düşünenlerin oranı %32,9 olurken, tacize maruz kalmadığını düşünenlerin oranı %66,6 olmuştur.

Tablo 2. Demografik Bilgiler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kategori	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama (%)	Geçerli Ortalama	Std. Sapma
Cinsiyet	Kadın Erkek	125 238			34,2 65,2	34,4 65,6	0,475
Yaş		362	21	59	33,52	-	7,485
Medeni durum	Bekar	111			30,4	30,6	0,624
	Evli	238			65,2	65,6	
	Dul	2			0,5	0,6	
	Boşanmış	12			3,3	3,3	
Eğitim	Lise	28			7,7	7,7	
	Önlisans	33			9,0	9,1	
	Lisans	246			67,4	67,8	0,739
	Yüksek Lisans ve üstü	56			15,3	15,4	
Çocuk sayısı	Cevapsız	90			24,7	-	
	Çocuğu olmayan	107			29,3	38,9	
	1 çocuğu olan	90			24,7	32,7	0,964
	2 çocuğu olan	63			17,3	22,9	
	3 çocuğu olan	10			2,7	3,6	
	4 çocuğu olan	5			1,4	1,8	
Ailenin toplam geliri			850	12000	4234,68		2146,17
İşten elde edilen gelir Pozisyon			850	10000			1361,09
	Servis görevlisi	49	13,				1,521
	Servis yetkilisi/Uzman yardımcısı	123	4 33, 7	13,5 33,9	2662,84		
	Yönetmen yardımcısı/Uzman	77		21,2			
	Yönetmen	29	21,				
	Müdür	55	1	8,0			
	Operasyon	113		15,2			0,741
	Pazarlama	162	7,9	31,1			
	Diğer	88	15,	44,6			
Toplam kıdem (yıl)			1	24,2			7,447
Bankadaki kıdem (yıl)			31,	35			
İş memnuniyeti			0 44,	35	9,627		6,759
	Hiç memnun değilim	34	4				1,079
	Memnun değilim	43	1	9,4	8,266		
		100	1	11,8			

	Ne memnunum ne değilim	157	1	27,5			
Sendika üyesi	Memnunum	29		43,3			
	Çok memnu- mum	24	9,3	8,0			0,248
Sendikalı olmayı is- teme	Üye	339		6,6			
	Üye değil	211	11,	93,4			0,484
Mobbing'e maruziyet	İsterdim	126	8	62,6			
	İstemezdim	120	27,	37,4			0,471
	Maruz kaldım	243	4	33,1			
	Maruz kalmadım		43, 0 7,9 6,6 92, 6 57, 8 34, 5 32, 9 66, 6	66,9			

4.2. Korelasyonlar ve Karşılaştırmalı Analizler

4.2.1. İş Güvencesizliği Algısının Demografik Belirleyicilerine İlişkin Bulgular

Cinsiyete göre iş güvencesizliği algısını incelediğimizde, yapılan bağımsız örneklem t-testine göre, iki grup arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu durumda, kadın ve erkek banka çalışanlarının hem nitel hem de nicel olarak iş güvencesine yönelik algılarının birbirinden farklı olmadığını söylemek mümkündür.

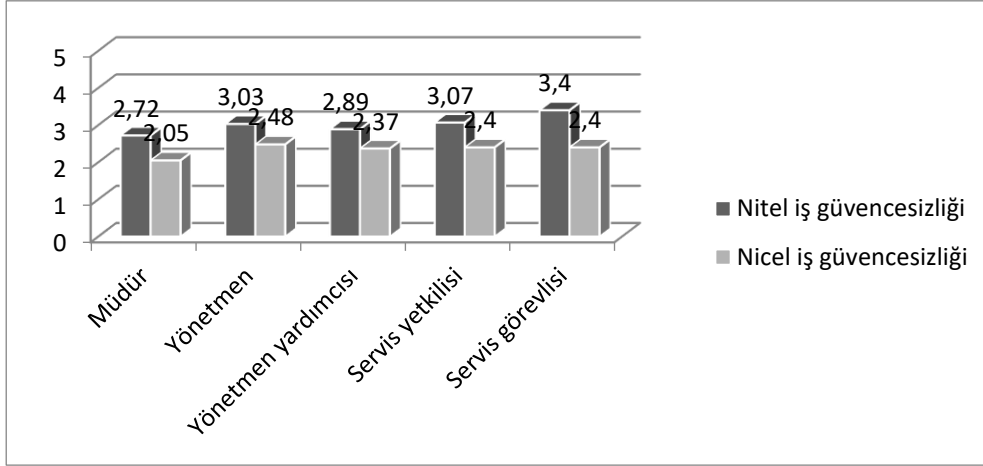
Medeni durum değişkenine göre, dul ve boşanmış olanların sayısı az olduğu için analize dahil etmeden sadece bekar ve evli olanların iş güvencesizliği incelenmiştir. Nicel iş güvencesizliği açısından her iki grup arasında anlamlı farklılık görülmemiştir. Ancak nitel iş güvencesizliği açısından bekar ve evliler arasında anlamlı bir fark görülmüştür ($p < 0,01$). Bu teste göre, bekarların (ort. değer= 3,30) evlilere (ort. değer=2,92) göre daha fazla nitel iş güvencesizliği algısına sahip oldukları anlaşılmıştır. Benzer bir eğilim, çocuk sahibi olma durumunda da gözlenmiştir. Nicel iş güvencesizliği açısından çocuk sahibi olup olmama arasında herhangi bir farklılık görülmemiştir. Ancak, çocuk sahibi olmayanların (ort. değer=3,23) nitel iş

güvencesizliği algısı, çocuk sahibi olanlara (ort. değer=2,88) göre daha fazla olmuştur ($p<0,01$).

Gelir ile iş güvencesizliği algısı arasındaki ilişkiye korelasyon analizi ile bakılmıştır. Buna göre, çalışanın ailesinin toplam geliri ile düşük düzeyde hem nitel ($r=-0,22$) hem de nicel iş güvencesizliği ($r=-0,15$) arasında, anlamlı ve ters yönlü bir ilişki vardır ($p<0,01$). Çalışanın kendi geliri ile aynı analiz yapıldığında, işten elde edilen gelir ile nicel iş güvencesizliği arasında ($r=-0,14$, $p<0,05$) düşük düzeyde anlamlı bir ilişki, nitel iş güvencesizliği arasında ise daha güçlü ve anlamlı bir ters yönlü ilişki bulunmuştur ($r=-0,25$, $p<0,01$). Daha ileri bir analiz olan regresyon analizi yapıldığında ise, bağımsız değişkenler olarak belirlenen toplam gelir ile işten elde edilen gelirin, bağımlı değişken olan nitel iş güvencesizliği algısına olan etkisine bakılmıştır. Toplam gelirin etkisi anlamlı bulunmamışken, işten elde edilen gelirin nitel iş güvencesizliğini % 7 oranında açıkladığı, anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Beta=-0,21, $p<0,01$, $R^2=0,069$).

Pozisyona göre nitel iş güvencesizliği Tek Yönlü Varyans Analizi testi ile ölçülmüştür. Nitel iş güvencesizliğinin pozisyona göre farklılık gösterdiği görülmüştür ($p<0,01$). Tukey's B post hoc testi ile müdürlerin; yönetmenler, yönetmen yardımcısı (ya da uzman), servis yetkilisinden (ya da uzman yardımcılarından) daha az nitel iş güvencesizliği yaşadığı izlenmektedir. En düşük pozisyon olan servis görevlileri üst pozisyonda bulunan diğer bireylerden daha fazla nitel iş güvencesizliğine sahiptir. Nicel iş güvencesizliği ise pozisyona göre farklılık göstermemektedir. Pozisyonlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamış olsa da, müdürlerin diğer pozisyonlarda bulunanlara göre nicel anlamda iş güvencesizliği algısı içinde olma durumları daha düşük seviyededir. Aşağıdaki şekil pozisyona göre nitel ve nicel iş güvencesizliği düzeylerini göstermektedir.

Şekil 1. Bankadaki Pozisyona göre İş Güvencesizliği Algısı

Kıdem ile iş güvencesizliği arasında yapılan korelasyona göre (Bkz. Ek 1. Değişkenler Arası Korelasyonlar) ne toplam kıdem ne de bankadaki kıdem ile iş güvencesizliğinin iki boyutu arasında bir ilişki bulunmamıştır. Yine aynı tabloda, tek madde ile ölçülen iş doyumu ile iş güvencesizliği arasındaki korelasyon ilişkisine bakıldığında ise, iş doyumu ile nicel iş güvencesizliği algısı arasında ters yönlü ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmüştür ($r = -0,17$, $p < 0,01$). Ancak, iş doyumu ile nitel iş güvencesizliği arasında, ters yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r = -0,43$, $p < 0,01$).

Önemli bir üretkenlik karşıtı iş davranışı olan psikolojik tacizin bireyin işinde güvencesiz hissetmesinde etkili olabileceğini düşündüğümüzde, maruz kalanlar ile kalmayanlar arasında bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Her iki grubun hem nitel hem de nicel iş güvencesizliği algısı birbirinden anlamlı düzeyde farklı görülmüştür ($p < 0,01$). Aşağıdaki tabloda psikolojik tacize maruz kalan ve kalmayan grupların iş güvencesizliği ortalama puanları incelendiğinde, tacize maruz kalanların hem nicel hem de nitel açıdan iş güvencesizliği algılamalarının daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Psikolojik Tacize Maruz Kalma Durumuna Göre İş Güvencesizliği Algısı

	Psikolojik Tacize Maruz Kalma Durumu	Sayı	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata Ortalama
Nicel İş	Maruz kaldım	120	2,5500	1,06524	,09724

Güvencesizliği	<i>Maruz kalmadım</i>	242	2,2410	,85577	,05501
Nitel İş	<i>Maruz kaldım</i>	120	3,2479	,92440	,08439
Güvencesizliği	<i>Maruz kalmadım</i>	242	2,9380	,88398	,05682

Banka çalışanlarında sendikalı olma durumu pek yaygın değildir. Nitekim, bu araştırmanın örnekleminde de sendikalı olduğunu ifade edenlerin oranı % 6,6'dır. Sendika üyesi olma oranının düşük olması nedeniyle, sendikalı olan ile olmayan arasında iş güvencesizliği algısını ölçmek mümkün olmamıştır. Ancak bir başka soruda, bireylerin sendikalı olmayı isteyip istemedikleri sorulmuş ve bu soruya olumlu cevap verenlerin oranı %62,6 olarak gerçekleşmiştir. Sendika üyesi olmayı isteyenler ile istemeyenler arasında iş güvencesizliği algısı açısından bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Sonuçta, iki grubun hem nitel hem de nicel iş güvencesizliği algısının birbirinden anlamlı derecede farklı olduğu görülmüştür ($p < 0,01$).

Banka personelinin çalıştığı birim açısından iş güvencesizliği, işten ayrılma eğilimi, örgütsel bağlılık düzeyinin nasıl bir farklılık gösterdiği de araştırılmıştır. Çalışılan birim operasyon ve pazarlama şeklinde iki grupta ele alınmıştır. Yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçlarını incelediğimizde, çalışılan birime göre iş güvencesizliği algısı ve işten ayrılma eğilimi açısından anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Örgütsel bağlılık açısından ise, devam bağlılığı boyutunda operasyon ile pazarlama birimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Operasyonda çalışanların devam bağlılığı (ort.= 4,503), pazarlama biriminde çalışanların devam bağlılığından (ort.= 4,217) daha fazla gözlenmiştir ($p < 0,05$).

4.2.2.Örgüte Duygusal Bağlanmanın Demografik Belirleyicilerine İlişkin Bulgular

Banka personelinin bankaya yönelik duygusal bağlılığı, aşağıdaki analizlerde de görülebileceği gibi, işten ayrılma davranışı sergilenmesinde kısmi aracılık etkisine sahip bir faktördür. Bu nedenle, örgüte yönelik duygusal bağlılıkta önemli olabileceği tahmin edilen hem işe hem de bireye yönelik demografik belirleyiciler üzerinde durulmuştur.

Tablo 5'te duygusal bağlılığı yordayan işe ilişkin bazı demografik özelliklerin etkisi incelenmiştir. İşten elde edilen gelir, haftalık çalışma saati, bankadaki kıdem ve psikolojik tacize maruz kalma durumu değişkenlerinin örgüte yönelik duygusal bağlılığı %14 oranında açıkladığı görülmektedir. Haftalık çalışma saatinin duygusal

bağlanmada etkisinin olmadığı ancak işten elde edilen gelirin az da olsa duygusal bağlanmada olumlu etki sahibi olduğu görülmüştür ($p<0,10$). Özellikle bankadaki kıdem, yani bireyin bankadaki çalışma yılı artış gösterdikçe, bankaya yönelik duygusal bağlılığın arttığı ve aynı zamanda bireyin psikolojik tacize maruz kalıyor olmasının duygusal bağlılığı olumsuz etkilediği sonucu elde edilmiştir ($p<0,01$).

Tablo 4. Örgüte Duygusal Bağlanmada İşe İlişkin Demografik Özelliklerin Etkisi

Bağımsız Değişken	
İşten elde edilen gelir	0,111*
Haftalık çalışma saati	0,080
Bankadaki kıdem	0,235**
Psikolojik taciz	0,168**
(1-Maruz kaldım, 2- Maruz kalmadım)	
<i>F</i>	10,917
<i>df</i>	4
<i>R</i> ²	0,14

* $p<0,10$ ** $p<0,01$

Tablo 5'te ise, bireyin demografik özelliklerinin örgüte yönelik duygusal bağlılığa etkisi incelenmiştir. Buna göre % 17 oranında bağımlı değişkenin açıklanmış olduğu modelde, sadece yaş ve medeni durumun duygusal bağlanmaya olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Yaş arttıkça banka çalışanlarının bankalarına duygusal olarak daha çok bağlandıkları anlaşılmıştır ($p<0,01$). Aynı zamanda, evli olmak da örgüte duygusal bağlanmayı arttırmaktadır ($p<0,01$). Cinsiyet ve eğitim durumunun bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı gözlenmiştir.

Tablo 5. Örgüte Duygusal Bağlanmada Bireye İlişkin Demografik Özelliklerin Etkisi

Bağımsız Değişken	
Cinsiyet	0,023
Yaş	0,326**
Eğitim	0,012
Medeni (1-Bekar, 2-Evli)	0,157**
<i>F</i>	15,832
<i>df</i>	4
<i>R</i> ²	0,17

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ **4.2.3. İşten Ayrılma Eğiliminin Demografik Belirleyicilerine İlişkin Bulgular**

Örneklemede cinsiyetin işten ayrılma üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Ekteki tablodaki korelasyonlardan izlenebileceği üzere, yaş ile işten ayrılma eğilimi arasında ise, ters yönlü, anlamlı ve orta derecede bir ilişki vardır ($r = -0,332$, $p < 0,01$). Medeni durum açısından bakıldığında, sadece bekar ile evli olanlar arasında bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Sonuçta, her iki grup arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür ($F = 7,038$, $p < 0,01$). Buna göre, bekarların işten ayrılma eğilimi (ort.= 2,81) evlilerin işten ayrılma eğilimi ortalama değerlerinden (ort.= 2,25) daha yüksek gözlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, bekarlar evlilere göre daha fazla işten ayrılma eğilimi içindedirler. İşyerindeki kıdem ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkiyi, yine ekteki korelasyon tablosundan görmek mümkündür. İki değişken arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r = -0,330$, $p < 0,01$). Benzer şekilde, işten elde edilen gelir ile de işten ayrılma eğilimi arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -0,234$, $p < 0,01$).

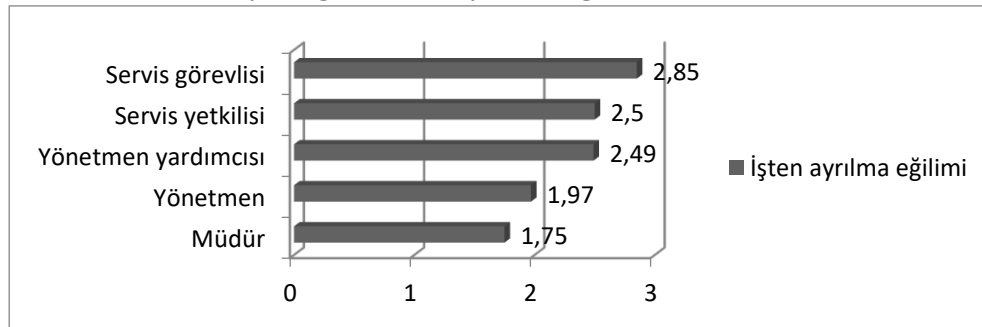
Bu durumda her iki değişkeni bağımsız değişken olarak ele alıp, bunların işten ayrılma eğilimi üzerindeki etkileri regresyon analizi ile test edildiğinde, her iki değişkenden oluşan modelin işten ayrılma eğilimini % 8 oranında açıkladıkları görülmüştür. Ancak ikinci aşamada, işten elde edilen memnuniyet ile psikolojik tacize maruz kalma değişkenleri regresyona analizine sokulduğunda, baştaki değişkenlerin etkisini kaybettiği ve oluşan modelin işten ayrılma eğilimini % 48 oranında açıkladığı görülmüştür. Buna göre ikinci aşamada, bireyin iş memnuniyeti azaldıkça ve birey psikolojik tacize maruz kaldıkça işten ayrılma eğilimi artmaktadır.

Tablo 6. İşten Ayrılma Eğiliminde Gelir, Kıdem, Memnuniyet ve Psikolojik Taciz Etkisi

Bağımsız Değişken	1. Aşama	2. Aşama
İşten elde edilen gelir	-0,169**	0,015
Bankadaki kıdem	-0,166**	-0,008
İş memnuniyeti		-0,660**
Psikolojik taciz		-0,103*
(1-Maruz kaldım, 2- Maruz kalmadım)		
F	13,167**	70,466**
df	2	4
R ²	0,08	0,48

*p<0,05 **p<0,01

Tek Yönlü Varyans Analizi testi ile pozisyon itibariyle işten ayrılma eğilimi ölçülmüştür. Görülen odur ki, işten ayrılma eğilimi pozisyona göre farklılık göstermektedir ($p<0.01$). Tukey's B post hoc testi neticesinde müdürler; yönetmenler, yönetmen yardımcısı (ya da uzman), servis yetkilisi (ya da uzman yardımcılarının) daha az işten ayrılma eğilimi içindedir. Bankadaki pozisyon açısından en düşük seviyede olan servis görevlileri ise diğer üst pozisyonda bulunanlardan daha fazla işten ayrılma eğilimi içindedir. Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, pozisyon yükseldikçe, işten ayrılma eğilimi düşüş göstermektedir. İki değişken arasındaki korelasyon yüksek olmasa da ($r=-0,156$, $p<0,01$) anlamlı ve ters yönlü olarak bulunmuştur. Aşağıdaki şekilde pozisyon itibariyle işten ayrılma eğilimi puanlarını gözlemek mümkündür.

Şekil 2. Pozisyona göre İşten Ayrılma Eğilimi

4.2.4.Regresyon Analizi ile İşten Ayrılma Eğilimini Açıklayan Faktörler

Araştırmanın genel amacı banka çalışanlarının işten ayrılma eğilimi içinde bulunmalarına neden olabilecek iş güvencesizliği algısı, örgütsel bağlılık ve işe bağlanmanın etkisini incelemektir. Bunun için, nitel ve nicel iş güvencesizliği, örgütsel bağlılığın duygusal, normatif ve devam bağlılığı boyutları ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H1: Nicel iş güvencesizliği işten ayrılma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir.

H2: Nitel iş güvencesizliği işten ayrılma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir.

H3: Duygusal bağlılık işten ayrılma eğilimini olumsuz yönde etkilemektedir.

H4: Devam bağlılığı işten ayrılma eğilimini olumsuz yönde etkilemektedir.

H5: Normatif bağlılık işten ayrılma eğilimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Belirlenen bu hipotezleri test etmek amacıyla, çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizinde, ilk aşamada demografik değişkenlerin (yaş, işten elde edilen gelir) etkisi kontrol edilerek, ikinci aşamada belirlenmiş olan bağımsız değişkenlerin etkisine bakılmıştır. Analize ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7. İşten Ayrılma Eğilimi için Regresyon Analizi

	1. Aşama	2. Aşama
Yaş	-0,316**	-0,152*
İşten elde edilen gelir	-0,057	-0,016
Nicel iş güvencesizliği		0,133**
Nitel iş güvencesizliği		0,139*
Duygusal bağlılık		-0,376**
Devam bağlılığı		-0,052
Normatif bağlılık		-0,107
<i>F</i>	19,037**	27,655**
<i>df</i>	2	7
<i>R</i> ²	0,121	0,416
ΔR^2		0,295**

*p<0,05 **p<0,01

Tablodan görüldüğü üzere, demografik değişken olarak yaş ve işten elde edilen gelirin etkisi kontrol edildikten sonra, nicel, nitel iş güvencesizliği, devam, duygusal ve normatif bağlılık değişkenleri analize dahil edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda R^2 değişimi $\Delta R^2 = 0,295$ ($p<0,01$) olup, nicel iş güvencesizliğinin ($\beta=0,133$, $p<0,01$), nitel iş güvencesizliğinin ($\beta=0,139$, $p<0,05$) ve duygusal bağlılığın ($\beta=-0,376$, $p<0,01$) beta katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla; H1, H2 ve H3 hipotezleri doğrulanmıştır.

Görülüşü gibi, analiz sonuçları iş güvencesizliğinin nitel ve nicel boyutları ile işten ayrılma arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Çalışanların nicel iş güvencesizliği ile nitel iş güvencesizliği algıları arttıkça işten ayrılma eğilimleri de artmaktadır. Ayrıca, bireyler çalıştıkları örgüte duygusal olarak bağlandıkça işten ayrılma eğilimleri düşmektedir. Beta katsayısına bakıldığında, olumsuz yöndeki bu ilişki modeldeki en güçlü ilişki olarak göze çarpmaktadır.

Bu bölümün başında belirtildiği gibi, çalışmanın ana varsayımı iş güvencesizliği ile işten ayrılma eğilimi arasında örgütsel bağlılığın aracılık etkisi olduğudur. Tablo 8'de yer alan regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutunun bu aracılıkta etkili olacağı düşünülmüştür. Nitekim, bireyin iş güvencesizliği algılaması durumunda, çalıştığı işyerine karşı duygusal bağlılığın zedeleneyeceği ve bunun da işten ayrılmaya yol açacağı varsayılmaktadır. Bu durumda, aracılık etkisinden söz edebilmek için, Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilmiş olan üç aşamalı koşulun yerine gelip gelmediği test edilmiştir. Bu koşullar şu şekildedir:

- 1) Bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde etkisi olmalıdır. (Bu araştırmada, iş güvencesizliği algısının duygusal bağlılık üzerinde etkisi araştırılmıştır.)
- 2) Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi olmalıdır. (Bu durumda iş güvencesizliği algısının işten ayrılma eğilimi üzerinde etkisine bakılmıştır)
- 3) Aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi olmalıdır. (Bu durumda, duygusal bağlılığın işten ayrılma eğilimi üzerindeki etkisi incelenmiştir)

Bu üç koşulda da ilişkiler anlamlı ise, aracı değişken, ikinci adımdaki regresyon analizine dahil edilmektedir. Eğer bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasında anlamlı olmayan bir ilişki çıkarsa, tam aracılık etkisinden söz edilir. Bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkide azalma meydana gelirse kısmi aracılık etkisi vardır.

Bu açıklamalar ışığında, temel varsayım iki alt hipotezde toplanabilir:

H6a: Nicel iş güvencesizliği ile işten ayrılma eğilimi arasında duygusal bağlılığın aracılık etkisi vardır.

H6b: Nitel iş güvencesizliği ile işten ayrılma eğilimi arasında duygusal bağlılığın aracılık etkisi vardır.

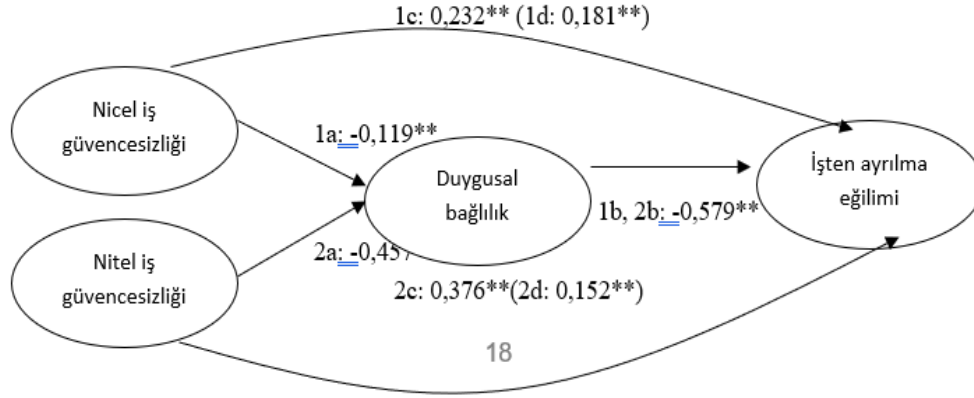
Tablo 8. Aracı Değişken Regresyon Testi Sonuçları

Denklem	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	b	St. Hata	β	R^2	F
1a	Nicel iş güvencesizliği	Duygusal bağlılık	- 0,177	0,082	-0,119*	0,014	4,687*
1b	Duygusal bağlılık	İşten ayrılma eğilimi	-	0,035	-	0,335	163,410**
1c	Nicel iş güvencesizliği	İşten ayrılma eğilimi	- 0,445	0,058	0,579** 0,232**	0,054	20,473**
1d	Duygusal bağlılık	İşten ayrılma eğilimi	0,264	0,034	-	-	-
			- 0,428	0,051	,0557**	0,367	93,818
2a	Nicel iş güvencesizliği	İşten ayrılma eğilimi	0,206	0,075	0,181**	0,209	85,514**
2b	Nitel iş güvencesizliği			0,035	-	0,355	163,410**
2c	Duygusal bağlılık	Duygusal bağlılık	- 0,696	0,058	0,457** -	0,142	59,413**
2d	Nitel iş güvencesizliği		- 0,445	0,039	0,579** 0,376**	-	-

	Duygusal bağlılık	İşten ayrılma eğilimi	0,444	0,059	-	0,354	88,358**
	Nitel iş gü- vencesizliği	İşten ayrılma eğilimi	- 0,391		0,509**		
			0,178		0,152**		
		İşten ayrılma eğilimi					
*p<0,05							
**p<0,01							

Aracılık etki testinin sonuçlarının yer aldığı tablodaki istatistiklere baktığımızda, ilk olarak, nicel iş güvencesizliğinin işten ayrılma eğilimi üzerinde etkisinin olduğunu görmekteyiz ($\beta = 0,232$, $p < 0,01$). Duygusal bağlılık ise, işten ayrılma eğilimini negatif şekilde yordamaktadır ($\beta = -0,579$, $p < 0,01$). Nicel iş güvencesizliği de duygusal bağlılık üzerinde ters yönlü bir etkiye sahiptir ($\beta = -0,119$). Bağımlı değişkenin işten ayrılma eğilimi olduğu regresyon analizine, duygusal bağlılığı ilk aşamada soktuktan sonra, ikinci aşamada nicel iş güvencesizliği ile birlikte duygusal bağlılığı teste tabi tuttuğumuzda ise, nicel iş güvencesizliğinin işten ayrılma üzerindeki etkisinin anlamlı olmaya devam etmesine rağmen, β katsayısının düştüğü görülmüştür ($\beta = 0,181$, $p < 0,01$). Bu durumda, H6a hipotezindeki aracılık etkisinin tam değil ancak kısmi olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, nicel iş güvencesizliği ile işten ayrılma ilişkisinde duygusal bağlanmanın aracılık etkisi vardır. Benzer sonuçlar nitel iş güvencesizliği ile işten ayrılma eğilimi arasında da bulunmuştur. Nitel iş güvencesizliği işten ayrılma eğilimini olumlu şekilde yordamaktadır ($\beta = 0,376$, $p < 0,01$). Daha önce ifade edildiği gibi, duygusal bağlılık işten ayrılmayı olumsuz etkilemektedir. Nitel iş güvencesizliği de, yine duygusal bağlılık üzerinde olumsuz etkiye sahiptir ($\beta = -0,457$, $p < 0,01$). Son olarak, nicel iş güvencesizliğinin işten ayrılma üzerindeki direk etkisi, aracı değişken olan duygusal bağlılık teste sokulduğunda, halen anlamlı olsa da değeri azalmıştır ($\beta = 0,152$, $p < 0,01$). Bu durumda, H6b hipotezi de kısmi olarak kabul görmüştür. Yani, nitel iş güvencesizliği ile işten ayrılma eğilimi arasında duygusal bağlılığın kısmi aracılık etkisi mevcuttur. Yukarıda yer alan tablonun görsel olarak özeti aşağıdaki şekil üzerinde de incelenebilir.

Şekil 3. İş Güvencesizliği Boyutları ile İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisinde Duygusal Bağlılığın Kısmi Aracılık Etkisi

Bu şekli kısaca yorumlamak gerekirse; nicel ve nitel iş güvencesizliği algılıyor olmak, bireyin örgüte olan duygusal bağlılığını azaltma etkisi yaratarak, işten ayrılma eğilimini açıklamaktadır.

4.3. Tartışma

Modern çalışma yaşamının güncel sorun alanlarından biri olan iş güvencesizliği ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma davranışı arasındaki ilişki bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Daha detaylandırmak gerekirse, iş güvencesizliği algısının işten ayrılma eğiliminde örgütsel bağlılığın aracı değişken rolünün araştırıldığı bu çalışmada, araştırmada yer alan her değişken açısından belirleyici faktörlerin etkisi de incelemeye dahil edilmiştir.

Nitel ve nicel iş güvencesizliği, örgütsel bağlılık boyutlarından duygusal bağlılık ile anlamlı ve negatif yönde ilişkili görülmüş; nitel iş güvencesizliği normatif bağlılık ile nicel iş güvencesizliği de devam bağlılığı ile anlamlı ve negatif ilişkili bulunmuştur. Ayrıca çalışmamızda örgütsel bağlılık türleri ile işten ayrılma davranışı arasındaki korelasyon incelendiğinde, duygusal bağlılık en güçlü negatif ilişkiye sahip bağlılık türü olarak gözlenmiştir. Meyer ve diğerleri de (2001) devam, duygusal ve normatif örgütsel bağlılık türlerinin üçünün de işten ayrılma oranı ile ters yönlü ilişki içinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu üç bağlılık türünden duygusal bağlılık işten ayrılma niyeti ile en güçlü ilişki içinde olan bağlılık türü olarak belirtilmiştir (Meyer vd, 2001: 21). Benzer şekilde Çekmecelioğlu (2006) da işten ayrılma eğiliminde duygusal bağlılığın etkisinin, diğer bağlılık türlerine göre daha fazla olduğunu ve hatta sadece duygusal bağlılığın anlamlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Bu noktada, duygusal bağlılık her iki iş güvencesizliği algısı açısından anlamlı

görülmüş olduğundan ve ayrıca işten ayrılma eğilimi ile güçlü korelasyon içinde olmasından dolayı, özellikle duygusal bağlılık boyutunun işten ayrılma niyetini açıklamada aracılık etkisine bakılmıştır. Hem Tablo 9 hem de Şekil 3'ten izlenebileceği gibi, nitel ve nicel iş güvencesizliği ile işten ayrılma davranışı arasında duygusal bağlılığın kısmi aracılık etkisine sahip olduğu görülmüştür. Araştırmanın temel sorusunu cevaplayan bu bulguyu yorumlamak gerekirse, bireyin işini ya da işe ilişkin bazı özellikleri kaybetme tehlikesi içinde olması, çalıştığı işyerine olan duygusal bağlılığı azaltma yoluyla işten ayrılma eğilimi içine girmesine neden olmaktadır.

Çalışmamızda cinsiyete göre iş güvencesizliği algısını incelediğimizde, kadın ve erkek banka çalışanlarının iş güvencesizliği algısı arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu durumda, iki cinsiyetin hem nitel hem de nicel olarak iş güvencesine yönelik algılarının birbirinden farklı olmadığını söylemek mümkündür. Elde edilen sonuçlardan farklı olarak, Johnson ve Hartley (1991), özellikle bankalarda çalışan kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında daha fazla iş güvencesizliği algısına maruz kaldıklarını bulmuştur (Johnson ve Hartley, 1991: 20) Aynı tespitin Kinnunen ve diğerleri (2000)'nin yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre de bankacılık sektöründe çalışan kadınların erkeklere kıyasla daha fazla iş güvencesizliği algısı hissettiği sonucunu ortaya koymuşlardır. De Witte ve diğerleri (2003) yaptıkları çalışmada da kadınların daha fazla iş güvencesizliği yaşadığını ortaya koymaktadır. Bizim çalışmamızda kadın ve erkeklerin birbirinden farklı olmayan iş güvencesizliği algısını, bankada her iki cinsiyet açısından eşit oranda işini kaybetme korkusu yaşatabileceği şeklinde değerlendirmek mümkündür. Kadınların artan oranda hizmet sektöründe istihdam edilmeye başlaması ile birlikte, erkeklerle benzer şekilde algı ve tutuma sahip olmaya başlamalarıyla açıklamak mümkündür.

Medeni durum değişkenine göre ise; Lim (1996), çalışanın eşini önemli bir iş dışı destek kaynağı olarak tanımlamaktadır. Fakat Naswall ve De Witte'nin (2003), bir eşin varlığının iş güvencesizliği ile ilişkili olduğu hipotezi desteklenmemiştir. Naswall ve Witte (2003), çalışanın kazancına yönelik bağımlılığının bir göstergesinin de yaşadığı evde çocuğu olup olmaması olduğunu belirtmiştir. Çalışmamızda ise, nicel iş güvencesizliği açısından her iki grup (bekar, evli) arasında anlamlı farklılık görülmemiştir. Ancak nitel iş güvencesizliği açısından, bekarların evlilere göre daha fazla nitel iş güvencesizliği algısına sahip oldukları anlaşılmıştır. Nicel iş güvencesizliği açısından çocuk sahibi olup olmama arasında herhangi bir farklılık görülmemiştir. Ancak, çocuk sahibi olmayanların nitel iş güvencesizliği algısı, çocuk sahibi olanlara göre daha fazla olmuştur.

Gelir ile iş güvencesizliği arasındaki ilişkiye bakıldığında, bireyin işinden elde ettiği gelirin nitel iş güvencesizliğini olumsuz yönde etkilediği sonucu elde

edilmiştir. Geliri bir iş özelliği olarak ele aldığımızda, bireyin bu iş özelliğine ilişkin herhangi bir kayıp endişesi yaşamasının nitel anlamda iş güvencesizliğini arttırması beklenen bir sonuçtur. Yine bir işe ilişkin özellik olarak tanımlanabilecek psikolojik taciz konusu hakkında bir değerlendirme yapılacak olursa, psikolojik tacize maruz kalmanın iş güvencesizliğini artıran bir faktör olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yapılan araştırmalar da iş güvencesizliği ile psikolojik taciz arasında hem tehdit eden hem de mağdur konumdakiler açısından bir ilişki olduğunu göstermektedir (De Cuyper vd., 2009). Bir diğer iş özelliği olan işteki pozisyona göre nitel iş güvencesizliğinin farklılık gösterdiği görülmüştür. Daha üst unvandaki çalışanların alt pozisyon ve unvandaki çalışanlara göre daha az nitel iş güvencesizliği yaşadığı izlenmiştir. Nicel iş güvencesizliği ise pozisyona göre farklılık göstermemektedir. Pozisyonlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamış olsa da, müdürlerin diğer pozisyonlarda bulunanlara göre nicel anlamda iş güvencesizliği algısı içinde olma durumları daha düşük seviyededir.

Örgütsel bağlılığı yordayan iş özellikleri incelendiğinde, yoğun çalışma temposunun bağlılığı azaltıcı bir etkiye sahip olacağı düşünülmüş ancak haftalık çalışma saatinin duygusal bağlanmada etkisinin olmadığı görülmüştür. Yapılan regresyon analizinde, işten elde edilen gelir az da olsa duygusal bağlanmayı artırıcı etkiye sahiptir. Özellikle çalışılan yıl göstergesi olan bankadaki kıdem, bankaya yönelik duygusal bağlılığın olumlu etkilemiştir. Çalışan personelin yaşlanması ve belli bir yılı doldurmuş olmasının kendisinin istihdam edilebilirliğini düşürdüğü ve alternatiflerinin azaldığını varsaydığımızda, bu durum beklenen bir sonuçtur. Ancak tersi yönde, bireye yapılan psikolojik tacizin, yani tacizde mağdur konumda olmanın, çalışanın bankaya yönelik duygusal bağlılığını olumsuz yönde etkilediği anlaşılmıştır. Psikolojik taciz ile örgüte olan bağlılık arasındaki olumsuz yöndeki ilişki diğer bazı çalışmalar tarafından da desteklenmektedir (Özler ve Ergun, 2008; Pelit ve Kılıç, 2012). Bununla birlikte, Tablo 8'den de görülebileceği gibi, hem nicel hem de nitel iş güvencesizliği algısına sahip olmak örgüte duygusal bağlanmayı olumsuz etkilemektedir.

5.Sonuç

Çalışma yaşamının güncel sorunlarından olan iş güvencesizliği önemli bir stres yaratıcı faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern çalışma yaşamının bu tehditkar olgusu çalışanların işlerine olduğu kadar çalıştıkları örgütlere yönelik davranışlarını da etkilemektedir. Bu çalışma ile iş güvencesizliği algısı içinde olmanın banka çalışanları tarafından çalıştıkları örgüt olarak bankaya yönelik tutumlarını etkilemesi ve işten ayrılma davranışı göstermeleri incelenmiştir. Çalışmanın giriş

kısımında iş güvencesizliği, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi teorik olarak incelenmiştir. Ardından giriş bölümde bahsedilmiş olan konular bankacılık sektörü özelinde nicel içerikli bir araştırmayla değerlendirilmiştir.

Çalışanların, örgüte yönelik bağlılık düzeyini belirleyen ana değişkenlerden birisi iş güvencesi algısıdır. İş güvencesi açısından endişe ve stres seviyesi yüksek olan çalışanın örgüt bağlılığının düşük seviyede olma ihtimalinin yüksek olacağı bilinmektedir. Nitekim, çalışmamızda da benzer bir sonuç elde edilmiş, özellikle nitel anlamda iş güvencesizliği algısının içinde olanlar, bir diğer ifadeyle işlerine ilişkin bazı özelliklerin kötüleşeceği endişesine sahip olanların örgütsel bağlılıklarının azaldığı görülmüştür. Giderek ağırlaşan çalışma temposu ve hedef baskısı altında performansını artırmak zorunda kalan bankacıların hissettikleri olumlu iş güvencesinin bankalarına olan bağlılıklarını arttıracakları düşünüldüğünde, bankanın insan kaynakları bölümlerinin iş güvencesi konusuna dikkatle eğilmelerinin önemli olduğu söylenebilir. Etkin örgüt yapısının kurulmasında ve süreçlerinin verimli işletilmesinde örgüt bağlılığı yüksek çalışanlar büyük önem taşıdığı için, banka yönetimlerinin de, iş güvencesi algısını çalışanda tesis etmek hususunda önlem alması gerektiği tavsiye edilebilir.

Çalışanın nicel ve nitel iş güvencesi algısının bulunduğu örgüte duygusal anlamda bağlılığının azalması yoluyla işten ayrılma yolunu seçiyor olduğu çalışmamız tarafından desteklenmiştir. Elbette ki, işini kaybetme tehdidi altında olan banka çalışanın iş güvencesi açısından daha iyi olanaklar sunan başka bir banka arayışına girmesi ihtimali artacaktır. Diğer yandan, çalışmanın bulguları dahilinde daha genç olan bankacıların, geliri ve kıdemlerinin de düşük olmasıyla birlikte daha fazla işten ayrılma eğilimi gösterdikleri de görülmektedir.

Bankaların mali durum, verimlilik, etkinlik, ekonomik şartlar kısıcında, pompalanan rekabet ortamı içinde, daha ağır hedeflerle oluşturdukları çalışma koşullarının, ve tüm bunlara ek olarak özellikle yöneticiler tarafından gerçekleştirilen psikolojik tacizin çalışanların nicel ve nitel iş güvencesizliğine etkileri dikkate alındığında, bu sürecin bireyi işten ayrılmaya sevk edecek kadar olumsuz olduğunu belirtmekte fayda vardır. Yaşanan iş güvencesizliği algısının işten ayrılmaya kadar geçen süreçte, insan kaynakları bölümünün örgüte duygusal bağlanmanın yollarını bulup bunları devreye sokarak yoğun yaşanacak işgücü devrini önleyebileceği düşünülmektedir.

Bankacılık sektörüne özgü olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın, bankacılıkta iş güvencesizliğinin doğasını anlamak açısından önemli bulgulara sahip olduğu söylenebilir. Özellikle, iş güvencesizliği algılıyor olmanın örgüte olan duygusal bağlılığı olumsuz etkilemek yoluyla, bireyin işten ayrılma eğilimi göstermesi yönündeki

bulgunun yazına bir katkısı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmanın bulguları, işgücü devri, işten ayrılmanın önüne geçilmesi, örgütsel bağlılık gibi konular üzerinde çalışmalar yapan uygulamacılar açısından da yararlı olacaktır.

EKLER

Ek 1. Değişkenler Arası Korelasyonlar

	Ort.	Std. Sap.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Cinsiyet (1)	-	0,475	1												
Yaş (2)	33,524	7,485	-,023	1											
Eğitim (3)	5,909	0,739	,076	-,119 [*]	1										
Meslekte Kıdem (4)	9,627	7,447	-,119 [*]	,949 ^{***}	-,249 ^{***}	1									
Bankada Kıdem (5)	8,266	6,759	-,027	,855 ^{***}	-,217 ^{***}	,881 ^{***}	1								
İş memnuniyeti (6)	3,286	1,079	,004	,419 ^{***}	-,088	,406 ^{***}	,365 ^{***}	1							
İşten elde edilen gelir (7)	4234,688	2146,170	,153 ^{***}	,514 ^{***}	,186 ^{***}	,470 ^{***}	,421 ^{***}	,319 ^{***}	1						
Nitel İş Güvencesizliği (8)	2,343	0,940	,064	-,023	-,024	-,048	-,027	-,172 ^{***}	-,140 [*]	1					
Nitel İş Güvencesizliği (9)	3,040	0,908	-,043	-,071	,010	-,059	-,074	-,430 ^{***}	-,245 ^{***}	,219 ^{***}	1				
İşten Ayrılma Eğilimi (10)	2,425	1,070	,028	-,332 ^{***}	,018	-,330 ^{***}	-,270 ^{***}	-,677 ^{***}	-,234 ^{***}	,232 ^{***}	,376 ^{***}	1			
Duygusal Bağlılık (11)	4,607	1,390	,033	,377 ^{***}	-,038	,367 ^{***}	,333 ^{***}	,553 ^{***}	,242 ^{***}	-,119 [*]	-,457 ^{***}	-,579 ^{***}	1		
Devam Bağlılığı (12)	4,290	1,144	,029	,044	-,080	,042	,083	,016	-,145 [*]	,186 ^{***}	-,015	-,072	,073	1	
Normatif Bağlılık (13)	4,186	1,267	,022	,316 ^{***}	-,062	,309 ^{***}	,313 ^{***}	,535 ^{***}	,196 ^{***}	-,040	-,442 ^{***}	-,488 ^{***}	,711 ^{***}	,325 ^{***}	1

KAYNAKÇA

- Allen, N.J. And Meyer, J.P. (1990). The Measurement And Antecedents Of Affective, Continuance And Normative Commitment To The Organization, *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Anderson, Christopher J., Jonas Pontusson (2007). “Workers, Worries and Welfare States: Social Protection and Job Insecurity in 15 OECD Countries”. *European Journal of Political Research*. v. 46, 211–235.
- Balay, R. (2000). Özel ve Resmi Liselerde Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığı: Ankara İli Örneği. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Chalal, A., Chalal, S., Chowdhary, B. (2013). Job Satisfaction Among Bank Employees: An Analysis Of The Contributing Variables Towards Job Satisfaction. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 2(8), 11-20.
- Çakır, Ö. (2007). İşini Kaybetme Kaygısı: İş Güvencesizliği. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (7), 117-140.
- De Witte Hans, Katharina Nasvall (2003). “Objective vs subjective job insecurity: Consequences of temporarywork for satisfaction and organizational commitment in four european countries”. *Economic and Industrial Democracy*, 24(2) : 193-207.
- De Witte, H. (2005). “Job Insecurity: Review of The International Literature on Definitions, Prevalence, Antecedents and Consequences”, *SA Journal of Industrial Psychology*, 31 (4): 1-6.
- De Witte, H., Nele, De Cuyper, N., Handaja, Yasmin., Sverke, Magnus. (2010). Associations Between Quantitative and Qualitative Job Insecurity and Well-Being. *International Studies of Management&Organisation*. 40 (1), 40-56
- De Witte, Hans (1999). “Job Insecurity and Psychological Well-being: Review of the Literature and Exploration of Some Unresolved Issues”. *European Journal Of Work And Organizational Psychology*, 8 (2): 156.
- De Witte, Hans (2005). “Job Insecurity: Rewiev of the International Literature on Definitions, Prevalence, Antecedents and Consequences”. *SA Journal of Industrial Psychology*, 31(4), 1-6.

- Dereli, B. (2012). İş güvencesizliği kavramı ve Banka çalışanlarının iş güvencesizliğine yönelik algılarının demografik özelliklerine göre incelenmesi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(21), 237-256.
- Gümüştekin, G. E. Özler, Derya E. ve Yılmaz, F. (2010). 360 derece performans değerlendirme sisteminin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. Business and Economics Research Journal, 1(1), 1-20.
- Günlük, M., Gökhan Özer, Murat Özcan (2013). “İş memnuniyetinin Muhasebecilerin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerindeki Etkisi”. Uluslararası Yönetim ve İktisat ve İşletme Dergisi, 9 (20): 57-76.
- Hellgren, J., Sverke, M., & Isaksson, K. (1999). A two-dimensional approach to job insecurity: Consequences for employee attitudes and well-being. European Journal of Work and Organizational Psychology, 8, 179-195.
- Keser, A. ve Yılmaz, G. (2009). "İşe Bağlanma" (İçinde) A. Keser, G. Yılmaz ve S. Yürür (Der.). Çalışma Yaşamında Davranış. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kinnunen, U., Mauno, S., Natti, J., Happonen, Mika. (2000). Organizational antecedents and outcomes of job insecurity: a longitudinal study in three organizations in Finland. Journal of Organizational Behavior, 21 (4), 443-459.
- Kümbül-Güler, B. (2008). Pozitif Psikoloji Bakış Açısından Çalışma Mutluluğu (s: 195-232) İş ve Özel Yaşama Psikolojik Bakışlar (Derleyen Tarık Solmuş). İstanbul: Epsilon Yayıncılık Hizmetleri.
- Kümbül-Güler, B. ve Gürsoy, S. (2014). Çalışma Yaşamında İşe Bağlanma. Türk Metal Dergisi. 175: 24-30.
- Luthans, F., D. Baack, L. Taylor (1987). “Organizational Commitment: Analysis of Antecedents”. Human Relations, 40 (4): 219-236.
- Meyer, J., Stanley, .D., Herscovitch ve Topolnytsky, L. (2001). ”Affective, Continuance, And Normative Commitment To The Organization: Meta Analysis of Antecedents, Correlates and Consequences”, Journal Of Vocational Behavior, 61, 20-52.
- Meyer, John P., Natalie J. Allen (1991). “The Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment”. Human Resource Management Review, 1 (1):61 – 89.
- Olufemi, K., Adebisi, K., Aderibigbe, J., (2013). Impact of Job Insecurity, Role Perception and Self Efficacy on Bankers’ Affective Wellbeing. IOSR Journal Of Humanities And Social Science, 16 (1), 59-67.

- Özer, G., M. Günlük (2010). “Örgütsel adaletin muhasebecilerin iş memnuniyeti ve işten ayrılma eğilimine etkisi”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2): 459-485.
- Porter, L., Steers, R., Mowday, R., Boulian, P. (1974). “Organizational Commitment, Job Satisfaction, And Turnover Among Psychiatric Technicians”. *Journal Of Applied Psychology*, 59(5): 603-609.
- Porter, Lyman W., Richard m. Steers (1973). “Organizational Work and Personel Factors in Employee Turnover and Absenteeism”. *Psychological Bulletin*, 80 (2), 151-176.
- Rusbult, Caryl E., Dan Farrell, Glen Rogers, Arch G. Mainous (1983). “Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty, and Neglect: An Integrative Model of Responses to Declining Job Satisfaction”. *Academy of Management Journal*, 31(3): 599 – 627.
- Rusyandi, D. (2015). Employee Engagement Toward Intention To Quit With job Insecurity As Moderating Variable At Government Bank In Bandung City. First International Conference on Economics and Banking (ICEB-15), 318-325.
- Seçer, Barış (2009). “İş Güvencesizliği: Türleri, Başa Çıkma Süreci, Belirleyicileri ve Sonuçları”, (Ed.) Aşkın Keser, Gözde Yılmaz, Şenay Yürür. *Çalışma Yaşamında Davranış: Güncel Yaklaşımlar*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Sverke, M., H. Hellgren, K. Naswall (2006). “Arbeitsplatzunsicherheit: über den Forschungsstand”, (içinde) Bernhard Badura, Henner Schnellschmdd, Christian Vetter (Ed.), *Fehlezeiten-Report: Arbeitsplatzunsicherheit und Gesundheit*, Springer, 62.
- Vatansever, Ç. (2014). Risk Değerlendirmede Yeni Bir Boyut: Psikososyal Tehlike ve Riskler. *Çalışma ve Toplum*. 1, 117-138.
- Whyte, William H. (2002). *The Organization Man*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press,

İŞYERİ MANEVİYATININ İŞ TATMİNİNE ETKİSİ

Ali İmran BOSTANCIOĞLU

Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin KAVİ

Yalova Üniversitesi

Özet: “Manevi” kelimesi, görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel ve maddi kelimesinin karşıtı şeklinde açıklanabilir. Dilimize Arapçadan geçen "Maneviyat" kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde maddi olmayan, manevi şeyler olarak açıklanmıştır. Var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi (metafizik) bir alanın bulunmadığını savunan maddeci akımın zıddı olarak maneviyat insanın ruhsal ihtiyaçlarını konu alan bir alan durumundadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de yoğun iş temposu içindeki insanın manevi (ruhsal) ihtiyaçlarının varlığı bir gerçektir ve iş yaşamının kişinin hayatındaki öneminden dolayı işyeri maneviyatı konusu yönetim ve organizasyon alanının ilgisini çekmeye başlamıştır.

Mitroff ve Denton işyeri maneviyatı kavramını bireyin hayattaki nihai amacını bulma, iş arkadaşlarıyla ve işle ilgili diğer kişilerle güçlü bir bağlantı geliştirme ve kendi inançları ile işyeri değerleri arasında uyum sağlama çabaları şeklinde tanımlayarak çalışanların birbirleriyle, yaptıkları işle ve işletme ile geliştirecekleri güçlü ilişkileri ön plana çıkarmışlardır. Ashmos ve Duchon işin anlamına vurgu yaparak toplumsal bağlamda yer alan anlamlı bir iş sayesinde beslenen, çalışanların içsel yaşamı şeklinde bir işyeri maneviyatı tanımlaması yapmıştır. Çalışmamızda iş yeri maneviyatının iş tatminine etkisini ele alınmıştır. Çalışanların iş tatminini etkileyen maddi ve maddi olmayan birçok faktör söz konusudur. Bunlardan biri de işyeri maneviyatıdır. Manevi açıdan kabul edilebilir bir ortam, çalışanların maddi olmayan tatmin düzeyiyle oldukça ilişkilidir. Özellikle müşteri beklentilerinin de sunulan hizmet gereği manevi bir boyut taşıdığı kurumlarda bu ortamı oluşturmak yöneticiler için yeni bir hedef durumuna gelmiştir.

Anahtar Kelime: Maneviyat, İş Yeri Maneviyatı, İş Tatmini

The Effect of Workplace Spirituality on Job Satisfaction

Abstract: The word “Spiritual” can be defined as invisible, perceived by senses, divine, unworldly and the opposite of physical. ‘Spirituality’ which

is a loan word from Arabic is defined as unworldly, non-material things. Unlike materialism which defends that all existing things are composed of a material and that an independent area from materials-metaphysics- would not exist, spirituality is an area which deals with spiritual needs of human beings. It is a fact that people with busy work life have some certain spiritual needs as it was also the case in the past. As a result, the issue of workplace spirituality draws the attention of the field of management and organisation due to the importance of work life on people's life in general.

Mitroff and Denton emphasized the importance of strong relations which employees will develop with each other, with their jobs and organisations by describing the concept of workplace spirituality as determining the ultimate goal of the individual in life, developing strong connections with his co-workers and other people related to his job, making efforts for providing consistency between his beliefs and workplace values.

Ashmos and Duchon underlined the meaning of work and described the workplace spirituality as the inner life of employees nourished by meaningful job in a social context.. Our study focuses on the effect of workplace spirituality on job satisfaction. There are numerous material and immaterial factors which influence the job satisfaction of employees. One of them is the workplace spirituality. Thus, an acceptable work environment from a spiritual point of view is strongly related to the satisfaction level of employees, which is nonmaterialistic. Creating such an environment has been a new target for managers especially in organizations where costumer expectations have spiritual dimensions in terms of services offered.

Key Words: Spirituality, Organisational Spirituality, Job Satisfaction.

GİRİŞ

Belirli amaçları gerçekleştirmek için oluşturulmuş sistemler olan kurumlar, girdi olarak çeşitli kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu kaynaklar içerisinde, kuşkusuz, en değerli olan insan kaynağıdır. Çünkü hammadde, sermaye gibi kaynaklar, ancak insanın fiziksel ve düşünsel katkılarıyla biçimlenir, değer kazanır. Diğer tüm girdileri sağlayan, planlayan ve uyumlu bir şekilde birleştiren güç, insan gücüdür. Dolayısıyla bu güç, bir maliyet unsuru olarak değil, verimli bir şekilde kullanılması gereken değerli bir kaynak olarak görülmelidir (Sabuncuoğlu, 2000:13). Şu hâlde tüm bu kaynakların kalitesinin artırılması ve efektif kullanılması önem arz etmektedir. “Birleştirici güç “olan insan kaynağının bu özellikli konumu örgütlerce işyeri maneviyatı oluşturularak desteklenecektir. Bu suretle sağlanan iş tatminiyle çift yönlü bütünlük sağlamış çalışan profili işletmelere de arzu edilen hedeflere doğru ilerleyecektir.

1980’li yıllara kadar “Fordist-Taylorist” paradigma tarafından bir maliyet unsuru olarak görülen örgütteki insan unsuru küreselleşme, uluslararası alana taşınan rekabet, gelişen teknolojiler, değişen üretim ve yönetim modelleri ile birlikte stratejik bir önem kazanmıştır (Bayat, 2008:73). Kuşkusuz işgörenlerin sahip oldukları yeteneklerin, rakiplerce taklit edilmesi oldukça zordur. İnsanların bilgi, beceri ve yeteneklerini tam olarak kopya etmek mümkün olmadığından, bir işgören, başka bir işgörenin yerini kolayca dolduramaz. Öte yandan bir örgütte belirli koşullarda başarılı olmuş bir insan başka bir örgütte başarılı olmayabilir veya değer yaratmayabilir (Bayat, 2008:83).

İnsan unsurunu girdi olarak kabul eden ve emek yönetimine ilişkin tedarik, seçim, terfi, eğitim, ücretlendirme gibi bazı bürokratik işlevleri içeren personel yönetimi insanı göz ardı etmiş ve sadece işlerin en iyi şekilde yapılması üzerine odaklanmıştır. (Bilgin vd. 2007:6-7). İnsan odaklı yaklaşımlar sonucunda personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçilmesiyle başlayan süreçte artık çalışan bir maliyet unsuru değil bir sermaye olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Küreselleşen dünyada bir örgütün sürdürülebilir rekabetçi üstünlük sağlayabilmesi için sahip olduğu en değerli işletme varlığının, o örgütte çalışanlar olduğu kabul edildiğine göre örgütler, sahip oldukları insan sermayesini ne derece verimli kullanırlarsa, yeniçağın yoğun rekabet ortamında ayakta kalmaları o derece kolaylaşacaktır. Çalışanlara güven duygusu verebilen, kuruma bir aile görünümü kazandırabilen, müşterilerin isteklerini en üst düzeyde tatmin edebilen kısaca, insanları anlayabilen işletmeler başarılı olmaktadır. Çalışma Psikolojisi, İKY, Örgütsel Davranış ve ilgili diğer alanlarda örgütsel hedeflere ulaşmak için çalışan odaklı yapılan binlerce çalışmaya rağmen son zamanlara kadar onun manevi yönünün ihmal edildiği söylenebilir. Tinsellik ya da maneviyat, bireyin çalışma hayatı dışında kalan tek yönü ve emek gücünün sahip olduğu potansiyelin de bir parçası olarak daha önce kullanılmamış âtil bir kapasitedir (Delen, 2017:113) Maneviyat özelde insanın içsel dünyasını temsil etmesinin yanında çalışma yaşamıyla da oldukça ilişkilidir. Bu doğrultuda, işyeri maneviyatı kavramı ortaya çıkmış ve maneviyatın iş yaşamına olan etkisi bir araştırma konusu olmaya başlamıştır. Kısaca işyeri maneviyatı, çalışanların, iş arkadaşlarıyla ve diğer insanlarla iletişim kurabilmek, çalışanların inançları ve işyeri değerleri arasında bir uyum oluşturmak için yaşamın ve iş hayatının anlamını araştırmaya yönelik çalışmalardır (Bekiş, 2013:22).

İşyeri maneviyatının, çalışanların işyerindeki psikolojik iyi oluş halleri üzerinde büyük bir etkisi söz konusudur. Bunlardan biri de iş tatminidir. İş tatmini en genel ifadesiyle çalışanların işyerinin sunduğu maddi ve manevi olanaklara yönelik

doyum derecesini ifade eder. Bu çalışmada da işyeri maneviyatının çalışanların iş tatminlerine ne tür bir etkisi olduğu ele alınmaya çalışılmıştır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Maneviyat Kavramı

Maneviyat dilimize Arapçadan geçmiş olup “mana” kökünden gelmektedir. Mana isim soylu bir kelime olup anlam kelimesini karşılamaktadır. Bu kelimeden türeyen manevi kelimesi bir sıfat olup “anlamla ilgili” olarak Türkçeye çevrilebilir. İngilizce-Arapça sözlüklerde manevi kelimesinin moral, ethical, spiritual, intangible (maddi olmayan), implicit (üstü kapalı) ve semantic (anlamsal) kelimeleriyle eşleştirildiği görülmektedir (<https://tr.bab.la/sozluk/arapca-ingilizce/%D9%85/#>).

“Manevi” kelimesi, görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel ve maddi kelimesinin karşıtı şeklinde açıklanabilir. Var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi (metafizik) bir alanın bulunmadığını savunan maddeci akımın zıddı olarak maneviyat insanın ruhsal ihtiyaçlarını konu alan bir alan durumundadır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/materyalizm>). Günümüz, maneviyat kavramına gösterilen ilginin giderek artışına tanıklık etmektedir. Akademisyenler ve araştırmacıların kavrama artan ilgisini toplumsal ve bireysel iki başlık altında toplamak mümkündür. Konuya toplumsal açıdan yaklaşan araştırmacılar, maneviyata artan ilgiyi genel olarak modernitenin kusurlarına karşı bireyin cevabı olarak kabul etme eğilimindedirler (Bubna-Litic, 2009:1-29).

Maneviyat, kişinin metafizik tecrübesine dayanan bir idrak, içsel ilham kaynağı, şahsî benliğini de aşan, onun üzerinde olan bir gerçek olduğu kadar, insanın kendisi ve diğer insanlarla münasebetlerini, kendi dışındaki canlılarla ve tüm evrenle bütünleşme hissi, hayat boyu kazanılan bilgilerin bir sonucu olarak hayatın derin manasını anlama ve kabul etmeye yönelik bir mücadele sürecidir (Çetinkaya vd., 2007:48). Bununla birlikte maneviyat, zihnin, dikkati eğitme ve farkındalığı saflaştırma gibi kapasitelerini geliştirmeye duyarlı “bir sanat olarak” görülmüştür (Walsh ve Vaughan, 1993:1-9).

Din psikolojisindeki araştırmacılar, dindarlığın ölçülmesinde ilerleme kaydetmişlerdir. Onlar, din ve maneviyatın ortak süreçlerden uzak olduklarını bulmuşlardır. Aslında bu iki kavram bilişsel, duygusal, davranışsal, kişilerarası ve fizyolojik yönleri de içeren kompleks değişkenlerdir. Hill ve Hood (1999) 17 farklı kategoriden 125 din ve maneviyat ölçeğini (inançlar, tutumlar, dini uyum, inanç gelişimi, köktencilik, ölüm karşısındaki tutum, cemaat bağlantısı ve tatmin olma durumu gibi)

incelemişlerdir. Diğerleri de dinin ve maneviyatın benzer çoklu yönlerini tespit etmişlerdir (Hill ve Pargament, 2015:348).

Sonuç olarak maneviyat, bireysel inanç ve uygulamalar, kutsalla ve evrenle bağlı olma hissi, benliğin gelişimi ve kişisel potansiyellerin gerçekleşmesi, anlam arayışı ve hayat memnuniyeti gibi konularla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Din ve maneviyat kavramlarına yönelik birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yaklaşımlardan bazıları bu iki kavramı zıt kutuplara yerleştirirken bazıları ise, bu iki kavramın birbirinden farklı ancak güçlü bir şekilde ilintili olduğunu ileri sürmüştür (Mattis ve Jagers, 2001:519-539; Zinnbauer ve Pargament, 2005:21-42). Benzer açmazların ahlakın tanımlanmasında da ortaya çıkmış, dinin ahlaka dayanak teşkil ettiği ya da dinlerden bağımsız ahlak anlayışının olup olmadığı sonuca bağlanamamıştır. Yine yapılan din tanımları da tanımlı yapan kişinin inanç ve gözlem yaptığı kitlenin inancına göre farklılık göstermektedir.

1.2. İşyeri Maneviyatı

Pre-endüstriyel dönem, manevi açıdan çalışma yaşamında kendi bünyesinde bazı gerçekleri barındırmıştır. Öyle ki, bu dönemde çalışma ilişkileri bir nevi aile ortamında gerçekleşmiştir. Usta, bir çırak ya da kalfa için baba rolünde olmuştur. Bu duruma hem batı kültüründen hem de Türk kültüründen şu şekilde örnekler verilebilir. Tarihçi Herbert Applebaum, Paris ya da Londra gibi şehirlerde bir fırıncının evinde, kalfalar, çıraklar ile fırıncının biyolojik ailesinin birlikte masaya oturduğunu, aynı evde kalıp gece birlikte uyuduklarını belirtmektedir (Applebaum, 1992:40). Bu dönemde ücretli kölelik yerine, ustaya itaat ve barınma iç içe geçmiş durumlardır (Sennett, 2002:35). Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Ahi birliğine mensup olanların çalışma ilişkilerinde bir samimiyet ve manevi bir iklim söz konusu olmuş, onlar için işyeri sadece maddi faktörlerin değil, ahlak, bilgi, erdem vb. unsurların da kazanım yeri haline gelmiştir (Muallim Cevdet, 2008:146-187).

Ancak, sanayi devrimi ile birlikte, çalışma ilişkilerinde yaşanan köklü değişim, bahsedilen iş ortamını değiştirmiş, insan fitratına aykırı olarak bireyi makineleştirmiştir. Kendisini 150 yıla yakın bir süre makine olarak kabul edilen bireyin, neo-klasik anlayışla birlikte, maddi ihtiyaçlarının yanında manevi ihtiyaçlarının da var olduğu anlaşılmış, bu doğrultuda, güvence, istikrar, iş tatmini, takdir edilme gibi unsurların çalışanların verimliliklerini artıracakları öngörülmüştür (Genç, 2008: 47-48).

Değişimler örgüt yapılarında da kendini göstermiş, eskinin piramit-hiyerarşik yapılarının yerini daha düz yapılar almıştır. Bu yapılar, iş birliği içinde oluşturulan ilişkileri vurgulamaktadır. Bu ilişkilerin sağlıklı olması için insanın manevi yönünü

temsil eden değerler önemli hale gelmiştir (Mishra, 1998). Bu gelişmelerle çalışanların işlerine sadece bedenleriyle değil, kişisel yetenekleri ve kendilerine has ruhlarıyla geldiği kabul edilmeye başlanmıştır (Claude ve Zamor, 2003: 361).

İnsan merkezli bir yapılanma için öncelikle insandaki düalist yapının her iki boyutunun ağırlığı ve etkisi konusunda doğru bir tespitle bulunmaya ihtiyaç vardır. Maneviyatın harekete geçirici sebatkar, kararlı ve denetimi gereksiz kılacak güven verici gücü en az kişinin maddi boyutu kadar önemlidir. Manevi ihtiyaçları karşılanan iş görenlerin oluşturduğu sinerji organizasyonu hedeflerine yaklaştırırken yönetimden gelen dönütler çalışanın iş tatminini artıracaktır. Bu doğrultuda, Kendall, iş-yeri ruhsallığının ve iç dünyamıza bir alan olarak odaklanmanın son zamanlara kadar örgütsel araştırmacıların genel olarak ihmal ettiği bir yön olduğuna dikkat çekmektedir (Kendall, 2012:38).

Farklı çalışmalarda işyeri maneviyatı ve örgütsel maneviyat ifadelerinin birbiri yerine kullanıldığını görülmektedir. Yine bazı araştırmacılar ülkemizde yapılan çalışmalarda maneviyat yerine ruhsallık kelimesini de kullanmışlardır. İşyeri maneviyatı tanımlamalarındaki anlam kargaşalarından çıkabilmek için cevaplanması gereken sorular bulunmaktadır. Bu sorulardan en önemlisi, iş yeri maneviyatı denince, çalışanların iş yerine maneviyatlarıyla gelmesinin mi yoksa iş yerinde manevi bir ortamın olmasının mı kastedildiği sorusudur. Pek çok bilim insanı, maneviyatı işyeri veya ortamı bağlamında tartışmaktadırlar (Giacalone ve Jurkiewicz, 2010:5).

Bu değerlendirmeyi yapan Giacalone ve Jurkiewicz, örgütsel maneviyatı işgörenlerin birbirleriyle paylaştıkları sevinçleri ve aidiyet duygularını sağlayan ve kolaylaştıran, örgütsel değerlerin yer aldığı örgüt kültürünün kanıtlandığı bir çerçeve olarak tanımlamışlardır (Giacalone ve Jurkiewicz, 2003:13). İşyerinde maneviyat, bireyin hayatındaki nihai amacını bulma, iş arkadaşlarıyla ve işle ilgili diğer kişilerle güçlü bir bağlantı geliştirme ve kendi inançları ile işyeri değerleri arasında uyum sağlama çabaları şeklinde tanımlanabilmektedir (Mitrof ve Denton, 1999:89). Ülkemizde konunun incelenmesine öncülük eden Seyyar’a göre örgütsel boyutta maneviyat, çalışma ilişkilerinde ve örgütlerde kabul edilen değerler bütünüdür (Seyyar, 2009: 44).

Maneviyata sahip olduğu düşünülen örgütlerin daha üretken ve daha esnek olduğuna dair güçlü kanıtlar mevcuttur (Fry,2003:693-727). Çalışma hayatında manevi duyguların varlığı ve bunların yaşatılması, güven iklimini pekiştirmekte, örgüt içi barışı, örgüt üyelerinin kişisel mutluluklarını ve örgütsel performansın gelişimini sağlamaktadır (Seyyar, 2009:45). İşte anlamın kavramsallaştırılmasında veya anlaşılır kılınmasında işin bilinmesi ve amaç rol oynamaktadır. Bilinmesinden kasıt işin

tamamlandığının diğerleri tarafından görülmesidir. Amaç ise, çalışanların işin sonucunun daha başka neler ile bağlantılı olduğunu anlamasıdır (Ariely vd., 2008:672).

Maneviyatı örgütsel düzeyde analiz eden Mitrof ve Denton beş farklı model geliştirmişlerdir (Mitroff ve Denton, 1999a:83-92):

1) Dini Örgüt: Bu tip örgütler sadece dini inanç ve pratiklerle ilgilenir ve maneviyatı görmezden gelirler.

2) Evrimsel Örgüt: Bu yapıdaki örgüt dikkatini yalnızca varoluşsal manevi sorunlara yöneltmiştir, dini normlar ve pratikler bu örgütün ilgi alanı değildir.

3) Geri Kazandıran Örgüt: Bu bünyedeki örgütler, çeşitli bağımlılıklardan (alkol, madde bağımlılığı, işkoliklik, kontrolsüz öfke vb.) mustarip olmuş çalışanlarını manevi pratiklerle iyileştirip onları geri kazanmaya yoğunlaşır.

4) Sosyal Sorumluluk Sahibi Örgüt: Bu örgütler, genellikle makro düzeydeki toplumsal sorunlara (çevre kirliliği, kadına şiddet, toplumsal huzur, gençlerin nitelikli eğitim almaları vb.) eğilirken, mikro düzeyde (örgüt içinde) çalışanlarını, maneviyatlarını sergileyip sergilememe konusunda tamamen serbest bırakırlar.

5) Değer Temelli Örgüt: Bu örgütler önceden belirlenmiş pozitivist iş normlarına sahip oldukları için, bu normlar ile çelişen her türlü manevi veya dini ifade ve pratiğe izin vermezler.

İşyeri maneviyatıyla ilgili ele alınması gereken bir diğer kavram da manevi emek kavramıdır. Çalışanların maneviyatlarının, kurumun sunmuş olduğu hizmetin bir parçası olarak metalaştığı ya da çalışanların maneviyatlarına ilişkin hisleri ve bunları ifade etme biçimleri açık bir şekilde bir takım kodlanmış normlara bağlandığı ve bu belirlenmiş normlara aykırı hareket edilmesi halinde bir takım düzenleyici mekanizmaların harekete geçirildiği durumlar, tinsel emek olarak tanımlanmaktadır (McGuire, 2010:77).

Örgütler, piyasa genelinde sunulan ürün ve hizmetler dışında özel tercihleri bulunan müşteri kitlelerini yakalayabilmek için, sunmakta oldukları ürün ve hizmetlerde farklılaşma yoluna gitmektedirler. Maneviyatın yükselişe geçtiği günümüzde, kurumlar piyasadan gelen bu yöndeki taleplere göre uygun ürün ve hizmetler geliştirmekte veya hizmet sunumlarını bu talepler doğrultusunda yeniden düzenlemektedirler. Söz konusu eğilim, üretim sektöründe çalışanlar açısından belirgin bir sonuç doğurmasa da hizmet sektörü çalışanları, duygusal emek sürecinde olduğu gibi, bir takım kurumsal taleplerle karşı karşıya kalmaktadır. Müşterilerin sahip oldukları inanç ve değerler doğrultusunda hizmet alacakları düşüncesiyle tercih ettikleri kurumlarda, karşılarında, kendi inanç ve değerlerini paylaşan ve kurumun çizmiş olduğu profille örtüşen çalışanlar görmek istemektedirler (Delen, 2017:136). Kurumun

normları, değerleri, doktrinal inanç ve davranışları ile uyumlu bir yapıya sahip olan kişiler, kendilerinden beklenen tinselliğe ilişkin gösterimlerde daha az uyumsuzluk yaşamaktadırlar. Tinsel (manevi) uyumsuzluk temelde kişinin nasıl hareket ettiği ile nasıl hareket etmek istediği arasındaki çelişkiyi yansıtmaktadır. Tinsel emekte gerçeklik ve içtenlik daha büyük bir öneme sahiptir. İyi ya da kötü niyetli olarak rol yapma, ikiyüzlülük veya tinsel açıdan takiiye olacaktır. Duygusal emek sürecinde, müşterilerin bu tür yaklaşımı fark etmeleri halinde, bu durumu kabul edebilmelerine karşın, tinsel emek sürecinde benzer bir tolerans gösterilmemektedir (McGuire, 2006:5)

1.3. İşyeri Maneviyatının Boyutları

Milliman vd. (2003) işyeri maneviyatını, ölçek geliştirme çalışmalarında, anlamlı iş (meaningful work), topluluk duygusu (sense of community), örgütsel değerlerle uyum (alignment with organizational values), örgütsel bağlılık (organizational commitment), işten ayrılma niyeti (intention to quit), içsel iş tatmini (intrinsic work satisfaction), işe dahililik (job involvement) ve organizasyonel tabanlı benlik saygısı (organizational based self-esteem-OBSE) boyutlarında incelemişlerdir (Milliman vd.,2003:434). Konuyla ilgili bir diğer ölçek Kinjerski ve Skrypnik (2006) tarafından geliştirilen işyeri maneviyatı ölçeğidir. Bu ölçekte işyerinde maneviyatı, işin çekiciliği, mistik deneyim, ruhsal/manevi bağ ve topluluk duygusu/hissi olarak isimlendirilen dört alt boyuttan oluşmaktadır. İşin çekiciliği, bir kişinin ulvi amaçları olan bir işe sahip olma inancını ifade eder. Bu boyut kişinin bireysel değer ve inançlarının, çalıştığı işin değer ve inançları ile uyumunu gösterir. Ruhsal / Manevi bağ, kişinin kendisinden daha büyük, daha yüce birine ya da güce bağlanma hissiyatını içerir. Mistik deneyim boyutu, olumlu enerjik ve canlı olma durumunu, kişinin kusursuz olma duygusunu, kişinin kendinden geçme durumunu ifade eder. Topluluk duygusu /hissi, önemli ve kritik boyuttur. Başkalarıyla kurulan derin bağları veya ilişkileri ifade eder (Kinjerski ve Skrypnik, 2006:1- 16).

İşyerinde maneviyat konusunu ciddi bir şekilde araştıran yönetim uzmanları, çalışmalarını kantitatif ve kalitatif yöntemlerle sürdürmektedirler, çünkü eğitim donanımları bunu gerektirmektedir. Örgütlerde maneviyatla ilgili sorularına cevap ararken örgütsel bilimin söylem ve metotlarını kullanmaktadırlar. Ancak maneviyat gibi metafizik bir konuda pozitif bilimin yöntem ve araçlarını kullanma yaklaşımı, maneviyat ile organizasyon teorisi temelde birbirinden farklı alanlar olduğundan, birçok önemli soruyu açıklamaz bırakmaktadır (Benefiel, 2003b:371).

1.3.1. Anlamli İş

İnsan hayatında temel amaç, mutlu sonlardan çok uğruna çalışabilecek bir amaç veya yön bulmaktır. Anlamli iş çalışanların görev amaçları uğruna öz-benliklerini her yönüyle süreçte ifade edebilmesidir (Cline, 2015:21). Mutluluk, bir şeyin elde edilmesiyle son bulan bir duygu durumu iken; anlam, kişinin kendisinden bir şeyler vermesiyle bazen daha stresli bir duygu durumu ile devam eder. Nitekim daha iyi olanak ve kariyer varken daha az kazançlı bir işe kendini feda edenlerin durumu bu noktayla açıklanabilmektedir (Göçen, 2017:59).

Din ve maneviyat doğası gereği psiko-sosyal fenomenlerdir. Ayrıca din ve maneviyat, hayat boyu gelişen, zihinsel, fiziksel, duygusal fenomenlerle ve kişilikle ilişkili bir kavramdır (Hill vd., 2013:88-92). Ancak maneviyat dinden ve dindarlıktan ayrıldığı gibi dinin içinde yer alan unsurları da ihtiva etmektedir. Burada din daha sınırlı, bireysel ve kurumsal unsurları ve sınırları ihtiva eden bir yapı olarak gözlemlenirken, maneviyat bireysel tecrübeyi, kişisel aşkınlığı, bilinç üstü duyarlılığı ve anlam arayışı gibi unsurları tarif etmek için tercih edilen bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır (Hill vd., 2013:97). Yine alan yazın incelendiğinde manevi yaşamın genel anlamda üç farklı türü ya da anlamı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki teolojilerdeki düşünce ve pratiğin nedeni olarak ileri sürülen hem geniş hem de dar olarak tasavvur edilen Tanrı- yönelimli bir manevi yaşam. İkincisi bir kimsenin çevrebilim ya da tabiat ile ilişkisini vurgulayan dünya yönelimli bir manevi yaşam. Üçüncüsü de insan başarısını ya da potansiyelini vurgulayan “hümanistik” (ya da insan yönelimli) bir manevi yaşam. Kısaca maneviyat kişinin “anlam” sistemi ve bu anlam doğrultusunda yaşadığı duygusal tecrübelerin, sahip olduğu düşüncelerin ve bu etki doğrultusunda sergilediği davranışların bütünüdür (Zinnbauer ve Pargament, 2013:62-101).

1.3.2. Topluluk Duygusu

Berschied, insanın doğumundan ölümüne kadar, tüm yaşantısı boyunca çeşitli insan ilişkileri içinde olduğunu ve insan duygu ve davranışlarının bu ilişkiler göz ardı edilerek anlaşılmasının mümkün olmadığını söyler (Berschied, 2003:38). İnsan ancak başkasıyla ilişki içinde olduğu ve ilişkileri sürdürebildiği sürece hayatında bir anlam bulur. Martin Buber’in vurguladığı gibi “Benin ben olmak için bize ihtiyacı vardır” (Ruben, 2013:51).

İş yerindeki topluluk duygusu, insanların kendilerini birbirlerine bağlı olduğu ve bireyin iç dünyası ile diğerlerinin iç dünyası arasında belirli bir ilişki olduğu inancına dayanmaktadır (Milliman vd., 2003:426-447). Kavram, diğer bireyler ile

birlikte derin bir bağ ya da ilişki içerisinde olma yani topluluğa ait olma duygusunu kapsamaktadır (Ashmos ve Duchon, 2000:134-145; Milliman vd.,2003:426-447). İşyerinde ruhsallık topluluk duygusu gerektirir; çünkü böyle bir işyerinde insanlar birebir gönülden bağlıdır, birbirlerine saygı duyar ve karşılıksız ilgi gösterirler. İnsanlar modern çağda hayatlarının büyük bir bölümünü işyerinde geçirmektedir. Çalışanlar açısından hayatlarını bu denli yoğun geçirdikleri ortam güçlü grup değerleri üzerine oturtulmadıkça kuruma veya kişiye finansal ve ruhsal anlamda fayda sağlaması beklenmez. Bu açıdan topluluk duygusunun hâkim olduğu işyeri kültürü “ruh-dostu” çalışma ortamına öncül olur (Duchon ve Plowman, 2005:814).

1.3.3. İşyeri Değerleriyle Uyum

Yaşam değerleri ile ilgili kapsamlı çalışmalar yapan araştırmacı Schwartz’ın (1992; 1994; 1996; 1999) modelinde değerler insan yaşamına yol gösteren ve önem dereceleri farklılaşan (competing values); istenilen, belirli bir duruma özgü olmayıp tüm durumlara yayılan hedefler olarak tanımlanmaktadır. Ona göre değerler, nesnel-liği olmayan, duyguya dayalı öznel düzlemdeki inançlardır ve insanların ulaşmak istedikleri hedeflerle ilgilidirdiler. Değerler ayrıca, belirli bir aksiyon veya durumun ötesine geçen soyut hedeflerle (başarılı olmak gibi) ilişkilidirler ve bu çerçevede neyin “doğru” neyin “yanlış” olduğuna ilişkin bireysel norm ve tavırların göstergeleridir. İnsan davranışının altında yatan özelliklere vurgu yaptıkları için değerler belirli bir politika, olay veya durum karşısında bireyin değerlendirme yapmasında yardımcı olurlar. Genel anlamda değerlerin yol gösterici, bireye özgü, durumdan bağımsız kavramlar olduğu ve önem derecesinin bireyden bireye değişebileceği söylenebilir (Özcan, 2012:25).

Kolodinsky’e göre işyeri ruhsallığı en temel ve bireysel düzeyde kişinin ruhsal idealleri ile çalışma ortamındaki değerlerin bütünleşmesi olarak görülebilir ve bu olgu üç temel düzeyde incelenmelidir: işyerinde kişisel ruhsallık bağlamında işyeri ruhsallığı, örgütsel ruhsallık olarak işyeri ruhsallığı ve çalışanın ruhsal değerlerinin işyerinin ruhsal değerleri ile karşılıklı etkileşmesini içeren etkileşimli işyeri ruhsallığıdır (Kolodinsky vd.,2008:466).

ve organiza İşte anlamın kavramsallaştırılmasında veya anlaşılır kılınmasında, “işin bilinmesi” ve “amaç” rol oynamaktadır. Bilinmesinden kasıt işin tamamlandığının diğerleri tarafından görülmesidir. Amaç ise, çalışanların işin sonucunun daha başka neler ile bağlantılı olduğunu anlamasıdır(Ariley vd.,2008:672).İnsan sadece ekonomik kaygıları olmayan, çok yönlü bir varlıktır. Düşünen bir varlık olan insan, hayata her zaman bir anlam katma çabası içindedir. İnsanların işyerinde fizyolojik

ihtiyaçları ve sosyal güvencesi dışında, ruhsal ihtiyaçları, arzu ve istekleri, amaç ve hedefleri de vardır. Bundan dolayı insanlar, bir taraftan ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde para kazanmak için çalışırken, bir taraftan da ruh dünyasını tatmin edecek hayatına anlam katacak değerler doğrultusunda yaşamak ihtiyacı içerisindedir (Seyyar ve Evkaya, 2015).

1.4. İşyeri Maneviyatının Yararları

İşyeri maneviyatı üzerine yapılan ilk araştırmada (Reich,1981) yaptıkları işi anlamlandıran çalışanların, işlerini kendilerine yapılan ödemeden ibaret görmediklerini, bundan dolayı daha fazla çaba sarf ettiklerini ortaya koymuştur (Yolsal, 2016:21). Bireysel ihtiyaçları karşılayan manevi bir vizyon, çalışanlar ve örgüt arasında oldukça kuvvetli bir bağ oluşturabilir ve bu şekilde çalışanların motivasyonunu, ekip ruhunu ve örgütsel hedeflere olan bağlılıklarını güçlendirebilmektedir (Neck ve Milliman, 1994:9-16).

İşyeri maneviyatının önemli faydalarından biri de yabancılaşmaya neden olan sebepleri oradan kaldırmasıdır. İşletme disiplinde yabancılaşma, çalışanın yaptığı işi anlamsız bulması; örgüt içindeki diğer insanlarla iyi ilişkiler kuramaması; örgüt içinde kendisini yalnız, yetersiz ve güçsüz hissetmesi; örgüt içinde geleceğine ilişkin umutlarının olmaması ve kendisini kurulan ve işleyen bir sistemde yer alan basit bir çark olarak algılaması biçiminde tanımlanmaktadır (Elma, 2003: 8990).

Örgüt yöneticileri saldırgan davranışların bir nedeninin de işyerinde maneviyat eksikliği algılamaları olduğunu bilmelidirler. İşyeri maneviyatının örgütler için birçok faydası bulunmaktadır. İşyeri maneviyatı, çalışanların işlerine karşı daha olumlu yaklaşımları ve işyerlerinin daha hızlı büyümesi, verimliliğin artması, örgütsel performansın yükselmesi, iletişimin iyileşmesi ve daha fazla takım ve topluluk anlayışı gibi bulgularla bağlantılıdır (Lopez, 2009:273).

Büte (2018) işyeri maneviyatı türlerinin saldırganlık davranışları üzerindeki etkilerini tespit etmek için yaptığı çalışmasında, algılanan işyeri maneviyatının saldırgan davranışlardan en fazla “düşmanca davranışlar” gruplaması (kızgın bakışlar, sessiz kalma, dedikodu çıkarma, söylenti yayma, sözlü cinsel tacizde bulunma gibi) üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Düşmanca davranışların işyeri maneviyatıyla açıklanma düzeyi %51,3’tür. Algılanan işyeri maneviyatının ikinci olarak “açık saldırgan davranışlar” üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Açık saldırgan davranışların (vurma, itme, çekme, hırsızlık, ısırma, tükürme gibi) işyeri maneviyatıyla açıklanma oranı %37,1’dir (Büte, 2018:909).

Bruce, çalışmasında ruhsallığın yararlı bir şekilde egemen olduğu iş ortamında, farklı dünya görüşüne sahip kesimlere eşit imkânlar sunulduğunu ve farklı

görüşlere saygı duyulduğunu belirtmiştir. İşyeri ruhsallığı bu açıdan çalışanın kendisini çevresinden ayrı tutması ve sadece beklenen görevlerini beklenildiği gibi gerçekleştirmesi anlamına gelmemektedir; tam tersine kişinin işyerinde doğal bir şekilde birçok yönünü ifade etmesi anlamına gelmektedir (Bruce, 2000:460-472).

Kumar ve Kumar, yaptıkları alan yazın taraması sonuçlarına göre, işyerinde ruhsallığı benimseyen kurumların ruhsal gelişimden yoksun olanlara kıyasla yüksek verimlilik, düşük çalışan değişim oranlarına sahip olduklarını, rakipleri karşısında üstünlük elde ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca çalışmalarında işyeri ruhsallığının işyerinde stresin üstesinden gelmek için iş-yaşam dengesi sağlamada etkili olduğu, kişisel ve örgütsel düzeyde çeşitli olumlu sonuçlara yol açtığı tespit edilmiştir (Kumar ve Kumar, 2015:278).

İşyeri maneviyatının çalışanın takibi ve izlenmesiyle ilişkisinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Hırsızlık, güvenlik ihlali, sahtecilik ve usulsüzlük yüzünden kayıpları önlemek çalışan izlemenin ana sebebidir. Fakat iş verenler, artan üretkenlik ve işyeri kültürünü daha iyi anlamakla ortaya çıkan yararları da gözetirler. Örneğin binlerce lokantada kullanılan çalışan takip programı, her sunucudaki işlemleri, çalışan hırsızlığını gösterebilecek örüntüleri bulmak için inceler. Aynı bilgi, yöneticilere, yöneticilik potansiyeli olan yüksek verim sergileyen çalışanları tanımlamaya da olanak sağlar. Filo arabalarının GPS takibi; sürücülerin hızını, agresif biçimde sürüş yapıp yapmadığını veya uzun, izinsiz molalar verip vermediğini belirler ve çalışılmayan zaman için çalışana fatura çıkartır. GPS izleme analizleri, işverenlere aynı zamanda sürücünün vaktini daha etkin kullanma ve akaryakıt tüketimini azaltma olanağı sağlar (DeCenzo vd.,2017:90).

Teknolojik tedbirler kullanarak kayıpların, olumsuz çalışan davranışlarının, müşteriye olumsuz etkilemeye yönelik her aksaklığın minimum seviyelere çekilmesinin çok uluslu ve büyük ölçekli örgütler için vazgeçilmez olduğu kesindir. Fakat ülkemiz gibi ekonominin çarklarının orta ve küçük ölçekli işletmelerle, hatta esnaf yapılanmasıyla döndüğü düşünüldüğünde teknolojik önlemlerin yatırım maliyetlerine getireceği ek yük dahi bizi işyeri maneviyatını düşünmeye sevk eder. Kaldı ki çalışan manevi-vicdani bir sorumluluk hissetmedikçe her önlemin bir açığını yakalayacaktır. Bazen birkaç dakikalık bir elektrik kesintisinin, bir sistem hatasının işletmeler açısından nelere mal olacağı ortadadır.

Örneğin, Khanifar Müslüman bir toplumda yaptığı araştırmasında, iş yeri maneviyatı boyutları arasında Allah'ın gözetimi boyutunu da değerlendirmiştir. Yazara göre insanların, davranışlarının Allah tarafından görüldüğüne ve hesabının verileceğine inanmaları, insan davranışlarının belirlenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı iş yerlerinde Allah'ın varlığına ve O'nun yaptıkları her şeyi

gördüğüne inanan çalışanlar, işlerini düzgün ve dürüstlükle yapacaklar, işten kaytarma niyetinde olan çalışanları da doğru yola teşvik edeceklerdir. Başka bir ifade ile insanların ruhuna ne kadar çok doğru inanç nüfuz ederse o kadar sosyal gözetim sistemine gerek kalmayacak, böylece çalışanlar kendi kendilerini kontrol edebileceklerdir (Khanifar vd., 2010: 568).

C.Taylor’a göre, toplumun kutsal yapısı bir kez ortadan kalktığında, sosyal düzenlemeler ya da eylem tarzları artık varlıkların düzeni ya da Tanrı buyruğu temeline oturmadığında, bunlar çıkar için kullanılmaya daha müsait hale gelmektedir. Benzer şekilde, çevremizdeki varlıklar varoluş zincirindeki konumlarının getirdiği önemi kaybettiklerinde, bizim tasarılarımız için, hammadde ya da araç olarak, görül-meye açık hale gelirler (Bozkurt, 2006:44-45). Bundan hareketle maneviyatın kaosu önleyen, düzen oluşturunca bir gücü olduğundan bahsedilebilir.

1.5.İşyeri Maneviyatı Kaynaklı Zararlar

Benefiel (2003b:367) hala devam etmekte olan birçok çalışmanın amacını sorgulayarak, “maneviyat örgüt performansını nasıl etkiler”i bulmayı hedefleyen çalışmaların arkasında gizlenen bazı etik soruları sormuştur. Örneğin, en nihayetinde maneviyat materyalle ya da maddeyle alakalı olmayan bir konu ise, maneviyatı örgütsel yaşama eklemleyerek kazanılacak olan materyale odaklanmak uygun mudur? Maneviyatı maddi kazanca bağlayarak örgütleri maneviyatla tanıştırmak, yarardan çok zarar vermez mi? Bu durum acaba çıkarıcı ve etik olmayan bir yaklaşım değil midir (Örgev ve Günelan, 2011:56).

Bir yandan günümüz insanının işyerine kendini (manevi, kültürel, politik vb.) bir bütün olarak getirmesi teşvik edilirken, diğer yandan bütünlüğü oluşturan bileşenlerin en önemlilerinden biri olan dini kimliklerin ifade edilmesi söz konusu olduğunda aynı yapıcı ve teşvik edici yaklaşımın yerini çekincelerin ve kısıtlamaların alması, bu yaklaşımların en büyük açmazıdır (Yolsal, 2016:14-15).

Din temelli iş yeri maneviyatı, belirli bir inancın daha iyi, ahlaken daha üstün ya da diğerinden daha değerli olduğu gibi bir büyüklenme duygusuna yol açabilmektedir. Özellikle iş yeri liderinin/yöneticisinin dini inancı, iş yerinde bir takım potansiyel kaygıları da beraberinde getirebilmektedir. Bu durum, iş yeri lideri ile benzer dini inançlara sahip olanlara kayırmacılık veya baskı sonucunu doğurabilmektedir. İş yeri maneviyatı, sadece belirli bir dinin bakış açısıyla değerlendirilirse, bu dini paylaşmayanları dışlayabilmekte ve iş yerinde birlikteliğe değil, bölücülüğe yol açabilmektedir (Fernando, 2005: 4).

Manevi yaklaşımların birçoğunda ve dinlerin iç dünyaya yönelik tasavvufi boyutunda sorunları veya yanlış uygulamaları hemen tepki vermeden zamana bırakan, müeyyide uygulamadan izlemeye yönelik bir tutum geliştirme görüldüğü söylenebilir. İşyerine maneviyatla gelenler bağlamında bu tür anlayış ve uygulamalar örgüt içindeki farklı yapıdaki çalışanlar veya yönetim açısından su istimale açık alanlar bırakabilir. Kurumun sağladığı manevi ortamda da aynı sorunlarla karşılaşmak mümkün olabilir. Bu itibarla iş yaşamının karşılıklı çıkar ve kazanımlar ekseninde kurulmuş bir yapı olduğunun unutulmaması ve hukuki düzenlemelerin ve iş sözleşmelerinin rasyonel yaptırımlarına olan ihtiyacın işyeri maneviyatı uğruna göz ardı edilmemesi önem taşımaktadır.

2. İŞ TATMİNİ

İş tatmini, davranış içeren motivasyondan bir tutum olarak farklıdır. Fakat literatürde sistematik olarak incelenmesi ilk olarak motivasyon kuramlarıyla gerçekleşmiştir. (Yüksel, 2005: 294). İş tatmini (job satisfaction) kavramını stres ve yorgunluğu en aza indirecek yöntem ile çalışmak şeklinde Taylor ve Gilbert ilk olarak 1911 yılında kullanmıştır. Hawthorne araştırmalarının bu konudaki esas bilimsel çalışmaların başlangıcı olduğu kabul görmektedir (Yazıcıoğlu ve Sökmen, 2007: 74).

İş tatmininin kavramsallaştırılmasında iki yaklaşımdan söz edilmektedir: Küresel Yaklaşım ve Özellik Yaklaşımı. Küresel Yaklaşım, iş tatminini genel olarak ele alır. Tek bir değerlendirme ölçeği kullanarak, çalışanların genel olarak işlerinden tatmin olup olmadığını ölçmek ister. Özellik yaklaşımı ise, birden fazla faktörleri inceler ve bireylerin tatminini derinlemesine ölçmeye çalışır. Örnekle açıklamak gerekirse, küresel yaklaşım, “Genel olarak işimden memnunum” gibi tek bir soru ile ölçmeyi uygun bulur. Özellik yaklaşımında, örneğin Spector’un iş tatmini ölçeğinde olduğu gibi bireyin iş tatminini sınavan ücret, kariyer fırsatları, yöneticilerle iletişim, çalışma koşulları gibi birçok faktöre yer verilir (Riggio, 2014:218).

"Satisfaction" ifadesi yurt içi araştırmalarda tatmin ve doyum olarak kullanılmıştır. İş doyumunu, bireyin işini ya da işle ilgili yaşantısını, memnuniyet verici veya olumlu bir duygu ile sonuçlanan bir durum olarak algılamasıdır. İş doyumunu, çalışanların bedensel ve zihinsel sağlıkları yanında, bireysel fizyolojik ve ruhsal duyguların bir belirtisidir. İş doyumunu denince, işten elde edilen maddi çıkarlar ile çalışanın beraberce çalışmasından zevk aldığı iş arkadaşları ve ürün meydana getirmenin sağladığı bir mutluluk akla gelmektedir (Şimşek, vd., 1998: 160). Bir diğer ifadeye göre, iş tatmini, iş görenin işini, iş yaşamını değerlendirmesine dayanarak sağladığı haz duygusudur (Luthans, 1992:12).

Konuya iş tatminini etkileyen faktörler açısından bakıldığında, Coomber ve Barriball (2007) iş tatmininin kendisini etkileyen birçok unsurla birlikte karışık bir bileşen olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bireysel farklılıklardan dolayı iş tatminini etkileyen faktörlerin de çalışandan çalışana değiştiği söylenebilir. Porter ve Lawler (1968) iş tatmini üzerinde etkili olan faktörleri iç tatmin ve dış tatmin olarak ikiye ayırmışlardır. Bunlardan iç tatmin faktörleri, işin kendisi ile ilgili olup, bunlar; başarı duygusu, bağımsızlık duygusu, özgüven hissi, zafer hissi, geri bildirim, kontrol hissi ve işten elde edilen diğer benzer duygular olarak sayılabilir. Dış tatmin faktörleri ise direkt işin kendisi ile ilgili değildir. Dış tatmin faktörleri ise amirden gelen övgüler, iş arkadaşları ile iyi ilişkiler, iyi bir çalışma ortamı, yüksek maaş, refah ve benzeri unsurlar olarak sayılabilir. Glisson ve Durick ise (1988) iş tatmininin ana faktörlerini; çalışanın kendisi (demografik değişkenler, yetenek ve kişilik özellikleri), iş (işin özellikleri ve iç ödüller) ve örgütsel özellikler olarak belirtmişlerdir (Chen, 2008:105-118).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Friday ve Friday (2003; 429-430), Crosman ve Abou-Zaki (2003; 369), Savery (1996; 19), Lam (1995: 74) iş tatmini boyutlarının ücret, güvenlik, terfi, liderlik, yönetim tarzı, çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı, takdir edilme ve işin kendisi gibi faktörlerden oluştuğunu belirtmişlerdir (Erdil vd., 2004; 19).

Çalışanların tatmin düzeyini etkileyen faktörlerin yapılan çalışmalarda genel olarak bireysel ve örgütsel faktörler olmak üzere iki grup altında incelendiği görülmektedir. Bireysel ya da kişisel faktörler, bireylerin farklı düzeylerde tatmin olmalarını sağlayan etkenlerdir. Bireysel faktörler yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, mesleki statü ve kıdem, kişilik, zekâ, sosyo-kültürel çevre ve çalışma süresi olarak sıralanırken, örgütsel faktörler ise fiziksel özellikler, işin niteliği, özendirme, yönetim tarzı ve denetim biçimi, güvenlik duygusu, kararlara katılma, iletişim, ücret, gelişme ve terfi imkanları, rekabet, çalışma şartları, birlikte çalışılan kişiler ve örgütsel ortam olarak sıralanabilir (Tengilimoğlu, 2005:27).

Aksaraylı'nın yaptığı çalışmada; 2008-2012 yılları arasında iş tatmini konusunda yapılan lisansüstü tezler tematik olarak incelenerek konusal yönelimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 292 lisansüstü tez nitel olarak derinlemesine incelenmiştir. 2008-2012 yıllarını kapsayan 5 yıllık süreçte Türkiye'deki üniversitelerde iş tatmini ile ilgili toplam 292 tezin, 244 tanesine verilen izinler kapsamında ulaşılmıştır. İzinli 244 tezin 27'si doktora, 217'si yüksek lisans tezidir. Çalışma kapsamında incelenen izinli 244 lisansüstü tezde toplam 471 tema üzerinde çalışıldığı saptanmıştır. Yüksek lisans tezlerinde toplam 426 adet tema incelenmiştir. Bu 426 tema içerisinde; Kurumsal Bağlılık (%8,7), Tükenmişlik/Kaygı Düzeyi (%7,5) yüzdesi en yüksek olan temaları oluşturmaktadır. Doktora tezlerinde ise

toplam 45 tema incelenmiştir. Bu 45 tema içerisinde; Kişilik Özellikleri (%8,9) ve Kurumsal Vatandaşlık (%8,9) yüzdesi en yüksek olan temaları oluşturmaktadır (Ak-saraylı, 2012:678).

İş tatmini ile ilgili temel üç yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlardan klasik yaklaşım; fizik ve ekonomik koşullar ile neo-klasik yaklaşım insan ilişkilerine odaklanırken modern yaklaşım işin geliştirilmesine ile odaklanmıştır. Temelleri Frederick W.Taylor tarafından ortaya atılan klasik yaklaşım ekolü, örgütlerde iş görenin motivasyonunu anlamaya yönelik yapılan ilk çalışma olmaktadır. Taylor ekonomik kazancın iş görenleri motive eden temel faktör olduğunu söyleyerek, ücret teşvik sistemlerini kullanmayı önermiştir. Klasik yaklaşımda diğer isteklendirme faktörleri göz önüne alınmamıştır (Dağdeviren, 2007:18). Klasik yaklaşım ekolü, çoğunlukla yapılan işin fiziksel organizasyonu, çalışmanın fiziki şartları ve ödül konuları üzerinde durmuştur. İş bölümünün geliştirilmesi, yönetim fonksiyonları ve ilkeleriyle yöneticilerinin daha başarılı olmasının sağlanması, farklı ücret sistemlerinin geliştirilmesi, işe uygun personel alma ve eğitim konularına önem verilmesi yönünde gösterilen çabalar, iş görenlerin iş tatminine önemli katkılar sağlamıştır.

Neo-klasik yaklaşım ile ilgili olarak Hawthorne fabrikalarında yapılan çalışmalar sonucunda ücret, aydınlanma, sıcaklık, gürültü ve benzeri maddesel ve fiziksel çalışma koşullarının değil; iş yerindeki moral ortamının, bireyler arası iyi ilişkilerin, duygusal anlaşmaların ve örgütsel etkinliğin verimliliği etkileyen en temel faktörlerden olduğu bulunmuştur. 1950 -1960 yılları arasında klasik yaklaşım görüşü tamamen terk edilerek, Neo-klasik yaklaşım en yaygın biçimde yönetim ve örgüt sorunlarının çözümünde kullanılmıştır. Bu yaklaşımın klasik olandan farkı, insan ihtiyaç ve güdülerinin belirlenmesi, örgütlerde insanları harekete geçirme ve teşvik etmede kullanılmasıdır. Bunun yanında makineleşme ve montaj hattı yapısının doğurduğu sorunlar ve bunun sonucunda da monotonluk ve iş tatminsizliğine karşı alınacak başlıca önlemler üzerinde durulmuştur.

Modern yaklaşımda insanın doğası ile ilgili birtakım varsayımlarda bulunulmuştur. İlk varsayıma göre, insanlar örgütte işlerine anlamlı bir katkıda bulunmayı istemektedirler. İkincisi, iş zevksiz değildir; iş zenginleştirme ve işin yeniden tasarımı iş çeşitliliğini, sorumluluğunu, özerkliğini vb. artırmaktadır. Üçüncü olarak iş görenlerin işleriyle ilgili anlamlı ve rasyonel kararlar alabilecekleri savunulmakta ve son olarak da bireyin kendini kontrol ve idare derecesinin artması ile iş tatmininin de büyük ölçüde artacağı varsayılmıştır (Güner, 2007:45-46). Diğer bir deyişle, iyi ve anlamlı bir performansın iş tatminine yol açtığı varsayılmaktadır. 1970'li yıllar gerek örgüt içi gerekse örgüt dışı ilişkilerde sistem yaklaşımının en fazla vurgulandığı dönemdir. Açık sistem teorisi adıyla, işletmede çalışanı ve yöneteni etkileyen faktörler ortaya konarak iş görenin iş tatmini etkileyen faktörler daha kapsamlı ve isabetli

olarak tespit edilmiştir. Açık sistem kuramı durumsallık yaklaşımının doğmasını hızlandırmış, değişen iç ve dış koşullara uygun yönetim ve örgütlenmeyi getirerek, iş tatminini artıran önemli bir yönetim anlayışının doğmasına neden olmuştur (Dağdeviren, 2007:18).

Örgütlerin amaçlarına ulaşması ancak örgütü oluşturan tüm bölüm ve birimlerin koordineli bir şekilde çalışarak, kendilerine verilen hedefleri gerçekleştirmeleri ile mümkündür. Bölüm içi ve bölümler arası koordinasyonu sağlayan ve çalışanlarını yönlendiren yöneticilerin başarısı, personelin teşkilat amaçları doğrultusunda verimli çalışmasına bağlıdır. İş ve iş yeri ile ilgili beklentileri karşılanan çalışanların iş tatminlerinin olumlu olması yöneticilerin performans ve tatmin düzeylerini de olumlu yönde etkileyecektir. Bu olumlu durum sayesinde yöneticiler gerek çalışanlar gerekse iş ile ilgili konularda daha az sorunla karşılaşacaklarından ilgi ve dikkatlerini farklı alanlara kaydırarak örgüte yapacakları katkıyı arttırabilirler (Eroğlu, 2011:124).

İş tatmininin oluşturulamaması iş tatminsizliği olgusunu karşımıza çıkarmaktadır ve iş tatminsizliği kaynaklı bireysel ve örgütsel birtakım olumsuzluklar gündeme gelmektedir. Performans düşmesi ve yaşam tatminindeki azalma iş tatminsizliğinin bireysel, işten ayrılma hızı ve devamsızlık ise örgütsel sonuçlarındandır.

Performans ve tatmin konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, iş tatmininin performansı yükselttiği yönündedir. İşini seven ve daha iyi çalışan kişi doğal olarak daha iyi performans sergileyecektir. İkinci görüş, performansın, iş tatmininin artışı sağlayacağını savunmaktadır. Birey yüksek performans sergilediğinde bu durumun getiri ve faydaları bireyin daha fazla tatmin olmasını sağlayacaktır.

İş tatmini, bireylerin yaşam tatminlerini doğrudan etkileyen bir kavramdır. İnsanı geliştirme, doyumlu kılma, zenginleştirme çabası, tarih boyunca öncelikli olarak dikkate alınan bir etkinliktir. Bireyin iş ortamında yetenek, beceri, ilişki gibi özelliklerinin geliştirilmesi; onun yaşamını anlamlı ve değerli bulmasında önemli etkindir (Yetim, 2001:163) Bir işletmeye giriş çıkış çok yüksek düzeyde ise, bu işletmede çalışanların tatmin düzeylerinin düşük olduğu akla gelmektedir. Yapılan araştırmalarda, iş tatmini yüksek olan çalışanların, işte kalma eğilimleri, iş tatminsizliği yaşayanlara oranla daha yüksek bulunmuştur (Silah, 2005:124)

Çalışanın işinde tatminsizlik yaşadığı durumlarda, işe geç kalma ve işten kaçma davranışı gösterdiği bilinmektedir. İş tatmini düşük olan çalışan, işe devamsızlığı alışkanlık haline getirmektedir. Tatmin düzeyi yüksek olan çalışanlarda, işe devamsızlık oranının düşük olduğu görülmektedir. Tatmin düzeyi düşük olan birey sürekli bir kaçış aramakta, kimi zaman geç kalmakta, kimi zaman da işyerinden uzaklaşmaktadır (Keser ve Güler, 245:244-245)

3. İŞYERİ MANEVİYATI İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ

Bireyin çalıştığı örgütün iklimi, çalışanın tatmini açısından önemlidir. Özellikle algılanan olumlu örgütsel iklim, bireyin işyerine daha fazla bağlanmasını ve ileri düzeyde örgütsel vatandaşlık duygusu hissetmesini sağlayacaktır. Örgüt iklimi genel anlamıyla; örgüt üyeleri tarafından yaygın biçimde paylaşılan, örgüt özelliklerine ilişkin kalıcı algılardır. Gerçekleştirilen çalışmalarda, örgüt ikliminin pozitif olarak algılanmasının, çalışanın tatmin düzeyinin yüksek çıkması ile ilişkisi olduğu bulunmuştur (Telman ve Ünsal, 2004:52).

Bireyin, birlikte olduğu grubun yapısı veya doğası da iş tatmininde önemli bir etkidir. Arkadaş canlısı, birbirlerini destekleyen bir iş grubunun, çalışanların tatmini üzerinde orta düzeyde bir etkisi vardır. Bireyin içinde bulunduğu grup çalışana bir destek, rahatlama, tavsiye ve iş konusunda çeşitli yardımlarda bulunuyorsa bu tür bir ortam iş tatminini olumlu yönde etkiler. Birey işini sevmese bile, arkadaşları nedeniyle işinden mutluluk duyar. İyi bir iş grubu, çalışma yaşamını daha zevk alınır bir hale getirebilir. Eğer çalışanlar böyle bir iş grubundan yoksun iseler bu durumda iş tatmini olumsuz yönde etkilenir (Özkalp ve Kirel, 1996:132).

Modern yönetim yaklaşımı rasyo-ekonomik insan, sosyal insan ve kendini tamamlayan insan kavramlarına yeni bir boyut getirerek ‘karmaşık insan’ anlayışını ortaya koymuştur. Karmaşık insan anlayışına göre, birey karmaşık olduğu kadar değişebilen bir varlıktır. Dolayısıyla insanların ihtiyaçları da değişken bir niteliğe sahiptir. Örgütün kendi koşulları, çevresel koşullar, kullanılan teknoloji, bireyin sosyo-kültürel özellikleri ve bireyin örgütteki tecrübesi bireyin istek ve ihtiyaçlarının değişmesine yol açmaktadır. İnsanların değişik koşullar altında değişik ihtiyaç ve davranışlarının olması, çalışanlarının tatmininin tek yönlü olmadığını çok boyutlu ya da çok yönlü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, insanların işlerinden tatmin olabilmesi için ekonomik, sosyal ve daha üst düzeydeki ihtiyaçlarını değişik koşullarda algılayabilen ve değerlendirebilen bir yönetim ya da yöneticiye ihtiyaç vardır (Şahin, 2004:544).

Kişisel maneviyatın içsel, dışsal ve toplam iş tatminiyle olumlu bir ilişki içerisinde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, kişisel ve örgütsel maneviyatın birbiriyle etkileşiminin de toplam iş tatminiyle ilgili olduğunu saptamışlardır. Yazarlara göre, eğer kişi ve örgüt aynı değerleri paylaşıyorsa iş tatminini olumlu yönde etkileyen güçlü bir kişi-örgüt uyumu var demektir. Değer temelli olarak karakterize edilen bir kişi-örgüt uyumu, daha yüksek memnuniyet ile daha güçlü duygusal ve normatif bağlılıkla sonuçlanabilir (Rego ve Cunha, 2008:60)

Bekiş, ilk olarak, iş yeri maneviyatı alt boyutlarından anlamlı iş ve iş yeri değerleri ile uyumun içsel iş tatminine pozitif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu alt boyutlardan topluluk bilincinin ise içsel iş tatmini ile ilişkisi anlamlı

bulunmamıştır. Bu durumda, iş yeri maneviyatının içsel iş tatminini kısmi olarak etkilediği söylenebilir. İş yeri maneviyatının dışsal iş tatminine etkisi incelendiğinde, tüm alt boyutların (anlamli iş, iş yeri değerleri ile uyum, topluluk bilinci) dışsal iş tatminine pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir. Bu durumda iş yeri maneviyatının dışsal iş tatminine etki ettiği söylenebilir. Araştırmada, iş yeri maneviyatının içsel iş tatminini kısmi olarak etkilediği ve dışsal iş tatminine pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir. İş yeri maneviyatı, içsel iş tatminindeki değişimleri kısmi olarak açıklamaktadır. Başka bir ifade ile örgütlerde iş yeri maneviyatı arttıkça içsel iş tatmininde kısmi bir artış gözlemlenmektedir. İş yeri maneviyatı azaldığında ise içsel iş tatmini kısmi olarak azalacaktır. İş yeri maneviyatı, dışsal iş tatminindeki değişimleri ise tam olarak açıklamaktadır. Başka bir ifade ile örgütlerde iş yeri maneviyatı arttıkça, dışsal iş tatmininde bir artış gözlemlenmektedir. İş yeri maneviyatı azaldığında ise dışsal iş tatmini azalmaktadır (Bekiş, 2013:174-175).

İşyerinde maneviyat ile iş tatmini arasındaki ilişkiye odaklanmış araştırmaların çoğunluğu (Kolodinsky vd., 2008; Pawar, 2009; Usman ve Danish, 2010; Altaf ve Awan, 2011; Hall vd., 2012; Van der Walt, De Klerk, 2014; Malik vd., 2015) işyeri maneviyatı ile iş tatmini arasında çok güçlü bir pozitif bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konudaki tek aykırı çalışma, Rastgar vd.'nin (2012) İran'da 288 banka çalışanı üzerinde yaptıkları araştırmadır. Bu araştırmada, işyeri maneviyatının iş tatminini olumlu yönde etkilediğine ilişkin bir bulgu saptanamamıştır (Rastgar vd., 2012:57-74).

Eşitlik Teorisi'ne göre çalışanın iş başarısı ve tatmin olma derecesi, çalıştığı ortamla ilgili algıladığı eşitliğe (veya eşitsizliğe) bağlıdır (Koçel, 2003: 653). Teoriye göre iş tatmini, çalışanın algıladığı girdi-çıkı dengesine göre belirlenmektedir ve çalışan kendisinin çabası karşısında elde ettiği sonucu, aynı iş yerinde başkalarının çabaları karşısında elde ettiği sonuçlar ile karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırma sonrasında bir eşitsizlik algılayan çalışan, işinde tatminsizlik yaşayabilecek ve bu eşitsizliğin giderilmesi yönünde bir davranış sergileyecektir (Toker, 2007b:595).

Clark vd. (2007) hastanelerde 215 takım üyesi arasında maneviyatın yaygınlığını, iş tatmini ile bağlantısı olup olmadığını, manevi inanç, maneviyat-iş bütünleşmesi, kendi gerçekleştirme ve iş tatmini arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Yazarlar yaptıkları çalışma ile dört ayrı model geliştirmişlerdir. Geliştikleri bu modeller sonucunda, iş-maneviyat bütünleşmesi ile kendini gerçekleştirme arasında direkt ilişki bulunduğunu ve maneviyatın iş tatminine etkisinin, maneviyat iş yeri bütünleşmesi ve kendini gerçekleştirme değişkenleri aracılığıyla olduğunu belirlemişlerdir (Bekiş, 2013:116).

Bireyin iş ortamını değerli, yaptığı işi anlamlı ve kendisini geliştirici bulması, iş doyumunu açısından önemli kriterlerdir. Bu durum bireyin yaşamdan keyif almasını,

yaşamında mutlu olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla işini anlamlı bulan bireylerin, işinden ve yaşamdan daha fazla doyum aldıklarını söylemek olasıdır. İş yaşamından beklentilerini karşılaması, iş doyumunu pozitif yönde etkileyen diğer bir unsurdur. Beklentilerin karşılanmaması durumunda yaşam doyumunun olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür. (Loscocco ve Roschelle, 1991: 182). Araştırmalar, insanların, hayatlarını nihai ilgiler etrafında yönlendirdiklerinde, bir anlamlılık, tatmin ve kişilik bütünlüğü duygusu deneyimine eğilimli olduklarına işaret etmektedir (Emmons vd., 1998:391-422).

SONUÇ

Çalışanın insan olarak özel bir varlık olması ona çalışması için sağlanan iş ve işyerinin “insana yakışır” olmasını gerekli kılar. Kutsallık-maneviyat insan için en temel değer ve öz durumundadır. Bu nedenle birey veya çalışan olarak onun bu yönünün korunması ve desteklenmesi gerekmektedir.

Örgütsel maneviyatın geliştirilmesi hedeflenirken sonuca odaklanmak yerine “decent work” anlayışı çerçevesinde maneviyatı işyerinin kültürü haline getirmek daha yerinde olacaktır. Aksi takdirde maneviyat-performans ilişkisini direkt ön plana çıkaran bir anlayış bu kavramın mahiyetine aykırı olacaktır. Bu nedenle yönetimlerin işyeri maneviyatını içselleştirmiş olmaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde çalışanların işyeri maneviyatını hissetmeleri, desteklemeleri ve iş tatminine ulaşmaları beklenebilir.

İşyeri Maneviyatının birçok çalışan tutumuyla ilişkisinin farklı çalışma gruplarında incelenmesi için ülkemizde oldukça geniş bir çalışma açığı olduğu söylenebilir.

Batı kaynaklı çalışmaların genelde Hristiyan kültürünün yaygın olduğu örneklemeler üzerinde yapıldığı düşünüldüğünde ve her dinin günlük yaşama ilişkin düzenlemelerinin ve etkisinin gücü göz önüne alındığında farklı toplumlara ilişkin farklı ölçekler geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkacaktır. İşyeri maneviyatıyla ilgili yapılan ampirik araştırmalarda maneviyat ve din konusunun girift yapısının ayrıştırılamamasının, özelde ülkemizde, genelde İslam toplumlarında ulaşılan sonuçlar açısından yeterince güvenilir olmayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle maneviyat temelli bakış açısı ekseninin yanı sıra İslam dini eksenli maneviyat ölçeklerinin geliştirilmesi veya uyarlanması ülkemiz için daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

KAYNAKÇA

- 6331 SAYILI İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KANUNU (2012). Resmî Gazete, Sayı:2839, Ankara.
- AKSARAYLI, M. F. (2012). Türkiyede İş Tatmini Konusunda Yapılan Lisans Üstü Tezlerin Tematik Açıdan Analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 33 Volume: 7 Issue: 33 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-958
- APPLEBAUM, H. (1992). The Concept of Work, Albany:State University of New York Press, New York.
- ARİELY, D., KAMENİCA, E. ve PRELEC, D. (2008). Man's search for meaning: The case of legos. Journal of Economic Behavior and Organization, 67(3), 671-677.doi: 10.1016/j.jebo.2008.01.004
- ASHMOS, D. ve DUCHON, D. (2000). “Spirituality at Work: A Conceptualization and Measure”, Journal of Management Inquiry, 9: 134-145.
- BEKİŞ, T. (2013). İşyeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Niğde.
- BAYAT, B. (2008). Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 10 / 3. 67-91
- BENEFİEL, M. (2003b). Mapping The Terrain of Spirituality in Organizations Research. Journal of Organizational Change Management, 16 (4): 367-377.
- BOZKURT, V. (2006). Endüstriyel ve Post endüstriyel Dönüşüm, Ekin, İstanbul.
- BUBNA-LİTİC, D. (2009). Why Spirituality and Corporate Social Responsibility. Editör: Bubna-Litic, D., *Spirituality and Corporate Social Responsibility: Interpenetrating Worlds içinde* (s. 1-29). Sydney:Gower Applied Search.
- BRUCE, W. M. (2000). Public Administrator Attitudes About Spirituality: An Exploratory Study. American Review of Public Administration, 30(4), 460-472.
- BÜTE, M. (2018). “İşyeri Maneviyatının Bireylerarası Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, International Journal of Academic Value Studies, Vol:4, Issue:22; pp:898-913
- CHEN, L.H., (2008). “Job Satisfaction Among Information System (IS) Personnel”, Computers in Human Behavior, 24: 105-118
- CLARK, L., S. Leedy, L. McDonald, B. Muller, C. Lamb, T. Mendez, S. Kim and R. Schonwetter (2007), “Spirituality and Job Satisfaction among Hospice

- Interdisciplinary Team Members”, *Journal of Palliative Medicine*, Vol. 10 (6): 1321-1328.
- CLAUDE, J. and G. Zamor (2003). “Workplace Spirituality and Organizational Performance” [Electronic version], *Public Administration Review*, 63: 355.
- CLINE, P. W. (2015). *Organizational Commitment In The K-12 Public School Work Environment: A Workplace Spirituality Perspective* (Order No. 3728499). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (1746623345). Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1746623345?accountid=15958>
- COOMBER, B. ve BARRİBALL, K.L. (2007). “Impact of Job Satisfaction Components on Intend to Leave and Turnover for Hospital-Based Nurses: A Review of The Research Literature”, *International Journal of Nursing Studies*, 44: 297-314
- ÇETİNKAYA, B. ALTUNDAĞ, S. ve AZAK, A. (2007). “Spiritüel Bakım ve Hemşirelik”, *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 8(1).
- DAĞDEVİREN E.G., (2007). *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılık Sigorta Şirketleri Üzerine Bir Uygulama”*, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.18
- DECENZO, D. A., ROBBİNS, S. P ve VERHULTS, S. L. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimini Temelleri*, (Çev.) ÇETİN, C. ve ARSLAN, M. L., Nobel, İstanbul.
- DELEN, M. G. (2017). *Emek Sürecinde Son Nokta Duygusal Emek ve Tinsel Emek*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- DAWN, S. O. (2014). GPS Systems Help Monitor Employees Time on the Job, SHRM, online at www.shrm.org accessed June 1. 2014.
- DECENZO, D. A., ROBBİNS, S. P ve VERHULTS, S. L. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimini Temelleri*, (Çev.) ÇETİN, C. ve ARSLAN, M. L., Nobel, İstanbul.
- DUCHON, D., & PLOWMAN, D. A. (2005). Nurturing The Spirit At Work: Impact On Work Unit Performance. *The Leadership Quarterly*, 16(5), 807-833. doi: 10.1016/j.leaqua.2005.07.008
- ELMA, C. (2003). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- ERDİL, O., KESKİN, H., İMAMOĞLU, S. Z. ve ERAT, S. (2004). “Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu ile İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1): 17-26

- EMMONS, R. A., CHEUNG, C., ve TEHRANİ, K. (1998). Assessing Spirituality Through Personal Goals: Implications For Research On Religion And Subjective Well-Being. *Social Indicators Research*, 45, 391–422.
- EROĞLUER, K. (2011). Örgütsel İletişim ile İş Tatmini Unsurları Arasındaki İlişkiler: Kuramsal Bir İnceleme, *Ege Akademik Bakış/ Ege Academic Review*, Cilt: 11, Sayı: 1, Ocak 2011 ss. 121-136.
- FERNANDO, M. (2005). “Self-actualising Workplace Spirituality: An Empirical Study”, 65th Annual Academy of Management Conference (AoM), Hawaii, 1-35.
- GENÇ, N. (2008) Meslek Yüksekokulları için Yönetim ve Organizasyon, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- GIACALONE, R. A., JURKIEWICZ, L. (2003). Toward a Science of Workplace Spirituality. In R. A. Giacalone, C. L. Jurkiewicz (Eds.), *Handbook of Workplace Spirituality and Organizational Performance*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, pp. 3–28
- GIACALONE, R.A. and C.L. JURKIEWICZ, L. (2010). *Handbook of Workplace Spirituality and Organizational Performance*, New York, NY: M.E. Sharpe.
- GÖÇEN, A. (2017). Eğitim Kurumlarında İşyeri Ruhsallığının Geliştirilmesine Yönelik Deneysel Bir Uygulama, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- GÜNER A.R. (2007). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “Sağlık Hizmetlerinde Örgütsel Bağlılık, İşe Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin Modellenmesi” İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- HILL, P.C. & PARGAMENT, K. I. (2015). Din ve Maneviyatın Kavramlaştırılması ve Ölçülmesindeki Gelişmeler, (Çev. ULU, M.), *Bilimname XXVIII*, 2015/1, 343-368.
- HILL P.C., PARGAMENT, K. I., HOOD, R. W., McCULLOUGH M. E., SWYERS J. P., LARSON, D. ve ZINNBAUER, B. J. (2013). Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları. Çev. Nurten Kımtır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, sayfa 85-118.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/materyalizm>
- <https://tr.bab.la/sozluk/arapca-ingilizce/%D9%85/#>
- KENDALL, M. H. (2012). Workplace spirituality and the motivational power of meaningful work: An experimental study (Order No. 3503074). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (1008915951). Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1008915951?accountid=15958>.

- KESER, A. ve GÜLER, B. K. (2016). Çalışma Psikolojisi, Umuttepe Yayınları, Koçcaeli.
- KINJERSKİ, M. ve SKRYPNEK, B. (2006). Measuring The Intangible: Development Of The Spirit At Work Scale. The Sixty-Fifth Annual Meeting Of The Academy Of Management, Atlanta: The Academy Of Management, s. 1-16.
- KHANIFAR H., G. Jandaghi and S. Shojaie (2010). “Organizational Consideration between Spirituality and Professional Commitment”, *European Journal of Social Sciences*, V. 12 (4): 558-571.
- KOŁODIŃSKY, R. W., GIACALONE, R. A., ve JURKIEWICZ, C. L. (2008). Workplace values and outcomes: Exploring personal, organizational, and interactive workplace spirituality. *Journal of Business Ethics*, 81(2), 465-480. doi:10.1007/s10551-0079507-0
- KUMAR, V., ve KUMAR, K. (2015). Workplace spirituality: A strategic tool in organizational development. *International Journal of Education and Management Studies*, 5(4), 278282. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1792354128?accountid=15958> aev
- LOPEZ, L.H., RAMOS, R. R. Ve RAMOS, S.R. (2009). “Spiritual Behaviour in The Workplace As a Topic For Research”. *Journal of Management, Spirituality & Religion*. Vol. 6 (4). 273-285.
- LOSCOCO, K. & ROSCHELLE, A. (1991). Influences on the quality of work and nonwork life: Two decades in review. *Journal of Vocational Behavior*, 39, 182-225. [http://dx.doi.org/10.1016/0001-8791\(91\)90009-B](http://dx.doi.org/10.1016/0001-8791(91)90009-B).
- LUTHANS, F. (1992). *Organizational Behavior*, McGraw-Hill, 6th Edition S. 12
- MATTİS, J. and JAGERS, R. (2001). A Relational Framework for the Study of Religiosity and Spirituality in the Lives of African Americans. *Journal of Community Psychology*, 29 (5), 519-539.
- MCGUIRE, T. (2010). From Emotions to Spirituality: Spiritual Labor as the Commodification, Codification, Regulation of Organizational Members Spirituality, *Management Communication Quarterly*, Vol.24/1,2010, p.74-103.
- MILLMAN, J., CZAPLEWSKI, A. J. & FERGUSON, J. (2003). Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment. *Journal of Organizational Change Management*, 16(4), 426-447. doi:10.1108/09534810310484172
- MITROFF, I. I. ve DENTON, E. A. (1999a). "A Study of Spirituality in The Workplace" *Sloan Management Review*, Sayı 40(4), s. 89.
- MUALLİM, M. C. (2008). *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği İbni Batutaya Zeyl, İşaret Yayınları, İstanbul*.

- NECK, C. P. & MİLLİMAN, J. F. (1994). "Thought Self-leadership: Finding Spiritual Fulfillment in Organizational Life", *Journal of Managerial Psychology*, 9(6).
- NEAL, J. (2000). Work as service to the divine: Giving our gifts selflessly and with joy. *American Behavioral Scientist*, 43(8), 1316-1333.
- ÖZCAN, H. U. (2012). Birey-Örgüt Değerleri Arasındaki Uyumun Örgütle Özdeşleşme ile İlişkisi, *Türk Psikoloji Yazıları*, Haziran 2012, 15 (29), 25-39
- ÖRGEV, M, GÜNALAN, M. (2011). İşyeri Maneviyatı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 51-64. Retrieved from <http://ksu.dergipark.gov.tr/ksu-ibf/issue/10263/125873>.
- ÖZKALP, E. Ve KIREL, A.Ç. (1996). Örgütsel Davranış, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- PETERSON, M.D. (1984). Thomas Jefferson, Library of America, New York.
- PORTER, L. and LAWLER, E. (1968). *Managerial Attitudes and Performance*, Homewood, Illinois: The Dorsey Press
- RASTGAR, D. A. A., DAVOUDI, S. M. M., ORAJI, S., ABBASIAN, M. (2012). A Study of the Relationship Between Employees Spiritual Intelligence and Job Satisfaction: A Survey in Iran's Banking Industry. *Spectrum: A Journal of Multidisciplinary Research*, 1(2), 57-74.
- REGO, A. and PINA E CUNHA, M. (2008). Workplace spirituality and organizational commitment: an empirical study. *Journal of organizational change management*, 21(1), 53-75.
- REICH, M. (1981). *Racial Inequality: A Political-Economic Analysis*, Princeton University Press, Princeton.
- RIGGIO, R. E. (2014). Endüstri ve Örgüt Psikolojisine Giriş, (Çev.) ÖZKARA, B., Nobel Yayın, Ankara.
- ROJEK, C. (1995). *Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory*, London: Sage.
- RUBEN, E. B. (2013). *İktisadın Unuttuğu İnsan*, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- SABUNCUOĞLU, Z. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- SEYYAR, A. (2009). Çalışma Hayatında ve İşyerinde Maneviyat. *Kamuda Sosyal Politika*, 3 (11): 42-52.
- SOYSAL, A. ve TAN, M. (2013). Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2013, Cilt: 6, Sayı: 2, s.45-63 45 İş Tatminini Etkileyen Faktörlerle İlgili Hizmet Sektöründe Yapılan Bir Araştırma: Kilis İli Kamu ve Özel Banka Personeli Örneği.

- SENNETT, R. (2017). Karakter Aşınması, (Çev.) YILDIRIM, B., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SEYYAR, A., EVKAYA, C. (2015). Batıda “İşyeri Maneviyatı” Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmaların Türk Bilim Camiasına Etkileri. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi.
- SİLAH, M. (2005). Endüstride Çalışma Psikolojisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- ŞAHİN, A. (2004). “Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.11, s. 523-547.
- ŞİMŞEK, M. Ş., AKGEMİCİ, T. ve ÇELİK, A. (1998). Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- TAYLOR, C. (1991). Modernliğin Sıkıntıları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- TELMAN, N. Ve ÜNSAL, P. (2004). Çalışan Memnuniyeti, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
- TENGİLİMOĞLU, D. (2005) “Hizmet İşletmelerinde Liderlik Davranışları ile İş Doyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(24): 23-45.
- WALSH, R., ve VAUGHAN, F. (1993). The art of transcendence: An introduction to common elements of transpersonal practices. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 25, 1–9.
- YAZICIOĞLU, İ., SÖKMEN, A. (2007). “Otel İşletmelerinin Yiyecek Departmanlarında Görev Yapan İşgörenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Adana’ da Bir Uygulama”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, s.73-95.
- YOLSAL, M. (2016). “İşyerinde Maneviyat”, s. 1-37, (ed.) ÜLGEN. B., Örgüt Yönetiminde Duygular, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- YETİM, Ü. (2001). Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- YÜKSEL, İ. (2005). “İletişimin iş tatmini üzerindeki etkileri: bir işletmede yapılan görgül çalışma”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2), s.291-306.
- ZINNBAUER, B. J. and PARGAMENT, K. I. (2005). Religiousness and Spirituality. *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, Eds. Raymond F. Paloutzian and Crystal L. Parks. New York: The Guilford Press, 21-42.
- ZINNBAUER, B. J., & PARGAMENT, K. I. (2013). Dindarlık ve Maneviyat (Çev. Sevdener Düzgüner). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.), *Din ve maneviyyat psikolojisi* (s.61-102). Ankara: Phoenix Yayınevi.

PETROL FİYATLARININ SÜRÜ PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ

Öğr. Gör. Asuman Erben YAVUZ
Başkent Üniversitesi

1-GİRİŞ

Enerji kaynakları, sanayi üretiminin önemli girdilerinden birisidir. Başlıca enerji kaynakları petrol, doğalgaz ve kömürün 2016 yılında toplam enerji kullanımındaki payı %84'tür. Toplam enerji tüketimi içerisinde petrol, kömür ve doğalgazın payları ise sırasıyla %34, %28 ve %22'dir. Dünyada sanayi sektörü, enerji tüketiminde en büyük paya sahiptir ve sanayi sektörünün 2040 yılına kadar dünya enerji tüketiminin yarısından fazlasını tüketmeye devam edeceği öngörülmektedir. Yenilenebilir enerji ve nükleer enerji yılda %2,5 artışla dünyanın en hızlı büyüyen enerji kaynakları olmasına rağmen, fosil yakıtların 2040 yılına kadar dünya enerji kullanımının yaklaşık %80'ini karşılamaya devam etmesi beklenmektedir (EIA, 2013).

Dünya enerji gereksiniminin yaklaşık %80'inin uzun bir süre fosil yakıtlar tarafından karşılanacağı dikkate alındığında, fosil yakıt fiyatları dünya enerji arzının yarısından fazlasını tüketen sanayi sektörü için büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla sanayi şirketleri için önemli bir girdi olan enerji fiyatlarındaki değişimlerin doğrudan şirketlerin karlılığı dolayısıyla da hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olması beklenebilir. Türkiye'nin 2015 yılında 25,5 milyar dolar, 2016 yılında ise 27 milyar dolar değerinde petrol ve doğalgaz ithal etmiştir (TÜİK, 2013). Sonuç olarak Türkiye petrol ihtiyacını büyük oranda ithalatla karşılamaktadır. Bundan dolayı petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar özellikle sanayi şirketleri ve ülke ekonomisi üzerinde önemli etkiye sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, uluslararası ham petrol fiyatlarının şok artış ve şok azalışlarında, yatırımcılarının sürü psikolojisi ile hareket edip etmediklerini ölçme amacını taşımaktadır. Sürü psikolojisi olarak Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde enerji fiyatlarının hisse senedi fiyatları ve getirileri üzerindeki etkilerini tespit etmeye yönelik literatürdeki çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde

çalışmada kullanılan veri, yöntem ve uygulama hakkında bilgi verilerek, bulgular tartışılmıştır. Son bölümde ise çalışmada ulaşılan başlıca bulgular özetlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Petrol, başta olmak üzere enerji fiyatları ile hisse senedi endeksleri ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar sonucunda petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerine yönelik farklı bulgulara ulaşılmıştır. Bu bölümde enerji fiyatlarının hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerine yönelik öncelikle Türkiye dışındaki ülkelerde yapılan çalışmalar, daha sonra ise enerji fiyatlarının Borsa İstanbul üzerindeki etkilerine yönelik yapılan çalışmalar kronolojik olarak verilecektir.

2.1. Enerji Fiyatlarının Yabancı Hisse Senedi Piyasaları Üzerindeki Etkilerine Yönelik Çalışmalar

Asteriou vd. (2013) Ocak 1998-Aralık 2008 arası dönemde Vektör Otoregresyon (VAR) modelleri ve Granger nedensellik testi kullanarak petrol ithal eden ve petrol ihraç eden ülkelerde petrol fiyat dalgalanmalarının hisse senedi piyasaları ve faiz oranları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda petrol fiyatlarının kısa ve uzun dönemde faiz oranlarına göre daha güçlü bir şekilde hisse senedi piyasaları ile etkileşimde olduklarını, petrol fiyatlarının hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisinin petrol ihraç eden ülkelere göre petrol ithal eden ülkelerde daha fazla olduğunu, ayrıca petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ülkelerin kalkınmışlık derecesine göre farklı ülkeler içerisinde farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Bir başka çalışmada Asteriou ve Bashmakova (2013) 22 Ekim 1999-23 Ağustos 2007 arası dönemde uluslararası çoklu faktör modeli kullanarak 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde petrol fiyat riski ve hisse senedi piyasası getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda petrol fiyatının betasının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, dolayısıyla da petrol fiyatının hisse senedi getirilerinin belirlenmesinde önemli bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir.

Acaravcı vd. (2012) Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik modellerine dayalı hata düzeltme modelini kullanarak Ocak 1990-Ocak 2008 arası dönemde AB-15 ülkelerinde doğalgaz fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Almanya ve Lüksemburg'ta doğalgaz fiyatları, sanayi üretimi ve hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişki ve bu iki değişken arasında dolaylı bir Granger nedenselliği olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Adaramola (2012)

Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak Ocak 1985-Nisan 2009 arası dönemde Nijerya’da petrol fiyatı ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda hisse senedi getirilerinin kısa dönemde petrol fiyat şokuna pozitif, uzun dönemde ise negatif tepki verdiklerini, petrol fiyat şokundan hisse senedi getirilerine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmiştir.

Hacıhasanoğlu ve Soytaş (2011) 10 Mayıs 2007-15 Mart 2011 arası dönemde eşbütünleşme ve nedensellik testlerini kullanarak petrol fiyatları ile S&P 500 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda petrol fiyatının düşme trendinde olduğu dönemde hisse senedi getirilerinden petrol getirilerine pozitif yönde ve petrol getirilerinden oynaklığa yine pozitif yönde Granger nedensellik olduğunu, petrol fiyatının arttığı dönemde ise petrol ve hisse senedi getirileri arasında nedensellik olmadığını, hisse senedi getirilerinden petrol piyasası oynaklığına negatif yönde uzun dönem kalıcı etki olduğunu tespit etmişlerdir. Sayılğan ve Süslü (2011) 1996-2006 arası dönemde panel veri analizi kullanarak gelişen piyasalarda (emerging markets) makroekonomik değişkenlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini incelemişler, çalışma sonucunda makroekonomik değişkenlerden birisini oluşturan petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmemişlerdir.

Park ve Ratti (2008), Ocak 1986-Aralık 2005 arası dönemde VAR modelleri kullanarak ABD ve 13 Avrupa ülkesinde petrol fiyat şoklarının hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda petrol fiyat şoklarının ABD ve petrol ithal eden Avrupa ülkesinde reel hisse senedi getirileri üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Anoruo ve Mustafa (2007) 1993-2006 arası dönemde eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli (VECM)’ni kullanarak ABD’de petrol ve hisse senedi piyasası getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda hisse senedi piyasası ile petrol piyasası arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve hisse senedi piyasası getirilerinden petrol piyasası getirilerine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu bulgularına ulaşmışlardır.

Basher ve Sadorsky (2006) 31 Aralık 1992- 31 Ekim 2005 arası dönemde uluslararası çoklu faktör modeli kullanarak 21 gelişen ülke (emerging countries)’de petrol fiyatlarındaki değişimlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda petrol fiyat riskinin bu ülkelerde hisse senedi fiyat getirilerini etkilediğini, ilişkinin kısmen kullanılan verilerin frekansına bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Bu kapsamda günlük ve aylık veriler kullanıldığında petrol fiyat artışlarının aşırı hisse senedi piyasası getirileri üzerinde pozitif etkiye sahip

olduğunu, haftalık ve aylık veriler kullanıldığında petrol fiyat düşüşlerinin hisse senedi piyasası getirileri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Sadorsky (1999) 1947-1996 döneminde VAR ve Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) analizlerini kullanarak ABD’de petrol şokları ile hisse senedi piyasası, faiz oranı ve sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarındaki değişimlerin ekonomik faaliyeti etkilediği, ancak ekonomik faaliyetteki değişimlerin petrol fiyatları üzerinde az etkiye sahip olduğu ve petrol fiyat hareketlerinin hisse senedi getirilerindeki hareketleri açıklamada önemli olduğu bulgularına ulaşmıştır.

2.2. Enerji Fiyatlarının Borsa İstanbul Üzerindeki Etkilerine Yönelik Çalışmalar

Ergun ve İbrahim (2013) çoklu regresyon ve etki-tepki analizini kullanarak 2005-2011 arası dönemde küresel ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının Türkiye’de enerji şirketleri Aygaz ve Tüpraş’ın hisse senedi fiyat hareketleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının istikrarlı ekonomik koşullar altında enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerinde çok sınırlı etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Güler ve Nalın (2013), 3 Şubat 1997 ile 30 Kasım 2012 tarihleri arasını kapsayan dönemde eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak petrol fiyatındaki değişim ile BİST 100, BİST Sınai ve BİST Kimya, Petrol ve Plastik endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda petrol fiyatları ile endekslerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini, ancak petrol fiyatları ile endeksler arasında bir nedensellik olmadığı bulgularına ulaşmışlardır. Öztürk vd. (2013) çalışmalarında 2 Ocak 1997-31 Aralık 2009 arası dönemde eşbütünleşme analizleri kullanarak petrol ve doğalgaz fiyatları ile İMKB imalat sektörü ve kimya-petrol-plastik sektörü endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kırımlı eşbütünleşme testi sonucunda petrol fiyatları ile İMKB imalat sektörü ve kimya petrol-plastik sektörü endeksleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Ünlü ve Topçu (2012), Ocak 1990-Şubat 2001 ve Mart 2001-Aralık 2011 dönemlerinde eşbütünleşme ve nedensellik analizlerini kullanarak petrol fiyatlarının Borsa İstanbul üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda birinci dönemde BİST 100 endeksi ve ham petrol fiyatları arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi olmadığını, ancak ikinci dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve ham petrol fiyatlarından hisse senedi piyasasına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Berk ve Aydoğan (2012) 2 Ocak 1990-1 Kasım

2011 arası dönemi üç alt döneme (2 Ocak 1990-15 Kasım 2001, 16 Kasım 2001-11 Temmuz 2008, 14 Temmuz 2008-1 Kasım 2011) bölerek VAR modeli ile Brent ham petrolü fiyatları ve küresel finansal likidite koşulları ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda küresel finansal likiditenin hisse senedi piyasası getirilerindeki değişimleri en fazla açıkladığı, ham petrol fiyatlarının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisinin likidite kısıtlamalarına göre göreceli olarak daha az olduğunu tespit etmişlerdir.

Kapusuzoğlu (2011), 4 Ocak 2000-4 Ocak 2010 dönemde Johansen ve Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak Borsa İstanbul Ulusal 100, 50 ve 30 endeksleri ile uluslararası Brent petrol fiyatları arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri incelemiştir. Çalışma sonucunda Brent petrol fiyatları ile çalışmada kullanılan endeksler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu, Brent petrol fiyatında endekslere doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmiştir.

Güler vd. (2010), 10 Temmuz 2000-10 Ağustos 2009 arası dönemde eşbütünleşme ve Granger nedensellikleri testlerini kullanarak petrol fiyat değişimlerinin Borsa İstanbul'da işlem gören enerji sektörü hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Brent petrol fiyatının hisse senedi fiyatlarında ve elektrik endeksi fiyatında önemli bir gösterge olduğunu tespit etmişlerdir.

Sarı ve Soytaş (2006) 1987-2004 arası dönemde Türkiye'de ham petrol fiyatı, hisse senedi getirisi, faiz oranı ve çıktı düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda petrol fiyatlarındaki şokların hisse senedi getirileri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını tespit etmişlerdir.

3- Veri ve Model

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Değişkenlerin Adları	Kaynak	Veri Aralığı	Alındığı Tarih
BİST	BİST Hisse senedi fiyatları	borsaistanbul.com	2012:1-2017:9	2017:12
PETROL	BRENT petrol fiyatları	imf.org	2012:1-2017:9	2017:12

Çalışmada petrol fiyatlarındaki şok artış ve şok düşüşlerde, BIST hisse senetlerinin fiyatları arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. BIST hisse senetleri günlük veriler kullanılmıştır. Günlük veriler kullanmadaki amaç daha

dinamik bir sonucun ortaya konulmak istenmesidir. Öncelikle kullanılan BİST hisse senetlerinin returnleri alınmıştır. Petrol fiyatlarındaki şok artış ve azalışlar için;

$$CSSD_t: \alpha + \beta_1 D_1 + \beta_2 D_2 + U_t$$

D_1 : 1 eğer Brent Petrol getirisi > %95

D_2 : 0

D_{2t} : 1 eğer Brent Petrol getirisi < % 5

D_{2t} : 0

$H_0^1: \beta_1 < 0$

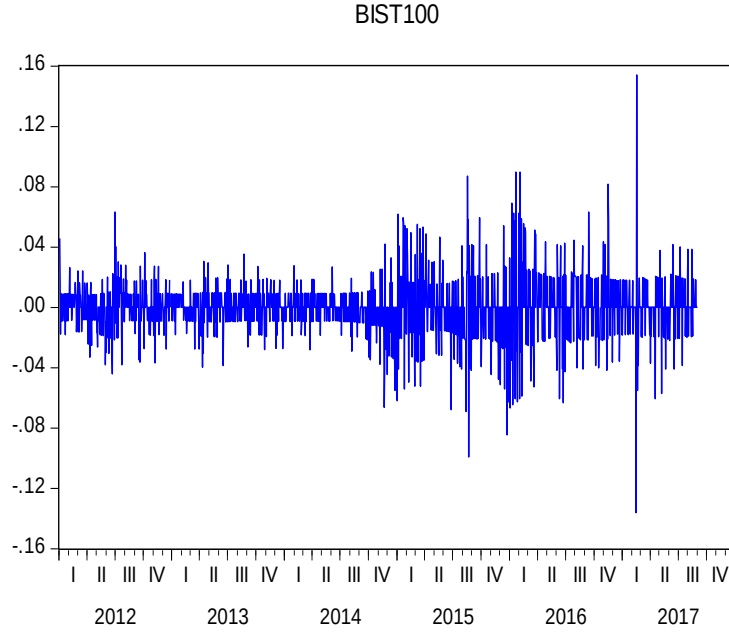
$H_0^2: \beta_2 > 0$

Ardından kullanılan serilerin durağan olduğu seviyeler tespit edilmiştir. Bu amaçla Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Daha sonra uluslararası ham petrol fiyatlarının BİST şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin derecesini ve yönünü belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

4- Ampirik Uygulama ve Sonuçları

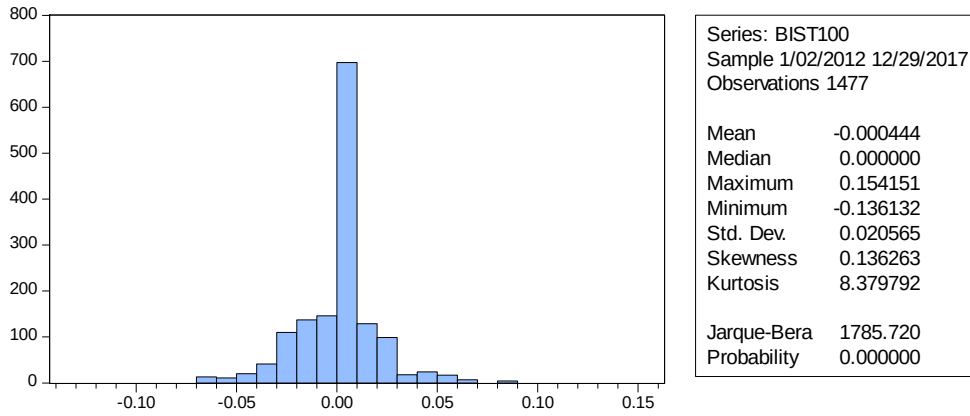
Analizlerde kullanılacak değişkenler zaman serisi olduğu için, verilerin durağan olmasını gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması sahte regresyon problemine yol açmaktadır. Bu durumda regresyon analizinden elde edilen sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmamaktadır.

Grafik-1

Dicky- Fuller testine geçmeden önce serimiz grafik yardımıyla incelenmiştir. Grafik 1’de görüldüğü üzere serinin normal dağılım olduğunu görmekteyiz. Yani serinin normal dağılım olduğunu tahmin etmekteyiz.

Grafik-2

Aynı seri için alınan bir başka grafikte (histogram) ise serinin normal dağılım gösteren bir seri olduğu görülmekte. 1477 gözlem ile izlenen serinin sağa veya sola çarpık değil sivri bir seri olduğu görülmüştür.

Tablo-2 Dickey- Fuller Birim Kök Sınaması Sonuçları

Null Hypothesis: BIST100 has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=23)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-42.92369	0.0000
Test critical values: 1% level	-3.964282	
5% level	-3.412862	
10% level	-3.128417	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(BIST100)

Method: Least Squares

Date: 01/06/18 Time: 15:59

Sample (adjusted): 1/04/2012 9/01/2017

Included observations: 1474 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
BIST100(-1)	-1.110662	0.025875	-42.92369	0.0000
C	-0.000786	0.001067	-0.736923	0.4613
@TREND(1/02/2012)	3.50E-07	1.25E-06	0.280369	0.7792
R-squared	0.556052	Mean dependent var		-1.86E-05
Adjusted R-squared	0.555448	S.D. dependent var		0.030653
S.E. of regression	0.020438	Akaike info criterion		-4.940805
Sum squared resid	0.614456	Schwarz criterion		-4.930027
Log likelihood	3644.373	Hannan-Quinn criter.		-4.936786
F-statistic	921.2247	Durbin-Watson stat		2.010225
Prob(F-statistic)	0.000000			

Dickey Fuller testi ile serinin durağan olduğunu görmekteyiz.

Tablo_3 Regresyon Testi Sonuçları

Dependent Variable: BIST100

Method: Least Squares

Date: 01/06/18 Time: 16:22

Sample (adjusted): 1/03/2012 8/31/2017

Included observations: 1474 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.002903	0.000469	-6.189892	0.0000
D1	0.052923	0.002110	25.08640	0.0000
D2	-0.002009	0.002043	-0.983652	0.3254
R-squared	0.301002	Mean dependent var		-0.000458
Adjusted R-squared	0.300052	S.D. dependent var		0.020581
S.E. of regression	0.017218	Akaike info criterion		-5.283651
Sum squared resid	0.436109	Schwarz criterion		-5.272873
Log likelihood	3897.051	Hannan-Quinn criter.		-5.279633
F-statistic	316.7206	Durbin-Watson stat		2.168802

Regresyon sonucuna göre Brent Petrol ve BIST-100 arasında uzun dönem ilişkisi bulunmakta.

5-Sonuç

Bu çalışmada petrol fiyatlarındaki şok dalgalanmaların BIST-100 hisse senetlerine olan etkisi incelenmiş ve yatırımcıların bu dalgalanmalara karşı sürü psikolojisi içinde tepki verip vermedikleri incelenmiştir. Serinin durağan olduğu Dickey Fuller ile test edilmiş ve serinin durağan olduğu görülmüştür. Ardından regresyon testi yapılmış ve petrol fiyatlarındaki şok artışların(D₁) sürü psikolojisine etki ettiği ancak petrol fiyatlarındaki şok düşüşlerde(D₂) aynı tepkiyi vermediği görülmüştür. F-statistic'in çok yüksek çıkması modelin tamamıyla anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma ayrıca daha sonraki çalışmalarda yapısal kırılmalar için Chow testi ile sınanabilir.

Kaynakça

- Arouri, M. H. E., Lahiani, A., & Bellalah, M. (2010). Oil price shocks and stock market returns in oil-exporting countries: The case of GCC countries. *International Journal of Economics and Finance*, 2(5), pp. 132-139.
- Basher, S.A. ve Sadorsky, P. (2006). Oil Price Risk and Emerging Stock Markets, *Global Finance Journal*, 17, 224-251.
- Bernanke, Ben S., <https://www.brookings.edu/blog/ben-bernanke/2016/02/19/the-relationship-between-stocks-and-oil-prices/> Erişim tarihi: 14.03.2017
- Bjørnland, H. C.(2008). Oil Price Shocks and Stock Market Booms in an Oil-Exporting Country, Working Paper 16/2008, Norges Bank.
- Cong, R., Wei, Y., Jiao, J. ve Fan, Y. (2008). Relationships between oil price shocks and stock market: An empirical analysis from China, *Energy Policy*,36, 3544-3553.
- Çağlı, E.Ç., Taşkin, F.D., Mandacı, P.E.(2014). The Interactions between oil prices and Borsa İstanbul indices, *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, Vol.7, No.1,pp.55- 65
- Gönüllü, Çağlar Ozan, Otluoğlu, Emir ve Şengöz, Mehmet Hakan (2015). “Ham Petrol Fiyatı Değişimlerinin Petrokimya Sektörü Getirileri Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası İktisadi İncelemeler Dergisi*, 14, 223-234.
- Gujarati, D N, Şenesen, Ü, Şenesen, G G. (2012). Temel Ekonometri: Literatür
- Hayky A., A., ve Ahlia N.,N., "The Relationship between Oil Price and Stock Market Index: An Empirical Study from Kuwait" https://www.dohainstitute.edu.qa/MEEA2016/Downloads/Nizar%20Naim_Final.pdf
- Kapusuzoglu, A., 2011, Relationships between Oil Price and Stock Market: An Empirical Analysis from Istanbul Stock Exchange (ISE), *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 3, No. 6; November 2011
- Kocabıyık, T. (2016). Johansen Eşbütünleşme Testinde Karar Aşamalarının Analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. CIEP Özel Sayısı.
- Özmerdivanlı, Arzu. 2014. “Petrol Fiyatları ile BIST 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki”, *Akademik Bakış*, 43, 1-12.
- Sadorsky, P., 2001. Risk factors in stock returns of Canadian oil and gas companies. *Energy Economics* 23, 17 – 28.
- Tarı, R. (2010). Ekonometri (6. bs). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- <http://busecon.eurasianacademy.org/dergi/S2/36-Business&Economics.pdf>. Erişim tarihi: 11.04.2017

KADIN GİRİŞİMCİLERİN YAŞAM DOYUMLARININ İNCELENMESİ: YALOVA ÖRNEĞİ

Elif SÜMER

Hacettepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Seval GÜVEN

Hacettepe Üniversitesi

Özet: Ülkemizde girişimcilik alanında yapılan çalışmalara bakıldığında; nicel olarak yeterli düzeyde araştırma bulunmasına karşın yapılan çalışmaların ele alınan konu, kapsam ve araştırma örnekleme seçiminde birbirini tekrar ettiği, yapılan çalışmaların içerik olarak sınırlı kaldığı görülmektedir. Yaşam doyumu alanında yapılan çalışmalara bakıldığında ise yine araştırmaların sayı olarak yeterli düzeyde olduğu ancak araştırmaların belirli meslek grupları arasında sınırlı kaldığı belirlenmiş ve girişimciler ile yapılan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu noktada kadın girişimcilerin yaşam doyumlarının araştırıldığı bu çalışmanın alana yeni bir katkı sağlaması hedeflenmiştir. Çalışmada öncelikle kadın girişimcilerin demografik özellikleri belirlenmiş ve belirlenen demografik özellikler bağlamında girişimci kadınların yaşam doyumları incelenmiştir. Araştırma Yalova ilinde faaliyet gösteren 167 kadın girişimci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formu güvenilirlik testine (Cronbach's Alpha: 0.844) ve faktör analizine tabi tutulmuş, çalışma sonuçlarının elde edilmesi için "Kruskal Wallis-H" ve "Mann Whitney U" testleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler sonucunda kadın girişimcilerin yaşam doyumları ile işletmelerinden elde ettikleri aylık ortalama gelir, ev ve ulaşım aracı sahibi olma durumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimci, Girişimcilik, Kadın Girişimci, Yaşam Doyumu, Yaşam Tatmini.

Examination of Job Satisfaction of Women Entrepreneurs: The Case of Yalova

Abstract: Considering the studies conducted in the field of entrepreneurship in our country; Although there is a sufficient amount of research, it is seen that the studies conducted repeat the same in the selection of the subject, scope and research sample and are limited in terms of content. When the studies done in the field of life satisfaction were examined, it was found that the studies were adequate in number but limited among certain occupational groups and

no research was conducted with entrepreneurs. At this point it is aimed to make a new contribution to the field of investigating the life satisfaction of women entrepreneurs. In this study, the demographic characteristics of the women entrepreneurs were determined, and the life satisfaction of the entrepreneur women was examined. The study was carried out with 167 women entrepreneurs operating in the province of Yalova. The questionnaire form used in the study was subjected to the reliability test (Cronbach's Alpha: 0.844) and factor analysis, and Kruskal Wallis-H and Mann Whitney U tests were used to obtain the study results. As a result of the study it was found there is a significant relationship between life satisfaction of women entrepreneurs and their average monthly income from their businesses, the status of having the home and vehicle.

Key Words: Entrepreneur, Entrepreneurship, Women Entrepreneur, Life Satisfaction.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kadın Girişimci Kavramı

Etimolojik kökeni Fransızca olan kuruluş (entreprise) sözcüğünden türetilmiş girişimci kavramı günümüzde üretim için bir işe giren, kalkışan kimse, müteşebbis şeklinde tanımlanmaktadır. Dinamik bir yapıya sahip olan ve araştırmacılar tarafından farklı noktalara ağırlık verilerek tanımlanan girişimci sözcüğü literatüre 18. yüzyılda İrlandalı Ekonomist Richard Cantillon tarafından kazandırılmıştır. Cantillon girişimciyi “risk alarak kar sağlayan kişi” şeklinde tanımlamıştır (Hébert ve Link, 2006:589).

19. yüzyıl İktisatçılarından J. B. Say ise girişimciyi “üretim, dağıtım ve tüketim faaliyetlerinin yönlendiricisi hem sahip olduğu işletmenin hem de piyasanın koordinatörü, modern bir lider ve yönetici” olarak nitelendirmiştir (Praag, 1999:316). Girişimci ile yenilikçi kavramlarını özdeşleştiren 20. yüzyıl iktisatçılarından Schumpeter ise yaptığı tanımlamada girişimci kavramını “yapısal değişimin kaynağı” şeklinde isimlendirmiştir (Oseifuah, 2010:165). Bilgi çağı olarak tanımlanan günümüzde ise girişimciler, sahip oldukları kişisel özellikler sayesinde hızlı bir şekilde ekonomide liderlerin ve yöneticilerin yerini alan kişilerdir (Czarniawska-Joerges ve Wolff, 1991:529).

Girişimci kişilerin özellikleri ile ilgili yapılan çalışmalarda girişimcilerin; başarı odaklı, bağımsız, cesur, azimli, yüksek motivasyonlu, belirsiz durumlarla başa çıkabilen (Akehursta vd., 2012:2490), yenilikçi, risk alabilen, özgüvenli, girişken (Csaba vd., 2015:49), farklı ürün, pazar, fırsat ve organizasyon gibi yenilikleri araştıran (Cromie, 2000:11), mevcut imkânları değerlendiren, plan yapabilen, finansal

kaynaklara ulaşabilen ve sahip olduğu kaynakları doğru yöneten, toleranslı davranabilen, pozitif tutum ve liderlik becerileri, iyi iletişim kabiliyeti gibi özelliklere sahip oldukları belirlenmiştir (Kaplan ve Warren, 2013:19-21). Girişimcilerin belirtilen kişisel özellikler ile birlikte piyasadaki eksiklikleri saptama, ortaya çıkan fırsatları değerlendirme, doğru zamanlarda doğru riskleri alarak kâr sağlama becerisine yani “girişimci yeteneğe” (Ferrante, 2005:20-21) ve organize etme, iletişim kurma, karar alma, iş birliği oluşturma, etkin yönetim, üretim ve pazarlama becerisi gibi yöneticilik vasıflarını içeren yönetsel zekaya da sahip olmaları önem arz etmektedir (Kaygın ve Güven, 2013:16).

Girişimcilere cinsiyet bağlamında bakıldığında kadın ve erkek girişimcilerin cinsiyet farkı olmaksızın ortak bilgi, beceri ve yeteneğe sahip oldukları belirlenmiştir (Cromie, 2000:11). Yapılan çalışmalarda girişimcilerin, birbirlerinden farklı eğitim düzeyine ve farklı alanlarda deneyime sahip oldukları saptanmış başarılı bir girişimci olmak için cinsiyet faktörünün etkisiz olduğu, kişinin sadece nadir bulunan niteliklere ve deneyim kombinasyonuna sahip olması gerektiği belirlenmiştir (Praag, 1999:316). Dünya genelinde 1900’lerden beri erkek girişimciler kadar destek gören ve yaygınlaştırılmaya çalışılan kadın girişimciliği, Ülkemizde de 1980’li yıllar itibarıyla birçok disiplinin ilgi odağı haline gelmiş ve 2000’li yıllardan itibaren hem devlet hem özel kurum-kuruluşlar aracılığıyla kadınların girişimci olmalarını destekleyici programlar artırılmıştır.

1.2. Yaşam Doyumu Kavramı

İlk kez Neugarten, Havighurst ve Tobin (1961) tarafından ortaya atılan yaşam doyumu kavramı genel olarak hayattan duyulan memnuniyeti ifade eden (Gillespie & Louw, 1993, s. 26), moral, mutluluk, iyi olma gibi ölçütleri kapsayan (Chen, 2001:58), bireylerin yaşamlarının her alanına karşı sahip oldukları duygu ve düşüncelerin tamamını içeren bir kavramdır (Jan ve Masood, 2008:33).

Yaşam doyumu, 1960’lı yıllar itibarı ile birçok araştırmanın odak noktası haline gelmiş, birçok çalışmacı tarafından tanımlanmaya ve ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda yaşam doyumunun ilgili olduğu kavramlar, etkilediği ve etkilendiği faktörler belirlenmeye çalışılırken çeşitli yaklaşımlar öne sürülmüş, kuramlar geliştirilmiştir (Nimrod, 2007:66). İlgili alanyazına bakıldığında yaşam doyumunun ölçülmesinde yaygın olarak kullanılan iki kuram bulunmaktadır. Bunlar; Etkinlik (Activity) Kuramı (Lemon vd., 1972) ve Aşağıdan Yukarıya-Yukarıdan Aşağıya Kuramı (Voicu ve Pop, 2011)’dir. Yaşam doyumu alanında geliştirilen ilk teori Havighurst ve Albrecht (1953) tarafından ortaya atılan “Etkinlik Kuramı”dır (Gillespie ve Louw, 1993:25). Kuram bireylerin yaşam doyumlarını; mevcut etkinlikleri ve

aktiviteleri ile ilişkilendirmiştir (Nimrod, 2007:67). Bireyin yaptığı iş, çalışma yaşamı, hobileri, arkadaşları, sosyal çevresi ve emeklilik döneminde işinin yerine geçebilecek alternatif uğraşları bireyin yaşam doyumunu belirlemektedir (Havighurst, 1961:8). Kurama göre, çalışan kişilerde yaşam doyumunun oluşması ve yüksek seviyede kalması, bireyin iş yaşamındaki hedeflerine ve bu hedeflere ne derece yoğunlaştığına bağlıdır (Diener, 1984:564). Kişinin yaptığı işe yoğunlaşarak elde ettiği başarı sonucu bireylerde yaşam doyumunu oluşturmaktadır. Bu anlamda dışarıdan verilen ödüllere, maaş, gelir, statü, prestij gibi teşviklere dahi gerek kalmamaktadır (Csikszentmihalyi ve Figurski, 1982:27). Etkinlik Kuramına göre yaşam doyumunu özellikle çalışma yaşamının sonuna gelmiş, rol kaybına uğramakta olan bireylerde azalma göstermektedir. Bu sebeple emeklilik döneminde farklı uğraşlar elde eden, farklı alanlarda yapılabilecek daha serbest, çalışma saatleri daha esnek olan işlere yoğunlaşan kişilerde hem rol kaybı hem de yaşam doyumunda azalma olmayacaktır (Lemon vd., 1972:511).

Yaşam doyumunu açıklayan bir diğer kuram “Aşağıdan Yukarıya-Yukarıdan Aşağıya Kuramı” yaşam doyumuna ulaşma yöntemleri anlamında farklı özellik ve unsurlara sahip iki modelden oluşmaktadır. Aşağıdan Yukarıya Modeli’ne göre yaşam doyumunu aile, evlilik, gelir durumu, yaşam alanı ve iş doyumunu gibi farklı birçok alanda elde edilen doyumlardan oluşmaktadır (Brief vd., 1993:646). Modelde iyi bir aile yaşamına, geniş bir sosyal çevreye, ihtiyaçlarını karşılayabilecek gelire ve seveerek yaptığı bir işe sahip bireyin yaşamında doyuma ulaşacağı savunulmaktadır (Schimmack vd., 2002:350). Yukarıdan Aşağıya Modelinde ise yaşam doyumunda bireylerin kişilik özelliklerinin, duygu durumlarının, çeşitli ruhsal faktörlerin doyum üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Heller, 2002:816). Modele göre yaşam doyumunu bir kişilik özelliği olup (Voicu ve Pop, 2011:139) bireyde diğer faktörlere bağlı olmaksızın bulunurken aile, sosyal çevre ve iş gibi diğer alt doyumları da oluşturmaktadır (Heady vd., 1991:82).

Farklı araştırmacılar tarafından yapılan yorumlardan da anlaşılacağı üzere, birçok tanıma sahip olan yaşam doyumunu kavramı tek bir ifade ile anlaşılamamakta ancak kişiler, toplum ve kurumlar için büyük önem arz etmektedir (Prasoon ve Chaturvedi, 2016:26). Bireylerin güçlü yönlerini öne çıkarma, yaşamlarından aldıkları mutluluğu artırma ile bireysel boyutta fayda sağlanması açısından yaşam doyumunu insan hayatında büyük önem taşımaktadır (Veenhoven, 1988:349). Bununla birlikte yaşam doyumuna kişilerin iş, aile, evlilik, arkadaş, sosyal çevre gibi ilişkileri içeren diğer yaşam alanlarını da etkiliyor ve belirliyor olduğu için toplumsal anlamda da önem verilmektedir. (Proctor vd., 2009:592-594).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırma kadın girişimcilerin demografik özelliklerini belirlemek ve belirlenen demografik özellikler bağlamında girişimci kadınların yaşam doyumlarını incelemek amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H1: Kadın girişimcilerin yaşları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Katılımcıların eğitim durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Katılımcıların medeni durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Katılımcıların çalışma süreleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Katılımcıların çalıştıkları sektör ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H6: Kadın girişimcilerin gelirleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H7: Katılımcıların ev sahibi olma durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Katılımcıların ulaşım aracı sahibi olmalarıyla yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.2. Araştırmanın Örneklem Grubu

Çalışmanın örneklemini Yalova ilinde girişimci olarak faaliyet gösteren 167 kadından oluşmaktadır.

2.3. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu aracılığı ile toplanmıştır. Anket formu iki ayrı bölümde sınıflandırılmıştır. Birinci bölümde, kadın girişimcilerin demografik ve tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesine yönelik sorulara yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümü girişimci kadınların yaşam doyumlarını belirlemeye yönelik ilgili literatür araştırması sonucu konuyla ilgili çalışmalardan, kuram, yaklaşım ve teorilerden yararlanılarak araştırmacı tarafından hazırlanan 9 maddeden oluşturulmuştur. Kadın girişimcilerin yaşamından elde ettikleri doyumunu saptamayı amaçlayan ifadeler; 5 dereceli Likert tipi skalaya göre hazırlanmıştır.

2.4. Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi ve Analizi

Çalışmadan elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 24.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen katılımcılara uygulanan anket formunun birinci bölümünden elde edilen verilerin tanımlayıcı istatistikleri kişi sayısı (n) ve yüzde (%) şeklinde ifade edilmiştir.

Anket formunun ikinci bölümünde yer alan ifadelerin ise aynı yapıyı ölçüp ölçmediği, kendi içerisinde tutarlılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla öncelikle Cronbach's Alpha değeri hesaplanmış ve 0.844 olarak bulunmuştur. Bu bölümde yer alan maddelere uygulanacak olan faktör analizinin uygunluğu için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testleri yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda KMO değeri: 0.83 olarak hesaplanmıştır ($KMO > 0.5$). Uygulanan Bartlett's testi sonucunda Bartlett's testi Chi-Square değeri: 552.22 ve serbestlik derecesi 36 olarak hesaplanmış olup bu değer istatistiksel olarak anlamlı ($p=0.00$, $p < 0.05$) olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak ölçeğin toplam varyansın %59.32'sini açıkladığı ve ölçeğin Cronbach's Alfa katsayısının 0.844 olduğu saptanmıştır. Kadın girişimcilerin yaşam doyumu puanlarının demografik ve tanımlayıcı (yaş, eğitim durumu, medeni durum, çalışma süresi, işletmeden elde edilen aylık ortalama gelir, faaliyet gösterilen sektör, ev sahibi olma, ulaşım aracı sahibi olma) özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesine yönelik "Kruskal Wallis-H" testi uygulanmıştır. "Kruskal Wallis-H" testinde anlamlı sonuç bulunan ifadelerdeki gruplar arası farklılığın belirlenmesi amacıyla ise "Mann Whitney U" testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Kadın Girişimcilerin Demografik ve Tanımlayıcı Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamına alınan kadın girişimciler arasında; 40-49 yaş aralığında olanların (%32.3), lisans düzeyinde öğrenim görenlerin (%34.1), evlilerin (%71.8), ticaret sektöründe faaliyet gösterenlerin (%59.3), 5 yıl ve daha az süredir girişimci olarak çalışanların (%40.7), 5.000 TL altında gelir elde edenlerin (%41.9), ev sahibi (%69.5) ve bir ulaşım aracı sahibi olanların (%64.7) çoğunlukta olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo1: Kadın Girişimcilerin Demografik ve Tanımlayıcı Özelliklerine İlişkin Dağılımlar

Demografik ve Tanımlayıcı Özellikler		n	%	Demografik ve Tanımlayıcı Özellikler		n	%
Yaş	20-29	42	25.1	Girişimci Olarak Faaliyet Gösterilen Sektör	Ticaret	99	59.3
	30-39	31	18.6		Hizmet	42	25.1
	40-49	54	32.3		Üretim	26	15.6
	50 Yaş ve üstü	40	24.0		5 Yıl ve altı	68	40.7
Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	0	0	Girişimci Olarak Faaliyet Gösterme Süresi	6-10 Yıl	41	24.6
	İlköğretim	15	9.0		11 Yıl ve üstü	58	34.7
	Ortaöğretim	16	9.6	İşletmeden Elde Edilen Aylık Ortalama Gelir	5.000 TL Altı	70	41.9
	Lise	50	29.9		5.000 TL-10.000 TL	49	29.4
	Ön lisans	22	13.2		10.000 TL Üstü	48	28.7
	Lisans	57	34.1	Ev Sahibi Olma	Evet	116	69.5
	Yüksek lisans	5	3.0		Hayır	51	30.5
	Doktora	2	1.2	Ulaşım Aracı Sahibi Olma	Evet	108	64.7
	Bekâr	28	16.8		Hayır	59	35.3
	Evli	120	71.8	Toplam		167	100.0
Medeni Durum	Boşanmış	15	9.0				
	Dul	4	2.4				

3.2. Kadın Girişimcilerin Yaşam Doyumuna Ait Bulgular

Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin yaşam doyumuna ait bilgiler bölümünden minimum **13.0**, maksimum **45.0** puan aldıkları, yaşam doyumunu puan ortalamalarının ise **39.24** olduğu saptanmıştır (Tablo 2). Buradan hareketle kadın girişimcilerin yaşam doyumlarının yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir ($39.24 > 27.0$).

Tablo 2: Kadın Girişimcilerin Yaşam Doyumu Puanları ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

N=167	Ort.	S. Sapma	Min	Max	P
Yaşam Doyumu	39.24	6.63	13.0	45.0	0.00

P: Kolmogorov-Smirnov Test Sonucu

3.2.1. Kadın Girişimcilerin Yaşam Doyumu Puanlarına İlişkin Bulgular

Kadın girişimcilere uygulanan anketin yaşam doyumuna ait bilgiler bölümündeki tüm maddelerin ortalama puanı 4.39 bulunmuştur. Her maddeye ilişkin ortalama puanlar incelendiğinde; “Sahip olduğum aile açısından hayatımdan memnunum” ifadesinin 4.75 ile ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Bunu 4.63 ile “Yaşadığım hayattan memnunum” ve 4.56 ile “Sahip olduğum arkadaşlar ve sosyal çevre açısından hayatımdan memnunum” ifadesine ilişkin ortalama puanlar izlemektedir. “Yaşamımın mükemmel olduğunu düşünüyorum” (3.80) ve “Yaşadığım hayatı birçok açıdan beklentilerime uygun buluyorum” (4.07) ifadelerinin en düşük puanlara sahip olması dikkat çekici bir noktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Kadın Girişimcilerin Yaşam Doyumu Maddelerinin Dağılımları ve Ortalama Puanları

Yaşam Doyumu Maddeleri	Katılmıyorum (1)		Kısmen katılmıyorum		Kararsızım (3)		Kısmen katılıyorum		Katılıyorum (5)		Ort. Katılım Puanı
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
1.Yaşadığım hayattan memnunum.	8	4.8	2	1.2	4	2.4	16	9.6	137	82.0	4.63
2.Yaşamımın mükemmel olduğunu düşünüyorum.	18	10.8	9	5.4	17	10.2	68	40.7	55	32.9	3.80
3.Yaşadığım hayatı birçok açıdan beklentilerime uygun buluyorum.	17	10.2	7	4.2	9	5.4	49	29.3	85	50.9	4.07

4.Kendimi fiziksel anlamda iyi hissediyorum.	14	8.4	2	1.2	5	3.0	34	20.4	112	67.1	4.37
5.Kendimi psikolojik anlamda iyi hissediyorum.	11	6.6	2	1.2	7	4.2	37	22.2	110	65.9	4.40
6.Sahip olduğum arkadaşlar ve sosyal çevre açısından hayatımdan memnunum.	10	6.0	3	1.8	0	0.0	25	15.0	129	77.2	4.56
7.Sahip olduğum aile açısından hayatımdan memnunum.	6	3.6	2	1.2	1	0.6	9	5.4	149	89.2	4.75
8.Mesleğim ve yaptığım iş açısından hayatımdan memnunum.	11	6.6	3	1.8	7	4.2	22	13.2	124	74.3	4.47
9.Yaşamımdan yüksek doyum elde ediyorum.	8	4.8	9	5.4	12	7.2	49	29.3	89	53.3	4.21
Genel Ortama											4.37

3.3. Kadın Girişimcilerin Demografik ve Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Yaşam Doyumu Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırma kapsamına alınan kadın girişimcilerin yaşam doyumu puanları yaş, eğitim durumu, medeni durum, girişimci olarak faaliyet gösterilen sektör ve çalışma süresi değişkenlerine göre karşılaştırılmıştır. Söz konusu sonuçlar incelendiğinde kadın girişimcilerin yaşam doyumu puanları arasındaki farklılıkların; yaşa, eğitim durumuna, medeni duruma, faaliyet gösterilen sektöre ve çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur ($P>0.05$) (Tablo 4).

Tablo 4: Kadın Girişimcilerin Demografik ve Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Yaşam Doyumu Puanlarının Karşılaştırılması

	Kadın Girişimcilerin Yaşam Doyumu Puanlarının Karşılaştırılması					
Değişken	Grup	n	Ort.	Sıra Ort.	χ^2	P
Yaş	20- 29 Yaş	42	40.26	88.08	2.124	0.55
	30-39 Yaş	31	39.06	86.39		
	40-49 Yaş	54	39.41	86.56		
	50 Yaş ve Üstü	40	38.08	74.40		
Eğitim Durumu	İlköğretim	15	40.13	88.80	3.585	0.61
	Ortaöğretim	16	40.50	97.59		
	Lise	50	38.18	76.70		
	Ön lisans	22	39.55	85.43		
	Lisans	57	39.21	82.61		
	Yüksek lisans ve üstü	7	41.29	101.64		
Medeni Durum	Bekâr	28	39.07	79.73	1.888	0.39
	Evli	120	39.58	86.93		
	Boşanmış/Dul	19	37.37	71.79		
Faaliyet Gösterilen Sektör	Ticaret	99	39.36	84.61	0.935	0.63
	Hizmet	42	40.19	87.46		
	Üretim	26	37.23	76.10		
Çalışma Süresi	5 Yıl ve Altı	68	38.96	85.33	0.167	0.92
	6-10 Yıl	41	39.34	81.46		
	11 Yıl ve Üstü	58	39.50	84.23		

 χ^2 =Kruskal Wallis H Testi

Kadın girişimcilerin yaşam doyumu puan ortalamalarının aylık ortalama gelirlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmış ve yapılan test (Kruskal Wallis H) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($P=0.00<0.05$) (Tablo 5).

Tablo 5: Kadın Girişimcilerin İşletmelerinden Elde Ettikleri Aylık Ortalama Gelirlerine Göre Yaşam Doyumu Puanlarının Karşılaştırılması

N=167	Grup	n	Ort.	Sıra Ort.	χ^2	P
Yaşam Doyumu	5.000 TL Altı	70	38.01	70.84	15.290	0.00*
	5.000 TL-10000 TL	49	38.76	82.98		
	10.000 TL Üstü	48	41.52	104.24		

*P<0.05

 χ^2 =Kruskal Wallis H Testi

Farklılıkların hangi gelir düzeyleri arasında olduğuna dair yapılan Mann Whitney U test sonucunda, işletmede elde edilen aylık ortalama 5.000 TL altında geliri olan kadınlar ile 10.000 TL üstünde geliri olan kadınların yaşam doyum puanları arasındaki farklılıkların anlamlı olduğu saptanmıştır (P<0.025). Bu bağlamda 5.000 TL altında geliri olan kadınların, 10.000 TL üstünde geliri olan kadınlara göre yaşam doyumlarının daha düşük olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: Kadın Girişimcilerin İşletmelerinden Elde Ettikleri Aylık Ortalama Gelirlerine Göre Yaşam Doyumu Puanlarının Farklılıklarına Yönelik İkili Karşılaştırma

Gelir		Yaşam Doyumu (P)
5.000 TL Altı	5.000 TL-10000 TL	0.20
	10.000 TL ve Üstü	0.00*
5.000 TL-10000 TL	5.000 TL Altı	0.20
	10.000 TL Üstü	0.04
10.000 TL ve Üstü	5.000 TL Altı	0.00*
	5.000 TL-10000 TL	0.04

P: Mann Whitney U Test Sonucu

Girişimci kadınların ev ve ulaşım aracı sahibi olma durumlarına göre yaşam doyum puanlarının farklılık gösterip göstermediği değerlendirilmiş ve farklılıkların her iki değişken için istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur (P<0.05). Yapılan test (Mann Whitney U) sonucunda ev sahibi olan kadınların yaşam doyumlarının, ev sahibi olmayan kadınlardan daha yüksek olduğu ve bir ulaşım aracı sahibi olan

kadınların yaşam doyumlarının, araç sahibi olmayan kadınlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7: Kadın Girişimcilerin Ev Sahibi Olma Durumlarına Göre Yaşam Doyumu Puanlarının Karşılaştırılması

	Kadın Girişimcilerin Yaşam Doyumu Puanlarının Karşılaştırılması					
Değişken	Grup	n	Ort.	Sıra Ort.	Z	P
Ev Sahibi Olma Durumu	Evet	116	39.89	89.88	-	0.02*
	Hayır	51	37.76	70.62	2.383	
Ulaşım Aracı Sahibi Olma Durumu	Evet	108	40.48	95.01	-	0.00*
	Hayır	59	36.97	63.85	4.000	
*P<0.05						

Z=Mann Whitney U Testi

4. TARTIŞMA

Araştırmaya dahil edilen kadın girişimcilerin yaşam doyumuna ait ortalama puanlar incelendiğinde katılımcıların yaşam doyumu puan ortalamasının (39.24), ortalama puanın (27.0) çok üstünde olduğu bu bağlamda katılımcıların yüksek düzeyde yaşam doyumuna sahip olduğu söylenebilmektedir. Lyons ve DeCarlo (1983) ile Krishnan ve Kamalanabhan (2013) tarafından kadın girişimcilerin yaşam doyumlarını ölçmek amacıyla yapılan çalışmalarda da kadın girişimcilerin yaşam doyumlarının oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmalar, araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Araştırma kapsamına alınan kadın girişimcilerin yaşam doyumu ifadelerine ilişkin ortalama puanlar incelendiğinde; ilgili ifadeler arasında ilk sırada “aile hayatı” ile ilgili ifadenin yer aldığı bunu ikinci sırada “arkadaşlar ve sosyal çevre”, üçüncü sırada ise “meslek-yapılan iş” ile ilgili ifadenin izlediği görülmektedir. Kadın girişimcilerin yaşam doyumunu etkileyen ifadeler içinde ilk sırada yer alan aile hayatı ile arkadaşlar-sosyal çevrenin en önemli noktada olduğu sonucu yaşam doyumu alanında geliştirilen kuramlardan olan Aşağıdan Yukarıya Modeli ile de paralellik göstermektedir. Modelde yaşam doyumunun aile hayatı, evlilik hayatı ve sosyal çevreden etkilendiği belirtilmiştir. Kişilerin iyi bir aile yaşamına, geniş bir sosyal çevreye sahip olması yaşam doyumunu yükselten en önemli faktörlerdendir. Araştırmada kadın girişimcilerin yaşam doyumunda önemli seviyede etkili olduğu saptanan bir diğer

konu meslek-yapılan iştir. Yaşam doyumu alanında geliştirilen bir diğer kuram olan Etkinlik Kuramı da bu bulguları destekler niteliktedir. Etkinlik Kuramı'nda bireylerin yaptıkları işin, çalışma hayatlarının yaşam doyumları üzerindeki en önemli belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Çalışma yaşamının sonuna gelmiş bu sebeple rol kaybına uğramakta olan bireylerin yaşam doyumlarının azalacağı belirtilmiş çözüm olarak bireylerin emeklilik dönemleri için daha serbest, çalışma saatlerinin daha esnek olduğu işlere yönelmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kadın girişimcilerin yaptıkları iş ve çalışma yaşamları da bu bağlamda kuramda tavsiye edilenler ile örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin işletmelerinden elde ettikleri aylık ortalama gelirleri ile yaşam doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki ($P=0.00<0.05$) olduğu saptanmıştır. “5.000 TL altında” geliri olan kadınların yaşam doyumunun, “10.000 TL üstünde” geliri olan kadınların yaşam doyumundan daha düşük olduğu diğer bir ifade ile kadın girişimcilerin gelirlerinin artması ile yaşam doyumlarının da artmakta olduğu tespit edilmiştir. Lyons ve DeCarlo (1983) tarafından yapılan çalışmada da geliri yüksek olan kadın girişimcilerin yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu bulunmuş, gelirin artması veya azalması ile yaşam doyumunun arttığı veya azaldığı belirtilmiştir. Bu çalışma araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Kadın girişimcilerin ev sahibi olma durumları ile yaşam doyumu ilişkisine baktığında yaşam doyumu puan ortalamalarının farklılık gösterdiği ($P=0.00<0.05$) saptanmış, ev sahibi olan kadın girişimcilerin yaşam doyumunun ev sahibi olmayan kadın girişimcilerin yaşam doyumundan daha fazla olduğu belirlenmiştir. Ev sahibi olmak sosyal, ekonomik, kültürel ve bireysel pek çok faktörü içinde barındırmakta ve bireylere gerek manevi gerek maddi anlamda güven vermektedir. Araştırma sonucuna göre ev sahibi olmak yaşam doyumunu etkileyen en önemli faktörlerdendir. Kadın girişimcilerin ulaşım aracına sahip olma durumları ile yaşam doyumu puanları karşılaştırıldığında yaşam doyumu puan ortalamalarının farklılık gösterdiği ($P=0.00<0.05$) belirlenmiş, bir ulaşım aracı sahibi olan kadın girişimcilerin yaşam doyumunun araç sahibi olmayan kadın girişimcilerin yaşam doyumundan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Kadın girişimcilerin araç sahibi olmaları gerek günlük hayatlarını gerek iş yaşamlarını sürdürmelerinde kilit görev taşımaktadır. Bir ulaşım aracına sahip olan kadın girişimcilerin gün içerisindeki faaliyetlerini daha rahat yerine getirebilmeleri, günlük rutinlerini gerçekleştirme, pazar-market gibi alışveriş ihtiyaçları, banka ödemeleri, çocukları okula bırakma-alma vb. herhangi bir yere ulaşım faaliyetlerinde kolaylık sağlaması ve iş yaşamlarını daha rahat sürdürebilmeleri nedeniyle yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

5. SONUÇ

Araştırma kapsamına alınan kadın girişimciler arasında; 40-49 yaş aralığında olanların (%32.3), lisans düzeyinde öğrenim görenlerin (%34.1), evlilerin (%71.8), ticaret sektöründe faaliyet gösterenlerin (%59.3), 5 yıl ve daha az süredir girişimci olarak çalışanların (%40.7), 5.000 TL altında gelir elde edenlerin (%41.9), ev sahibi (%69.5) ve bir ulaşım aracı sahibi olanların (%64.7) çoğunluktadır. Araştırmada kadın girişimcilerin yaşam doyumu puan ortalamasının (39.24) yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırma kapsamına alınan kadın girişimcilerin yaşam doyumlarının yaşlarına, eğitim durumlarına, medeni durumlarına, girişimci olarak faaliyet gösterdikleri sektöre, girişimci olarak faaliyet gösterme sürelerine göre farklılık göstermediği saptanmış bu bağlamda ilgili hipotezler (hipotez 1,2,3,4,5) reddedilmiştir. Çalışmada kadın girişimcilerin işletmelerinden elde ettikleri aylık ortalama gelirleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiş ve 6. Hipotez kabul edilmiştir. Bulgular 10.000 TL üstünde geliri olan kadın girişimcilerin yaşam doyumlarının 5.000 TL altında geliri olan kadın girişimcilerin yaşam doyumlarından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmaya dahil edilen kadın girişimcilerin ev sahibi olma durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiş, hipotez 7 kabul edilmiştir. Ev sahibi olan kadın girişimcilerin yaşam doyumları ev sahibi olmayan kadınların yaşam doyumlarından daha yüksektir. Araştırmada girişimci kadınların ulaşım aracı sahibi olma durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve 8. hipotez kabul edilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda, ulaşım aracına sahip olan kadın girişimcilerin yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKEHURSTA, G. SİMARRO, E. ve MAS-TU, A. (2012). "Women Entrepreneurship in Small Service Firms: Motivations, Barriers and Performance", *The Service Industries Journal*, 32(15): 2489-2505.
- BRİEF, A. P. BUTCHER, A. H. GEORGE, J. M. ve LİNK, K. E. (1993). "Integrating Bottom-Up and Top-Down Theories of Subjective Well-Being", *The Case of Health. Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4): 646-653.
- CHEN, C. (2001). "Aging and Life Satisfaction", *Social Indicators Research*, 54(1): 57-79.

- CROMİE, S. (2000). "Assessing Entrepreneurial Inclinations: Some Approaches and Empirical Evidence", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 9(1): 7-30.
- CSABA, I. B. DUNAY, A. ve JELONEK, D. (2015). "The Entrepreneurship in Poland and in Hungary. Future Entrepreneurs Education Perspective", *Polish Journal of Management Studies*, 12(1): 48-58.
- CSÍKSZENTMIHALYI, M. ve FİGURSKI, T. J. (1982). "Self-Awareness and Aversive Experience in Everyday Life", *Journal of Personality*, 50(1): 15-28.
- CZARNIAWSKA-JOERGES, B. ve WOLFF, R. (1991). "Leaders, Managers, Entrepreneurs on and off the Organizational Stage", *Organization Studies*, 12(4): 529-546.
- DIENER, E. (1984). "Subjective Well-Being", *Psychological Bulletin*, 95(3): 542-575.
- FERRANTE, F. (2005). "Revealing Entrepreneurial Talent", *Small Business Economics*, 25(159): 159-174.
- GILLESPIE, C. I. ve LOUW, J. (1993). "Life Satisfaction in Old Age and Activity Theory: Should the Debate Be Re-Opened?", *Southern African Journal of Gerontology*, 2(1): 25-30.
- HAVIGHURST, R. J. (1961). "Successful Aging", *The Gerontologist*, 1(1): 8-13.
- HEADY, B. VEENHOVEN, R. ve WEARING, A. (1991). "Top-Down Versus Bottom-Up Theories of Subjective Well-Being", *Social Indicators Research*, 24(1): 81-100.
- HÉBERT, R. F. LİNK, A. N. (2006). "The Entrepreneur as Innovator", *Journal of Technology Transfer*, 31: 589-597.
- HELLER, D. JUDGE, T. A. ve WATSON, D. (2002). "The Confounding Role of Personality and Trait Affectivity in the Relationship Between Job and Life Satisfaction", *Journal of Organizational Behavior*, 23(7): 815-835.
- JAN, M. ve MASOOD, T. (2008). "An Assessment of Life Satisfaction Among Women", *Studies on Home and Community Science*, 2(1): 33-42.
- KAPLAN, J. M. ve WARREN, A. C. (2013). *Patterns Of Entrepreneurship Management*, Danvers: John Wiley & Sons Inc.
- KAYGIN, E. ve GÜVEN, B. (2013). *Güçlü Kadınlar- Türkiye'de Kadın Girişimciliği*, Çatı Akademi, İstanbul.
- KRİSHNAN, L. ve KAMALANABHAN, T. (2013). "Entrepreneurial Success and Life Satisfaction Among Women Entrepreneurs in Micro Enterprises", *South Asian Journal of Management*, 20(2): 40-63.

- LEMON, B. W. BENGTON, V. L. ve PETERSON, J. A. (1972). "An Exploration of the Activity Theory of Aging: Activity Types and Life Satisfaction Among in-Movers to A Retirement Community", *Journal of Gerontology*, 27(4): 511-523.
- LYONS, P. R. ve DECARLO, J. F. (1983). *An Exploratory Analysis of Job and Life Satisfaction Among Entrepreneurs*, ERIC, Maryland.
- NİMROD, G. (2007). "Retirees' Leisure: Activities, Benefits, and Their Contribution to Life Satisfaction", *Leisure Studies*, 26(1): 65-80.
- PRAAG, C. M. (1999). "Some Classic Views on Entrepreneurship", *De Economist*, 147(3): 311-335.
- PRASOON, R. ve CHATURVEDİ, K. R. (2016). "Life Satisfaction: A literature Review", *The Researcher- International Journal of Management Humanities and Social Sciences*, 1(2): 25-32.
- PROCTOR, C. L. LİNLEY, P. A. ve MALTBY, J. (2009). "Youth Life Satisfaction: A Review of the Literature", *Journal of Happiness Studies*, 10(5): 583-630.
- SCHİMMACK, U. SCHUPP, J. ve WAGNER, G. G. (2008). "The Influence of Environment and Personality on the Affective and Cognitive Component of Subjective Well-being", *Social Indicators Research*, 89(1): 41-60.
- OSEİFUAH, E. K. (2010). "Financial Literacy and Youth Entrepreneurship in South Africa", *African Journal of Economic and Management Studies*, 1(2): 164-182.
- VEENHOVEN, R. (1988). "The Utility of Happiness. Social Indicators Research", 20(4): 333-354.
- VOİCU, B. VE POP, C. (2011). "Measurement Models of Life Satisfaction: A Structural Equation Modeling Approach", *Calitatea Vieții*, 22(2): 137-154.

ÖRGÜTLERDE LİDERLİK TİPİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ KONUSUNDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN META-ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi Ercan YAVUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Öğr.Gör. Yaşar GÜLTEKİN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özet: Örgütsel bağlılık, işgörenlerin çalıştıkları örgütlere karşı hissettikleri bağın gücü olarak tanımlanmaktadır. Örgütsel bağlılığın yüksek olması; işe geç kalma, devamsızlık ve işten ayrılma şeklinde kendini gösteren olumsuz sonuçları azaltmakta ve ürün ve hizmet kalitesini artırmaktadır. Örgütsel bağlılık; genel kabul gören bir ayrımına göre duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve devamlı bağlılık olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Örgütsel bağlılık üzerinde etki eden ve literatürde incelenen faktörler arasında işgörenlerin demografik özellikleri, örgütsel adalet, örgütteki demokratikleşme düzeyi, iş güvenliği ve terfi olanakları bulunmaktadır. Bu faktörlerin yanı sıra örgütlerdeki liderlik davranışlarının da örgütsel bağlılık üzerinde etki eden unsurlardan biri olduğu bilinmektedir. Bu çalışma literatürde yapılmış olan liderlik tipi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştıran deneye dayalı çalışmaların meta analizini yaparak daha genel bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Meta Analiz.

Meta-Analysis of the Studies on the Effect of Leadership Type on Organizational Commitment in Organizations

Abstract: Organizational commitment is defined as the strength of the employees' connection to the organizations they work with. High level of organizational commitment; reduces the negative consequences such as being late for work, being absent and leaving the job and increases the quality of products and services. Organizational commitment; according to a generally accepted distinction, consists of three dimensions: affective commitment, normative commitment and continuance commitment. Factors influencing organizational commitment and examined in the literature include demographic characteristics of employees, organizational justice, democratization level in the organization, job security and promotion opportunities. In addition to these

factors, leadership behaviors in organizations are also known to be one of the factors affecting organizational commitment. This study aims at a meta-analysis of experimental studies that investigate the relationship between leadership type and organizational commitment in literature.

Keywords: Organizational Commitment, Meta Analysis.

1. GİRİŞ

Örgütlerin en büyük varlıklarından biri de insan kaynakları varlığıdır. Örgütler, onları oluşturan bireylerden oluşmaktadır ve bu birey gruplarından belki de en önemlisi örgüt çalışanlarıdır. Örgütlerin çalışanları çalışanların değişen sosyo-kültürel özelliklerinin de bir getirisi olarak, daha yüksek düzeyde işlerinden memnunsuzluk göstermektedir. Bu noktada çalışanların iş konusundaki memnuniyetlerini etkileyen önemli unsurlardan biri de örgütü içselleştirme ve örgüt içinde kalma istekliliği olarak da tanımlanabilecek olan örgütsel bağlılıktır. Örgütsel bağlılık konusuna, örgütsel davranış, örgütsel psikoloji ve sosyal psikoloji gibi farklı disiplinlerin ilgisinin artması, bu alanlardan gelen araştırmacıların konuya kendi bakış açılarını getirmeleri, örgütsel bağlılık kavramının anlaşılmasını güçleştirmektedir (Gül, 2002). Çalışma yaşamında örgütsel bağlılık dışında farklı bağlılık türlerinin varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar; örgüt içerisinde her bir çalışanın sorumluluğu olan işe yönelik işe bağlılık, bahsedilen iş için seçilme ve işi yapabilme yeteneğinin çıkış noktası olan meslek olgusuna yönelik mesleğe bağlılık ve mesleğin icra edilebilmesi için duyulan isteğe yönelik duygulanım olan çalışmaya bağlılık olarak sayılabilir.

Örgütsel bağlılığa dair literatürde bulunan diğer tanımlar Tablo1'de görülmektedir.

Tablo 1. Literatürdeki Örgütsel Bağlılık Tanımları

Tanım	Çalışma
Kişinin örgütle özdeşleşmesinin ve örgüte katılımının gücüdür.	Porter vd., 1974
Kişinin belirli bir örgüte karşı ve örgütle kendini tanımlamasının göreceli olarak derecesidir.	Mowday vd., 1979
Bireyin belirli bir örgüt ile girdiği kimlik birliği ve bağlılığının birleşik gücüdür.	Leong, vd. ,1996
Çalışanların örgüt ile girdiği kimlik birliğinin düzeyi ve örgütün aktif bir üyesi olmaya devam etme isteğidir. Manyetik bir gücün bir metali çekmesi gibi, kişinin gelecekte örgütte kalmaya istekliliğinin ölçüsüdür.	Davis ve Newstrom, 1989
Çalışanın örgütü ile kurduğu kuvvetli kimlik birliğinin ve kendisini örgütün bir parçası olarak algılamasının derecesidir.	Schmerhorn vd., 1994
Çalışanların örgütlerinde işine devam etme isteğinde olması, işyerine düzenli olarak gelmesi, işletmenin varlıklarını koruması ve işletmenin amaçları ile bütünleşmesidir.	Meyer ve Allen ,1997

Bu tanımların ortaya çıkardığı ortak noktaları tanımlamak gerekirse, örgütsel bağlılık; örgütün amaç ve değerlerine yüksek güven duyarak bu olguların kabul edilmesi, örgüt için çaba harcama ve örgütün bir parçası olarak kalma istekliliğidir. Yine örgütsel bağlılığın ölçülmesinde kişinin örgüt için verdiği somut ve soyut varlıkların karşılığı olan yatırım, kişinin örgüt yararına davranış ve eylemleri ve kişi ile örgüt arasındaki amaç uyumluluğudur. Örgütsel bağlılık yaklaşımlarına bakıldığında literatürde tutumsal bağlılık yaklaşımları, davranışsal bağlılık yaklaşımları ve çoklu bağlılık yaklaşımları bulunmaktadır.

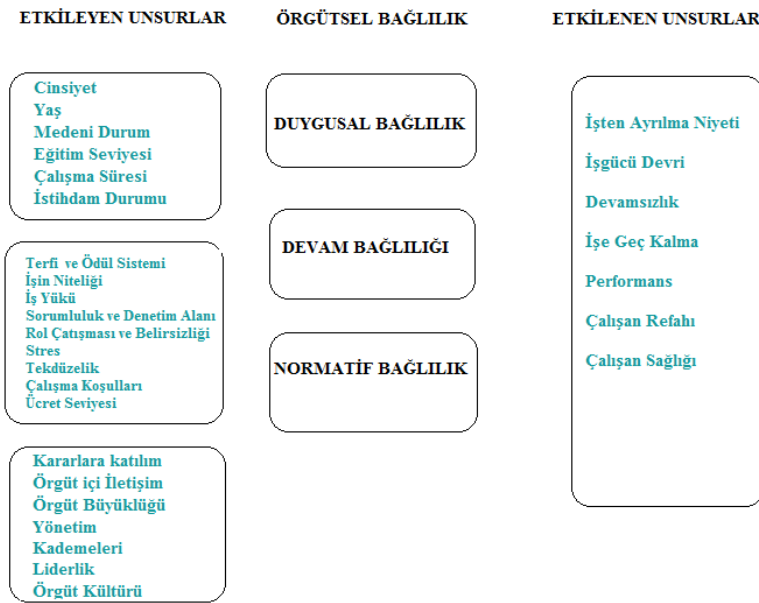
Tutumsal bağlılık, bireyin herhangi bir örgüte katılımı ve örgüte karşı hissettiği bütünleşme duygusunun gücü olarak ve üç bileşen ile ifade edilmektedir (Mathieu ve Zajac, 1990: 172):

- Örgütün üyesi olma durumunun sürdürülmesi ile ilgili isteklilik,
- Örgüt ve örgüte ait amaç, değer ile hedeflerine yüksek düzeyde katılım ve söz konusu unsurlara karşı hissedilen kabullenme duygusu ve inanç,
- Örgüt amaçlarına uygun ve örgüt yararına gönüllü olarak sarf edilen çaba.

Tutumsal bağlılık yaklaşımlarına bakıldığında, ahlaki bağlılık, hesapçı bağlılık ve yabancılaştırıcı bağlılık kavramlarını öneren Etzione (1975) yaklaşımı, uyum,

özdeşleştirme ve içselleştirme aşamalarını öneren O'Reilly ve Chatman (1986) yaklaşımı, devam bağlılığı, birlik bağlılığı ve kontrol bağlılığı kavramlarıyla örgütsel bağlılığı açıklamaya çalışan Kanter (1968) yaklaşımı, Etzione'nin önerdiği kavramları yeniden yorumlayan Penley-Gould (1988) yaklaşımı ve son olarak günümüzde belki de en fazla kabul görmüş olan Allen-Meyer (1996) yaklaşımı ön plana çıkmaktadır.

Allen-Meyer yaklaşımı bağlamında duygusal bağlılık olarak nitelendirilen ilk bağlılık türünde, örgüte ait norm, değer ve inançların çalışanlar tarafından duygusal olarak benimsenmesi ön plana çıkmaktadır. Devam bağlılığı, çalışanın örgütten ayrılması ile ortaya çıkacak maliyetler üzerine odaklanmıştır. Bu açıdan bakıldığında algılanan maliyet bağlılığı ya da rasyonel bağlılık olarak da adlandırılmaktadır. Normatif bağlılık, temelde çalışanların örgüte, örgütün değerlerine ya da politikalarına karşı sadakat ya da minnet duygusu benzeri duygulanımları temel alan örgütsel bağlılık boyutudur (Erdil ve Keskin, 2003).

Şekil 1. Örgütsel Bağlılığı Etkileyen ve Örgütsel Bağlılıktan Etkilenen Unsurlar

Çalışma tüm bu sunulan veriler doğrultusunda kapsayıcı bir model olduğu düşünülen FRL Modeli'nde belirtilen liderlik tipleri ile genel olarak örgütsel arasında ilişkiyi araştıran çalışmaların meta analizini yaparak daha genelleştirilmiş sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Literatürde modern liderlik tipleri karizmatik liderlik, dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik ve serbestiyetçi liderlik olarak tanımlanmaktadır. Bunlardan son üçü Full Range Leadership Model olarak tanımlanmaktadır. Karizma, bireysel yeteneklerinin gücü ve etkisiyle takipçileri üzerinde olağandışı ve derin etki yaratma gücü olarak tanımlanabilir. Takipçiler söz konusu yeteneklere sahip karizmatik liderlerin emirlerini şartsız olarak kabullenerek verdiği görevleri yerine getirirler. Bu tip liderler takipçileri gözünde insanüstü niteliklere sahip kişilerdir (Conger ve Kanungo, 1987: 637). Karizmatik liderlik ile iç içe olan bir diğer liderlik türü de dönüşümcü liderliktir. Dönüşümcü liderlik motivasyona dayalı gelişim ile takipçilerine vizyon kazandırıp gelişim ve dönüşüm etkisi ile geleceğe ulaşma kararlılığı kazandırmaya odaklıdır (Burns, 1987).

Karizmatik liderlik ve dönüşümcü liderlik davranışlarının ortak noktası, her iki liderlik tipinde de liderlerin takipçilerini geleceğe ulaştırmak adına vizyon kazandırmaları bunun yanında durağan (statik) liderlik yerine dinamik liderlik davranışları olmasıdır. Bunun aksine etkileşimci liderlik ise dönüşüm ya da değişimin yerine mevcudun korunması üzerine odaklanan bir liderlik tipidir (Diker, 2014).

Tablo 2. Dönüşümcü Liderlik ve Etkileşimci Liderlik Özellikleri

Dönüşümcü Liderlik	Etkileşimci Liderlik
İdealleştirilmiş etki: Vizyon ve misyon duygusu oluşturma, övünç duyma, güven ve saygı kazanma.	Koşullu ödüllendirme: Yüksek performansa dayalı ödül verme, başarıları ödüllendirme
Telkin etme: Yüksek beklentileri karşılama, çabaları yönlendiren sembollerden yararlanma, önemli amaçları basit bir biçimde açıklama.	İstisnalarla yönetim (aktif): Ölçüt ve kurallardan sapmaları araştırma, kusursuz eylemde bulunma.
Entelektüel uyarım: Zekayı geliştirme, akıcılık, sorun çözme.	İstisnalarla yönetim (pasif): Ölçütlere karışmama ve ölçüt geliştirme.
Bireysel destek: Personele hakkaniyete uygun ödül verme, her işgören bireysel olarak danışmanlık yapma ve işgörenleri yetiştirme.	Müdahale etmeme: Sorumlulukları bırakma, karar vermekten (Laissez-faire) kaçınma.

Literatürde liderlik davranışlarının bireylerin iş yaşamı ile ilgili çıktıları üzerindeki etkilerini araştıran oldukça fazla sayıda çalışma bulunmaktadır.

Yapılan bir araştırmada liderlik uygulamalarının iş tatmini, verimlilik ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri incelenmiş ve ortak bir vizyon ortaya koymanın örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chiok Fong Loke, 2001) .

Bir diğer çalışmada yapılan regresyon analizi sonucunda dönüşümcü liderlik boyutlarının örgütsel bağlılık üzerinde güçlü ve pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir (Nguni, Slegers ve Denessen; 2007). Karizmatik liderlik uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki korelasyonu ölçen bir başka çalışmada da karizmatik liderlik boyutları ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve yüksek bir korelasyon olduğu görülmüştür.

Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik davranışlarının çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkiyi araştıran bir başka çalışmada ise dönüşümcü liderlik uygulamalarının etkileşimci liderlik uygulamalarına göre iş tatmini ve örgütsel bağlılık konusunda daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. (Emery ve Barker, 2007)

Dönüşümcü liderlik davranışının yine örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkisini ölçmeye çalışan bir başka çalışmada yürütülen regresyon analizi sonucunda dönüşümcü liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve orta derecede etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. (Bushra, Usman ve Naveed; 2011)

Yörük ve Sağban (2012), ilk ve orta öğretim okullarındaki okul yöneticilerinin kültürel liderlik davranışları ve örgütsel bağlılık ilişkisini araştıran bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyinin artırılmasında okul yöneticisinin kültürel liderlik rollerinin etkili olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, kültürel liderlikle örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Çakınberk ve Demirel (2010), işgörenlerin liderlik algıları ile örgütsel bağlılık boyutları arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında dönüştürücü liderlik ile bağlılık arasında anlamlı ve yüksek bir korelasyon tespit ederlerken, serbest bırakıcı liderlik ile bağlılık arasında yine anlamlı ancak orta dereceli bir ilişki tespit etmişlerdir. Çalışma sonuçlarında dikkat çekici nokta tüm liderlik tipleri ile duygusal bağlılık ve normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olması ve yine devam bağlılığı ile anlamlı bir ilişkinin tespit edilememesidir.

Bu bağlantı, bu çalışmanın dışında farklı evrenlere ve örnekleme sahip bir çok çalışmada da gösterilmiştir. Özellikle dönüşümcü liderliğin etkileri üzerine yapılan

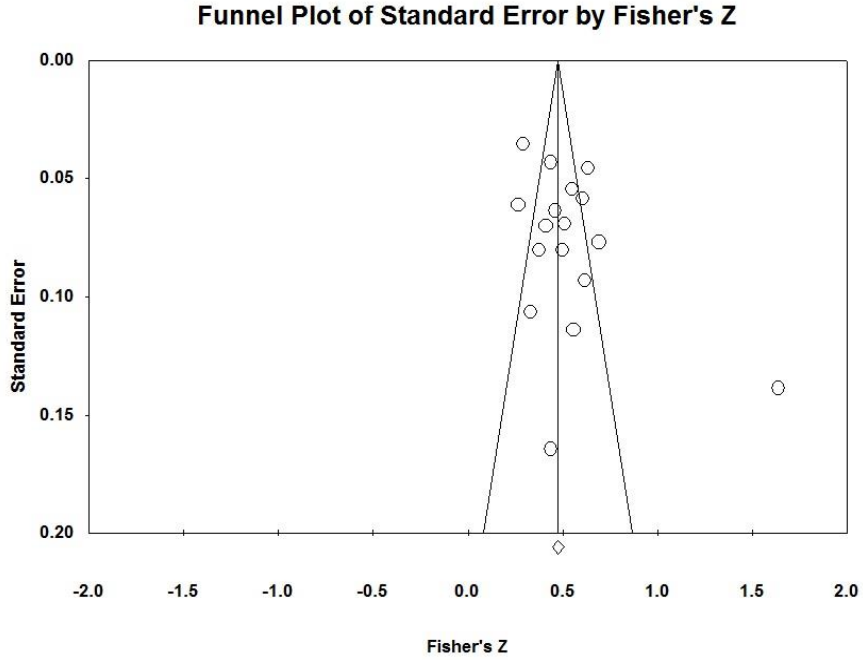
çalışmalarda örgütsel bağlılık ile pozitif ve güçlü bir etkinin olduğu saptanmıştır. (Khasawneh, Omari ve Abu-Tineh ,2012; Luton, 2010; Sani ve Maharani , 2012; Gillet ve Vanderberghe, 2014)

3. YÖNTEM

Meta-analiz, çoklu çalışmalardan elde edilen verileri birleştirmek için yapılan istatistiksel prosedürdür. Etki büyüklüğü bir çalışmadan diğerine tutarlı olduğunda, bu ortak etkiyi tanımlamak için meta-analiz kullanılabilir. Meta-analizlerin ardındaki temel prensip, kavramsal olarak benzer tüm bilimsel çalışmaların ardında ortak bir gerçek olduğu, ancak bireysel çalışmalarda belirli bir hata ile ölçülmüş olduğudur. Amaç, bu hatanın nasıl algılandığına bağlı olarak bilinmeyen ortak gerçeğe en yakın havuza dayalı bir tahmin türetmek için istatistiklerden yaklaşımları kullanmaktır. Temel olarak, mevcut tüm metodlar, bireysel çalışmaların sonuçlarından, bu ağırlıkların tahsis edilme şekli ve aynı zamanda ortaya çıkan puan tahmini etrafında belirsizliğin hesaplanma şekliyle farklı bir ortalama vermiştir. Bilinmeyen ortak gerçeğin bir tahminini sağlamanın yanı sıra, meta-analiz farklı çalışmalardan elde edilen sonuçları zıtlştırma ve çalışma sonuçları arasındaki kalıpları, bu sonuçlar arasındaki anlaşmazlık kaynaklarını veya bağlamda ortaya çıkabilecek diğer ilginç ilişkileri belirleme kapasitesine sahiptir. Metanalize 17 çalışma dahil edilmiştir. Bu 17 çalışma kolayda örneklem metoduyla transformational leadership ve organizational commitment anahtar sözcükleri Google Scholar arama motorunda aratılarak incelenen 200 makaleden bu iki değişkenin aralarındaki korelasyonu Pearson Correlation ile ölçen çalışmalar dahil edilerek gerçekleştirilmiştir. Diğer liderlik stilleri ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri konu alan çalışmalar yeteri kadar istatistiksel anlamlı sonuç içermediğinden çalışmaya dahil edilememiştir.

4. BULGULAR

Metaanaliz verileri yorumlanırken iki model bulunmaktadır. Bu iki model Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfi Etkiler Modeli'dir. Bu iki modelin hangisinin kullanılacağını belirlemek için Funnel Plot grafiğine bakılmaktadır.

Şekil 2. Çalışmanın Funnel Plot Grafiği

Funnel Plot grafiğinde çizilen üçenin eğer sol alt köşesine denk gelen bir çalışma bulunmamakta ise Tesadüfi Etkiler Modeli kullanılmaktadır.. Funnel Plot grafiğinde piramidin sol alt köşesi boş olduğunda heterojenlik yüksek anlamına gelmektedir , bunun sonucunda Sabit Etki Modeli yerine Rasgele Etki_Modeli kullanılmıştır.Yürütülen analizler sonucu da yine heterojenlik 88.837 ile yüksek çıktığı görülmektedir.

Tablo 3. Çalışmanın Heterojenlik Testi Sonuçları

Model	Effect size and 95% interval				Test of null (2-Tail)		Heterogeneity			
	Number Studies	Point estimate	Lower limit	Upper limit	Z-value	P-value	Q-value	df (Q)	P-value	I-squared
Fixed	17	0.442	0.418	0.466	30.859	0.000	143.326	16	0.000	88.837
Random	17	0.486	0.411	0.556	10.962	0.000				

Çalışmaya dahil edilen ve meta analizi yapılan çalışmalara ait istatistiki bilgiler aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır. (Bkz. Tablo 4 ve Tablo 5)

Tablo 4. Meta Analizi Yapılan Çalışmaların İstatistik Değerleri

Model	Study name	Statistics for each study				
		Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value
	Al-Hussami,	0.927	0.878	0.957	11.802	0.000
	Washington	0.390	0.268	0.500	5.882	0.000
	Ismail, et al.,	0.550	0.410	0.665	6.631	0.000
	Raja and	0.460	0.327	0.575	6.191	0.000
	Fasola,	0.507	0.323	0.654	4.902	0.000
	Marmaya et	0.411	0.114	0.641	2.657	0.008
	Catano,	0.470	0.358	0.569	7.374	0.000
	Susanj and	0.410	0.337	0.478	10.066	0.000
	Yahchouchi	0.360	0.216	0.489	4.692	0.000
	Top et al.,	0.285	0.220	0.347	8.296	0.000
	Pillai and	0.260	0.145	0.368	4.356	0.000
	Khasawneh	0.500	0.416	0.576	10.084	0.000
	Buluç, 2009	0.430	0.323	0.526	7.228	0.000
	Bektaş,	0.540	0.454	0.616	10.341	0.000
	Arnold,	0.600	0.495	0.688	9.011	0.000
	Padhan ve	0.560	0.495	0.619	13.821	0.000
	Boerner,	0.320	0.122	0.493	3.111	0.002
Fixed		0.442	0.418	0.466	30.859	0.000
Random		0.486	0.411	0.556	10.962	0.000

Tablo 4. Meta Analizi Yapılan Çalışmaların Kümülatif Korelasyon ve Ağırlık Değerleri

Model	Study name	Cumulative correlation (95% CI)					Weight (Random)	
		-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00	Relative weight	
	Al-Hussami, 2008						4.47	
	Washington, 2007						10.62	
	Ismail, et al., 2011						16.21	
	Raja and						22.12	
	Fasola, Adeyemi and						27.19	
	Marmaya et al., 2010						31.08	
	Catano, Pond and						37.25	
	Susanj and Jakopc,						43.92	
	Yahchouchi, 2009						49.83	
	Top et al., 2012						56.63	
	Pillai and Williams,						62.97	
	Khasawneh et al.,						69.44	
	Buluç, 2009						75.73	
	Bektaş, Çoğaltay ve						82.12	
	Arnold, Barling and						88.11	
	Padhan ve Pradhan,						94.74	
	Boerner, Eisenbeis						100.00	
Random								

2010'dan sonra yapılan çalışmalar ile 2010 yılından önceki çalışmalar kıyaslandığında korelasyon katsayısı açısından yapılan mukayesede (0.513- 0.472) dönüş-türücü liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki korelasyon arasında az da olsa bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu değerler Tablo 5 ve Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 5. 2010 öncesi yapılan çalışmaların istatistiksel değerleri

Model	Statistics for each study					Study name
	Correlation	Upper limit	Lower limit	Z-Value	p-Value	
	0.927	0.957	0.878	11.802	0.000	Al-Hussami, 2008
	0.390	0.500	0.268	5.882	0.000	Washington, 2007
	0.470	0.569	0.358	7.374	0.000	Catano, Pond and Kalloway,
	0.360	0.489	0.216	4.692	0.000	Yahchouchi, 2009
	0.260	0.368	0.145	4.356	0.000	Pillai and Williams, 2003
	0.430	0.526	0.323	7.228	0.000	Buluç, 2009
	0.600	0.688	0.495	9.011	0.000	Arnold, Barling and Kelloway,
	0.320	0.493	0.122	3.111	0.002	Boerner, Eisenbeis and
Fixed	0.445	0.486	0.402	17.834	0.000	
Random	0.513	0.643	0.354	5.646	0.000	

Tablo 6. 2010 sonrası yapılan çalışmaların istatistiksel değerleri

Model	Statistics for each study					Study name
	Correlation	Upper limit	Lower limit	Z-Value	p-Value	
	0.550	0.665	0.410	6.631	0.000	Ismail, et al., 2011
	0.460	0.575	0.327	6.191	0.000	Raja and Palanichamy, 2011
	0.507	0.654	0.323	4.902	0.000	Fasola, Adeyemi and Oluwe,
	0.411	0.641	0.114	2.657	0.008	Marmaya et al., 2010
	0.410	0.478	0.337	10.066	0.000	Susanj and Jakopec, 2012
	0.285	0.347	0.220	8.296	0.000	Top et al., 2012
	0.500	0.576	0.416	10.084	0.000	Khasawneh et al., 2012
	0.540	0.616	0.454	10.341	0.000	Bektaş, Çoşaltay ve
	0.560	0.619	0.495	13.821	0.000	Padhan ve Prdahan, 2015
Fixed	0.441	0.470	0.411	25.184	0.000	
Random	0.472	0.545	0.391	10.068	0.000	

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma liderlik tipleri ile örgütsel bağlılık arasındaki korelasyonu inceleyen çalışmaların meta-analizini yapma amacıyla yola çıkmış olsa da literatürde dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tiplerinin karizmatik liderlik ve serbest bırakıcı liderlik tiplerini de kapsadığı görülmüştür. Bununla birlikte dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tiplerinin dahil edildiği çalışmaların birçoğunda (12/19) etkileşimci liderlik tipi ile örgütsel bağlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır. Bu da meta-analizde iki farklı değişkenin yanı sıra yapılabileceği bir veriseti sunmaktan uzak bir durum ortaya çıkarmıştır. 2010'dan sonra yapılan çalışmalar ile 2010 yılından önceki çalışmalar kıyaslandığında korelasyon katsayısı açısından bir

farklılık gözlemlenmiştir. Bu durum ileriki çalışmalarda örgütsel bağlılığın liderlik stilinden bağımsız olarak mı azaldığı yoksa farklı bir liderlik davranışının mı daha başarılı olduğu sorusunu ileriki çalışmalar için araştırılmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bununla birlikte yine örgütsel bağlılık boyutları ile ilişkiyi araştıran çalışmalar üzerine zaman uzamsal (longitudinal) olarak gerçekleştirilecek bir meta-analizin sonuçları da bir araştırma ve literatür taramasında cevabı bulunmamış bir soru olarak akla gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1996). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: An examination of construct validity. *Journal of Vocational Behavior*, 49(3), 252-276.
- Arnold, K. A., Barling, J., & Kevin Kelloway, E. (2001). Transformational leadership or the iron cage: which predicts trust, commitment and team efficacy?. *Leadership & Organization Development Journal*, 22(7), 315-320.
- Bektaş, F., Çoğaltay, N., & Sökmen, Y. (2014). Öğretmen Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilllerinin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Rolü. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2014(3), 122-130.
- Boerner, S., Eisenbeiss, S. A., & Griesser, D. (2007). Follower behavior and organizational performance: The impact of transformational leaders. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13(3), 15-26.
- Buluç, B. (2009). Sınıf öğretmenlerinin algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stilleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 15(1), 5-34.
- Burns, J. MacGregor (1978). *Leadership*, Harper & Row, New York: The Free Press.
- Bushra, F., Ahmad, U., & Naveed, A. (2011). Effect of transformational leadership on employees' job satisfaction and organizational commitment in banking sector of Lahore (Pakistan). *International journal of Business and Social science*, 2(18).
- Catano, V. M., Pond, M., & Kevin Kelloway, E. (2001). Exploring commitment and leadership in volunteer organizations. *Leadership & Organization Development Journal*, 22(6), 256-263.

- Chiok Foong Loke, J. (2001). Leadership behaviours: effects on job satisfaction, productivity and organizational commitment. *Journal of nursing management*, 9(4), 191-204.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1987). Toward a behavioral theory of charismatic leadership in organizational settings. *The Academy of Management Review*, 12(4), 637-647.
- Çakınberk, A., & Demirel, E. T. (2010). Örgütsel bağlılığın belirleyicisi olarak liderlik: Sağlık çalışanları örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 103-119.
- Davis, K., Newstrom, J.W., (1989). Human Behaviorist Work, McGraw-Hill Publishing Company, Newyork
- Diker, O. (2014). Algılanan liderlik tarzları, örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık ilişkisinin turizm endüstrisinde incelenmesi, Doktora tezi, Osmangazi Üniversitesi.
- Emery, C. R., & Barker, K. J. (2007). The effect of transactional and transformational leadership styles on the organizational commitment and job satisfaction of customer contact personnel. *Journal of organizational culture, communications and conflict*, 11(1), 77.
- Erdil, O, Keskin, H. (2003).Güçlendirmeye İş Tatmini, İş Stresi ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Çalışması, İ.Ü.İşletme Fakültesi Dergisi, 32 (1),7-24
- Etzioni, A. (1975). Comparative analysis of complex organizations, rev. Simon and Schuster.
- Fasola, O. S., Adeyemi, M. A., & Olowe, F. T. (2013). Exploring the relationship between transformational, transactional leadership style and organizational commitment among Nigerian banks employees. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 2(6), 96. 7(3), 167-175.
- Gillet, N., & Vandenberghe, C. (2014). Transformational leadership and organizational commitment: The mediating role of job characteristics. *Human Resource Development Quarterly*, 25(3), 321-347.
- Gül, Hasan (2002), "Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi Ve Değerlendirmesi." *Ege Akademik Bakış Dergisi* 2.1: 37-56.
- Ismail, A., Mohamed, H. A. B., Sulaiman, A. Z., Mohamad, M. H., & Yusuf, M. H. (2011). An empirical study of the relationship between transformational leadership, empowerment and organizational commitment. *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 89.

- Kanter, R. M. (1968). Commitment and social organization: A study of commitment mechanisms in utopian communities. *American Sociological Review*, 499-517.
- Khasawneh, S., Omari, A., & Abu-Tineh, A. M. (2012). The relationship between transformational leadership and organizational commitment: The case for vocational teachers in Jordan. *Educational Management Administration & Leadership*, 40(4), 494-508.
- Leong, C. S., Furnham, A., Cooper, C.L., 1996. The Moderating Effect of Organizational Commitment on the Occupational Stress Outcome Relationship, *Human Relations*, 49 (10): 1345-1361.
- Luton, B. (2010). *Transformational leadership and organizational commitment: A study of UNC system business school department chairs*. Capella University.
- Mahmoud, A. H. (2008). A study of nurses' job satisfaction: the relationship to organizational commitment, perceived organizational support, transactional leadership, transformational leadership, and level of education. *European journal of scientific research*, 22(2), 286-295.
- Marmaya, N. H., Torsiman, M. H. N. M., & Balakrishnan, B. K. (2011). Employees perceptions of Malaysian managers leadership styles and organizational commitment. *African Journal of Business Management*, 5(5), 1584-1588.
- Mathieu, J. E. ve D. M. Zajac (1990). "A Review and Meta-Analysis of the Antecedents, Correlates and Consequences of Organizational Commitment", *Psychological Bulletin*, Vol:108, No:2
- Meyer, J. ve Allen, N. (1997). *Commitment in the Workplace: Theory, Research and Application*, Sage, Thousand Oaks, Ca.
- Mowday, R.T., Steers, R.M. Ve Porter, L.W. (1979), "The Measurement of Organizational Commitment", *Journal of Vocational Behavior*, Cilt 14, ss.224-247.
- Nguni, S., Slegers, P., & Denessen, E. (2007). Transformational and transactional leadership effects on teachers' job satisfaction, organizational commitment, and organizational citizenship behavior in primary schools: The Tanzanian case. In *Educational Administration Abstracts* (Vol. 42, No. 2, p. 145).
- O'Reilly, C. A., & Chatman, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of applied psychology*, 71(3), 492.

- Penley, L. E., & Gould, S. (1988). Etzioni's model of organizational involvement: A perspective for understanding commitment to organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 9(1), 43-59.
- Pillai, R., & Williams, E. A. (2004). Transformational leadership, self-efficacy, group cohesiveness, commitment, and performance. *Journal of organizational change management*, 17(2), 144-159.
- Porter, L.W., Steers, R., M. Mowday, R.T., Boulian, P.U., 1974. Organizational Commitment Job Satisfaction and Turnover Among Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology*. (59), 603-609
- Pradhan, S., & Pradhan, R. K. (2015). An empirical investigation of relationship among transformational leadership, affective organizational commitment and contextual performance. *Vision*, 19(3), 227-235
- Raja, A. S., & Palanichamy, P. (2011). Leadership styles and its impact on organizational commitment. *Asia Pacific Business Review*,
- Sani, A., & Maharani, V. (2012). The impacts of transformational leadership and organizational commitment on job performance with the among lecturers of faculty in the Islamic Maulana Malik Ibrahim Malang University: The mediating effects of organizational citizenship behavior. *International Journal of Academic Research*, 4(4), 102-106.
- Schermerhorn, J.R., Hunt, J.G. Ve Osborn, R.N. (1994): *Managing Organization Behavior*, Fifth Edition, John Wiley&Sons, Inc: New York
- Sušanj, Z., & Jakopc, A. (2012). Fairness perceptions and job satisfaction as mediators of the relationship between leadership style and organizational commitment. *Psihologijske teme*, 21(3), 509-526.
- Washington, R. (2007). *Empirical relationships among servant, transformational, and transactional leadership: Similarities, differences, and correlations with job satisfaction and organizational commitment* (Doctoral dissertation).
- Yahchouchi, G. (2009). Employees' perceptions of Lebanese managers' leadership styles and organizational commitment. *International Journal of Leadership Studies*, 4(2), 127-140.
- Yörük, S., & Sağban, Ş. (2012). Okul Müdürlerinin Kültürel Liderlik Rollerinin Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyine Etkisi &60; br&62; The Effects of School Administrators' Cultural Leadership Roles on Organizational Commitment Level of Teachers. *Turkish Studies*, 7(3), 2795-2813.

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE KAMU YÖNETİMİ REFORMLARI

Dr. Ferhat KOÇOĞLU

Çin Halk Cumhuriyeti'nin önemli reform başlıklarından biri kamu yönetimi alanına ilişkindir. Bu reformlar özellikle 1980'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Gerçekleştirilen kamu yönetimi reformları ile devletin görev ve faaliyet alanı yeniden tanımlanmış, devletin bürokratik örgütsel yapılanmasında önemli değişimler meydana gelmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde kamu yönetimi alanındaki reformlar ile merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş arasındaki bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda kamu yönetimi alanındaki reformların piyasa yönelimli reformlar olarak nitelendirmek mümkündür. Ekonomik anlamda reformların başarıya ulaşabilmesi için idari anlamda kamu bürokrasisi yeni birikim modeline uygun yeniden organize edilmiştir. Dışsal faktör olarak ülkenin ekonomik anlamda küresel düzeydeki rekabetçi yapısı kamu yönetimi reformlarıyla güçlendirilmek istenmiştir. Bürokratik örgütlenme yapısına karşı vatandaşlarda gelen tepkiler ve talepler kamu yönetimi alanındaki reformların bir diğer önemli nedenidir. Desantralize edilmiş politikalar, devlet mülkiyetindeki şirketlere ilişkin özelleştirme yaklaşımları, bürokrasinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin örgütsel düzenlemeler ve kamu personel sistemine ilişkin düzenlemeler yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir. Reformların temel belirleyici aktörü Çin Komünist Partisi'dir. Bu bağlamda reformların geleceğinde ilişkin tartışmalar ideolojik anlamda devam etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çin Halk Cumhuriyeti- Kamu Yönetimi Reformları- Kamu İşletmeciliği

Public Administration Reforms in the Process of Restructuring the People's Republic of China

One of the major reform titles of People's Republic of China is related to the field of Public Administration. These reforms gained momentum in the 1980s. State's duty and field of activities has been defined with these administration reforms and than bureaucratic organizational structure of the state changed significantly. The People's Republic of China has a relationship between public administration management reforms and transition from central

planning to market economy. In this context, It is possible to qualify the public administration reforms as a market-oriented reforms. Public bureaucracy has been reorganized for the success of economic reforms with in the context of adminstrative scope. As an external factor, competitive structure of the country was intended to be strenghtened by means of administrative reform on glabal scale. Another important reason for the reforms is that reactions and demands from citizens against the bureucratic organization structure. There are some similarities between these reforms and new public management reforms such as decentralized policies, privatization of state-owned companies, organizational restructuring of bureaucracy and regulations on public personnel system. The main decisive actor of these reforms is Chinese Communist Party. In this context, debates on the future of these reforms still continue ideologically.

Key Words: People's Republic of China - Public Administration Reforms – Public Management

1. YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ YAKLAŞIMI

Geleneksel kamu yönetimi anlayışının hâkim olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sosyal devlet anlayışının kabul görmesi ile birlikte devletin ekonomik ve toplumsal yaşamdaki rolü artmış bu durum devlet bütçesine önemli bir yük getirmiştir. Devletin bu dönemde; kamu politikalarını belirleme, bu politikalara ilişkin düzenlemeler yapma, bu politikaları sübvans etme, finansman sağlama ve doğrudan işletme sahibi bir yönetsel birim aracılığı ile kamu hizmetlerinin sunumunda doğrudan müdahalede bulunma girişimleri kamu sektörünün faaliyet alanının genişlemesine neden olmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan ve geleneksel kamu yönetimi anlayışının sorgulanmasına neden olan unsur; kamu bütçesinin sürdürülebilirliğine ilişkindir. Bütçe açığı bağlamında bir diğer sorgulama kamu hizmetlerinin nasıl yürütüleceği ve faaliyetlerin finansmanının nasıl sağlanacağı ilişkindir. Tartışmalar neticesinde ortaya çıkan temel kanı; kamu sektörü aracılığı bu hizmetlerin temin sürecinin pahalı olması ve kamu sektörünün bu alanda verimsiz kalmasına ilişkindir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışının sorgulanmasına neden olan bir diğer unsur; bütçe açığı ve performans açığı ile ilişkili güven açığıdır. Bu bağlamda; vatandaşların geleneksel kamu yönetimi anlayışının hizmet sunum sürecinden duydukları memnuniyetsizlik, kamu yönetimi alanındaki kayırmacılık ve yolsuzluk uygulamaları geleneksel kamu yönetimi anlayışında güven açığının oluşmasına neden olmuştur. (Yılmaz, 2001:3-4). Burns (2001:419) yeni kamu işletmeciliği anlayışı ile devletin bürokratik anlamda büyüklüğü ve fonksiyonel anlamda rolünün azaltılmasına yönelik görüşlerin ileri sürüldüğünü ifade etmektedir. Yeni kamu yönetimi anlayışına göre; devletin bu alanda küçültülmesi daha etkin bir yönetim anlayışını ortaya çıkaracaktır.

Yeni yönetim anlayışının temel savlarından biri; kamusal malların ve hizmetlerin işletme benzeri yönetsel kurumlar veya özel sektör ve kar amacı gütmeyen kurumlar tarafından görülmesidir. Burns (2001:419). Ferlie vd (1996:11), yeni kamu işletmeciliği yaklaşımıyla birlikte kamu sektöründe yeni roller ve yönetsel anlamda yeni bir kültürün ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu bağlamda yeni anlayış; geleneksel bürokratik örgütlerin olması gerekenden daha büyük, savurgan, aşırı bürokratik ve düşük performanslı olduğunu ileri sürmektedir. Daha az kaynakla daha fazla iş yapma, finansal fonksiyonların güçlendirilmesi, ayrıntılandırılmış maliyet ve bilgi sistemlerinde artış, hedeflerin ve performans kriterlerinin açıkça tanımlanmış olduğu örgüt yapısı, alt düzey yöneticilerin yetkilendirilmesi, finansal ve mesleki denetimlerin genişletilmesi, şeffaflık, politika transferi, hizmet tedarikçilerinin tüketicilere yönelik cevapverebilirliğinin dikkate alınması, kamu hizmetinin temin sürecinde kamu niteliği olmayan aktörlere vurgu, daha fazla piyasacı yaklaşım, müşteri odaklı yönetim anlayışı, emek piyasasının deregülasyonu, toplu sözleşme ve ödemelerde erozyon, küçülme ve desantralizasyon bu bağlamda büyük ve hiyerarşik anlamda yapılandırılmış örgütsel yapılar yerine, ayrıştırılmış ve küçültülmüş örgütsel yapılar, örgütsel esneklik, artan stratejik ve bütçelemeye ilişkin sorumluluklar, artan sözleşmecilik yaklaşımları yeni yönetim anlayışının temel özellikleri arasında yer almaktadır (Ferlie vd, 1996:16).

2. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE KAMU YÖNETİMİ ALANINDAKİ REFORMLARIN NEDENLERİ VE NİTELİĞİ

Çin Halk Cumhuriyeti'nde; yeni kamu işletmeciliği modeli ile benzerlik gösteren kamu yönetimi alanına özgü reformlar özellikle 1980'lerden sonra hız kazanmıştır. Reformlar mülkiyet hakları bağlamında devlet mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi yaklaşımıyla devam ettirilmiş, düzenleyici reformlarla birlikte devletin görev ve faaliyet alanları yeniden tanımlanmıştır. Sezen (2009: 290); Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki kamu yönetimi reformlarını ekonomi-politik bir yaklaşımla değerlendirmekte ve yönetsel reformların kaynağında; üretim, birikim ve bölüşüm ilişkilerinin belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Sezen (2009:291), reformların temel gerekçesinin ekonomik temelli olduğunu ifade etmekte ve yeni birikim rejiminin reformlar üzerindeki açık etkisine vurgu yapmaktadır. Sezen (2009:291); Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki yönetsel reformlara 1980'li yıllardan itibaren ciddi bir düşünsel altyapının eşlik ettiğini, reform sürecinin bu altyapıdan düşünsel anlamda yararlandığını, söz konusu düşünsel altyapının inşasının çoğunlukla batılı kamu yönetimi yazının aktarılması ve ABD'li düşünce adamlarının etkinlikleri aracılığıyla gerçekleştirildiğini ayrıca ifade etmektedir. Zhang ve Suffolk (2017:1), Çin Halk

Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanındaki reformların ülkenin tarihsel yönetsel ideolojisi, politik sistemi, idari sistemi, ekonomik gelişimi, toplumsal sorunları, kültürel farklılıkları ve değer yönelimlerinden etkilendiğini ileri sürmektedir. Reformların niteliği ve yöneldiği hedefler açısından bir değerlendirme yapan Sezen (2009: 291) reformların bir bütün olarak değerlendirildiğinde gerek kamu yönetiminin işleyişi gerekse de kamu personel sistemine ilişkin getirilen düzenlemelerin biçimsel olarak yeni kamu işletmeciliği olarak ifade edilen anlayışı temsil ettiğini ileri sürmektedir. Ngok ve Zhu (2007:219), Çin Halk Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanındaki reform hareketlerinin piyasa odaklı sosyo-ekonomik dönüşümle başa çıkma ve hükümeti ekonomik küreselleşme bağlamında daha verimli ve etkin bir hale getirme ihtiyacına cevap vermek için devlet tarafından benimsenmiş bir strateji olarak yorumlanması gerektiğini belirtmekte; reformların, küresel yönetim eğilimi ile benzerlik göstermesine rağmen, açık bir biçimde parti-devlet idare biçiminin otoriter doğası gereği bir takım kısıtlamalarla karşılaştığını ifade etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanındaki reformların kuramsal olarak ikili yapısı; ayrıca vurgulanması gereken bir unsurdur. Nitekim Çin Halk Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanındaki reformlar biçimsel anlamda birçok açıdan yeni kamu işletmeciliği ile benzer özellikler göstermekle birlikte birçok yönden de Weberyen bir bürokratik örgütlenme modeli ile de benzerlik göstermektedir (Sezen, 2009: 292).

3. KAMU YÖNETİMİ ALANINDAKİ REFORMLARININ KAPSAMI

Çin Halk Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanındaki reformlar merkezi düzeydeki bakanlık ve komisyon düzeyindeki bürokratik yapılarda, devlet mülkiyetindeki işletmelerde ve yerel yönetimlerde gerçekleştirilmiştir. Reformlar aracılığı ile kurumsal anlamda yeni düzenlemelere gidilmiş, ekonomi politikalarının etkisinde yeni kurumlar oluşturulmuş, bazı kurumlar birleştirilmiş bazı kurumlar ise kaldırılmıştır. Devlet mülkiyetindeki işletmelere yönelik gerçekleştirilen öne çıkan politikalardan biri bu şirketlerin belli stratejik hedefler doğrultusunda özelleştirilmesidir. (Songtao: 05.01.2019); Çin Halk Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanındaki reformların; devletin idari ve yönetsel anlamda yeniden yapılandırılmasına ilişkin bir takım ilkeleri benimsediğini ifade etmektedir. Bu ilkelerden biri; devletin işlevlerini yeniden tanımlamak ve hükümeti devlet mülkiyetindeki işletmelerden ayırmaktır. Reform sürecinin bir diğer ilkesi; idari yapıyı optimize ederek, kamu hizmet alanını küçültmek ve yönetsel verimliliği artırarak devlet kuruluşlarının yeniden yapılandırılmasını sağlamaktır. Süreçte; yönetsel sorumluluğu rasyonalize etmek; hesapverebilirlik kavramı ile uyumlu şekilde idari yapıların sadeleştirilmesini sağlamak amaçlanmıştır. Yerel yönetim birimlerinin reformlarını kendi ekonomik ve sosyal

kalkınma durumlarına göre yönlendirmelerine rehberlik etmekte devletin temel fonksiyonları arasında sayılmıştır. Reform süreci ile idare için örgütsel kuruluş ve bütçelemenin inter disipline edildiği bir yasal, prosedürel ve standartlaştırılmış bir yönetsel yapının kurulması amaçlanmıştır (Songtao: 05.01.2019). Reforms sürecinde merkezi yönetimlerden yerel yönetimlere yetki devrini öngören desantralizasyon politikaları, devlet işletmelerinin yönetsel yapılardan ayrılmasına ilişkin girişimler, personel rejimindeki değişimler, idari yapıların basitleştirilmesi (sadeleştirilmesi), kamu yönetimi alanında profesyonelleşme idari reformların genel çerçevesini oluşturmaktadır (Liou: 1995; Liou, 1998: 1211).

3.1. DEVLETİN GÖREV VE FAALİYET ALANLARININ YENİDEN DÜZENLENMESİ

Devletin görev ve faaliyet alanına ilişkin düzenlemelerin temel amacı devletin ekonomik ve yönetsel anlamda etkinliğini ve verimliliğini artırmaktır. Yine Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki devasa bürokratik yapının bünyesinde barındırdığı sorunlar devletin görev ve faaliyet alanlarına ilişkin gerçekleştirilen reformlara zemin hazırlamıştır. Sezen (2009:300), Çin Halk Cumhuriyeti'nde devletin görev ve faaliyet alanlarına ilişkin yapılan düzenlemelerden biri olarak kamu işletmelerinde yeniden yapılan süreçlerine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda; Çin Halk Cumhuriyeti'nde devlet mülkiyetinde bulunan işletmelerin yapılandırma süreçleri üç aşamada gerçekleşmiştir. Bu aşamalardan biri; 1980'li yılların başından itibaren işletmelerin özleştirilmesine yönelik girişimlerdir. Bu bağlamda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle işletmelerin merkezi planlara olan bağımlılıkları (kota-fiyatlandırma) azaltılmaya çalışılmış söz konusu işletmeler piyasa şartlarına göre çalışmaya yönlendirilmiştir. Devlet mülkiyetindeki işletmelerin yeniden yapılandırma sürecinin ikinci aşaması 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir. Bu süreçte; işletmelerin mülkiyeti ile yönetimi arasında sıkı ilişki esnetilmeye ve bu kurumlar üzerindeki siyasal müdahaleler azaltılmaya çalışılmıştır. 1990'lı yıllarda ise; devlet kendisine bir strateji belirlemiş ve şirketlerin hangi alanlarda kalması gerektiğine ilişkin politikalar geliştirmiştir. Bu bağlamda izlenen temel strateji; büyük ve ülke ekonomisi açısından stratejik önemi olan işletmelerin elde tutulması küçük olanların ise elden çıkarılmasıdır Sezen (2009:300).

3.2. BÜROKRASİDE YENİDEN YAPILMA

Çin Halk Cumhuriyeti; 1980 sonrası kamu yönetimi alanında gerçekleştirdiği reformlarla idari anlamda bürokratik örgütlenme yapısını önemli ölçüde

değiştirmiştir. Bu süreç kamu hizmetlerinin sunum süreçlerini de doğrudan etkilemiştir. Bürokratik yeniden yapılanma sürecine etki eden temel faktörlerden biri sosyalist piyasa ekonomisi olarak adlandırılan ekonomi politikalarına yönelimin Çin Komünist Partisi tarafından da kabul görmesidir. Ancak kamu yönetim alanındaki piyasalaşma yönelimli reformlara karşı parti içinde önemli ölçüde muhalefetin olduğunu da vurgulamak gerekir. Geleneksel olarak tüm komünist ülkelerde olduğu gibi Çin Halk Cumhuriyeti de “merkezi yönetsel komuta planlama sistemi” adı verilen devasa bir bürokratik yapı tarafından yönetilmekte ve bürokrasi ülkenin ekonomik faaliyetlerinin çoğunu doğrudan kontrol etmektedir. Bu bürokratik yapı içinde; yönetsel sistem sadece ekonomi politikalarını formüle etmemekte aynı zamanda birçok üretim biriminin de sahibi konumunda yer almakta ve politikaların uygulanmasını da kontrol etmektedir (Liou,1998:1210). Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki bürokratik yeniden yapılanma sürecinin temel gerekçelerinden biri bürokratik yapının bünyesinde barındırdığı işlevsel bozukluklardır. Nitekim Çin Halk Cumhuriyeti’nde otoriterlik, rutincilik, seçkincilik, yolsuzluk, sorumluluktan kaçınma, aldatma, tembellik, li-yatkatsızlık, şekilselcilik, adam kayırmacılık, ayrıcalık tanıma, personel fazlalığı, etkisiz aşırı merkeziyetçilik ve zayıf etkisiz kadro sistemi bürokratik sorunlar arasında yer almaktadır (Burns:1983; Liou,1998:1210).

Bürokrasi’de yeniden yapılanma sürecinin temel özelliklerinden biri kamu hizmeti birimlerinde yeniden yapılanma politikalarına yönelimdir. Kamu hizmet birimleri; eğitim, sağlık, kültür ve yayın kuruluşlarıyla bilimsel, akademik nitelikteki kurumları temsil etmektedir. Bu kurumlara ilişkin reform yaklaşımlarının temel özelliği bu kurumların piyasa koşullarına göre hizmet üretmesidir (Sezen, 2009:305). Kamu hizmet birimlerine yönelik gerçekleştirilen reformların temel özellikleri ile yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının benzerlik gösterdiğini bu benzerliklerin yetkilendirme, makro siyasaları ve hedefleri belirleme, bunların nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin yöneticilere inisiyatif bırakma, yönetsel ve mali özerklik, performansa dayalı istihdam ve ücretlendirme gibi konuları kapsadığını ifade eden Sezen (2009:305); kamu hizmet birimlerine verilen yetkilerle hükümetin bu kurumlar üzerindeki yetkilerinin ve müdahale olanaklarının sınırlandırıldığını ifade etmektedir. Yeniden yapılanma süreci aynı zamanda bu birimlerin finansman yükünü merkezi hükümetten alarak birimlerin kendilerine ve söz konusu birimlerden hizmet tedarik edenlere kaydırmıştır. Bu kapsamdaki reformların kavramsal karşılığı ise “özerklik” ve “yetkilendirme” dir (Sezen, 2009:308). Bürokratik anlamda reform süreci 1982 reformları ile başlamıştır. Lan (1999:34), 1982 reformlarında ana hedefin yönetsel yapının küçültülmesi ve idari verimliliğinin artırılması olduğunu ancak bu reformların kurumların işlevleri ve kök yapılarını değiştirmedığını, kurumsal yapılanmada farklı tür

“karıştırma” olarak nitelendirilebilecek yapılanmaya gidildiğini belirtmektedir. Chai (2004:68), 1982 reformlarının belirlenen hedeflere üç yıl içinde ulaşılmasına yönelik bir terminleme yaptığını, reform sürecinin hiyerarşik açıdan yukarıdan aşağıya doğru yeniden yapılandırmayı hedef alan bir strateji benimsediğini ifade etmektedir. 1982 reformları bu kapsamda; doğrudan Devlet Konseyi'ne bağlı bakanlık; komisyon ve örgütlerdeki personel sayısını 51 binden 30 bine indirmiş, eyaletlerdeki personel sayısı da 180 binden 120 bine çekmiştir (Sezen, 2009:310). Bürokrasi üzerinde etki oluşturan bir diğer reform denemesi 1988 reform'larıdır. 1988 Reformu'nun temel amacı ise; planlı ekonomik modelden kaynaklı hükümet işlevlerinin dönüştürülerek yeni ekonomik rejime uyarlanması olarak ifade edilebilir. Reform sürecinin diğer önemli özelliği; Çin Komünist Parti'nin ve hükümetin işletmeler üzerindeki kontrolünün azaltılması ve işletmelere özerklik verilmesidir (Sezen, 2009: 310).

Süreçte bir diğer reform denemesi 1988 yılında yapılmak istenmiştir. Chai (2004:68-69), 1988 reformlarının kısa vadeli hedeflerini; bir takım yönetsel işlevlerin dönüşümünü sağlamak, personel rejiminin belli düzene sokulmasını temin etmek, kurumların verimliliğini artırmak, bürokrasinin bir takım sorunlarını çözmek, merkezi yönetsel kuruluşların esnekliğini ve zindeliğini sağlamak olarak ifade etmekte; reformlar aracılığı ile Devlet Konseyi'ne bağlı kurumların sayısının 72'den 66'ya çekildiğini belirtmektedir. Süreçte bir diğer reform denemesi, 1993 yılında gerçekleştirilmiş ve reformlarla ekonomik rejimdeki değişikliklerle uyumlu sanayi ve ticaretten sorumlu bürokratik birimler oluşturulmuştur (Sezen, 2009: 311).

Bürokratik yapıda sonuç doğuran reform girişimlerinden biri 1998 reformlarıdır. Diğer reformlardan farklı olarak 1998 reformları ekonomik anlamda hükümetin rolüne odaklanmıştır. Reformların temel hedefi; hükümetin devlet işletmelerinin üretim ve yönetim süreçlerine doğrudan müdahale etmesini engellemek, hükümetin makro denetim kapasitesini güçlendirmek ve kaynak tahsisinde piyasanın etkinliğini sağlamaktır. Bu kapsamda izlenen temel strateji; makroekonomik işlerden sorumlu birimlerin yeniden yapılandırılması veya kaldırılmasıdır (Sezen, 2009: 312). Lan (2001:441), Devlet mülkiyetindeki işletmeler ile hükümet arasındaki ilişkinin kesilmesinin temel gerekçesinin piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olduğunu ileri sürmektedir. Yang (2007:1381), 1998 reformlarının üç temel ilkesi olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki; hükümeti ve işletmeleri birbirinden ayırarak; sosyalist piyasa ekonomisini ilerletmektir. Reformların ikinci ilkesi; devletin bürokratik yapısını sadeleştirmek, yönetimin sorumluluklarını rasyonelleştirmek ve hukukun üstünlüğü ilkesini güçlendirmektir. Yang (2007:1381), bu bağlamda 1998 reformlarının sonucu olarak bürokratik yapıda bakanlık düzeyinde yeniden yapılanma sürecinin yaşandığını, bakanlıkların bir kısmının birleştirildiğini; personel

fazlası kadroların işten çıkarıldığını ifade etmektedir. Reformların üçüncü ilkesi devletin yönetsel fonksiyonlarını ticari fonksiyonlarından ayırarak yönetsel maliyetlerin düşürülmesini sağlamaktır Lan (1999:32), 1998 reformlarının doğası gereği; piyasa yanlısı bir ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanmış; “hükümetin işlevlerini değiştirme çabası” olarak nitelendirilebilecek reformlar olduğunu ileri sürmektedir. Reformlar aynı zamanda; idari anlamda yönetsel birimlerin şirketlerin yönetiminden kaçınması anlamını da taşımaktadır Lan (1999:34), 1998 reformlarının önceki reformların özellikle de 1993 reformlarının devamı niteliğindeki reformlar olarak görülebileceğini; ancak 1998 reformlarının operasyonel hedeflerin netleştirilmesi bağlamında farklı olduğunu belirtmektedir. 1998 reformları ile ekonomi yönetiminde köklü değişiklikler yapılmış, enerji, kömür, metalürji, makine yapım, kimya sanayi ve iç ticaretten sorumlu bakanlıklar büro düzeyine indirgenmiş ve bu birimler işletmeler üzerindeki yetkilerini kaybetmiştir. Bürokraside 1998 reformları ile bazı kurumlar zayıflatılırken bazı kurumlar ise güçlendirilmiştir. Bu bağlamda Devlet Planlama Komisyonu; Devlet Kalkınma Planlaması Komisyonu adıyla yeniden yapılandırılarak komisyonun etkisi zayıflatılmıştır. Süreçte güçlendirilen kurum ise; Devlet Ekonomi ve Ticaret Komisyonu (DETK)’dir. Kurumun asli görevi ise; devlet işletmelerinin piyasa ekonomisinin işleyiş kurallarına göre yeniden yapılandırılmasını sağlamaktır (Sezen, 2009:313).

2003 Reformları üzerinde etkili olan unsurlardan biri Çin Halk Cumhuriyeti’nin; Dünya Ticaret Örgütü’ne üyelik sürecidir. Gerçekleştirilen kamu yönetimi reformları ile Çin Bankacılık Düzenleme Komisyonu ile Devlet Elektrik Düzenleme Komisyonu bankacılık ve elektrik sektörlerinin düzenleyici kurumu olarak kurulmuştur. Yine; reformlarla birlikte gerçekleştirilen önemli değişikliklerden biri Devlet Varlıklarını Yönetme ve Denetleme Komisyonunun kurulmasıdır. Bu komisyon ile büyük ve stratejik alanlarda çalışan devlet işletmelerinin genel gözetim yetkisi ile Merkezi İşletmeler Çalışma Komisyonuna ait denetim yetkisi bu kuruma verilmiştir. Devlet Kalkınma Planlaması Komisyonu’da Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu adıyla yeniden yapılandırılarak yetkileri artırılmıştır. (Sezen, 2009:316).

Mikro ekonomik müdahalenin gereğinde fazla olması, kamu hizmetlerinin yetersizliğine ilişkin bildirimler ve kamu sektöründe örgütlenme yapısının yeterince rasyonel olmadığı savlarıyla hazırlanan yasa tasarısı 2008 yılındaki 11. Ulusal Halk Kongresinde alınan kararlar neticesinde yasalaşmıştır. Bu kapsamda 2008 reformları ile bürokraside yeni bir örgütlenmeye gidilmiş ve beş güçlü bakanlık oluşturulmuştur. Bu bakanlıklar; Ulaştırma Bakanlığı, Çevre Koruma Bakanlığı, Sanayi ve Enformasyon Bakanlığı, İnsan Kaynakları ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’dır. Bakanlık düzeyindeki bir diğer yeniden yapılandırma kapsamında Personel Bakanlığı ile Çalışma

ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İnsan Kaynakları ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı adıyla yeniden birleştirilmiştir. Kara deniz ve hava yolu taşımacılığı Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde toplanmış, Demiryolu Bakanlığı korunmuştur. Enerji alanında ise, Enerji Düzenleme Komisyonu kurulmuştur. Dönemin bir diğer önemli özelliği bilim ve teknoloji alanında komisyonların azaltılması bakanlık örgütlenmesinin ön plana çıkarılmasıdır (Sezen, 2009:319).

3.3. DESANTRALİZASYON POLİTİKALARI

Yerel yönetimlere yönelik gerçekleştirilen reformlar; kamu yönetimi alanında 1980 sonrası gerçekleştirilen reform başlıkları arasında yer almaktadır. Desantralize edilmiş gücün (yetkinin) en önemli göstergesi önceden açıklanan sözleşme sorumluluğu sistemidir. Reformlarla birlikte, il, ilçe ve köy yönetimleri sadece denetim, koordinasyon yetkileriyle değil aynı zamanda ekonomik planlama, kaynak yönetimi ve hatta dış ticarete ilişkin alanlarda birtakım yetkilere sahip olmuştur (Falkenheim:1980; Liou,1998:1211). Burns (1993:350) Özellikle 1980'li yıllardan itibaren Çin Hükümetlerinin, kamu finansmanı, dış ticaret, ekonomiye yönelik kararların alınması, personel yönetimi gibi alanlarda desantralize edilmiş politikalara yöneldiğini ifade etmektedir. Yerel yönetimlere yönelik gerçekleştirilen reformlarla; yerel yönetimlere bütçe paylaşımlı sözleşmeler imzalamaya olanağı sağlanmış, bu birimlerin merkezi yönetim karşısında pazarlık güçleri artırılmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki yerel yönetim reformları ile kamu yönetimi alanında yeniden yapılanma süreci daha fazla özerklik/yetki tanımak olarak nitelendirilebilir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yerelleşmeye ilişkin reformları; ülkeye özgü farklı bir nitelik taşımaktadır. Reformlar ile yerel yönetimler ulusal hedefler açısından merkezi yönetimle olan bağımlılığını sıkılaştırmıştır. Yerel yönetimlerinin merkezi yönetimden daha bağımsız hale geldiği alan yerel yönetimlere tanınan mali olanakların artırılmasıdır. Yerel yönetimlerin reformlar aracılığı ile özerkliklerinin artırıldığı bir diğer alan; yönetsel özerklik konusudur. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki; yerel halk kongrelerinin güçlendirilmesi, ekonomik yetkilerinin artırılması, mali desantralizasyon ve yerel yönetimlere yönelik gerçekleştirilen yapısal ve işlevsel düzenlemeler yerelleşmenin göstergeleri olarak ifade edilebilir (Sezen, 2009:321).

3.4. KAMU PERSONEL REJİMİ VE YENİDEN YAPILANMA

Çin Halk Cumhuriyeti'nde kamu yönetimi alanında reform başlıklarından biri; kamu personel rejimindeki değişikliklere ilişkindir. Bu kapsamda gerçekleştirilen reformlar aracılığıyla; yeni benimsenen ekonomik rejimin ihtiyaç duyduğu personel

yapısının temin edilmeye çalışılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti kamu personel rejimine ilişkin reformlar sosyalist sistemde olan uygulamalardan kopuş niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda reformlar “demir pirinç kasesi” olarak adlandırılan sistem sona ermiştir. Bir başka ifade ile bu sistemle; memurluk bir meslek olmaktan çıkarılmıştır. Benimsenen yeni personel politikalarıyla; eşitliğin yerine rekabet; ilerleme ve ücretlendirme de kıdem yerine performans ücretleri ikame edilmek istenmiştir. Yeni sistemde, siyasi sadakat biçimsel olarak korunur gibi görünürken, uzmanlık, yeterlik ve gençlik kriterleri siyasal sadakat kadar önem kazanmıştır (Sezen, 2009:362). Burns (2001:429); Yönetmelik reformlarıyla kamu personel rejiminde işe alım süreçlerinin; yazılı sınavların uygulandığı açık rekabet ilkesi çerçevesinde gerçekleştirildiğini ücretlerin ise piyasa şartları karşılaştırması yapılarak belirlendiğini ifade etmektedir.

SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanına ilişkin reformlar üzerinde yapılan tartışmalarda, sosyalist piyasa ekonomisine geçiş sürecinin bu reformların temel dinamiği olduğu ifade edilmiştir. Reformların temel belirleyici aktörü ise şüphesiz Çin Komünist Partisi’dir. Reformlarla kamu yönetimi alanında bakanlık ve komisyon düzeyinde bürokratik örgüt yapıları değişime uğramıştır. Süreçte bir takım yeni bürokratik yapılar birikim rejiminin gereklerine göre oluşturulurken bir kısmı ise kaldırılmıştır. Reformların yeni kamu işletmeciliği ile olan benzerliği dikkat çeken bir unsurdur. Bu bağlamda yapılan karşı bir değerlendirmede Yang (2007:1386); Çin Halk Cumhuriyeti’nde kamu yönetimi alanındaki reformların teknik, stratejik ve sonuçları açısından farklı boyutları olduğunu, yeni kamu işletmeciliği ile benzerlik gösterdiği iddia edilen reformların bir bölümünün Çin Halk Cumhuriyeti tarafından 1950’li yıllardan bu yana kullanıldığını ifade etmektedir. Buradan hareketle Yang, “benzerlik yakınsamaya eşit değildir” söylemini ileri sürmekte ve yeni kamu işletmeciliği reformlarının Çin Halk Cumhuriyeti devleti için olduğu gibi birçok ülke içinde uygun olmadığını ileri sürmekte; uygunsuzluk nedenlerinden birini ise Çin Halk Cumhuriyeti’nde siyasal anlamda temsili demokrasinin gelişmemesi ile ilişkilendirmektedir. Yine, ülkenin farklı kültür ve politik bir soydan gelmesini diğer uygunsuzluk nedenleri arasında göstermektedir. Zhang ve Suffolk (2017:34), ülkede kamu yönetimi reformlarının başarı olabilmesi için kısa dönemde başkaca idari reformlara uzun vadede ise siyasal reformlara ihtiyaç duyulduğunu ayrıca ifade etmekte, reformların yeni kamu işletmeciliği yaklaşımını birer kopyası değil, batıdaki kamu işletmeciliği yaklaşımının değişik bir biçimi veya türevi olduğunu ileri sürmektedir. Otoriter bir siyasal sistemde piyasa yönelimli bir bürokratik reform süreci yürütme çabası reformların belirgin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Burns, J.P. (1993). "China's administrative reforms for a market economy", *Public Administration and Development*, 13 (4): 345-360.
- Burns, J.P. (2001). "Public Sector Reform and The State: The Case of China", *Public Administration Quarterly*, 24 (4): 419-436.
- Chai, H. (2004). "Country Profile", *Policy Studies*, 25(1): 67-71.
- Ferlie, E. ve Ashburner, L. (1996). *The New Public Management in Action*, Oxford University Press Inc, New York.
- Lan, Z. (1999). "The 1998 Administrative Reform in China: Issue, Challenges and Prospects", *Asian Journal Of Public Administration*, 21(1): 29-54.
- Lan, Z. (2001). "Understanding China's Administrative Reform", *Public Administration Quarterly*, 24 (4): 437-468
- Liou, T. K. (1998). "Administrative Development Issue in China's Economic Reform: An Introduction", *International Journal of Public Administration*, 21(9): 1205-1221.
- Ngok, K..ve Guobin, Zhu. (2007). "Marketization, Globalization and Administrative Reform in China: A Zigzag Road to Promising Future", *International Review of Administrative Sciences*, 73(2): 217-233.
- Sezen, S. (2009). *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü*, Ankara.
- Yang, K. (2007). "China's 1998 Administrative Reform and New Public Management: Applying a Comparative", *International Journal of Public Administration*, 30: 1371-1392.
- Yılmaz, O. (2001). "Kamu Yönetimi Reformu: Genel Eğilimler ve Ülke Deneyimleri, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Zhang, M. ve Suffolk, Holzer (2017). "Chinese Administrative Reforms: A Replica or Derivative of the Western NPM Model?", *China Public Administration Review*, 8 (1): 23-36.

İnternet Bazlı Kaynak

- Songtao, X. "China's Public Administration Refomr: New Approaches", http://www.iam.or.jp/asia-pacific_panel/pdffdownloads/athens01-paper4.pdf, 01.02.2019.

LOJİSTİK ÜS OLMA YOLUNDA İLERLEYEN TÜRKİYE’NİN TAŞIMACILIK ALTYAPI YATIRIM ORANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gözde YANGINLAR
Beykent Üniversitesi

Özet: Türkiye sahip olduğu jeopolitik ve stratejik konumu itibariyle taşımacılık açısından Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri ve Avrupa arasında bir köprü oluşturması lojistik üs olma potansiyelini güçlendirmektedir. Lojistik üs, ülkelerin gelişmesine kaynaklık eden, ekonominin ve uluslararası ticaretin kalbi konumundadır. Lojistik üs potansiyeline sahip Türkiye’nin taşımacılık altyapı yatırımlarına ağırlık vermesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede uluslararası kara, hava, deniz ve demiryolu taşıma türleri arasında entegrasyonun sağlanması, dağıtım, depolama, gümrükleme süreçlerinin etkin ve verimli bir şekilde organize edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, lojistik üs olma yolunda ilerleyen Türkiye’nin taşıma türlerine göre altyapı yatırım oranlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, uluslararası ticaretin en yoğun olarak gerçekleştiği denizyolu taşımacılığındaki altyapı yatırımlarının diğer taşıma türlerine göre çok düşük oranlarında seyir ettiği, karayolu altyapı yatırımlarının daha fazla önemsendiği tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, Türkiye’de taşımacılık altyapı yatırımlarına ağırlık verilerek, intermodal taşımacılığının ivme kazanması, taşıma türleri arasında hız, güvenlik, maliyet optimizasyonunun sağlanması ve katma değerli hizmetlerle müşteriye değer yaratılması temel esastır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik üs, İntermodal taşımacılık, Taşımacılık altyapı yatırımları, Türkiye.

Analysis of Transportation Infrastructure Investment Rates of Turkey on Its Way of Becoming a Logistics Center

Abstract: Turkey’s strategic and geopolitical location, creating a bridge between Europe, Turkish Republics and the Middle East strengthens its potential as a logistics center. The logistics base is the heart of the economy and international trade, which is the source of the development of the countries. It is important to invest in transportation infrastructure for Turkey has a potential to be a logistics centre. Within this framework, integration between international land, air, sea and rail transport types, distribution, storage, customs

clearance processes need to be organized efficiently and efficiently. As a result of the study, it has been determined that infrastructure investments in maritime transportation, where international trade is the most intense, have very low rates compared to other types of transportation and that road infrastructure investments are significantly more. Based on this information, with an emphasis on transport infrastructure investments in Turkey, acceleration of intermodal transport, the speed between modes of transport, safety and ensuring cost optimization and value creation to customers with value-added services is the basic necessity.

Keywords: Logistics center, Intermodal transport, Transport infrastructure investments, Turkey.

Giriş

Küreselleşmenin etkisiyle farklılaşan ve çeşitlenen ürün yada hizmet talebi, lojistik olgusu kapsamının genişletilerek, rekabet avantajı yaratacak şekilde organize edilmesine neden olmuştur. Küresel ticaretin hızla artmasının yanında, küresel üretimin daha fazla paylaşılması, ürünlerin kısalan raf ömürleri ve gittikçe artan küresel rekabet sonucunda lojistik hizmetler, “stratejik rekabet avantajı” sağlamanın önemli bir aracı haline gelmiştir. Küresel ticaret dinamiklerindeki değişimler hem ticaret akımlarının yönünü, hem de hacmini belirlemektedir. Bu dinamikler paralelinde küresel çapta yeni lojistik üsler ortaya çıkmakta, dünya ticareti de buna bağlı olarak sürekli artmaktadır.

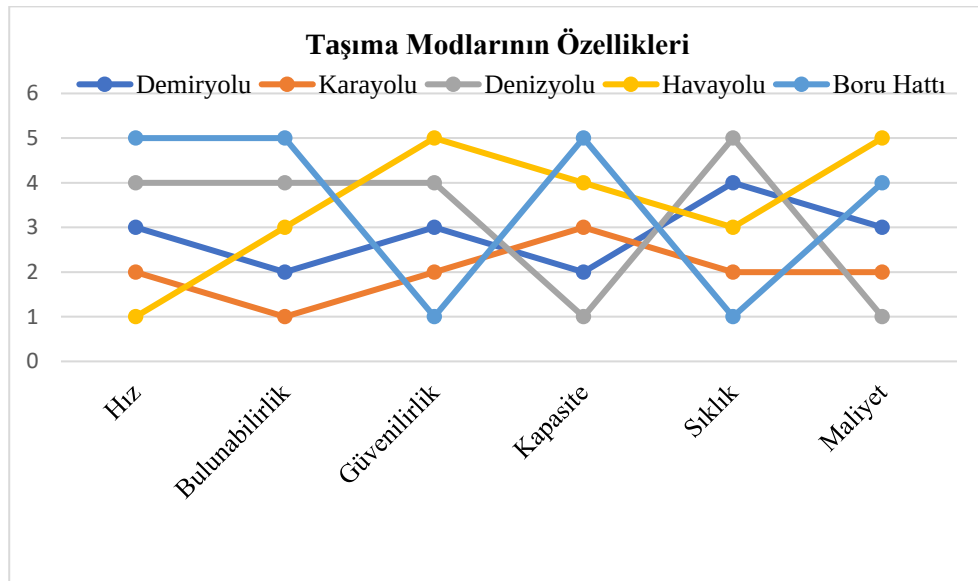
Lojistik faaliyetler bir ülkenin kalkınmasında kaldıraç görevi üstlenmektedir. Makro ve mikro perspektiften ele alındığında, lojistik ülkelerin stratejik ve jeopolitik öneminin artmasına, lojistik üslerin kurulmasına, uluslararası ticaretin gelişmesine ve ülkenin ekonomik & sosyal açıdan kalkınmasına imkan sağlamaktadır (Ayaydın vd., 2007:77). Türkiye; Avrupa, Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu arasındaki uluslararası ticaretin ve lojistik faaliyetlerin işlev kazandığı bağlantı noktasında yer almaktadır. Her geçen gün ekonomik ve uluslararası ticaretteki büyümenin ivme kazanması, tarihsel süreçte İpekYolu ve Baharat Yolu güzergahında yer alan, doğu ile batı arasında köprü görevi üstlenen Türkiye’nin lojistik üs potansiyelini daha da güçlendirmektedir.

1. Taşımacılık ve Taşımacılık Altyapısı

Taşımacılık, lojistik faaliyetlerin içerisinde yer alan ve coğrafi olarak birbirinden ayrı olan ulusal yada uluslararası pazarlara ürünleri ulaştırmayı amaçlayan bir unsur olarak tanımlanmaktadır (Lambert vd., 1998). Taşımacılık kavramı, tüketici istek ve beklentileri doğrultusunda gereksinim duyulduğu anda ulaştırarak zaman

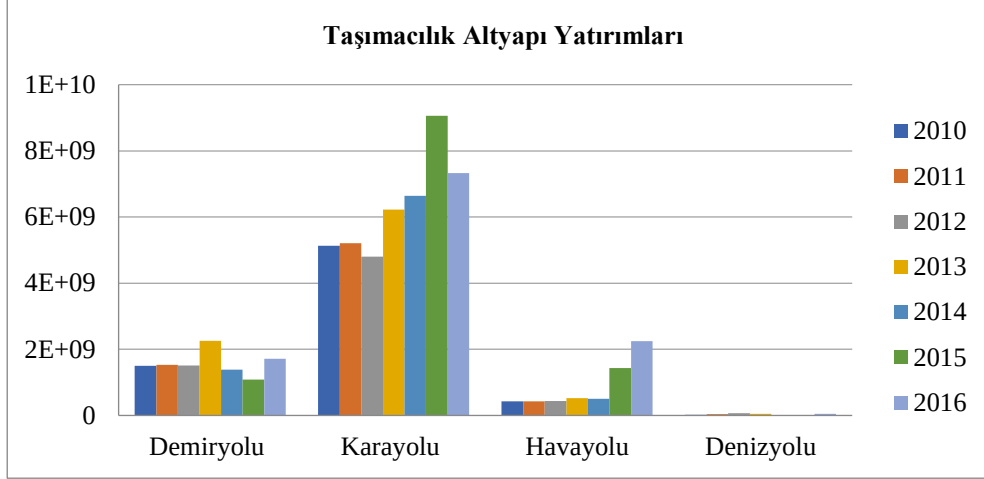
kolaylığı yaratmasının yanısıra; bulundukları yerden talep edilen yere fiziksel hareketin gerçekleşmesi ile de yer kolaylığı sağlamaktadır (Karacan ve Kaya, 2011:15). Ekonomik anlamda taşıma faaliyetinin gerçekleşmesi için yolcu yada yükün bir yerden başka bir yere ihtiyaçları karşılamak amacıyla hareket etmesi temel esastır.

Tedarik zinciri yönetimi çerçevesinde ürüne değer kazandırılmasında etkili bir rol oynayan taşımacılık, planlı ve yönetilmiş eylemler bütünüdür. Taşımacılık; ulusal ve uluslararası ticarete yükün taşınması için gerekli evrakların tedarik edilmesinden müşteri deposuna teslimatına kadar çeşitli hizmetleri içerisinde barındıran kapsamlı bir süreçtir (Taşkın ve Durmaz, 2012:42). Taşıma modlarını belirleyen unsurlar; maliyet, hız, güvenilirlik, esneklik, sıklık, kapasite, yetenek, ürünün özellikleri (hacmi, ağırlığı, değeri, raf ömrü, hasara karşı dayanıklılığı) ve çevreye duyarlılık olarak sınıflandırılmaktadır (Yercan ve Demiroğlu, 2016:212). Taşıma modu, üretim, ambalajlama, paketlenme ve envanter maliyetlerini doğrudan etkiler; o yüzden taşıma maliyetleri uluslararası ticarete en önemli parametrelerin başında gelmektedir.

Şekil 1: Taşıma Modlarının Özellikleri (Taşkın ve Durmaz, 2012; 50).

Şekil 1'e göre taşıma modlarının özellikleri bakımından en düşük maliyetli denizyolu taşımacılığı iken; en yüksek maliyetli ise havayolu taşımacılığı olduğu görülmektedir. Hız faktörü açısından havayolu, sıklık ve güvenilirlik açısından boru yolu, bulunabilirlik bakımından karayolu, kapasiteye göre ise en avantajlı taşıma modu denizyolu olduğu belirlenmiştir.

Şekil 2: Taşıma Modlarına Göre Altyapı Yatırımları (Oecd, 2019).

Şekil 2'ye göre 2010-2016 yılları arasında en fazla yatırım yapılan taşıma türünün karayolu olduğu tespit edilmiştir. Karayolu taşımacılığına 2015 yılında daha fazla kaynak ayrıldığı ve altyapı yatırımlarının ivme kazandığı belirlenmiştir. Havayolu taşımacılığı altyapı yatırımları 2010- 2014 yılları arasında benzer oranlarda iken; 2015 ve 2016 yıllarında yükselişe geçmiştir. Demiryolunda ise; 2013 yılında bir artış gözlemlenmiştir, daha sonraki yıllarda bu yükselişin devamlılığı sağlanamamıştır. Denizyolu taşımacılığındaki altyapı yatırımlarının diğer taşıma türlerine göre çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Taşıma Modlarına Göre Altyapı Yatırımlarının Karşılaştırması (Euro)

Yıllar	Demiryolu	Karayolu	Havayolu	Denizyolu
2010	1505415811	5135425892	429880247	17212705
2011	1526214561	5204576502	430858655	35351715
2012	1508489955	4801868654	433906625	73243950
2013	2254433258	6226071069	519157818	45148726
2014	1380580874	6643862982	503435484	10302405
2015	1080993944	9056839615	1437719725	8377697
2016	1718237203	7329613591	2250392756	53569872

Kaynak: (Oecd, 2019).

Tablo 1'e göre; denizyolu altyapı yatırımlarının 2010 yılında 298 katının, 2015 yılında ise 1081 katının karayolu taşımacılığına yapıldığı görülmektedir. 2016 yılında taşıma altyapı yatırımlarının sırasıyla; karayolu, havayolu, demiryolu, denizyolu şeklinde ağırlık verildiği saptanmıştır.

21.yüzyılda dünya ticareti ağırlıklı olarak denizyolu ile gerçekleşmekte ve limanlar rekabetin yoğunlaştığı merkezler olarak değerlendirilmektedir (Gourdin, 2001). Günümüzde limanların sadece kargo elleçleme ve depolama süreçlerini yürütmesinin yanı sıra, müşteri talepleri doğrultusunda lojistik hizmetlerini ve altyapılarını geliştirmeleri gerekmektedir. Ticaretin serbestleşmesi ve ekonominin kalkınması, intermodal taşımacılığın gelişmesine de kaynaklık etmiştir. İntermodal taşımacılık; kargoların bir taşıma türünden diğer bir taşıma türüne aktarma sürecinde swap-body, treyler, konteynerin kullanılarak, yüklerin taşıma modların göre aktarma ve konsolidasyon işlemlerin yapılması olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası taşımanın konteyner ile yapılması, maliyetlerin düşmesine ve verimliliğin artmasına kaynaklık etmektedir. İntermodal taşımacılık; terminallerde yükleme ve boşaltma sürecinde zaman tasarrufu sunmasının ve yüklerin elleçlenmesinde maksimum seviyede korumasına imkan sağlamasının yanı sıra, ürüne değer kazandıracak faaliyetlerinin (montaj, tamir, kalite kontrol, depolama, dağıtım, paketlenme, ambalajlama, barkodlama, boşları geri gönderme, parça ve el kitapçıklarının eklenmesi, müşteriye ürün eğitim hizmeti vb...) işlev kazandırılmasında etkili olmaktadır (Hayuth,1987).

Çavuşoğlu ve Çakar (2013) çalışmasında, limanlarımızın geleneksel liman anlayışından, intermodal taşımacılık odaklı liman anlayışına (limanların hinterlandının geniş olması, taşıma modları arasındaki entegrasyonun sağlanması, altyapı ve üstyapı çalışmalarına ağırlık verilmesi, müşteri talepleri doğrultusunda katma değerli hizmetlerin sunulması) geçiş yapmasına vurgu yapmaktadır. Atar vd., (2013) çalışmasında, yakıt tüketimi, taşıma maliyetleri, hız ve karbon emisyon tüketimi açısından karayolu ve denizyolu taşımacılığını karşılaştırmıştır. Hız faktörü dışında diğer tüm kriterlerde denizyolu taşımacılığının avantajlı olduğu tespit edilmiştir. Saygılı (2014), sadece karayolu taşımacılığı ile yapılan operasyonun maliyetinin, karayolu-denizyolu entegrasyonu ile yapılan operasyon maliyetinden daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Uluslararası taşımacılıkta, intermodal taşımacılık maliyetinin, tek modlu karayolu taşımacılık maliyetine göre daha avantajlı olduğuna dikkat çekmektedir

Kaynak ve Zeybek (2007) çalışmasında, Türkiye'deki intermodal taşımacılığın gelişmesinde dağıtım merkezlerinin önemine dikkat çekmektedir. Dağıtım merkezleri; bilişim teknolojisinin katma değerli hizmetlerin etkin bir şekilde kullanıldığı büyük ölçekli tesislerdir. Bu merkezler müşteri memnuniyetini artırmakta ve yeni

lojistik taleplerin ortaya çıkmasına öncü olmaktadır. Koban vd., (2009) çalışmasında, Türkiye’de faaliyet gösteren lojistik işletmelerinin ağırlıklı olarak taşımacılık odaklı faaliyet gösterdiğine, düşük bir oranda yer alan lojistik işletmelerin, taşımanın yanı sıra depolama, gümrükleme, dağıtım ve katma değerli hizmetler sunduğuna işaret etmektedir. Görçün ve Görçün (2018), uluslararası ticaret ve lojistik açısından Karadeniz’deki limanların cazibe merkezi olmasında, altyapı eksikliklerinin ciddi kısıtlar oluşturduğuna değinmektedirler.

Kim vd., (2018) çalışmasında Güney Kore’deki taşımacılık altyapı yatırımlarını 1997- 2006 yılları arasında panel data yöntemini uygulayarak incelemiştir. Taşıma altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesinin, üretimin artmasına kaynaklık ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Luce (1994) ve Singletary vd., (1995) çalışmalarında taşıma altyapısı ile istihdam oranları arasında, Coughlin ve Segev (2000) ise taşıma altyapısı ile yabancı üretim tesislerinin sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Liu vd., (2019) ulusal ve uluslararası alanda faaliyet gösteren Çin’deki işletmelerin verimliliklerinin artmasında ulaşım altyapılarının etkili olduğunu vurgulamaktadır.

2. Lojistik Üs Kavramı

Son yıllarda lojistik, geleneksel taşıma anlayışından çok tüketiciye değer kazandıran, uluslararası ticaretin bir alt unsuru olarak ivme kazanmıştır (Ulu ve Arıcı, 2012: 31). Lojistik; müşteri siparişlerinin alınmasından, gümrükleme, depolama, dağıtım, taşıma, talep tahmini, envanter yönetimi ve uluslararası ticarete gerekli olan evrakların hazırlanmasını da içeren çok geniş boyutlu bir süreçtir.

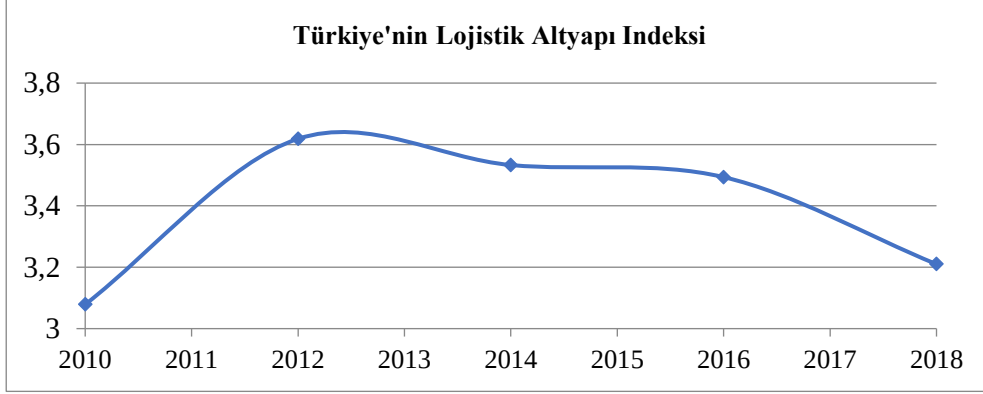
Rekabetin arttığı bir zaman diliminde, bir ülkenin lojistik üs olabilmesinde, fiziki, coğrafi ve kurumsal altyapısının güçlü olması önem arz etmektedir. Literatürde lojistik üsler; lojistik merkezler olarak da adlandırılmaktadır. Lojistik üs kavramı geçmişten günümüze doğru değerlendirildiğinde, ilk olarak deniz ve havalimanı merkezli iken, zaman içinde deniz ve havalimanlarının birbiriyle entegrasyonu sağlayarak ve dağıtım merkezi konumuna ulaşarak büyük bir değişime kaynaklık etmiştir (Erdal, 2005:8). Havalimanlarındaki altyapıya ağırlık verilmesi, geniş yolcu ve kargo uçaklarının tercih edilmesi, aynı anda çok sayıda uçağın yükleme ve boşaltma işlemlerinin yapılması ve diğer taşıma türleri ile entegrasyonun sağlanması sonucu uluslararası havalimanlarını birer lojistik üs halinde dönüştürmüştür.

Lojistik üslerin, öncelikle üretim merkezlerine yakın, farklı taşıma modlarına bağlantıları olan kolay ulaşılabilir bir yerde konumlanması gerekmektedir. Çünkü lojistik üsler, üretim ile tüketim noktalarını birbirine bağlamaktadırlar. Lojistik

üslerin kalite kriterleri, ticaret merkezlerine yakınlık, taşıma türlerine olan bağlantı, trafik yoğunluğu, genişleme alanı, alan büyüklüğü, altyapı olarak sınıflandırılmaktadır (Sezen ve Gürsev, 2014;109). Uluslararası ticaret ve lojistik operasyon süreçlerinde bilişim teknolojilerine ağırlık verilmesi ve otomatik depo sistemlerinin etkin bir şekilde kullanılması gerekliliği öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, lojistik üslerde görev alacak personelin lojistik eğitimi almış olması ve yabancı dil bilgisinin ileri düzeyde olması gerekmektedir. Bu merkezde sürekli eğitim altyapısının kurulması ve süreçlerin uygulamalı olarak işlevselleştirilmesi temel esastır. Kara vd., (2009) çalışmasında, Türkiye'nin lojistik üs olmasında intermodal taşımacılığa ve taşımacılık altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesine vurgu yapmaktadır. Saatçioğlu ve Kolbaşı (2012) çalışmalarında, demiryolu ve denizyolu taşımacılık altyapısının yeterli düzeyde gelişmemiş olmasının, taşıma türleri arasındaki entegrasyonunu olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Lojistik üs açısından demiryolu taşımacılığı, çevre dostu ve hızlı olmasının yanı sıra trafik sıkışıklığını azaltan, maliyet avantajı sunan önemli bir taşıma modudur. 2013 yılında Türkiye'de Demiryolu Ulaştırmasının Serbestleştirilmesi ile ilgili kanunun yürürlüğe girmesi, demiryolu taşımacılığının serbestleştirilmesine ve rekabete açılmasına imkan sağlamıştır. Vitoşoğlu ve Evren (2008) çalışmasında, demiryolu taşımacılığının iyi işletilememesinin ve altyapı eksikliklerinin, intermodal taşımacılığın gelişmesine engel teşkil ettiğine değinmektedir. Deveci ve Çavuşoğlu (2013) çalışmasında, bu serbestleşme ile demiryolu ağı modernizasyonu ve altyapısının güçlendirilmesi sonucunda Türkiye'nin lojistik üs olma yolunda daha da ilerleme kaydedileceğine işaret etmektedir.

2004 yılında Türkiye'nin ilk lojistik üssü, özel sektör tarafından Ankara'da kurulmuştur. Yıldırım ve Erol (2016), Singapur Lojistik Üssü ile Ankara Lojistik Üssünü baz alarak karşılaştırma yapmıştır. Singapur Lojistik Üssünde karayolu, denizyolu, demiryolu, havayolu taşımacılığı etkin bir şekilde kullanılmasına karşın, Ankara Lojistik Üssünde, lojistik işletmelerin büyük bir çoğunluğunun sadece karayolu taşımacılığına yöneldiği, birkaç işletmenin intermodal taşımacılık faaliyetlerini organize ettiğini belirlemiştir. Dünyadaki lojistik üslere (Çin, Almanya, Lüksemburg, İsveç) baktığımızda, lojistik performans indekslerinin yüksek olduğu görülmektedir. Lojistik performans indeksi 6 kriterden (Altyapı, uluslararası sevkiyat, lojistik kalite & yetkinlik, gümrükler, zamanlama takip & izleme) oluşmaktadır.

Şekil 3: Türkiye'nin Lojistik Altyapı İndeksi (World Bank, 2019)

Türkiye'nin lojistik performans kriterlerinden biri olan lojistik altyapı oranlarımızın, 2010 yılında 3,07 iken, 2012 yılında 3,61'e yükseldiği, daha sonraki yıllarda bu oranların 3,61'den 3,21'e doğru düştüğü tespit edilmiştir. Gergin ve Baki (2015) çalışmasında, Türkiye'nin lojistik performans kriterleri çerçevesinde taşımacılık altyapıları modlara göre irdelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, Marmara Bölgesinin lojistik performansının ve taşımacılık altyapısının diğer bölgelere göre daha gelişmiş olduğu belirlenmiştir. Yapraklı ve Ünalın (2017) çalışmasında, Dünya Bankasından alınan verilere göre, Türkiye'nin taşımacılık altyapısının 2007-2014 yılları arasında artış yaşanırken, 2014'dan yılından sonra ciddi bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Lojistik performans indeksine göre Türkiye'nin taşımacılık altyapısının 25. sıradan 31.sıraya gerilediğine işaret edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Küreselleşmenin etkisiyle rekabet ivme kazanmakta, üretim, tüketim ve lojistik birbirine entegre bir sistem oluşturmaktadır (Rodrigue vd., 2006). Çin ve Asya'daki radikal değişimler, dünyadaki ekonomik ve ticari ilişkileri etkilemekte ve yeni ulaşım koridorlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç, Türkiye'nin dünyada önemli bir transit ülke konumunda yer almasına imkan sağlamaktadır. Türkiye'nin uluslararası ticaretten daha fazla pay alabilmesi için transit ülke değil, merkez ülke konumunda yer alması gerekmektedir. Türkiye'nin, üç tarafının denizlerle çevrili oluşu, Avrupa ve Asya kıtasını birleştirmesi ve uluslararası ticaret güzergahlarında yer alması, lojistik üs olması için yeterli olmamaktadır. Bu bilgiler ışığında, dinamik bir lojistik sektörüne sahip Türkiye'nin lojistik üs olabilmesinde taşımacılık modlarına göre altyapı yatırımlarına ağırlık vermesi gerekmektedir.

Lojistik üslerin, limanlara, havalimanlarına, karayolu ve demiryolu hatlarına yakınlığı, depo ve antrepo alanlarının genişliği ve bilişim sistemlerine entegrasyonun sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. Dünyadaki örneklerine (Hamburg, Rotterdam, Dubai, Singapur) baktığımızda, bu merkezlerde altyapının çok gelişmiş olması dikkat çekici boyuttadır. Türkiye'deki taşımacılığın büyük bir oranda karayolu ile gerçekleştiği ve demiryolu & denizyolu taşımacılığına yeteri kadar önem verilmediği görülmektedir. Taşıma modları arasındaki dengesizlik çarpıcı düzeyde yer almaktadır. AB ülkelerinden, daha fazla büyüme hızına sahip Türkiye'nin lojistik üs olma yolunda ilerlemesi; yükleme & boşaltma, elleçleme, depolama, dağıtım faaliyetleri için fiziki altyapının güçlenmesine, lojistik operasyon süreçlerin verimli bir şekilde gerçekleşmesine, teslimat sürelerinin kısalmasına ve maliyetlerin azalmasına imkan sağlayacaktır.

Kaynakça

- AYAYDIN, H. DURMUŞ, S. PALA, F. (2007). "Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türk Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (21): 76-94.
- ATAR, F. AYDOĞDU, V. DURU, O. ŞENOL, E. (2013). "Kısa Mesafe Deniz Taşımacılığının Avantajları ve Kombine Taşımacılıktaki Önemi Üzerine Bir Çalışma", Dokuz Eylül Üniversitesi, 5 (1): 77-93.
- COUGHLIN, C.C. SEGEV, E. (2000). "Location Determinants of New Foreign-Owned Manufacturing Plants", Journal of Regional Science, 40 (2): 323-351.
- ÇAVUŞOĞLU, D. ŞAKAR, G.D. (2013). "İntermodal Limanlar ve Pazarlama İletişimi: Liman Web Sitelerinin İçerik Analizi", Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 5 (2): 37-55.
- DEVECİ, D.A. ÇAVUŞOĞLU, D. (2013). "İntermodal Demiryolu Taşımacılığı: Türkiye İçin Fırsatlar ve Tehditler", Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 5 (1): 95-122.
- ERDAL, M. (2005). Küresel Lojistik, Utikad Yayınları, İstanbul.
- GERGİN, R.E. BAKI, B. (2015). "Türkiye'deki Bölgelerin Lojistik Performanslarının Bütünleştirilmiş AHS ve TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi", 6 (4): 115-135.

- GOURDIN, K. N. (2001). *Global Logistics Management: A Competitive Advantage for the New Millennium*, Blackwell Publishing.
- GÖRÇÜN, Ö.F. GÖRÇÜN, Ö. (2018). “Lojistik Maliyetler Çerçevesinde Karadeniz Limanlarının Multimodal Taşımacılığa Uygunluklarının Analizi”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 21: 65-80.
- HAYUTH, Y. (1987). *Intermodality: Concepts and Practice, Structural Changes in the Ocean Freight Industry*. LLP, London.
- KARA, M. TAYFUR, L. BASIK, H. (2009). “Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Türkiye”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11): 69-84.
- KARACAN, S. KAYA, M. (2011). *Lojistik Faaliyetlerde Maliyetleme*, Umuttepe Kitapevi, Koceli.
- KAYNAK, M. ZEYBEK, H. (2007). “İntermodal Terminallerin Gelişiminde Lojistik Merkezler”, *Dağıtım Parkları ve Türkiye’deki Durum*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9 (2): 39-58.
- KİM, H. AHN, S. ULFARSSON, G.F. (2018). “Transportation Infrastructure Investment and The Location of New Manufacturing Around South Korea's West Coast Expressway”, *Transport Policy*, 66: 146-154.
- KOBAN, E. FIRAT, Z. KESER, Y.H. (2009). “Küresel Rekabette Lojistik Olgusunda Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Lojistik Hizmet Sunan İşletmelerin Yapısal Özellikleri”, *Öneri Dergisi*, 8 (31): 113-124.
- LAMBERT, D.M. STOCK, J.R. ELLRAM, L.M. (1998). *Fundamentals of Logistics Management*, McGraw-Hill/Irwin, Singapore.
- LİU, C. WANG, W. WU, Q. (2019). “Transportation Infrastructure, Competition and Productivity: Theory and evidence from China”, *Economics Letters*, 174: 74-77.
- LUCE, T.F. (1994). “Local-Taxes, Public-Services and the Intrametropolitan Location of Firms and Households”, *Public Finance Review*, 22 (2): 139–167.
- OECD, 2019. (01.02.2019 tarihinde erişilmiştir) <https://data.oecd.org/transport/infrastructure-investment.htm#indicator-chart>
- RODRIGUE, J.P. COMTOIS C. SLACK, B. (2006), *The Geography of Transport Systems*. Routledge, London and New York.
- SAATÇIOĞLU, C. KOLBAŞI, N. (2012). “Türkiye Lojistik Sektöründe Denizyolu-Demiryolu Entegrasyon Sürecinin İncelenmesi”, *Sakarya İktisat Dergisi*, 1 (2): 1-33.

- SAYGILI, M.S. (2014). "İntermodal Taşımacılığın Maliyet Avantajları: Karayolu-Denizyolu Entegrasyonu Üzerine Bir Araştırma", *Öneri Dergisi*, 11 (41): 203-214.
- SEZEN, B. GÜRSEV, S. (2014). "Türkiye'de Kurulması Planlanan Lojistik Merkezler Hakkında Bir Analiz Çalışması", *Öneri Dergisi*, 11 (42): 105-126.
- SINGLETERY, L. HENRY, M. BROOKS, K. LONDON, J. (1995). "The Impact of Highway Investment on New Manufacturing Employment in South Carolina: A Small Regional Spatial Analysis", *The Review of Regional Studies*, 25 (1): 37-55.
- TAŞKIN, E. DURMAZ, Y. (2012). *Lojistik Faaliyetler*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ULU, C. ARACI, C. (2012). "Türkiye'de Dış Ticaret Lojistik Süreçleri: Maliyet ve Rekabet Unsurları", *TÜSİAD*, 3 (526): 1-103.
- VİTOŞOĞLU, Y. EVREN, G. (2008). "Türkiye'de Demiryolu Ağırlıklı Kombine Yük Taşımacılığı Olanaklarının Araştırılması", *İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 7 (1): 77-88.
- WORLD BANK, 2019. (01.02.2019 tarihinde erişilmiştir), <https://data.worldbank.org/country/turkey>
- YAPRAKLI, T.Ş. ÜNALAN, M. (2017). "Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Lojistik Performansının Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31 (3): 589- 608.
- YERCAN, F. DEMİROĞLU, Ş. (2016). *Güncel Lojistik*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- YILDIRIM, K. EROL, D. (2016). "Rekabet ve Değer Zinciri Çerçevesinde Lojistik Kümelenme Örnekleri Olarak Singapur Lojistik Kümelenmesi ve Ankara Lojistik Üssü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2): 395-420.

DİJİTAL PAZARLAMA STRATEJİLERİNİN MARKA DEĞERİNE ETKİSİ

Öğret. Üyesi Dr. Gülsüm VEZİR OĞUZ

İstanbul Gelişim Üniversitesi

Özet: Her geçen gün internet ve bilgisayar teknolojilerindeki değişim ve gelişim, bireylerin bu teknolojileri daha sıklıkla kullanmalarına neden olmaktadır. Günümüzde dijital uygulamalar günlük yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Dijital uygulamalar hem sosyal yaşamın hem de kurumsal yaşamın temel işleyişini önemli düzeyde değiştirmiştir. İnternet teknolojileriyle beraber müşterilerle interaktif bir iletişim kuran işletmeler dijital pazarlama stratejilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle piyasada alternatiflerin yoğun olarak bulunması, işletmelerin pazarlama stratejilerini daha önemli bir hale getirmektedir. İşletmeler uyguladıkları dijital pazarlama stratejileri ile marka değerlerini yükseltmeye ve rekabet avantajı yakalayarak müşteri sadakatini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu araştırmanın amacı işletmelerin uygulamış oldukları dijital pazarlama stratejilerinin marka değerine olan etkisinin tespit edilmesidir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu demografik özelliklere yönelik sorulardan, “Dijital Pazarlamada İletişim Ölçeği”nden ve “Marka Değeri Ölçeği”nden oluşmaktadır. Araştırma hızlı tüketim sektörü tüketicileri üzerinde yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital Pazarlama, Marka, Marka Değeri

Abstract: The change and development in internet and computer technologies every day cause individuals to use these technologies more frequently. Today, digital applications have been an important part of daily life. Digital applications have significantly changed the basic functioning of both social life and institutional life. Businesses interacting with customers through Internet technologies are trying to develop digital marketing strategies. In particular, the intense presence of alternatives in the market makes the marketing strategies of enterprises more important. Businesses are trying to increase their brand values with their digital marketing strategies and to create customer loyalty by achieving competitive advantage. The purpose of this study is to determine the effect of the digital marketing strategies applied by the enterprises over the brand value. The questionnaire was used as a data collection tool. The questionnaire form consists of questions related to demographic characteristics, “Communication Scale in Digital Marketing and” Brand Value Scale. The research has been carried out over the consumer goods sector.

Keywords: Digital marketing, Brand, Brand Value

GİRİŞ

İletişim ile bilginin günümüz şartlarında giderek dijitalleşmesi pazarlama iletişiminin de dijitalleşmesine neden olmuş ve bu durum markalar ve işletmelerin geleneksel iletişim kanallarından dijital iletişim kanallarına yönelmesine neden olmuştur (Metin, 2016; Kingsnorth, 2016). Markaların tüketici ve müşterilere ulaştırılmasında ve onlarla yakın ilişki kurulmasında dijital iletişim kanalları önemli görevler üstlenmektedir. Teknoloji zerine kurulu olan dijital pazarlama; müşterilerle doğrudan iletişim kurarak bir değer ortaya koyma ve söz konusu değeri devam ettirme konuları açısından oldukça önemlidir (Chaffey & Smith, 2017). Bunun temelinde dijital pazarlama kapsamında müşterilerin dijital kimlikleri üzerinden onlarla ilgili bilgi edinilmesi ve bu doğrultunda onların ilgisini çekebilecek ürün ile hizmetler sunularak, müşterilerin ilgisinin çekilmesi bulunmaktadır. Yürütülen bu süreçle birlikte müşterilerin markaya yönelik sadakati de artırılabilir (Taiminen & Karjaluo, 2015; Kannan, 2017).

Günümüzde pekçok kitlesel marka, dijital pazarlama süreçleri ile farklılaşan koşulları farkına varmış ve bu alanlara dahil olarak satışlarını artırmaya yönelmiştir. Bu bağlamda markalar tüketici isteklerini kavramaları açısından önemli roller üstlenen bu mecralara pazarlama faaliyetlerine dahil etmeden girişimlerde bulunmamaktadır. Bir değer ortaya koymaya odaklanan firmaların en büyük hedefi, müşterilerine bir değer sunarak, kendileri ile ilgili bir rekabet avantajı sağlayabilmektir. Bu doğrultuda markanın sahip olduğu değerinin önemi ön plana çıkmaktadır. Firmaların yararlandıkları dijital pazarlama stratejilerinde marka değerinin artırılması önemli hale gelmektedir.

Dijital Pazarlama

Dijital pazarlama kavramı, dijital kanallardan yararlanarak hizmet ve mamllerin pazarlanmasını ifade eden bir kavram olmaktan çok, dijital teknolojilerden yararlanarak müşteri tercihlerini meydana getirmek, müşteri kazanmak, müşterilerin isteklerini biçimlendirmek, markaların tanıtılmasını sağlamak, satışları artırmak adına yararlanılan bir kavram olarak algılanmaya başlamıştır (Kannan & Li, 2016). Daha kapsamlı açıdan dijital pazarlamanın, işletme ortakları ile mşterler ve tüm paydaşlar açısından bir değer ortaya koyma, iletişim ve bunları devam ettirme açısından işbirliği kurulmasını sağlayan, teknolojiyle doğru orantılı ilerleme kaydeden bir süreç olarak ifade edilmesi mümkündür (Kannan, 2017).

Dijital Pazarlama Startejileri

İnternette pazarlama ile geleneksel pazarlama reklam, satış, pazarlama araştırmaları, müşteri hizmetleri ve pazarlama faaliyetleri açısından birbirlerinden farklılaşmaktadır. Geleneksel pazarlama süreçlerinde radyo, gazete ve TV gibi geleneksel araçlardan yararlanılması söz konusu olurken internetteki pazarlamada reklamların kolay şekilde tasarlanıp banner isimli hareketli reklam resimleri ile web sitelerine kolayca koyulabildiği gözlemlenmektedir. Müşteri hizmetleri değerlendirildiğinde geleneksel pazarlamada yüz yüze, telefondan, mektup üzerinden müşterilerle temas kurulduğu internette pazarlamada ise internet üzerinden 7 gün 24 saat iletişim kurulabildiği gözlemlenmektedir (Alabay, 2010). Konu satış üzerinden ele alındığında, geleneksel pazarlamada mamullerin fiziksel açıdan tanıtıldıkları gözlemlenmekteyken internette pazarlama, bireylerle e-postalar ve direkt iletişim üzerinden satış işlemlerinin yürütüldüğü gözlemlenmektedir. İnternette pazarlama kapsamında iletişimin ön planda olmasının pazarlama araştırması kapsamında da kullanıldığı gözlemlenmektedir (Kotler, Kartajaya & Setiawan, 2016).

İnternet, işletmelerin müşterilerini işbirliğine odaklı yeni gelişimlere farklı biçimlerde dahil olma becerilerinin artmasını sağlamaktadır. İnternet işletmelerin müşterileri ile tek taraflı ilişkilerinin bir çift taraflı ilişki olmasını sağlamaktadır (De Pelsmacker, Van Tilburg & Holthof, 2018). Firmalar sanal müşteri toplulukları oluşturmaları sayesinde müşterilerin istekleri ve tercihlerine bağlı ortak paylaşımlarda bulunma fırsatı sağlamakta ve böylece firmanın sosyalleşmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte müşteri olmayan bireylere, rakip firmanın müşterilerine, bağımsız bireyler üzerinden ulaşma imkanına kavuşulmakta ve böylece firmanın etkileşim alanı artırılmış olmaktadır (Sawhney, Verona & Prandelli, 2005).

İşletmeler, günümüz koşullarında müşterileri ile iyi ilişkiler kurabilmek istiyorsa müşteri yönetimini etkin bir biçimde yönetmek durumundadırlar. Bu bağlamda işletmelerin müşteriler satın alma davranışlarını, demografik özelliklerini bilmek durumundadırlar. Günümüzde internetin sağladığı avantajlarla birlikte işletmeler müşterileri ile olası müşterilerle ilgili detaylı bilgi sahibi olabilmektedir. Müşteriler ile ilgili bilgilerin toplanması ile müşterilerin takibinin dijital dünyadan yapılabilmesi doğrultusunda işletmelerin müşterilerin tanınması mümkün olmakta ve buna bağlı olarak ürün ya da hizmet kurgusu oluşturulabilmektedir (Domazet & Neogradi, 2019).

Marka Değeri

Marka değeri kavramı, bireylerde ortaya çıkardığı pozitif izlenimler ve düşünceler sebebiyle markanın değerini rakip firmalara kıyasla daha değerli hale

getirebilmektedir (Cop&Bekmezci, 2005). Türkçe literatürde “marka denkliği”, “marka ederi” ve “marka özvarlığı” kapsamında ele alınan bu kavram yabancı literatürde “brand equity”, “brand value” kavramları ile ele alınmaktadır. “Brand value” ve “brand equity” kavramları pek çok çalışmada aynı anlamda kullanılsa da bu kavramların birbirlerinden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Kurumsal yaklaşım kapsamında ele alınan marka değeri kavramı açısından “brand value” kavramından yararlanılmaktadır. Bunun nedeni ise söz konusu kavramla ifade edilen marka değeri, finansal muhasebe kapsamında yararlanılan “kullanım değeri” kavramının birbirlerine benzemesidir (Zor&Gker, 2015; Choi, Ko & Kim, 2016).

Kolay taklit edilebilirliğin mümkün olduğu ve zorlu şartlara sahip piyasa koşullarında işletmelerin başarılı olabilmesi ve bu başarıyı sürdürebilmesi için “farklılaşmaları” gerekmektedir. Farklılaşma süreci ise işletmeler için amblem, logo ve sembol benzeri unsurların ötesinde firmaya değer katarak mümkün olabilmektedir. Bunun nedeni günümüz şartlarındaki rekabetle başaıkabilmek için değer yaratılmasının zorunlu olmasıdır. Bu açıdan firmanın üretmiş olduğu hizmet veya ürünlerin diğerlerinin ürettiklerinden farklılaşması gerekmektedir (Ross & Hajjat, 2016; Yeh Wang & Yieh, 2016).

Günümüz şartlarında başarılı bir marka yaratıp, bu markanın kalacı hale gelmesini sağlamak güçtür. Aaker (2013) açısından markanın meydana getirilmesi ve kalıcılığının sağlanması kapsamında fiyat, rakiplerin artması, rekabet baskısı, kompleks marka stratejileri ile ilişkileri, yeniliğe yönelik ön yargılar gibi faktörler kısıtlayıcı etki göstermektedir. Piyasa şartlarında bir markanın karşısına çıkabilecek zorluklarla başa çıkabilmesi açısından yararlanabileceği en etkin araçlardan biri marka değeridir .

Marka yönetimi kapsamında markayla ilgili yapılan yatırımlar ve değişikliklerin tümü, müşteri algılarındaki değeri ile markanın öz değerini meydana getirebilmek adına yapılmaktadır. Mteşbbisler ne koşullar ve hangi pazar şartlarında bulunursa bulunsunlar öncelikli olarak marka değeri meydana getirmek durumundadırlar. Bunun nedeni ise marka değeri kavramının firmalar açısından temel sermaye olmasıdır (Atwal & Williams, 2017).

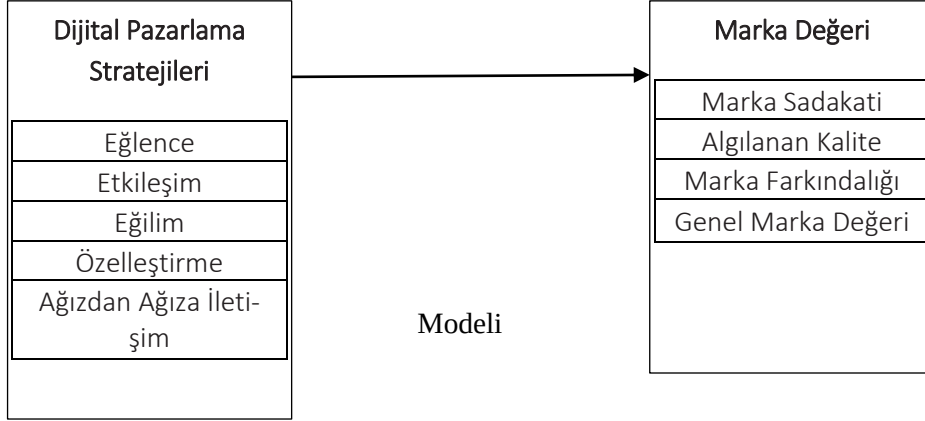
YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı işletmelerin uygulamış oldukları dijital pazarlama stratejilerinin marka değerine olan etkisinin tespit edilmesidir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde kurgulanmıştır.

Araştırma modeli kapsamında ana hipotezi şu şekildedir:

H₁: Dijital pazarlama stratejileri marka değeri üzerinde doğrudan ve pozitif yönde etkilidir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formları demografik özelliklere yönelik sorulardan, Dijital Pazarlama Stratejileri Ölçeği'nden ve Marka Değeri Ölçeği'nden oluşmaktadır.

Dijital Pazarlama Stratejileri Ölçeği: Kim ve Ko (2012) çalışmalarından alınmıştır. Ölçek 11 sorudan oluşmakta ve 5'li likert formdadır. Ölçeğin 5 alt boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar: Eğlence, etkileşim, eğilim, özelleştirme ve ağızdan ağıza iletişim boyutlarıdır. Bu çalışmada alt boyutlara ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları sırasıyla; 0,741, 0,802, 0,763, 0,823, 0,841 olarak tespit edilmiştir.

Marka Değeri Ölçeği: Ölçek Yoo ve Donthu (2001) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 14 sorudan oluşmakta ve 5'li likert formdadır. Ölçeğin 4 alt boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar: Marka sadakati, algılanan kalite, marka farkındalığı ve genel marka değeri boyutlarıdır. Bu çalışmada alt boyutlara ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları sırasıyla; 0,781, 0,784, 0,832, 0,866 olarak tespit edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde ikamet eden kozmetik sektörü müşterileri oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçiminde kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) çalışmalarında 100bin üzerindeki evren

için %95 güven seviyesinde 384 katılımcının güvenilir sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda araştırmada en az 384 kişiye anket uygulanmasına karar verilmiş ve 460 anket formu Google Drive üzerinden evrimii olarak dağıtılmıştır. Toplamda 428 katılımcı geri dönüş sağlamış ve analizler 428 anket üzerinden yapılmıştır.

Veri Analizi

Araştırma veri analizi SPSS 22 paket programında yapılmıştır. Verilerin anlizinde frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, t testi, ANOVA testi ve Pearson Korelasyon testinden faydalanılmıştır. Demografik zellikler ile Dijital Pazarlama Stratejisi ve Marka Değeri algısı arasındaki ilişkinin testi için farksızlık testleri uygulanmıştır. Farksızlık testlerinde Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda alfa (α) değeri $p=0,05$ 'in üzerinde kaldığı tespit edilmiş parametrik testler (t-Testi, Anova, Pearson Korelasyon) uygulanmıştır.

BULGULAR

Tablo 1. Demografik zelliklere Yönelik Bulgular

	Frekans	%
Cinsiyet		
Kadın	320	74,8
Erkek	108	25,2
Yaş		
18-25	132	30,8
26-35	168	39,3
36-45	80	18,7
46 ve zeri	48	11,2
Medeni Durum		
Evli	286	66,8
Bekar	140	32,7
Gelir Düzeyi		
Geliri giderinden az	85	19,9
Geliri giderine eşit	42,1	42,1
Geliri giderinden fazla	38,1	38,1

Araştırmaya katılanların %74,8'i kadın, %39,3'ü 26-35 yaş arasında, %66,8'i evli ve %42,1'inin geliri giderinde eşittir.

Tablo 2. Dijital Pazarlama Ölçeği'ne Yönelik Bulgular

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. sapma
Eğlence	1	5	3,24	1,142
Etkileşim	1	5	3,18	1,220
Eğilim	1	5	3,15	1,136
Özelleştirme	1	5	3,28	1,244
Ağızdan ağıza iletişim	1	5	3,09	1,216

Dijital pazarlama ölçeği'ne yönelik bulgular incelendiğinde en yüksek ortalama 3,28±1,244 ile özelleştirme alt boyutu sahiptir. En düşük ortalama ise 3,09±1,216 ile ağızdan ağıza iletişim alt boyutu sahiptir. Bununla beraber tüm ortalamalar 3'ün üzerindedir. Katılımcılar için dijital pazarlamadaki en önemli husus özelleştirme olmakla beraber tüm dijital pazarlama uygulamaları önem arz etmektedir.

Tablo 3. Demografik Özelliklere Göre Dijital Pazarlama Algısı

	Eğlence x±ss	Etkileşim x±ss	Eğilim x±ss	Özelleştirme x±ss	Ağızdan ağıza iletişim
Cinsiyet					
Kadın	3,26±1,15	3,29±1,25	3,18±1,12	3,30±1,21	3,39±1,22
Erkek	3,22±1,13	3,07±1,36	3,12±1,19	3,26±1,20	3,10±1,29
t	0,954	4,120	0,854	0,741	3,214
p	0,601	0,000	0,722	0,801	0,000
Yaş					
18-25	3,26±1,16	3,20±1,22	3,20±1,13	3,24±1,20	3,13±1,20
26-35	3,22±1,15	3,16±1,24	3,14±1,12	3,32±1,21	3,07±1,28

36-45	3,23±1,13	3,19±1,18	3,08±1,14	3,27±1,19	3,06±1,26
46 ve üzeri	3,25±1,18	3,17±1,19	3,15±1,10	3,29±1,22	3,10±1,27
F	0,954	0,854	1,021	1,298	0,968
p	0,645	0,693	0,595	0,422	0,633
Medeni Durum					
Evli	3,26±1,11	3,30±1,29	3,19±1,15	3,29±1,22	3,28±1,22
Bekar	3,23±1,18	3,06±1,10	3,11±1,10	3,27±1,19	3,27±1,25
t	1,320	1,220	1,085	0,421	0,321
p	0,258	0,331	0,522	0,855	0,910
Gelir Düzeyi					
Geliri giderinden az	3,32±1,12	3,21±1,22	3,13±1,14	3,28±1,25	3,11±1,22
Geliri giderine eşit	3,16±1,13	3,22±1,19	3,18±1,11	3,30±1,13	3,06±1,23
Geliri giderinden fazla	3,24±1,15	3,11±1,20	3,14±1,12	3,26±1,23	3,09±1,21
F	0,933	0,848	0,621	0,719	0,945
p	0,666	0,693	0,784	0,715	0,641

Demografik özelliklere göre dijital pazarlama algısı incelendiğinde, cinsiyete göre dijital pazarlama alt boyutları olan etkileşim ve ağızdan ağıza iletişim arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Etkileşim algısında kadınların puanları (3,29±1,25), erkeklerin puanlarına (3,07±1,36) göre daha yüksektir. Benzer şekilde ağızdan ağıza iletişim algısında kadınların puanları (3,39±1,22), erkeklerin puanlarına (3,10±1,29) göre daha yüksektir.

Tablo 4. Marka Değeri Ölçeği'ne Yönelik Bulgular

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. sapma
Marka Sadakati	1	5	3,25	1,445
Algılanan Kalite	1	5	3,20	1,212
Marka Farkındalığı	1	5	3,56	1,361
Genel Marka Değeri	1	5	3,32	1,253

Marka değeri ölçeği'ne yönelik bulgular incelendiğinde en yüksek ortalamaya 3,56±1,361 ile marka farkındalığı alt boyutu sahiptir. En düşük ortalamaya ise 3,20±1,212 ile algılanan kalite alt boyutu sahiptir. Bununla beraber tüm ortalamalar 3'ün üzerindedir. Katılımcılar için marka değeri algısında en önemli husus marka farkındalığı olmakla beraber tüm marka değeri algıları ortalamanın üzerindedir.

Tablo 5. Demografik Özelliklere Göre Marka Değeri Algısı

	Marka Sadakati x±ss	Algılanan Kalite x±ss	Marka Farkındalığı x±ss	Genel Marka Değeri x±ss
Cinsiyet				
Kadın	3,35±1,42	3,22±1,20	3,66±1,32	3,35±1,26
Erkek	3,15±1,45	3,18±1,21	3,46±1,38	3,29±1,27
t	3,458	1,421	4,214	1,214
p	0,000	0,368	0,000	0,285
Yaş				
18-25	3,29±1,44	3,25±1,22	3,62±1,32	3,38±1,25
26-35	3,27±1,45	3,21±1,23	3,58±1,34	3,34±1,24
36-45	3,24±1,42	3,19±1,20	3,54±1,33	3,30±1,23
46 ve üzeri	3,20±1,41	3,15±1,21	3,50±1,35	3,26±1,18
F	1,524	1,587	1,621	1,688
p	0,379	0,352	0,234	0,219
Medeni Durum				
Evli	3,27±1,41	3,23±1,10	3,58±1,35	3,33±1,22

Bekar	3,24±1,45	3,17±1,28	3,54±1,36	3,31±1,20
t	0,624	0,931	1,021	0,479
p	0,608	0,507	0,428	0,732
Gelir Düzeyi				
Geliri giderinden az	3,26±1,39	3,21±1,20	3,57±1,36	3,34±1,25
Geliri giderine eşit	3,26±1,45	3,22±1,22	3,56±1,34	3,33±1,20
Geliri giderinden fazla	3,23	3,18±1,18	3,55±1,30	3,30±1,18
F	0,762	0,428	0,234	0,384
p	0,592	0,663	0,863	0,813

Demografik özelliklere göre marka değeri algısı incelendiğinde, cinsiyete göre marka değeri alt boyutları olan marka sadakati ve marka farkındalığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Marka sadakati algısında kadınların puanları (3,35±1,42), erkeklerin puanlarına (3,15±1,45) göre daha yüksektir. Benzer şekilde marka farkındalığı algısında kadınların puanları (3,66±1,32), erkeklerin puanlarına (3,46±1,38) göre daha yüksektir.

Tablo 6. Dijital Pazarlamanın Marka Değerine Etkisi

		Marka Sadakati	Algılanan Kalite	Marka Farkındalığı	Genel Marka Değeri
Eğlence	r	0,214	0,125	0,054	0,125
	p	0,020	0,005	0,001	0,000
Etkileşim	r	0,114	0,058	0,113	0,125
	p	0,002	0,008	0,003	0,000
Eğilim	r	0,069	0,127	0,210	0,028
	p	0,000	0,004	0,001	0,028
Özelleştirme	r	0,128	0,208	0,047	0,066
	p	0,005	0,041	0,032	0,000
Ağızdan ağıza iletişim	r	0,235	0,264	0,114	0,059
	p	0,022	0,000	0,011	0,000

Dijital pazarlamanın marka değerine etkisi incelendiğinde, tüm alt boyutların birbirlerini istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,05$), zayıf ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Dijital pazarlama uygulamaların yönelik stratejilerin doğru şekilde planlanması, kozmetik sektöründe müşterilerin marka değeri algılarını pozitif yönde etkilemektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Dijital pazarlamanın marka değerine etkisi incelendiğinde, tüm alt boyutların birbirlerini istatistiksel olarak anlamlı, zayıf ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Dijital pazarlama uygulamaların yönelik stratejilerin doğru şekilde planlanması, kozmetik sektöründe müşterilerin marka değeri algılarını pozitif yönde etkilemektedir. Kim ve Ko (2012) çalışmalarında lüks marka tüketicilerinin sosyal medya pazarlamasına yönelik olumlu algılarının, marka değerini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Godey vd. (2016) çalışmalarında dijital pazarlamaya yönelik algılanan değer, marka değerini olumlu yönde desteklediğini tespit etmişlerdir. Yine Kazancı (2014) çalışmasında tüketicilerin dijital pazarlama uygulamalara yönelik olumlu tutum ve davranışlarının öarlar değeri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Çizmeci ve Ercan (2015) konut sektörü üzerinde yürüttükleri çalışmalarında çalışmalarında, dijital pazarlama iletişim araçlarının, marka farkındalığını olumlu yönde desteklediğini tespit etmişlerdir. Aslan ve Güz (2015) çalışmalarında marka stratejilerinin dijital ortamlarda etkin bir şekilde kullanılmasının, sosyal medya gündeminin belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğunu belirtmekle beraber, dijital araçlar üzerinden markaya yönelik kişiler arası etkileşimi arttırdığı ifade edilmiştir. Kırsak vd. (2018) stratejik iletişim yönetiminde dijital kanalların önemini inceledikleri çalışmalarında, pazar ayrımı yapmaksızın uzun soluklu marka değerinin yaratılmasında, dijital pazarlama uygulamalarının önemi vurgulanmıştır. Topal ve Temizkan (2016) çalışmalarında ise tüketicilerin mobil sosyal medya kullanımlarının marka farkındalığını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, bizim çalışmamızla tutarlı sonuçlar elde edildiği tespit edilmiştir. Farklı dijital kanallardaki aktif pazarlama stratejileri, marka değerini artırmada önemli stratejiler olarak görülmektedir.

Kaynaklar

- Aaker, D.A. (2013). Güçlü Markalar Yaratmak (3.Baskı). (E. Demir, ev.). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Alabay M. N. (2010). Geleneksel Pazarlamadan Yeni Pazarlama Yaklaşımlarına Geçiş Süreci. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 15.2, 217-218.
- Aslan, E. Ş., & Gz, H. (2015). Markaların Sosyal Medyada Gündem Belirleyebilmesinde Etkili Olan Marka 2.0 Stratejileri. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (41).
- Atwal, G., & Williams, A. (2017). Luxury brand marketing—the experience is everything!. In *Advances in luxury brand management* (pp. 43-57). Palgrave Macmillan, Cham.
- Chaffey, D., & Smith, P. R. (2017). *Digital marketing excellence: planning, optimizing and integrating online marketing*. Taylor & Francis.
- Choi, E., Ko, E., & Kim, A. J. (2016). Explaining and predicting purchase intentions following luxury-fashion brand value co-creation encounters. *Journal of Business Research*, 69(12), 5827-5832.
- Cop, R., & Bekmezci, M. (2005). Marka ve Bilinirliği Yüksek Markalı amaşır Deterjanı zerine Bir Uygulama. *Ticaret ve Turizm EĞitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, s.66-83.
- izmecı, F., & Ercan, T. (2015). The Effect of Digital Marketing Communication Tools in the Creation Brand Awareness By Housing Companies. *Megaron*, 10(2).
- De Pelsmacker, P., Van Tilburg, S., & Holthof, C. (2018). Digital marketing strategies, online reviews and hotel performance. *International Journal of Hospitality Management*, 72, 47-55.
- Domazet, I. S., & Neogradi, S. (2019). Digital Marketing and Service Industry: Digital Marketing in the Banking Industry. In *Managing Diversity, Innovation, and Infrastructure in Digital Business* (pp. 20-40). IGI Global.
- Godey, B., Manthiou, A., Pederzoli, D., Rokka, J., Aiello, G., Donvito, R. & Sign, R. (2016). Social Media Marketing Effors of Luxury Brands: Influence on Brand Equilty and Consumer Behavior. *Journal of Business Research*, 69(12), s.5833-5841.
- Kannan, P. K. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), 22-45.

- Kannan, P.K., & H.A. Li (2016). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 1.201, 2.
- Karsak, B., Altuntaş, E. Y., & Demren, G. A. S. (2018). Stratejik İletişim Yönetiminde Dijital Kanalların Önemi: Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Dijital Kanal Kullanımlarına Yönelik Niteliksel Bir Araştırma. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1(1), 6-17.
- Kazancı, Ş. (2014). Sosyal Medyanın, Marka Kredibilitesinin ve Marka Prestijinin Satın Alma Üzerine Etkileri. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kim, A. J., & Ko, E. (2012). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study of Luxury Fashion Brand. *Journal of Business Research*, 65(10), s.1480-1486.
- Kim, A. J., & Ko, E. (2012). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study of Luxury Fashion Brand. *Journal of Business Research*, 65(10), s.1480-1486.
- Kim, A. J., & Ko, E. (2012). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study of Luxury Fashion Brand. *Journal of Business Research*, 65(10), s.1480-1486.
- Kingsnorth, S. (2016). Dijital Pazarlama Stratejisi. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2016). Marketing 4.0: Moving from traditional to digital. John Wiley & Sons.
- Metin, İ. (2016). The effect of digital marketing tools on the export of the Turkish SMEs Dijital pazarlama araçlarının KOBİ'lerin ihracatına etkisi. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 4697-4709.
- Ross, S. M., & Hajjat, F. (2016). Brand to Brand: Consumer Evaluations of Spillover Effects in Interbrand Communications. In *Let's Get Engaged! Crossing the Threshold of Marketing's Engagement Era* (pp. 681-681). Springer, Cham.
- Sawhney M., G. Verona & E. Prandelli (2005). Collaborating To Create: The Internet As A Platform For Customer Engagement In Product Innovation. *Journal Of Interactive Marketing*, 19.4, 5.
- Taiminen, H. M., & Karjaluo, H. (2015). The usage of digital marketing channels in SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 22(4), 633-651.

- Topal, İ., & Temizkan, V. (2016). Tketicilerin Mobil Sosyal Medya Kullanımının Marka Farkındalığına Etkisi. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi-Journal Of The Human And Social Science Researches, 5(5), 1456-1473.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004), SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004), SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yeh, C. H., Wang, Y. S., & Yieh, K. (2016). Predicting smartphone brand loyalty: Consumer value and consumer-brand identification perspectives. International Journal of Information Management, 36(3), 245-257.
- Yoo, B., & Donthu, N. (2001). Developing and Validating a Multidimensional Consumer-based Brand Equity Scale. Journal of Business Research, 52(1), s.1-14.
- Yoo, B., & Donthu, N. (2001). Developing and Validating a Multidimensional Consumer-based Brand Equity Scale. Journal of Business Research, 52(1), s.1-14.
- Zor, İ., & Göker, İ.E. (2015). Finansal ve Davranışsal Yaklaşım Açısından Marka Değerleme ve Bir Karşılaştırma. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (1), s.53-59.

İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜ VE SEKTÖRLERE GÖRE KADIN İSTİHDAMI: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Dr. Kemal YILDIZ

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi

1. Giriş

Türkiye’de kadınların istihdamı, Türk Modernleşmesinden itibaren hemen hemen her dönemde az ya da çok bir sosyal politika sorunu olarak tartışılmalıdır. Bugün bile kadınların işgücüne katılımı ve istihdam oranları gelişmiş batılı ülkelerin neredeyse yarısı seviyesindedir.

Kadınların işgücüne katılması, ülkelerin beşeri sermayelerini verimli kullanması açısından önem arz etmektedir. Gerek dünya gerekse de Türkiye’nin kadın istihdamı verileri incelendiğinde, bu konuda yapılan çalışmalar ve uygulanan politikalara rağmen istenen istihdam oranlarının yakalanamadığı ve erkeklerin istihdamının çok daha fazla düzeyde olduğu görülmektedir (Kılınç, 2015: 132). Yüksek düzeyde istihdam problemi yaşayan kadınların çalışma hayatına girişlerinin sağlanması, sosyal ve ekonomik kalkınmanın en temel gereksinimlerinden birisidir. Bu sebeple kadınların istihdama katılımı, şu anki kadın istihdamının durumunun tespiti, izlenecek politikaların neler olması gerektiği konusunda rehberlik edecektir (Karabıyık, 2012: 231).

Devlet, kadın istihdamını artırmaya yönelik çeşitli teşvikler vermektedir. Bu teşvikler verilirken öncelikle kadın istihdamının düşük olduğu sektörlerin hedeflenmesi, kadın istihdam oranının daha hızlı artmasını sağlayabilir. Bu sebeple bu çalışmada İstanbul Sosyal Güvenlik Merkezinden alınan küçük ve büyük ölçekli sanayi, tarım ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren 20.248 işyerindeki kadınların istihdamı hakkında bir inceleme yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerle TÜİK verileri birlikte analiz edilmiştir.

2. Türkiye’de Kadın İstihdamı

Türkiye’de kadınların ücretli bir emek halinde ortaya çıkışı 19. yüzyılda olmuştur. Bununla birlikte kadın emeğinin tarihi ile ilgili çalışmalar oldukça azdır

(Makal, 2001: 118). Kadınların işgücüne katılması konusunda ilk serzenişlerden biri Mükerrerem Belkıs tarafından 12 Temmuz 1913 tarihli Kadınlar Dünyası Gazetesinde yapılmıştır.

Belkıs, yazısında “Özellikle en yüksek mekteplerimizde ekseri muallimlerimiz erkektir. Niçin? Onların yerlerini niçin kadınlar işgal etmesin? Bunlar bizim gerçek haklarımızdır.” demiştir.

Bu sesleniş, gelenekçi ve tarım toplumu özelliği taşıyan Osmanlı’nın devamı olan modern Cumhuriyet’te kadının iş yaşamında yer alması isteğinin ilklerinden birisi sayılabilir. Bu seslenişten 100 yıldan fazla zaman geçmesine rağmen, bu konuda gereken seviyeye halen ulaşamamıştır. Bugün Türkiye’de kadınlar daha çok perakende, finans, havacılık, eğitim ve sağlık gibi hizmet ağırlıklı sektörlerde çalışmaktadırlar (Capital, 2016).

Kadınların işgücündeki, istihdamdaki ve işsizlikteki oranlarını incelediğimizde, kat edilmesi gereken önemli bir mesafenin olduğu görülmektedir.

Tablo 1. TÜİK Temel işgücü göstergeleri, 2017, 2018

	Toplam		Erkek		Kadın	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018
15 ve daha yukarı yaştakiler	(Bin)					
Nüfus	59 894	60 654	29 649	30 007	30 244	30 647
İşgücü	31 643	32 274	21 484	21 801	10 159	10 473
İstihdam	28 189	28 738	19 460	19 720	8 729	9 018
Tarım	5 464	5 297	2 993	2 943	2 471	2 353
Tarım dışı	22 724	23 441	16 467	16 776	6 258	6 665
İşsiz	3 454	3 537	2 024	2 082	1 431	1 455
İşgücüne dahil olmayanlar	28 251	28 380	8 166	8 206	20 085	20 174
	(%)					
İşgücüne katılma oranı	52,8	53,2	72,5	72,7	33,6	34,2
İstihdam oranı	47,1	47,4	65,6	65,7	28,9	29,4
İşsizlik oranı	10,9	11,0	9,4	9,5	14,1	13,9
Tarım dışı işsizlik oranı	13,0	12,9	10,7	10,8	18,5	17,8
15-64 yaş grubu						
İşgücüne katılma oranı	58,0	58,5	78,2	78,6	37,6	38,3
İstihdam oranı	51,5	52,0	70,7	70,9	32,2	32,9
İşsizlik oranı	11,1	11,2	9,6	9,7	14,4	14,2
Tarım dışı işsizlik oranı	13,1	13,0	10,8	10,8	18,6	17,9
Genç nüfus (15-24 yaş)						
İşsizlik oranı	20,8	20,3	17,8	17,6	26,1	25,3
Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı ⁽¹⁾	24,2	24,5	14,6	15,6	34,0	33,6

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(1) Çalışmayan ve eğitimde (örgün ve yaygın) olmayan gençlerin, toplam genç nüfus içindeki oranıdır.

Kaynak: TÜİK, http://tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=hb_x

TÜİK'in yayınladığı son verilere(2018, yayın tarihi 25.03.2019) göre 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusta kadınlar 647 bin kişi daha fazla olmasına rağmen, erkeklerin işgücüne katılım oranı %72,7, kadınların ise %34,2 olup, kadınların işgücüne katılımı erkeklerin yarısından daha azdır. Tarım sektöründeki kadın erkek istihdamı birbirine yakinken, tarım dışı istihdamda erkeklerin oranı 10 milyon kişi daha fazladır. Erkeklerin işsizlik oranı 9,7 iken, kadınların işsizlik oranı 14,2 olarak seyretmektedir. Genç erkeklerin işsizlik oranı %17,6 iken, genç kadınların işsizlik oranı %25,3'tür. Yine tarım dışı işsizlik oranında kadınlar %7,1 daha fazladır.

Kadınların eğitim seviyesinin daha düşük olması, kadınlar hakkında izlenen politikalar, aile yaşamı ve toplumsal roller, kadınların istihdamındaki olumsuzlukları tetiklemektedir (Korkmaz vd., 2013: 1853).

Her ne kadar Capital Dergisi gibi oluşumlar Türkiye'de kadın erkek istihdam eşitsizliklerini gidermek için toplantılar yapsa da, devlet kadın istihdamına yönelik çeşitli teşvikler verse de aradaki uçurumun kısa zamanda kapanmayacağı tahmin edilmektedir (İşkur).

3. Dünyada Kadın İstihdamı

II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada kadınların istihdamının arttığını söylemek mümkündür. Özellikle de gelişmiş ülkelerde bu artış daha hızlı bir seyir izlemiştir. Gelişmiş ülkelerdeki bu olumlu seyrin sebebinin izlenen eşitlikçi politikalar olduğu söylenebilir. Bugün gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranlarının erkeklere eşit olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücüne katılma oranları günden güne artmakla birlikte, az gelişmiş ülkelerdeki kadınların geleneksel ev işleri yapma ve çocuğa bakma rolü devam etmekte bu sebeple çalışma hayatından uzak kalmaktadırlar. Kadınların işgücüne katılım oranının yüksek olduğu ülkelerde kadınların eğitiminin yükseldiği, evlilik yaşının artması, çocuk bakım mekanizmalarının gelişmesi, az çocuk sahibi olma gibi unsurların yaygınlaştığı görülmektedir. Kol gücünün önemini kaybetmesi ile birlikte artan ücretler ve cazip çalışma koşulları bu ülkelerde kadınları iş yaşamına çekmiştir. Günümüzde gelişmiş ülkelerin kadın istihdamı, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere göre iyi olmakla birlikte, dünya genelinde cinsiyet eşitliğinin tam olarak sağlandığı söylenemez (Kılıç ve Öztürk, 2014).

Dünyada cinsiyete göre nüfusa bakıldığında 102 erkeğe karşı, 100 kadın vardır. İşgücünde ise 61 erkeğe karşı 39 kadın yer almakta, kariyer basamakları yükseldikçe kadınların oranı düşmektedir (GençHaber, 2018).

G20 ülkeleri içinde işgücüne katılım oranının kadın ve erkekler arasındaki farkın en düşük olduğu ülke %7 olarak Kanada'dır. Farkın en yüksek olduğu ülkeler ise

%50'nin üzerinde bir oranla Suudi Arabistan ve Hindistan'dır. Kadınların işgücüne katılımı açısından Türkiye, Hindistan ve Suudi Arabistan ile beraber OECD ülkeleri arasında en alt sıralardadır. 20-64 yaş grubunu kapsayan ve 2015'te yapılan bir araştırmaya göre, 28 AB ülkesinin ortalama erkek istihdam oranı % 75.9, kadın istihdam oranı ise ortalama % 64.3'dür. Türkiye, Avrupa Birliğine üye ve üye aday ülkeler arasında istihdam oranlarında en fazla cinsiyet farklılığına sahip ülkedir (Sağlam, 2017).

Bununla birlikte kadınların ücreti ve çalışma koşullarıyla ilgili olarak ILO Genel Direktörü Guy Ryder “kadınların insana yakışır işler bulmakta ve bu işleri korumakta büyük güçlüklerle karşılaşmaya devam ettiklerini gösterdiğini ve erkeklerin kazandığının ancak %77'sini kazandıklarını, erkeklerle aralarındaki farkın da yakın zamanda kapanmayacağını” belirtmiştir (ILO,2016).

4. Materyal ve Metot ve Bulgular

Devlet, kadın istihdamını artırmaya yönelik çeşitli teşvikler vermektedir. Bu teşvikler verilirken öncelikle kadın istihdamının düşük olduğu sektörlerin hedeflenmesi, oranın daha hızlı artmasını sağlayabilir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada kentsel alanlarda kadın istihdamının hangi sektör ve işyerlerinde düşük olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda bu çalışmada İstanbul Sosyal Güvenlik Merkezinden alınan küçük ve büyük ölçekli sanayi, tarım ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren 20.248 işyerindeki kadınların istihdamı hakkında bir inceleme yapılmıştır.

Tablo 2: Sektörlere Göre Kadın İstihdamı

	İŞYERİ SAYISI	ÇALIŞAN ERKEK	ÇALIŞAN KADIN	TOPLAM ÇALIŞAN	KADIN ÇALIŞAN ORANI (%)
Genel	20248	168561	62159	230720	26,94
Hizmet	10815	84165	36771	120936	30,40
Sanayi	9391	84154	25336	109490	23,14
Tarım	42	242	52	294	17,68

Oransal olarak en fazla kadın istihdam eden sektörün hizmetler sektörü olduğu, tarım ve sanayi sektöründeki kadın istihdamının daha düşük kaldığı görülmüştür. Araştırma yapılan alanın kent olması sebebiyle tarımsal sektörde çalışan kadınların düşük çıkması olağandır.

Halen Türkiye’de tarım sektöründe çalışan kadın oranı çok yüksek olup, bunun düşmesi ve modern sektörler olan sanayi ve hizmetler sektöründe kadın istihdamının artması istenen bir şeydir. Dolayısıyla başta sanayi sektöründeki işyerleri olmak üzere sanayi ve hizmetler sektöründeki kadın istihdamını artırıcı politikalar geliştirilmelidir.

Tablo 3: İşyeri Büyüklüğüne Göre Kadın İstihdamı

	İŞYERİ SAYISI	ÇALIŞAN ERKEK	ÇALIŞAN KADIN	TOPLAM ÇALIŞAN	KADIN ÇALIŞAN ORANI %
1-9	15684	35172	11756	46928	25,05
10-50	3958	59810	20956	80766	25,94
51-100	327	16113	6528	22641	28,83
101-500	251	31318	14166	45484	31,14
501-1000	18	9995	3873	13868	27,92
1000+	10	16153	4880	21033	23,20

Oransal olarak en fazla kadın istihdamı sağlayan işyerlerinin 101-500 çalışanı olan işyerleri olduğu, 1-50 arası çalışanı olan küçük işyerleri ile 1000’den fazla çalışanı olan işyerlerinin, oransal olarak en düşük kadın istihdamı sağlayan işyerleri olduğu tespit edilmiştir. Mikro ve küçük ölçekli işyerleri ile çalışan sayısı 1000’den fazla olan büyük işletmelerde kadın istihdamını artırıcı politikalar geliştirilmelidir.

5. Sonuç ve Öneriler

Ekonomik gelişmeyi heefleyen Türkiye’de kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları oldukça düşük olup, bu durum ekonominin gelişim hızını yavaşlatan bir olumsuzluk olarak görülmektedir. Bu sebeple öncelikle düşük istihdamın hangi sektörler ve ölçeklerde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular analiz edildiğinde; Türkiye’nin en büyük kenti olan İstanbul’da oransal olarak en fazla kadın istihdam eden sektörün hizmetler sektörü olduğu tespit edilmiştir. Yine oransal olarak en fazla kadın istihdamı sağlayan işyerlerinin 101-500 çalışanı olan işyerleri olduğu, 1-50 arası çalışanı olan küçük işyerleri ile 1000’den fazla çalışanı olan işyerlerinin, oransal olarak en düşük kadın istihdamı sağlayan işyerleri olduğu tespit edilmiştir.

Bu sebeple kadınların istihdamının önünde engel teşkil eden eğitim sorunları, toplumsal roller vb. problemlerin çözümü ile birlikte, devletin kadın istihdamını artırmak için vermiş olduğu teşviklerin başta sanayi sektöründeki işyerleri olmak üzere sanayi ve hizmetler sektöründeki işyerlerine yoğunlaştırılması, 1-50 çalışanı olan işyerleri ile çalışan sayısı 1000’den fazla olan büyük işletmelere kaydırılması ve politikaların da bu yönde yapılması fayda sağlayabilir.

Kaynaklar

- CAPITAL (2016). “Kadın dostu şirketler”, <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/arastirmalar/kadin-dostu-sirketler-090968>, 01.02.2019.
- GENÇHABER (2018). “İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde toplumsal cinsiyet konusu ele alındı”, <https://genchaber.net/is-dunyasi/istanbul-bilgi-universitesinde-toplumsal-cinsiyet-konusu-ele-alindi/2018-10-05/33833/>, 12.03.2019
- ILO (2019). https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_458132/lang--tr/index.htm
- İŞKUR (2019), <https://www.iskur.gov.tr/isveren/tesvikler/kadin-genc-ve-mesleki-yeterlilik-belgesi-olanlarin-tesviki/>, 27.03.2019.
- KARABIYIK, İ. (2012). “Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 32(1), 231-260.
- KILIÇ, D. ve ÖZTÜRK, S. (2014). “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama”, Amme İdaresi Dergisi, 47(1), 107-130.

- KILINÇ, N. Ş. (2015). “Küresel Eğilimler Çerçevesinde Kadın İstihdamı”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(9), 120-135.
- KORKMAZ, M. vd. (2013). “Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı ile Karşılaştırılması”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8/9, 1845-1863.
- MAKAL, A. (2001). “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emegine İlişkin Gelişmeler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 56-2, 117-155.
- SAĞLAM, S. S. (2017). “Kadın İstihdamı Raporu: Uluslararası ve Ulusal Politikalar”, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- TÜİK (2019). “Temel işgücü göstergeleri, 2017, 2018”, http://tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=hb_x, 28.03.2019.

2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZİ SONRASINDA KURALA BAĞLI MALİYE POLİTİKASI TASARIMI VE ÖNE ÇIKAN TEMEL UNSURLARI¹

Dr. Mustafa BİÇER

Ankara Üniversitesi

Özet: Kurala bağlı ekonomi politikaları, maliye ve para politikası araçları üzerinde oluşturulmaktadır. Bu kapsamda, 1990'lı yıllardan itibaren maliye politikası alanında temel mali değişkenler üzerinde daimi nitelikte sayısal sınırlamalar getirilmesine yönelik mali kurallar yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Kurala bağlı maliye politikalarının gerçek anlamda test edilmesi 2008 mali krizi ile mümkün olmuştur. 2008 Krizi, mali kural tasarımı ortaya çıkan teknik ve idari sorunlar yanında, mali kural uygulamasının başarısı anlamında kamu mali yönetiminden kaynaklı yetersizlikleri/eksiklikleri de görünür kılmıştır. Bu nedenle, 2008'lere kadar geçerli olan kurallı maliye politikası tasarımının yeniden ele alınması ihtiyacını doğurmuş ve genel olarak maliye politikası, özel olarak da mali kural uygulaması açısından çıkarılan önemli deneyim/dersler, ikinci nesil olarak adlandırılan mali kuralların tasarımında belirleyici olmuştur.

Bu kapsamda çalışmamızda;

- Kısaca, kavramsal ve kuramsal açıdan mali kurallar üzerinde durulduktan sonra, 2008 Küresel Finansal Krizinin maliye politikası boyutunda gelişimi ile kriz sonrasında maliye politikası uygulamaları ile ilgili eleştiriler/görüşler ve 2008 Krizi sürecinde kurala bağlı maliye politikası uygulamaları ile ilgili temel eleştirilere yer verilecek ve,

- 2008 Krizinin, kurala bağlı maliye politikasına etkileri üzerinde durulacak ve ülke uygulamaları çerçevesinde etkili kurala bağlı maliye politikasının mali ve teknik içeriği ile siyasal ve idari yapısı değerlendirilecektir.

Anahtar kelime: Mali Kural, 2. Nesil mali kurallar, 2008 Krizi, Kurala Bağlı Maliye Politikası tasarımı

¹ Bu çalışma, Mustafa Biçer tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nde Prof. Dr. H.Hakan YILMAZ'ın danışmanlığında yürütülerek 2017 yılında tamamlanan "Türkiye'de Kurala Bağlı Maliye Politikası ve Bütçe Hakkı Temelinde Parlamentonun Etkinliği " başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Rule-Based Fiscal Policy Design and its Cornerstones After 2008 Financial Crisis

Abstract: Rules-based economic policies are designed on the instruments of fiscal and monetary policies. In this context, since the 1990s, the fiscal rules for introducing permanent numerical restrictions on the main fiscal variables on fiscal policy have begun to gain popularity. It has been able to be possible to test the rule-based fiscal policies implemented since the 1990s that proposed by international financial institutions after 2008 financial crisis. Along with the 2008 Crisis, in addition to the technical and administrative problems that emerged in the design of the fiscal rule, the shortcomings stemming from public financial management have also made visible in terms of the success of the fiscal rule implementation. Therefore, the need to reconsider the rule-based fiscal policies design, which has been valid until the 2008's, has emerged, and the important experiences / lessons in general in terms of fiscal policy and in particular the implementation of the fiscal rule have been decisive in the design of the fiscal rules as called the second generation.

In this context, in our study;

- After briefly reviewing the conceptual and theoretical aspects of fiscal rules, then, in the 2008 Global Financial Crisis, the fiscal policy practices in general and basic criticisms regarding the rule-based fiscal policies will be discussed and,

- The effects of the 2008 crisis on fiscal policy will be emphasized and finally the financial, technical, political and administrative structure of the rule-based fiscal policies will be evaluated within the framework of the country practices after the 2008 Crisis.

Keyword: Fiscal rules, second-generation fiscal rules, 2008 financial crisis, rule-based fiscal policy design.

GİRİŞ

1990'lı yıllardan beri uygulanan ve uluslararası mali kuruluşlarca önerilen kurallara bağlı maliye politikalarının gerçek anlamda test edilmesi 2008 Mali Krizi ile mümkün olmuştur. 2008 Krizi, mali kural tasarımıyla ortaya çıkan teknik ve idari sorunlar yanında, mali kural uygulamasının başarısı anlamında kamu mali yönetiminden kaynaklı yetersizlikleri/eksiklikleri de görünür kılmıştır. Bu nedenle, 2008'lere kadar geçerli olan kurallı maliye politikası tasarımının yeniden ele alınması ihtiyacını doğurmuş ve genel olarak maliye politikası, özel olarak da mali kural uygulaması açısından çıkarılan önemli deneyim/dersler, ikinci nesil olarak adlandırılan mali kuralların tasarımıyla belirleyici olmuştur. Bunun yanında, 2008 krizi ile

birlikte temsili demokrasinin kurumsal etkinliği açısından katılımcı demokrasinin/yönetişimin önemi, özellikle mali alandaki yönetim, bir kez daha anlaşılmıştır.

İkinci nesil mali kural tasarımı temel nokta, mali alandaki yönetimi artırma ve kurala dayalı maliye politikasının etkinliği bağlamında, parlamentonun gözetim ve denetimi ile mali kural sürecindeki şeffaflığının ön plana çıkmasıdır. 2008 krizi parlamentolara, mali gözetim ve denetim fonksiyonunun yapısal olarak reforma tabi tutulması için bir fırsat sunmuştur. Kamu mali yönetiminde saydamlık ve buna bağlı olarak gelişen raporlama sisteminde, 2008 Krizi ile birlikte görünür hale gelen yetersizlik ve eksikliklerin giderilmesi amacıyla parlamento gibi yürütme organından bağımsız otoritelere daha fazla rol verilmesi konusunda dünyada giderek gelişen bir eğilim oluşmuştur.

Bu kapsamda çalışmamızda;

- Kavramsal ve kuramsal açıdan mali kurallar üzerinde kısaca durulduktan sonra, 2008 Küresel Finansal Krizin maliye politikası boyutunda gelişimi ile 2008 Krizi sürecinde kurala bağlı maliye politikası uygulamaları ile ilgili temel eleştirilere yer verilecek ve,

- 2008 Krizi ile birlikte, ülke uygulamaları çerçevesinde, başta IMF olmak üzere uluslararası/ulusüstü kurumlar nezdinde ortaya konulan etkili kurala bağlı maliye politikasının mali ve teknik içeriği ile siyasal ve idari yapısı değerlendirilecektir.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL KONULAR

En geniş tanımla maliye politikası kuralları, bütçe büyüklükleri için oluşturulan sayısal hedefler olması nedeniyle, bütçesel sınırlamaları (budgetary constraints) güvenilir ve tam etkin kılmaya yönelik bir takım niteliklere sahip fonksiyon olarak ele alınmaktadır (Biraschi;2008:7). Bütçesel göstergeler anlamında kullanılan kurallar ve düzenlemeler olan mali kurallar, makroekonomik açıdan ise, maliye politikası üzerinde, genel mali performansın bir göstergesi esas alınarak daimi sınırlamalar getirilerek (Kopits and Symanksy;1998:2) maliye politikasının iradi yönünün sınırlandırılması (Fiess;2002:2) olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımlamalarda iki husus üzerindeki vurgu önemli görülmektedir. Bu hususlar, mali kuralların sürekli bir niteliğe sahip olması ve somut biçimde bir gösterge üzerinden belirlenmesidir.

Kamu maliyesi açısından mali kuralları ortaya çıkaran temel gerekçeler;

- a) Makroekonomik istikrar sağlamak,
- b) Siyasal iktidarın maliye politikasına olan güveni güçlendirmek ve bütçe açığının giderilmesine yardımcı olmak,
- c) Maliye politikasının uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlamak,

d) Para birlikleri veya federasyonlarda negatif dışsallıkları azaltmak, şeklinde özetlenebilir (Kennedy;2003:3).

Mali kural kategorisine, bütçe açığı, borçlanma, kamu harcaması ve kamu geliri gibi temel büyüklükleri esas alan ve en az merkezi hükümet düzeyinde uygulanan sayısal hedefler girmektedir. Ancak uygulamada hangi mali düzenlemelerin mali kural olarak nitelenmesi gerektiği açık değildir. IMF tarafından yapılan bir çalışmada, mevzuatta belirlenmiş sayısal hedefler ile üç yıl bağlayıcı olmak kaydı ile harcama tavanları gibi mali düzenlemeler mali kural olarak kabul edilmektedir. Orta vadeli bütçe sisteminde de üç yıllık projeksiyonlara dayanan harcama tavanları öngörülmele birlikte, bunlar her yıl değiştiği için mali kural kategorisinde düşünülmemektedir (Schaechter vd.;2012:6). Genel olarak mali kurallara bakıldığında bütçenin gelir, harcama ve borç göstergeleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu çerçevede kamu harcama ve gelirleri ile borçlanmayla ilgili bir takım kurallar oluşturulmaktadır. Bu kurallar belirli bir makro göstergenin GSMH'nin yüzdesi olarak veya belirli bir sayısal büyüklük olarak tespit edilebilmektedir. Uygulamada tek mali kural yerine, kamu borcunun sürdürülebilirliğini sağlamak doğrultusunda birçok kuralın birleşiminden oluşan mali kurallar bütünü benimsenmektedir (Sönmez;2011:21).

Mali kurallar, kamu tercihi teorisi ve anayasal iktisat yaklaşımı çerçevesinde ortaya konulmuş ve neoliberal politikalarla birlikte 1980'den sonra geniş bir alanda uygulama olanağı bulmuştur. Ancak anayasa veya kanun metinlerine kalıcı hükümler koyarak maliye politikasını kurala bağlama girişimleri federal veya eyalet düzeyinde 150 yıldır uygulanmaktadır. ABD ve İsviçre gibi federal devletleri oluşturan eyaletlerin mali yetkilerine sınırlama getirilmesi veya İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Japonya ve Almanya'da olduğu gibi olağanüstü olaylardan sonra öngörülen mali sınırlamalar, mali kuralların başlangıcı sayılabilir.

Mali kural önerilerinin kuramsal arkaplanı, temelde anayasal iktisat yaklaşımına dayanmaktadır. Anayasal iktisat ise köklerini neoklasik kamu tercihi kuramından almaktadır. Anayasal iktisat olarak modellenen ekonomik-siyasal normatif yaklaşımın uygulanmasında mali kurallar, bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Anayasal iktisat, klasik politik iktisat ile ilişkilidir ve Adam Smith'in eserlerinde temsil edilen, piyasaların ayrıntılı politik yönlendirme olmaksızın nasıl işleyeceği konusundaki klasik vurgunun önemli bir unsurunu (Buchanan;1991:283). oluşturmaktadır. Yeni sağ görüş içinde ve ona paralel olarak gelişen anayasal iktisat, Friederich Hayek, Milton Friedman ve James M. Buchanan'ın görüşleri çerçevesinde şekillenmiş ve Keynesgil felsefeye karşı çıkış niteliği taşımaktadır. Politik ve ekonomik düzendeki kural ve kurumların önemi üzerine, anayasal iktisat yanında, "Freiburg Hukuk ve

İktisat Okulu” (Ordo-Liberal Okul) ile “Kurumsal İktisat Okulu” da çalışmalar yapmıştır.

2. 2008 KÜRESEL FİNANSAL KRİZİ VE KRİZ SONRASINDA MALİ KURAL ÜLKE UYGULAMALARI

2.1. Kriz Sürecinde Mali Kuralların İşlevselliği ve Çıkarılan Dersler

Maliye politikası açısından 2008 krizinin en önemli sonucu, ekonomik kriz sırasında birçok ülkenin mali kural uygulamalarını askıya alması (Schaechter vd.;2012:25) olmuştur. Özellikle AB bölgesinde İstikrar ve Büyüme Pakti çerçevesinde uygulanan maliye politikası kuralları yükümlülükleri, üye ülkeler tarafından yerine getirilememiştir. Yüksek işsizlik ve üretimin düşmesi sonucu birçok ulusal hükümet, belirlenmiş bütçe açığı oranı ile borçlanma tavanlarını çiğnemek zorunda bırakan bütçe politikaları uygulamıştır (Schick;2010:3). Kriz esnasında, ulusal düzeyde mali kural uygulayan ülkelerin dörtte biri, ya kuralları değiştirmiş ya da uygulanmasını belirsiz bir konuma düşürmüştür (IMF;2009b;3).

1990’lı yıllardan beri uygulanan ve uluslararası mali kuruluşlarca önerilen mali kuralların gerçek anlamda test edilmesi 2008 mali krizi ile mümkün olmuştur. 2008 Krizi sırasında birçok ülkede mali kuralların tamamen askıya alınması yanında, mali kuralda öngörülen sınırlamaların ötesinde, mali kuralların orijinal tavanlarının değiştirilmesi gündeme gelmiştir (Schaechter vd.;2012:25). Krizden sonra, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, eskisinden daha güçlü ve etkili mali kurul geliştirmeye yönelmişlerdir.

2008 Krizi, mali kural tasarımı ortaya çıkan teknik ve idari sorunlar yanında, mali kural uygulamasının başarısı anlamında kamu mali yönetiminden kaynaklı yetersizlikleri/eksiklikleri de görünür kılmıştır. Bu çerçevede, mali kural uygulamasında kamu mali yönetimi özelinde ortaya çıkan temel idari ve teknik sorunlar aşağıda özetlenmiştir:

- Birçok ülkenin mali göstergelerinde Krizin etkisiyle gözlenen hızlı bozulma mali saydamlık ilkesi ve mali risklerin doğru değerlendirilmesinin, kamu mali yönetiminde oynadığı rol ön plana çıkmıştır. Özellikle Yunanistan ve Portekiz’de bütçe açığı ve borç seviyesine ilişkin güvenilir ve zamanında bilgi eksikliğinden kaynaklı olarak kamu borcunun ve bütçe açığının tahmin edilenden yüksek olduğunun ortaya çıkması, mali verileri sunan kurumsal yapı ve sürece olan güveni sarsmıştır (IMF;2013:1).

- Krizden önce, kamu mali yönetiminin etkinliğinde mali kurumlar önemli bir araç olarak görülmekteydi. Kriz, mali kurumların bu önemini ortaya koymak

yanında, etkili bir mali yapı oluşturma'nın güçlüğünü de göstermiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde üç yıllık orta vadeli bütçe sistemine dayanan bir kurumsal yapı içinde, mali hesaplar ve saydamlık standartlarındaki yetersizlikler raporlara yansımaya çok daha fazla bütçe açığı ve kamu borcu şeklinde kendini göstermiştir(IMF;2013:37).

- Kriz döneminde mali kuralların temel eksikliklerinden birinin de bağımsız denetim ile kamuoyu tarafından takip edilebilirliğinin kısıtlı olması gösterilmektedir. IMF tarafından yapılan bir çalışmada, idari ve teknik yetersizlikler ile kamuoyu tarafından takip edilebilirlik sorununun mali saydamlık standartları ile uyumlu olmayan ve dar kapsamlı mali raporlamadan, mevcut ekonomik durum hakkında zamanında veri sağlamamasından ve sunumu/içeriği ile ilgili uluslararası kabul edilmiş standartları bulunmayan gerçekçi olmayan mali tahmin sisteminden kaynaklandığı (IMF;2013:40) belirtilmiştir.

Kriz sırasında mali kural uygulamasında yaşanan söz konusu teknik ve siyasi sorunlar, genel olarak maliye politikası, özel olarak da mali kural uygulaması açısından çıkarılan önemli deneyim/dersler, ikinci nesil olarak adlandırılan mali kuralların tasarımında belirleyici olmuştur.

2.2. 2008 Krizi Sonrası Mali Kural Ülke Uygulamaları

2008 Mali Krizi, ihtiyatlı kamu mali yönetimi ve kamu borcunun makul seviyelere düşürülmesinde bir araç olarak, güçlü mali kurumlar ile mali kuralların önemini göstermiştir. Bu nedenle mali kurallar, gelişmiş ülkelerde yeniden tasarlanarak gündeme gelirken, Afrika ülkelerinin de içinde bulunduğu 50 kadar düşük ve orta gelir grubunda bulunan ülkede ise ilk defa uygulanmaya başlanmıştır (Islam;2016:12). 2008'den sonra yeniden tasarlanan mali kurallar, IMF literatüründe ikinci nesil kurallar olarak adlandırılmaktadır (Schaechter vd.;2012).

2008 Krizinden sonra dünyada mali kural uygulamalarında öne çıkan genel eğilimler aşağıda sıralanmıştır:

- Mali kuralların ekonominin iyi olduğu dönemde daha bağlayıcı, ekonominin kötü olduğu dönemde manevra alanı sağlayacak şekilde tasarlanması önerilmektedir.

- Sayısal kuralların, kolay anlaşılır, daha bağlayıcı, somut ve hızlı uygulanabilir olmaları gibi nedenlerle son dönemlerde daha fazla tercih edildiği gözlemlenmektedir.

- Genelde bütçe dengesi ve borçlanma kurallarını içeren bir mali kural çerçevesi benimsenmektedir. Bu çerçeve içinde mali kurallar, sürdürülebilirlik ve esneklik hedefleri arasında bir denge kuracak şekilde tasarlanmakta, cayma hükümleri ile konjktürel etkilerden arındırılmış denge hedefine yönelik, ekonomik şokları dikkate

alan ve bağımsız mali konseyler gibi bir dizi kurumsal düzenlemelerle desteklenmektedir.

- Mali kurallar genelde bağlayıcı yasal metinlerde düzenlenmektedir. Bütçe dengesi ve borçlanma kurallarını kapsayan mali kural düzenlemeleri yasal statüdeki metinlere dayanırken az sayıda gelir kuralları ise siyasal taahhüt, koalisyon anlaşmaları ve yasal düzenlemeleri kapsayan bir sistem içinde yürürlüğe konulmaktadır.

- Harcama kuralları, gelişmekte olan ülkelerde genelde yasal düzenlemeler ile yürütülürken gelişmiş ülkelerde ise daha çok orta vadeli harcama sistemi ile bütünleştirilmektedir

- Gelişmiş ülkelerin büyük bölümünde mali kurallar çeşitli kanuni düzenlemelerin konusu olurken çok az sayıda gelişmiş ülke, (Fransa, Almanya, Polonya, İspanya ve İsviçre gibi gelişmiş ülkeler mali kuralları 2000 yılından sonra anayasalarına dercetmişlerdir.) bu kuralları anayasalarında düzenlemektedir

- Mali kural tasarımı tek bir kural yerine, borç sürdürülebilirliği ile bağlantılı bütçe dengesi ve borç hedeflerini bir araya getiren kurallar kombinasyonu öne çıkmaktadır.

- Mali krizin etkisiyle hükümetlerin önceliği mali sürdürülebilirliğe vermesinden ve daha geniş bir kamu yönetimi kapsamı ve daha güçlü izleme mekanizması sunmasından dolayı, mali kural uygulayan ülkelerin yaklaşık yüzde 60'ı bütçe dengesi ile borçlanma kurallarını birlikte uygulamaya başlamışlardır (Schaechter vd.; 2012:6,14-17).

Sayısal ve prosedürel kuralların yanında, Krizden sonra mali raporlamada ve makroekonomik verilerin güvenilirliği noktasında yaşanan yetersizlikler/sorunlar nedeniyle, 2008 Krizinin bir AB borç krizine dönüşmesine neden olan ülkelerde mali kuralların/maliye politikasının bağımsız bir otorite tarafından izlenmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, Yunanistan'da parlamento idari yapısı içinde bağımsız yapıda, tavsiye ve denetleme yetkilerine sahip bir bütçe ofisi, İrlanda'da bağımsız yapıda bir Mali Danışma Konseyi ve Portekiz'de bağımsız yapıda Mali Konsey adı altında bir bağımsız izleme ve gözetim kurumu oluşturulmuştur (Balaban;2012:97-98).

3. 2008 KRİZİ SONRASI MALİ KURAL TASARIMI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ/UNSURLARI

3.1. Mali Kural Tasarımında Genel Eğilimler ve Başarıyı Etkileyen Unsurlar

2008 krizi sonrasında yaşanan süreçte mali kuralların, kamu maliyesinin sorunlarını çözmede sihirli bir mali araç olmadığı, başarılı mali kural sistemlerinin ise ülkenin siyasal sistemine iyi bir şekilde adapte edilmiş olanlar olduğu görülmüştür. 1990-2008 arası dönemde uygulanan ve IMF literatüründe birinci nesil olarak adlandırılan mali kuralların, genel geçer ve ülkenin ekonomik şartlarını dikkate almadan (Ray vd.;2015:4), ulusüstü veya uluslararası kuruluşlarca empoze edildiği, bu nedenle günümüzde ikinci nesil olarak adlandırılan mali kuralların tasarımı, ülkenin özgün ekonomik ve politik şartlarının daha fazla dikkate alınması gerektiği (IMF;2009a) literatürde ifade edilmektedir.

IMF yaklaşımında mali kuralların temel amacı, borç ödeme gücü ile sürdürülebilirlik kapasitesi sağlamak olarak ele alınmakta (Schaechter vd.;2012) ve mali kurallar, IMF'nin 2009 tarihli Mali Kural Rehberinde, kamu maliyesinin güçlendirilmesi için geliştirilen bir strateji olarak tanımlanmaktadır (IMF;2009a). Bu temel yaklaşım çerçevesinde 2008'den sonra tasarlanan kurala bağlı maliye politikasının temel unsurlarını;

- Bütçe büyüklükleri üzerine sayısal mali sınırlamalar getiren mali kurallar,
- Çok yıllık mali planlama için orta vadeli bütçeleme sistemi (medium-term budgetary frameworks -MTBFs),
- Maliye politikası ile ilgili olarak bütçenin hazırlanmasında makroekonomik büyüklüklerin tahmin edilmesi gibi teknik konularda yürütmeye destek olacak bağımsız mali otorite,
- Yıllık bütçenin hazırlanması, kabul edilmesi ve yürütülmesi ile ilgili prosedürel kurallar,

teşkil etmektedir (Ayuso-i-Casals;2012;11). Bu nedenle öncelikle bütçeleme sürecinde, daha geniş anlamda ise kamu mali yönetim alanında olmak üzere, başarılı bir mali kural uygulaması için reforma ihtiyaç bulunmaktadır (Saygılıoğlu ve Erduran;2011:4). Bu temel eğilimler çerçevesinde tasarlanan etkili kurala bağlı maliye politikasının temel unsurları aşağıdaki ele alınmıştır.

3.2. Düzenlenme Yöntemi, Mali Çerçeve ve Kurumsal Kapasite

Düzenlenme yöntemi olarak mali kuralların, anayasa veya kanun şeklindeki birincil hukuksal metinlerde yer alması, mali kuralların hükümet değişiklikleri ile

kolayca değiştirilebilmesini önlemektedir. Ancak, bu şekilde düzenlenen mali kuralların etkinliğinin, yaptırım/zorlama (enforcement) ve hesap verme mekanizmasının zayıf olması durumunda, sağlanamadığı (Schaechter vd.;2012:17-18) 2008 Mali Krizinde görülmüştür. Uygulamada mali kuralların anayasada düzenlenmesinin avantajları olduğu kadar dezavantajlarının da bulunduğu görülmüştür. Mali kuralların anayasal temelde tasarlanmasının avantajları şunlardır:

- a) Mali kuralların uygulamada yorum yoluyla esas ve usullerinin değiştirilmesini güçleştirilmesi,
- b) Normlar hiyerarşisinde üstün statüde olmasından kaynaklı olarak değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması ve parlamentoda nitelikli çoğunluk gerektirmesi,
- c) Anayasa hükmünün değiştirilmesinin itibar ve ekonomik maliyet açısından ciddi sonuçlarının olması nedeniyle kamu harcamalarının popülist şekilde kullanılmasını önlemesi (Biraschi;2008: 9) şeklinde özetlenebilir.

Hukuksal temel yanında etkili mali kural uygulaması için, 2008 Mali Krizi bir takım destekleyici düzenlemeler ile kurumsal kapasitenin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Bu düzenlemeler ile kurumsal kapasitenin uyumlu çalışmasını sağlayacak hukuksal yapıya dayanan bir mali çerçeveye gereksinim vardır. Ülke deneyimleri, mali kuralların, bir mali çerçeve içine oturtulduğu zaman daha etkili olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu çerçeve yapı içine oturtulan mali kurallar, siyasal tercihler ve ekonomik şartların dikkate alındığı bir süreçte oluşturulmaktadır. Böylece, mali kurallar belirli bir yılın koşulları dikkate alınmadan, güçlü siyasi taahhüt ile birlikte daha gerçekçi olarak kurgulanabilmektedir. Bu sistemde mali kurallar, yıllık olarak siyasal algıdaki değişikliklere duyarlı bir şekilde ayarlanabilmektedir. Ayrıca, bütçe süreci ile bağlantılı bu çerçeve yapı, bütçe süreci ile ilgili uygulanma ve araçlarına da sahip olmaktadır. Mali çerçeve sisteminde şeffaflık ve siyasal hesap verebilirlik, mali disiplinin sağlanması açısından önemli (Schick;2010:10) hale gelmektedir.

2008 Krizi ile birlikte mali kuralların tasarımı ve uygulanmasında en temel unsurlardan biri olarak ön plana çıkan bir kamu mali yönetiminin sahip olması gereken kurumsal kapasite:

- Mali kurala güveni akamete uğratacak derecede ilan edilen maliye politikası büyüklüklerinden önemli oranda sapma riskini önlemek amacıyla bütçe büyüklüklerinin doğru bir şekilde tahmin edilmesini sağlayacak güvenilir veri sunabilme ve teknik tahmin yapabilme,
- Yıl içinde ve yıl sonunda zamanında, yeterli rapor üretecek düzeyde mali büyüklükleri kapsayan bütçe rapor sistemi,

- Hesap verebilirliği sağlayacak iç ve dış denetim sistemi,
 - Mali istatistikler, bütçe rapor sistemi ile uyumlu şekilde, önceden ilan edilmiş bir takvim çerçevesinde, kuralların izlenebilmesi amacıyla kamuoyuna sunabilecek şeffaflık ilkelerine bağlı olma,
- şeklinde (Schaechter vd.;2012:23) belirtilebilir.

3.3. Mali Kuralların Tanımlanması, Uygulama Esas ve Usulleri

2008 Krizi sürecinde kurala bağlı mali kural uygulamasında;

- Mali kuralların kapsam, basitliği/tutarlılığı, siyasal-kurumsal yapı ile uyumu ve etkili hesap verme sistemi,
 - Esneklik, cayma hükümleri, otomatik düzeltme ve yaptırım mekanizması,
- gibi teknik ve kurumsal konularda yetersizlikler/eksiklikler ortaya çıkmıştır. 2008 krizi ile ortaya çıkan söz konusu eksiklik ve yetersizliklerin çözümüne yönelik başta IMF ve AB gibi uluslararası kuruluşlar ile akademisyenler aşağıda belirtilen önerileri geliştirmişlerdir.

a) Kapsam: Mali kuralın kapsayacağı kamu kesiminin sınırlarının mümkün olduğunca net ve geniş şekilde belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu açıdan, mali kuralın kamu kesiminin çok sınırlı bir bölümünü içermesi veya sadece yerel yönetimler gibi alt düzeylerde uygulanması, kuralların başarılı ve etkin olma ihtimalini önemli ölçüde azaltabilir. Kapsamı daha geniş kamu maliyesi, bütçe büyüklüklerinin daha doğru tahmin edilmesini sağlamaktadır. Mali kural uygulaması açısından, mümkün olan en geniş şekilde kamu kesimi belirlenmesi kamu faaliyetlerinin saydamlığını, kamu iktisadi teşebbüslerinin yarı mali nitelik taşıyan faaliyetlerinin maliyetinin azaltılması ve bütçe dışı kamu harcamalarının önlenmesi yoluyla artırmaktadır (Biraschi;2008:9).

Kapsam açısından ayırım kamu harcamaları düzeyinde de yapılmaktadır. Bazı kamu harcaması türleri mali kural uygulamasının dışında tutulmaktadır. Örneğin uygulamada düşük gelirli ülkeler, yatırım harcamalarını, mali kural sınırlamalarının kapsamı dışında tutmaktadır.

b) Basitliği/tutarlılığı: Kamuoyu tarafından kolaylıkla izlenebilecek ve anlaşılabilir basitlikte olması mali kuralın başarısını etkileyen diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuralların değişik yorum ve değerlendirmelere imkan veren, açık ve kolay anlaşılır biçimde tasarlanması, mali kural uygulamalarının kamuoyu tarafından yakından izlenmesine ve kurala uyulmadığının rahatlıkla anlaşılmasına imkân sağlayabilir (Turan;2011:34). Bunun yanı sıra mali kuralın hem içsel hem de dışsal tutarlılığa sahip, mali sonuçlarının hedeflerle karşılaştırılması kolaylıkla

ölçülebilir olması (Biraschi;2008:10) etkinliği artıran diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

c) Siyasal-kurumsal yapı ile uyumu: Mali kuralların etkili bir şekilde çalışması için, kurumsal yapı, toplumdaki farklılıkların derecesi, hükümet oluşum tipleri ve seçim sistemini içeren siyasal kurumsal yapı ile uyumlu olmalıdır (Wyplosz; 2012:11).

d) Etkili hesap verme sistemi: Etkili bir uygulama mekanizmasının temel unsurlarından biri de etkili bir hesap verme sistemidir. Hesap verme sistemi, dönem sonu hesap verme (ex-ante account) ve hesap vermeyi devretmeme (no-carry over) şartı ile bağlantılıdır. Mali yıl sonunda mali büyüklüklerin makroekonomik tahminlerle uyumlu olmasını sağlayan dönem sonu hesap verme, dönem içinde bütçe hedeflerinin bozulmasına yol açabilecek hükümet müdahalelerini önlemektedir. Hesap vermeyi devretmeme hükmü, kural ihlali durumunda, özellikle belirlenen kamu maliyesi tavanlarına uyulmaması, kamu mali yönetiminin aşırı bütçe açığını, kamu harcamasını veya borçlanmayı aynı yıl içinde geri almaya zorlamaktadır (Biraschi;2008:9).

e) Esneklik: 2008 krizinden sonra mali kural tasarımı öne çıkan unsur esneklik olmuştur. Literatürde, mali kurallarda, dışsal şoklara veya dalgalanmalara karşı politika yapımcıların tepki verebilmelerine imkân sağlayan bir esnekliğin bulunması gerektiği konusunda geniş çaplı bir uzlaşısı bulunmaktadır. Bu esneklik yapısı, ideal veya etkin bir mali kuralın temel özelliklerinden biri olarak görülmektedir (Turan;2011:3). Bu nedenle ikinci nesil mali kurallar, açık bir şekilde, ekonomik şokları yumuşatmak amacıyla mali sürdürülebilirlik hedefi ile esnekliği birleştiren bir yapıda tasarlanmaya (Schaechter vd.;2012:27) çalışılmaktadır. Mali kurallar tahmin edilemez risklere uyum sağlayacak esnekliğe sahip olması (Wyplosz;2012:10) kuralların değişen ekonomik şartlarda uygulanabilirliğini güçlendirmektedir.

Ancak bu tür tasarımlar mali kural sisteminin daha da karmaşıklaşmasına ve sofistike olmasına neden olmaktadır. Artan mali kural sayısı, bunların etkileşimi ve karmaşıklık uygulamayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, mali kuralların izlenmesini ve yorumlanmasını daha da güçleştirmektedir (Schaechter vd.;2012:28). Yeni nesil mali kuralların karmaşıklığı, izlenmesi ve yorumlanması sorunlarını aşmak amacıyla orta vadeli bütçe sisteminde reform yapılmakta, mali konseyler gibi bağımsız kurumlar oluşturulmaktadır.

f) Cayma hükümleri: Uygulama mekanizmasının etkinliği açısından diğer bir konu, mali kurallardan cayma/kaçınma hükümleridir. Mali kural uygulamasından cayma hükümleri, sınırlı durumlar için yasal düzenlemelere eklenmektedir. Bu

hükümler, caymaya neden olacak durumları açık bir şekilde düzenlemeli, kurallara geri dönüş yolu ile mali kural uygulamasından toplam sapmanın nasıl yönetileceğini belirlemelidir. Cayma hükümleri, mali kurallardan geçici sapmayı, ekonomik durgunluk veya önemli oranda büyümede yavaşlama durumlarında izin vermektedir (Schaechter vd.;2012:20). Cayma hükümleri hükümetlere, doğal afet, ekonomik daralma ve ekonomik şok gibi olaylara karşı daha rahat olmalarını sağlamakta, bu tür durumlarda konjonktür karşıtı politikaları yürürlüğe koyabilme kapasitesi kazandırmaktadır (Bova;2014:17). Örneğin, Brezilya gibi bazı ülkelerde doğal afetlerde, Slovakya gibi ülkelere ise bankacılık sisteminde kurtarma paketlerinin uygulanması gibi tetikleyici durumlarda cayma hükmü gündeme gelmektedir (Schaechter vd.;2012:20).

Mali kurallar, cayma/kaçınma hükümleri olduğu zaman daha az sert olmakta, ancak daha az etkili olduğu (Wyplosz;2012:23) görülmüştür. Cayma hükmü ile konjonktüre göre ayarlanabilen bütçe dengesi hedefi ikinci nesil mali kuralların ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır (Bova;2014:16). 2008 krizinden önce uygulanan cayma hükümleri, yoruma çok fazla açık durumlar için öngörülmekteydi. Örneğin, 2009 öncesi Almanya’da uygulanan mali kural sisteminde, kural uygulamasından sapmaya “makroekonomik dengede bozulma” (a disturbance of the macroeconomic equilibrium) şeklindeki cayma hükmü, sık sık açık tavanı aşıldığı zaman, bu durumu meşru göstermek amacıyla kullanılmıştır (Schaechter vd.;2012:20-21).

g) Otomatik düzeltme: Otomatik düzeltme mekanizması, kuraldan sapmanın gerçekleşmesinden sonraki otomatik düzeltme mekanizması (ex post), mali kuralların uygulanabilirliğini güçlendiren bir unsurdur. Mali kuralın diğer unsurları gibi, otomatik düzeltme mekanizmasının iyi tanımlanması ve kanuna dercedilmesi, mali kuralın etkinliğini güçlendirmektedir (Schaechter vd.;2012:21).

h) Yaptırım mekanizması: Mali kurallara uymaya zorlama mekanizması, politika yapımcıların daimi olarak kurallara uymasını garanti edecek uygun güdülerin yaratılmasını amaçlayan esas ve usuller olarak tanımlanabilir. Bu noktada üç soru gündeme gelmektedir: Birincisi, kural ihlali durumunda hangi mekanizmaların devreye gireceğidir. Kamuoyu ve finans piyasalarının, mali dengelerin bozulmasını önlemek için esas ve usullerin farkında olması ve daimi olarak izlemesi beklenmektedir. Yaptırım süreci, kural ihlali durumunda yürürlüğe giren bir takım mali, hukuki ve itibar kaybına neden olan cezaları kapsamaktadır. İkincisi, kurallara uymayı izlemeyi, değerlendirmeyi ve sonunda politika yapımcıların bütçe tavanlarının ihlal ettikleri durumlarda cezalandırmayı kimin yapacağıdır. Literatürde bu görev için yürütme organından bağımsız bir otorite önerilmektedir. Üçüncüsü, mali kuralları düzeltme mekanizmasının zorlayıcı olması gerekliliğidir. Mali kuralların anayasada

düzenlenmesi politika yapıcılarını mali disipline yöneltmekte ve yaptırım mekanizmasından kaçınmak için siyasi atakları önleyerek mali kuralların güvenilirliğini güçlendirmektedir (Biraschi;2008:9-10).

Sayısal hedeflerden sapmanın bir maliyeti olması, yani yaptırım mekanizması, kurala bağlı maliye politikasının etkinliğini belirlemektedir. Etkili bir yaptırım mekanizmasının eksikliği, kuralı kaldırmaktan ya da değiştirmekten daha kötü sonuç doğurabilmektedir (IMF;2009b:33). Kural hedeflerinden sapma halinde, kredi kısıtlamaları, kişisel para cezaları, işten çıkarma ve cezai kovuşturma gibi kurumsal yaptırımların öngörülmesi yanında kamuoyu nezdinde güvenirliliğin sarsılması da gündeme gelmektedir. Bu nedenle etkili bir yaptırım mekanizması, bağımsız izleme ve gözetimi gerektirmektedir.

3.4. Kurala Bağlı Maliye Politikasının Bağımsız İzleme ve Gözetimi

2008 Krizi, kurala bağlı maliye politikası sürecinin izlenmesinin ve gözetiminin önemini ortaya koymuştur. Uygulama sürecindeki izleme ve gözetimde iki mekanizma öne çıkmaktadır. Birincisi, izleme ve denetimi yapacak kurumsal yapının net olarak tanımlanması; ikincisi ise uygulama sürecinin demokratik gözetimin sağlanmasına/güçlendirilmesine yönelik ekonomik verilere ulaşımın objektif ve şeffaf bir şekilde sağlanmasıdır. Bu kapsamda dünya uygulamalarında iki mekanizma gündeme gelmektedir: Birincisi, kurala bağlı maliye politikası uygulamasını siyasal iktidardan bağımsız olarak izleyecek ve gözeticek bir kurumsal yapının kurulması, ikincisi ise bu kurumsal yapının yapacağı izleme ve gözetim sonucu üreteceği veriler üzerinde siyasal hesap vermeyi sağlayacak hukuksal ve siyasal sürecin tasarlanmasıdır.

Kurala bağlı maliye politikasının bağımsız izlemesini yapacak ilk kurumsal yapı olarak önerilen bağımsız mali kurumlar (Independent Fiscal Institution), 2008 Krizi sırasında maliye politikası uygulamasında ortaya çıkan maliye politikası hedefleriyle ilgili tahminlerin ve raporların yeterince güvenilir ve saydam olmaması, mali risklerin gerçekçi bir şekilde kamuoyu ile paylaşılması ve kurtarma paketlerinin kamu mali yönetiminin sürdürülebilirliğine olumsuz etkisi gibi maliye politikası sonuçlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi noktasında ortaya çıkan yeni arayışların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bağımsız mali kurumların kurulmasını teşvik eden bir unsur da, son yıllarda para politikasının merkez bankalarının kontrolüne bırakılması olmuştur. Küresel mali krizden sonra, birçok ülke bağımsız mali kurum kurmuş veya kurma sürecine (Kopits;2011:2) girmişlerdir. Bağımsız mali kurumlara, mali sürdürülebilirlikten ve ekonomik istikrardan sorumlu olması öngörülen resmi gözetim (Watchdog) organı olarak GSYH'nin büyümesi, enflasyon, faiz oranları ve döviz kuru değişkenlerine dayanarak tahmin edilen harcama ve gelir politikalarını, yürütme

organından bağımsız bir gözle değerlendirmesine (Wyplosz; 2013:508) yönelik izleme görevleri verilmektedir.

Kurala bağlı maliye politikası sürecinde demokratik gözetim (oversight), yani parlamentonun izleme ve gözetim fonksiyonu da önem arz etmektedir. Temsili demokrasinin temelini teşkil eden “halkın iradesinin” yansıması olan parlamentonun, “bütçe hakkında” kaynaklı olarak maliye politikası alanındaki yetkilerini kullandığı en temel alan bütçenin onaylanması ve denetimidir. Bu nedenle bütçe süreci ile bütünleşmiş bir şekilde uygulanan mali kuralların bağımsız izleme ve gözetiminde parlamentolar da hiç kuşkusuz rol almaktadır. Kurala bağlı maliye politikasının bağımsız izleme ve gözetiminde parlamentonun konumu aşağıdaki bölümde ele alınmıştır.

SONUÇ

Dünyada 2008 Krizinden sonra gündem gelen ikinci nesil mali kural tasarımında parlamentonun önemi daha iyi anlaşılmıştır. Bu Kriz parlamentolara, mali gözetim ve denetim fonksiyonunun yapısal olarak reforma tabi tutulması için bir fırsat sunmuştur. Kamu mali yönetiminde saydamlık ve buna bağlı olarak gelişen raporlama sisteminde, 2008 Krizi ile birlikte görünür hale gelen yetersizlik ve eksikliklerin giderilmesi amacıyla parlamento gibi yürütme organından bağımsız mali izleme yapan otoritelere daha fazla rol verilmesi konusunda dünyada giderek gelişen bir eğilim oluşmuştur.

Dünya uygulamaları değerlendirildiğinde mali kurallar, yürütmenin vergi ve harcamaların belirlenmesi noktasında yetkisinin sınırlandırılmasıyla yürütme ile yasama organları arasında, mali alanda, kuvvetler ayrılığı sistemini güçlendirecek fren-denge mekanizmasının tesis edilmesinde önemli bir mekanizma sunmaktadır. Fren-denge mekanizmasının tesis edilmesinde; sivil toplum kuruluşlarının bütçe süreçlerine katılımının sağlanması, bütçe analizleri yapan parlamento mali analiz birimleri kurulması ve komisyonların güçlendirilmesi etkili olmaktadır.

Ancak, 2008 krizi sonrasında yaşanan süreçte, mali kuralların, kamu maliyesinin sorunlarını çözmeye sihirli bir mali araç olmadığı anlaşılmış, başarılı mali kural sistemlerinin ise ülkenin siyasal sistemine iyi bir şekilde adapte edilmiş olanlar olduğu görülmüştür. 1990-2008 arası dönemde uygulanan ve IMF literatüründe birinci nesil olarak adlandırılan mali kuralların, genel geçer ve ülkenin ekonomik şartlarını dikkate almadan, ulusüstü veya uluslararası kuruluşlarca empoze edildiği, bu nedenle günümüzde ikinci nesil olarak adlandırılan mali kuralların tasarımı, ülkenin özgün ekonomik ve politik şartlarının daha fazla dikkate alınması gerektiği literatürde ifade edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AYUSO-I-CASALS Joaquim, *National Expenditure Rules – Why, How and When*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2012.
- BALABAN Kamer Güneysu, *Kurallı Maliye Politikası ve Türkiye’de Kurallı Maliye Politikası Uygulamasına İlişkin Model Önerisi*, (yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TC Merkez Bankası, İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü), Ankara, Mayıs, 2012.
- BIRASCHI Paolo, “Searching for the optimal EMU fiscal rule: an ex-post analysis of the SGP reform proposals”, Working Papers, Italian Ministry of Economy and Finance, www.dt.tesoro.it, (15.03.2010), 2008.
- BOVA, E.,-Carcenac, N.- Guerguil, M. *Fiscal Rules and the Procyclicality of Fiscal Policy in the Developing World*, IMF Working Paper, WP/14/122, 2014.
- BUCHANAN James, “Anayasal İktisat”, Kamu Tercihi ve Anayasal iktisat, Ed. Aytaç Eker - Çoskun Can Aktan, 1991,s. 281-296.
- FIESS Norbert, *Chile’s New Fiscal Rule*, The World Bank Publications, Washington, 2002.
- IMF, *Fiscal Rules – Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances*, IMF, 2009b, s.1-72.
- IMF, *Fiscal Rules-Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances*, prepared by the Fiscal Affairs Department, <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/121609.pdf>, (15.02.2014), 2009a.
- IMF, *Reassessing The Role And Modalities of Fiscal Policy in Advanced Economies*, IMF Policy Paper, 2013.
- ISLAM Iyanatul, *Fiscal consolidation, growth and employment: international evidence and implications*, *Employment and Labor Market Policies*, ILO and Ministry of Finance, Government of India, 23 August 2016.
- KENNEDY Suzanne - Janine Robbins, (2003), *The Role of Fiscal Rules in Determining Fiscal Performance*, Department of Finance Canada, Updated Version of Working Paper, 2003.
- KOPITS George, “Independent Fiscal Institutions: Developing Good Practices”, *Draft For Discussion Prepared For The 3 Rd Annual Meeting of OECD Parliamentary Budget Officials*, Stockholm, Sweden April 28-29, 2011.

- KOPITS George-Steven Symankys, *Fiscal Policy Rules*, IMF, Occasional Paper 162, 1998.
- RAY Nikhil, Agustin Velasquez and Iyanatul Islam, *Fiscal Rules, Growth and Employment: A Developing Country Perspective*, Employment Working Paper, No. 184, ILO, 2015.
- SAYGILIOĞLU Nevzat-Ali Çelen Erduran, “Mali Kural ve Etkinlik Sorunu: Türkiye Örneği”, *Tisk Akademi*, 2012,s.18-51.
- SCHAECHTER Andrea- Tidiane Kinda- Nina Budina-Anke Weber, *Fiscal Rules in Response to the Crisis—Toward the “Next-Generation” Rules*, A New Dataset, IMF WP, 2012.
- SCHICK Allen, “Post-Crisis Fiscal Rules: Stabilising Public Finance while Responding to Economic Aftershocks”, *OECD Journal on Budgeting*, Volume 2010/2, 2010, s.1-17.
- SÖNMEZ Sinan, “Küresel Finansal Kriz Ortamında Maliye Politikası ve Mali Kural”, *İktisat ve Toplum*, Yıl 1, Sayı 7, 2011, s. 18-23.
- TURAN Taner, *Maliye Politikası ve Ekonomik Şoklar: Türkiye Örneği*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2011.
- WYPLOSZ Charles, *Fiscal Rules: Theoretical Issues and Historical Experiences*, NBER Working Paper 17884, 2012.
- WYPLOSZ Charles, “Fiscal Rules: Theoretical Issues and Historical Experiences, Fiscal Policy after the Financial Crisis”, Conference Book, Ed. Alberto Alesina - Francesco Giavazzi, December 12-13, 2011, University of Chicago Press, 2013, s. 495-525.

İŞLETMELERİN BÜYÜKLÜK ÖLÇEKLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ VE KARŞILAŞTIRILMASI: TÜRKİYE, İSPANYA, FRANSA ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Nurgün BAL
Beykent Üniversitesi

Özet: Küreselleşen dünyada ülke ekonomilerinin temel taşı olan işletmelerin yeri ve önemi gün geçtikçe artmaktadır. İşletmeler, makro ve mikro çevredeki gelişmelere uyum sağlayabilmek için yoğun çaba göstermektedirler. Bu nedenle, sürekliliğin sağlanması amacıyla yapısal bir takım değişikliklere ihtiyaç duyulmanın yanı sıra, konjonktüre bağlı olarak büyüme yada küçülme stratejilerine yönelinmektedir. Küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin sahip oldukları avantaj ve dezavantajların iyi değerlendirilmesi, rekabet üstünlüğünün elde edilmesinde anahtar rol oynamaktadır. Pazar şartları, talep durumu, finansman imkanları, kurucuların yönetim becerileri, ülke ekonomileri ve yasalarına göre en uygun işletme büyüklüğünün seçilmesi önemli kriterlerin başında gelmektedir. Dünya geneline bakıldığında da işletme büyüklüklerinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, 2010-2015 yılları arasında Türkiye, Fransa ve İspanya'daki işletmelerin, çalışan sayısı büyüklük ölçütlerine göre değerlendirilmesi ve karşılaştırmalarının yapılmasıdır. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'deki çalışan sayısı bakımından işletme sayısının, Fransa ve İspanya'dan daha ileri konumda yer aldığı görülmektedir. Türkiye'deki istihdam sayısına göre işletme büyüklükleri her geçen gün ivme kazanırken, İspanya'da büyük bir düşüşün olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçların, büyüme potansiyeli yüksek olan Türkiye'nin konumuna ve geleceğine ışık tutması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşletme büyüklük ölçekleri, İşletme çalışan sayısı, Türkiye.

Evaluation of Enterprises According to Size Scales: Comparison of Turkey, Spain and France

Abstract: The importance of enterprises, which are the cornerstone of the national economies in the globalized world, are increasing day by day. Businesses are working hard to adapt to developments in macro and micro environment. Therefore, in addition to the need for structural changes in order to ensure continuity, growth or shrinkage strategies depending on the conjuncture are directed. A good assessment of the advantages and disadvantages of small, medium and large enterprises plays a key role in achieving the competitive advantage. Market conditions, demand status, financing opportunities, the management skills of the founders, choosing the most suitable enterprise size according to the country's economies and laws are among the most important criteria. When analyzed worldwide, it is seen that the size of the enterprises vary from country to country. Analysis and comparison of businesses in Turkey, France and Spain between the years 2010-2015, according to the number of their employees and size criteria is the purpose of this study. As a result of the study, the number of enterprises in terms of the number of employees in Turkey were observed to be more than France and Spain. While the business sizes according to employment numbers in Turkey gains momentum, it was observed that there is a big drop in Spain. The results obtained in this study are expected to shed light on the future and position of Turkey with high growth potential.

Keywords: business size scales, the number of employees in businesses, Turkey

Giriş

Günümüzde ülkeler ekonomik alanda güçlenmek ve söz sahibi olabilmek için işletmelere büyük önem vermektedirler. Mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin değeri her sektörde gün geçtikçe artmaktadır. Girişimcilik ve istihdam yaratma açısından da yerleri ve önemleri çok fazladır. Her işletme belli bir amaç için sıfırdan başlayarak ya da çeşitli birleşmeler yapılarak kurulur. Dinamik bir yapıya sahip olduklarından, sürekli gelişen ve değişen piyasa şartlarına uyum sağlayabilmek için büyüme veya küçülme şartlarını yerine getirebilirler. Yakın ve uzak çevrelerindeki değişimlere uyum sağlayamayanlar ise faaliyet durdurma kararı alırlar. Bu nedenlerden dolayı işletme büyüklüğünün belirlenmesi, sürdürülebilirlik, verimlilik ve etkinlik açısından kritik bir karardır. Optimal büyüklüğün belirlenmesi ve o doğrultuda işlemlerin gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

İşletmelerde büyüklük kavramı çeşitli ölçütler ele alınarak yapılabilmektedir. Dolayısıyla ülkeden ülkeye hatta ülkelerdeki kurumlar arasında da farklılık göstermektedir. Ölçekleri belirlemede kullanılan kriterler niteliksel ve niceliksel olarak kategorize edilebilir.

Bu çalışmada büyüklük ölçeği olarak işletmelerdeki çalışan sayıları ele alınmıştır. Veriler doğrultusunda Türkiye, İspanya, Fransa'daki işletmeler incelenmiş ve karşılaştırmaları yapılmıştır.

1.İşletme Büyüklükleri

Ülke ekonomileri açısından büyük önemi bulunan mikro, küçük, orta ve büyük işletmelerin uluslararası ortak bir tanımı yoktur. ,Hatta ülke içinde farklı kuruluşların öngördüğü farklı tanımlar söz konusudur.

Günümüzde işletmeler mikro, küçük, orta ve büyük olarak sınıflandırılmaktadır (Kumkale,2011:77). Bu sıralama kantitatif ve kalitatif olmak üzere iki çeşit ölçüte göre yapılmaktadır (Mucuk, 1997:97-98). Sıklıkla kullanılan kantitatif büyüklük ölçütleri; işletmede çalışan kişi sayıları, kullanılan hammadde miktarı, harcanan enerji, sermaye miktarı, sahip olunan makine ve teçhizat, personele ödenen ücret toplamı, yıl içindeki satış toplamı, toplam yatırım tutarı, yıllık üretim toplamı, kullanılan toprak büyüklüğü ve sektördeki pazar payıdır (Yazıcı, 2007:133). İşletme büyüklüğünü tanımlamada yararlanılan kalitatif ölçütler ise işletmedeki yöneticilerin uzmanlık seviyesi, işletmenin yakın ve uzak çevresiyle olan ilişkilerin boyutu, piyasadan sermaye alabilme gücü ve alış-satışta pazarlık yapabilme durumudur (Karalar, 2007:133).

İşletmeler çeşitli kurumlarca ele alınarak işletme büyüklükleri kriterleri belirlenmiştir.

KOSGEB, yalnızca çalışan sayılarını göz önünde bulundurmıştır. Küçük ölçekli işletmelerin 1-50 çalışan,,orta ölçekli işletmelerin 50 - 150 çalışan, büyük ölçekli işletmelerin ise 150'den fazla çalışana sahip olduğunu belirtmiştir (Taş,2010:42).

Halk Bankası, çalışan sayısı ve sabit yatırım miktarlarına bakarak işletme büyüklüklerini belirlemiştir. Mikro işletmeler çalışan sayısına bakılmaksızın 550.000 € yatırım miktarına sahip olan; küçük işletmeler sabit yatırımı 550.000 € ve 1 – 50 çalışanı bulunan; orta ölçekli işletmeler ise sabit yatırımı 550.000 € ve 1 – 250 çalışanı olan işletmeler olarak nitelendirilmiştir.

Hazine Müsteşarlığı; işletmeleri sırasıyla çalışanların sayılarına ve yatırımların miktarlarına bakarak nitelendirmiştir: 1 – 9 ve 550.000 € olan işletmeler mikro,

10 – 49 ve 550.000 € olan işletmeler küçük, 50 – 250 ve 550.000 € olan işletmeler ise orta ölçekli olmak üzere sınıflandırma yapılmıştır (Aypek ve Yatbaz, 2013:3).

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) 1991 yılında işletme ölçeklerini çalışan işçi sayısı açısından değerlendirmiştir. Buna göre; 1-9 işçi çalıştıran işletmeler mikro, 10-49 işçi çalıştıran işletmeler küçük, 50-99 işçi çalıştıran işletmeler orta, 100 kişiden fazla işçi çalıştıran işletmeler büyük ölçekli işletmeler olarak nitelendirilmiştir (Özkan v.d., 2003: 5-6, 9, 35).

Dış Ticaret Müsteşarlığı ise çeşitli sektörleri ele alarak işletmeleri çalışan sayısı ve yatırım miktarı sırasına göre tanımlamıştır. Buna göre mikro işletmeler 1 – 9 ve 550.000 €, küçük işletmeler 10 – 49 ve 550.000 €, orta ölçekli işletmeler ise 50 – 250 ve 550.000 € a sahip olan işletmelerdir (Erdoğan, 2009).

AB, 1 Ocak 2005 tarihinde işletme ölçeklerini sırasıyla çalışan sayısı, bilanço değerleri ve ciro miktarları göz önüne alınarak yeniden belirleyen bir düzenleme yapmıştır:

Mikro ölçekli işletmeler; çalışan sayısı <10, yıllık cirosu ya da bilançosu <2 milyon Euro

Küçük ölçekli işletmeler; çalışan sayısı <50, yıllık cirosu veya bilançosu <10 milyon Euro

Orta ölçekli işletmeler; çalışan sayısı <250, yıllık cirosu veya bilançosu <43 milyon Euro olarak kabul edilmiştir (Kurt ve Öztürk, 2008:38-39).

Ülkemizde 18.11.2005 tarihinde çıkan kanunla işletme ölçekleri şu şekilde belirlenmiştir: (Özdemir vd.2006).

Mikro işletme; çalışan sayısı<10 ve net satış hasılatı veya bilanço < 1 milyon lira

Küçük işletme; çalışan sayısı<50 ve net satış hasılatı veya bilanço < 5 milyon lira

Orta büyüklükteki işletme; çalışan sayısı < 250 ve net satış hasılatı veya bilanço < 250 milyon lira

1.1.Büyük İşletmelerin Avantajları

Büyük ölçekli işletmelerin avantajları aşağıda belirtilmiştir:

İleri teknoloji gerektiren alanlarda faaliyet gösterebilirler.

İşlerinde profesyonelleşmiş yöneticilerle çalışırlar.

Departmanlarda çalışanlar konularında uzman kişilerdir. İnsan kaynakları yönetimine önem verirler.

Rakiplerini takip etme yönleri kuvvetlidir.
Riskli yönetme kabiliyetleri yüksektir.
Araştırma ve geliştirme olanakları fazladır.
Çok sayıda kişi çalıştırarak istihdama katkıda bulunurlar.
Seri ve kitlesel üretim yaparlar.
Tüketici istek ve ihtiyaçlarını belirleyerek ürünleri bu doğrultuda geliştirebilirler.
(Ertürk, 2006:47).

1.2.Büyük İşletmelerin Dezavantajları

Büyük işletmelerin avantajları yanısıra bir takım dezavantajları da bulunmaktadır:
Örgüt yapıları açısından esnek değildirler
Kriz dönemlerinde oluşan değişimlere uyum sağlamaları uzun süre gerektirebilir
İşletme büyüklüğü attıkça örgüt kültürü açısından sorunlar yaşayabilirler
Toplum üzerindeki güçlerinden dolayı tekelleşme olanakları yüksektir
(Mirze,1988:199).

1.3.Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Avantajları

Küçük ölçekli işletmeler için de bazı avantajlar şu şekilde sıralanabilir:
İstihdam artışına olanak sağlarlar
Bürokrasi düşük seviyededir
Tüketicilerin istek ve ihtiyaç değişimlerine kolaylıkla uyum sağlarlar
Sabit maliyetleri azdır
Ekonomik krizlere kolaylıkla uyum sağlarlar
Piyasalarda rekabetin gelişmesinde rol oynarlar
Girişimciliğin artmasına katkıda bulunurlar
Büyük işletmelere katkıda bulunurlar
(Taş, 2010:51-58).

1.4.Küçük ve Orta büyüklükteki İşletmelerin Dezavantajları

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin dezavantajları da aşağıdaki gibidir:

Yılmaz,2004:141-180).

Teknolojik gelişmelere hızlı şekilde adapte olamamak

Kalifiye personel çalıştırmada sıkıntı yaşanması

Yönetimde profesyonelleşme imkanının sınırlı olması

Ürün çeşitliliği ve geliştirmesinde olanakların kısıtlı olması

Sermaye yetersizliği

Finansman zorlukları

Uluslararası rekabette zayıflıklar

2.Ülkeler Arası Değerlendirme

Çalışmada, OECD 2010 ve 2015 yılları arasındaki veriler dikkate alınarak Türkiye, İspanya ve Fransa'daki işletmeler büyüklük ölçeklerine göre incelenmiştir. İşletme büyüklüğü ölçekleri çalışan sayıları bazındadır. Her bir ülke verileri önce tek tek açıklanmış, daha sonra ülkeler arası karşılaştırma yapılmıştır.

Şekil 1.Türkiye’de İşletme Sayıları (OECD 2019)

Şekil 1 de 2010-2015 yılları arasında Türkiye’deki işletme büyüklükleri, çalışan sayısı açısından incelenmiştir. Verilere göre 2010 yılında 299.928 olan toplam işletme sayısının büyük bir artış oranıyla 2011 yılında 333.288’ e ulaştığı görülmektedir. 2012 senesinde artış devam etmiş ve sayı 336.893 olmuştur. 2013 te ise 340.438 işletme sayısı ile, incelenen altı yılın en yüksek seviyesine ulaşılmıştır. Bu sayı 2014 te 332.834 e düşse de, 2015 te tekrar bir yükselişe geçerek 335.311 işletmenin bulunduğu tespit edilmiştir.

İşletme sayıları incelenirken Türkiye kriterleri 1-9 çalışan ile mikro, 20-49 çalışan ile küçük, 50-250 çalışan ile orta , 250 ve üzeri çalışan sayısı ile büyük işletmeler olarak ele alınmıştır. Bu veriler sonucunda mikro işletmelerin toplam içinde büyük bir yere ve öneme sahip olduğu söylenebilir. 2010 da 278.180 olan sayı 2015 te 305.768 gibi yüksek bir rakama erişmiştir. Yine küçük ve orta büyüklükteki işletmeler de toplam içinde önemli bir paya sahiptir. Küçük işletme 13.796 dan 18.037 ye, orta büyüklükteki işletme sayısı ise 6.654 ten 9.665 e yükselmiştir. Büyük işletmeler 2010 yılında 1.298 iken bu rakam yıllar içinde artarak 2015 te 1.841 e ulaşmıştır.

Şekil 2:İspanya İşletme Sayıları (OECD 2019)

Şekil 2 de 2010-2015 yılları arasında İspanya’da işletme büyüklükleri çalışan sayılarına göre 5 kategoride incelenmiştir. 2010 yılında toplam işletme sayısı

188.742 iken 2011 'de %3,5 düşüş yaşayarak sayı 182.162 e gerilemiştir.2012 sene-sinde azalma devam etmiş ve 175.919 olmuştur. 2013 te ise sayı daha da azalarak 168.935 e inmiştir. 2014 e bakıldığında ise sayının 166.589 ulaştığını ve 6 yıllık süre içindeki en düşük değerde olduğunu söylenebilir. 2015 te ise sayı sadece 166.936 olabilmıştır. Altı yıllık süre ele alındığında İspanya'da işletme sayılarında sürekli bir düşüş yaşandığı ve bu oranın 2010-2015 arasında %11,6 ya ulaştığı görülmektedir.

İşletme sayıları açısından incelendiğinde İspanya'da 1-9 çalışanı olan işletmele-rin önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Ancak 2010-2015 döneminde sayıları 154.809 dan 139.733 e düşerek %9.8 lik azalış göstermiştir. 10-19 çalışanı olan işlet-melerde de azalış trendi bulunmaktadır. 2010-2015 arasında bu işletmelerde %24,3 oranında gerileme görülmektedir. 20-49 çalışanlı işletmelerde ise 2010 senesinde 11.821 olan sayı 2015 de 9.665 e kadar düşmüştür. Yani %18,2 lik bir azalma söz ko-nusudur. 50-250 çalışanlı işletmelere bakıldığında ise 2010-2015 yılı azalış oranının, 4.688 den 4220 e inerek, %10 a vardığı gözlenmektedir. 250 ve üzeri çalışanı bulunan işletmelerde de durum pek farklı değildir. Sayıları 824 den 752 e inmiştir. Yani 6 yıllık süre içinde %8.7 lik bir azalış olmuştur. Sadece 2015 yılında ufak da olsa (1-9 çalışanı olan işletmeler hariç) bir toparlanma sürecinin olduğu söylenebilir.

Şekil 3: Fransa İşletme sayıları (OECD 2019)

Şekil 3'de Fransa'daki işletmeler beş farklı grupta ele alınarak değerlendiril-miştir. 2010 yılında 212.193 olan toplam işletme sayısının 2011' de 206.998'e indiği görülmektedir. 2012'de ise sayı 217.865 e yükselerek %5.24 lük artış göstermiştir. 2013 te 226.372; 2014 de ise 235.092 sayısına ulaşmıştır. Ancak 2015 de 213.303 e gerileyerek %9.2 lik bir azalış yaşandığı anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere 2011-2014 arası yaşanan istikrarlı yükseliş 2015 yılında düşüşe geçmiştir.

Fransa'da 1-9 çalışanlı işletmelerin de sayı olarak önemli bir yer kapladığı açıktır. 2010 'da 181.397 olan sayı 2011' de 175.832 e düşmüştür. 2012 yılında ise bir toparlanma olmuş ve 186.839 rakamına ulaşmıştır. 2013 de 196.379 ve 2014 de 205.876 işletme sayısına gelinmiştir. Ancak 2015 yılında 184.489 la tekrar ciddi bir düşüş söz konusu olmuştur. 10-19 çalışanlı işletmelerde ise sürekli iniş çıkışlar göz-lenmektedir.

2010 yılında 12.803 olan sayı 2011'de 12.555' e düşmüş; 2012 yılında ise 13.302 'e yükselmiştir. 2013'te 12.735 'e inmiş ancak 2014'te 12.761 olmuştur. 2015 'te ise tekrar azalarak 12.532' e inmiştir. 20-49 çalışanlı işletmelerde 2010'da 10.477 olan sayı 2011'de 10.885 'e çıkmış, ancak 2012'de 10.3000'e , 2013'de 9.969, 2014'de 9.545'e ve 2015'de 9.442'e gerilemiştir. Buradan da anlaşılabacağı gibi

2011 senesinden itibaren %13,2 lik bir azalma söz konusu olmuştur. 50-250 çalışanlı işletmelere baktığımızda 20-49 çalışanlı işletmelerle aynı trende sahip oldukları görülmektedir. Yani 2010 'da 5.987 olan sayı 2011'de 6.196'a yükselmiş ancak 2012'den itibaren düşüşe geçmiştir. 2011-2015 arası azalış oranı %11.4 tür. 250 ve üzeri çalışanlı işletmeler incelendiğinde ise 2010 'da 1.531 ve 2011'de 1.537 sayıları görülmektedir. 2011'den itibaren bu işletmelerde de azalış söz konusu olmuş ve 2015 'de 1.354'e düşerek %11.5 lik kayıp yaşanmıştır.

Şekil 4:Türkiye İspanya Fransa İşletme Sayısı Karşılaştırması (OECD 2019)

Şekil 4 Türkiye, İspanya ve Fransa'daki mikro, küçük, orta ve büyük işletmelerin toplam sayılarının, 2010 ve 2015 yılları arasındaki değişimini göstermektedir. Tablodan da açıkça anlaşılacağı gibi ülkemizdeki işletme sayıları diğer ülkelerden ciddi ölçüde fazladır. Ayrıca işletme sayıları sürekli belli bir yükseliş trendi içindedirler. Fransa ise karşılaştırmada Türkiye'den sonra yer almaktadır. İşletme sayıları incelendiğinde ise yıllara göre dağılım oranlarının sürekli değiştiği gözlenmektedir. İspanya'ya bakıldığında, işletme sayılarının Türkiye'dekinden çok daha düşük miktarda olduğu anlaşılmakta ve her sene azalma olduğu görülmektedir.

İşletmelerdeki çalışan sayılarına göre büyüklük ölçeklerinin belirlenerek, yıllara göre karşılaştırması yapıldığında, Türkiye'nin ilk sırada olduğu açıkça görülmektedir. İkinci sıra Fransa ve sonuncu olarak da İspanya yer almaktadır.

Sonuç

Globalleşen dünyada işletmelere verilen önem gün geçtikçe artmaktadır. Ülke ekonomilerinde büyük paya sahip olan işletmeler büyüklüklerine göre ayrılmakta, mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli olarak nitelendirilmektedirler. Çalışmamızda da bu kriterler göz önüne alınmış ve analiz, işletmede çalışan sayısına göre yapılmıştır. Veriler OECD 2019 datasından elde edilmiştir.

Türkiye, İspanya ve Fransa nüfus ve büyüklük açısından benzerlik göstermeleri sebebiyle incelenmişlerdir. Toplam İşletme sayıları karşılaştırıldığında Türkiye'nin üstünlüğü açık bir şekilde görülmektedir. Büyümenin ivme kazanarak artmaya devam ettiği de anlaşılmaktadır. Fransa ikinci sırada yer almakta ve inişli çıkışlı bir trend içinde bulunmaktadır. İspanya ise sürekli bir azalış göstermektedir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin gelecek vadeden bir yükseliş içinde olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- ATEPE, E.(1988). İşletmecilik Bilgileri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul,
- AYPEK, N.K. ve YATBAZ, A.(2013). “ Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) Halka Arz Yoluyla Finansmanı İMKB Gelişen İşletmeler Piyasası (GİP)”, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 2013 (2):3.
- ERDOĞAN, B. Z.(2009). Girişimcilik ve KOBİ’ler: Teori ve Uygulama, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- ERTÜRK, M. (2006). İşletme Biliminin Temel İlkeleri, Beta Yayınevi, İstanbul.
- KARALAR, R. (2007) Genel İşletme, 4. Baskı, Özkan Matbaacılık, Ankara.
- KUMKALE, İ. (2011) Genel İşletme, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- KURT, G. ve ÖZTÜRK, V.(2008). “Basel II ve Yeni Türk Ticaret Kanun Tasarısı Çerçevesinde KOBİ’lerin UFRS’ye Uyum gerekliliği ve Karşılaşılabilecek Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Ocak, (2008): 37-54.
- MİRZE, K.S. (2010). İşletme, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- MUCUK, İ.(1997). Modern İşletmecilik, Türkmen Kitapevi, İstanbul.
- OECD, 2019. (01.02.2019 tarihinde erişilmiştir) <https://data.oecd.org/transport/infrastructure-investment.htm#indicator-chart>
- ÖZDEMİR S., ERSÖZ H.Y. ve, SARIOĞLU İ.(2006). İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ lerin Desteklenmesi, İTO Yayını, İstanbul.
- ÖZKAN, Ş., vd.,(2003). “KOBİ’lerde Girişimcilik, Yenilikçilik: Türkiye’de Gelişmiş ve Azgelişmiş Bölge Düzeyinde Bir Analiz”, Erzurum Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Araştırma Serisi, 2003, 5-6, 9, 35.
- TAŞ, Y.(2010). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Kobilerin İstihdam Arttırıcı Etkileri, İTO Yayınları.
- YAZICI, K.(2007). İşletme Bilimine Giriş, Özkan Matbaacılık, Ankara.
- YILMAZ, B. (2004) .“Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, Dış Ticaret Dergisi, 2004 (30): 141–180.

SAĞLIK HİZMETLERİNDE İŞ BİRLİĞİ KAVRAMI: HASTA VE HEKİM İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Uz. Özhan BİGUBEY

Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet: Sağlık sektöründe iletişim son derece önemlidir. Tedavinin başarısı ve hastanın uyumu için hasta ve hekim arasında etkili bir iletişim kurulmalıdır. İletişim iki yönlü bir süreçtir. Hekim hastayı etkilemekte ve aynı zamanda hastadan da etkilenmektedir. Hastalar doğru bilgi almak ve hastalıklarına ilişkin endişelerini paylaşmak istemektedir. Bunun için hekimin empati yapması, hastalıkla ilgili açıklayıcı bilgiler vermesi ve güven ortamı yaratması son derece önemlidir. Bu sayede hastanın tedaviyi benimseme ve uyum gösterme olasılığı yükselecektir. Bu çalışmada, hasta uyumu, hasta ve hekim ilişkisi, hasta hekim ilişkisini etkileyen faktörler ve hasta ve hekim ilişkisinde kullanılan modeller üzerinde durulacaktır. Çalışmanın alana faydalı olacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, sağlık sektöründe iletişim, hasta ve hekim ilişkisi, hasta uyumu, sağlık hizmeti.

The Concept of Cooperation in Health Care: Patient and Physician Relationship

Abstract: Communication is extremely important in health sector. It should be established effective communication between patient and physician for the success of the treatment and patient's compliance. Communication is a two way process. Physician affects patient but at the same time physician affected by the patient. Patients want to get true information and share their concerns related with their diseases. For that reason it is extremely important that physician should empathize, create an atmosphere of trust and give descriptive information about the disease. This will increase the probability of patient acceptance and adopt the treatment. In this study, it will focus on patient compliance, patient and physician relationship, factors affecting the patient and physician relationship and models used in patient and physician relationship. This study is anticipated to be useful.

Keywords: Communication, communication in health sector, patient and physician relationship, patient compliance, health service.

1. GİRİŞ

Sağlık sektörünü diğer sektörlerden ayıran en önemli özellik insan sağlığı gibi oldukça önemli bir konuda hizmet verilmesidir. Sağlık hizmetinin sunumu sırasında hastalar ile yoğun bir ilişki kurulmakta, sağlık çalışanları hizmet sundukları kişilerden etkilenebildikleri gibi aynı zamanda onları da etkileyebilmektedir. Hasta ve hekim arasında etkili bir iletişimin kurulması son derece önemli olup, bu gereksinim özellikle insanın kendini her açıdan başkalarına bağımlı hissettiği hastalık dönemlerinde büyük bir artış göstermektedir (Karsavuran vd., 2011:187).

İletişim iki yönlü bir anlam alışverişi olarak açıklanmakta, bu sürecin sadece kişinin söylediği ve yaptığı değil, aynı zamanda söylemediği ve yapmadığı mesajları da içerdiği ifade edilmektedir. Ana amacı anlayarak kavramak olan iletişim bireylerin yaşam kalitesini yükselttiği gibi mesleki başarı üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Sağlık sektörü açısından bakıldığında da iyi hekim olmanın yolunun iyi bir iletişim kurmaktan geçtiği ifade edilmektedir (Uluoğlu vd., 2007:40).

Hastanın doğru bilgi alma ve hastalığı ile ilgili konularda endişelerini paylaşma beklentisi etkili iletişime duyulan ihtiyacı daha da yükseltmektedir. Hastanın bu tür gereksinimlerinin karşılanmasında onun tedavisini ve bakımını üstlenen hekime büyük sorumluluklar düşmektedir. Hekim sağlık hizmeti sunumunun yanı sıra gerek hasta gerekse hasta yakınları ile iletişim kurarak onları bilgilendirmekte, yapmış olduğu açıklamalar sayesinde yaşanan kaygıları da ortadan kaldırmaktadır. Hekimin hastası ile kurmuş olduğu iletişimin derecesi hem uygulanan tedavinin başarısını etkilemekte, hem de hastanın tedavi sürecine katılımını sağlamaktadır (Karsavuran vd., 2011:187-188). Öte yandan hasta ve hekim arasında kurulan kalitesiz bir ilişki, hastanın tedaviye uyumunu olumsuz yönde etkileyecek ve tedavi sürecine ilişkin olumlu yanıt alınma olasılığını da düşürecektir (Büyükkaya vd., 2015:51).

Hastaların hekimleri ile kurdukları ilişki ve iletişime ilişkin sahip oldukları memnuniyetsizliğin bir diğer yansıması da, tedaviyi benimsememe, yanlış tedavi davalarının açılması ve hastaların tedavi için hipnoz, akupunktur gibi farklı tedavi yöntemlerini tercih etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Kalender ve Uludağ, 2004:118).

Bu düşüncelerden hareketle hazırlanan çalışmada, hasta uyumu ve etkileyen faktörler üzerinde durulacak, hasta ve hekim ilişkisine, önemine, hasta ve hekim ilişkisini etkileyen faktörlere ve bu süreçte karşılaşılan engellere yer verilecek ve hasta ile hekim arasındaki etkileşimi sağlayan modellerden bahsedilecektir.

2. HASTA UYUMU VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Sağlık hizmetlerinin beklentileri karşılaması ve istenilen düzeyde sunulması sürecinde etkili olan faktörlerden biri de iletişim olarak kabul edilmektedir. Sağlık sektöründeki iletişim denildiğinde ise ilk akla gelen hasta ve hekim arasında kurulan ilişki ve iletişimin düzeyidir. Etkili bir iletişim, teşhis ve tedavinin başarılı bir şekilde yürütülmesine, zamanın etkin kullanımına, hastaların memnuniyetsizliklerinin azalmasına ve tedavi sürecine uyum göstermelerine olanak sağlamaktadır. Hastanın tedavisine yönelik olarak yapılan klinik uygulamaların kendisinden bekleneni vermesi ve anamnez alınması sürecinde başarılı olunması için de etkili bir iletişime duyulan ihtiyacın artış gösterdiği ifade edilmektedir (Kalender ve Uludağ, 2004:118).

Hastanın tedaviye uyumu tedavi sürecinin başarısını etkileyen önemli bir unsur olarak kabul edilmekte ve itaat etmek ile kooperasyon şeklinde iki alt başlıkta tanımlanmaktadır. İtaat etmek; hastanın kendisine verilen randevulara uyumu, ilaçların alınması gibi tıbbi önerileri dikkate alması ve yaşam koşullarını hastalığın ve tedavinin gerektiği şekilde düzenlemesini kapsamaktadır. Kooperasyon ise, hastanın kendisine verilen ilacı gerektiği şekilde, sayıda ve sürede içmesini, randevularına aksatmadan zamanında gitmesini içermektedir. Burada temel amaç, gerek hastanın gerekse doktorun isteklerini rahatça ortaya koymasına, sorumlulukların karşılıklı olarak paylaşılmasına ve tedavi planı için işbirliği yapılmasına imkân sağlanmasıdır (Özşeker vd., 2004:110).

Hasta uyumunu etkileyen faktörler; hasta ve hastalıkla ilgili nedenler ve ilaçlarla ilgili nedenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hasta ve hastalıkla ilgili nedenler; kişisel özellikler, hastalık ile ilgili durumlar, daha önceki tedaviyi yarım bırakma, madde bağımlılığı, fiziksel ve psikolojik bozukluklar, unutkanlık, sağlık personelinin hoşnutsuzluk, bilgilendirilmeme, ilaçların yan etkilerine ilişkin korkular, hastalığın ciddiyetinin anlaşılmaması, yetersiz takip, sosyo-kültürel faktörler, damgalanma hissi, yanlış kanılar ve hasta eğitimi şeklinde sıralanabilmektedir. İlaçlar ile ilgili nedenler ise, ilaç rejimini anlamama, kullanımı zor ilaç rejimleri, yan etkiler, tedavinin maliyeti, tedavide kullanılan ilaçları sevmeme ve ilaçların elde edilememesi şeklindedir (Özşeker vd., 2004:110-113).

3. HASTA-HEKİM İLİŞKİSİ ve ÖNEMİ

Sağlık hizmeti diğer sektörlerde göre farklılık göstermekte ve temel çalışma alanı insan sağlığı ve vücudu olarak ifade edilmektedir. Bu durum, sağlık hizmetinin sunumu sırasında yeterli bilgi birikimini ve uygulamalarda hata olasılığını mümkün olduğu kadar azaltacak deneyim ve bilimsel yaklaşıma duyulan ihtiyacı beraberinde

getirmektedir. Bununla birlikte tıbbi uygulamaların temel dayanağının hasta ve hekim arasında kurulan ilişkiye göre şekillendiği düşünüldüğünde, tedavinin başarısının da hasta ve hekim ilişkisinin gücüne dayandığı kabul edilmektedir. Çünkü hastaların hekimleri ile kurdukları ilişkinin niteliği, uygulanan tedaviye ilişkin memnuniyet düzeylerini yakından etkilemekte ve daha da önemlisi konulan tanının doğruluk derecesi, hasta ve hekim arasında yapılan görüşmenin sonucuna göre şekillenmektedir (Karsavuran vd., 2011:189). Bunun dışında; tıbbi uygulamalardan olumlu sonuç alma olasılığının yükseltilmesinde ve yüksek kaliteli sağlık hizmeti sunumunda da hasta ve hekim ilişkisinin büyük bir önemi olduğu vurgulanmakta (Karsavuran vd., 2011:189) ve tedavinin başarısının kurulan ilişkinin şekline ve gücüne bağlı olduğu ifade edilmektedir (Atıcı, 2007:91). Özellikle hastalar ve hekimler arasında kurulan ilişkinin tıbbi bakım ve tedavi sürecinin etkililiğini etkileyen önemli bir husus olduğu belirtilmektedir (Gezergün vd., 2006:130-131). Ancak kurulan etkili iletişim sayesinde hastaların uygulanan tedaviden azami düzeyde yarar sağlamalarının mümkün olabileceği, tedavinin içeriği ve uygulama nedenlerinin doğru bir şekilde anlaşılacağı belirtilmektedir (Apaydın, 2007:8).

Hekim ve hasta ilişkisinde üzerinde durulan başlıca dört temel nokta vardır. Bunlar; hasta ve hekim etkileşiminin amacı, hekimin yükümlülükleri, hastanın değerleri ve hastanın özerkliği şeklinde sıralanmaktadır. Hasta ve hekimin, hastanın sağlığına kavuşturulması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi için ortak hareket ettikleri düşünüldüğünde, kararların birlikte alınması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır (Atıcı, 2007:91).

Hastaya karşı duyulan sorumluluğun artması; hekim merkezli ilişkiden hasta merkezli ilişkiye doğru geçişi hızlandırmakta, empati yapma olasılığını yükseltmekte, hastanın tedavi sürecine katılımı gerçekleşmekte, hastalar birer insan olarak görülmeye başlanmakta ve hastayı etkili bir şekilde dinleme ön plana çıkmaktadır. Bu noktada hekime düşen sorumluluk yükselmekte ve hastalar ile iyi ilişkiler kurulması ve sürdürülmesi, hekimin iletişim becerisine göre değişkenlik göstermektedir. Hekime duyulan güvenin tedaviye uyum sürecini ve iyileşme hızını etkilediği de göz önüne alındığında, hasta ve hekim ilişkisinin önemi daha rahat anlaşılmaktadır. Bu sayede hastanın yapıcı bir şekilde davranması ve işbirliğini benimsemesi mümkün olacak ve tedavi sürecinde hasta katılımcı bir yaklaşım sergileyecektir. Hekim açısından bakıldığında da; tanıya yardımcı olacak bilgilerin toplanması, tanı ve tedavide ihtiyaç duyulan hasta işbirliğinin sağlanması, hekimin hastasını daha iyi anlaması ve kendisini de hastasına daha iyi anlatabilmesi mümkün olacaktır (Karsavuran vd., 2011:190-192).

4. HASTA VE HEKİM İLİŞKİSİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE KARŞILAŞILAN ENGELLER

Hasta ve hekim ilişkisini etkileyen faktörler; hasta ve hekim arasında kurulan ilişki modeli, iletişim, güven, hekimden, hastadan, hastalıktan ve sağlık sisteminden kaynaklanan durumlar, bütüncül yaklaşım, tıp etiği eğitimi, bilimsel ve teknik gelişmeler, tanı ve tedavi yöntemleri gibi farklı başlıklar altında toplanabilmektedir. Hasta ve hekim arasında iyi bir ilişkinin kurulması ve iletişimin geliştirilmesi amaçlandığında bu faktörlerin ve etkilerinin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır (Atıcı, 2007:91-95).

Hasta ve hekim ilişkisinin önündeki engellere bakıldığında ise çeşitli unsurlara yer verildiği görülmektedir. Buna göre temel engellerden birisi, hastanın yetersiz bilgilendirilmesi, dinleme eksikliklerinin olması, eksik ve belirsiz açıklamaların yapılması ve buna bağlı olarak da hastanın kaygı düzeyinin yükselmesine neden olunmasıdır. Hastaların hekimlerinin kendilerine yeterince zaman ayırmadığını düşünmesi ve hekimin hastanın hastalığını anlatmada kullandığı teknik dil de hasta ve hekim ilişkisini olumsuz yönde etkileyen diğer etkenlerdir (Kalender ve Uludağ, 2004:123). Bunun sonucunda hastanın hekimi tarafından verilen önerilere uymaması ve uygulanan tedaviye ilişkin memnuniyetsizlik düzeyinin yükselmesi söz konusu olmaktadır. Hekimin söylediklerinin anlaşılmasının, hekimin hastanın iletişime katılımını kısıtlayan ve cesaretini kıran türde göstermiş olduğu davranışların, sürekli saate bakmasının ve bekleyen hasta listesini kontrol etmesinin, hastanın sözünü kesmesinin veya sorularını duymazdan gelmesinin de hasta ve hekim arasındaki iletişimi balatalayan diğer hususlar olduğuna dikkat çekilmektedir (Apaydın, 2007:8).

Hekimlerin empati özeliğine sahip olmasının, hastalarının yerine kendilerini koymasının ve onların bakış açısı ile hareket etmesinin oldukça önemli olduğu ve karşılaşılan engellerin aşılmasına katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (Kalender ve Uludağ, 2004:124). Hastanın sosyo-ekonomik durumunun göz önünde bulundurularak hastalık ve tedavi ile ilgili uygun bilgilendirmenin yapılması da iletişim sorunlarının aşılmasında etkili bir başka yöntemdir (Atıcı, 2007:92).

Hekim ve hasta arasındaki ilişkinin geliştirilmesinde ihtiyaç duyulan bir diğer gereklilik de karşılıklı güven duygusunun olmasıdır (Kalender ve Uludağ, 2004:124). Hastanın bedenine ve şikâyetlerine yönelik açıklamalar yapması, mahremiyetine hekimin girmesine izin vermesi ancak güven duygusunun varlığı ile mümkün olmakta, hasta ve hekimi arasında gelişen güven duygusunun tedavinin sağlayacağı faydaları yükselteceği vurgulanmaktadır (Atıcı, 2007:92).

Hekimin güler yüzlü olması, hastayı etkin bir şekilde dinlemesi karşılaşılan sorunların çözülmesinde son derece önemlidir. Bununla birlikte hastaların da hekimlerine karşı dürüst olması, yanlış bilgi vermemesi, tıbbi tedavi ve tavsiyeleri

yerine getirmesi, hekimini istismar etmemesi de engellerin ortadan kaldırılmasında olumlu etkiye sahip uygulamalar arasında yer almaktadır (Kalender ve Uludağ, 2004:125).

5. HASTA-HEKİM İLİŞKİSİ ve KULLANILAN MODELLER

Hasta ve hekim arasında kurulan ilişkinin ve iletişimin niteliğinin belirlenmesi sürecinde cevaplanması gereken bazı soruların olduğu ifade edilmektedir. Buna göre hekim, hasta, aile ve uygulama ile ilgili değişkenlerin iletişimi nasıl etkilediği ortaya konulmalı, hekimin kişiliği ve yansıması, hastanın tutum, inanç ve tercihlerinin tedavi sürecinde taşıdığı önem, sağlık sektörü ve ödeme sistemine ilişkin düzenlemelerin iletişimi nasıl etkilediği araştırılmalıdır. Bu soruların cevaplarının ülkeden ülkeye, hatta aynı ülke içinde bölgeden bölgeye farklılık göstereceği unutulmamalı, her ülke insanının özüne uygun modellerin benimsenmesine özen gösterilmelidir (Kalender ve Uludağ, 2004:119). Hasta ve hekim ilişkisindeki etkileşimin düzeyinin açıklanmasında kullanılan çeşitli modeller vardır (Büyükkaya vd., 2015:51). Geliştirilen bu modellerin temel amacı, sağlık sektöründe belirlenen hedeflere ulaşma sürecinde sağlıklı hasta ve hekim ilişkisi modelini ortaya çıkartmaktır (Kalender ve Uludağ, 2004:119).

Hasta ve hekim arasındaki ilişki temelde kişiler arası bir ilişki türü olarak kabul edilmektedir. Burgoon ve arkadaşları kişiler arası ilişki modellerini asimetrik, simetrik ve paralel ilişki olmak üzere üçlü bir şekilde sınıflandırmıştır. Buna göre asimetrik ilişki de bir taraf baskın olmakta ve diğer taraf da pasif rolü kabul etmektedir. Asimetrik ilişkide önem kazanan en önemli özellik uzmanlıktır. Simetrik ilişki temelde eşitlik ilkesine dayanmakta, her iki taraf da eşit haklara sahip bir şekilde iletişimi şekillendirmektedir. Paralel ilişki ise, tarafların bazen aktif ve kontrol edebilme yetisine sahip olarak, bazen de pasif olarak davrandığı ilişki türü olarak kabul edilmektedir (Kalender ve Uludağ, 2004:119-120).

Hasta ve hekim arasında uygulanan ilişki modelleri ile bir diğer sınıflandırmada paternalistik (babacıl) model, bilgilendirme modeli ve paylaşım modeli şeklinde yapılmaktadır (Kalender ve Uludağ, 2004:120). Paternalistik modelde hekim ve hasta arasında ilişki bulunmamakta ve hekim hastası adına karar vermektedir (Büyükkaya vd., 2015:51). Bu model babacıl model olarak da adlandırılmakta ve hekim, hastanın ihtiyacı olan tedaviyi belirleme sürecinde kendi becerilerini kullanmakta ve vermiş olduğu kararı hastaya kabul ettirmek için seçici bilgilendirme yöntemini kullanmaktadır. Hastanın özerkliği sadece hekimin kendisi için belirlediği yöntemi onaylamak ile sınırlı kalmaktadır (Kalender ve Uludağ, 2004:120). Paternalistik modelde hekimin hasta için en iyi müdahaleyi yapacağı görüşü ağır basmaktadır (Özer, 2007:15).

Bilgilendirme modelinde hekim hastasını bilgilendirmekle birlikte, kararına müdahale etmemektedir (Büyükkaya vd., 2015:51). Bilimsel veya tüketici modeli olarak da isimlendirilen bu modelde hasta ve hekim etkileşiminin amacı, hekimin bildiklerini hastaya anlatması, hastanın isteğine göre tıbbi yöntemin seçilmesidir. Hekim hastayı sahip olduğu rahatsızlık, tedavi yöntemleri, uygulanan yöntemin faydaları ve olası riskleri konusunda bilgilendirmektedir (Kalender ve Uludağ, 2004:120).

Paylaşım modelinde ise, hekim ve hastasının beraber karar vermesi söz konusu olmaktadır (Büyükkaya vd., 2015:51). Karşılıklı görüşme ve tartışma sonucuna göre hekimin hastaya en iyi tedavi yöntemini önermesi ve onu ikna etmeye çalışması söz konusu olmaktadır (Kalender ve Uludağ, 2004:121). Özellikle son dönemlerde yaşanan gelişmeler, hastaların bilinçlenmesi ve hasta hakları konusunda yapılan düzenlemeler ile birlikte paternalistik modelden uzaklaşma eğilimlerinin artış göstermeye başladığı görülmektedir (Büyükkaya vd., 2015:51). Hasta ve hekim ilişkisinde ideal olanın paylaşımcı model olduğu ve hastanın özerkliğinin korunduğu ifade edilmektedir (Kalender ve Uludağ, 2004:122).

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sağlık sektörünün kendine has özelliklerinden biri de, hizmetin sunumu sırasında hastalar ile yüz yüze ve yoğun ilişkilerin kurulmasıdır. Bu durum, hasta ve sağlık çalışanları arasında etkili bir iletişimin kurulmasını da zorunlu kılmaktadır. Sağlık çalışanları içinde de özellikle tedavi sürecinde aktif rol oynayan hekimin ön plana çıkması, hasta ve hekim ilişkisi ve iletişiminin önemini gündeme getirmiştir.

Hasta ve hekim ilişkisinde etkili bir iletişimden bahsedilebilmesi ve uygulanan tedavinin istenen sonucu vermesi için öncelikle hekimin;

- Hastayı anlayacağı bir dil ve açıklayıcı ifadeler kullanarak bilgilendirmesi,
- tedavi sürecine hastanın katılmasına imkân vermesi ve hasta ile işbirliği yapması,
- hastanın kendini ifade edeceği, sorularını sorabileceği bir güven ortamı yaratması,
- etkin dinleme ve empati yapma becerilerini kullanması ve hastası ile iletişimini üst düzeyde tutması büyük önem taşımaktadır.

Hasta da hekime karşı dürüst olmalı, hastalığı ile ilgili hiçbir detayı saklamamalı, tedavi sürecine uyum göstermeli, hekimin kendisine göstermiş olduğu anlayışın bilincinde olmalı ve sorumluluklarını unutmamalıdır. Bu ilkelere uygun hareket edildiğinde hasta ve hekimi arasında güçlü bir iletişimin kurulacağı ve tedavi sürecinin başarısının da bu durumdan olumlu yönde etkileneceği öngörülmektedir.

7. KAYNAKÇA

- APAYDIN, A. ve YAZDURDIYEV, B. (2007). “Diş Hekimliği Pratiğinde Hekim–Hasta İlişkileri” J. Istanbul Univ Fac. Dentistry, 41: 7-12.
- ATICI, E. (2007). “Hasta-Hekim İlişkisini Etkileyen Unsurlar”, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 33(2): 91-96.
- BÜYÜKKAYA, R., BÜYÜKKAYA, A., ÖZTÜRK, B., YAZGAN, Ö., YAZGAN, S., YAZICI, B. (2015). “Hastaların Radyolojik Tetkikler Hakkında Bilgilendirilme Düzeyleri ve Karşılaşılan Etik ve Tıbbi Sorunlar”, Konuralp Tıp Dergisi, 7(1):50-52.
- GEZERGÜN, A., ŞAHİN, B., TENGİLİMOĞLU, D., DEMİR, C., BAYER, E. (2006). “Hastaların Bakış Açısıyla Hekim-Hasta İlişkisi ve İletişimi; Bir Eğitim Hastanesi Örneği”, Sosyal Bilimler Dergisi, 1:129-144.
- KALENDER, A. ve ULUDAĞ, A. (2004). “Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesinde Doktor-Hasta İlişkisinin Rolü”, Amme İdaresi Dergisi, 37:4:117-132.
- KARSAVURAN, S., KAYA, S., AKTURAN, S. (2011). “Hasta-Hekim İletişiminde Güven: Bir Genel Cerrahi Polikliniği Örneği”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 14(2):185-212.
- ÖZER, O. (2007). Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Polikliniklerine Başvuran Hastalarla Yapılan Anket Çalışması İle Hasta-Hekim İletişiminin İncelenmesi, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Koordinatörlüğü, Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- ÖZŞEKER, F., AKKAYA, E., DİLEK, İ., DAMADOĞLU, E. (2004). “Tüberküloz Hastalarının Tedaviye Uyumu”, Solunum Hastalıkları, 15:109-115.
- ULUOĞLU, C., ŞAHİN, F., YÜCE, S., YAMAÇ, D., GÜNEY, H.Z., YALINAY, Ç.M., TEKİN, E., ÇAKIR, N., DURSUN, A., TUNAOĞLU, F.S. (2007). “Temel İletişim Becerileri: Amaç ve Öğrenim Hedefleri Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Dönem I Uygulamaları”, Tıp Eğitimi Dünyası, 24: 39- 45.

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE ÖRGÜTSEL GÜVEN VE OLASI ETKİLERİ

Doç. Dr. Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet: Güven, iş birliği ve dayanışmanın temel öğelerinden biridir. Bu nedenle birbirinden farklı birçok disiplin tarafından incelenmektedir. Güven kavramı başlıca iki şekilde ele alınmaktadır: Kişiye yönelik güven ve örgüte yönelik güven. Bunun dışında kuruma güven, yöneticiye güven ve çalışma arkadaşlarına güven gibi bazı sınıflandırmalar da söz konusudur. Sağlık sektöründe de özellikle çalışanlar açısından örgütsel güvenin önem kazandığı görülmektedir. Bunun sebebi, örgütsel güvenin sağlık hizmetinin kalitesini ve verimliliğini etkilemesidir. Örgütsel güven sayesinde çatışmalar önlenmekte, etkili iletişim, ekip ruhu ve çalışanların morali yükselmektedir. Sağladığı bu yararlar bağli olarak da örgütlerde örgütsel güvene duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle çalışmada öncelikle güven, örgütsel güven, örgütsel güvenin alt boyutları ve olası faydaları açıklanacaktır. Sonrasında ise bütün bunlara ek olarak örgütsel güvenin sağlık sektöründeki yansımalarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Güven, örgütsel güven, sağlık sektörü ve sağlık sektöründe örgütsel güven.

Organizational Safety in Health Sector and Potential Effects

Abstract: Trust is one of the basic elements of cooperation and solidarity. Therefore, it is examined by many different disciplines. The concept of trust is deal with in two ways: Trust towards the individual and trust towards the organization. Apart from this, there are some classifications such as trust in the organization, trust in the manager and trust in colleagues. In the health sector, it is seen that organizational trust has gained importance especially for the employees. The reason of this organizational trust affects the quality and efficiency of health services. Through organizational trust, conflicts are avoided, effective communication, team spirit and employee morale is rising. Due to these benefits, the need for organizational trust is increasing day by day. Based on these thoughts, firstly, trust, organizational trust, sub-dimensions and possible benefits of organizational trust will be explained in this study. After all,

in addition to all these, the reflections of organizational trust in health sector will be mentioned.

Keywords: Trust, organizational trust, health sector and organizational trust in the health sector.

1. GİRİŞ

Dinamik atmosferi ve çalışanların artan otonomi seviyesine bağlı olarak iş yaşamının doğasının her geçen gün değiştiği ifade edilmektedir. Bu durum zaman içinde örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel güven gibi bazı kavramların önem kazanmasına neden olmuştur. İnsan ilişkilerinin varlığı kadar eskiye dayanan güven olgusu, gerek felsefe gerekse sosyal bilimler tarafından ele alınarak incelenmiş ve sosyal hayatta oluşacak karmaşanın önlenmesinde önemli bir anahtar öge olarak kabul edilmiştir. Zaman içerisinde de bu kavramın örgütsel düzeydeki etkilerinin incelenmesi düşüncesinden hareketle de örgütsel güven kavramının ele alınması gündeme gelmiştir (Tokgöz ve Seymen, 2013:61).

Örgütsel davranış ile beraber özellikle son dönemlerde üzerinde sıkça durulmaya başlayan konulardan biri olan örgütsel güven, en yalın ifadesi ile örgütün güvenilirliğine ilişkin olarak çalışanların sahip olduğu algılama şeklinde tanımlanmaktadır (Batı ve Tutar, 2016:35,37). Literatürde örgütsel güven kavramının açıklanmasına yönelik olarak farklı boyutlardan yararlanıldığı görülmekte ve örgütsel güven ortamında çalışanlar tarafından örgütün yürütmüş olduğu faaliyetlerinde iyi niyetli ve dürüst yaklaşımlar sergileyeceğine inanılmaktadır (Bağcı ve Akbaş, 2016: 157).

Sağlık sektörü açısından da üretilen sağlık hizmetinin kalitesinin, kurulacak olan etkili iletişimin ve ekip çalışmasının örgütsel güven ortamından beslendiği düşünüldüğünde, konunun önemi çok daha rahat anlaşılmaktadır. Bu düşünceler çerçevesinde hazırlanan çalışmada öncelikle güven, örgütsel güven, örgütsel güvenin alt boyutları ve olası faydaları açıklanacak ve sonrasında da örgütsel güvenin sağlık sektöründeki yansımalarına yer verilecektir.

2. GÜVEN VE ÖRGÜTSEL GÜVEN KAVRAMLARI

Güven, bağlılık ile etkileşim halinde olan ve bir bireyin bir başka bireyden olumlu yönde tavırlar ve davranışlar beklediği, bireylerarası ilişkileri içeren psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır. Güven kavramı itimat etme, kuşku duymama, bağlanma, karşı tarafın yapıcı yaklaşımlar sergileyeceğine inanma şeklinde de açıklanmaktadır (Arslan, 2015:3-4).

Güven; psikoloji, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, örgütsel davranış, politika, tarih ve yönetim gibi birçok disiplin tarafından incelenen kavramlardan biri olarak nitelendirilmektedir. Bu kavram, bireylerarası işbirliği ve dayanışma açısından önemli bir unsur olarak kabul edilmekte ve istikrarın yakalanmasında büyük bir önem taşımaktadır. Güven, karşılıklı ilişki içinde bulunan tarafların, doğru kararlar alınacağına ve etik ilkelere uygun davranılacağına ilişkin beklentisi ve inancı şeklinde de açıklanmaktadır (Halıcı vd., 2015:181).

Çağdaş örgüt ve yönetim kuramlarının insan ögesine verdiği önem çerçevesinde, örgütsel güven kavramının giderek popüler ve dikkat çeken konulardan biri olduğuna işaret edilmektedir. Örgütsel güven, çalışanın üyesi olduğu örgütün gerçekleştireceği uygulamalardan ve yöneticisinin sözlerinden ve davranışlarından emin olma düzeyi şeklinde açıklanmaktadır. Örgütsel güven çalışanların örgütün hedeflerini ve değerlerini benimsemeleri olarak da ifade edilmekte, örgüte duygusal olarak bağlanmayı ve örgüt üyelerinin niyetlerine ve eylemlerine ilişkin olumlu beklentiler beslemeyi de içermektedir (Arslan ve Esatoğlu, 2017:317).

Çalışanların karar alma süreçlerine katılmalarının, otonomi seviyelerinin yükselmesinin, sorumluluk ve yetki alanlarının genişlemesinin ve çift yönlü bir bilgi akışı sayesinde etkin bir iletişimi gerçekleştirmelerinin, örgütsel güven ortamının oluşmasına önemli düzeyde katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (Halıcı vd., 2015:182).

Bir diğer bakış açısına göre de örgütsel güven, örgüt içinde adaletin sağlanmasını, iyi niyetli ve dürüstlük temeline dayalı davranışlar sergilenmesini, çalışanların yönetim tarafından desteklenmesini, memnuniyetlerine önem verilmesini ve ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsamaktadır. Örgütte güven duygusunun yeşermesi çalışanlar açısından profesyonel hayatın önemli bir ögesi olarak kabul edilmekte, bu nedenle örgütlerde güven duygusunun geliştirilmesine ve çalışanlar arasında güven duygusunun yerleştirilmesine özen gösterilmektedir (Aydan ve Kaya, 2018:204-205).

3. ÖRGÜTSEL GÜVENİN ALT BOYUTLARI VE OLASI FAYDALARI

Literatürde örgütsel güvenin boyutlarına ilişkin olarak; çalışma arkadaşlarına güven, yöneticiye güven ve örgüte güven olmak üzere üçlü bir sınıflandırmanın yapıldığı görülmektedir (Gün ve Söyük, 2017:42; Tokgöz ve Seymen, 2013:62-63). **Çalışma arkadaşlarına güven;** çalışanların diğer örgüt üyelerine yönelik hissettiği bağlılık duygusunu ve onlar ile özdeşleşmesini ifade etmektedir. Çalışma arkadaşlarına güven duyan çalışanların işlerine gelmekten mutlu oldukları, güler yüzlü bir şekilde faaliyetlerini sürdürdükleri ve yaratıcı çalışmalara imza attıkları görülmektedir

(Gün ve Söyük, 2017:42). Çalışanların çalışma arkadaşlarına güvenmeleri için onların iyi niyetli ve güvenilir olduklarını hissetmeleri gereklidir. Bu ortam yakalandığında bilgi paylaşımı başlamakta ve çalışanlar birbirlerini kontrol etmekten vazgeçmektedir (Tokgöz ve Seymen, 2013:63). **Yöneticiye güven** kavramı açıklanırken, yöneticilerin örgüt ile çalışanlar arasında üstlenmiş oldukları köprü görevinden yola çıkılmaktadır. Örgütün amacı, hedefleri, benimsediği politikalar ve mevcut faaliyetlerine ilişkin bilgiler yöneticiler tarafından çalışanlara aktarılmaktadır. Bu nedenle yöneticiye güven, aynı zamanda örgüte güven durumunu yakından etkilemekte ve bu hususta yöneticilere önemli sorumluluklar düşmektedir (Gün ve Söyük, 2017:42). Örgüt ortamında çalışanlar ve yöneticiler arasında sürekli bir iletişimin olması, yöneticinin örgütün bir temsilcisi olarak algılanması ve buna bağlı olarak da yöneticinin tutarlı davranışlar göstermesi beklenmektedir. Yöneticilerin çalışanlara ilgi göstermesi, davranışları ve söylemleri arasında uyumu yakalaması bu boyuta ilişkin güven duygusunun yükselmesini sağlayacaktır (Tokgöz ve Seymen, 2013:63). Bunların dışında yöneticinin kişisel becerisi ve yönetsel etkinliği de yöneticiye duyulan güven duygusunu etkilemektedir (Halıcı vd., 2015:183). **Örgüte güven** ise; çalışanların karşılaşmış oldukları riskli ya da belirsizlik içeren durumlara ilişkin olarak örgütün verdiği sözleri yerine getireceğine ve tutarlı davranışlar sergileyeceğine ilişkin sahip oldukları inancı tanımlamaktadır (Gün ve Söyük, 2017:42). Örgüte güven duygusunun yerleşmesi için; çalışanların görev tanımlarının açık ve net olarak belirlenmesi, örgütün amaçlarına ilişkin yeterli bilgi akışının sağlanması, iletişimin doğru ve zamanında yapılması ve örgütün bir vizyonunun olması gerekmektedir (Tokgöz ve Seymen, 2013:63).

Örgütlerde istikrarlı bir güven ortamının yakalanması birçok faydayı da beraberinde getirmektedir. Buna göre yöneticilerin çalışanları değişime yönlendirmeleri mümkün olabilecek, geleneksel davranış kalıplarından sıyrılan çalışanların değişime direnç göstermeleri ortadan kalkacak ve yenilikleri benimsemeleri daha kolay olacaktır. Örgütsel güven, çalışanların düşüncelerini açıklamalarına olanak sağlayacağı için bilgi paylaşımı gerçekleşecek, işbirliği içinde hareket edilme fırsatı doğacak ve bu sayede önemli problemlerin çözülmesi için imkân yaratılacaktır. Güven ortamına bağlı olarak örgüt kültürünün gelişimi mümkün olabilecek, iletişim kanalları açık olacak, şüphe ve çekinme ortadan kalkacak ve gönüllülük esaslı yaklaşımlar sergilenenecektir. Yüksek güven düzeyine sahip olan örgütlerde çalışanların işten ayrılma ve işe devamsızlık yapma durumları ortadan kalkacak, çalışanların yüksek moral ile faaliyetlerini sürdürmeleri mümkün olacak, örgütsel adalet düzeyi yükselecek, çatışma ve iş stresi azalacak, karar verme sürecine katılım gerçekleşecek, çalışanlar arası paylaşım, ekip ruhu ve ekip çalışması gelişecektir. Bu sayede etkin bir iletişim süreci

yakalanacak ve problem çözme becerisi artacak, çalışanlarda tükenmişlik sendromu azalacak, daha yaratıcı ve verimli çalışma imkânı doğacaktır. Örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında var olduğu düşünülen doğru orantıya bağlı olarak da, örgütsel bağlılık ve vatandaşlık davranışında yükselme görülecektir (Halıcı vd., 2015:183-185).

4. SAĞLIK SEKTÖRÜNDE ÖRGÜTSEL GÜVEN VE YANSIMALARI

Sağlık sektörü farklı uzmanlaşma seviyesine sahip çalışanların bir arada bulundukları ve kendine has özellikleri olan bir sektördür. Sağlık sektörü çalışanlarının hem çalıştıkları örgüte hem de diğer çalışanlara güvenmeleri, çalışan performansının, iş doyumunun, örgütsel bağlılığın, örgütsel vatandaşlık davranışının ve işe adanmışlığın yükselmesini sağlayacaktır. Çalışanların gerek birbirleri gerekse yöneticileri ile kurmuş oldukları etkili iletişim sayesinde memnuniyetleri yükselecek ve örgütsel çatışmalar azalacaktır. Sağlık çalışanlarının profesyonelce yönetilmelerine ve etkili personel politikalarının oluşmasına imkân veren güven ortamı, sağlık hizmetinin beklenen kalitede ve verimlilikte üretilmesini beraberinde getirecektir. Hastaneler birbirleri ile rekabet edebilecek ve varlıklarını sürdürme sürecinde önemli bir başarı sağlayacaktır. Sağlık sektöründe uygulanan tedavinin başarısında hastalar ile kurulacak güven bağının büyük bir etkisinin bulunduğu da hatırlanması gereken bir diğer önemli husustur. Ancak bu sayede istenen bilgi paylaşımı gerçekleşebilecek ve hasta bakım kalitesinde kayıpların yaşanmasının önüne geçilebilecektir (Halıcı vd., 2015:185). Bu açıdan bakıldığında güven, daha iyi bir sağlık hizmetine erişim için işbirliği içinde hareket eden hasta ve hekim arasında kurulan ilişkinin önemli bir ögesidir (Aydan ve Kaya, 2018:205).

Örgütsel güven düzeyinin yüksek olarak ifade edildiği sağlık hizmeti sunan örgütlerde çalışanların, örgütsel düzeyde gerçekleştirilen uygulamalara ve yöneticilerin sergiledikleri eylemlere yönelik inançları da yükselmektedir (Arslan ve Esatoğlu, 2017:316). Çünkü güven her geçen gün sağlık hizmetlerinin önemli bir parçası haline gelmektedir. Bilgi asimetrisine ve bilimsel ve tıbbi bilginin sahip olduğu uzmanlık niteliğine bağlı olarak da kişilerarası güven ihtiyacında artışlar görülmektedir. Sağlık sektöründe güven kavramı etkili bir iletişim kadar, dürüstlük, mahremiyet, önemseme ve saygı göstermeyi de kapsamaktadır (Aydan ve Kaya, 2018:205).

Örgütsel güven ortamının yakalanamadığı durumlarda ise, sağlık çalışanlarının işgücü devir hızlarında yükselmeler olacak, bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan iş yükünün artması sonucunda da devamsızlık, işe gelmeyi aksatma, çalışan motivasyonunda ve performansında düşme, hasta bakım kalitesinde azalma ve hatalı

uygulamalarda artma gibi problemler ile karşı karşıya kalınacaktır. Bu olumsuzluklardan da görüleceği gibi; sağlık hizmetlerinin toplumun beklentilerine uygun bir şekilde sunulması, sağlık bakım kalitesinin yükseltilmesi, istenmeyen sonuçların önlenmesi, sağlık çalışanlarının işe ilişkin memnuniyetlerinin ve performanslarının yükseltilmesi, işe bağlılıklarının ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının geliştirilmesi sürecinde örgütsel güven ortamının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Sağlık çalışanlarının, çalıştıkları örgüte, yöneticilerine ve çalışma arkadaşlarına güvenmeleri büyük önem taşımaktadır (Halıcı vd., 2015:185-186).

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Örgütsel güven ortamının gelişmesi, örgüt içi uyumun yükselmesine, çalışanların örgüte, yönetime ve çalışma arkadaşlarına yönelik iyi niyet beslemelerine ve olumlu beklentiler içine girmelerine katkı sağlamaktadır. Bu tür bir örgüt yapısına sahip olan örgütlerde, işbirlikçi ve yenilikçi yaklaşımlar sergilenebilmekte, kriz yönetiminde başarılı olunabilmekte, çalışanların birbirlerini anlamaları mümkün olabilmekte ve örgüt içi yıkıcı davranışlardan uzaklaşmaları sağlanabilmektedir.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, örgütsel güven ortamına sahip olunmasının, sağlık sektörü çalışanları, sağlık sektörü çıktıları ve bunlara bağlı olarak da toplumun beklentilerinin karşılanma düzeyi üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle; sağlık kurumlarında örgütsel güven düzeyini etkileyen nedenlerin belirlenmesi ve bu nedenlere ilişkin bazı düzenlemeler yapılarak iyileştirme ve gelişme sağlanması ve insan kaynakları yönetimine ilişkin etkili stratejiler uygulanması gerekmektedir. Bu sayede örgütün etkililik ve verimliliği yükselecek, çalışan performansında ve memnuniyetinde artış yaşanacak, çalışanlar kararlara katılma imkânı bulacak, bilgi paylaşımı sayesinde işbirliği ve ekip ruhu içinde çalışma şansı yakalanacak ve örgütsel bağlılık ve dayanışma gelişecektir.

Sağlık sektöründe gelişmelerin izlenmesi, çalışan memnuniyetinin yükseltilmesi ve toplumun beklentilerinin karşılanması sürecinde büyük bir etkiye sahip olan örgütsel güven ortamının yaratılmasında; bütüncül bir bakış açısının, demokratik ve katılımcı bir yönetim yapısının, örgüt yönetimince alınan kararlarda tutarlı olunmasının ve yöneticilerin sözleri ve davranışları arasında uyumun yakalanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sayede hasta bakım kalitesinin yükseleceğine, örgütsel düzeyde saygı ve empatinin gelişeceğine, akılcı kararlar alınacağına, etik ilkelere uygun bir şekilde hareket edileceğine, sorumluluk bilincine sahip bir örgüt kültürü ve pozitif bir örgüt iklimi geliştirileceğine ve sağlık sistemindeki yapısal sorunların aşılacağına inanılmaktadır.

6. KAYNAKÇA

- ARSLAN, D.T. (2015). Hastane İdari Personelinin Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ARSLAN, D.T. ve ESATOĞLU, A.E. (2017). “Hastane İdari Personelinin Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”, İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(2):315-352.
- AYDAN, S. ve KAYA, S. (2018). “Hemşirelerin Etik İklim Algılarının Örgütsel Güven Düzeyleri Üzerindeki Etkisi”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 21(2):199-216.
- BAGCI, Z. ve AKBAŞ, T.T. (2016). “Hemşirelerin Örgütsel Güven Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(5):155-170.
- BATI, G.F. ve TUTAR, E. (2016). “Örgütsel Güven Kavramı, Özellikleri, Yararları”, AREL –Eysad İstanbul Arel Üniversitesi İktisadi-İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2):35-41.
- GÜN, İ. ve SÖYÜK, S. (2017). Sağlık Kuruluşlarında Örgüt İklimi ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki”, ACU Sağlık Bilimleri Dergisi, 1:40-48.
- HALICI, M., SÖYÜK, S., GÜN, İ. (2015). “Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Güven”, Yönetim e Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 13(3):180-197.
- TOKGÖZ, E. ve SEYMEN, O.A. (2013). “Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma”, Öneri, 10(39):61-76.

İSTİHDAMDA CİNSİYET AYRIMI VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ: TÜRKİYE’DE DÜZEY 1 BÖLGELERİNE İLİŞKİN AMPİRİK BİR ANALİZ

Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR

İstanbul Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Ayfer ÖZYILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi

Özet: Sosyo-iktisadi kalkınmanın sağlanmasında erkek işgücü tek başına yeterli olmamakta; kadınların istihdama dahil olmaları ekonomiyi birçok yönden olumlu etkilemektedir. Başta tarım ve hizmetler sektörü olmak üzere bazı sektörlerde önem arz eden kadın istihdamı, iktisadi büyümenin artması ve gelir eşitsizliklerinin azaltılması gibi konularda kritik bir role sahiptir. Ücret eşitsizlikleri, kayıt dışı ekonomi, ücretsiz aile işçiliği, işveren tarafından sürekli işgücü olarak görülmelerinden dolayı erkeklerin tercih edilmeleri başta olmak üzere kadın istihdamını olumsuz etkileyen faktörler, erkeklerin işgücü piyasasında baskın olmalarına neden olmaktadır. Öte kadın ve erkek işgücü arasındaki ücret farklılıkları, istihdam piyasalarında cinsiyet bağlamında eşitsizliklerin oluşmasında önem arz etmekte; eşitsiz istihdam koşulları ise gelir eşitsizliklerinde belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada Türkiye’de 2008-2016 döneminde düzey-1 bölgelerinde hem kadın hem erkek istihdamının bölgesel gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi AR(1) Korelasyonlu Tesadüfi Etkiler Tahmincisi ile ortaya konmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, erkek istihdamındaki artış gelir eşitsizliklerini artırmakta; kadın istihdamındaki artış azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, kadın istihdamı, gelir eşitsizliği, cinsiyet eşitsizliği, gini

Gender Discrimination in Employment and Income Inequality: An Empirical Analysis of NUTS 1 Region in Turkey

Abstract: Male labor force alone is not enough in socio-economic development; women's participation in employment positively affects the economy from many perspectives. Female employment, which is important in some sectors, especially agriculture and service, has a critical role in both economic growth and inequality reduction. Factors such as wage inequality,

underground economy, unpaid family workers, preferring male because they are considered as permanent labor force by employers that adversely affect female employment causes male to be dominant in the labor market. On the other hand, wage differences between male and female are important in creating gender inequality in employment markets; unequal employment conditions are the determinants of income inequalities. In this context, the effect of both female and male employment on the regional income inequality is demonstrated with Random effects AR(1) model in NUTS 1 region the period of 2008-2016 in Turkey. According to the findings, the increase in male employment increases income inequalities; the increase in female employment reduces inequalities.

Key Words: Employment, female employment, income inequality, gender inequality gini

1. GİRİŞ

İktisadi büyümenin sağlanmasında, üretim faktörlerinin etkin bir biçimde kullanılması ekonomi politikalarının önemli hedeflerinden biridir. Emek stokunun önemli bir kısmını oluşturan kadın emeğinin göz ardı edilmesi, sosyo-iktisadi kalkınmayı olumsuz etkilediği gibi gelir dağılımının kadınlar aleyhine bozulmasına yol açarak birçok sorunu beraberinde getirmektedir (Aytekin, 2014: 3).

Kadının ücretli işgücü olarak istihdama dahil olması sanayi devrimi ile başlamış; devrimin başladığı İngiltere, kadın işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen ilk ülke olarak ön plana çıkmış; söz konusu düzenlemeler zamanla tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Ancak zamanla toplumsal ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalan bu düzenlemeler, I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında, erkek işgücünün silah altına alınmasıyla artan kadın işgücü ihtiyacına paralel olarak daha kapsamlı ele alınmaya başlanmıştır (Kocacık ve Gökkaya, 2005; 197).

Kadınların işgücüne dahil olmasında başta eğitim olmak üzere toplumların sosyo-kültürel yapısı, ücret düzeyi, krizler, evlilik ve istihdama yönelik düzenlemeler belirleyici olan unsurların başında gelmektedir. (Kızılgöl, 2012; Jaumotte; 2003; Önder 2013; Psacharopoulos ve Tzannatos, 1993). Eğitim, kadın işgücünün bir çok sektöre dahil olmasına olanak sağlamakta; bu anlamda kadın istihdamını artırmaktadır. Dünyada 20. yy. boyunca artan eğitim düzeyi, daha fazla kadının işgücüne dahil olmasına yol açmış; kadın istihdamı 1960'larda sonra sürekli artış gösterirken ekonomik durgunluk dönemlerinde de artmaya devam etmiş ve zamanla önemli bir işgücü stokuna dönüşmüştür (Maruani, 2000, akt. Pasqua, 2008).

Artan istihdam koşullarına rağmen ikincil işgücü olarak görülen kadınlar, özellikle işveren tarafından aile sorumlulukları dolayısıyla işe bağlılıklarının düşük

düzeyde olacağı düşüncesi ile daha az tercih edilmekte; işverenler daha düzenli ve sürekli olacağını inandıklarından dolayı erkek işgücüne yönelmektedirler (Ercan ve Özar, 2000: 43). Bunun yanı sıra, daha çok düşük kazançlı ve geçici nitelikteki işlerde talep gören kadın işgücü, özellikle üst düzey kadrolarda yeterince istihdam edilememektedir. Kadınlar, göstermiş oldukları performansa karşın başarı ve liyakatlerine bakılmaksızın terfi almalarını güçleştiren ve üst yönetim ile aralarında kalan, aşılamayan engelleri ifade eden *cam tavan* altında çalışmak durumunda kalmaktadırlar (Mizrahi ve Aracı, 2010: 149)

Genel olarak yetersiz işgücü talebinin yanı sıra düşük ücret, kısıtlı sosyal güvenlik, ücretsiz aile işçiliği gibi birçok eşitsizlikler ile karşı karşıya kalan kadın emeği, özellikle kayıt dışı ekonomide ön plana çıkmakta; bu durum düşük ücretin yanı sıra emeklilikte de kadınlara dezavantaj sağlayarak gelir eşitsizliklerinin derinleşmesine neden olmaktadır. Eğitim, sağlık gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin diğer unsurlarını da etkileyen bu süreç, toplumsal sorunları beraberinde getirmektedir (Aytekin, 2014: 2).

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE KADIN İSTİHDAMI

Sanayileşme ile ön plana çıkmaya başlayan kadın işgücü, hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelere artan işgücü talebine bağlı olarak sürekli bir artış eğilimi göstermektedir. Eğitim düzeyinin yanı sıra toplumların sosyo-kültürel yapılarına bağlı olarak farklılık gösteren kadın işgücü, gelişmiş ülkelerde yüksek düzeylerde iken gelişmekte olan ülkelere farklılık göstermekte; bu durumun oluşmasında kayıt dışı ekonominin yanı sıra kadınlara yönelik toplumsal bakış açısı belirleyici bir rol oynamaktadır.

Türkiye’de kadın istihdamı, 1950’lerden sonra kırdan kente göçlerin hızlandığı kentleşme ile birlikte artış göstermeye başlamıştır. Bu durum, kadın işgücünün sektörel dağılımını da etkilemiş; daha çok tarımda istihdam edilen ve ücretsiz aile işçisi olarak görülen kadınlar, başta hizmet sektörü olmak üzere kimi alanlarda artan oranda işgücüne dahil olmaya başlamışlardır (Berber ve Eser, 2008: 2). Bu çerçevede, Tablo-1’de hem dünyada hem Türkiye’de kadın ve erkek istihdam oranlarına yer verilmektedir.

Tablo-1: Dünyada İstihdam Oranları (%)

Ülkeler	Cinsiyet	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Avustralya	Erkek	70.5	67.4	67.4	68.6	68.9	69.6	69.7	68.2	68.7	68.6	68	67.3	66.7	66.8	66.6	66.8
	Kadın	48.5	49.3	51.2	54	54.7	55.3	55.9	55.6	55.5	55.7	55.6	55.4	55	55.5	55.9	56.4
Avusturya	Erkek		68.5	66.6	62.8	63.4	64.5	64.8	63.6	63.8	63.9	63.6	63.3	62.6	62.4	62.5	62.9
	Kadın		46.6	47.1	48.3	49.1	50	51	51.3	51.6	52	52.4	52.4	52.3	52.4	52.8	53.1
Belçika	Erkek	58.3	56.7	58	56.7	56.4	57	56.9	55.7	55.9	55.5	55.2	54.5	53.9	53.5	54	55
	Kadın	32.4	35.6	39.6	41.3	41.6	42.6	43.3	43.1	43.6	43.7	43.6	43.9	44.3	44.3	44.2	45.3
Kanada	Erkek	69.9	65.4	67.3	67.7	67.6	67.9	68	65.1	65.3	65.7	65.5	65.6	65.4	65.3	64.9	65.4
	Kadın	53.8	52.2	55.4	57.7	58.1	59	59	58.1	57.9	57.8	57.9	58.1	57.6	57.4	57.5	57.9
Şili	Erkek			67.8	66.3	67.5	67.8	67.8	65.4	66.9	68.3	68.2	68	67.3	67.4	66.9	66.7
	Kadın			33.1	35.3	36.5	37.7	39	38.9	41	43.3	44	44.4	45.1	44.9	44.7	45
Çek Cumhuriyeti	Erkek		69	64.7	64.3	64.6	65.5	65.8	64.3	63.7	63.7	63.6	64.1	64.7	65.1	66.1	66.9
	Kadın		49.8	46.2	45.7	46.1	46.4	46.6	45.7	45.1	45.6	45.9	46.7	47.1	48.1	49.4	50.4
Danimarka	Erkek	69.2	68	68.3	67.9	68.7	68.5	69	65.5	63.3	63.1	62.3	61.8	62.2	62.8	63.9	62.7
	Kadın	56	52.5	56.9	57.2	58.2	58.1	58.7	57.4	55.9	55.2	54.6	54.3	54.1	54.1	55.5	54.8
Estonya	Erkek	81.2	66.3	59.4	61.3	66.5	67.9	68.3	59.8	57.2	62.8	65	66.4	67.9	69.9	70.1	72.1
	Kadın	66	52.9	50.6	55.6	57.9	58.6	58.8	55.7	53.8	56.2	57.8	58.7	59.1	61.3	62	63.6
Finlandiya	Erkek	72.2	59.2	64.2	63.9	65.1	65.7	66.7	63.4	63.1	63.8	63.5	62.6	62	61.7	62.3	62.9
	Kadın	63.1	51.7	56.6	58.6	59.4	60.4	60.8	59.8	58.8	59.1	59.3	58.6	58.4	58.1	57.7	58.2
Fransa	Erkek	59.9	56.3	56.7	57.7	57.4	57.7	58	56.8	56.6	56.4	56	55.4	55	54.6	54.7	55.1
	Kadın	40.4	40.7	42.4	45.8	45.9	46.8	47.3	46.9	46.8	46.6	46.7	46.7	46.8	46.8	46.8	46.9
Almanya	Erkek	66.6	63.6	61.6	58.7	59.6	60.7	61.5	61	61.2	62.6	62.7	62.8	62.8	62.6	63.5	63.9
	Kadın	40.8	42.7	45.1	45.5	46.7	47.8	48.5	49.1	49.7	51	51.2	51.9	52.2	52.4	53.5	54
Yunanistan	Erkek	63	60.4	59.9	60.3	60.7	60.8	60.9	59.6	57.2	52.8	48.1	46	45.9	46.8	47.9	49.3
	Kadın	31.3	30.6	33.4	35.6	36.6	36.9	37.5	37.7	36.9	34.4	31.6	30	30.8	31.8	32.4	33.1
Macaristan	Erkek		54.7	56.8	57.4	58	57.8	56.9	55.1	54.2	55	55.7	57.4	60.8	62.7	65	66.9
	Kadın		40	43	44.2	44.4	44.1	43.8	43.1	43.6	43.7	44.9	45.4	48	49.5	51.3	52.1
İzlanda	Erkek		81.4	84.6	83.8	85.3	85.5	84.2	77.4	77.4	77.2	77.8	79.4	80.4	82.4	84.8	83.8
	Kadın		72.3	75.2	75.7	76.1	76.8	75.7	72.7	72.4	72.2	73.3	74.6	74.4	76	77.2	76.6
İrlanda	Erkek	60.4	59.9	71.4	71.3	72.5	72.6	70.4	61.8	58.6	57.1	56.4	58.2	59.6	61.7	62.7	63.3
	Kadın	32.3	34.9	47.6	51.7	52.6	54	53.9	51	49.2	48.5	47.8	48.3	48.5	49.6	51.3	52
İsrail	Erkek	64.1	67.7	62.4	61.6	62.4	63.7	64.7	62.5	63.4	64.3	64.6	65.1	65.4	65.7	65.9	66.1
	Kadın	40.2	46.3	47.8	49.2	49.7	50.9	51.9	52.1	52.9	53.2	54.1	54.6	55.7	55.9	56.4	56.7

İstihdamda Cinsiyet Ayrımı ve Gelir Eşitsizliği

İtalya	Erkek	59.5	57.2	57.2	57.2	57.5	57.5	57.1	55.6	54.7	54.3	53.4	51.9	51.7	52.2	52.8	53.2
	Kadın	29.5	28.1	30.6	34.2	34.8	35	35.4	34.7	34.5	34.7	35	34.5	34.6	34.7	35.3	35.9
Japonya	Erkek	75.8	75.2	72.6	69.9	70	70.2	69.8	68.2	67.7	67.7	67.5	67.5	67.7	67.8	68.1	68.4
	Kadın	49	48.4	47.1	46.3	46.6	46.7	46.5	46.2	46.3	46.3	46.2	47.1	47.6	48.1	48.9	49.8
Kore	Erkek	71.9	74.6	70.8	71.9	71.6	71.7	71.2	70.2	70.3	70.7	71.1	71.1	71.7	71.4	71.2	71.2
	Kadın	46.1	47.6	47	48.6	49	49.1	48.9	47.8	47.9	48.3	48.6	48.9	49.7	50.1	50.3	50.8
Letonya	Erkek			54.6	59	62.6	64.6	63.8	53	50.2	53.1	55.7	57.8	58.6	59.9	59.8	61.2
	Kadın			42.9	45.6	48.7	50.2	51.1	46.8	45.1	45.7	46.8	48	48.2	49.4	50.4	50.9
Litvanya	Erkek			53.6	57.8	57.7	59.4	58.5	51.4	48.9	51.8	53.6	55.8	57.1	58.3	60	60.8
	Kadın			46.8	46.4	47.4	48	47.7	46.6	44.9	45.9	47	47.4	48.9	50	51.9	52.7
Lüksemburg	Erkek	66.9	65	64.9	62.8	58.2	59.1	61.4	63.7	63.3	62.6	62.7	62.7	62.8	61.4	60.4	60.1
	Kadın	32.8	34.3	40.1	43.7	46.3	48	45.2	46.8	47.2	47.1	48.8	49.1	50.4	50.6	50	51.9
Meksika	Erkek		77.8	80	77.6	78	77.6	76.9	74.8	74.5	74.4	74.9	74.6	74.5	74.7	74.7	75
	Kadın		34.4	37.6	39.3	40.5	40.7	40.6	40.5	40.3	40.6	41.7	41.7	41	41.4	41.7	41.4
Hollanda	Erkek	67.3	67	70.9	68.2	68.7	69.9	70.8	69.8	68.3	67.6	67.4	66.1	65.9	65.6	65.8	66.3
	Kadın	39.8	44.7	51.6	52.6	53.5	55.2	56.5	56.7	56.3	56.4	56.4	55.7	54.7	54.5	54.9	55.7
Yeni Zelanda	Erkek	68.1	69.4	69	72.4	72.9	73	72.1	70.1	69.8	69.9	69.1	69.7	70.8	70.7	71.7	73
	Kadın	49.9	52.2	54	58.3	58.7	59.3	59.4	58.3	57.7	58.3	58	58.5	59.5	59.7	61	62
Norveç	Erkek	72.2	71.3	75.2	72.5	73	74	74.9	72.9	71.9	71.5	71.7	71.2	70.9	70.5	69.5	69.1
	Kadın	59.4	61.1	66.7	65.6	66	67.7	69	67.9	66.6	66.6	66.7	66.1	66	65.5	65	64.6
Polonya	Erkek		58.7	54.9	52.4	54.1	56.4	58.6	58.5	57.8	58.3	58.2	58.2	59.2	59.8	60.9	62
	Kadın		43.9	40.7	38.6	39.6	41.5	42.9	43.2	42.8	42.8	42.9	42.8	43.8	44.7	45.3	46.1
Portekiz	Erkek	68.9	62.7	67.6	64.5	64.8	64.6	64.5	61.7	60.7	58.8	56	54.7	55.8	56.3	57.1	59.1
	Kadın	44.9	45.3	50.3	50.5	50.6	50.7	50.9	50	49.2	47.5	46.2	45.3	46.1	46.9	47.5	49
Slovak Cumhuriyeti	Erkek		60.2	55.3	57.8	59.8	61	62.6	60.4	58.8	58.8	59.1	58.6	59.5	60.9	62.1	62.4
	Kadın		44.4	42.8	42.5	43.2	44.2	45.4	43.8	44.3	43.3	43.3	43.6	44.1	45.3	46.9	48.2
Slovenya	Erkek			60	62	62.5	63.7	63	61.6	60.4	58.5	57.8	57.1	57.7	57.8	56.7	59.5
	Kadın			47.9	49.2	49.4	50.2	51	50.5	49.5	48.1	47.3	46	46.7	46.7	47.5	49.8
İspanya	Erkek	61.9	54.3	60.7	64.1	64.8	65	62.6	56.5	54.8	53.3	50.6	49.4	50.3	52	53.3	54.6
	Kadın	25.9	26.1	32.9	41.4	43	44.2	44.4	42.6	42	41.7	40.5	39.6	40	41.1	42.2	43.1
İsveç	Erkek	76.2	66.5	69.6	69.3	70	69.6	69.7	67.1	67.4	68.1	67.9	68.2	68.6	68.8	69	69.9
	Kadın	69.9	61.8	63.9	63.6	64	63.9	63.8	62.2	61.4	62.6	63	63.3	63.8	64.4	65.1	65.7
İsviçre	Erkek		76.8	76	72.2	72.9	73.6	73.3	72.4	71	71.6	71.3	70.8	70.7	70.7	70.9	71.1
	Kadın		53.7	55.8	56.3	56.9	57.2	58.9	58.8	56.9	57.6	58	58.1	58.8	59.2	59.7	59.4
Türkiye	Erkek	73.5	71.8	68.9	63.2	62.9	62.8	62.6	60.7	62.7	65.1	65	65.2	64.8	65	65.1	65.6
	Kadın	31.2	28.7	24.9	20.7	21	21	21.6	22.3	24	25.6	26.3	27.1	26.7	27.5	28	28.9
Birleşik Krallık	Erkek	70.2	64.7	66.9	66.8	66.6	66.7	66.7	64.1	63.6	63.7	63.8	63.6	64.7	64.9	65.8	65.8

	Kadın	49.8	49.5	52.4	53.6	53.8	53.4	53.9	52.9	52.8	52.6	52.6	53.1	54.2	54.6	55.2	55.7
ABD	Erkek	72	70.8	71.9	69.6	70.1	69.8	68.5	64.5	63.7	63.9	64.4	64.4	64.9	65.3	65.8	66
	Kadın	54.3	55.6	57.5	56.2	56.6	56.6	56.2	54.4	53.6	53.2	53.1	53.2	53.5	53.7	54.1	54.6
OECD Ortalaması	Erkek	73.1	69.5	68.8	66.3	66.6	66.8	66.5	64.1	63.8	64	63.9	63.7	64	64.2	64.7	
	Kadın	49.5	47.2	47.5	46.8	47.4	47.8	47.9	47.2	47	47.1	47.2	47.4	47.7	48	48.5	
OECD Dışındaki Ülkeler																	
Brezilya	Erkek				75.7	75.9	75.6	76.4	75.3		74.5	70.1	70.1	69.8	68.4	66.3	65.1
	Kadın				51.1	51.7	51.5	52.1	51.5		50	47	47	47.3	46.8	45.3	45.4
Çin	Erkek			80.1						76.1							
	Kadın			68						61.7							
Kolombiya	Erkek				73.3		71.8	71.8	73.2	74	75.1	75.6	75.5	75.9	76.1	75.4	75.1
	Kadın				43.9		42.7	43.1	45.5	47.2	48.6	50.2	50.6	51	51.7	51.3	50.9
Kosta Rika	Erkek	79.1	77.7	75.9	75.5	75.6	77	74.8	71.5	69.6	67.2	69.2	68.9	69.7	68.3	66.6	67.5
	Kadın	31	33.4	35.8	40.3	40.6	42.4	43.4	41.8	40.8	38.5	43.5	43.8	43.2	42.2	38.9	39.4
Hindistan	Erkek			78.8	79.4	78.3		78.6		77.1		76.1					
	Kadın			32.8	35.5	32.7		29.8		27.7		26.1					
Endonezya	Erkek			79.4	77.8	77.3	76.7	77	77.3	78.1	78.9	79.8	79.3	79.3	78.7	78	78.3
	Kadın			48.2	42.5	41.8	44.3	46.3	46.9	47.7	48.1	49	48.5	48.7	48.5	49	50.1
Rusya	Erkek		65.7	63.8	65.9	66	67.8	68.6	66.9	68	69.2	70.4	70.4	71	71.1	71.6	71.5
	Kadın		52.9	53.8	57.2	57.8	58.9	58.5	57.7	58	59.2	60.1	59.8	60.3	60.1	60.4	60.1
Güney Afrika	Erkek				51.4	52.8	52.2	51.7	48.7	46.7	46.4	46.6	46.6	46.7	47.7	47	46.9
	Kadın				36.2	37.8	37.4	35.6	34.4	32.6	32.8	33	33.9	33.9	34.5	33.8	34.4

Kaynak: OECD, “İşgücü İstatistikleri”, <https://stats.oecd.org/> 02.03.2019

Tablo-1’de istihdam verileri incelendiğinde, 1990 yılından 2017 yılına kadar, kadın istihdamının sürekli bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin yanı sıra geçiş ekonomilerinde de yüksek düzeyde olan kadın istihdamı, OECD ülkeleri dışında Rusya ve Çin’de yüksek oranlara sahiptir. Söz konusu ülkeler arasında kadın ve erkek istihdamı arasındaki farkın en yüksek olduğu ülke Hindistan iken bunu Türkiye izlemektedir. Öte yandan Türkiye, OECD ülkeleri içerisinde kadın istihdamında en düşük düzeye sahip ülkedir.

Tablo-2: Düzey-1 Bölgeleri İstihdam Oranları (%)

BÖLGE ADI	Cinsiyet	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	Erkek	63,2	64,7	64	63,7	63,3	59,7	62,4	65	66,1	66,8	66,4	67,1	68,3	68,4
	Kadın	16,4	17,2	18,3	18,1	19	18,1	19,8	21,4	24,5	26	26,5	27,7	29,3	30,8
Batı Marmara	Erkek	67	69,2	68,8	68	64,4	64,4	65	67,1	66,5	66,2	67	66,7	67,5	69,1
	Kadın	28,1	27,6	27,1	28,6	26,5	27,4	28,9	28,3	29,2	29,9	29,9	31	31,4	32
Ege	Erkek	63,6	62,5	63,1	62,6	61,8	60,3	63,4	66,7	67,1	67,4	66,2	65,5	66,1	66,4
	Kadın	24,8	22,2	22,3	22,6	21,7	23,9	27	30,3	32,3	32,9	31,2	31,7	32,3	32,5
Doğu Marmara	Erkek	63	64,7	64,6	64,8	65,4	62,1	63,2	66,6	66,8	67,6	67,3	67,6	66,3	66,4
	Kadın	20,2	21,2	21,1	21,1	21,5	21,8	23	26,7	26,6	28,8	28	28,8	27,4	28,8
Batı Anadolu	Erkek	60,4	61	61	63,1	63,7	61,8	63,8	65,8	66,4	66,6	66,8	67,9	68	67,8
	Kadın	15,9	15,5	16,5	17,5	20,5	22	22,9	23,1	23,6	24,3	25,5	26,3	26,7	27,6
Akdeniz	Erkek	61,3	62	62,9	63,9	63,3	61,7	64,4	66,3	66,3	64,5	63,8	63,9	63,3	64
	Kadın	17,8	20,5	22,5	23	22,9	23,5	27,8	29,2	27,7	26,8	25	25	26,7	27,4
Orta Anadolu	Erkek	59,6	61,4	60,1	60,8	58,7	57,7	60,5	64,4	65,8	65,8	64,7	65,4	66	65
	Kadın	14,8	17,7	15,5	15	12,5	15,7	19,7	24,2	26	26,1	23,7	25,4	25,2	23,5
Batı Karadeniz	Erkek	63,3	65	66,5	65,6	66,5	65,6	63,5	66,9	64,3	64	64,3	64	64,8	65
	Kadın	30,8	29,7	31,8	32,5	36,2	37	32,7	36,9	34,1	32,3	32,5	33,2	33,8	34,2
Doğu Karadeniz	Erkek	72,2	72,5	69,2	65,9	69,9	68,9	66,1	66,1	63,5	61,8	63,9	64,7	64,6	65,4
	Kadın	51,2	48,6	46,6	45,2	45,7	45,7	43,4	41,9	41,4	34,7	35,9	38	39,5	39,5
Kuzeydoğu Anadolu	Erkek	67,6	67	68,3	65,5	66,8	65,3	66,2	66,9	66,9	68,4	66,5	66,6	65	64,6
	Kadın	32,7	32,4	28,2	26,1	31,9	30,3	30,1	29,2	29,4	33	33,5	33,7	31	29,6
Ortadoğu Anadolu	Erkek	60,2	58,3	58,4	58	58	57,8	60,2	63,9	63,3	63,8	61,6	61,1	59,2	63,5
	Kadın	12,9	15,4	18,5	17	13,6	16,2	19,2	21,8	24,9	27,4	24,3	25,8	24,2	26,2
Güneydoğu A.	Erkek	58,8	56,4	53,7	52,2	52,8	52,3	56	56,6	54,1	56,9	56,7	56,2	56,2	58,1
	Kadın	10,7	7,8	5,7	6,1	9	8,7	11,5	9,1	8,9	13,1	14,2	15,3	15,8	18

Kaynak: TÜİK, “Bölgesel İstatistikler”, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgesel-istatistik/> 01.03.2019

Türkiye’de bölgesel düzeyde kadın ve erkek istihdam oranlarının yer aldığı Tablo-2’ye göre¹, 2004-2017 döneminde kadın istihdamı Doğu Karadeniz ve Kuzey-doğu Anadolu’da düşüş, diğer bölgelerde sürekli bir artış eğilimi göstermektedir. Kadın istihdamında Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz ilk sıralarda yer alırken, Güney-doğu Anadolu en düşük kadın istihdamına sahip bölgedir. İstanbul ve Batı Anadolu ve Ortadoğu Anadolu kadın istihdamında en yüksek artış oranlarına sahipken, en düşük artış Batı Marmara, Batı Karadeniz’dedir. Öte yandan İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara gibi ülkenin görece gelişmiş bölgelerinde kadın istihdamı, yaklaşık olarak benzer oranlara sahiptir.

Tablo-3: İşgücüne Dahil Olmayanların Yıllara Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri (Bin Kişi)

			İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar		Mevsimlik çalışanlar	Ev işleriyle meşgul	Eğitim/ Öğretim	Emekli	Çalışamaz halde	Diğer
Yıllar	Dönem	Toplam	İş bulma ümidi olmayanlar	Diğer ²						
2014	Yıllık	28200	615	1869	94	11589	4470	3827	3922	1814
2015	Yıllık	28176	676	1726	94	11498	4486	4082	3878	1736
2016	Yıllık	28185	658	1762	89	11098	4541	4160	4036	1843
2017	Yıllık	28251	637	1627	85	11133	4467	4366	4009	1926
2018	Ekim	28183	485	1579	116	10917	4491	4640	3986	1968

Kaynak: TÜİK, “İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri”, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> 01.03.2019

2014-2018 döneminde, işgücüne dahil olmama nedenlerinin yer aldığı Tablo-3 incelendiğinde, ev işleriyle meşgul olmanın, işgücüne dahil olmama nedenleri arasında ilk sırada yer aldığı görülmekte; bu durum, Türkiye’de toplumsal yapının kadına yüklediği rolün önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Türkiye’de kadın işgücünün düşük düzeyde olmasında, kadınların ücretsiz aile işçiliği statüsü, belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak ücretsiz aile işçiliğinin zamanla azaldığı; eğitim-öğretim ve emekliliğe dayalı işgücüne dahil olmayanların sayısının ise artış gösterdiği görülmektedir.

¹ Kadın istihdam oranı [15 yaş ve üzeri-%] : Toplam / Kadın
Erkek istihdam oranı [15 yaş ve üzeri-%] : Toplam / Erkek

Tablo-4: Eğitim Durumu ve Meslek Ana Grubuna Göre Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı (2010)

Eğitim durumu	Erkek (Yıllık Ortalama Brüt Ücret, TL)	Kadın (Yıllık Ortalama Brüt Ücret, TL)	Cinsiyete dayalı ücret farkı(%)
İlkokul ve altı	12597.1386	10519.32261	16.5
İlköğretim ve ortaokul	12571.04004	10469.99141	16.7
Lise	15530.58412	13968.58048	10.1
Meslek lisesi	19442.01055	15647.48249	19.5
Yüksekokul ve üstü	33573.933	28184.28518	16.1
Meslek ana grubu			
Yöneticiler	43072.99767	46201.2801	-7.3
Profesyonel meslek mensupları	34548.80789	27861.43016	19.4
Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları	22536.01025	20865.01916	7.4
Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar	19382.85222	18202.56209	6.1
Hizmet ve satış elemanları	13166.50983	12188.17307	7.4
Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	15586.30588	13003.8514	16.6
Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar	13851.49149	10518.16392	24.1
Nitelik gerektirmeyen meslekler	12448.68054	10712.50522	13.9

Kaynak: TÜİK(2010), “Kazanç Yapısı Araştırması”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10718> 01.03.2019

2010 yılı cinsiyete dayalı ücret farklarının yer aldığı Tablo-4’e göre, kadın ve erkek istihdamında eğitim düzeyine göre en fazla ücret farkı %19.5 ile meslek lisesinde iken, en düşük ücret farkı lise düzeyindedir. Meslek grubuna göre, en yüksek ücret farkı %24.1 ile tesis ve makine operatörleri ve montajcılarda iken, en düşük fark %6.1 ile büro hizmetlerinde çalışan elemanlardadır. Ücret farkının kadınlar lehine olduğu tek meslek grubu yöneticiler olup, bu fark -7.3’dür. Yüksek okul ve üstü eğitim düzeyinde ücret farkının %16.1 ile yüksek düzeylerde olduğu görülmektedir.

3. LİTERATÜR

Literatürde kadın istihdamının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi farklılık göstermekte; söz konusu etkinin ne yönde olacağı, işgücüne katılan kadınların yüksek gelirli hanelerde mi yoksa düşük gelirli hanelerde mi yoğunlaştığı (Breen And Salazar, 2010), kadın ve erkek işgücü arasındaki ücret eşitsizlikleri, kadın gelirinin hane halkı kazancı içerisindeki payı ve eşler arasındaki kazanç korelasyonu belirleyici bir rol oynamaktadır (Mastekaasa ve Birkelund, 2011).

Kadın istihdamı, yüksek ve düşük gelirli aileler arasındaki kutuplaşmanın artmasına (Grotti ve Scherer, 2016), çift gelirli ve tek gelirli haneler arasındaki gelir farklılıklarının derinleşmesine (Burtless, 1999) yol açarak gelir eşitsizliklerini artırmaktadır. Öte yandan özellikle evli çiftler bağlamında değerlendirildiğinde, yüksek gelirli hanelerde yer alan kadınların istihdama dahil olması eşitsizliklerin artmasına; düşük gelirli hanelerdeki kadınların istihdamı eşitsizliklerin azalmasına yol açmaktadır (Boca ve Pasqua, 2003).

Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında, Züngün ve Güven (2016) 2004-2015 döneminde Türkiye’de, Grotti ve Scherer (2016) 1980’lerin ortasından 2000’lerin ortasına kadar olan dönemde Danimarka, Almanya, İtalya, İngiltere ve ABD’de, Kollmeyer (2013) 1967–2005 yılları arasında 16 Batı ülkesinde, Mastekaasa ve Birkelund (2011) 1974-2004 döneminde Norveç’de, Harkness (2010) sanayileşmiş 17 OECD ülkesinde, Pasqua (2008) 1994-2001 yılları arasında 15 Avrupa ülkesinde, Boca ve Pasqua (2003) 1977-1998 döneminde İtalya’da, Reed ve Cancian (2001) 1969-1999 döneminde ABD’de, Daviesf (1998) 1968-1990 dönemine ait belirli yıllarda Birleşik Krallık’ta kadın istihdamının hane halkı gelir eşitsizliklerini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Breen ve Salazar (2010) 1979-2000 yılları arasında Birleşik Krallık’ta, Schwartz (2010) 1967-2005 döneminde ABD’de, Burtless (1999) 1979-1996 yılları arasında ABD’de, Karoly ve Burtless (1995) 1959-1989 döneminde ABD’de kadın istihdamının gelir eşitsizliğini artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.

4. MODEL, DEĞİŞKENLER VE BULGULAR

Türkiye’de düzey-1 bölgelerinde kadın ve erkek istihdamının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisine yönelik bu çalışmada bağımlı değişken olarak gini, bağımsız değişken olarak kadın ve erkek istihdamı, kişi başına düşen GSYİH, tarımın GSYİH içerisindeki payı, kamu yatırımlarına yer verilmiştir. Stata 14 paket programları ile oluşturulan analizde kullanılan model aşağıdaki gibidir:

$$LGIN_{it} = \alpha_i + \beta_1 EMPm_{it} + \beta_2 EMPw_{it} + \beta_3 LGDP_{it} + \beta_4 AGR_{it} + \beta_5 INV_{it} + u_{it}$$

GIN: Gini

EMPm: Erkek istihdam oranı

EMPw: Kadın istihdam oranı

LGDP: Kişi başına düşen GSYİH'nın logaritmik değeri (ABD doları)

AGR: Tarımın GSYİH içerisindeki payı

INV: Kamu yatırım oranı

Analizde öncelikle sabit ve rassal etkiler arasında model tercihinin yönelik Hausman testine yer verilmiştir. Hausman test sonuçları Tablo-5'de yer almaktadır.

Tablo-5: Hausman Testi Sonuçları

Değişken	Fe	Re	Fark
EMPm	.0052693	.0053209	-.0000516 .0003447
EMPw	-.0010764	-.0017383	.0006619 .0004248
LGDP	-.1183239	-.0746181	-.0437058 .0078409
AGR	-.1916257	-.251908	.0602823 .0295133
INV	-.1700501	-.0667922	-.1032579 .0122366
Prob: 0.0621			

Hausman test istatistiği olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğundan, H_0 hipotezi reddedilememekte; rassal etkiler modeli tercih edilmektedir.

Tablo-6: Levene, Brown ve Forsythe'nin Heteroskedasite Testi

W0	1.4559846	df(11, 96)	Pr > F = 0.16114778
W50	1.1453169	df(11, 96)	Pr > F = 0.33570383
W10	1.4559846	df(11, 96)	Pr > F = 0.16114778

Değişen varyans sorununa yönelik olarak Levene, Brown ve Forsythe'nin test istatistikleri olasılık değerleri F tablosu ile karşılaştırılarak,

H_0 : Birimlerin varyansları eşittir

şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilememekte; dolayısıyla heteroskadasite sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo-7: Otokorelasyon Sorununa Yönelik Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi

H_0: Otokorelasyon yoktur	
Test İstatistiği	Kritik Değerler
Değiştirilmiş Bhargava et al. Durbin-Watson test istatistiği	1.3847417
Baltagi-Wu LBI test istatistiği	1.7514426

Değiştirilmiş Bhargava et al. Durbin-Watson test istatistiği ve Baltagi-Wu LBI test istatistiği için elde edilen değerler, kritik değer olan 2'den küçük olduğundan dolayı modelde otokorelasyon bulunmaktadır. Modelde sadece otokorelasyon sorunu var olduğundan dolayı, AR(1) korelasyonlu rassaal etkiler modeline yer verilmiştir. Analiz bulgular Tablo-8'de yer almaktadır.

Tablo-8: Analiz Sonuçları

Model: Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (AR(1) Korelasyon)					
Bağımlı Değişken: Gini					
Gözlem Sayısı: 108					
Grup Sayısı: 12					
Within R^2: 0.3119					
Prob: 0.00					
Değişkenler	Katsayı	Stand. Hata	t	P> t 	[95% Güven Aralığı]
EMPm	.0045216	.0013196	3.43	0.001	.0019352 .0071081
EMPw	-.0013124	.0006625	-1.98	0.048	-.0026108 -.000014
LGDP	-.0639408	.0138794	-4.61	0.000	-.0911439 -.0367376
AGR	-.2309285	.0796323	-2.90	0.004	-.387005 -.074852
INV	-.0294038	.0670856	-0.44	0.661	-.1608891 .1020816
CONS	.7258742	.109524	6.63	0.000	.5112112 .9405372

Tahmin sonuçlarına göre, kadın istihdamı ile gini arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulunmaktadır. Buna göre diğer değişkenler sabitken kadın istihdamında 1 puanlık artış giniyi 0.0013 azaltmaktadır. Erkek istihdamı ile gini arasında % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmakta; diğer değişkenler sabitken erkek istihdamında 1 puanlık artış giniyi 0.0045 artırmaktadır. Hem kişi başına düşen GSYİH, hem tarımın GSYİH içerisindeki payı ile gini arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki vardır. Kamu yatırımları ile gini arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

SONUÇ

Kadınların işgücüne dahil olması, iktisadi kalkınmanın yanı sıra sosyo-kültürel anlamda toplumsal gelişimi beraberinde getirmektedir. Ancak kadınlara daha çok ev kadını olarak toplumsal bir rol biçilmesi ve buna bağlı olarak kadınların işgücü piyasalarında işe kabul edilme, terfi ve ücretlendirmede negatif ayrımcılığa maruz kalması, kadın istihdamını olumsuz etkilemektedir.

Hanehalkı gelirini artıran kadın istihdamı, tüketim ve üretim hacminin artmasına yol açmakta; özellikle yoksul ailelerde ek gelir kaynağı sağlayarak hanehalkı refahını olumlu etkilemektedir. Düşük gelirli hanelerde kadın ücret kazancının hane halkı gelirine oransal katkısı, yüksek gelirli hanelere kıyasla daha önemli olup; bu durumun oluşmasında yüksek gelirli hanelerde kadın ücret kazancının toplam servet içerisinde payının önemsiz düzeyde olması belirleyici olmaktadır. Bu nedenle kadın istihdamı, gelir eşitsizliklerinin azaltılmasında önem arz etmektedir.

Çalışmada, Türkiye’de 2008-2016 döneminde Düzey-1 bölgelerinde kadın ve erkek istihdamının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi AR(1) Korelasyonlu Tesadüfi Etkiler Tahminci ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, kadın istihdamındaki artış gelir eşitsizliklerini azaltırken; erkek istihdamı artırmaktadır. Bunun yanı sıra hem kişi başına düşen GSYİH hem tarımın GSYİH içerisindeki payı arttıkça gelir eşitsizliği azalmaktadır. Kamu yatırımları ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Kaynakça

- AYTEKİN, B. (2014). “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Kuramı: Türkiye’de Kadın Emeginin Etkinlik Çözümlemesi, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- BERBER, M. ve ESER, B.Y. (2008). “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”, *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(2): 1-16.
- BREEN, R. and SALAZAR, L. (2010). “Has Increased Women’s Educational Attainment Lead to Greater Earnings Inequality in the United Kingdom? A Multivariate decomposition Analysis”, *European Sociological Review*, 26, 143–157.
- BURTLESS, G. (1999). “Effects of Growing Wage Disparities and Changing Family Composition on the US Income Distribution”, *European Economic Review*, 43(4-6): 853-865.
- ÇINAR M. (1994). “Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Home- Working Women in Istanbul, Turkey”, *World Development*, 22 (3): 369-380.
- DEL BOCA, D. and PASQUA, S. (2003). “Employment Patterns of Husbands and Wives and Family Income Distribution in Italy (1977–98)”, *Review of Income and Wealth*, 49(2): 221-245.
- ERCAN, F. ve ÖZAR, Ş. (2000). “Emek piyasası teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel bir Bakış”. *Toplum ve Bilim*, 86(2): 22-71.
- HARKNESS, S. (2010). “The Contribution of Women's Employment and Earnings to Household Income Inequality: a Cross-Country Analysis”, *LIS Working Paper*, No. 531.
- JAUMOTTE F. (2003). *Female Labour Force Participation: Past Trends and Main Determinants in OECD Countries*, OECD Economics Department Working Papers, No.376.
- KAROLY L. A. and BURTLESS G. (1995). “Demographic Change, Rising Earnings Inequality and the Distribution of Personal Well-Being 1959-1989”, *Demography*, 32, 379-405
- KIZILGÖL A.Ö. (2012). “Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1): 88-101.
- KOCACIK F. ve GÖKKAYA V.B. (2005). “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1): 195 – 219.

- KOLLMEYER, C. (2012). “Family Structure, Female Employment, and National Income Inequality: A Cross-national Study of 16 Western Countries”, *European Sociological Review*, 29(4): 816-827.
- MASTEKAASA, A. and BIRKELUND, G.E. (2011). “The Equalizing Effect of Wives’ Earnings on Inequalities in Earnings among Households Norway 1974–2004”, *European Societies*, 13(2): 213–237.
- MİZRAHİ, R. ve ARACI, H. (2010). “Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1): 149-156.
- OECD, “Cinsiyete Dayalı Ücret Eşitsizliği İstatistikleri”, <https://stats.oecd.org/02.03.2019>
- OECD, “İşgücü İstatistikleri”, <https://stats.oecd.org/02.03.2019>
- ÖNDER N. (2013). “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1): 35-61.
- PASQUA, S. (2008). “Wives’ Work and Income Distribution in the European Countries”, *The European Journal of Comparative Economics*, 5(2): 197-226.
- PSACHAROPOULOS G. and TZANNATOS Z. (1993). “Economic and Demographic Effects on Working Women in Latin America”, *Journal Of Population Economics*, 6(4): 293-315
- REED, D. and CANCIAN, M. (2001). “Sources of Inequality: Measuring the Contributions of Income Sources to Rising Family Income Inequality”, *Review of Income and Wealth*, 47(3): 321–333.
- SCHWARTZ, C. R. (2010). “Earnings Inequality and the Changing Association Between Spouses Earnings”, *American Journal of Sociology*, 115(5): 1524-1557.
- TÜİK, “Bölgesel İstatistikler”, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/01.03.2019>
- TÜİK, “İşgücü İstatistikleri”, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> 01.03.2019
- TÜİK, Kazanç Yapısı Araştırması, 2010, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10718> 01.03.2019
- ZÜNGÜN, D. ve GÜVEN, E. T. A. (2016). “A Practical Solution for a Developing Country Related to Income Inequality: Supporting Women’s Employment”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4): 1-22.

C- EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI

KADIN VE ERKEK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE: YASAK ELMA DİZİSİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Funda ERZURUM

Anadolu Üniversitesi

Özet: Televizyon yayınları arasında en çok ilgi gören ve izlenen, ayrıca en çok kar getiren program türünü son yıllarda yerli diziler oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin yansıtıldığı ve temsil edildiği ayrıca pekiştirildiği bir program türü olan yerli diziler, egemen ideolojileri desteklemekte ve ataerkil değerleri, oluşturulan kodlarla yaymaktadır. Böylece kadın ve erkek karakterlerin rolleri egemen ideolojiye göre oluşturulmakta ve pekiştirilerek kalıplaşmaktadır. Bu çalışma, betimleyici analiz yoluyla kadın ve erkek kimliklerinin ve ilişkilerinin prime-time’da yüksek rating oranına ulaşan Yasak Elma dizisinde nasıl sunulduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmada betimsel analizle birlikte 5 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği yöntemi kullanılarak katılımcıların kadın ve erkek karakterleri ve aralarındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdikleri ve dizilerin izleyici tarafından hangi motivasyonlarla izlendiği ve hangi doyumların elde edildiği de sorgulanmıştır. Yapılan çözümleme ve görüşmeler sonucunda kadının ve erkeğin televizyondaki temsilinin geleneksel/ataerkil düzeyden öteye gitmediği, kadın ve erkeğin aile içinde toplumsal cinsiyet rollerine uygun portrelerle temsil edildikleri tespitinde bulunmak yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Televizyon, Dizi, Yasak Elma, Toplumsal Cinsiyet , Kullanımlar ve Doyumlar

Women and Men Relations on Television Serials: Yasak Elma Case

Abstract: In recent years , the most popular and profitable television programme genre has become the television series. The domestic series, a program in which gender roles are reflected and represented, are supported by the dominant ideologies and the patriarchal values are disseminated with the created codes. Thus, the roles of the male and female characters are formed according to the dominant ideology and are strengthened and molded. The aim of this study is to reveal how male and female identities and relationships are presented in the Yasak Elma series, which has a high rating in prime-time, through descriptive analysis. In this study, it was also questioned how the participants

evaluated the male and female characters and the relationship between them, and the motivations and the satisfactions of the audiences by using the semi-structured interview technique with 5 participants. The analysis and the interviews has shown it would not be wrong to determine that the representation of men and women on television is not more than traditional/patriarchal levels, and that women and men are represented by portraits in accordance with gender roles in the family. And that there is no significant change in representation of women on television, and specifically on television serials.

Keywords: Television, Serial, Yasak Elma, Gender, Uses and Gratifications.

1 . Giriş

Toplumlar ailelerden oluşan sosyal bir yapıdır. Aile bir kadınla bir erkeğin belli normlar veya kanunlar çerçevesinde bir araya gelmesiyle oluşur. Evlilik, bireylerin, toplumun belirlediği sorumluluklar çerçevesinde birlikte yaşamaya karar vermelerini sağlayan en sağlam ve en eski sosyal bir anlaşmadır (Maden, 1991:493). Evlilik, kültürden kültüre değişmekle birlikte tüm dünyada önemini her dönemde korumuştur. Neslin devamı, sevginin paylaşımı, sosyo-ekonomik koşullar, cinsellik gibi nedenlerden dolayı yapılan evlilik, bir toplumun devamı ve huzuru için her daim önemsenmiştir (Ozankaya, 1986: 281). Kadın ve erkek ilişkileri bugüne dek pek çok çalışmaya ve araştırmaya konu olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşmaya başlayan ve bilginin kitlelere ulaşmasında diğer kitle iletişim araçlarının önüne geçen televizyon, toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş; konuları, yayın saatleri ve program içerikleri ile televizyonlu bir yaşam kültürü oluşturmıştır. Günümüzde hala en etkili kitle iletişim aracı olarak kabul edilen televizyonun, kitlelere yaydığı mesajlarla belli bir hayat tarzı sunması ve korunması gereken geleneksel yapıyı eleştiri dışında bıraktığı gözlenmektedir. Türkiye'de en çok izlenen televizyon program türü dizilerdir. Televizyonun en önemli program türlerinden biri olan dizilerde içinden çıkılan toplumun yaşadığı deneyimlerinden, gelenek ve göreneklerinden izler görmek mümkündür. Televizyon dizileri temsil üzerine kurulduğu için kadınlık ve erkeklik her bölümde yeniden kurulmaktadır. Bu süreçte de kadına ve erkeğe yönelik pek çok imge yüklenmekte ve yinelenmektedir. Televizyonda yayınlanan metinler aracılığıyla izleyiciye her gün binlerce mesaj gönderilir, bu mesajlar çoğu zaman fark edilmeden kaybolursa da ortak bir kültür yaratır. Varolan kültürün sürdürülmesinde de televizyon önemli bir fonksiyona sahiptir. Televizyon iletileri, kültürel anlamda statükoyu korur ayrıca değişim ve büyümeyi engelleyebilir (Burton, 1995: 84).

Medya aracılığıyla kurulan kadın kimlikleri giderek artan bir biçimde erkek egemen cinsellik söylemi içinde tanımlanmaktadır. Bu söylem kadını pasif, kolayca elde edilebilir çeşitli amaçlar için kullanılabilir bir cinsel haz nesnesine dönüştürmektedir. Kadının televizyon metinlerinde özellikle de dizilerde ağırlıklı olarak aile bireyi rolüyle, erkeğin ise ev dışındaki rolleriyle temsili, cinsiyetçi yaklaşımı açığa çıkarmaktadır.

2 . Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, “Kişiler kitle iletişim araçları ile ne yapmaktadır?” sorusunu referans alarak ilk kez Psikolog Elihu Katz tarafından dile getirilmiş ve iletişim araştırmalarının işlevsiz bir duruma geldiği inancına tepki olarak ortaya çıkmıştır (Severin ve Tankard, 1994:474). Katz’a göre insanların toplumsal ve psikolojik bazı ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar sonucunda insanlar, kitle iletişim araçlarından ve diğer kaynaklardan bu ihtiyaçlarını giderebilmek için birtakım beklentilere girerler (Yaylagül, 2015: 73-75). Klasik etki araştırmaları kişiyi etken yerine edilgen bir şekilde görmekte olduğu için, kullanımlar doyumlar yaklaşımı 20. yy’ ın ikinci yarısından itibaren etki araştırmalarının yerini almaya başlamıştır. Kullanım ve doyumlar yaklaşımı seyircinin aktifliği ile şekillenir. Bu yaklaşımda seyircinin kitle iletişim araçlarıyla ilişkide hem etkin olduğuna; hem de sözü edilen araçları hangi gereksinimler ışığında nasıl kullanacağını kararını verebilme yetkisine sahip olduğuna inanılır (Güngör, 2016:333).

Katz ve Blumler’e göre, insanlar günlük hayatta ortaya çıkan ihtiyaçlarını çok çeşitli yollardan giderirler. Kitle iletişim araçları da bunlardan biridir. İnsanlar bu araçlardan kendi istekleri ile aktif olarak faydalanırlar. Buna göre kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, iletişim araçlarının kullanımını, ihtiyaç giderimi ve gerilim süreci olarak belirtmekte ve seyircileri de aktif, etkiye tepki veren ve kişisel arzularına göre seçim yapan bireyler olarak görmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 780-812.).

Kitle iletişim araştırmalarından kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde izleyicilerin televizyondan beklentileri olduğu varsayılır. Beklentilerin karşılanacağı oranda, izleyicilerin programa ilgi göstereceği ve dolayısıyla programın başarılı olacağı açıktır. Bu yaklaşım çerçevesinde yapılan araştırmalara göre, televizyon izleyicilerinin üç temel beklentisi öne çıkmaktadır:

1- İzleyici içinde yaşadığı toplum ve dünyada olan bitenler hakkında bilgilenmek ister. İzleyici bu bağlamda haberleri izleyebileceği gibi, bir çok kurmaca diziyi de gerçeği araştırmak amacıyla kullanır. (Bilişsel Beklenti)

2- İnsanlar günlük yaşamın sıkıntılarından kaçmak için, müzik, güldürü gibi eğlence içerikli yapımları izlemektedirler. (Duygusal Beklenti)

3- İnsanlar toplumda kendilerine benzer bireylerin olduğunu, dolayısıyla yalnız olmadığını bilmek ister. (Kişisel Kimlik)

İzleyicilerin bu beklentileri doğrultusunda, kitle iletişim araçları da aşağıdaki gereksinimleri karşılamaktadır:

1- Gündelik yaşamın sıkıntılarından kaçma

2- Kişisel ilişkiler, dostluk ve toplumsal yarar gereksinimi

3- Kişisel kimlik gereksinimi ve insanın değerlerinin pekişmesi

4- Çevreyi gözetim altında tutarak, içinde yaşanılan dünya hakkında bilgi sahibi olma (aktaran: Kars, 2003: 10–14).

3 . Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Kadın ve erkek arasında doğuştan gelen biyolojik farklılıklar, kişinin içinde sosyalleştiği topluma bağlı olarak yeniden yorumlanır ve değişime uğrar. Toplum, kadın ve erkeğe farklı davranmakta, onlara farklı özellikler ve sorumluluklar yüklemektedir. Toplumsal cinsiyetin temelinde kadın ve erkek arasında sosyal eşitsizlikler bulunmaktadır. Kadının kamu yaşamına eşit birey ve vatandaş olarak katılması cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yeterli değildir. Kadının aile, eğitim, çalışma ve kitle iletişim araçları gibi toplumsal kurumlar içindeki ikincil konumunun bilinmesi açısından toplumsal cinsiyet kavramı önem taşımaktadır. Bu kurumlar kadınlara ilişkin sosyal olarak tanımlanmış rollerin sürdürülmesinde de etkin bir rol oynamaktadır.

Cinsiyet terimi, kadın erkekliğin biyolojik yönünü ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet (gender) terimi ise, kadın ve erkeklik tanımlarına toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ifade etmektedir; genellikle bireyin biyolojik yapısı ile ilişkisi bulunan psikolojik özelliklerini de içermektedir. Toplumsal cinsiyet, sadece bireyin kendisinde değil, hem sosyal normlarda hem de kurumlarda karışık bir şekilde bulunur. Birey bağlamında cinsiyetçi bireyler, sosyal normlarda kadının ve erkeğin farklı beklentilerle karşılaşması ve kurumsal açıdan uygulamaların cinsiyet temelli olmasında ortaya çıkar (Risman, 2004:433). Ataerkil sistemin belirlediği bu cinsel roller kişileri belli kalıplara sıkıştırarak var olan yeteneklerini sınırlamaktadır. Gerçekte başarılı ve hırslı olmak kadınlar için doğal ve geçerli olduğu kadar, erkekler içinde şefkatli ve anaç olmak son derece beklenir niteliklerdir. Cinsel roller konusunda yapılan araştırmalar da bir insanın değişken derecelerde hem erkek hem de kadın niteliklere sahip olabildiğini göstermiştir (Navaro, 2007: 35). Toplumsal cinsiyet

kadınların doğurganlığı veya erkeklerin fiziksel olarak daha güçlü olmaları gibi bazı biyolojik açıklamaları açık bir biçimde reddeder çünkü toplumsal cinsiyet kadınlar ve erkeklere ilişkin uygun rollerin tamamen toplumsal olarak üretilen kültürel inşaları ifade eder (Scott, 2007: 11). Bir kültürün sosyal normları erkeğin ve kadının nasıl olması, davranışları ve birbiri ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini gösterir.

Navaro (2007: 34) durumu şöyle bir tablo ile özetler:

Tablo 1: Navaro'nun Toplumsal Cinsiyet Sınıflandırması

Kadın için		Erkek için	
Şöyle ol	Böyle olma	Şöyle ol	Böyle olma
Edilgen	Etkin	Etkin	Edilgen
Yumuşak	Sert	Sert	Yumuşak
Uyum gösteren	Hükmeden	Hükmeden	Uyum gösteren
Güçsüz	Güçlü	Güçlü	Güçsüz
Kabullenici	Yargılayıcı	Yargılayıcı	Kabullenici
Kararsız	Kararlı	Kararlı	Kararsız
Başarı peşinde koşmayan	Başarılı	Başarılı	Başarısız
Bağımlı	Bağımsız	Bağımsız	Bağımlı
	Hırslı	Hırslı	
Çaresiz	Çözüm getiren	Çözüm getiren	Çaresiz

Toplum içinde ve ailede kadına yüklenen roller medyadan topluma ya da toplumdan medyaya yansıtılmaktadır. Medya toplumun kadından beklediği rollere uygun olarak onları sunarak onlara ilişkin bazı kalıplar ve normlar ortaya koyar. Hem geleneksel hem de yeni oluşan kültürel örüntüleri ifade ve dramatize ederek tekrarlayan medya, böylelikle geleneği güçlendirmekte aynı zamanda yeni rol kalıpları konusunda da yol gösterici olmaktadır.

4 . Yöntem

Çalışma betimleyici model kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel yöntemler, ilgilenilen ve araştırılmak istenen problemin mevcut var olan durumunu ortaya koymaya yöneliktir. Bu yöntemlerin en temel özelliği, mevcut durumu kendi

koşulları içerisinde ve olduğu gibi çalışmaktır (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Betimleyici araştırmalar, geniş kitlelerin görüşlerini ve özelliklerini olduğu gibi resmetmeyi hedefleyen çalışmalardır. Bu tür araştırmalarda daha çok “ne, nerede, ne zaman, ne sıklıkta, ne düzeyde, nasıl” gibi soruların cevapları aranır. Bu çalışmalarda araştırmacılar, görüşlerin ve özelliklerin neden kaynaklandığından çok örneklemdeki bireylere göre nasıl dağıldığıyla ilgilenirler. Günümüzde televizyonun en yaygın anlatı formlarından birisi olan televizyon dizilerinin prime-time yayın kuşağındaki önemi birçok açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan birisi, bu anlatıların televizyon kanallarına reklamlar yoluyla maddi getirisi. Bu da rating ölçümleri ile belirlenmektedir. Rating kaygısı ile bu anlatıların toplumun her kesimine yönelme çabası bulunmaktadır. Bunlardan birisi de ailedir. Dizilerin ailece izlenebilmesi, dolayısıyla rating getirisinin yüksek olması için bu dizilerin anlatı yapılarının aile yapısına, aile içindeki davranış ve rollere uygun olmasını gerektirmektedir. Ailenin televizyon dizilerindeki sunumu, toplumdaki inanış ve beklentilere uygun olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Televizyon dizilerinde bu göstergeleri ortaya çıkarmak amacıyla belirlenen sorulara cevap verebilmek için betimsel analiz yöntemine ihtiyaç vardır. Betimsel analiz yaklaşımına göre, elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 224). Çalışmada Fox TV’de iki sezondur yayınlanmakta olan Yasak Elma dizisi ele alınmıştır.

Betimleyici analizle eş zamanlı olarak diziyi izlemekte olan 5 kişi ile de yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeyi kabul eden her katılımcının görüşlerini daha rahat ve samimi ifade edebilmesi için kendileriyle dizinin izlenmesi sırasında ve sonrasında birebir görüşme yapılmıştır. Görüşmede önemli olan, kaynak kişilerin gerçeği söylemek için yeterince güdülenebilmesi ile istenen verilerin eksiksiz alınabilmesidir (Karasar, 2012, s.170). Görüşme öncesinde açık uçlu sorular hazırlanmış, fakat görüşme sırasında o anki koşullara uygun yeni yansız sorular sorulmuştur. Veriler ses kayıt cihazına kaydedilip daha sonra çözümlenmiştir.

Katılımcıların demografik özellikleri:

K 1. 65 Yaşında Emekli, Evli , kendini dışarıda zaman geçiren, birden fazla hobisi ve etkinliği olan olarak tanımlıyor.

K2. 60 Yaşında Emekli, Evli, kendini daha çok evde zaman geçiren, ev içi aktivitelerden keyif alan olarak tanımlıyor.

K3. 40 Yaşında Çalışıyor, Bekar, kendini dışarıda yaşayan, evi neredeyse yatmadan yatmaya kullanan biri olarak tanımlıyor.

E1. 70 Yaşında Emekli, Evli, kendini evde zaman geçirmekten keyif alan olarak tanımlıyor.

E2. 65 Çalışıyor, Emekli, Evli, kendini işten arta kalan zamanı evde geçirmekten keyif alan olarak tanımlıyor.

5 . Bulgular

Türkiye’de 20-25 yıllık bir geçmişe dayanan yerli yapım diziler, bu süre içinde prime-time’ın vazgeçilmez eğlence araçlarından biri haline gelmiştir. Her gün ulusal yayın yapan her televizyon kanalında yayınlanan farklı konuları işleyen ve farklı izleyici kitlelelerini hedefleyen diziler yoğun ilgi görmekte ve geniş kitlelere ulaşmaktadır. Genelde televizyon dizilerinde, özelde Yasak Elma dizisindeki kasın karakterler üreten ve emek veren kadınlar değildir.

Bu dizide kadınlar güzel, şık ve bakımlıdır. Kadın televizyon izleyicisinin tam da olmak istedikleri gibidirler. Tek sorunları aşktır. Ayrılmalar, kavgalar ve entrikalarla dolu olan yaşamlarına rağmen mutludurlar da. Maddi sıkıntıları yoktur. Hayatlarında yer alan her şey özenle seçilmiş, mekânlar son model eşyalarla donatılmıştır. Bu anlamda, kadın izleyicilerin, bu dizileri kendi yaşamlarındaki olumsuzlukları unutmak için izlediklerini düşünmek yanlış olmayacaktır. Televizyon dizilerinin özü kişisel sorunları yansıtmaktır ve dizilerde hareketten çok konuşma, ani tepkiden çok yavaş ilerleme, anlık etkiden çok gecikmiş tepkiler vurgulanmaktadır. Televizyon genelde, bildik karakterlerin ve öykülerin tekrarlanmasına dayanmaktadır. Ancak diziler, bazı duygusal durumların, yaş, karakter, toplumsal ortam ve sınıfsal farklılıklara göre sınıdıldığı, belli bir çeşit tekrarlamayı diğer türlerden daha çok sunmaktadır. Kişisel ilişkiler dizilerin belkemiğidir. Televizyon dizilerinde konuların çok tekrarlanması, onlara farklı etkiler yaratmak için tek bir öğenin değiştirilmesine gereksinme duyulan bir duygusal ilişkiler modeli sunma olanağı vermektedir.

Yasak Elma dizisinin öncelikle adının kaynağından bahsedecek olursak; hiç bir meyve elma gibi söylencelerde, masallarda ve geleneklerde önemli bir rol oynamamıştır. İklim ve çeşit özelliklerinden dolayı yetiştirme alanının çok geniş olması ve yeryüzünün hemen hemen her yerinde yetişmesi bu meyveyi bir simgeye dönüştürmüştür (Karakurt, 2011:26). Elma miti söylencelerde, masallarda hatta dinsel kıssalarda Havva’nın Adem’e yedirdiği bilgi ağacının meyvesi ve insanlığın cennetten

kovulmasına neden olan meyve olarak var olmuş ve kendine sanat eserlerinde, yazın alanında yer bulmuş özel bir meyve olarak geçer. Aslında hiçbir kutsal kitapta, bilgi ağacının elma ağacı olduğuna dair bilgi olmamasına karşın çoklukla yasak meyvenin elma olduğu miti çok yaygın olarak geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Bu ağaç iyiyi ve kötüyü bilme ölçütü sunan bilgi ağacıdır. Adem ve Havva'nın cennetten kovulmasına neden olan bu meyve çoklukla görsellerde yılanın ağzından Havva'yı baştan çıkartmak ve yasak olanı yaptırmak için ona sunulan elma şeklinde tasvir edilir. İlk günahı, ilk yasağı, cennetten kovulmayı sembolize eder.

Elma motifi uluslararası düzeyde bilinen bir masalı da akla getirmektedir; Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler. Masalın belki de en can alıcı noktası kötücül, cadı, büyücü üvey annenin yaşlı bir kadın kılığına girerek, yedi cücelerin ormandaki kulübesinde kendisinden saklanan Pamuk Prenses'e verdiği zehirli kırmızı elmadır. Pamuk Prenses, kendisine yapılan uyarıları, elmanın güzelliği ve baştan çıkarıcılığı karşısında unuttur. Zehirli elmadan bir ısırık aldıktan sonra elma boğazına takılır ve zehirlenip derin bir uykuya dalar, onu bu derin uykudan uyandıracak olan Prens'in öpücüğüdür. Bu bize tıpkı dizinin adının da çağrıştırdığı gibi, Adem ile Havva'nın kendilerine yasaklanan ve bilgi ağacının meyvesi olarak söz konusu edilen elmanın baştan çıkartıcı özelliğini hatırlatır (Akyıldız Ercan, 2017: 1049).

Dizinin ikinci sezonu yayınlanmaktadır, yayınlandığı gün ve zaman diliminde her hafta A, ABC ve Totalde ilk 3 program içerisinde yer almaktadır.

Dizinin yönetmeni Neslihan Yeşilyurt ve senaristleri de Melis Civelek ve Zeynep Soyata'dır.

Dizideki ana karakterlere kısaca bakılırsa:

Talat Bulut (Halit Argun) : Dizi Türkiye'nin en başarılı ve zengin adamlarından biri olan Halit Argun, ailesi ve onun ilişki ağında olanlar üzerine kuruludur. Halit Argun, iyi, çalışkan ve saygın bir iş adamıdır. Tek sorunu çapkınlığıdır. Güzele, gençliğe çok meraklıdır. Yanında hep bakımlı ve güzel bir kadın görmeye alışmıştır. Evli olduğu kadınlara boşanırken tek kuruş vermeyen, mücevherleri bile kendi özel kasasında korumaya alan garantici biridir. Kadınların ilgisi olmadan yaşayamaz ve kadınlar tarafından ilgi görmek ve sevilme ister.

Şevval Sam (Ender Argun/ Çelebi): Sosyetik tanımının sözlükteki gerçek karşılığı ve tam bir cemiyet kadınıdır. Güzelliğinin doruğundayken de Halit Argun gibi çapkın, evli ve milyarder iş adamının yanına sekreter olarak girmeyi başarmıştır. Enerjisi, becerisi, çalışkanlığı ve kadınlığıyla da yıllardır hayalini kurduğu hayata Halit'ten hamile kalarak ve bunu bir süre gizleyerek kavuşmuştur. Paraya ve güce

aşıktır. Ender dizinin entrikacı cadısıdır. Amacına ulaşmak için her yolu dener düşmanı ile bile işbirliği yapar.

Onur Tuna (Alihan Taşdemir) : İstanbul'un en gözde ve en yakışıklı bekarıdır. Gittiği her yerde dikkatleri üzerine toplar. Kadınlar etrafında pervanedir. Mükemmeliyetçidir, asla hata kabul etmez. İşinde acımasızdır, ikinci bir şansı asla vermez. Hayatta değer verdiği ve güvendiği kişiler azdır. Acımasız görünmekten hoşlanır. İnsanların ondan çekinmesini ister. Annesinin babasını başka bir erkekle aldattığına şahit olmuş, babasının bu neden bağlı ölümünün yükü onun kadın erkek ve diğer tüm ilişkilerinin şekillenmesine, panic atak krizleri geçirmesine yol açmıştır. Annesinin birlikte olduğu adama dair tek bildiği kol saatidir. Bu ipucundan yola çıkarak Halit Argun'un nefretinin nesnesi olduğunu düşünürve intikamını alabilmek adına, çok sevdiği ve evlenme planları yaptığı Zeynep Yılmaz'ı terk ederek, Ender Argun Çelebi ile evlenerek ortak planlar kurar. Halit Argun'un eski ortağını ölümü sonrası bıraktığı vasiyetle gelen tıpatıp aynı saatin kendisine ulaşmasına kadar. Dizinin ikinci sezonunda ortaya çıkan bu durum Halit Argun'un annesinin çok yakın arkadaşı olduğu ve aralarında bir ilişki olmadığının ispatı olurken kadın erkek ilişkileri açısından durumu daha da karıştıracaktır. Onun tüm hayatını ve aldığı kararları sorgulamasına neden olur. Kendisi Ender Argun Çelebi'den ayrılıp Zeynep Yılmaz ile evlenmeyi düşünürken Ender Argun Çelebi Taşdemir'in buna hiç niyeti yoktur. O evliliği aşk/ sevgi için yapılmaması gerektiğini, evliliğin bir iş anlaşması olduğunu savunur. Taşdemir soyadını taşımaksa iyi bir markaya sahip olmak anlamını taşımaktadır. Eda Ece (Yıldız Yılmaz / Argun): Genç yaşına rağmen hayatından sıkılmıştır. Ona göre mutluluğun anahtarı zengin bir koca bulup evlenmek ve lüks içinde bir hayat yaşamaktır. Sosyete ve lüks insanlara hayranlık duyar. Yıllar sonra Ender'in teklifiyle hayatının değişebileceğini anlayıp, aklını Halit'i tavlama ve onun karısı olabilmek için kullanacaktır.

Sevda Erginci (Zeynep Yılmaz) : Yıldız'ın iki yaş küçük kız kardeşidir. Yıldız kadar gösterişli ve süslü değildir. Daha doğal, yaşının gerektirdiği gibi olan bir kızıdır. Zeynep'te insanları etkilen şey karakteridir. Dürüst, çalışkan, akıllı, idealisttir. Haksızlığa gelemmez. Karşısında patronu da olsa, ortada bir haksızlık varsa bunu söyler. Lafını esirgemez, korkmaz. Çok akıllı ve beceriklidir.

Şafak Pekdemir (Zehra Argun): Halit'in ilk eşinden olan kızıdır. Halit'in çocuklarının içinde en büyüğü ve çok iyi bir abladır. Her zaman babasının bütün eşlerini kıskanmıştır. Bugüne kadar hiç aşık olmamıştır, içten içe evde kalmış olduğuna inanır. Üvey annesi Yıldız'ın eski kocası Kemal ile evlenir, ve Kemal'in intikam alma planlarına habersizce dahil olur.

Barış Aytaç (Caner Çelebi): Ender'in erkek kardeşidir. Hiçbir vasfı yoktur. Tembeldir. Hazırdan yemeğe bayılır. Kaz gelecek yerden tavuk esirgemez. Kime ne iyilik yapacağını bilir. Kendine çok güvenir ve beğenir. Kendini ve Ender'i elit görür. Komik ve esprilidir.

Nilgün Türksever (Zerrin Taşdemir / Argun): Halit'in ikinci karısı ve Alihan'ın ablasıdır. Onun hayatı Halit'le evlendiği gün başlamış ve onunla boşandığı gün bitmiştir. Zerrin'e göre kendi haricinde herkes Halit'le parası için birliktedir. Yıllar geçse bile Zerrin hep Halit'i ekleyecektir. Köklü ve çok varlıklı bir aileye mensuptur.

İlber Kaboğlu (Erim Argun) : Halit ve Ender'in ergen yaştaki oğludur. Bu aileden bu çocuk nasıl çıkmış dedirtecek kadar olgun, aklı başında, şımarıklık nedir bilmeyen örnek evlattır. Her zaman babacı olacaktır. Herkesle konuşup arkadaş olabilecek bir yapısı vardır. Ailenin kız çocuklarından önde tutulur.

Ayşegül Çınar (Lila Argun): Halit'in Zerrin'den olan kızıdır. Babasına çok düşkündür. Annesinin babasına olan takıntılı aşkını saçma bulur. Sırtının yere gelmeyeceğini çok iyi bilir. Neticede Babası Halit Argun, dayısı Alihan Taşdemir'dir.

Sarp Köroğlu (Kemal): Halit'in Yıldız ile arasını bozmak için çevirmediği dolap, dahil etmediği kişi kalmayan Ender bu defa da farklı bir kozla Halit'in aklını karıştırır. Ender'in planıyla Argun koağına şöför olarak girer ardından Yıldız'ın eski kocası olduğu ve aslında zengin bir işadamı olduğu ortaya çıkar. Dizinin 32. Bölümünde Zehra Argun ile evlenerek hem iş hem de ilişki dengelerini alt üst eder.

Katılımcılara Yasak Elma dizisini ne sıklıkta izledikleri, tekrarlarını izleyip izlemedikleri sorulmuş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır.

K1,K2, E1,ve E2 her hafta izlediklerini K3 ise evde bulunduğu zamanlarda izlediğini, denk gelirse tekrar yayınlarından izlediğini belirtmiştir.

Katılımcılara diziyi yayın gününde izleseler bile tekrarını da izleyip izlemedikleri sorulmuştur, izlemediklerini belirtmişlerdir.

Kaçırdıkları bölümü izlemek için de çaba harcamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan K1, dizinin öncesinde verilen özet kısmının neredeyse dizinin tamamını içerdiği için ekstra bir çaba harcaması gerekmediğini ayrıca belirtmiştir.

Katılımcılara Yasak Elma dizisinin konusunun ne olduğu sorulmuştur, katılımcıların hepsi diziyi takip etikleri için bilgiye sahiptir.

K1. Aldatma, Zenginlik hevesi, mutsuzluk, ahlaki olarak doğru bulmuyorum, ama entrikalar heyecan katıyor.

K2. Evler güzel, giysiler güzel, konusu da sosyete yaşamı

K3. Aslında bir sürü diziden izler taşıyor, güç, para, rahat yaşama, bir de Yıldız'da biraz Şeyma'yı görüyorum, yeni neslin kariyer planı el kitabı gibi ama bir yandan da zenginlik mutluluk getirmez de diyebilirim. Sanırım diziyi kafamı yormadığı kalıcı bir konusu olmadığı için izliyorum.

E1. Güç, iktidar, iş hayatının acımasızlığı, aldatma, çok eşlilik

E2. Aldatma, zenginlik, entrika

Katılımcılara Yasak Elma dizisini takip etmelerinin en önemli nedeni sorulduğunda alınan cevaplara göre kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının eğlence, boş vakit geçirme ve rahatlama ihtiyacını doyuma ulaştırmak motivasyonları olduğu görülmüştür.

Katılımcılara dizideki kadın karakterlere ilişkin görüşleri sorulduğunda toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun değerlendirmelere ulaşılmıştır.

Toplumsal başat değerlerini doğal olarak sunan diziler, toplumsal yaşamda sıkça karşılaştığımız cinsiyet kalıplarının devam etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Cinsiyetçi iş bölümü yerli dizilerde de karşımıza çıkmaktadır. Dizilerde kadınlar meslekleri en olursa olsun, aile ya da ev içinde gösterilirler. Bu şekilde ev kadını ve anne nitelikleriyle öne çıkarılırlar. Dizilerde ataerkil yapı içinde sunulan kadın karakterler, var olan geleneksel söylemlerin yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Dizideki kadın karakterler güçlerini erkeklerle olan ilişkilerinde değil de birbirleriyle olan ilişkilerinde ön plana çıkarmakta ve bunu da yine hayatlarında olan erkeklerin soyadlarını kullanarak gerçekleştirmektedirler. Yani sahip oldukları güç kendilerinden değil kocalarından kaynaklanan güç olarak yansıtılmaktadır. Gösterilen güçlü kadın imgesine erkeğin gücü kodlanmakta ve aslında kadın bu gücünü bazen cinsel cazibesiyle, bazen kocasının sözünden çımadığında bazen de iyi bir eş ya da anne rollerini yerine getirdiğinde elde edebilmektedir. Katılımcı yorumlarında da görüldüğü gibi dizide güçlü bir kadın imajından söz ettikten hemen sonra bu güç üzerine genelde olumsuz ifadelerle belirtilen yorumlar yapılmıştır.

K1. Zeynep, çünkü en masum ve ilkeli olan karakter, gerçi evlilik dışı ilişkisi var ama olsun.

K2. Ender, güzel giyiniyor, her sorunun altından kalkabiliyor, pes etmiyor

K3. Ender, Dizideki en güçlü karakter, oyun kurucu

E1. Zeynep, en sempatik ol geliyor neden bilmiyorum

E2. Yıldız, azimli bir kadın, eğitimi eksik, öngörüsü yok ama en azimli o

Katılımcılara dizideki erkek karakterlere ilişkin görüşleri sorulduğunda şöyle bir değerlendirme ortaya çıkmıştır:

Erkeklerin rollerine bakıldığında is güç sahibi oldukları ve çevrelerini yaptıkları işler ve yaşam tarzlarıyla etkiledikleri görülmektedir. Ana erkek karakterlerin hepsi güçlü, başarılı ve hırslıdır. Bu durum toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diziye ve dizide oluşturulan kadın erkek imajına bakışını ortaya koymak amacıyla izleyicilerin en sevdikleri erkek karakterleri nedenleriyle açıklamaları istenmiştir. Aşağıdaki cevaplar alınmıştır.

K1. Kemal, genç, akıllı, hırslı ama zarar vermiyor iyi niyetli, Zehra'yı korumak için çaba gösteriyor. (son bölümde evlenmeleri bunu işaretliyor ancak zaman gösterecek bu katılımcının bakış açısının doğru olup olmadığını)

K2. Halit, karizmatik, zengin ve başarılı.

K3. Caner, dizinin en sempatik karakteri biraz becerikli biraz beceriksiz ama kesinlikle iyi niyetli, yaptığı her şey birileri için kötü sonuçlansa da ablasının kurbanı, bir de hem diyalog hem de monologları iyi...

E1. Kemal, erkekler içinde en iyisi o, zengin ama kibirli değil.

E2. Halit güçlü, bu nedenle en sevdiğim erkek oyuncu o

Geleneksel ideolojide kadının asli görevi ailesine karşıdır. Kadın çalışma hayatına ve sosyal yaşama katılırken aile içi sorumluluklarını da yerine getirmesi beklenir. Bu da kadınları aile içindeki sorumlulukları ve çalışma hayatı arasında bir tercih yapmaya zorlar. Bu tercih genellikle kadının aile içinde çalışmasından yana kullanılır. Kadının çalışma hayatına girmesi, ona artı bir yük getirmekte ve onu kısıtlamaktadır çünkü ev içinde kocanın maddi sorumluluk dışında hiçbir görevi bulunmamaktadır. Ayrıca, kadın için evlenmek, eğitimin önüne geçer, çünkü eğitimi ne olursa olsun, kadının evlenmeden aile dışına çıkıp, tek başına var olması çok da tercih edilmemektedir. Eğitim alır ama bunu da ortalama seviyede tutar, çünkü evleneceği kişiden daha az eğitilmiş olması gerekir (Özbay, 1995:103).

Dizideki ilişkiler ağına toplu olarak bakmak aslında durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Halit Argun

1. Eşi adı bilinmiyor, Zehra Argun Kızı; Zehra önce Ender'in sevgili Sinan'la evleniyor ardından 32. bölümde Yıldız'ın ilk eşi Kemal'le evleniyor. Dizinin belki de en talihsiz kadın karakteri olarak nitelendirilebilir.

2. Eşi Zerrin Taşdemir, Lila Argun kızı; Alihan Taşdemir'in Ablası ; Zerrin ve Alihan'ın annelerinin yakın arkadaşı (Alihan tarafından sevgilisi sanılıyor) Alihan Taşdemir,Zeynep Yılmaz'ın sevgilisi, Ender Argun 'un 2. eşi

3. Eşi Ender Argun, Erim Argun Oğlu; Caner Çelebi kardeşi; Dr. Sinan'ın sevgilisi, Alihan Taşdemir'in ilk eşi

4. Eşi Yıldız Argun, Zeynep Yılmaz ın ablası, Kemal'in ilk eşi

Dizinin karakterleri arasında biraz karışık evlilik dışı ve evlilik sırasında ilişkilerin yaşandığı bir ilişki ağı olduğu dikkat çekmektedir.

Kadının ekranda yer alış biçimi genellikle sistemin, ataerkil düzenin devamını sağlamaya hizmet etmektedir. Bu dizideki kadın erkek ilişkilerine dair durum da bunun yansımasıdır. Erkek birden fazla kadınla eş zamanlı veya ardıl ilişkiler yaşayabilmekte çocuk sahibi olabilmektedir. Boşanmanın gerçekleşmiş olması erkağın kadın üzerindeki hakimiyetinin bitmesi için yeterli değildir. Ancak kadın erkekten gizli olarak veya rızasını almadan başka bir evlilik yaparsa mümkün olmaktadır ancak çocuğunu görmeme bedelini ödeyerek.

6 . Sonuç

Bilinen tarihin en eski dönemlerinde bile erkekler kadınlara hükmetmişler ve bu üstünlüğü sağlamak için önceleri yalnızca kaba kuvvete dayanırken, toplumlar geliştikçe kadınlar üzerindeki kontrollerini meşru kılmak için sosyal gelenekler, yasalar ve dinler yaratarak bunlardan yararlanmışlardır. (Marshall, 1997: 9)

Türkiye'yi toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek arasındaki farklılaşmanın yüksek olduğu ülkelerden biri olarak konumlandırmak yanlış olmayacaktır. Genel olarak, ataerkil toplumların tümü için geçerli olan geleneksel ideolojinin cinsiyetçi işbölümü, kadının toplumsal konumunu öncelikli olarak ev kadını ve anne olarak belirlemiştir. Bu yapılanma kadının ikinci dereceden emek kaynağı olmasına sebebiyet verir, bir anlamda da hazır yiyen olarak konumlandırılmasına yol açar.

Medyanın değiştiriciliği ve dönüştürücülüğü üzerine üretilen bütün söz ve söylemler sonuç olarak kitle iletişim araçlarının önemi konusunda uzlaşmaktadırlar. Medya; kapitalist, ataerkil ve egemen yapının devamını sağlayan önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmekte ve kendine düşen görevleri yerine getirmesi beklenmektedir. Medya metinlerinde yer alan kadınlar her konumda genellikle ikinci plandadırlar ancak gençlerse mutlaka güzeldirler. Çalışıyorlarsa ev işlerini ikinci plana düşürmeyecek geleneksel kadın mesleklerinde çalışıyorlardır. Öncelik hep anneliğe verilmektedir. Böylece kadının birincil görevi annelik olarak belirlenmektedir. İdeal kadının imgesinin altı bu yolla çizilmektedir ve medyada yer alan metinler aracılığıyla toplumda genellikle genel-geçer kurallara göre belirlenmiş olan roller; kadınlara, çocuklara ve erkeklere aktarılmaktadır.

Bu çalışmadan çıkan sonuç, toplumda kadın ve erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rollerinin ve ilişki kalıplarının toplumsal alana yansıdığı ve bu durumun televizyon dizilerinde yeniden üretilerek aktarıldığıdır. Kadın ve erkeğe eşitlik sağlanmasına yönelik çalışmaların bir sonucu olarak ve günümüzde televizyon dünyasında daha çok kadın çalışanın yer almasına, dizinin yönetmen ve senaristlerinin kadın olmasına rağmen dizide olsa eşitliğe yönelen, durumu varolan kalıpların ve örüntülerin dışına taşıyabilecek, değiştirebilecek kodlar verilmemektedir. Babanın veya kocanın evdeki kadına davranışları, erkek çocuğa verilen önem, kadınların güzellikleriyle varolmaları ancak anne olmadıkları sürece kalıcı olmamaları vb kalıplar sürekli tekrarlanmakta ve geleneksel yapı yaşatılmakta, tekrar üretilmektedir.

Diğer dizilerde olduğu gibi Yasak Elma dizisinde de sıkça rastlanan bulgular kadının yerinin evi olduğu, çocuklara anne sevgisi verilmesi gerektiği, babanın hep dışarıda çalışması gerektiği, kadının kocasına veya babasına karşı itaatkar ve saygılı olması gerektiği, ailenin anne, baba ve çocuklardan oluştuğunda gerçek bir aile olabileceği yönündedir. Bu bulgulara dayanarak çıkarılabilecek temel sonuç, Yasak Elma dizisinde toplumsal cinsiyet rollerinin başta aile olmak üzere toplumun her alanında temsil edilmesi ve kadın ile erkeğin rollerinin keskin çizgilerle ayrılmış olduğudur. Dizi aile teması etrafında kurgulanmıştır. Ailenin reisi Halit Argun kesin otoritedir. Kararları sorgulanmaz, sorgulanamaz. Aile içindeki bireylerin rolleri kesin çizgilerle çizilmiştir. Kadınlar ev içinde konumlandırılır, çocuk bakımı, alışveriş ve güzellikle ilgili işlerle uğraşırken gösterilirler. Mesleğiyle sunulan tek kadın Zeynep, eniştesi olan Halit Argun'un inisiyatif kullanmasıyla sekreterlikten yöneticiliğe yükseltilir, çok çalışkan olmasına karşın izleryicinin gözünde verdiği emek hiçleştirilir.

Çalışma yerli bir dizi olan Yasak Elma dizisi ile sınırlandırılmış ve dizilerdeki kadın-erkek ilişkileri bu dizi üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır. Yasak Elma dizisinde toplumsal yapıda görülen, kadının eşitlik arayışı ve iş hayatına girmesi gibi değişimlere rağmen; toplumsal cinsiyet rollerine dair tutum ve inanışlar geleneksel kalıplara uygun olarak yeniden üretilmekte, aile de bu rollere uygun olarak sunulmaktadır. Değişimlerin etkisi neredeyse hiç görülmemektedir ve kadının erkeğe göre ikincil konumunun baskın olarak devam ettirildiği gözlenmektedir. Bu çalışma ile ortaya konan sorunlar sadece ülkemize has bir durum değil, evrensel bir konudur. Kadın imajının, dişilik yönüyle ya da iyi eş-fedakâr anne gibi kadınsı özelliklerle; erkek imajının her an güçlü ve yıkılmaz, kadını aşağı gören karakterde kullanılması değişmelidir. Böylelikle, dizilerde kadınları salt çalışmak için değil, sosyal açıdan kabul edilebilir olmak için meslek sahibi olarak ve bir erkeğin korumasına ihtiyacı olmadan, erkeklerle eşit bir konumda izleme şansına sahip olabileceğimiz gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- AKYILDIZ ERCAN; C. (2017). “Söylencelerde ve Masallarda Elma Sembolü”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017 21(3): 1043-1060.
- ALACAPINAR, F.G. ve SÖNMEZ, V. (2011). Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Anı Yayınevi, Ankara.
- BURTON, G. (1995). Görünenden Fazlası. Alan Yayıncılık, İstanbul.
- ERDOĞAN, İ. & ALEMDAR, K. (2005). Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram Ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Erk Yayıncılık, Ankara.
- GÜNGÖR, N.(2016) İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar, Siyasal Kitap Yayınevi, Ankara.
- KARAKURT, D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü, erişim https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/34/Turk_Soylence_Sozlugu.pdf
- KARASAR, N. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kars, N. (2003). Televizyon Programı Yapalım Herkes İzlesin, Derin Yayınları, İstanbul.
- KUTLU, A. (2010). Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Açısından Kadının Sunumu: Kanal D’de Yayınlanan Yaprak Dökümü Dizisinde Kadın Karakterler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo-Televizyon- Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.
- MADEN, A. (1991). Türk Aile Ansiklopedisi , c. 2., s. 493, “Evlenme ve Evlenme Şekilleri Türk Aile Şekilleri”, Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
- MARSHALL,T. (1997). Hükmeden Erkek, Boyun Eğen Kadın. Altın Kitaplar, İstanbul.
- NAVARO, L. (2007). Tapınağın Öbür Yüzü: Bağlılık ve Bağımlılık Üzerine, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- OZANKAYA, Ö. (1986). Toplumbilim. Tekin Yayınları, İstanbul.
- ÖZBAY, F. (1995). “Changes in Women’s Activities both Inside and Outside Home”, Women in Modern Turkish Society. Der. Şirin Tekeli. Zed Books, London.
- RISMAN, B.J. (2004) Gender as a social structure: Theory wrestling with activism. Gender and Society 18(4): 429–51.
- SCOTT, J. W. (2007) . Toplumsal Cinsiyet: Faydalı bir Tarihsel Analiz Kategorisi, Agora Kitaplığı, İstanbul.

SEVERIN, W.J. Ve TANKARD, J.W. (1994). İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

YAYLAGÜL, L. (2015). Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve eleştirel Yaklaşımlar, Dipnot Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, A. VE ŞİMŞEK, H. (2000) . Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

MEDYANIN “KÜLTÜR” İNŞA ETME YETİSİ

Mehmet Gökhan GENEL

Doç.Dr. Yalova Üniversitesi

Özet: Kültür, insanların geçmişten günümüze taşıyıp, günümüzden de geleceğe miras bıraktıkları maddi ve manevi kazanımların genel adıdır. Kültür, evrensel olabileceği gibi, bir millete, uygarlığa veya daha küçük toplumsal kümeye de ait olabilir. Kültür, insanlığın varoluşundan buyana sürekli bir devinim ve dönüşüm içindedir. Toplamların özelliklerine bağılı olarak kültür, homojen olabileceği gibi, diğler toplamlarla etkileşim sonucunda heterojen bir özellik de arz edebilmektedir. Bir milletin veya toplumsal kümenin anlam dünyası, var olma biçimi ve değler yargıları hiç kuşkusuz ki, o milletin kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Diğler bir ifade ile kültür, bir toplumun dini inançlarını, geleneklerini, maddi ve manevi planda ürettiklerini, yaşam pratiklerini v.b. değlerlerini diğler toplamlardan ayıran en önemli parametredir. Bu bağlamda kültürsüz bir toplum olamayacağı gibi, sıkça yapılan hatalardan biri olan “iyi-kötü” kültür tanımlaması veya kıyaslaması marazi bir bakış açısı olarak öne çıkmaktadır. Kültür, günümüze kıyasla eski dönemlerde daha uzun zaman diliminde ve sindirilmek suretiyle oluşmuşken, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında daha kısa aralıklarda oluşmaya ve şekillenmeye başlamıştır. Bunda kuşkusuz teknolojik gelişmeye paralel olarak kitle iletişim araçlarının varlığı ve yaygınlığı en önemli etkenlerden birini teşkil etmiştir. Bu makalede medyanın var olan kültürlere etkisi, ile birlikte medyanın yeni bir kültür ihdas etme kapasitesinin olup olmayacağı tartışılacaktır. 21. Yüzyıl’ın ilk çeyreğinin yaşandığı zamanımızda, kadim kültürlerin medya dolayımında yavaş yavaş aşındığını, bunun yerine ise adına “popüler kültür” denilen yeni ve köksüz / yapay bir kültürün ikame edildiği görülmektedir. Çalışma nitel araştırma yöntemi ve literatür tarama modeli çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Kültür, Popüler kültür, Kültürel değışim, Kültür buhranı.

The Power of Media to Build “Culture”

Abstract: Culture is the general name of the material and spiritual gains that people carry from past to present and inherited from the present to the future. Culture can be universal, it can belong to a nation, civilization or smaller social group. Culture has been in a constant movement and transformation since the existence of humanity. Depending on the characteristics of societies,

culture can be homogeneous, but can also provide a heterogeneous feature as a result of interaction with other societies. The meaning world, the way of existence and value judgments of a nation or social group are undoubtedly related directly to the culture of that nation. In other words, culture, religious beliefs and traditions of a society, the material and spiritual plan produced, life practices, etc. values are the most important parameter separating from other societies. In this context, it cannot be an uneducated society, and one of the common mistakes is the definition or comparison of “good-bad a culture as a morbid point of view. Culture has been formed in the old period with a longer period of time and by digesting compared to the present day, especially after the Industrial Revolution, it has started to form and form in shorter intervals. Undoubtedly, the existence and prevalence of mass media has been one of the most important factors in parallel with technological development. In this article, the effect of the media on existing cultures and whether the media will have the capacity to create a new culture will be discussed. In the time of the first quarter of the 21st century, it is seen that ancient cultures are gradually eroded in the mediation of media, but instead a new and rootless / artificial culture called popular culture re is substituted. The study will be discussed within the framework of qualitative research methodology and literature review model.

Keywords: Media, Culture, Popular Culture, Cultural Change, Cultural Crisis.

Giriş

Kültürün tanımı, diğer bir çok sosyal bilim kavramlarında olduğu gibi üzerinde tam olarak uzlaşa sağlanamayan konular arasında yer almaktadır. Bunun başlıca sebebi kavrama anlam katan değerlerin, bakış açılarının, coğrafyaların ve anlam dünyalarının farklılığından ileri gelmektedir. Bu bağlamda tek bir kültür tanımı olmadığı gibi, neyin kültür olup olmadığı da sosyal bilimler disiplini içerisinde halen tartışılan bir konu olarak varlığını sürdürmektedir. Öyle ki, günümüzde artık herşeyin kültüründen bahseden ve diğer olgularla ilintilendirilen terkipler bile ortaya çıkmıştır (Sağlık kültürü, yemek kültürü, spor kültürü, sanayi kültürü, demokrasi kültürü v.b.). R. Williams’e göre kültür bir yönüyle değerler, gelenekler, inançlar, maddi objeler veyanılan çevre tarafından biçimlendirilen “özel bir yaşam biçimi” (Aktaran, Lull, 2001: 95) olarak tarif edilirken diğer yandan kültürün sürekliliğine ve gelecek kuşaklara aktarılma yönüne vurguyla “tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin” (tdk.gov.tr. E.T:05/02/2019) şeklinde ele alınmaktadır. Kavramla ilgili bir diğer belirsiz alan ise kültürün “medeniyet” mefhumu ile olan

ilnitisi ve bu iki kavramın sıkça birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmasıdır. Bir başka ifade ile kültür ile medeniyet aynı şeyler midir, yoksa epistemolojik olarak farklılıklar barındırmakta mıdır? Kültür, yukarıda çerçevesi çizildiği üzere genel hatlarıyla ırk, din veya sosyal grupların geleneksel inançları, sosyal ve maddi özelliklerinin yanısıra bireyler tarafından zaman ve mekana bağımlı olarak paylaştıkları günlük rutinler iken (Sayar, 2018: 39), medeniyet ise çatı bir kavram olarak uygarlık şeklinde ele alınmaktadır.

Edward Burnet Tylor ise bu iki kavramı eş anlamlı olarak kullanmayı tercih etmiştir. Tylor’a göre kültür ve medeniyet kavramı aynı anlam dünyasının elemanları olup ona göre “Kültür yahut medeniyet, geniş etnografik manasıyla ele alındığında, bir toplumun üyesi olarak insanın elde ettiği bilgi, inanç, sanat, ahlâki değerler, kanun, adetler ve diğer imkân ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütün”dür (Aktaran, Kalın, 2018: 87). İbrahim Kalın, “Barbar-Modern-Medeni” isimli kitabında konuya dair şu tahlili yapmıştır “19. Yüzyıl’da, soyut ve evrensel aklın bir tezahürü olarak kabul edilirken kültür, bir toplumun ruhi ve manevi değerlerinin ve etnik-coğrafi özelliklerinin müşahhas hale gelmesi olarak tanımlanmaktaydı. Bilim, teknik ve teknoloji bağlamında yapılan medeniyet tanımları, insan aklının uzun tarihi tecrübesinin sonucunda ortaya çıkan evrensel bir birikim olarak görülmekteydi. Bu manada medeniyet, kültürel ve dini farklılıklardan bağımsız ve onların üstünde bir değer olarak kabul edilmekteydi” (Kalın, 2018: 87-88). Kalın’ın da ifade ettiği gibi özellikle Batı’nın kavrama yüklediği anlam medeniyetin kültüre göre daha cihanşümül veya kapsayıcı olduğu ve kültürün medeniyetin bir cüzü olduğudur. Diğer bir ifade ile kültür, yerel veya etnik tonların ağır bastığı bir kavramken, medeniyet kültür/kültürleri de ihtiva eden daha evrensel değerler kümesine denk düşmektedir. Bu manada kültür, toprak ve vatan ile yakından irtibatlı tekil veya bir değere aidiyet yönüyle anlam taşıırken; farklı millet ve ülkeleri içinde barındıran ve çoğulculuk çerçevesinde ortaya çıkan medeniyet ise evrensel/ortak değerler barındırmaktadır. Örnek olarak sınırlı bir coğrafyada ortaya çıkan Türk, Arap, Japon v.b. değerler kümesi kültür; İslam, Hristiyan, Mezopotamya gibi daha geniş bir alanın değerleri ise medeniyet kategorisinde değerlendirilebilir. Kavramlara ruh veren anlamlar, ortaya çıkan tanımın sosyal, dini, coğrafi ve ekonomik çevresinden bağımsız düşünülemez. Zira kavramlar bir milletin veya topluluğun anlam dünyasının imbiğinden süzülmüş, kristalize olmuş düşüncelerdir. Bu meyanda kavramlara en fazla nüfuz eden etken hiç şüphesiz ki dindir. Bir başka ifade ile din insanlığın derli toplu ilk bilgi müktesebatı olmasından dolayı toplum veya bireyler tarafından üretilen anlam haritalarının önemli mihenklerinin başında dini öğretiler gelmektedir. Bu meyanda Türk-İslam münevverlerinin bahis konusu olan kültür-medeniyet tartışmalarına olan

yaklaşımı da dini referanslar çerçevesinde vuku bulmuştur. Nitekim Kalın'ının ifadesi ile, Osmanlı münevverleri arasında yaygın olan ve Ziya Gökalp'in açık şekilde ifade ettiği bir kanaate göre, Batı'nın kültür ve medeniyetini birbirinden ayırtırmak mümkün ve gerekliydi. Gökalp bu ayrımı Osmanlıca ifade edebilmek için Arapça'dan "hars" keslimesini ödünç alır ve Batı dillerindeki "kültür"ün karşılığı olarak kullanır.

Öztürkçecilerin "ekin" olarak ifade ettiği hars/kültür, toprağı işleme manasını taşır ve bu yönüyle toplumdan topluma, "topraktan toprağa" farklılık arzeder. Buna karşılık medeniyet, müşterek aklın ürettiği teknik ve bilimde ilerlemeyi ifade ettiği için kültüre göre daha umumi ve evrensel bir nitelik taşır (Kalın, 2018: 88). Gökalp, medeni olmayı ferdin iç dinamiklerine, onun metafizik boyutuna ya da bir milletin asli unsurlarına bağlarken; medeniyetin iki boyutundan bahisle birinin beynelmilel diğerinin de milli kültür (hars) olduğuna vurgu yapmıştır. Gökalp'e göre medeniyeti hazırlayan ilim ve tekniktir. Kültür ise bir millet veya topluluğun özgün/kendine ait hususiyetleri/değerleri koruyan, yaygınlaştıran vasfıyla ön plana çıkar (İmamoğlu, islamiarastirmalar.com.E.T:06/02/2019) Müslüman-Türk münevverlerinin büyük çoğunluğunun kültür ve medeniyet tasavvurları Kalın'da ifadesini bulan durumla paralellik taşımaktadır. Fakat son dönem Müslüman-Türk düşünürleri arasında önemli bir yer edinen Cemil Meriç, hem kültür kavramının kendisine hem de ihtiva ettiği manaya eleştiriler sıralayarak diğer isimlerden farklı düşündüğünü ortaya koymuştur. Meriç, kültür kavramı ile ilgili olarak "Dünyada kültürden daha kaypak mefhum tanımıyorum. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz, çünkü bir yerde durmaz. Mânâsını kelimelerle belirtmeğe kalkıştınız mı, elinizle havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var, ama avuçlarınız bomboş. Gerçekten de, kültür, batının düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden biri: kaypak, karanlık, samimiysiz. Tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mânâ. Kelime değil, bukalemun" (Meriç, 1986: 3) nitelemesinde bulunmuştur. Meriç, bu eleştirisinin ardından kültür ve medeniyetin aşkın bir kavramı olarak "irfan" tanımını kullanır ve tahlillerini bu tanımlama üzerinden gerçekleştirir. Meriç, bir başka yerde ise, İslâm'ın bu keşmekeşten asırlarca önce kurtulduğunu hatırlatarak medeniyet ve kültürün aynı bütünün iki veçhesi olduğunu ve Müslümanların bu iki kelime yerine tek kelime ile ifade edilmiş olan "Umran" ı kullanmayı tercih etdiklerini ifade etmiştir. Ona göre umran, "amr" kökünden gelir ve "artır" masanında kullanılır. Kelimenin günlük dilde ise bir yerlerde oturmak, biriyle düşüp kalkmak, toprağı işlemek, bir evi tanzim etmek, müreffeh hale getirmek şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Meriç,

1986:5). Meriç, Batı ile doğu arasında bir ayırtırmaya giderek, Batı’nın kültüre bizim ise irfana sahip olduğumuzu ifade ederek, irfanın insanoğlunun hasbahçesi olduğunu ve ayırtıcı değil birleştirici bir özelliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre irfan, “Nefsini (kendini) bilen rabbini bilir” hadisi şerfine göndermede bulunarak, insanın kendisini tanımasıyla başlayan bir süreç olup, bunun da insanı köle yapan önyargılarından kurtulmasıyla mümkün hale gelebileceğini vurgulamıştır. Tasavvufi bir arkla planla ele aldığı irfan kelimesinden yola çıkan Meriç, marifet mertebesine giden yolun ise nefis terbiyesinden geçtiğini, bunun neticesinde olgunluk kapılarının açılacağına işaret etmiştir. Meriç, irfanın diğer bir mütemmim cüzü olarak da bir kulluk görevi olan amelin ilimle hemhal olmasına bağlamıştır. (Meriç, 1986: 11).

Nurettin Topçu’ya göre ise, medeniyet, insanlığın ortak çabası neticesinde ortaya çıkan teknik eserlerin tümünü ihtiva ederken kültür, bir toplumun kendi tarihi referansları çerçevesinde ürettiği değerler bütünüdür (Topçu, 1961:196). Kültür ve medeniyet kavramlarının Batılı ve Doğulu münevverlerce tanımı yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi farklılıklar arz etmektedir. Batılı yaklaşım materyalist bir bakış açısıyla daha çok kültürün dünyevi yani maddi veya fiziki boyutuna vurgu yapıp anlamlandırmaya çalışırken; Doğulu yaklaşım ise metafizik ve ruh boyutunu da ilave etmek suretiyle salt fiziki veçheyle daratılan ve anlamsızlaştırılan Batılı tanıma açılım kazandırmıştır.

Kültür İnşası ve Kültürün Özellikleri

Kültürü, bir milletin veya topluluğun tarihsel süreç içerisinde ortaya koydukları, ürettikleri maddi ve manevi bileşenlerin tümü olarak değerlendirecek olursak, dünyada sayısız kültür havzalarının varlığından da söz edebiliriz. Zira kültür demek insan demektir. Bir başka ifade ile kültürün öznesi insandır. Dolayısı ile İnsanın yaşadığı her zaman diliminde ve her coğrafyada muhakkak ki kültür zorunlu bir çıktı olarak karşımıza çıkar. İlk insan örneklerinin yaşandığı tarihin ilk devirlerinden günümüzün karmaşık postmodern toplumlarına varıncaya denk nicelik ve nitelik yönüyle sayısız kültürün olduğu aşikardır. Kültür, bir yönüyle insanların kendileriyle, diğer yönüyle yaşadıkları coğrafyayla, kendilerine hizmet eden hayvanat alemiyle ve yine kendi ürettikleri eşyalarla kurmuş oldukları ilişkiler ağıdır. Bu kültürün sadece görünen yanına taalluk eden fiziki çehresidir. Bir de insanların ilişki içinde oldukları ve yine bir kültür inşası olarak değerlendirilebilecek, içinde kendilerinden nüveler taşıyan yani insani duyguların barındığı, tinsel veya metafizik boyutu olan anlam haritalarının mevcut olduğu kültür vardır ki, buna manevi/inanç veya metafizik kültür adı verilmektedir. İnsan, madde ve manadan ibaret olduğu için yani hem fizik hem

de metafizik boyuttan müteşekkil olduğu için gerçek anlamını bu iki değer bileşkesinden kazanmaktadır. Diğer bir ifade ile insan, dünyaya bakan yönüyle fiziki, öteki aleme bakan yönü ile metafizik yüklerle mücehhezdir. Bu iki değer dolayımında insan ancak anlamlı bir varlık mesabesine erişebilmektedir. Dolayısı ile insan ve toplumlar yaşadıkları sürece hem maddi hem de manevi anlamda izler/eserler bırakmak suretiyle kültür platoları inşa etmişlerdir. Ahlaktan, sanata, davranış kalıplarından yönetim biçimlerine, inanç müesseselerinden diğer teşkilatlanma biçimlerine, üretim araçlarından tüketim alışkanlıklarına, dilden edebiyata, ifade şekillerinden insan ilişkilerine değin hayatın her katmanına dair eserler bırakmak suretiyle kültür inşasına katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda dünyada yaşayan her insan ve toplumun kendine ait anlam kodları, hayatı anlamlandırma biçimi, inanç sistemi ve değer yargıları mevcuttur.

Bu durumda söylenebilecek en anlamlı söz kanaatimizce “kültürsüz insan veya topluluk yoktur” önermesidir. Diğer bir ifade ile kültür göreceli ve öze ait bir değerler manuzmesi ise “iyi-kötü” kültür tanımı yapılması da bu bağlamda anlamsızlaşmaktadır. İyi veya kötü; alçak veya yüksek kültür niotelesmesinden ziyade kültürlerle ilgili yegâne kıstasın, erdeme, ahlaka ve insanlığa sunduğu fayda ve ortak iyi ile değerlendirilmesidir. Kültür, çok geniş bir coğrafyayı kapsadığı gibi insanın hayat bulduğu dar bir habitat ile de sınırlı olabilir. Başka bir ifade ile mikro kültürler olabileceği gibi makro kültürlerden de bahsedebiliriz ki; buna kültürün bir üst aşaması olan ve cihanşumüllük arzeden yönüyle medeniyet denir. Yani kültür dar ve lokal bir çervenin ürünüken medeniyet bahsi geçen küçük kültürel havzaların birleşiminden oluşmaktadır. Örnek olarak Batı medeniyeti denildiğinde sınırları belirsiz muhayyel bir coğrafya ve genel itibariyle Hristiyanlık ortak paydası ve teknik ilerlemenin kazanımlarından müteşekkil bir dünya akla gelirken; İngiliz, Alman, Fransız, Yunan v.b. kültürü dendiğinde ise anlam haritası daha belirginleşen bir coğrafyaya ve etnisiteye ait olduğu rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Aynı durum Doğu veya İslam medeniyeti için de geçerlidir. İslam medeniyeti, temel prensiplerini İslam dininden almış öğretilerden oluşmuş ortak müktesebat üzerinden bina edilirken, İslam medeniyeti içinde devinim halinde bulunan çokça alt kültür, birer medeniyet yapıcı unsur olarak bulunmaktadır. Örnek olarak Türk, Boşnak, Özbek, Arap, Afgan v.b. Görülebileceği gibi kültürler, medeniyet okyanusuna ulaşan nehirler misali o okyanusu besleyen ve ona anlam, can ve ruh katan asıl paydaş ve yapı taşları olarak öne çıkmaktadır. Kadim kültürlerin oluşumu zaman mefhumu bakımından bugüne kıyasla daha uzun zaman dilimlerinde oluşmuştur. Bunun da başlıca sebeplerinden en önemlisi toplumlar arasındaki etkileşimin yok denecek kadar az olması ve bir bakıma toplumların kendi habitatlarında izole bir şekilde yaşamalarından ileri gelmiştir.

Çok uzun zaman diliminde ortaya çıkan geleneksel kültür öğeleri, yine çok uzun zaman değişmeden hüküm sürmüş ve kuşaktan kuşağa aktarılmak suretiyle bugünlere kadar ulaşabilmiştir. Kadim kültürlerin kendi orjinalliklerini korumasının bir diğer nedeni ise, kültürün beslendiği kaynakların inanç bazlı dini öğretilere dayanmasıdır. Bir başka ifade ile dinlerin itikat ve muamelat çerçevesi (tahrif olmuş olanlar hariç) orjinalliklerini korudukları ve zamana karşı dirençli oldukları için bundan beslenen kültürel kodların da aynı duyarlılık çerçevesinde değişime uğramadan doğal hallerini korumuşlardır. Kuvvetli dini argümanlardan beslenen kültürlerin din ile olan bir diğer önemli boyutu ise, dinler arasındaki rekabet (özellikle İslam ve Hristiyanlık) ve hakikat telakkisindeki mücadele neticesidir ki, dinlerden beslenen bu kültürler çeşitli direnç bariyerleri oluşturmak suretiyle değişime karşı doğal bir kalkan oluşturmuşlardır. Nitekim tarihi referanslara bakıldığında kültürel planda en uzun soluklu olmuş insani yaşam ve inanç pratikleri, kendilerini bir şekilde dini değerlere endeksleyen kültür havzalarında görmekteyiz. Bunun en muşahhas örneklerini, İslam, Hristiyan ve Yahudi dinlerinden etkilenmiş olan ve günümüze kadar gelmiş kültürlerde görmek mümkündür. Kültürün bir diğer önemli beslenme kaynağı ise muhakkak ki dildir. Dil, bir kültürün varlık bulmasında, yayılmasında, gelecek kuşaklara aktarılmasında çok önemli işlevler ifa eden güçlü bir kültürel yapı taşıdır. Fakat dilin zamana ve zemine karşı olan dirençi dindeki kadar güçlü olmayıp zamanla kendi hususiliğinden ödünler verdiği bir gerçekliktir. Din ile mukayese edildiğinde bunun başat nedeni ise dinin “iman-inanç” merkezli kutsalılığın ileri gelmektedir. Bir başka ifade ile dil, günlük pratiklerde sürekli yaşatılan veya işletilen bir iletişim aracı olmasının yanı sıra, farklı kültür ve coğrafyalarla olan etkileşiminden ötürü zamanla orijinal dilin içerisine yabancı unsurların girmesi kaçınılmazdır.

Fakat din, dile göre daha kutsal bir konumda olduğu için ona mensup kişi veya toplumlar tarafından daha özenle korunmuş ve zarar görmesinden endişe edilmiştir. Bir örnek dahilinde belirtecek olursak, Türkçe’nin ilk dönemleri olan Gök-türk alfabesiyle yazılan metinlerdeki anlam veya semantikle günümüz Türkçesindeki durum kıyaslığında aralarında çok belirgin farklılıkların olduğu görülecektir. Bugün bir Kırgız Türkü ile bir Türkiyeli Türkün sorunsuz bir şekilde anlaşabilceğini söylemek temenniden öteye bir anlam ifade etmemektedir. Diğer yandan yaklaşık 1500 yıllık İslam tarihinde mezhepler arası muamelat noktasında bazı farklılıklar nazara alınmadığında dünyanın her bir köşesinde İslam’a ait öğreti ve kutsalın hemen hemen aynı olduğu dini ve tarihi bir gerçekliktir. Kültürün önemli yapı taşlarından din ve dilin yanında başkaca unsurları ve özellikleri de mevcuttur. Bunlar özetle aşağıdaki gibidir:

- Kültür öğrenme yolları sonrasında kazanılır.
- İyi veya kötü kültür gibi tanımlama yapılamaz. Her kültür kendince kutsaldır.
- Katılıma bağlı değildir.
- Sosyal miras olarak aktarılır.
- Bir milletin veya toplumun ortak değeridir.
- Kültür insanlar tarafından aktarılır.
- Kültür görelidir. Yani her toplumun kendine özgü kültürü vardır.
- İnsan hem kültürden etkilenir, hem de kültürü etkiler.
- Kültürel öğeler karşılıklı etkileşim halindedir.
- İhtiyaçları karşılamayan kültür öğeleri zamanla ortadan kalkarlar. Bunun yerine yeni kültürel öğeler oluşur.
- İnsanların toplu yaşamasından ortaya çıkar.
- Toplumdan topluma değişebilir.
- Sürekli. Geçmişten alınıp gelecek kuşaklara aktarılır.(tarihyolu.com/ E.T: 04/02/2019

Medyanın Kültür İnşa Etme Yetisi

Kültür, dünya ve ukbayı anlamlandırarak, insan veya toplumların bu iki dünyaya dair inanç ve muameleleriyle ilgili ortaya çıkardıkları değerler silsilesidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi dünyayı etkisinde bırakmış kadim medeniyetlerin/kültürlerin büyük bir kısmı ilhamlarını dini (beşeri veya ilahi dinler) değerlerden almış ve bu değerler onların meşruiyet referansları olagelmiştir (İslam, Hristiyan, Budizm v.b.). Bahsi geçen bu kültür ve medeniyetler çok uzun soluklu olmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Elbette ki, din dışı kadim medeniyetler de vardır ve bunlar bulunduğu dönemde etkili olmuşlardır. Bir başka boyutu ile düşünülecek olursa dünyevi medeniyetleri dinin terekesine alıp kendinden söz ettiren kültür ve medeniyetler de söz konusudur (Batı /Hristiyan medeniyetinin Kadim Yunan medeniyetinin üzerinden bina edilmesi. Veya İslam medeniyetine anlam katan Türklerin Orta Asya'dan getirdiği değerler). Diğer yandan Batı'nın Aydınlatma Çağı olarak kabul ettiği ve kendilerine göre büyük düşünce transformasyonunun mihenkleri olan Rönesans, Reform ve neticesindeki Sanayi Devrimi'nin itici gücüyle gerçekleşen Batı'nın teknik anlamdaki ilerlemesi bir yandan yeni bir kültür/medeniyet algısının oluşmasına sebebiyet vermiş diğer yandan da yukarıda bahsi geçen kadim kültür ve medeniyet kazanımlarına büyük bir darbe vurmuştur. Birey ve İnsan mutluluğu için ortaya çıktığını iddia

eden ve Coğrafi Keşiflerle başlayan Batı’nın teknik ilerlemesi veya kendi isimlendirmeleri ile Batı Medeniyeti, bir insanlık ve medeniyetler kıyımı üzerinden inşa edilmiştir. Bu kıyımın gerçekleşmesinde Oryantalist düşünce biçiminin de etkisi oldukça fazladır. Oryantalizme bir tepki olarak beliren Oksidentalizm’in ortaya çıkış nedenlerinden birisi ise yukarıda bahsedilen Coğrafi Keşiflerin nedeni olan Batı’nın sömürgeciliğe dayalı yayılmacı politikasıdır. Konuyu tarihsel perpektiften ele alınca Fransa, İspanya, İngiltere, Hollanda ve Amerika gibi ülkeler özellikle Doğu’da, Ortadoğu’da ve Afrika kıtasının birçok noktasında büyük koloniler oluşturduğu söylenebilir. Bu kolonyal siyasetin etkisi günümüze dek uzanmaktadır. Yayılmacı politika sadece ülke topraklarını ele geçirmekle kalmayıp tüm tarihsel ve kültürel değerlerin de ortadan kalkması ve sömürgeci anlayışın hizmetine girmesiyle sonuçlanmıştır (Öztürk, 2016: 342).

Asya’dan Amerika’ya kadar uzanan devasa bir coğrafyanın maddi ve manevi bütün kazanımlarını tamurur edip sömüren Batı, insani değerlerden olabildiğince azade ihdas etmiş olduğu sözde bu medeniyeti, insanlara kurtuluş reçetesi olarak sunmuştur. Batı’nın Modernizm olarak telakki ettiği Avrupa Modernizmi, maddi ve teknik anlamda meydana gelen bir ilerleme kapasitesidir. Modernizmi doğası gereği geleneklere kapalı, onu değiştirip dönüştüren bir yapıda olup, eskiye ait değerlere ve özellikle dinlere olabildiğince düşman ve salt akılla dostluk ve ünsiyet peyda etmiş beşeri bir düşünce sistemidir. Aydınlanma ise, inanca karşı bilgiyi, teolojiye karşı bilimi ön plana alan bir düşünce sistemidir. Modernizm, aydınlanma düşüncesini temel alır ve ilerlemeye inanır. Akıl ve bilimi ilerlemenin aracı olarak görür. Nesnel, evrensel ve yegâne bilginin akıl ve deney yoluyla edinilebilir olduğuna inanır (antoloji.com/ E.T: 04/02/2019). Görülebileceği gibi Bugünkü sözde Batı medeniyetinin temel tasarımı ilerleme fikri üzerinden şekillenmiştir. Kalın’ın da ifade ettiği gibi “Modernitenin en güçlü fikirlerinden biri olan ilerleme kavramı, medeniyetin de temel kriterlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bugünün geçmişten, geleceğin ise bugünden ‘daha iyi’ olacağı inancı ve ilerlemenin ‘geri çevrilmez’ olduğu fikri, ilerleme düşüncesinin temel iki kaziyesidir” (Kalın, 2018: 49). İşte salt ilerlemeci bir diskur üzerinden şekillenen Batı medeniyeti, ilerleme adına rekabeti, bireyseliği ve benicilliği inşa ederek eskiye dair muavenet (yardımlaşma), dostluk ve kardeşlik gibi insana ait yüce değerleri kendisinin inşa ettiği değerlere kurban etmiştir. Burada üzerinde durulması gereken asıl mesele ise Batı’nın ihdas ettiği bu yeni içtimai ve kültürel kodları hangi vasıtalarla bireylere ve toplumlara enjekte ettiğidir. Bir başka ifade ile bugün karşı karşıya kaldığımız köksüzleşmenin, değerlerden yalıtılmanın, gelenek ve inançlardan soyutlanmanın, kendimize ait insani değerlere yabancılaşmanın kitleselleşmesini sağlayan ve bunun bir kültür! olarak yayılmasını meşrulaştıran

araç/araçlar nelerdir? Buna verilebilecek yagane cevap kuşkusuz ki medyadır. Medya, insanlar arası bir iletişim, haberleşme vasıtası olmasının çok ötesinde bir anlam ifade etmektedir.

Medya yeni küresel kapitalist medeniyetin! temel taşıyıcısı ve meşrulaştırma aparatı olduğu herkesin hemfikir olarak kabul ettiği bir gerçekliktir. Sanayi Devrimi ile başlayan köyden kente göçün yeni bir kitlenin yani şehirli bir nüfusun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar, bu yeni kitle ile eş zamanlı olarak devreye giren ve o zamanın gazete ve dergilerinin yön verdiği ve adına “kitle kültürü” denen türedi bir kültürle muhatap olmuşlardır. İçeriğinde insanların çevrelerinde olup biten gelişmelerden haberder olabilecek enformasyon olmakla birlikte daha çok magazin, eğlence ve dedikodu temalı haberlerin yön verdiği bu kültür, eski köylü yeni şehirli kitlenin anlam dünyasını şekillendiren medya dolayımı bir “vulgar kültür inşası” olarak ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile yeni iş kapasitesi ve imkanları ile başlayan sanayi endüstrisi, paralel bir şekilde kendi kitlesini dönüştürmek adına kültür endüstrisini ihdas etmiş ve bunun da başını medya çekmiştir. Gazete, dergi, sinema, tiyatro ile başlayan bu kültürel transformasyon, radyo ve televizyon ile çıraklık dönemini İnternet ile de ustalık ve altın çağını yaşamıştır denebilir. Öyle ki bu bu güç veya ustalık Akova’nın da ifade ettiği gibi Aşına olunan ve günlük yaşam pratiklerinden farklı yapı ve öğeleri ile geçmişte varlık gösteren kitle iletişim araçlarından, uhdesinde barındırdığı taze ve nev gelişmeler ile ayrılan yeni medya, geçmiş ile geleceği ve dahi tecrübe edilen ile deneyimlenemeyeni bir araya getirme kudretine haiz bir özelliğe sahiptir (Akova, 2018:91). Bu bağlamda Batı dünyası realize ettiği, Kapitalizmle at-başı giden ve diğer yandan da kendisini yeniden üretmek suretiyle meşrulaştırıcı bir manivale gibi piyasa sürdüğü kitlesel medya vasıtası ile gelenekleri, aileyi, dayanışmayı, manevi alanı v.b. eskiye ait olan insani paydadaki tüm değerleri tarumar eden ve bunun yerine özetle söyleyecek olursak tek tipleştirici ve hedonist özelliği ile uç veren yeni bir küresel kültür ihdas etmiştir. Bahsi geçen bu türedi kültür, bir yandan medya vasıtası ile en uzak coğrafyalara anında nüfuz edip kökleşirken, diğer yandan insanları kendi değer yargılarından, geleneklerinden, inançlarından ayırıştırmak ve yabancılaştırmak suretiyle köksüzleştirme eğilimine düşar etmiştir.

Burada cevabı merak edilen asıl husus, adına popüler kültür denen ve medya vasıtası ile oluşturulan bu kültürün gerçek anlamda bir kültür olup olmadığıdır. Elbette ki, çalışmanın başından itibaren sıralanan kültür tanımlarına bakıldığında medya aracılığı ile oluşturulan bu kültürün klasik kültür tanımlarına uymadığıdır. Herşeyden önce millet veya toplumlara ve en önemlisi de insana ait değer ve göstergelerden bağımsız ve alakasız bir şekilde peyda olmuş bu kültürü reddetme refleksi-miz onu görmezden gelme veya küçükseme gafletine düşürür ki, bu da işin

teorisyenlerinin tuzağına düşmek anlamına gelir. Bir başka ifade ile belirtecek olursak, kadim kültürleri alaşağı etmek, aileyi, gelenekleri, görenekleri, inançları değiştirip dönüştürmek amacına matuf olarak tedavüle sokulan ve yeni bir küresel kültür olarak insanlığa sunulmuş olan, değerlerden izole edilmiş değersiz medya kültürü ,gerekli önlemler alınmadığı ve savsaklandığı sürece hiç şüphesiz ki, kalıcı olma yolunda ilerleyen bir kültür olarak tüm toplum, kültür ve medeniyetleri etkileyecek yıkıcı bir finale doğru yaklaşması kaçınılmaz olacaktır.

Kürsel kültür olarak otaya atılan bu vulgar ve türedi kültürün belki de en büyük tuzaklarından birisi bunun “popüler” yani halkın içinde bulunduğu, halkın bizatihi kendisinin oluşturduğu bir kültür olarak kitlelere pompalanmasıdır. Oysa ki, popüler kültür james Lull’un ifadesi ile İspanyolca’da ve Portekizce’de halkın kültürü anlamına gelir ki bu bağlamda popüler, yaygın olan, ana akım, egemen olan ya da ticari olarak başarılı olan anlamına gelmez. Lull, buna karşın Latin dillerinde ve kültürlerinde “popüler” terimi kültürün, sıradan ve halkın yaratıcılığından kaynaklandığı yönündeki görüşten daha fazlasını anlattığını ifade etmektedir (Lull, 2001: 103). Yani bugün medya kültürü altında pazarlanan “popüler kültür” safkasatı işin kuramcıları veya teorisyenlerine göre ona verilen değil kaynağını halktan alan bir anlayışa dayanmaktadır. John Fiske de benzer bir yaklaşımla popüler kültürün, egemen bir kültür olmayacağına işaretlerle, bilakis popüler kültürün egemen güçlere yönelik bir karşı tepki içinde biçimlendiğini ve asla onun bir parçası olamayacağını vurgulamıştır (Aktaran, Jull, 2001: 104). Diğer yandan Benjamin Radford, “Medya nasıl yanıltıyor?” isimli eserinde medya dolayımında işlerlik kazandırılan, yabancılaşmanın ve köksüzlüğün şırına edildiği ve bir “kültür” vesilesi olarak pazarlanmaya çalışılan medya çıktılarına karşı bir uyarı mahiyetinde şunları ifade etmektedir “Kültürümüz yapımızda (yani kültürümüz kendi öze benliğimizde saklıdır). İnançlarımızı ve değer yargılarımızı dikkatli konumlandırmalıyız. Yalanlarla beslenen yapay inançlar bir gün üzerimize çökebilir. Bizi kendi çıkarları için kullananları körü körüne takip ederken değerli zamanımızı, kaynaklarımızı ve hatta bazen yaşamımızı tehlikeye atıyoruz” (Radford, 2004: 15). Bununla birlikte McLuhan da kitle iletişim araçları ile oluşturulmaya çalışılan Küresel kültüre yönelik eleştirisini şu sözlerle ifade etmiştir “Bütün kitle iletişim araçları üstümüze hücum ediyor. Bu araçlar kişisel, siyasal, ekonomik, estetik, psikolojik, ahlaki, etik ve toplumsal sonuçlarıyla öylesine yaygın ki, bize dokunulmamış, etkiye maruz kalmamış, değişime uğramamış hiçbir alan bırakmıyorlar” (Aktaran, Küçükalkan, 2018: 26). McLuhan’ın da ifade ettiği gibi, medya çıktılarının nüfuz etmediği ve tahrife yol açmadığı hemen hemen hiçbir alan kalmamıştır. İlk ortaya çıkışıyla kitleleri etkileme gücü fark edilen medya, günümüzde önemli bir konumdadır. Gazeteye beraber başlayan süreç; sinema, televizyon ve günümüzün

diğer kitle iletişim araçlarıyla beraber sürmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda medyanın işlevi ve etkileri de oldukça değişmiş ve çeşitli hale gelmiştir. Medya, halkı bilgilendirme, bilinçlendirme ve eğlendirme gibi amaçlarının ötesine geçerek iktidarların ve sermayeyi ellerinde bulunduran seçkin kesimin hizmetine girmiştir (Öztürk, 2015: 151). Bu da aslında medyanın günümüzde ne denli güçlü bir silah, etkili bir propaganda aracı ve buna bağlı olarak güçlü bir kültür yapıcı/dönüştürücü olduğunu açıklamaktadır. Buradaki eleştiri medyumun kendisine değil medyum aracılığı ile üretilen içeriklere yöneliktir. Zira, eskiden günümüze değin üretilen ve insanlığa sunulmuş her buluş veya teknik olumlu anlamda kullanılma kapasitesine sahip olduğu gibi, bir o kadar da yıkıcı ve tahrip edici şekilde olumsuz durumlarda da kullanılabilir. Mesela, insanların hayatlarını kolaylaştırmakda kullanılan bıçak, doğru kullanım gereği sayısız faydaları bulunurken; aynı aletin cana kasta kadar varabilecek yanlış ve tehlikeli alanlarda da kullanımı mümkündür. Bir başka ifade ile niyet ve amaca dayalı olarak anlam kazanan her buluş gibi medya da sahibinin veya kullanıcısının niyet ve amaçlarına göre ya ihya aracı olabilmekte ya da bu güçlü silah, yani imha aracına dönüşebilmektedir. Fakat günümüzdeki çıkıtlarına bakıldığında ve ihya-imha dengesi çerçevesinde karşılaştırıldığında medyanın imha boyutunun ihya yönünü fazlaca geçtiğini söyleyebiliriz.

Sonuç ve Değerlendirme

Medya dolayımında tedavüle giren ve kitle iletişim araçları ile dünyanın en ücra noktalarına kadar sirayet ederek alıcı bulan ve adına “medya kültürü” denen günümüzün bu türedi kültürü, insanlık için olduğu kadar, insanlığın bin yıllardır damıtılarak getirdiği ve içinde “insan ve ahlak” gibi önemli değerlerin barındığı kadim kültürler için önemli bir tehdit unsurdur. Zira, zamanlılık ve mekansızlık üzerinden inşa edilen ve salt tüketime ve hazzı indirgenen bu kültür, özellikle yeni nesil üzerinde çok etkili olmakta ve bu yeni neslin mevcut kültürlerine yabancılaştırmak suretiyle bağlı bulundukları kültür ve toplum arasındaki rabitanın kopmasına neden olmaktadır. Tep tipçilik üzerinden kurgulanan medya kültürü; toplumun geleneklerine, göreneklerine, inançlarına kısaca varoluşundan bu yana bir kazanım olarak biriktirdiği tüm değerlerin hoyratça savrulmasına sebebiyet vermektedir. Estetikten, etikten, manadan, erdemden ve bilim insanı değerlerden soyutlanmış bir şekilde piyasa sürülen medya doloyımlı vulgarize edilen bu kültür, birey ve toplum hayatına hızlı bir şekilde nüfuz ederek başta aile olmak üzere toplumsal hayatın ana sütunlarını çatırdatmaktadır. Evet, medya kültürü köksüzlüğün, basitliğin, gayri insaniliğin bir yansıması olduğu müşterek bir tesbit olsa da bunun küçümsenmesi, yok sayılması, önlem alınmaması durumunda ise kökleşmesi ve yaygınlık kazanması kaçınılmaz

olacaktır. Böylesi bir büyük tehlike karşısında başta aileler olmak üzere, eğitim kurumları ve devlet mekanizmasının acil önlemler alması gerekmektedir. Bu sadece Türkiye gibi Müslüman toplumlar için değil, tüm dünya devletleri için geçerli olan bir durumdur. Zira, akıllı cep telefonlarıyla sınır tanımayan bir etkinlikte yayılan medya mesajları her devlet ve toplum için tehditler içermekte ve o toplumların geleceği olan özellikle genç nesillerin dönüştürülmesi/devşirilmesi için kurulan tuzakları barındırmaktadır. Özetle ifade edilecek olursa dünya milletleri, küresel medya çıktıları ile amansız bir kültürel emperyalizmle karşı karşıyadır. Bununla mücadele salt lokal olmaktan ziyade yerelden başlayan dip dalga enerjisiyle yine küresel bir boyutta olmak zorundadır.

Kaynakça

- AKOVA, S. (2018), “*Yeni Medya ile Dönüşen Postmodern Kuşak: Kültürlerarası İletişim Bağlamında Perennial Nesil*”, İletişim Çağında Dijital Kültür, İçinde, Edit: Mehmet Gökhan Genel, Eğitim Yayınevi, Konya.
- İMAMOĞLU, A. (2010), “Mehmet Akif’te Medeniyet Kavramı”, <http://www.islami-arastirmalar.com/upload/pdf/3560e4ddd64601e.pdf>, E.T: 06/02/2019.
- KALIN, İ. (2018), *Barbar Modern Medeni, İnsan Yayınları, İstanbul.*
- KÜÇÜKALKAN, Y. (2018), *İletişim Çağında Dijital Kültür*, içinde “İnsandan Makineye Dijital Belleğin Serüveni”, Editör, Mehmet Gökhan Genel, Eğitim Yayınevi, Konya.
- LULL, J. (2001), *Medya İletişim Kültür*, Vadi Yayınları, Ankara.
- MERİÇ, C (1986), *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- RADFORD, B. (2004), *Medya Nasıl Yanıltıyor?*, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- SAYAR, T.E. (2018), *İletişim Çağında Dijital Kültür*, içinde “Dijitalleşen Dil: Emoji ve Kısaltmalar Dilimizi Değiş(geliş)tirecek mi?”, Editör, Mehmet Gökhan Genel, Eğitim Yayınevi, Konya.
- ÖZTÜRK, S. (2015), “*Türkiye’de Sermayenin Medya İçeriğine Etkisi; Kanal D Örneği*”, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi 2. Uluslararası Sanat Sempozyumu Bildiri Kitabı, Yıldızlar Ofset Matbaacılık, Ankara.

ÖZTÜRK, S. (2016), “ Sinema Bağlamında Sanat ve Oksidentalizm İlişkisi: Cennet Batıda Filminin İçerik Analizi, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt 6, Özel Sayı, 336-349

TOPÇU, N. (1961), Yarınki Türkiye, Yağmur Yayınevi, İstanbul.

<https://www.tarihyolu.com/kultur-ve-kulturun-ozellikleri/> E.T: 04/02/2019

<https://www.antoloji.com/nedir/modernizm/> E.T: 04/02/2019

GÖZETİMİN DÖNÜŞEN BOYUTLARI PARALELİNDE NESNELERİN İNTERNETİ

Öğr. Gör. Banu SAYAR

Yalova Üniversitesi

Özet: Geride bıraktığımız çeyrek yüzyılda meydana gelen ağ teknolojisindeki yükseliş, yeni iletişim tür ve biçimlerinin doğmasına yardımcı olmuştur. Sağlıktan eğitime, siyasetten serbest zaman etkinliklerine kadar pek çok alanın entegre olduğu ağ teknolojisi, zaman içerisinde yalnızca ‘kullanıcı’ olarak tanımlandığı bireylerin değil; ‘şey’ olarak kodladığı nesnelerin de kendi aralarında veri akışı sağlamasına imkân tanımıştır. Böylelikle günlük yaşamda kullanılan her türlü nesnenin elektronik düzeneklerle internete bağlanmasıyla yaratılan iletişim ağı olan nesnelerin interneti kavramı her geçen gün gelişim göstererek daha çok kullanıcıya hizmet verir hale gelmiştir. Ev aletlerinden akıllı bileklere kadar büyük bir ivme ile yaşamın her alanına yayılmakta olan nesnelerin interneti, kullanıcıların kişisel bilgilerine erişmek suretiyle ihtiyaçlarına yönelik çözüm önerileri sunma ve gündelik yaşamı kolaylaştırma iddiası taşımaktadır. Fakat cihazların ağ ortamında olması pek çok güvenlik tehdidini de beraberinde getirmiştir. Öyle ki nesnelerin internete erişebilmesi, kullanıcıların kişisel bilgilerinin siyasi ve ticari nedenler başta olmak üzere pek çok sebeple gözetlenebilmesinin ve dahi piyasanın hizmetine sürülmesinin önünü açmıştır. Bu durumda bir yandan 2020 yılına gelindiğinde 26 milyar ürünün internete bağlanacağı öngörülürken diğer yandan da sürekli gözetime dayalı bir toplum fikri ortaya atılmaktadır. Bu kapsamdan hareketle hazırlanan çalışmada, nesnelerin interneti kavramı ile 1785 yılında Jeremy Bentham tarafından tasarlanan, Michel Foucault tarafından ise bir iktidar metaforu olarak kullanılan ve ‘bütünü gözetlemek’ anlamına gelen Panoptikon mimarisi arasında bir analogi kurularak gözetimin kaçınılmazlığı vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında, günlük yaşamın kolaylaşacağı ön kabulüyle gözetim unsurunu umursamadan nesnelerin interneti teknolojisini hayatının bir parçası haline getiren kullanıcıların, gözetleyenlerle gönüllü bir işbirliği içinde olmaları nedeniyle Sinoptikon ve Omnipoptikon kavramlarına yönelik bir tartışma da yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Nesnelerin İnterneti, Gözetim, Panoptikon.

Internet of Things in Parallel to the Transformed Dimensions of Surveillance

Abstract: The rise in network technology that we have experienced in the past century has helped to create new forms of communication. Network technology, which integrates many areas from health to education, from politics to free-time activities, is not only for the individuals that it defines as user in over time; The objects that it encodes as “things” have enabled the data flow between them. The concept of the internet of objects, which are created by connecting all kinds of objects used in daily life to the internet with electronic devices, has become more and more serviceable to the users. The Internet of objects, which are spreading all over the life with a great acceleration from household appliances to smart wrists, claims to offer solutions to the needs of the users by accessing their personal information and to facilitate everyday life. But the fact that the devices are in a network environment has brought many security threats. In fact, the fact that objects can access the Internet has paved the way for users to be able to monitor their personal information for many reasons, especially for political and commercial reasons, and even to be put into service of the market. The aim of the study is to establish an analogy between the concept of the Internet of Things and the architecture of Panoptikon, which was designed by Jeremy Bentham in 1785 and used by Michel Foucault as a metaphor of power and meant overseeing the whole in and to emphasize the inevitability of surveillance. In addition, a discussion on the concepts of Synoptic and Omnipotikon has been carried out because of the voluntary cooperation of the observers with the pre-acceptance of the daily life and the users who make the internet technology of the objects as a part of their lives without caring about the surveillance element.

Keywords: Internet of Things, Surveillance, Panoptikon.

GİRİŞ

İnsanlık tarihini, iletişim araçlarının gelişimine ve kullanımına bağlı olarak bir sınıflandırmaya tabii tuttuğumuzda temel olarak iki büyük kırılmadan söz edilebilmektedir. Bunların ilki, 18. yüzyılda ortaya çıkan ve tarihte ilk kez iletişimi, ulaşımdan ayıran telgrafın icadıyla, ikinci ve günümüzde etkilerini yoğun şekilde hissettiğimiz ise internetin, iletişim amaçlı kullanılmaya ve bu doğrultuda hizmet vermeye başlamasıdır. İnternetin, iletişim ortamlarında meydana getirdiği yenilikler hem iş yapma pratiklerini hem de iletişim eyleminin gerçekleşme biçimlerini derinden

etkilemiştir. Nitekim 2000’li yıllara girdiğimizde artık insanların birbirleriyle kurdukları iletişimin ötesinde nesnelerin de hem kendi aralarında hem de bizzat kullanıcıları olan insanlarla bir iletişim süreci gerçekleştiriyor olmalarından söz edilmeye başlanmıştır. Fakat bu iletişimin, şimdiye kadar bilinen tüm iletişim tür, model ve biçimlerinin ötesinde günlük insan yaşamını yeniden dizayn etme iddiasındaki nesnelerle kurulması birtakım endişeleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü klasik anlamdaki bir tanım, iletişimin “İnsanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan insana özgü bir olgu” (Oskay, 2016:15) olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda nesnelerin birbirleriyle ve kullanıcılarıyla olan iletişimini iki tür yaklaşımın perspektifinde değerlendirmek sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir. Bunların ilki; -ihtiyaçlardan doğan bir keşif olduğunu varsayarak- nesnelerin internetinin, klasik iletişim tanımında olduğu gibi insan hayatını kolaylaştırma iddiasıyla yine insana özgü bir olgu olduğuyken, ikincisi ise nesnelerin, yalnızca kullanıcısı olan insanların hayatını kolaylaştırmak için değil, aynı zamanda bir gözetim aracı olarak da veri akışını sağladığıdır. Her iki yaklaşımı da savunanlar için çeşitli argümanlar var olsa da, bu çalışmanın amacını; David Lyon ve Zygmunt Bauman’ın da dikkat çektiği gibi nesnelerin interneti sayesinde gözetimin, modern hayatın akışkan doğasına uyum sağlayarak, tarihte hiçbir zaman olmadığı kadar hızlı şekilde yayıldığı fikrinden hareketle yaşam alanlarımızın Panoptikonlaşma sürecini irdelemek oluşturmaktadır. Çünkü günlük insan yaşamının çeşitli alanlarına yayılmış halde olan internete bağlı nesneler, kişisel bir asistan gibi bizleri yönlendirmekte ve hayatlarımıza dair planlamalar yapmaktadır. Fakat ilk bakışta beğeni ve isteklerimiz çerçevesinde şekillenerek hayatımızı kolaylaştırdığını düşündüğümüz bu hamleler, türlü odakların siyasi ve ticari beklentileri için önemli veriler olagelmektedir. Üstelik sağladığı konfor sebebiyle yaşam alanlarımızın bir parçası haline gelen bu nesneler, sundukları kesintisiz veri akışı ile gözetlenmek için evden dışarı çıkmaya gerek kalmadığının da en büyük göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamdan hareketle bu çalışmada nesnelerin internetinin sağladığı kesintisiz veri akışı ile Panoptikon metaforu arasında bir anoloji kurularak gözetimin yeni boyutları incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde Ludizm benzeri reaksiyonel bir tavırdan önce nesnelerin interneti kavramı sunduğu olanaklar ve tehditler ile birlikte ele alınacaktır. İkinci bölümde ise insan hayatını kolaylaştırma iddiasından yola çıkan bir teknolojinin, gözetim kültürünün bir aracı haline gelişi sorgulanacak ve Panoptikon metaforunun devamında Omniptikon ve Sinoptikon gibi kavramlar da masaya yatırılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise ele alınan iki konu doğrultusunda bir değerlendirme yapılarak problemin çözümüne dair önerilere yer verilecektir.

1. NESNELERİN İNTERNETİ'NE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Hayatımızdaki her kayda değer değişimin merkezinde bir tür teknoloji yer alır. Teknoloji insanlığın hızlandırıcısıdır (Kelly, 2016:12). Nesnelerin interneti de ağ teknolojisinde meydana gelen gelişmelerin sonucunda hayatımıza giren kavramlardan biri olmuştur. Son zamanlarda dünyadaki teknolojik gelişmeleri aktarabilmek adına sıklıkla kullanılan bir terim olan nesnelerin interneti (internet of things), literatürde henüz yeni tanımlanmaktadır (Ju, Kim ve Ahn, 2016; Balaji ve Roy, 2017; Koçak Alan, Tümer Kabadayı, Cavdar, 2018:294). Bu nedenle de kavrama ilişkin tanımlar üzerine bir mutabakat olmamasına rağmen en basit anlamıyla nesnelerin internetini, günlük hayatımızda kullandığımız tüm nesnelerin birbirleriyle iletişime geçmeleri olarak tanımlayabiliriz. Teknik anlamda bakıldığında ise nesnelerin internetinin, algılama (sense), haberleşme (communication), adreslenebilme (ağ, network) ve veri işleme (data processing) yeteneklerine sahip cihazların/nesnelerin oluşturduğu küresel bir ağ oluşu söylenebilmektedir. Diğer bir tanıma göre de nesnelerin interneti, insan dokunuşuna ve veri girişine ihtiyaç olmaksızın cihazların, makinelerin kendi aralarında veri iletişimi yaptığı, veri topladığı ve oluşturduğu bilgi ile karar verdiği bir ağ yapısı olarak da karşımıza çıkmaktadır (Aktaş, Çeken ve Erdemli, 2016; Altınpulluk, 2018:96). Konu ile ilgili olarak Her Şeyin İnterneti (Internet of Everything/IOE), Nesnelerin Ağı (WoT), Her Şeyin Ağı (WoE), Makineden Makineye (M2M) gibi terminolojik karşılıkları olsa da en popüler isimlendirme olarak nesnelerin interneti kullanılmaktadır (Gözüaçık, 2015; Altınpulluk, 2018:96). Nesnelerin internetinin gelişimi incelendiğinde ise tarihteki ilk girişimin, 1991 yılında Cambridge Üniversitesi'ndeki akademisyenlerin ortak kullandıkları kahve makinesini görebilmek için kurdukları kameralı sistem olduğu dikkat çekmektedir. Ardından ise 'nesnelerin interneti' kavramının ilk kez kullanılması ise 1999 yılında Kevin Ashton tarafından Procter & Gamble (P&G) firması için hazırlanan bir sunumda gerçekleşmiştir. Ashton'ın nesnelerin internetinin nasıl yaratılabileceği konusundaki çalışmalarıyla birlikte literatüre giren nesnelerin interneti (Haller, Karnouskos ve Schroth, 2008; Ashton, 2009; Kim vd., 2017; Koçak Alan, Tümer Kabadayı, Cavdar, 2018:296), bugün artık çok sayıda yaşam alanındaki yerini almış bulunmaktadır. Bugün ise artık toplumumuz, ağ toplumu, dijital ağların güçlendirdiği, internet ve diğer bilgisayar ağları üzerinden iletişim kuran kişisel ve örgütsel ağlar etrafında kurulmuştur (Castells, 2016:9) ve internete bağlanan cihaz sayısı, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda hızlı bir artış göstermektedir. 2010'lara kadar internet kullanıcısı (veri üreten ve alan) çoğunlukla insanlar olmasına karşın günümüzde internet trafiğinin büyük bir kısmını akıllı nesneler ve makinalar oluşturmaktadır. Öyle ki 2020'de 50 milyardan fazla nesnenin internete bağlanacağı öngörülmektedir

(<https://otomasyonadair.com/2016/06/08/2020-yilinda-50-milyar-cihaz-birbirine-baglanacak-nesnelerin-interneti-iot/>).

Nesnelerin interneti teknolojisi ile nesnelerin insanlar adına diğer nesnelerle iletişim kurması, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yeni bir dönemin başlangıcını beraberinde getirmektedir. Bu “her yerden, her zaman, her şeyin birbirine bağlanabildiği bir dönem”i ifade etmektedir (Tan ve Wang, 2010; Koçak Alan, Tümer Kabadayı, Cavdar, 2018:296). Ancak ortaya çıktığı günden itibaren çoğunlukla teknoloji temelli tartışmaların ve araştırmaların konusu olan nesnelerin interneti, gelinen noktada bazı toplumsal meselelerin irdelenmesinin de önünü açmaktadır. Zira her zaman, her yerde ve her şeyi birbirine bağlayan nesnelerin internetinin gözetimle olan ilişkisi göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Çünkü internet dünyanın en büyük ve en hızlı izleme makinesidir, ona değen izlenebilir olan her şey izlenecektir (Kelly, 2016:290). Kullanıcıların kişisel alışkanlıklarından topladıkları verileri depolayan ve analiz eden nesneler, bu işi günlük insan yaşamını kolaylaştırma iddiası ile gerçekleştirmektedir. Bu da determinist bir bakış açısıyla gayet anlaşılır görünmesine rağmen karşı argümanı olan nesnelerin internetinin, ‘kime ve neye’ hizmet ettiğine yönelik sorular gündemde epeyce yer bulmaktadır. Bu nesneler, zeka kazanarak insanların hayatlarını belli seviyede kontrol edebilmek adına onların genel tüketim alışkanlıklarını veya hangi sıcaklığı sevdikleri gibi günlük spesifik alışkanlıklarını öğrenebilmektedir (Ju, Kim ve Ahn, 2016; Koçak Alan, Tümer Kabadayı, Cavdar, 2018:296) Bina ve akıllı ev uygulamaları, otomotiv ve ulaşım sistemleri, akıllı şehir uygulamaları, sağlık hizmetleri, askeri uygulamalar, tarım uygulamaları gibi kullanım alanlarına sahip olan nesnelerin interneti, elde ettiği verilerden büyük veriyi oluşturarak bulut bilişim sistemlerinde depolamakta ve makine öğrenimi yöntemleriyle analiz etmektedir (Görkem ve Bozuklu, 2016: 49). Buradaki en önemli noktalardan biri, sözü edilen bu verilerin, kimler tarafından kullanıldığıdır. Sözgelimi, kişinin bizzat kendi verilerini izlemesi esasında ölçme ve değerlendirme noktalarında anlam ifade edebilmektedir. Çünkü bilindiği gibi bilimsel bir şekilde kendini izlemek pahalı, zahmetli ve sınırlı bir faaliyettir. Ama son yıllarda çok düşük maliyetlerle son derece küçük dijital sensörler, kayıt parametre çeşitlerini o kadar çoğalttı ki, artık hemen herkes kendisini bin farklı yönden ölçülebilir duruma geldi. Bu öz deneyimler şimdiden tıp, sağlık ve insan davranışı konusundaki fikirlerimizi değiştirmeye başladı (Kelly, 2016:269).

Elektronik cihaz sayısının dünya nüfusunu geride bıraktığı günümüzde dijital teknolojiye erişim sağlayabilen insanlar, akıllı bileklikler ile uyku performanslarını, akıllı çatalar ile almaları gereken kalori miktarını ve akıllı telefonlar ile dünyanın eğilimlerini takip etmektedir (Sayar, 2018:37). Bir nevi yeni nesil bir ‘yaşam seyir defteri’nden söz edilmektedir. Bu da doğal olarak olanakları ve tehditleriyle

nesnelerin internetinin genel bir resmini çıkarma ihtiyacı doğurmaktadır. Nesnelerin internetinin avantajları, iş, sağlık ve sosyal hayat uygulamaları ile insan yaşamını kolaylaştırmak olarak sıralanırken dezavantajları ise gizlilik, teknolojiye aşırı güven ve iş kaybı olarak göze çarpmaktadır. İnsanların 7/24 izlenmesi ve her hareketinin kaydedilmesi, sağlık verilerinin ve günlük aktivitelerinin saklanması; bilgi güvenliğine ilişkin tehditler ile kişisel verilerin ve özel hayatın gizliliğini gündemin en üst maddelerinden birisi haline getirmektedir. Kullanılan arabanın saldırganların hedefi olup kaza yapmasına sebep olunması, akıllı alarm ve kilit sistemlerinin kırılıp siber hırsızlıkların olması, giyilebilir nesnelere sızılarak, vücut aktivitelerinden, rahatsızlıkların tespit edilerek siber cinayetlerin ortaya çıkması gibi örnekler nesnelerin internetinin, güvenlik eksiklikleri olarak değerlendirilebilmektedir (Güzdüz ve Daş, 2018:334).

Şu an gelinene noktada nesnelerin internetinin bizi tam olarak nereye götüreceğini bilmek zor olsa da daha teknoloji merkezli bir dünyanın olasılıklar arasında olduğu varsayılmaktadır. Otomatikleştirilmiş evlerde yaşayacak, ağ tabanlı yollarda akıllı araçlar sürececek, etkileşim açısından oldukça gelişmiş mağazalardan alışveriş yapacak, sağlığa temel yaklaşımımızı yeniden tanımlayacak sağlık ve zindelik ürünlerine bağlanacağız. On yıl içinde günlük yaşantımızda zihnin sınırlarını zorlayan birçok farklı akıllı sistem kullanacağız (Greengard, 2017:13). Tüm bunlar yaşanırken diğer yandan da kişisel beğeni ve alışkanlıklarımızı deyim yerindeyse altın bir tepsinin içinde bu teknolojiye egemen olan odaklara sunmak zorunda kalacağız. Mevcut durumda bu konunun meydana getirdiği risk ile sağladığı konfor arasında tercih yapma hakkı ise bir yönüyle kullanıcı da kalacak gibi görünüyor. Gözetimden kaçmanın mümkün olup olmadığı ise çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Panoptikon metaforu kapsamında değerlendirilecektir.

2. NESNELERİN İNTERNETİ'NİN GÖZETİM KÜLTÜRÜNE AÇTIĞI KAPI

Bu gezegende en hızla çoğalan nicelik, ürettiğimiz enformasyon miktarıdır (Kelly, 2016: 291). Özellikle de nesnelerin interneti aracılığıyla adeta karlı bir yolda yürüyerek bıraktığımız ayak izleri gibi enformasyon izlerimizi de her saniye bırakmaktayız. Burada önemli olan nokta ise nesnelerin internetinin bu izlerle ne yapacağıdır. Çünkü önümüzdeki yıllarda nesnelerin interneti yaşamımızın neredeyse her alanına temas edeceği (Greengard, 2017:15) gerçeğinden hareketle bu cihazları yaşam alanlarımızın en kritik bölgelerine konumlandıracağımızdan artık çok da şüphe kalmadı. Ancak asıl mesele internete bağlı nesnelerin sağladığı konforun, kişisel güvenliğimizi tehdit etmeye varacak olan girişimleri karşısında ne yapacağımızdır.

Kevin Kelly, 2016 yılında yayınladığı bir çalışmasında ABD’de sıradan bir günde ortalama bir insanın karşılaşılabileceği izleme türlerini listelemiştir. Buna göre, sıradan bir günde ortalama bir insan; araba hareketleri, otoyol trafiği, yolculuk paylaşımı taksileri, uzun mesafeli yolculuk, drone ile gözleme, geleneksel posta, belediye hizmetleri, cep telefonu yer tespiti ve çağrı günlükleri, devlet güvenlik kameraları, ticari ve özel mekanlar, akıllı ev, evi izleme, etkileşimli cihazlar, özel market kartları, e-perakendeciler, vergi daireleri, kredi kartları, e-portföyler ve e-bankalar, resimden yüz tanıma, web faaliyetleri, sosyal medya, arama tarayıcıları, akış hizmetleri, kitap okuma, zindelik takibi (Kelly, 2016:285-288) gibi izleme türleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu akışları kendi sistemlerine entegre edebilecek ve izleyecek bir kuruluş ise oldukça büyük bir güce kavuşacaktır. Ve yine Kelly’nin işaret ettiği gibi herkesi ve her şeyi izleyen ‘Big Brother’ korkusu da doğrudan bunları birbirine tutturmanın teknik açıdan gayet kolay olmasından kaynaklanmaktadır (Kelly, 2016:288). Fakat internete bağlı nesnelerin gözetimle olan ilişkisini incelemekten önce bir gözetim tanımı yapmak gerekmektedir. Genel kanıya göre sistematik izleme olarak tanımlanan gözetim kavramı, bugün anladığımız haliyle ilk kez Gary Marx tarafından kullanılmıştır. Marx’a göre değişen gözetim kavramında çarpıcı yenilik gözetimin sadece önceden bilinen bir kişiye değil, aynı zamanda coğrafi alanlara, belirli zaman dilimlerine, şebekelere, sistemlere ve insan kategorilerine de uygulanabilir (Marx, 2002:10-11; Güven, 2014:80-81) olmasıdır. David Lyon ise gözetimin iki yüzü olduğuna dikkat çeker. Gözetleme hem kontrolü, örneğin; küçük çocukların incinmemesi için onları yakından takip edilmesiyle de aynı zamanda korumayı içermektedir (Lyon, 2006:14; Güven, 2014:81). Ancak gözetim konusunda en çarpıcı ve etraflı analiz, postmodern teorinin en önemli isimlerinden Michel Foucault’dan gelmiştir. Foucault, modern toplumda gözetimi anlatmak için, Bentham’ın “Panoptikon” metaforunu kullanmıştır. Esasında bir mimar olan Bentham, 1785 yılında Panoptikon isimli bir hapisane mimarisi tasarlamıştır. Bu mimaride, çevrede halka şeklinde bir bina, merkezde bir kule ve bu kulenin, halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevrede bina hücrelere bölünmüştür ve bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir. Bunların biri içeri bakan, diğeri de dışarı bakan iki penceresi bulunmaktadır. Bu tasarıma göre merkezi kulede tek bir gözetmen vardır ve çevredeki hücrelerin her birinde birer mahkum bulunmaktadır. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binaların içindeki küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Burada her gözetlenen tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetlemeye olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekansal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak

ve saklamak gibi üç işlevi ters yüz edilmektedir (<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2499/gozetim-ve-internet-ozel-yasamin-sonu-mu#.XKE4CM8zau4>). Panoptikon metaforunun nesnelerin interneti ile olan ilişkisi ise aslında nesnelerin internetinin günlük yaşamın tam ortasına konumlanmış bir teknoloji olmasından kaynaklanmaktadır. Kullanıcının, kendi yaşam alanına yine kendi elleriyle konumlandırdığı internete bağlı nesneler; kişisel alışkanlık, beğeni ve istekler doğrultusunda elde ettiği verileri Panoptikon kulesinde yer alan gözcü gibi izlemektedir. Fakat Foucault'un Panoptikon'u ile nesnelerin internetinin gözetimi arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların en temel sebebi ise Panoptikon'da gözetlenen konumda olan birey bunu kendi rızası ile yapmamasıdır. Ancak nesnelerin internetinde gözetlenen birey, internete bağlı olan nesneyi kendi rızası ile kullanmaktadır. Bu da gözetimin zaman içinde değişen boyutlarını hatırlatarak Sinoptikon ve Omniptikon kavramlarını öne çıkarmaktadır. İlk kez Norveçli sosyolog Thomas Mathiesen tarafından 1997 yılında ortaya atılan ve çok olanın, az olanı izlemesi anlamına gelen Sinoptikon kavramı, yeni bir süreç işaret etmektedir. Sinoptikon'da insanların oturdukları yerden, bulundukları mekandan kopartılmadan, siber mekana çekilerek başkalarının hayatını gözetlediği bir gözetim süreci söz konusudur (Toktaş vd., 2012, s.33; Bitirim Okmeydan, 2017:60). Sinoptikon'un, Panoptikon'a göre en önemli farkı, 'gönüllük' esasına dayanmasıdır. Sinoptikon'a verilebilecek en temel örnek de bizzat medyanın kendisidir. Çünkü medyada Sinoptikon kavramına uygun olarak çoğunluk, azınlığı seyretmektedir. Jim Carrey'nin başrolünde yer aldığı 'Truman Show' filmi de Sinoptikon'a verilebilecek en uygun örneklerden biridir. Omniptikon kavramı ise herkesin, her an ve her yerde birbirini izlemesini ifade etmektedir. İnternet çağında herhangi bir zaman diliminde, kimin izleyen ya da izlenen olduğunu bilmeyen bir çoğunluğun, birbirlerini sürekli gözetlemesine (Rosen, 2004; Bitirim Okmeydan, 2017:61) olanak veren Omniptikon'un teknolojik bir temele dayandığı da söylenebilmektedir. Omniptikon'a verilebilecek en doğru örneklerden biri ise günümüzde internet kullanma amacının en önemli sebeplerinden biri olan sosyal medya platformlarıdır. Ve yine bu platformlarda kullanıcı rızası ve gözetleneceği kabulüyle kullanılmaktadır. Dolayısıyla nesnelerin internetinin, gözetim eylemini kullanıcı rızasına dayanarak gerçekleştiriyor olması nedeniyle de Panoptikon'dan ziyade Sinoptikon ve Omniptikon kavramlarının kapsamında değerlendirilebileceği fikri öne çıkmaktadır. Son söz olarak diyebiliriz ki her şeyin internetinin tasarımı ve içinde yüzdüğü bulutun niteliği veri izlemeye yöneliktir. Önümüzdeki beş yılda buluta ekleneceğini beklediğimiz 34 milyar internete bağlı cihaz veri akışı sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Bulut da verileri saklayacak bir yapıya sahiptir ve bu buluta değen izlenebilecek olan her şey izlenecektir (Kelly, 2016:285).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Nesnelerin internetinin, ‘yaşam seyir defteri’ benzeri bir uygulamayla günlük yaşamları kontrol ve analiz edebiliyor olması, birtakım güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir. Kullanıcıların kişisel beğeni ve alışkanlıkları analiz edilerek bu doğrultuda karşısına çıkarılan ticari amaçlı reklamlar ya da siyasi amaçlı propaganda faaliyetleri bu risklerden yalnızca bazılarıdır. Konfor ve işlevsellik amacıyla elde edilen veriler, temelde siber güvenliği tehdit eden ve hatta ‘şeffaflık’ söylemiyle ‘mahremiyet’ kavramını ihlal eden birer güç unsuruna dönüşebilmektedir. Sözgelimi, gece uykusu esnasında kullanılan bir akıllı bileklik, kullanıcının uyku verilerini depolayarak uyuduğu ve uyandığı saatler hakkında bilgi verebilmektedir. Buraya kadar kullanılabilirlik anlamında fayda sağladığını düşündüğümüz bu bileklik, farkında olmadan kullanıcıyı, uyuduğu ve uyandığı saatlerdeki enformasyon akışının bir muhatabı olarak kodlayabilmekte ve sözgelimi sabah kuşağı reklamlarının hedef kitlesi haline getirebilmektedir. Çünkü bugün artık ölçülmeyen ne varsa artık nicelleşebilir, sayısallaştırılabilir ve izlenebilir hale gelmiştir. Fakat değinilmesi gereken önemli noktalardan biri de Panoptikon metaforunda olduğu gibi gözetlenmek ve izlenmek eylemlerine maruz kalmanın, çeşitli psikolojik sonuçlar doğurabileceği gerçeğidir. Adına ‘Truman Sanrısı’ veya ‘Truman Sendromu’ da denilen izlenme psikolojisinin yarattığı baskı ile mücadele etmek zorlu bir tedavi sürecini de beraberinde getirmektedir. Çünkü yaşamın her alanında izleniyor olmak, gerçekte olmadığı biri gibi davranış sergileme yönünde etkiler bırakabilmektedir. Nitekim gönüllülük esasına dayalı olan Sinoptikon ve Omniptikon örneklerinde de kişiler yalnız görülmesini istediklerini göstermekte ve her an gözetlendiğinin bilinciyle duruma uygun hareket etmektedir ki bu da bir anlamda kişinin kendisine yabancılaşmasını yeniden üretmektedir. Nesnelerin internetindeki gözetleme eylemi, asimetric ilişkisi ve görmeden gözetlenme unsurları nedeniyle modern Panoptikon’u anımsatırken, gönüllük esasını da Sinoptikon ve Omniptikon’u çağrıştırmaktadır. Bu noktada nesnelerin internetinin kullanıcıya sunduğu konforun bir bedeli olduğundan söz etmek mümkündür. Bu bedeli, mahremiyet kavramını göz ardı ederek kişisel verileri makinelere sunmak ya da makineler karşısında gözetleniyor olmanın bilinciyle hareket ederek bir yanılgısının parçası olmak şeklinde sınıflandırabiliriz. Çünkü gözetleniyor olmanın davranışlara ve karaktere doğrudan etkilerde bulunduğu bugün artık ruh bilimi ve insan davranışı üzerine çalışmalar yapanlar tarafından kanıtlanmış durumdadır. Bugün, gözetlenmekten rahatsızlık duymamızın en önemli sebebi, bizleri kimlerin izlediğine ve hakkımızdaki

enformasyonun nasıl kullanılacağına dair fikrimizin olmadığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tıpkı Panoptikon metaforundaki gibi gözetlenmemize rağmen, bizi izleyenleri bilmememizden kaynaklanan asimetrik ilişki, distopik bir geleceğe de dikkat çekmektedir. Fakat hiçbir teknolojiden kaçılmayacağı gerçeğinden hareketle nesnelerin internetini, günlük yaşamın dışına atmak yerine gözetimin boyutlarıyla baş edebilecek siber güvenlik uygulamalarını incelemek zamanın ruhuna daha uygun bir hareket olabilir.

KAYNAKÇA

- ALTINPULLUK, H., (2018) Nesnelerin İnterneti Teknolojisinin Eğitim Ortamlarında Kullanımı, Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 2018: 94-111.
- BİTİRİM OKMEYDAN, S., (2017), Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘Sinoptikon’ ve ‘Omniptikon’a, AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, 2017: 45-69.
- CASTELLS, M. (2016) İletişimin Gücü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ERCAN, T., ve KUTAY, M., (2016) Endüstride Nesnelerin İnterneti (IoT) Uygulamaları, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 2016: 599-607.
- GREENGARD, S. (2017) Nesnelerin İnterneti, Optimist Yayın Dağıtım, İstanbul.
- GÖRKEM, L., ve BOZOKLU, M., (2016) Nesnelerin İnterneti: Yapılan Çalışmalar ve Ülkemizdeki Mevcut Durum, Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, 2016: 47-68.
- GÜNDÜZ, M. Z., DAŞ, R., (2018) Nesnelerin İnterneti: Gelişimi, Bileşenleri ve Uygulama Alanları, Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 2018: 327-335.
- GÜVEN, O. Ö., (2014), Gözetim Tekniklerinin Güç İlişkileri Bağlamında Dönüşümü ve Toplumsal Denetim, Atatürk İletişim Dergisi, 2014: 79-112).
- KELLY, K. (2016) Büyük Teknolojik Dönüşüm, Türk Hava Yolları Yayınları, İstanbul.

- ARSLANTAŞ-TOKTAŞ, S., BİNARK, M., DİKMEN, E., FİDANER, I., KÜZECİ, E., KOÇAK ALAN, A., TÜMER KABADAYI, E., CAVDAR, N., (2018) Yeni Nesil “Bağlantı”, Yeni Nesil “İletişim”: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme, İşletme Araştırmaları Dergisi, 2018: 294-320.
- OSKAY, Ü. (2016) İletişimin ABC’si, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- ÖZAYGEN, A., (2012) Türkiye’de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi, Alternatif Bilişim Derneği, İstanbul.
- SAZAK, T., ve ALBAYRAK, Y., (2017) Nesnelerin İnterneti (IoT) Üzerine Ortam Verilerini Toplayan ve Uzaktan Takibini Sağlayan Bir Sistem Tasarımı, Akademik Bilişim Konferansı-AB, 8-10 Şubat Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- SAYAR, T.E., Dijitalleşen Dil: Emoji ve Kısaltmalar Dilimizi Değiş(Geliş)tirecek mi? s.37-56 (Ed.) GENEL, M.G., İletişim Çağında Dijital Kültür, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2499/gozetim-ve-internet-ozel-yasamin-sonu-mu#.XKE4CM8zau4>, Erişim Tarihi: 23.02.2019.
- 2020 yılında 50 Milyar Cihaz Birbirine Bağlanacak – Nesnelerin İnterneti (IoT), <https://otomasyonadair.com/2016/06/08/2020-yilinda-50-milyar-cihaz-birbirine-baglanacak-nesnelerin-interneti-iot/>, Erişim Tarihi: 18.03.2019.

PSEUDO KİMLİKLERE DÖNÜŞEREK ANLAMI DEĞİŞEN SELFİE

Burcu DİRİ

Yıldız Teknik Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Uğur KUTAY

Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet: Günümüzde çok amaçlı kullanıma olanak sağlayan cep telefonları ile çekilen, sanal dünyadaki “paylaşım” çeşitlerinden biri olan otoportre, dönüşüme uğrayarak Oxford sözlüğünde de yer aldığı şekliyle “selfie” olmuştur. Türkçe de özçekim, görçek gibi karşılıklar bulan selfie, sosyal paylaşım sitelerinde kolayca paylaşılmasıyla farklı bir tüketim çağının kapılarını açmıştır. Zamanla farklı yönde kurgulanmış selfieler üretme isteğine sıkça rastlanmaktadır. Bu “ikame kimlik fotoğrafları”na bazen birkaç satır ilıştiren katılımcı, paylaşım sitesindeki takipçilerine, kendisi hakkında bazı verileri anbean aktarırken; ekonomik, politik, kültürel, sosyolojik duruşuna dair veriler de sunmaktadır. Sanal platformda aldığı yorumlarla kimlik kurgusunu değiştiren ya da ufak oynamalarda bulunabilen kişinin, kendini önemli hissetme itkisi ancak, selfienin araçsallaşmasıyla doyuma ulaşır. Olumlu-olumsuz geribildirim almanın yeni üretimi, yeni üretimin de yeni geribildirimini beslediği bu durumun otomatikleşmesiyle ve grubun tüm bireylerinin sosyal davranışı haline gelmesiyle, kabul gören bir “jest ve mimik tipolojisi” oluşmuştur. Paylaşılan her yeni “imaj” ın bir öncekini öldürdüğü platformda, en son “paylaşılan”, kimliğin en gerçek yansıması olarak kabul görmektedir. Bu çalışmada; çağımızın postmodern toplumlarında, selfienin, pseudo kimlik suretine dönüşerek, amaç haline geliş süreci irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Otoportre, selfie, narsisizm, kimlik, ayna.

Selfie That Changed the Meaning By Transforming Into Pseudo-Identities

Abstract: Nowadays, selfportrait –one of the sharing types in the virtual world- taken with the mobile phones for multi-purpose use-

transformed into “selfie” which is in the Oxford Dictionary as well. Selfie, which is translated to Turkish such as özçekim, görçek, has opened a distinct era of consumption by sharing easily on social networking sites. In course of time, the desire of creating fictionalized selfies in different directions is frequently encountered. The participant, who sometimes attaches a few lines to these “substitutional identity photographs”, transmitting some data about her/himself at any time to her/his followers, she/he also submits data on her economic, politic, cultural, sociological stance. Drive of self important feeling of the person who has changed the identity fiction with the comments she/he received on the virtual platform, only takes satisfaction with the instrumentalization of the selfie. An accepted “gesture and mimic typology” has been formed by means of becoming automatic of this situation which positive-negative feedback feeds new production, new production also feeds new feedback and becoming the social behavior of all members of the group. On the platform where each new shared image killing the previous one, the last shared is considered the most real reflection of the identity. In this study, it was examined selfie’s process of becoming an aim by transforming into the pseudo-identity image in postmodern societies of our age.

Key words: Self-portrait, selfie, narcissism, identity, mirror.

1.GİRİŞ

Sanatçının kendi imajını sunuşu resim sanatıyla başlayıp, yüzyıllar içerisinde teknik farklılıklara sahip de olsa fotoğrafla devam etmiştir. Tarih boyunca, tüm icatlar, keşifler halka tanıtıldıklarında yavaş yavaş kabul görmüşlerdir. Fakat günümüzde kitle iletişim araçlarına ulaşmak bireyi maddi olarak çok da zorlamamaktadır ve dolayısıyla yaşanan değişimleri insanların hiç sorgulamadan kabul ediyor oluşu hız çağının bir göstergesidir. Diğer taraftan her geçen gün geçirdiği değişimlerle sınırsız dünya, kullanıcıya kendine ait görüşlerini belirtebildiği çeşitli paylaşım platformları sunmaktadır. Sosyal paylaşım ağlarını kullanan bireyler kimliklerini oluşturan birçok unsuru buradan diğer kullanıcılara görünür kılmaktadır.

İnsan, doğasında hep bir yarına kalma arzusu taşımaktadır. Birey, Selfie’sini çekip anında paylaşarak ve değerlendirdiği geri bildirimler doğrultusunda kimliğini yeniden üreterek, bu isteğini sosyal medya ağları aracılığıyla bir şekilde gerçekleştirmektedir. Üretmek, yaratmak eylemleri; düşünme, planlama gibi bir hazırlık sürecini gerektiren pratikler olmasına rağmen, kitle kültürü toplumunun getirilerinden biri olan tüketicinin giderek artması sonucunda, niteliklerinden kaybederek sayıca

çoğalmışlardır. Yüz yüze iletişimin yerini alan sosyal ağlar aracılığıyla irtibat kuran insanlar bu hesaplarda neyi görüyorlarsa ona inanmaktadırlar. Bu durum, kendi sunmuş olduklarına karşısındakinin istisnasız inanmasının iadesi gibidir. Sanal âlemin kendine özgü düzeni sayesinde, sözde hayatlar yaşayıp kurmaca kimlikler oluşturmak oldukça kolaydır.

Akademik alanda hem ülkemizde hem de uluslararası çevrede, kullanıcıların sosyal medyada kimliklerini rahatlıkla değiştirebildikleriyle ilgili birçok çalışma vardır. Bu çalışmada ise, selfienin, ikame kimlikler oluşturmada araçtan ziyade zaman içerisinde amaç haline gelişi irdelenmeye çalışılmıştır ve çalışmanın bu alanda ileride yapılacak araştırmalara ışık tutması düşünülmüştür.

2. RESİM TARİHİNDE OTOPORTRE

Resimde, çizimde, ya da heykelde, bir sanatçı tarafından ölü ya da sağ, gerçek ya da düşsel bir kişinin, bireysel özelliklerinin betimlenmesi maksadıyla ortaya konan portreden farklı olarak, sanatçının kendi özelliklerini betimleyerek ürettiği otoportrenin (İskender, 1997:1504-1505) yapılışı birçok sebep içerebilir. Birçok farklı dönemden ressam çalışmalarında konu olarak kendisini kullanmıştır; bunu yapmalarındaki sebep bazen en kolay yolla ulaşabildikleri modellerin kendileri olması, bazen gelecek çağlarda kendi bedensel gerçekliğine de tanık olunması ile iç içe geçen ölümsüz olma isteği, bazense kendilerinde bulunduğunu düşündükleri nitelikleri, narsistik bağlamda beğenmelerinden kaynaklanıyor olabilir.

Evrendeki yerini belirleyen akılcı insanın doğuşu olarak da nitelendirebileceğimiz Rönesans'la birlikte, resim sanatında, kutsal kişilerin portre örneklerinden uzaklaşıp daha çok gündelik yaşam modelleri kullanılmaya başlanmıştır. Portresini yansıttığı ayna, su yüzeyleriyle resmeden sanatçının, kendini dünyanın merkezine koyması nesne ve özne, ben ve öteki, kendine ve ötekine nereden baktığı çatışmalarını şekillendirmeye yaramıştır (Alanka ve Cezik, 2016:557). Dürer, Bosch, Parmigianino, Bruegel (Yaşlı), Rembrandt, Van Gogh, Escher ve Kahlo yaşadıkları sürece çokça otoportre veren isimlerden bazılarıdır.

Taşıyabilecekleri hale arasındaki gerçek farkın, zamanla kurdukları farklı ilişkide yattığı resim ve fotoğraf, potansiyel açıdan birbirlerine rakip olan iki ayrı görüntü üretme ve çoğaltma sistemi değildir. Başka düzlemde bir faaliyet olan fotoğraf, başlı başına bir sanat formu olmamasının yanı sıra; her türlü konusunu sanat eserine çevirme gibi özgül bir kapasiteye sahiptir (Sontag, 2008:137-138).

3. FOTOĞRAF TARİHİNDE OTOPORTE

Fotoğraf tarihinde otoportre olarak tanımlanabilecek ilk görsel ise amatör bir kimyacı ve fotoğraf heveslisi olan Philadelphialı Robert Cornelius’a aittir. Arkasına “şimdiye kadar çekilmiş ilk ışık resmi, 1839” yazdığı fotoğrafı, ailesine ait olan dükkânın arkasındaki avluya kurduğu kamerayla, hızla kadrāja yerleşerek çekmiştir. Gerçekliği hem öznelleştirip hem de nesnelleştirmek yönünde ikili kapasiteye sahip fotoğraf makinesinin (Sontag, 2008:212) keşfedilmiş olduğu ilk yıllarda çekilen, Cornelius’un bu otoportresiyle de, görülebildiği üzere, zapt edilen anın belge niteliği taşıyıcılığından söz edilebilir. Cornelius’un yanı sıra çağının öncülü olan diğer otoportre fotoğrafçıları arasında; 12 kareden oluşan serisi stop motion hareket tekniğiyle benzerlik gösteren Nadar, aynada veya vitrin camında beliren yansımasının ve çektiği objelerin üzerinde beliren gölgesinin bulunduğu birçok otoportresi olan Vivan Maier, fotoğraf çalışmalarında kendisini model olarak kullanan Cindy Sherman, giderek tutuculaşan ABD toplumuna aykırı bir yaşam tarzını benimseyen, içinde kendisinin de bulunduğu, bir alt grubu fotoğraflayan Nan Goldin (Topçuoğlu, 2010:26-27) sayılabilir.

3.1. Fotoğrafın, Görsel Bir Üretim Olarak Tüketim Nesnesine Dönüşümü

Fotografik üretim içerisinde fotoğrafçı en rahatlıkla kendi suretini üretebilmektedir (Oskay, 2017:2458-2460). Bunu bazen objektifi direkt kendine döndürerek bazense aynadaki yansıması yoluyla yapar. İlki normalde fotoğrafçının görüntü oluştururken durduğu yerin aksi yönüdür, yani bu durumda kendisini nesne olarak görmese de fotoğrafladığı kendisidir. Diğerinde ise fotoğrafladığı vizörden baksın veya bakmasın kendi değil aksidir. Sonuç olarak her ikisinde de, kişinin görsel olarak ona tıpatıp benzeyen imgesini yine kendi parmağıyla deklanşöre basarak üretimi söz konusudur. Vizörün önünde artık bakışları değil kendini bildiği kadarıyla işleyen tahayyülü mevcut gibidir. Fotoğrafçı artık vizörün arkasında değil, objektifin önündedir, dolayısıyla artık gördüğünü değil nasıl görüldüğünü fotoğraflamaktadır (Oskay, 2017:2458-2460).

İlk olarak 2002 yılında çevrimiçi bir forumda kullanılmış olan, Oxford İngilizce Sözlüğü tarafından 2013 yılının kelimesi seçilen “Selfie”, herhangi bir kimsenin bir cep telefonuyla veya fotoğraf makinesiyle kendi fotoğrafını çekmesi ve sosyal medyaya yüklemesini ifade etmektedir (Özdemir, 2015:124). Bilhassa fotoğrafın paylaşıyor olması selfieyi otoportre çekiminden ayıran bir niteliktir. Kişinin kendi portresi olan otoportrenin birincil seyircisi, ‘yaratılan’ kendisini seyreden birisi olarak bizzat kendi kendisini işleyen ressamdır. Bu perspektiften bakıldığında otoportre

çekimi de doğrudan narsisist kişinin tutumunu yansıtmaktadır (Leppert, 2009:211'den aktaran Alanka ve Cezik, 2016:561-562).

İlk önceleri otoportre yoluyla insanların kendilerini, sanki yansımasına bakar gibi çektikleri fotoğraflarda veya ürettikleri resimlerde, seyretmeleri daha normal boyutta olsa da teknolojinin değişimiyle birlikte bu durum farklı bir yere evrilmektedir. Üretilen bu görsellerin, rahatlıkla sosyal medya ortamlarında bir yerden bir yere gönderilmesi ve paylaşılması, insanlar tarafından sürekli bir izlenirlik içerisinde olmasını sağlar. Size ait olan bir selfieyi diğer insanların görme eylemine sunarken karşılık olarak onun selfiesine bakmaya da hak kazanmış olursunuz (Niedzwiecki, 2010:15).

4. KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

4.1. Kitle İletişim Araçlarının Tüketim Toplumunun Oluşumunda ki Rolü

Telefon, uzaktaki biriyle konuşmanın yanı sıra yıllar içinde cep telefonuna dönüşmesinden sonra; saat, hatırlatıcı, hesap makinesi, takvim, ses kayıt cihazı, fotoğraf makinesi, video; internetin de bünyesinde kullanılmasından sonra ise mektup, ansiklopedi, GPS, harita gibi özellikleri bulunan küçük bir bilgisayara evrilmiştir. Yıllar önce gücün simgesi olan cep telefonlarının, günümüzde kitlesel ürün haline gelmesiyle, yalnızca Amerika'da bile 280 milyon kişiyi evrenin efendisi (Twenge, 2013:144) haline dönüştürmesinden bahsedilebilir. Bu durumda büyük bir kitleyi içinde barındıran yeni bir iletişim şekline söz edebiliriz.

Gündelik hayata derinlemesine nüfuz etmiş olan teknolojiyi ve çeşitli teknolojik aletleri çekip aldığınızda geriye üzerine konuşulabilecek pek fazla bir hayat kalmamaktadır. İletişim ise, bireyler tarafından sunulmasına rağmen her zaman kişisel temas yoluyla olmaz. Kitle iletişim araçlarıyla, bir iletişim tüm bir ülkeye daha da ötesinde dünya çapında bir izleyici kitlesine birkaç saat içinde ulaşabilir. Kendine has özellikleri olan kitle iletişim araçları, ayırıcı özellikleri olan sosyal uyaran durumlarını temsil ederler. Yüz yüze ilişkilerin esnekliği ve nüansları büyük ölçüde ortadan kalkar (Şerif ve Şerif, 1996:562-687). Bu iletişim şeklinde en önemli işleve “göz” sahip gibi görünmektedir. Çünkü kapitalist bir toplum, satın alma dürtülerini kışkırtıp sınıf, ırk ve cinsiyet gibi etkenlerin yol açtığı hasarları bastırmak için bir eğlence patlaması yaşanmasını istediğinden görüntülere dayalı bir kültüre gerek duymaktadır (Sontag, 2008:212).

McLuhan'ın “Araçlarımızı biz şekillendiririz ve karşılığında onlar bizi şekillendirir” sözü Baudrillard'ın, medya araştırmalarında genel olarak vardığı sonuca gönderme yapar niteliktedir: “Medya bir gerçekliğin yansıması olarak başlar, gerçekliği çarpıtır, olmayan şeylere inandırır ve bir süre sonra kendi gerçekliğini oluşturarak

gerçekliğin kendisi simülakrı*¹ olur.” Her şeyin görüntülerden ibaret ve cansız olduğu bu evren bireyin yaşadığı simülasyon evrenidir (Uzun, 2014). Günün büyük bölümünde ilişki içinde olduğu cep telefonunun ekranında gördüğü binlerce simülatif görüntü tarafından kuşatılmış olan özne için simülasyon, asıl gerçeklikten daha gerçek olarak görülür; çünkü onun hayatını belirleyen şeyler bunlardır (Akman, 2017:31).Özne böylece sosyal medya kullanımı aracılığıyla hızla değişmektedir.

Web 2.0 teknolojisi ise bireylerin bir araya gelerek içerikleri yaratmalarına olanak sağlayarak (Gauntlett, 2016:57) kitle iletişim araçları bağlamında insanları tüketici olmasının yanı sıra üretici durumuna da getirmiştir. Bu iki üretim-tüketim denklemi örneği ilk anda zıtlıklar içeriyor gibi görünse de aynı amaca hizmet eder gibidir. Toplumsal kimliğini sosyal ağlarda şekillendirmeye başlayan birey, kendi tüketim alışkanlıklarını, yakınlarıyla ilişkilerini, medeni durumunu, eğitim ve kariyer bilgilerini, ideolojik görüşlerini, gittiği, gezdiği yerleri sosyal medya üzerinden yeniden üretip kurgulayarak yaptığı her etkinlikle bir benlik oluşturmaktadır. Kullanıcı, durmaksızın kim olduğunu sergileyerek bir kimlik performansı sunmaktadır (Özdemir, 2015:113-121).

Çeken, çekilen, fotoğrafı medyaya yükleyen kişi olarak kullanıcıyı tek kişi haline getiren selfie, bireyin kendini gösterip ön plana çıkarmasını sağlayarak bu beğenilme takdir görme gibi özellikleri destekler niteliktedir (Özdemir, 2015: 122-127). Sonuç olarak; telefonun, tıpkı diğer birçok kitle iletişim araçları gibi, pandemik**² etkisi, kullanıcıların sosyal paylaşım ağlarıyla birbirleriyle rahatça iletişimini sağlayan web 2.0 teknolojisiyle birleşerek yarattıkları kurmaca kimliklerine daha kolay inanılabilirlik sağlayan görsel bir zemin sunan selfieyi yaratmıştır denebilir.

4.2. Kültür Endüstrisi’nin Tüketim Pratikleri Üzerinden Üretilen Yeni Kimlikler

“Kültür endüstrisi” ifadesi ilk kez 1947 yılında Aydınlanmanın Diyalektiği adlı kitapta Horkheimer ve Adorno tarafından “kitle kültürü” ifadesi yerine bir takım yanlış anlaşılımları sözün lehine olarak engellemek için kullanılmıştır (Adorno, 2014:109). Kolektif şuur içerisinde, fertlerin akli kabiliyetleri ve kişilikleri silinirken farklı özelliklere sahip olanlar aynı özelliklere sahip olanlar arasında kaybolur ve böylece bilinçaltı nitelikleri hâkim duruma gelir. Uykuda bilinç kabiliyeti durduğundan uyuyan bir insana benzeyen kitleler, düşünmeye ve mantıksal bilince sahip

1 *Simülakr: Bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm. Jean Baudrillard, Simülasyon ve Simülakr, 4.

2**Pandemik: Pandemi özelliği gösteren, geniş bir saha üzerinde salgın olarak görülen. P. Tuğlacı, Tıp Sözlüğü, 567.

değillerdir (Bon, 2012:18-97). Örneğin; Narcissos'un zihninde de suda kendi yansımasını gördüğünde, bir uyuşukluk vuku bularak, suyun içinde yaşayan güzel bir peri (Bulfinch, 2012:94-95) şeklinde, bilincin nüfuzu altına alınamayan, hayaller belirmiştir.

Fotoğraf makineleri ve günümüzde sahip oldukları -görüntüyü sabitleme-fonksiyonlarıyla önemli bir kitle iletişim aracı olan cep telefonları, gerçekliği kitleler için bir seyirlik malzemesi ve egemenler içinse bir denetim aracı olarak tanımlamaktadırlar. Ve bu kitle iletişim araçlarını kullanan müşteri, kültür endüstrisinin öznesi değil, nesnesidir. Fotoğraf makinesinin ve cep telefonunun akıp giden anı 'sabitleme' imkânı tanınması ve bu sayede tüketilmiş bir gerçeklik anlayışını ayağa kaldırma girişimi, bu tükenmişliğe katkıda bulunur. Sebebi tüketim mantığının içinde yer alan her şeyin fotoğrafını çekme ihtiyacı görüntü üretmek onların tüketilmesini akabinde de daha fazla görüntüye ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Birey görüntüleri çekerek ve devamında bakarak tüketirken; görüntüler de gerçekliği tüketirler (Sontag, 2008:212-213).

Selfie (özçekim), herhangi bir kimsenin bir cep telefonu veya fotoğraf makinesiyle kendi fotoğrafını çekmesini ve sosyal medyaya yüklemesini ifade eder (Özdemir, 2015:124). Bedenin en çok yer aldığı sunum şekillerinden biri olan selfie; "öz", "kendi" anlamına gelen "self" kelimesinden türetilmiştir. 1980 ve 1999 yılları arasında yayımlanan haberlere ilişkin yapılan bir çalışmada, "ben, benim, kendim" gibi özgönderimli kelimelerin kullanımı artarken diğer taraftan "insanlık, ülke, kalabalık" gibi sözcüklerin kullanımında azalma gözlenmektedir (Twenge, 2013:75). Günümüzde de bu tarz örnekleri sosyal paylaşım ağlarına verilen isimlerde görebiliriz: MySpace (Benim Yerim), You Tube (Türkçe karşılığı tam olarak böyle olmasa da; Senin Televizyonun) adları da ego tutumlarını besler bir yapıya sahip gibidir.

Esas amacı sosyal ağlarda görünür olmak isteyen bireyin çektiği özçekimler, oluşturdukları profillerde he zaman kendini olduğu gibi sunmaz. Kendinde sevdiği özellikleri ön plana çıkarıp sevmediği özellikleri ise yaratmak istediği kimliğe zarar vereceğini düşünerek gizlemeye çalışabilir. Çeken ve çekilen kişinin aynı olması kontrolü de tek kişide topladığı için, bu tarz manipülasyonların rahatça yapılabildiği söylenebilir. Bunların ışığında denebilir ki, sosyal ağlarda neyin gerçek neyin sahte olduğu soru işaretidir (Özdemir, 2015:126-127). Gerçekten ziyade gerçekdışına önem veren kitle (Freud, 1975:14) gibi birey de "doğru" kimliğini bastırıp gizli tutarak günlük yaşamda kullandığı maskelere ait olan "gerçek" kimlikler oluşturarak kendini bunlar üzerinden tanımlar (Toprak ve diğ.,2015:115).

5. GÖRÜNTÜ TARİHİNDE OTOPORTEDEN SELFİE'YE GEÇİŞTE PSİKOLOJİK ETMENLER

5.1. Foucault'nun Heterotopik Mekan Olarak Ayna Kavramı

Foucault, “Başka Mekânlara Dair” adlı makalesiyle kendisinin icadı olmayan “heterotopya” kelimesini sosyal bilimlere aktararak ağ toplumunu erkenden haber vermiştir (Şentürk, [21.01.2019]). Tıbbi bir terim olarak heterotopya, bir organın ya da dokunun bulunması gereken yerde bulunmaması ya da farklı bir yerde bulunması anlamına gelmektedir (<http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/heterotopia> [19.01.2019]). Foucault, “Başka Mekânlara Dair” isimli yazısında, “birbirine asla indirgenemez olan ve asla üst üste konamayan mevkiler tanımlayan bir ilişkiler bütünü içinde yaşıyoruz” der. Pasajlar, sokaklar, sinemalar, müzeler, kütüphaneler ve mezarlıklarında içinde bulunduğu mekânların tüm diğer mevkilerle bir anlamda ilişkide olsa da tüm diğerlerini yadsıdığını söyler. Ütopya ve heterotopya olarak iki ana türe ayırdığı bu mekânlara ek olarak aynayı da gösterir. Aynada bir mekâna gönderme yapmaktadır. Aynanın öte yüzünde bulunan sanal mekânın dibinde, bir anlamda kişiye yönelen bakış dolayısıyla, kendine geri döndüğünde ve yeniden kendisini oluşturmaya başladığı anlamıyla bir heterotopya gibi işler. “Olmadığım yerde kendime bakmamı sağlayan bir tür gölge” dediği ayna için Foucault şöyle der:

“(…) gerçekten var olduğu ölçüde ve benim bulunduğum yerde bir tür geri dönüş etkisine sahip olduğu ölçüde, ayna aynı zamanda bir heterotopyadır; kendimi orada gördüğümünden, bulunduğum yerde olmadığımı aynadan yola çıkarak keşfedirim (Foucault, 2000:294-295).”

Ayna, yeri olmayan bir yer olarak ütopya, bakan kişinin o an bulunduğu yerde bir tür geri dönüş etkisine sahip olduğu ölçüde heterotopyadır. Foucault, gerçek bir yer olmamasıyla, gerçekliğe sanal bir uzam açarak ütopya işlevi gören aynada, ütopya ve heterotopya ayrımını silikleştiren ortak bir deneyim alanının oluşturduğu bir metaforun üzerine yoğunlaşır. Eski zamanlardan beri insanlara gerçekte olmadıkları bir yerde kendilerini görme fırsatı sunan aynanın temel işlevi, yansıttığı kişiyi birebir değil de, ters çevirerek, bu kez kendi içerisinde tekrar mevcut kılmaktır (Karaman, 2018:276). Bu minvalde bakılacak olursa, ayna yolu ile çekilen selfie de aslında bir orada olmama halinin belgelenmesinden bahsedilebilir. Selfie çekerken ayna kullandığında kişi, tıpkı Narkissos’takine benzer şekilde uykuyla uyanıklık arasındaki bilinç düzleminde gezinir gibi bunu ya aşırı sevgiden ya da meraktan yapıyor olabilir. İkincil bir anlam olaraksa, kişinin yarattığı kimliğin diğer kullanıcılardaki izdüşümünün heterotopik bir mekân olarak aynadaki yansımayla eşdeğer görünmekte olduğu söylenebilir.

5.2. İkincil Narsisizm Olarak Adlandırılan Kişilik Bozukluğu

Narsisizmi, psikanalitik açıdan ilk ele alan kişi olan Otto Rank 1911’de yayınladığı makalesinde, kavramı cinsel-öz sevgi’yi ifade etmek için kullanmış buna ek olarak da kibir ve hayranlık ile ilişkilendirmiştir (Rataj, 2003'den aktaran Koşan, 2015:10-11). Sigmund Freud ise narsisizmin, kişinin, iç dünyasından değil de dış dünyadan nesne yatırımı çekerek oluştuğunu söyler. Dış dünyadan çekilen libidonun benliğe yöneltilmesiyle ortaya çıkan bir durum olan narsisizm, birincil ve ikincil olarak ikiye ayrılmaktadır (Freud 2006'dan aktaran Karaaziz ve Atak, 2013:53). Çocuğun normal gelişim sürecinin bir parçası olan birincil narsisizm, nesne seçiminden önce kişinin bir sevgi nesnesi olarak kendisini seçtiği durumken; narsisistik kişilik bozukluğu olan ikincil narsisizm, libidonun dış nesnelerden çekilerek kendine -egoya yönelmesidir (Anlı, 2010:8-9'dan aktaran Alanka ve Cezik, 2016:548-569). Patolojik narsisizm olarak da bilinen ikincil narsisizmin oluşum evresinin temel noktasında nesne seçimi olarak kişi, kendi kendini sevmeye yönelmektedir. Freud’a göre nesne sevgilerinin tümü belirli oranda narsisizm içermektedir (Nasio, 2006:81-82'den aktaran Alanka ve Cezik, 2016:548-569).

Yeni doğan bireyin dış dünyadaki nesneleri “ben olmayan” nesneler olarak algılayamayışından kaynaklanan narsisizmi genelde zamanla nesne sevgisine dönüşmektedir (Fromm, 2008'den aktaran Koşan, 2015:15). Fakat bazı durumlarda psikotik bir durum olarak narsisizm olgusu iki temel sınıfa ayrılır: Bunlardan ilki olan narsisistik kişilik bozukluğu klinik bir vakadır, diğeri ise kitle iletişim araçları gibi araçlar tarafından yayıldığı öne sürülebilecek olan narsisistik kişiliktir (Alanka ve Cezik, 2016:567). Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile ardından ortaya çıkan sosyal medya kavramı, bireylerin narsisistik kişilik özelliklerini daha kolay ve geniş kapsamlı bir biçimde sergilemelerini olanaklı hale getirmiştir (Köroğlu ve Bayraktar, 2016:55).

5.3 Sosyal Medyada Yeniden Yapılandırılan Kimliğin Sunumu

Zamandan bağımsız bir şekilde, ne isek hep o olduğumuz, öznel bütünlüğümüz olarak tanımlanan kimlik, psikolojik olarak kişinin kendisi hakkında sahip olduğu imaj, görüş, bilgi vb. temsilleri ifade etmektedir (Bilgin, 2007: 78’den aktaran Alanka, 2016:554). Erikson’a göre birey kendi kimliğinden sorumludur ve sahip olduğu birçok farklı sosyal role rağmen düzenli olarak bir kimliğini sürdürebilmelidir. Bireysel kimliklerden daha belirgin olan sosyal kimlikler, sosyal durumlarda nasıl davrandığımız üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kişinin bağlı bulunduğu sosyal grup tarafından kabul görmüş olmak öz saygısını ve öz güvenini arttıracak bir

unsurdur. Bireyler, çevrimiçi ortamlarda kolaylıkla değiştirdikleri veya üzerinde düzenleme yaptıkları kimliklerini bütüncül anlamda yapılandırabilmek için bulundukları ortamları da dönüştürmektedirler (Boz, 2012:27-33).

Sanal dünya insanlara söz hakkı vererek düşündükleri ve hissettikleri her şeyi paylaşma şansı tanır. Fakat insanlar düşüncelerini açıkladıkça bir diğerinin düşüncesi o derece duyulmaz olur. Ve bu şekilde oluşan alt gruplar bünyelerinde aynı düşünen aynı hisseden insanları barındırmaya başlar (Niedzviecki, 2010:42). Farklı farklı uygulamalarla insanların aradığını bulabileceği bir ortam, aynışma handikapını da taşır. Fakat diğer taraftan sosyal medya bu kusurunu bireylere kimliklerinde farklılaşmanın yolunu açarak çözümlmeye çalışmaktadır (İsmayılov ve Sunal, 2012:27).

Günümüzde sosyal medya kullanımı, omnipresent³ (Kocabay- Şener, 2016:122) yapısı sayesinde mobil cihazlarla oldukça popülerleşmekte ve milyarlarca insanın zamanının oldukça büyük bir kısmını almaktadır. Kişilerin kendilerini anlatmaları için birçok olanak sunan sosyal medya, kişilerin narsistik kişilik özelliklerini sergilemeleri için önemli bir mecra (Oğuz, 2016:52). Sosyal paylaşım ağlarında paylaştığı fotoğraf ve videoya herhangi bir duygu veya düşünceyi içeren yorumlar yapıldığında, bedenini teşhir etme arzusunda olan kullanıcı, beğenilme ihtiyacını da karşılamaya çalışmaktadır (Alanka ve Cezik, 2016:562).

2010 yılında kurulan Instagram 2018 yılının ilk yarısına kadar kullanıcı sayısını 1 milyarın üzerine çıkararak dünyada en çok kullanılan sosyal ağ platformları arasında Facebook ve You Tube ile beraber yer almaktadır. Facebook tarafından satın alındıktan sonra değerini 35 kat arttıran Instagram hem narsistik semptomların anlaşılması hem de görsel kültürün gözmerkezci anlam inşa etme yönünü göstermesi açısından önemlidir (Gündüz vd., 2018:1864-1866; Alanka ve Cezik, 2016:568). Sosyal paylaşım ağlarında kullanıcı kendi yaptıklarını, yaşadıklarını, hissettiklerini diğer kullanıcıların merak ettiğine inanmaktadır. Kişinin kendini sunumunda, diğer kullanıcıların dikkatini çekmesinde ve sosyal onaylanma ihtiyacında görülen narsizm ile Facebook, Instagram ve diğer sosyal paylaşım ağlarındaki aktivitelerinin çokluğu arasında müspet bir ilişki vardır (Bergman vd., 2011: 709-710'dan aktaran Oğuz, 2016: 51-68).

Yeni bir tür fotoğraf olarak görülen selfie, bu niteliğini ağlarda paylaşarak yani ağlarda var olarak sahip olduğu hareket özelliğinden almaktadır. Görüntü ağı yüklenerek diğer kullanıcıların bakışlarına ve yorumlarına açılarak bir teşhir ve dikiz

³*Omnipresent: Cambridge Dictionary'de "Her yerde aynı anda mevcut veya bir etkisi olan" anlamında yer alan bu kavram, daha çok ilahi bir varoluşa referans verse de günümüzde sürekli aktif olan dijital ağlar nedeniyle mobil ulusun yurttaşları için kullanılmıştır. Kocabay- Şener, 2016:122'den aktaran Gündüz ve diğ., 2018:1870(dipnot bilgisi).

ortamı sunar. Selfie'nin bu kadar popüler olmasındaki başlıca sebep bireyin, kendisiyle ve kendini görüntüleme çabalamasıyla ilişkili bir iz içermesinden kaynaklanmaktadır. Kişi, kendi kendisini belgeleyerek tarihe geçmek, bir nevi kalıcı olmak ister. Selfie'nin bu sergileyici ve narsisistik yapısı selfie izleyicisini selfie'yi taklit etmeye sürükler (Yücel, 2017:7-11). Ve sosyal medya kullanıcılarının selfie çekip paylaşması hızlı bir şekilde yayılarak pandemik bir etki göstermektedir.

Paylaşıldıktan sonra alınan yorumlarla farklılıkların aynılığı dönüşü başlar. Ortak bir dil yaratılmasına çok müsait olan selfie iletişimiyle, kullanıcıların jestlerinde ve mimiklerinde bazı klişe ifadeler olduğundan bahsedilebilir. O kadar ki estetik cerrahının selfie yüzü isimli, ameliyatsız olduğu söylenen, bir değişim paketi bile vardır. Bu paketin içerisinde dudakları, boynu, yanakları, göz altlarının değişimini kapsayan işlemler var. Bu işlemler fiziksel photosop işlevi ile benzer özellikler göstermektedir (<http://www.draliduman.com/tr-TR/selfie-estetigi>).

Tıpkı diğer paylaşımları gibi fotoğraflar da sosyal ağ kullanıcılarının kim olduğuna dair veriler taşıyan belge özelliği göstermektedirler. Gündelik hayatındaki kimliğinin yanı sıra bireye, toplumsal kimliğini şekillendirme şansı veren sosyal medyada, kişinin bedeni üzerinden kendini idealleştirme arzusu profil fotoğraflarında görülmektedir. Kişinin kimliğini daha çok yansıtmayı beklenen profil fotoğrafları, kişinin yeniden ürettiği sözde kimliğiyle de benzer özellikler göstermektedir. Kişi, üretmiş olduğu, kendi görüntüsü içinde yer alsın veya almasın, profil fotoğraflarıyla ve selfielerle kimlik performansında bulunur (Özdemir, 2015:113-123).

Baker, telaffuz edilen her yargının, her sözün, içine girdiğimiz ortamlarda kişiyi belli bir konuma yerleştirdiğini söylerken hep başkalarının gözünde ayırdeden “kimlik” yargısından bahsetmektedir. Bunun nasıl yok edilmesi gerektiğinden bahsederken her türden “kimlik”in onun felsefesince uydurma olduğunu söylediği Spinoza'nın şu sözünü tekrarlar: “Doğa asla kavimler, milletler, sınıflar, zümreler yaratmaz, sadece bireyler yaratır” (Baker, <http://www.korotonomedia.net/kor/index.php?id=21,210,0,0,1,0>). Gerçek dünyadan farklı olarak her şeyin daha hızlıca tüketildiği sanal dünyada, bu paylaşımların yerine yenilerini koyma isteğiyle kişi, üretme ve yeniden üretme isteğiyle tükenmek bilmeyen bir akış içerisinde aktif olarak yer almaktadır. Kendisini algısındaki iyi şeyler paralelinde tekrar yapılandıran birey, istemediği şeyleri gizleyip istediklerini de daha görünür kılarak sanal mecrada kimliğini yeniden oluşturabilmektedir (Alanka ve Cezik, 2016:550).

6. SONUÇ

Resim sanatında sanatçının birey olarak var olmasının göstergesi olan otoportreler bir nevi kimliğin yerine geçmektedir. Öznel bütünlük olarak kabul edilen kimlik kavramı, günümüzde yüz yüze iletişimin mümkün olmadığı ve narsistik kişilik özelliklerinin daha rahatlıkla sergilenebildikleri bir mecra olan sosyal medya aracılığıyla yeniden tanımlanmıştır. Tüketicinin görselliğe dayandığı sanal mecrada kişinin ne şekilde sosyalleştiğini gösteren fotoğraflar veya profil fotoğrafları genellikle daha çok tercih edilen bir tür olan selfieden oluşmaktadır. Selfieler için, kültür endüstrisi ile hayatımıza giren hız ve aşırı tüketim kavramlarına paralel oluşan kitle iletişim araçlarıyla üretilen otoportrelerdir denebilir. Kendini su yüzeyinde seyreden Narkissos'un edimini fotoğraf bağlamına taşıyan birey, bu görüntüyü kalıcı hale de getirebilmektedir.

Kişinin kendisini çekip bunları paylaşma gayretiyle icra ettiği selfie, başkalarıyla yaptıklarını sergilerken kendine ait bilgiler de sunduğu sözde kimlik alanları oluşturur. Sosyal medyada kendini sunuşu, sadece onun ahlak eleğinden geçtiği için, objektif kalabilmeyi zorlaştırır. Birçok farklı sosyal role sahip olan bireyin, dış dünyada algılanışı olarak kabul edilen kimlik, sabit ve bir tane olmalıdır.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2014). *Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi* (9.bs. b.). (N. Ülner, M. Tüzel , & E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akman, İ. (2017). Postmodern Dönemde Gerçekliğin Yitimi ve Bilge Karasu'nun Eserleri. *International Periodical for the Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 27-42.
- Alanka, Ö., & Cezik, A. (2016). Dijital Kibir: Sosyal Medyadaki Narsistik Ritüellere İlişkin Bir İnceleme. *TRT Akademi*, 01(02), 548-569.
- Anlı, İ. (2010). *Psikanalizde Narsisizm*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Baker, U. (tarih yok). *Kimlik Politikaları Dönemine Girdik*. 02 23, 2019 tarihinde Körotonomedia: <http://www.korotonomedia.net/kor/index.php?id=21,210,0,0,1,0> adresinden alındı
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simulasyon*. (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

- Bergman, S. M., Fearington, M. E., Davenport, S. W., & Bergman, J. Z. (2011). Millennials, Narcissism, and Social Networking: What narcissists Do on Social Networking Sites and Why. *Science Direct*, 50(5), 706-711.
- Bon, G. L. (2012). *Kitleler Psikolojisi*. (H. İlhan, Çev.) İstanbul: Sayfa Yayınları.
- Boz, N. (2012). Yeni İletişim Ortamlarında Dijital Kimlik ve Benlik Sunumu. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulfinch, T. (2012). *Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi*. (Ö. U. Hoşafçı, Çev.) İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Duman, A. (tarih yok). *Selfie Estetiği*. <http://www.draliduman.com/tr-TR/selfie-estetigi> adresinden alınmıştır
- Foucault, M. (2000). *Özne ve İktidar*. (I. Ergüden, & O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (1975). *Kitle Psikolojisi*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Bozak Yayınları.
- Freud, S. (2006). *Narsisizm Üzerine ve Schreber Vakası* (2.bs. b.). (M. Atakay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Fromm, E. (2008). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. (Y. Salman, & N. İçten, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gauntlett, D. (2009). *Case Study: Wikipedia*. Berkshire: McGraw-Hill.
- Gündüz, A., Ertong Attar, G., & Altun, A. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Instagram'daki Benlik Sunumları. *DTFC Dergisi*, 1862-1895.
- İskender, K. (1997). Portre. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 1504-1505). içinde İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi.
- İsmayılova, E. K., & Sunal, G. (2012). Gözetlenen ve Gözetleyen Bir Toplumda, Beden ve Mahremiyet İlişkisi: Facebook Örneği. *Akdeniz İletişim*(18), 21-41.
- Karaaziz, M., & Erdem Atak, İ. (2013). Narsisizm ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme. *Nesne Dergisi*, 44-59.
- Karaman, Y. (2018). Benjamin, Foucault ve Heterotopya. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 267-286.
- Koşan, Y. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Facebook Kullanımının Narsisizm ve Saldırganlık Düzeyleri ile İlişkisinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Köroğlu, E., & Bayraktar, S. (2007). *Kişilik Bozuklukları*. Ankara: HYB.
- Leppert, R. (2009). *Sanatta Anlamın Görüntüsü*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Nasio, J. D. (2006). *Psikanalizin Yedi Temel Kavramı*. (Ö. Erşen, & M. Erşen, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*. (G. Gündüç, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oğuz, T. (2016). Çağdaş Narkisissos'lar: Facebook Kullanım Alışkanlıkları ve Narsisizm. *Selçuk İletişim Dergisi*, 51-68.
- Oskay, H. A. (2017). Sosyal Medyada Otoportrenin Biçim Değiştirerek Selfie'ye Dönüşmesi. *İdil*, 06(37), 2458-2460.
- Özdemir, Z. (2015). Sosyal Medyada Kimlik İnşasında Yeni Akım: Özçekim Kullanımı. *Maltepe Üniversitesi-İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 112-131.
- Rataj, D. M. (2003). Changes in Pathological From Midlife to Older Adulthood. Northwestern University.
- Sontag, S. (2008). *Fotoğraf Üzerine*. (O. Akinhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Şener Kocabay, N. (2016). *İletişimin Tekno-Sosyolojisi*. İstanbul: Volga Yayıncılık.
- Şentürk, L. (2015, 01 16). *Heterotopoloji'ye Giriş: Heterotopyalar İçin Bir Nomenklatura Denemesi*. 01 21, 2019 tarihinde Mimarlık, Tasarım ve Mekan Dergisi: <https://xxi.com.tr/i/heterotopolojiye-giris-heterotopyalar-icin-bir-nomenklatura-denemesi-i-adresinden-alindi>
- Şerif, M., & Şerif, C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş* (Cilt 2). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- The Free Dictionary*. (tarih yok). 01 19, 2019 tarihinde <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/heterotopia> adresinden alındı
- Topçuoğlu, N. (2010). *Fotoğraf Ölmedi Ama Tuhaf Kokuyor* (2.bs. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toprak, A., & diğ. (2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım*. İstanbul: Kalkedon.
- Tuğlacı, P. (2002). Pandemi. *Tıp Sözlüğü*, 9.bs. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Twenge, J. M. (2013). *Ben Nesli*. (E. Öztürk, Çev.) İstanbul: Kaknüs.
- Uzun, S. N. (2014). Marshall McLuhan ve Jean Baudrillard Perspektifinde Medya Analizi. *Akademik Perspektif Dergisi*.
- Yücel, V. (2017). Selfie'nin Kinestetik Vaatleri. *BUJSS*, 10, 1-19.

ITALO CALVINO AS REWRITER OF THE ORLANDO FURIOSO BY LUDOVICO ARIOSTO

Dr. Cristiano BEDIN

Istanbul University

Abstract: The *Orlando Furioso*, a great sixteenth-century poem of the Italian literature, had undoubtedly fundamental importance in the development of the narrative poetics of the Italian writer Italo Calvino, as well as we can note in the case of *The Nonexistent Knight* or *The castle of crossed destinies*. Calvino's first critical contribution about the Ariosto's poem appears in 1966 and it is the introduction to the Einaudi's edition of the *Furioso*, now re-published with the title "The Structure of the *Orlando Furioso*" in *Why Read the Classics?*. Afterward, in 1970 the writer conducted some radiophonic broadcasts about the *Orlando Furioso*, from which he realized the editorial project of the *Orlando furioso di Ludovico Ariosto raccontato da Italo Calvino* (*Orlando Furioso by Ludovico Ariosto told by Italo Calvino*). In this article, by starting from the intertextual theory of the transpositional processes and of the serious transformations, I intend to analyze the rereading of the *Orlando Furioso* made by Calvino, considering it as the rewriting of a fundamental work of the Western canon, re-proposed to the modern reader through a new narrative sensibility.

Keyword:

Ludovico Ariosto'nun Orlando Furioso Eserinin Yenidenyazarı Olarak Italo Calvino

Özet: 16. yüzyıl İtalyan Edebiyatının büyük destanı olan Orlando Furioso, *Varolmayan Şövalye* ve *Kesişen Yazgılar Şatosu* eserlerinde görüldüğü gibi, İtalyan yazarı Italo Calvino'nun anlatım poetikasının geliştirilmesi için temel bir öneme sahiptir. Calvino'nun bu destan ile ilgili ilk eleştirel yazısı 1966 yayımlanan ve şimdi *Klasikleri Niçin Okumalı?* kitabında bulunan, "Orlando Furioso'nun Yapısı" başlıklı destanın Einaudi edisyonunun girişidir. Daha sonra 1970 yılında yazar Orlando Furioso ile ilgili bazı radyo programları yönetmiş ve bu programlardan esinlenerek *Orlando furioso di Ludovico Ariosto raccontato da*

Italo Calvino (Italo Calvino tarafından anlatılan Ludovico Ariosto'nun Orlando Furioso Eseri) adlı yayın projesini gerçekleştirmiştir. Calvino tarafından yapılan Orlando Furioso'nun yeniden okunması, traspozisyonel süreçlerin ve dönüşümlerin metinlerarası kuramından başlayarak yapılmıştır. Bu makalede, Calvino'nun bahsedilen çalışması yeni bir anlatı duyarlılığı ile modern okuyucuya sunulan, Batı kanonunun temel bir eserinin yeniden yazması olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeleri:

Introduction

As I explained in another of my contributions (Bedin, 2018) on the interpretation of the canon by Italo Calvino in his book *Why read the Classics*, there is a particular interest of the writer against the chivalric poem *Orlando Furioso* by Ludovico Ariosto. Indeed, this fundamental poem of Western literature had particular importance in the development of Calvino's narrative writing and influenced some of his books, such as *The Nonexistent Knight* (1959), *Marcovaldo* (1963) and *The Castle of Crossed Destinies* (1973). The relationship between the two authors is so compelling that it is almost impossible to think of Ariosto's poem without linking it to Calvino, precisely because of the series of re-readings of the *Orlando Furioso* made by the writer during some radio broadcasts transmitted by the RAI in 1968 (Calvino, 2011: 25). This series of readings were published in a volume in 1970 with the title *Orlando furioso di Ludovico Ariosto raccontato da Italo Calvino* (*Orlando Furioso by Ludovico Ariosto told by Italo Calvino*). In this book, Calvino interspersed comments and narrations in prose to the verses of the original text of the poem, without respecting the division in cantos, but following the errant movement of events of the poem's characters. Therefore, the work of Calvino is not an anthology, but it is a reading path and a rewriting of Ariosto's poem.

Moreover, before considering the particularities and characteristics of literary rewriting and analyzing the process of transformation put in place by Calvino, it seems useful to make some considerations on the structure of *Orlando Furioso*, without however deepening the question of its long and complex editorial history and its complex philological problems. This analysis has the sole purpose of giving an idea of some peculiarities of Ariosto's poem that influenced Calvino.

1. *Orlando Furioso* by Ludovico Ariosto: Subject and Narrative Structure

The chivalric poem *Orlando Furioso* is inspired by a long poetic tradition, the first examples of which are created in the twelfth century, in the beginnings of Romance literature in Old French language. The first examples of popular-epic poems composed in *laisses* (variously long and assonanced strophes) and recited by *jongleurs* (jugglers) appear after 1100. These compositions constitute the genre of the *Chansons de geste* – or also known as “Carolingian cycle” –, which has as its subject the Merovingian and Carolingian battles, carried out many centuries before. They are not only fantastic creations, but are based on historical events strongly altered by popular imagination. Most of these poems refer to the character of Charlemagne (742-814) and his wars against the Arabs of Spain. The most important of these compositions is the *Chanson de Roland*, which narrates the death of twelve paladins of Charlemagne and, in particular, the sacrifice of Orlando, who died in an ambush during the return from the victorious expedition in the Franche-Comté of Spain (Asor Rosa, 2009: 32-33). As Erich Auerbach expressed,

the *chansons de geste* are compositions of the late eleventh and twelfth centuries, imbued with the chivalrous spirit of the time of the first crusades: a warlike and feudal, fanatically Christian spirit, a paradoxical mixture of Christianity and aggressive imperialism; a spirit that originated at the end of the eleventh century and previously did not exist (Auerbach, 1963: 134).

A second source of Ariosto's poem is the chivalric poems (*romances*) of the Breton cycle which spread in the North of France between the late twelfth and early thirteenth centuries, when the fervor for the crusades ended. Therefore, these poems have another spirit and nature, since they develop their themes from a fantastic heritage based on Celtic mythology, common to Northern France, Normandy and England (Asor Rosa, 2009: 35). Unlike the *chansons de geste* the subjects of courtly romances have never historical bases but are narrations of totally fantastic adventures (Auerbach 1968: 136). At the center of these chivalric poems, there are the adventures of King Arthur and the Knights of the Round Table: important characters are also the figures of Merlin the Magician and the Morgan le Fay and Tristan, Lancelot and Parsifal. The paladins of the Breton cycle embody the virtues of courtly society such as loyalty to the sovereign, courage, heroism and the spirit of adventure (Asor Rosa, 2009: 36). The themes of love and devotion for the woman, who becomes the emblem of the refined feudal society, are added to other characteristics of the knight. This is new element, considering that in the poems of the Carolingian cycle neither love nor woman has any relevance.

The chivalric romances become very popular in Western Europe and are imitated in many places. In the North of Italy, vulgarisations of the poems of the *chansons de geste* are known (the name of Roland was translated into Orlando) and the themes of this cycle mingle with the topics of the Breton cycle. The chivalric poems and courtly romances arrive in Italy mainly by *canterini* (minstrels) who accompany groups of pilgrims who come from beyond the Alps and cross the Po Valley to reach Rome (Panizza, 1996: 167). As it is expressed by Auerbach, versions in verses and in prose that mixed the motifs of courtly romances and *chansons de geste* spread in many countries and became literary material to entertain the crowds in the city squares. Therefore, these narrations about the deeds of Charlemagne's and King Arthur's paladins made a sub-literary imaginary remained alive until the Renaissance, when they will be reworked by some Italian poets (Auerbach 1968: 138).

In the fifteenth century, the themes of the Carolingian and Breton cycles were re-elaborated by Luigi Pulci (1432-1484), a poet active in the court of Lorenzo de Medici, who composed the *Morgante* (1478), whose protagonists are Orlando, Rinaldo and two giants converted to Christianity, named Morgante and Margutte. The characters of the *chansons de geste* are mixed with the fantastic and magical themes of courtly romances. The poem has a popular tone and abounds with ridiculous, funny and paradoxical episodes. Pulci creates new characters, such as the two giants and the demon Astarotte, which are not present in the previous tradition and he pays particular attention to the narration of the adventures of these characters (Panizza, 1996: 170-171). In the same period, the subjects of the chivalric poems are taken up by Matteo Maria Boiardo (1441-1494) in the *Orlando Innamorato* (1470s-1495), a poem written at the court of the Dukes of Este in Ferrara. This poem is an elegant example of courtly poetry in which the values of weapons and loves are appreciated by the author as symbols of civilization. However, Boiardo's poetry is profoundly different from that of the Middle Ages because of the diversity of the fifteenth-century society: chivalry appears to be emptied of its religious content and adapted to the ethical and political values of humanism (Baldi et al., 2000: 1107). As Auerbach summarizes,

Pulci and Boiardo used the disorder created by the storytellers, who accumulated wonderful and unlikely adventures, to create a vivacious and ironic plot; Pulci in a popular and grotesque manner; Boiardo with an aristocratic and elegant style, introducing motifs of ancient mythology and the atmosphere of the society of his time (Auerbach 1968: 189).

The *Orlando Furioso* by Ariosto is the continuation of this poetic tradition. Nevertheless, this chivalric poem does not represent only the themes of the

Carolingian and Breton cycles and of the Renaissance compositions, but re-elaborates these topics by creating a completely new and innovative romance. What characterizes the *Orlando Furioso* is the active energy and the variety of the themes it deals with: in the poem, an endless series of adventures and characters intertwine in an infinite and unlimited space (Caretti, 2001: 29), creating an “erratic”, “polycentric”, “polyphonic” and “multi-spatial” structure (Bologna, 1998: 120). It is the poem of the labyrinthine and repetitive movement, where the characters travel in a non-linear, intricate and recursive space, by passing continually from the same places, chasing each other, slamming against obstacles that prevent them from reaching what they are looking for (Gervasi, 2017: 166).

Simplifying the complex structure of *Orlando Furioso*, there are three plots at the base of the poem: the war of Charlemagne against the Arabs and the siege of Paris, the love of Orlando for the beautiful Angelica and his madness and finally the love story of Ruggero and Bradamante. However, the adventures of the other characters intertwine with these three plots, forming a labyrinth that never seems to end. In this romance, all characters chase each other in an infinite and utopian space, full of magic and extraordinary events. As Lanfranco Caretti argues, “the particular nature of Ariosto’s narratives [is] founded essentially on the dynamic fluidity of actions, and therefore on the quickness of passing away and on sudden changes of situations” (2001: 31). A great variety of themes corresponds to the variety of characters and events. Love is not the main theme: there are a number of other feelings such as friendship, loyalty, devotion and kindness, with their opposites, infidelity, deceit, betrayal, cruelty. Moreover, the real center of the poem is the madness, which is a zig-zag movement, a getting out of the way: it multiplies the number of paths and generates the narrative labyrinth that characterizes the whole poem (Bologna, 1998, 113). As expressed by Calvino,

The *Orlando Furioso* is an epic which refuses to begin and which refuses to end. It refuses to begin because it presents itself as the continuation of another poem, the *Orlando Innamorato* by Matteo Maria Boiardo, which had been left unfinished at the author’s death. And it refuses to end because Ariosto never stopped working on the poem” (Calvino, 2009: 59).

As these words demonstrate, Calvino in his article on the structure of the *Orlando Furioso*, collected in *Why reading the classics?*, understood fully the main particularities of Ariosto’s poem and underlines its main characteristics: “not catalogable”, “mobile”, “multiple”, “polycentric”, “reticular” (Bologna, 1998: 49).

As I said before, the most important peculiarities of the *Orlando Furioso* are the labyrinthine multiplicity of its narrative structure and the quickness with which

Ariosto passes from an event to another. These two characteristics have great importance for Calvino since “Quickness” and “Multiplicity” are two chapters of the *Six Memos for the Next Millennium* (1988), which are the literary testament of the writer. Therefore, it is normal that the writer decided to re-present the plot of Ariosto’s masterpiece to the contemporary public, not through a simple anthological reading of selected pieces, but through a rewriting process.

2. An Introduction to the Theory of Rewriting Processes

Rewriting is an intertextual process that takes place often in complex transformative processes. In fact, it is accomplished through various transformation procedures that operate together in the transposition of a text (hypothesis) into another (hypertext). In this article, to consider these processes we intend to use the theory of Gérard Genette, exposed in his essay *Palimpsests. Literature in the Second Degree* (1997: 212-245). According to the critic, two types of hypertextual transformation can be identified in the process of transposition: the formal and the thematic ones. In this contribution I intend to concentrate on the formal transformations because they mainly act in the composition of a rewrite as that performed by Calvino. This type of transformation affects only the formal aspect of the hypothesis and does not change the content. Genette distinguishes in processes of versification, – transposition in verses of a work in prose –, of prosification – transposition in prose of a work in verse – and of transtylization – variation of the style of the original work. One of the formal transformation practices is made by changing the quantitative form of the textual body. These quantitative transformations can increase or expand the hypothesis through additions or decrease it with a process of summaries. In this last case, the transformative process takes place through suppression or selection of parts of the hypothesis, or through condensation of them: in this way compendium, summaries or resume are realized.

Moreover, the rewriting processes generally affect the form of an original text, which is re-elaborated and re-interpreted according to a new sensibility. The writer who decides to rewrite a work that has a particular canonical relevance acts often with the intention of re-presenting it to a contemporary audience who has not the means to understand it. In this process, it also happens that the rewriting suited a certain work to the poetry and the sensitivity of the writer, who uses a certain hypothesis to express his thoughts and visions of reality. Therefore, we can identify a sort of rewriting ideology (Miloi, 2012) caused by an anxiety towards the canonical authority of poets and writers of the past (Maisonnat et al., 2009: viii-xiii). This

concept is related to the theories of Harold Bloom expressed in *The Anxiety of Influence* (1973). Indeed,

many re-writers waver between homage and pillage, in a complex attitude founded on the illusion of filiation. It is in this conflictual context that the “anxiety of influence” motif may arise: when “defence mechanisms” prompt (re)writers to defend themselves against what they need to keep repressed, as Harold Bloom has famously argued (Maisonnat et al., 2009: xi).

Therefore, the rewriting process is realized as the substitution of a hypertext for a hypothesis and this situation causes a sense of anxiety in those who elaborate this transformation.

Finally, as Lucy Russell and Eleanor Dobson (2016, 2) argued, the contribution of Roland Barthes has a fundamental importance. The French critic in *The Death of the Author* (1967) underlines the intertextual aspect of each text, which can be seen as a “conglomerate” of quotations. The author is only the person who puts together various pieces of writing, creating a new text through a rewriting process. According to this opinion, starting from the most ancient works of literature up to postmodernism, each literary work is the result of a process of rewriting, translation, re-elaboration and misremembering of a text or various texts preceding it.

3. Analysis of the Rewriting Processes in *Orlando furioso* di Ludovico Ariosto raccontato da Italo Calvino

It is interesting to think that the *Orlando Furioso* is a fundamental work of Western literature that looks like the result of an operation of rewriting and continuation. It is a rewriting because, as we showed in the first part of this article, it reworks the epic-chivalrous literary material of French medieval literature and it is a continuation because it completes the *Orlando innamorato* by Matteo Maria Boiardo, which remained unfinished. Therefore, we can say that Calvino’s work is a double rewriting that tends to simplify labyrinthine and complex structure of the poem, according to a method of synthesis and simplification.

Indeed, the *Orlando Furioso* rewritten by Italo Calvino is composed by twenty-two chapters that synthesize the complex plot of the poem. In every chapter, there is a mixture of prose pieces, composed by Calvino, and of long quotations reproducing the original text of Ariosto. The episodes do not follow the order of the poem’s cantos, but are reunited and re-elaborated as short thematic sequences that favor reading. Therefore, the rewriting made by Calvino is an example of prosification of a poetic text and reduction of a long and complex poem. Calvino eliminates sixteen of the

forty-six original cantos and strongly summarizes five of them. In addition, the writer makes a work of anthologization of Ariosto's poem by selecting for each "episode" a variable number of verses even from different cantos. Calvino selects, cuts out and unites the chosen cantos and forms a series of chapters that does not follow the complex original structure of the poem.

For example, the first chapter of the book, *Angelica chased* consists of verses from the first canto, the chapter *Bradamenate and the Hippogriff* contains quotations from the fourth canto, the chapter *The island of Alcina* combines passages from the sixth and seventh cantos. Moreover, the chapter entitled *The Death of Zerbino and Isabella* is composed of twenty-fourth and twenty-ninth cantos. The chapter called *The discord in the field of Agramante* is a collage of the verses taken from the twenty-fourth, twenty-sixth and twenty-seventh cantos.

Calvino dismantles and reassembles the complex text of Ariosto, forming a series of thematic episodes that simplify and facilitate reading. He does not follow the sequence of the cantos of Ariosto's poem, but he re-elaborates and rearranges them in an order that he thinks is more readable. Nevertheless, Calvino's work is not a simple selection, suppression, quotation, and anthologization of the original text of the *Orlando Furioso*, but it is a real rewriting of the poem, by summarizing and condensing the verses quoted through a paraphrasing procedure. These pieces have the function of briefly explaining the meaning of the verses reported later and are not used to replace them; but it is true that without the original verses the resulting text is still readable without creating narrative interruptions. (Bernardelli, 2000: 107-110). We can show this fact by quoting passages from the chapter in which Orlando becomes crazy eliminating the long poetic original parts:

Orlando rides deep in thought: it's dusk; at the bottom of the valley he sees a smoke rising from a roof; dogs take to bark; answers the bellowing of a herd. There is a shepherd's hut down there. Orlando, spotlessly, approaches, asks for asylum for the night. [...]

The shepherds go out of their way to welcome the paladin worthily; there are those who unscrew his armor from him, who remove his spurs, who brighten his armor, who take care of his horse. Orlando lets do, like a sleepwalker; then he lies down, and remains wide-eyed. Is it a hallucination? Those writings continue to haunt him. Around the bed, on the walls, even on the ceiling, he sees the writing, wherever he looked. Raise your hand to drive them away: no, they are right there, the whole house is covered. – Can not you sleep, knight? – and the shepherd, hearing him raving, came to sit at his bedside. – If you want I'll tell you a story that could not be more beautiful. And it's a true story. Can you think that in this poor house a princess

of the East had come to take refuge ... Orlando is all ears. – And this princess saved a poor wounded soldier, a blond boy from a battlefield... [...]

And the pastor tells Orlando the whole story of the loves of Angelica and Medoro, and their wedding. –Just in that bed where you are lying, knight, the princess and the soldier spent their wedding night! Orlando jumps up as if he had been stung by a wasp. (Calvino, 2011: 177-180)

Therefore, the version of Calvino's *Orlando Furioso*, deprived of the quotations from the poem, seems a real rewriting done through procedures of reduction and prosification of the hypotext. In this rewriting, Calvino tries to reproduce also the lyricism, the metaphoricity and the irony of the Ariosto's poetry. Calvino also lingers on the most fairy-tale episodes of the poem, which attract more his attention. In fact, we have to remember that the writer always had a particular fondness for fairy tales (we recall that in 1956 he publishes an important collection of *Italian Folktales*): indeed, the writer considers the fairy tales as a true stylistic and conceptual "model" (see Deidier, 2004: 41-51). One of the episodes that best reflect the fabulous and the fantastic is Astolfo's flight to the Moon. In this way, Calvino rewrites the presentation of the fictive lunar landscape, reproducing the irony of Ariosto:

The Moon is a world as big as ours, seas included. There are rivers, lakes, plains, cities, castles, like us. But also others from ours. Earth and Moon, just as they exchange dimensions and images, so they reverse their functions: view of up here, it is the earth that can be called the world of the Moon; if the reason of men is up here that is preserved, it means that on Earth there is nothing left but madness [...] (Calvino, 2011: 223).

In many points of his rewriting, Calvino intervenes in the story giving personal judgments. In various parts of the text, Calvino stops the narration and makes personal considerations on the structure of the poem and on the stylistic choices of Ariosto. For example, at the beginning of the chapter "Olympia abandoned" the author writes this words about the geographical structure of *Orlando Furioso*:

The *Orlando Furioso* is an immense game of chess that is played on the map of the world, a huge game, which branches off in many simultaneous games. The map of the world is much more varied than a chessboard, but on it, the moves of each character follow one another according to fixed rules as for the chess pieces (Calvino, 2011: 75).

In another part of the book, we read a passage in which Calvino makes some considerations about the various characters of the poem and their various characteristics:

A fundamental inequality divides the heroes of Ariosto. There are those built of fairy flesh, which more the blows of lance and sword flake on them, more they temper themselves as if the iron is healthy for them; and there are those, no less noble and no less valiant, who, being built of human flesh, receive wounds that are true wounds, and can die of them. This kind of hero proves to be particularly vulnerable not only to the offense of arms, but also to that of misfortunes; brief moments are the moments of happiness and peace that touch them and their transplanted lovers (Calvino, 2011: 195).

Finally, at the end of the enchanted castle episode, where many paladins are trapped, Calvino compares the way in which Ariosto handles the order of storytelling – comparing it also to Atlante that hides some characters and delays the development of the plot – and the narrative method that he instead prefers to use – synthesis, re-mixing and reorganizing:

It should be noted that if now, for convenience of exposure, we have told the arrival of the liberator Astolfo as immediately following the entrapment of the other paladins, the poem actually follows another rhythm, arrives at that point slowly, after an interval of ten cantos [...]. We had already realized that the most famous champions were absent from this epic; only the robust presence of Rodomonte towered over the fray. Finally, we know where all the others ended up. Atlante impounded them in his labyrinth, and now released sending them through the roads of the poem. Atlante or Ariosto? The role of the spellcaster who wants to delay the fulfillment of destiny and the role of the poet who adds characters to the story, sometimes subtracts sometimes now groups them, sometimes disperses them, they overlap until they are identified. The joust of illusions is the palace, it is the poem, it is the whole world (Calvino, 2011: 162).

These moments of reflection show the interpretative and critical skills of Calvino: indeed, the work made by the author is not a simple rewriting of the poem, but also becomes the space where the writer can express his own critic judgments on the work he is rereading and on his own work of rewriting. The author accompanies the reader in reading the proposed passages with a simple and non-academic language and helps him to give an interpretation of the text, through a work of simplification of the poetic material. So it results that the work of Calvino is a type of “translation” of a literary classic and an actualization of the renaissance poem, which for the contemporary reader is almost incomprehensible for linguistic and stylistic reasons.

Nevertheless, this is not just a simplification procedure. Indeed Calvino, by reporting the verses of the hypotext for each part summarized, invites the reader to face up to the reading of the original text.

At this point, we can conclude by presenting what may be the purpose of a rewriting procedure as that made by Calvino.

The practice of rewriting, reducing and resuming a more complex work has always been used in literary history. However, in postmodernism, it becomes a very used and useful narrative technique. Nevertheless, the work of Calvino is not just a transformation with playful intent. It seems a rewriting that re-evaluates the reading of the classics that in the contemporary era are rarely read outside the school. The writer intends to transform this masterpiece of Renaissance literature according to the new sensibility of the modern reader, without putting the hypertext in the background.

Therefore, the purpose of Calvino is to create a rereading-rewriting of the *Orlando Furioso* that can invite the reader to rediscover this canonical work of Western literature and show the most modern, innovative and pleasant particularities of the poem. Calvino brings out the poem from the classrooms of schools and academies to deliver it to the common reader who can finally read this masterpiece without linguistic difficulties, by adapting it to the cultural and literary sensibility of the contemporary world.

Conclusion

The *Orlando Furioso*, which weaves together a great variety of stories and characters is particularly difficult for the contemporary reader to understand and read because of its complex structure. Calvino, who always shown a great predilection for Ariosto's poem, decides to carry out a work of rereading and rewriting the *Orlando Furioso* to propose it to an audience that could know the poem only at school.

The writer, using a process of prosification and synthesis, rearranges the plot of the poem into chapters that narrate the deeds of a particular character. Thus the stories, which are dismantled and recomposed by Ariosto according to a labyrinthine pattern that tends to suspend a story that is taken up later, are rearranged according to a thematic scheme that appears more readable according to Calvino.

However, the writer does not intend to replace his rewriting to the original, but through a work of anthologization he approaches his re-elaboration to Ariosto's original, with the aim of encouraging the readings to face up to the verses of the poem and to try to understand them. Therefore, Calvino's rewriting aims to make a classic

work of Italian literature again suited to the sensibility of an audience different from the one for which it was written and to show, therefore, its literary peculiarities that make it a timeless, unsurpassable and, canonical work.

REFERENCES

- ASOR ROSA, A. (2009), *Storia europea della letteratura italiana*, I. Le origini e il Rinascimento, Einaudi, Torino
- AUERBACH, E. (1963), *Introduzione alla filologia romanza*, (Trad.) MASSEI, M. R., Einaudi, Torino.
- BALDI, G. et al. (2000), *Dal testo alla storia dalla storia al testo*, 1B. Dalle origini all'Umanesimo, Paravia, Milano.
- BEDIN, C. (2018), "Italo Calvino as interpreter of the Western Canon: Some Reflections on Why Read the Classics?", *Asos Journal*, 85: 261-270.
- BERNARDELLI, A. (2000), *Intertestualità*, La Nuova Italia, Milano.
- BOLOGNA, C. (1998), *La macchina del «Furioso»*. Lettura dell'«Orlando» e delle «Satire», Einaudi, Torino.
- CALVINO, I., (1988) *Six Memos for the Next Millennium*, Harvard University Press, Cambridge.
- CALVINO, I. (2009), *Why Read the Classics*, (Trans.) MCLAUGHIN, M., Penguin Books, London.
- CALVINO, I. (2011), *Orlando furioso di Ludovico Ariosto raccontato da Italo Calvino*, Einaudi, Torino
- CARETTI, L. (2001), *Ariosto e Tasso*, Einaudi, Torino.
- DEIDIER, R. (2004), *Le forme del tempo. Miti, fiabe, immagini di Italo Calvino*, Sellerio, Palermo.
- GENETTE, G. (1997), *Palimpsests. Literature in the Second Degree*, (Trans.) NEWMAN, C. and DOUBINSKY, C., University of Nebraska Press, Lincoln.
- GERVASI, P. (2017), "L'eroe della coscienza? Astolfo e lo sguardo sul mondo nell'*Orlando furioso*", *Enthymema*, XVII: 165-188.
- MAISONNAT, C. et al. (2009) *Rewriting/Reprising in Literature: The Paradoxes of Intertextuality*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.

- MILOI, I. (2012), "The Ideologies of Rewriting", *Studia UBB Philologia*, LVII (2): 163-170.
- PANIZZA, L. (1996), "The Quattrocento", pp. 131-180, (Ed.) BRAND, P. AND PERTILE, L., *The Cambridge History of Italian Literature*, Cambridge University Press, Cambridge.
- RUSSELL, L., DOBSON, E. (2007), "Introduction: Rewriting(s)", in *Rewriting(s)*, ed. by Lucy Russell and Eleanor Dobson, *MHRA Working Papers in the Humanities*, 11: 1-8, online <<http://www.mhra.org.uk/publications/wph-11>> (accessed 20 March 2019)

BİR EĞİTİM SİSTEMİ OLARAK LOGOS VE AESTHETIC

Derya ÖLÇENER

Maltepe Üniversitesi

Us, her ne değin birlik isterse de, doğa çeşitlilik ister; insan da, bu her iki elçi ile uğraştırılır. Birincinin yasası ona, kandırılmayan bir bilinçle, ikincinin yasası da durdurulamayan bir duygu ile verilir. Bunun için işte, törel nitelik ancak doğal olana kıymakla var olabilecekse, eğitimin hala eksikliğini gösterecek; bir devlet anayasası da, ancak çeşitliliği kaldırmakla birliği sağlayabilecekse, hala tam olmayacaktır. Devlet, kişilerde, yalnızca nesnel ve toplumsal nitelikleri değil, aynı zamanda öznel ve özel nitelikleri saymalı (Schiller, 1990, ss. 15-20).

I. Giriş

Us'un, doğanın çeşitliliği karşısındaki birlik savaşı ve onu kesinliğini keskin bir bilinçle kavrama çabası ve bunu yaparken de doğa karşısındaki huyu ve duygularının bu bilince uygun oluşunu Schiller, eğitimin eksik olmama hali olarak tanımlamaktadır. Ancak böylesi bir eğitim, nesnelleşmiş tekdüze bir toplumu dönüştürecek, kişilerin özel niteliklerini ortaya çıkartarak, faydaya dönüşecektir. Bu fayda, sadece eğitimin özgürlükçü yanı değil aynı zamanda bireyin dünyaya katkısını da öngörmektedir. Eğitim, çağlar boyunca, dünyada devlet ve hükümet politikaları çerçevesinde ideal yurttaş yetiştirme hedefi ile planlanmış, çeşitli sistemler hayata getirilmiştir. Genel anlamda eğitim [Alm. Erziehung] [Fr., İng. Education]: “İnsanın yeteneklerinin, özellikle ahlak yetilerinin geliştirilmesi ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümü. 2- (Dar anlamda) İnsan gelişimin düzenli bilinçli olarak yönelişi ve etkilenişi” olarak ifade edilir (Akarsu, 1988, s. 68). Kavramın genel anlamına bakıldığında, insan yeteneklerinin gelişimin yanı sıra ahlak yetilerinin bazı kimselerce ortak kabul görmüş bir sistem tarafından yönlendirilmesi ve biçimlendirilmesi söz konusudur. Eğitim kavramı araştırmamıza devam ettiğimizde Eğitim kavramını tarihsel olarak ele aldığımızda ilk olarak, ikidmek, ikitmek, kelimesinden türetildiğini görmekteyiz. Bu kelimeler, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lugatit Türk eserinde, “terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek” anlamlarına

gelmektedir. Özellikle terbiye etmek, yine “besleyip büyütmek, beslenip büyütölme, eğitim, görgü alıştırma” anlamlarını içermektedir (Devellioğlu, 2012, s. 1262). Buna göre, insanın hangi yetisinin beslenip büyütüleceği, terbiye edileceği sorusu ile karşı karşıya kalırız. Başta Schiller’in ifade ettiği gibi, ‘us’un doğanın çeşitliliği karşısındaki birlik savaşı’, kavram olarak açıkladığımız eğitimin klasik anlayışında, yön ve biçim vermek gibi geniş anlamlar barındırabilecek kavramlar tarafından yönlendirilebileceğini ve öznel olarak savaş başlatan bireyin, savaşını nesnellığe uydurulmuş bir ateşkesle sonlandırabileceği eleştirisini dikkate almalıyız. Oysa eğitim, bireyin bilişsel niteliklerini saptayabilecek düzeyde bir rehberlik sistemi olmalıdır. Bireylerin bilişsel niteliklerinin keşfedilmesi, toplumsal yaşamın konforu açısından önemli olmuştur. Buna göre düşünürlerin geliştirdiği sistemler değerlendirilmiş ve eğitim felsefesi başlığında felsefe tarihinde yerini bulmuştur. Bu yaklaşımlardan bazıları, İdealist, Realist, Spiritüalist, Natüralist, Kültürel, Pragmatist ve Bireyci yaklaşımdır.

İdealist yaklaşım, Platon’un ideal devlet düzenine dayanmaktadır. “birtakım ahlaki amaçlara veya moral ilkelere dayanır” (Cevizci, 2018, s. 25). Bu yaklaşıma göre birey, zihinsel olarak, ideal devlet düzenine göre yetiştirilir. İdealist eğitim felsefesine ait teori ise *Daimcilik*’tir. İdealist eğitim sistemi, otoriteyi esas almaktadır. İdealizm akımına karşıt olarak ise *realist* yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, “düşüncede ve eylemde gerçekçilik” ön plandadır (A.g.e. , s. 45). Bu sistem Aristoteles tarafından geliştirilmiştir. Nesnel bir dünyanın varlığını kabul eden bu akım, şeylerden gelen bilgiyi esas almaktadır. Eğitim teorisi, *Özcülüktür*. Bu teorinin hedefi “kültürün temel unsurlarının aktarılmasını” sağlamaktır (A.g.e. , s. 48). Spiritüalist eğitim yaklaşımına gelince, bu yaklaşım ise İbrahimi dinlerin, ideal varlık anlayışı yani *Tanrı* anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Eğitim teorisi “skolastisizm/medrese eğitimidir. Hedefi, terbiye; (...) insanları dünyevi huzura ve ebedi sadete erişmeleri için bilgi ve özellikle de erdem bakımından yetiştirmek (...) bilgi bazen tartışma sanatı yoluyla ve bazen de polemik geliştirme tarzı kullanarak gelişir” (A.g.e. , s.). *Natüralist* yaklaşım ise “ilerlemecilik, “gelişim kuramı; davranışçılığı temel alır. Öğrenci merkezli eğitimidir” (A.g.e. , s. 89). Bir eğitim sistemi olarak natüralizm kuramını, Jean Jacques Rousseau’nun (1712-1778) kuramında görmekteyiz. Rousseau’ya göre:

Çocuğun kazanmasına izin verilmesi gereken tek alışkanlık, hiçbir alışkanlık edinmemesidir (...) Vücudunu doğal alışkanlığına bırakarak, onu her zaman kendisine egemen olacak ve her konuda, bir isteği olduğunda, bu isteği gerçekleştirecek duruma getirerek, özgürlüğünün saltanatını yaşamaya ve gücünü kullanmaya şimdiden hazırlayınız (Rousseau, 2010, s. 45).

Rousseau'nun *Emile* (1762) adlı eserinden edindiğimiz bu ifadelerine göre, çocuk düşünce ve yapıp etmeleri konusunda özgürdür. Herhangi türden bir inancın temel olduğu alışkanlıktan muaftır. Naturalist akım bu yönü ile çocuğun bilişsel gelişiminin önünü açmakta, onu zihinsel olarak özgür bırakarak, yaratıcılıklarını pekiştirmelerine olanak vermektedir. Çocuk, gelişim döneminde doğal nesneler ile içedir ve bilgi nesnelerden elde edilir.

Bir başka eğitim felsefesi ise Romantizm ve İrrasyonalizmi içeren *kültürel eğitim* felsefesidir. Eğitim teorisi “yapılandırmacılık ve daimcılıktır. Kültür öğelerinin kazandırılması, bilime olduğu kadar felsefe, teoloji ve sanatlara ağırlık veren derinlikli bir eğitimi içerir” (Cevizci, 2018, s. 111). Kültürel yaklaşım, Goethe, Schelling, Novalis, gibi Romantik akımın temsilcileri ve irrasyonalizmi temsil eden Nietzsche ve Schopenhauer gibi düşünürlerin anlayışlarını içermektedir. 20. Yüzyılın başında John Dewey, Sanders Pierce, William James'in düşüncelerinden oluşan *Pragmatist yaklaşıma* gelince, eğitim teorisi olarak, “ilerlemecilik, yapılandırmacılıktır. Öğrencilere bilgi ve kavrayışlarını inşa etme imkanını sağlamak, (...) öğrencileri anlamın yapılandırılmasını ve bilginin inşasını kolaylaştıracak faaliyetler içine sokmayı hedefler” (A.g.e., s. 128). Bu anlayışa göre çocuk edindiği deneyimi bilgi haline dönüştürmelidir ve edindiği deneyim sayesinde karşılaştığı durumlarda önlem alabilmelidir. Ancak bu şekilde eğitim tamamlanmış olur. Özellikle Dewey, *Demokrasi ve Eğitim* kitabında, bireyin toplum ve demokrasiye hazırlanmasını öngörür. “Hiçbir eğitim tarafından sosyal bir grubun üyeliği bağlarını bize vermez, ancak sosyalleşmenin nitelik ve değerleri buna buna bağlıdır. (Dewey, 2011, 112, 113). Bu bakış açısına göre yine siyasal bir sistem olan demokratik bir sisteme hazırlanmaktadır. Bireyci eğitim (Egzistansiyel) anlayışı ise, Karl Jaspers, Jean Paul Sarte, Albert Camus gibi düşünürlerce şekillenmiştir. “Eğitim teorisi yapılandırmacılıktır. Öğrencinin ben bilinci kazanmasını temin etme, Varlığını tanımlamasını ve imkânlarıyla alternatiflerinin farkına varmasını sağlama. Bir varoluş aydınlanmasına ulaşmasını temin etmeyi hedefler, doğrudan bir eğitim; yüz yüze ilişki diyalojik bir yöntem anlayışı Sokratik bir sorgulama yöntemi üzerinden (...) gerçekleştirilir” (Cevizci, 2018, s. 154).

Düşünürlerin felsefe teori ve pratikleri çerçevesinde geliştirilen eğitim felsefeleri, bireyin düşünsel dünyası, yaşadığı toplum arasında uyum sağlama, devlet yönetimi ve birey arasındaki uyumun gerçekleşmesini sağlama, kültürel kodların aktarılması gibi hedefleri amaç edinmiştir. Bireyin sadece; öznelerarası, toplum, devlet düzen ve ilişkisi konu alınmasının dışında, aynı zamanda eğitimin, birey-toplum ilişkisini birey-dünya ilişkisine çeviren internet ağı, eğitimi epistemolojik açıdan farklılaşmasını gerektirmektedir. Öğrenme bilgi ile ilişkilidir bu durum eğitimin epistemoloji ile ilişkisini gösterir. Bu halde öğrenme ve öznenin bilişsel süreçleri bu süreçlerin

incelenmesi ve açıklanması önem kazanmaktadır. “Bilgi özne ve nesne arasında kurulan bağdan oluştuğuna göre, bağlar ancak özne tarafından kurulabilir. Çünkü nesneye yönelen ve onu algılayan, anlayan ve açıklayan öznedir. Bu bağlar bilgi aktları ve bilgi aktlarını kuran da öznedir” (Çüçen, 2005, s. 16). Buna göre epistemolojik olarak bilgiyi gerekçelendirecek olan öğrencidir. Klasik olarak öğretmen odaklı eğitim değil, öğrenci odaklı eğitim, bilgiye farklı bir bakış kazandırabilir. 21. Yüzyılda artık sadece klasik eğitimin aracı söz, söylem değil, imgesel düşünce, ifade bir dil gibi yapılanan sanat ve teknik, gerek internet toplumunda, gerek tüm yaşamı kuşatan parçalarda yerini almıştır. Bu sayede, düşünce-dil-dünya bağlamı düşünce-imge (tasarım)- dünya evreninde yerini bulmuş, değer kavramı da bu sayede yeniden şekillenmiştir.

2. Logos ve Aesthetic

Düşünce-imge (tasarım)-dünya üçgeninde yer alan birey aynı zamanda çevresini ve yaşadığı dünyayı tekrar geliştirme, düzenleme, yaratma yetilerine de sahiptir. Yüzyıllar boyunca, yetkin bir düşüncenin dünya üzerindeki tasarım gücünden bahsedilmiş, Herakleitos’tan bu yana bu üstün güce *Logos* adı verilmiştir. Logos: “Platon ve Aristoteles’ten beri bir şeyi anlaşılır kılan mantıksal temel (...) insan ruhunun us ile ilgili usla ilgili bölümü, yaşamın bilinçsiz güçlerinin karşısındaki etkin bilinç ilkesi” olarak literatüre geçmiştir (Akarsu, 1988, s. 125). Konumuz itibarı ile birey açısından ele aldığımızda, Platon ve Aristoteles’in şeylerin mantıksal temelini arama amacı, logos kavramını şekillendirmektedir. Ancak tüm logos etkinliği tek başına, özellikle eğitim alanında yetersiz gözükmektedir. Logos’un oluşabilmesi için, duyum ve algıdan elde edilen bilgilere ihtiyacı vardır. Tam bu noktada, Estetik (Aesthetic) kavramı “duyuma, izlenime, algıya ilişkin olan, duyular için kavranabilir olan” olarak karşımıza çıkar. (Soykan, 2015, s. 36). Alexander. G. Baumgarten (1701-1762), estetik sözcüğünü tam da bu anlamda kullanmıştır, “estetik zihinsel mantık bilgisi karşısında duyum bilgisi olarak” tanımlar (A.g.e. , s. 36). Bu halde tek başına şeylere düşünsel zeminde temel aramak ne de şeylerle bağımsız kavrama ve yargı edimi olmadan duyu bilgisi eksik gözükmektedir. Logos ve Aesthetic kavramlarının birlikteliği, duyu bilgisi, algı ve kavrama edimlerini bilişsel bir sürece bütün olarak çatısı altında toplayabildiğinden, yeni bir kavram ile “Logosthetic” olarak ifade edebiliriz.

Estetik algı ve buna bağlı olarak, bireylerin zihinsel ve bilişsel gelişimi estetik algıya sahip olamayan bireylerden farklılık göstermektedir. Hatta estetik algı ve kavrayışa sahip olan kişilerin yaratıcı özelliklerinin ne olduğu, dahi sınıfına giren kişilerin düşünsel süreçlerinin nasıl olduğu çeşitli bilimler tarafından araştırma konusu

olmuştur. “Yaratıcı etkinlik, gerçekliği ve onun şekillenmelerini kavrama yeteneğini ve duyusunu içerir, bu kavrama yeteneği ve duyusu dikkatli bir işitme ve görme aracılığıyla varolanın bütün çok çeşitli izlenimlerini tane verir” (Hegel, 2012, s. 280). Hegel’in bahsettiği bu çeşitliliği görmek, gündelik yaşamın epistemolojisine dayanan bir algılama hali değil, özel bir algılamayı gerektirdiği muhakkaktır. Bütün bireylerin sanat, teknik, bilim alanında elbette yaratıcı olmaları beklenemez ancak, bu alanlarda yaratıcı olan bireylerin düşünsel yapısını kavrayabilir. Bu kavrayış ise gerek eğitim hayatlarında, gerek sosyal yaşamlarında, farklı bir bakış açısında sahip olmalarını, olan bitene farklı boyutlardan bakabilmeyi ve olaylar arasında sağlıklı bağlantı kurabilmelerini sağlayabilir. Bu noktada Logosthetic eğitim, her yaş alanına uygulanabilir gözükmemektedir. Estetik bilgi, tüm sanat dalları, teknik (yapay zeka, makine, mimari, inşaat vb.) alanlarda farklı bir kavrayışı gerektirdiğinden, bu dalları oluşturan tüm bileşenlerin bilgisi bireylere kazandırılmalıdır. Örneğin Jean Piaget (1896-1880), pre operational, (operasyon öncesi) dönemde, insanın 2 ile 5 yaş arası “ilkel bir düzeyde ilk olarak bir sembol ile bu sembolün temsil ettiği nesne arasındaki ilişkiyi anlamaya başlar, sözcük ile nesne arasındaki ilişkiyi anlayan çocuk böylece önüne açılan yenedünyayı keşfetmeye başladığını savunur” (Küçükkaragöz, 2012, s. 93). Bu dönemde, çocuklar genellikle soyut işlem yapamadığından şeylerin form bilgisinin öğretilmesi, daha sonra soyut işlem dönemi düşünsel edimleri için önem taşımaktadır. Bu dönemde sözcük-nesne arasındaki ilişkinin çocuk kavramlarla da ilişki kuruyor demektir. Bu ilişki de anlama yetisi açısından da önemlidir. Anlama yetisi kavramlar üzerinden doğru muhakeme yapmayı da beraberinde getirmektedir. Yine bu yetinin doğru olarak kazanılması, eğitimin ileri aşamalarında, sayısal alan da verilen eğitimlere de yardımcı olabilmektedir.

İnsanlar kavramlar aracılığı ile düşünür. Kavramlar ise algılanmış ve üzerinde yargıya varılmış tümellerdir. Ancak bu tümeller her ne kadar yaygın olsa da nesnesi ile upuygun olmayan kavramlar da söz konusu olabilir. Imannnuel Kant (1772-1804), “duyusuz kavramlar boş, kavramsız duyular kördür” yargısında bulunur (Kant, 1998 ss. 382-383). Düşünürün bu belirlenimi, duyum ve kavramın birbirini gerektirdiğini anlatmaktadır. Eğer duyumlar ile kavramlar birbiri ile ilişkili değilse bu şeylerin ya bilgini vermez ya da eksikli kalır. Baruch Spinoza (1632-1677) “insanlar doğayı ne kadar az biliyorsa, sayısız hayali fikri de o kadar kolay oluşturabilir der (Spinoza, 2017, s. 59). Eksikli kavramlar için ise şunları söyler:

Sözgelimi bir küre kavramı oluşturmak için isteğime göre bir neden uydururum ve bir yarım dairenin kendi çevresinde ve küreyi oluşturanın a bir bakıma bu dönüş olduğunu söylerim (...) Şunu belirtmek gerekir ki, bu algı bir yarım dairenin döndüğünü olumlar ki, bir küre kavramıyla yahut böyle bir hareketi belirleyen bir

nedenle bitmiş olmasa, kısacası tümüyle yalıtık bir olumlama olsa, yanlış sayılacak bir olumlama bu (Spinoza, 2017 , s. 65).

İfade edildiği üzere her ne kadar bir küre kavramının varlığı yadsınamaz olsa da kavramı ifade eden nesne onunla özdeş değildir. Eğitim ile ilişki olarak bu tarz zihinsel edinimlerin gözden kaçırılması bireylerin nesneler ve olgular, durumlar olaylar hakkındaki yargılarını, hatta değer yargılarını da etkileyebilmektedir. Logosthetic eğitim, estetik ve düşünce arasındaki bağ kurarak, nesne, (form) bilgisini ve kavram bilgisinin sadece bir yönden değil çeşitli yönlerden görmelerine olanak vermektedir. Örnek vermek gerekirse, müzik, resim, heykel, mimari, dans vb. benzeri sanatlarının form bilgisini, zamanla ilişkisini ve boyutlarının ne olduğunu göstermektedir. Bu görünüm ise, bireyin düşünsel dünyasında, yargı sürecinde olgular arası farklı ilişki kurma, yargı vermeden önce anlamaya çalışma gibi becerilerini geliştirebilmektedir.

Birçok eğitim felsefesi, sanat ve insan ilişkisinde sanatın insan gelişimindeki rolünü kabul etmiştir. Ancak sanat ve estetik eğitimi düşünüldüğünde daha çok bilişsel gelişim açısından önemlidir. Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi* adlı çalışmasında, “Bir nesnenin tasarımında salt öznel olan, nesne ile değil, özne ile bağıntısına karar veren onun estetik yapısıdır; ama o tasarımda nesnenin belirlenimi için (bilgi için) hizmet edilebilen ya da kullanılabilen onun mantıksal geçerliliğidir” (Kant, 2011, s. 39). Buna göre, nesnenin estetik yapısı ile öznel olanın arasında bağ vardır. Nesnenin belirlenimi, yani bilgisi için onun mantıksal zeminde öznel alanda ifade bulması gerekmektedir. ifadesinde bulunarak logos ve estetik alanının birbirini gerektirmesi savına geçerlilik oluşturmuştur. Öznel kavrayış yetisi, nesnel olanın üzerindeki bilgiyi tam olarak kavrayabilmeli bu kavrayış sonunda yargıda bulunabilmelidir. Bu kavrayışın eğitim alanında öğrenciye gösterilmesi anlama yetisinin düzeltilmesi açısından gereklidir.

Logosthetic Eğitim ve Kazanımları

İnsanın algı, anlamlandırma ve düşünce yetilerinin doğru olarak geliştirilmesi, anlama ve kavrayış açısından onu kesinliğe yaklaştırabilmektedir. Bu kavrayış ise sanat ve bilimin düşünsel temellerinin bir özelliğidir. Sanat ve bilim bir hayali düşüncenin, fantezinin, aklın sınırların da temelsiz bir inançla bulanıklaşmasına izin vermez aksine, onu sanat objesi veya bilimsel bir nesne haline getirmeyi başararak temellendirebilir. Bu anlamda, Spinoza’nın anlama yetisinin ne olduğu hakkındaki bazı düşünceleri şöyledir: “Anlama yetisi kesinliği içerir (...) Bağımsız olarak bazı şeyleri algılar yahut bazı fikirler oluşturur ve oluşturduğu bazı fikirler başka fikirler

oluşturur (...) Fikirler bir nesnenin yetkinliğini ne kadar ifade ederlerse o kadar yetkin olurlar” (Spinoza, 2017, ss. 78-79). Nesnenin yetkinliğini ifade etmek, onun ne olduğunu tarif etmek, her ne kadar basit gözükse de karmaşıktır. Şeylerin gerçekte ne olduğunu görmeye gayret etmek, insan ve onun yaşayışında yer alan diğer problemlerin çözümünün de temelini oluşturmaktadır. Kişinin yargılarının sonuçlarını tekrar sorgulayabilmesi yeteneği bu farklı bakışın gereğidir. Spinoza’nın *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine* adlı çalışmasında tam da yapmak istediği budur:

Yanlış ve hayali fikirle, (fazlasıyla göstermiş olduğumuz gibi) böyle adlandırılmalarına yol açan hiçbir olumlu özelliğe sahip değildir; bunlar sadece bilginin noksanlığından ötürü böyle addedilir. Dolayısıyla yanlış ve hayali fikirler bu itibarla bize düşüncenin özüne dair hiçbir şey öğretmez, zira düşüncenin özü az önce incelediğimiz olumlu özelliklerde aranmak durumundadır. Demek ki, şimdi bu özellikleri zorunlu olarak gerektiren, ortadan kalktığında ise, tümünü ortadan kaldıran zemin bu (A.g.e. , ss. 79-80).

Açıktır ki, düşüncenin, anlama yetisinin özünü oluşturan özellikler, doğru düşünmenin de temelidir. Sadece duyularımızın bize ilettiği bilgiyi tanımlayarak, şeyler hakkında bir tarife ulaşmak yeterli olmamaktadır. Herhangi bir durum veya olay ile karşılaştığımızda, tıpkı avcumuzun içinde duran herhangi üç boyutlu nesneyi görmek için sağını solunu çevirerek yaptığımız titiz incelemeye benzer bir inceleme gerekmektedir. Bu incelemeyi yaparken, insana verili olan tek hak ise özgürlük olmasıdır. “İnsan, düşünce özgürlüğü ve yaratıcı özgürlüğü olan bir varlıktır. İnsanı insan yapan bu tür özgürlük biçimleridir” (Erdiren, 2019, s. 135). Ancak düşüncede özgür bir birey, verili olanın etrafında dolaşarak onu anlamaya muktedirdir. Aksi halde Tıpkı Spinoza’nın ifade ettiği gibi, “kelimeler imgelemin bir parçası olduğundan – yani, kavramlarımızın birçoğu bedenini belli bir eğiliminden hareketle kelimelerin hafızadaki rastgele bir birleşimi uyarınca oluşturulduğundan – büyük bir ihtiyat göstermedikçe kelimelerin de en az imgelem gibi kadar vahim hatalara yol açabileceğine şüphe yoktur” (Spinoza, 2017, s. 72). O halde sadece, şeylerin formlarının çözümlemesi kavramlar altına sokulması gerek, düşünsel gerek, duyusal kavrama alanının birleşmesi bakımından gereklidir. Logos ve aesthetic (Logosthetic) eğitim, imgelem hatalarını, sanat objelerinin form yapısı üzerinden göstererek, anlama yetisinin düzeltilmesini hedeflemektedir. Bu bilginin düzeltilmesi ise doğrudan kavramları kişilerin rastgele eğilimlerinden kurtarmayı hedeflemektedir.

Logosthetic Eğitim’in amacı bireylerin algı sınırlarını genişletmeyi hedeflemektedir. Bilimsel olarak, “hesap yapan beyin” olarak nitelendirilen, “beynin yaptığı işlerin zihni oluşturduğu zihnin ise bilgiyi işlediği” (Solso & K. MacLin & O. H. MacLin, 2018, s. 84) bilgisinden yola çıkarak, tüm eğitimde algıya etki eden

özelliklerin aktif olarak bireye kazandırılmasını amaçlamaktadır. “Duyum, uyarının ilk olarak tespitini, algı ise hissettiklerimizin yorumlanmasını içerir (...) Algı geçmişte öğrenilen bilgilerden, geçmişte kurduğumuz hipotezlerden önyargılardan ve duyuusal sinyallerden etkilenmektedir (A.g.e, ss. 86-88). Duyumların ve geçmiş algımızın güvenilir şekilde gündelik hayatımızı sürdürebilmek için bize öğrettikleri dışında, sakıncalı olarak ön yargılardan oluşan bu vesileyle yeni duyumsanacak olan ve algılanacak olanın güvenilirmiş gibi yanlış çözümlenmesi algının problemlili yönünü göstermektedir. Bu halde Logosthetic eğitim, bilişselci bir yaklaşımı benimsemektedir. Eğitimin hedefleri arasında;

- a- Her yaş grubundan bireyin, algı ve anlama yetisinin nesnel veriler ışığında, doğru yönlendirilmesi veya düzeltilmesi,
- b- İnsanın yapıp etmelerinin tümünü kapsayan, bilim, sanat, teknik alanlarının ve bu alana ait yaratıcı düşüncenin bireye kazandırılması
- c- İnsanlık tarihi, olay, durum ve oluşumlar karşısında çok boyutlu düşünme
- d- Temel alanlarda (Matematik, Fen, Edebiyat, Medya-İletişim) konularında aktif düşünsel süreç üretebilmeyi sağlamayı kapsamaktadır.

Logosthetic Eğitim uygulama alanı, öğretmenden, öğrenciye çok boyutlu bir süreci kapsayan bir rehberlik sistemi olmalıdır. Naturalist eğitim sistemi ve Piage’nin sisteminin etkilerinin yanı sıra, Logos ve Estetik alanlarını birleştiren Logosthetic eğitim, sanat ve bilim alanına dair düşünsel yapının, öğrenciye kazandırılmasının gereğini vurgulamaktadır. Sağlıklı bireylerin yetişmesi, olay ve durumlar karşısında mantıksal zemine dayalı düşünsel etkinlik kurabilen bireylerden oluşmalıdır bu açıdan, insanın estetik eğitimi ile başlayan bu süreç logos ile birleşmelidir. Eğitim çeşitli sebeplerden dolayı tek tipleştirme politikası bireyin yaratıcılığının önünde özgürlükçü olmayan bir engeldir. Bu engelin aşılması başta, Schiller’in ifade ettiği gibi, bireyde, özel ve öznel niteliklerin ortaya çıkartılması ile mümkün olabilir. Yine bu eğitimin gerekliliği düşünürün şöyle ifade eder:

Yüzyılınla yaşa sen, ama, onun yaratığı olma; çağdaşların için çalış, ama, övdükleri değil, büyüklük göstererek gereksedikleri üzerinde (...) Güzellik duyguları onların yüreklerinden daha da arıdır. Ürkek kaçağı sen buradan yakalamalısın. Onların yasalarına saldırman boşuna olur; yaptıklarını itelemen de boşunadır. Ama işsiz kalışlarında eğitici elini uzatabilirsin onlara. Eğlencelerinden kov sen zorbalığı, uçarılığı kabalığı; o zaman hiç sezdirmeden, bunları, davranışlarından, sonunda düşüncülerinden de atarsın. Onları bulduğun yerde, yüksek büyük, anlamlı biçimlerle

çevir dört yanlarını. Gerçeğin ve sanatın ışıkları, doğayı yeninceye değin, yetkinliğin simgeleriyle (sembolleriyile) donat. (Schiller, 1990, s. 41)

Schiller, sanatın ve bilimsel düşünüş kazanımının insanın doğa ile mücadele-sinin en büyük silahı olduğunu anlatmaktadır. Kişiler, kendi bireysel yaşamlarında karşılaştıkları engelleri doğru bakış açısı, doğru temellendirme sayesinde aşabilir. Tüm bu veriler ışığında logosthetic eğitim, düşünceye uygulanan bir estetik rehberlik olarak düşünülebilir.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1988) *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitap Evi
- Cevizci, A. (2018) *Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Say Kitap
- Çüçen, K. A (2005) *Bilgi Felsefesi*, Bursa: Asa Kitap Evi.
- Devellioğlu, F. (2012) *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İnceleyen. Prof. Dr. M. Çiçekler, Ankara: Aydın Kitapevi
- Erdiren, O. Y. (2019) *Estetik Bağlamında Resim Sanatının Alımlanmasında Özgürlüğün Biçimleri*, Doktora tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kütüphanesi
- Hegel, G. W. F (2012) *Estetik Güzel Sanat Üzerine Dersler 1*, çev: T. Altuğ, H. Hünler, İstanbul: Payel
- Kant, I. (1998) *Critique of Pure Reason*, çev. P. Guyer ve A. W. Wood, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kant, I (2011), *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev: A. Yardımlı, İstanbul: İdea
- Küçükkaragöz, H. (2012), *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretim*, Editör: B. Yeşilyaprak, Ankara: Pagem
- Rousseau, J. J. (2010) *Emile*, çev. Y. Avunç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schiller (1990) *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup*, çev: M. Özgü, İstanbul: Milli Eğitim Basımvei
- Solso, R & Mcln, K. M. & Mcln, O, H. (2016) *Bilişsel Psikoloji*, Çev: A. Ayçiçeği-Dinn, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Soykan, Ö. (2015) *Estetik ve Sanat Felsefesi*, İstanbul: Pinhan.

- Spinoza, (2017) *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, Çev: E. Ayhan, Ankara: Dost

E-KAYNAK

- Dewey, J. (2011) *Democracy And Education*, A Digireads.com Book Digi-reads.com,Publishing <https://tr.scribd.com/read/351496507/Democracy-and-Education>. Erişim: 2018.

TÜRK SİNEMASININ FESTİVAL FİLMLERİNDE ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN TEMSİLİ

Doç. Dr. Elif Gizem UĞURLU

Anadolu Üniversitesi

Özet: Reklam gibi medya yapımlarında çocukların gerçek sorunlarının temsil edilmediği görülmektedir. Ancak filmler hem süre bakımından daha uzun hem de toplumsal sorunların temsilinin gerçekleştiği mecra olarak karşımıza çıkar. Çocuk yoksulluğu da önemli toplumsal sorunlardan biridir. Çocukların yoksullukla karşılaşması ve yoksulluğun getirdiği olumsuz etkilere maruz kalma olasılığı yetişkinlerden daha yüksektir. Yoksulluk içinde yetişen çocuklar sağlıklı yaşama, büyüme ve gelişme açısından gerekli imkanlardan yoksun kalmaktadır. Çocukluk döneminde yaşanan yoksulluğun çoğu zaman yetişkinlik döneminde yaşanan yoksulluğun habercisi olduğu görülmektedir. Filmler konu olarak doğrudan yoksulluğu işlemiyor olsa bile toplumun dikkatini çocuğun gerçek sorunlarına çekebilir. Bu bakımdan son yıllarda Türkiye’de başarıya ulaşmış filmlerde yer alan çocuk temsiliyi araştırmak, yönetmenlerin çocukları hangi koşullar içinde yaşadığını gösterdiklerine bakmak, Türkiye’de çocuğun, çocuk yoksulluğunun nasıl temsil edildiğini anlamak açısından önemlidir. Bu çalışmada son on yıl (2008- 2017) içinde Türkiye’deki uluslararası ve yarışmalı üç (İstanbul, Antalya, Adana) film festivalinde en iyi film ödülü almış filmler içinde çocukların temsili araştırılmıştır. En iyi film ödülünü alan 32 film arasından içinde çocuk oyuncu bulunan tüm filmler araştırma kapsamında incelenmiştir. Çocuk yoksulluğunu temsil biçimlerine ve toplumda çocuğun gerçek sorunlarını yansıtıp yansıtmadığına bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Festivaller, Çocuk yoksulluğu

The Representation of Child Poverty in Turkish Cinema

Abstract: Films appear as means with more duration and which enable the representation of social problems. Child poverty is one of the important social problems. Compared to adults, children are more likely to face poverty and be exposed to its negative effects. Children raised in

poverty are deprived from sources necessary for living and growing healthily. Even though films may not directly treat poverty as a theme, they may attract the attention of society to children's real problems. Therefore, in order to understand how children and the child poverty are represented in Turkey, it is important to search for children's representation in the successful Turkish films and to see the conditions in which directors show children to live in. This study researches children's representation in the films that received the best picture award in the three international and competitive film festivals in Turkey over the last decade (2008-2017). The study is focused on the ways in which they represent child poverty, whether they reflect children's real social problems, and the reasons they show as underlying child poverty.

Keywords: Turkish Cinema, Child Poverty, Film Festivals, Best Film Awards.

1. YOKSULLUK VE ÇOCUK YOKSULLUĞU TANIMI

Günümüzde kalkınma ekonomisinin önemli çalışma alanlarından bir olan yoksulluk insanlık tarihi kadar eskidir. Türkiye'nin de önemli sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yoksulluğun uluslararası bir sorun olması ve ülkelerin gelişim düzeyleri ve tüketim ölçeklerine göre değişim göstermesi nedeniyle tanımlanmasının zor olduğunu belirten Avşar Kurnaz (2007:17), farklı boyutların göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. Yoksulluğun sözlük anlamı; temel olarak geçimini sağlayacak düzeyde geliri olmayan, konforlu yaşamak için gerekli araç ve koşullara sahip olmayan, kimse, toplum, ülke anlamına da gelir. Yoksul birey, yoksul toplum, yoksul ülke gibi. Zenginliğin zıt anlamı olarak da kullanılır.

Dünya Bankası *Kalkınma Raporu*'na (1990) göre "mutlak yoksulluk" ve "görelili yoksulluk" olarak iki temel ayrım bulunmaktadır. Mutlak yoksulluk bir kişinin ya da hane halkının yaşamını sürdürebilmesi için gerekli asgari temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli gelirin olmamasıdır. Görelili yoksulluk ise; kişinin ya da hane halkının yaşadığı toplumda ortalama gelire sahip olanlar ile arasındaki gelir kaynaklarına sahip olabilme kabiliyeti arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (World Bank, 1990; Avşar Kurnaz, 2009:16; Taş ve Özcan, 2012: 2). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) da yoksulluğun kavramlaştırılması konusunu genişleterek 1997 İnsani Gelişim Raporu ile "İnsani Yoksulluk" (Human Poverty) kavramını kullanmıştır. İnsani yoksulluk, gelir yoksulluğu ile ilişkilidir. Ancak gelir yoksulluğu mutlak gelir üzerinden hesaplanırken, insanî yoksulluk, "okur-yazarlık, yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, ana-çocuk sağlığının yetersizliği, önlenebilir

hastalıklara yakalanmak gibi temel insanî yeteneklerden / kapasiteden yoksun olmak biçiminde” (Taş ve Özcan, 2012: 2) tanımlanmıştır. Görüldüğü gibi, yoksulluk kavramı alanyazında farklı bakış açılarıyla tanımlanmaktadır. Ancak bu çalışmada ortak yönleri açısından ele alınmıştır. Aktan ve Vural (2002:41-42) yoksulluk tanımlarından yola çıkarak farklı boyutları dikkate alarak sınıflandırma yapmışlar ve maddi mahrumiyet, fiziki zafiyet, izolasyon, güçsüzlük, katılımın yetersiz olması, zamanın yetersiz olması, çevre kirliliği ve çevrenin bozulması başlıkları altında açıklamıştır. Böyle bir sınıflandırma bu araştırma için de göstergeler olarak kullanıma uygun görülmektedir. Bu sınıflandırma çalışmanın araştırma soruları oluşturulmasında yol gösterici olarak kullanılmıştır.

“*Maddi mahrumiyet*: Kişi veya hane halkının yeterli gelirinin olmaması, özel tüketim düzeyinin yeterli olmaması ve kamusal mal ve hizmetlerin sunumunun yetersiz olması; *Fiziki zafiyet*: Yetersiz beslenme, açlık, hastalık, sakatlık ve maluliyet, güçten düşme; *İzolasyon*: Okuryazarlığın olmaması, eğitim imkanlarından yararlanamama, kaynaklara erişememe, taşrada bulunma, marjinalleşme, ayrımcılık; *Güçsüzlük*: Yoksulluktan kurtulma imkanının ve durumunu değiştirme yeteneğinin olmaması; yaşam ve geçimi tehlike altında bırakan olaylara ve iktisadi, sosyal ve doğal şoklara maruz kalma (vulnerability); güvenli bir iş ve konuta sahip olmama; *Katılımın yetersiz olması*: Yoksulluğun tanımlanması ve azaltılmasına yönelik proje ve programların hazırlanması ve uygulanmasına katılamama; siyasi yaşamda etkin olamama; sesini duyuramama; insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürememe; *Zamanın yetersiz olması*: Kişilerin ve hane halkının tüm zamanlarını fiziki varlıklarını sürdürebilmek için gelir elde etmeye çalışarak geçirmeleri; kültürel faaliyetler için boş zamanın kalmaması, *Çevre kirliliği ve çevrenin bozulması*: Çevrenin kirlenmesi ve bozulması sonucu geçim vasıtalarının ortadan kalkması; açlık ve maddi olanaksızlıklar nedeniyle ormanlar gibi doğal kaynakların hızla tüketilmesi.”

1.1.Türkiye’de Çocuk Nüfusu ve Yoksulluğu

Çocuklar büyüme süreci içinde bedensel, bilişsel, sosyal ve ekonomik yönden erişkinlere bağımlı ve güçsüz oldukları için sömürüye ve şiddete açık ve yoksulluktan en fazla etkilenen kesim olduğu ifade edilebilir. 2017 yılında yapılan adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre Türkiye nüfusunun 80 milyonu geçtiği TÜİK tarafından açıklanmıştır. 15 yaş altı çocuk 19 milyondur. Ülke nüfusunun %23,2’sine karşılık gelmektedir. 2018 yılında yayınlanan verilere bakıldığında ülke nüfusunun 82 milyon olduğu, 15 yaş altı çocuk nüfusunun 19 milyonu aşmış olsa da toplam nüfus içinde %22,9’a gerilediği görülmektedir.

UNICEF'in Türkiye'deki gelir düzeyleri ve yaşam koşulları ile ilgili yaptığı araştırma sonuçlarına göre; yetişkin nüfusa oranlandığında yoksulluk içindeki çocuklar yoksulluk içindeki yetişkinlerden daha fazladır. Üstelik bu durumda eşitsizlik daha fazla olmakta, yoksunluk ve yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkileri yaşamları boyu sürmekte, ileride kendi çocuklarını diğer deyişle sonraki nesli de etkilemektedir. Çocukların yaşadıkları toplumda ekonomik, sosyal ve siyasi aktörler tarafından korunmaları gerekmektedir. UNICEF'in hazırladığı 2016 raporuna göre; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri için belirlenen 2030 yılına 167 milyon çocuk yoksulluk içinde yaşıyor olacağı öngörülmektedir. Ayrıca, bugünkü eğilimlerin devam etmesi durumunda 750 milyon kadın henüz çocuk yaşta evlenmiş ve çoğu önlenebilir olan hastalıklar nedeni ile de 69 milyon çocuk hayatını kaybetmiş olacaktır. UNICEF'in her yıl yayınladığı ana rapor olan Dünya Çocuklarının Durumu raporuna göre; "bir çocuğun eğitimde geçirdiği fazladan her yıl yetişkinlik dönemindeki kazancını yaklaşık yüzde 10 artırmakta ve bir ülkedeki gençlerin tamamladıkları fazladan her eğitim yılı sonucunda o ülkedeki yoksulluk oranı yüzde 9 azalmaktadır" (UNICEF, 2016).

UNICEF'in *Türkiye'de Çocukların Durumu* (2012) Toplumsal Koşullar ve Aile Ortamı hakkında yaptığı çalışmaya göre; mevcut göstergelerin, kişi olarak çocuğun ihtiyaçlarından çok hanelere odaklanma gibi bir yetersizliği olduğunu ve bu yaklaşımın yanıltıcı olabileceğini ortaya koymuştur. Hane gelirinin aile üyelerine eşit yarar sağlayacak şekilde harcanmıyor olabileceği, ya da yoksul sayılmayan hanelerde bile kadınların, çocukların ve özellikle kız çocukların yoksulluk içinde olabileceğinin altı çizilmiştir. Çocukların ihtiyaçlarının yetişkinlerinkinden farklı olduğu hatta bu ihtiyaçların yaş, cinsiyet ve engellilik gibi durumlara göre değiştiğini vurgulamıştır. UNICEF'in aynı çalışmasında göstergelerin ayrıntılı coğrafi ayrıştırmayı ortaya koymada yetersiz kalmakta olduğu çocukların konut-barınma ve çevre koşulları ile ilgili bilgilerin sınırlı olduğu, kentte bile olsa, "gecekondu yaşamı ya da eski ve bakımsız apartman dairelerinde yaşamak" durumunda olan birçok çocuk bulunduğu, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu kentsel bölgelerin "gürültülü ve çocuk sağlığı açısından yeterli temizlik koşullarına" sahip olmadığı, çocuklar için oyun alanlarının olmaması nedeniyle çocukların hareket alanının kısıtlandığının altı çizilmektedir. Türkiye'de 2008 Nüfus ve Sağlık Araştırmasına (NSA) göre çocukların %93'ü kendi anne ve babalarıyla birlikte yaşamakta olduğu kaydedilmiş ise de artan boşanma oranları ya da ana babanın kavga ve anlaşmazlık içinde olduğu, ancak gerek ekonomik gerekse de toplumsal nedenler yüzünden boşanamadıkları aileler içinde yaşıyor olan çocuklar bulunduğu unutulmamalıdır. UNICEF'in (2012) çalışmasında çocuklar arasındaki yoksulluğun en önemli görünümlerinden birinin de çocuk işçiliği olduğu

görülmektedir. İşçi okullarını bırakmak, derslerini kaçırmak, ders çalışma imkanı bulamamak ve bu yüzden sosyalleşmelerinin, öğrenimlerinin eksik kalması gibi risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum fiziksel, duygusal ve bilişsel gelişimlerine zarar verebileceği gibi yetişkin hayatlarında yeterli bir gelir düzeyine ulaşmalarını engelleyebilmektedir. Ayrıca sağlık bakımından uygun olmayan ortamlara, zararlı maddelere, dengeli olmayan ya da yetersiz beslenmeye, yaşlarına uygun olmayan iletişime “fiziksel acılara ve tükenmişliğe, kaza riskine, zararlı bağımlılıklara, şiddete, işverenlerinin ya da başkalarının istismarına maruz” kalabilmekte ya da suça yönlendirilme gibi risklerle karşı karşıya kalabilmektedirler.

1.2. Sinema ve Çocuk Yoksulluğu

Görsel ve edebi sanatların içine çocuk figürü hep var olmuştur. Görece daha yeni bir sanat dalı olan sinema tarihinde de çocuk figürü ya da karakteri ile sinemanın ilk yıllarından itibaren karşılaşılmaktadır. Filmin ana konusunun çocukla ilgili olduğu ya da çocuğun sorunlarının konu edildiği filmler de çekilmiştir. Örneğin 1895 yılında Lumiere kardeşlerin çektiği ve başrolünde bir çocuğun olduğu ilk film (*Watering the Gardener*) *Bahçıvan'ın Sulanışı*'dir. Çocukluğa özlem, masumiyet kişiliğinin oluşmasında çocukluğun önemi gibi temalar ya da masallardan uyarlamalar ile karşılaşılmaktadır. “Ancak sinemadaki çocukluk, aslında yetişkinlerin bakışıyla temsil edilen, onların dünyasındaki çocukluktur” (Emre, 2007:39). Ticari olarak da çocuk figüründen yararlanılmaktadır. Reklama cazibe katmak, inandırıcılıklarından yararlanmak gibi nedenlerle de çocuğun kullandığı ürüne yönelik olsun ya da olmasın reklam gibi ürün pazarlama mecraları da çocuk imgesi içerebilmektedir. Çocukların sesleri, yüzleri, mimikleri insanlar tarafından sevimli bulunduğu için ya da çocuklara söylenenler daha inandırıcı geldiği düşüncesi ile mal ya da hizmet pazarlayanlara çocuk görsellerinin kullanımı daha çekici gelebilmektedir Uğurlu ve Uğurlu (2017:19).

Diken ve Lausten (2014: 21)'a göre “sinema hayattır ve hayat da sinemadır” bu yaklaşımla sinema filmler aracılığıyla toplumsalın çözümlenmesine aracılık edebilir ve toplumsal teşhise değerli bir katkıda bulunabilir. Kellner'de (2013) filmleri toplumsal ve politik koşulların izdüşümü olarak çözümlemektedir. Arslan (2005:12), film çözümlesinin bir deşifre etme faaliyeti biçiminde gerçekleştirilebileceğini belirtir. Çetin (2017:128) Türk sinemasının “gündelik yaşam, kentleşme, göç, toplumsal cinsiyet, kimlik vb. toplumsal fenomenlere dair düşünce üretiminde bir imkan olarak” görülmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu bakımdan yoksulluk teması da filmlerde araştırılabilecek kavramlardandır. Sinemada yoksulluk temsillerinde iki yaygın yaklaşım olduğunu ifade eden Çetin (2017: iv), Sinemanın kimi zaman

yoksulluğu görünür kıldığını kimi zaman da onları örterek görünmez kıldığını belirtir. Çalışmasında 1960-1975 yıllarındaki yoksulluk temsillerine odaklanan Çetin'in bulgularına göre; o dönemde yoksulluğa neden olan toplumsal çelişkiler görmezden gelinmiş, yoksulluk için sahte çözümler üretilmiş ve sinema yoksulluğu yatıştıran bir araç işlevi görmüştür. Bu çalışma kapsamında ise daha önce üzerinde çok çalışılmamış bir konu olan filmlerde çocuk yoksulluğunun temsili konusunda açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

2. YÖNTEM ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEM

Yoksulluk ve göstergeleri hakkında literatürden yola çıkarak 46 soru içeren bir sormaca oluşturulmuş ve örneklem olarak seçilen filmlerdeki çocuk karakterlere için uygulanmıştır. Anket film hakkında bilgiler, çocuk karakter hakkında bilgilerden sonra maddi mahrumiyet, fiziki zafiyet, izolasyon, çevre koşulları, güçsüzlük, katılım yeterliliği, zaman kullanımı başlıkları altında yoksulluk ile ilgili son iki soru da filmde yer alışının gerekliliğini sorgulayan sorulardan oluşturulmuştur. Figüran olarak yer alan çocuk karakterlere sormaca uygulanmamıştır.

Araştırma evreni son dönemde Türkiye'deki film festivallerinde ödül alan filmlerdeki çocuk yoksulluğunun temsili olarak belirlenmiştir. Ancak çalışma İstanbul, Antalya ve Adana Film festivallerindeki ödüllü filmler ile sınırlandırılmıştır. Bu üç festivalde 2008 ile 2017 yılları arasında ödül almış olan 32 film (Antalya Film Festivali'nde 2009 ve 2013 ikişer film ödüllendirilmiş) içinden içinde çocuk karakter olan filmler seçilmiştir. Çocuk karakter bulunan 10 filme anket uygulanmıştır. *Tatil Kitabı* (Seyfi Teoman, 2008; İFF), *Pazar Bir Ticaret Masalı* (Ben Hopkins, 2008; Antalya FF), *Vavien* (Yağmur ve Durul Taylan, 2010; İFF), *Bal* (Semih Kaplıanoğlu, 2010; Adana FF), *Celal Tan ve Ailesinin Aşırı Acıklı Hikayesi* (Onur Ünlü, 2011; Adana FF), *Güzelliğin On Par' Etmey* (Hüseyin Tabak , 2012;Antalya FF), *Kuzu* (Kutlu Ataman, 2014; Antalya FF), *Toz Bezi* (Ahu Öztürk, 2016 ;İFF), *Mavi Bisiklet* (Ümit Köreken, 2016; Antalya FF), *Koca Dünya* (Reha Erdem, 2016; Adana FF).

3. BULGULAR VE SONUÇ

On yıllık bir süre içinde yılın 3 festivalinde ödül almış filmlerine bakıldığında 32 filmde 10'un da çocuk karakterle karşılaşılıyor olmak çocukların nüfusa oranı dikkate alındığında temsiliyet açısından varlıklarının ortaya konduğu görülmektedir. 10 filmde çoğunlukla sınıfta görünen figüran çocuklar inceleme dışında bırakıldığında 19 çocuk karakter görülmüştür. 6'sı kız 13'ü erkektir. Ancak cinsiyet açısından eşit temsil edildikleri söylenemez. 10 filmde yer alan çocuklar adları, yaşları ve

cinsiyetleri şöyledir: *Tatil Kitabı* – Ali (8), (e); *Pazar Bir Ticaret Masalı* – Mihrım’ın kızı (6), (k); *Benzin satan çocuk* (13), (e); üç dilenci çocuk (10), (e); *Vavien*– Mesut (16), (e); *Bal- Yusuf* (7), (e); *Celal Tan ve Ailesinin Aşırı Acıklı Hikayesi* – Ege (8), (e); *Güzelliğin On Par’ Etmez* – Veysel (12), (e), Anas (12), (k); *Kuzu* – Vicdan (9), (k), Mert (5), (e); *Toz Bezi* – Asmin (9), (k); *Mavi Bisiklet* – Ali (13), (e), Ali’nin arkadaşı (13), (e), Hasan (13), (e), Elif (13), (k); *Koca Dünya* – Zuhale (16), (k). Filmlerde 6 ile 16 yaş arası çocuklarla karşılaşmıştır. Kızlarda en küçük 6, en büyük 16 yaşında, erkeklerde en küçük 5, en büyük 16 yaşındadır.

3.1. Maddi Mahrumiyet

Çocuğun veya hane halkının yeterli gelirinin olmaması, kişisel tüketimini karşılayamayacak düzeyde olması durumu beslenme, barınma, eğitim, sağlık, giyim, temizlik ve yaşadığı çevredeki insanların ekonomik durumlarının yeterliliği ile kamusal mal ve hizmetlerden yararlanma yeterliliği sorgulanmıştır.

Tablo. 1. Maddi Mahrumiyet

Cinsiyet	Yeterli			Yetersiz			Belirsiz		
	Erkek Sayı %	Kız Sayı %	TPLM %	Erkek Sayı %	Kız Sayı %	TPLM %	Erkek Sayı %	Kız Sayı %	TPLM %
Beslenme	7 36.8	3 15.7	52.6	3 15.7	2 10.5	26.3	2 10.5	0 0	10.5
Barınma	9 47.3	4 21	68.4	0 0	4 21	21	4 21	0 0	21
Eğitim	8 42.1	3 15.7	57.8	0 0	2 10.5	10.5	5 26.3	1 5.2	31.5
Sağlık	7 36.8	3 15.7	52.6	0 0	2 10.5	10.5	6 31.5	1 5.2	36.8
Giyim	9 47.3	4 21	68.4	4 21	2 10.5	31.5	0 0	0 0	0
Temizlik	9 47.3	4 21	68.4	3 15.7	2 10.5	26.3	1 5.2	0 0	5.2
Kamu Hakl.	7 36.8	1 5.2	42.1	5 26.3	4 21	47.3	1 5.2	1 5.2	10.5
Diğ.lerinin Ekonomisi	9 47.3	4 21	68.4	1 5.2	2 10.5	15.7	3 15.7	0 0	15.7

Çocukların yarıdan fazlası beslenme (%53), barınma (%68), eğitim (%59), sağlık (%53), giyim (%68) ve temizlik (%68) imkanına ulaşabiliyor olarak

gösterilmekteyken 2- 6 kadar çocuğun bu imkanlara ulaşamadığı görülmektedir. Örneğin 3'ü erkek 5 çocuk (%26) yeterli beslenme imkanı bulamamaktadır. Kamusal haklara ulaşım bakımından çocukların yaklaşık yarısı (%42) kamusal haklardan yararlanabilir olarak gösterilmekte, yine yarısına yakını (%47) kamusal haklardan mahrum görülmektedir. 2 çocuğun (%11) ise bu hakları kullanıp kullanamadığı ile ilgili yeterli veri bulunamamıştır. Çocukların yaşadıkları çevre ve bu çevredeki insanların ekonomisi çocukların yoksulluk durumunu dolayısıyla da yaşamını etkileyen faktörlerdendir. Bu bakımdan filmlere bakıldığında 13 çocuğun (%68) çevresindeki insanların kendilerini geçindirmeye yetecek ekonomiye sahip olduğu görülmüştür. 3 çocuğun (%16) çevresindeki insanların durumu geçim düzeyinin altında, 3 çocuğun (%16) çevresindeki insanların geçim düzeyleri ile ilgili yeterli veri bulunmamaktadır. Belirsiz ifadesi filmde konu hakkında yeterli çıkarım sağlayacak görüntü ile karşılaşılmadığı durumları işaret etmektedir.

3.2. Fiziki Zafiyet

Fiziki zafiyet durumu yetersiz beslenme, açlık, hastalık, sakatlık gibi güçten düşme durumlarını içermektedir. Çocuğun beslenme gibi temel ve özel ihtiyaçlarını alabiliyor olması, hastalık ya da kalıcı engelinin olmaması, gelişimi ve yoksulluktan kurtulabilmesi için önem taşımaktadır.

Tablo 2. Fiziki Zafiyet

Cinsiyet	Alabiliyor					Alamıyor					Belirsiz				
	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %
Temel ihtiyaçları	6	31.5	4	21	52.6	6	31.5	2	10.5	42.1	1	5.2	0	0	5.2
Özel ihtiyaçları	7	36.8	3	15.7	52.6	6	31.5	3	15.7	47.3	2	10.5	0	0	10.5

İncelenen filmlerdeki çocukların yarısı (%53) temel ve özel ihtiyaçlarını alabilmektedirler. Ancak diğer yarısı için aynı durum geçerli değildir. Temel ihtiyaçlarını alamayan ya da karşılayamayan 2 si kız toplam 8 çocuk (%42) görülmektedir. Özel ihtiyaçlarını alamayan ise 3'ü kız 9 çocuk (%47) bulunmaktadır. Temel

ihtiyaçlarını edinebilme durumu ile ilgili gösterge bulunmadığı için belirsiz olarak sınıflandırılan 1 erkek çocuk, özel ihtiyaçlarını edinebilme durumu ile ilgili gösterge bulunmadığı için belirsiz olarak sınıflandırılan 2 çocuk bulunmaktadır.

Tablo 3. Hastalık durumu

	Var					Yok				
Cinsiyet	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %
Hastalık	1	5.2	1	5.2	10.5	12	63.1	5	26.3	89.4
Kalıcı Engel	0	0	0	0	0	13	68.4	6	31.5	100

İncelenen filmlerde hiçbir çocuk karakterin kalıcı bir engeli bulunmamaktadır. Ancak Bir erkek çocuk kısa süreli kekemelik yaşamış (*Bal*), bir kız çocuk da (*Koca Dünya*) kanama geçirmiştir.

3.3. İzolasyon

Okur yazarlık durumu, eğitim imkanlarından yararlanma, kaynaklara erişebilme, taşrada bulunma, marjinalleşme, ayrımcılıkla karşılaşma durumları sorgulanmıştır.

Tablo 4. Eğitim imkanları ve ayrımcılık

	Var					Yok					Belirsiz				
Cinsiyet	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %
Eğitim imkanları	7	36.8	3	10.5	52.6	2	10.5	2	10.5	21	4	21	1	15.7	26.3
Ayrımcılık	3	15.7	1	15.7	31.5	1	52.6	5	26.3	78.9	0	0	0	0	0

Eğitim imkanlarından yararlanabildiği anlaşılan diğer değişle okula giden 10 öğrenci (%52) vardır. İlkokulda okumakta olan 4 erkek 1 kız, orta okulda okuyan 5 erkek, 2 kız çocuk bulunmaktadır. Toplamda 4 çocuk (%21) eğitim imkanlarından çeşitli nedenlerle yararlanmıyor ya da yararlanamıyor. Okul çağındaki 16 yaşlarında bir kız çocuğu eğitim imkanlarından yararlanamıyor (*Koca Dünya*), 6 yaşında bir kız çocuğu da (*Toz Bezi*) okul öncesi eğitimi alma yaşında olmasına rağmen annesinin temizlik yaptığı evlere onunla birlikte gitmek zorunda kalıyor. Lise çağındaki 1 erkek çocuk (*Vavien*) ve orta okul çağındaki 1 erkek çocuk (*Benzinlikte çalışıyor, Pazar; Bir Ticaret Masalı*), filmlerde eğitim alırken görünmüyor.

Sokakta yoldan geçenlerden dilenen 3 erkek çocuğun eğitim alma durumları hakkında film (*Pazar; Bir Ticaret Masalı*) içinde bilgi yer almıyor. 1 erkek çocuk (*Kuzu*) ve 1 kız çocuğu ise (*Pazar; Bir Ticaret Masalı*) 5-6 yaşlarında okul öncesi eğitimi ile ilgili bir çıkarım yapmaya yeterli veri bulunmuyor. Bu nedenlerle eğitim alma durumları belirsiz olarak tanımlanmıştır.

Filmlerin geçtiği şehir ya da kırsal olma durumlarına da bakılmıştır. Buna göre filmlerde çocukların yaşadığı yerler; büyük şehirde yaşayan 2 erkek 2 kız çocuk bulunmaktadır. (1 erkek ve 1 kız *Avusturya*'da göçmen). Kasabada 7 erkek, 1 kız (%42) kırsalda ya da köy ortamında 4 erkek, 3 kız çocuk (%37) görülmektedir.

3.4. Çevre Koşulları

Çevre kirliliği ve çevre koşulları bağlamında incelenmiştir. Çevrenin kirlenmesi hava ve hijyen koşulları ile çocuklar için oyun alanlarının mevcudiyeti ve bunların filmde yer alışı, çocukların oyun alanlarında görülmesi incelenmiştir.

Tablo 5. Çevre koşulları

Cinsiyet	Temiz/sağlıklı/var					Kirli/sağlıksız/yok				
	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %
Çevrenin havası	13	68.4	5	26.3	94.7	0	0	1	5.2	5.2
Hijyenik koşulları	10	52.6	4	21	73.6	3	15.7	2	10.5	26.3
Oyun alanı	1	5.2	1	5.2	10.5	0	0	0	0	0

Filmlerde çocukların çoğunlukla (%95) temiz havada ve (%73) hijyenik koşullara uygun mekanlar içerisinde oldukları görülmüştür. Yaşadığı çevrede oyun

alanı bulunduğu anlaşılan tek film *Güzelliğin On Par' Etmez* Avusturya'da geçmektedir.

3.5. Güçsüzlük

Yoksulluktan kurtulma imkanının bulunuşu ve durumunu değiştirme yeteneğinin olmasına bakılmıştır. Ayrıca yaşam ve geçimi tehlike altında bırakan olaylara maruz kalıp kalmadığı ve iktisadi, sosyal ve doğal şoklarla karşılaşp karşılaşmadığı incelenmiştir. Güvenli bir iş imkanı ve konuta sahip olma durumuna da bakılmıştır.

Tablo 6. Güçsüzlük

	Evet					Hayır					Belirsiz				
Cinsiyet	Erkek		Kız		TPLM %	Erkek		Kız		TPLM %	Erkek		Kız		TPLM %
	Sayı	%	Sayı	%		Sayı	%	Sayı	%		Sayı	%	Sayı	%	
Yaşam Tehlikesi	6	31.5	2	10.5	42.1	7	36.8	4	21	57.8	0	0	0	0	0
Geçim Tehlikesi	9	47.3	4	21	68.4	3	15.7	2	10.5	26.3	1	5.2	0	0	5.2
Yetenek	0	0	0	0	0	13	68.4	6	31.5	100	0	0	0	0	0
Güvenli İş	0	0	0	0	0	13	68.4	6	31.5	100	0	0	0	0	0
Güvenli Konut	8	47.3	3	15.7	57.8	0	0	3	15.7	15.7	4	21	0	0	21

İncelenen filmlerde çocukların bir kısmı 6 erkek, 2 kız (%42) yaşamını tehlikeye sokabilecek durumlar içinde görüyorlar. Kamyon arkasında hiçbir güvenlik tedbiri olmadan yapılan yolculuk, sokakta dilenmek (*Pazar; Bir Ticaret Masalı*), gece karanlıkta geç saatte sokakta tek başına olmak (*Güzelliğin On Par' Etmez*), annesinden alınarak sınır dışı edilmek (*Güzelliğin On Par' Etmez*), Sünnet olmaktan korkup kaçıp kaybolmak (*Kuzu*), şiddet gördüğü evden ayrılıp ormanda bir başına kalmak (*Koca Dünya*) gibi.

İncelenen filmlerde çocukların büyük bir kısmı da 9 erkek, 4 kız toplam 13 çocuk (%68) geçimini tehlikeye sokabilecek durumlar içinde görüyorlar. Babanın ölümü ya da olmadığı aile içinde annenin işsiz olması ya da işsiz kalması (*Mavi*

Bisiklet, Toz bezi, Bal), babanın birikimlerini ya da kazancını paraları pavyondaki kadına yediriyor olması (*Vavien, Kuzu*), Babanın kaçakçılık gibi tehlikeli ya da yasadışı bir iş yapıyor olması (*Pazar; Bir Ticaret Masalı*) ya da Baba veya bakımını üstlenebilecek ağabeyin hapse giriyor olması (*Güzelliğin On Par Etmez*).

“Çocukların gelecekte güvenli bir iş umudu bulunuyor mu?” sorusuyla filmler incelendiğinde olumlu cevap verilebilecek bir gösterge ile karşılaşılmamıştır. Belki lastik tamirciliğini öğreniyor olmak (*Mavi Bisiklet*) olumlu olarak değerlendirilebilirdi ancak bu çalışmada geçimini garantiye alılabilecek ve onu gelecekte yoksulluk durumundan kurtarabilecek bir iş güvencesi olarak sınıflandırma tercih edilmemiştir.

İncelenen filmlerde çocukların geçimlerinin tehlikeye düşmesi durumunda kendilerini yoksulluk durumundan kurtarabilecek, geçimlerini sağlayabilecekleri bir eğitim ya da yeteneğe sahibi olduklarının görülebildiği bir sahne bulunmamaktadır. Çocuklar bu anlamda çaresizdirler.

Öte yandan büyük bir kısmının 8 erkek, 3 kız toplam 11 çocuğun (%58) güvenli bir konutu vardır. Ama 3 kız çocuğun (*Koca Dünya, Toz bezi, Güzelliğin On Par' Etmez*) yaşayabilecekleri güvenli bir konutu yoktur. İncelenen filmler içinde karşılaşılan toplam 6 kız çocuk karakterinin yarısına denk geldiğine dikkat edilmelidir. 5 erkek çocuğun güvenli konutu bulunup bulunmadığı ile ilgili çıkarsama yapmak güçtür. Çünkü üçü dilencilik yaparken, biri yol gösterirken biri de benzin satar-ken görülmektedir.

3.6. Katılım Yeterliliği

Yaşamda etkin olabilme kendisi ile ilgili kararlara katılım ile, sesini duyurabilme; fikrini beyan edebilme ile, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilme; başkalarının önünde cezalandırılma, özgürlüğünden mahrumiyet, kötü yaşam koşullarına maruz kalma ve yetişkinlerle iletişim başlıklarında incelenmiştir.

Tablo 7. Katılım yeterliliği

	Evet					Hayır					Belirsiz				
Cinsiyet	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %
Kararlara Katılım	0	0	0	0	0	4	21	4	21	42.1	9	47.3	2	10.5	57.8
Fikrini Beyan Edebilme	3	15.7	1	5.2	21	10	52.6	5	26.3	78.9	0	0	0	0	0
Cezalandırılma	5	26.3	1	5.2	31.5	8	42.1	5	26.3	68.4	0	0	0	0	0
Kötü yaşam Koşulları	3	15.7	1	5.2	21	10	52.6	5	26.3	78.9	0	0	0	0	0
Özgürlük Mahrumiyeti	0	0	0	0	0	13	68.4	6	31.5	100	0	0	0	0	0

İncelenen filmlerde kendileri ile ilgili kararlara katılabilen çocuk karakter bulunmamaktadır. Hatta 4 kız, 4 erkek (%42) çocuğun kendisine sorulmadan hayatı ile ilgili kararlar vererek uygulandığı görülmektedir. Anne terk edince bakımını üstlenen kişilerin değişmesi (*Toz Bezi*), fikri alınmadan aile ile göç etmek zorunda kalması, ailesi sınır dışı edilince yurda gönderilmesi (*Güzelliğin On Par etmez*), yurttan sonra kaldığı aileden şiddet gördüğü halde bakımı üstlene aileyi değiştirememesi (*Koca Dünya*), Cinayete tanık olan çocuğun tanıklık yapmaması için baskı görmesi (*Celal Tan ve Ailesinin Aşırı Acıklı Hikayesi*), annesine bakması için okul başkanlığı görevinin ona sorulmadan babası ve okul tarafından sonlandırılması (*Mavi Bisiklet*), Sünnnet (*Kuzu*), okumayı söktüğü halde bunu ifade edebileceği bir yol için fikrinin alınmaması (*Bal*), yaz tatilinde esnaflığı öğrenmesi için sakız satışı yapmaya zorlanması (*Tatil Kitabı*). Filmlerdeki 9 erkek ve 2 kız çocuk (%58) film boyunca kendileri ile ilgili kararlara katılıp katılamadıkları konusunda yeterli veri olmadığından belirsiz olarak tanımlanmıştır.

Dilediğinde fikrini beyan edebilen 3 erkek, 1 kız çocuk (%21) bulunmaktadır. Ancak bu üç erkek çocuğun dilenci olduğu hatırlanmalıdır (*Pazar Bir Ticaret Masalı*). Paraya olan ihtiyaçlarını dilenerek de olsa beyan edebildikleri düşünülerek bu sınıflandırma içine alınmıştır. Kız çocuk ise annesine kardeşinin sünnnet daveti sırasında giymek için kıyafet istediğini söylemiştir. Elbette bu durum her zaman

kendileri ile ilgili durumlarda fikirlerini beyan edebildikleri anlamını taşımaz. Ancak hiç fikir beyan edemeyen hatta beyan etmesi engellenen çocuklar düşünüldüğünde 10 erkek ve 5 kızın durumundan (%79) daha farklı durmakta ve bu bakımdan anlam taşımaktadır.

İnsan onuruna yakışır hayat sürmenin elbette birçok göstergesi vardır. Ancak bir çocuğun başkalarının önünde azarlanıyor, cezalandırılıyor olması insan onuruna yakışmayan, çocuğun psikolojisini de örseleyen bir tavidir. 5 erkek ve 1 kız çocuğu (%32) bu tutumla karşılaşmaktadır. Okul müdürü tarafından (*Mavi Bisiklet*), annesi tarafından (*Toz Bezi*), azarlanan, dilenen ve terslenen (*Pazar Bir Ticaret Masalı*) çocuklar bulunmaktadır. Öte yandan filmlerde cezalandırılma gibi insan onuruna yakışmayan tutumla karşılaşmayan çocuklar (%68) çoğunluktadır.

Filmlerde topluma katılımı engellenen, özgürlüğünden mahrum bırakılan çocuklar görülmemiştir. Ancak kötü yaşam koşulları içinde bulunan çocuklar vardır. 3 erkek ve 1 kız çocuk (%21). Sokakta dilenmek (*Pazar Bir Ticaret Masalı*) ve şehir ortamından büyümüş bir kız çocuğun ormanda geceler boyu yalnız ve yaşamsal ihtiyaçlarını gideremedi kılması (*Koca Dünya*) gibi. Korunaklı bir evi olduğu anlaşılan çocukların yaşamsal koşullarının nispeten iyi olduğu yaklaşımı ile diğerleri kötü yaşam koşulları içinde olanlar sınıflandırması içinde değerlendirilmemiştir.

Katılım yeterliliği ile ilgili ölçütlerden biri de yetişkinlerin çocuklara davranış biçimleridir. İncelen filmlerde çocuklara davranışlara bakılmış ve bunlar olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılmıştır. Olumlu davranış olarak sadece bir filmde çocuğun anlatmak istediğine kulak verilmiş ve sözü kesilmeden dinlenmiştir. Diğer davranışların olumsuz olduğu görülmüştür. Sözü kesmek, fikrini sormadan onun adına karar vermek, azarlayıp bağırıp hırpalamak, dilendirmek ve dilenen çocuklara ilgi göstermemek, esnaflığı öğrenmesi için sakız satışı yapmaya zorlamak, kamyonet arkasında güvensiz yolculuk yapmasına göz yummak, yanına bindirmemek, şiddet uygulamak, susmaya, bildiklerini söylememeye zorlamak, dilini bilmediği bir ülkede okul başarısı beklemek ve bunun için baskı yapmak gibi.

3.7. Zaman Kullanımı

Bireysel oyun oynarken, arkadaşları ile oynarken ya da ders çalışırken görülme, kültürel faaliyetler içinde görülme ve çocuk işçi olarak görülme durumları incelenmiştir. Çocukların zamanlarını fiziki varlıklarını sürdürebilmek için gelir elde etmeye çalışarak ya da ders çalışarak geçirmeleri, bireysel veya arkadaşları ile oyun oynamaları, kültürel faaliyetler içinde bulunmaları yoksulluk- varsıllık durumu ile ilgili göstergeler olarak kabul edilmiştir.

Tablo 8. Zaman kullanımı

	Evet					Hayır				
Cinsiyet	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %
Bireysel Oyun Oynama	3	15.7	1	5.2	21	10	52.6	5	26.3	78.9
Arkadaşları İle Oynama	4	21	2	10.5	31.5	9	47.3	4	21	68.4
Kültürel Faaliyetler	0	0	0	0	0	13	68.4	6	31.5	100
Ders Çalışma	8	42.1	2	10.5	52.6	5	26.3	4	21	47.3
Çocuk İşçi	6	31.5	0	0	31.5	7	36.8	6	31.5	68.4

Çocuk için oyun bir öğrenme süreci olarak kabul edilmektedir. Oyun için ayrılan zaman önemlidir. İncelenen filmlerde 10 erkek ve 5 kız çocuğun (%79) kendi başlarına oyun oynarken görülmedikleri bulgulanmıştır. Benzer durum 9 erkek, 4 kız çocuk (%68) arkadaşları ile birlikte oyun oynarken görülmede de geçerlidir. Ayrıca hiçbir çocuk sinema, tiyatro, sergi, müze gibi kültürel faaliyetler içinde de görülmemiştir. Çocukların yarısı (%53) (erkek çocukların (8) yarısı kız çocukların (2) üçte biri) ders çalışırken görülmüştür. Eğitim imkanına sahip olamayan ya da ders çalışırken görülmeyen 5 erkek, 4 kız çocuk (%47) bulunmaktadır. Bu noktada kız çocukların üçte ikisinin ders çalışırken görülmediği dikkatten kaçmamalıdır. İncelenen filmlerde ders çalışırken ya da okulda görülüyor olsa da olmasa da çalışan çocuklar vardır (%32) ve sakız satıcı, dilenci, benzinci, lastikçi gibi iler yapmakta olan bu çocukların tamamı erkek çocuktur. Kız çocukların hiçbirisi çocuk işçi olarak görülmemiştir.

3.8. Filmde Yer Alışının Gerekliğini

Çocuk karakterlerin filmde gerçekten çocukların durumlarını, öykülerini aktarmak için mi yoksa yetişkinlerin ilgisi çekmek için mi filmde olduklarını bulgulamak için Çocuk karakter olmadan film çekilebilir miydi? Filmde yer alış nedeni nedir? sorularına yanıt aranmıştır.

Tablo 9. Çocuk karakter olmadan film çekilebilir miydi?

	Evet		Hayır	

Cinsiyet	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %	Erkek Sayı %		Kız Sayı %		TOPLAM %
Çocuk karakter olma- dan film çekilebilir miydi?	5	26.3	1	5.2	31.5	8	42.1	5	26.3	68.4

İncelenen filmlerin bir kısmında; *Kuzu, Koca Dünya, Mavi Bisiklet, Tatil Kitabı, Bal, Güzelliğin on Par' Etmez* filmlerinde (6) filmin öyküsü çocuğun ya da çocukların öyküsü çerçevesinde gelişmekte veya çocukların durumunu aktarmaktadır. Diğer deyişle bu filmlerde çocuklar ana karakter olarak yer aldıklarından çocuk karakter olmadan bu filmleri çekmek mümkün görünmemektedir. Ama *Pazar Bir Ticaret Masalı, Vavien, Celal Tan ve Ailesinin Aşırı Acıklı Hikayesi, Toz Bezi* (4) filmlerinde çocuklar yetişkinlerin merkezde olduğu filmlerde birer onların hikayelerinin tamamlayıcısı olarak bulunmaktalar. Öte yandan yine de bu filmlerde Türkiye'deki çocukların durumları ile ilgili çok miktarda veri aktarımına yardımcı oldukları bulgulanmıştır. Bu filmlerde yer alış nedeni irdelendiğinde *Toz Bezi*'nde Asmin annesinin, *Pazar Bir Ticaret Masalı* filmindeki Mihram'ın kızı babasının acınası durumunu perçinlemek ve aile kurumunu temsil ediyor. Dilenci çocuklar ve benzin satan çocuk filmik mekanın yaratımı için kullanılmışlardır. *Vavien*'de Mesut ve *Celal Tan ve Ailesinin Aşırı Acıklı Hikayesi* 'nde Ege aile kurumunu temsilen filmlerde yer almışlardır.

4. SONUÇ

On yıllık bir süre içinde yılın 3 festivalinde ödül almış filmlerine bakıldığında 32 filmde 10'un da çocuk karakterle karşılaşılıyor olmak çocukların nüfusa oranı dikkate alındığında temsiliyet açısından varlıklarının ortaya konduğu görülmektedir. Filmlerdeki çocukların yarısından fazlasının beslenme, barınma, eğitim, sağlık, giyim ve temizlik imkanına ulaşabiliyor olduğu görülmekteyken yarıya yakının kısmının da beslenme (%47), barınma (%32), eğitim (%41), sağlık (%47), giyim (%32) ve temizlik (%32) imkanına ulaşamadığı görülmektedir. Ve filmlerde bu durumunun temsiliyetinin olması çocukların içinde bulunduğu maddi mahrumiyet hakkında farkındalık yaratmak açısından önemlidir. Fiziki zafiyet açısından da benzer durumla karşılaşmıştır. Temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan çocuklar bulunmaktadır ve incelenen filmlerde de bu durumun temsil edildiği görülmüştür. Eğitim

imkanlarından yararlanamayan çocukların da filmlerde temsil edildiği anlaşılmıştır. Filmlerde çevre koşulları bakımından hijyenik ancak oyun alanlarında yoksun oldukları görülmüştür. Filmlerde yoksulluktan kurtulma imkanı ve durumunu değiştirme yeteneğinin olmadığı, yoksulluk içinde yetişmenin yetişkinlik döneminde yaşanan yoksulluğun habercisi olduğu gözlenmiştir. Filmlerdeki çocuk karakterlerin de Yaşamda etkin olamadıkları, kendisi ile ilgili kararda fikirlerinin alınmadığı, fikrini beyan edebilme ve seslerini duyurabilme konusunda fırsat verilmediği yaşamda olduğu gibi temsil edilmiştir. Öğrenci çocuklar ders başında temsil edilmiş, bireysel ya da arkadaşları ile oyun oynamaya zamanlarının kalmadığı anlaşılmıştır. Hiçbir çocuk sinema, tiyatro, sergi, müze gibi kültürel faaliyet içerisinde görülmemiştir. İşçi çocuklarında da temsil edildiği görülmüş ancak hepsinin erkek çocuk olduğu dikkati çekmiştir. İncelenen filmlerin çoğunda çocukların hikayenin odağında olduğu öte yandan üçte birlik bir kısmında da çocuk karakter kullanmadan da filmin çekilebileceği gözlenmiştir. Filmlerde çocuklar yetişkinlerin bakışı ile temsil edilmektedir. Türkiye'nin önemli üç festivalinde 2008 ile 2017 yılları arasında ödül almış içinde çocuk figürü bulunduran filmlerin temsiliyet açısından da önemli veriler barındırdığı, çekildiği döneme ışık tutan, toplumsal, ekonomik, sosyal ve politik koşulları yansıtan sanat yapıtları olarak çocuk yoksulluğunun temsiliyetini görünür kıldığı anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

AVŞAR KURNAZ, Ş. (2007). *Çocuk Yoksulluğu. Aile ve Toplum* Yıl: 9 Cilt: 3 Sayı: 12 Nisan-Mayıs-Haziran 2007 ISSN: 1303-0256.

- AKTAN, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002). *Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri*. Coşkun Can Aktan (ed.), **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- ARSLAN, U. T. (2005). **Bu Kâbuslar Neden Cemil? Yeşilçam'da Erkeklik ve Mazlumluk**. İstanbul: Metis.
- DİKEN, B., LAUSTSEN, C. B. (2014). **Filmlerle Sosyoloji**. (Çev. S. Ertekin). İstanbul: Metis.
- KELLNER, D. (2013). **Sinema Savaşları**. (Çev. G. Koca). İstanbul: Metis.
- EMRE, K.B. (2007). **Ayşecik Filmlerinde Çocukluğun Temsili**. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- DÜNYA BANKASI. (1990). *World Development Report 1990: Poverty*. New York: Oxford University Press. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5973> License: CC BY 3.0 IGO. http://siteresources.worldbank.org/INTPA/Resources/429966-1259774805724/Poverty_Inequality_Handbook_Ch01.pdf (erişim 05/02/2019).
- TAŞ, H. Y., ve ÖZCAN, S. (2012). *Türkiye'de ve Dünya'da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma*. In **International Conference on Eurasian Economies** .(pp. 423-430).
- UNICEF. (2012). **Türkiye'de Çocukların Durumu**. <http://unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=17&mnid=65&d=1&dil=tr> (Erişim: 10.01.2019)
- UĞURLU, E. G., & UĞURLU, H. (2017). *Reklamlarda Çocuk Karakterlerin Kullanımı: Türkiye Örneği*. **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 8 (19).

KÜLTÜREL MİRAS KORUMA ÇALIŞMALARINDA KATILIMCI YAKLAŞIMLARIN ÖNEMİ

Fatma Nur ÖZÜPAK

Bursa Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR

Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet: Kültürel miras alanları, somut ve soyut olarak tanımlanan, belirli bir birikim sonucu meydana gelmiş ve öznesi insan olan çevrelerdir. Bu çevrelerin sürdürülebilirliği, alınan koruma kararları ile sağlanmaktadır. Günümüzde, kültürel miras alanları koruma yaklaşımları ele alındığında, kamudan halka doğru gelişen (top-down) bir katılım süreci görmekteyiz. Ancak bu süreç halkın, kamunun izin verdiği ölçüde katılımının sağlanmasına yol açmaktadır. Katılım, halkın küçük ölçekli tepkisi ile başlayıp kamuya ulaşarak kentsel organizasyonlara dönüşmelidir (bottom-up). Her iki süreç de (bottom-up ve top-down) katılım başlığı altında ele alınsa da aslında farklı bağlam ve şemalarda gelişmektedir ve aktörlerin önceliği değişmektedir. Süreç; halk, kamu ve üniversite iş birliğinin sağlanması ile daha sağlıklı ilerleyecektir.

Bu kapsamda, çalışmanın amacı; kültürel miras alanlarını koruma çalışmalarında katılımcı yaklaşımların öneminin vurgulanmasıdır. Çalışmanın ilk kısmında, kültürel miras kavramı ele alınarak tanımlanmıştır. Devamında ise katılım kavramı ve katılımcı yaklaşımlar ele alınmıştır. İkinci bölümde, kültürel miras alanlarında sürdürülebilirliğin sağlanması için katılımın gerekliliği tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise kültürel miras koruma çalışmaları kapsamında, uluslararası başarılı katılım örnekleri ile çalışma desteklenmiştir. Sonuç bölümünde, elde edilen veriler değerlendirilerek, katılımcı yaklaşımların, miras koruma sürecine katkısı vurgulanmış ve halktan kamuya doğru gelişen katılımcı yaklaşımın avantajları vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: kültürel miras, katılım, sürdürülebilirlik, koruma, işbirliği

The Importance of Participatory Approaches in Cultural Heritage Conservation

Abstract: Cultural heritage sites are environments which are defined as tangible and abstract, consisted as a result of accumulation, of which subject is human. The sustainability of these environments is ensured by the protection

decisions. Today, top-down approaches which is a process from government to public are usually in process. However, participation should start with the small-scale reaction of the public and become an urban organization by becoming governmental, which is defined as bottom-up. Although both processes are considered under the title of participation, they actually have different contexts with the changing priority of the actors . The process will be more healthy with the collaboration of public, government and academia.

In this context, the aim of the study is to emphasize the importance of participatory approaches for conservation of cultural heritage sites. In the first part of the study, the concepts of cultural heritage, participation and participatory approaches are defined. In the second chapter, the necessity of participation to ensure sustainability of cultural heritage sites is discussed. Some successful international participation examples of cultural heritage studies are presented in the third chapter. The study concludes with the final chapter which emphasizes the contribution and necessity of participatory approaches to heritage conservation.

Keywords: cultural heritage, participation, sustainability, conservation, collaboration.

1.GİRİŞ

Bir toplumun alışkanlıkları, gelenekleri, tarihi, üretimleri gibi somut ve soyut birçok değer, o toplumun kültürel birikimini yani “kültürel mirası” oluşturur. Kültürün öznesi insandır, bu sebeple kültür, her toplum için farklı ve özeldir. Kültürün dinamik yapısı, onu süreç içinde değişmeye itmektedir. Bu durum da somut ve soyut pek çok değerlerin önemini yitirip kaybolmasına yol açmaktadır. Bu kaybı önlemek için ise “koruma” kavramı gündeme gelmektedir. Neyin ne ölçüde korunacağı ya da korunmaya değer görüleceği günümüzde de üzerine birçok farklı görüş ve tartışma alanı bulunan bir konudur. Ancak korumanın temelinde bulunan en önemli unsur şudur ki, kültürü üreten ve yaşatan insan ise onu koruyup sürdürebilecek olan da insandır. İşte bu durumda da insanın, yani toplumun, bu koruma sürecine dahil olmasının gerekliliğinin bilincine varmak, yani “katılım” kavramını gündeme almak gerekmektedir. Kültürel miras, koruma ve katılım kavramları bir süreç dahilinde birbirini tamamlayan bir döngü oluşturmaktadır. Bu döngünün sağlıklı ilerleyebilmesi ise katılımın doğru aktörler ile birlikte etkin bir biçimde sağlanması ile mümkündür.

Katılım süreçlerinde insanın ne ölçüde ve hangi yaklaşımlarla rol alacağı ise günümüzde üzerine birçok farklı görüş bulunan ve çalışma yürütülen bir konudur. Toplum, koruma süreçlerinde karar verici aktör mü olmalıdır, yoksa üst mercilerin yani kamunun verdiği kararları uygulayan mı? Kendi fikirlerini sınırlar olmadan

uygulanmalı mıdır, yoksa belirlenmiş sınırlara ve kalıplara göre mi davranmalıdır? Toplumun örgütlenip sesini duyurabilmesi için özel kanallar mı kurulmalıdır? Peki bu kanallar kamu eliyle mi, yoksa toplum örgütlenmesi ile mi kurulursa, toplum katılımı tam anlamıyla sağlanır? İşte bu gibi sorulara cevap bulabilmek amacıyla bu makale kapsamında kültürel miras, koruma ve katılım kavramları ve aralarındaki döngü tanımlanmış, katılımcı yaklaşım türleri tartışılmış ve kültürel mirası koruma konusunda bu yaklaşımlardan hangisinin uygun olabileceği örnekler ile desteklenerek belirlenip, aktarılmıştır. Örnekler ile desteklenen katılımcı yaklaşımın kültürel miras çalışmalarındaki katılım süreçleri için rol model olması önerilmektedir.

1.1.Kültürel Miras ve Koruma

Kültürel miras, paylaşılan bir bağdır ve bir topluluğa ait olma anlamına gelir. Tarihimizi ve kimliğimizi; geçmişle, günümüzle ve gelecekle olan bağımızı temsil eder (Franchi, A.T:12.02.2019). Bu sebeple kültürel mirası incelemek, bugünü anlamaya kendimizi tanımaya ve tanımlamaya yardımcı bir araçtır. (Ahunbay,2016)

Kültürel miras somut ve soyut olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Somut miras, çevremizde gördüğümüz, dokunduğumuz somut nesnelerdir. Anıtlar, arkeolojik kazılar, antik kentler, müzelerde sergilenen materyaller somut mirasa örnek olarak gösterilebilir. Somut Olmayan Kültürel Miras UNESCO tarafından; toplulukların, grupların ya da bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar biçiminde tanımlanmaktadır (UNESCO, 2003). Somut olmayan kültürel miras sayısız geleneği kapsar.

Kültürel mirasın yaşatılması ve geleceğe aktarılabilmesi ciddi önem taşımaktadır. Bu koruma çalışmaları ile mümkün olacaktır, ancak kültürel varlıkların korunamaması oldukça eski bir problemdir. Bu problemin sebebi, birey ve toplum menfaatleri arasındaki zorlu ilişki ile özel ve kamusal haklar arasındaki dengedir. (Franchi, A.T:12.02.2019) Kültürel miras yalnızca somut nesnelerden veya soyut geleneklerden ibaret değildir. Kültürel miras bir seçim yapma, gelecek nesillere aktarılacak veya aktarılmayacak olan şeyleri seçme, hafızada tutma ve unutma sürecidir. (Franchi, A.T:12.02.2019) Kentler yaşayan organizmalardır ve tarihi bir kenti özelliklerini yitirmeden koruyabilmek disiplinler arası bir çalışma, iyi bir örgütlenme, maddi kaynak ve duyarlı bir kamuoyu gerektirir. (Ahunbay,2016)

1.2.Katılım ve Katılımcı Yaklaşımlar

Halk katılımı, bir topluluktaki kişilerin kendi sorunlarını çözmek için projelere katılımı olarak tanımlanabilir. Aslında katılım, temel bir insan hakkı ve demokrasinin

de temel ilkesidir. İnsanlara, yaşamlarını etkileyen projelere katılmaları zorunluluğu getirilemez, ancak mümkün olduğunda fırsat verilmelidir. (Watsan,2005)

Katılım kavramı İngilizce’de “engagement” ya da “participation” olarak adlandırılmaktadır. Her iki kelimedede “katılım” anlamına gelse de, farklı bağlamlardadırlar. Her iki kavram da kamu hizmetlerinin ve kamu politikaları programlarının iyileştirilmesi amacı taşımaktadır. Ancak, engagement anlamındaki katılım, bağlam olarak hükümet girişimleri ile başlatılır ve resmidir. Participation anlamındaki katılım ise bağlam olarak, vatandaş girişimleri ile başlatılır ve resmi değildir. İşte bu durumda katılımcı yaklaşımlar kaşıımıza çıkmaktadır. Engagement bağlamındaki katılım “tavandan tabana” (top-down) bakış açısıyla, yönetimden vatandaşa doğru, participation bağlamındaki katılım ise “tabandan tavana” (bottom-up) yaklaşımıyla yani vatandaştan yönetime doğru bir süreç ile gerçekleşir. (Garrigues, 2017)

Tavandan tabana (top-down) yaklaşımı, katılımın yukarıdan aşağı yani yönetimden halka doğru geliştiği bir süreçtir. Bu süreçte halk yönetimin koyduğu sınırlar çerçevesinde katılım sağlayabilmektedir. Tavandan tabana bakış açısında kullanıcı katılımı, tipik olarak, kullanıcıların idari prosedürler ile ilgili deneyimleriyle ilgilidir. Yukarıdan aşağıya yönelimli yaklaşımın nedeni, özel sektörden edinilen tecrübelerin bir avantaj olarak yönetim hizmetlerine aktarılabilmesidir. (Krogstrup,2003)

Bu yaklaşımın iki temel amacı, kullanıcıların istek ve taleplerine hazır cevap vermek ve yapılan etkinliği değerlendirme, ölçmedir (Dahler-Larsen 1999). Tavandan tabana yaklaşımı, yönetimin, yaptığı belirli hizmetlerin çeşitli yönlerini değerlendirmesi için kullanıcıları sürece dahil etmesidir, ancak bunu belirli bir kriterler çerçevesinde sınırlandırarak yapar. (Krogstrup,2003)

Tavandan tabana katılımcı yaklaşımına Krogstrup (2000) şöyle bir eleştiri getirmektedir. Yaklaşımdaki katılım anlayışı, kullanıcıların, sadece kriterleri belirlemekten sorumlu olanların yani yönetimin sunduğu soruları yanıtlamaları özelinde bir katılımı kapsamaktadır. Buda kullanıcıların sürece gerçekten dahil edilmediğini ve sözde bir katılım olduğunu göstermektedir. Bu da demokratik bir eksikliğe yol açmaktadır.

Tabandan tavana (bottom-up) yaklaşımı ise, katılımın aşağıdan yukarı yani halktan yönetime doğru geliştiği bir süreçtir. Bu yaklaşımla, yerelin süreç içerisinde aktif rol alması mümkün olacaktır. Böylece katılım, halkın küçük ölçekli tepkisi ile başlayıp yönetime ulaşarak kentsel organizasyonlara dönüşmektedir.

Tabandan tavana (bottom-up) anlayışı, tavandan tabana (top-down) anlayışının demokratik yönetim sisteminin idealini yerine getirmemesi ve oluşturduğu güven eksikliğinden kaynaklı eleştirisinden ilham alarak ortaya çıkmıştır. (Wistow ve

Barnes, 1993). Bu yaklaşım, yönetimin hizmetlerini değerlendirirken kullanıcıların rasyonelliğini barındıran ve birleştiren kullanıcı katılımını hedeflemektedir. (Krogstrup and Tjalve, 1999). Aşağıdan yukarıya yönelimli kullanıcı katılımı için temel olan, kullanıcıların problemlerini ve çözümlerini anlamaları ve rasyonel olarak bildirmeleridir. Sonuç olarak, uygulanan yöntemler kullanıcıların yeteneklerine göre ayarlanmalıdır. (Krogstrup,2003)

Aşağıdan yukarıya yönelimli yaklaşımların tümü, uygulama noktasının bağımsız, politik açıdan yorumlayıcı bir aşamadan oluştuğu konusunda hemfikirlerdir (Lipsky,1980). Bu yaklaşımda kullanıcılar tek paydaş değildir. Belirli bir topluluğun içinde bir paydaş grubunu oluştururlar. Politika tartışmaları ilgili tüm paydaşların dahil olduğu bir süreç olmalıdır. Bu yaklaşımın gerçekleşmesi için üç aşama vardır; müzakere, diyalog, katılım. Müzakere, ilgili temalar, problemler ve sorular üzerinden akıl yürütme olarak tanımlanır ve amaç tercih ve değerleri tanımlamaktır. Diyalog, paydaşların ve değerlendiricilerin, paydaşların fikirlerini ve bakış açılarını mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde göstermeleri amacıyla tüm değerlendirme süreci boyunca bir diyaloga girmeleridir. Katılım zorunluluğu, ilgili tüm paydaşları değerlendirme sürecine dahil etme zorunluluğunu vurgulamaktadır. (Krogstrup,2003)

Bu yaklaşım türüne Krogstrup (2003) şöyle bir eleştiri getirmektedir. Yönetimin sosyal ve kolektif düşünceleri göz önünde bulundurma zorunluluğu vardır. Politika uygulamasının yalnızca kullanıcı gruplarının özel ilgi alanlarına dayanarak değerlendirildiği durumlar tehlike arz etmektedir. Çünkü zayıf kullanıcılar karşısında güçlü kullanıcılara öncelik verilir. İmtiyazsız kullanıcıların manipülasyon riski vardır. Ayrıca yaklaşımın belirli alanlarda tam anlamıyla meşru olmaması, kullanıcıların katılımdaki amacı nasıl yorumladığı, bazı kullanıcının geleneksel kalan iletişimsel yetenekleri gibi durumlar da bu yönde olumsuz değerlendirilebilir.

Katılım yaklaşımlarının haricinde iki adet katılım türü bulunmaktadır. Bunlar yatay toplum katılımı ve düşey toplum katılımıdır. Yatay toplum katılımı, yerel topluluklara dahil olarak aktif vatandaşlıktır. Örneğin, gönüllülük, vatandaşlık görevini yerine getirme, yerel kurumlara üyelik. Yatay eş sistemler mahallelerde, arkadaş gruplarında ve diğer enformel ağlarda bulunur. Bu ilişkiler kişisel bağlantılara dayanır, gayri resmidir ve karşılıklı ilgiye dayanır. Dikey toplum katılımı, devletle etkileşim içinde aktif vatandaşlığı içerir. Örneğin oy kullanmak, istişarelerde bulunmak. Dikey hiyerarşik sistemler, resmi organizasyonlarda bulunur, yetki ve çizgi yönetimine dayanır ve açık yapılara sahiptir. Bunlar, işte deneyimleyebileceğimiz ilişki türleridir. (Sustaining Community, 2012)

2.KÜLTÜREL MİRAS ALANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN SAĞLANMASI İÇİN KATILIMIN GEREKLİLİĞİ

Halk katılımı, kentsel mirasın korunması, yönetimi ve tanıtımında önemli bir yaklaşım haline gelmiştir. Toplulukları karar alma sürecine dahil etmek, kentsel mirasın ve kurumlarının yönetiminin temel taşı olmakla birlikte, demokratik toplumların gelişimi için insan haklarının da temel bir bileşenidir. (Gottler ve Ripp, 2017).

Kültürel mirasın korunmasında katılım kavramı, ilk olarak 1975 Avrupa Mimari Mirası Koruma Yılı kapsamında gündeme gelmiş ve Avrupa Mimari Miras Tüzüğü'nde 9. Madde ile resmîleştirilmiştir. Madde kapsamında; bütünleşmiş korumanın, herkesin iş birliğini sağlamadan başarılı olamayacağı; halkın gerektiği şekilde bilgilendirmesi gerektiği; çünkü vatandaşların çevrelerini etkileyen kararlara katılma hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır (ICOMOS, 1975). Böylece kültürel miras koruma çalışmalarında yerelin rolüne bakış açısı tamamen değişmiştir. Bugün kültürel mirasın, bütünsel bir şekilde, geçmişten miras kalan tüm bu yerleri, eserleri ve kültürel ifadeleri kapsayan, sosyal ve politik bir yapıdan çok daha fazlası olduğu anlaşılmaktadır. (Labadi ve Logan, 2015)

Kültürel mirasın korunmasında katılımın amacı, bir yandan iletişim kurabilmek, diğer yandan bu yaklaşımı kentsel mirasın korunmasında ve yerel toplulukların yararına mümkün olduğu kadar faydalı kullanabilmektir (Gottler ve Ripp, 2017). Doğru oyuncuları stratejik bir çerçeveye dahil etmek, miras yönetimi için anlamlı katılımın yaratılmasına ve sürdürülmesine yardımcı olabilir. (Chan,2016)

Kültürel miras korumada katılım ile ilgili bilimsel belgeler, miras yönetiminde insan merkezli bir yaklaşıma odaklanmaktadır. Katılım modelleri de, bu miras alanlarını kullanan toplulukların miras yönetiminde nasıl aktif rol alabileceği üzerine kurgulanmalıdır. Böylelikle sivil toplum, yerel toplulukların “miras alanlarının” gelişimini yönetmek, etkileme becerisini geliştirmek ve yerel topluma fayda sağlamak için koruma sürecine dahil olmak zorundadır. (Gottler ve Ripp, 2017)

Kültürel mirası koruma sürecinin insan odaklı olması, katılım sürecinde “bottom-up” yaklaşımının etkin olması gerektiğini göstermektedir. Kamu eliyle yapılacak koruma çalışmalarında halk ile işbirliği içinde olunmadığı sürece gerçeklikten uzak ve devamlılığı olmayan çalışmalar ortaya çıkacaktır. Gerekli disiplinler ile yapılacak işbirlikleri ile halkın doğru ve etkin biçimde yönlendirilip, bilinçlendirilmesi ve koruma sürecine aktif katılımının sağlanması gerekmektedir. Halkın katılımı ile sağlanacak minimal ve küçük ölçekli dokunuşlar ve önlemler ile kültürel miras alanlarının bütüncül olarak sürdürülebilmesi ciddi önem taşımaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası kültürel miras koruma çalışmalarında “tabandan tavana” (bottom-up) yaklaşımı ile sürdürülen başarılı katılım örnekleri ele alınmaktadır. Bu örnekler incelendiğinde halkın koruma çalışmalarına aktif

katılımının sağlanmasının çalışmalarına olumlu katkısının son derece büyük olduğu görülmektedir. Örnek çalışmalar dünyadaki farklı coğrafyalardan seçilmiştir.

2.1.Kültürel Miras Alanlarında Başarılı Katılım Örnekleri

Türkiye’deki kültürel miras koruma çalışmalarını incelediğimizde, katılımcı süreçler yönetim eliyle gerçekleşmektedir. Yönetim, bünyesinde organize ettiği arama toplantıları ve atölyeler ile farklı disiplinleri ve yerel halkı bir araya getirerek, karar alma ve strateji geliştirme çalışmaları yapmaktadır. Bu durum bize Türkiye’de tavandan tabana doğru gelişen (top-down) bir katılımcı yaklaşımın hakim olduğunu ve yerel halkın bir bütün olarak karar alma süreçlerinde dahil olamadığını göstermektedir.

Halkın katılımını temel alan, tabandan tavana (bottom-up) yaklaşımını benimsemiş, uluslararası ölçekteki beş örnek aşağıda incelenmiştir.

2.1.1.Kanada, Toronto

Sivil toplum örgütleri, kamu ve özel kaynaklardan fon sağlayarak, yaratıcı etkinliklere ev sahipliği yapmak için tarihi alanları yeniden düzenleyerek, kültüre dayalı kentsel dönüşüme liderlik edebilir. Kanada, Toronto’daki iki girişim örneği ile bu durumu destekleyebiliriz.

Evergreen Brickworks, Evergreen ismindeki kar amacı gütmeyen bir kuruluş tarafından yürütülen, terk edilmiş büyük bir sanayi bölgesini ve çevresindeki taşkın alanını, tarihi binaların yeniden kullanımı, çağdaş enerji tasarruflu mimari inşası, nehir ve vadi ekosisteminin restorasyonu yoluyla canlandırmayı amaçlayan bir projedir (Şekil 1). Site, yaratıcı aktiviteler için bir çiftçi Pazar alanları sunmakta ve kentsel sürdürülebilirlik konferanslarına ev sahipliği yapmaktadır.

Şekil 1:“Evergreen Brickworks” kapsamında restore edilip işlevlendirilmiş sanayi alanı. (URL 1)

Artscape ise, tarihi ve az kullanılmış binaları satın alıp, bunları sanatçılar ve topluluk etkinlikleri için canlı çalışma alanlarına dönüştürerek (Şekil 2) çalışan kar amacı gütmeyen bir organizasyondur. Toronto'daki Artscape projeleri şu anda 2500 kişi için aktif çalışma alanı, 100 kar amacı gütmeyen kuruluş için ofis ve sergi ve performanslarla yılda 250.000 kişiyi ağırlayan eden 32 ortak alan sunmaktadır. (Future Learn, 2016)

Şekil 2: “Artscape” kapsamında dönüştürülmüş tarihi bina. (URL 2)

2.1.2.Tunus (Medina), Cezayir (Casbah, Comador), Fas (Fez)

Sivil Toplum kuruluşları, farklı disiplinlerdeki profesyonellerin uzmanlıklarını kullanarak mirasın korunması ve geliştirilmesinin savunuculuğunu yapabilir. Tunus, Cezayir ve Fas şehirlerinden kar amacı gütmeyen kuruluşlara üç örnekle bunu destekleyebiliriz.

1967-1975 yılları arasında, Tunus, Cezayir ve Fas'ta kent planlaması üzerine damgasını vuran birkaç yeni oluşum ortaya çıkmıştır (Şekil 3). Şehircilik Atölyesi ve Tunus Medine Koruma Derneği, 1967'de kurulmuş, kısa bir süre sonra Cezayir'deki Casbah ve Comedor atölyesini (Cezayir) ve Fes'deki (Fas) bir başka atölye çalışması takip etmiştir. Bunlar, sosyologlar, ekonomistler, coğrafyacılar, mimarlar, şehir planlamacıları, peyzaj mühendisleri ve yetkilileri desteklemek üzere hareket eden mühendisler dahil olmak üzere akademik ve profesyonel alanlardan çizilen çok disiplinli ekiplerce yönetilen geçici meslek kuruluşlarıdır. Tunus, Medina'nın korunması ve kentsel yenilenmesi için programların tasarlanması ve uygulanmasıyla görevlendirilen bu atölyeler, korumaya yönelik yaklaşımı elden geçirmeye yardımcı oldu. Sosyo-ekonomik araştırmalardan, mevcut mimari ve planlama uygulamalarından toplanan derinlemesine bilgilere dayanarak, tüm kentsel yapı boyunca habitatın yenilenmesi, kamusal alanların yenilenmesi ve işçiliğin canlanması yoluyla faaliyet gösterdiler. Özerk ve görüşlerini ifade etmekte özgür oldukları için, Tunus'ta olduğu gibi, bazen

belediye başkanının yetkisi ile sembolik olarak desteklenen kentsel dönüşüm politikaları için gerçek politik katılım sağlamıştır. Bazıları şehir planlama kurallarının oluşturulmasına katkıda bulunmaya devam etmektedir. Bu deneyimler, tarihi şehirlerin kendilerini, kurumsal ve operasyonel inovasyon alanları olarak konumlandırmalarını sağlamıştır. (Future Learn, 2016)

Şekil 3: Şehir atölyelerinin gerçekleştikleri bölgeler. (URL 3)

2.1.3. Şili, Santiago

Sivil toplum aynı zamanda nüfusu eğitmede ve kültürel mirası korumanın gerekliliği konusunda farkındalık yaratmada kilit bir rol oynar. Bunu Şili, Santiago'nun üç mahallesinde ortaya çıkan üç tabanlı girişimle destekleyebiliriz.

Şili'nin başkenti Santiago'nun bazı semtlerinde yaşayan yerel halk, yenilikçi yaratıcı faaliyetlere öncülük ederek topluluk üyelerine aidiyet duygusu kazandıran, kentin kültürel yaşamını yeniden canlandıran ve miras korumasını güçlendiren katılımcı güçten tamamen yararlanmıştır. Örneğin, Yungay mahallesinin sakinleri, topluluk kimliğini güçlendirme, kültürel mirası koruma ve kentsel dönüşüm sağlama çabasıyla somut bir miras alan Fermín Vivaceta El Sanatları Okulu'nu kurmak için bir araya gelmiştir. Benzer şekilde, küçük Matta Viel mahallesi toplu olarak, Santiago'nun güney sınırında bulunan Matta Sur bölgesi için daha fazla koruma sağlamak için çalışmıştır (Şekil 4). Kültürel ve kentsel gelişim karşısında büyüyen topluluk ruhunun bir örneği de, yüksek binaları ve yüksek arazi kullanımını teşvik edecek olan Master Planında önerilen değişikliklere karşı çıkan Providencia'daki Las Flores mahallesidir. Bunun yanı sıra, Bellavista'daki kontrolsüz turizmin elinde bölgenin bozulmasını önlemek için grevin odak noktası olan geç dönem şairlerinden Pablo Neruda'nın evini merkez haline getirmişlerdir. (Future Learn, 2016)

Şekil 4: Matta Sur Bölgesindeki katılımcı çalışmalar. (URL 4)

2.1.4. Mozambik

Sivil toplum bünyesinde farklı etnik grupları barındıran, karakteristik kültürel miras alanlarının korunması için mobil veri tabanları oluşturarak ortak bir alanda tüm farklı kullanıcıların katılımı sağlanabilir. Mozambik Cumhuriyeti'ndeki MOPA isimli proje ile bunu destekleyebiliriz.

MOPA vatandaşların atık yönetim hizmeti ile ilgili sorunlarını bildirmek için kullanabileceği mobil bir uygulamadır. Toplanan veriler, açık kaynaklı bir harita aracılığıyla, atıkları toplamak için özel atık toplama şirketlerini işe alan şehir meclisine gönderilir. MOPA ile düşük gelirli bölgelerdeki haneler, kendilerine düzenli olarak verilmeyen hizmetleri talep edebilirler (Şekil 5). Vatandaş katılımı ve şehir yönetiminin birçok aktörünün işbirliği ile daha iyi hizmet sunulur ve yaşam kalitesi yükselir. (Garrigues, 2017)

Şekil 5: MOPA mobil uygulaması. (URL 5)

2.1.5. Macao, Çin

Sivil toplum kuruluşları, yetkili hükümet ve yerel halkın arasındaki anlaşmazlık durumlarında ortaya çıkan kamu güvensizliğini ortadan kaldırmak için köprü

görevi görerek, halkın kamudaki rolünü artırma potansiyeline sahip olabilir. Çin'in, Macao şehrinin sosyal yapısından kaynaklı bu sorunu dernekler ile çözmesini buna örnek verebiliriz.

Macao şehri, kendine özgü çok sayıda tarihi kaynağa sahiptir. Bu nedenle, kentin kültürel mirasının yönetimi, hükümet ve yerel vatandaşlar arasında stratejik işbirliğini gerektirmektedir. Ancak, Macao'da sömürge döneminden bu yana var olan sosyal dinamikler, yerel halk ile yetkili hükümet arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu durum yerel ve kamu arasındaki iletişimi kopma noktasına getirmiştir. Bu kopukluğu ortadan kaldırmak ve yerel ile kamu arasında köprü işlev görerek Macao'nun miras yönetiminde yerelin rolünü arttırmak için yerel dernekler devreye girmiştir. Bir bütün olarak Macao sivil toplumu, tarihi korumanın kentin kültürel mirası için tasarlandığı bilinciyle, temsilci rolünü kullanarak, iki tarafın da ortak çıkarlara hizmet etmesi için süreçleri yönetmektedir. Halkın tüm üyelerinin veya herhangi bir paydaşın, kentin kültürel mirasıyla ilgili bir diyalogun parçası olmalarına izin vererek sosyal katılımı desteklemektedir (Şekil 6). Bu yaklaşım, sadece halkın sürece dahil olmasına izin vermekle kalmamakla birlikte, aynı zamanda hükümetin de koruma yaklaşımını devam ettirmesini sağlamaktadır. (Chan,2016)

Şekil 6: Macao'da ki Golden Lion Gönüllülük organizasyonu. (URL 6)

3.SONUÇ

Kültürel miras bir topluluğun geçmiş, bugün ve geleceğini kapsayan somut ve soyut birikimleridir. Kültürel mirası devamlılığı için öznesi olan insanın süreç içinde aktif rol alması büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple kültürel mirası koruma ve katılım birbirinin devamlılığını sağlayan süreçlerdir.

	KANADA	TUNUS, CE-ZAYİR, FAS	ŞİLİ	MOZAM-BİK	ÇİN
Katılım Şekli	Kamu ve özel kaynaklardan fon sağlayarak, yaratıcı etkinliklere ev sahipliği yapmak için tarihi alanları yeniden düzenleyerek, kültüre dayalı kentsel dönüşüme liderlik etme	Farklı disiplinlerdeki profesyonelleri atölye buluşmalarında halk ve yönetimle bir araya getirerek katkı koyma	Halkı eğitme ve farkındalık oluşturma	Farklı etnik grupların mobil veri tabanı üzerinden yönetimde söz sahibi olması	Yerel hükümet ile yerel halk arasındaki anlaşmazlık durumlarında köprü görevi görerek hem halkın yönetimde söz sahibi olmasını sağlamak hem de yönetimin sorunsuz işlemesine katkıda bulunma
Benzerlikler	Kültürel miras alanlarının korunması ve sürdürülebilmesi amacıyla, yerel halkın ve yönetimin " <i>sivil toplum kuruluşları</i> " kanalı ile işbirliği içinde karar alması.				
Farklılıklar	STK'ların fon sağlayarak tarihi alanları dönüştürmesi	STK'ların farklı disiplinleri atölye çalışmalarında bir araya getirerek sürece katkı koyması	STK'ların farkındalık eğitimleri sayesinde, halkın örgütlenip kent için alınan kararları yönetebilmesi	STK'ların oluşturduğu mobil veri tabanları üzerinden farklı etnik kökenlere sahip yerel halkın yönetimde söz sahibi olması	STK'ların anlaşmazlık durumlarında yerel hükümet ve halk arasında köprü işlevi görmesi

Tablo 1: Uluslararası ölçekte farklı tipteki katılımcı modellerin benzerlik ve farklılık analizi.

Katılım üzerine çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı yaklaşımlar yönetimden halka, bazıları ise halktan yönetime doğru gelişen süreçlerdir. Ele aldığımız beş örneği incelediğimizde sivil toplum kuruluşları bünyesinde beş farklı tipte katılım örneği görmekteyiz (Tablo 1). Bu örneklerde de gördüğümüz gibi yönetim ve halk arasındaki iletişim ve alışveriş sivil toplum kanalı ile gerçekleşmektedir. Sivil toplum çeşitli etkinlik ve oluşumlar için özel veya kamudan fon sağlayabilir, farklı disiplinlerdeki bir çok aktörü bünyesinde bir araya getirerek sürecin işleyişine katkı koyabilir, kültürel miras korumada farkındalık yaratabilir, mobil veri tabanları oluşturarak kamu hizmetine ulaşamayan pek çok yer ve kişiyi sürece dahil edebilir veya anlaşmazlık içinde bulunan yönetim ve yerel halkın arasında köprü görevi görerek kültürel miras koruma sürecinin devamlılığını sağlayabilir. Burada karar verme yetkisi ne tamamen yönetimin koyduğu sınırlara bırakılmıştır, ne de tamamen halkın kolektif düşüncelerine ve yorumlamalarına bırakılmıştır. Burada sivil toplum iki taraf arasında bir geçiş kanalı oluşturmakta ve bu sayede hem halkın özgürce fikir beyan etmesini sağlamak hem de yönetimin gerekli değerlendirmeleri yapmasını ve süreç dahilinde kalmasını sağlamaktadır. Böylece doğru paydaş gruplarının örgütlenmesi ile paydaş ve yönetim arasında sağlıklı iletişim ve etkileşimler kurulmaktadır. Burada halkın başına buyruk değil, doğru paydaş gruplarını bir araya getirerek gerekli eğitim ve bilgilendirmelerle, bilinçli olarak oluşturulacak sivil toplum kanalları aracılığıyla sesini duyurması, sorun ve isteklerini dile getirebilmesi büyük önem taşımaktadır. Sivil toplum kanalı ile örgütlenme ayrıca yönetimin, ulaşılması daha güç olan ve dağınık halde bulunan halk yerine, tek bir merkezle iletişim halinde olmasını ve böylece sürecin daha planlı ve sistemli ilerlemesini sağlamaktadır.

İncelediğimiz örnekler ile elde ettiğimiz sonuca bakıldığında kültürel miras çalışmalarında halkın küçük ölçekli örgütlenmeleri ile başlatılan hareketlerin, yönetime ulaşması şeklinde gelişen katılım yaklaşımı olumlu sonuçlar vermiştir. O halde halktan yönetime doğru gerçekleşen “bottom-up” yaklaşımını kültürel miras koruma çalışmalarında temel alınması ve uygulanması gereken yaklaşım türü olarak önerebiliriz. Böylece kültürün öznesi olan insan, kendi ürettiği ve deneyimlediği mirası yine kendi koruyarak kültürel mirasın sürdürülebilirliğine katkı koyabilecektir. Ayrıca yapılacak koruma çalışmaları için sorunun birinci ağızdan tespiti de sağlanacaktır. Sivil toplum kanallarının bir araya getireceği farklı disiplinler ve yerel halk ile birlikte yönetime, koruma çalışmalarında gündeme alması için bir alt metin önerilebilecektir. Böylece sürecin devamlılığı sağlanarak, dinamizmi korunabilir.

4.KAYNAKÇA

- Sustaining Community (2012). “What are vertical and horizontal community engagement?” <https://sustainingcommunity.wordpress.com/2012/05/24/vertical-and-horizontal-community-engagement/>, 12.02.2019.
- FRANCHI, E. “Kültürel Miras Nedir?”, <https://tr.khanacademy.org/humanities/art-history-basics/beginners-art-history/a/what-is-cultural-heritage>, 12.02.2019.
- UNESCO (2003). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Hakkında”, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-50837/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi-hak-.html>, 12.02.2019.
- Future Learn (2016). “Managing cultural heritage from the bottom up”, Cultural Heritage and the City, European University Institute (EUI), <https://www.futurelearn.com/courses/cultural-heritage-cities/0/steps/30898>, 12.02.2019
- GARRIGUES, J. (2017). “What is the Difference between Citizen Engagement and Participation?” <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/what-is-the-difference-between-citizen-engagement-and-participation/>, 11.02.2019.
- WATSAN, (2005). “Chapter 12: Community Participation”, http://ec.europa.eu/echo/files/evaluation/watsan2005/annex_files/WEDC/es/ES12CD.pdf, 13.02.2019
- GOTTLER, M. , RIPP, M. (2017). "Community Involvement in Heritage Management Guidebook", OWHC Regional Secretariat Northwest Europe and North America , http://openarchive.icomos.org/1812/1/FINAL_OWHC%20Guidebook%202017.pdf , 13.02.2019.
- AHUNBAY, Z. (2016). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, 8. Baskı, YEM Yayınları, İstanbul.
- KROGSTRUP, H. K. (2003). “User Participation in Evaluation - Top-down and Bottom-up Perspectives”. Studies in Educational Policy and Educational Philosophy, 2003:1, 26788, DOI: 10.1080/16522729.2003.11803861.
- DAHLER-LARSEN, P. (1999). The Ritual Reflection - on evaluation in organizations. Odense: Odense University publisher, 3rd edition.
- KROGSTRUP, H. K. (2000). Unintended constitutive consequences of "managing" human processing solutions using standards. Department of Social Affairs and Organization. Aalborg University.
- WISTOW, G., BARNES, M. (1993). User Involvement in Community Care - Origins, Purpose and Application, Public Administration, Vol. 71. Autumn.

- KROGSTROP, H. K., TJALVE, J. (1999). Top-down og bottom-up orienteret brugerinddragelse. I: Hanne Kathrine Krogstrup: Det handicappede samfund - om brugerinddragelse og medborgerskab. Gylling: Systime.
- LİPSKY, M. (1980). Street-level Bureaucracy, dilemmas of the individual in public services. New York: Russell Sages Foundation.
- CHAN, P. Y. (2016). "Community Participation in Heritage Management: A Case in Macau", Master's thesis, Graduate School of Architecture, Planning and Preservation Columbia University, Columbia.
- LABADİ, S., LOGAN W. S. (2015). "Urban heritage, development and sustainability : international frame works, national and local governance."
- ICOMOS, (1975). "European Charter for the Architectural Heritage."
<http://www.icomos.org/en/charters-andtexts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>.
- GARRIGUES, J., (2017). "What is the Difference between Citizen Engagement and Participation?" <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/what-is-the-difference-between-citizen-engagement-and-participation/> , 12.02.2019.

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1 (URL 1): <https://dsai.ca/projects/centre-for-green-cities-evergreen-brick-works/>
- Şekil 2 (URL 2): <http://artscapeeventvenues.ca/>
- Şekil 3 (URL 3): <https://www.futurelearn.com/courses/cultural-heritage-cities/0/steps/30898>
- Şekil 4 (URL 4): <http://colegioarquitectos.com/noticias/?p=13786>
- Şekil 5 (URL 5): <https://www.mopa.co.mz/en/#benefits>
- Şekil 6 (URL 6): <http://en.mgmchinaholdings.com/sustainability-community>

TABLO LİSTESİ

- Tablo 1: Uluslararası ölçekte farklı tipteki katılımcı modellerin benzerlik ve farklılık analizi.

BİLİMSEL YAYINLARIN AÇIK ERİŞİME SAHİP OLMASI BAĞLAMINDA İŞLETME ALANINDAKİ DERGİLERİN İNCELENMESİ: SCOPUS ENDEKSİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi Ercan YAVUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Yaşar GÜLTEKİN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özet: Açık erişim hareketi bilginin toplumdaki her bir birey için ulaşılabilir olmasını amaçlayan ve bu doğrultuda her türlü kısıtlamanın ortadan kaldırılması amacıyla hareket eden bir inisiyatifdir. İnternetin bulunması ile bilgiye açık erişim konusunda önemli bir adım atılmış ve 1990'lı yıllarda bu anlamda önemli ancak münferit girişimlerde bulunulmuştur. Ancak 2000'lerin başında örgütlü hale gelen açık Erişim Hareketi, ülkemizde de önemli bir yol kat etmiştir. Ulusal Tez Merkezi ve MitoS projesi bu anlamda önemli projelerdir. Bu çalışmanın amacı, Scopus endeksi tarafından taranan ve İşletme alanında yayın yapan hakemli bilimsel dergilerde açık erişime sahip dergilerin, aldıkları atıf sayılarında ücretli dergiler ile aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmektir. Bu bağlamda, öncelikle açık erişimin dünyada ve ülkemizdeki tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilmiş, daha sonra ise literatürde konu ile ilgili çalışmalar özetlenmiştir. Çalışmada Scopus endeksi tarafından taranan sürekli bilimsel yayınlarda yayımlanan ve işletme alanında yapılmış çalışmaların 2017 yılı için tam sayımı yapılarak açık erişime sahip olup olmama özelliği üzerinden makalelerin aldıkları atıf sayısı bakımından bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Açık Erişim, Scopus, İşletme.

Investigation of Journals in the Field of Business Administration in the Context of the Scientific Publications with Open Access: Scopus Index Example

Abstract: The Open Access Movement is an initiative that aims to ensure that information is accessible to every individual in the society and that any restrictions are prevented. An important step was taken in the open access to information through the presence of the Internet, and

significant but individual initiatives were taken in the 1990s. However, the Open Access Movement, which became organized in early 2000s, has also made a significant progress in our country. National Thesis Center and Mitos project are important projects in this sense. The aim of this study is to determine whether there is a significant difference between the journals that are reviewed by the Scopus Index and the journals that have open access in peer-reviewed scientific journals. In this context, firstly the historical development of open access in the world and in our country has been given, and then the studies related to the subject are summarized in the literature. In this study, an evaluation was made in terms of the number of cited articles by the total number of studies published in the periodicals scanned by Scopus index and the number of cited articles.

Keywords: Open Access, Scopus, Business Administration.

1. GİRİŞ

Açık erişim kavramı içinde iki temel kavram olan açıklık (şeffaflık, gizli olmama hali) ve erişilebilirlik kavramlarını barındırmaktadır. Son yıllarda açıklık kavramı bilgi teknolojilerinin gelişiminin ve veri iletiminin hızlanmasının bir sonucu olarak insanların hayatlarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada açık erişim; bireylerin, kurumların ve devletlerin sırasıyla bireysel, ticari ve devlet sırlarına izinsiz erişimi değil ve ancak toplumun yararına olan bilgilerin belirli bir grup ya da zümrenin dışında tüm toplum tarafından erişilebilmesi olarak anlaşılmalıdır. Açık erişim hareketi ise bilginin her bir birey tarafından erişilebilir olmasını amaçlayan bir harekettir.

Açık erişim anlayışının ortaya çıkması şüphesiz internetin kurulması ve gelişimini sürdürmesi ile eş zamanlı ilerlemektedir. 1989 yılında Steven Harnad tarafından ilk çevrimiçi ücretsiz hakemli dergi olan Pscoloquy Amerikan Psikoloji Derneği (APA)'nin desteği ile yayınlanmıştır. Aynı sene Charles W. Bailey, Jr. tarafından yayınlanan The Public-Access Computer Review Journal dergisi çıkarılmıştır. Ardından tarihsel öncelik sırasına göre, 1990 yılında The Electronic Journal of Communication adlı derginin yayın hayatına başlaması, 1993'te Toronto Üniversitesi Kütüphaneleri ve Brezilya Çevre Bilimi Danışma Merkezi tarafından bir açık arşiv kurulması, 1994'te The Social Sciences Research Network' un (SSRN) oluşturulması bu girişimlerin devamı olarak gösterilebilir. 90'lı yılların ikinci yarısında ise 1996'da Virginia Üniversitesi tarafından Networked Digital Library of Theses and Dissertation (NDLTD) kurulmuş ve 1998'de Amerikan Araştırma Kütüphaneleri Derneği tarafından Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC)'un oluşturulmuştur. (Polat, 2006, s.57)

Açık erişim hareketine yakından bakıldığında, bu hareketin yön veren belgelerin kronolojik sırayla şunlar olduğu görülebilir: Budapeşte Açık Erişim Girişimi(2002), Açık Erişim Yayıncılığı Hakkındaki Bethesda Bildirisi (2003) ve Fen ve İnsani Bilimlerde Bilgiye Açık Erişim Hakkında Yayınlanan Berlin Bildirgesi (2003) (Kayaoğlu, 2006, s.29). Açık erişim, Budapeşte Açık Erişim Girişimi tarafından “literatürün kamuya açık internet ağı üzerinden ücretsiz kullanılabilir olması” şeklinde tanımlanmıştır (Budapeşte Açık Erişim Girişimi, 2002). Yine aynı metine göre herhangi bir kullanıcı bu makaleleri tam metin şeklinde okuyabilme, indirebilme, kopyalayabilme, dağıtabilme, yazdırabilme haklarına internet erişimi dışında başka herhangi bir yasal, finansal ve teknik engel olmadan sahip olmalıdır. Çoğaltma ve dağıtım ilişkin tek kısıtlama ve bu alandaki telif hakkı için tek rol, yazarlara çalışmalarının bütünlüğünü koruma ve uygun şekilde onaylanma ve alıntı yapılma hakkı olarak vermelidir.

Söz konusu toplantıda iki strateji yürütülmesi konusunda mutabakata varılmıştır (Guedon, 2004). Birincisi halihazırda var olan bilimsel dergilerin kendilerini açık erişimli hale getirecek bir yol bulmaları ya da açık erişimli yeni dergilerin ortaya çıkarılması iken, ikinci strateji ise yazarların ve/veya kurumların hakemli yayınlarını kendilerinin arşivlemesi ve sonucunda yayınlanmış hakemli yayınlara denk hale gelmeleridir.

Bir yayının açık erişim olarak nitelendirilebilmesi için şu iki şartı yerine getirmesi gerekmektedir (Bethesda Bildirgesi, 2003):

- Yazar(lar) ve telif hakkı sahibi/sahipleri, tüm kullanıcılara ücretsiz, geri alınamaz, dünya çapında, sürekli erişim hakkı verir. Ayrıca yapılan çalışmayı kamuya açık olarak kopyalamak, kullanmak, dağıtmak, iletmek ve göstermek için bir lisans ve herhangi bir dijital ortamda, herhangi bir dijital ortamda, eserlerin uygun bir şekilde atfedilmesine ve kişisel kullanımları için az sayıda basılı kopya yapma hakkına tabi olarak türev işler yapmak ve dağıtım hakları da sağlanmaktadır.

- Yukarıda belirtilen izin belgesinin bir kopyası da dâhil olmak üzere, yapılan çalışma ve tamamlayıcı belgeler eksiksiz bir şekilde uygun bir standart elektronik formatta, , akademik bir kurum, toplum kuruluşu ya da devlet kurumu tarafından desteklenen en az bir çevrimiçi veri tabanına yayımlandıktan sonra yüklenir. Bu veri tabanı açık erişim, sınırsız dağıtım, birlikte çalışabilirlik ve uzun süreli arşivleme sağlamayı amaçlayan bir veri tabanı olmalıdır.

Ülkemizde açık erişim konusunda atılan en ciddi adım, 2006 yılında ULAK-BİM (Ulusal Akademik Bilgi Ağı ve Bilgi Merkezi), ANKOS (Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu), TKD (Türk Kütüphaneciler Derneği) ve ÜNAK

(Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği) tarafından oluşturulan “Açık Erişim Danışma Kurulu” dur. Danışma grubunun amaçları arasında açık erişim ile ilgili inisiyatiflerde yol gösterici rolü üstlenmek, ülkemizde açık erişim kültürünün gelişmesine, ulusal politikalar belirlenmesine ve ülke çapında yaygınlaşmasına katkıda bulunmak ve de politika belirleyiciler, üniversiteler, kütüphaneler ve araştırma kurumları ve ilgili diğer kuruluşları açık erişimin önemi konusunda bilgilendirmek bulunmaktadır (Ertürk, 2008, ss. 158-159).

Avrupa Birliği de açık erişimle ilgili projeleri desteklemektedir. Avrupa Birliği destekli açık erişim projeleri arasında PEER (Publishing and the Ecology of European Research), MedOANet (Mediterranean Open Access Network), OpenAIRE (Open Access Infrastructure Research for Research in Europe), FOSTER (Foster Open Science Training for European Research), NECOBELAC (Network of Collaboration Between Europe & Latin American- Caribbean countries), PASTEUR4OA (Open Access Policy Alignment Strategies for European Union Research) projeleri yer almaktadır. Bu projelerin bir kısmına (MedOANet, OpenAIRE) Türkiye’deki kurumlar da ortak olarak dahil olmuştur. (Al ve Tonta, 2014, s. 434)

Ülkemizde 2018 yılı itibarıyla, DOAR (Directory of Open Access Repositories) kapsamında 76 adet kurumsal açık arşiv bulunmaktadır. Bu arşivlerin çok büyük bir kısmı yükseköğretim kurumlarına ait olmakla birlikte iki tanesi (TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi ve Yüksek Öğretim Kurulu Açık Arşivi) farklı kurumlara aittir. (DOAR, 2018) Bununla birlikte Ulusal Tez Merkezi de yüksek lisans ve doktora tezlerinin açık erişimini sağlamaktadır. Bunların haricinde ise ANKOS; Kasım 2009’da “Ulusal Üniversitelerarası Açık Erişim Projesi” adlı bir ortak kullanım uygulaması başlatmıştır. Projenin amacı uluslararası standartlarda, ulusal bir açık erişim sistemi oluşturmaktır (Karasözen, Zan ve Atılğan, 2010, s.241). Mitos olarak adlandırılan bu projede 19133 makale, 10585 tez, 933 rapor, 720 konferans ya da çalıştay metni, 86 kitap, 82 kitap bölümü olmak üzere toplamda 31539 yayın bulunmaktadır.

Bir başka açık erişim portalı olan DOAJ (Directory of Open Access Journals) bünyesinde yayım yeri ülkemiz olan 335 dergi ve 66456 adet çeşitli çalışma alanlarında yayımlanmış makale bulunmaktadır (DOAJ, 2018). Bu makalelerin çalışma alanlarına bakıldığında en çok yayının sırası ile Tıp, Sosyal bilimler, Bibliyografya, Mühendislik, Eğitim, Tarih, Ziraat ve Psikoloji ve Din alanında olduğu görülmektedir.

Çalışmanın amacı, açık erişim kapsamındaki bilimsel yayınların genel olarak durumunu ortaya koymak ve Scopus Endeksi tarafından taranan dergiler özelinde açık erişime sahip dergilerde yayımlanan makaleler ile açık erişime sahip olmayan

dergilerde yayımlanan makaleleri karşılaştırmaktır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle açık erişim kavramı, dünyada ve ülkemizdeki tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilecektir. Ardından kavramsal çerçeve çizildikten sonra Scopus Endeksi'nin profili ortaya konacak, bulgular ışığında sonuç ve öneriler getirilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bilimsel çalışmaların birçoğu kamu kaynakları tarafından dolaylı ya da dolaysız olarak fonlanmaktadır (Polat, 2006, s. 60). Bu noktada devlet hem araştırmayı yapan bilim adamlarını istihdam ederek hem de farklı destek programları ile araştırmaları finanse etmektedir. Sonuçta yine kamu fonlarını kullanan kütüphane ve üniversiteler, bu çalışmaların yer aldığı bilimsel dergilere belirli bir ücret karşılığı üye olmaktadır. Açık erişim tam da burada devreye girmektedir zira açık erişim başta bilimsel yayınlar olmak üzere bilgi kaynaklarının bireylere telif hakkı koşulu olmaksızın ulaştırılmasını ilke edinen bir ideal ve/veya girişimdir (Odabaş ve Odabaş, 2012).

Geleneksel bilim yayıncılığında, Willis (1995) tarafından belirlenen yürütülen işlevler, kimin tarafından yürütüldüğü ve finanse edildiği ve yaratılan katma değer Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Bilimsel Yayıncılıkta Geleneksel Model

İşlev	İşlev Yürütücüsü	Finanse Eden	Üretilen Değer
Araştırma yapmak	Bilim İnsanı	Üniversite/Devlet	Bilimsel bilgi
Makale yazmak	Bilim İnsanı	Bilim İnsanı	Bilginin yayılması
Denetim sağlamak	Bilim İnsanı	Bilim İnsanı	Kalite
Yayımlamak	Yayıncı	Aboneler	Altyapı
Pazarlamak	Yayıncı	Aboneler	Haberdar etmek
Dağıtımını yapmak	Yayıncı	Aboneler	Kolaylık
Yararlandırmak	Kütüphane	Üniversite	Erişim

Bu tabloda, yayıncılar için finansman boyutunda yer almazken, asimetrik bir fayda yaratımı ve maliyet tablosuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Tonta (2005), bu durumu “*“Başka hangi işte müşterilerden alınan mal gene aynı müşterilere müthiş*

fiyatlarla satılır ve kalite kontrolü de gene aynı müşteriler tarafından yapılır?” sorusuyla özetlemektedir. Bu durumda devreye bu dengesizliğin çözümü olarak açık erişimi odak noktasına oturtan açık erişim yayıncılık modelleri ortaya çıkmıştır. Tablo 2’de Willinsky (2003) tarafından gerçekleştirilmiş olan iş modelleri dokuz başlık altında sınıflandırılmıştır.

Yazarların çalışmalarını yayımladıkları dergilerin açık erişime nasıl yaklaştıklarını betimleyen iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan ilki “yeşil yol” olarak adlandırılmakta ve dergilerin yazarlara resmi olarak kendi çalışmalarını arşivleme izni tanınması olarak tanımlanmaktadır. İkinci yöntem ise “altın yol” olarak adlandırılmakta ve dergide yayınlanan tüm çalışmaların açık erişime sahip olması durumunu ifade etmektedir (Harnad vd., 2013, s.312). Altın yolu seçen dergilerin giderleri genellikle yazarlar, sponsorlar veya herhangi bir kurumdan alınan direkt sübvansiyon ile karşılanmaktadır. Bu dergilerin birçoğu düşük maliyetlidir ve gönüllü bireyler tarafından yürütülür. Eğer açık erişime sahip bir dergi basılı şekilde de yayımlanıyorsa, yayıncı genellikle sadece ücretli abonelere bu versiyonu göndermektedir (Goodman, 2004).

Tablo 2: Açık Erişim Yayıncılık Modelleri

Açık Erişim Türü	Tanım
E-Baskı Arşivi	Makalelerin ön baskıları veya son baskıları e-arşivde yer alır.
Yararlanma Ücreti	Açık erişim her bir makale için bir kereye mahsus ücret ödenerek sağlanır.
Ortaklık	Kurumsal üyeler açık erişime sahip dergileri finanse eder.
Sınırsız AE	Derginin yayınlandığı anda tam metinlere açık erişim sağlar.
İkili Modüllü AE	Derginin abone olunan basılı ve açık erişime sahip elektronik versiyonu aynı anda sunulur.
Ertelemeli AE	Yayının açık erişim versiyonuna ilk yayımlanma tarihinden daha sonraki bir zamanda ulaşılır.
Kısmi AE	Derginin bir sayısında yayımlanan bazı makalelerin açık erişime sahip olması durumudur.
Yazar Ödemeli AE	Yazarlar çalışmalarının açık erişime sahip olması için ücret öderler.
Özete Erişim	Derginin sadece içindekiler bölümü ve makale özetlerine açık erişim sağlanır.

Araştırmacılar, açık erişim aslında bir çok farklı türden bilgi kaynağına yönelik bir hareket olsa da (hakemli araştırma makaleleleri, hakemli dergilere sunulmuş yayın öncesi çalışmalar, tezler ve mezuniyet projeleri, kaynak kodları, konferans sunumları, bilimsel monograflar, ders kitapları, edebi eserler, gazeteler, arşiv kayıtları, görseller, öğrenim ve öğretim materyalleri, dijital ortama aktarılmış baskı eserler) (Suber, 2007, ss. 98-99) açık erişime sahip bilimsel yayınların etkisini ölçen bir çok çalışma yürütmüşlerdir.

Antelman (2004), felsefe, siyasal bilimler, elektrik ve elektronik mühendisliği ve matematik gibi dört farklı alan üzerinde yaptığı çalışmada, örnekleminde bulunan yayınların açık erişime sahip olma oranını bulmuştur. Daha sonra yaptığı analizde, açık erişim oranı düşük olan alanlarda açık erişime sahip olan bilimsel yayınların, açık erişim oranı yüksek alanlardaki açık erişime sahip olan bilimsel yayınlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha fazla atıf aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Eysenbach (2006), çalışmasında 212 tanesi açık erişime sahip geri kalanı ise ücretli 1492 bilimsel yayını analiz ettiği çalışmada, yayın tarihinden altı ay içinde açık erişime sahip makalelerin %36.8'inin, ücretli makalelerin ise %49'unun hiç atıf almadığını bulmuştur. Yine aynı çalışmada açık erişime sahip yayınların ücretli yayınlara göre ortalama olarak daha fazla atıf aldığı tespit edilmiştir. Lojistik regresyon modeline göre yayın tarihinden 4 ila 10 ay sonrasında açık erişime sahip makalelerin ücretli makalelere göre 2,1 katı, yayın tarihinden 10 ila 16 ay sonrasında ise 2.9 katı daha fazla atıf aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Başka bir çalışmada, on iki yıllık süre boyunca (1992-2003) on farklı disiplinden (Biyoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Sağlık, Siyasal Bilimler, İktisat, Eğitim, Hukuk, İşletme ve Yönetim) toplam 1.307.038 makale analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, açık erişime sahip bilimsel makalelerin oranı yıla, ülkeye ve disipline göre değişmekle birlikte %5-%16 oranında olup her sene bu oran artış göstermektedir. Aynı yıl yayınlanan makalelerin karşılaştırılmasında açık erişime sahip makalelerin yıla ve disipline göre değişmekle birlikte %36-%172 daha fazla atıf aldığı görülmüştür. Atıfa göre altı grupta (0, 1, 2-3, 4-7, 8-15, 16+ atıf) kıyaslandığında ise her alt grupta açık erişime sahip makalelerin oranının her yıl düzenli olarak artış gösterdiği tespit edilmiştir (Hajjem, Harnad ve Gingrass, 2006).

2008 yılında yayımlanan 1837 bilimsel makaleyi örneklem olarak inceleyen bir başka çalışmada, çalışmaların sadece %8.5'inin yayıncının sitesinden ücretsiz erişilebildiği, %11.9'unun ise ücretsiz versiyonlarının arama motorları vasıtası ile internette bulunabildiğini saptamışlardır. Kimya (%13) en az açık erişim oranına sahip bilim dalı olurken en yüksek orana sahip bilim dalı ise Yer Bilimleri (%33) olmuştur (Björk vd., 2010).

Laakso vd. (2011), 1990'ların başından 2009'a dek açık erişim yayıncılığın gelişimini inceledikleri çalışmalarında DOAJ web sitesini kullanmışlardır. Sonuçlara göre 1993-2009 arasında hızlı bir gelişim tespit edilirken, 2009 yılında 4769 dergide yaklaşık 191.000 bilimsel makale yayınlanmıştır. 2000-2009 yılları arasında dergilerde yıllık % 18, yayınlanan makale sayısında ise %30'luk bir artış gözlemlenmiştir. Bu esnada , genel büyüme oranı olan yıllık, %3,5 rakamının oldukça üzerindedir. Çalışmada ayrıca 2009 yılında, açık erişime sahip dergilerde yayımlanan çalışmaların toplam hakemli dergilerde yayınlanan bilimsel çalışmaların %7,7 sine tekabül ettiği bulunmuştur.

Gargouri vd. (2010) yaptıkları çalışmada, bilim insanlarının sadece kaliteli buldukları yayınlarını açık erişim kapsamında yayınladıklarını ve dolayısıyla açık erişim olgusunun kendisinin daha fazla atıf almada kendi başına nedensel bir faktör olamayabileceğini belirttikten sonra bunu test etmek için isteğe bağlı ve zorunlu şekilde açık erişime sahip olan ve 2002-2006 yıllarında 1.984 dergide yayınlanan 27.197 makaleyi incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre açık erişim avantajının her iki şartı haiz grup için de yüksek olarak belirlenmiştir. Lojistik regresyon analizi göstermiştir ki açık erişimin getirdiği avantaj, bir makalenin atıf sayısına etki eden diğer faktörlerden (makalenin yaşı, yazar sayısı, dergi etki faktörü, referans ya da sayfa sayısı, bilim dalı, makale türü ve yayınlandığı ülke) bağımsız olarak mevcuttur.

Davis vd. (2008), Amerikan Psikoloji Derneği tarafından yayımlanan ve açık erişim ve abonelikle erişim özelliğine sahip 11 dergide bulunan 1619 araştırma makalesi üzerine yaptıkları çalışmada açık erişime sahip yayınların yayınlanmalarını takip eden ilk 6 ayda %89 daha fazla tam metin görüntüleme, %42 daha fazla PDF indirme rakamına ulaştıkları ancak özet indirme rakamlarının %24 daha az gerçekleştiğini gözlemlemişlerdir. Açık erişim makaleler yayımlanmalarının üzerinden bir yıl geçtikten sonra ücretli makalelerden daha fazla atıf aldığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Yayımlanmalarının üzerinden 9 ila 12 ay geçen yayınlarda açık erişim makalelerin %59'u atıf alırken, ücretli makalelerde bu rakam %63 olarak gerçekleşmiştir.

Web of Science atıf verisini kullanan 610 açık erişime sahip dergi ve 7.609 ücretli dergi ve Scopus atıf verisini kullanan 1.327 açık erişime sahip dergi ve 11.124 ücretli dergi üzerinde yapılan çalışmada, ağırlıklandırılmış ve ağırlıklandırılmamış ortalama atıf sayılarında ücretli dergilerin %30 oranında daha fazla atıf aldıkları görülmektedir. Ancak, bilim dalı (sağlık bilimleri ve diğerleri), derginin kaç yıldır yayın hayatını sürdürdüğü ve yayınlandığı ülke (en çok yayın yapan ilk dört ülke ve diğerleri) bazında yapılan testlerde bu farklılık ortadan kalkmıştır. Sadece 1996 yılından önce yayın yapan dergiler için ücretli dergilerde yayımlanan makaleler daha fazla

atıf almaktadır. Makale işlem ücreti alan açık erişim dergiler, almayanlara göre ortalama olarak daha fazla atıf almışlardır. Sağlık bilimleri alanında son 10 yılda kurulan dergiler baz alındığında, açık erişim dergiler ücretli dergiler kadar atıf almaktadırlar (Björk ve Solomon, 2012).

Literatür incelendiğinde, genel olarak açık erişime sahip dergilerin oranının toplam bilimsel yayınlar içinde zaman içinde arttığı gözlemlenmektedir. Açık erişime sahip yayınların daha fazla kişi tarafından görüntülediği ve daha fazla atıf aldığı da ulaşılan genel sonuçlardan biridir. Araştırmalar, genel olarak derginin yayımlandığı ülke, araştırmanın üzerinde yapıldığı bilim dalı, derginin kaç yıllık olduğu gibi kriterler üzerinden açık erişime sahip yayınlar ve olmayanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar aramışlardır. Alanda yayımlanan çalışmaların oransal olarak ne kadarının açık erişime sahip olduğu dikkat çekici bir değişken olarak görülmüştür. Buna göre açık erişim oranı daha düşük olan bilim dallarında yayımlanan makalelerde açık erişim avantajının daha belirgin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Öte yandan Web of Science ya da Scopus gibi daha prestijli endekslerde taranan yayınlarda açık erişim avantajı gözlemlenmemiş olmakla birlikte ağırlıklandırılmış ortalamalarda ücretli yayınların daha fazla atıf aldığı tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Scopus endeksinde taranan 34.171 dergi oluşturmaktadır. Scopus endeksi Elsevier tarafından 2004 yılında oluşturulan bir hakemli bilimsel yayın ve atıf veri tabanıdır. Araştırmada öncelikle her bir bilimsel alanda yer alan dergilerin Web of Science kapsamında yer alması ve açık erişime sahip olup olmadığı ile alakalı frekans verileri saptanmıştır. Daha sonra İşletme, Yönetim ve Muhasebe başlığı altında Scopus endeksinde yer alan 1.605 hakemli idari bilimler dergisi üzerinden frekans verileri sunulacak ardından bu alanın alt çalışma alanı olarak değerlendirilen Turizm, Serbest Zaman ve Konaklama Yönetimi alanı ile ilgili bazı istatistiksel testler yapılacak ve sonuçlar paylaşılabilecektir. Çalışma Scopus endeksinde bulunan dergilerin 2017 yılı verileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan veriler Aralık 2018'de Scopus endeksinde taranan hakemli bilimsel dergilerin kaydını tutan SJR (Scimago Journal rank) sitesinden derlenmiştir.

4. BULGULAR

Scopus endeksi kapsamında tanımlanan ve verilerin sunulduğu 27 temel alan tanımlanmıştır. Bu alanlar; Ziraat ve Biyolojik Bilimler; Sanat ve İnsani Bilimler;

Biyokimya, Genetik ve Moleküler Biyoloji; İşletme, Yönetim ve Muhasebe; Kimya Mühendisliği; Kimya; Bilgisayar Bilimleri; Karar Bilimleri; Dişçilik; Yer ve Gezen Bilimleri; İktisat, Ekonometri ve Finans; Enerji; Mühendislik; Çevre Bilimleri; Sağlık Meslekleri; İmmünoloji ve Mikrobiyoloji; Malzeme Bilimleri; Matematik; Tıp; Çokludisiplin; Nörobilimler; Hemşirelik; Farmakoloji, Toksikoloji ve Farmasötik; Fizik ve Astronomi; Psikoloji; Sosyal Bilimler ve Veterinerliktir.

Dergilerin Web of Science endekslerinden birinde yer alma oranlarına göre bakıldığında ilk beş alan, Psikoloji (%76,30); Nörobilimler (%75,81); Kimya (%75,35); İmmünoloji ve Mikrobiyoloji (%73,77) ve Biyokimya, Genetik ve Moleküler Biyoloji (%70,68) olarak belirlenmiştir. Bu alanda en düşük orana sahip alanlar ise Bilgisayar Bilimleri (%14,77); Enerji (%20,63); Mühendislik (%23,80); Karar Bilimleri (%41,23) ve Çokludisiplin (%46,55) olarak oluşmuştur. Her bir alanda yayın yapan hakemli bilimsel dergilerdeki açık erişime sahip dergi oranlarına bakıldığında ise ilk beş sırayı Dişçilik (%31,47); Veterinerlik (%28,21); Ziraî ve Biyolojik Bilimler (%25,56); İmmünoloji ve Mikrobiyoloji (%24,59) ve Çokludisiplin (%23,28) oluşturmaktadır. Açık erişime sahip dergilerin oranının en düşük olduğu alanlar ise Bilgisayar Bilimleri (%3,37); Mühendislik (%5,37); Enerji (%5,61); İşletme, Yönetim ve Muhasebe (%5,86) ve Karar Bilimleridir (%6,95).

Turizm alanı Scimago Journal Rank'te İşletme, Yönetim ve Muhasebe temel alanı altında yer almaktadır. Bu doğrultuda söz konusu alanın frekans verileri de detaylı şekilde Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablo 4'e göre, tüm alt alanlar %60'ın üzerinde bir oranla Web of Science'da bulunmaktadır. Turizm, Serbest Zaman ve Konaklama Yönetimi %78,72'lik oranla bu alanda zirvede bulunmaktadır. Onu sırasıyla, Muhasebe (%76,19); Endüstri İlişkileri (%73,47); Örgütsel davranış ve İnsan Kaynakları Yönetimi (%72,83) ve Pazarlama (%71,52) izlemektedir. Açık erişim oranlarına bakıldığında açık erişime sahip dergilerin oranı %4,76-%16,36 aralığında değişmektedir. Bu alanda ilk sırayı %16,33'lük oranı ile Endüstri İlişkileri alırken, ikinci sırada işletme, Yönetim ve Muhasebe (Çeşitli) alırken ilk beş sırada yer alan diğer çalışma alanları sırasıyla Stratejik Yönetim (%8,63), İşletme ve Uluslararası Yönetim (%7,12), Örgütsel Davranış ve İnsan Kaynakları Yönetimidir (%6,94).

Tablo 4: Farklılık Test Sonuçları

Konu	Dergi Türü	Ort.	Medyan	Varyans	Std. Sapma	N	Asym. Sigma
Muhasebe	Ücretli	1,2349	0,910	1,249	1,11763	120	0,034*
	Açık Erişim	0,4567	0,400	0,104	0,32278	6	
İşletme ve Uluslararası Yönetim	Ücretli	1,2309	0,800	2,024	1,42274	300	0,001*
	Açık Erişim	0,3343	0,290	0,084	0,28982	23	
İşletme, Yönetim ve Muhasebe (Çeşitli)	Ücretli	1,0968	0,860	1,427	1,19452	227	0,178
	Açık Erişim	0,7529	0,595	0,458	0,67670	24	
Endüstri İlişkileri	Ücretli	0,9266	0,770	0,877	0,93623	41	0,740
	Açık Erişim	0,6200	0,535	0,116	0,34034	8	
Bilgi Sistemleri Yönetimi	Ücretli	1,5228	1,025	2,438	1,56131	74	0,504
	Açık Erişim	0,8775	0,790	0,565	0,75190	4	
Teknoloji ve İnovasyon Yönetimi	Ücretli	1,4939	1,050	2,388	1,54525	175	0,101
	Açık Erişim	0,6656	0,620	0,045	0,21279	9	
Pazarlama	Ücretli	1,5718	1,180	2,018	1,42054	141	0,001*
	Açık Erişim	0,4200	0,195	0,389	0,62354	10	
Örgütsel Davranış ve İnsan Kaynakları Yönetimi	Ücretli	1,2955	1,000	1,851	1,36061	161	0,231
	Açık Erişim	0,7517	0,800	0,125	0,35334	12	
Stratejik Yönetim	Ücretli	1,3660	0,950	2,014	1,41920	339	0,002*
	Açık Erişim	0,6659	0,480	0,587	0,76619	32	
Turizm, Serbest Zaman ve Konaklama Yönetimi	Ücretli	1,3330	0,970	1,352	1,16283	88	0,021*
	Açık Erişim	0,4267	0,395	0,128	0,35837	4	

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Açık erişim olgusunun geçmişi her ne kadar internetin tarihi ile eş zamanlı başlamış olsa da 1990'larda münferit olarak ilerleyen çabalar 2000'li yılların başında yayımlanan Budapeşte Açık Erişim Girişimi, Bethesda Bildirisi ve Berlin Bildirisi sonucunda daha organize bir hareket haline gelmiştir. Ülkemizde Açık Erişim Danışma Kurulu'nun kurulması ile başlayan süreçte hem AB'nin bu anlamda geliştirdiği projelerin ortağı olarak hem de ulusal çapta hayata geçirilen Ulusal Tez Merkezi ve Anadolu Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) tarafından gerçekleştirilen Mitos projesi ile açık erişim konusunda önemli bir mesafe kaydedilmiştir.

Çoğunlukla kamu kaynakları kullanılarak elde edilen bilimsel bilgi geleneksel yayıncılık modelinde yayıncı grupları tarafından yine kamunun kullanımına belirli bir ücret karşılığı sunulmaktadır. Açık erişim hareketi, buna karşı çıkarak kamu kaynaklarının kullanımında daha verimli bir alternatif sunmaktadır. Açık erişim olarak yayın yapan dergiler, altın yol denilen yöntemi benimsemekte ve tüm yayınları açık erişime yayınladığı an sunmaktadır. Yeşil yol ise derginin yazara kendi çalışmalarını kendisinin arşivlemesine izin vermesini betimleyen yöntemle verilen isimdir.

Literatürde yapılan çalışmalarda açık erişime sahip yayınların daha fazla görüntülenme ve indirme sayılarını ulaştıkları ve daha fazla atıf alma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Bu açık erişim avantajını alanda eğer daha az oranda açık erişimi benimsemiş hakemli bilimsel dergi varsa daha belirgin olduğu bulunmuştur. Öte yandan yazarların sadece kaliteli olarak nitelendirdikleri yayınlarını açık erişim kapsamında sunduğu ve bunun da atıf sayısından nedensel bir faktör olduğu görüşü de mevcuttur.

Çalışma sonuçlarına göre, Scopus endeksinde İşletme alanında bunun tersi bir sonuç ortaya çıkmış ve Muhasebe, İşletme ve Uluslararası Yönetim, Pazarlama, Stratejik Yönetim ve Turizm alanlarında ücretli dergilerin atıf konusunda açık erişim dergilere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılıkla daha fazla atıf aldıkları görülmüştür. Çalışmada, sadece Scopus Endeksi incelenmiş olup, derginin yaşı, yayımlandığı ülke ve benzeri faktörler göz önünde bulundurulmamıştır.

Alanda öncül yayın olma özelliği taşıyan bu yayının başka çalışmalara temel teşkil etmesi beklenmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda, makalenin yaşı, yazar sayısı, dergi etki faktörü, referans ya da sayfa sayısı, bilim dalı, makale türü ve yayımlandığı ülke baz alınarak, bu kriterler bazında oluşturulacak alt gruplar için farklılık aranarak tekrarlanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Al, U., & Tonta, Y. (2014). Açık erişim politikalarının geliştirilmesi ve PAS-TEUR4OA Projesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(3), 433-436.
- Antelman, K. (2004). Do open-access articles have a greater research impact?. *College & research libraries*, 65(5), 372-382.
- Bethesda Bildirgesi, <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>
- Kayaoğlu, Hülya Dilek. "Açık erişim kavramı ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için anlamı." *Türk Kütüphaneciliği* 20.1 (2006): 29-60.
- Budapeşte Açık Erişim İnisiyatifi, <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>
- Björk B-C, Welling P, Laakso M, Majlender P, Hedlund T, Guðnason G (2010) Open Access to the Scientific Journal Literature: Situation 2009. *PLoS ONE* 5(6): e11273. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0011273>
- Björk, B. C., & Solomon, D. (2012). Open access versus subscription journals: a comparison of scientific impact. *BMC medicine*, 10(1), 73.
- Davis, P. M., Lewenstein, B. V., Simon, D. H., Booth, J. G., & Connolly, M. J. (2008). Open access publishing, article downloads, and citations: randomised controlled trial. *BMj*, 337, a568.
- DOAJ, <https://doaj.org/search>
- DOAR, <http://v2.sherpa.ac.uk/opensherpa/search.html>
- Ertürk, K. L. (2008). *Türkiyede Bilimsel İletişim : Bir Açık Erişim Modeli Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eysenbach, G. (2006). Citation advantage of open access articles. *PLoS biology*, 4(5), e157.
- Gargouri, Y., Hajjem, C., Larivière, V., Gingras, Y., Carr, L., Brody, T., & Harnad, S. (2010). Self-selected or mandated, open access increases citation impact for higher quality research. *PloS one*, 5(10), e13636.
- Goodman, D. (2004). The criteria for open access. *Serials review*, 30(4), 258-270.
- Guéron, J. C. (2004). The “green” and “gold” roads to open access: The case for mixing and matching. *Serials review*, 30(4), 315-328.
- Hajjem, C., Harnad, S., & Gingras, Y. (2006). Ten-year cross-disciplinary comparison of the growth of open access and how it increases research citation impact. *arXiv preprint cs/0606079*.

- Harnad, S., Brody, T., Vallieres, F. O., Carr, L., Hitchcock, S., Gingras, Y., Oppenheim, C., Stamerjohanss, H. & Hilf, E. R. (2004). The access/impact problem and the green and gold roads to open access. *Serials review*, 30(4), 310-314.
- Karasözen, B., Zan, B. U., & Atılgan, D. (2010). Türkiye’de açık erişim ve bazı ülkelerle karşılaştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(2), 235-257.
- Laakso, M., Welling, P., Bukvova, H., Nyman, L., Björk, B. C., & Hedlund, T. (2011). The development of open access journal publishing from 1993 to 2009. *PloS one*, 6(6), e20961.
- Odabaş, H., & Odabaş, Z. Y. (2012). Türkiye’de Akademik Açık Dergi Yayıncılığı ve Atatürk Üniversitesi’nde Açık E-Dergi Uygulaması. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47, 355- 370.
- Polat, C. (2006). Bilimsel bilgiye açık erişim ve kurumsal açık erişim arşivleri. *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(37), 53-80.
- Suber, P. (2007). Open access overview.
- Tonta, Yaşar. (2005). “Açık Erişim ve Kurumsal Arşivler”. 41. Kütüphane Haftası, 28 Mart-3 Nisan, Ankara’da sunulan bildiri. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-kut-haftasi-2005-acik-erisim.pdf>
- Willinsky, J (2003). "Nine flavours of open accessscholarly publishing"*Journal of Postgraduate Medicine*, 49(3): 263-267.
- Willis, J. (1995). Bridging the gap between traditional and electronic scholarly publishing. *EDUCOM Conference, Oregon*.<http://www.coe.uh.edu/~brobin/Educom95/EducomJW/> (25.05.2005).

TÜRKİYE’DE ÖRGÜN OLMAYAN TURİZM EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Öğr. Üyesi İrfan MISIRLI

Kastamonu Üniversitesi

Özet: Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye’de kurumsallaşma evresine giren turizm ve turizm eğitimi; o dönemde kurulan Türkiye Turing Klübü aracılığıyla verilen turist rehberliği eğitimi faaliyetleri ile başlamıştır. Konaklama ve yeme içme alanındaki çalışanlara yönelik eğitimler ise kısa kurslar şeklinde 1950’li yılların ilk yarısından itibaren açılmaya başlamıştır. Önce İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere büyük şehirlerde verilmeye başlayan bu tür kurslar daha sonra turizmin gelişmeye başladığı yörelerde de uygulanmaya başlamıştır.

Türk eğitim bilimleri literatüründe en fazla kabul gören eğitim tanımına göre Eğitim: bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla, kasıtlı olarak istendik yönde davranış değişikliği meydana getirme sürecidir. (Ertürk 1977). Eğitim türleri incelendiğinde eğitim formal ve informal eğitim olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Turizm eğitimi de daha çok formal olmak üzere örgün ve yaygın eğitim kurumlarında verilmektedir. Yapılan bu çalışmada formal eğitim türü içerisinde yaygın eğitim programları kapsamında verilen TUREM’lerde verilen eğitim ve TUREM eğitim sistemi üzerinde durulmuştur. 2000’li yıllardan itibaren çeşitli siyasi , idari ve ekonomik nedenlerle kapanmaya yüz tutmuş bu eğitim sistemi özellikle 3. Turizm Şurasında ve akabinde 11. Kalkınma Planı Hazırlık çalışmaları esnasında gündemin merkezinde yer almış ve her iki dokumanda da özellikle işveren kesimi temsilcilerinin yeniden fonksiyon kazandırıp güncel bir yapı ile tekrar turizm eğitim alanına kazandırılması önerilmiştir. Yeniden yapılandırılmış bir TUREM modelini uygulamaya koymadan önce eski TUREM Turizm Eğitimi modelinin yapısı, çıktıları ve mevcut durumunun ortaya koyulup, gelecekte uygulamaya koyulması düşünülen model için önerilerde bulunulması bu çalışmanın hedefini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Eğitim, Yaygın Turizm Eğitimi, Mesleki Eğitim, TUREM Turizm Eğitim Merkezi

The Importance of Non-Formal Tourism Education in Turkey

Abstract: The first institutionalization phase in tourism education has started just after the establishment of the Republic of Turkey in 1923. Tourist guide trainings have organized by the Touring Club of Turkey. These efforts can be considered as the first formal tourism training activities. Tourism trainings for accommodation and food production, food and beverage service education has started in early the 1950s as short training courses. These courses, have implemented especially in big cities like Istanbul, Ankara and Izmir, have also started to be applied in the regions where tourism has started to develop.

According to the definition of education, which is accepted most in the Turkish educational science literature, Education: is the process of deliberately changing the behavior of the individual through his or her own experiences in the behavior of the individual. (Ertürk 1977). When examining the types of education, education is considered in two parts as formal and informal education. Tourism education is also given to organized and non-formal education institutions to be more formal. In the study conducted, the education given in the TUREMs given within the scope of the non-formal education programs within the formal education type and the TUREM education system were emphasized. This education system, which has been closed down by various political, administrative and economic reasons since the year 2000, has been at the center of the day during the 3rd Tourism shura (held in November 2017

Plan and the 11th Development Plan preparations held in January 2018, and in both documents, especially the representatives of employers' it is proposed to be brought back to the field of tourism education with the building. Before putting a restructured TUREM model into practice, the structure of the old TUREM Tourism Education model, the outputs and suggestions for the model which is expected to be put into practice in the future and the present situation have been made is the aim of this study.

Keywords: Tourism, Education, Tourism Education, Vocational Training, TUREM Tourism Training Center

GİRİŞ

Dünyanın en büyük sektörlerinden biri olan turizm ve seyahat endüstrisi; Yeni iş imkanları yaratmakta, ihracata destek vermekte ve dünya çapında refahın artışına destek sağlamaktadır. Turizm ve seyahat endüstrisinin küresel ekonomik etkisi incelendiğinde sektörün küresel GSYİH'nın% 10.4'ünü, 2017 yılında yaklaşık 313 milyon yeni iş olanağı sağladığı ve dünyadaki toplam istihdamın% 9.9'unu oluşturduğu görülmektedir. (Seyahat ve Turizm Ekonomik Etki 2018 Dünya Raporu ve Dünya Turizm ve Seyahat Konsey (WTTC)).

Uluslararası turizm piyasasında, çok çetin bir rekabet yaşanmaktadır. Bu nedenle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin mesleki ve teknik bilgilerinin yetersiz kalması, turizm hizmetlerinin istenilen standartları yakalayamaması, tur operatörlerinin bu ülkelere seyahat düzenlemekte isteksiz ve çekimser davranmasına neden olmaktadır (Olalı,1982:63). Gerek mesleki ve teknik bilgilerin aktarılabilmesi ve gerekse turizmde yüksek hizmet standardının yakalanabilmesi için toplumsal düzeyde turizm eğitiminin verilmesi ve turizm

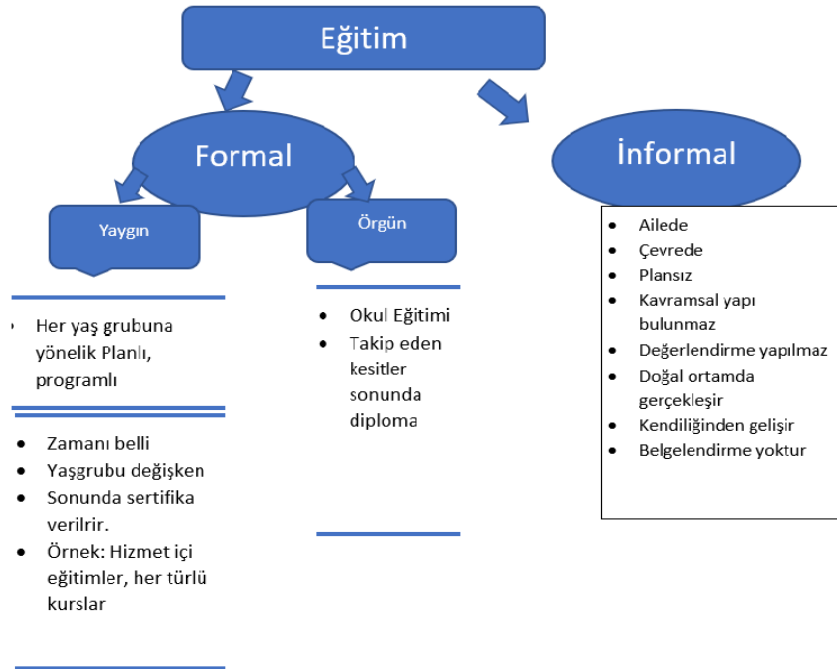
bilincinin yerleştirilmesi sağlanmalıdır. Mesleki eğitim; uzmanlaşmamış ya da yarı uzman işgücünü, uzmanlık gerektiren ve özel nitelikteki görevlere hazırlamak amacıyla yapılan çalışmaların bütünüdür. Turizm mesleki eğitimi ise; turizm alanında uzmanlığı olan ya da olmayan bireyleri, turizm sektörüne hazırlamak, sektörün beklentilerine cevap verecek bilgi ve beceri ve tutum davranışlarla ile donatarak turizm sektörüne kazandırmaktır. Ayrıca; turizm mesleki eğitimi, teorik ve pratik öğrenimden meslek ahlakına ve mesleğin temel prensiplerine kadar uzanan çeşitli disiplinlerin verildiği ve belli bir iş için sağlanması gereken eğitimidir (Ağaoğlu,1991; Akt. Üzümcü ve Bayraktar, 2004:80). Eğitimin temel amacı, insanların bilgi ve becerilerinin artırılması, onların topluma iyi bir vatandaş olarak kazandırılmasıdır. Turizm de bir hizmet kolu olduğuna göre, tüm diğer meslekler gibi içerik ve özelliklerinin uygun bir ders programı kapsamında öğrenilmesi ve turizm eğitiminin genel eğitim içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Maviş ve Kozak, 1992:169).

Türkiye’de mesleki turizm eğitimi, ilk defa 1953 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın işbirliği ile Ankara ve İzmir Ticaret Liseleri’nde “Garsonluk, Aşçılık ve Komilik” kurslarının açılmasıyla, bazı turizm derneklerinin de rehberlik kursları düzenlemeleri ile başlamış, yaklaşık 50 yıllık bir dönem (1950-2000) içinde de kademeli ve farklı bir eğitim şeklinde gelişme göstermiştir (Olalı vd. 1983:215). Turistin gezdiği bölge veya ülkede turizm sektöründe eğitilmiş personel, sektörde istihdam edilen eğitime tabi tutulmuş personel oranı; bölgelere ve işletme türlerine göre farklılıklar göstermesine karşılık, düşük seviyede kalmaktadır. (Yıldız, 2011). Farklı eğitim tanımları incelendiğinde aşağıdaki ortak özelliklerin bulunduğu görülmektedir. (Sönmez, 1994). Eğitimin özeğinde insan unsuru vardır. Eğer insan

unsuru eğitime dahil edilmesi gerekiyor ise ilgili alanda bilgi, beceri ve tutum davranışları, bir başka deyişle mevcut durumu yeterli görülüyor anlamına gelmektedir. İnsanın eğitim veren kesimin istediği şekilde davranış kazanacağı olgusu değiştirilmesi eğitimi uygulamak için, çevrenin eğitime göre uyarlanması gereği, etkili araç, gereç, strateji, yöntem ve tekniklerin belirlenmesini beraberinde getirmektedir. Eğitimin amacı, eğitim sürecine katılan kişide meydana gelmesi düşünülen eğitim kazanımlarını belirler ve ölçütlerini ortaya koyar. (Fidan, Erden, 1998). Turizm sektöründe, planlama çalışmalarından başlamak üzere turistik mal ve hizmetlerin turiste sunulmasına kadar geçen uzun süreçte en yetkilisinden, tabandaki kitleye kadar her kademedede, turizm eğitimi gerektiren birçok neden vardır. (Olalı, 1982:212).

Türkiye’de Turizm Eğitiminin Yapısı

Türkiye’de mesleki turizm eğitimi sistemi, genel mesleki eğitimin yapısına uygun olarak örgün turizm eğitimi ve yaygın turizm eğitimi olmak üzere iki şekilde planlanmıştır (Şekil 1). Örgün turizm eğitimi, bir diplomaya yönelik turizm eğitimi; yaygın turizm eğitimi ise bir sertifikaya yönelik turizm eğitimi ifade etmektedir. (Hacıoğlu, 1992).

Şekil 1. Yazar tarafından derlenmiştir.

Turizmde Yaygın Eğitimin Yeri ve TUREM'lerin Tarihçesi

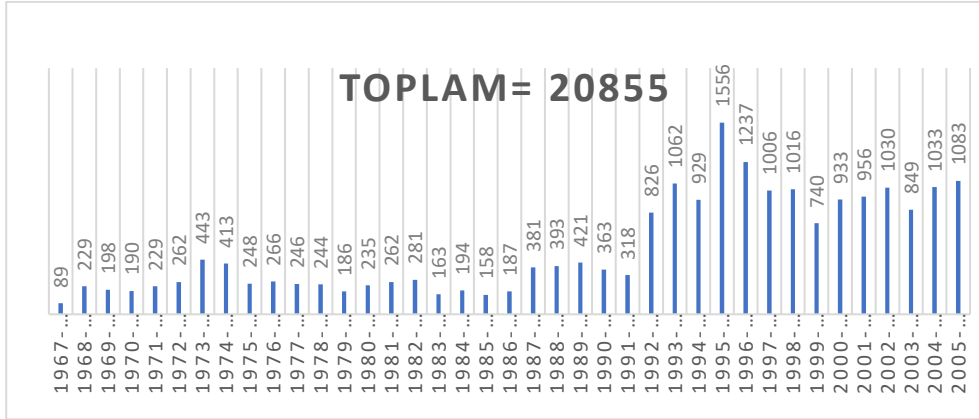
1963 yılında kurulan Turizm Bakanlığı, Turizm Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan Eğitim Şubesinin ilk teşebbüsü, monitörler ile işbirliği yaparak, turizm yönünden gelişmekte olan bazı merkezlerde otelcilik ile ilgili işbaşı eğitimi vermeye başlamıştır. Daha sonra çıraklık eğitimini kurumsallaşmasını sağlamak üzere İstanbul Dilson Oteli Bakanlığa devir edilerek İtalya'daki "E.N.A.L.C" (Turizm sektörüne kalifiye otelcilik ve turizm personeli yetiştiren ulusal bir organizasyon) sistemi esas alınarak ilk Otelcilik Eğitim Merkezi olan OTEM 1967 yılında İstanbul'da kurulmuştur. İstanbul OTEM'i 1968 yılında İzmir'de, 1970 yılında Ankara'da açılan OTEM'ler takip etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından başlatılan ilk turizm ve otelcilik ile ilgili eğitimler, 1960 yılında öğretime açılan Otelcilik ve Meslek Lisesidir. Öneri ve teşviklere rağmen 1960'lı yıllarda, turizm işi ile ilgilenen işveren kesimi otelcilik eğitimi ile ilgilenmemiş olup buna karşılık OLEYİS (Otel, Lokanta, Eğlence Yerleri İşçi Sendikası) ve Turizm Bakanlığı'nın çabaları ile başlayabilmiştir. 1960'lı yılların koşullarında özel sektör içinde, birkaç büyük yabancı ve yerli işletme "kendi personeli kendin yetiştir" yaklaşımını benimsemiş, mevcut personeli için eğitim vermeye başlamışlardır. Geriye kalan yüzlerce konaklama işletmesi ise tesislerin yakın çevresinden istihdam ettikleri vasıfsız işgücü ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Orta ve küçük ölçekli turizm işletmeleri sektördeki çalışanların yüzde olarak hemen hemen tümünü istihdam etmesine rağmen eğitimin maliyetini karşılama konusunda herhangi bir çaba içine girmemişlerdir.

Turizm İşletmelerine Yönelik Personel Yetiştirme Temel Eğitim Kursları TUREM'lerin Amacı

9 Ekim 1984 tarihinde 4951 sayılı Bakanlıkların Kuruluşu Hakkında Kanun, 3046 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılarak TUREM'lerin kuruluşu, kaldırılması veya değiştirilmesi konusu anılan kanunun 17.maddesi (d) bendi gereğince DPT ve Devlet Planlama Teşkilatının olumlu görüşleri alınarak Bakanlar Kurulu'nun yetkisine verilmiştir. Bu dönemde Antalya (1974) ve Ürgüp' (1981)de açılan TUREM'ler ile eğitim merkezlerinin sayısı beş olmuş ve 1984 sonu itibarıyla 4184 genç TUREM'lerde eğitilerek sektöre nitelikli eleman olarak kazandırılmış ve sosyal devlet olgusu içinde aynı zamanda istihdam olanağı yaratılmıştır. Turizm eğitimi konusunda görülen bir diğer çaba ise, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD- Dünya Bankası) ile 8 Nisan 1988 tarihinde imzalanan "II.Sınai Eğitim Projesi" başlıklı anlaşmanın (D) kısmı olan "Otelcilik, ikram ve Turizm Eğitim Projesi" ile Turizm Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren 5 TUREM'de gerekli onarım ve düzenlemelerle eğitim olanakları ve kalitesini artırmak ek olarak da 5 yeni

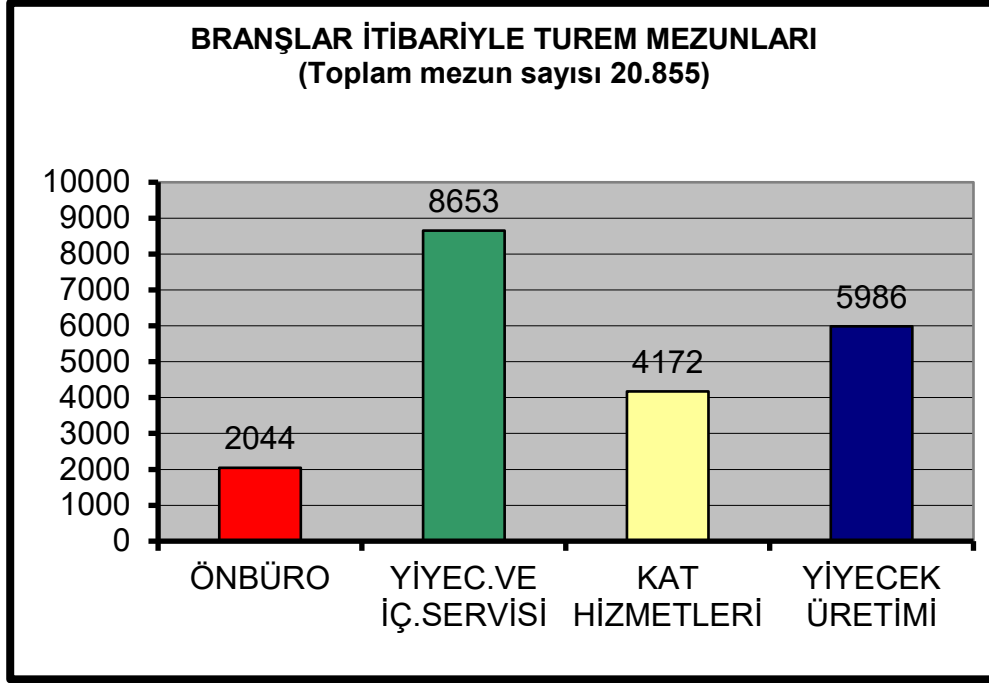
TUREM açmak için 9,9 milyon dolarlık kredi sağlanmıştır. Aynı şekilde 13 Nisan 1990 yılında Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 355 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 411 sayılı Kanun Hükmünde kararname ile değişik 11/A maddesinin (c) bendinde "Turizm elemanı yetiştirmek amacıyla eğitim merkezleri kurmak, kurslar açmak" görevi Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Turizm Eğitim Merkezlerinde (TUREM) turizm işletmelerinin çeşitli bölümlerinde (Önbüro, Yiyecek ve İçecek Servisi, Kat Hizmetleri ve Yiyecek Üretimi) gereksinim duyulan nitelikli ara işgücünün en kısa sürede yetiştirilmesi amacıyla "Turizm İşletmelerine Personel Yetiştirme Temel Eğitim Kursları Yönetmeliği" çerçevesinde kurslar düzenlenmeye başlanmıştır. Söz konusu kurslarda eğitim teorik ve uygulamalı olarak yapılmakta ve işletmelerdeki uygulamalı eğitim 14 hafta, okuldaki teorik ve uygulamalı eğitim 16 hafta sürmektedir. TUREM'lerde .Ön büro branşında düzenlenen kurslarda, "resepsiyon memuru yardımcısı, Kat hizmetleri branşında düzenlenen kurslarda, "kat ve oda görevlisi, Yiyecek ve içecek servisi branşında düzenlenen kurslarda, "restoran ve bar komisi" Mutfak bölümünde ise aşçı yardımcısı yetiştirilmektedir.

TUREM'lerde verilen eğitimler tamamen ücretsiz olup karma eğitim modeli uygulanmaktadır. Bazı öğrencilere TUREM'in imkanı ölçüsünde yatılı eğitim imkanı sunulmaktadır. Yatılı öğrencilere günlük üç öğün yemek, gündüzlü öğrencilere ise öğlen yemeği ücretsiz olarak verilmektedir. TUREM'den mezun olan kursiyerler, TUREM Müdürlüğü tarafından turizm işletmelerinde işe yerleştirilmektedir.

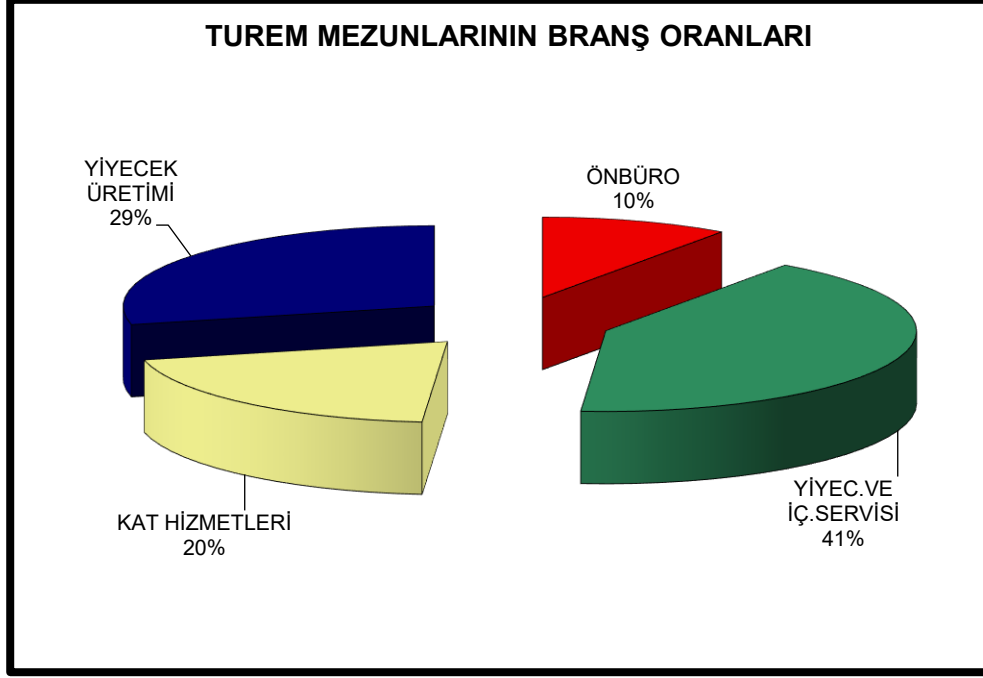
Grafik 1: 1967-2006 Yılları Arasında TUREM'lerden Mezun Olan Kursiyer Sayıları

Kaynak: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Verileri

Grafik 2: 1967-2006 Yılları Arasında Turemlerden Mezun Olan Kursiyerlerin Branşlarına Göre Dağılımı Sayıları

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Verileri

Grafik 3: Grafik 2 1967-2006 Yılları Arasında Turemlerden Mezun Olan Kursiyerlerin Branş Oranları

Kaynak: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Araştırma Ve Eğitim Genel Müdürlüğü Verileri

Milli Eğitim Bakanlığı'na Devredilen TUREM'ler

- 1)Antalya Arapsuyu, Mehmet Zeki Balcı Turizm Eğitim Merkezi
- 2)Antalya Kemer Turizm Eğitim Merkezi
- 3)İzmir Balçova Özer Türk,
- 4) İzmir Selçuk Turizm Eğitim Merkezi
- 5) İzmir Çeşme Alaçatı Turizm Eğitim Merkezi
- 6)Trabzon Vakfıkebir Turizm Eğitim Merkezi
- 7)Nevşehir Ürgüp Özdemir Baykal
- 8) Kastamonu Turizm Eğitim Merkezi
- 9) Burdur Turizm Eğitim Merkezi
- 10)Isparta Turizm Eğitim Merkezi
- 11) İstanbul Turizm Eğitim Merkezi

Bulgular ve Yorum

1967-2006 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren 11 Turizm Eğitimi Merkezi; 03 Şubat 2006 tarih ve 26069 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5450 sayılı “Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Bağlı Okulların Milli Eğitim Bakanlığına Devredilmesi ile Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” gereğince Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmiştir. Yaygın eğitim faaliyetleri için harcanan kaynaklar incelendiğinde kişi başı eğitim maliyetlerinin devlet tarafından karşılandığı görülmektedir. Turemlerin Milli Eğitim Bakanlığına devir edilme nedenleri arasında, eğitim merkezlerinin işletme giderlerinin yüksek olması ve bazı bölgelerde öğrenci bulunmasında yaşanan sorunlar gösterilmektedir. Bunun bir çok nedeni olabileceği gibi mesleğin süreklilik arz eden bir meslek türü olmayışı, sezonluk çalışmanın yaygın olduğu sıralanmaktadır. Ayrıca, sık yaşanan her türlü krizden ilk önce turizm sektörünün olumsuz etkilenmesi dolayısıyla bunun çalışanlara yansımaları bir başka neden olarak gösterilmektedir. Bütün bunların yanında, yaygın eğitim modeli olan TUREM’lerin hızlı, etkili ve pratik bir eğitim yöntemi olması nedeniyle bu günlerde tekrar gündeme gelmesi ve çeşitli platformlarda yeni bir anlayış ve yaklaşımla işlev kazandırılması görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu konu değişik platformlarda, tartışılarak ortak bir akıl ile tekrar gündeme getirilip mevcut durumun devamı veya yeniden işlevlendirilecek bir yapı çerçevesinde ele alınmalıdır.

Yaygın turizm eğitimi çeşitli üniversitelerin sürekli eğitim merkezleri, özel eğitim firmaları, sivil toplum kuruluşları ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Halk Eğitim Merkezleri tarafından düzenlen kurslar şeklinde de verilmekte, ancak belirli bir müfredat standardı, eğitim çıktılarının ölçülmesinde ve belgelendirmesinde bir standart bulunmamaktadır. Oysa eğitim sonucunda kazanılan yetkinlikler Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) tarafından yetkilendirilmiş ve ISO 17014 belgeli mesleki belegelendirme kuruluşları tarafından 2006 yılından bu yana belgelendirilebilmektedir. Eğitim verilecek alanlar iş piyasasının gereksinim duyduğu iş pozisyonlarında ve meslek seviyelerinde açılmalıdır. Örneğin önbüro bölümü için günümüzde iletişim yeteneği kuvvetli, biraz bilgisayar ve yabancı dil bilgisi olan bireyler kısa süreli eğitimler ile bu işi kolaylıkla yapar hale gelmektedirler. Çünkü teknolojinin getirdiği yenilikler bu bölümde ihtiyaç duyulan birli ve becerileri en aza indirmiş ancak telefon santral operatörlüğü veya rezervasyonların dijital ortamlarda alınması gibi ilave bilgi ve becerileri ilave etmiştir. Kat hizmetleri, mutfak ve servis alanlarında çalışanlar için eğitimin cazip hale getirilmesi ve bu alanda çalışacak bireylerin bu alanları seçmeleri için farklı metotlar ile motive edilmelerine ihtiyaç vardır. Turizm Bakanlığı, turizm konusunda farkındalığı artırmak, iç turizmi canlandırmak ve halkın turizm hareketlerine katılımını

sağlamak amacıyla, her yıl **15-22 Nisan** tarihleri arasında Valiliklerin sorumluluğunda 81 il genelinde “**Turizm Haftası**” kutlanmaktadır. Hafta içerisinde halka ve özellikle gençlere yönelik çeşitli konferans, seminer, sempozyum, panel, haftanın önemini vurgulayan çeşitli yarışmalar, defileler ve çevre gezileri düzenlenmekte, dolayısıyla turizmin sürekli gündemde kalması sağlanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Kültür ve Turizm Bakanlığı, açtığı kurslarla sektörün ihtiyacına cevap verebilecek kalitede, personel yetiştirmelidir. Turizm Eğitim Merkezleri (TUREM) çağın koşullarına uyum sağlayacak şekilde yeniden açılmalı, turizm gelişmelerine ayak uydurabilecek düzenlemelere gidilmeli, pratiğe daha çok ağırlık verilmelidir. ” Yine Bakanlık nezdinde “İşbaşı Eğitim” kurslarına ağırlık verilmeli, etki alanı yaygınlaştırılarak mümkün olduğunca bütün turizm işletmelerine ulaştırılmalıdır. Kanun koyucu ise turizm işletmelerinde çalışan personelin sadece meslek formasyonu almış kişilerden oluşması ile ilgili gereken yasal düzenlemeleri yapmalıdır. (Olalı vd., 1983:216). Turizm sektöründe çalışmanın, belirli bir mesleki eğitim almış olma koşuluna bağlanması, Türk turizminin kalitesini önemli bir miktarda yükselteceği muhakkaktır. Yine kanun koyucu, sektörle turizm eğitim kurumları arasında sıkı bir işbirliğini kurulmasına aracılık etmeli, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının iş alemine açılmasını, profesyonellerden de turizm eğitim kurumlarında usta öğretici olarak yararlanılmasını sağlayacak yöntemler geliştirilmelidir. Diğer yandan AB’ ye giriş sürecinde turizmin meydana getirdiği ekonomik değerler göz önüne alındığında AB’ ye üye devletlerde istihdam politikalarının uygulanması konusunda konseyce alınacak tavsiye kararlarına ilişkin öneriler arasında “yaşam boyu eğitim” ile “ istihdam edilebilirlik” ilkesi çerçevesinde işgücü niteliğinin yükseltilmesi ilkesine önem verildiği görüldüğünden “Turizm Mesleki Eğitim” çalışmaları Türkiye’nin gündemi ve geleceği açısından ayrı bir öneme sahiptir (İnce, 2004). Bu nedenle, eğitim süreci içerisinde çıkan eksiklik ve aksaklıkların giderilmesi eğitim veren kurumlardaki temel sorunların çözümü ile olacaktır. AB Anahtar Yeterlikleri AB Referans Çerçevesinde, sekiz anahtar yetkinlik belirlenmiştir: Bu yeterlilikler: 1. Ana dilde iletişim 2. Yabancı dillerde iletişim 3. Matematiksel yetkinlik ve fen ve teknolojiye temel yetkinlikler 4. Dijital yetkinlik 5. Öğrenmeyi öğrenme 6. Sosyal ve beşeri yetkinlikler 7. Girişim ve girişimcilik anlayışı 8. Kültürel bilinç ve ifade. Burada sıralanan sekiz ana yetkinliklerin kazandırılması öğretim programlarına öğrenme çıktısı olarak yerleştirilmeli ve programlar ilgili meslek standartları temel alınarak hazırlanana eğitim standartları oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Ertürk, Selahattin. (1977). Eğitimde Program Geliştirme. Yelken Tepe Yayınları:Ankara.
- Ağaoğlu, O. K. (1991). *Türkiye’de Turizm Eğitimi ve Etkinliği*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Yayın No:439.
- Akoğlu, T. (1991). *Dünyada ve Bizde Turizmin Dünü ve Bugünü*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Baloğlu, Z. (1990). *Türkiye’de Eğitim Sorunları ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri*. TÜSİAD
- İnce, M. T. (2004). Orta Öğretimde Turizm. <http://www.yayin.meb.gov.tr/yayinlar/say129/ince.htm>. (29.11.2007).
- Maviş, F. , Kozak S. (1992). *Meslek Yüksekokullarında Turizm Programı ve Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu Turizm Otelcilik Ders Programı*. Turizm Eğitimi Konferansı-Workshop. Yorum Basım Yayın, Ankara, ss.169-172.
- Olalı, H., Nazilli S., Kırıcıoğlu N.ve Sümer M. (1983). *Dış Tanıtım ve Turizm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Seyahat ve Turizm Ekonomik Etki 2018 Dünya Raporu ve Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi (WTTC).
- Sönmez, Veysel. (1994): Eğitim Felsefesi, Pegem Yay, Ankara,
- YILDIZ Zafer 2011).Süleyman Demirel Üniversitesi Suleyman Demirel University Vizyoner Dergisi The Journal of Visionary Y.2011, C.3, S.5. s.54-71
Y.2011, C.3, P.5. p.54-71

BELEDİYELERDE ÇOCUKLARA YÖNELİK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Sema TOMRUKÇU
Yalova Üniversitesi

Özet: Çocuklar sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlardan en çok etkilenen risk gruplarıdır. Bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki gelişimlerini henüz tamamlamamış olmaları nedeniyle çocukların yaşamlarında risk ve tehlikelerle karşı karşıya kalma olasılıkları yüksektir. Çocukların yaşadığı sosyal sorunların çözümüne veya ortaya çıkabilecek sorunlarını önlemeye yönelik sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması önem arz etmektedir. Belediyeler, yerel düzeyde sosyal politikalar üretmek ve uygulayarak sınırları içerisinde yaşamını sürdüren çocukların yaşadığı sosyal sorunlara çözümler getirmesi bakımından önemli bir konuma sahiptir. Bu çalışmanın konusu, Türkiye’de belediyelerde çocuklara yönelik uygulanan sosyal politikaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi kapsamında 2010-2016 yılları arasında incelemektir. Bu çalışmada, Türkiye’de belediyelerde çocuklara yönelik uygulanan sosyal politikaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneğinde 2010-2016 yılları arasında incelemek amaçlanmaktadır. Araştırma sürecinde İstanbul Büyükşehir Belediyesinin 2010-2016 yılları arasındaki faaliyet raporları incelenmiştir. Faaliyet raporlarına göre istatistiki veri analizi yapılmıştır. Çalışmada, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin sosyal hizmet alanında çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikaların yeterli düzeyde olmadığı ve mevcut sosyal hizmet uygulamalarıyla çocuklara yeterli hizmet sunmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Sosyal Politikalar, Sosyal Hizmet, Belediye, Büyükşehir Belediyesi.

Social Policies Implemented to Children in Municipalities: The Case of Istanbul Metropolitan Municipality

Abstract: Children are the most affected risk groups by social, economic and political problems. Children are more likely to face risks

and dangers in their lives because they have not yet completed their physical, mental, emotional, social and moral development. It is important to create and implement the social policies to solve the social problems that children experience or to prevent the problems that children may have. Municipalities have an important position in terms of solving the social problems of children who live within their borders by producing and implementing social policies at the local level. The subject of the study is to examine the social policies implemented to children in municipalities in Turkey within the scope of Istanbul Metropolitan Municipality between the years 2010-2016. The aim of this study is to examine the social policies implemented to children in municipalities in Turkey in the case of Istanbul Metropolitan Municipality between the years 2010-2016. During the research process, the annual reports of the Istanbul Metropolitan Municipality between 2010-2016 were examined. Statistical data analysis was made according to the annual reports. As a result of the study, it is seen that the social policies implemented to children by the Istanbul Metropolitan Municipality in the field of social work are not sufficient and the Istanbul Metropolitan Municipality does not provide enough services to children with the existing social work implementations.

Keywords: Child, Social Policies, Social Work, Municipality, Metropolitan Municipality.

GİRİŞ

Çocuklar, savunmasız konumda olmaları nedeniyle istismar, kötü muamele vb. sorunlara karşı korunmaya; eğitim, sağlık, beslenme, barınma vb. sorunlarının çözümüne ihtiyaç duymaktadırlar. Çocuklara yönelik sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması, çocukların yaşadığı sosyal sorunları çözmek veya ortaya çıkabilecek sorunlarını önlemek bakımından önem arz etmektedir.

Belediyeler, yerel düzeyde sosyal politikalar üreterek ve uygulayarak sınırları içerisinde yaşamını sürdüren çocukların yaşadığı sosyal sorunlara çözümler getirmektedir. Çocuklara yönelik gerçekleştirdiği eğitim uygulamaları ile çocukların eğitime tam ve eşit katılımını desteklemektedir. Sağlık alanında gerçekleştirdiği uygulamalar ile çocukların tedavi edilebilir sağlık sorunlarının önüne geçilmesini sağlayarak sağlıklı nesillerin yetişmesini sağlamaktadır. Kültür alanında yürüttüğü hizmetler ile çocukların kültür ihtiyaçlarını karşılayarak kültürel yönden gelişmelerine katkıda bulunmaktadır. Çocuklara yönelik yürüttüğü spor hizmetleri ile çocukların bedensel ve zihinsel gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde desteklenmesini ve spor

kültürü ve alışkanlığı kazanmalarını sağlamaktadır. Sosyal hizmet alanında çocuklara yönelik sunduğu hizmetler ile dezavantajlı konumda olan çocukların iyilik hâllerinin arttırılmasını desteklemektedir. Sosyal yardım alanında çocuklara yönelik gerçekleştirdiği uygulamalar ile çocukların toplumdan soyutlanmamalarına ve eğitim hayatlarına iyi koşullarda devam etmelerine destek olmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de belediyelerin çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikaların, İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneğinde 2010-2016 yılları arasında incelenmesi amaçlanmıştır. Birinci bölümde çocuk ve çocukluk kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde Türkiye’de belediyelerin çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikalar yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise İstanbul Büyükşehir Belediyesinin çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikalar, 2010-2016 yılları arasında incelenip sonuçlandırılmış ve sonuç bağlamında öneriler verilmiştir.

1. ÇOCUK VE ÇOCUKLUK KAVRAMLARI

Biyolojik ve zihinsel yetersizlikler dönemi olarak tanımlanan çocukluk, hayatın ilk adımı olarak görülmekte ve yetişkinliğe erişme süreci bakımından ele alınmaktadır (Aka, 2018: 5). Çocukluk dönemini belirlerken genellikle yaş faktörü kullanılmakta; ancak bir toplumda çocuk sayılan yaş, farklı bir toplumda yetişkin kabul edilebilmektedir. Bu nedenle çocuk kavramının objektif tanımlanmasında zorluklar mevcuttur (Mamur Işıkcı, 2013: 30). Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin 1’inci maddesinde çocuk, “bu sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” (UNICEF, 2004: 5) şeklinde ifade edilmektedir.

13. yüzyılda başlayıp 16. ve 17. yüzyıllarda gelişen çocukluğun keşfi, modern çocukluk kavramının temelini oluşturmuştur. Modern anlamda kavramın ortaya çıkmasında ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve dinsel nedenler önemli rol oynamıştır. Yükselen ulus devletler, sanayileşme, iş bölümü, kentleşme, nüfus hareketlilikleri, kapitalizmin gelişmesi, emek süreçlerindeki değişim gibi gelişmelere ek olarak modern bilim ve teknolojinin gelişmesiyle beraber özellikle çocuk pedagojisinin, sağlığının, psikolojisinin gelişimi ve okullaşma olgusu, çocukların kendilerine has doğalarına ilişkin farkındalık yaratmıştır. Bu farkındalık ile birlikte modern çocukluk kavramını kurmuş, çocukluk ile yetişkinlik arasındaki farklılığın tarihsel ve toplumsal nedenlerini meydana getirmiştir (Demir Gürdal, 2013: 8). Çocuk yüzyılı olarak kendini gösteren 20. yüzyılda bilimsel alandaki ilerlemeler, çocuk hakları konusunda yapılan çalışmalar ve çocukların gelişimsel özelliklerini dikkate alan bakış açısı ile çocuklara ilişkin tüm tanım ve kavramlar değişim geçirmiştir. Günümüzde çocuk ve

çocukluğa ilişkin tanımlar; çocukların gelişimsel özelliklerine ve haklarına önem veren, çocukları kişisel özellikleri ve çevresi ile bir bütün olarak değerlendiren, biyolojik, fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik tanımları da içine alan bir bakış açısıyla yapılmaktadır (Sağlam ve Aral, 2016: 45).

2. TÜRKİYE'DE BELEDİYELERDE ÇOCUKLARA YÖNELİK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

Yerel yönetim birimleri olarak belediyeler, sınırları içerisinde yaşamını sürdüren birey, aile ve grupların sosyal sorunlarının çözümüne yönelik yerel düzeyde sosyal politikalar üretmekte ve uygulamaktadır. Türkiye’de belediyeler, çocukların yaşadığı sosyal sorunların çözümü için eğitim, sağlık, kültür, spor, sosyal hizmet ve sosyal yardım alanlarında sosyal politikalar uygulayarak çocuklara yönelik sosyal politika alanına ilişkin görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedir.

Türkiye’de belediyeler, eğitim alanında gerçekleştirdiği kreş ve gündüz bakım evleri, örgün eğitime destek kursları, bilim merkezleri, bilgi evleri ve çocuk kulüpleri uygulamaları ile çocukların eğitimine destek olmaktadır. Belediyelerin çocuklara yönelik sağlık hizmetleri, poliklinik hizmetleri ve sağlık taramaları olarak gerçekleştirilmektedir. Çocuklara sunulan sağlık hizmetleri kapsamında ayakta teşhis ve tedavi, ağız ve diş sağlığı ve psikolojik destek hizmetleri öne çıkmaktadır.

Belediyeler; çocuklara yönelik kültür ve sanat şenlikleri ve yarışmaları, festivaller, fuarlar, sergiler, film gösterimleri, anma programları düzenlemektedir. Dergi, kitap ve broşürler yayınlamaktadır. Gezici ve sabit kütüphaneler, kitaplıklar ve okuma salonları, gösteri ve dinleti sanatları ile ilgili birimler kurmakta ve temsiller vermektedir (Öztaş ve Zengin, 2008: 165-172). Çocuklara yönelik yürüttüğü kültür hizmetleri ile sınırları içerisinde yaşayan çocukların kültürel yönden gelişmelerine katkıda bulunmaktadır. Çocuklara yönelik spor hizmetleri kapsamında çocukların spor yapabilecekleri alanlar oluşturmakta, çocukların spor faaliyetlerine erişimini sağlamakta ve spor kursları düzenlemektedir. Belediyelerin sunduğu spor hizmetleri ile çocukların hem bedensel ve zihinsel gelişimleri desteklenmekte hem de okul dışında spor faaliyetleriyle ilgilenmeleri sağlanarak çocuk istismarı, madde bağımlılığı, suça sürüklenme vb. ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçilmektedir.

Belediyelerin çocuklara yönelik gerçekleştirdiği sosyal hizmet uygulamaları, sınırları içinde yaşayan dezavantajlı durumda olan çocukların iyilik hallerinin artırılmasında önemlidir. Çocuk bakımevleri, sokakta çalışan çocuklara yönelik merkezler, kadın konukevlerinde çocuklara yönelik hizmetler ve çocuk meclisleri belediyelerin öne çıkan sosyal hizmet uygulamalarıdır. Belediyeler, ihtiyacı olan çocuklara

burs yardımı, giyim ve kırtasiye yardımı ve yetim ve öksüz çocuklara sosyal yardımlar yapmaktadır. Belediyeler, bu yardımları yaparak çocukların toplumdan soyutlanmamalarına ve eğitim hayatlarına iyi koşullarda devam etmelerine destek olmaktadır.

3. İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNİN ÇOCUKLARA YÖNELİK UYGULADIĞI SOSYAL POLİTİKALAR

3.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin 2010-2016 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Uyguladığı Sosyal Politikalar

İstanbul Büyükşehir Belediyesi; eğitim, sağlık, kültür, spor, sosyal hizmet ve sosyal yardım alanlarında çocuklara yönelik sosyal politikalar uygulamaktadır. Aşağıda İstanbul Büyükşehir Belediyesinin çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikalar, 2010-2016 yılları arasında incelenmiştir.

3.1.1. 2010-2016 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Eğitim Hizmetleri

3.1.1.1. Akıllı Eğitim – Online Eğitim Hizmeti

Öğrencilere hem okul derslerine hem de ortaöğretim ve üniversite giriş sınavlarına hazırlanmaları konusunda destek olmak için yönlendirici ve destekleyici eğitim çalışmaları kapsamında internet sayfası üzerinden ücretsiz olarak akıllı eğitim-online eğitim hizmeti sunulmuştur. 2010-2016 yılları arasında akıllı eğitim hizmeti sunulan toplam üye sayısı, 1 milyon 564 bin 105'tir.

Tablo 1. Akıllı Eğitim Hizmeti Sunulan Üye Sayısı (2010-2016)

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Üye Sayısı	180.000	204.096	227.896	247.327	260.045	221.500	223.241	1.564.105

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2010-2016)

3.1.1.2. Spor Liseleri Hazırlık Kursları

2016 yılında yönlendirici ve destekleyici eğitim çalışmaları kapsamında İBB bünyesindeki spor tesislerinde spor lisesi adaylarına yönelik hazırlık kursları düzenlenmiş ve adaylara tercihleri ile ilgili rehberlik hizmeti sunulmuştur.

3.1.1.3. İSMEK Yaz Kursları

2016 yılında İSMEK yaz kursları kapsamında 7-11 ve 12-15 yaş gruplarındaki çocuklara; yabancı dil, bilgisayar, tiyatro, halk oyunları, ritim vb. konulardan oluşan 27 ana dalda ücretsiz yaz eğitimleri verilmiştir. 2016 yılında İSMEK yaz kurslarına 32 bin 350 çocuk ve genç katılım sağlamıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 140).

3.1.1.4. TÜBİTAK Bilim Kampı

2016 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile TÜBİTAK ve TÜSSİDE işbirliğinde, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün belirlediği ve başarılı olan 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerine yönelik çeşitli araştırmalar, deneyler ve eğitsel faaliyetler ile birlikte atölye çalışmalarının gerçekleştirildiği TÜBİTAK Bilim Kampı düzenlenmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 140).

3.1.1.5. Çocuk Kulübü Projesi

2016 yılında, sosyo-ekonomik gücü yetersiz olan ailelerin çocuklarını sanatla buluşturmak amacıyla Çocuk Kulübü Projesi gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında çocuklara; resim, gitar, drama ve yemek atölyelerinde özel eğitimler verilmiştir. Ayrıca, şehir kültürü ve kente uyuma katkı sağlamak için atölye katılımcısı olan çocuklara özel tarih gezisi gerçekleştirilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 137).

3.1.1.6. Engelli Çocuklara Yönelik Eğitim Hizmetleri

İSEM bünyesinde engelli çocuklara yönelik eğitim hizmetleri kapsamında engelli öğrencilere, yaz okulu hizmetleri verilmiştir. Yaz okulu hizmetleri kapsamında, örgün eğitime devam etmelerine rağmen çeşitli nedenlerle yeterli eğitim desteği alamamış olan 8-13 yaş grubundaki engelli çocuklara destek eğitimleri verilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 143). Engelli öğrencilerin sosyal rehabilitasyonlarını destekleyici kültürel çalışmalar yapılmıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2010: 116).

Tablo 2. Yaz Okulu Hizmetleri Sunulan Engelli Çocuk Sayısı (8-13 yaş), 2010-2016

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Sayı	285	222	230	0	221	198	757	1.913

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2014-2016)

Tablo 2 incelendiğinde yaz okulu hizmetleri verilen engelli çocuk sayısının 2010 yılında 285 iken 2016 yılında 757'ye yükselerek artış gösterdiği görülmektedir. 2010-2016 yılları arasında toplam bin 913 engelli çocuğa yaz okulu hizmetleri sunulmuştur.

İlköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine engellilik bilinci kazandırılması ve engellilerin genç nesil tarafından daha iyi anlaşılmasının sağlanması amacıyla Toplumun Bilinçlendirilmesi Projesi (ESHA) gerçekleştirilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2014: 125). 2011-2016 yılları arasında toplam 261 bin 447 kişiye ESHA Projesi kapsamında sunum yapılmıştır.

Tablo 3. ESHA Projesi Kapsamında Sunum Yapılan Çocuk Sayısı (2010-2016)

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Sayı	-	38.718	41.307	45.900	48.655	44.197	42.670	261.447

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2015-2016)

2015 yılında İBB bünyesinde hizmet veren 15 hizmet merkezinde 0-12 yaş arası çocuklara özel eğitim hizmetleri sunmaya başlanmıştır. Özel eğitim hizmetleri kapsamında engelli çocuklara; yoğun bireysel eğitim, kaynaştırmaya hazırlık programı, kaynaştırma destek programı, müzik ve ritim programı, spor ve temel hareket programı, ev eğitimi programı ve aile eğitimi programları uygulanmıştır. 2016 yılı içerisinde 360 engelli çocuğa özel eğitim hizmeti sunulmuştur (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 143).

3.1.2. 2010-2016 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Sağlık Hizmetleri

3.1.2.1. Kadın ve Aile Sağlığını Koruma Hizmetleri

Kadın ve aile sağlığını koruma hizmetleri kapsamında çocuklara, Psikolojik Danışmanlık Merkezlerinde (PDM) psikolojik danışmanlık hizmetleri verilmiştir. Psikoterapi Merkezlerinde (PTM) psikiyatrik hastalık veya psikolojik sorunların çözümü için 4-17 yaş arası çocuk ve ergenlere destek amaçlı terapi hizmetleri sunulmuştur. İstanbul Aile Danışmanlık ve Eğitim Merkezlerinde (İSADEM) ise koruyucu, önleyici, iyileştirici ve geliştirici hizmetler yürütülmüştür (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 227).

3.1.2.2. Ayakta Teşhis ve Tedavi Hizmetleri

Ayakta teşhis ve tedavi hizmetleri kapsamında Darülaceze, Tozkoparan ve Şehzadebaşı Tıp Merkezlerinde uzman hekimler aracılığıyla tedavi edici sağlık hizmetleri sunulmuştur.

3.1.2.3. Engelli Çocuklara Yönelik Rehabilitasyon Hizmetleri

Rehabilitasyon hizmetleri kapsamında engelli çocukların fizyolojik ve psikolojik gelişimlerine katkıda bulunmak amacıyla sporla rehabilitasyon hizmetleri yürütülmüştür (İBB Faaliyet Raporu, 2010: 117). Rehabilitasyon hizmetleri kapsamında yürütülen tıbbi rehabilitasyon hizmetleri kapsamında ise engelli çocuklara, destekleyici bir terapi yöntemi olan hippoterapi (at ile terapi) hizmeti ve su içinde egzersiz yaptırılarak uygulanan bir rehabilitasyon yöntemi olan hidroterapi (su ile terapi) hizmeti sunulmuştur. 2010-2016 yılları arasında toplam 956 bin 518 adet sporla rehabilitasyon seansı, tıbbi rehabilitasyon hizmetleri kapsamında ise 39 bin 536 adet hippoterapi ve hidroterapi seansı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Engellilere Sunulan Rehabilitasyon Hizmetleri (Seans), 2010-2016

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Sporla								
Rehabilitasyon	102.696	217.509	212.270	78.232	143.825	105.871	96.115	956.518
Hippoterapi ve								
Hidroterapi	6.138	8.233	11.055	7.383	2.264	2.296	2.167	39.536

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2014-2016)

3.1.2.4. Engelli Çocuklar ve Ailelerine Yönelik Psikolojik Destek Hizmetleri

Psikolojik destek hizmetleri kapsamında engelli birey ve ailesine, yaşadıkları ruhsal sorunların çözümü konusunda destek sağlamak için bireysel ve grupla danışmanlık hizmetleri sunulmuştur. Çocuklarına doğru ve sağlıklı bir yaklaşım geliştirmeleri ve engellilik konusunda bilgi sahibi olmaları amacıyla engelli çocukların ailelerine yönelik aile eğitimi programları ve seminer çalışmaları düzenlenmiştir. 0-6 yaş arası gelişimsel sorunu olan engelli çocukların ailelerinin eğitimine yönelik çalışmaların gerçekleştirildiği Aile Erken Eğitim Programı yürütülmüştür (İBB

Faaliyet Raporu, 2015: 145). 2011 yılında, konuşma güçlüğü çeken, ağız ve dil kaslarında gelişim bozukluğu olan çocuklara, rehabilitasyon çalışmalarını içeren konuşma ve dil terapisi hizmeti sunulmaya başlanmıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2011: 122). 2011-2016 yılları arasında toplam 4 bin 209 adet konuşma ve dil terapisi seansı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Konuşma ve Dil Terapisi Hizmetleri (Seans), 2011-2016

Yıl	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Seans	445	549	138	99	1.690	1.288	4.209

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2015-2016)

3.1.3. 2010-2016 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Kültür Hizmetleri

Çocuklara yönelik kültür hizmetleri kapsamında Şehir Tiyatrolarında ve kültür merkezlerinde çocuk oyunları sergilenecek tiyatro etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında, yetenek sınavı sonucunda eğitim almaya hak kazanan 9-11 yaş grubundaki çocuklara, İBB Şehir Tiyatroları bünyesinde yer alan Çocuk Eğitim Birimi'nde yıl boyunca ücretsiz olarak sanat eğitimi hizmeti verilmeye başlanmıştır. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kapsamında tiyatro başta olmak üzere çocukların çeşitli sanat dallarıyla tanışmasını sağlayan çocuk oyunlarının ücretsiz olarak sergilendiği ve eğlenceli gösterilerin yer aldığı çocuk şenliği etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. 2016 yılı çocuk şenliği etkinliklerine, toplam 29 gösterim yapılmış olup 9 bin 812 çocuk izleyici katılmıştır.

İBB bünyesinde bulunan toplam 21 adet kütüphanede kitap, nadir eser, dergi, gazete vb. yayınlarla kütüphane hizmetleri verilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 206). 2012 yılında, okuma alışkanlığı kazandırmak ve kütüphaneleri sevdirmek amacıyla İBB bünyesindeki kütüphanelerde okul öncesi yaş grubundaki çocuklara yönelik masal saati etkinliği gerçekleştirilmeye başlanmıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2012: 192). Sosyal sorumluluk projesi kapsamında Türkiye genelindeki ihtiyacı olan okul kütüphanelerine yönelik bir proje olan Her Okula Kitap Kampanyası yürütülmüştür. 2016 yılında ihtiyacı olan okul kütüphanelerine, 17 bin 10 adet kitap gönderilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 208).

3.1.4. 2010-2016 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Spor Hizmetleri

Çocuklara yönelik spor hizmetleri kapsamında İBB bünyesindeki spor tesis ve komplekslerinde yüzme, tenis, basketbol, savunma sporları vb. branşlarda spor

hizmetleri verilmiştir. Sağlıklı ve Zinde Yaşam İçin Spor Yap Projesi kapsamında 08.00-18.00 saatleri arasında ücretsiz olarak spor hizmeti sunulmuştur. 2016 yılında, çocukların sporla yetişen, spor ahlakı ve kültürüne sahip bireyler olmaları amacıyla İBB bünyesinde hizmet veren 11 spor tesisinde jimnastikten buz patenine kadar 13 farklı branşta, 6-12 yaş arası çocuklara yaz döneminde spor hizmetleri verilmiştir. 2016 yılında 2 bin 420 çocuğun katılımıyla yaz döneminde spor hizmetleri yürütülmüştür (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 156). Okul spor salonları hizmeti kapsamında 2011-2016 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından okul bahçe-lerine 180 spor salonu inşa edilip hizmete sunulmuştur. İstanbul'daki amatör spor kulüplerine, okullara ve kurumlara spor araç-gereç ve malzeme desteği sağlamak amacıyla sporcu yetiştirilmesine yönelik destek hizmetleri yürütülmüştür.

3.1.5. 2010-2016 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

3.1.5.1. 15-25 Yaş Arası Çocuk ve Gençlere Yönelik Meslek Edindirme Hizmetleri (İSMEM)

İstanbul'un sokak çocukları sorununu en aza indirmek amacıyla kurulan İstanbul Gençlik Rehabilitasyon ve Meslek Edindirme Merkezinde (İSMEM) 15-25 yaş arası sokakta yaşayan veya sokağa düşme riski olan çocuk ve gençlere, meslek edindirme hizmetleri yürütülmüştür. Bu hizmet kapsamında İSMEM yaşam kampüsünde kalan çocuklara; bakım, temel eğitim, mesleki eğitim ve sosyal rehabilitasyon hizmetleri sunulmuştur. Eş zamanlı olarak çocukların açık lise eğitimi ile temel eğitimlerini tamamlamalarına imkân sağlanmıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2010: 119).

Tablo 6. 15-25 Yaş Arası Meslek Edindirme Hizmetleri (İSMEM) Sunulan Çocuk ve Gençlerin Sayısı (2010-2016)

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Sayı	156	62	57	49	50	62	-	436

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2010-2015)

2010 yılında İSMEM yaşam kampüsünde 156 çocuk ve gence hizmet sunulurken bu sayı 2013 yılında 49'a düşerek azalmıştır. Hizmet sunulan çocuk ve genç sayısı 2014 yılında 50, 2015 yılında ise 62'ye yükselerek tekrar artış göstermeye başlamıştır.

3.1.5.2. İstanbul Gençlik Eğitim ve Rehberlik Merkezi (İGEM) Hizmetleri

Eğitim ve sosyal etkinliklerde fırsat eşitliğinin tanınması, çocukların sokakta geçirdiği zamanın en aza indirilerek topluma uyumunun artırılması amacıyla Sultanbeyli’de ikamet eden sosyo-ekonomik gücü yetersiz olan ailelerin çocuklarına İstanbul Gençlik Eğitim ve Rehberlik Merkezi (İGEM) hizmetleri sunulmuştur (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 139). İGEM bünyesinde verilen destek hizmetleri kapsamında TEOG sınavına hazırlık kursu, derslere takviye amaçlı etüt çalışmaları, ebru sanatı kursu ve spor aktiviteleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7. İstanbul Gençlik Eğitim ve Rehberlik Merkezi (İGEM) Hizmetleri (7-18 yaş), 2010-2016

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İGEM Hizmetleri							
Verilen Çocuk, Genç ve Ailelerinin Sayısı	419	305	131	40	-	-	-
Ebru Sanatı Kursu	-	-	-	-	56	49	-
TEOG Sınavına Hazırlık Kursu	-	-	-	-	-	281	86
Derslere Takviye Amaçlı Etüt Çalışmaları	-	-	-	-	-	-	288
Spor Aktiviteleri	-	-	-	-	-	204	288
Toplam	419	305	131	40	56	534	662

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2010-2016)

İGEM hizmetleri sunulan çocuklar, gençler ve ailelerinin toplam sayısı 2010-2013 yılları arasında azalmıştır. 2010-2014 yılları arasında azalan İGEM hizmetleri sunulan öğrenci sayısı, 2015 ve 2016 yılları arasında artış göstermiştir.

3.1.5.3. Çocuk Meclisi

Çocukların taleplerini, sorunlarını ifade etmeleri ve çözüm yolları bulmalarında aktif rol almaları amacıyla kurulan, 8-15 yaş grubundaki çocuklardan seçilmiş 301 üye ve 21 komisyondan oluşan İBB Çocuk Meclisinde (İBB Faaliyet Raporu, 2012: 134) çocukların eğitim, kültür, sanat ve spor etkinliklerinde bulunmaları sağlanmıştır.

3.1.5.4. İzcilik Hizmetleri

10-15 yaş grubundaki çocukların bedensel, zihinsel, psikolojik, sosyal, kültürel gelişimlerine katkıda bulunmak, çocuklara doğa ve tarih bilinci aşlamak ve çocukların yaratıcı yeteneklerini geliştirmek amacıyla çeşitli teorik ve uygulamalı eğitimlerin verildiği izcilik hizmetleri yürütülmüştür (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 138). 2010-2016 yılları arasında toplam 48 bin 675 çocuk yaz izcilik kampına katılmıştır.

Tablo 8. İzcilik Hizmetleri Sunulan Çocuk Sayısı (10-15 yaş), 2010-2016

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Sayı	7.000	5.173	5.952	5.118	8.008	8.827	8.597	48.675

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2014-2016)

3.1.5.5. İnternet ve Bilgi Erişim Destek Hizmetleri

İnternet ve bilgi erişim destek hizmetleri kapsamında çocuklara, BELNET-İnternet ve Bilgi Erişim Merkezleri uygulaması ile ücretsiz, filtreli, güvenli bilişim ve internet hizmeti sunulmuştur.

3.1.5.6. Kartal Çocuk ve Gençlik Evi

Kartal Çocuk ve Gençlik Evi'nde korunmaya ihtiyacı olan 6-12 ve 13-18 yaş grubundaki çocuklara bakım, eğitim ve psiko-sosyal destek hizmetleri sunulmuştur (İBB Faaliyet Raporu, 2010: 119). 2012 yılında, yatılı bakım hizmetinin sunulduğu çocuk evi hizmetleri sonlandırılmıştır.

3.1.5.7. Sporla Bağlan Hayata Projesi

2016 yılında, Fatih ve Beyoğlu ilçelerini kapsayan Sporla Bağlan Hayata Projesi kapsamında Teknoloji Bağımlılığının Olumsuz Etkileri ve Aile Yaşamı seminerleri düzenlenmiş, ev ziyaretleri yapılmış; ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindeki öğrenciler ve ebeveynleri teknoloji bağımlılığına karşı mücadele konusunda

bilinçlendirilmiştir. Ayrıca, proje kapsamında Fatih ve Beyoğlu ilçelerindeki internet kafeler ve oyun salonları da sıkı denetim altına alınmıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 140). Spor, ritim ve eğitim etkinliklerine katılan 300 çocuğun ve gencin sosyal yaşama kazandırılması sağlanmıştır (İBB Gençlik ve Spor Müdürlüğü, 2016: 9).

3.1.6. 2010-2016 Yılları Arasında Çocuklara Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları

3.1.6.1. Eğitim Yardımı Uygulaması

İstanbul'daki ilkokul, ortaokul, lise ve Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde eğitim ve öğrenim gören şehit çocuğu, yetim, öksüz ve engelli öğrencilere yılda bir kere olmak üzere nakdi eğitim yardımı yapılmıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 152). Eğitim yardımı yapılan öğrenci sayısı, 2011-2016 yılları arasında artış göstermiştir.

Tablo 9. Eğitim Yardımı Yapılan Öğrenci Sayısı (2011-2016)

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Sayı	-	49.160	55.350	60.000	64.000	70.000	78.800	377.310

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2011-2016)

3.1.6.2. Kırtasiye Seti Desteği ve Kırsal Bölge Okullarına Bilgisayar Laboratuvarı Projeleri

2015 yılında, ihtiyaç sahibi kırsal bölge okullarına kırtasiye yardımında bulunulması amacıyla Kırtasiye Seti Desteği Projesi yürütülmeye başlanmıştır. İstanbul'un ilçe merkezlerine uzak ve kırsal bölgelerde yer alan okullarına bilgisayar laboratuvar sınıfları kurulması amacıyla Kırsal Bölge Okullarına Bilgisayar Laboratuvarı Projesi gerçekleştirilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2015: 143).

Tablo 10. Eğitim Kurumlarına Yönelik Destek Hizmetleri (Adet), 2015-2016

Yıl	Ölçü	2015	2016	Toplam
Kırtasiye Seti Desteği	Adet	18.000	20.025	38.025
Bilgisayar Laboratuvarı	Adet	374	678	1.052

Kaynak: İBB Faaliyet Raporları (2015-2016)

Eğitim kurumlarına yönelik destek hizmetleri kapsamında, 2015 yılında İstanbul'un 11 ilçesinde yer alan 45 kırsal bölge okuluna 18 bin adet kırtasiye malzemesi seti dağıtılmıştır (İBB Faaliyet Raporu, 2015: 143). 2016 yılında ise İstanbul'un 22 ilçesindeki 56 kuruma ve İstanbul dışındaki 17 ilimize 32 ihtiyaç sahibi kırsal bölge okuluna 20 bin 25 adet kırtasiye malzemesi seti dağıtılarak kırtasiye desteği sağlanmıştır. 2016 yılına kadar İstanbul'un 18 ilçesinde 51 kırsal bölge okulunda toplam bin 52 adet bilgisayar kurulumu gerçekleştirilmiştir (İBB Faaliyet Raporu, 2016: 140). 2015 yılında 374 adet gerçekleştirilen bilgisayar kurulumu, 2016 yılında 678'e yükselerek artış göstermiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İstanbul Büyükşehir Belediyesinin 2010-2016 yılları arasındaki faaliyet raporları incelendiğinde eğitim, sağlık, kültür, spor, sosyal hizmet ve sosyal yardım alanlarında çocuklara yönelik sosyal politikalar uyguladığı görülmüştür. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin 2010-2016 yılları arasında çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikalar incelendiğinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından eğitim alanında gerçekleştirilen uygulamaların, 2016 yılından itibaren arttırılmış ve bu alanda çocukların eğitimini destekleyici yönde önemli çalışmalar yapılmış olduğu görülmüştür. Sağlık alanında çocuklara yönelik tedavi edici yönde olması bakımından öncelik verilmesi gereken sağlık uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Çocuklara yönelik yürütülen kültür hizmetleri ile çocukların kültürel yönden gelişmeleri desteklenmiştir. Spor hizmetleri ile çocukların spor faaliyetlerine erişimi sağlanmıştır. Sosyal yardım alanında şehit çocuğu, yetim, öksüz ve engelli öğrencilere yönelik gerçekleştirilen eğitim yardımı uygulaması ve eğitim kurumlarına yönelik destek hizmetleri ile öğrencilerin eğitimlerine destek olunmuştur. Türkiye'de belediyelerin çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikaların İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneğinde incelendiği bu çalışmada, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin sosyal hizmet alanında çocuklara yönelik uyguladığı sosyal politikaların yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. 2010-2016 yılları arasındaki faaliyet raporları incelendiğinde ve hizmet sunduğu çocuklara yönelik istatistiki veri analizi yapıldığında mevcut sosyal hizmet uygulamalarıyla çocuklara yeterli hizmet sunmadığı ortaya çıkmıştır. Sosyal hizmet alanında çocuklara yönelik uygulamaların yeterli düzeye gelmesi için şu öneriler verilebilir:

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde hizmet veren İSMEM' de meslek eğitimiyle rehabilitasyon öngörülerek yürütülen hizmetler, yalnızca 15-25 yaş arası sokakta yaşayan veya sokağa düşme riski olan çocuk ve gençlere verilmekte ve bu yaşam kampüsü yalnızca Tuzla ilçesinde yer almaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, -11 ve 12-14 yaş gruplarındaki çocukların da sokakta yaşamasının önüne geçmek için çalışmalar yapmalıdır. Bu yaş gruplarındaki çocukların rehabilite edilmeleri

ve sosyal uyumlarının sağlanması amacıyla sokak çocuklarının rehabilitasyonuna yönelik merkez sayısını arttırmalıdır.

- Sultanbeyli’de yaşamını sürdüren, sokakta çalışan veya çalışma riski altında olan 7-18 yaş grubundaki çocuklara sunulan İGEM hizmetleri ile sağlanan destek, İstanbul genelinde sokakta çalışan ve/veya çalıştırılan çocuklar sorununu çözmek için yetersizdir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bu soruna il genelinde çözümler üretmelidir. Sokakta çalışan çocukların rehabilitasyonunun sağlanması için sokakta çalışan çocuklara yönelik merkez sayısını arttırmalıdır. Böylece, il genelinde bu sorunu yaşayan daha fazla çocuğa destek sağlanabilir.

- Çocukların rehabilite edildikten sonra tekrar sokaklara yönelmelerinin önüne geçmek için çocuğu sokağa iten nedenleri araştırıp bu nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alınmalıdır. Çocuğu sokağa iten sosyo-ekonomik veya aile içi nedenler belirlenerek bu sorunun çözümüne yönelik tedbirler geliştirmelidir.

- Bu merkezlerde, çocukların ailelerine yönelik danışmanlık ve psiko-sosyal destek hizmetleri sunulmalıdır. Ailelerin bilgi düzeylerinin artırılması için eğitim programları ve seminerler düzenlenmelidir. Ailelerin, sokak çocukları sorununun beraberinde getirdiği risklere yönelik farkındalık düzeyleri artırılarak çocuklarına daha doğru ve sağlıklı bir yaklaşım geliştirmeleri sağlanmalıdır.

- Rehabilitasyon süreci tamamlanan çocukların, tekrar sokaklara itilmelerinin önüne geçmek için merkez tarafından izlenmeleri sağlanmalıdır. Sokakta yaşayan ve çalıştırılan çocuklara yönelik politikaların oluşturulması ve uygulanmasıyla çocukların sokaklarda karşılaştığı istismar, madde bağımlılığı, suça yönelme vb. sorunların da önüne geçilmesi sağlanacaktır.

- Fatih ve Beyoğlu ilçelerini kapsayan Sporla Bağlan Hayata Projesi, İstanbul’un diğer ilçelerinde yaşayan çocukların da teknoloji bağımlılığı ile ilgili yaşadıkları sorunların çözümüne destek olmak amacıyla gerçekleştirilmelidir. Çocukların bu proje kapsamında yürütülen hizmetler ve gerçekleştirilen etkinliklere erişimi, İBB bünyesinde hizmet veren danışmanlık merkezleri aracılığıyla sağlanabilir.

- Rehabilite edilmeleri ve sosyal uyumları sağlanarak toplumla bütünleşmeleri amacıyla suç mağduru, suça sürüklenen, istismara uğrayan, bağımlılık tedavisi sonucu sosyal rehabilitasyona gereksinim duyan çocukların da aralarında bulunduğu risk gruplarına yönelik sosyal rehabilitasyon merkezleri açmalıdır.

- Risk altında ve korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik geçici koruma ve bakım hizmetlerinin sunulabileceği çocuk koruma merkezi açmalıdır. Ayrıca bu merkezde; sokakta yaşayan, sokakta çalıştırılan, ihmal ve istismara uğramış çocukların da aralarında bulunduğu risk gruplarına yönelik danışmanlık hizmetleri yürütülmelidir. Bu merkez aracılığıyla korunma, bakım ve yardıma ihtiyacı olan daha fazla çocuğa ulaşılabilir. Bu risk gruplarının merkeze erişimi sağlanarak yardım taleplerine göre tedbirler alınabilir.

KAYNAKÇA

- Aka, V. (2018). Çocuklara Yönelik Yerel Yönetim Uygulamaları: Esenler Belediyesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Demir Gürdal, A. (2013). “Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak”, “İş,Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 2013 15(4): 1-26.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2011). 2010 Faaliyet Raporu, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2012). 2011 Faaliyet Raporu, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2013). 2012 Faaliyet Raporu, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2014). 2013 Faaliyet Raporu, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2015). 2014 Faaliyet Raporu, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2016). 2015 Faaliyet Raporu, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2017). 2016 Faaliyet Raporu, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Gençlik ve Spor Müdürlüğü (2016). @Sporla Bağlan Hayata, İstanbul.
- Mamur Işıkcı, Y. (2013). Sosyal Politika Açısından Türkiye’de Çocuk Hakları Sorunu: Alana İlişkin Bir Araştırma, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Öztaş, C. ve E. Zengin. (2008). “Yerel Yönetimler ve Kültür Hizmetleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2011 0(54): 155-180.
- Sağlam, M. ve N. Aral. (2016). “Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocuk Kavramları”, Çocuk ve Medeniyet Dergisi, 2016 1(2): 43-56.
- UNICEF (2004). “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”, https://www.unicef-turk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf, 15.06.2018.

YAŞLI DOSTU KENT KRİTERLERİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Şerif ESENDEMİR
Yıldız Teknik Üniversitesi

Giriş

Şehir, *Kâmûs-ı Türkî*'de kelime olarak “Yeni ay, hilal, büyük belde, büyük kasaba ve medine-i kebire” anlamında kullanılmaktadır (Sami, 2002: 790). Arapça’da da buna yakın bir anlamda “medine, belde ve mısır” şeklinde ifade edilmektedir. Bu nedenle, şehir kelimesi İslam dünyasında genelde “medine ve medeniyet” kavramlarıyla birlikte kullanılmaktadır (Kula, 2018: 11). Medine ve Roma medeniyet kuran şehirler, Bağdat ve İstanbul medeniyet tarafından kurulan şehirler ve Kurtuba, Granada ve Paris medeniyet tarafından dönüştürülen şehirler olarak kabul edilmektedirler (Davutoğlu, 2015: 11). Burada Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) başkanlığında 2006 yılında 24 ülkeden 33 şehrin katılımıyla oluşturulan “Küresel Yaşlı Dostu Şehirler Rehberi”ni referans alarak (1) dış mekânlar ve binalar, (2) ulaşım, (3) konut, (4) sosyal katılım, (5) toplumsal yaşama dâhil olma ve toplumun yaşlıya saygısı, (6) vatandaşlık görevini yerine getirme ve işgücüne katılım, (7) bilgi edinme ve iletişim ve (8) toplum desteği ve sağlık hizmetleri gibi kriterler medeniyet tarafından kurulan İstanbul’dan örnekle aşağıdaki alt başlıklar şeklinde verilmiştir (WHO, 2007).

1. Dış Mekânlar ve Binalar

Bina/ev, yaşlılar için dış mekânlarıyla birlikte bir oturma/sığınma alanından öte bir şeydir, çünkü o her şeyden önce insana güvenlik, korunma ve özgürlük hissi vermektedir. Bu davranış biçimi Hz. Adem ile Havva’nın cennetten ve insanın annenin karnından dünyaya gelmesine kadar götürülebilmektedir. Cennetten ve annenin karnından dünyaya gelmeyle birlikte insanoğlu hep o cenneti ve anne karnı gibi sıcak ve güvenli yuvayı aramaktadır. O güzellikte çevresiyle birlikte cennet bir yer bulabilir mi bilinmez, ama özellikle insanın kırılgan hale geldiği yaşlılık yıllarında dış mekânlarıyla güzel binaların olması gerektiği noktasında bir toplumsal duyarlılık oluşturulmak durumundadır. Bu nedenle, devlet ve belediyeler tarafından yaşlılar

için farklı ev programları hazırlanmakta ve dış mekân düzenlemeleri yapılmaktadır (Wacker ve Karen, 2008).

Çoğu çalışmada yaşlı dostu kentin 8 kriterinden biri olan Dış Mekânlar ve Binalar için aşağıdaki öneriler yapılmıştır.

“1. Kamuya açık alanlar temiz ve memnuniyet verici olmalıdır.

2. Yeşil alanlar ve dış mekânlardaki oturma elemanları yeterli sayıda, bakımlı ve güvenli olmalıdır.

3. Kaldırımlar iyi durumda olmalı, engeller olmamalı ve tamamen yayalar için ayrılmalıdır.

4. Kaldırımlar kaymaz özellikte olmalı, tekerlekli sandalyeler için gerekli genişlik bırakılmalı ve yola inen dikey bordürleri bulunmalıdır.

5. Yaya geçişleri sayıca yeterli olmalıdır, farklı güçlük ve özür durumları olan insanlar için güvenli, kaymaz işaretlerle işaretlenmiş, görsel ve işitsel açıdan yeterli donanımına sahip olmalıdır ve yeteri kadar geçiş süresi verilmelidir.

6. Sürücüler yaya geçitlerinde ve yaya yolu taşıt yolu kesişmelerinde yayalara yol vermelidirler.

7. Bisiklet yolları, kaldırımlardan ve diğer yaya yollarından ayrılmış durumda olmalıdır.

8. Dış mekânlardaki güvenlik; yeterli sokak aydınlatması, polis devriyeleri ve toplumsal eğitim gibi önlemlerle birlikte desteklenmelidir.

9. Hizmetler bir arada konumlanmış ve erişilebilir düzeyde olmalıdır.

10. Yaşlı insanlar için düzenlenmiş ayrı müşteri hizmetleri düzenlemeleri olmalıdır; farklı sıra sistemleri, yaşlılara özel gişeler gibi.

11. Binalar (kamu ve umumi) dışarıdan ve içeriden iyi işaretlendirilmiş olmalı, yeterli sayıda oturma yeri ve tuvalet, erişilebilir ve güvenli asansörler, rampalar, korkuluklar, merdivenler ve kaymaz koridor kaplamaları bulunmalıdır.

12. Dış ve iç mekândaki tuvaletler sayıca yeterli, temiz, iyi bakımlı ve erişilebilir olmalıdırlar.” (Tutal ve Üstün, 2009; Ersoy, Ergen ve Dede, 2011; Caner, 2013).

İstanbul’da yaşlı, bakıcısı, konu uzmanı ve 4. göz dediğimiz kişiyle yaptığımız görüşmede Dış Mekânlar ve Binalar konusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır.

İstanbul’da yaptığımız araştırma İstanbul’da dış mekânlar ve binalar konusunda 11 kriterde yaşlı, bakıcı, uzman ve 4. gözün %59,1 oranında olumsuz bir kanaate sahip oldukları görülmüştür. Olumlu kanaat belirtme oranları ancak %40,9 düzeyindedir. Bunların içinde %81,8’lik bir oranla bakıcı daha çok olumsuz bir kanaat belirtmiştir, ancak uzman %63,6 oranında olumlu bir kanaat beyan etmiştir. İşin

temel muhatabı olan yaşlının %63,6'lık bir oranla olumsuz düşünmesi önemlidir. En büyük memnuniyetsizliğin %100 oranında bisiklet yollarının olmaması konusunda olması çok dikkat çekicidir. En fazla memnuniyetin %75 oranında binalar için olması, ancak dış mekânlar kapsamına giren kaldırımlar, yeşil alanlar ve yollar noktasında olumsuz görüş bildirme oranının %75 olması çevre düzenlemesi noktasında büyük değişikliklerin yapılmasını haykırmaktadır.

2. Ulaşım

Ulaşım, bir kentin yaşlı dostu olup olmadığını gösteren en önemli kriterlerden birisidir. Bu önem ulaşımın yaşlıların hizmetlere ve yakınlarına erişebilirliği açısından yalnızlıklarını gidermelerinden gelmektedir. En basitinden ulaşımın yaşlılar için ücretsiz olması onların emeklilik günlerinde şehrin her noktasına giderek sosyalleşmelerini artırmaktadır. Bu konuda bazı toplu taşıma araçlarında özellikle iş saatlerinin başlangıcında ve çıkışında yoğun yığılmadan dolayı yaşlılar suçlansa da bu böyledir.

Bir şehrin ulaşım açısından yaşlı dostu olabilmesi için aşağıdaki şartların sağlanması gerekmektedir.

- “1. Toplu taşıma ücretleri sabit, açıkça belirtilmiş ve ödenebilir olmalıdır.
2. Toplu taşıma güvenilir, sık, geceleri, hafta sonu ve tatillerde de işliyor olmalıdır.
3. Tüm kentsel alanlar ve hizmetler toplu taşıma ağı içinde olmalı, belirgin ve tanımlı güzergâhlar izlenmeli, araçların durumu iyi olmalıdır.
4. Araçlar temiz, bakımlı, erişilebilir olmalı, aşırı kalabalık oluşmamalı ve araçlarda öncelikli oturma yerleri bulunmalıdır.
5. Engelli kişiler için özelleşmiş ulaştırma şekilleri mümkün olmalıdır.
6. Sürücüler duraklarda iniş ve binışleri kolaylaştırmalı, herkes oturana veya inene dek araçları hareket ettirmemelidir.
7. Duraklar ve istasyonlar uygun yerlerde konumlanmalı, erişilebilir, güvenli, temiz olmalı, iyi aydınlatılmış, işaretlendirilmiş, korunaklı olmalı ve yeterli sayıda oturak bulunmalıdır.
8. Kullanıcılara güzergâhlar, hareket saatleri ve özel ihtiyaçlarındaki olanaklar ile ilgili olarak tam ve kolay erişilebilir şekilde bilgi verilmelidir.
9. Kamu ulaşımı yetmediği zamanlarda gönüllü ulaştırma hizmetleri hali hazırda bulunmalıdır.

10. Taksi hizmetleri erişilebilir ve ödenebilir olmalı, sürücüler yardımsever ve nazik olmalıdır.

11. Yollar bakımlı, iyi drenaja sahip ve iyi ışıklandırılmış olmalıdır.

12. Trafik akışı iyi düzenlenmiş olmalıdır.

13. Yollarda, sürücülerin görüşünü kapayacak şekilde engeller olmamalıdır.

14. Trafik işaretleri ve kesişimler görünebilir olmalı ve iyi yerleştirilmelidir.

15. Tüm sürücüler için sürücü kursları veya sürücü pratiğini artırıcı kurslar teşvik edilmelidir.

16. Otopark ve sürücü dinlenme alanları güvenli, sayıca yeterli ve uygun biçimde yerleştirilmiş olmalıdır.

17. Özel ihtiyaçları olan kişiler için öncelikli otoparklar ve sürücü dinlenme alanları uygun olmalı ve bunlara saygı gösterilmelidir.” (Ersoy, Ergen ve Dede, 2011).

İstanbul araştırmamızda ulaşım başlıklı yaşlı dost kent kriterlerinden farklı kategorilerde İstanbul’da yaşlı, bakıcısı, konu uzmanı ve 4. gözden şu sonuçlar elde edilmiştir.

Ulaşım açısından İstanbul’un yaşlı dostluğu konusunda genel itibariyle %60’lık oranında bir memnuniyet görülmüştür. Bunda son zamanlarda yapılan Marmaray, Metrobüs ve Avrasya Tünelleri’nin bir katkısının olduğunu söyleyebiliriz. Buna rağmen %40’lık bir memnuniyetsizlik oranı daha yapılacak çok işin olduğunu göstermektedir. Ulaşımda %73 oranındaki bir memnuniyetin en çok uzman tarafından dile getirildiği görülmektedir. Buna karşın 4. Göz tarafından %60’lık bir olumsuz düşünce beyan edilmiştir. Yaşlı ve bakıcısının da %60’lık bir memnuniyeti, ulaşımında İstanbul’un yaşlı dostu olması noktasında sürpriz bir gelişmedir. Bütün bunlara rağmen her ne kadar bilgilendirme ve seyahat varış noktaları konusunda %100 olumlu görüş bildirilmiş olsa da park etme konusunda tam tersi bir durum beyan edilmiştir.

3. Konut

Yaşlı dost kent kriterlerinden konut, dış mekânlar ve binalar konusunda bahsettiğimiz yaşlılar için ev kadar önemlidir. Zira burada konut kriteri daha çok evin içini ilgilendirdiği için ev içi mimari büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır. Yaşlıların bütçesine uygun ev imkânlarının devlet ve belediye tarafından sunulması ve var olan evlerin gönüllü kuruluşlar tarafından tadilatı gerekmektedir.

Konut konusunda bir kentin yaşlı dostu olabilmesi için şu önerilerde bulunulmaktadır.

“1. Hizmetlere ve toplumun geri kalan kısmına yakın, güvenilir alanlarda yeterli ve ödenebilir konut stoğu bulunmalıdır.

2. Evde bakım hizmetlerinin yeterli ve ödenebilir olmalı, destekleyici hizmetler mevcut ve elverişli olmalıdır.

3. Konut iyi ve sağlam inşa edilmiş olmalı, her türlü hava şartlarına ve doğal tehditlere karşı güvenli ve rahat bir ortam sağlamalıdır.

4. İç mekânlar ve bina yüzeyleri hareket için kısıtlayıcı olmamalı, tüm iç mekânlar ve koridorlar hareket kabiliyeti açısından uygun olmalıdır.

5. Konut tadilat imkânları ve tedarigi uygun ve ödenebilir olmalı ve bunları sağlayanlar yaşlıların ihtiyaçlarından haberdar olmalı ve bunları anlamalıdır.

6. Kamu ve özel kiralık konut stoğu temiz, iyi, bakımlı ve güvenilir olmalıdır.

7. Kırılgan, zayıf, engelli yaşlı kişiler için yeterli ve ödenebilir konut olmalı ve bunların hizmetleri yerel imkânlarla sağlanabilmelidir.” (Ersoy, Ergen ve Dede, 2011).

İstanbul’daki araştırmamızda konut konusunda olumlu düşünenlerin oranı %55,5’tir, ancak yaşlı ve bakıcısının memnuniyet dereceleri %33,3 oranında kalarak düşük görülmektedir. Uzman ve 4. göz 77,8% oranında meseleye olumlu yaklaşmaktadır. En fazla memnuniyet %75’le ödenebilirlik, tasarım, yerinde yaşlanma ve toplumsal entegrasyon konusundadır. En çok memnuniyetsizlik de aynı oranda ev seçenekleri ve yaşam çevresi konusunda yaşanmaktadır.

4. Sosyal Katılım

Sosyal katılım, yaşlı dostu kentin en belirgin kriterlerinden birisidir. Yaşlıların kentle ilgili konularda karar alma sürecinde bulunmaları veya akıl olarak kendilerine danışılması gerekmektedir. Zira yaşlıların tecrübesi yeni nesiller için önemlidir. Yaşlıların yalnızlıkla/sosyal izolasyonla ve hata sosyal dışlanmayla karşı karşıya kaldıkları bir dünyada onları yeniden topluma entegre etmek açısından da bu çok önemlidir. Bu nedenle, sosyal katılım açısından kentin yaşlı dostu olması için aşağıdaki şeyler yerine getirilmelidir.

“1. Çeşitli etkinlik ve aktiviteler için buluşma/ bir araya gelme mekânları uygun şekilde konumlanmış olmalı, erişilebilir, iyi ışıklandırılmış ve kamu ulaşım ağının kolayca ulaşabildiği yerlerde olmalıdır.

2. Bazı zamanlarda yaşlı insanların bir araya gelecekleri etkinlikler düzenlenmelidir.

3. Aktiviteler ve etkinlikler yalnız veya refakatçi ile katılıma uygun olmalıdır.

4. Aktiviteler ve çeşitli programlar ödenebilir düzeyde olup, gizli veya ekstra maliyetleri olmamalıdır.

5. Aktiviteler, olaylar hakkında erişilebilirlik imkânları ve ulaşım imkânları hakkında bilgileri de içinde olmak üzere yaşlı insanlara bilgi akışının düzenli olması gereklidir.

6. Yaşlı insanların oluşturduğu farklı kesimlere hitap etmek üzere aktivitelerin çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

7. Yaşlı insanlarda içinde olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin rekreasyon merkezleri, okullar, kütüphaneler, toplum merkezleri gibi yerel toplum mahallerinde bir araya getirilmesi sağlanmalıdır.

8. Sosyal izolasyon tehdidi altında olan kişiler için tutarlı ve düzenli bir sosyal yardım imkânı olmalıdır.” (Ersoy, Ergen ve Dede, 2011).

İstanbul’da yaşlı-dostu kent bağlamında yaptığımız araştırmada şu sonuçlar elde edilmiştir. Yaşlıların sosyal katılımı genel olarak %42,9 oranında düşük görülmüştür. %14,3 oranında bunu en düşük olduğunu yaşlının söylemesi çok önemlidir. Diğer çok başlıkta olumlu görüş bildiren uzman bile %50 oranıyla bu konuda nötr kalmıştır. En olumlu düşünen 4. Göz bile %57,1 oranında kalmıştır. Sosyal katılım için tesis ve ortamların varlığına dair %100’lük olumlu kanaat varken, ödenebilirlik, izolasyona işaret etme ve toplumsal entegrasyonu besleme noktasında bu oranda tam zıt bir durum vardır.

5. Toplumsal Yaşama Dahil Olma ve Toplumun Yaşlıya Saygısı

Yaşlıların toplumsal yaşama dahil olmaları, toplumun onlara bakışına bağlıdır. Dolayısıyla yaşlı dostu kent olmak için fiziki şartların yerine getirilmesi kadar toplumun da yaşlı dostu olması gerekmektedir. Bu nedenle, yazılı ve görsel medya dilinin her şeyden önce yaşlılara yönelik pozitif yönde değişmesi gerekmektedir, çünkü özellikle insanları eğlendirmek için çizilen karikatürlerde bile yaşlılar yaşçılığa (age-ism) maruz kalarak çok çirkin resmedilmektedir.

Yaşlıların toplumsal yaşama dahil olmaları ve toplumun yaşlıya saygı duyması için aşağıdaki şeyler yerine getirilmelidir.

“1. Kamu, gönüllü kuruluşlar ve ticari kuruluşlar sürekli olarak yaşlı insanlara hizmet kalitesini artırmak ve daha iyi hizmet götürebilmek için düzenli biçimde çalışmalıdırlar.

2. Hizmetler ve ürünler değişen ihtiyaçlara göre farklılaşmalıdırlar ve bu tercihler, kamu ve ticari hizmetler tarafından karşılanmalıdırlar.

3. Hizmet personeli nazik, saygılı ve yardımsever olmalıdır.
 4. Yaşlı insanlar medyada sıkça yer almalı, olumlu olarak betimlenmeli ve yaşlılar hakkında basmakalıp klişelerden vazgeçilmelidir.
 5. Toplumsal aktiviteler, olaylar belirli yaşların ihtiyaç ve tercihlerine cevap verecek şekilde tüm nesillerin ilgisini çekmelidir.
 6. Toplumsal aktiviteler içinde yaşlıların aileler içinde bunlara katılması sağlanmalıdır.
 7. Çeşitli eğitim kurumları yaşlanma ve yaşlı insanlarla ilgili bilgilendirme hususunda fırsatlar sunmalı, bu okul aktivitelerinde yaşlılar da yer almalıdır.
 8. Yaşlı insanlar şu anki konumlarının yanı sıra geçmişleriyle de toplumda fark edilmelidirler.
 9. Hali vakti yerinde olmayan yaşlı insanlar, kamusal, gönüllü ve özel hizmetlere kolayca erişebilmelidirler.” (Ersoy, Ergen ve Dede, 2011).
- İstanbul araştırmamızda İstanbul’da toplumsal yaşama dahil olma ve toplumun yaşlıya saygısı konusunda genel itibariyle olumlu bir kanaat mevcuttur. Böyle bir durumun olduğuna en çok %66,7 oranında uzman inanmaktadır, ama yaşlı, bakıcısı ve 4. göz bu konuda nötr kalmıştır. Buna rağmen, halkın yaşlılık algısında %100 oranında olumsuz bir bakış göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra halk eğitimi, toplumsal içerme, kuşaklararası ve aile içi etkileşim konusunda denekler tarafından %75 oranında olumlu bir görüş beyan edilmiştir.

6. Vatandaşlık Görevini Yerine Getirme ve İşgücüne Katılım

Yaşlıların vatandaşlık görevlerini yerine getirmeleri toplumun her alanında aktif olmalarına bağlıdır. Bu da aktif yaşlanmanın ve aktif vatandaşlığın bir gereğidir. Vatandaşlık kelimesinin bile İngilizce’deki “vatandaş” anlamına gelen “citizen”den türemesi ve “city”nin şehir olması kent ile vatandaşlığın ne denli birbirleriyle ilintili olduğunu göstermektedir. Ancak burada önemli olan nokta kentte yaşlıların haklarını kullanıp şehrin her alanında aktif bir rol almalarıdır. Özellikle emeklilikle birlikte işgücü piyasasının dışında kalan yaşlıların gümüş ekonomi çerçevesinde ömürlerinin son günlerinde de ekonomik açıdan hiç kimseye bağımlı kalmadan yaşamlarını bağımsız bir şekilde idame ettirmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, yaşlıların vatandaşlık görevlerini yerine getirme ve işgücüne katılım noktasında aşağıdaki öneriler dikkate alınmalıdır.

“1. Gönüllü yaşlılar için kişisel maliyetleri karşılamak amacıyla eğitim, tanımlama, rehberlik ve tazminlerle beraber esnek iş seçenekleri bulunmalıdır.

2. Yaşlı işgücünün nitelikleri desteklenerek teşvik edilmelidir.

3. Yaşlı insanlar için esnek ve ortalama gelirli iş olanaklarının desteklenmesi gerekmektedir.

4. İşe almada, elde tutmada, teşvikte veya iş eğitiminde yalnızca yaşa göre ayırımın yasaklanması gerekmektedir.

5. İş yerleri, özürli insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlanmalıdır.

6. Yaşlı insanlar için kendi başlarına yapabilecekleri işler teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.

7. Yaşlı işgücü için emeklilik sonrası eğitim programları uygulanmalıdır.

8. Kamu, özel girişim ve gönüllü sektörlerdeki karar verme organları yaşlı insanların katılımını desteklemeli ve kolaylaştırmalıdır.” (Ersoy, Ergen ve Dede, 2011).

İstanbul’da yaptığımız araştırmada yaşlıların vatandaşlık görevlerini yerine getirmeleri ve istihdamları konusunda olumlu görüş bildirenlerin oranının %46,9 olmuştur. %50’nin üzerinde tek olumlu görüş %87,5 oranında uzman tarafından dile getirilmiştir. Yaşlı bu konuda %50 oranıyla nötr kalsa da, bakıcı ve 4. göz %25 oranında olumsuz fikirler beyan etmişlerdir. Gönüllülük seçenekleri konusunda %100’lük tam not verilirken, istihdam seçenekleri konusunda aynı oranda bir olumsuz durum beyan edilmiştir.

7. Bilgi Edinme ve İletişim

Kentte bilgi edinme ve iletişim araçlarının yaşlı dostu olması fevkalade önemlidir, çünkü yaştan ilerlemesiyle birlikte biyolojik olarak insanın görmesinde ve duymasında azalma olmaktadır. Bu da yaşlıların bilgi edinmelerinde ve iletişim kurmalarında büyük sıkıntılara yol açmaktadır. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak için bilgi edinme ve iletişimin olduğu her alanda yaşlı dostu düzenlemeler/düzeltilmeler yapılmak durumundadır. Bu nedenle, bu konuda aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur.

“1. Tüm yaştaki toplum üyelerine temel ve etkili bir iletişim sistemi ulaşmalıdır.

2. Bilginin düzenli ve yaygın dağılımı sağlanmalıdır, koordine edilmiş, merkezleştirilmiş bir erişim sağlanmalıdır.

3. Yaşlı insanların ilgisini çekebilecek düzenli bilgiler ve yayınlar sunulmalıdır.

4. Sosyal izolasyon riskin içinde olan kişiler için güvenilir bireyler tarafından bire bir bilgi akışı sağlanmalıdır.

5. Kamusal ve ticari hizmetler istem üzerine çok yakın bire bir hizmetler sunabilmelidirler.

6. Televizyon ve görüntülü medyada kullanılan yazılar dahil olmak üzere tüm basılı bilgi büyük harflerle okunaklı, temel fikirler kalın olarak yazılmalıdır.

7. Yazılı ve diğer basın, basit, kısa, amaca doğrudan ulaşan cümleler kurmalıdır.

8. Telefon cevaplama hizmetleri bilgileri yavaşça vermeli, her defasında karşıdakinin anlayıp anlamadığını kontrol eden mekanizmalar oluşturulmalıdır.

9.Cep telefonları, radyo, televizyon, bankamatik ve diğer cihazlar büyük tuşlu ve harf ve rakamlar büyük olmalıdır.

10.Devlet daireleri, toplum merkezleri, kütüphaneler gibi kamu alanlarında bilgisayara veya internete erişim bedava veya çok az bir fiyatla olmalıdır (Ersoy, Ergen ve Dede, 2011).

Yaptığımız araştırmada İstanbul'da bilgi edinme ve iletişim konusunda genel itibariyle %58,3 oranında olumlu bir izlenim vardır, ama yaşlı ve 4. göz %33,3 oranında kalarak memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Uzman %100 oranında duruma olumlu yaklaşırken, bakıcı %66,7 oranında kalmıştır. En olumlu kanaatin %100 oranında bilgi sunumu noktasında verilmiştir, olumsuz kanaatin olduğu alanlar ise %75 oranında sade dil, bilgisayar ve internet konusundadır.

8. Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri

Kentte yaşlılara yönelik sağlık hizmetleri ve toplum desteği çok önemlidir, çünkü yaşın ilerlemesiyle birlikte kronik hastalıklar artmakta, yaşlı bazen engelli durumuna düşüp yatağa bağımlı hale gelebilmektedir. Devletin ve belediyenin bu açıdan yaşlılara kurumlarda ve hatta evde hizmet sundukları bilinmektedir, fakat yerinde yaşayan/yaşlanan insanların toplumun da desteğine ihtiyaçları vardır. Toplumun farklı kesimlerinin, özellikle STK'ların, yaşlılara yönelik hizmetleri devletin ve belediyelerin yükünü hafifletmesi açısından da fevkalade önemlidir. Bu nedenle, kentte yaşlılara yönelik sağlık hizmetleri ve toplum hizmeti konusunda aşağıdaki öneriler dikkate alınmalıdır.

“1. Sağlık için yeterli derecede sağlık ve toplumsal destek hizmetleri bulunmalıdır.

2. Evde bakım hizmetleri sağlık olduğu kadar kişisel bakım ve ev işlerini de kapsamalıdır.

3. Sağlık ve sosyal hizmetler uygun bir şekilde yerleştirilmeli ve tüm ulaşım biçimleri tarafından erişilebilir olmalıdır.

4. Evde bakım hizmetleri ve yaşlı insanların yoğunlukta olduğu konut bölgeleri hizmetlere ve toplumun diğer kesimlerine yakın konumlandırılmalıdır.

5. Sağlık ve sosyal hizmetler güvenilir bir şekilde kurulmalı ve tüm kesimler tarafından erişilebilir olmalıdır.

6. Yaşlı insanlar için sağlık ve sosyal hizmetler hakkında güvenilir ve erişilebilir bilgi sağlanmalıdır.

7. Hizmetlerin sunumu koordine edilmeli ve yönetsel olarak basit olmalıdır.

8. Tüm personel saygılı, yardımsever ve yaşlı insanlara hizmet edecek şekilde eğitilmiş olmalıdır.

9. Sağlık ve toplumsal destek hizmetlerine sekte vuracak ekonomik engeller en aza indirgenmelidir.

10. Tüm yaşlardan gönüllü hizmetler teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.

11. Yeterli sayıda ve erişilebilir defin alanları bulunmalıdır.

12. Yaşlı insanların kırılganlığı ve kapasiteleri de dikkate alınarak toplumsal acil durum planlamaları tekrar ele alınmalıdır.” (Ersoy, Ergen ve Dede, 2011).

İstanbul’da yaptığımız araştırmada yaşlılara yönelik sağlık hizmetleri ve toplum desteği konusunda %62,5 oranında olumlu bir durum görülmüştür. En olumlu düşünen kişi %100 oranında bizzat yaşlının kendisidir, fakat bakıcısı %75 oranında tersi bir fikir beyan etmiştir. Bu da yaşlılığın aynı zamanda bir bakıcı sorunu olduğunu da ortaya koymaktadır. En olumlu düşünce %100 oranında yaşlıların hizmet erişimi konusundadır. En olumsuz görüş ise %75 oranında gönüllü desteği konusunda görülmüştür. Bu da gönüllük konusunda toplumumuzun henüz yeterince örgütlenemediğini göstermektedir. Oysa toplumun gönüllük konusunda köklü bir tarihi ve kültürü vardır.

Sonuç Yerine

Son çeyrek asırdır yaşlı-dostu şehirlerin kurulmasına yönelik akademik çalışmalar büyük bir ivme kazanmıştır. Bu çalışmamız da bu konuda bir duyarlılık

oluşturmak için yapılmıştır, çünkü hızlı kentleşmeyle birlikte kentlerde yaşayan yaşlı nüfus oranı gittikçe artmaktadır. 2030 yılına ilişkin yaşlı nüfus tahminlerine göre, her beş insandan üçünün şehirlerde yaşayacağını dikkate alırsak, kentlerin kırdan daha fazla yaşlıların sorunlarıyla karşı karşıya kalacakları ortadadır. Dolayısıyla, fiziksel ve sosyal çevrenin kentlerde artan yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi ihtiyacı şimdiden hasıl olmuştur. Bu nedenle, bu çalışma, İstanbul örneğinde yaşlıların ihtiyaçlarına göre yeniden bir çevre düzenlemesi modelinin ortaya konulması için mevcut durumun sosyo-gerontolojik tespiti şeklindedir.

İstanbul, Türkiye'nin en büyük kenti olması hasebiyle artan yaşlı nüfus oranıyla büyük bir riskle karşı karşıyadır. Bu riski azaltmak için, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) başkanlığında 2006 yılında 24 ülkeden 33 şehrin katılımıyla oluşturulan “Küresel Yaşlı Dostu Şehirler Rehberi”ni referans alarak İstanbul'un mevcut durumu gözden geçirilmiştir. Bu nedenle, bu çalışmamızda Yaşlı-Dostu Şehir Olmak için DSÖ tarafından belirlenen sekiz ölçüt olan (1) dış mekânlar ve binalar, (2) ulaşım, (3) konut, (4) sosyal katılım, (5) toplumsal yaşama dâhil olma ve toplumun yaşlıya saygısı, (6) vatandaşlık görevini yerine getirme ve işgücüne katılım, (7) bilgi edinme ve iletişim ve (8) toplum desteği ve sağlık hizmetleri gibi konularda temel kriterler belirlenip derinlemesine mülakatlarla bir ön inceleme yapılmıştır. Yapılan bu incelemede İstanbul örneğinde yaşlı dostu kent kriterlerini 8 ana başlık altında ve 66 kategoride genel olarak ele aldığımızda %52,3 oranında bir memnuniyet görülmüştür, fakat yaşlıların, bakıcılarının ve 4. gözlerin memnuniyet oranları %50'nin altında kalmıştır. Buna rağmen, uzmanların %71,2 oranında olumlu bir görüş beyan etmeleri bilimsel açıdan bugüne kadar önemli adımların atıldığını göstermektedir.

Kaynakça

- Caner, Özgür vd. (2013). Yaşlı Dostu Şehirler: *Kavramsal Çerçeve ve Örneklerle Değerlendirmeler*. Ankara: Güneş Tıp Kitapevi.
- Davutoğlu, Ahmet (2015). “Geleceğin Şehri Medeniyet Kuran Şehirlerden Doğacaktır.” *Şehir ve Düşünce*, 6: 6-15.
- Ersoy, Mehmet, Ergen, Yaşar Bahri ve Dede, Okan Murat (2011). *Yaşlı Dostu Kent: Amasya*. Amasya: T.C. Amasya Üniversitesi.
- Kula, Fikri (2018). *Mekâna Sinen Ruh: Sezai Karakoç’un Şiir ve Hikâyelerinde Şehir ve Medeniyet*. Ankara: Hece Yayınları.
- Robbyn R. Wacker & Karen A. Roberto (ed.) (2008). *Community Resources for Older Adults: Programs and Services in an Era of Change*, 3rd Edition, London: Sage.
- Sami, Şemsettin (2002). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tutal, Osman ve Üstün, Berna (2009). “Yaşlılık ve Yaş Dostu Kentler: Eskişehir.” *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1: 1-23.
- WHO (2007). *Global Age-friendly Cities: A Guide*. Geneva: WHO Press.

GELENEKSEL AİLEDEN “DİJİTALLEŞEN” AİLEYE DOĞRU: YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİYLE DEĞİŞEN AİLE YAPISI

Arş. Gör. Tahsin Eren SAYAR
Yalova Üniversitesi

Özet: Toplumsal anlamda yaşanan her değişim, kitlelerin yeni düzene alışmasında birtakım sorunlar doğurmaktadır. Bu bağlamda insanlığın var olduğu ilk günden itibaren süregelen değişim hareketleri enformasyon devrimi ile birlikte zirveye ulaşmıştır. İletişim araçlarının tüm çevremizi kuşattığı günümüz toplumlarında ise değişim unsuru çok daha kısa bir zamana daralmıştır. Kültür Endüstrisi bağlamında Frankfurt Okulu temsilcileri tarafından ele alınan “aile” olgusu da bu değişimden payına düşeni almıştır. Özellikle kapitalizm ile birlikte aile yaşantılarının büyük bir değişime uğradığını savunan Adorno ve Horkheimer’in 1900’lü yılların ortalarında ortaya attıkları bu iddia, günümüzde yeni medya teknolojileriyle daha da görünür hale gelmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; yeni medya teknolojileriyle birlikte aile yaşantılarında meydana gelen değişimleri ortaya koyarak bu “sorunu” düzlem çerçevesinde tartışmaktır. Çalışma kapsamında yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda yeni medya teknolojileri ve özellikle sosyal medya mecraları ile birlikte geleneksel aile yaşantısında birçok değişimin ortaya çıktığı ve bu değişimlerin geleneksel aile yapısını tehdit eder hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Sosyal Medya, Değişim, Frankfurt Okulu.

From A Traditional Family To “Digitalized” Family: Changing Family Structure With New Media Technologies

Abstract: Every change in the social sense causes some problems in getting the masses to get used to the new order. In this context, the movements of change that have been going on since the first day of mankind have reached the summit with the information revolution. In today's societies where the means of communication surround our entire

environment, the element of change has narrowed to a much shorter time. The “family” a phenomenon, which was dealt with by the representatives of the Frankfurt School in the context of the Culture Industry, also took its share from this change. Adorno and Horkheimer, who advocated a great change in their family life, especially with capitalism, have made this claim in the mid-1900s even more visible with new media technologies. In this context, the aim of the study; to discuss these problems within the framework of the plane by introducing new media technologies and changes in family life. As a result of the examinations and evaluations carried out within the scope of the study, it has been concluded that many changes in traditional family life have emerged with new media technologies and especially social media channels and these changes have become a threat to traditional family structure.

Keywords: Family, Social Media, Changing, Frankfurt School.

1. GİRİŞ

Kitle iletişim araçları her çağda, toplumsal gelişmelerde birincil rol oynayan olguların başında gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının toplumsal rol belirlemede bu denli önemli olmasında bireylerin serbest zaman aktivitelerini ve düşüncelerini şekillendirmesindeki önemi büyüktür. 16. Yüzyıl’dan itibaren başlayan ve Sanayi Devrimi sonrasında önemini arttıran bu araçlar, günümüzde internet ve sosyal medya mecralarıyla zirveye ulaşmıştır. Medyanın bu denli etkili olduğu ve internetin bireylere sunduğu olumlu/olumsuz özellikler, beraberinde birtakım tartışmaları getirir olmuştur. Bu tartışmaların en önemlilerinden biri de internet ve sosyal medya mecralarının bireylerin toplumsal yaşamlarında yarattığı etkilerdir.

1960’lı yıllarda askeri amaçlı geliştirilen sonrasında ise hayatın hemen hemen her noktasına nüfuz eden internet, sağlıktan eğitime, toplumsal yaşamdan bilişim teknolojilerine kadar birçok farklı yelpazede yer alan alanlara etkide bulunmuştur. Bununla birlikte internet teknolojilerinin gelişimi siyasal iktidarların güçlerini meşrulaştırmalarına ve toplumlar üzerindeki etkinliklerini arttırmalarına da vesile olmuştur. Frankfurt Okulu temsilcilerinin kültür endüstrisi kavramı adı altında eleştirdikleri kitle iletişim araçları da internetin yukarıda belirttiği birçok etkiyi kendi dönemlerinde halklar üzerinde hissettirmiştir.

Önceleri sinema ve radyonun birer propaganda aracı olarak kullanımı sonrasında ise televizyonun hayatımıza girmesiyle birlikte bu mecralar hem insanların boş zamanlarını ele geçiren birer metaya hem de onları yönlendiren ve yeni yapılar oluşturan platformlara dönüşmüştür. Bu bağlamda düşünüldüğünde özellikle Frankfurt

Okulu temsilcileri Adorno ve Horkheimer’in ele aldığı kapitalist toplumlarda aile yaşantısının işlevini kaybettiği ve onun yerini kültür endüstrisinin aldığı tezi, günümüzde internet ve sosyal medya mecraları üzerinde de kendisini göstermektedir. Bu bağlamdan hareketle çalışmanın amacı; yeni medya teknolojileriyle birlikte aile yaşantılarında yaşanan değişimleri tartışmak ve bu durumu bir sorun çerçevesi içerisinde ele almak olarak belirlenmiştir. Belirtilen bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikli olarak kültür endüstrisi kavramı Frankfurt Okulu temsilcilerinin bu konuya yaklaşımı ve kültür endüstrisinin aile kavramı üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yeni medya teknolojileriyle birlikte yaşanan değişimler, ailelerin bu teknolojileri ne şekilde ele aldığı ve değerlendirdiği ve yeni medya teknolojilerinin aile yaşantılarında ne tür değişimler yarattığı incelenecektir. Çalışmanın son bölümünde ise yukarıda belirlenen iki başlık doğrultusunda sorunun tespiti ve çözümüne yönelik çözüm arayışları ve belirlemeler yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

2.KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ BAĞLAMINDA DEĞİŞEN AİLE

Toplumsal yapıya her dönemde büyük etkiler yapan kitle iletişim araçları, bulunduğu çağın etkileri de göz önüne alındığında her zaman değişimin habercisi olmuştur. Sanayi Devrimi sonrası dönemde kapitalizmin artmasıyla etkisini daha da fazla göstermeye başlayan kitle iletişim araçları, aynı zamanda yeni toplumsal yapının inşa edilmesi sürecine büyük etkilerde bulunmuştur. Kapitalizm olgusu ve inşa edilen yeni kültür sürecine tepkiyle ortaya çıkan Frankfurt Okulu ve temsilcileri kitle iletişim araçları ile yaygınlaştırılan yeni baskıcı yaşantı ve popüler kültür kavramlarına tepki göstermiştir.

1923 yılında kurulan Frankfurt Okulu, temelde disiplinler arası araştırmalar yapmak amacıyla kurulmuştur. Sonralarda kapitalist modernizme eleştiriler geliştiren Frankfurt Okulu, özellikle kapitalist yapının insanları köleleştiren bir yapıya kavuşturduğunu ifade etmiştir (Yaylagül, 2016:98). Temel olarak 4 döneme ayrılan Frankfurt Okulu, sırasıyla ilk olarak Hitler’in iktidara gelmesi sonrası 10 yıllık dönem, 1933-1950 yılları arasındaki dönem, 1950 sonrası Horkheimer’in başa geçmesiyle felsefi çalışmaların arttığı dönem ve 1970’li yıllarda Habermas’ın öne çıkmasıyla birlikte Marksizm’den uzaklaşılan dönem olarak anılmaktadır (Yaylagül, 2016:101).

Frankfurt Okulu’nun özellikle kitle iletişim araçlarına yönelik çalışmalarının yapıldığı dönemlerde, kapitalizm ile bağlantılı olarak iktidarlara meşrulaştırmaya yönelik çalışmaların önem kazandığı görülür. Bu dönemde kitle iletişim araçları

vasıtasıyla toplumlara dayatılan popüler kültür unsurları, hem insanları belirli bir etki altına almayı hem de iktidarların istediği doğrultuda bir tüketim unsurunun meydana çıkmasına olanak sağlamasıyla eleştirilir. Nitekim iktidarlar, oluşturulan bu popüler kültür unsurlarını etki altında tutarak, toplumun siyasal iletişim kavramlarından uzak, eleştiriye kapalı ve düzenin istediği doğrultuda hareket eden yığınlar olmasını istemektedir. Bu bağlamda yapılan her gelişmeyi eleştiren Frankfurt Okulu temsilcileri, bu araçların toplumları aptallaştırdığını ve öz değerlerinden uzaklaştırdığını ifade etmektedir.

Kapitalist toplumların inşa edilmesi süreci sadece kitle iletişim araçlarıyla sınırlı kalmamıştır. Frankfurt Okulu temsilcileri bu yeni yapının kültürden sanata, bilimden felsefeye kadar hemen hemen her alana etkileri olduğunu savunmaktadır. Nitekim okul temsilcilerine göre özellikle sanat alanı da kapitalistleşmeyle birlikte biriciklik yapısını kaybederek, yapay eserlerin oluşmasına doğrudan etkiler yapmaya başlamıştır. Böylesi bir ortamda hemen hemen her gün yaşanan yapaylaşmalar aile yaşantılarının büyük darbeler almasına sebebiyet vermiştir. Oskay’a göre kültürün endüstrileşmesi ile birlikte popüler kültür/kitle kültürü insan bilincinin parçalanmasını, tek tipleşmesini ve tüketim kültürünün egemen olmasını sağlamıştır (Oskay, 2016:98-99). Adorno’ya göre kültür endüstrisi içerisinde herkes için uygun bir şeyler öngörülmüştür ve hiç kimse bu işlemlerden kaçma şansına sahip değildir. Herkes kendiliğinden, önceden bazı göstergeler baz alınarak belirlenmiş düzeyine uygun davranmalı ve farklı tüketici tipleri için üretilmiş olan kitlesel üretim kategorilerinden kendine denk düşeni almalıdır (Poyraz ve Özalp, 2016:376). Bu bağlamda ele alındığında kültür endüstrisinin toplumlar üzerinde yarattığı etkinin ailelere yönelik izdüşümlerini yakalamak çok zor olmayacaktır. Gün boyu çalışan ve hayatının her noktasında popüler kültür unsurlarının etkisi altında kalan aileler, kendilerine verilen her türlü empoze bilgiyi süzgeçten geçirmeden almak zorunda kalmaktadır. Horkheimer bu durumu insan ve eşya iktidarı üzerinden şu şekilde açıklamaktadır: “İnsanın eşya üzerinde iktidar kurma isteği ne kadar yoğun olursa, eşyanın onun üzerindeki tahakkümü de o kadar ağır olur ve insan da gerçek bireysel özelliklerinden o kadar uzaklaşır, zihni giderek bir biçimsel akıl otomatına dönüşür (Horkheimer, 2016: 154).

Frankfurt Okulu temsilcilerinden Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrisi ürünlerinin aile yapıları üzerindeki etkilerine özel bir yer ayırmıştır. Horkheimer ve Adorno, çağdaş toplumlarla varılmış bulunan teknolojik düzeyin, bilinç endüstrisinin eliyle, fakat bilinç endüstrisinin de üzerinde etkin olabilen asıl diğer güçlü endüstrilerin ardındaki toplumsal egemenlik nedeniyle, insanın özgülleştirilmesine, bilinçlenmesine olumlu katkıda bulunamadıklarını ileri sürmektedir (Oskay, 2014:310).

Böylesi bir ortamda ailelerin yeniden inşa sürecinin en önemli halkası olduğunu dile getiren Adorno ve Horkheimer, aileler üzerinde yaratılan bu yeni etki unsuru sayesinde geleneksel aile yapılarının gücünü kaybettiğini ifade etmektedir. Adorno ve Horkheimer kapitalist toplumlarda ailenin giderek işlevini kaybettiğini ve onun yerini kültür endüstrisinin aldığını belirtirler. Geleneksel olarak bireyi bilinçlendirme işlevini yerine getiren aile bu işlevi kültür endüstrisine bırakmaktadır. (Yaylagül, 2016:104). Kültür endüstrisinin bu denli etkin olduğu bir dünyada ailelerin tüm yaşantısını etkileyen önemli karar alma dalgalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Toplumun en küçük yapı taşı olan aileler, bu sayede satın almadan ideolojiye, kimlikten sosyal yaşantıya kadar hemen hemen her türlü düşünce ve tarzlarını kültür endüstriyle sunulan yapay şeyler üzerinden inşa etmektedir. Özellikle tüketim olgusunun geliştirilmesi, kapitalist sisteme doğrudan hizmet etmeye başlamıştır. Tüketime özendirme süreçleri beraberinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasını destekleyerek tüketim toplumu olgusunu yaratmıştır (Özel ve Mumyakmaz, 2018:66). Yaratılan bu tüketim toplumu olgusu çerçevesinde kapital sistemin sunduğu her türlü hizmet insanların evlerine kadar girmiş ve yaşantılarını, aile yapılarını doğrudan etkilemeye başlamıştır. Önceleri radyo ve televizyonla başlayan bu süreç, günümüzde gelişen internet teknolojileri sayesinde sosyal medya platformlarına kadar sıçramıştır. Böylesi bir ortamda yeni medya teknolojilerinin aile yaşantılarına ne tür etkiler yarattığı konusuna değinmekte fayda vardır.

3. YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

1960’lı yıllarda askeri kullanım amaçlı geliştirilen internet çok kısa bir sürede birçok alana nüfuz eden önemli bir platform haline gelmiştir. İnternet kullanıcılarının sayısı 1995’te 40 milyonun altındayken, 2008’de yaklaşık 1.4 milyarı bulmuştur. 2008’e gelindiğinde yayılma hızı gelişmiş ülkelerin çoğunda %60’ı aşmıştır ve gelişmekte olan ülkelerde de hızla artar hale gelmiştir (Castells, 2016: 99). İnternetin bu denli hızlı bir şekilde artmasında Web 1.0 ve Web 2.0’in etkisi büyüktür. Web 1.0 ile başlayan tek taraflı internet kullanım ve bilgilendirme veri tabanı, Web 2.0 ile birlikte interaktif bir sürece ulaşmıştır. 90’lı yıllarda Web 1.0 ile kullanıcılar yalnızca verilen bilgileri okuyabilir ve değerlendirebilir bir konumda bulunmaktaydı. Web 2.0 ile birlikte bloglar, Google, Youtube ve Facebook gibi sosyal platformlar kullanıcıların daha aktif, dileklerini yerine getirebilen ve yorumlarda bulunabilen bir sürece geçmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer nokta World Wide Web olmuştur. 1990’ların başında World Wide Web (WWW)’in ortaya çıkışı ile internet, hem multimedya uygulamaları açısından uygun bir platforma dönüştü hem de ticari

kullanıma hazır hale geldi (Başaran, 2010:152). İnternet ortamlarının ticari bir formda kullanımının başlamasıyla birlikte hedef kitlelere yönelik pazarlama stratejileri de kullanılmaya başlandı. Özellikle insanların boş zaman aktivitelerini doldurmaya yönelik yapılan çalışmalarda sosyal medya mecraları önemli birer “eğlence” unsuru olarak kullanılmaya başlandı. Sosyal medya mecraları üzerinden oynanılan oyunlar, mesajlaşma hizmetlerinin sunumu ve daha birçok etmen insanları sosyal platformlara bağlarken bu durum aynı zamanda kişilerin hayatlarında büyük oranda yer edinmeye başladı.

Yeni medya teknolojileriyle günümüzde insanlar, birden çok platformda istedikleri program ve eğlence unsurlarını seçerek, günün her saatinde boş zaman aktivitelerine yönelik çalışmalar gerçekleştirebilmektedir. Buna karşın sosyal medya mecralarıyla bu denli geniş bir şekilde sunulan tercihler, aynı zamanda sosyolojik birer olgu olarak tartışılmayı ve değerlendirilmeyi gerekli hale getirmektedir. Nitekim günümüzde sosyal medyanın etkilerine baktığımızda olumsuz etkilerin bir hayli fazla olduğu dikkat çekmektedir. Sosyal medya mecralarının yarattığı en önemli etkilerin başında yalnızlaştırma unsuru gelmektedir. Uzmanlar, sosyal medya mecralarıyla oluşturulan bu yeni hayatın, özellikle çocukları yalnızlaştırdığını ve oluşan sanal hayatın sosyal ilişkilere büyük zararlar verdiğini ifade etmektedir (<https://www.bik.gov.tr/sosyal-medya-yalnizlastiriyor/>). Sosyal medya mecralarının neden olduğu etkiler bununla sınırlı kalmamaktadır. Bu mecralar aynı zamanda insanların yüz yüze iletişim kabiliyetlerini köreltmektedir (Güleç, 2018:116). Yüz yüze iletişimin körelmesiyle birlikte insanlar yakınlarında yaşanan hayatlardan dahi bihaber olarak yalnızlaşmaya hizmet etmektedir. Bazıları sosyal medyanın dünya genelindeki arkadaşları ayrıntılı bir şekilde takip etmeye yarım yamalak imkân sağladığını iddia edebilir, buna karşın sosyal medya, kendi yan kapı komşularımızın adlarını bilmediğimiz bir toplumu geliştirebilmektedir (Kaplan ve Haenlein, 2016:372).

Yeni medya teknolojileriyle birlikte başlayan bu yalnızlaşma serüveninde son dönemde yaşanan gelişmelerin etkisi büyüktür. Jenkins’e göre yeni medya teknolojileri aynı içeriğin pek çok farklı kanaldan akışını ve alış noktasında pek çok farklı biçim almasını mümkün kılmaktadır (Jenkins, 2016:29). Bu mümkün kılma durumu insanların yalnızca bir mecra ya da platforma bağlı kalmasından ziyade aynı anda birden çok platforma kısa sürelerle de olsa bağlı kalmasını sağlayabilmektedir. Bu durum sonucunda karşımıza bir elinde telefon diğer elinde kumanda olan baba; hem cep telefonu ile ilgilenen aynı zamanda TV’deki diziyi takip eden anne ve birden fazla uyarıcıya aynı anda maruz kalan çocuk figürlerini çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bu tabloda bireylerin yalnızlaşması çalışmanın başlığında tartışılacak olan “dijitalleşen aile” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Kitle iletişim araçlarının bu denli etkin

olmadığı dönemlere göre bir karşılaştırma yapıldığında yaşanan bu yalnızlaşma ve bu kadar çok uyarıcıya maruz kalan bireylerin geliştirdiği tepkiler dijital aile kavramını tartışmaya sunmaktadır.

Sosyal medya platformları aracılığıyla yaşanan bu yalnızlaşma serüveni aynı zamanda bireylerin kendilerine ait yeni sanal hayatlar kurmalarına neden olmaktadır. Kurulan bu sanal hayat içerisinde bireyler, bağımlılık noktasına gelerek toplumun temel yapısını oluşturan aile unsurunu tehlikeye düşürebilmektedir. Uzmanlar bu konuya ilişkin olarak özellikle genç ve orta yaşlı çiftlerde sosyal medya bağımlılığının boşanmaya sebebiyet verebildiğini ifade etmektedir (<https://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/detay/bosanmalarin-en-populer-sebebi-facebook>).

Ortaya atılan tüm bu yaklaşımlar aslında bireylerin yaşadıkları yalnızlaşma ve aile yapısındaki bozulmalara birer örnek teşkil ederken, aynı zamanda yeni medya teknolojilerinin oluşturduğu gözetim sistemine ilişkin de ipuçları sunmaktadır. Günümüzde, iktidarın bireyin kamusal çıkarlarını tartışabileceği yaşam alanını da denetliyor olması; internetin birey için özgürleşim olanağı yaratacak bir kamusal alan oluşturabileceğini düşünen yazarlardan çok, bunun tersini söyleyenlerin doğru söylediğini ortaya koymaktadır (Aydoğan, 2010:14). Bu yaklaşım bizlere bireylerin sosyal medya platformları aracılığıyla yaptıkları tercih ve zaman geçirme aktivitelerinin aynı zamanda birer veri oluşturduğunu ifade etmektedir. Böylesi bir ortamda günümüz siyasal aktörleri, değişen bu iletişim ortamlarında mesajlarını daha efektif ve etkili olması açısından sosyal medya aracılığı ile kitlelere ulaştırmaktadır (Genel, 2018:117). Ulaştırılan bu mesajların belirlenmesinde bireylerin sosyal medya mecraları ve dijital platformlar aracılığıyla yaptıkları tercihler büyük rol oynamaktadır. Çünkü ortaya koyulan her veri, yapılan her beğeni ve tıklanan her bir bağlantı, bireylerin tercihleri ve düşünceleri hakkında fikirler beyan etmektedir.

4.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Avrupa’da başlayan Sanayi Devrimi sonrasında etkisini hızla arttıran kitle iletişim araçları, her yüzyılda kendisini daha da geliştirerek toplumsal değişimlerin en önemli öncülerinden biri olmuştur. Önceleri telgraf ve telefonla başlayan iletişim süreçlerindeki kıtasal iletişim, ileriki dönemlerde gazetelerin kullanımının artmasıyla önemli bir hal almıştır. Bu dönemde başlayan iletişim akışının önemi, televizyonla birlikte insanların evlerine kadar girmiş ve boş zaman aktivitelerinin zirvesine oturmuştur. Televizyonla başlayan kitleleri toplu bir şekilde etkileyebilme başarısı internetle birlikte daha da yüksek bir konuma yerleşmiştir. 60’lı yıllardan sonra ivmesini arttıran internet teknolojileri, önceleri uydu sistemleri daha sonralarda ise interaktif

yayıncılık ile güçlenmiştir. Web 1.0 ile başlayan bilgi aktarım süreci, Web 2.0 ile karşılıklı etkileşime ulaşmıştır. Günümüzde Web 3.0 ile insanlar artık dijitalleşmenin doruğuna ulaşmaktadır.

Böylesi hızlı gelişen bir teknolojik sistem içerisinde toplumsal değişimler çoğu zaman sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Başta Toffler olmak üzere birçok düşünür, günümüzde dahi insanların halen hızla değişen bu dijitalleşme sürecine uyum sağlayamadığını ifade etmektedir. Bu süreçte sosyolojik değişimleri tartışmak ve irdelemek zor olsa da gözle görülür bir etkinin olduğu aşîkârdır. Günümüzde insanların evlerine hatta ceplerine çok kolay bir şekilde girebilen akıllı teknolojiler hayatlarını yönlendirme noktasında önemli ivmelere sahip olmaktadır. Akıllı saatler ve daha birçok dijital sistem, insanlara ne yapıp ne yapmamaları gerektiğini söylemektedir. Bu durum birtakım kolaylıklar sağlasa da sürecin olumsuz yanları da bir o kadar çoktur. Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde yaşanan bu hızlı değişimler, aile yapılarında da farklılıklar oluşturmıştır. İnsanlar özellikle sosyal medya mecraları ile birden çok bilgiye ulaşmaya başlamıştır fakat bu durum aynı zamanda boş zaman aktivitelerinin tamamıyla dijital platformlar üzerine kaymasına sebebiyet vermiştir.

Boş zaman aktivitelerinin dijitalleşmesi beraberinde aile yapılarında değişimlerin oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde artık bireyler geleneksel aile yapısından hızla uzaklaşmaya başlarken dijitalleşen bir aile yapısı ortaya çıkmaya başlamıştır. Belirtilen bu dijital aile yapısı sözlü ve yüz yüze iletişimin azaldığı, bireylerin sanal dünyayı “gerçek”leştirdikleri Baudrillard’ın simülasyon evrenine doğru kaymaktadır. Böylesi bir ortamda zayıflayan aile bağları ilişkilere zarar verirken Mavi Balina oyununda da karşımıza çıkan intihar ve benzeri senaryoların gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Yeni medya teknolojileriyle birlikte değişen bu yeni dijital evrende bireylerin teknolojik gelişmelerden uzak bir şekilde ilkel kabile hayatı yaşamaları elbette imkânsızdır. Nitekim günümüzde hemen hemen hiçbir sistem böyle bir şeyin gerçekleşmesine de imkân sağlamaz. Fakat dijitalleşen bu aile düzeninde bireylerin alması gereken bir takım önlemler bulunmaktadır. Bunlardan ilki her bireyin kendi çekirdek aile yapısı içerisinde etkin bir medya okuryazarlığı sürecini işletmesidir. Nitekim etkin bir medya okuryazarlığı süreci bireylerin hem medyaya karşı daha güçlü bir konumda yer almalarını sağlamaktadır hem de bu süreci daha sağlıklı bir şekilde yönetmelerine vesile olacaktır. Bununla birlikte değişen bu aile yapısı içerisinde her birey, görev ve konumunu bilerek medya ve dijital platformlara yönelik bilinç düzeyini yükselterek farkındalığı arttırmalı ve dijitalleşen ortamda kendi önlemini alarak sistemin kötü yönlerine karşı kendisini koruyabilmelidir.

KAYNAKÇA

- AYDOĞAN F. (2010) İkinci Medya Çağı’nda Gözetim İle Kamusal Alan Paradok-sunda İnternet s.3-17 (Ed.) AYDOĞAN F., AKYÜZ A., İkinci Medya Çağında İnternet, Alfa Yayınları, 2010.
- BASIN İLAN KURUMU (2018) “Sosyal Medya Yalnızlaştırıyor”
<https://www.bik.gov.tr/sosyal-medya-yalnizlastiriyor/> 02.02.2019.
- BAŞARAN, F. (2010) İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Gelişme Yayılmanın Eko-nomi Politikası,
- CASTELLS, M. (2016) İletişimin Gücü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstan-bul.
- GENEL, M.G., Donald Trump İle Değişen Siyasal İletişim Kültürü “Twitter Örneği” s.111-142. (Ed.) GENEL, M.G., İletişim Çağında Dijital Kültür, Eğitim Yayı-nevi, Konya.
- GÜLEÇ, V. (2018) Aile İlişkilerinin Sosyal Medyayla Birlikte Çöküşü, Yeni Medya Elektronik Dergi, 2018 (2): 105-120.
- HORKHEIMER, M. (2016) Akıl Tutulması, (Çev.) KOÇAK, O., Metis Yayınları, İs-tanbul.
- JENKINS, H. (2016) “Cesur Yeni Medya” Teknolojiler ve Hayran Kültürü, (Çev.) YEĞENGİL, N., İletişim Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, A.M. ve HAENLEIN M. (2016) Dünyanın Bütün Kullanıcıları Birleşin! Sosyal Medyanın Zorlukları ve Sağladığı Fırsatlar s. 352-372 (Çev.) IŞIK, D., (Ed.) HÜLÜR, H., YAŞIN C., Yeni Medya Kullanıcının Yükselişi, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- OSKAY, Ü. (2016) İletişimin ABC’si, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- OSKAY, Ü. (2014) Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri XIX. Yüzyıldan Günümüze Kuramsal Bir Yaklaşım, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- ÖZEL, F.B. ve MUMYAKMAZ, A. (2018). Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno’da Modern İnsan ve Tüketim İdeolojisi, Akademik Hassasiyetler, 2018, (5): 61-82.
- POYRAZ, E. ve ÖZALP H. (2016). Kültür Endüstrisi ve Tüketimi Bağlamında “Ör-nek Aile” Filminin Bir Analizi, Intermedia Internationale e-Journal, 2016 (3): 371-386.
- YAYLAGÜL, L. (2016) Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar, Dipnot Yayınları, Ankara.
- YEŞİLAY, (2014) Boşanmaların En Popüler Sebebi Facebook, <https://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/detay/bosanmalarin-en-populer-sebebi-facebook> 04.02.2019.

KÖK'LERİN BİLGİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KÜÇÜKALKAN

Yalova Üniversitesi

Özet: İnsanlar ve düşünürler çağlar boyunca insanın, dünyanın ve kâinatın kaynağını, kökenini anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Mito-lojiden pagan ve semavi dinlere, filozoflardan bilim adamlarına kadar açıklama çabaları çeşitlilik arz etmektedir. Bu açıklamaları genel bir başlık altında toplamak gerekirse doğaüstü güçlere ve maddeye dayalı açıklamalar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunun altında da doğaüstü varlıkları, metafizik olanı kabul edip etmeme vardır. Varlığı, insanı, kâinatı maddi yandan ibaret gören materyalistler, materyalistik açıklama getirmektedirler. Maddi âlemin dışında varlıklara inanan ya da varlığı sadece metafizik olan olarak kabul edenler ise metafizik açıklamada bulunmaktadırlar. Bu ayrım, beraberinde iman- bilgi ve din-bilim dikotomisine yol açmaktadır. Varlığı maddeden ibaret kabul edenler doğaüstü güçleri, Tanrı'yı reddederken kâinatın ortaya çıkışını da maddi sebeplere bağlamaktadır. Bunun dışındakilerse kâinatın ve insanın doğaüstü güçlerce, akıllı tasarımla, Tanrısal bir nedenle ortaya çıktığına inanmaktadır.

Bu tartışma son yüzyılın en önemli sanatı, anlatım aracı olarak sinemayı da etkilemiştir. Birçok yönetmen kâinatın ve insanlığın kökenlerine yönelik düşüncelerini, inançlarını filmlerine yansıtmıştır. Mike Cahill'in yönettiği 2014 yapımı Kök (I Origins) filmi, odağına bir aşk hikâyesini alarak çağlar boyunca çokça tartışılan bilgi-iman ve bilim-din ilişkisine yönelik tespitlerde bulunmaktadır. Kâinat ve insanlık, evrimin mi yoksa akıllı bir tasarımın mı ürünüdür? Yönetmen Tanrı'dan, doğaüstü güçlerden yana tercihini belirlerken hikâyesine Hristiyanlık ve Budizm'den semboller yerleştirmiştir. Filmde, evrim teorisini ispatlamaya çalışan Ian Gray ve arkadaşı Karen, modern dönemlerin en önemli organı olan göz üzerine kök hücre deneyleri yapmakta, sadece gördüklerine ve kanıtlara, maddeye inandıklarını ifade etmektedirler. Yönetmen ise, fizik ile metafizik âlem arasında, manayı reddeden maddecilere karşı manayı ve metafizik olanı savunmaktadır. Bu çalışmada, kâinatın ve insanlığın kökenlerine yönelik tartışmalara değinildikten sonra 'Kök' filmi nitel içerik analiziyle çözümlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yaratılış teorisi, Evrim teorisi, akıllı tasarım, Kökler, Mike Cahill

Knowledge of Origins

Abstract: People and thinkers have tried to understand and explain the origin and origin of human, world and universe throughout ages. From mythology to pagan and celestial religions, from philosophers to scientists, there are various attempts to explain. It is possible to divide these explanations into two as supernatural powers and substance based explanations. Underneath it is the supernatural existence, whether or not to accept the metaphysical. Materialists explain the existence, the human being and the material material side. Apart from the material world, those who believe in or assumes assets as metaphysical are metaphysical explanations. This distinction leads to a dichotomy of faith and knowledge. Those who accept the existence of matter as material, suppress the supernatural forces, and the emergence of the universe as a material factor. Other than that, he believes that the universe and human beings emerge from supernatural forces, cleverly, with a divine cause.

This discussion has influenced cinema as the most important art of the last century. Many directors have reflected their thoughts and beliefs about the origins of the universe and humanity in their films. Mike Cahill directed 2014 *Root (I Origins)*, a love story by focusing on the focus of much discussed throughout the ages of knowledge-faith and science-religion relationship is determined. Is universe and humanity the product of evolution or intelligent design? The director has placed symbols from Christianity and Buddhism into his story as he chooses his supernatural powers and God. In the film, Ian Gray and his friend Karen, who are trying to prove the theory of evolution, make stem cell experiments on the eye, which are the most important organs of modern times. The director, on the other hand, advocates the meaning and the metaphysical against the materialists who reject the meaning between physics and metaphysical realms. In this study, after discussing the debates on the origins of the universe and humanity, ‘I Origins’ film will be analyzed by qualitative content analysis.

Keywords: Creation theory, Evolution theory, intelligent design, I Origins, Mike Cahill

Giriş

İnsan, en eski zamanlardan beri köklerinin ne olduğunu, nereden ve neyden geldiğini, devamında ise nereye gittiğini merak etmiştir. Bu sorulara farklı zamanlarda ve farklı düşünürler, araştırmacılar değişik cevaplar vermişlerdir. Kâinatın,

hayatın ve insanın kaynağının Tanrı ya da Tanrılar olduğuna inananların yanında doğal bir gelişim ve evrimleşme sürecinde ortaya çıktığını düşünenler de vardır. Tanrı ya da tanrılarla açıklayanlar metafizik nedenlerle açıklamaktadırlar. Evrim sonucu gerçekleştiğini düşünenler ise genelde maddi nedenlerle insanlığın ortaya çıktığını iddia etmektedir. Evrimi savunan düşünürler ise teist ve ateist olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Birçok Müslüman âlim evrime dair fikirleri ile inançları arasında herhangi bir çatışma görmemişlerdir.

Evrimle ilgili düşünceler, ilköğlülardan beri, başta canlılar biliminin kurucusu Aristo olmak üzere birçok düşünürde yer almaktadır. Ancak gerçek anlamda gündeme gelmesi ve teorileştirilmesi Charles Darwin ile olmuştur. Evrim teorisi denince akla ilk gelen Darwin'dir. Darwin'in teorisi Tanrı'nın, 'akıllı bir tasarımcı'nın olmadığına ispatı olarak kullanılmaktadır. Varlıklar ve insan doğal seçimle, evrimleşerek ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre Tanrısal bir neden, amaç, köken ve müdahale yoktur. Var olan her şey bir sürecin ürünüdür.

Darwin'in evrim teorisi, ortaya atıldığından beri çokça tartışılmıştır. Dinlere ve dindarlara karşı bilimsel bir silah olarak kullanılmasının yanında bilim felsefesi açısından da ele alınmıştır. Bilimsel bilginin özelliklerini ortaya koyan Teoman Duralı, deney ve gözlem yapabilme, bir olgu olma, doğrulanabilme ve yanlışlanabilme kıstaslarını öne sürerek evrim teorisinin bilimsel olarak ispatlanamayacağını, aynı zamanda yanlışlanamayacağını, geçmişe/tarihe ait bir olay olduğu için bir teori değil hipotez olduğunu dile getirmektedir.

Evrim teorisinin yaratılış teorisine, Tanrı inancına karşılık bir delil olarak kullanılmasının yanında, insanın yerinin ve değerinin tespitiyle ilgili yönü de vardır. Tanrıyla, metafizik ve ilahi olanla arasını açan modern insan, değerini de dünyevi ekseninde, maddi olanda tesis etmeye çalışmaktadır. Madde kaynaklı, fayda eksensli bir değer anlayışı insana, topluma ve dünyaya egemen olmaktadır. Bu da insanın insan olma vasıflarından, manevi anlamdaki kıymetinden uzaklaşmasına, sadece fizyolojik ve biyolojik bir varlık olarak var olmasına sebep olmaktadır. İnsanı sadece madde görmeyip manevi bir varlık olarak da kabul edersek bu durum insan için büyük bir değer kaybıdır. Metafizik sabitelerini kaybeden insan, dünyanın, metaların, seküler iktidar odaklarının rüzgârında savrulmaktadır.

Evrim teorisinin bilim ve düşünce tarihindeki bu yankısı sinema yapanları, yönetmenleri de etkilemiştir. Sinema ilk örneklerini vermeye başladığı zamanlarda, birbirini tekrar eden çekimlerin ardı ardına sıralanmasıyla bir müddet esrarengiz yanını izleyiciyle buluşturmuştur. Ancak herhangi bir hikâye anlatmaktan uzak ve sadece gündelik yaşantının bir yansıması olarak yaşamaya devam etmesi zor olan sinema, bir adım daha atarak hikâye anlatmaya başlamıştır. Yani artık sıradan herhangi bir

insanın gündelik yaşam deneyimlerinden ziyade, izleyicinin ilgisini çekebilecek senaryolar ortaya çıkmaya başlamıştır (Öztürk, Demirkıran, 2018: 692). Sinemada perdeye taşınan çok çeşitli hikâyelerin yanında evrime ve yaratılış teorisine yönelik filmler de çekilmiştir. Mike Cahill'in yönettiği 2014 yapımı *Kök* (I Origins) filmi bu tartışmayı beyaz perdeye taşımıştır. Yönetmen, başkarakter olarak moleküler biyolog Ian ve Sofi'nin aşkını anlatmaktadır. Ancak Ian sadece bilime, kanıta inanan bilim adamıyken, Sofi irrasyonel zihniyete sahip, insanın sadece maddeden ibaret olmadığını, manevi bir yöne sahip olduğunu düşünen bir karakterdir. İki karakter ekseninde insanın ve kökenlerinin ne olduğu, Tanrının varlığı, yaratılış ve evrim teorisi, 'akıllı tasarım' inancı tartışılmaktadır. Yönetmen, Sofi'yi filmde öldürürken Ian'ı Sofi'nin düşünce ve inançlarıyla uyumlu bir noktaya taşımaktadır. Yönetmen filmi 'akıllı tasarım'ın olacağına yönelik tavırla bitirerek yerini yaratılış teorisinden yana belirlemektedir.

Yaratılış mı Evrim mi?

İnsanın pratik yaşamı, sosyal hayatı güven ve dolayısıyla inanma temelindedir. Doğuştan inandığı şeyler, fikirler, ideler olmasa da insan güçlü bir inanma eğilimi ve yeteneğiyle dünyaya gelmektedir. Zaman tek yönlü olarak ileriye doğru aksa ve geriye döndürülemese de insan sadece şimdide yaşamamakta, hem geçmişi hem de geleceği bünyesinde taşımaktadır. İnsanın bu özelliği, onun duygu ve düşüncelerine, hayatını kurma ve yaşamasına, kabul ve reddedişlerine, inançlarına etki etmektedir. Hasan Aydın(2014: 36-43), insanın aşkın inançlarının fenomenolojik temelinin yetersizlik, adaletsizlik, güven arayışı, umut ve korku, özellikle ölüm korkusu olduğunu düşünmektedir. Bu nedenlerle insanlar hep daha fazlasını bilmeye çalışmış, bilmediğini, açıklayamadığını doğaüstü güçlere bağlamıştır.

Mitsel zihniyetin egemen olduğu dönemlerde bireysel ve toplumsal hayatın, inancın merkezinde mitler ve Tanrılar vardır. İnsanın en kadim sorularından nereden/neyden geliyoruz?un cevabını toplumlar farklı şekillerde vermişlerdir. Bu cevaplar köken mitleri veya yaratılış mitleri olarak adlandırılmaktadır(Göcen, 2018: 53-57). Bu mitlerde insanlar Tanrıdan/Tanrılardan gelip Tanrıya/Tanrılara gitmektedir. Mitsel dönemde her şey mitsel ve Tanrısal nedenlerle açıklanmaktadır. Bu açıklama biçimi, tek Tanrılı dinler döneminde de devam etmiştir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te insan Tanrı'dan gelip gene Tanrı'ya dönmektedir.

Modern zamanlarla beraber bilimdeki gelişmeler, doğa olaylarını, insanın daha önce nedenini bilmediği gelişmeleri bilimle açıklama imkânını ortaya çıkarmıştır. Dünyadaki birçok olay ve gelişme, doğaüstü güçlerle, Tanrı/larla değil artık

bilimsel olarak anlaşılabilir ve açıklanabilir olmuştur. İnsan aklıyla ve bilgisiyle sorulara cevaplar vermiştir. Aklın ve bilimin önem kazanması, doğaüstü güçlere atfedilen önemi azaltmıştır. İnsanlığın başlangıcından beri merak konusu olan, anlama ve açıklama çabasını verdiği kökeni ve nereye gittiği sorularına aklıyla ve bilimle cevap verme çabası artmış, bunun için çeşitli denemeler yapılmıştır. Bu çabaların en bilineni ise Darwin'in evrim teorisidir. Dünyadaki canlılığın ve insanlığın tek bir kökenden evrimleşerek geldiği şeklinde özetlenebilecek bu teori Tanrısalsal nedenleri göz ardı etmesi ya da yok sayması ile çokça tartışılmış ve halen daha tartışılmaktadır. Bu haliyle evrim teorisi Tanrısalsal nedenlerle açıklamanın, yaratılış teorisinin karşısına konumlandırılmıştır. Özellikle, doğaüstü varlıklara, Tanrıya, madde dışındaki varlıklara inanmayanlara kökenleri açıklamak için bir çıkış yolu sunmuştur. Evrim teorisi, Tanrıyı yok saymanın, inkâr etmenin bir imkânı ve aracı haline gelmiş, bilimsel olarak tartışılmaktan çıkarılarak ideolojik ve dinsel tartışmanın konusu olmuştur. Oysa evrim ve evrimleşme, Tanrıyı yok saymadan ya da Tanrı tartışmasını odağa almadan, teist bilgin ve düşünürlerce de savunulmuştur. Geçmişte İslam dünyasında birçok Müslüman âlim değişik gerekçe ve veçheleriyle evrimleşmenin olduğunu düşünmüştür.

Evrım teorisinin bilimsel olarak biyolojinin içinde değerlendirmek gerektiğini düşünen ve canlılar bilimini, biyolojiyi Aristoteles'in kurduğunu söyleyen Teoman Duralı (2018; 47), ondan önce sistemsiz, uygulamayı hedefleyen bir kurallaştırma gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Aristoteles, doğayı odağa alarak varlıkları 'doğal varolanlar' ve 'doğaya uygun varolanlar' şeklinde ayırmıştır. Bu düşünce ve ayırım, asırlar boyunca doğa araştırmacılarına kılavuzluk etmiştir. Aristoteles'in ayırımı 15. yüzyıla kadar kılavuzluk etmesine karşın ortaçağ düşünürlerinde belirgin bir farklılık vardır. Onlar, her konuda Tanrı'dan yola çıkıp gene O'na dönmüşlerdir. Ancak Tanrı düşüncesi sadece ortaçağa özgü, yeni ortaya çıkmış bir şey değildir. Öncesindeki birçok düşünürde Tanrı ilkesi görülebilmektedir. "... *Stoacıların, Parmenides'ten, Eflâtun ve Aristoteles'ten devralıp inceden inceye işlemiş oldukları, sonradan da Ortaçağ düşünürlerine devrettikleri görüşler, temel ilke yahut düpedüz, Tanrı düşüncesini içeriyordu. Bu en uluğ varlık, başkaca dendidik, Tanrı düşüncesi, Eflâtun'da ideaların ideası, Aristoteles'te yüceler yücesi İlk kımıldatıcı, Stoacılar da bütün oluşlara yol açıp varlıklar verenindeki düzeni sağlayan Doğa, Plotinos'ta da varolanların tümünün kendisinden türedikleri en kutlu Bir biçimlerinde anlatıma kavuşarak kutsal kitaplarda vahiy yoluyla dile gelen Tanrının, düşünceyle algılanmasına imkân hazırlamışlardır. Ancak, Tanrı burada artık yalnızca İlk kımıldatıcı neden, en uluğ, en güçlü varlık olmakla kalmayıp sürekli yaratan, durmadan düzenleyen varlık olma niteliğini de kazanmıştır. Bundan dolayı varlık yahut varolan*

kabulü, yerini yaratığa bırakmıştır. Her yaratık (Ar mahlûk, L creatura) kendikendini (L ens a se) sonsuzca vareden Yaradanın (Ar Hâlik; L Creator) inâyetiyle (L gratia) Ondan türer. Sudur da basamaklar halindedir”(Duralı, 2018: 49).

Biyolojinin işleyişinin evrim anlayışına dayandığını düşünen Duralı(1998: 51-54), değişik evrim anlayışları olduğunu, Darwin’inkinin bunlardan sadece biri olduğunu söylemektedir. O’na göre evrimin iki ana anlamı vardır. Bunlardan biri bilimdeki, biyoloji çerçevesindeki anlamıyken diğeri çağdaş küresel medeniyetin iki ayağından birini teşkil etmekteki anlamıdır. Bu anlamda hem bilim felsefesiyle, hem de kültür felsefesiyle uğraşırken evrime bakılması gerektiğini ifade etmektedir. Evrimin tarihine baktığında Duralı, Aristoteles’ten bu yana evrim düşüncesinin olduğunu, ancak bu evrimin insanı kapsamadığını, bir dönüşüm olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Aristoteles, Metafizik adlı eserinde ise evrimi reddetmekte, türlerin sabit olduğunu söylemektedir. Dönüşümcülük/transformasyonizm anlamında evrim İslam medeniyetinde de vardır. Kur’an’da, canlı veya cansız, her şeyin bir ruhu olduğu buyrulmaktadır. Ruhun varlığına iman, Darwinci anlamda evrimin reddi demektir. Evrim teorisine inanmayla Tanrıya inanma, teizm-ateizm noktasında çokça yanlış yapıldığını düşünen Taslaman (2013: 278-279) ise bu ikisinin bir arada olabileceğini düşünmektedir. Ona göre evrim teorisine inanan teistler olduğu gibi inanmayan veya bununla ilgilenmeyen ateistler de vardır. Bu noktada iki zıt kategori değil, 9 ayrı kategorinin ve bu kategoriler arasında farklı yerde duran araştırmacıların ve düşünürlerin olduğunu söylemektedir. Evrim teorisine inanan, reddeden ve bilinemez diyen teistler, ateistler ve bilinemezciiler olarak 9 kategori sıralamaktadır. “... *Evrım Teorisi’ne inancın insanları ateist bir inanca mecbur ettiği yanlış bir görüştür. ‘Evrımcı-ateist ve evrim karşıtı-teist ayrımı herkesi iki kategoriye hapsetmektedir. ‘...yanıltıcı ikili ayırım, sadece eksik bir sınıflama olarak kalmamakta; insanlara ‘Ya Tanrı’ya inanıp evrimi reddedeceksin’ veya ‘Ya evrime inanıp Tanrı’yı reddedeceksin’ denmekte, başka bir alternatif bırakılmamakta ve bu yanlış yaklaşım yüzünden gereksiz kutuplaşmalarla beraber hem Tanrı inancına hem de Evrim Teorisi’ne karşı peşin hükümlü yaklaşımlara sebep olunmaktadır.*” (Taslaman, 2013: 280)

Evrım teorisini bilim felsefesi açısından ele alan Teoman Duralı (2002: 65-81), bilimi, insanın bilgi edinme ihtiyacını karşılamaya yönelik işlemler bütünü olarak tanımlamakta, bilimin seçmeci olduğunu, “ölçülüp biçilebilen, bilimselleştirilme imkânı gösteren, yani matematikselleştirilmeye yatkın olayları” ele aldığını söylemektedir. Bilim, ayrıca tekrarlanabilen olayları, yani vakıaları konu almaktadır. “Tekrarlanamayan cinsten olaylar, özellikle geçmişe ilişkin olaylardır, tarihî olaylardır.” İnsanlığın ortaya çıkışı da uzak geçmişte yaşanan tarihi bir olaydır bu nedenle bilimin konusu değildir. “Darwin’in evrim görüşü bilim felsefesinin ölçülerine

vurulduğunda bir teori değildir. Bir varsayımdır, hipotezdir. Önemli bir hipotezdir, bu hipotez kullanılmadan biyoloji yapamayız. Ama bir teori değildir". Ancak bilim için, özellikle canlılar bilimi için yol gösterici bir hipotezdir. Bazı öyle hipotezler vardır ki bunlar yol göstericidir, kılavuzdur. Bunlar olmadan yapamayız". Darwin'in evrim teorisi kanıtlanamaz olduğu için bilimsel değildir. Evrim teorisiyle ilgili bir başka sorun ise teorinin yalanlanabilir olmamasıdır. Bir bilim teorisi, doğrulanabilir olduğu gibi yalanlanabilir de olmalıdır. Teoman Duralı, insanın ve insanlığın nerden geldiğinin cevabını bilimin veremeyeceğini, cevabın ya hiçbir yerden çıkmayacağını ya da dinden çıkacağını ifade etmektedir. Ona göre insanlığın ve evrenin kökenleri sadece bir inanç konusu yapılabilir.

Mert Pekcan(2002: 67-70), Darwin'in evrim teorisini tamamen yanlış bulup Allah'ın yarattığına inanmaktadır. Ona göre Darwin'in mekanizmaları, doğal ayıklanma ve mutasyon canlılar içindeki çeşitlenmenin kısmî bir yapısını açıklayabilir. Darwin ise tüm canlı türlerini, kökenlerini ve yapılarını açıklayacağını varsaymıştır. Oysa canlılarda kompleks tasarımlar, yapılar vardır. Pekcan'a göre mutasyon ve doğal ayıklanma kör mekanizmalardır, herhangi bir hedefleri yoktur. Bunlar yaşansa da yeni bir canlı türü meydana gelmemektedir. Mutasyon ile canlılara yeni bir özellik ya da organ eklenmemektedir. Bir canlı, mevcut yapısını bırakıp daha kompleks bir yapıya kavuşmamaktadır. Mutasyon tam aksine canlılardaki yapıyı bozmakta, canlıyı tahrip etmektedir. Pekcan, başta ABD olmak üzere dünyada son dönemde pek çok biyoloğun 'intelligent design', 'akıllı tasarım'ı savunduğunu iddia etmektedir.

Teoman Duralı, 'akıllı tasarım' ve yaratma olayının tamamen inançla ilgili olduğunu ifade etmektedir. *"Bize yaratmayı bildiren ilahi tebliğ, her şeyden önce bir ansiklopedi değildir. Bize bilgi vermez, felsefede şartsız buyruk dediğimiz emir dizisi gereğince inanmayı emreder. Ahlakla ilgilidir ve ahlak da her şeyin başıdır. Ahlak yoksa hayat da yoktur insan için. Her şeyin yaratma sürecinde meydana geldiğini kabul ettiğimiz, buna inandığımız takdirde bu bir veridir, bu bir imandır. Bunun değişmesi, araştırılması, açılması, saçılması gibi bir şey yoktur. Bilim ancak bizim araştırmamıza müsait olan bir alanda söz konusudur. Bilimin sahası çok dardır"*(Duralı, 2002: 70). Oysa modern dönemlerde bilim bütün bilginin ve hakikatin temel belirleyicisi olmuştur. Tek hakikat varolandır ve bu hakikati açıklayan bilimsel bilgidir. İnsan ancak deney ve gözlemlerle, akılla hakikati bilebilir. Bu bilgiye uymayan, bu bilgiyle çatışan hiçbir şey kabul edilemez. Doğaya ve dünyaya yönelik bu anlayış aynı şekilde insan için de geçerlidir. İnsan da dünyevi, biyolojik ve maddi bir varlık olarak ele alınmıştır. *"Rasyonel bilim insanı organik ve inorganik maddeler haline çeviriyor. Onun bütün medeni değerlerini madde ve mekanik ekseninde aynılaştırıyor. İnsan gerçeklik arayıcısı, mutlak değerler temelinden indiriliyor ve yalnız anlık*

biyolojik gelişmelerin elinde içgüdülerin, reflekslerin, fizikî-iktisadî etmenlerin idare ettiği bir oyuncak, yalnızca kendi çıkarını, doyumunu ve egoizmini sağlamaya çalışan sosyal hayvan seviyesine iniyor"(Esedova, 2015: 8). Albert Enstein ise aynı durumu "çağımızın sorunu atom bombası değil, çağımızın en büyük sorunu insan kalbidir" sözleriyle ifade etmiştir(Esedova, 2015: 8).

Modern zamanların bilgi anlayışı ve bilimcilik insanın manevi yanını, ruhani boyutunu yok saymaktadır. İnsanı sadece biyolojik ve fizyolojik bir varlık olarak ele alırken bilgiyi de inançtan keskin çizgilerle ayırmakta, bilgiye dayanmayan hiçbir şeyi kabul etmediği gibi, inanılan şeyi ve inancı bilgiyle açıklamaya çalışmaktadır. Oysa "bir inanç (: inanılan şey) bir bilgi değildir. Bir inanç ta bir bilgi de dile getirildiklerinde bir önerme olarak karşımıza çıkıyorsa da, bir bilgi varolan bir şeyle ilgilidir ve bilinmesi söz konusu olan bu varolandır; bir inanç ise, inanılan şeyin kendisidir: nesnesini yaratır inanç(Kuçuradi, 2014: 9).

Duralı'ya (2002: 71- 75) göre evrim teorisi Darwin'in dini olmasa da bugünün medeniyet dinidir. Darwin'in evrim teorisi, Çağdaş Küresel Medeniyetin, Duralı'nın deyişiyle İngiliz-Yahudi Medeniyeti'nin iki ayağından biridir. Diğeri ise sermayeciliktir. O nedenle bu teori üzerinde iyi durmak ve alternatif tezler geliştirmek çok önemlidir. Darwin'in evrim teorisinden yola çıkılarak insanlar arasındaki ilişkiye dair bir örgü kurgulanmıştır. "Darwin'in özellikle rekabet fikri, ortama ayak uydurmak, bireylerin, türlerin sürtüşmesi, çatışması, en güçlünün ayakta kalması bâbında çok önemli bir şeyi temsil etmiştir: Kapitalizmi". Kapitalizm çağında insan insanın kurdudur ve hayatın bütün alanlarına hırs, rekabet ve mücadele hâkimdir. Tüm dünya savaş meydanıdır. İnsanların savaşı hayvanların mücadelesinden daha kötü ve yamandır çünkü hayvanlar temel ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir mücadele vermektedir. Oysa insanda sınırsız ve tam anlamıyla tatmin edilmesi mümkün olmayan bir arzu vardır. İnsanın savaşı başka hiçbir canlının mücadelesine benzememektedir.

Evrin teorisinde yapılan bir diğer yanlış insanın beşere indirgenmesidir. İnsan-beşer ayrımında insan ortadan kaldırılmaktadır. İnsan herhangi bir hayvan türüyle eşitlenmekte, şeref ve haysiyetten yoksunlaştırılmaktadır. Böylece insanın direnme gücü ortadan kaldırılmakta, sömürüye açık hale getirilmektedir. Duralı(2002: 75-76), bugünkü düzenin devam ettirilebilmesi için insanın beşere, biyolojik varlık sahasına indirgenmesi gerektiğini dile getirmektedir. Darwin'in evrim teorisi bu amaca hizmet etmekte kullanılmaktadır. İnsan maneviyatını kaybetmiş, hayvandan farksız bir derekeye düşürülmüştür.

İnsanın metafizik olanla bağıını kopardığı ve sekülerleştiği modern zamanlar Rönesans ile başlamıştır. İlâhi olanla, Tanrıyla arasındaki makas her geçen gün daha fazla açılmış ve günümüzde zirve noktasına ulaşmıştır. İnsanın sadece maddeden

ibaret görülmesi onun kâinatla, dünyayla, doğayla, toplumla ve kendisiyle olan irtibatını zayıflatmış, hatta koparmıştır. *"19. yüzyılın sonlarında Allah'ı yitiren insan 20. yüzyılın sonlarında kendini yitirdi. İlahi değerler anlamını kaybettikçe insanî değerler, hümanist idealar da buharlaşmaya başladı. İnsanlık tam bir hiçlik, anlamsızlık uçurumuna yaklaştı. Onun yitirdiği ilahi değerlerin yerine koyduğu hiçbir beşeri başarı; bilim, teknik, iktisadi kalkınma vs. bu değerlerin yerini dolduracak yetkinlikte değildi"*(Esedova, 2015: 17). Kendiyle bağı kopan, maneviyatını kaybeden insan rüzgârın önünde savrulan bir yaprak gibi düzenin, kapitalizmin, sermayenin, kitle iletişim araçlarının, geldiğimiz noktada sanal âlemin fırtınalarında ayakta kalamamaktadır. Her marka, her haber onu başka bir yere fırlatmaktadır. Genel'in (2018: 138)de ifade ettiği gibi, postmodern dünyanın en güçlü ideolojik aygıtları olan kitle-sel medya, dijital teknoloji insan hayatında belirli kolaylıklar sağlamış olmasına karşın insan ve topluma özgü birçok değeri de törpülemektedir.

I Origins- Kök Filmine Göre Köklerimiz

Mike Cahill'in yönettiği, 2014 ABD yapımı filmle ilgili, izleyicilerin, "çok kötü bir film"den mükemmel bir film'e kadar değişik değerlendirmeleri vardır. Filmin konu ve alt metin olarak belli bir potansiyeli var fakat bu potansiyelin iyi değerlendirilebildiğini söylemek zor. Karakterler ve başlarına gelen olaylar fazlasıyla klişe, hikâyenin ilerleyişi ve dönüm noktaları tamamen tesadüflere bağlı. Tesadüfün bu kadar vurgulanması, anlatı yapısının sağlamlığına zarar vermektedir. "Film bir şeyleri irdelemek yerine internette güzel sözler başlıklarıyla paylaşılan, sözde bir aydınlatma sağlatması beklenen afili cümleleri kullanarak aşırı yüzeysel bir yaklaşımı kendisine seçiyor"(Duymuş, 2014). Filmle ilgili eleştirilebilecek noktalardan bir diğeri, filmin sonlarındaki Hindistan sahneleridir. Fazlasıyla oryantalist bakış açısı görülmektedir. Mekânlar, kamera açıları, insanların davranışları ve gündelik hayat klişe bir oryantalist bakış açısına indirgenmiştir. Hikâyenin ABD'den çıkıp Hindistan'a gidişi, bir yandan olabildiğince yüksek getiri açısından yaklaşıldığı izlenimi verirken diğer yandan şablonik ve kolaycı bir tavırla reenkarnasyona ve Hint düşünce ve dine gönderme olarak yorumlanabilmektedir.

Film, evrim-yaratılış dikotomisini kurarak bir taraftan evrime yönelik bilimsel araştırma merakını sergilerken diğer taraftan da 'akıllı tasarım'ın olabileceği ihtimalini hatırlatmaktadır. Yönetmen, bu tavırla, özellikle inançlı kesimlere göz kırpmaktadır. Yarattığı başkarakterler ve olaylar ile 'akıllı tasarım' fikrinin/inancının yanında durmaktadır.

“Film bilim kurgu değildi, gözler üzerinden anlatılmaya çalışılan hikâye basit din-bilim sohbetlerinden öteye gidemeyen cıvık romantizmle doldurulmuştu ve başkarakter çok fazla klişeydi. Yine de belli sahnelerde yeni şeylerin denenmiş olması umut verici. Mike Cahill’in filmografisindeki zayıf filmlerden biri olacak bir yapım”(Duymuş, 2014). Filmdeki karakter yapısı konuya uygun ama çok klişedir. Başkarakter olarak seçilen Ian, moleküler biyoloji alanında çalışan bir bilim adamıdır ve amacı evrim teorisini kanıtlayarak hem üne kavuşmak hem de yaratılış teorisini yanlışlamaktır. Bunun için “bütün kayaların altına bakmayı” göze almıştır. Ian, bilim adamı olarak sadece bilime inanmaktadır. Ancak bilimsel olarak kanıtlanmış şeyler gerçektir. Sofi ile aralarında geçen konuşma bunun açık ifadesidir. “(Neye inanıyorsun?)/Ben bir bilim adamıyım. Bilgiye inanırım. Moleküler biyoloji alanında. Hayran olduğum şeyler gözler. (Neden gözler?). Gözler dindar insanların evrimi yok saymaları için kullandığı bir düğüm noktası. Bunu zeki bir tasarımcının kanıtı olarak kullanıyorlar. (Zeki tasarımcı mı?) Tanrı. Ben de tartışmayı sona erdirmek için açık ve temiz bir gerçek arıyorum. Göz evriminin her bir aşamasının bilgileri. (Tanrı’yı yalanlamak için neden bu kadar çalışıyorsun?) Yalanlamak mı? Tanrı’nın orada olduğunu kim kanıtlayabilir ki?” (Parantez içi Sofi’nin sözleri)

Bu diyalog Sofi’nin ve Ian’ın düşünce ve inançlarını ortaya sermektedir. Sofi, isminden de anlaşılacağı üzere, hayatının odağına sevgiyi, sevmeyi, manevi olanı almıştır. Film boyunca temel işlevi bunu hatırlatmak ve Ian’ın hayatındaki manevi alan olmaktır. Filmde çeşitli vesilelerle Sofi ile Ian’ın diyaloglarında bu görülmektedir. Sofi, solucanlara göz kazandırılmaya çalışıldığını görünce ‘Tanrı’yı oynama’nın tehlikeli olduğunu, Ian ise sadece kanıtlara inandığını, “üstümüzde, yukarıda yaşayan, görünmez bir tür sihirli ruhani bir varlığın kanıtı”nın olmadığını ifade etmektedir. Sofi, duyuları aşan, farklı boyutlarda varlıkların olabileceğini, aynı durumun insan ile solucanı karşılaştırınca görülebileceğini, solucanlarda sadece koklama ve hissetme duyularına karşılık insanda görme duyusunun olduğunu, ışığı solucanların görmemesine karşılık bizim var olduğunu bildiğimizi dile getirmemektedir. Sofi Ian’a “Doktor Göz, belki de bazı insanlar, çok nadir insanlar başka bir duyu için mutasyon geçirmişlerdir. Ruhani duyular. Bunun üzerimizde olduğunu, her yerde olduğunu algılayabiliyoruzdur. Tıpkı solucanların üstündeki ışık gibi.” sözleriyle cevap vermektedir. Sofi, Ian’ın Tanrıya inanmamasına şaşırılmaktadır. Maneviyatın, metafiziğin içinden bakanlar için dünyanın ve insanın sadece maddeden ibaret görülmesi zor anlaşılır bir durumdur. Hatta bazıları ateizmin imkânsızlığını savunmaktadır. Düşünce tarihinde ateizmi ve ateistleri yok sayan, ateizmin imkânsızlığını savunan teist düşünürlere göre Tanrı fikri doğustandır ve

insan bilincinin köklerine işlemiştir. Bunlara göre ateistlerin bazıları, Tanrıya inandığını söyleyenlerin Tanrı tasarımı, yaşam tarzından ve din anlayışından hoşlanmadığı için ateist olduğunu söylemektedir. Ortaçağ'da St. Anselmus, günümüzde İngiliz düşünürü John Baillie, A. T. Robinson, Thomas Curtis ve John Balguy bu düşünceyi savunmaktadırlar. Tanrıya inanmanın insanın doğasında olduğunu ileri süren Will Herberg, insanı "homo religious" olarak nitelendirmektedir (Aydın, 2014: 34). Sofi'nin tam karşısı olarak Ian ise doğüstü olan, kanıtlanamayan ve gözle görülmeyen hiçbir şeye inanmamaktadır.

Yukarıda yer verilen konuşmanın devamında Ian'ın gözlerine kimyasal bir madde dökülüyor. Gözlerini yıkıyorlar. Kör olmuyor ama geçici bir görme kaybı yaşıyor. Belki de Tanrı, Ian'ı iddiasından vuruyor ve en güçlü olduğunu düşündüğü gözlerini geçici olarak kullanamaz hale geliyor. Modern zamanlarda, bilimcilik çağında görme duyusu egemendir. Kanıtlamak, ispat etmek en kolay ve kesin olarak göstererek gerçekleşmektedir. Bu anlamda Ian'ın sürekli ve her şeyle ilgili olarak kanıt istemesi görmek istemesinin ifadesidir. Gözü araştırması, gözünden sorun yaşaması, Sofi'yi gözlerinden bulması manidardır. Göz evrim teorisi için de önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Darwin, gözü düşündüğünde teorisinden soğuduğunu ifade etmiştir. Göz kırk ayrı parçanın birleşmesinden oluşmaktadır ve birinin eksikliği durumunda görme gerçekleşmemektedir. Darwin'in dediği gibi tesadüflerle, kademe kademe tesadüflerin birikmesiyle bu kadar parçanın bir araya gelmesi mümkün değildir. Pekcan'a göre bugüne kadar herhangi bir evrimci biyolog gözün nasıl ortaya çıktığını açıklayamamıştır (Pekcan, 2002: 67). Filmde de Ian, yaratılış teorisini yani Tanrı'nın varlığını savunanların en büyük delil olarak gözü kullandıklarını, bu nedenle göz üzerine çalıştığını, gözdeki evrimi ispatlayarak yaratılış teorisini savunanları çürüteceğini ifade etmektedir.

Film boyunca Sofi, irrasyonel bir zihniyeti temsil etmektedir. Büyü, sihir, uğursuzluk, ruhani varlıklar, Tanrı kelimeleriyle konuşmaktadır. Rastlantıya inanmaktadır. Hint mitolojisinden örnekler vermekte, hikâyeler anlatmaktadır. En sevdiği hayvan olarak tavus kuşu da mitsel bir kuştur. Evlilik için resmi olarak 24 saat beklemek zorunda olmalarına karşılık Sofi ruhlar dünyasında çoktan evlendiklerini, ruhlarının dünyaya gelmeden önce birbirlerini tanıdıklarını söylemektedir. Sofi mitlerle, Tanrıyla dolu bir dünyada yaşamaktadır. Sofi, günümüzde yaşasa da düşünme ve hissetme, yaşama biçimi geçmiştir. Oysa Ian modern zamanların temsilcisidir. Sofi'yi çocuklaşmakla, çocuk gibi 'büyülü efsanevi fantezi dünyası'nda yaşamakla, bir yalana inanmakla suçlamaktadır. Birbirlerine tanıdık gelmelerini Büyük Patlama öncesinde ve sonrasında atomlarının yan yana olmasıyla açıklamaktadır. Maddi olanın dışındaki bir şeye inanmamaktadır. Ian, bir yandan

kendini evrimin kanıtlamasına adarken diğer taraftan dünyevi çıkar, ün ve para kazanmayı da göz ardı etmemektedir. Kutlama yemeğinde şirketler tarafından takdir edilip makam ve paranın hayalini kurmaktadır. Duralı'nın evrim teorisinin ideolojik yanına yönelik tespitleri Ian'ın diliyle görünür olmaktadır. Bütün araştırmaları kapitalizmin çıkarına sunabilmektedir. Zaten göz taramasıyla ilgili filmin sonunda gördüğümüz gelişmeler bunu doğrulamaktadır. İris taraması ile kimlik verme devletler tarafından gözetleme için kullanılırken küresel dünyada 'Big Brother' olarak şirketler de büyük ve asıl iktidarı oluşturmaktadır.

Sofi, yüzükleri taktıkları, Ian'ın geçici görme kaybı yaşadıkları gün asansörde ölmektedir. Bunun üzerine Ian büyük sarsıntı geçirmekte, uzun süre laboratuvarından uzak durmakta, araştırmaları asistanı Karen yürütmektedir. Filmdeki diğer kadın karakter olan Karen, Sofi gibi değil Ian gibi düşünmekte ve inanmaktadır. Film yedi yıl ileriye atlamakta ve Karen ile Ian evli, Karen hamile olarak karşımıza çıkmaktadır. Ian bir televizyon programında araştırmalarının ve kitabının tanıtımını yapmaktadır.

Araştırmalarının sonucunda 'Tamamlanmış Göz' adlı kitap yazmış ve bu kitapla 'akıllı tasarım' inancının geçersiz, evrimin gerçek olduğunu kanıtladığını iddia etmektedir. Laboratuvarında bazı mutasyonlarla bunları başardığını anlatmakta, dindar insanların inançlarını bırakmasını değil kendisine karşı gelmelerini beklemektedir, biriktirilen tüm kanıt ve verilere göz atmalarını istemektedir. Ona göre laboratuvarındaki mutasyonlar ve bu mutasyon sonucu elde edilen türler, her basamağı (evrimi) gösteren kanıtlardır. Böylece evrimi ispatladığını iddia etmektedir. Kutlama yemeğinde doğacak çocuklarını denek olarak kullanma fikrinde mutabık kalmaları herhangi bir etik ilkeye sahip olmadıklarını, her şeye araçsal yaklaşıtlarını göstermektedir.

Çocuklarının(Tobias) iris taraması sonucu irisinin daha önce ölmüş bir başkasıyla uyuşmaktadır. Göz ile bellek, görme ile hatırlama arasındaki ilişkileri araştırmaya başlıyorlar. İris biyometrilere aynı olan kişilerin göz-bellek ilişkisi üzerinden ruh göçü, hatıraların aktarımı konularında çalışma yapıyorlar. Yedi yıl önce ölen Sofi'nin iris biyometrisi Hindistanlı küçük kız Salomina ile eşleşmektedir. Büyük zorluklarla Salomina'ya ulaşan Ian'ın yaptığı testin sonucu olumsuz çıkmaktadır. Ancak filmin sonunda küçük kızın asansöre verdiği tepki hem Ian'ın hem de seyircinin zihninde soru işareti bırakmaktadır. Yönetmen de filmi ucu açık, soru işaretiyle bitirmektedir. Filmin sonunda, tarihteki ünlü siyasetçi ve bilim adamlarına iris biyometrisi taraması yapılmakta ancak herhangi bir eşleşme bulunamamaktadır.

Sonuç

İnsanın geçmişine, kökenlerine merakı ve ilgisi hiçbir zaman bitmeyecektir. Bunu anlama ve açıklama çabası geçmişte olduğu gibi gelecekte de sürecektir. Açıklama biçimleri ve argümanları değişse de arayış devam edecektir. İlk ve ortaçağda mitsel ve dinsel, modern zamanlarda ise bilimsel temelli cevaplar söz konusudur. Modern öncesi dönemde Tanrılar ve doğaüstü güçler cevapların odağında yer almaktadır. Rönesans ile başlayan modern dönemde, bilimin ve aklın önem kazanması, gözlem ve deneyin bilginin doğruluğunun tek kanıtı olması kökene ilişkin bilimsel açıklamalara önem kazandırmıştır. Ancak vakıanın bilimsel bilginin yapısına uygun olmayışı, teori ve hipotezlerle açıklama sonucunu doğurmuştur. Tanrısız, maneviyatsız ve inançsız bir dünya tasavvuru, insan eliyle cenneti tesis etme, bunu da bilimle ve akılla başarma çabası modern zamanların egemen ruh hali ve hayalidir. Bu gayenin bir ürünü olarak ortaya çıkan Darwin'in evrim teorisi, doğanın, canlıların ve insanın kökenini Tanrısal kaynaktan ve nedenden koparmakta ve bağımsızlaştırmaktadır. İnsan sadece hayvani ve biyolojik varlığıyla dünyada yer kaplamaktadır. Darwin'in evrim teorisi, yaratılış teorisinin karşısına konumlanmıştır. Böylece kökenlere yönelik iki farklı açıklama karşı karşıya gelmiş, nihayetinde ikisi de kendisini inançla temellendirmiştir. Yaratılış teorisi, adından da anlaşılacağı gibi, Yaradan nedenli bir cevap üretmiştir. Evrim teorisi ise dünya ve madde eksenli bir yanıt vermiştir.

Kökenlere yönelik düşünen ve araştırma yapanlar bunlardan birine veya ikisinin arasında bir yere konumlanmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden I Origins(Kök) filmi de karakterleri ve olay örgüsü ile evrim teorisinin iddialarını dile getirirken tavrını yaratılış teorisinden yana koymaktadır. Son dönemde bilim ve felsefe çevrelerinde tartışılan tanımlamasıyla 'akıllı tasarım'dan taraf yerini belirlemektedir. Film ayrıca, bilimsel bilginin aşırı yüceltilmesine, madde merkezli dünya algısına karşı dururken maneviyatı, insanın ruhsal yanını hesaba katmayan, Tanrıyı inkâr eden/yok sayan modern zihniyeti eleştirmektedir. Modern zihniyetin bir sonucu olarak insanlık değerini kaybetmiş, kapitalizmin, düzenin oyuncağı haline gelmiştir. Yönetmen, bundan çıkışın yolunu Tanrıya dönüş olarak tespit etmektedir. Sadece bilime ve somut kanıtlara inanan bilim adamı Ian, başlangıçta insanın ruhsal yanını yok sayarken filmin sonunda bunlara yönelik ilgi geliştirmiştir. Belki de evreni ve hayatı yaratan bir tasarımcı vardır.

Kaynaklar

- AYDIN, H. (2014). “‘Ateizmin İmkânsızlığı’ Savı Bağlamında İnanmanın Doğası Üzerine Fenomenolojik Bir Çözümleme”, *Özne Dergisi*. (Ed. Uluğ Nutku). 21. Kitap. Güz 2014. 33-53. Konya: Çizgi Kitabevi.
- DURALI, T. (2002). *Teoman Duralı İle Üç Konuşma: 360 Derece, Düşünce Eksen, İskele Sancak*. İstanbul: İstanbul Yayınları.
- DURALI, T. (2018). *Hayatın Anatomisi*, İstanbul: Dergâh Yay.
- DUYMUŞ, K. (2014). “Kök – I Origins”, <https://www.filmloverss.com/i-origins/> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)
- ESEDOVA, A. (2015). *Edebiyatlaşan Dünya*. İstanbul: Kabalcı yay.
- GENEL, M.G. (2018). “Donald Trump ile Değişen Siyasal İletişim Kültürü “Twitter Örneği”,), *İletişim Çağında Dijital Kültür içinde*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- GÖCEN, G. (2018). *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- KUÇURADI, İ. (2014). “Yaşantı ve Eylem Belirleyicilerinden Biri: Kişilerin İnançları” *Özne Dergisi*, (Ed. Uluğ Nutku). 21. Kitap. Güz 2014. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÖZTÜRK, S., DEMİRKIRAN, C. (2018). “Psikanaliz ve Sinema İlişkisi: Black Swan ve Psycho Filmlerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Sempozyumu Kitabı içinde*. Ed. Ahmet Yüksel& Ertan Tağman, İstanbul: Berikan Yayınevi.
- PEKCAN, M.(2002). *Teoman Duralı İle Üç Konuşma: 360 Derece, Düşünce Eksen, İskele Sancak içinde*. İstanbul: İstanbul Yayınları.
- TASLAMAN, C. (2013). *Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı*(10. Baskı). İstanbul: İstanbul Yayınevi.

21. YÜZYIL CAMİ MİMARİSİ ÖRNEKLERİNDEN UŞAK HACI MUAMMER TOZLU CAMİSİ

Dr. Öğretim Üyesi Elif GÜRSOY
Uşak Üniversitesi

Özet: Plana modern bir yorum getirmeyi amaçlayan bir anlayışla inşa edilmiş modern cami mimarisi örneklerinin sayısı, günümüzde inşa edilmiş ancak geleneksel örnekleri tekrar eden yapılara göre henüz çok fazla değildir. Modern malzeme kullanımı ve farklı tasarımı ile dikkati çeken az sayıdaki örnekler 2018 yılında eklenmiş Hacı Muammer Tozlu Camisi eklenmiştir. Bu nedenle eser, mimari ve süsleme açısından incelenmiştir.

Hem mimari hem süsleme açısından değerlendirilen bu eser, gerek modern mimari örnekleri içerisinde, gerekse de Türk cami mimarisi örnekleri göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Modern malzeme ve modern tasarımla karşımıza çıkan önemli bir örnek durumundaki bu yapının tanıtımı ile, modern mimarinin gelişme çizgisinin izlenebileceği ve daha sonraki örnekler de kaynaklık edebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Cami Mimarisi, Modern Mimari, Mimarlık Tarihi, Uşak, Hacı Muammer Tozlu Camisi.

Uşak Hacı Muammer Tozlu Mosque From 21.St Century Mosque Architecture

Abstract: The number of the modern mosque architecture built with a notion to bring a modern interpretation to the plan is not much when it is compared with the structures with repeating traditional examples built today. Hacı Muammer Tozlu Mosque has been added to the few number of samples that attract attention with the modern material use and different design in 2018. For that reason, the work has been examined in terms of architecture and decoration.

The work of art that has been evaluated both in architecture and decoration has been evaluated in consideration of the modern architectural samples and Turkish mosque architecture. It has been thought that with the introduction of this structure that is an important sample with its modern material and modern design, the development line of modern architecture may be observed and then it may be the source of the following examples.

Key Words: Modern Mosque Architecture, Modern Architecture, History of Architecture, Uşak, Hacı Muammer Tozlu Mosque.

Türk İslam mimarisinde Silvan Ulu Camisi ile kendini gösteren, Manisa Ulu Camisi ile iyice belirginleşen mihrap önü kubbesinden merkezi kubbeli plana geçişin denemeleri yapılmış, sonrasında 1437-1447 tarihleri arasında Edirne’de yaptırılan Üç Şerefeli Camisi Klasik Osmanlı Mimarisinin öncü eserini oluşturmuştur. Bundan sonra merkezi planlı camilerin en başarılı örnekleri Klasik Osmanlı mimarisi döneminde verilmiş olup, en önemli rolü de Mimar Sinan oynamıştır (Kuran, 1987:60). Osmanlı mimarisinin en önemli eserlerinden birisi olan İstanbul Süleymaniye Camisi’nde ortada merkezi bir kubbe ve buna kuzey ve güney yönlerinde ilave edilmiş iki yarım kubbeli plan şemasını uygulanmıştır. Edirne’de Selimiye Camisi’nde merkezi planlı mekan en iyi şekilde uygulanmıştır. Geçmişten gelen bu bilgi ve birikimle 20. ve 21. yüzyılda inşa edilmiş ve edilecek yapılarda da benzer düşünceler ön plana çıkması muhtemeldir.

Günümüz cami mimarisi olarak nitelenen, 1950 yılı sonrasındaki üretimlerde tarihi nitelikteki camilerin planlarına yakın, hatta kopyası niteliğindeki uygulamalar “Geleneksel Yaklaşım” ürünleri olarak adlandırılmaktadır. Klasik Dönem Osmanlı cami mimarisinde karşılaşılan mimari özellikleri kullanmayı amaç edinen, özellikle de Mimar Sinan ile ulaşılmış tasarım örneklerini referans alan bu yaklaşımda, Klasik Dönem Osmanlı mimarisinden farklı olarak beton malzeme ve betonarme inşa tekniği ile değişikliğe uğramıştır.

Geleneksel yaklaşım ürünlerinin tasarımında, Klasik Dönem Osmanlı mimari tarzının hakim olmasına, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından temin edilebilen tip projeler etki etmiştir. Bulunduğumuz yüzyıl içerisinde bu iki önemli kuruma Toplu Konut İdaresi Başkanlığı da eklenmiş olup geleneksel yaklaşım ürünlerinin sayısı git gide artış göstermiştir.

Gelenekselin dışında modern malzeme ve teknikten yararlanılarak yapılmış ve farklı olma çabası ile ortaya çıkan üretimleri tanımlayan “Modern Yaklaşım” örnekleri de sayısı çok fazla olmamakla birlikte mevcuttur. Modern malzeme ile birlikte modern tasarımın da kullanıldığı modern anlayış, plana farklı bir yorum getirmeyi, Klasik Dönem Osmanlı mimarisinin merkezi plan geleneğini de esas alarak harimi gövdesi ile birlikte bir kubbe formu halinde değerlendirmeyi, ya da kubbeyi ortadan kaldırarak modern örtü sistemlerinin kullanım olanağını denemeyi önemseyen örneklerden meydana gelmiştir.

Bunların dışında da umursamaz ve hiçbir şeyi dert etmeyen bir tavır olarak isimlendirilen kitsch terimi ile nitelendirilen mimari tarz cami mimarisi için de söz konusu olmuştur. Türkçede “rüküş” sözcüğüyle eş anlamlı olan (Sözen-Tanyeli, 1992:131; Aslışen, 2006:15-24; Özışık, 2008:66-95) kitsch, çirkin (Kuban, 2011:64), ilginç (Tümer, 1996:34) ya da ucube (Tümer, 2006:31-38) olarak da tanımlanmıştır.

Cami mimarisinde herhangi bir ilkedden bahsedilemeyen bu tasarımları niteleyen “İlkesiz Yaklaşım” kesin sınırlara sahip olmamakla birlikte konutların camiye dönüştürülmesi, apartman camileri ifade etmektedir. İlkesiz yaklaşım örneklerinde minare, en fazla deformasyona uğrayan öğedir. Boyutlarıyla yapıya gereğinden fazla hakim ya da çatıda sembolik bir gövde ve külahtan ibaret minare dışında örtü sisteminde de tanımların dışında kalan uygulamalar söz konusudur.

Geleneksel ve Modern örneklerin dışında bir de ilkesiz örneklerle şekillenen günümüz cami mimarisinde, geleneksel cami mimarisine yakın tarzda inşa edilen yapılar sayıca fazla olmasına rağmen özellikle 21. Yüzyılda modern tasarımlara önem verildiği görülmektedir. Bu örneklerle 2018 yılında eklenmiş olan Uşak ili Merkez İlçede yer alan Hacı Muammer Tozlu Camisi bu nedenle çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir (Fotoğraf.1). Yapımına 2013 yılında başlanmış olan cami, 2018 yılında çevre düzenlemesi ile birlikte tamamlanarak ibadete açılmıştır. Alt katta kadınlar için ayrılan bölüm, tuvalet ve abdest alma bölümü kullanılmıştır. Harimde ayrıca bir kadınlar mahfiline yer verilmemiştir. Geniş bir avlu içerisinde yer alan cami kubbesel gövdeli inşa edilmiştir. Kubbesel gövdenin merkezinde ayrıca kasnak seviyesinde pencereye de yer verilen bir kubbe daha kullanılarak yapıda yükseklik hissi artırılmıştır. Kubbesel gövde zemine açıklıklı olarak oturtulmuş olup, dört yönde kemerler meydana getirilmiştir. Cephelerin büyük bölümünün cam malzeme ile değerlendirilmesi ile harimin aydınlatılması büyük oranda doğu ve batı cepheden sağlanmıştır. Camiye girişin hem kuzey hem de doğu cepheden sağlandığı yapıda kuzeyde beton ayaklarla taşınan son cemaat yeri yer almaktadır. Doğubatı yönde eğrisel uzanan örtüye sahip bu bölüme, kuzey cepheden birkaç sıra basamakla ulaşılmaktadır (Fotoğraf.2). Son cemaat yerinin batısında yer alan sekizgen gövdeli minare tek şerefelidir. Girişinin son cemaat yerinden sağlandığı minare konik külah ile örtülüdür.

Planında kubbesel gövdeli düzenlemeye rağmen, mihrap, minber ve vaaz kürsüsü kullanımında geleneksel örneklerle yakınlık söz konusudur (Fotoğraf.3). Kademli olarak daralan kavsaralı nişten ibaret, dikdörtgen formdaki ahşap mihrap harim güney cephesine sonradan bitleştirilmiş olup dışta herhangi bir çıkıntı yapmamıştır (Fotoğraf.4).

Geometrik ve yazı süslemeli mihraba benzer şekilde ahşap malzemeli minber ve vaaz kürsüsünde de miraptaki gibi klasik dönem özellikleri sürdürülmüştür. Süpürgelik bölümünde dilimli kemere yer yerilmiş minberin yan aynalığında altı kollu yıldız kollarından gelişen altıgen düzenleme kullanılmıştır. Minber korkuluğunda ve köşk korkuluğunda onikigenlerin iç içe yerleştirilmesi ve içte altı kollu yıldız

kompozisyonu içeren geometrik süsleme yer almıştır (Fotoğraf.5). Benzer süsleme programı vaaz kürsüsünde de tekrar edilmiştir (Fotoğraf.6).

Geleneksel ve Modern örneklerin dışında ilkesiz örneklerle şekillenen günümüz cami mimarisinde, 21. yüzyılda modern tasarımlara önem verildiği görülmektedir. Her ne kadar mimarisinin dışında minare, mihrap, minber ya da vaaz kürsüsü uygulamalarında modern yaklaşım söz konusu olmasa da ülkemizde üretilen ve inşası süren birçok örnekte artık yeni tasarımların önemseniş olması ve bunun bir örneğinin de Uşak ilinde yer alması sayısının giderek artacağına da bir kanıttır.

KAYNAKÇA

- ASLIŞEN, M. (2006). “Postmodern Süreçte Kitsch Olgusu”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- KUBAN, D. (2011). “Cami Tasarımında Sinan’ı İzlemek Bağlamında Uyarılar”, Yapı, 352: 64-70.
- KURAN, A. (1987). “Türk Câmîinde Merkezi Plân Kavramı ve Mimar Sinan”, I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri, Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği, Kayseri; 43-60.
- ÖZİŞİK, M.T. (2008). “Sanat ve Kitsch, Hacettepe Üniversitesi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SÖZEN, M., Tanyeli, U. (1992). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TÜMER, G. (1996). “Bir Cami Dosyası”, Ege Mimarlık, 96/3: 20.
- TÜMER, G. (2006). “Ucube Camilerden Öteki Camilere-Mea Architectura Mea Culpa”, Mimarlık, 331: 31-38.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf. 1. Hacı Muammer Tozlu Camisi. Genel Görünüş.

Fotoğraf. 2. Hacı Muammer Tozlu Camisi. Kuzey Cephe.

Fotoğraf. 3. Hacı Muammer Tozlu Camisi. Harim. Güney Cephe.

Fotoğraf. 4. Hacı Muammer Tozlu Camisi. Mihrap.

Fotoğraf. 5. Hacı Muammer Tozlu Camisi. Minber.

Fotoğraf. 6. Hacı Muammer Tozlu Camisi. Vaaz Kürsüsü.

BEZMÎÂLEM VAKIF GUREBA HASTANESİ ÇEŞMESİNİN KİTABESİ

Dr. Öğr. Üyesi Şerefnur ATİK
Avrasya Üniversitesi

Özet

Ebced hesabının Osmanlı İmparatorluğunun kültüründe çok önemli bir yeri vardır. Klasik Türk Edebiyatına ve Osmanlı Tarihine ait metinlerde kullanılmış bir çeşit şifreleme tekniği olan Ebced hesabı, hem edebiyat hem de tarih bilimi için malzeme oluşturur ve her iki bilimin de araştırma konusudur.

Ebced hesabı Arap alfabesinde yer alan her bir harfin sayısal değerinin olduğu bir çeşit hesaplama sistemidir. Bu sistem, edebiyat ve tarih bilimine ait klasik metinler üzerinde kullanıldığı gibi Osmanlı kültürüne ait çeşitli mimari eserlerin kitabeleri üzerinde de kullanılmıştır. Bu hesaplama sistemi üzerinde uygulandığı eserle ilgili olarak; eseri yaptıran kişinin kim olduğu veya eserin hangi tarihte yapılmış olduğu gibi bilgiler içerir.

Ne yazık ki, tam olarak okunamayan veya yanlış okunmuş olan bazı kitabeler, günümüzde bile bulunmaktadır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi çeşmesinin kitabesi de bunlardan biridir.

Amacımız, içinde ebced hesabıyla tarih verildiği bilinen bu kitabenin, tahrip görmüş olduğunu gördüğümüz kısımlarının düzeltilmesini sağlamak ve böylece Türk kültürünün oluşturduğu deryaya bir damlacık da olsa bizim de bir katkımızın bulunmasını sağlamaktır.

Anahtar kelimeler: Kitabe, çeşme, ebced hesabı, Bezmiâlem

Bezmiâlem Vakıf Gureba Hospital Fountain Inscription

Abstract: The Ebced account has a very important place in the culture of the Ottoman Empire. The Ebced account, which is a kind of encryption technique used in the texts of Classical Turkish Literature and Ottoman History, creates materials for both literature and history science and is the subject of both sciences.

The Ebced calculation is a kind of computational system in which the numerical value of each letter in the Arabic alphabet. This system has been used on the inscriptions of various architectural works of Ottoman culture as well as on classical texts of literature and history science. In relation to the work

on this calculation system; information about the person who made the work or the date of the work.

Unfortunately, some inscriptions that are completely unreadable or read incorrectly are still present. The inscription of the fountain of Bezmiâlem Vakıf University Medical Faculty Hospital is one of them.

Our aim is to make sure that this inscription, which is known to be dated by its ebced account, has been seen to have been destroyed, and to provide a contribution to the world which is created by Turkish culture, even if it is a droplet.

Key words: Inscription, fountain, ebced account, Bezmiâlem

BEZMÎÂLEM VAKIF GUREBA HASTANESİ ÇEŞMESİNİN KİTÂBESİ

Çalışmaya başlarken önce Ebced hesabı ile ilgili kısa bir açıklama yapmayı uygun bulduk: Arap alfabesinde her harf bir rakama tekabül eder. Bundan istifade edilerek çeşitli işlemler vücuda getirilir. Bu işleme Ebced Hesabı denir. Ebced hesabında ilk dokuz harf, birer birer olmak üzere 1’den 9’a, ikinci dokuz harf onar onar olmak üzere 10’dan 90’a, üçüncü dokuz harf yüzer yüzer olmak üzere 100’den 900’e kadar değerlendirilir. Ayrıca geriye kalan Gayın harfi ise 1000’i gösterir. Hepsinin toplamı 5995 eder. Ebced hesabı en fazla kullanılan hesap çeşididir ve harflerin aldığı rakam değerleri bunlardır. Bilhassa tarih düşürmelerde gerekli işlemler için çok sık olarak kullanılan bir metottur.” (Yakıt, 2003:39)

Bu çalışmanın bünyesinde başta matematik disiplininin yanı sıra edebiyat, dil, tarih gibi üç ayrı disiplinle ilgili uygulama basamakları da bulunmaktadır. Bu disiplinler arası çalışmayla, ebced hesabını kullanarak; (eğer varsa) kitabeler üzerindeki eksik veya yanlış okunmuş kelimelerin ve / veya kelime gruplarının bulunup düzeltilmesini sağlamayı ve böylece Türk kültürünün oluşturduğu deryaya, bir damlacık da olsa bizim de bir katkımızın bulunmasını hedefliyoruz.

Bu çalışma için üzerinde çalışılan kitabe, Bezm-i Âlem Vakıf Gureba hastanesi çeşmesinin kitabesidir.

Çalışmaya başlarken, önce tam olarak okunamamış kitabelerin olup olmadığı ve varsa nerede oldukları ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Başlangıç safhasında elde edilen bilgiler ışığında, tam olarak okunamadığı belirlenen kitabe ile ilgili yerinde okuma uygulamaları yapılmış, fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmiştir. Sonrasında gerçekleştirilen bibliyografik tarama ile çalışma neticelendirilmiştir.

Bu çalışmada fizibilite çalışması (yerinde uygulamalar yapmak için), tümevarım (hesaplamalar ve bibliyografik taramalar için), tümdengelim (ebced hesabını uygulama ve kitabeyi okuma çalışmaları için), teknolojik desteklerden faydalanma (kitabe metnini daha yakın görmek ve daha iyi okumak için) gibi yöntemler kullanılmıştır.

Yapımı tamamlanan Bezm-i Âlem Vakıf Gureba Hastanesinin, Camiinin ve çeşmesinin; Hicri 1261 tarihinde, görkemli bir törenle hizmete açıldığı Takvim-i Vekayi gazetesi ve Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi tarihi temel kaynak gösterilerek, incelemiş olduğumuz tezde de aynı şekilde belirtilmiştir.

Ancak bu çalışmanın sonucunda; hastanenin resmî internet sitesinin kurum tarihini gösteren linkte, Hastane çeşmesi kitabesinin içinde tarihi bilgiyi bulunduran son dizesinin okunuş şeklinin, ebced hesabı ile 1261 tarihini vermediği görülmüştür.

Açıklamak gerekirse;

Kitabe metninde “**Ziver itsün def’i illet nazmdan târih-i tâm**” dizesiyle, bu dizeden hemen sonra gelen dizede ebced hesabıyla tam tarih verildiği belirtilmiştir. Bu dizenin, yani metnin ebced hesabıyla tam tarihi veren dizesinin, kurumun resmi internet sitesinde “**Yapdı dîlcû mâderi şâh-ı cihân ayn’üşşifâ**” olarak okunduğu belirtilmiştir.

Oysa bu dize Osmanlıca yazılışı ile harflerin sayı değerleri dikkate alınarak yapılan ebced hesabına göre 1261 yerine 1225 tarihini vermektedir.

Tablo 1

yapdı	ی + ا + پ + د + ی	10+1+ 2+ 4+10= 27
dîlcû	د + ل + ج + و	4+ 30+ 3+ 6= 43
mâderi	م + ا + د + ر	40+ 1+ 4+ 200= 245
şâh-ı cihân	ش + ا + ه + ج + ح + ا + ن	300+ 1+ 5+ 3+8+1+50= 368
ayn’üş şifâ	ع + ی + ن + ا + ل + ش + ف + ا	70+ 10+50+ 1+30+300+ 80+1= 542
		Toplam: 1225

Dikkatli bir okuma sonucunda dizenin okunuşunun “**Yapdı dîlcû mâderi şâh-ı zaman ayn’üşşifâ**” şeklinde olması gerektiği görülmüştür. Zaten aynı dizenin Osmanlıca yazılışı ebced hesabı ile doğru tarih olan 1261 tarihini göstermektedir.

Tablo 2

Yapdı	ی + ا + پ + د + د + ی	10+1+ 2+ 4+10= 27
Dilcû	د + ل + ج + و	4+ 30+ 3+ 6= 43
mâderi	م + ا + د + ر	40+ 1+ 4+ 200= 245
şâh-ı zaman	ش + ا + ه + ز + م + ا + ن	300+ 1+ 5+ 7+40+1+50= 404
ayn'üş şifâ	ع + ی + ن + ا + ل + ش + ف + ا	70+ 10+50+ 1+30+300+ 80+1= 542
		Toplam: 1261

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız okuma ve hesaplama çalışmalarının sonrasında yaptığımız bibliyografik taramalar neticesinde ulaştığımız bilgiler de bizim yapmış olduğumuz okumanın ve ulaştığımız sonucun doğru olduğunu gösterir mahiyettedir.

Bunlara ek olarak, kitabenin okunuşunu gösteren resmi internet sitesinde “**Ziver itsün def’i illet nazmdan târih-i tâm**” dizisinin “**Ziver etsün def’i illeti nazmımnan târih-i tâm**” şeklinde okunduğu, “**cihân-ı kesb-i devâ**” olması gereken kelime grubunun, “**cihân-ı leb devâ**” olarak; “**sîrab**” olması gereken kelimenin de “**seyrâb**” olarak okunduğu görülmüştür. Kaynakçada belirtilen tezde de, doğru okunuş şeklinin, bizim okumuş olduğumuz gibi olduğunun belirtildiği görülmüştür.

Sonuç

Çalışmanın neticesinde Bezm-i Âlem Vakıf Gureba Hastanesi Çeşmesi kitabesinin tahrip görmüş olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Bu çalışma esnasında; kitabe üzerinde bulunan ve üzerlerinin yanlışlıkla veya bilerek kapatıldığı anlaşılan kelimelerin, kaynakçada belirtmiş olduğumuz tezde de daha önce bizim okumuş olduğumuz gibi okunmuş oldukları görülmüştür.

Çalışmanın sonucunda Bezm-i Âlem Vakıf Gureba Hastanesi yönetimi ile irtibata geçilerek, hastanenin resmi internet sitesindeki tarihi bilgiler linkinde verilen bilgilerin düzeltilmesi sağlanacaktır.

Ayrıca, gerçekleştirilen yerinde okuma uygulamaları ve fotoğraf çekimleri neticesinde çeşme kitabesinin, tahrip gördüğü için okunamadığı tespit edilen kısımlarının da, kaynakçada belirtmiş olduğumuz tezde okunmuş olduğu şekilde, restore edilerek okunabilecek hale getirilmesi için de Vakıflar Genel Müdürlüğü ile irtibata geçilmesi kararı alınmıştır.

Kitabenin tahrip gördüğü belli olan kısımları ile ilgili fotoğraflar çalışmanın ekler kısmına Ek 1 ve Ek 2 olarak eklenmiştir.

Kaynakça:

- SEZER, A. (2005) “Bezm-i Âlem Valide Sultan”, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir
- DEVELLİOĞLU, F. (1988), “Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat”, Aydın Kitabevi, Ankara
- YAKIT, İ. (2003), “Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme”, Ötüken, İstanbul
- MERCANLIGİL, M. (1960) “Ebced Hesabı”, Doğu Matbaası, Ankara 1960
- <http://bezmialemhastanesi.com/tr/Sayfalar/kurumsal/tarihce.aspx> 15. 12. 2011

Ek 1

Ek 2

REKREASYONEL AMAÇLI SPOR KOMPLEKSİ KULLANIMINI GÜDÜLEYEN FAKTÖRLERİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Güçlü ÖZEN
İzmir Demokrasi Üniversitesi

Özet: Yoğun iş temposu ve hareketsiz yaşam insanların iş, eğitim ve fizyolojik ihtiyaçlarına ayırdığı zaman dışında arta kalan serbest zamanlarını değerlendirme ihtiyacı doğurmuştur. Bu çalışmada üniversite öğrencilerini rekreatif egzersize güdüleyen faktörlerin farklı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırmada genel tarama modellerinden kesit alma yaklaşımı benimsenmiş, anket yöntemi ile toplanmıştır. Çalışmada Rogers ve Morris tarafından geliştirilen, Türkçe geçerlik ve güvenirlik uyarlaması Gürbüz, Aşçı ve Çelebi tarafından yapılan “Rekreasyonel Egzersize GÜdülenme Anketi” (REMM) kullanılmıştır.

Araştırmanın çalışma evreni ve örneklem grubu aynı olup farklı fitness merkezlerini kullanan ve çalışmaya gönüllü katılan kişilerden oluşturmaktadır. Çalışmaya toplam 258 (145 erkek, 113 kadın) gönüllü katılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda cinsiyet değişkeni açısından rekabet, dış görünüş ve sosyal eğlence alt boyutlarında, haftalık kullanım sıklığı değişkeni açısından tüm alt boyutlarda ve egzersiz türü farklılığı değişkeni açısından rekabet alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklar tespit edilmiştir.

Bu sonuçlara göre erkeklerin daha çok rekabet ve diğerlerine üstünlük kurmak, sosyalleşmek için yapılan etkinliği bir araç olarak gördüğü, kadınların dış görünüş ile ilgili motivasyonlarının daha yüksek olduğu, haftalık kullanım sıklığı arttıkça katılım motivasyonunun arttığı ve cross fit etkinlik katılımcılarının plates etkinlik katılımcılarına göre rekabet duygularının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: GÜdüleme Faktörleri, Rekreasyon, Spor Merkezi

An Investigation on Motivation Factors for Sport Center Usage for Recreational Purpose

Abstract: Intense work pressure and inactive life style created leisure time need apart from the time for education and physiological needs. In this

study it is aimed to investigate the factors in different variables that motivate university students for recreational exercises.

In this study, general survey method was used and data were obtained by survey method. "Recreational Exercise Motivation Survey" (REMM) was used, which is developed by Rogers and Morris, adopted to Turkish version by Gürbüz, Aşçı and Çelebi in terms of validity and reliability.

Population and sample group of the study were same and consist of people volunteered for the study and used different fitness center. 258 (145 male, 113 female) volunteers are involved in the study.

As a result of the analysis, according to gender variable rivalry, appearance and social entertainment sub-dimensions; according weekly usage frequency variable all sub-dimensions; according to exercise type variance rivalry sub-dimension were found statistically meaningful.

According to the results it can be stated that males see the event which is held for rivalry and dominating others as a vehicle ; females' motivation about their appearance is higher ; as the weekly usage frequency increases, the attendance motivation increases and cross fit attendants for the event have more sense of computation than plates event attendants

Key words: Motivation Factors, Recreation, Sport Center

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında sanayi devrimi, teknolojik ve sosyo-ekonomik gelişmelerin neden olduğu yoğun iş temposu ve hareketsiz yaşam insanların iş, eğitim ve fizyolojik ihtiyaçlarına ayırdığı zaman dışında arta kalan serbest zamanlarını değerlendirme ihtiyacı doğurmaktadır. Bu ihtiyacın tatmin edilmesi için farklı etkinliklere katılan bireyler, günlük yaşamın yoğun temposunun onlarda oluşturduğu bedensel ve ruhsal yorgunluğu giderebilmeyi hedeflemektedirler.

Rekreasyon, kişilerin serbest zaman aktivitelerine gönüllü olarak katılması ve bunun sonucundaki bireysel motivasyonu ve memnuniyeti (Bayless,1983) şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka ifadeyle serbest zaman esnasında meşgul olunan gönüllü aktivite olarak düşünülen ve öncelikle ondan alınan doyum ve haz ile motive olunması (Brightbill ve Meyer,2018) biçiminde betimlenmiştir.

Bunun yanında bireyler, zevk ve haz almak amacıyla, kişisel doyum sağlayacak, tamamen çalışma ve zorunlu ihtiyaçlar için ayrılan zaman dışında kalan, bağımsız ve kendisine ait boş zamanda isteğe bağlı ve gönüllü olarak ferdi veya grup içinde seçerek çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır (Hacıoğlu, Gökdeniz ve Dinç, 2009: 30). Rekreasyon her ne kadar bireylerin kendilerini ödüllendirmesinin ötesinde bilinçsizce yapılan bir aktivite olarak değerlendirilse de genellikle insanların serbest zaman

meşguliyeti sırasında fiziksel, zihinsel ya da yaratıcı güçlerini ve arzularını dışarıdan bir zorlama olmaksızın sergilemek için buldukları yoldur (Butler1940,3-4).

Modern anlamda bir sosyal kurum, bilgiler topluluğu ve profesyonel bir çalışma alanı olarak rekreasyon; işten bağımsız, kendi içinde değerli olan, kişinin pek çok ihtiya ını karşılayan, dolu ve mutlu bir hayat aracıdır. Bu yaklaşımla rekreasyon, insanların gönüllü olarak bos zamanlarında katıldıkları ve kişisel olarak doyum sağladıkları aktiviteler olarak tanımlanabilir ( p zl , 2006: 72). Bireyler günlük yoğun çalışma temposu, alışagelmiş hayata tarzı veya olumsuz çevresel etkilerden tehlikeye giren veya olumsuz etkilenen bedeni ve ruhi sağlığını tekrar elde etmeyi istemektedir.

Bu  alışma belirtilen sebepler ile rekreatif bir faaliyet olarak spor kompleksi kullanımını güdüleyen faktörlerin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

2.YÖNTEM

Bu araştırmada genel tarama modellerinden kesit alma yöntemi kullanılmış olup veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmanın  alışma evreni örneklemini ile aynı olup Ankara ilinde farklı fitness merkezlerini kullanan ve çalışmamıza gönüllü katılan 258 (145 erkek, 113 kadın) kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya başlamadan önce tesis çalışanlarına çalışma hakkında genel bilgiler verilmiş, anketin nasıl doldurulacağı ve çalışmanın önemi anlatılmıştır.

2.1.Veri toplama yöntemi

Birinci bölümde, katılımcılarının demografik bilgilerini tanımlamaya yönelik sorulara, ikinci bölümde ise, Rogers ve Morris (2003) tarafından geliştirilen “Rekreasyonel Egzersize Güdülenme Anketi” (REMM) (Rogers & Morris, 2003) kullanılmıştır. Anket, bireyleri rekreasyonel egzersizlere katılıma güdüleyen nedenleri içeren, (1) ustalık, (2) fiziksel durum, (3) sosyal ilişki, (4) psikolojik durum, (5) görünüş, (6) diğerlerinin beklentileri (7) zevk ve (8) rekabet/ego gibi 8 alt boyuttu ölçmeye yönelik 73 maddeden oluşmaktadır. Bireylerin egzersize katılım nedenleri “Kesinlikle Katılmıyorum (1)” ve “Katılmıyorum (2)”, “Kararsızım (3)”, “Katılıyorum (4)” ve “Kesinlikle Katılıyorum (5)” şeklinde 5’li Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirilmektedir. Anketin Türkçe sürümünün güvenirliği ve geçerliği, Gürbüz, Aşçı ve  elebi (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe versiyonunun güvenirliği ve geçerliğini test etmek için yapılan faktör analizi sonucuna göre, orijinal ankette yer alan 7 maddenin faktör yükleri ,40’ın altında olduğu için anketin Türkçe sürümünden çıkarılmıştır. Anketin Türkçe versiyonu toplam 66 maddeden ve (1) sağlık, (2) rekabet,

(3) vücut ve dış görünüm, (4) sosyal ve eğlence, (5) beceri gelişimi gibi 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Anketin toplam iç tutarlılık katsayısı ise ,90'dır

2.2.Verilerin analizi

Tüm veriler SPSS 13 programında analiz edilmiştir. Cinsiyet bağımsız değişkeni için Bağımsız t testi, tesisin kullanım sıklığı (haftada) ve katılan etkinlik bağımsız değişkenleri için tek yönlü varyans analizi (Anova) testi yapılmıştır.

3.BULGULAR

Bu bölümde ankete katılan öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar neticesinde ortaya çıkan istatistiksel sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 1: Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

	Erkek AO±SS N:145	Kadın AO±SS N:113	t
Sağlık	96,20±1,89	93,68±,56	,52
Rekabet	49,09±1,21	37,80±1,90	11,29*
Dış Görünüm	41,43±,93	45,66±1,08	2,08*
Sosyal/Eğlence	41,65±,78	36,48±1,41	5,17*
Beceri Gelişimi	34,21±,46	32,06±,69	1,15

*p<.05

Tablo 1 incelendiğinde, rekabet, dış görünüm ve sosyal/eğlence alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Aritmetik ortalamalar incelendiğinde erkeklerin rekabet ve sosyal/eğlence alt boyutlarında, kadınların da dış görünüm alt boyutunda daha fazla önem atfettikleri görülmektedir. Koivula'da (1999) yaptığı çalışmada, erkekler için rekabet güdüsünün rekreasyonel etkinliklere katılımı daha önemli bir faktör olduğunu belirtmiş, Güngörmüş ve diğ. (2018) rekabet güdüsüne vurgu yapmıştır. Erkeklerin sosyal dünyalarında kadınlara göre daha yalnız oldukları ve bu ihtiyacı da rekreatif etkinlikler vasıtası ile giderdikleri söylenebilir (Koivula 1999; Weinberg ve Gould 2007; Bora ve Cengiz 2016). Bu durumun her iki cinsin yaradılış özellikleri dikkate alındığında, erkeklerin daha rekabeti seven bir yapıya sahip oldukları ve kadınların ise dış görünüme daha fazla önem atfettiği ve

yaşadığımız toplum göz önüne alındığında erkeklerin sosyalleşmeye daha rahat vurgu yapabilmesi düşüncesiyle açıklanabilir.

Tablo 2: Katılımcıların Tesis Kullanım Sıklığına (Haftalık) İlişkin Bulgular

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F
Sağlık	Gruplar arası	2692,05	3	897,35	5,08*
	Gruplar içi	25412,86	254	176,478	
	Toplam	28104,91	257		
Rekabet	Gruplar arası	3364,54	3	1121,51	7,11*
	Gruplar içi	22709,90	254	157,70	
	Toplam	26074,45	257		
Dış Görünüm	Gruplar arası	1773,84	3	591,28	7,84*
	Gruplar içi	10847,91	254	75,33	
	Toplam	12621,75	257		
Sosyal/Eğlence	Gruplar arası	765,91	3	255,30	3,31*
	Gruplar içi	11077,81	254	76,92	
	Toplam	11843,73	257		
Beceri Gelişimi	Gruplar arası	849,32	3	283,10	10,20*
	Gruplar içi	3996,97	254	27,75	
	Toplam	4846,29	257		

p<0.05

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların tesis kullanım sıklığı (haftalık) bağımsız değışkenine göre tüm alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek için Post Hoc Tukey testi yapılmış ve farkın 1-4 ve 2-4 grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Aritmetik ortalamalar incelendiğinde haftalık kullanım sıklığı arttıkça tüm alt boyutlara katılım motivasyonunun arttığı görülmektedir. Fiziksel rekreasyonel etkinliklerde geçirilen s renin artmasıyla birlikte bireylerin etkinliğe ilişkin tecrübelerinin artacağı, bunun da etkinlikten elde edilen zevki artıracacağı, bu nedenle uzun süreli etkinliğe katılma arzusu gösteren kişilerin yeni başlayanlara göre daha yüksek düzeyde

katılım sergileyeceği (Taniguchi ve Shupe 2014) belirtilmiştir. Bunun başlıca nedenleri arasında düzenli egzersiz yapmanın fiziksel ve zihinsel faydalarının ve zamanla artan sosyal çevrenin etkili olduğu düşünülebilir.

Tablo 3: Katılımcıların Egzersiz Türüne Farklılığına İlişkin Bulgular

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F
Sağlık	Gruplar arası	27,99	2	13,99	
	Gruplar içi	28076,92	255	193,63	,07
	Toplam	28104,91	257		
Rekabet	Gruplar arası	1060,48	2	530,24	
	Gruplar içi	25013,96	255	172,51	3,07*
	Toplam	26074,45	257		
Dış Görünüm	Gruplar arası	126,16	2		
	Gruplar içi	12495,59	255	63,08	,73
	Toplam	12621,75	257	86,17	
Sosyal/Eğlence	Gruplar arası	399,06	2		
	Gruplar içi	11444,66	255	199,53	2,52
	Toplam	11843,73	257	78,92	
Beceri Gelişimi	Gruplar arası	21,267	2		
	Gruplar içi	4825,030	255	10,63	,32
	Toplam	4846,297	257	33,27	

* p<0.05

Tablo 3 incelendiğinde rekabet alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek için Post Hoc Tukey testi yapılmış ve farkın 2-3 grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Aritmetik ortalamalar incelendiğinde cross-fit egzersizine katılan grup ile plates egzersizine katılan grup arasında olduğu ve cros fit etkinliğine katılan grubun rekabet güdüsünün daha yüksek olduğu görülmektedir. Fisher ve ark. (2016) cross-fit grubunun, bireysel egzersiz ve birebir çalışma katılımcılarına oranla eğlence ve rekabet motivasyonu

açısından diğ er motivasyonu etkileyen faktörlerden daha yüksek puan aldıklarını belirtmiştir.

4.SONUÇ

Bu sonuçlara göre erkeklerin daha çok rekabet ve diğ erlerine üstünlük kurmak, sosyalleşmek için yapılan etkinliğı bir araç olarak gördüğü, kadınların dış görünüş ile ilgili motivasyonlarının daha yüksek olduğı, haftalık kullanım sıklığı arttıkça katılım motivasyonunun arttığı ve cross fit etkinlik katılımcılarının plates etkinlik katılımcılarına göre rekabet duygularının daha yüksek olduğı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Bayless, K.G (1983) Recreational Sports Programming, FL, Athletic Institue
- Bora, VM., Cengiz, R. (2016). The effects of communication between student athletes and physical education teachers on competition success and motivation, ERPA International Health and Physical Education Congress, 2-4 June 2016, Sarajevo/Bosnia and Herzegovina.
- Butler, G.D. (1940). Introduction to Community Recreation. New York and London: Mcgraw-Hill Book Company.
- D. Meyer, Charles K. Bright-bill (2018) Community Recreation. By Harold, Journal of Leisure Research, 2(4), pp. 269–270
- Fisher, J., Sales, A., Carlson, L., Steele, J., (2016). A Comparison of the motivational factors between crossfit participants and other resistance exercise modalities; A Plot Study, The Journal of Sports Medicine And Physical Fitness.
- G ng rm ş, H. A., Yenel, F., & Gürbüz, B. (2014). Bireyleri rekreasyonel egzersize güdüleyen faktörlerin belirlenmesi: Demografik farklılıklar. International Journal of Human Sciences, 11(1), 373-386.
- Gürbüz, B., Aşçı, F.H. & Çelebi, M. (2006). The reliability and validity of the Turkish Version of the recreational exercise motivation measure. The 9th International Sports Sciences Congress (3-5 November), Congress Proceedings. Muğla: 1044.

- Hacıoğlu, N. , Gökdeniz, A. ve Dinç, Y. (2009). Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi Örnek Animasyon Uygulamaları. A. Gökdeniz (Ed.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Koivula, N. (1999). Sport participation: differences in motivation and actual participation due to gender typing. *Journal of Sport Behavior*, 22(3): 360-380.
- Öpözlü, A. K. (2006). Çağımızda Değişen Sağlık Bilincinin Sportif Rekreasyona Katılım Düzeyine Etkisinin Araştırılması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı.
- Rogers, H. & Morris, T. (2003). An overview of the development and validation of the recreational exercise motivation measure (REMM). in Stelter R, editor. *New approaches to exercise and sport psychology: theories, methods and applications. XIth European Congress of Sport Psychology (22-27 July), Book of Abstracts*. Copenhagen: 144
- Taniguchi H, Shupe F (2014). Gender and family status differences in leisure-time sports/fitness participation. *International Review for The Sociology of Sport*, 49(1): 65-84.
- Weinberg RS, Gould D (2007). *Foundations of sport and exercise psychology*. (4th edition). Champaign, IL: Human Kinetics.